Γιώργος Πλειός, Μιχάλης Ταστσόγλου
(επιμέλεια)

ΑΠΟ-ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ(;) & ΜΜΕ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΟΠΟΣ

ΑΠΟ-ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ (;) ΚΑΙ ΜΜΕ

ΤΟΠΟΣ

Σελιδοποίηση: Μαρίνα Μπίτσικα
Εξώφυλλο: ΜΟΤΙΒΟ ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΑΕ

© 2026 Εκδόσεις Τόπος – Γιώργος Πλειός και Μιχάλης Ταστσόγλου
για την ελληνική γλώσσα σε όλο τον κόσμο
[Οι εκδόσεις Τόπος είναι εμπορικό σήμα της ΜΟΤΙΒΟ ΕΚΔΟΤΙΚΗ Α.Ε.]

ISBN: 978-960-499-622-3

Εκδόσεις Τόπος
Μεθώνης 71Α, 10683, Αθήνα
Τηλ.: +30 210 8222835
Επικοινωνία: info@motibo.com

Κεντρική διάθεση
Ζωσιμάδων 6, 10683, Αθήνα
Τηλ.: +30 210 3221580
Επικοινωνία: bookstore@motibo.com

Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμία διατύπωση και χωρίς την ανάγκη ρήτρας απαγορευτικής των προσβολών της. Κατά τον Ν. 2387/20 (όπως έχει τροποποιηθεί με τον Ν. 2121/93 και ισχύει σήμερα) και κατά τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με τον Ν. 100/1975), απαγορεύονται η αναδημοσίευση, η αποθήκευση σε κάποιο σύστημα διάσωσης και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου με οποιονδήποτε τρόπο ή μορφή, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς τη γραπτή άδεια του εκδότη. Απαγορεύεται επίσης η αναπαραγωγή ή χρήση του έργου με σκοπό την εκπαίδευση τεχνολογιών τεχνητής νοημοσύνης χωρίς την άδεια του κατόχου των πνευματικών δικαιωμάτων.

Γιώργος Πλειός, Μιχάλης Ταστσόγλου
(επιμέλεια)

ΑΠΟ-ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ (;) ΚΑΙ ΜΜΕ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΟΠΟΣ

Περιεχόμενα

Πρόλογος 11

Η διαλεκτική παγκοσμιοποίησης – απο-παγκοσμιοποίησης
στην κοινωνία των Μέσων 19
ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΛΕΙΟΣ, ΜΙΧΑΛΗΣ ΤΑΣΤΣΟΓΛΟΥ

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ
ΑΠΟ-ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ,
ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ, ΚΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ

Από την υπερ-παγκοσμιοποίηση στο Κόσμο-σύστημα –
Ρευστές Παγκοσμιότητες του 21ου αιώνα 37
ΝΙΚΟΣ ΒΛΑΧΑΚΗΣ

Ηγεμονία και εξωτερική πολιτική:
Οι περιπτώσεις των Ηνωμένων Πολιτειών και της Ρωσικής Ομοσπονδίας 53
ΧΡΗΣΤΟΣ ΖΙΩΓΑΣ

Τεχνητή Νοημοσύνη και Οντολογική Ασφάλεια:
Ο φόβος της αντικατάστασης στο διεθνές σύστημα κρατών 71
ΜΥΡΣΙΝΗ ΔΟΓΑΝΗ

Δημοκρατία, ανισότητα, διεθνείς και εθνικές προοπτικές
στην εποχή της απο-παγκοσμιοποίησης και το αφήγημα των ΜΜΕ 89
ΡΟΗ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ

Απο-παγκοσμιοποίηση, απο-δυτικοποίηση και ΜΜΕ:
Η επιστροφή της λογοκρισίας και της ανοιχτής προπαγάνδας 109
ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΛΕΙΟΣ

Δίκτυα επιρροής: Μια συστηματική χαρτογράφηση της ιδιοκτησιακής
διασύνδεσης Μέσων Ενημέρωσης και Αθλητικών Οργανισμών στην Ελλάδα 135
ΠΕΤΡΟΣ ΠΕΤΡΟΥΣΗΣ, ΙΩΑΝΝΑ ΚΩΣΤΑΡΕΛΛΑ

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ
ΑΠΟ-ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΠΟΙΗΣΗ, ΜΜΕ ΚΑΙ ΑΚΡΟΔΕΞΙΑ

Ο Ζελένσκι στο Οβάλ Γραφείο: Η μεγάλη γιορτή της μαζικής επικοινωνίας στην εποχή της απο-παγκοσμιοποίησης 161
ΜΙΧΑΛΗΣ ΤΑΣΤΣΟΓΛΟΥ

Απο-παγκοσμιοποίηση και πολιτική αναδιάταξη στην Ευρώπη: Η περίπτωση της Συμμαχίας Σάρα Βάγκενκνεχτ (Bündnis Sahra Wagenknecht-BSW) στη Γερμανία ως υβριδική πολιτική δομή 179
ΝΙΚΟΣ ΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ

Η εικόνα τριών ακροδεξιών πολιτικών γυναικών της Ευρώπης στο Instagram: Μεταξύ αυθεντικότητας, ταυτότητας και συναισθηματικού λαϊκισμού 195
ΣΟΦΙΑ ΜΕΣΣΗΝΗ

Λαϊκιστικός λόγος και νέα μέσα στην εποχή της απο-παγκοσμιοποίησης: θεωρητικές προσεγγίσεις και εμπειρικές όψεις – Η ψηφιακή εκδήλωση του τραμπισμού στο πρώτο πανδημικό κύμα 223
ΒΑΣΙΛΗΣ ΡΟΥΣΟΠΟΥΛΟΣ

Διαδικτυακή πολιτική συμμετοχή και εμπιστοσύνη: Ο ρόλος της ιδεολογικής ακρότητας 245
ΑΧΙΛΛΕΑΣ ΠΗΛΙΟΥΣΗΣ, ΑΝΤΩΝΗΣ ΓΑΡΔΙΚΙΩΤΗΣ

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ
ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΕΣ ΑΠΟ-ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ: Η ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΗ ΚΑΛΥΨΗ

Η Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση υπό πολιορκία: Πλαίσια λόγου και ρητορικές στρατηγικές απονομιμοποίησης στα ελληνόγλωσσα ψευδεπίγραφα ή παραποιημένα δημοσιεύματα του διαδικτύου. 269
ΑΧΙΛΛΕΑΣ ΚΑΡΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, ΗΛΙΑΝΑ ΓΙΑΝΝΟΥΛΗ

Μικτές μορφές περιπτωσιολογικής και θεματολογικής πλαισίωσης στη διεθνή ειδησεογραφία: Η περίπτωση του πολέμου της Γάζας 291
ΜΑΡΙΑ ΝΙΚΟΛΑΚΑΚΗ, ΜΙΧΑΛΗΣ ΧΑΤΖΗΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

Η εγγύτητα στους πολέμους της Ουκρανίας και της Γάζας (2022–2025): Τα ερμηνευτικά πλαίσια της πολιτικής, των ΜΜΕ και των πολιτών στην Ελλάδα 309
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ

Η απεικόνιση των BRICS στα ελληνικά ΜΜΕ και ο ρόλος τους στην παγκόσμια σκηνή 329
ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΛΕΙΟΣ, ΒΑΛΙΑ ΚΑΪΜΑΚΗ

Κρατική παρέμβαση και ελευθερία του Τύπου την εποχή της πολυκρίσης 349
ΑΝΤΩΝΗΣ ΣΚΑΜΝΑΚΗΣ

Λαϊκός πολιτισμός και ΜΜΕ: η απο-παγκοσμιοποίηση ως αφήγημα αντίστασης 363
ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ Α. ΦΛΩΡΑΚΗ

ΤΕΤΑΡΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ, ΠΛΑΤΦΟΡΜΕΣ ΚΑΙ ΑΠΟ-ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ

Αλγόριθμοι εξουσίας και πολιτικός Λόγος: Χρήσεις και αφηγήσεις της Τεχνητής Νοημοσύνης στην πολιτική επικοινωνία στην Ελλάδα 385
ΑΛΕΚΑ ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗ

Δορυφορικές υποδομές του Διαδικτύου: Προς ένα αμερικανικό μονοπώλιο και η ανάγκη για αναδιάρθρωση του χάρτη δορυφορικής διαδικτυακής κυριαρχίας..... 405
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΒΑΓΙΑΝΟΣ, LÉONIE COURVOISIER

Τα κοινωνικά δίκτυα και η λειτουργία τους στην εποχή της απο-παγκοσμιοποίησης..... 421
ΖΩΓΡΑΦΙΑ ΠΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ

Το ψηφιακό ρέκβιεμ του «θρυμματισμένου κόσμου» 437
ΠΑΤΡΙΤΣΙΑ ΓΕΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Οι συντελεστές του τόμου 453

Πρόλογος

Ο παρών τόμος αποτελεί τόμο πρακτικών του συνεδρίου που πραγματοποιήθηκε τον Δεκέμβριο του 2025 με τίτλο «Παλιά και νέα Μέσα που αλλάζει: Οικονομία, πολιτική, πολιτισμός και Μέσα στην εποχή της απο-παγκοσμιοποίησης». Το συνέδριο αυτό αποτελεί συνέχεια του συνεδρίου που είχε διοργανώσει το Εργαστήριο Κοινωνικής Έρευνας την προηγούμενη χρονιά, τον Δεκέμβριο του 2024 και εστίαζε επίσης στη σχέση των Μέσων και των διεθνών σχέσεων, μέσα από την κάλυψη των πολέμων στην Ουκρανία και τη Γάζα. Από την άλλη πλευρά, η απόφαση για επικέντρωση στην απο-παγκοσμιοποίηση και τον ρόλο των Μέσων ελήφθη υπό το βάρος των γρήγορων, δυναμικών και ενίοτε αντικρουόμενων αλλαγών που σημειώνονται στο διεθνές σύστημα, και οι οποίες επηρεάζουν μεγάλο αριθμό χωρών σε πλείστους τομείς (οικονομία, πολιτική, πολιτισμό, Μέσα κ.ά.), όπως και φυσικά την Ελλάδα. Στις προθέσεις των στελεχών του Εργαστηρίου είναι να υπάρξει συνέχεια στην ερευνητική δραστηριότητά του αναφορικά με το ρόλο των Μέσων στις πρόσφατες αλλαγές που σημειώνονται στις διεθνείς σχέσεις.

Η απο-παγκοσμιοποίηση θεωρήθηκε από τη συντριπτική πλειοψηφία των συνέδρων, ως μια υπαρκτή διαδικασία, η οποία προσεγγίσθηκε και αναλύθηκε, εννοιολογικά, επιστημικά και με κριτήριο το επιστημονικό υπόδειγμα που χρησιμοποιήθηκε, από διαφορετικές οπτικές γωνίες. Περίοπτη θέση στις εργασίες πολλών συνέδρων, όπως μπορεί να διαπιστώσει ο αναγνώστης στη συνέχεια αυτού του τόμου, κατείχε η ανάλυση ενός πρωτοπόρου στο θέμα, του Μπέλλο (Walden Bello). Υπό το πρίσμα αυτό η απο-παγκοσμιοποίηση, κυρίως από την πλευρά των ΗΠΑ με εργαλείο διάφορους πολιτικούς φραγμούς στις ροές ανθρώπων και εμπορευμάτων και ιδιαίτερα με την προσπάθεια πολιτικού ελέγχουν των παγκόσμιων ενεργειακών δρόμων και διαδρόμων, μπορεί να θεωρηθεί ως μέσο προκειμένου να ελεγχθεί η παγκοσμιοποίηση από την πλευρά ορισμένων «παικτών» στη διεθνή σκηνή, παρεμποδίζοντας άλλους παίκτες όπως η Κίνα, η Ρωσία, η Ινδία κοκ. Ακολουθώντας αυτές τις κατευθυντήριες γραμμές, επιχειρούμε να διερευνήσουμε τη συμβολή των Μέσων στον νέο κόσμο που αναδύεται, τόσο σε ό,τι αφορά την Ελλάδα όσο και σε ό,τι αφορά το διεθνές σύστημα.

Η δομή και τα κείμενα του παρόντος τόμου

Ο ανά χείρας τόμος αποτελείται από τέσσερα μέρη. Το πρώτο μέρος διαπραγματεύεται την έννοια απο-παγκοσμιοποίηση, τη διαλεκτική παγκοσμιοποίησης–απο-παγκοσμιοποίησης, τα γνωρίσματά της απο-παγκοσμιοποίησης στην οικονομία, την πολιτική και τον πολιτισμό, καθώς και την αλληλεπίδρασή της με τη διαδικασία και το πλαίσιο των διεθνών οικονομικών, πολιτικών και πολιτιστικών σχέσεων.

Ο Νίκος Βλαχάκης αναλύει φιλοσοφικά και κοινωνιολογικά τη διαδικασία παγκοσμιοποίησης στον «μετα-νεοφιλελεύθερο κόσμο», όπως τον αποκαλεί, και δεν αποδέχεται, όπως κι άλλοι συγγραφείς, την ιδέα περί του τέλους της παγκοσμιοποίησης. Εξετάζει κριτικά τη νεοφιλελεύθερη ιδέα περί παγκοσμιοποίησης, που διαψεύδεται από τις συνέπειες των «πολυκρίσεων» ενισχύοντας, προσωρινά όπως υπογραμμίζει, την τάση της απο- παγκοσμιοποίησης. Όπως αναφέρει, η επανεμφάνιση ενός νέου προστατευτισμού εκ μέρους των ΗΠΑ, η καθιέρωση ψηφιακών νομισμάτων κ.ά. δημιουργούν νέες πραγματικότητες που προσωρινά ανακόπτουν τη διαδικασία της «υπερ-παγκοσμοποίησης», όπως είχε εξελιχθεί την τελευταία τριακονταετία.

Ο Χρήστος Ζιώγας εξετάζει το ηγεμονικό φαινόμενο στην παρούσα συγκυρία, όπως αυτό εκδηλώνεται στην περίπτωση του πολέμου στην Ουκρανία. Αναλύει τον τρόπο με τον οποίο οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ρωσική Ομοσπονδία ασκούν την εξωτερική τους πολιτική θέτοντας τις ηγεμονικές τους αξιώσεις προς ανταγωνιστές και συμμάχους- σε διαφορετική ένταση και βαθμό- επιδιώκοντας να εξυπηρετήσουν εφήμερες ή διαχρονικότερες αξιώσεις τους. Κατά τον συγγραφέα, οι Ηνωμένες Πολιτείες εξακολουθούν να είναι ο ισχυρότερος πράττοντας στο διεθνές σύστημα, ενώ από την άλλη πλευρά, η Ρωσική Ομοσπονδία ακολούθησε αναθεωρητική εξωτερική πολιτική σε περιφερειακό και σε διεθνές επίπεδο, διεκδικώντας έναν αναβαθμισμένο ρόλο σε σχέση με την πρώιμη μεταψυχροπολεμική περίοδο.

Η Μυρσίνη Δογάνη εξετάζει τις προκλήσεις που υποκρύπτει η χρήση τεχνητής νοημοσύνης στην οντολογική ασφάλεια των κρατών. Όπως υποστηρίζει στην εργασία της, η κατοχή των μέσων παραγωγής τεχνητής νοημοσύνης δεν απειλεί απαραίτητα την φυσική ασφάλεια των κρατών, αλλά την οντολογική τους ασφάλεια, δηλαδή την ανάγκη τους να παραμένουν συνεκτικά και αναγνωρίσιμα μέσα σε ένα ρευστό, αλγοριθμικά διαμεσολαβημένο κόσμο.

Η Ρόη Παναγιωτοπούλου παρουσιάζει συνοπτικά τα βασικά χαρακτηριστικά της παγκοσμιοποίησης και της απο-παγκοσμιοποίησης και- όπως υπογραμμίζει- η απο-παγκοσμιοποίηση δεν υποκαθιστά την παγκοσμιοποίηση, αλλά αντίθετα, οι δυο αυτές διαδικασίες συνυπάρχουν: λιγότερη παγκοσμιοποίηση καταγράφεται στα υλικά αγαθά και περισσότερη στα «δεδομένα» και την «πνευματική εργασία». Η απο-παγκοσμιοποίηση διαθέτει περισσότερο πολιτικά χαρακτηριστικά παρά οικονομικά, ενώ δεν αποτελεί αποκλειστικά ένα οικονομικό ή πολιτικό φαινόμενο, αλλά ταυτόχρονα και ένα κοινωνικό και επικοινωνιακό. Τα ΜΜΕ αναιρούν, μεν, τους

φραγμούς των εθνικών συνόρων, ωστόσο υπηρετούν και τη διαδικασία απο-παγκοσμιοποίησης και με τον τρόπο αυτό εμπλέκονται κομβικά και στις δυο αυτές τάσεις.

Ο Γιώργος Πλειός περιγράφει συνοπτικά την έννοια απο-παγκοσμιοποίηση, την οποία αντιλαμβάνεται κυρίως ως διαδικασία απο-δυτικοποίησης της παγκοσμιοποίησης και εξετάζει τον τρόπο που εκδηλώνεται η απο-παγκοσμιοποίηση στην οικονομία, την πολιτική και τον πολιτισμό. Εστιάζει στην πολιτιστική και επικοινωνιακή απο-παγκοσμιοποίηση και σε δυο βασικές διαστάσεις της. Πρώτον, στη διακοπή του συνεχούς του πλανητικού επικοινωνιακού συστήματος και δεύτερον, στην ένταση της ισχυρής ανοικτής προπαγάνδας σε διεθνή κλίμακα.

Οι Πέτρος Πετρούσης και Ιωάννα Κωσταρέλλα εξετάζουν τη διασύνδεση μεταξύ της ιδιοκτησίας των Μέσων και των επαγγελματικών Αθλητικών Οργανισμών στην Ελλάδα και ειδικότερα διερευνούν πώς η διατομεακή συγκέντρωση ισχύος σχετίζεται με ζητήματα πλουραλισμού και δημοκρατικής λογοδοσίας. Όπως δείχνουν, περιορισμένος αριθμός επιχειρηματικών πυρήνων συγκεντρώνει κρίσιμους επικοινωνιακούς πόρους, ενώ οι μισές εκ των αδειοδοτημένων ενημερωτικών τηλεοπτικών αδειών συνδέονται με ιδιοκτησιακά σχήματα στον επαγγελματικό αθλητισμό.

Το δεύτερο μέρος του ανά χείρας βιβλίου εστιάζει στην πολιτική διάσταση της διαλεκτικής παγκοσμιοποίησης–απο-παγκοσμιοποίησης τόσο στο εσωτερικό μερικών σημαντικών δρώντων στις παγκόσμιες σχέσεις, όπως η Γερμανία, όσο και στις διεθνείς σχέσεις. Σημαντική μερίδα της ανάλυσης καταλαμβάνει η επικέντρωση στον τρόπο με τον οποίο η παγκοσμιοποίηση και τα αιτήματα περί απο-παγκοσμιοποίησης διαπλέκονται με την άνοδο της ακροδεξιάς.

Ο Μιχάλης Ταστσόγλου αναλύει όψεις της απο-παγκοσμιοποίησης στον πολιτικό Λόγο και τη στάση του Τραμπ κατά τη συνάντησή του με τον Ζελένσκι, στο Οβάλ Γραφείο στις 28 Φεβρουαρίου 2025, την οποία εξετάζει ως επικοινωνιακό γεγονός, επιχειρώντας να αναδείξει τη διαχρονική σημασία της έννοιας «επικοινωνιακό γεγονός» σε ένα σύγχρονο, ρευστό επικοινωνιακό περιβάλλον. Η ανάλυσή του εκτυλίσσεται, αφενός, γύρω από την επανεμφάνιση χαρακτηριστικών των επικοινωνιακών γεγονότων που εμφανίζονται σε πρώιμες φάσεις της παγκοσμιοποίησης, και, αφετέρου, γύρω από τη δεξιόστροφη απο-παγκοσμιοποίηση που εκφράζεται μέσω των πολιτικών και ρητορικών πρακτικών του Τραμπ.

Ο Νίκος Ναγόπουλος υποστηρίζει στην εργασία του ότι η απο-παγκοσμιοποίηση έχει αναδειχθεί σε βασική αναλυτική κατηγορία για την κατανόηση των πολιτικών μετασχηματισμών στην Ευρώπη. Με τη χρήση θεωρητικών εργαλείων της κοινωνίας της διακινδύνευσης, της θεωρίας των παγκόσμιων συστημάτων και της αναστοχαστικής κοινωνιολογίας, και εστιάζοντας στην περίπτωση της Συμμαχίας Σάρα Βάγκενκνεχτ (BSW) στη Γερμανία καταδεικνύει ότι η απο-παγκοσμιοποίηση δεν αποτελεί ούτε αναστροφή της παγκοσμιοποίησης ούτε επιστροφή στον απομονωτισμό, αλλά επιλεκτική αναδιάρθρωση οικονομικών, πολιτισμικών και πολιτικών αλληλεξαρτήσεων με σημαντικές κοινωνικοπολιτικές συνέπειες.

Η Σοφία Μεσσήνη εξετάζει στο κεφάλαιό της την οπτική πολιτική επικοινωνία τριών γυναικών ακροδεξιών πολιτικών στην Ευρώπη- της Τζόρτζια Μελόνι, της Μαρίν Λεπέν και της Άλις Βάιντελ– μέσω της ανάλυσης εικόνων που έχουν δημοσιεύσει στους προσωπικούς τους λογαριασμούς στο Instagram. Η έρευνά της εστιάζει στις επικοινωνιακές πρακτικές που υιοθετούν οι συγκεκριμένες πολιτικοί, οι οποίες αξιοποιούνται για την παραγωγή Λόγων που, παρά τη διεθνή τους διάχυση, στοχεύουν στην ενίσχυση των τοπικών, εθνικών και αποκλειστικών ταυτοτήτων. Όπως δείχνει, μια παγκόσμια πλατφόρμα που ενώνει και υποστηρίζει την πολυφωνία, τον πλουραλισμό και την ελεύθερη διάχυση των ιδεών, μετατρέπεται αυτόματα σε πολιτικό εργαλείο απο-παγκοσμιοποίησης.

Ο Βασίλης Ρουσόπουλος διερευνά τη σχέση μεταξύ λαϊκισμού, ψηφιακών Μέσων και συναισθηματικής πολιτικής στο πλαίσιο των μετασχηματισμών της δημόσιας σφαίρας στην εποχή της απο-παγκοσμιοποίησης. Ειδικότερα, εστιάζει στην περίπτωση του Τραμπ, αναλύοντας επιλεγμένες αναρτήσεις του στο πρώην Twitter κατά την πρώτη φάση της πανδημίας COVID-19. Η ανάλυση αναδεικνύει πώς ο ψηφιακά διαμεσολαβημένος λαϊκιστικός Λόγος αξιοποιεί τη συνωμοσιολογία, τη συγκρουσιακή ρητορική και τη δραματοποίηση της κρίσης ως μηχανισμούς πολιτικής ταύτισης και απονομιμοποίησης των θεσμών. Τα συμπεράσματα επισημαίνουν τις προκλήσεις που θέτει ο ψηφιακός λαϊκισμός για τη δημοκρατική δημόσια σφαίρα.

Οι Αχιλλέας Πηλιούσης και Αντώνης Γαρδικιώτης αναλύουν τη σχέση μεταξύ της κοινωνικής εμπιστοσύνης και της διαδικτυακής πολιτικής συμμετοχής και τον τρόπο με τον οποίο η σχέση αυτή ρυθμίζεται από την ιδεολογική ακρότητα, αξιοποιώντας δεδομένα του 7ου κύματος της Παγκόσμιας Έρευνας Αξιών. Τα ευρήματα της έρευνάς τους δείχνουν ότι η διαδικτυακή εμπλοκή προϋποθέτει μια πρόθεση προσέγγισης ετερογενών ακροατηρίων και ότι η ιδεολογία καθορίζει το πότε η κοινωνική ανοικτότητα μετατρέπεται σε πολιτική δράση.

Το τρίτο μέρος, αφιερώνεται στον πυρήνα του θέματος που απασχόλησε το συνέδριο, αλλά και τα επιμέρους κεφάλαια του παρόντος τόμου. Πρόκειται για την επικοινωνιακή κάλυψη των διαδικασιών απο-παγκοσμιοποίησης.

Ο Αχιλλέας Καραδημητρίου και η Ηλιάνα Γιαννούλη εξετάζουν τους μηχανισμούς μέσω των οποίων τα ψευδεπίγραφα ή παραποιημένα δημοσιεύματα για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) στην Ελλάδα τροφοδοτούν την απονομιμοποίηση των θεσμών της ΕΕ, σε συνθήκες εντεινόμενης πολιτικής πόλωσης και υπονόμευσης της εμπιστοσύνης προς τους υπερεθνικούς δρώντες. Τα ευρήματα της εμπειρικής τους έρευνας εντοπίζουν πέντε κυρίαρχα πλαίσια, ενώ διαπιστώνουν πως σε ρητορικό επίπεδο, κυριαρχούν στρατηγικές επικεντρωμένες στο πάθος, δυαδικές αναπαραστάσεις τύπου «εμείς–αυτοί», όπως και μία αποσάθρωση της αξιοπιστίας θεσμών και των διακριβωτών γεγονότων, ενισχύοντας ένα αντι-ηγεμονικό πληροφοριακό περιβάλλον που επιτείνει την κρίση νομιμοποίησης της ΕΕ.

Η Μαρία Νικολακάκη και ο Μιχάλης Χατζηκωνσταντίνου εστιάζουν σε ενδιάμεσες

ή μικτές μορφές πλαισίωσης των ειδήσεων που διευρύνουν τη διχοτομική κατηγοριοποίηση του Άιγιενγκαρ (Iyengar) χρησιμοποιώντας ως μελέτη περίπτωσης ένα θέμα της διεθνούς επικαιρότητας, τον πόλεμο στη Γάζα, όπως αποτυπώθηκε σε ελληνικές και διεθνείς ειδησεογραφικές ιστοσελίδες. Τα ευρήματά τους αναδεικνύουν σαφείς διαφορές ανάμεσα στην ελληνική και διεθνή ειδησεογραφία και επιβεβαιώνουν τη χρησιμότητα κριτικής επανεξέτασης της διχοτομικής κατηγοριοποίησης μεταξύ περιπτωσιολογικής και θεματολογικής πλαισίωσης.

Ο Παναγιώτης Πασχαλίδης διερευνά την τοπικοποίηση (domestication) της διεθνούς επικαιρότητας στην Ελλάδα και ιδιαίτερα της ενημέρωσης για τους πολέμους των πολέμων της Ουκρανίας και της Γάζας. Τα αποτελέσματα της μελέτης του δείχνουν πως περισσότερα στοιχεία σύγκλισης μεταξύ κυβέρνησης και αντιπολίτευσης υπάρχουν στην περίπτωση του πολέμου της Ουκρανίας, ενώ στην περίπτωση του πολέμου στη Γάζας καταγράφονται μεγαλύτερες διαφοροποιήσεις. Στο επίπεδο των ΜΜΕ καταγράφεται μερική ευθυγράμμιση με την πολιτική, αλλά και εντονότερη ιδεολογικοποίηση, ενώ στα ΜΚΔ οι τάσεις ευθυγράμμισης ή διαφοροποίησης συνυπάρχουν με εξαιρετικά συγκρουσιακές τοποθετήσεις.

Οι Γιάννης Πλειός και Βάλια Καϊμάκη αναλύουν την απεικόνιση από τα ελληνικά ΜΜΕ των χωρών BRICS και του αυξανόμενου ρόλου τους στη διαμόρφωση της παγκόσμιας σκηνής. Η έρευνα εστιάζει στην ανάλυση περιεχομένου δημοσιευμάτων από ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα κορυφαίων ελληνικών ενημερωτικών ιστοτόπων που δημοσιεύουν πρωτότυπες διεθνείς αναλύσεις, με στόχο την κατανόηση του πλαισίου και της οπτικής γωνίας που υιοθετούν. Τα ευρήματα αναδεικνύουν συστηματικές αποκλίσεις ή προκαταλήψεις στην ειδησεογραφική ατζέντα των ελληνικών ΜΜΕ. Η εργασία συμβάλλει στην κατανόηση του ελληνικού δημοσίου διαλόγου για τη σύγχρονη πολυπολική παγκόσμια τάξη, ενώ καταθέτει δεδομένα αναφορικά την ποιότητα της διεθνούς ενημέρωσης στη χώρα.

Ο Αντώνης Σκαμνάκης εξετάζει τις επιπτώσεις της απο-παγκοσμιοποίησης στα ελληνικά Μέσα, ιδιαίτερα την εποχή της της πολυκρίσης, Παρά τη συνταγματική κατοχύρωση της ελευθερίας του Τύπου, η ενημέρωση υφίσταται έντονες πιέσεις, καθώς η κρατική παρέμβαση εκδηλώνεται μέσω επιλεκτικών χρηματοδοτήσεων και της λειτουργίας αδιαφανών μηχανισμών. Επισημαίνει ότι καταγράφεται μια έντονη αλληλεξάρτηση μεταξύ ΜΜΕ, κράτους και κυρίαρχων οικονομικών ελίτ, η οποία υπονομεύει τον πλουραλισμό και την ελεύθερη διακίνηση ιδεών και διευκολύνει την ανάπτυξη μηχανισμών έμμεσης και άμεσης λογοκρισίας. Αναδεικνύει την ανάγκη για ένα συνεκτικό θεσμικό πλαίσιο που θα διασφαλίζει την ουσιαστική εφαρμογή των συνταγματικών εγγυήσεων της ελευθερίας του Τύπου.

Η εργασία της Αναστασίας Α. Φλωράκη εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο τα ΜΜΕ αξιοποιούν την προφορική παράδοση και τις λαϊκές αφηγήσεις για να συγκροτήσουν αφηγήματα αντίστασης στην παγκοσμιοποίηση, αλλά και πώς οι παραδόσεις, όταν προβάλλονται, εντάσσονται συχνά στη λογική της πολιτιστικής βιομηχανίας και της

τουριστικής αξιοποίησης. Όπως δείχνει, ο λαϊκός πολιτισμός στα ΜΜΕ λειτουργεί, αφενός, ως μέσο ενίσχυσης της συλλογικής ταυτότητας και, αφετέρου, ως προϊόν κατανάλωσης στην παγκόσμια πολιτισμική οικονομία. Με τον τρόπο αυτόν η απο-παγκοσμιοποίηση αναδεικνύεται και ως πολιτισμική και επικοινωνιακή στρατηγική.

Το τέταρτο και τελευταίο μέρος του βιβλίου ασχολείται από τη μια πλευρά με τις τεχνολογικές-επικοινωνιακές παραμέτρους στη διαλεκτική παγκοσμιοποίησης-απο-παγκοσμιοποίησης. Εστιάζει στις πλατφόρμες και το ρόλο της δορυφορικής επικοινωνίας. Από την άλλη, αναφέρεται στις προεκτάσεις της τεχνο-επικοινωνίας στον ψυχισμό των ατόμων και τις κοινωνικο-ψυχικές διεργασίες.

Η Αλέκα Σταματιάδη διερευνά τις αναδυόμενες χρήσεις και αφηγήσεις της Τεχνητής Νοημοσύνης στην πολιτική επικοινωνία. Οι αφηγήσεις της ελληνικής κυβέρνησης για την ΤΝ και τις ψηφιακές τεχνολογίες εξετάζονται υπό το πρίσμα της απο-παγκοσμιοποίησης, της πολιτικής επικοινωνίας και των πολιτισμικών σπουδών. Υπό την οπτική αυτή, οι ψηφιακές τεχνολογίες αξιοποιούνται στα αφηγήματα γύρω από την εθνική ταυτότητα, τον νεοφιλελευθερισμό και τον ψηφιακό εθισμό. Μελετώντας τον κυβερνητικό δημόσιο Λόγο, το κείμενο διερευνά πώς η ΤΝ και οι ψηφιακές τεχνολογίες χρησιμοποιούνται για τη δημιουργία εθνικών ψηφιακών οικοσυστημάτων και τη διαμόρφωση του κυβερνητικού Λόγου, που προβάλλει την ψηφιακή αυτοτέλεια και την εθνική κυριαρχία.

Οι Δημήτρης Βαγιάνος και Léonie Courvoisier εξετάζουν το ρόλο των εταιρειών που παρέχουν υπηρεσίες δορυφορικής πρόσβασης στο Διαδίκτυο, όπως λ.χ. το Starlink, σε πολεμικές επιχειρήσεις, όπως αυτές που λαμβάνουν χώρα στην Ουκρανία, ή σε φυσικές καταστροφές, όπως εκείνη στη γαλλική αποικία Mayotte. Αυτό δίνει στους επιχειρηματίες που τις ελέγχουν το δικαίωμα να ασκούν διεθνή πολιτική παρέμβαση. Αυτό αναδεικνύει την ανάγκη αναθεώρησης του σχετικού ρυθμιστικού πλαισίου σε εθνικό επίπεδο, γεγονός που συμβάλλει στη διαδικασία της απο-παγκοσμιοποίησης. Ταυτόχρονα,καθίσταται προφανής η ανάγκη για περιορισμό της διαφαινόμενης αμερικανικής κυριαρχίας την οποία επιχειρεί π.χ. το IRIS^2 Project.

Η εργασία της Ζωγραφιάς Παπαναγιώτου επιχειρεί να διερευνήσει την επίδραση του φαινομένου της απο-παγκοσμιοποίησης στη λειτουργία των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και στην παγκόσμια κοινότητα. Ειδικότερα, εξετάζει τη σύνδεση της χρήσης των μέσων κοινωνικής δικτύωσης με τη διάδοση της απο-παγκοσμιοποίησης, καθώς και την ιδεολογική απομόνωση των χρηστών μέσω του φαινομένου της αλγοριθμικής προκατάληψης και του φαινομένου του «θαλάμου αντήχησης» (echo chamber).

Η Πατρίτσια Γερακοπούλου προτείνει στην ανάλυσή της τον ψυχοκοινωνικό και κριτικό αναστοχασμό που βασίζεται στην παρατήρηση ότι τα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης συνιστούν χώρο ανάδειξης νεοφυλών με συχνά ιδιαίτερα πολωτική δυναμική, με αφορμή την εκάστοτε συγκυρία, όπως ο θάνατος ενός δημοσίου προσώπου. Η έντονη και συγκρουσιακή ρητορική στις ανταλλαγές μηνυμάτων θα μπορούσε να ιδωθεί ως κίνηση απο-παγκοσμιοποίησης, καθώς εμφανίζεται να θρυμματίζει

τη δημόσια σφαίρα δημιουργώντας ένα τοπικό όσο και παγκόσμιο πανόραμα θεμάτων, ιδεών, αξιών και σημασιών.

Κλείνοντας αυτόν το σύντομο πρόλογο θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε του συναδέλφους τόσο του Τμήματος ΕΜΜΕ του ΕΚΠΑ όσο και όλων των Τμημάτων από όλη τη χώρα που ανταποκρίθηκαν στην πρόσκληση και έστειλαν της προτάσεις τους. Όπως θα διαπιστώσει ο αναγνώστης/ρια, πρόκειται για εργασίες υψηλού επιπέδου, οι οποίες επιχειρούν να ανιχνεύσουν νέες τάσεις στην κοινωνική ζωή των Μέσων και φυσικά τις νέες πραγματικότητες που αναδύονται διεθνώς υπό την επίδραση και των ΜΜΕ. Υπό την έννοια αυτή, συνιστούν πραγματική συμβολή στην έρευνα γύρω από το ρόλο των Μέσων στον σύγχρονο κόσμο, όπως αυτός συνεχίζει να μετασχηματίζεται. Θέλουμε επίσης να ευχαριστήσουμε τους δημοσιογράφους που ανταποκρίθηκαν και συμμετείχαν στο εν λόγω συνέδριο, τους φοιτητές και της φοιτήτριες, καθώς και όλους/ες τους ακροατές/ριες, μεγάλο μέρος των οποίων συμμετείχαν ενεργά με σημαντικές ερωτήσεις και κατάθεση απόψεων. Επίσης θα πρέπει να ευχαριστήσουμε και όλους/ες τους συναδέλφους που διεύθυναν τις συνεδριάσεις του συνεδρίου γεγονός που συνέβαλε στη διοργάνωσή του με εξαιρετική επιτυχία.

Οι επιμελητές της έκδοσης
Γιώργος Πλειός, Μιχάλης Ταστσόγλου

Η διαλεκτική παγκοσμιοποίησης – απο-παγκοσμιοποίησης στην κοινωνία των Μέσων

Γιώργος Πλειός, Μιχάλης Ταστσόγλου

Εισαγωγή

Τις ημέρες που ετοιμαζόταν προς έκδοση από τις εκδόσεις Τόπος ο παρών τόμος συνέβη η κοινή επιδρομή Αμερικανών και Ισραηλινών στο Ιράν. Η επιδρομή αυτή αντί να συμβάλει στην επιτυχία του στρατηγικού στόχου των ΗΠΑ, όπως υπογραμμίζουν κάποιοι αναλυτές, ήτοι να ελέγξει τις ενεργειακές πηγές του Ιράν και να ανακόψει τη συνεργασία του με άλλες αναδυόμενες δυνάμεις εντός και εκτός BRICS, δημιούργησε νέα δεδομένα- επιβαρυντικά για το ρόλο των ΗΠΑ και του Ισραήλ στην περιοχή (Animashaun, 2026), διαδικασία που έτσι κι αλλιώς είχε ξεκινήσει πριν την επίθεση των ΗΠΑ και Ισραήλ εναντίον του Ιράν (Tierney, 2021). Συνολικά φαίνεται πως οδηγεί, αν δεν αλλάξει κάτι δραματικά, προς άλλη κατεύθυνση, σε αλλαγή των δεδομένων σε περιφερειακή και διεθνή κλίμακα, μεταξύ άλλων και υπό την οπτική της διαλεκτικής παγκοσμιοποίηση – απο-παγκοσμιοποίηση (globalization-de-globalization). Μια ιδιαίτερη παράμετρος αυτής της αναδιάταξης (θα;) είναι και η απο-δυτικοποίηση της διαλεκτικής παγκοσμιοποίησης – απο-παγκοσμιοποίηση.

Σκοπός αυτού του ανά χείρας τόμου είναι να αναδείξει αυτή τη διαλεκτική- που μπορεί να φαίνεται παράλογη κι αντιφατική σε κάποιους/ες, αλλά ακριβώς για αυτό είναι και διαλεκτική- και να συνεισφέρει στην παραγωγή γνώσης γύρω από τη διαδικασία της απο-παγκοσμιοποίησης. Εστιάζει, δε, σε έναν παράγοντα ο οποίος είναι κομβικός, αλλά και ενδεικτικός, των σχετικών κοινωνικών εξελίξεων, τα ΜΜΕ. Όπως και στην περίοδο της ραγδαίας ανάπτυξης της παγκοσμιοποίησης, έτσι και τώρα που παρατηρείται μία παράλληλη διαδικασία, η απο-παγκοσμιοποίηση, τα ΜΜΕ αποτελούν τον κοινό εκείνον τόπο όπου οι σχετικές εξελίξεις αποκρυσταλλώνονται και γίνονται μέρος αυτού που αποκαλείται κοινή αίσθηση.

Περί παγκοσμιοποίησης και απο-παγκοσμιοποίησης

Η θεωρητική συζήτηση και οι έρευνες σχετικά με την απο-παγκοσμιοποίηση δεν είναι κάτι καινούργιο. Αντίθετα, εμφανίζονται τη χρονική εκείνη στιγμή κατά την

οποία η διαδικασία της της παγκοσμιοποίησης βρισκόταν στο ανώτατο σημείο της, ήτοι τη δεκαετία 1990 (Bello, 2008).

Ιστορικά, διακρίνονται (Holton, 2005, 2011) τέσσερις φάσεις παγκοσμιοποίησης: η πρώτη είναι η *αρχαϊκή* (archaic), που εκκινεί με τη συμπλήρωση του παγκόσμιου χάρτη και φτάνει ως τις αρχές του 17ου αιώνα, όταν και ξεκινάει η δεύτερη, η *πρωτοπαγκοσμιοποίηση* (proto-globalization), που χαρακτηρίζεται από μία αναπτυσσόμενη συμβίωση των αναδυόμενων εθνών-κρατών. Από την αυγή του 19ου αιώνα περνάμε στη *σύγχρονη* (modern globalization), κατά την οποία η παγκοσμιοποίηση δυτικοποιείται σε μείζονα βαθμό. Μετά τον Β' ΠΠ ξεκινά η *μετααποικιακή* (post-colonial globalization), η οποία ξεχωρίζει λόγω της πρωτοφανούς ταχύτητάς της.

Η παγκοσμιοποίηση αποτελεί ένα κυρίαρχο οικονομικό, πολιτικό, κοινωνικό και πολιτιστικό φαινόμενο στον 20ο αιώνα. Εντείνεται, δε, μετά το τέλος του Β' ΠΠ-κατά την τέταρτη φάση της (μεταποικιακή)-, ο οποίος επιταχύνει την πρόοδό της (Giddens, 1990, Hobsbawm, 2008). Παρά τη σκληρή γραμμή των συνόρων γύρω από κράτη και συνασπισμούς κρατών, η φιλελεύθερη και η σοσιαλιστική ιδεολογία, μοντέλα πολιτικής οργάνωσης και διακυβέρνησης, πρότυπα θεσμικής και οργανωτικής συγκρότησης και λειτουργίας από τις ένοπλες δυνάμεις μέχρι την εκπαίδευση, αποτελούν δύο κυριαρχικά ρεύματα που εξαπλώνονται στον πλανήτη και διαχωρίζουν συνακόλουθα τα δυο στρατόπεδα του Ψυχρού Πολέμου. Ο ίδιος ο Ψυχρός Πόλεμος είναι μια ιδιότυπη μορφή παγκοσμιοποίησης (Appadurai, 2014, Westad, 2023), καθώς οι δυο πλευρές επεξεργάζονται και διαχέουν τόσο παγκοσμίως όσο και η μια στην άλλη, αισθητικά ρεύματα στις τέχνες (μουσική, λογοτεχνία, κινηματογράφο κοκ), ενώ το ραδιόφωνο- κι έπειτα η τηλεόραση- γίνεται το μέσο μαζικής επικοινωνίας παγκόσμιας αλληλεπίδρασης. Επιστημονικά παραδείγματα (λ.χ. ο δομικός λειτουργισμός στις κοινωνικές επιστήμες) και τεχνολογίες (η πυρηνική ενέργεια ή η διαστημική επιστήμη) με τα ίδια ή διαφορετικά πρότυπα διατρέχουν τον κόσμο και ιδίως τα δυο στρατόπεδα του Ψυχρού Πολέμου. Κι αυτό συμβαίνει μέχρι τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου. Η ίδια η λήξη του Ψυχρού Πολέμου είναι ένα αποτέλεσμα της προηγούμενης, εσωτερικά σύνθετης, αντιφατικής και συγκρουσιακής διαδικασίας παγκοσμιοποίησης, που θα δώσει τη θέση της σε μια νέα μορφή παγκοσμιοποίησης που χαρακτηρίζεται όχι από τη συγκρουσιακή αλληλεπίδραση παρόμοιων και αντίθετων κοινωνικών συστημάτων, αλλά από την οικουμενική διασύνδεση διαφορετικών και άνισων οικονομικών, πολιτικών, κοινωνικών συστημάτων και πολιτισμών, όπου η ιδεολογική διαφορά και αντιπαράθεση θα δώσει τη θέση της στην πολιτιστική (Giddens, 1990, Sassen, 2007, Δεμερτζής, 2002). Αυτό θα αποτελέσει ένα νέο στάδιο στη διαδικασία της μετααποικιακής παγκοσμιοποίησης, μιας περισσότερο εκτεταμένης και βαθύτερης οικουμενικής διασύνδεσης, αλληλεπίδρασης και ελεύθερων ροών μεταξύ των επιμέρους κοινωνικών πεδίων ή και δημιουργία υπερεθνικών (βιομηχανιών, τραπεζών, εμπορικών εταιριών, κυβερνήσεων και κοινοβουλίων ή πολιτικών κομμάτων, κοινωνικών φορέων, επιστημονικών

ιδρυμάτων και φορέων, πολιτιστικών ιδρυμάτων και θεσμών στην τηλεόραση, τον κινηματογράφο, στο διαδίκτυο, αλλά και ανθρώπων κοκ). Παρόλα αυτά, κατά κύριο λόγο η παγκόσμια οικονομία συνεχίζει να συντελείται εντός εθνικών επικρατειών (Sassen, 2007).

Στη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης και ιδιαίτερα στην κορύφωση της μεταποικιακής φάσης της, από το 1990 και μετά, τα ΜΜΕ επιτέλεσαν καθοριστικό ρόλο. Αποτέλεσαν σημαντικό πεδίο αλλά και μέσο παγκοσμιοποίησης (Appadurai, 2014). Προς την κατεύθυνση αυτή καταλυτικό ρόλο έπαιξε η δορυφορική τηλεόραση, για την ακρίβεια οι δορυφορικές μεταδόσεις σημαντικών τηλεοπτικών δικτύων όπως του CNN, BBC, DW, RAI, TVE, RTL, Canal+, TV5, κ.ά. (Chalaby, 2009, Geniets, 2010). Οι μεταδόσεις αυτές ήρθαν να προσθέσουν νέες οδούς, αλλά και να πολλαπλασιάσουν την σύνδεση εθνικών τηλεοπτικών δικτύων της Δύσης με διεθνή ακροατήρια (ακροατήρια σε άλλες χώρες), στο έδαφος που είχαν προηγουμένως καλλιεργήσει τα ειδησεογραφικά πρακτορεία, αλλά και το ραδιόφωνο, η τηλεόραση, η μουσική, η λογοτεχνία, ο κινηματογράφος κ.ά. Αν εξαιρέσουμε το ραδιόφωνο, τα άλλα Μέσα μπορεί να είχαν διεθνή εμβέλεια, αλλά χαρακτηρίζονταν όχι μόνο από χωρική, αλλά και από χρονική απόσταση. Σημαντικό άλμα προς αυτήν την κατεύθυνση αποτέλεσαν και αποτελούν το διαδίκτυο και Μέσα-πλατφόρμες όπως το Netflix. Οι μεγάλες δυτικές πλατφόρμες και τα παγκόσμια ειδησεογραφικά δίκτυα διέδωσαν διεθνώς μια κοινή γλώσσα, ιδεολογική αντίληψη, αξίες, στάσεις και αισθητική. Η επικοινωνία έγινε όχημα για την ελεύθερη διακίνηση ιδεών και κεφαλαίων. Λόγω της εμβέλειας των δυτικών Μέσων σε πλείστες χώρες αυτή η επικοινωνιακή διαδικασία συχνά θεωρήθηκε άλλωστε και ως μορφή πολιτιστικού ιμπεριαλισμού (Tomlinson, 1991).

Ήδη στο απόγειο της παγκοσμιοποίησης κατά τη δεκαετία του 1990, όπως αναφέρεται λεπτομερέστερα σε αρκετά κεφάλαια του ανά χείρας τόμου, θα εμφανιστούν οι πρώτες ρωγμές, αρχικά με την εμφάνιση οικονομικών κρίσεων και αδυναμίας οργανωτικής διευθέτησης των οικονομικών και κοινωνικών ανταγωνισμών. Ακολούθως, η ίδια τάση εντείνεται εκ νέου με την εμφάνιση μίας ακόμα μεγαλύτερης και παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, όπως αυτή του 2007-2008, με την έξοδο του Ηνωμένου Βασιλείου (ΗΒ) από την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ), με την πανδημία COVID-19, την εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία, με τους δασμούς των ΗΠΑ στα προϊόντα πλείστων χωρών και ιδιαίτερα με τον εμπορικό ανταγωνισμό ΗΠΑ-Κίνας. Έτσι, σημειώνεται μια ορατή στροφή προς την απο-παγκοσμιοποίηση (deglobalization), η οποία συντελείται παράλληλα με την πρόοδο- έστω και με μειωμένους ρυθμούς- της παγκοσμιοποίησης Αυτή η τάση χαρακτηρίζεται από προστατευτισμό, επανατοποθετήσεις αλυσίδων εφοδιασμού, εθνικιστικές πολιτικές και περιορισμό της μετανάστευσης (Chase-Dunn, Álvarez & Liao, 2023).

Η απο-παγκοσμιοποίηση, κατά μια έννοια συνίσταται στη μείωση της οικονομικής, πολιτικής και πολιτιστικής αλληλεξάρτησης (Altman, Bastian & Fattedad, 2024). Στον οικονομικό τομέα χαρακτηρίζεται από την πτώση του παγκόσμιου εμπορίου

ως ποσοστού του ΑΕΠ. Ειδικότερα, το παγκόσμιο εμπόριο από 61% που ήταν το 2008 μειώθηκε σε 58% το 2022 (Macrotrends, n.y). Παράγοντες όπως οι εμπορικοί πόλεμοι και οι κυρώσεις, καθώς και η κλιματική κρίση ενίσχυσαν και ενισχύουν αυτή την τάση.

Συνολικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η απο-παγκοσμιοποίηση είναι μια σύνθετη διαδικασία η οποία έχει τουλάχιστον τις εξής όψεις, όπως αυτές αναλύονται σε αρκετά από τα κεφάλαια που ακολουθούν: α) μέχρι ενός σημείου, η απο-παγκοσμιοποίηση συνιστά αναστροφή και υποχώρηση των διαδικασιών της παγκοσμιοποίησης σε ορισμένους τομείς της οικονομίας, της πολιτικής και του πολιτισμού/κουλτούρας. Ταυτόχρονα, όμως, με την απο-παγκοσμιοποίηση ως τέτοια τάση β) ενισχύονται και επιτείνονται ακόμα περισσότερο οι διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης. Αν αυτές είναι δυο θεμελιώδεις όψεις της οριζόντιας διάστασης στη σχέση παγκοσμιοποίησης - απο-παγκοσμιοποίησης μια τρίτη θεμελιώδης διάσταση στην κάθετη όψη αυτής της σχέσης λαμβάνει χώρα. Πρόκειται για την γ) απο-δυτικοποίηση της παγκοσμιοποίησης (Animashaun, 2026). Υπό αυτή την οπτική της διαλεκτικής παγκοσμιοποίησης - απο-παγκοσμιοποίησης αίρεται κατά το μάλλον ή ήττον η προηγούμενη οικονομική και κοινωνική ανισότητα μεταξύ των επιμέρους εταίρων στη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης. Περισσότεροι εταίροι ή «παίκτες» έρχονται να μεσολαβήσουν θέτοντας δικές τους διεκδικήσεις (και συμφέροντα) διεθνο-θεσμικής αναβάθμισης. Οι δυο τουλάχιστον μεγάλοι πόλεμοι της εποχής και της ευρύτερης περιοχής μας, αυτός στην Ουκρανία και ο άλλος στο Ιράν και στην ευρύτερη περιοχή της Μέσης Ανατολής είναι όψεις του ανταγωνισμού για την πολιτική - θεσμική αναγνώριση αυτής της αλλαγής στον κάθετο άξονα της παγκοσμιοποίησης που εμφανίζεται και ως απο-παγκοσμιοποίηση, και αντίστροφα. Και- όπως προείπαμε- αυτό, για διάφορους λόγους, φαίνεται πιο ανάγλυφα στον δεύτερο πόλεμο εν συγκρίσει με τον πρώτο.

Η διαλεκτική παγκοσμιοποίησης – απο-παγκοσμιοποίησης

Η διαδικασία της απο-παγκοσμιοποίησης διαρκεί περισσότερα από είκοσι χρόνια. Επιτάθηκε, δε, από την παγκόσμια οικονομική κρίση του 2007-2008, όταν και η ίδια η μετααποικιακή παγκοσμιοποίηση εισήλθε σε μία περίοδο κρίσης (Bello, 2025, Chase-Dunn, Álvarez & Liao, 2023). Το αν διέβη τον Ρουβίκωνα δε μπορούμε να το γνωρίζουμε ακόμα. Το σίγουρο είναι ότι μέσα σε αυτό το χρονικό διάστημα δεν έχει μεταλλαχθεί μόνο η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης, αλλά και η αντίστοιχη της απο-παγκοσμιοποίησης.

Η τελευταία έχει σχεδόν απωλέσει τον κινηματικό χαρακτήρα που της απέδιδε ο Μπέλο (Bello, 2008), ο οποίος την εισήγαγε ως όρο. Σήμερα, γίνεται λόγος για απο-παγκοσμιοποίηση προς τα αριστερά και απο-παγκοσμιοποίηση προς τα δεξιά

(Bishop & Payne, 2021). Η πρώτη αφορά τον κινηματικό χαρακτήρα που προσέδωσε στην έννοια ο Μπέλο, δηλαδή μία τάση συλλογικής και κινηματικής αντίδρασης απέναντι στην υφιστάμενη μορφή της παγκοσμιοποίησης. Η παγκοσμιοποίηση προς τα δεξιά, που τείνει και να επικρατήσει, σημαίνει μία εσωστρέφεια από πλευράς εθνών-κρατών, τάση που τουλάχιστον φαινομενικά είναι αντίρροπη της παγκοσμιοποίησης. Ας δούμε, όμως, πώς προέκυψε αυτή η εσωστρέφεια.

Σύμφωνα με τον Μπέλο (Bello, 2008), η παγκοσμιοποίηση αφορά την επιτάχυνση της κίνησης του κεφαλαίου στις παγκόσμιες αγορές με γνώμονα την κερδοφορία (profitability). Αυτή η διαδικασία οδήγησε μία μικρή μειοψηφία, το περίφημο 1%, να ελέγχει περισσότερο από το 50% του παγκόσμιου πλούτου, με αποτέλεσμα να οξύνονται οι κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες. Μετά την παγκόσμια οικονομική κρίση, γνωστή και ως δεύτερη μεγάλη ύφεση (The Great Recession), παρατηρήθηκε μία μεταστροφή ως προς το παγκόσμιο εμπόριο, απέναντι στο οποίο οι σύγχρονες κυβερνήσεις φαίνονται (ή φέρονται) να διάκεινται πιο προστατευτικά. Αυτό σημαίνει περιορισμούς στην κίνηση των ανθρώπων, ρύθμιση των κεφαλαιακών ροών και προσπάθειες ανάσχεσης της πρόσβασης στην πληροφορία (Manfredi-Sánchez, 2021). Παράλληλα, τα κράτη άρχισαν να αλλάζουν προτεραιότητες, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η κερδοφορία διολίσθησε μεταξύ των προτεραιοτήτων τους. Βέβαια, σε ένα εύθραυστο, ρευστό και ευάλωτο σε κρίσεις παγκόσμιο οικονομικό περιβάλλον, η επιδίωξη της κερδοφορίας από μόνη της δε σημαίνει κάτι. Επομένως, τα κράτη άρχισαν να στρέφουν το ενδιαφέρον τους προς την ασφάλεια και την ανθεκτικότητα (Ortiz κ.ά, 2024). Ωστόσο, και πάλι αυτό δε σημαίνει ότι η κερδοφορία και δη το μερίδιο τους επί του παγκοσμίου εμπορίου σταμάτησε να ενδιαφέρει τα κράτη.

Ως εκ τούτου, η εικόνα που έχουμε δείχνει δύο παράλληλες τάσεις, την παγκοσμιοποίηση (η οποία σε ορισμένες περιπτώσεις εντείνεται) και την απο-παγκοσμιοποίηση (σε άλλες περιπτώσεις) να συνυπάρχουν. Μάλιστα, οι κυβερνήσεις φαίνονται να ακολουθούν πολιτικές κατά το δοκούν: σε άλλους τομείς επιλέγουν την εξωστρέφεια και την παγκοσμιοποίηση και σε άλλους την εσωστρέφεια και την απο-παγκομιοποίηση. Αυτή η στρατηγική συνύπαρξη των δύο κοινωνιολογικών τάσεων είναι που αποκαλούμε διαλεκτική μεταξύ παγκοσμιοποίησης και απο-παγκοσμιοποίησης. Υπογραμμίζεται, δε, ότι αυτή η διαλεκτική ούτε ακίνδυνη είναι, αφού πολύ συχνά οι διαλεκτικές σχέσεις επιφέρουν κρίσεις, ούτε, όμως, και κάτι μόνιμο, τετελεσμένο ή μία καινούργια πραγματικότητα. Είναι απλά μία τάση που παρατηρείται στα απόνερα της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης (Bello, 2008), αλλά και της γενικότερης επισφάλειας που συνεπάγεται η κρίση μακράς διαρκείας (permacrisis).

Αναφορικά τώρα με τη σχέση μεταξύ παγκοσμιοποίησης και απο-παγκοσμιοποίησης, παρατηρούνται δύο οπτικές στη σχετική βιβλιογραφία. Η μία θέλει τη δεύτερη να συμβαίνει εντός της πρώτης και η έτερη τη δεύτερη να συμβαίνει εκτός της πρώτης. Στην πρώτη περίπτωση έχουμε μία διαδικασία εγγενή της παγκοσμιοποίησης. Συμβαίνει μεν παράλληλα, αλλά δεν πρόκειται για μία νέα φάση, όσο

για μία εξέλιξη εντός της τρέχουσας φάσης της παγκοσμιοποίησης. Παραδοσιακά, κύματα παγκοσμιοποίησης συνοδεύονται από αντίστοιχες επιβραδύνσεις. Συχνά, δε, μεγάλο ρόλο σε αυτό παίζουν οι πόλεμοι, οι οποίοι μετατρέπουν την πολιτική απο-παγκοσμιοποίηση σε οικονομική απο-παγκοσμιοποίηση, αλλά και οι ανακατατάξεις στο παγκόσμιο σύστημα, ιδίως όταν ένας παραδοσιακός ηγεμόνας βλέπει τη δύναμη του να περιορίζεται (Chase-Dunn, Álvarez & Liao, 2023).

Στη δεύτερη περίπτωση, πρόκειται και πάλι για δύο παράλληλες διαδικασίες, όπου όμως η απο-παγκοσμιοποίηση δείχνει να αποτελεί μία καινούργια φάση, η οποία λίγο έως πολύ παραμερίζει την παγκοσμιοποίηση. Υπό αυτήν την οπτική, η απο-παγκοσμιοποίηση παραμένει ακόμα μία εν δυνάμει διακινδύνευση και όχι μία τετελεσμένη πραγματικότητα (Altman, Bastian & Fattedad, 2024). Επίσης, η ίδια οπτική δείχνει να αγνοεί, πρώτον, ότι η παγκοσμιοποίηση συνεχίζεται απρόσκοπτα σε πλείστους τομείς, δεύτερον, ότι μία μείωση στο ρυθμό ανάπτυξης της παγκοσμιοποίησης δε δικαιολογεί απαραίτητα τη συζήτηση για έναρξη μίας άλλης φάσης μετά την παγκοσμιοποίηση (Baldwin, Freeman & Theodorakopoulos, 2024).

Η ευθύνη των Μέσων και οι επιπτώσεις της απο-παγκοσμιοποίησης στα ίδια τα Μέσα

Σε αυτό το τοπίο που διαμορφώνεται, τα μέσα μαζικής επικοινωνίαςπαίζουν καθοριστικό ρόλο: δεν είναι απλώς παρατηρητές, αλλά ενεργοί διαμορφωτές της κοινής γνώμης, ενισχύοντας ή υπονομεύοντας τις απο-παγκοσμιοποιητικές τάσεις. Τα Μέσα, τόσο τα «παλιά«όσο και τα λεγόμενα νέα, αποτελούν αφενός ένα κύριο πεδίο των διεργασιών αυτής της διαλεκτικής, αλλά ταυτόχρονα και ένα θεμελιώδες εργαλείο διεξαγωγής και περάτωσής της. Ο βασικός λόγος που τα Μέσα αποτελούν ένα κομβικό εργαλείο της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης, αλλά πλέον και της διαδικασίας απο-παγκοσμιοποίησης είναι το γεγονός ότι οι σύγχρονες κοινωνίες, ή μετανεωτερικές, είναι κοινωνίες των Μέσων (Schmidt, 2001). Τα Μέσα καταλαμβάνουν κεντρική θέση και παίζουν καθοριστικό ρόλο εντός των επιμέρους κοινωνικών πεδίων όπως η οικονομία, η πολιτική, η θεσμοί και βεβαίως η κουλτούρας (Πλειός, 2011).

Το ίδιο ισχύει αναφορικά με την αλληλεπίδραση μεταξύ των θεσμών, όταν λ.χ. πρόκειται για τη λήψη πολιτικών αποφάσεων προς ρύθμιση οικονομικών σχέσεων ή τη λήψη οικονομικών αποφάσεων ή αναφορικά με την επιρροή που ασκούν τα Μέσα στις αισθητικές προτιμήσεις (μουσικές, κινηματογραφικές, πολιτιστικές κ.ά.) και ταυτότητες, οι οποίες με τη σειρά τους διευκολύνουν τις πολιτικές ή οικονομικές αλλαγές. Το διαδίκτυο είναι σαφώς ένας παγκόσμιος πολιτιστικός θεσμών οικουμενικών διαστάσεων. Είναι ένα τεχνολογικό-πολιτιστικό πεδίο οικονομικής, πολιτικής και πολιτιστικής αλληλεξάρτησης και αλληλεπίδρασης. Κυριαρχείται, δε, από τους δυτικούς κολοσσούς, τις περίφημες GAFAM (Σμυρναίος, 20118), μετά την ιδιωτικο-

ποίησή του από τη διοίκηση Κλίντον στα τέλη της δεκαετίας 1990. Το διαδίκτυο είναι μια πανίσχυρη μηχανή προώθησης των ίδιων των δυτικών πλατφορμών. Αποτελεί ένα τεχνολογικό οικουμενικό δίκτυο προώθησης προϊόντων και υπηρεσιών που εμπορεύονται εταιρείες δυτικών συμφερόντων. Υπό την έννοια αυτή, το διαδίκτυο αποτελεί μια κορυφαία τεχνολογική και πολιτιστική έκφραση της δυτικοκεντρικής παγκοσμιοποίησης (Srnicek, 2024, Zuboff, 2020).

Πέραν αυτού, οι εν λόγω πλατφόρμες συνιστούν φυσικοποιημένους θεσμούς ιδεολογικής και πολιτιστικής επιρροής (επιπλέον και με την κυριαρχία της αγγλικής γλώσσας), αλλά και χώρους εκτόνωσης των πολιτικών εντάσεων και επίτασης της πολιτικής απάθειας- ανεξάρτητα από το γεγονός ότι σε πολλές περιπτώσεις μπορεί να συμβάλλουν στην επαύξηση των πολιτικών γνώσεων ή του διαδικτυακού ακτιβισμού (Kadushin, 2019, Pariser, 2011, Srnicek, 2024). Η πολιτική παρέμβαση και επιρροή ενισχύθηκε επιπλέον από τις παρεμβάσεις επί μακρό χρονικό διάστημα από ελεγκτές περιεχομένου στις επιμέρους χώρες. Κυρίως όμως το (δυτικό) διαδίκτυο αποτελεί την τεχνολογική-επικοινωνιακή βάση των παγκόσμιων εταιρειών, που αποτελούν την ατμομηχανή του παγκόσμιου, νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού (Sennett, 2008), όπως επίσης και θεμελιώδη τεχνολογικο-επικοινωνιακή προϋπόθεση μείωσης της τιμής της εργατικής δύναμης και έτσι λιτότητας και περικοπών που αυξάνουν την κερδοφορία αυτών των εταιρειών (Pleios, 2016). Συνεπώς, από την άποψη αυτή, το διαδίκτυο επιτελεί θεμελιώδη ρόλο στην παγκοσμιοποίηση, γι' αυτό και ακολούθως αποτελεί πεδίο πρωτογενούς και έντονης απο-παγκοσμιοποίησης.

Στο πεδίο των ΜΜΕ η απο-παγκοσμιοποίηση έρχεται να αμφισβητήσει την κυριαρχία μεγάλων, κυρίως δυτικών Μέσων, αλλά και της κουλτούρας τους, προτάσσοντας την ανάγκη για «επικοινωνιακή κυριαρχία» των κρατών. Η Κίνα είναι ένα παράδειγμα χώρας της οποίας η μεγάλη τεχνολογική και οικονομική ανάπτυξη, και συνεπώς ο διεθνής οικονομικός και τεχνολογικός της ρόλος και η ισχύς της οφείλουν πολλά στην παγκοσμιοποίηση. Εντούτοις, εν μέρει λόγω του εσωστρεφούς χαρακτήρα του κινεζικού πολιτισμού (Sun, 1991, Man, 2018, Cai, 2021) και εν μέρει εξ αιτίας της ανάδειξης της Κίνας σε οικουμενικό οικονομικό, τεχνολογικό και πολιτιστικό «παίκτη» κατά τις τελευταίες δεκαετίες, φαίνεται πως την καθιστούν εκ των πρωταγωνιστών σε ορισμένες από τις διαδικασίες απο-παγκοσμιοποίησης. Ακριβώς λόγω των τάσεων παγκοσμιοποίησης, στην προσπάθειά της να ελέγξει τις πληροφοριακές εκροές και να διαφυλάξει την πολιτιστική της ταυτότητα όπως και τα οικονομικά της συμφέροντα και την εσωτερική πολιτική σταθερότητα που αντανακλά στα προηγούμενα, η Κίνα εδώ και αρκετό καιρό έχει δημιουργήσει το περίφημο τείχος (Great firewall) που δεν επιτρέπει σε όσους είναι εντός της χώρας να εισέλθουν στο δυτικό διαδίκτυο, τουλάχιστον αν δεν διαθέτουν VPN (Ensafi κ.ά., 2015).

Αλλά και εκτός διαδικτύου, χώρες και υπερεθνικές συνεργασίες προκειμένου να προστατεύσουν την δική τους επιχειρηματική δραστηριότητα στην περιοχή των πολιτιστικών και επικοινωνιακών δραστηριοτήτων, ή για να προστατεύσουν την

πολιτιστική τους ταυτότητα, επιβάλλουν περιορισμούς. Για παράδειγμα, η ΕΕ, ένα απτό παράδειγμα και παράγοντας παγκοσμιοποίησης, με την οδηγία Audiovisual Media Services Directive (AVMSD) θέσπισε περιορισμούς στην εισαγωγή και διανομή οπτικο-ακουστικών προϊόντων (κυρίως στον κινηματογράφο και την τηλεόραση) εκτός ΕΕ, ιδιαίτερα αμερικανικών, προκειμένου να προστατεύσει την οπτικοακουστική παραγωγή και διανομή των χωρών της ΕΕ και συνεπώς να την προστατεύσει ως πεδίο οικονομικής-επιχειρηματικής δραστηριότητας. Ένας επιπρόσθετος λόγος υιοθέτησης αυτής της πολιτικής από την πλευρά της ΕΕ ήταν και είναι να προστατεύσει την αισθητική και πολιτιστική της ταυτότητα. Πρόκειται για μια πρωτοβουλία εντός της ΕΕ (πρώην ΕΟΚ) που εντείνεται ήδη από τη δεκαετία 1980, ιδιαίτερα με πρωτοβουλίες όπως αυτή του Γάλλου υπουργού εκείνη την εποχή, Ζακ Λανγκ (Kuisel, 2011).

Ανάλογα τείχη προστασίας του δικού τους τρόπου ζωής, των δικών τους πολιτικών κανόνων, εγείρουν και άλλα κράτη, καθώς η κουλτούρα τους είναι παράγοντας και της οικονομικής τους δύναμης, ιδιαίτερα στον σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο «βαθύ συμβολικό καπιταλισμό» (Pleios, 2016). Αυτό παρατηρείται κυρίως σε εκείνες τις χώρες οι οποίες μέσα από τη διαδικασία παγκοσμιοποίησης αποκτούν αυξανόμενη σημασία και επιρροή. Σε αυτές δεν ανήκει μόνο η Κίνα, όπως προείπαμε, αλλά αρκετές ακόμα, όπως λ.χ. εκείνες που επιτελούν σημαντικό ρόλο στη διεθνή οικονομία, για παράδειγμα οι πετρελαιοπαραγωγές χώρες. Ως τέτοιες μπορούν να θεωρηθούν η Σαουδική Αραβία και άλλες χώρες του Κόλπου ή ακόμα η Ρωσία, η Κίνα, η Βενεζουέλα κ.ά. Η αντιπαράθεση με την πολιτική κουλτούρα της Δύσης και ιδιαίτερα των ΗΠΑ, ή με την κουλτούρα της Δύσης γενικότερα, είναι ένας τρόπος όχι μόνο να διαφυλάξουν τον δικό τους τρόπο ζωής, αλλά η ίδια η διαφύλαξη του δικού τους τρόπου ζωής είναι ένας τρόπος να διαφυλάξουν αν όχι να επαυξήσουν την εσωτερική και διεθνή οικονομική τους ισχύ και ακολούθως να επιδιώξουν ή διαφυλάξουν πολιτική και πολιτιστική επιρροή.

Την ίδια στιγμή, υπάρχει ένα ψηφιακό ισοζύγιο, στο οποίο μία χώρα μπορεί εύκολα να υπερτερεί έναντι μίας άλλης ή ενός υπερεθνικού οργανισμού με αποτέλεσμα να την ελέγχει ψηφιακά, τουλάχιστον. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η εξάρτηση της ΕΕ από τις ΗΠΑ στο ψηφιακό πεδίο, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η εξάρτηση περιορίζεται μόνο εκεί (Fuchs, 2014, Srnicek, 2024, Zuboff, 2020). Κυβερνήσεις χωρών, θεσμοί της ΕΕ και οι πολίτες κρατών-μελών χρησιμοποιούν κατά κόρον αμερικανικά λογισμικά σε υπολογιστές και έξυπνα κινητά, αμερικανικά ΜΚΔ και πλατφόρμες δια ζώσης διαμοιρασμού περιεχομένου (streaming), υπηρεσίες υπολογιστικού νέφους (cloud) και τσάτμποτ που προσφέρουν αμερικανικές εταιρείες τεχνολογίας. Για να αντιστραφεί η συνθήκη αυτή απαιτούνται δεκαετίες, πακτωλός χρημάτων κι επενδυτικών προγραμμάτων, αλλά και βεβαιώσεις ότι δε θα υπάρξουν αντίποινα- οι ΗΠΑ δεν θα ήθελαν να χάσουν τα έσοδα που λαμβάνουν από την ΕΕ. Από την άλλη η Κίνα κυρίως, αλλά και η Ρωσία επιχειρούν επί δεκαε-

τίες τη σχετική τους αποδέσμευση και βρίσκονται σε αρκετά καλύτερο σημείο σε σύγκριση με την ΕΕ (Miller, 2022).

Σε μια ακόμα πιο λεπτομερή προσέγγιση αναφορικά με το ρόλο των ΜΜΕ στη διαδικασία απο-παγκοσμιοποίησης, θα μπορούσαμε να υπογραμμίσουμε ότι τα ΜΜΕ, επηρεάζουν τη θεματολογία (McCombs & Shaw, 1972) των ζητημάτων που άπτονται πτυχών της παγκοσμιοποίησης και συνεπώς σε ποιο βαθμό απασχολούν το κοινό (δημόσια θεματολογία), αλλά και την πλαισίωσή τους (Entman, 1993), την ερμηνεία των γεγονότων που προβάλλονται.

Υπό αυτή την οπτική, σε πολλές χώρες τα ΜΜΕ αναδεικνύουν ένα εθνικιστικό πλαίσιο αντίληψης των διεργασιών στη διεθνή σκηνή, ενισχύοντας το «εμείς έναντι αυτών» (us vs them), προβάλλοντας την παγκοσμιοποίηση ως απειλή για εθνικές ταυτότητες. Για παράδειγμα, η θεωρία της πολιτισμικής αντεπίδρασης (cultural backlash) εξηγεί πώς τα ΜΜΕ εκμεταλλεύονται φόβους απώλειας πολιτιστικής κυριαρχίας, οδηγώντας σε υποστήριξη απο-παγκοσμιοποιητικών πολιτικών (Norris & Inglehart, 2019).

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα προς αυτήν την κατεύθυνση είναι το Brexit. Τα βρετανικά ΜΜΕ, ιδίως τα ταμπλόιντ (ή κίτρινα Μέσα) όπως η Daily Mail, η Sun, κ.ά. έπαιξαν καθοριστικό ρόλο. Η αύξηση μεταναστευτικών ροών και το αίτημα για διατήρηση της ήδη διαμορφωμένης εθνικής και πολιτιστικής «καθαρότητας» (Goodwin 2019, Outhwaite & Menjívar 2019), αλλά και ο κίνδυνος απώλειας της εθνικής κυριαρχίας, η προσδοκία βελτίωσης ή της μη επιδείνωσης της οικονομίας, ο κίνδυνος απώλειας της εθνικής κυριαρχίας κ.ά. (Goodwin, 2019) αποτέλεσαν βασικούς λόγους που οδήγησαν στο Brexit. Τα παλιά και νέα ΜΜΕ ανέδειξαν το μεταναστευτικό σε κεντρικό ζήτημα τόσο στον δικό τους Λόγο όσο και στον δημόσιο διάλογο κατά την προ-δημοψηφισματική περίοδο, γεγονός που συνέβαλε ώστε η περί Brexit θέση να αποκτήσει ηγεμονική θέση (Share 2018). Η Γουόλτερ (Walter, 2019) στη δική της έρευνα κατέληξε ότι η συζήτηση για το Brexit στα βρετανικά ΜΜΕ πήρε τη μορφή μιας συζήτησης για τη μετανάστευση, ενώ τα βρετανικά ΜΜΕ έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην επαν-αφήγηση του ευρωπαϊκού προστάγματος, ήτοι συνέβαλαν σε μεγάλο βαθμό στον επανακαθορισμό της σχέσης μεταξύ ΗΒ και ΕΕ. Από το 2015 έως το 2016, κάλυψαν το θέμα με τίτλους όπως «Πάρτε πίσω τον έλεγχο» και εικόνες μετανάστων ως απειλή, ενώ πλαισίωναν την ΕΕ ως γραφειοκρατική «φυλακή».

Παρομοίως, στις ΗΠΑ, ΜΜΕ όπως το Fox News ενίσχυσαν την εκστρατεία του Trump το 2016 με συνθήματα τύπου «πρώτα η Αμερική». Η κάλυψη εστίασε σε θέματα όπως η μετανάστευση από Μεξικό και Κίνα, παρουσιάζοντας την παγκοσμιοποίηση ως κλοπή θέσεων εργασίας. Σύμφωνα με την Πάρνελ (Parnell, 2024), οι παραποιημένες ειδήσεις για το μεταναστευτικό έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στο βρετανικό δημοψήφισμα. Άλλες παραποιημένες και ψευδείς ειδήσεις που διαδόθηκαν επίμονα έλεγαν ότι το ΗΒ στέλνει κάθε βδομάδα 350 εκατομμύρια λίρες στην ΕΕ, ότι επρόκειτο να ενταχθεί άμεσα η Τουρκία, και ότι τα επίπεδα μετανάστευσης

ήταν υπερβολικά για τη χώρα. Έτσι με τη χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και τη διάδοση παρόμοιων ειδήσεων δημιουργήθηκε ένα κλίμα έντονης πόλωσης γύρω από το ζήτημα της παραμονής του ΗΒ στην ΕΕ.

Ιδιαίτερο ρόλο σε αυτή τη διαδικασία έπαιξαν τα ψηφιακά Μέσα και ιδιαίτερα τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, που συνέβαλαν στην ενίσχυση του εθνικισμού. Ως γνωστών, τα ψηφιακά Μέσα επιταχύνουν τη διαδικασία απο-παγκοσμιοποίησης μέσω αλγορίθμων. Πλατφόρμες όπως το Facebook και το YouTube προωθούν περιεχόμενο βάσει των ομάδων ομοφιλίας (πολιτιστικής, πολιτικής, αθλητικής ή άλλης) δημιουργώντας έτσι «θαλάμους αντήχησης» (echo chambers) (Spohr, 2017). Από την άλλη πλευρά, υπήρχε η δυνατότητα δημιουργίας στα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης των λεγόμενων «μαύρων διαφημίσεων» (dark adverts). Τα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης πρωταγωνίστησαν επίσης στη διάδοση παραποιημένων ειδήσεων για τη μετανάστευση και τους κινδύνους που διατρέχει η βρετανική κοινωνία από τις μεταναστευτικές ροές. Κατά την Τεάνο (Teano, 2021), το βρετανικό δημοψήφισμα για το Brexit ήταν μια από τις περιπτώσεις στις οποίες η διάδοση παραποιημένων και ψευδών ειδήσεων σχετικά με την μετανάστευση έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της στάσης των ψηφοφόρων, αλλά και του αποτελέσματος. Άλλες έρευνες (Juhász & Szicherle 2017) έδειξαν πως το διαδίκτυο, και ιδιαίτερα τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, αποτελούν πλατφόρμες δια των οποίων ο λαϊκιστικός Λόγος και τα μηνύματα για τη μετανάστευση μπορούν να διαδοθούν με σχετική ευκολία. Επιπλέον, κατά τη διάρκεια του δημοψηφίσματος για το Brexit, υπήρχαν στα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης εξειδικευμένες διαφημίσεις που απευθύνονταν ξεχωριστά σε ψηφοφόρους που ταξινομούνταν ως λάτρεις των ζώων, λάτρεις του τσαγιού, ενδιαφερόμενους για τη μετανάστευση κοκ (DCMS, 2018).

Εκτός του ΗΒ, και στην ηπειρωτική Ευρώπη τα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης διέδωσαν συχνά παραποιημένες ειδήσεις για πρόσφυγες και μετανάστες, ενισχύοντας με τον τρόπο αυτό κόμματα όπως το AfD στη Γερμανία και το Εθνικό Μέτωπο στη Γαλλία. Ειδικά στη Γερμανία, το μεγαλύτερο ποσοστό παραποιημένων ειδήσεων είχαν ως θέμα τους τη μετανάστευση (Juhász & Szicherle, 2017).

Η πανδημία ενέτεινε την τάση απο-παγκοσμιοποίησης (Mas-Coma, Jones & Marty, 2020, Shrestha, κ.ά. 2020). Σύμφωνα με ορισμένες μελέτες η διαδικασία παγκοσμιοποίησης αναμενόταν να μειωθεί το περσινό έτος (2025) κατά 4,76 μονάδες, αλλά τελικά μειώθηκε κατά 4,99 μονάδες (Zhang κ.ά., 2023). Όλη αυτή τη μείωση δεν την προκάλεσε η πανδημία, αλλά την επέτεινε. Τα ΜΜΕ έπαιξαν σημαντικό ρόλο σε αυτή τη διαδικασία (Fandrejewska, Chmielarz & Zborowski, 2022). Με ποιους τρόπους; Κατ' αρχάς με την απόδοση εκ μέρους των ΜΜΕ της ευθύνης για ελλείψεις στην παγκόσμια αλυσίδα εφοδιασμού, ενώ την ίδια στιγμή προέκριναν την ενίσχυση της εσωτερικής παραγωγής (onshoring). Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα στην Ελλάδα ήταν η ίδρυση εγχώριας εταιρείας παραγωγής μασκών και η ενίσχυσή της εκ μέρους της κυβέρνησης και των μεγάλων ΜΜΕ. Κατά δεύτερο λόγο, η πανδημία

ενίσχυσε την τάση απο-παγκοσμιοποίησης με τη στροφή του κοινού στην τηλεόραση προκειμένου να ενημερωθεί (η τηλεόραση έτσι κι αλλιώς έχει «εθνικά χαρακτηριστικά), από υγειονομικούς και πολιτικούς παράγοντες της ίδιας της χώρας. Κατά τρίτο λόγο η ενίσχυση των τάσεων απο-παγκοσμιοποίησης έγινε με την απόδοση ευθύνης για την πανδημία COVID-19 στην Κίνα και ακολούθως στις έντονες ροές ανθρώπων (τουριστών, επιχειρηματιών κ.λπ.) μεταξύ της Κίνας και άλλων χωρών ή μεταξύ αυτών των άλλων χωρών. Ακολουθούν πέντε συγκεκριμένες επιπτώσεις που κρίνεται σκόπιμο να αναφερθούν προκειμένου να γίνει έτι καταφανέστερος ο ρόλος των μέσων στην εποχή της απο-παγκοσμιοποίησης.

Α. Ψηφιακός εθνικισμός: Μετατόπιση της θεματολογίας των ειδήσεων από το παγκόσμιο στο τοπικό

Μια ορατή επίπτωση της απο-παγκοσμιοποίησης στο πεδίο των Μέσων, και ταυτόχρονα παράγοντας ενίσχυσής της, είναι η έγερση ενός ψηφιακού εθνικισμού ή κυβερνοβαλκανιοποίησης (splinternet). Πρόκειται για τη χάραξη εθνικών συνόρων στον αχανή παγκόσμιο χάρτη των ψηφιακών Μέσων και ιδιαίτερα του διαδικτύου (Terzis, 2024). Είδαμε πιο πάνω το παράδειγμα της Κίνας, το οποίο αποτελεί χαρακτηριστική μορφή ψηφιακού εθνικισμού. Η χάραξη αυτή γίνεται με δύο τρόπους. Πρώτο, με την επιβολή κρατικού ελέγχου στη δικτυακή κυκλοφορία των πληροφοριών, όπως συμβαίνει στην Κίνα, τη Ρωσία, τον Ιράν κ.ά. χώρες που αναπτύσσουν δικές τους πλατφόρμες (π.χ. WeChat, VKontakte), αποτρέποντας έτσι την πρόσβαση των χρηστών σε παγκόσμιες πλατφόρμες. Δεύτερο, με την αλγοριθμική περιχαράκωση: Οι αλγόριθμοι των μέσων κοινωνικής δικτύωσης δημιουργούν «θαλάμους αντήχησης» (echo chambers). Αντί για μια παγκόσμια αγορά ιδεών, οι χρήστες εγκλωβίζονται σε τοπικές ή ιδεολογικές φυλές, ενισχύοντας τον κατακερματισμό που χαρακτηρίζει την απο-παγκοσμιοποίηση. Αυτό δεν συμβαίνει μόνο στις προαναφερθείσες χώρες, αλλά στις περισσότερες χώρες του κόσμου.

Η απο-παγκοσμιοποίηση αντανακλάται –άρα και ενδυναμώνει– και στο περιεχόμενο των ειδήσεων. Ιδιαίτερα μετά την οικονομική κρίση του 2008 και την πανδημία της COVID-19, παρατηρείται μια εντονότερη στροφή προς την εσωτερική θεματολογία (το «τοπικό»), ιδιαίτερα των τοπικών επιπτώσεων των παγκόσμιων διεργασιών στην οικονομία και τη δημόσια υγεία. Αυτή η στροφή επίσης παίρνει δυο μορφές. Πρώτον μεγαλύτερη εστίαση της θεματολογίας στο εθνικό κράτος. Τα ΜΜΕ δίνουν πλέον προτεραιότητα σε θέματα εθνικής ασφάλειας, εγχώριας παραγωγής και συνόρων. Οι διεθνείς ειδήσεις συρρικνώνονται, εκτός αν αφορούν άμεσες απειλές (π.χ. ενεργειακή κρίση, πόλεμοι) (Fujita & Sabogal, 2021). Δεύτερον με την εντονότερη ενεργοποίηση στην πλαισίωση του διαιρετικού σχήματος «εμείς» εναντίον των «άλλων» (Lie, 2024). Στην ανάπτυξη αυτών των τάσεων έπαιξε ρόλο όχι μόνο η

ανάγκη για πληροφόρηση από το εσωτερικό προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι κίνδυνοι της πανδημίας, αλλά και επειδή ήταν πολύ δύσκολη έως αδύνατη η μετακίνηση των δημοσιογράφων για να καλύψουν γεγονότα σε άλλες χώρες (Robillard, Atim, & Maxwell, 2021: 8).

Β. Διόγκωση των παραποιημένων ειδήσεων και η αμφισβήτηση των βεβαιοτήτων

Στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, υπήρχε μια σχετική συναίνεση για ορισμένες οικουμενικές «αλήθειες» (π.χ. τα οφέλη του ελεύθερου εμπορίου). Η απο-παγκοσμιοποίηση συνοδεύεται από την κρίση της εγκυρότητας, ιδίως υπό τη συνθήκη της μετα-αλήθειας (Poulakidakos, Veneti & Frangonikolpoulos, 2018). Οι παραποιημένες και ψευδείς ειδήσεις και εν γένει η παραπληροφόρηση εργαλειοποιούνται από κράτη και ομάδες για να υπονομεύσουν τη διεθνή συνεργασία (Surowiec & Manor, 2021). Η δυσπιστία προς τα «συστημικά» ΜΜΕ, τα οποία θεωρούνται φερέφωνα της παγκοσμιοποίησης, οδηγεί το κοινό σε εναλλακτικές, συχνά ακραία εθνικιστικές πηγές ενημέρωσης (Norris & Inglehart, 2019).

Γ. Αναγέννηση του τοπικού περιεχομένου

Η απο-παγκοσμιοποίηση ωθεί τα ΜΜΕ να δώσουν φωνή σε τοπικές κουλτούρες που είχαν πνιγεί από τον δυτικό πολιτισμικό οδοστρωτήρα. Αυτό εκφράζεται κατ' αρχάς με την επικέντρωση στις τοπικές παραγωγές, ιδιαίτερα στην περιοχή της τηλεόρασης και του κινηματογράφου (π.χ. άνοδος του κορεατικού ή του ισπανόφωνου περιεχομένου) που αν και διακινούνται παγκόσμια, διατηρούν έντονα τα εθνικά τους χαρακτηριστικά. Κατά δεύτερο λόγο εκφράζεται με τη γλωσσική πολυμορφία: Τα ψηφιακά Μέσα επιτρέπουν πλέον τη διατήρηση και προβολή διαλέκτων και γλωσσών που κινδύνευαν με εξαφάνιση.

Δ. Μείωση της οικουμενικής δράσης των Μέσων ως επιχειρήσεων

Συνεπεία της απο-παγκοσμιοποίησης, τα ΜΜΕ ως επιχειρήσεις αντιμετωπίζουν πλέον νέα προβλήματα. Ένα από αυτά είναι η μείωση των παγκόσμιων διαφημιστικών δαπανών από πολυεθνικές εταιρείες και η επιβολή δασμών ή φόρων στις ψηφιακές υπηρεσίες (Digital Services Tax). Οι μεταβολές αυτές αναγκάζουν τους ομίλους ΜΜΕ να επικεντρώνουν τα επιχειρηματικά τους μοντέλα σε εθνικό επίπεδο, ιδιαίτερα σε τομείς της πολιτιστικής παραγωγής όπως η τηλεόραση και ο κινηματογράφος (Musa,

2022, Wagner, 2023). Η κερδοφορία δεν εξαρτάται πλέον μόνο από την παγκόσμια εξάπλωση, αλλά από την ικανότητα διείσδυσης σε συγκεκριμένες, περιχαρακωμένες αγορές (Curtin, 2008:47).

Ε. Αντίρροπες τάσεις

Αν η απο-παγκοσμιποίηση στο πεδίο των Μέσων και δια των Μέσων είναι η μια όψη στη διαλεκτική παγκοσμιοποίησης – απο-παγκοσμιοποίησης, η άλλη είναι ενίσχυση της οικουμενικής δράσης ορισμένων παγκόσμιων Μέσων (Safa & Barati, 2024) ή η εντονότερη αλληλεξάρτηση Μέσων από διαφορετικές περιοχές του κόσμου, παγκόσμιων, περιφερειακών ή εθνικών. Έτσι, παρά την τάση απο-παγκοσμιοποίησης, ορισμένα ΜΜΕ λειτουργούν προς την αντίθετη κατεύθυνση, αν όχι σε οικουμενικό επίπεδο τουλάχιστον σε γεωπολιτικό, που κατά κάποιο τρόπο θυμίζει τις ανάλογες διαιρέσεις της εποχής του Ψυχρού Πολέμου. Προς την κατεύθυνση αυτή θεωρούμε ότι λειτουργεί η απαγόρευση λειτουργίας Μέσων ορισμένων χωρών (λ.χ. της Ρωσίας) ή η λογοκρισία επί ορισμένων ειδήσεων που χαρακτηρίζονται από όργανα της ΕΕ, την Προεδρία των ΗΠΑ ή της Γαλλίας ως «παραπληροφόρηση» κοκ. Διεθνή δίκτυα όπως το BBC και Al Jazeera δίνουν το βήμα σε διαφορετικές κι εναλλακτικές απόψεις, με στόχο να ενισχύσουν την παγκοσμιοποίηση και τα οφέλη αυτής, όπως μείωση φτώχειας κατά 1 δισ. άτομα (World Bank, 1990-2015). Επιπλέον, τα ΜΜΕ προωθούν τη λεγόμενη «ελεγχόμενη» ή «αργή παγκοσμιοποίηση» (slowbalization). Σήμερα, η απο-παγκοσμιοποίηση ενισχύεται από γεωπολιτικά γεγονότα. Τα ΜΜΕ καλύπτουν τις κυρώσεις κατά Ρωσίας χρησιμοποιώντας το πλαίσιο της «ενεργειακής ανεξαρτησίας» ήτοι την ανάγκη για ευρωπαϊκή αποθήκευση (reshoring) φυσικού αερίου. Στην Ελλάδα, δε, η κάλυψη της τουρκικής απειλής από τα ΜΜΕ ενισχύει εθνικισμό και τον αντιτουρκισμό.

Επίλογος

Η απο-παγκοσμιοποίηση δεν σημαίνει το τέλος της επικοινωνίας, αλλά το τέλος της αφέλειας σχετικά με τη διαλεκτική παγκοσμιοποίησης – απο-παγκοσμιοποίησης ή για την ακρίβεια το τέλος της εκτός ιστορικού και διαλεκτικού πλαισίου αντίληψης περί παγκοσμιοποίησης. Τα ΜΜΕ δεν πρέπει πλέον να θεωρούνται γέφυρες που θα ενώσουν αναπόφευκτα την ανθρωπότητα, αλλά τα πεδία όπου συγκρούονται το παγκόσμιο με το εθνικό και το περιφερειακό, το καθολικό με το μερικό. Η πρόκληση για το μέλλον είναι αν τα ΜΜΕ θα χρησιμοποιηθούν ως δίκτυα μιας «νέας παγκοσμιοποίησης», μιας πολύ-πολιτικής και δημοκρατικής παγκοσμιοποίησης, στην οποία δεν θα κυριαρχεί ένας παίκτης (λ.χ. οι ΗΠΑ και εν γένει η Δύση, ή αύριο

λ.χ. η Κίνα), και η οποία θα σέβεται την εθνική ιδιαιτερότητα χωρίς να θυσιάζει την οικουμενική διασύνδεση.

Βιβλιογραφία

Altman, S. A., Bastian, C. R. & Fattedad, D. (2024). Challenging the deglobalization narrative: Global flows have remained resilient through successive shocks. *Journal of International Business Policy*, 7, 416-439. https://doi.org/10.1057/s42214-024-00197-0.

Animashaun, O. (2026). A Critique of Unaccountable Power in the US-Israel War on Iran and the Revival of Communal Accountability Norm.

Appadurai, A. (2014). *Νεωτερικότητα χωρίς σύνορα: Πολιτισμικές διαστάσεις της παγκοσμιοποίησης.* Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Baldwin, R., Freeman, R. & Theodorakopoulos, A. (2024). Deconstructing deglobalization: The future of trade is in intermediate services. *Asian Economic Policy Review*, 19, 18-37. https://doi.org/10.1111/aepr.12440.

Bello, W. (2008). *Deglobalization: Ideas for a new world economy*. Zed Books.

Bello, W (2025). Deglobalisation. Στο C. Balme, B. Dogramaci & R. Wenzlhuemer (επιμ.), *Dis:connectivity and globalisation: Concepts, terms, practices* (σ. 79-86). Berlin: De Gruyter Oldenbourg.

Bishop, M. L. & Payne, A. (2021). The political economies of different globalizations: theorizing reglobalization. *Globalizations,* 18(1), 1–21. https://doi.org/10.1080/14747731.2020.1779963.

Cai, C. (2021). The current situation and the cultural background of psychological type theory in China. *Journal of Analytical Psychology*, *66*(5), 1048-1073.

Chalaby, J. K. (2009). Broadcasting in a post-national environment: The rise of transnational TV groups. *Critical Studies in Television*, *4*(1), 39-64.

Chase-Dunn, C., Álvarez, A. & Liao, Y. (2023). Waves of structural deglobalization: A world-systems perspective. *Social Sciences 12*, 301. https://doi.org/10.3390/socsci12050301

Curtin, M. (2008). Spatial dynamics of film and television. Στο Anheier, H. K., & Isar, Y. R. (επιμ). *Cultures and globalization: The cultural economy*. Sage, σελ. 215-226.

Ensafi, R., Winter, P., Mueen, A., & Crandall, J. R. (2015). Analyzing the Great Firewall of China over space and time. *Proceedings on privacy enhancing technologies.* https://doi.org/10.1515/popets-2015-0005

Entman R.M. (1993). "Framing: toward clarification of a fractured paradigm". *Journal of Communication*, 43(4): 51 – 58.

Fandrejewska, A., Chmielarz, W., & Zborowski, M. (2022). The impact of the COVID-19 pandemic on the perception of globalization and consumer behavior. *Sustainability*, *14*(15), 9575. https://doi.org/10.3390/su14159575

Fuchs, C. (2023). *Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης: Μία Κριτική Εισαγωγή.* Θεσσαλονίκη: Ροπή.

Fujita, Y., & Sabogal, A. (2021). Perspective of localization of aid during COVID-19. *ISS Working Paper Series/General Series*, *673*(673). Ανακτήθηκε στις 18/4/2026 από τη διεύθυνση hdl.handle.net/1765/135337

Geniets, A. (2010). The global news challenge (Publisher's version, Reuters Institute for the Study of Journalism: Working Papers). Reuters Institute for the Study of Journalism, Department of Politics and International Relations, University of Oxford. Ανακτήθηκε στις 18 /4/2026 από τη διεύθυνση https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:f46d3d06-a638-4c95-a9f7-642cda95639b

Giddens, A. (1990). *The Consequences of modernity*. Cambridge: Polity Press.

Goodwin M.J. (2019). "Brexit: causes & consequences". *Recent JEF Activity,* November / December 2017

Hobsbawm, E. (2008). *Παγκοσμιοποίηση, δημοκρατία και τρομοκρατία*. Αθήνα: Θεμέλιο.

Holton, R. (2005). *Making globalization*. London: Palgrave Macmillan.

Holton, R. (2011). *Globalization and the nation state*. London: Palgrave Macmillan.

Juhász A. & Szicherle,P. (2017). "The political effects of migration-related fake news, disinformation and conspiracy theories in Europe". *Friedrich Ebert Stiftung, Political Capital, Budapest*.

Kadushin, C. (2019). *Κοινωνικά δίκτυα*. Αθήνα: Κριτική.

Kuisel, R. F. (2011). 'Anti-Americanism in Retreat: Jack Lang, Cultural Imperialism, and the Anti-Anti-Americans', *The French Way: How France Embraced and Rejected American Values and Power*. Princeton, NJ, 2011. https://doi.org/10.23943/princeton/9780691151816.003.0002

Lie, J. H. S. (2024). Localization and developmentality: Policy pragmatism in pandemic times. *Development Policy Review*, *42*(6), e12811. https://doi.org/10.1111/dpr.12811Digital Object Identifier (DOI)

Macrotrends (n.y). *World Trade to GDP Ratio*. Ανακτήθηκε στις 18/4/2026 από τη διεύθυνση https://www.macrotrends.net/global-metrics/countries/wld/world/trade-gdp-ratio

Man, S. (2018). "WALL" Defining The Chinese Traditional Introverted Space Under The Influence Of Chinese Ethics. Ανακτήθηκε στις 18/4/2026 από τη διεύθυνση *The Ethical Imperative*. https://www.acsa-arch.org/proceedings/Annual%20Meeting%20Proceedings/ACSA.AM.106/ACSA.AM.106.48.pdf

Manfredi-Sánchez, J. L. (2021). Deglobalization and public diplomacy. *International Journal of Communication* 15, 905-926.

Mas-Coma, S., Jones, M. K., & Marty, A. M. (2020). COVID-19 and globalization. *One health*, *9*, 100132. https://doi.org/10.1016/j.onehlt.2020.100132

McCombs M.E. & Shaw D.L. (1972). *"*The agenda-setting function of mass media*"*. *Public Opinion Quarterly* 36: 176-187.

Miller, C. (2022). *Chip war: The fight for the world's most critical technology*. New York: Simon & Schuster.

Musa, B. A. (2022). The glocalization of films and the cinema industry. In *Handbook of culture and glocalization* (pp. 272-288). Edward Elgar Publishing. https://doi.org/10.4337/9781839109010.00025

Norris, P., & Inglehart, N. (2019). *Cultural backlash: Trump, Brexit, and authoritarian populism*. Cambridge University Press.

Ortiz, N., Jaramillo Zambrano, C., Garay, U. & Tellez-Falla, D. F. (2024). A new side of deglobalization: Why did US multinational corporations deconsolidate their subsidiaries from Venezuela? *Journal of Business Research*, 182, 114765. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2024.114765.

Outhwaite W. & Menjívar C. (2019). "Migration crisis and 'Brexit'". *The Oxford handbook of migration crises*, 93-110.

Pariser, E. (2011). *The Filter Bubble: What the internet is hiding from you*. Penguin.

Parnell T. (2024). "Brexit and disinformation". Στο *The Routledge handbook of discourse and disinformation* (187-200). Routledge.

Pleios G. (2016). "Communication and symbolic capitalism – Rethinking Marxist communication theory in the light of the information society". Στο C. Fuchs & Vincent Mosco (επιμ.). *Marx and the political economy of the media*. London: Brill.

Poulakidakos, S., Veneti, A. & Frangonikolopoulos, C. (2018). Posttruth, propaganda and the transformation of the spiral of silence, *International Journal of Media & Cultural Politics*, 14(3), 367- 382. https://doi.org/10.1386/macp.14.3.367_1.

Robillard, S., Atim, T., & Maxwell, D. (2021). Localization: A "landscape" report. *Final Report to USAID, Bureau of Humanitarian Assistance*. Ανακτήθηκε στις 18/4/2026 από τη διεύθυνση https://fic.tufts.edu/wp-content/uploads/Localization-FINAL-12.30.21.pdf

Safa, R., & Barati, M. (2024). CNN and BBC Shaping the Opinions in Different Countries: A multi-dimensional descriptive commentary related to security, military and diplomacy. *Development (IJHED)*, *6*(5), 23-25.

Sassen, S. (2007*), A sociology of globalization*. New York: W. W. Norton & Company.

Schmidt S. J. (2001). "Media societies: fiction machines". Στο: C.B. Grant & D. McLaughlin (επιμ.). *Language – meaning - social construction. Interdisciplinary studies*. Amsterdam – New York: Rodopi,11-25.

Sennett R. (2008). *Η κουλτούρα του νέου καπιταλισμού*. Αθήνα: Σαββάλας.

Share O. (2018). "Mobilizing migration: analysing the role of the 'migrant' in the British press during the EU referendum 2016 debate". Στο Anthony Ridge-Newman, Fernando LeóSolís, Hugh O'Donnell

(επιμ*). Reporting the road to brexit international media and the EU referendum 2016*. London: Palgrave Macmillan.

Shrestha, N., Muhammad, Y. Shad, Osman U., Modasser H. K., Karamehic-Muratovic, A., Uyen-Sa DT N., Baghbanzadeh, M. κ.ά.(2020). "The impact of COVID-19 on globalization." *One Health* 11: 100180. https://doi.org/10.1016/j.onehlt.2020.100180

Spohr, D. (2017). "Fake news and ideological polarization: filter bubbles and selective exposure on social media". *Business Information Review*, 34(3):150–160.

Srnicek, N. (2024). *Ο καπιταλισμός της πλατφόρμας.* Αθήνα: Τόπος.

Sun, L. K. (1991). Contemporary Chinese culture: Structure and emotionality. *The Australian Journal of Chinese Affairs*, (26), 1-41. https://doi.org/10.2307/2949867

Tierney, D. (2021). Why the United States is losing—and Russia and Iran are winning. *The Washington Quarterly*, *44*(3), 69-87.

Surowiec, P. & Manor, I. (2021). Introduction: Certainty of uncertainty and public diplomacy. Στο P. Surowiec & I. Manor (επιμ.), *Public diplomacy and the politics of uncertainty* (σ. ix-xvii). Cham: Palgrave Macmillan.

Terzis, P. (2024). Law and the political economy of AI production. International *Journal of Law and Information Technology*, 31, 302–330. https://doi.org/10.1093/ijlit/eaae001

Tomlinson, J. (1991), *Cultural imperialism*. London: Continuum.

Wagner, K. B. (2023). Global cinema in an era of deglobalization: trans-territorial compulsions and the plenipotentiary potential of human activities in *Cloud Atlas* and *Okja*. *Globalizations*, *20*(7), 1014–1031. https://doi.org/10.1080/14747731.2023.2171624

Walter S. (2019). "Better off without you? How the British media portrayed EU citizens in Brexit news. *The International Journal of Press/Politics*, *24*(2), 210-232. https://doi.org/10.1177/1940161218821509

Westad, O. A. (2023). *Ο παγκόσμιος Ψυχρός Πόλεμος: Οι επεμβάσεις στον τρίτο κόσμο και η διαμόρφωση της εποχής μας.* Αθήνα: Πατάκης.

Zhang, Y., Sun, F., Huang, Z., Song, L., Jin, S., & Chen, L. (2023). Predicting the impact of the COVID-19 pandemic on globalization. *Journal of cleaner production*, *409*, 137173. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.137173

Zuboff, S. (2020). *Η εποχή του κατασκοπευτικού καπιταλισμού.* Αθήνα: Καστανιώτης.

Δεμερτζής, Ν. (2002). *Πολιτική επικοινωνία: Διακινδύνευση, δημοσιότητα, διαδίκτυο*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Πλειός Γ (2011). *Η κοινωνία της ενημέρωσης. Ειδήσεις και νεωτερικότητα*. Αθήνα: Καστανιώτης

Σμυρναίος Ν. (2018). *Το ολιγοπώλιο του διαδικτύου. Πώς οι Google, Apple, Facebook, Amazon και Microsoft πήραν τον έλεγχο της ψηφιακής μας ζωής*. Αθήνα: Μεταμεσονύκτιες εκδόσεις.

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

Απο-παγκοσμιοποίηση, διεθνείς πολιτικές και οικονομικές σχέσεις, και η σημασία των Μέσων

Από την υπερ-παγκοσμιοποίηση στο Κόσμο-σύστημα – Ρευστές Παγκοσμιότητες του 21ου αιώνα

Νίκος Βλαχάκης

Περίληψη

Αν και δεν έχουμε ακόμη μια νέα ενοποιημένη θεωρία πεδίου για τον «μετα-νεοφιλελεύθερο κόσμο» όπως αυτός διαμορφώνεται μετά την εμφάνιση των πολυκρίσεων, είναι μάλλον πρόωρο να μιλήσει κάποιος για το τέλος της παγκοσμιοποίησης. Ένας από τους πιο διαδεδομένους νεοφιλελεύθερους μύθους ήταν ότι ο κόσμος ενοποιούνταν και τα εθνικά συμφέροντα θα έπαιζαν δευτερεύοντα ρόλο σε σχέση με τις παγκόσμιες αγορές. Τα τελευταία χρόνια το φαινόμενο των «πολυκρίσεων» έχει διαψεύσει αυτή την αντίληψη δημιουργώντας προσωρινά την τάση της απο-παγκοσμιοποίησης. Είναι γεγονός ότι τα τρία μεγάλα ρεύματα που χαρακτήρισαν την παγκοσμιοποίηση, δηλ. η πολιτική παγκοσμιοποίηση που συνδέθηκε με την παγκόσμια διακυβέρνηση, η πολιτισμική που σχετίστηκε με την 4η βιομηχανική επανάσταση, την καθολικότητα του διαδικτύου και τον ψηφιακό μετασχηματισμό και η οικονομική η οποία ταυτίστηκε με το νεοφιλελεύθερο υπόδειγμα και αφορούσε την ανεμπόδιστη επέκταση των αγορών, δεν εξελίχθηκαν ούτε με την ίδια ταχύτητα, ούτε συγχρονίστηκαν, αλλά κινήθηκαν εκ παραλλήλου σε μια πορεία αλληλοτροφοδότησης μεν αλλά με διαφορετικά στάδια εξέλιξης. Έτσι αν κάτι τελειώνει με την εμφάνιση των πολυκρίσεων, αυτό εντοπίζεται κυρίως στον τομέα της παγκόσμιας οικονομίας καθώς η επανεμφάνιση ενός νέου προστατευτισμού από πλευράς ΗΠΑ, η καθιέρωση ψηφιακών νομισμάτων δημιουργούν νέες πραγματικότητες που προσωρινά ανακόπτουν αυτή την διαδικασία της «υπερ-παγκοσμοποίησης» όπως είχε εξελιχθεί την τελευταία τριακονταετία.

Εισαγωγή

Αν και δεν έχουμε ακόμη μια νέα ενοποιημένη θεωρία πεδίου για τον «μετα-νεοφιλελεύθερο κόσμο» όπως αυτός διαμορφώνεται μετά την εμφάνιση των πολυκρίσεων, οι οποίες αναδεικνύονται όχι ως συγκυριακό φαινόμενο αλλά ως εγγενές χαρακτηριστικό του νεοφιλελευθερισμού, είναι μάλλον πρόωρο να μιλήσει κάποιος

για το τέλος της παγκοσμιοποίησης. Ένας από τους πιο διαδεδομένους νεοφιλελεύθερους μύθους ήταν ότι ο κόσμος ενοποιούνταν και τα εθνικά συμφέροντα θα έπαιζαν δευτερεύοντα ρόλο σε σχέση με τις παγκόσμιες αγορές. Τα τελευταία χρόνια το φαινόμενο των «πολυκρίσεων» έχει διαψεύσει αυτή την αντίληψη δημιουργώντας προσωρινά την τάση της «απο-παγκοσμιοποίησης».

Είναι γεγονός ότι τα τρία μεγάλα ρεύματα που χαρακτήρισαν την παγκοσμιοποίηση, δηλ. *η πολιτική παγκοσμιοποίηση* που συνδέθηκε με την παγκόσμια διακυβέρνηση, *η πολιτισμική* που σχετίστηκε με την τέταρτη βιομηχανική επανάσταση, την καθολικότητα του διαδικτύου και τον ψηφιακό μετασχηματισμό και *η οικονομική* η οποία ταυτίστηκε με το νεοφιλελεύθερο υπόδειγμα και αφορούσε την ανεμπόδιστη επέκταση των αγορών, δεν εξελίχθηκαν ούτε με την ίδια ταχύτητα, ούτε συγχρονίστηκαν, αλλά κινήθηκαν εκ παραλλήλου σε μια πορεία αλληλοτροφοδότησης μεν, αλλά με διαφορετικά στάδια εξέλιξης.

Έτσι αν κάτι τελειώνει με την εμφάνιση των πολυκρίσεων, αυτό εντοπίζεται κυρίως στον τομέα της παγκόσμιας οικονομίας, καθώς η επανεμφάνιση ενός νέου προστατευτισμού από πλευράς ΗΠΑ, η καθιέρωση ψηφιακών νομισμάτων, δημιουργούν νέες πραγματικότητες που προσωρινά ανακόπτουν αυτήν τη διαδικασία της «υπερ-παγκοσμοποίησης» όπως είχε εξελιχθεί την τελευταία τριακονταετία.

Ο όρος «παγκοσμιοποίηση» από την αρχή της χρήσης του στα ακαδημαϊκά έργα τη δεκαετία του 1960 απόκτησε ένα νόημα που συνδέεται στενά με μια διαδικασία μετασχηματισμού η οποία επισυμβαίνει στην εποχή της ύστερης νεωτερικότητας και συνδέεται με τον εκσυγχρονισμό και την καινοτομία πρακτικών, ως αποτέλεσμα της εισαγωγής νέων τεχνολογιών στην καπιταλιστική οικονομία που επέτρεψαν την επέκταση της οικονομικής δραστηριότητας πέρα από τα εθνικά σύνορα, σε παγκόσμιο, πλανητικό επίπεδο. Αυτές οι διαδικασίες μετασχηματισμού που λαμβάνουν χώρα στις ανεπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες οδήγησαν σε μια νέα κοινωνικοοικονομική και κοινωνικο-πολιτισμική πραγματικότητα, μια νέα κατάσταση στις παγκόσμιες υποθέσεις, δημιουργώντας αυτούς τους νέους χώρους όπου σχηματίστηκε ένα είδος νέων «παγκοσμιοτήτων». Ένα είδος νέας «παγκόσμιας νεωτερικότητας» έχει αναπτυχθεί, μετά την κατάρρευση του τείχους του Βερολίνου και το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, με ισχυρή επίδραση ανασυγκρότησης στο παγκόσμιο σύστημα, που κάτι ανάλογο δεν έχει ξαναδεί στην ανθρώπινη ιστορία. Αυτό είναι που ο Ζίγκμουντ Μπάουμαν αποκαλεί «ρευστή νεωτερικότητα» για να δηλώσει ότι αυτός ο νέος τύπος ηθικής εμφανίστηκε ως συνέπεια αυτού του μετασχηματισμού (Bauman, 1998). Έχοντας κεντρική θέση στη ρητορική αλλά και στις στρατηγικές της σύγχρονης διεθνούς πολιτικής και της ακαδημαϊκής ανάλυσης, η παγκοσμιοποίηση έχει περισσότερους από έναν και μοναδικούς ή απλούς ορισμούς. Η θεωρητική παράδοση μιας τέτοιας ανάλυσης που δίνει έμφαση στις οικονομικές πτυχές του επεκτατισμού του βιομηχανικού καπιταλισμού επιστρέφει στα έργα του Καρλ Μαρξ, που εκπροσωπούν τους πιο σημαντικούς εκπροσώπους αυτών των μελετητών που

αναλύουν τις παγκόσμιες οικονομικές επιπτώσεις παρόμοιων διαδικασιών από τον 19ο αιώνα (Marx, 1867/1990).

Προσπαθώντας να κατανοήσουμε καλύτερα την πολυπλοκότητα του όρου, πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι μερικές φορές η παγκοσμιοποίηση παρουσιάζεται ως μια γενική θεωρία που εξηγεί τα πάντα στην εποχή μας, μερικές φορές είναι απλώς μια ενδεικτική κατευθυντήρια γραμμή για τις διαδικασίες μετασχηματισμού που συμβαίνουν ολούθε, ή ακόμα και ως μια συλλογή εννοιών οι οποίες χαρτογραφούν μεν αλλά δεν εξηγούν ρητά το πώς αλλάζει το παγκόσμιο σύστημα και πώς πρέπει να γίνει αντιληπτό, ενώ σε ορισμένες άλλες περιπτώσεις παρουσιάζεται ως ιδεολογία της «νέας εποχής» ή ακόμη και ως θεωρητικός λόγος που συνδέεται πολύ συχνά με τον νεοφιλελευθερισμό. Στο λεξικό της Οξφόρδης διαβάζουμε και πάλι ως ένα είδος ορισμού:

> *«Είναι πολύ εύκολο να συγκεντρώσουμε τη μεγάλη ποικιλία εννοιών που συνδέονται με τον όρο παγκοσμιοποίηση. Σε ένα επίπεδο φαίνεται απλό. Η παγκοσμιοποίηση αφορά την καθολική διαδικασία ή το σύνολο των διαδικασιών που δημιουργεί ένα πλήθος συνδέσμων και διασυνδέσεων που υπερβαίνουν τα κράτη και τις κοινωνίες που αποτελούν το σύγχρονο παγκόσμιο σύστημα» (McLean & McMillan, 2009: 223).*

Ο Ντέιβιντ Άρμιτατζ, καθηγητής διεθνούς ιστορίας στο Πανεπιστήμιο του Χάρβαρντ, υπενθυμίζει το αξέχαστο έργο του Καντ: «τι είναι ο Διαφωτισμός;», όπου υποστηρίζει ότι η διαφορά «μιας πεφωτισμένης εποχής» και μιας «εποχής του διαφωτισμού» κάνοντας μια παράλληλη διάκριση μεταξύ «παγκοσμιοποιημένης εποχής» και «εποχής της παγκοσμιοποίησης», η οποία δεν είναι τίποτα άλλο από τη διαφορά μεταξύ της παγκοσμιοποίησης ως διαδικασίας και της παγκοσμιοποίησης ως μια συνθήκη, προτείνοντας έναν πολύ συνοπτικό και ακριβή ορισμό, τον ποίο περιγράφει σε αυτές τις δύο διαστάσεις:

> *«Η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης θα ήταν η σταδιακή πύκνωση των συνδέσεων μεταξύ των εθνικών συνόρων, η αυξανόμενη διείσδυσή τους σε προηγουμένως ανέγγιχτες περιοχές και η εμφάνιση ενός κοινού συνόλου ανησυχιών που ορίζουν μια παγκόσμια κοσμοπολίτικη κοινότητα. Η προϋπόθεση της παγκοσμιοποίησης θα ήταν μια κατάσταση πλήρους διακρατικής ολοκλήρωσης που θα περιλαμβάνει όλους τους ανθρώπους του κόσμου σε ένα ενιαίο δίκτυο οικονομικών και πολιτιστικών διασυνδέσεων που θα ενημερώνονται από μια κοινή παγκόσμια συνείδηση» (Armitage, 2013: 33).*

Αυτός ο ορισμός συνδυάζει τέλεια, κατά τη γνώμη μας, όλα αυτά τα χαρακτηριστικά της παγκοσμιοποίησης που ορίζονται ως *μια διαρκής οικονομική, πολιτική και*

κοινωνικοπολιτιστική διαδικασία που οδηγεί σε μια νέα ανθρωπολογική κατάσταση που προήλθε από τη διαδικασία του Διαφωτισμού η οποία κατανοείται ως αυτή η διαδικασία που οδηγεί στην «έξοδο του ανθρώπου από την αυτο-επιβληθείσα ανωριμότητα», όπως λέει ο Καντ. Αυτό μπορεί να προσομοιάζει με το όραμα του Καντ για μια «Παγκόσμια ιστορία με κοσμοπολίτικο σκοπό» που έχει τελεολογικό χαρακτήρα, αλλά εδώ πρέπει να γίνει κατανοητό σαν ένα φαινόμενο του παρόντος και του μέλλοντος, αν και η προϊστορία του πρέπει να ερευνηθεί σε αυτήν την οικουμενική και ανθρωπιστική έννοια του Διαφωτισμού. Οι περισσότεροι από τους θεωρητικούς της παγκοσμιοποίησης προσποιούνται ότι είναι ένα φαινόμενο στην ανθρώπινη ιστορία χωρίς προηγούμενα, τουλάχιστον σε αυτήν τη διάσταση όπως στις μέρες μας. Ο κοσμοπολιτισμός που εκπροσωπήθηκε από τον στωικισμό ως φιλοσοφικό δόγμα γεννήθηκε στα τέλη της αρχαιότητας, λίγο πριν από την εμφάνιση του Μεγάλου Αλεξάνδρου στην ιστορία, αλλά σχετίζεται με παρόμοιες αλλά όχι τις ίδιες διαδικασίες μετασχηματισμού και καινοτομίας, θα μπορούσε να υποστηρίξει κάποιος που θέλει να υπερασπιστούμε τον μοναδικό χαρακτήρα της παγκοσμιοποίησης στην εποχή μας. Ο Αρμιτατζ υποστηρίζει σε αυτό το ζήτημα, ότι «να ονομάσουμε την εποχή μας ως «μια εποχή της παγκοσμιοποίησης», αυτό τη διακρίνει από οποιαδήποτε προηγούμενη εποχή, μόνο με την παραδοχή του παραδόξου ότι ένα τέτοιο φαινόμενο που είναι περιεκτικό και εκτεταμένο στο χώρο πρέπει να είναι αποκλειστικό και εντατικό στο χρόνο» (Armitage, 2013: 35).

Εκτός όμως από αυτή την πραγματικά μοναδική εκδοχή της παγκοσμιοποίησης, η γνώμη μας είναι ότι αυτό το είδος παγκοσμιοποιητικής διαδικασίας στην οποία ζούμε σήμερα, είναι η συνέχιση της καπιταλιστικής επέκτασης στην εποχή του χρηματο-οικονομικού καπιταλισμού, σε συνδυασμό με τεχνολογικές ψηφιακές καινοτομίες που σχετίζονται περισσότερο με την τέταρτη τεχνολογική επανάσταση, δεδομένου ότι η οικονομική παγκοσμιοποίηση εξ αρχής συνδέεται με την ανάπτυξη της καπιταλιστικής οικονομίας του 19ου αιώνα και περιγράφεται στα έργα του Άνταμ Σμιθ και του Καρλ Μαρξ, αν και από διαφορετικό σημείο ανάλυσης στον καθένα (Βλαχάκης, 2020).

Ένας από τους πιο έγκυρους εν Ελλάδι υποστηρικτές του τέλους της παγκοσμιοποίησης, ο Παναγιώτης Γεννηματάς, εύστοχα επισημαίνει μεταξύ άλλων:

> *«Η παγκοσμιοποίηση δεν είναι αποκλειστικά οικονομική πραγματικότητα. Ως διαδικασία αναδιάταξης των διεθνών οικονομικών σχέσεων, αναδιατάσσει εμμέσως και τις εξουσιαστικές σχέσεις στον πλανήτη καθώς αναδιαρθρώνει τους οικονομικούς συσχετισμούς που αποτελούν εν ταυτώ και το υπόβαθρο των δικτύων πολιτικής εξουσίας πάνω στον πλανήτη. Μέσα στον εν δυνάμει απεριόριστο διεθνή οικονομικό χώρο που συνεχώς αναδημιουργείται από τη διεθνή ρευστότητα και την τεχνολογική μεταβολή, η εθνική ισχύς των κρατών, ως μονάδων διαφορικής οικονομικής ρύθμισης, υποβιβάζεται και υποτάσσεται αντιστοίχως στην εξουσία των χειράφετων οικονομικών - πολυεθνικών οικονο-*

μικών υποκειμένων, των corporates, που κατευθύνουν εφεξής τις παγκόσμιες οικονομικές ροές. Το μέγεθος των οικονομικών αυτών ιδιωτικού δικαίου υποκειμένων γιγαντώνεται ασύμμετρα από τα πολλαπλασιασαστικά αποτελέσματα της ανοικτής παγκοσμιοποιητικής διαδικασίας. Με τον τρόπο αυτόν η πολιτική ρύθμιση, η πολιτική διαδικασία συνολικά, υποτάσσεται ολοκληρωτικά στη λογική της corporate governance…» (Γεννηματάς, 2023: 32-33)

Ο ίδιος βέβαια είναι υποστηρικτής της άποψης ότι η παγκοσμιοποίηση βρίσκεται σε φάση υπέρβασης της λόγω των αντιθέσεων που προκάλεσε και των παθογενειών που εξέθρεψε.

Ο γνωστός θεωρητικός Φράνσις Φουκουγιάμα αναφερόμενος στην αποτυχία του νεοφιλελεύθερου μοντέλου σε παγκόσμια κλίμακα σημειώνει χαρακτηριστικά:

«Ακόμα και όταν προωθούσε δύο δεκαετίες ταχείας οικονομικής ανάπτυξης, ο νεοφιλελευθερισμός κατάφερε να αποσταθεροποιήσει την παγκόσμια οικονομία και να υπονομεύσει την ίδια του την επιτυχία. Η απορρύθμιση ήταν χρήσιμη σε πολλούς τομείς της πραγματικής οικονομίας, αλλά αποδείχθηκε καταστροφική όταν εφαρμόστηκε τη δεκαετία του 1980 και του 1990 στον χρηματοπιστωτικό τομέα. Ο πρώην επικεφαλής της Ομοσπονδιακής Τράπεζας των ΗΠΑ, Άλαν Γκρίνσπαν, και άλλοι οικονομολόγοι της εποχής πίστευαν ότι ο τομέας αυτός θα μπορούσε να αυτορυθμιστεί. Αλλά τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα συμπεριφέρονται πολύ διαφορετικά από τις επιχειρήσεις στην πραγματική οικονομία» (Fukuyama, 2022: 23)

Παγκοσμιοποίηση – Παγκόσμια Διακυβέρνηση – Κοσμοπολιτική Ηθική

Η διαδικασία παγκοσμιοποίησης στο πολιτισμικό και πολιτικό επίπεδο όμως, λειτούργησε σε ένα διαφορετικό ιδεολογικό και αξιακό επίπεδο απ' αυτό της οικονομικής και του νεοφιλελευθερισμού, θέτοντας ζητήματα που σχετίζονται περισσότερο με τον κλασικό φιλελευθερισμό ή ακόμη και τη μετά - νεωτερικότητα. Ως εκ τούτου, η «κοσμοπολιτική ηθικότητα» (cosmopolitan morality) που χαρακτήρισε πολυπολιτισμικά αφηγήματα θέτει νέα ηθικά προτάγματα και διλήμματα που τείνουν να διαμορφώσουν νέες μορφές συμβιωτικών μεγα-συγκροτημάτων οι οποίες σταδιακά αυτονομούνται πολιτικο-διοικητικά από τα γεωγραφικά σύνολα των κρατών στα οποία ανήκουν, δημιουργώντας το φαινόμενο των Κόσμο-πόλεων.

Ο Χάμπερμας έβλεπε το δοκίμιο του Καντ, ως επιχείρημα για τη δημιουργία δομών παγκόσμιας διακυβέρνησης, στο όνομα μιας «καθολικής κατάστασης όλων

των λαών» βάσει του «δικαίου των λαών» (jus gentius), υπό την ισχύ του οποίου όλα τα κράτη πρέπει να υποβάλλονται ελεύθερα.

Η ιδέα της παγκόσμιας δικαιοσύνης εντός της ευρύτερης προοπτικής του κοσμοπολιτισμού προσφέρει *αυτήν τη μετατόπιση από την κρατικοκεντρική έννοια της δικαιοσύνης στην παγκόσμια.* Ο λόγος για τα ανθρώπινα δικαιώματα έδωσε την ευκαιρία να τεθούν τα κατάλληλα ερωτήματα σε αυτό το θέμα και για το πώς η επέκταση της πολιτικής ηθικής στη διεθνή της προοπτική λειτουργεί σε αυτό το κανονιστικό πλαίσιο των διαφόρων «Παγκοσμιοποιήσεων» πέρα από τα κράτη. Αλλά το αμφισβητούμενο ζήτημα είναι αν μπορούμε να δεχτούμε αυτήν την εκπλήρωση σε ατομική βάση, όπως ζητούν οι θεωρητικοί του κοσμοπολίτικου ανθρωπισμού, ή στο πλαίσιο του «Δίκαιου των Λαών» (1999), όπως υποστηρίζει ο Τζον Ρολς, που αποτελεί ουσιαστικό μέρος μιας φιλελεύθερης αντίληψης της δικαιοσύνης σε διεθνές επίπεδο (Βλαχάκης, 2020).

Προς μια μεταβατική κατάσταση

Ακόμα και με την επιστροφή του προστατευτισμού στις διεθνείς αγορές, ο θάνατος της παγκοσμιοποίησης έχει υπερεκτιμηθεί πολύ. Η άποψη του αναλυτή του Λάρι Έλιοτ ότι:

> *«Η εμβέλεια των πολυεθνικών εταιρειών και των τραπεζών που συνεχίζουν να συρρέουν στο Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ ήταν απόδειξη αυτού. Όπως και η ραγδαία ανάπτυξη της τεχνητής νοημοσύνης (ΤΝ), μέρος μιας τεχνολογικής επανάστασης που ξεπερνά τα σύνορα και αφήνει τις εθνικές ρυθμιστικές αρχές να παραπαίουν στο πέρασμά της. Πριν από ένα χρόνο, το ChatGPT ήταν στα σπάργανα. Φέτος (σ.σ. 2024), η ΤΝ ήταν κεντρική στη συζήτηση του Νταβός, με εκείνους που χαιρέτιζαν τις δυνατότητές της να βοηθήσουν στην επίλυση πιεστικών προβλημάτων - όπως η κλιματική κρίση - να διαφωνούν με εκείνους που προειδοποιούν για τους κινδύνους της. Έτσι, η παγκοσμιοποίηση δεν είναι νεκρή, ούτε καν στα τελευταία της βήματα. Το ίδιο ισχύει και για την παρακμή της δυτικής φιλελεύθερης δημοκρατίας. Βεβαίως, η παραγωγικότητα ήταν χαμηλή και το βιοτικό επίπεδο έχει συμπιεστεί τα τελευταία χρόνια. {...} Αυτό που είναι αλήθεια είναι ότι, έχοντας ωθηθεί σε αμυντική στάση, ο παγκόσμιος καπιταλισμός μεταμορφώνεται σε κάτι διαφορετικό. Η κορύφωση της παγκοσμιοποίησης - μαζί με την κορύφωση του Νταβός - συνέβη πριν από λίγο καιρό, περίπου την εποχή της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2008, αλλά οι επαναλαμβανόμενες κρίσεις από το 2020 και μετά άλλαξαν τη δυναμική. Όλα όσα έχουν συμβεί από την άφιξη της πανδημίας Covid υποδεικνύουν ένα νέο παράδειγμα: κάποιοι το αποκαλούν απο-παγκοσμιοποίηση, άλλοι το αποκαλούν - ίσως ακριβέστερα - glocalisation» (Elliott, 2024).*

Μετά την υπερ-παγκοσμιοποίηση – Οι παγκόσμιες τάσεις

Ο Ούλριχ Μπεκ διέκρινε σε παλιότερη ανάλυση του στις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα, τρία είδη παγκόσμιων κινδύνων:

α) οικολογικές καταστροφές και τεχνολογικοί βιομηχανικοί κίνδυνοι που προκύπτουν από τον πλούτο (φαινόμενο θερμοκηπίου, γενετική μηχανική κλπ.)

β) οικολογικές καταστροφές και τεχνολογικοί βιομηχανικοί κίνδυνοι που προκύπτουν από τη φτώχεια (ανισότητες, φτώχεια κλπ.)

γ) κίνδυνοι από τα όπλα μαζικής καταστροφής (Beck, 1999: 121-122).

Αυτά τα είδη κινδύνων δύνανται να προκαλέσουν ισχυρά σοκ διαταράσσοντας την παγκόσμια τάξη και δημιουργώντας κατά τη γνώμη μας μεγάλες ασυνέχειες από τη μια φάση της παγκοσμιοποίησης και τη μετάβαση της σε μια άλλη.

Τι ακριβώς διακυβεύεται λοιπόν σε σχέση με την σημερινή υπερ-παγκοσμιοποίηση και το τέλος της μετά το σοκ της πανδημίας; Θα συνοψίζαμε τις εξής τάσεις: η κλιματική αλλαγή, θα επιφέρει ριζικές αναδιαρθρώσεις στην οικονομία των ορυκτών καυσίμων αν και η επιστροφή τους με τη λογική του “Drill baby, drill” μάλλον είναι προσωρινή. Στην οικονομική παγκοσμιοποίηση, το μέλλον του νεοφιλελεύθερου απορυθμισμένου μοντέλου ως του κυρίαρχου προτύπου όπως διαμορφώθηκε, παρουσιάζει την πρώτη σοβαρή ρωγμή του καθώς η κρίση στις εφοδιαστικές αλυσίδες δημιουργεί σοβαρές διαταράξεις στο παγκόσμιο εμπόριο και τις τιμές. Στο πολιτικό επίπεδο, το μέλλον του εθνικού κράτους συνυφασμένου με αυτό της φιλελεύθερης δημοκρατίας αντιμετωπίζει επαναλαμβανόμενες «κρίσεις νομιμοποίησης».

Στις διεθνείς σχέσεις, άμεσα συνυφασμένο είναι το θέμα της πολιτικής ηγεμονίας εντός ενός νέου πολυπολικού συστήματος. Συνιστά αυτό αποτυχία της παγκόσμιας διακυβέρνησης, σε συνδυασμό με την υποχώρηση των ΗΠΑ ως ηγετικής δύναμης; Είναι κάτι που πρέπει να ερευνηθεί περαιτέρω. Οι προοπτικές της ΕΕ και της ευρωπαϊκής ενοποίησης σε ένα τέτοιο πλαίσιο θα δοκιμαστούν πολύ σοβαρά, όπως ήδη συμβαίνει. Είναι πιθανή η ανάδυση μιας «Ευρώπης-πυρήνα» (Kern Europa) με ισχυρό Διευθυντήριο αποτελούμενο από τις πιο σημαντικές χώρες αυτού του πυρήνα.

Στο πολιτισμικό επίπεδο, η αμφισβήτηση του πολυπολιτισμικού προτύπου θα επαναφέρει τις «πολιτικές ταυτότητας» στο προσκήνιο των πολιτικών κοινωνιών. Στο ίδιο αυτό πλαίσιο η πανδημία με τον εγκλεισμό έφερε και την πρώτη σοβαρή κρίση της Μεγα-πόλης, η οποία διεκδικούσε να αναδειχθεί σε «Κοσμό-πολη», δηλ. το φαινόμενο εκείνο που μεγάλα αστεακά συγκροτήματα ανά τον πλανήτη συγκεντρώνουν οικονομική ισχύ και πόρους ασκώντας παγκόσμια επιρροή. Κατά τη γνώμη μας, η σχέση Μεγά-πολης/Κοσμόπολης ως μιας εν δυνάμει πολιτικο-πολιτισμικής κατάστασης που αναπτύχθηκε ραγδαία στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα και συνεχίζει να αναπτύσσεται και στον 21ο, συγκεντρώνοντας οικονομική κυρίως ισχύ, αλλά και αποτελώντας πλέον το κοινωνικό συμβιωτικό πρότυπο που σχετίζεται με

την παγκοσμιοποίηση όσο κανένα άλλο στοιχείο - όπως τα βιομηχανικά κέντρα αντίστοιχα συνδέθηκαν άμεσα με την πρώτη και δεύτερη βιομηχανική επανάσταση - χρήζει περισσότερης ανάλυσης, η οποία δεν είναι αντικείμενο του παρόντος άρθρου.

Οι τεχνολογίες των «μεγα-δεδομένων» (big data) επίσης διαμορφώνουν το νέο τοπίο της ψηφιακής οικονομίας στο οποίο εισερχόμαστε με το φόβο «πανοπτικών» σχημάτων χωρίς δημοκρατικές θεσμίσεις (Βλαχάκης, 2020).

Μια τεράστια μετατόπιση ισχύος από τη Δύση στην Ανατολή συντελείται με αιχμή του δόρατος τις νέες τεχνολογίες, τα ενεργειακά αποθέματα και τις εφοδιαστικές αλυσίδες και συνεπακόλουθα από τον Βορρά προς το Νότο, η οποία θα επιφέρει αναδιάταξη στην αρχιτεκτονική του παγκόσμιου οικονομικού, πολιτικού και γεωπολιτικού συστήματος και των συμβολικών του αναπαραστάσεων

Η ανάδυση του πολέμου και η επικαιροποίηση της «πολεμολογίας» ως κλάδου

Η «πολεμολογία» (γαλλικά polemologie - κυριολεκτικά, «η επιστήμη του πολέμου», από τις αρχαίες ελληνικές λέξεις πόλεμος, «πόλεμος» και λόγος, «μελέτη») είναι ένας κλάδος της θεωρίας των διεθνών σχέσεων με αφετηρία όμως την κοινωνιολογία, που δίνει έμφαση στην κατανόηση των συγκρούσεων, της προέλευσής τους και της δυναμικής τους. Ο γαλλικός όρος, ο οποίος τον διακρίνει από την «ειρηνολογία» (irenologie) (ενώ στην αγγλοσαξωνική βιβλιογραφία τείνουν να συγχωνεύουν τις μελέτες ειρήνης και σύγκρουσης), προέρχεται από τον κοινωνιολόγο Γκαστόν Μπουτούλ (1896-1980), ο οποίος χρησιμοποίησε τον όρο μετά τον' Παγκόσμιο Πόλεμο για να προτείνει ένα νέο πεδίο έρευνας. Με την έννοια του Μπουτούλ, αυτός ο κλάδος μελετά τους λεγόμενους «πολεμογενείς» παράγοντες: τις πιθανές συσχετίσεις μεταξύ εκρήξεων βίας και επαναλαμβανόμενων οικονομικών, πολιτιστικών, ψυχολογικών και ιδιαίτερα δημογραφικών φαινομένων.

Οι παγκόσμιοι πόλεμοι ώθησαν την έρευνα στον τομέα του πολέμου. Η πολιτική επιστήμη, η οποία αναπτύχθηκε κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, οδήγησε στην εξέταση του πολέμου ως αντικειμένου επιστημονικής μελέτης. Ο Μπάζιλ Χένρι Λίντελ Χαρτ δημοσίευσε ένα σημαντικό έργο για τη στρατηγική κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου για να κατανοήσει πώς τα στρατηγικά λάθη των Γάλλων και Γερμανών στρατηγών οδήγησαν σε αδιέξοδο και πόλεμο χαρακωμάτων (Liddell Hart, 1970). Παραλληλίζοντας με τα φαινόμενα αύξησης του πληθυσμού, ο Γκαστόν Μπουτούλ προώθησε τη θεωρία ότι οι πόλεμοι θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως ρυθμιστής του πληθυσμού, μια «αναβαλλόμενη βρεφοκτονία», η οποία η ιστορία δείχνει ότι είναι κατά τα άλλα αναποτελεσματική, καθώς τα δημογραφικά στοιχεία ανακάμπτουν μετά από σχεδόν κάθε πόλεμο (βλ., για παράδειγμα, το φαινόμενο «Baby Boom» της τελευταίας μεταπολεμικής περιόδου) (Bouthoul, 1951). Ο Μπουτούλ,

ο οποίος έβλεπε τον πόλεμο ως «σκοπό μεταμφιεσμένο ως μέσο», υποστήριζε την επιστημονική του μελέτη, λιγότερο για να επιτύχει την "ουτοπική του κατάργηση" και περισσότερο για να βρει «λιγότερο αιματηρά υποκατάστατα» στους λόγους οι οποίοι τον προκαλούν.

Η μελέτη του φαινομένου του πολέμου επανέρχεται στο προσκήνιο σήμερα με αξιώσεις διεπιστημονικότητας όμως. Επισημαίνω δύο πολύ ενδιαφέρουσες μελέτες: *The Age of Unpeace, του Μαρκ Λέοναρντ* και *Retour de la Guerre*, του *Φρανσουά Χάισμπουργκ,* ο οποίος μεταξύ άλλων επισημαίνει ότι ο ανταγωνισμός μεταξύ ΗΠΑ και Κίνας εκδηλώνεται πριν από την Ινδο-σινική θάλασσα στο επίπεδο που ονομάζει: «*cyberconflictualite*» (Heisbourg, 2021, Leonard, 2021) Σημειώνει χαρακτηριστικά ότι : "σε καθημερινή βάση, υπάρχει ήδη ένα είδος υποπολέμου μεταξύ Κίνας και Ηνωμένων Πολιτειών. Οι κυβερνοεπιχειρήσεις κάθε είδους για συλλογή πληροφοριών, εκπαίδευση, εκβιασμό ή δολιοφθορά σίγουρα δεν αποτελούν μονοπώλιο των υπερδυνάμεων, αλλά όπως ήταν αναμενόμενο, κάνουν σημαντική χρήση τους, μερικές φορές για την υποστήριξη επιχειρήσεων πληροφόρησης, στον τομέα των ψευδών ειδήσεων και άλλων μεθόδων «παραπληροφόρησης» (Heisbourg, 2021: 90).

Η εμφάνιση της πολυπολικότητας στις διεθνείς σχέσεις προσδιορίζει εν πολλοίς την εμφάνιση μιας νέας παγκόσμιας τάξης όπου η «περιφερειοποίηση» και ο ρόλος των «παγκοσμιοποιητών» επιβάλλουν νέες ιεραρχήσεις στην αρχιτεκτονική της. Εναπόκειται σε όσους ενδιαφέρονται για το μέλλον της φιλελεύθερης δημοκρατίας να δημιουργήσουν ένα νέο σύστημα που θα εξισορροπεί καλύτερα τα τοπικά και τα παγκόσμια συμφέροντα. Πολυπολικότητα πάντως δεν συνεπάγεται αυτόματα πολυμέρεια του διεθνούς συστήματος, κάτι που θα το καθιστούσε περισσότερο ισορροπημένο, πολυκεντρικό και εν τέλει δημοκρατικό. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνεται στη φετινή Έκθεση του Παγκόσμιου Φόρουμ του Νταβός:

> *«Η γεωοικονομική αντιπαράθεση αναμένεται να ενταθεί, με τις κυβερνήσεις να αξιοποιούν ένα διευρυνόμενο φάσμα οικονομικών εργαλείων, συχνά στην υπηρεσία στόχων εθνικής ασφάλειας. - Η πολυμέρεια αντιμετωπίζει ολοένα και ισχυρότερες αντιξοότητες και υπάρχουν αυξανόμενες ενδείξεις για την παρακμή της διεθνούς τάξης που βασίζεται σε κανόνες. - Ο παγκόσμιος ανταγωνισμός, η τοπική πόλωση και η συναφής αδυναμία συλλογικής αντιμετώπισης των κοινών προκλήσεων θα δημιουργήσουν νέους κινδύνους για το κράτος δικαίου και την κοινωνική σταθερότητα» (World Economic Forum, 2026: 26)*

Είναι πολύ πιθανόν συνεπώς η τάση να τείνει μεν σε μια είδους πολυπολικότητα (multipolarism) με κάποιες νέες δυνάμεις να εμφανίζονται στο παγκόσμιο παίγνιο, πλην όμως χωρίς να δημιουργούνται συνθήκες πολυμέρειας (multilateralism) οι οποίες θα επέτρεπαν στο σύστημα να λειτουργήσει με πρόσθετους όρους συμμετοχικότητας - όπως π.χ. πολιτική διαβούλευση και διάλογο, δημιουργία θεσμών

δημοκρατικού ελέγχου κ.ά. - πλην αυτούς της τυπικής ισχύος, πολιτικής, ή οικονομικής.

Προς ένα νέο «Κοσμο-Σύστημα»

Η θεωρία του «Κόσμο-Συστήματος» (World-System) όπως το ανέλυσε ο Ιμάνουελ Βάλερσταϊν από τη δεκαετία του '70 ακόμη καθίσταται εκ νέου επίκαιρη, καθώς επιβάλλει νέες ιεραρχήσεις των συστημάτων και υποσυστημάτων του παγκόσμιου χώρου, ενώ δύναται να αποτελέσει ένα ερμηνευτικό μοντέλο ολιστικής αποτύπωσης των σχέσεων και αλληλεξαρτήσεων που αναπτύσσονται εντός του (Wallerstein, 2004).

Η Θεωρία των Παγκόσμιων Συστημάτων του Ιμάνουελ Βάλερσταϊν υποστηρίζει ότι ο κόσμος είναι ένα ενιαίο οικονομικό σύστημα (η καπιταλιστική κοσμο-οικονομία) που διαιρείται σε περιοχές πυρήνα, ημιπεριφέρειας και περιφέρειας, όπου τα κεντρικά έθνη κυριαρχούν και εξάγουν υπεραξία από την περιφέρεια μέσω άνισων ανταλλαγών, οδηγώντας σε άνιση παγκόσμια ανάπτυξη, με τα ημιπεριφερειακά έθνη να λειτουργούν ως ενδιάμεση ζώνη. Αυτή η θεωρία εξηγεί την παγκόσμια ανισότητα ως εγγενή στο σύστημα, όχι μόνο στις αποτυχίες μεμονωμένων χωρών, και προβλέπει την τελική κατάρρευση του συστήματος λόγω εσωτερικών αντιφάσεων.

Υπογραμμίζοντας τη μεθοδολογική και επιστημολογική σημασία της ανάλυσης του Κοσμο-συστήματος στις κοινωνικές επιστήμες και την τομή που επιφέρει σε αυτές σε σχέση με προηγούμενες μεθοδολογίες ανάλυσης, ο Wallerstein θα σημειώσει: «Η ανάλυση του Παγκόσμιου Συστήματος σήμαινε πρώτα απ' όλα την αντικατάσταση της τυπικής μονάδας ανάλυσης, που ήταν το «εθνικό κράτος», με μια μονάδα ανάλυσης που ονομάζεται «κοσμο-σύστημα». Γενικά, οι ιστορικοί ανέλυαν τις εθνικές ιστορίες, οι οικονομολόγοι τις εθνικές οικονομίες, οι πολιτικοί επιστήμονες τις εθνικές πολιτικές δομές και οι κοινωνιολόγοι τις εθνικές κοινωνίες. Οι αναλυτές των κοσμοσυστημάτων ανέπτυξαν ένα σκεπτικό, αμφισβητώντας αν κάποιο από αυτά τα αντικείμενα μελέτης υπήρχε πραγματικά και, σε κάθε περίπτωση, αν ήταν οι πιο χρήσιμοι τόποι ανάλυσης. Αντί για τα εθνικά κράτη ως αντικείμενα μελέτης, αντικατέστησαν τα «ιστορικά συστήματα» που υπήρχαν μέχρι τώρα μόνο σε τρεις παραλλαγές: «μικροσυστήματα» (minisystems) και κοσμοσυστήματα δύο ειδών - κοσμο-οικονομίες και κοσμο-αυτοκρατορίες (world-economies and world empires) (Wallerstein, 2004: 16). Στην κατάταξη του αυτή του διεθνούς συστήματος ο Βάλερσταϊν στηρίχθηκε σε παλιότερη επεξεργασία του Ούγγρου και μετέπειτα Βρετανού οικονομολόγου - ιστορικού Καρλ Πολάνυι (1886-1964) - ο οποίος υποστήριξε ότι στην οικονομική διαδικασία τα μικροσυστήματα χρησιμοποιούν την αμοιβαιότητα (reciprocity) οι κοσμο-αυτοκρατορίες την αναδιανομή (redistribution) και οι κοσμο-οικονομίες τις αγοραίες ανταλλαγές (market-exchanges) (Polanyi, 2001). Η ανάλυση αυτή του Βάλερσταϊν πέρα από την αναγωγή από το εθνικό στο παγκόσμιο

επίπεδο, είναι σημαντική καθόσον διακρίνει επίσης το οικονομικό από το πολιτικό επίπεδο μιλώντας για κοσμο-οικονομίες και κοσμο-αυτοκρατορίες αντίστοιχα, γεγονός που μας παραπέμπει σε μια ανατομία της εξέλιξης των φαινομένων του σύγχρονου καπιταλισμού σε παγκόσμιο επίπεδο. Η ανάλυση του επίσης προϋποθέτει την διάκριση μεταξύ πυρήνα-περιφέρειας (core-periphery) γεγονός που μας επιτρέπει να περιγράψουμε τα δομικά χαρακτηριστικά της αρχιτεκτονικής του παγκόσμιου συστήματος αλλά και τις ροές κεφαλαίων και αγαθών που δημιουργούν ανισότητες και ασσυμετρίες.

Βασικά Στοιχεία αυτής της κατάταξης

Κύριες Χώρες ή Παγκοσμιοποιητές: Κυρίαρχα, βιομηχανικά έθνη με προηγμένη τεχνολογία, υψηλούς μισθούς και διαφοροποιημένη παραγωγή (π.χ. Δυτική Ευρώπη, Βόρεια Αμερική). Ελέγχουν το κεφάλαιο και εκμεταλλεύονται άλλα.

Χώρες Περιφέρειας: αναπτυσσόμενες χώρες που παρέχουν φθηνό εργατικό δυναμικό και πρώτες ύλες, με απλές βιομηχανίες και χαμηλούς μισθούς (π.χ. μέρη της Αφρικής, Λατινική Αμερική). Εξαρτώνται από τα κεντρικά έθνη.

Ημιπεριφερειακές χώρες*:* Ενδιάμεσες χώρες με μικτά χαρακτηριστικά ή χώρες του «Παγκόσμιου Νότου», που εκμεταλλεύονται την περιφέρεια αλλά εκμεταλλεύονται και τον πυρήνα (π.χ. Βραζιλία, Ινδία, ορισμένα κράτη της Ανατολικής Ευρώπης). Είναι κρίσιμες για τη διατήρηση της σταθερότητας του συστήματος.

Η θεωρία παρέχει μια μακροοικονομική, δομική εξήγηση για την παγκόσμια ανισότητα και υπανάπτυξη, ενώ αμφισβητεί τις παραδοσιακές θεωρίες εστιάζοντας στη διασύνδεση ολόκληρου του συστήματος και όχι μεμονωμένων εθνών. Προσδιορίζει ερμηνευτικό πλαίσιο κυκλικών κρίσεων (κύκλοι Κοντράτιεφ) και είναι ανοικτή στις προσαρμογές προβλέποντας τον μετασχηματισμό του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος όπως συμβαίνει τώρα. Συναφή με αυτή την αντίληψη του είναι η συμπλήρωση της με τη θεωρία της «Γεω-κουλτούρας» (Geoculture) του ίδιου.

Η προσέγγιση αυτή της έννοιας του πολιτισμού ως βασικού υποβοηθητικού στοιχείου της σύγχρονης καπιταλιστικής συσσώρευσης τον απομακρύνει ίσως από έναν οικονομιστικού τύπου «επαγωγισμό» στη βάση της αντίληψης περί βάσης-εποικοδομήματος και ταυτόχρονα δημιουργεί το ερμηνευτικό πλαίσιο στο οποίο οι εθνικοτοπικές ιδιομορφίες αίρονται αναγόμενες σε ένα μακρο-επίπεδο όπου τα στοιχεία της γεω-κουλτούρας γίνονται ταυτόχρονα στοιχεία άσκησης γεωπολιτικής επιρροής. Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά: «Η κουλτούρα που αποτελεί το ιδεο-σύστημα αυτής της καπιταλιστικής κοσμο-οικονομίας είναι το αποτέλεσμα των συλλογικών ιστορικών μας προσπαθειών να αποδεχτούμε τις αντιφάσεις, τις ασάφειες, τις πολυπλοκότητες των κοινωνικοπολιτικών πραγματικοτήτων αυτού του συγκεκριμένου συστήματος» (Wallerstein, 1991: 166). Ο καπιταλισμός άλλω-

στε - σημειώνει ο ίδιος - είναι ένα σύστημα που απαιτεί διαρκή κίνηση και αλλαγή, έστω και τυπική. Η μέγιστη συσσώρευση κεφαλαίων απαιτεί όχι μόνο την ταχεία κυκλοφορία κεφαλαίων, αγαθών, εργατικών χεριών, αλλά και διαρκή εξέλιξη στον τρόπο οργάνωσης της παραγωγής. Συχνά αναλύουμε αυτά τα φαινόμενα με δύο τρόπους: είτε από την σκοπιά της οικονομικής καινοτομίας είτε από την άποψη της ανόδου και της πτώσης των εθνών (Wallerstein, 1991: 164).

Οικουμενική δημοσιότητα και ρευστές παγκοσμιότητες

Οι παραπάνω τάσεις είναι σαφές ότι θα μεταβάλουν δομικά τις συνθήκες δημοσιότητας αλλά και τη δημόσια ρητορική κρατών προς την κατεύθυνση της δημιουργίας μιας οικουμενικής δημόσιας σφαίρας. Η έννοια των «ρευστών παγκοσμιοτήτων» του Ζίγκμουντ Μπάουμαν [συχνά αποκαλούμενη Ρευστή Νεωτερικότητα ή Ρευστή Κοινωνία (Bauman, 2000)] περιγράφει την τρέχουσα εποχή μας όπου οι συμπαγείς, σταθερές δομές του παρελθόντος (εργασία, σχέσεις, ταυτότητες) έχουν διαλυθεί σε ρευστές, προσωρινές καταστάσεις, καθοδηγούμενες από την παγκοσμιοποίηση και τον καταναλωτισμό, δημιουργώντας έναν κόσμο συνεχούς αλλαγής, αβεβαιότητας, ατομικισμού και επισφάλειας όπου τα άτομα πρέπει να προσαρμόζονται αέναα χωρίς αξιόπιστες άγκυρες. Αυτή η μετατόπιση από την «βαριά» βιομηχανική κοινωνία στην «ελαφριά», βασισμένη σε ένα είδος «software» νεωτερικότητας, σημαίνει ότι οι κοινωνικοί δεσμοί, οι σταδιοδρομίες και τα σχέδια ζωής είναι ρευστά, απαιτώντας συνεχή προσωπική «επαναφεύρεση του εαυτού »ας» και ευελιξία, και προσαρμοστικότητα, υποστηρίζοντας ότι έχει επιφέρει βαθιά αλλαγή σε όλες τις πτυχές της ανθρώπινης ύπαρξης. Η νέα απομακρυσμένη και μη προσβάσιμη παγκόσμια συστημική δομή σε συνδυασμό με την αδόμητη και υποπροσδιορισμένη, ρευστή κατάσταση του άμεσου πλαισίου της πολιτικής ζωής και της ανθρώπινης συνύπαρξης, απαιτούν την επανεξέταση των εννοιών και των γνωστικών πλαισίων που χρησιμοποιούνται για την αφήγηση της ανθρώπινης ατομικής εμπειρίας και της κοινής τους ιστορίας.

Όχι τυχαία η φετινή έκθεση της Διάσκεψης Ασφάλειας του Μονάχου μεταξύ άλλων καταγράφει αυτή την παγκόσμια γεωπολιτική ρευστότητα και την άνοδο του Τραμπ, ως εξής:

> *«Η άνοδος των "κατεδαφιστών" (demolition men) στην πολιτική μπορεί να είναι μια από τις πιο επακόλουθες τάσεις του εικοστού πρώτου αιώνα, ωθώντας τις φιλελεύθερες-δημοκρατικές κοινωνίες στο - ή και πέρα - από το σημείο θραύσης τους. Και τα συναισθήματα που τροφοδοτούν αυτή την εξέλιξη δεν περιορίζονται σε μια μικρή ομάδα ριζοσπαστικών παραγόντων. Αυτό που οι κοινωνιολόγοι Carolin Amlinger και Oliver Nachtwey περιγράφουν ως*

Zerstörungslust, μια δίψα για καταστροφή, έχει γίνει όλο και πιο διαδεδομένη στις μεταμοντέρνες κοινωνίες. Αυτή η δίψα έχει τις ρίζες της στην εκτεταμένη απογοήτευση με τις υπάρχουσες δομές διακυβέρνησης - εγχώριες όσο και διεθνείς - και σε μια διαδεδομένη απώλεια εμπιστοσύνης στην αξιοπιστία της μεταρρύθμισης και της σταδιακής βελτίωσης. Σε πολλές κοινωνίες, η επιθυμία για ριζική αλλαγή έχει τροφοδοτηθεί από μια αίσθηση μεταξύ σημαντικών τμημάτων του πληθυσμού ότι τα πολιτικά συστήματα έχουν αποτύχει να επιτύχουν. Για πολλούς, η υπάρχουσα τάξη συνδέεται με κρίσεις προσιτότητας τιμών, αυξανόμενη ανισότητα, το τέλος της ανοδικής κοινωνικής κινητικότητας και στάσιμο ή μειωμένο βιοτικό επίπεδο. Η ζωή των ανθρώπων, εν ολίγοις, δεν βελτιώνεται πλέον…» (Munich Security Conference, 2026: 14)

Αν σε κάτι όμως συνέβαλε καθοριστικά η νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση είναι το γεγονός ότι μετέβαλε την «τοπογραφία κατανομής της παγκόσμιας ισχύος» καθώς δημιούργησε κερδισμένους και χαμένους ενώ η δημιουργία των παγκόσμιων εφοδιαστικών αλυσίδων από τη μια και η δημιουργία των δικτύων επικοινωνίας και των ποικίλων διασυνδέσεων οδήγησε σε μια πλανητική αλληλεξάρτηση σε πολλαπλά επίπεδα της παραγωγικής και της άυλης οικονομίας αλλά και της δημιουργίας μιας πλανητικής δημόσιας σφαίρας, χαοτικής σχεδόν και εν πολλοίς άναρχης, όπου κρατικοί και μη-κρατικοί δρώντες προσπαθούν να διαμεσολαβήσουν και να «περάσουν» τα μηνύματα τους σε μια ατμόσφαιρα σχεδόν «παγκόσμιου χωριού», την ίδια στιγμή που ποικίλες «τοπικότητες» μένουν σε συσκότιση ως προς τους πραγματικούς όρους της διαβίωσης τους ή και σε αποκλεισμό ως προς την πρόσβαση τους στον ιστό αυτό των τεράστιων επικοινωνιακών δικτύων. Οι αντιθέσεις οξύνονται κατ' αυτόν τον τρόπο αντί να αμβλύνονται. Οι παγκόσμιες μεταναστευτικές ροές σχετίζονται άμεσα με αυτή την δυνατότητα πρόσβασης τμημάτων του παγκόσμιου πληθυσμού στα πληροφοριακά δίκτυα και την ψηφιακή οικονομία.

Τίθεται όμως το ερώτημα, αυτή η εντατική διασύνδεση του πλανήτη, μπορεί άραγε να λειτουργήσει ως παράγοντας ανάσχεσης του πολέμου και των λόγων που τον δημιουργούν; Ο γνωστός αναλυτής των διεθνών σχέσεων Μαρκ Λέοναρντ σχολιάζει, αναφερόμενος εν προκειμένω και στην κλασική θεωρητική διαμάχη μεταξύ των δύο μεγάλων σχολών στις διεθνείς σχέσεις, των φιλελεύθερων και των ρεαλιστών:

«Πρόσφατες εμπειρικές έρευνες θέτουν αυτές τις συζητήσεις σχετικά με τη θεωρία της ειρήνης και της συνδεσιμότητας υπό νέο πρίσμα - αποδεικνύοντας ότι και οι δύο πλευρές έχουν δίκιο. Η αλληλεξάρτηση φαίνεται να καθιστά τον συμβατικό πόλεμο λιγότερο πιθανό, όπως ισχυρίζονται οι φιλελεύθεροι. Αλλά τα κακά νέα είναι ότι καθιστά επίσης πιο πιθανή τη σύγκρουση μεταξύ εθνών, όπως φοβούνται εδώ και καιρό οι ρεαλιστές» (Leonard, 2021: 86)

Ο ίδιος συγγραφέας εισάγει ως κυρίαρχη κατάσταση του καιρού μας αυτή της «ανειρήνευτης εποχής» (unpeace), μιας μεταβατικής δηλαδή κατάστασης, όπου δεν υπάρχουν μεν οι προϋποθέσεις ενός ολοκληρωτικού πολέμου ακριβώς λόγω της αλληλοδιασύνδεσης του παγκόσμιου συστήματος, από την άλλη όμως ενυπάρχει στο διεθνές σύστημα μια διαρκής ανειρήνευτη κατάσταση πολλαπλών συγκρούσεων διαφορετικής έντασης, εξαιτίας των αντιτιθέμενων συμφερόντων που δημιουργούνται απ' αυτή την αλληλοδιασύνδεση και αλληλεξάρτηση, τα οποία όμως δεν οδηγούν και σε μια ισορροπία που θα θύμιζε «διαρκή καντιανή ειρήνη». Πολλοί ήλπιζαν ότι η δικτυωμένη παγκόσμια τάξη θα οριζόταν από τις ροές αγαθών και υπηρεσιών, την επικράτηση των ατομικών δικαιωμάτων και όχι από τα μπλοκ εξουσίας και τα συμφέροντα των εμπόλεμων κρατών. Επιδίωξαν να χτίσουν έναν νέο κόσμο βασισμένο στην κοινή κυριαρχία, την αμοιβαία επωφελή αλληλεξάρτηση και τους καθολικούς κανόνες που οδηγούν σε έναν «ενάρετο κύκλο», τον οποίο όλοι τελικά θα αποδέχονταν. Αλλά αντί να καταστήσουν την εξουσία άχρηστη, αυτά τα δίκτυα απλώς παρείχαν νέα εργαλεία και τεχνικές για την αποτελεσματικότερη άσκησή της. Ο Λέοναρντ σημειώνει χαρακτηριστικά:

> *«Στην εποχή της μη- ειρήνης (Unpeace) , η εξουσία ασκείται μέσω του ελέγχου των ροών ιδεών, ανθρώπων, αγαθών, χρημάτων και μεγα-δεδομένων, καθώς και μέσω των συνδέσεων που δημιουργούνται. Και σε αυτόν τον κόσμο, μπορούμε να δούμε πώς οι δυνάμεις που υποτίθεται ότι θα έφεραν τον κόσμο εγγύτερα, τον διαιρούν τώρα. Για να το κατανοήσουμε σωστά, πρέπει να εξετάσουμε βαθύτερα τα πεδία μάχης του εικοστού πρώτου αιώνα. Πρέπει να διερευνήσουμε την ανατομία της μη-ειρήνης (unpeace)» (Leonard, 2021: 96)*

Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, δεν είναι κοινοτοπία να επισημάνουμε ότι ο ρόλος της δημόσιας διπλωματίας ως κρατικής δραστηριότητας η οποία εξελίσσεται είτε ως ψηφιακή διπλωματία (digital diplomacy) είτε ως επιγραμμική διπλωματία καθίσταται κομβικός στις νέες αυτές πραγματικότητες του 21ου αιώνα, καθώς το φαινόμενο των παραποιημένων ειδήσεων ως μορφή του μετασχηματισμού της κλασικής προπαγάνδας, κυριαρχεί πλέον στη δημόσια σφαίρα. Όπως σημειώνει ο Γ. Πλειός κάνοντας μνεία και σε σχετική διεθνή βιβλιογραφία:

> *«...οι παραποιημένες πολιτικές ειδήσεις όχι μόνο ανθούν σε περιόδους κρίσεων και πόλωσης, αλλά αποτελούν και τη μερίδα του λέοντος του συνόλου των παραποιημένων ειδήσεων, ενώ έπονται οι οικονομικές παραποιημένες ειδήσεις. Τα θέματα των πολιτικών παραποιημένων ειδήσεων σχετίζονται σε μεγάλο βαθμό με τα θέματα γύρω από τα οποία αναπτύσσεται η πόλωση στη δημόσια αλλά και στην πολιτική θεματολογία. Τέτοια είναι όσα άπτονται της εξωτερικής πολιτικής» (Πλειος, 2021: 302)*

Την ίδια στιγμή επίσης, θα λέγαμε ότι η τάση «πληροφοριακής εντροπίας από τη μια και ο τεχνο-ολοκληρωτισμός από την άλλη με την μορφή ενός «καπιταλισμού της επιτήρησης», αποτελούν δύο υπαρκτούς κινδύνους που πρέπει να αποφευχθούν μέσα από τον εκδημοκρατισμό των θεσμών παγκόσμιας διακυβέρνησης και διαβούλευσης. Αυτό άλλωστε είναι και το διακύβευμα της παγκόσμιας πολιτικής κοινωνίας σήμερα. Η ιδέα μιας «αναδιανεμητικής δικαιοσύνης» (re-distributive Justice) θα μπορούσε να αποτελέσει μια πρόταση στο πλαίσιο αυτό για τον εκδημοκρατισμό των διεθνών σχέσεων, κάτι όμως που θα μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο ξεχωριστής μελέτης.

Η εμφάνιση της «πολυπολικότητας» στις διεθνείς σχέσεις προσδιορίζει εν πολλοίς την εμφάνιση μιας νέας παγκόσμιας τάξης όπου η «περιφερειοποίηση» και ο ρόλος των «παγκοσμιοποιητών» επιβάλλουν νέες ιεραρχήσεις στην αρχιτεκτονική της. Εναπόκειται σε όσους ενδιαφέρονται για το μέλλον της φιλελεύθερης δημοκρατίας να δημιουργήσουν ένα νέο σύστημα που θα εξισορροπεί αποτελεσματικότερα τα τοπικά και τα παγκόσμια συμφέροντα.

Η θεωρία του «Κόσμο-Συστήματος» (World-System) όπως το ανέλυσε ο Ιμάνουελ Βάλερσταϊν καθίσταται εκ νέου επίκαιρη, καθώς επιβάλλει νέες ιεραρχήσεις των συστημάτων και υποσυστημάτων του παγκόσμιου χώρου, ενώ δύναται να αποτελέσει ένα ερμηνευτικό μοντέλο ολιστικής αποτύπωσης των σχέσεων και αλληλεξαρτήσεων που αναπτύσσονται εντός του.

Οι παραπάνω τάσεις είναι σαφές ότι θα μεταβάλουν δομικά τις συνθήκες δημοσιότητας αλλά και τη δημόσια ρητορική κρατών προς την κατεύθυνση της δημιουργίας μιας οικουμενικής δημόσιας σφαίρας. υπαρκτοί κίνδυνοι όμως θα πρέπει να αποφευχθούν μέσα από τον εκδημοκρατισμό των θεσμών παγκόσμιας διακυβέρνησης και διαβούλευσης.

Βιβλιογραφία

Armitage, D. (2013). Foundations of modern international thought. Cambridge University Press.
Bauman, Z. (1998). Globalization: The human consequences. Blackwell.
Beck, U. (1999). What is globalization? Polity Press.
Bouthoul, G. (1951). Les guerres: Éléments de polémologie. Payot.
Cohen, J. L. (2012). Globalization and sovereignty. Cambridge University Press.
Fukuyama, F. (2022). Liberalism and its discontents. Profile Books.
Gray, J. (2023). The new Leviathans: Thoughts after liberalism. Penguin Random House.
Heisbourg, F. (2021). Retour de la guerre. Odile Jacob.
Lechner, F. J. (2009). Globalization: The making of world society. Wiley-Blackwell.
Leonard, M. (2021). The age of unpeace: How connectivity causes conflict. Penguin.
Liddell Hart, B.H. (1970). History of the First World War. Pan Books.
Marx, K. (1867/1990). Capital: A critique of political economy (Vol. 1). Penguin Classics.
McLean, I., & McMillan, A. (2009). Oxford concise dictionary of politics. Oxford University Press.
Mazower, M. (2012). Governing the world: The history of an idea. Penguin.

Nye, J. S. (2008). The powers to lead. Oxford University Press.

Polanyi, K. (2001). The great transformation: The political and economical origins of our time (2nd ed.). Beacon Press. (Original work published in 1944)

Pryke, S. (2009). Nationalism in a global world. Palgrave Macmillan.

Vlahakis, N. (2020). Εισήγηση στο 4ο Συνέδριο Πολιτικής Φιλοσοφίας: Κοσμοπολιτική ηθική και παγκόσμια διακυβέρνηση - Μετά την υπερ-παγκοσμιοποίηση, τι; Paper presented at the 4th Conference of Political Philosophy.

Vlahakis, N. (2020). The law of peoples (jus gentium) in the perspective of the globalization era: Aspects of John Rawls and J. Habermas philosophy in international relations (Doctoral dissertation, Sofia University “St. Kliment Ohridski”).

Wallerstein, I. (1991). Geopolitics and geoculture. Cambridge University Press.

Wallerstein, I. (2004). World-systems analysis: An introduction. Duke University Press.

Beck, U. (1999). Τι είναι παγκοσμιοποίηση. Αθήνα: Καστανιώτη.

Γεννηματάς, Π. (2023). Requiem στην παγκοσμιοποίηση: Η παθογένεια της παγκοσμιοποίησης και η υπέρβασή της. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Πλειός, Γ. (2021). Παραποιημένες ειδήσεις (fake news): Ο μετασχηματισμός της προπαγάνδας στην κοινωνία της ενημέρωσης. Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος.

Ηγεμονία και εξωτερική πολιτική: Οι περιπτώσεις των Ηνωμένων Πολιτειών και της Ρωσικής Ομοσπονδίας

Χρήστος Ζιώγας

Περίληψη

Οι ηγεμονικές συμπεριφορές μεταξύ των κρατών του διεθνούς συστήματος συνιστούν ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα της διεθνούς πολιτικής. Οι διακρατικές σχέσεις εκδηλώνονται πολλές φορές σύμφωνα με τη διπλωματική πρακτική και τους θεσμοποιημένους κανόνες· εντούτοις, δεν απουσιάζουν οι περιπτώσεις κατά τις οποίες, σε διμερές ή πολυμερές επίπεδο, παρατηρούνται συμπεριφορές που καταδεικνύουν ότι η εκάστοτε κατανομή ισχύος αποτελεί τον βασικό παράγοντα διαμόρφωσης και εξέλιξης του διμερούς ή πολυμερούς πλαισίου συνεργασίας ή ανταγωνισμού. Πέραν όμως της υλικής διάστασης των σχέσεων μεταξύ των μεγάλων δυνάμεων, όπως εν προκειμένω των Ηνωμένων Πολιτειών και της Ρωσικής Ομοσπονδίας, είθισται η εξωτερική τους πολιτική να βασίζεται εξίσου στη στρατηγική επικοινωνία και τη διαμόρφωση αφηγημάτων, τα οποία λειτουργούν ως εργαλείο διαμόρφωσης αντιλήψεων, νομιμοποίησης επιλογών και ενίσχυσης της επιρροής των κρατών στο διεθνές σύστημα. Το παρόν κείμενο εξετάζει το ηγεμονικό φαινόμενο στην παρούσα συγκυρία όπως αυτό εκδηλώνεται στην περίπτωση του πολέμου στην Ουκρανία. Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ρωσική Ομοσπονδία ασκούν την εξωτερική τους πολιτική θέτοντας τις ηγεμονικές τους αξιώσεις προς ανταγωνιστές και συμμάχους- σε διαφορετική ένταση και βαθμό- επιδιώκοντας να εξυπηρετήσουν εφήμερες ή διαχρονικότερες αξιώσεις τους. Αναμφίβολα, οι Ηνωμένες Πολιτείες εξακολουθούν να είναι ο ισχυρότερος πράττοντας στο διεθνές σύστημα-κατάσταση που επιθυμούν να διαιωνίσουν-, ενώ η Ρωσική Ομοσπονδία ακολούθησε αναθεωρητική εξωτερική πολιτική, κυρίως σε περιφερειακό και δευτερευόντως σε διεθνές επίπεδο, διεκδικώντας έναν αναβαθμισμένο ρόλο σε σχέση με την πρώιμη μεταψυχροπολεμική περίοδο.

Εισαγωγικές επισημάνσεις για ηγεμονία και διεθνή πολιτική

Η ηγεμονία ως αποτύπωση ασύμμετρων πολιτικών και οικονομικών σχέσεων και ο ηγεμονισμός ως πρακτική της διεθνούς πολιτικής έχουν αναλυθεί εκτενώς τόσο από τις πρωταρχικές θεωρίες των διεθνών σχέσεων- ρεαλισμό, φιλελευθερισμό και μαρξισμό- όσο και από τα αναστοχαστικά θεωρητικά ρεύματα- κονστρουκτιβισμό, κριτική θεωρία, μεταμοντερνισμό (Steans & Pettiford, 2005). Ως ηγεμόνας στις διεθνείς σχέσεις ορίζεται το κράτος εκείνο που σε συγκεκριμένη χρονική περίοδο διαθέτει την απαραίτητη ισχύ- πολιτική, οικονομική και στρατιωτική- και έχει τη βούληση να συγκροτήσει ένα σταθερό και λειτουργικό διεθνές σύστημα, το οποίο θα διασφαλίζει τα συμφέροντα του ηγεμόνα και των συμμάχων του (Levy, 1982). Η θεωρητική ενατένιση της ηγεμονίας στο πεδίο των διεθνών σχέσεων εμπλούτισε τις παλαιότερες και ανατροφοδότησε συγκαιρινές θεωρητικές και μεθοδολογικές αντιπαραθέσεις, αναπαράγοντας και τις σημαντικές διαφορές τους τόσο ως προς τις βασικές υποθέσεις εργασίας του κλάδου, όσο και τα ερμηνευτικά σχήματα αυτών (Γκόφας & Τζιφάκης, 2017). Κάθε επιτυχημένη ηγεμονική δομή προϋποθέτει μία ισχυρή υλική βάση που θα της δώσει τη δυνατότητα να το πράξει, μία κατευθυντήρια ιδέα που θα συμβάλλει στη συγκρότηση και διατήρηση της διεθνούς τάξης, έναν συνδυασμό συναίνεσης και επιβολής προς τα συμμαχικά και τα ηγεμονευόμενα κράτη που αποτελεί κρίσιμη συνιστώσα για τη διαχείρισή της, το μοίρασμα οφελών ως κρίσιμο μέσο νομιμοποίησης της ηγεμονίας κι έναν αποδεκτό επιμερισμό του κόστους των ζημιών που προκύπτουν, ως αντιστάθμισμα προς τον ηγεμόνα για την παροχή σταθερότητας στο διεθνές σύστημα (Hurrell, 2006). Υπό αυτό το πρίσμα η έννοια της ηγεμονίας στη διεθνή πολιτική συνδέεται άρρηκτα με την ικανότητα ενός κράτους να καθορίζει τους κανόνες, να συνδιαμορφώνει τις αντιλήψεις και να νοηματοδοτεί τη διεθνή τάξη, όχι μόνο μέσω υλικής ισχύος, αλλά και μέσω επικοινωνιακών πρακτικών. Σε θεωρητικό επίπεδο, η επικοινωνία λειτουργεί για τις μεγάλες δυνάμεις ως μηχανισμός άσκησης ήπιας ισχύος (Nye, 2005), ώστε αυτά, μέσω της «κοινωνικοποίησης» των κρατών στα οικεία αξιακά πρότυπα, να κατασκευάζουν αφηγήματα, να επηρεάζουν την κοινή γνώμη και εν τέλει να νομιμοποιούν την ηγεμονική τους θέση. Διαχρονικά έχει παρατηρηθεί ότι η συγκεκριμένη συνύφανση κάθε άλλο παρά εύκολη είναι, όπως καταδεικνύουν πολυάριθμα ιστορικά παραδείγματα απώλειας της ηγεμονικής θέσης μεγάλων δυνάμεων, είτε με ειρηνικό είτε-συνηθέστερα- με μη ειρηνικό τρόπο (Mearsheimer, 2006).

Όσον αφορά την εξωτερική πολιτική συνιστά μία θεσμικά καθορισμένη διαδικασία, πέραν της εδαφικής κυριαρχίας του κράτους, ούσα μία δημόσια- κατά κύριο λόγο- πολιτική με αντικειμενικό σκοπό την προάσπιση αυτού που προσδιορίστηκε από την πρακτική και εννοιολογήθηκε από την επιστήμη- κυρίως και επαρκέστερα των διεθνών σχέσεων- ως εθνικό συμφέρον (Morgenthau, 2018). Η ανάλυση της

εξωτερικής πολιτικής σκοπό έχει να αναδείξει τους διαμορφωτικούς παράγοντες και τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, να διατυπώσει όπου είναι εφικτό τις αιτιώδεις σχέσεις των παραγόντων που την καθορίζουν και εν τέλει να καταδείξει τυπολογίες· δημιουργώντας το απαραίτητο υπόβαθρο και παρέχοντας τα αναλυτικά και ερμηνευτικά εργαλεία ώστε να γίνει κατανοητή η συμπεριφορά των κρατών σε διμερές, πολυμερές και διεθνές επίπεδο (Rosenau, 1980). Βασικές μονάδες στο πεδίο ανάλυσης εξωτερικής πολιτικής είναι- συνδυαστικά- το διεθνές σύστημα, το κράτος και το άτομο, όπερ το θεσμικά αρμόδιο πρόσωπο που λαμβάνει τις τελικές αποφάσεις. Επομένως, ο κλάδος των διεθνών σχέσεων προσπαθώντας να ερμηνεύσει επαρκώς τη διεθνοπολιτική πραγματικότητα, εστιάζει την ανάλυσή του στη σχέση κρατικής δομής, διεθνούς συστήματος και ατομικής συμπεριφοράς (Waltz, 1979). Πιο συγκεκριμένα, εξετάζεται σε ποιον βαθμό η ηγεσία και η εσωτερικό περιβάλλον καθορίζουν την άσκηση της εξωτερικής πολιτικής ενός κράτους ή κατά πόσο το διεθνές σύστημα δρομολογεί πρωτίστως τις μεταξύ των κρατών σχέσεις. Η ποικιλομορφία των περιπτώσεων δεν αποτυπώνει μια αδιαμφισβήτητη πρωτοκαθεδρία σχετικά με το επίπεδο που έχει μεγαλύτερη ερμηνευτική βαρύτητα, η διάδραση πάντως είναι βεβαιωμένη.

Περνώντας από τη σύντομη θεωρητική επισκόπηση στο ιστορικό πλαίσιο της παρούσας ανάλυσης, ανακαλούμε στη μνήμη την προ τεσσάρων δεκαετιών μεταρρυθμιστική πολιτική του Μιχαήλ Γκορμπατσώφ (Mikhail Gorbachev), η οποία απελευθέρωσε εθνικές και κοινωνικές δυνάμεις που τελικά οδήγησαν στη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης και την διαδοχή της από 15 ανεξάρτητα κράτη (Γιαλλουρίδης & Τσαρδανίδης, 1991). Η πτώση του τείχους του Βερολίνου, καθώς και η επακόλουθη γερμανική ενοποίηση, η κατάρρευση της σοβιετικής ηγεμονικής τάξης (Calvocoressi, 2004) το Δεκέμβριο του 1991 και οι καθεστωτικές μεταβάσεις των πρώην συμμάχων της στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη, οδήγησαν σε μια νέα κατανομή ισχύος τόσο στο παγκόσμιο όσο και στο περιφερειακό επίπεδο. Το τέλος της αμερικανοσοβιετικής αντιπαράθεσης και εν τέλει της ίδιας της Σοβιετικής Ένωσης δεν αποτελούσε μια τυπική, με ιστορικούς όρους, προσαρμογή ενός κράτους στα τετελεσμένα της ισχύος- ούτε καν μια διπλωματική αναδίπλωση βάσει των νέων συσχετισμών, αν και στην πρώτη φάση ομοίαζε με μια τέτοια κατάσταση (Παπασωτηρίου, 2018). Η κατάρρευση του σοβιετικού κράτους σήμαινε και το τέλος της κομμουνιστικής κοσμοθεωρίας, με όρους ιστορικής πραγμάτωσης, που επιδίωκε για περισσότερα από εβδομήντα έτη να αναμορφώσει την κοινωνία και τον άνθρωπο καθορίζοντας ανεπιστρεπτί την πορεία της ανθρώπινής ιστορίας. Κατά την ιστορική μετάβαση από την ψυχροπολεμική στη μεταψυχροπολεμική περίοδο το διεθνές σύστημα χαρακτηρίστηκε από την κυρίαρχη πολιτικο-στρατιωτική θέση των Ηνωμένων Πολιτειών και τον περιορισμό της Ρωσίας σε περιφερειακό ρόλο.

Η Αμερικανική ηγεμονία μετά τον Ψυχρό Πόλεμο

Η αμερικανική ηγεμονία, ως συνιστώσα του διεθνούς συστήματος, εμφανίστηκε επιφυλακτικά μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, συγκροτήθηκε θεσμικά και στρατηγικά μετά τον αντίστοιχο Β' και διευρύνθηκε τη μεταψυχροπολεμική περίοδο (Kissinger, 2002). Το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ανέδειξε τις Ηνωμένες Πολιτείες ως το ισχυρότερο κράτος του διεθνούς συστήματος και αδιαμφισβήτητο ηγεμόνα του φιλελεύθερου κόσμου, στην αντιπαράθεσή του με την Σοβιετική Ένωση και τις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού. Μεταπολεμικά, ο αρχικός ανταγωνισμός και η σταδιακή επικράτηση του δυτικού συνασπισμού έναντι των σοσιαλιστικών κρατών μετά τη δεκαετία του '70, προήγαγαν τις Ηνωμένες Πολιτείες σε ηγεμόνα του διεθνούς συστήματος (Παπασωτηρίου, 2018).

Η διαχείριση και διατήρηση της μεταψυχροπολεμικής αμερικανικής ηγεμονίας αποτέλεσε πρωταρχικό μέλημα όλων ανεξαιρέτως των προεδριών: των δημοκρατικών, Μπιλ Κλίντον (Bill Clinton, 1993-2000), Μπάρακ Ομπάμα (Barack Obama, 2009-2016) και Τζο Μπάιντεν (Joe Biden, 2021-2024) καθώς και των ρεπουμπλικάνων, Τζορτζ Ουόκερ Μπους (George W. Bush, 2001-2008) και Ντόναλντ Τραμπ (Donald Trump, 2017-2020 και 2025-σήμερα). Είναι αναγκαίο να επισημανθεί ότι παρά την κοινή στόχευση όλων των αμερικανικών διοικήσεων ως προς τη διαιώνιση της αμερικανική ηγεμονίας, οι προσπάθειές τους δεν στέφθηκαν με τον ίδιο βαθμό επιτυχίας. Αναντίρρητα, η μεταψυχροπολεμική αμερικανική ηγεμονία δεν βασίστηκε αποκλειστικά στην υλική υπεροχή, αλλά και στη συστηματική αξιοποίηση της επικοινωνίας ως εργαλείου διαμόρφωσης της διεθνούς τάξης και νομιμοποίησης της ηγεμονικής της θέσης, προωθώντας το αφήγημα της «οικουμενικής αποστολής» των Ηνωμένων Πολιτειών και ταυτίζοντας τις αμερικανικές αξίες και ηθική .με τη διεθνή σταθερότητα (Αρβανιτόπουλος, 2000). Τόσο η διακυβέρνηση Κλίντον με το έντονο ιδεαλιστικό της περιεχόμενο στην άσκηση της αμερικανικής εξωτερικής της πολιτικής, όσο και το νεοσυντηρητικό «Σχέδιο για το Νέο Αμερικανικό Αιώνα» που εφαρμόστηκε την περίοδο του Τζορτζ Ουόκερ Μπους αποσκοπούσαν στην εμπέδωση της αμερικανικής ηγεμονίας στο μεταψυχροπολεμικό διεθνές σύστημα (Fukuyama, 2007).

Οι Ηνωμένες Πολιτείες κατά τις δύο πρώτες μεταψυχροπολεμικές δεκαετίες διαχειρίστηκαν αμφίσημα την αδιαμφισβήτητη πρωτοκαθεδρία τους στο διεθνές σύστημα προβαίνοντας σε στρατιωτικές επεμβάσεις σε τρίτα κράτη (Χειλά, 2020) με αμφίβολη στρατηγική στόχευση, σπαταλώντας πολύτιμους οικονομικούς πόρους και διπλωματικό κεφάλαιο, διαχέοντας παράλληλα το τεχνολογικό τους προβάδισμα σε αναδυόμενα κράτη, έχοντας συγκαιρινά να διαχειριστούν υπό δυσμενέστερες συνθήκες την ηγεμονική τους θέση. Η σταδιακή αμφισβήτηση της αμερικανικής ηγεμονίας, ιδίως μετά την οικονομική κρίση του 2008 και την ενίσχυση του ανταγωνισμού από άλλες αναδυόμενες δυνάμεις, κατέδειξε τα όρια της επικοινωνιακού αφηγήματος σχετικά με την «οικουμενικής αποστολή» των Ηνωμένων Πολιτειών.

Φαίνεται πως οι πολιτικές, οικονομικές και πνευματικές ελίτ στις Ηνωμένες Πολιτείες λειτούργησαν αποτελεσματικότερα υπό συνθήκες ηγεμονικού ανταγωνισμού- βλ. Β' Παγκόσμιος και Ψυχρός Πόλεμος= σε σύγκριση με την περίοδο της μεταψυχροπολεμικής αμερικανικής οικονομικής, πολιτιστικής, διπλωματικής και στρατιωτικής «πλημμυρίδας», συγκυρία κατά την οποία «σπατάλησαν» σχετικά εύκολα την προνομιακή τους θέση στο διεθνές σύστημα.

Στα μεθεόρτια της ψυχροπολεμικής κατίσχυσης των Ηνωμένων Πολιτειών οι διαμορφωτές της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής θεώρησαν ότι επί τη βάσει των οικείων αξιών και θεσμών, σύμφωνα με τους οποίους συγκροτήθηκε το αμερικανικό έθνος ως πολιτικό υποκείμενο, δύνανται να προκύψουν ιδεολογικές και θεσμικές αναλογίες διαμόρφωσης και διασφάλισης της μεταψυχροπολεμικής διεθνούς τάξης (Fukuyama, 1992), γεγονός που έθρεψε τους συλλογικούς αμερικανικούς μύθους και δημιούργησε προσδοκίες- σε Αμερικανούς και μη-Αμερικανούς- σχετικά με την οικουμενική τους αποστολή. Μετά το πέρας της πρώιμης μεταψυχροπολεμικής ευφορίας και αρχής γενομένης από την οικονομική κρίση του 2008, οι Ηνωμένες Πολιτείες εμφανίστηκαν ως μία «κουρασμένη», βρισκόμενη σε εσωστρέφεια και εν πολλοίς αποπροσανατολισμένη κοινωνία. Αν και οι αμερικανικοί συντελεστές ισχύος επαρκούσαν για να συντηρήσουν την ηγεμονική θέση των Ηνωμένων Πολιτειών στο διεθνές σύστημα, αυτή φαινόταν περισσότερο επισφαλής απ' ό,τι πραγματικά ήταν, κατάσταση που επιδεινώθηκε την περίοδο της προεδρίας Μπάιντεν. Υπό αυτό το πρίσμα αμφισβητήθηκε και η σταθερότητα του διεθνούς συστήματος, ως απότοκο της ηγεμονικής διαχείρισής του από τις Ηνωμένες Πολιτείες (Παπασωτηρίου, 2018).

Η επανεκλογή του Ντόναλντ Τραμπ στο προεδρικό αξίωμα και ο- έστω οριακός- έλεγχος των δύο νομοθετικών σωμάτων- Γερουσία και Βουλή των Αντιπροσώπων- του παρέχουν σχετική ευχέρεια στην άσκηση της εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής τουλάχιστον ως τις ενδιάμεσες εκλογές του Νοεμβρίου του 2026. Τόσο προεκλογικά, όσο και μετά την δεύτερη εκλογική του κατίσχυση, η ρητορική του Τραμπ- με αποκορύφωμα την ομιλία του κατά την ανάληψη των προεδρικών του καθηκόντων- αποτυπώνει μια νέα οπτική για την αμερικανική πολιτική, εσωτερική και εξωτερική. Ως προς την εσωτερική της διάσταση, η επανεκλογή του ανατροφοδότησε δυσμενώς την προϋπάρχουσα πολιτική αντιπαράθεση και εσωστρέφεια αναστρέφοντας τις κυρίαρχες τάσεις στο πεδίο του δικαιωματισμού και των αξιώσεων επανακαθορισμού των βασικών αξόνων της αμερικανικής κοινωνίας- που εκπροσωπεί το δημοκρατικό κόμμα και κυριάρχησαν τις δυο προηγούμενες δεκαετίες (Λάβδας, 2012). Η εν λόγω κατάσταση συνιστά το βασικό πεδίο της τωρινής πολιτικής πόλωσης στις Ηνωμένες Πολιτείες, θέτοντας ζητήματα κοινωνικής συνοχής και νομιμοφροσύνης προς το πολιτικό σύστημα. Στο πεδίο δε της εξωτερικής πολιτικής ευθαρσώς διακήρυξε ότι η εξυπηρέτηση του αμερικανικού συμφέροντος θα συνιστά την κύρια και αδιαπραγμάτευτη προτεραιότητα της αμερικανικής κυβέρνησης. Στο διάστημα που μεσολάβησε από την εκλογή ως τη συμπλήρωση του πρώτου έτους της δεύ-

τερης θητείας Τραμπ, το σύνολο σχεδόν της διεθνούς κοινότητας προβληματίζεται για τις πρακτικές και τους στόχους της αμερικανικής διπλωματίας. Η νέα ρητορική του Τραμπ, απομακρυνόμενη από τη συναινετική διπλωματική πρακτική, χρησιμοποιεί την επικοινωνία ως μέσο επιβολής ενός «συναλλακτικού» ρεαλισμού, όπου η δημόσια διάγνωση της αμερικανικής προτεραιότητας λειτουργεί ως επικοινωνιακό μέσο πίεσης τόσο προς τους ανταγωνιστές- Κίνα και Ρωσία- όσο και προς τους συμμάχους, με στόχο την επαναπροσδιορισμό της διεθνούς πολιτικής προς όφελος του αμερικανικού συμφέροντος. Η πολιτική και εκλογική επικράτηση του Τραμπ στις Ηνωμένες Πολιτείες ανατροφοδοτεί την ιστορική συγκυρία και προκαλεί εύλογους προβληματισμούς σχετικά με τη διεθνή τάξη, ιδίως αν αναλογιστούμε ότι ο ηγεμονικός ανταγωνιστής των Ηνωμένων Πολιτείων είναι η Κίνα υπό την ηγεσία του Σι Τζινπίνγκ (Xí Jìnpíng) και η παρούσα αμερικανική κυβέρνηση φαίνεται να επιδιώκει στο ουκρανικό ζήτημα έναν ηγεμονικό διακανονισμό με τη Ρωσική Ομοσπονδία υπό την ηγεσία του Βλαντίμιρ Πούτιν (Vladimir Putin) (Vyas, 2025).

Από τα ως τώρα res gestae (πεπραγμένα) της δεύτερης θητείας του Ντόναλντ Τραμπ καταμαρτυρείται ότι η δυνατότητα των Ηνωμένων Πολιτειών να επιβάλουν τις θέσεις τους σε συμμάχους και ανταγωνιστές φθίνει συνεχώς κι έχοντας αυξανόμενο οριακό κόστος. Διαχρονικά, τα ηγεμονικά σχήματα μακροημερεύουν ευκολότερα όταν βασίζονται περισσότερο στη συναίνεση παρά στην επιβολή (Snidal, 1985), παραδοχή που αγνοεί από ιδιοσυγκρασία ο νυν Πρόεδρος, και απεχθάνεται επειδή την ακολούθησε- κατά το μάλλον ή το ήττον- ο προκάτοχός του, Τζο Μπάιντεν. Η διαχείριση της αμερικανικής ηγεμονίας στην παρούσα συγκυρία απαιτεί απαιτητικότερους στρατηγικά χειρισμούς λόγω δυσμενέστερων οικονομικών, διπλωματικών και- συγκριτικά με το πρόσφατο παρελθόν- στρατιωτικών περιστάσεων. Είναι γεγονός ότι ο κινεζικός ηγεμονικός ανταγωνισμός με την Κίνα και μία σειρά ζητημάτων στο διεθνές σύστημα- περιφερειακές συρράξεις, οικονομικός και τεχνολογικός ανταγωνισμός, αναθεώρηση ή δημιουργία εναλλακτικών των αμερικανοκεντρικών, διεθνών θεσμών και καθεστώτων- εκ των πραγμάτων παρωθούν την αμερικανική εξωτερική πολιτική σε διαφορετικές επιλογές εν σχέσει με την πρώιμη μεταψυχροπολεμική περίοδο.

Η νέα προσέγγιση αποσκοπεί στη διαιώνιση της αμερικανικής ηγεμονίας και συνδιαμορφώνεται σε τρία αλληλοσυνδεόμενα πεδία. Το πρώτο αφορά τη θέση και το ρόλο των Ηνωμένων Πολιτείων στην κανονιστική διάσταση της διεθνούς τάξης για την οποία η αμερικανική εξωτερική πολιτική υιοθετεί την πρακτική των ελάχιστων δυνατών δεσμεύσεων προς τα ισχύοντα κανονιστικά πλαίσια και επιλεκτικής συμμετοχής στην πολυμερή διπλωματία (Baumann, Haug & Beisheim, 2025). Η εν λόγω αμερικανική αποστασιοποίηση στοχεύει στην απρόσκοπτη και με λιγότερες δεσμεύσεις προώθηση του αμερικανικού εθνικού συμφέροντος στη διεθνή πολιτική.

Το δεύτερο έγκειται στον ανταγωνισμό με την Κίνα, τη Ρωσία και άλλα αναδυόμενα κράτη, τα οποία ήδη ακολουθούν πιο αυτόνομη ή/και ανταγωνιστική προς

τη Δύση εξωτερική πολιτική. Αν και ο Τραμπ κατά την πρώτη του θητεία υπήρξε υπέρμαχος των ηγεμονικών διευθετήσεων, εν τέλει δεν κατόρθωσε να τις επιτύχει. Τέτοια προοπτική ως προς την Κίνα δεν εγγράφεται πλέον στη δεύτερη θητεία του, διότι ο σινο-αμερικανικός ηγεμονικός ανταγωνισμός συνιστά δομικό χαρακτηριστικό του διεθνούς συστήματος, ανεξαρτήτως των όποιων διαφοροποιήσεων μεταξύ των αμερικανικών κυβερνήσεων την τελευταία δεκαετία. Επομένως, οι Ηνωμένες Πολιτείες έχουν υιοθετήσει στρατηγική ηγεμονικού ανταγωνισμού πρωτίστως έναντι της Κίνας και δευτερευόντως της Ρωσίας (Allison, 2023).

Το τρίτο πεδίο περιλαμβάνει τα κράτη που συναποτελούν το συμμαχικό δίκτυο- ηγεμονική σφαίρα- των Ηνωμένων Πολιτειών, όπως αυτό συγκροτήθηκε μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο και διευρύνθηκε μεταψυχροπολεμικά (Παπασωτηρίου, 2018). Οι νέες αμερικανικές απαιτήσεις προς τους ατλαντικούς συμμάχους αποσκοπούν στην αναδιανομή πόρων εντός του διατλαντικού πλαισίου- οικονομικού και στρατηγικού. Τόσο η αμερικανική προτροπή για αυξημένες αμυντικές δαπάνες, όσο και η αξίωση υποχρεωτικής εισαγωγής αμερικανικών υδρογονανθράκων από τα ευρωπαϊκά κράτη- πέραν της αμιγώς εμπορικής στόχευσης: να συρρικνωθεί το αμερικανικό εμπορικό έλλειμμα προς την Ευρωπαϊκή Ένωση- καταδεικνύει την αμερικανική βούληση να αντλήσει πόρους από τη συμμαχική της σφαίρα, ώστε να τους χρησιμοποιήσει για τις ανάγκες της αμερικανικής ηγεμονίας.

Υπό αυτό το πρίσμα και παρά την αμφισβητήσιμη αποτελεσματικότητα των δασμολογικών πρακτικών, στη συλλογιστική του Τραμπ η υιοθέτησή τους από τις Ηνωμένες Πολιτείες- τόσο προς τους ανταγωνιστές, όσο και προς τους συμμάχους της- θα επιφέρουν μία επωφελέστερη για την αμερικανική κυβέρνηση αναπροσαρμογή των συμμαχικών και εταιρικών της σχέσεων, θα συσσωρεύσουν επιπρόσθετους πόρους για τον αμερικανικό ομοσπονδιακό προϋπολογισμό και θα αποτελέσουν εργαλείο διαπραγμάτευσης στον αυξανόμενο ανταγωνισμό με την Κίνα (Allison, 2023). Αυτό που φαίνεται να αλλάζει με τη νέα διακυβέρνηση Τραμπ είναι ο τρόπος διαχείρισης της αμερικανικής ηγεμονίας, καθώς διαμορφώνεται μία νέα εξωτερική πολιτική σύμφωνα με την οποία οι Ηνωμένες Πολιτείες δύνανται να διαφοροποιήσουν τους κανόνες στο εμπορικό, στρατηγικό και θεσμικό πεδίο έτσι ώστε να εξυπηρετηθεί κατά προτεραιότητα το αμερικανικό συμφέρον, είτε αυτό αφορά την αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση της κινεζικής ηγεμονικής πρόκλησης, είτε άλλες στοχοθεσίες της Ουάσιγκτον.

Οι ηγεμονικές αξιώσεις της Ρωσικής Ομοσπονδίας

Οι σχετικά καλές σχέσεις Δύσης και Ρωσίας καθ' όλη τη δεκαετία του '90 οφείλονταν εν πολλοίς στην αναγκαία προσαρμογή στη δυσμενή για τη Ρωσία μεταψυχροπολεμική πραγματικότητα· ωστόσο υπονομεύτηκαν σταδιακά από την ένταξη κρατών

που βρίσκονταν στη σφαίρα επιρροής ή στην επικράτεια της πρώην Σοβιετικής Ένωσης στο ΝΑΤΟ και στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Ακολούθως, οι σχέσεις της Ρωσικής Ομοσπονδίας και των δυτικών κρατών επιδεινώθηκαν περαιτέρω την επόμενη μεταψυχροπολεμική δεκαετία βαθμιαία, όταν η ενισχυμένη σ' όλους τους τομείς Ρωσία επιζητούσε έναν πιο διευρυμένο ρόλο στο περιφερειακό διεθνές σύστημα. Η σαφώς πιο ενεργητική εξωτερική πολιτική της υπό την ηγεσία Πούτιν κατέδειξε την επιθυμία της Μόσχας ν' ανακτήσει την επιρροή της στον ευρασιατικό και μεσανατολικό χώρο, γεγονός που προκάλεσε προστριβές στις σχέσεις της με τα κράτη της Δύσης και κυρίως τις Ηνωμένες Πολιτείες (Μανώλη, 2025).

Είναι γεγονός ότι μετά το 2000 και έως την έναρξη του πολέμου στην Ουκρανία ενισχύθηκε η θέση της Ρωσικής Ομοσπονδίας σε περιφερειακό και διεθνές επίπεδο, συγκρινόμενος ειδικά με την πρώιμη μεταψυχροπολεμική εποχή. Η Ρωσία συν τω χρόνω επιδίωξε σταθερά και αποφασιστικά να καταστεί συνδιαμορφωτής των εξελίξεων στο ευρωπαϊκό αλλά και διεθνές γίγνεσθαι προκαλώντας παράλληλα νέες γεωπολιτικές έριδες. Αρχής γενομένης της εσωτερικής «επίλυσης» του τσετσενικού ζητήματος το 2000 από τις ρωσικές Ένοπλες Δυνάμεις, εν συνεχεία του πολέμου με τη Γεωργία το 2008, των έμμεσων παρεμβάσεων στο Ντονέτσκ και στο Λουχάνσκ στην Ουκρανία (Βατικιώτης, 2025) και της προσάρτησης της Κριμαίας το 2014, της εμπλοκής στη Συρία το 2015 και στη Λιβύη και της προ τετραετίας εισβολής στην Ουκρανία το 2022, συνάγεται ότι η Ρωσία χρησιμοποίησε στρατιωτικά μέσα για να εξυπηρετήσει σκοπούς της εξωτερικής της πολιτικής (Μανώλη, 2025). Οι προαναφερθείσες περιπτώσεις οι οποίες χαρακτηρίζονται από ευρύτερη ή πιο περιορισμένη ρωσική στρατιωτική συν δομή ή επέμβαση- με αποκορύφωμα την εισβολή στην Ουκρανία- καταδεικνύουν πως η Ρωσία ήταν αποφασισμένη να αντιστρέψει την πρότερη μεταψυχροπολεμική κατάσταση και να ανακτήσει τη θέση της περιφερειακής δύναμης, που σε σημαντικό βαθμό απώλεσε μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης.

Υπ' αυτό το πρίσμα, η σαφώς πιο ενεργητική εξωτερική πολιτικής της Ρωσίας φανερώνει την επιθυμία της να εμποδίσει την περαιτέρω διεύρυνση του ΝΑΤΟ και της Ευρωπαϊκής Ένωσης και ακολούθως να διευρύνει την επιρροή της- πολιτική και οικονομική- στην περιοχή που θεωρεί ως «εγγύς εξωτερικό», επιδιώκοντας σταδιακά να ανακτήσει το καθεστώς μιας μεγάλης περιφερειακής δύναμης, όπως αποτυπώθηκε μεταψυχροπολεμικά από το «δόγμα Πριμακώφ» (Μανώλη, 2025).. Συνδυαστικά, η ένοπλη σύγκρουση με τη Γεωργία το 2008, η προσάρτηση της Κριμαίας το 2014 και η εισβολή στην Ουκρανία το 2022, αποτύπωσαν την αποφασιστικότητα της Ρωσικής Ομοσπονδίας να περιορίσει, και στο μετρό του δυνατού να αντιστρέψει, τις μεταψυχροπολεμικές πολιτικές των δυτικών κρατών να επεκτείνουν την πολιτική, οικονομική και στρατιωτική επιρροή τους στην Ανατολική Ευρώπη και τον Καύκασο. (Haass, 2022). Είναι γεγονός ότι τα δυτικά κράτη μέχρι τη ρωσική εισβολή στην Ουκρανία, δεν ιεραρχούσαν και ανέπτυσσαν ομοιοτρόπως τις σχέσεις

τους με τη Μόσχα και τον ρόλο που έπρεπε να διαδραματίσει στην αρχιτεκτονική ασφάλειας στην ανατολική Ευρώπη. Χαρακτηριστική και ταυτόχρονα αποκαλυπτική, όσον αφορά τον ρόλο της Ρωσίας, υπήρξε η δήλωση του Γάλλου Προέδρου Εμανουέλ Μακρόν (Emanuel Macron)- κατά τη διάρκεια της ετήσιας Συνδιάσκεψης των Πρεσβευτών (Conférence des Ambassadeurs) την 27η Αυγούστου του 2019 στο Παρίσι- όπου μεταξύ άλλων ανέφερε: «*Δεν μπορούμε να ανοικοδομήσουμε την Ευρώπη χωρίς τον επανακαθορισμό μιας σχέσης με τη Ρωσία, αλλιώς η Ρωσία θα κινηθεί πιο κοντά σε άλλες δυνάμεις*», ενώ επισήμανε, επίσης: «*Το τέλος της δυτικής ηγεμονίας*»[1]. Έκτοτε, οι ρωσικές επιδιώξεις στην ανατολική Ευρώπη εν γένει, η εισβολή στην Ουκρανία και η αλλαγή της αμερικανικής στάσης για το Ουκρανικό Ζήτημα- υπό τη νέα διακυβέρνηση Trump- λειτούργησαν συσπειρωτικά για τα δυτικά κράτη, έστω στο επίπεδο του ελάχιστου κοινού παρονομαστή. Η Γαλλία, το Ηνωμένο Βασίλειο και η Γερμανία συν τω χρόνω, προϊστανται της στρατιωτικής, οικονομικής[2] και διπλωματικής αρωγής προς την Ουκρανία, καταδεικνύοντας πως οι επιλογές των μεγάλων δυνάμεων προκαλούν διαφοροποιήσεις των θέσεων και στάσεων των λιγότερων ισχυρών όταν οι περιστάσεις το απαιτούν.

Είναι γεγονός και παρά την αδιαμφισβήτητη επιδείνωση των σχέσεων Ρωσίας και κρατών του ευρω-ατλαντικού χώρου, ότι η διατήρηση της πυρηνικής ισορροπίας- σημαντικότατο στοιχείο της μεταπολεμικής και μεταψυχροπολεμικής διεθνούς τάξης- εξακολουθεί να αποτελεί κοινό τόπο για Ουάσιγκτον και Μόσχα. Συναφώς, ο ενεργειακός τομέας, ενώ αρχικά εμφανιζόταν ως πεδίο συνεργασίας μεταξύ Μόσχας και κυρίως των ευρωπαϊκών χωρών, εξελίχθηκε σε ένα ακόμη πεδίο αντιπαράθεσης, στον βαθμό που το Κρεμλίνο πέραν των οικονομικών οφελών χρησιμοποίησε τους ενεργειακούς πόρους για να αλιεύσει και πολιτικά οφέλη (Smith, 2011). Η χρήση του εφοδιασμού με φυσικό αέριο στην Ουκρανία- 2006 και 2009- όπως και στη Μολδαβία ως μέσο πολιτικής χειραγώγησης αποτελούν ενδείξεις εργαλειοποίησης της ενέργειας με σκοπό την εξυπηρέτηση στόχων της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής (Smith, 2011).

Ως προς τη διεθνή τάξη, η καταπολέμηση της τρομοκρατίας και η αποτροπή διάδοσης των πυρηνικών όπλων συνιστούν τομείς όπου οι επιδιώξεις Ηνωμένων Πολιτείων και Ρωσικής Ομοσπονδίας συγκλίνουν, δίχως όμως να δύνανται να υπερκεράσουν σε κάθε περίπτωση οι τυχόν αποκλίσεις (Haass, 2022). Η πύκνωση των οικονομικών σχέσεων μεταψυχροπολεμικά δεν επέφερε τις αναγκαίες συνέργειες και συγκλίσεις που θα οικοδομούσαν, εξ αυτού του γεγονότος, ένα αμοιβαίως απο-

1. France 24, “Emmanuel Macron appelle les ambassadeurs à jouer un “rôle de puissance d’équilibre” 27/08/2019 (https://www.france24.com/fr/20190827-direct-macron-live-conference-ambassadeurs, ανακτήθηκε 21/2/2026).

2. Οι συνολική οικονομική βοήθεια της ΕΕ και του Ηνωμένου Βασιλείου προς την Ουκρανία αγγίζει το ποσό των 170 δις ευρώ (https://www.kielinstitut.de/topics/war-against-ukraine/ukraine-support-tracker/, ανακτήθηκε 10/5/2026).

δεκτό πλαίσιο συνεργασίας μεταξύ Δύσης και Ρωσίας. Διαπιστώνουμε επομένως ότι τη μεταψυχροπολεμική περίοδο η σχέση μεταξύ Δύσης και Ρωσικής Ομοσπονδίας παρουσίασαν ταυτόχρονα στοιχεία αντιπαράθεσης και συνεργασίας- τομεακά ή ανά κράτος- αλλά σταδιακά τα πρώτα υπερίσχυσαν έναντι των δεύτερων (Μανώλη, 2025). Αναμφίβολα, η εξωτερική πολιτική της Ρωσικής Ομοσπονδίας μετά τον Ψυχρό Πόλεμο δεν περιορίζεται στη χρήση στρατιωτικών και ενεργειακών μέσων, αλλά συνοδεύεται από μια συνεκτική επικοινωνιακή στρατηγική που αποσκοπεί στη νομιμοποίηση των αναθεωρητικών της αξιώσεων και στη διαμόρφωση ευνοϊκών αντιλήψεων τόσο στο εσωτερικό όσο και στο διεθνές περιβάλλον (Lucas, 2014). Μέσα από τη συστηματική προβολή αφηγημάτων που παρουσιάζουν τη Ρωσία ως «αμυνόμενη» έναντι στην επέκταση του ΝΑΤΟ, επιχειρεί να επικοινωνήσει μια εναλλακτική αρχιτεκτονική ασφάλειας που αμφισβητεί την αμερικανική πρωτοκαθεδρία (Miskimmon, O'Loughlin, & Roselle, 2017). Σε θεωρητικό επίπεδο, η ρωσική περίπτωση καταδεικνύει ότι η επικοινωνία λειτουργεί συμπληρωματικά προς την υλική ισχύ, ενισχύοντας την αποτελεσματικότητα της εξωτερικής πολιτικής και συμβάλλοντας στη διεκδίκηση ενός αναβαθμισμένου ρόλου στο διεθνές σύστημα.

Η μεταψυχροπολεμική περιδίνηση της ευρωπαϊκής τάξης δεν ήταν άμοιρη των επιλογών και του τρόπου που διαχρονικά ενεργούν οι μεγάλες δυνάμεις. Καθ' όλη τη μεταψυχροπολεμική περίοδο, η εξέλιξη των σχέσεων Ρωσίας και Ηνωμένων Πολιτειών επηρέαζε τη στάση των ευρωπαϊκών κρατών. Η ραγδαία επιδείνωση των αμερικανο-ρωσικών σχέσεων, μετά το Φεβρουάριο του 2022, όπως και η πρόσφατη προσπάθεια για έναν ηγεμονικό διακανονισμό για τον τερματισμό του πολέμου στην Ουκρανία, επηρεάζει ευθύγραμμα τη συμπεριφορά των ευρωπαϊκών κρατών, τα οποία είθισται να ενεργούν στις εξωτερικές τους σχέσεις επί τη βάσει των ιεραρχημένων συμφερόντων τους και των περιορισμών που το διεθνές σύστημα τους θέτει. Η ρωσική εξωτερική πολιτική- σε μικρότερο βαθμό απ' ό,τι παρουσιάζεται- εμφανίζει όμως ηγεμονικά χαρακτηριστικά, τα οποία σε καμία περίπτωση δεν έχουν την ένταση και τον βαθμό για να κινητοποιήσουν μια ομόθυμη αντιμετώπιση από τη Δύση, αντίστοιχη με εκείνη της ψυχροπολεμικής περιόδου. Παράλληλα, υπάρχει ένα εμφανές χάσμα μεταξύ του ρόλου που η Ρωσία επιδιώκει να διαδραματίσει στην περιοχή κι αυτού που θεωρούν ως αποδεκτό οι Ηνωμένες Πολιτείες και τα ευρωπαϊκά κράτη. Όσον αφορά τα δεύτερα, όσα ανήκουν στην υψηλότερη βαθμίδα ισχύος- ήτοι η Γαλλία, το Ηνωμένο Βασίλειο και η Γερμανία- είχαν κοινά αλλά και αποκλίνοντα συμφέροντα και επιδιώξεις έναντι της Ρωσίας, η οποία ναι μεν δεν συνιστά άμεση απειλή, αλλά η ηγεμονική της συμπεριφορά καθώς και η προοπτική ενός ηγεμονικού διακανονισμού με τις Ηνωμένες Πολιτείες στο ουκρανικό- ο οποίος δυνητικά θα τους επιβληθεί- θα λειτουργήσουν καταλυτικά στην άρθρωση μιας κοινής και αποφασιστικής στάσης. Παράλληλα, στις χαμηλότερες βαθμίδες ισχύος με διαφορετικά κριτήρια, γεωγραφικά, ενεργειακά και ιδεολογικά, αναπτύσσονται διαφορετικές προσλαμβάνουσες και αντιλήψεις περί της ρωσικής απειλής˙ αλλιώς

προσεγγίζει η Ιταλία, η Ισπανία ή η Ουγγαρία την εξωτερική πολιτική της Ρωσίας, διαφορετικά η Πολωνία, η Φιλανδία ή η Εσθονία. Ακόμη και μετά τη ρωσική εισβολή στην Ουκρανία τα δυτικά κράτη δυσκολεύονται να ομονοήσουν για τη θέση και τον ρόλο της μετά-σοβιετικής Ρωσίας στο περιφερειακό σύστημα. Όμως, η ευρωπαϊκή τάξη δίχως την προσμέτρηση του ρωσικού ρόλου πολύ δύσκολα θα μετατοπιστεί μακριά από το φάσμα της επισφάλειας και της ανάγκης για αμερικανική παρουσία.

Ο πόλεμος στην Ουκρανία ως πεδίο εφαρμογής της εξωτερικής πολιτικής των Ηνωμένων Πολιτειών και της Ρωσικής Ομοσπονδίας

Αρχής γενομένης από το Μνημόνιο της Βουδαπέστης το 1994, το ουκρανικό ζήτημα αποτέλεσε αρχικά τομεακό πεδίο σύγκλισης μεταξύ Ηνωμένων Πολιτείων, Ηνωμένου Βασιλείου και Ρωσικής Ομοσπονδίας και αφορούσε τον πυρηνικό αφοπλισμό της Ουκρανίας. Σχετικά με το συγκεκριμένο θέμα, ο Τζον Μερσχάιμερ επέκρινε τη Δύση για τη ζέση που επέδειξε, ως προς τον πυρηνικό αφοπλισμό της Ουκρανίας (Mearsheimer, 1993), διερωτώμενος ποιος θα απέτρεπε στο μέλλον έναν πιθανό ρωσικό αναθεωρητισμό. Σταδιακά και μετά το 2000 ο στρατηγικός προσανατολισμός της χώρας εξελίχθηκε σε μία διπλωματική διελκυστίνδα Ρωσίας και Δύσης, ενώ εδώ και τέσσερα έτη συνιστά πεδίο έμμεσης πολεμικής αντιπαράθεσης των δυτικών κρατών με τη Ρωσία. Το διάστημα μεταξύ 2008-2014, παρά τις ευρωπαϊκές- κυρίως γαλλικές και γερμανικές- προσπάθειες να βρεθεί ένα κοινά αποδεκτό status σχετικά με την πολιτική και οικονομική μετάβαση και ακολούθως να αποσαφηνιστεί η θέση της Ουκρανίας στην περιφερειακή αρχιτεκτονική ασφάλειας, αυτές δεν τελεσφόρησαν (Βατικιώτης, 2025). Η ρωσική εισβολή στην Ουκρανία το Φεβρουάριο του 2022, συνιστά παραβίαση του διεθνούς δικαίου και διασαλεύει την περιφερειακή τάξη, αναπόφευκτα όμως συναρτά την πορεία της χώρας με τις ευρύτερες ηγεμονικές στοχεύσεις και ανταγωνισμούς της Ρωσίας και των Ηνωμένων Πολιτειών.

Ο συγκεκριμένος πόλεμος προέκυψε ως η στρατιωτική απόληξη των ρωσικών συναφών επιδιώξεων, όπως αυτές επανακαθορίστηκαν την τελευταία εικοσαετία, δηλαδή της παρεμπόδισης της περαιτέρω διεύρυνσης του ΝΑΤΟ και της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην ανατολική Ευρώπη και εν συνεχεία της ενίσχυσης του περιφερειακού ρόλου της Ρωσίας (Μανώλη, 2025). Όσον αφορά τη διαδικασία λήψης της συγκεκριμένης απόφασης, δηλαδή να «επιλύσει» η Ρωσία με στρατιωτικά μέσα το ουκρανικό ζήτημα, πέραν των προαναφερθέντων, ίσως να λειτούργησαν καταλυτικά οι διαδηλώσεις αμφισβήτησης των φιλο-ρωσικών καθεστώτων στη Λευκορωσία από το 2020 και το Καζακστάν τον Ιανουάριο του 2022, γεγονότα τα οποία θεωρήθηκαν –όχι υποχρεωτικά ότι ήταν– ως δύο ακόμη εχθρικές ενέργειες της Δύσης έναντι της Ρωσίας (Cornell, 2024). Σχετικά με το ερώτημα κατά πόσο ήταν εφικτή

η αποφυγή του πολέμου, εφ' όσον δεν κατέστη δυνατή η επίτευξη μίας λύσης από τη διπλωματία, επισημαίνεται πως για να αποφευχθεί η ρωσική εισβολή έπρεπε να λειτουργήσει η ουκρανική ή/και η δυτική αποτρεπτική στρατηγική έναντι της Μόσχας· αμφότερες όμως απέτυχαν και η Ρωσία εισέβαλε στην Ουκρανία. Επομένως, τα κράτη του ΝΑΤΟ δεν κατόρθωσαν να αποτρέψουν τη ρωσική εισβολή, ενώ υπήρξαν σοβαρές ενδείξεις για τις επερχόμενες στρατιωτικές επιχειρήσεις της Μόσχας. Δύσκολα δύναται επομένως να υποστηριχθεί ότι υπήρξε στρατηγικός αιφνιδιασμός από την πλευρά της Ρωσικής Ομοσπονδίας, όταν τα δυτικά κράτη ομονοούσαν πως επέκειτο ρωσική επέμβαση. Κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, το ΝΑΤΟ και οι Ηνωμένες Πολιτείες κατόρθωσαν να αποτρέψουν τη Σοβιετική Ένωση, ώστε να μην χρησιμοποιήσει στρατιωτικά μέσα για την επίτευξη των πολιτικών της στόχων στον ευρωπαϊκό χώρο (Calvocoressi, 2004). Επομένως, στη συγκεκριμένη περίπτωση, ενώ υπήρξε συγκατάνευση εκ μέρους των δυτικών κρατών για την αλλαγή κυβέρνησης στην Ουκρανία, δεν υπήρξε επαρκής βούληση και αποφασιστικότητα για να υπάρξουν αντίστοιχες δεσμεύσεις ώστε να αποτρέψουν την ρωσική αντίδραση. Εν τέλει, τα κράτη-μέλη του ΝΑΤΟ και της Ευρωπαϊκής Ένωσης απέτυχαν να αρθρώσουν μία αξιόπιστη και ενιαία αποτρεπτική στρατηγική έναντι της Ρωσίας, όσον αφορά τη στρατιωτική εμπλοκή της στην Ουκρανία, εφ' όσον δεν επιθυμούσαν να έλθουν σε συνεννόηση με τη Μόσχα για μία νέα αρχιτεκτονική ασφάλειας στην ανατολική Ευρώπη.

Τέσσερα χρόνια μετά την έναρξη του πολέμου στην Ουκρανία η γενική εικόνα σχετικά με την εξέλιξή του αποτυπώνει ότι: ναι μεν η Ρωσική Ομοσπονδία απέτυχε να ανατρέψει μέσω των στρατιωτικών επιχειρήσεων την ουκρανική κυβέρνηση, διατηρεί όμως σημαντικό μέρος των εδαφών που κατέλαβε μετά την εισβολή και φαίνεται να αντέχει στον πόλεμο φθοράς που της επέβαλε το ΝΑΤΟ και η ΕΕ. Η Ρωσία, παρά τις σημαντικές απώλειες στρατιωτικού προσωπικού, υλικού (Institute for the Study of War, 2026) καθώς και γοήτρου, παραμείνει- τρωθείσα μεν- μεγάλη δύναμη, η οποία βάσιμα δύναται να υποστηρίζει πως πολεμά- έμμεσα, αλλά αδιαμφισβήτητα- με το σύνολο σχεδόν των νατοϊκών κρατών. Είναι γεγονός ότι μετά την επανεκλογή του Ντόναλντ Τραμπ στις Ηνωμένες Πολιτείες η Ουκρανία απώλεσε τον ισχυρότερο στρατιωτικό της σύμμαχο στον πόλεμο με τη Ρωσική Ομοσπονδία. Οι Ηνωμένες Πολιτείες από βασικός αρωγός της ουκρανικής αντίστασης έναντι της ρωσικής εισβολής έχουν εξελιχθεί σε επιτήδειο διαμεσολαβητή της σύγκρουσης (Vyas, 2025). Η νέα αμερικανική κυβέρνηση χρησιμοποιεί τη δυσχερή στρατιωτική θέση της Ουκρανίας ως μέσο πίεσης, ώστε να δρομολογήσει προνομιακές συμφωνίες για την εκμετάλλευση φυσικών πόρων και οικονομικών υποδομών της καθημαγμένης χώρας. Παράλληλα, η Ρωσία επιδιώκει να επιβάλει πλήρως τους όρους της, να απονομιμοποιήσει την ουκρανική κυβέρνηση και να καθαιρέσει τον πρόεδρο Ζελένσκι.

Ο πόλεμος στην Ουκρανία έχει επιφέρει ευρύτερες οικονομικές, διπλωματικές και στρατηγικές συνέπειες. Πρώτον, την επιδίωξη να αποκλειστεί η Ρωσία από την

αρχιτεκτονική ασφάλειας στον ευρωπαϊκό χώρο. Η Ρωσική Ομοσπονδία προσδιορίζεται πλέον ως απειλή για αρκετά κράτη-μέλη του ΝΑΤΟ[3] και της ΕΕ[4]- τα κράτη της Βαλτικής, Εσθονία, Λετονία, Λιθουανία και Πολωνία-, γεγονός που στο ορατό μέλλον αποκλείει κάθε προοπτική συνεργασίας και συναφώς αναγνώρισης θέσης και ρόλου της Ρωσίας ως συνεγγυήτριας της περιφερειακής ασφάλειας. Δεύτερον, την απεξάρτηση της Ευρώπης από το ρωσικό φυσικό αέριο που μεταφέρεται μέσω αγωγών στην ευρωπαϊκή ήπειρο- η εν λόγω αμερικανική απαίτηση έγινε αποδεκτή από τα ευρωπαϊκά κράτη και κυρίως τη Γερμανία, όπως και η αντικατάσταση σημαντικού μέρους των ρωσικών ποσοτήτων από αμερικανικό υγροποιημένο φυσικό αέριο. Τρίτον, την επιβεβαίωση της ατλαντικής πρωτοκαθεδρίας για ζητήματα άμυνας και ασφάλειας στην Ευρώπη. Παρά τις αμερικανικές παλινωδίες μετά την ανάληψη των προεδρικών καθηκόντων από τον Τραμπ, στις Συνόδους Κορυφής του ΝΑΤΟ- Βίλνιους 2023- επανακαθορίστηκε ο στρατηγικός προσανατολισμός της Συμμαχίας, υιοθετώντας κατά προτεραιότητα τις βασικές στρατηγικές επιλογές των Ηνωμένων Πολιτειών. Τέταρτον, την απροθυμία της διεθνούς κοινότητας- πλην δυτικών κρατών- να συμμετάσχουν στις κυρώσεις έναντι της Ρωσίας- με προεξάρχουσες την Κίνα και την Ινδία. Η συγκεκριμένη στάση των περισσοτέρων μη-δυτικών κρατών περιορίζει δραματικά τις επιπτώσεις των κυρώσεων που έχουν επιβληθεί, με αποτέλεσμα να ελαχιστοποιούνται οι πιθανότητες τερματισμού του πολέμου λόγω οικονομικής δυσπραγίας της Ρωσίας.

Στο πλαίσιο του πολέμου στην Ουκρανία, οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ρωσική Ομοσπονδία αξιοποίησαν την επικοινωνία ως κεντρικό εργαλείο άσκησης εξωτερικής πολιτικής, αλλά με διαφορετική στόχευση και περιεχόμενο. Οι Ηνωμένες Πολιτείες έως τον Ιανουάριο του 2025 πλαισίωσαν επικοινωνιακά τη σύγκρουση ως ζήτημα διεθνούς νομιμότητας και ασφάλειας, προσαρμόζοντας μετά την επανεκλογή Τραμπ τη ρητορική τους στη νέα, πιο συναλλακτική στρατηγική, με στόχο τη διαχείριση του πολέμου και την εξυπηρέτηση ευρύτερων γεωπολιτικών τους συμφερόντων[5]. Αντιθέτως, η Ρωσία εστιάζει επικοινωνιακά στην αναθεώρηση της μεταψυχροπολεμικής τάξης, προβάλλοντας αφηγήματα περί απειλής από τη Δύση και ιστορικής νομιμοποίησης των ενεργειών της, επιδιώκοντας να εδραιώσει τη θέση της ως περιφερειακής δύναμης και να επηρεάσει τόσο το εσωτερικό όσο και το διεθνές ακροατήριο (Mitrakiev, & Dimitrov, 2024).

Ο τερματισμός του πολέμου στην Ουκρανία σε μεγάλο βαθμό θα επανακαθορί-

3. Vilnius Summit Communiqué, 11 July 2023 (https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/2023/07/11/vilnius-summit-communique, ανακτήθηκε 10/5/2026).
4. A STRATEGIC COMPASS FOR SECURITY AND DEFENCE. For a European Union that protects its citizens, values and interests and contributes to international peace and security (https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/strategic_compass_en3_web.pdf, ανακτήθηκε 10/5/2026).
5. The transactional world Donald Trump seeks would harm not help America. *The Economist*, Feb 27th 2025 (https://www.economist.com/briefing/2025/02/27/the-transactional-world-donald-trump-seeks-would-harm-not-help-america, ανακτήθηκε 10/5/2026).

σει τους άξονες που θα συγκροτούν την ευρωπαϊκή τάξη, τουλάχιστον στο δεύτερο τέταρτο του 21ου αιώνα. Οι συνισταμένες της ευρωπαϊκής αρχιτεκτονικής ασφάλειας θα αφορούν πρωτίστως την εξέλιξη των ευρω-ατλαντικών σχέσεων και φυσικά τον ρόλο και τη θέση της Ρωσίας. Η εξίσωση είναι δύσκολη. Όσον αφορά το πρώτο σκέλος, ο διαφορισμός έγκειται στην επιδίωξη διαιώνισης της πρωτοκαθεδρίας του ατλαντικού πλαισίου έναντι της αξίωσης για ευρωπαϊκή αυθυπαρξία στα ζητήματα άμυνας και ασφάλειας. Για τους φιλοατλαντιστές το δεύτερο είναι ανεκτό μόνο ως συμπληρωματικό του πρώτου. Ως προς το δεύτερο σκέλος, προκύπτει το εξής ερώτημα: ποιος δύναται να είναι ο κοινά αποδεκτός ρόλος που τα δυτικά κράτη είναι διατεθειμένα να αναγνωρίσουν στη Ρωσία στην ανατολική Ευρώπη; Ο πόλεμος στην Ουκρανία φαίνεται να ενισχύει τις λιγότερο ευεπίφορες αντιλήψεις στη δυτική συμμαχία σχετικά με τον ρόλο της Ρωσίας.

Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας διαπιστώνουμε ότι έναρξη ενός διακρατικού πολέμου στην ευρωπαϊκή ήπειρο, πέραν της εύλογης ανησυχίας, διαλύει και τις φαινομενικές βεβαιότητες της μεταψυχροπολεμικής περιόδου, σχετικά με τους παράγοντες που θα συνδιαμόρφωναν και θα διατηρούσαν τη διεθνή τάξη από την δεκαετία του ’90 και εντεύθεν. Η πολεμική σύγκρουση στην Ουκρανία κατέδειξε για μία ακόμη φορά πως οι διεθνείς σχέσεις δεν λειτουργούν κατ’ αρέσκεια και τα αίτια πολέμου παραμένουν ενεργά ως διαμορφωτικοί παράγοντες των κρατικών επιλογών και δη των ισχυρότερων δρώντων.

Οι Ηνωμένες Πολιτείες ως το ισχυρότερο κράτος του διεθνούς συστήματος έχει να επιλύσει μία δύσκολη στρατηγική εξίσωση στην ανατολική Ευρώπη. Αν αποδεχθεί μέρος των ρωσικών αιτιάσεων, εγκαταλείποντας την Ουκρανία ώστε να μην κινδυνεύσει η ευρωπαϊκή τάξη και προσπαθώντας να απομακρύνει τη Ρωσία από την Κίνα- χρήσιμη εξέλιξη για την αμερικανική διπλωματία στην ανατολική Ευρασία- θα υπονομεύσει την αξιοπιστία των συμμαχικών της δεσμεύσεων στον ευρω-ατλαντικό χώρο. Αν δεσμευτεί για την Ουκρανία, ενδεχομένως να εμπλακεί σε μία σύγκρουση που δεν την επιθυμεί και θα ενισχύσει περαιτέρω τη σχέση Ρωσίας-Κίνας. Σταδιακά, οι Ηνωμένες Πολιτείες απώλεσαν το προνόμιο της ηγεμονικής διαχείρισης του συστήματος, δίχως έως σήμερα να φαίνονται έτοιμες να αποδεχθούν έναν ηγεμονικό διακανονισμό με την Κίνα πρωτίστως και με την Ρωσία δευτερευόντως. Επιγραμματικά για τις Ηνωμένες Πολιτείες, η Κίνα συνιστά πλανητικό ανταγωνιστή ενώ η Ρωσία περιφερειακό, με ό,τι αυτό συνεπάγεται ως προς τις αμερικανικές επιλογές. Επομένως, η ηγεμονική διευθέτηση μεταξύ Ηνωμένων Πολιτειών και Κίνας προϋποθέτει, μία αμοιβαίως αποδεκτή αμερικανική υποβάθμιση και κινεζική αναβάθμιση, γεγονός που την καθιστά, ως πιθανή προοπτική, δυσεπίτευκτη.

Υπό αυτές τις εξόχως απαιτητικές συνθήκες, ο επανεκλεγείς Ντόναλντ Τραμπ θεωρεί ότι για να παραμείνει η χώρα του ηγεμόνας του διεθνούς συστήματος, δεν θα πρέπει να παρέχει δωρεάν τα «δημόσια αγαθά» που είναι απαραίτητα για την εύρυθμη λειτουργία του, επιδιώκοντας αποκλεισμό από αυτά στα ανταγωνιστικά κράτη και αυξημένο κόστος χρήσης στους συμμάχους. Ο αμοιβαία αποδεκτός επιμερισμός του κόστους διαχείρισης της αμερικανικής ηγεμονίας προς τα κράτη που την συναπαρτίζουν αποτέλεσε συστατικό στοιχείο της επιτυχίας της τα τελευταία ογδόντα έτη κι ως έναν βαθμό είναι κατανοητή και στην παρούσα διεθνοπολιτική συγκυρία. Δυσνόητες και κρίσιμες φαίνονται οι νέες διευρυμένες απαιτήσεις της αμερικανικής κυβέρνησης, οι οποίες, αν τελικά ισχύσουν στην ολότητά τους, πολύ πιθανόν να ενεργοποιήσουν κίνητρα περαιτέρω ρήξης των ευρω-ατλαντικών και των άλλων διμερών σχέσεων που συγκρότησαν την αμερικανική ηγεμονία.

Από τα πεπραγμένα του πρώτου έτους της δεύτερης προεδρικής θητείας του Ντόναλντ Τραμπ διαφαίνεται ότι η αμερικανική κυβέρνηση επιδιώκει να αποσυνδέσει τη διεθνή τάξη απ' όσα στοιχεία της θεωρεί ότι δεν εξυπηρετούν τα οικεία συμφέροντα, παρακάμπτοντας ή αδιαφορώντας πλέον για το αναμφισβήτητο γεγονός ότι αυτά αποτέλεσαν ουσιαστικά γνωρίσματα της μεταπολεμικής ηγεμονίας των Ηνωμένων Πολιτειών. Μάλλον διερχόμαστε μία περίοδο κατά την οποία η μεταψυχροπολεμική πλημμυρίδα αξίωσης προσδιορισμού και ενσωμάτωσης στη διεθνή τάξη του συνόλου σχεδόν του αμερικανικού αξιακού συστήματος, δίνει τη θέση της στην παρούσα αποδόμηση της διεθνούς τάξης από τους θεσμικούς πυλώνες, τους νομικούς κανόνες και τις διπλωματικές πρακτικές της μεταπολεμικής αμερικανόπνευστης διαδικασίας συγκρότησής της. Η αμερικανική στρατιωτική επέμβαση στη Βενεζουέλα, οι αμιγείς ηγεμονικές αξιώσεις των Ηνωμένων Πολιτειών για τη Γροιλανδία και η αμερικανο-ισραηλινή στρατιωτική επέμβαση στο Ιράν- Μάρτιος 2026- αποτυπώνουν την απόφασή τους να δρουν πλέον στη διεθνή πολιτική με γνώμονα τη διατήρηση του ηγεμονικού τους status κι όχι ως ο εγγυητής της σταθερότητας του διεθνούς συστήματος και υπόλογος της κανονιστικής του λειτουργίας. Όσον αφορά το ηγεμονικό status της Ρωσικής Ομοσπονδίας αυτό προφανώς αφίσταται του αμερικανικού ή του κινεζικού, παραμένει όμως ενεργό όπως αποτυπώνεται με τον πόλεμο στην Ουκρανία. Εξελικτικά οι σχετικά καλές της σχέσεις με τη Δύση τη δεκαετία του 90' επηρεάστηκαν δυσμενώς από την ενσωμάτωση στο ΝΑΤΟ και στην Ευρωπαϊκή Ένωση κρατών που βρίσκονταν στην ηγεμονική σφαίρα ή στην επικράτεια της πρώην Σοβιετικής Ένωσης. Οι σχέσεις της Ρωσικής Ομοσπονδίας και των δυτικών κρατών επιδεινώθηκαν βαθμιαία όταν η ενισχυμένη Ρωσία επιζητούσε έναν πιο διευρυμένο ρόλο στο περιφερειακό και διεθνές σύστημα. Η σαφώς πιο ενεργητική εξωτερική πολιτική, κατέδειξε την επιθυμία της Ρωσίας ν' ανακτήσει την επιρροή της στον ευρασιατικό και μεσανατολικό χώρο, γεγονός που προκάλεσε προστριβές στις σχέσεις της με τη Δύση. Μετά από τέσσερα έτη πολέμου η ρωσική επιχείρηση ναι μεν απέτυχε να ανατρέψει την ουκρανική κυβέρνηση, διατηρεί

όμως σημαντικό μέρος των εδαφών που κατέλαβε μετά την εισβολή και φαίνεται να αντέχει τον πόλεμο φθοράς που της επέβαλαν τα δυτικά κράτη. Η απροθυμία της διεθνούς κοινότητας- πλην δυτικών κρατών- να συμμετάσχουν στις κυρώσεις έναντι της Ρωσίας- με προεξάρχουσες την Κίνα και την Ινδία- πέραν των συνεπειών επί του πολεμικού πεδίου, καταδεικνύουν την τάση μιας μετά-δυτικοκεντρικής εξέλιξης του διεθνούς συστήματος. Σε διπλωματικό επίπεδο, η Ρωσία επιζήτα έναν ηγεμονικό διακανονισμό με τις Ηνωμένες Πολιτείες στην Ουκρανία που θα εξυπηρετεί μεγάλο μέρος των επιδιώξεών της και παράλληλα θα δίνει τη δυνατότητα στη ρωσική ηγεσία να διαμορφώσει ένα αφήγημα νίκης- πραγματικό ως έναν βαθμό- εξόχως χρήσιμο για το εσωτερικό ακροατήριο της χώρας.

Η σύγκρουση στην Ουκρανία αναδεικνύει την επικοινωνιακή αντιπαράθεση μεταξύ των δύο διαφορετικών ηγεμονικών προτύπων. Από τη μία πλευρά, οι Ηνωμένες Πολιτείες, μετακινούμενες από την παραδοσιακή ρητορική της «οικουμενικής αποστολής» και της φιλελεύθερης διεθνούς τάξης, υιοθετούν πλέον έναν συναλλακτικό επικοινωνιακό Λόγο. Η επικοινωνιακή τους στρατηγική εστιάζει στην ορθολογική διαχείριση των πόρων και στην πλαισίωση του πολέμου ως μια αναγκαία, αλλά οριοθετημένη, γεωπολιτική διευθέτηση που υπηρετεί πρωτίστως το αμερικανικό συμφέρον. Στόχος τους είναι να πείσουν συμμάχους και εγχώριο ακροατήριο ότι η ηγεμονία τους παραμένει ενεργή, αλλά πλέον ασκείται επιλεκτικά και με αυξημένες απαιτήσεις συνεισφοράς από τους εταίρους τους. Στον αντίποδα, η Ρωσική Ομοσπονδία επενδύει σε μια αναθεωρητική επικοινωνιακή στρατηγική, η οποία αποσκοπεί στην αποδόμηση της μεταψυχροπολεμικής αρχιτεκτονικής ασφάλειας. Η ρωσική ρητορική εργαλειοποιεί την ιστορική μνήμη και το αίσθημα της υπαρξιακής απειλής από τη διεύρυνση του ΝΑΤΟ στη κεντρική και ανατολική Ευρώπη, επιδιώκοντας να νομιμοποιήσει τη χρήση σκληρής ισχύος ως μέσο αποκατάστασης της θέσης της ως ισότιμης μεγάλης δύναμης.

Η απαιτητική διεθνοπολιτική συγκυρία εν πολλοίς οφείλεται στη διαδικασία μετάβασης του διεθνούς συστήματος (Ήφαιστος, 2026) προς μία μετα-δυτικοκεντρική εκδοχή του. Οι ανακατανομές ισχύος που σταδιακά έλαβαν χώρα τις προηγούμενες τέσσερις δεκαετίες της μεταψυχροπολεμικής περιόδου έχουν διαμορφώσει μια κατάσταση στην οποία η Δύση, ως ένα σύνολο κρατών με κοινά συμφέροντα- ή ένας διαφορετικός τρόπος για να προσδιορίσεις διαφορετικά την αμερικανική ηγεμονία- αδυνατεί να διατηρήσει την προνομιακή της θέση και τον ρόλο στο διεθνές σύστημα. Επομένως, τόσο τα εξελισσόμενα όσο και τα νέα ζητήματα που ενδεχομένως θα προκύψουν στη διεθνή πολιτική θα αποτυπώνουν αυτή την τάση πως ο υπόλοιπος κόσμος θα συμμερίζεται όλο και λιγότερο την αυτό-κατανόηση της Δύσης, δηλαδή τον κατά προτεραιότητα προσδιορισμό και την εξυπηρέτηση των συμφερόντων της. Συναφώς, οι Ηνωμένες Πολιτείες υπό την πίεση των νέων συσχετισμών θα δρουν με γνώμονα την κατά προτεραιότητα εξυπηρέτηση των δικών τους συμφερόντων. Υπό αυτές τις συνθήκες οι ηγεμονικές συμπεριφορές- είτε ως ανταγωνισμοί, είτε

ως διακανονισμοί ή επιβολή προς τρίτους- των μεγάλων δυνάμεων θα έχουν πιο αμιγή χαρακτηριστικά. Τοιουτοτρόπως, η εξέλιξη του πολέμου στην Ουκρανία αναπόφευκτα θα επηρεάζεται εξακολουθητικά- πέραν των τετελεσμένων στο πεδίο της πολεμικής αντιπαράθεσης- και από τις επιλογές των ισχυρότερων κρατών του διεθνούς συστήματος.

Βιβλιογραφία

Cornell, S. E. (2024, January 10). Two years later: Kazakhstan's January events. *Central Asia-Caucasus Analyst*. https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13783-two-years-later-kazakhstans-january-events.html

Fukuyama, F. (1992). *Το τέλος της ιστορίας και ο τελευταίος άνθρωπος*. Αθήνα: Α. Α. Λιβάνης.

Fukuyama, F. (2007). *After the neocons: America at the crossroads*. Profile Books.

Haass, R. (2022). *Ο κόσμος σήμερα: Μια σύντομη εισαγωγή στην παγκόσμια πολιτική*. Αθήνα: Ασίνη.

Hurrell, A. (2006). Hegemony, liberalism and global order: What space for would-be great powers? *International Affairs, 82*(1), 1–19. https://doi.org/10.1111/j.1468-2346.2006.00512.x

Institute for the Study of War. (2026). *Russian offensive campaign assessment*. https://understandingwar.org/research/russia-ukraine/russian-offensive-campaign-assessment-march-30-2026/

Kissinger, H. (2002). *ΗΠΑ αυτοκρατορία ή ηγετική δύναμη; Για μια διπλωματία του 21ου αιώνα*. Αθήνα: Α. Α. Λιβάνης.

Levy, S. J. (1982). Historical trends in great power war, 1495-1975. *International Studies Quarterly, 26*(2), 278–300.

Lucas, E. (2014). *The new Cold War: Putin's Russia and the threat to the West*. Palgrave Macmillan.

Mearsheimer, J. J. (1993). The case for a Ukrainian nuclear deterrent. *Foreign Affairs, 72*(3), 50–66.

Mearsheimer, J. J. (2006). *Η τραγωδία της πολιτικής των μεγάλων δυνάμεων*. Αθήνα: Ποιότητα.

Miskimmon, A., O'Loughlin, B., & Roselle, L. (2017). *Forging the world: Strategic narratives and international relations*. University of Michigan Press.

Mitrakiev, B., & Dimitrov, N. (2024). Russian reflexive control campaigns targeting political realignment of Ukraine's democratic allies: Critical review and conceptualization. *Information & Security: An International Journal,* 55(3), 299–330.

Morgenthau, H. (2018). *Η πολιτική μεταξύ των εθνών: Ο αγώνας για ισχύ και ειρήνη*. Αθήνα: Ποιότητα.

Nye, J. S. (2005). *Ήπια ισχύς: Το μέσο επιτυχίας στην παγκόσμια πολιτική*. Αθήνα: Παπαζήση.

Rosenau, J. N. (1980). *The scientific study of foreign policy*. New York: Nichols.

Smith Stegen, K. (2011). Deconstructing the "energy weapon": Russia's use of oil and gas as foreign policy tools. *Energy Policy*, 39(10), 6505–6513.

Snidal, D. (1985). The limits of hegemonic stability theory. *International Organization, 39*(4), 579–614.

Steans, J., & Pettiford, L. (2005). *Εισαγωγή στη θεωρία των διεθνών σχέσεων: Ρεύματα και προσεγγίσεις* (επιμ. Ανδρέας Στεργίου). Αθήνα: Τουρίκης.

Vyas, A. (2025). Transactional diplomacy and the Russia-Ukraine conflict: A U.S. foreign policy shift during the Trump era. *Social Science Research Network* https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=5223629&utm_source=chatgpt.com

Waltz, K. (1979). *Theory of international politics*. McGraw-Hill.

Αρβανιτόπουλος, Κ. Π. (2000). *Η αμερικανική εξωτερική πολιτική μετά τον ψυχρό πόλεμο: Ιδεολογικά ρεύματα*. Αθήνα: Ποιότητα.

Βατικιώτης, Λ. (2025). *Ουκρανία Το μεγάλο πλάνο. Ακόμη κι αν δεν υπήρχε θα έπρεπε να εφευρεθεί*. Αθήνα: Τόπος.

Γιαλλουρίδης, Χ., & Τσαρδανίδης, Χ. (Επιμ.). (1991). *Η Σοβιετική Ένωση: Από τη μετεξέλιξη στην αποσύνθεση*. Αθήνα: Θεμέλιο.

Γκόφας, Α., & Τζιφάκης, Ν. (2017). *Θεωρητικές προβολές στη διεθνή πολιτική: Η σινο-αμερικανική πρόκληση*. Αθήνα: Πεδίο.

Ήφαιστος, Π. (Επιμ.). (2026). *Το διεθνές σύστημα σε ιστορική μετάβαση: 21 αναλύσεις για τις αναδυόμενες προκλήσεις*. Αθήνα: Ποιότητα.

Λάβδας, Κ. Α. (2012). *Πολιτική ανάπτυξη, δημοκρατία και εξωστρέφεια στις ΗΠΑ*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Μανώλη, Π. (Επιμ.). (2024). *Η σύγχρονη Ρωσία και οι ελληνορωσικές σχέσεις*. Αθήνα: Gutenberg.

Παπασωτηρίου, Χ. (2018). *Η αμερικανική πολιτική από τον Φράνκλιν Ρούζβελτ στον Ντόναλντ Τραμπ*. Αθήνα: Ποιότητα.

Χειλά, Ε. (2020). *Διεθνής κοινότητα και εύθραυστα κράτη: Διλήμματα της διεθνούς οργάνωσης*. Αθήνα: Ποιότητα.

Τεχνητή Νοημοσύνη και Οντολογική Ασφάλεια: Ο φόβος της αντικατάστασης στο διεθνές σύστημα κρατών

Μυρσίνη Δογάνη

Περίληψη

Στην παρούσα μελέτη εξετάζεται η πρόκληση που εγείρει η κατοχή των μέσων παραγωγής τεχνητής νοημοσύνης για την οντολογική ασφάλεια των κρατών, δηλαδή για την ικανότητά τους να διατηρούν συνεκτικές αφηγήσεις ταυτότητας, προβλεψιμότητας και ιστορικής συνέχειας. Η τεχνητή νοημοσύνη προσεγγίζεται ως τεχνολογική μεταβλητή που διαταράσσει τις σταθερές μέσω των οποίων κράτη, θεσμοί και κοινωνίες συγκροτούν την αίσθηση συνέχειας στο διεθνές περιβάλλον. Η ανάλυση εδράζεται στη διαλεκτική παγκοσμιοποίησης– απο-παγκοσμιοποίησης, αναδεικνύοντας ότι η τεχνολογική κυριαρχία δύναται ταυτόχρονα να ενισχύει τη διεθνοποίηση των δομών εξουσίας αλλά και να ενεργοποιεί τάσεις επαναφοράς της εθνικής αρμοδιότητας. Εστιάζοντας στην αφήγηση περί «τεχνολογικής απειλής», διερευνάται ο τρόπος με τον οποίο ο δημόσιος Λόγος αποτυπώνει διαδικασίες διαπραγμάτευσης ταυτότητας και οντολογικής ασφάλειας σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Μέσω της ανάλυσης Λόγου θεσμικών πολιτικών δηλώσεων, υποστηρίζεται ότι η κατοχή των μέσων παραγωγής τεχνητής νοημοσύνης δεν προσλαμβάνεται πρωτίστως ως απειλή για τη φυσική ασφάλεια των κρατών, αλλά για την οντολογική τους ασφάλεια. Ειδικότερα, αναδεικνύεται ότι η πρόκληση έγκειται στη διατήρηση συνεκτικών και αναγνωρίσιμων ταυτοτήτων εντός ενός ρευστού, αλγοριθμικά διαμεσολαβημένου διεθνούς περιβάλλοντος.

Εισαγωγή

Καμία ύλη δεν υπάρχει χωρίς την εικόνα της· κάθε τεχνολογία φέρει ένα είδωλο που άλλες φορές προηγείται, άλλες φορές συνοδεύει αλλά τελικά καθορίζει τον τρόπο με τον οποίο αξιολογούμε την νέα τεχνολογία ως ελπίδα ή ως απειλή. Το τεχνολογικό άλμα της παραγωγικής τεχνητής νοημοσύνης (GenAI) έφερε ψηλά στην ατζέντα της δημόσιας συζήτησης τα δεινά που μπορεί να προκαλέσει η ΤΝ (Τεχνητή Νοημοσύνη) στα χέρια των ισχυρών κρατών, στα χέρια των κρατών παρίες, ή στα

χέρια ανορθολογικών δρώντων όπως τρομοκρατικές οργανώσεις ή αναθεωρητικές δυνάμεις. Εντούτοις, το παρόν κείμενο αποτελεί μέρος μιας συζήτησης που δεν μιλάει για τον κίνδυνο του *κακού* αυταρχικού κράτους, του *κακού* απολυταρχικού συστήματος ή του *κακού* ανορθολογικού δρώντα, αλλά εξετάζει το πως η κατοχή των μέσων παραγωγής τεχνολογιών τεχνητής νοημοσύνης απειλεί ένα αξίωμα στο διεθνές περιβάλλον: ότι οι βασικοί δρώντες στο διεθνές σύστημα είναι τα έθνη κράτη. Ακόμα και αν τα κράτη υποστηρίζονται διαχρονικά από ιδιωτικές πρωτοβουλίες, εκατομμυριούχους, πολυεκατομμυριούχους και ισχυρά ιδιωτικά οικονομικά συμφέροντα (Trajtenberg, 2018: 178) το συλλογικό υποκείμενο που ονομάζεται έθνος κράτος διατηρούσε τόσο την ισχύ της πρωτοβουλίας όσο και -σημαντικότερο- τη δημόσια εικόνα της αρμοδιότητας (Agrawal κ.ά., 2019). Δηλαδή, τη δημόσια εικόνα της κυριαρχίας επί των αρμοδιοτήτων της ρύθμισης των ισορροπιών στο διεθνές σύστημα. Δεν αναφέρομαι σε κάποιο συγκεκριμένο κράτος, αναφέρομαι στην έννοια, στον θεσμό του κράτους, στο κράτος γενικά- αν και στην συνέχεια θα αναλυθούν ως παραδείγματα επιλεγμένες δημόσιες θεσμικές δηλώσεις στα ΜΜΕ που δείχνουν τις ταλαντώσεις της οντολογικής ανασφάλειας.

Οι επίσημες δηλώσεις αρχηγών κρατών και κρίσιμων υπουργείων είναι μια γέφυρα που ενώνει της Διεθνείς Σχέσεις με τις σπουδές των Μέσων και της Δημοσιογραφίας, καθώς συνιστούν πράξεις πολιτικής επικοινωνίας με δεσμευτικό συμβολικό και πρακτικό περιεχόμενο (Dogani κ.ά. 2025, Kunczik, 1997: 6). Οι δηλώσεις τους επηρεάζουν τόσο τη διεθνή πρόσληψη ισχύος όσο και τη διαμόρφωση της δημόσιας θεματολογίας. Μιλώντας, οι κρατικοί δρώντες παράγουν νόημα, νομιμοποιούν επιλογές και πλαισιώνουν γεγονότα. Με αυτό τον τρόπο αξιοποιούν τα μέσα επικοινωνίας ως πολλαπλασιαστή ισχύος. Έτσι, ο δημόσιος λόγος μετατρέπεται σε εργαλείο άσκησης εξωτερικής πολιτικής για τα κράτη.

Το παρόν κείμενο αποτελεί μια μελέτη σχετικά με το πώς τα συλλογικά υποκείμενα αντιλαμβάνονται και διαχειρίζονται τις διαταράξεις της αίσθησης σταθερότητας και συνέχειας που τα συγκροτεί. Το ενδιαφέρον στρέφεται στο επικοινωνιακό ίχνος που αφήνουν συγκεκριμένες επίσημες θεσμικές δηλώσεις, οι οποίες προσεγγίζονται ως Λόγοι (discourses) με συμβολική ισχύ και κανονιστική δυναμική.

Μέσα από ποιοτική ανάλυση περιεχομένου επιλεγμένων πολιτικών δηλώσεων, αναδεικνύεται ότι παρότι η ΤΝ παρουσιάζεται ρητά στον δημόσιο λόγο ως γεωπολιτική απειλή, λιγότερο εμφανής είναι ο τρόπος με τον οποίο υπονομεύει πιο θεμελιώδης μορφές ασφάλειας. Η διάσταση αυτή, που εκδηλώνεται με άρρητο τρόπο, αποτελεί αντικείμενο διερεύνησης της παρούσας μελέτης.

Ειδικότερα, αναλύονται δύο δημόσιες θεσμικές δηλώσεις. Αρχικά εξετάζεται η δήλωση του Γάλλου Προέδρου, Εμανουέλ Μακρόν[1], σχετικά με τις σχέσεις υποτέλειας που δημιουργεί η κατοχή μέσων παραγωγής ΤΝ, και στην συνέχεια η δήλωση

1. Η δήλωση ανακτήθηκε από την ειδησεογραφική ιστοσελίδα *Global Times*, και δημοσιεύθηκε στις 19 Νοεμβρίου 2025. https://www.globaltimes.cn/page/202511/1348577.shtml .

του Βρετανού υπουργού επιστήμης, καινοτομίας και τεχνολογίας, Πίτερ Κάιλ[2], σχετικά με τις ισορροπίες ισχύος μεταξύ εθνών κρατών και τεχνολογικών κολοσσών. Αναλύονται συγκριτικά, μιας και σε κάθε μια δήλωση αποτυπώνεται με διαφορετικό τρόπο η ταλάντωση του γεωπολιτικού ανταγωνισμού, όπως αυτός αρθρώνεται από θεσμικούς αρχηγούς.

Βασική θέση του παρόντος κειμένου είναι ότι σε ένα περιβάλλον αυξανόμενης ψηφιακής διαμεσολάβησης, όπου οι αλγοριθμικές λογικές αναδιαμορφώνουν την πολιτική πράξη και τη συλλογική εμπειρία, η ΤΝ καθίσταται πεδίο διαπραγμάτευσης του ίδιου του νοήματος του κρατικού εαυτού. Και αυτή η διαπραγμάτευση αποτυπώνεται στον δημόσιο πολιτικό λόγο. Ταυτόχρονα, αυτή η διαδικασία αναδεικνύει τη σχέση ανάμεσα σε παγκόσμιες τεχνολογικές τάσεις και τις προσπάθειες των κρατών να επανακαθορίσουν την αυτονομία τους, φωτίζοντας έτσι τη διαλεκτική παγκοσμιοποίησης και απο-παγκοσμιοποίησης.

Η εισαγωγή ολοκληρώνεται με την αξιωματική δήλωση με την οποία ξεκίνησε: κάθε τεχνολογία έχει μια εικόνα, και η τεχνητή νοημοσύνη δεν αποτελεί εξαίρεση. Το φαντασιακό της ΤΝ συχνά προηγείται ή συνοδεύει την ίδια την τεχνολογία, καθορίζοντας το αν την προσλαμβάνουμε ως ελπίδα ή ως απειλή. Εστιάζοντας στην αφήγηση του φόβου περί «τεχνολογικής απειλής», η μελέτη αναλύει πώς ο δημόσιος Λόγος περί κατοχής των μέσων παραγωγής της ΤΝ ενεργοποιεί μηχανισμούς κλυδωνισμών οντολογικής ασφάλειας στον θεσμό του έθνους κράτους.

Το κράτος λοιπόν, αυτό το πολιτικό υποκείμενο γύρω από το οποία η νεωτερικότητα και η πρώιμη μετανεωτερικότητα οργάνωσαν το συλλογικό τους κεφάλαιο, το πολιτιστικό τους βελησνεκές και την αίσθηση της οντολογικής ασφάλειας (Browning, 2017, Mitzen, 2006, 2017), βλέπει την δημόσια εικόνα του πλήττεται, με έναν τρόπο αρκετά καινοτόμο. Τι είναι όμως η οντολογική ασφάλεια η οποία φαίνεται να κλονίζεται στο επίπεδο των εθνών κρατών;

Οντολογική ασφάλεια

Η έννοια της οντολογικής ασφάλειας προέρχεται από την επιστημονική παράδοση της Ψυχανάλυσης (Erikson, 1963), της Ψυχιατρικής (Laing, 1969), της Κοινωνιολογίας (Giddens, 1990, 1991), και σταδιακά ενσωματώθηκε και στην προβληματική των Διεθνών Σχέσεων (Kinnvall, 2004, Kinnvall & Mitzen, 2020, Mitzen, 2006, 2017). Η έννοια δημιουργήθηκε για να συμβάλει στην κατανόηση πτυχών της υποκειμενικότητας. Εισήχθη από τον Λάινγκ, ο οποίος περιγράφει το οντολογικά ασφαλές υποκείμενο ως εκείνο το οποίο: *«αντιμετωπίζει όλους του κινδύνους της ύπαρξης*

2. Η δήλωση ανακτήθηκε από τους *The Times*, και δημοσιεύθηκε στις 12 Νοεμβρίου του 2024. https://www.thetimes.com/uk/politics/article/britain-must-treat-tech-giants-like-nation-states-minister-warns-ktmm5vmc9

–κοινωνικούς, ηθικούς, πνευματικούς, βιολογικούς– μέσα από την ασφάλεια που του προσφέρει μια συμπαγής αίσθηση του εαυτού του και της ομάδας του» (Laing, 1969: 40).

Σε μια περισσότερο κοινωνιολογικά εστιασμένη απόδοση, ο Γκίντενς (1990· 1991) χρησιμοποιεί την οντολογική ασφάλεια για να εννοιολογήσει το βίωμα μιας υπαρξιακά συγκροτημένης ζωής. Η οντολογική ασφάλεια ορίζεται από τον ίδιο ως «*η βιωμένη αίσθηση της τάξης και της συνέχειας στην ύπαρξη του υποκειμένου*» (Giddens, 1991: 35), καθώς επίσης και ως το αίσθημα που συμπεριλαμβάνει: *«τις βεβαιότητες [του υποκειμένου] σχετικά με τη συνέχιση της ιδιαίτερης ταυτότητάς του και σχετικά με τη σταθερότητα του κοινωνικού και υλικού του περιβάλλοντος*» (1990: 92).

Η ιδιαίτερη ταυτότητα αποδίδεται από τον Γκίντενς (1991: 53-55) ως ταυτότητα-Εαυτού (Self-identity) και ορίζεται ως: *«ο Εαυτός όπως γίνεται αντιληπτός από το ίδιο το πρόσωπο, μέσα από μια αέναη αναστοχαστική διαδικασία, η οποία ονομάζεται προσωπική βιογραφία».*

Συνεπώς, η οντολογική ασφάλεια αποκτάται μέσω της απόδοσης της υπαρξιακού νοήματος στον διευρυμένο χρόνο και χώρο του υποκειμένου, μέσω της συνέπειας ως προς την ταυτότητα Εαυτού. Κρίσιμη είναι η διάκριση[3] μεταξύ της οντολογικής ασφάλειας και της φυσικής ασφάλειας η οποία, σύμφωνα με τον Μικέλη (2019: 215), αφορά τη διάκριση ανάμεσα στη συγκρότηση του διακριτού εαυτού και στην προστασία του από τους φυσικούς κινδύνους.

Η έλλειψη του υπαρξιακού νοήματος συνδέεται με την αύξηση της αγχώδους και φοβικής συμπεριφοράς, λόγω της υπαρξιακής ματαίωσης (Elias, 1985). Αυτή η υπαρξιακή αγχώδης και φοβική ματαίωση αποδίδεται από τον Γκίντενς (1991: 53) ως οντολογική ανασφάλεια (ontological insecurity). Συνδέοντάς την με την αυτό-εικόνα[4], ο Γκίντενς την περιγράφει ως την αποτυχία σύστασης μιας διαχρονικής και συμπαγούς σύλληψης της ύπαρξης, ως μια αποτυχία συγκρότησης της αντίληψης για την ίδια την αξία τού «εν ζωή»[5] (aliveness). Η οντολογική ασφάλεια και η οντο-

3. Ο συλλογισμός του Μικέλη (2019: 215-216) προσφέρει μια ενδιαφέρουσα οπτική για τη σχέση μεταξύ ασφαλειοποίησης και οντολογικής ασφάλειας. Σύμφωνα με τον ίδιο, η διαδικασία της απο-ασφαλειοποίησης καθίσταται εφικτή λόγω ακριβώς αυτής της διάκρισης μεταξύ υπαρξιακής ασφάλειας και οντολογικής ασφάλειας, μιας και η απο-ασφαλειοποίηση αφορά πρωτίστως την ανα-οριοθέτηση της οντολογικής ασφάλειας του εαυτού.

4. Σύμφωνα με τον Ρότζερς (1951· 1959· 1961) και την προσωποκεντρική προσέγγιση στην ψυχολογία, η αυτο-εικόνα αποτελείται από το συνολικό άθροισμα των επιμέρους υποκειμενικών αντιλήψεων για την ολότητα του εαυτού, σχετικά με την προσωπικότητα, τις ικανότητες και τις δυνατότητες που έχει το υποκείμενο. Στο έργο του Ρότζερς, η έννοια της αυτο-εικόνας ταυτίζεται με την έννοια του «πραγματικού εαυτού» (real self), δηλαδή της υποκειμενικής σύλληψης του εαυτού που το υποκείμενο αναγνωρίζει ως πραγματικό, ενώ αντιδιαστέλλεται με την έννοια του «ιδεατού εαυτού» (ideal self), δηλαδή της υποκειμενικής σύλληψης ενός εαυτού που το υποκείμενο πασχίζει να κατακτήσει.

5. Σύμφωνα με την ανωτέρω προσέγγιση, μια ακραία τιμή της οντολογικής ανασφάλειας οδηγεί στην αδυναμία σύστασης μιας συγκροτημένης εικόνας για την ίδια τη ζωή, καταλήγοντας στην απαξίωση

λογική ανασφάλεια προσδιορίζονται ως συναισθηματικές, και όχι ως γνωστικές· στηρίζονται, πηγάζουν και επιστρέφουν στο ασυνείδητο (Giddens, 1990). Η τοποθέτηση της οντολογικής ασφάλειας στο ασυνείδητο υποδηλώνει πως βρίσκεται σε μια λανθάνουσα κατάσταση μέχρι τη στιγμή που θα απειληθεί ή θα απωλεσθεί (Possamai-Insedey, 2002: 30). Η ύπαρξη νοήματος συνδέεται άρρηκτα με την ικανότητα του υποκειμένου να αποδίδει νόημα στην ίδια του την ύπαρξη. Η μελέτη του Λόγου των υποκειμένων διαδραματίζει κρίσιμο ρόλο στην αποκάλυψη αυτού του νοήματος (Rimé 2019: 345-346).

Σε αυτό το πλαίσιο, και εισάγοντας την προβληματοποίηση των Διεθνών Σχέσεων, ο δημόσιος λόγος των θεσμικά επιφορτισμένων υποκειμένων από το κράτος, είναι κρίσιμος για τις αναπαραστάσεις της οντολογικής ασφάλειας και ανασφάλειας του έθνους κράτους που εκπροσωπούν.

Συνοψίζοντας, η οντολογική ασφάλεια αποτελεί μια έννοια που εξηγεί την ανάγκη του ατόμου, τόσο ως υποκειμένου όσο και ως μέλους της κοινωνίας, να διατηρεί την αίσθηση και την εικόνα μια ύπαρξης με νόημα και συνέχεια στον ιδιαίτερο χρόνο και χώρο του. Η διατάραξη αυτής της αίσθησης ορίζεται ως οντολογική ανασφάλεια και αποτελεί μια αποφευκτέα κατάσταση τόσο για το υποκείμενο όσο και για το κοινωνικό σύνολο. Οι κοινωνίες επινοούν διάφορους τρόπους για τη διαχείριση της ανάγκης για οντολογική ασφάλεια και, ενώ οι τρόποι διαχείρισης είναι επινοημένες δομές και αφηγήσεις, η ίδια η ανάγκη παρουσιάζεται ως ορμέμφυτη. Μέσω ποιου πλαισίου νοηματοδοτείται και εργαλειοποιείται η έννοια της οντολογικής ασφάλειας στο πεδίο των Διεθνών Σχέσεων;

Οντολογική ασφάλεια και Διεθνείς Σχέσεις

Η βασική υπόθεση γύρω από τις κυρίαρχες θεωρήσεις τις οντολογικής ασφάλειας στις Διεθνείς Σχέσεις είναι πως οι κυρίαρχοι διεθνείς δρώντες (κυρίως κράτη) προτιμούν τη σταθερότητα και τη σιγουριά έναντι της αλλαγής, η οποία προκαλεί φοβικά και ειδικότερα αγχώδη αισθήματα (Browning, 2017, 2018, Mitzen, 2005, 2006, Mitzen & Larson, 2017). Με άλλα λόγια, οι δρώντες, ορμώμενοι από την ανάγκη να διατηρήσουν την ταυτότητα Εαυτού και την αυτό-εικόνα του, επιλέγουν να ακολουθήσουν μοτίβα εδραιωμένων συμπεριφορών και ρουτίνων (routines) που επιβεβαιώνουν την αυτο-εικόνα τους και την ταυτότητα Εαυτού τους.

Μια περισσότερο διευρυμένη προσέγγιση της έννοιας της οντολογικής ασφά-

του υποκειμενικού βιώματος που συνεπάγεται η κατάσταση του «εν ζωή» (Giddens, 1991). Η ίδια η έννοια του «εν ζωή» (aliveness) λαμβάνει ερμηνείες και προσεγγίσεις εντός ενός ευρύτατου φάσματος επιστημονικών πεδίων, μεταξύ φιλοσοφίας και βιολογίας, όπου προσεγγίζεται είτε ως προς τις φαινομενολογικές εκδηλώσεις τού «εν ζωή» (βλ. ενδεικτικά Sheets-Johnstone, 1999) είτε ως προς τη βιολογική του υπόσταση (βλ. ενδεικτικά Ayres, 2008).

λειας υπογραμμίζει ότι αυτή δεν θα πρέπει να ταυτίζεται με ανησυχίες που περιορίζονται αποκλειστικά στη διατήρηση της εθνικής και φυλετικής ταυτότητας. Μια τέτοια ταύτιση εξισώνει με διαστρεβλωτικό τρόπο τις έννοιες του Εαυτού και της ταυτότητας και αφήνει περιθώρια για κανονιστικές ερμηνείες που νομιμοποιούν τη βία (Browning, 2018: 3). Η οντολογική ασφάλεια ενός κράτους δεν αποτελεί μια διαφορετική λέξη για τη διαφύλαξη της εθνικής ταυτότητας, ούτε η οντολογική ανασφάλεια συνεπάγεται ότι αποκλειστικά η εθνική ταυτότητα βρίσκεται σε κίνδυνο. Ο Γκίντενς (1991: 53) εξηγεί πως δεν είναι τόσο το περιεχόμενο της βιογραφίας που έχει σημασία, αφού αυτό μπορεί να διαφοροποιείται με την πάροδο του χρόνου και τις αλλαγές του εξωτερικού περιβάλλοντος. Εκείνο που έχει σημασία είναι η αναγνώριση του Εαυτού ως υποκείμενο που του δίνεται το δικαίωμα της βιογραφικής αφήγησης του εαυτού του.

Όταν σε αυτή τη βιογραφική αφήγηση υπάρχει μια συμπαγής σταθερότητα, τότε το συλλογικό υποκείμενο, και στην περίπτωση των Διεθνών Σχέσεων το κράτος, μπορεί να διάγει την ύπαρξή του ως οντολογικά ασφαλές (Browning, 2018· Mitzen, 2006· Mitzen & Larson, 2017). Δηλαδή, η ερμηνεία της οντολογικής ασφάλειας περιλαμβάνει το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης στη δόμηση της ταυτότητας του εαυτού, με έναν τρόπο ώστε η προφύλαξη της βιογραφικής αφήγησης να μην είναι απλά συνώνυμη με τη στεγανοποίηση από την οποιαδήποτε αλλαγή, αλλά να περικλείει το δικαίωμα σε μια ομαλή ενσωμάτωση αλλαγών.

Στην παρούσα ανάλυση, η ομαλή ενσωμάτωση αλλαγών αφορά στην είσοδο των νέων τεχνολογιών ΤΝ, και ειδικότερα στην ισχύ που φέρει η κατοχή των μέσων παραγωγής τεχνολογιών ΤΝ από έθνη κράτη αλλά και μη κρατικούς δρώντες.

Σύμφωνα με κάποιες προσεγγίσεις, οι ανορθολογικές επιλογές των κρατικών δρώντων που αξιολογούνται ως παράλογες μπορούν να ερμηνευτούν μέσα από το κίνητρο της προστασίας της οντολογικής ασφάλειας (Steele 2008). Ενώ το κόστος της αγνόησης φυσικών απειλών είναι προφανές –πόλεμοι, κούρσες εξοπλισμών, συγκρούσεις– το κόστος της αγνόησης των οντολογικών απειλών είναι περισσότερο περίπλοκο και περιγράφεται με τον όρο «ντροπή». Η έννοια της ντροπής (shame) χρησιμοποιείται ευρέως στην μελέτη της οντολογικής ασφάλειας εντός του πεδίου των Διεθνών Σχέσεων (Browning, 2017, Kinnvall & Mitzen, 2020, MItzen & Larson, 2017, Steele, 2005, 2008, Zarakol, 2010) μεταφορικά, για να περιγράψει το πώς η αποσύνδεση από την ταυτότητα του Εαυτού μπορεί να οδηγήσει τους κρατικούς δρώντες σε πολιτικές και κοινωνικές επιλογές οχύρωσης της οντολογικής ασφάλειας έναντι της φυσικής (Steele, 2008: 53-59). Αυτού του είδους η ντροπή ορίζεται από τον Γκίντενς (1991: 65) ως το άγχος ότι η αφήγηση στην οποία στηρίζεται η πληρότητα της βιογραφικής αντίληψης, είναι ανεπαρκής.

Με άλλα λόγια, η ντροπή είναι μια έκφανση οντολογικής ανασφάλειας σε επίπεδο αυτο-εικόνας. Αυτή η ντροπή είναι αποφευκτέα από τους κρατικούς δρώντες που αναζητούν οντολογική ασφάλεια, και παράλληλα είναι μια αίσθηση που

μπορεί να ενεργοποιηθεί από τρίτους, δηλαδή να προκληθεί από δρώντες που θέλουν να καταστήσουν ένα κράτος οντολογικά ανασφαλές (Browning, 2018: 110). Σχετικοποιώντας το αίσθημα τις ντροπής στο συγκείμενο της διεθνούς πολιτικής, οι κρατικοί δρώντες παράγουν με τις σχέσεις τους βιογραφικά και αυτοβιογραφικά αφηγήματα[6] (Δογάνη, 2022).

Ανακεφαλαιώνοντας, η έννοια της οντολογικής ασφάλειας στο πεδίο των Διεθνών Σχέσεων αποσκοπεί να εξηγήσει ότι τα κράτη, ορισμένες φορές, προχωρούν σε κοινωνικές και πολιτικές επιλογές, οι οποίες έχουν στόχο την προστασία τής, όχι αμιγώς υλικής, ασφάλειας, αλλά της αίσθησης ασφάλειας της κρατικής οντότητας. Αυτό ακριβώς είναι το σημείο το οποίο η παρούσα μελέτη υποστηρίζει πως κλονίζουν οι δημόσιες δηλώσεις θεσμικών υποκειμένων στα ΜΜΕ, γύρω από την κατοχή και παραγωγή τεχνολογιών ΤΝ. Αρχηγοί κρατών και αρμόδιοι υπουργοί- δηλαδή τα υποκείμενα που προσωποποιούν τα κράτη- προβαίνουν σε δημόσιες δηλώσεις που απειλούν όχι τόσο την ύλη τους αλλά την οντολογική τους ασφάλεια, δηλαδή την βεβαιότητα ότι το έθνος κράτος παραμένει ο βασικός δρώντας, ο κυρίαρχος διανομέας αρμοδιοτήτων και αποφάσεων εντός του διεθνούς περιβάλλοντος, καθώς η στρατηγική επικοινωνία και οι δημόσιες αναπαραστάσεις συνιστούν κρίσιμο πεδίο συγκρότησης της διεθνούς εικόνας[7] και της αντιλαμβανόμενης ισχύος του κράτους.

Τεχνολογικές προκλήσεις στο διεθνές περιβάλλον

Η τεχνολογική καινοτομία έχει επανειλημμένα λειτουργήσει ως πηγή αναστάτωσης στο διεθνές σύστημα, θέτοντας υπό αμφισβήτηση υφιστάμενες ισορροπίες ισχύος και στρατηγικά δόγματα (Gilpin, 1981· Waltz, 1981). Η εμφάνιση νέων τεχνολογιών, από τα πυρηνικά όπλα έως τα μη επανδρωμένα οπλικά συστήματα και τις κυβερνοεπιθέσεις, συνοδεύτηκε από έντονες συζητήσεις στους κόλπους της διεθνούς ασφάλειας (Horowitz, 2010). Ωστόσο, οι περισσότερες από αυτές τις τεχνολογικές τομές, όσο αποσταθεροποιητικές κι αν υπήρξαν, δεν αμφισβήτησαν τον ίδιο τον

6. Σκέψεις περί βιογραφίας και αυτοβιογραφίας εντοπίζονται στο φιλοσοφικό έργο της Άρεντ (1998), σύμφωνα με την οποία η βιογραφική και η αυτοβιογραφική αφήγηση έχει πολύ κρίσιμη σημασία λόγω της μέριμνάς της για τη μοναδικότητα της ανθρώπινης εμπειρίας. Στο εν λόγω έργο, η σημασία δεν βρίσκεται στον δρόμο της αναζήτησης περί αλήθειας, αλλά στρέφεται προς έναν καινούργιο τρόπο κατανόησης της σχέσης ανάμεσα στην εαυτό, την κοινότητα στην οποία βρίσκεται, και τον υπόλοιπο κόσμο (Arendt, 2000). Σύμφωνα με σχετικές προσεγγίσεις, η φιλοσοφική εννοιολόγηση των βιογραφικών αφηγημάτων αναδεικνύει ότι τόσο η βιογραφική όσο και η αυτοβιογραφική αφήγηση συνιστούν μια πολιτική πράξη. Η ικανότητά τους να εκφράζουν τη μοναδικότητα του εαυτού σχετίζεται με τους θεσμικούς συσχετισμούς τους με τα υπόλοιπα πολιτικά υποκείμενα (Cavarero, 2000).

7. Η διαμόρφωση της διεθνούς εικόνας των κρατών συνιστά μια σύνθετη και πολυπαραγοντική διαδικασία, η οποία συνδέεται τόσο με τη στρατηγική επικοινωνία και τους μηχανισμούς παραγωγής ειδήσεων, όσο και με τις πολιτικές, κοινωνικές και διεθνείς δυναμικές που διαμορφώνονται γύρω τα κράτη σε διαχρονικό και συγχρονικό επίπεδο. Για περισσότερα βλ. στο (Σαμαράς, 2014).

θεσμικό πυρήνα του κράτους ως του κατεξοχήν δρώντα και παρόχου ασφάλειας στο διεθνές περιβάλλον.

Χαρακτηριστικά, η διάδοση των μη επανδρωμένων οπλικών συστημάτων τη δεκαετία του 2010 προκάλεσε έντονο προβληματισμό αναφορικά με τη φύση του πολέμου. Ο πόλεμος φάνηκε να μετασχηματίζεται σε μια διαδικασία τεχνολογικής διαχείρισης, όπου οι απώλειες για τα ισχυρά κράτη μεταφράζονταν συχνά σε απώλειες υλικού και όχι ανθρώπινου δυναμικού, ενώ για τα ασθενέστερα κράτη και μη κρατικούς δρώντες το κόστος παρέμενε ανθρώπινο και δυσανάλογο (Gregory, 2011· Kearns, 2017). Παρά τη σοβαρότητα αυτής της ανισορροπίας, η συζήτηση παρέμεινε εντός του πλαισίου των κλασικών λογικών στρατιωτικού ανταγωνισμού και τεχνολογικής υπεροχής. Με άλλα λογία, η κατοχή μη επανδρωμένων οπλικών συστημάτων έφερε αλλαγές στο πεδίο των πολεμικών μαχών, εντούτοις, οι κάτοχοι και οι χρήστες παρέμειναν τα έθνη κράτη, όχι κάποιος μη κρατικός δρώντας.

Αντίστοιχα, το ζήτημα της κυβερνοασφάλειας και η ανάδυση του κυβερνοχώρου ως πεδίου σύγκρουσης οδήγησαν τα κράτη στην υιοθέτηση νέων στρατηγικών αποτροπής. Οι Ηνωμένες Πολιτείες, ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 2000, ανέπτυξαν δόγματα κυβερνοαποτροπής[8], (Cyber Security Enhancement Act of 2002), ενώ άλλα κράτη προχώρησαν στη διαμόρφωση πολιτικών ψηφιακής κυριαρχίας. Παρά την εννοιολογική ασάφεια του όρου ψηφιακή κυριαρχία (digital sovereignty), παραδείγματα όπως η Εσθονία και το εγχείρημα της e-Estonia[9] αναδεικνύουν μια προσπάθεια επαναβεβαίωσης του κρατικού ρόλου μέσω της ψηφιακής καινοτομίας και του ελέγχου του ψηφιακού περιβάλλοντος. Και σε αυτή την περίπτωση, όμως, το διακύβευμα παρέμεινε σαφώς εντοπισμένο στο πλαίσιο: ποιο κράτος είναι τεχνολογικά ισχυρότερο, ποιο κράτος είναι ψηφιακά ασφαλέστερο.

Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, οι τεχνολογικές καινοτομίες λειτουργούν ως επιταχυντές εξοπλιστικών ή τεχνολογικών ανταγωνισμών, χωρίς να προκαλέσουν οντολογική ανασφάλεια στα κράτη. Το κράτος, ως θεσμός, δεν αμφισβητείται. Η βασική

8. Ο Νόμος για την Ενίσχυση της Ασφάλειας στον Κυβερνοχώρο του 2002 (Cyber Security Enhancement Act – CSEA) αποτέλεσε ένα σημαντικό βήμα των Ηνωμένων Πολιτειών για την αυστηροποίηση του πλαισίου αντιμετώπισης των εγκλημάτων στον χώρο της πληροφορικής. Με τον νόμο αυτό ενισχύθηκαν οι ομοσπονδιακές διατάξεις κατά του κυβερνοεγκλήματος, προβλέποντας βαρύτερες ποινές για σοβαρές περιπτώσεις παραβίασης υπολογιστικών συστημάτων, οι οποίες μπορούσαν να φτάσουν ακόμη και την ισόβια κάθειρξη όταν τίθεται σε κίνδυνο η εθνική ασφάλεια ή ανθρώπινες ζωές. Ο CSEA ψηφίστηκε από το Κογκρέσο με ευρεία διακομματική συναίνεση και ενσωματώθηκε στον Δημόσιο Νόμο 107-296. Η διαδικασία υιοθέτησής του παρακολουθήθηκε στενά από τον Λευκό Οίκο και ο νόμος υπογράφηκε από τον Πρόεδρο Τζορτζ Μπους, εντασσόμενος στο ευρύτερο πλαίσιο μέτρων ασφάλειας της περιόδου μετά την 11η Σεπτεμβρίου.

9. Το e-Estonia είναι το ψηφιακό κράτος της Εσθονίας, ένα ολοκληρωμένο σύστημα όπου οι πολίτες χρησιμοποιούν ηλεκτρονικές ταυτότητες (e-ID) για να έχουν πρόσβαση σε σχεδόν όλες τις δημόσιες και ιδιωτικές υπηρεσίες online, όπως υποβολή φόρων, ψηφοφορία, διαχείριση επιχειρήσεων και υγειονομική περίθαλψη, με στόχο την αποτελεσματικότητα, τη διαφάνεια και την ευκολία, καθιστώντας την Εσθονία παγκόσμιο ηγέτη στην ψηφιακή διακυβέρνηση.

υπόθεση παρέμεινε ότι, ανεξαρτήτως σχετικής ισχύος, το κράτος εξακολουθεί να αποτελεί τον κεντρικό, νόμιμο και αναντικατάστατο φορέα ασφάλειας. Η οντολογική ασφάλεια, υπό αυτή την έννοια, δεν εξαρτάται από το αν ένα κράτος είναι ισχυρό ή αδύναμο, αλλά από το αν μπορεί να διατηρεί μια συνεκτική αφήγηση εαυτού, μια αίσθηση συνέχειας, ρουτίνας και θεσμικής αυθεντίας.

Η τρέχουσα συζήτηση γύρω από την τεχνητή νοημοσύνη και, ειδικότερα, γύρω από την κατοχή των μέσων παραγωγής της, εισάγει ένα ποιοτικά διαφορετικό είδος αβεβαιότητας. Η ΤΝ δεν εμφανίζεται απλώς ως ένα ακόμη εργαλείο ισχύος που μπορεί να ενταχθεί σε υπάρχοντα στρατηγικά πλαίσια. Αντιθέτως, η ικανότητά της να παράγει γνώση, να λαμβάνει αποφάσεις, να προσομοιώνει ανθρώπινες γνωστικές λειτουργίες και να λειτουργεί σε κλίμακες και ταχύτητες εκτός ανθρώπινου ελέγχου, αμφισβητεί θεμελιώδεις παραδοχές περί κρατικής κυριαρχίας και ελέγχου.

Η δημόσια ρητορική πολιτικών ηγετών γύρω από την ΤΝ αποκαλύπτει αυτή τη βαθύτερη ανησυχία. Η ΤΝ δεν παρουσιάζεται μόνο ως απειλή για την εθνική ασφάλεια, αλλά ως παράγοντας που διαταράσσει την ικανότητα του κράτους να εμφανίζεται ως ο κατεξοχήν ρυθμιστής, εγγυητής και νομιμοποιημένος παραγωγός τάξης. Όταν η παραγωγή τεχνητής νοημοσύνης συγκεντρώνεται σε ιδιωτικούς φορείς, υπερεθνικές εταιρείες ή ασαφή δίκτυα ισχύος, το κράτος καλείται να διαχειριστεί μια απώλεια μονοπωλίου όχι μόνο στη βία ή την πληροφορία, αλλά και στη γνωστική και κανονιστική παραγωγή πραγματικότητας. Αυτή η ανακατανομή ισχύος δεν περιορίζεται στο εσωτερικό των κρατών, αλλά αντανακλά και τις παγκόσμιες τάσεις συγκέντρωσης τεχνολογικής κυριαρχίας, ενώ παράλληλα ενισχύει τοπικές στρατηγικές απο-παγκοσμιοποίησης και αυτοπροστασίας. Η διαλεκτική μεταξύ διεθνοποίησης και εθνικής αυτονομίας γίνεται έτσι κεντρική για την κατανόηση του τρόπου που τα κράτη προσαρμόζονται και αναδιαμορφώνουν την οντολογική τους ασφάλεια.

Υπό αυτό το πρίσμα, υποστηρίζεται πως η κατοχή των μέσων παραγωγής τεχνολογιών ΤΝ λειτουργεί ως ρήγμα στην οντολογική ασφάλεια των κρατών. Δεν πρόκειται απλώς για μια νέα κούρσα εξοπλισμών, αλλά για μια πρόκληση που αφορά τη δυνατότητα των κρατών να πείθουν ότι παραμένουν τα πρωτεύοντα, συνεκτικά και αναγνωρίσιμα υποκείμενα του διεθνούς συστήματος. Η αβεβαιότητα τους είναι βαθιά υπαρξιακή, καθώς θέτει υπό αμφισβήτηση το ίδιο το αξίωμα ότι τα κράτη είναι, και θα παραμείνουν, οι ισχυρότεροι δρώντες στο διεθνές περιβάλλον.

Περιπτωσιολογικές αναλύσεις

Στην συνέχεια, αναλύονται δύο δημόσιες δηλώσεις μέσα από τις οποίες διερευνάται η ταλάντωση από την θέση ισχύος στην παραδοχή της εισόδου νέων, μη-κρατικών δρώντων, στο πάνθεον των ισχυρών διανομέων θεσμικής ισχύος. Η πρώτη είναι η δημόσια δήλωση του Γάλλου Προέδρου, Εμανουέλ Μακρόν, η οποία δημοσιεύθηκε

στους *Global Times* και η δεύτερη, είναι η δήλωση του Βρετανού υπουργού επιστήμης, καινοτομίας και τεχνολογίας, Πίτερ Κάιλ , όπως αυτή δημοσιεύθηκε στους *The Times*. Οι αναλύσεις συνοδεύονται από εικόνες στιγμιότυπων οθόνης (screenshots) ανακτημένα από τους ιστότοπους των αντίστοιχων δημοσιογραφικών οργανισμών. Η γραφιστική αυτή επιλογή εξυπηρετεί μια ευκρινέστερη οπτική αποτύπωση της συγκεκριμένης αρθρογραφίας, με έμφαση στον τίτλο, ο οποίος αποτελεί τη βασική μονάδα καταγραφής και ανάλυσης.

Η επιλογή των συγκεκριμένων δηλώσεων γίνεται στο πλαίσιο των χαρακτηριστικών παραδειγμάτων, μιας και τα δύο αποτελούν υποδείγματα που παρουσιάζουν με ρητό τρόπο την μετατόπιση που υποστηρίζουμε ότι συντελείται, στο επίπεδο της διεθνούς εικόνας.

Γάλλος Πρόεδρος

Συνοψίζοντας το συνολικό περιεχόμενο, το άρθρο επικεντρώνεται στην προειδοποίηση του Γάλλου προέδρου ότι η Ευρώπη κινδυνεύει να μετατραπεί σε τεχνολογικό «βασάλο[10]» (tech vassal) των ΗΠΑ και της Κίνας, αν δεν αποκτήσει ουσιαστική ψηφιακή και τεχνολογική αυτονομία. Στο Ευρωπαϊκό Συνέδριο για την Ψηφιακή Κυριαρχία στο Βερολίνο, ο Μακρόν και ο Γερμανός καγκελάριος, Φρίντριχ Μερτς, τόνισαν την ανάγκη για «ευρωπαϊκή προτίμηση» και μείωση της εξάρτησης από ξένους τεχνολογικούς κολοσσούς. Ωστόσο, σύμφωνα με το άρθρο, αναλυτές επισημαίνουν ότι η ρητορική αυτή δεν συνοδεύεται από επαρκείς πράξεις: χαμηλές επενδύσεις στην έρευνα, κανονιστική ακαμψία και αποκλίνουσες αντιλήψεις περί στρατηγικής αυτονομίας μεταξύ των κρατών-μελών υπονομεύουν την ευρωπαϊκή ανταγωνιστικότητα. Έτσι, παρά τη σαφή πολιτική διάγνωση, η Ευρώπη δυσκολεύεται να μεταφράσει την ανησυχία της σε συντονισμένη και αποτελεσματική δράση.

10. Στο φεουδαρχικό σύστημα της μεσαιωνικής Ευρώπης, ο βασάλος ήταν πρόσωπο ή ηγεμόνας που λάμβανε γη από έναν ανώτερο άρχοντα με αντάλλαγμα πίστη, στρατιωτική υπηρεσία και πολιτική υποταγή (Salzmann, 2003). Μάλιστα, η τελετή ορισμού του βασάλου περιλάμβανε ιδιαίτερα ταπεινωτικές διαδικασίες και συμβολισμούς καθυποταγής, Έτσι, η έννοια συνδέεται ιστορικά με σχέσεις ιεραρχικής εξάρτησης, ανισότητας ισχύος και ταπείνωσης. Στην συγχρονία, μιλάμε για κρατικές ή οργανωτικές οντότητες (state vassals) που, αν και τυπικά κυρίαρχες, εξαρτώνται δομικά από την τεχνολογική υποδομή, τις πλατφόρμες ή τα συστήματα μιας ισχυρότερης τεχνολογικής δύναμης, κατά αναλογία με τη φεουδαρχική σχέση βασάλου– ανώτερου άρχοντα.

Global Times

WORLD / EUROPE

Macron warns against becoming tech 'vassal' of US, China; short of actions, different views hinder Europe' competitiveness: experts

By Deng Xiaoci

Published: Nov 19, 2025 02:16 PM

French President Emmanuel Macron and German Chancellor Friedrich Merz react with investors during the Summit on European Digital Sovereignty on November 18, 2025 in Berlin, Germany. Photo: AFP

Εικόνα 1. Στιγμιότυπο οθόνης από το άρθρο της *Global Times*.
ΤΙΤΛΟΣ ΑΡΘΡΟΥ: *«Ο Μακρόν προειδοποιεί να μην γίνει η Ευρώπη τεχνολογικός «υποτελής»/«βασάλος» των ΗΠΑ ή της Κίνας: η έλλειψη δράσης και οι διαφορετικές απόψεις υπονομεύουν την ανταγωνιστικότητα της Ευρώπης, λένε ειδικοί».*

Εστιάζοντας την ανάλυση στην δήλωση που επιλέγεται για τον τίτλο, δηλαδή στον κίνδυνο να καταστεί η Ευρώπη τεχνολογικός «βασάλος» των ΗΠΑ και της Κίνας, μπορούμε να εντοπίσουμε μια ενδιαφέρουσα διάκριση ανάμεσα στη ρητορική της γεωπολιτικής ισχύος και στη ρητορική της οντολογικής ασφάλειας των κρατών. Η δήλωση του Γάλλου Προέδρου εντάσσεται σαφώς στην πρώτη κατηγορία: πρόκειται για μια προειδοποίηση στο πλαίσιο του διακρατικού ανταγωνισμού, όχι για μια αμφισβήτηση του ίδιου του θεσμού κράτους ως κυρίαρχου πολιτικού υποκειμένου.

Ο Μακρόν δεν υποστηρίζει ότι το κράτος χάνει τον ρόλο του ως θεσμικός πάροχος ασφάλειας ή ως βασικός φορέας πολιτικής εξουσίας. Αντιθέτως, υιοθετεί μια κλασική κρατοκεντρική οπτική, σύμφωνα με την οποία τα κράτη παραμένουν οι πρωταγωνιστές του διεθνούς συστήματος και οφείλουν να ανταγωνιστούν μεταξύ τους για την κατοχή κρίσιμων τεχνολογικών υποδομών. Η προειδοποίηση περί «τεχνολογικής καθυποταγής» αφορά τον κίνδυνο άνισης εξάρτησης της Ευρώπης από άλλες κρατικές δυνάμεις, όχι την υποκατάσταση της κρατικής ισχύος από μη κρατικούς δρώντες.

Στο επίπεδο της οντολογικής ασφάλειας, όπως αυτή νοείται στη διεθνή πολιτική θεωρία, ένα κράτος καθίσταται οντολογικά ανασφαλές όταν διαταράσσεται η αίσθη-

ση της συνέχειας, της ρουτίνας και της συνεκτικής αφήγησης του εαυτού του. Δεν πρόκειται απλώς για απώλεια υλικής ισχύος, αλλά για κρίση νοήματος: το κράτος παύει να πείθει ότι αποτελεί τον φυσικό και αυτονόητο φορέα πολιτικής κυριαρχίας. Στην περίπτωση της δήλωσης Μακρόν, κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει. Η Ευρώπη εμφανίζεται ως συλλογικός κρατικός δρών που μπορεί –και οφείλει– να ανακτήσει τον έλεγχο της τεχνολογικής του πορείας.

Ακόμη και όταν ο Γάλλος Πρόεδρος αναφέρεται εμμέσως στους αμερικανικούς τεχνολογικούς κολοσσούς ,τους λεγόμενους «Επτά γίγαντες της τεχνολογίας»(magnificent seven)[11], τους εντάσσει σε ένα κρατικό πλαίσιο αναφοράς. Οι ΗΠΑ και η Κίνα παρουσιάζονται ως ενιαίες κρατικές οντότητες με εθνικές τεχνολογικές ατζέντες. Δηλαδή, στην δήλωση του οι μεγάλες εταιρείες τεχνολογίας δεν αρθρώνονται ως αυτόνομοι δρώντες με κρατικού τύπου ισχύ, αλλά ως εργαλεία ή εκφάνσεις της ισχύος των κρατών από τα οποία προέρχονται. Με αυτόν τον τρόπο, η ρητορική του Μακρόν αποφεύγει να νομιμοποιήσει μια μετατόπιση της κυριαρχίας προς μη κρατικές οντότητες.

Η έμφαση στην «ευρωπαϊκή προτίμηση» και στην ανάγκη στρατηγικής αυτονομίας ενισχύει περαιτέρω αυτή την ανάγνωση. Η τεχνολογία, και ειδικά η ΤΝ, αντιμετωπίζεται ως πεδίο πολιτικής επιλογής και κρατικού σχεδιασμού, όχι ως αυτόνομη δύναμη που υπερβαίνει τα κράτη και τα καθιστά παρωχημένα. Ο κίνδυνος που σκιαγραφείται δεν είναι η απώλεια του κράτους ως θεσμού, αλλά η υποβάθμιση της σχετικής ισχύος συγκεκριμένων κρατικών σχηματισμών έναντι άλλων.

Συνεπώς, η παρέμβαση Μακρόν μπορεί να ιδωθεί ως μια προσπάθεια σταθεροποίησης της κρατικής αφήγησης σε μια περίοδο ταχύτατων τεχνολογικών μετασχηματισμών. Αντί να αναγνωρίσει μια βαθιά οντολογική ρήξη, στηρίζει το αξίωμα ότι τα κράτη παραμένουν τα υποκείμενα που ορίζουν, ρυθμίζουν και κατευθύνουν την τεχνολογική εξέλιξη. Η ανησυχία του δεν αφορά το «ποιοι είμαστε» ως πολιτικά υποκείμενα, αλλά το «ποιος θα προηγηθεί» στον παγκόσμιο τεχνολογικό ανταγωνισμό. Σε αυτό το πλαίσιο, η ΤΝ δεν εμφανίζεται ως υπαρξιακή απειλή για το κράτος, αλλά ως ακόμη ένα πεδίο στο οποίο η κρατική κυριαρχία καλείται να επιβεβαιωθεί. Απλούστερα, δεν νομιμοποιείται ανταγωνισμός μεταξύ κρατών και μη κρατών, απλά μένει να δούμε πιο κράτος είναι ισχυρότερο.

Η αμέσως επόμενη περίπτωση αφορά μια διαφορετική διάσταση του ανταγωνισμού που σχετίζεται με τα μέσα παραγωγής τεχνολογιών ΤΝ, όπως αυτή αρθρώνεται από τον Βρετανό υπουργό επιστήμης, καινοτομίας και τεχνολογίας, Πίτερ Κάιλ..

11. Οι “magnificent seven” είναι επτά κορυφαίες εταιρείες τεχνολογίας των ΗΠΑ (Alphabet, Amazon, Apple, Tesla, Meta, Microsoft, Nvidia) με ιδιαίτερα μεγάλη οικονομική και καινοτομική ισχύ. Ο όρος καθιερώθηκε το 2023 για να περιγράψει τη συγκεντρωμένη επιρροή τους στην τεχνολογική ανάπτυξη και στις χρηματοπιστωτικές αγορές. Η ισχύς τους στηρίζεται στην τεχνολογική καινοτομία, την έρευνα και ανάπτυξη και την παγκόσμια ψηφιακή υποδομή που ελέγχουν.

Βρετανός υπουργός

Συνοψίζοντας περιληπτικά το σύνολο του άρθρου, παρουσιάζεται η θέση ότι η Βρετανία οφείλει πλέον να αντιμετωπίζει τους μεγάλους τεχνολογικούς κολοσσούς ως δρώντες ισοδύναμους με κράτη, λόγω της οικονομικής, τεχνολογικής και γεωπολιτικής τους ισχύος. Ο υπουργός επιστήμης, καινοτομίας και τεχνολογίας Πίτερ Κάιλ υπογραμμίζει ότι εταιρείες όπως η Google, η Microsoft και η Meta επενδύουν στην καινοτομία σε κλίμακα που υπερβαίνει τις δυνατότητες του ίδιου του βρετανικού κράτους, γεγονός που καθιστά αναποτελεσματική μια προσέγγιση βασισμένη αποκλειστικά στη νομοθετική επιβολή. Αντίθετα, προτείνει μια μορφή στρατηγικής διακυβέρνησης (statecraft), δηλαδή ένα σχέδιο διπλωματικής και στρατηγικής διαχείρισης, με «αίσθηση ταπεινότητας» από πλευράς κυβερνήσεων. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην ΤΝ, την οποία ο Kyle παρομοιάζει με έναν παγκόσμιο «αγώνα δρόμου», με άμεσες επιπτώσεις στην εθνική ασφάλεια. Παρότι η Βρετανία θεσμοθετεί το Ινστιτούτο Ασφάλειας Τεχνητής Νοημοσύνης (AI Safety Institute)[12] και ενισχύει το ρυθμιστικό πλαίσιο, αναγνωρίζεται ότι οι νόμοι από μόνοι τους δεν επαρκούν σε ένα παγκοσμιοποιημένο τεχνολογικό περιβάλλον. Το άρθρο καταλήγει ότι η αποτελεσματική διακυβέρνηση της ΤΝ απαιτεί ευέλικτη ρύθμιση, διεθνή συνεργασία και στρατηγική εμπλοκή με τις ίδιες τις εταιρείες, οι οποίες λειτουργούν πλέον ως «ψηφιακά κράτη».

12. Το Ινστιτούτο Ασφάλειας Τεχνητής Νοημοσύνης (AISI) είναι ο εξειδικευμένος κρατικός φορέας του Ηνωμένου Βασιλείου για την αξιολόγηση των κινδύνων της προηγμένης τεχνητής νοημοσύνης και τη διεθνή συνεργασία για την ασφαλή διακυβέρνησή της.

ΕΙΚΟΝΑ 2. Στιγμιότυπο οθόνης από το άρθρο των *The Times*.
ΤΙΤΛΟΣ ΚΑΙ ΥΠΟΤΙΤΛΟΣ ΑΡΘΡΟΥ: «Η Βρετανία πρέπει να αντιμετωπίζει τους τεχνολογικές γίγαντες σαν εθνικά κράτη, προειδοποιεί υπουργός» - «Το Ηνωμένο Βασίλειο πρέπει να ενεργεί «με αίσθημα ταπεινότητας» όταν έχει να κάνει με ισχυρές εταιρείες όπως η Meta, η Google και η Microsoft, σύμφωνα με τον Πίτερ Κάιλ, υπουργό Τεχνολογίας.»

Εστιάζοντας την ανάλυση στην δήλωση που επιλέγεται για τον τίτλο, ότι δηλαδή ένα κυρίαρχο έθνος κράτος, όπως το Ηνωμένο Βασίλειο, οφείλει να συνδιαλέγεται με ταπεινότητα μπροστά στους τεχνολογικούς κολοσσούς, παρατηρείται μια ρητή διαφοροποίηση με την περίπτωση της δήλωσης του Γάλλου Προέδρου. Ο Πίτερ Κάιλ αναγνωρίζει με σαφήνεια ότι η διαπραγματευτική ισχύς των τεχνολογικών κολοσσών είναι υπολογίσιμη σε βαθμό που απειλεί ένα έθνος κράτος. Το κρίσιμο εδώ δεν είναι η αναγνώριση της αυξανόμενης ισχύος μη κρατικών δρώντων, αλλά η ανοιχτή και δημόσια «πρόσκληση» τους στο τραπέζι των θεσμικά αρμόδιων του διεθνούς συστήματος κρατών.

Όταν κυβερνήσεις παραδέχονται δημόσια ότι οι μεγάλοι τεχνολογικοί κολοσσοί λειτουργούν πλέον ως νέοι γεωπολιτικοί δρώντες, ενεργοποιείται ένα παραδοσιακό αντανακλαστικό των Διεθνών Σχέσεων: η δημόσια αναγνώριση και ιεράρχηση της ισχύος. Ωστόσο, το συγκεκριμένο αντανακλαστικό εκφράζεται εδώ ως παρωχημέ-

νο. Δεν συνιστά στρατηγική απάντηση, αλλά μάλλον μια έμμεση παραδοχή ότι το θεσμικό κράτος δεν αισθάνεται πλέον ασφαλές μέσα στο ίδιο του το πλαίσιο κυριαρχίας, καθώς αναδύονται οντότητες που, χωρίς να είναι κράτη, μιμούνται κρίσιμες κρατικές λειτουργίες και ρόλους. Εντός της παρούσας δήλωσης, αυτοί οι ρόλοι και οι λειτουργίες νομιμοποιούνται δημόσια.

Στο νέο περιβάλλον ανταγωνισμού, το κράτος δεν καλείται μόνο να προστατεύσει την εδαφική του ακεραιότητα, την φυσική του ασφάλεια ή τα παραδοσιακά του συμφέροντα, αλλά και να διαφυλάξει τη συνέχεια της θεσμικής ταυτότητάς του. Το διακύβευμα αφορά την ικανότητά του να παραμείνει ο βασικός πάροχος οντολογικής ασφάλειας, σε έναν κόσμο όπου ο έλεγχος των μέσων παραγωγής και διάχυσης της ΤΝ δύναται να υποσκάψει ή να αναδιατάξει ριζικά αυτή τη θέση.

Η έννοια «ταπεινότητα» η οποία επιλέγεται από τον υπουργό, είναι αποκαλυπτική. Δεν αποτελεί ~~κοινό~~ ρητορικό τρόπο της ισχύος στην Διεθνείς Σχέσεις, παρά μόνο μια ηθική στάση· η οποία μπορεί να προσομοιάζει με κρίσιμες έννοιες όπως ο πραγματισμός (pragmatism), η σύνεση (prudence), η αυτοσυγκράτηση (restrain) και η στρατηγική υπομονή (strategic patience), αλλά δεν είναι ίδια. Όλες οι παραπάνω έννοιες αποτελούν πράγματι τμήμα της νοηματικής οικολογίας των Διεθνών Σχέσεων, δηλαδή του θεωρητικού πεδίου που θεραπεύει τα φαινόμενα σύγκρουσης στο διεθνές περιβάλλον, αλλά η έννοια της ταπεινότητας δεν βρίσκεται εκεί. Το ειδικό ρητορικό βάρος της έκκλησης για «ταπεινότητα» δεν μπορεί να υπολογιστεί ακόμα με ασφάλεια, μιας και η άνοδος των μη κρατικών δρώντων, στους οποίους αναφέρεται ο υπουργός, είναι ένα σχετικά πρόσφατο φαινόμενο. Εντούτοις, αποτελεί μια ευθεία μομφή στην θεσμική πυκνότητα του έθνους κράτους, σε επίπεδο αναπαραστάσεων, υποβιβάζοντας το δημόσια σε ταπεινό συνομιλητή.

Επίσης, η επίκληση της «ταπεινότητας» μπορεί, υπό το πρίσμα της οντολογικής ασφάλειας, να ιδωθεί ως έμμεση έκφραση ντροπής (*shame*). Η δημόσια παραδοχή περιορισμένης ικανότητας επιβολής απέναντι σε τεχνολογικούς κολοσσούς δεν συνιστά απλώς ρεαλισμό, αλλά αποκαλύπτει μια ασυνέπεια μεταξύ της κανονιστικής εικόνας του κράτους και της πραγματικής του δυνατότητας δράσης. Η ντροπή, ως πολιτικό συναίσθημα, αφορά λιγότερο την απώλεια υλικής ισχύος και περισσότερο την έκθεση αυτής της ασυνέπειας στον δημόσιο λόγο.

Η οντολογική ασφάλεια, σε αυτό το πλαίσιο, δεν αφορά απλώς την επιβίωση του κράτους, αλλά τη σταθερότητα των ρόλων, των αφηγήσεων και των προσδοκιών μέσω των οποίων το κράτος κατανοεί τον εαυτό του ως κυρίαρχο δρώντα. Όταν η τεχνολογική ισχύς και η ικανότητα θέσπισης κανόνων μετατοπίζονται προς μη κρατικούς φορείς, διαρρηγνύεται η συμβολική συνέχεια της κρατικής ταυτότητας και αμφισβητείται ο ρόλος του κράτους ως αυτονόητου σημείου αναφοράς για την ασφάλεια και την κανονικότητα στο διεθνές σύστημα.

Συζήτηση

Στο διάκενο ανάμεσα σε διαφορετικές δημόσιες τοποθετήσεις για τον ρόλο των μεγάλων τεχνολογικών εταιρειών, αναδύεται ένα ουσιώδες ζήτημα διεθνοπολιτικής γεωμετρίας: ποια στάση οφείλει να υιοθετεί η πολιτική αρχηγία ενός σύγχρονου κράτους στον δημόσιο λόγο, ώστε να επικοινωνεί μια οντολογικά ασφαλή σύλληψη; Το ερώτημα αυτό δεν αφορά απλώς την επικοινωνιακή στρατηγική, αλλά τον ίδιο τον τρόπο με τον οποίο το κράτος κατανοεί και αφηγείται τον εαυτό του ως φορέα ισχύος.

Η μία προσέγγιση επιλέγει τη σιωπηρή άρνηση: αποφεύγει να αναγνωρίσει ρητά τους τεχνολογικούς κολοσσούς ως αυτόβουλους γεωπολιτικούς δρώντες, επιμένοντας σε ένα λεξιλόγιο διεθνούς ανταγωνισμού που αφορά αποκλειστικά τα έθνη-κράτη. Η δεύτερη προσέγγιση μιλά ανοιχτά για την ευαλωτότητα του κράτους απέναντι σε μη κρατικούς φορείς συσσωρευμένης ισχύος. Το ζήτημα, ωστόσο, δεν είναι ποια από τις δύο είναι ειλικρινής, αλλά ποια είναι περισσότερο ψύχραιμη θεσμικά και ρεαλιστική υπαρξιακά.

Η πρώτη επιλογή διατηρεί άθικτη την επιφάνεια της κρατικής κυριαρχίας και δεν διαταράσσει την αίσθηση οντολογικής ασφάλειας του θεσμού. Όμως, μοιάζει όλο και περισσότερο με μια συνθήκη ονομαστικής άρνησης: ένα είδος «εκείνος που όλοι ξέρουμε, αλλά δεν κατονομάζουμε» (You-Know-Who) της διεθνούς πολιτικής, όπου το φαινόμενο δεν κατονομάζεται όχι επειδή δεν υπάρχει, αλλά επειδή η ρητή αναγνώρισή του θα αποκάλυπτε ρωγμές στο κυρίαρχο φαντασιακό της κρατικής ισχύος. Η σιωπή, σε αυτή την περίπτωση, δεν είναι ουδέτερη· είναι μια στρατηγική διατήρησης νοήματος.

Αντιστρόφως, η δημόσια παραδοχή της πρόκλησης που συνιστούν οι γίγαντες της τεχνολογίας ενδέχεται να λειτουργεί ως άρρητη ομολογία θεσμικής ανασφάλειας. Όταν το κράτος παρουσιάζεται ως «ταπεινός» συνομιλητής, δεν επαναπροσδιορίζει απλώς τις σχέσεις ισχύος· αποκαλύπτει μια υπαρξιακή κρίση. Και εδώ καθίσταται σαφές ότι το διακύβευμα δεν εξαντλείται στο παρωχημένο δίλημμα κρατισμού έναντι ελεύθερης αγοράς. Αυτό που διακυβεύεται είναι μια βαθύτερη μετατόπιση: η αμφισβήτηση του κράτους ως του κατεξοχήν συλλογικού υποκειμένου που παράγει ασφάλεια, κανονικότητα και ιστορική συνέχεια.

Είναι, λοιπόν, το έθνος-κράτος τόσο επιτυχημένο πολιτικό και αφηγηματικό σχήμα ώστε να αξίζει την άνευ όρων διατήρησή του; Ή βρισκόμαστε ήδη στην απαρχή μιας περιόδου όπου η κεντρικότητά του θα υποχωρήσει; Και αν το κράτος πάψει να αποτελεί τον βασικό πάροχο οντολογικής ασφάλειας, ποιος, ή τι, θα καλύψει αυτό το κενό; Θα είναι η τεχνολογία, με νέες μορφές πολιτικής οικειότητας και κοινωνικής εξάρτησης, σε θέση να παράγει αφηγήματα σταθερότητας που σήμερα αδυνατούμε να φανταστούμε; Τα ερωτήματα αυτά μπορούν να ιδωθούν και ως μέρος της ευρύ-

τερης διαλεκτικής παγκοσμιοποίησης – απο-παγκοσμιοποίησης, όπου η ενίσχυση μη κρατικών, παγκοσμιοποιημένων κέντρων τεχνολογικής ισχύος συνυπάρχει με τις προσπάθειες επαναβεβαίωσης της κρατικής κυριαρχίας.

Τα ερωτήματα αυτά δεν διατυπώνονται ως ρητορικό τέχνασμα, αλλά ως αναγκαία αφετηρία προβληματισμού. Συχνά προσάπτεται μια μομφή στην ανάλυση του επικοινωνιακού περιβάλλοντος: ότι έρχεται πάντα εκ των υστέρων, σχολιάζοντας αποφάσεις που έχουν ήδη ληφθεί αλλού. Όμως αυτή η κριτική παραβλέπει τον ουσιώδη ρόλο της Διεθνούς Πολιτικής Επικοινωνίας ως πεδίου έγκαιρης ανίχνευσης μετατοπίσεων ισχύος. Η μελέτη του δημόσιου Λόγου δεν είναι απλώς περιγραφική· μπορεί να λειτουργήσει αναλυτικά, ακόμη και προληπτικά, φωτίζοντας ρωγμές πριν αυτές μετατραπούν σε κανονικότητα. Και ίσως εκεί ακριβώς να βρίσκεται η επιστημονική της σημασία: όχι στην διατύπωση της οριστικής απάντησης, αλλά στην επιμονή να θέτει τα ερωτήματα που ακόμη διαφεύγουν, ή αποφεύγουμε, ώστε να τα ονοματίσουμε.

Βιβλιογραφία

Agrawal, A., Gans, J., & Goldfarb, A. (2019). Economic policy for artificial intelligence. *Innovation policy and the economy*, *19*(1), 139-159.

Arendt, H., (2000), Περί Βίας, Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.

Arendt, H. (1998), The Human Condition, Chicago: Chicago University Press.

Browning, C. (2017), "Ontological Security, Self-Articulation, and Securitization of Identity". *Cooperation and Conflict*, 52(1), pp. 31-47.

Browning, C. (2018), "Geostrategies, geopolitics and ontological security in the Eastern neighborhood: The European Union and the 'new Cold War'". *Political Geography*, Vol 62, pp. 106-115.

Cavarero, A. (2000), *Relating narratives: Storytelling and selfhood* (trnsl.: Paul Kottman), London: Routledge.

Dogani, M., Voulgaris, Ph., Koutsocheras, S., Kolyva, A., (2025) "*The Institutional Image of Femininities in an International Scandal: Analyzing the image of MEP Eva Kaili, in Francophone Press*", In M. Matsiola & S. Poulakidakos (Eds.), Envisioning the Future of Communication, Vol. 2, pp. (492-508). University of Western Macedonia/Department of Communication and Digital Media,

Erikson, E. H. (1963). *Childhood and society* (Vol. 2, p. 1964). New York: Norton.

Kunczick, M. (1997). *Images of Nations and International Public Relations,* USA: Lawrence Erlbaum Associates/ Mahwah NJElias, N. (1985), *The Loneliness of the Dying*. London-New York: Continuum.

Giddens, A. (1990), *The Consequences of Modernity,* Cambridge: Polity Press.

Giddens, A. (1991), *Modernity and Self-Identity: Self and Identity in the Late Modern Age,* Stanford: Stanford University Press.

Gilpin, R. (1981). War and change in world politics. Cambridge University Press.

Gregory, D. (2011). From a view to a kill: Drones and late modern war. Theory, culture & society, 28(7-8), 188-215.

Horowitz, M. C. (2010). The diffusion of military power: Causes and consequences for international politics. In The Diffusion of Military Power. Princeton University Press.

Kearns, O. (2017). Secrecy and absence in the residue of covert drone strikes. Political Geography, 57, 13-23.

Kinnvall, C. & Mitzen, J. (2020), "Anxiety, fear, and ontological security in world politics: thinking with and beyond Giddens", *International Theory*, 12(2), pp. 240–256.

Kinnvall, C. (2004), "Globalization and religious nationalism: self, identity, and the search for ontological security", *Political Psychology*, 25(5), pp. 741–767.

Laing, R. D. (1969), *The Divided Self*, Harmondsworth: Penguin.

Mitzen, J., & Larson, K. (2017). Oxford research encyclopedia of politics.

Mitzen, J. (2006), "Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma", *European Journal of International Relations,* 12(3), pp. 341-370.

Possamai-Inesedy, A., (2002), "Beck's Risk Society and Giddens' Search for Ontological Security: A Comparative Analysis Between the Anthroposophical Society and the Assemblies of God", *Australian Religion Studies Review*, 15(1), pp. 27-43.

Rime, B. (2019), Η κοινωνική επικοινωνία των συναισθημάτων (Σ. Παπαστάμου, Επιμ.), Αθήνα, Εκδόσεις Πεδίο.

Rogers, C. R. (1951), *Client-centered Therapy: Its Current Practice, Implications and Theory,*

Rogers, C. R. (1959), *A theory of therapy, personality and interpersonal relationships, as developed in the client-centered framework,* New York: McGraw-Hill.

Rogers, C. R. (1961), *On Becoming a Person: A Therapist`s View of Psychotherapy,* Boston: Houghton-Mifflin.

Salzmann, A. (2003). *Tocqueville in the Ottoman Empire: rival paths to the modern state* (Vol. 28). Brill.

Sheets-Johnstone, M. (1999), *The primacy of movement,* Amsterdam: John Benjamins.

Steele, B. J. (2005), "Ontological Security and the Power of Self-Identity: British Neutrality and the American Civil War", *Review of International Studies,* 31(3), pp. 519-540.

Steele, B. J. (2008*), Ontological Security in International Relations: Self-Identity and the IR State,* New York Routledge.

Trajtenberg, M. (2018). Artificial intelligence as the next GPT: A political-economy perspective. *In* The economics of artificial intelligence: An agenda (pp. 175-186). University of Chicago Press.

Waltz, K. N. (1981). The spread of nuclear weapons: More may be better: Introduction.

Zarakol, A. (2010), "Ontological (In)security and State Denial of Historical Crimes: Turkey and Japan", *International Relations*, 24(1), pp. 3-23.

Δογάνη, Μ., Βούλγαρης, Φ., Κουτσοχέρας, Σ., Κολυβά, Α., (2023), «*Cring-άρω ως Έλλην: Οντολογική Ανασφάλεια & Δημόσιος Λόγος. Μια αναστοχαστική μελέτη γύρω από το επίπεδο του δημόσιου λόγου στην και για την Ελλάδα*», «Ελληνικό Βλέμμα» έκδ. Instituto de Letras, Rio De Janeiro University.

Δογάνη, Μ. (2022). *Φόβος, ρίσκο και απειλή στην οικονομική κρίση των χωρών του ευρωπαϊκού νότου: η ρητορική του διεθνούς παράγοντα και οι στρατηγικές αξιοποίησης της* (Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Πειραιώς).

Μικέλης, Κ. (2019), «Διεθνείς Σχέσεις και η Ασφάλεια ως Γλωσσική Πράξη: Οντολογικά Διακυβεύματα και Προκλήσεις», *Φιλοσοφεῖν: ἐπιστήμη, εὖνοια, παρρησία*, 19, σελ. 203-221.

Σαμαράς, Αθ. Ν. (2014), Εικόνες Κρατών: Στρατηγική Επικοινωνία, Ήπια Ισχύς και Μέσα Ενημέρωσης, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.

Δημοκρατία, ανισότητα, διεθνείς και εθνικές προοπτικές στην εποχή της απο-παγκοσμιοποίησης και το αφήγημα των ΜΜΕ

Ρόη Παναγιωτοπούλου

Περίληψη

Στο κείμενο αυτό παρουσιάζονται συνοπτικά τα βασικά χαρακτηριστικά της παγκοσμιοποίησης και της απο-παγκοσμιοποίησης. Η απο-παγκοσμιοποίηση δεν υποκαθιστά την παγκοσμιοποίηση, αντιθέτως, τα δύο οικονομικά υποδείγματα συνυπάρχουν. Η παγκόσμια οικονομία προσλαμβάνει διπλή ταχύτητα: λιγότερη παγκοσμιοποίηση στα υλικά αγαθά και περισσότερη στα «δεδομένα» και την «πνευματική εργασία». Επικρατεί μια κατακερματισμένη παγκοσμιοποίηση. Η απο-παγκοσμιοποίηση διαθέτει περισσότερο πολιτικά χαρακτηριστικά παρά οικονομικά, δεδομένου ότι επιδρά στην αποσταθεροποίηση πολλών διεθνών μεταπολεμικών ισορροπιών και εκφράζεται ως αίτημα για επανάκτηση της ασφάλειας και του ελέγχου για εθνικά θέματα και για διεθνείς συναλλαγές από το κράτος-έθνος. Επιπλέον, δεν αποτελεί αποκλειστικά ένα οικονομικό ή πολιτικό φαινόμενο, αλλά συγχρόνως και ένα κοινωνικό και επικοινωνιακό. Τα ΜΜΕ με τη χρήση των νέων τεχνολογιών άλλαξαν τη δυναμική των συστημάτων επικοινωνίας, αναίρεσαν τους φραγμούς των εθνικών συνόρων, επέδρασσαν στους τρόπους διάχυσης της πληροφορίας με αποτέλεσμα να καταστούν απαραίτητη υποδομή για τη λειτουργία της παγκοσμιοποίησης καθώς και της απο-παγκοσμιοποίησης. Υπηρετούν εξίσου με μικρές διαφοροποιήσεις και τις δύο τάσεις. Η πρόκληση για τους φορείς χάραξης πολιτικής είναι να εξισορροπήσουν τις ανισότητες που προκαλεί η παγκοσμιοποίηση, να διατηρήσουν μια σχετικά ανοιχτή παγκόσμια οικονομία, επιτρέποντας στα κράτη-έθνη να εκμεταλλεύονται τα συγκριτικά τους πλεονεκτήματα προς όφελος των λαών τους.

Εισαγωγή

Όπως συχνά συμβαίνει με πολλούς όρους των κοινωνικών επιστημών που προσπαθούν να αποτυπώσουν σύγχρονα και διαρκώς μεταβαλλόμενα κοινωνικά και πολιτικά φαινόμενα, τόσο οι ορισμοί όσο και οι νοηματοδοτήσεις που λαμβάνουν

είναι συχνά ασαφείς, αντιφατικές, ενδεχομένως μονομερείς, γενικώς αμφισβητούμενες από διάφορες επιστημονικές προσεγγίσεις και κοινωνικές ομάδες. Τούτο συντείνει στη δυσκολία να κατανοηθούν τα φαινόμενα αυτά από το ευρύ κοινό. Ενδεικτικό παράδειγμα ο όρος *παγκοσμιοποίηση* και συνακόλουθα η εμφάνιση ύστερα από μερικά χρόνια του όρου *απο-παγκοσμιοποίηση*. Όπως εύστοχα παρατήρησε ο Z. Μπάουμαν (Bauman, 2004: 9-10) «… για όλους η 'παγκοσμιοποίηση' είναι η αναπόφευκτη μοίρα αυτού του κόσμου, μια μη αναστρέψιμη διαδικασία. Είναι, επίσης, μια διαδικασία που μας επηρεάζει όλους στον ίδιο βαθμό και κατά τον ίδιο τρόπο.». Για τούτο ο όρος απέκτησε μια γενικότερη παραδήλωση ως σύνθημα προς επίτευξη και ταυτόχρονα προς αποφυγή, ως κλειδί για την ερμηνεία των πολιτικο-οικονομικών σχέσεων του παρόντος, αλλά και του μέλλοντος. Ωστόσο, οι ταχύτατες εξελίξεις στην τεχνολογία, οι γεωπολιτικές ανακατατάξεις και οι εντεινόμενοι τριγμοί στα δημοκρατικά πολιτεύματα πολλών παραδοσιακά δημοκρατικών χωρών, κατά το πρώτο τέταρτο του 21ου αιώνα, οδήγησαν μια σειρά επιστημόνων –κυρίως οικονομολόγων- να διαβλέψουν το τέλος της παγκοσμιοποίησης με τα έως τώρα γνωστά χαρακτηριστικά της και να αναφερθούν σε μια νέα φάση αναστροφής του φαινομένου την απο-παγκοσμιοποίηση.

Τα ΜΜΕ και η επικοινωνία γενικότερα συγκαταλέγονται στις κινητήριες δυνάμεις της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης / απο-παγκοσμιοποίησης. Ο διαμεσολαβητικός ρόλος τους ανάμεσα στα κέντρα λήψης αποφάσεων, δηλαδή στην εξουσία,[1] και στους πολίτες τα καθιστά αφενός απαραίτητα για τη λειτουργία και συνοχή μιας κοινωνίας, και αφετέρου, με τη στάση τους επηρεάζουν και εν πολλοίς καθορίζουν τις αντιλήψεις της κοινής γνώμης. Τα επιτεύγματα των νέων τεχνολογιών στην επικοινωνία προσφέρουν στους πολίτες, τους οργανισμούς και τα κράτη πλήθος νέων μορφών διασύνδεσης που υπερβαίνουν τα κρατικά σύνορα και επιχειρούν να διαμορφώσουν κοινές πολιτικές και πολιτισμικές αντιλήψεις και κυρίως καταναλωτικά πρότυπα. Στην περίπτωση της συζήτησης περί παγκοσμιοποίησης - απο-παγκοσμιοποίησης διακρίνει κανείς όλα τα βέλη στη φαρέτρα του επηρεασμού και της πειθούς που μετέρχονται τα συστημικά ΜΜΕ (παραδοσιακά και ψηφιακά) για να επιδράσουν στο κοινό τους π.χ., κατασκευή φόβου και ανασφάλειας, προβολή της πολυπολιτισμικότητας και κατόπιν εθνικοποίηση της αφήγησης, απλοποίηση και ενδεχομένως νομιμοποίηση πολύπλοκων οικονομικών και πολιτικών διαδικασιών, κ.ά.

Το παρόν κείμενο, αφού αναφερθεί συνοπτικά στα βασικά χαρακτηριστικά της παγκοσμιοποίησης και της απο-παγκοσμιοποίησης, εστιάζει στους παράγοντες και τις διαδικασίες που με την πάροδο του χρόνου διαφαίνεται ότι αναιρούν την παγκόσμια εμβέλεια της παγκοσμιοποίησης και επαναφέρουν στο προσκήνιο την πρωτο-

1. Στον πυρήνα των θεωριών για την παγκοσμιοποίηση τοποθετείται η εξουσία, τα Μέσα, η μορφή, η κατανομή και ο αντίκτυπός της (Held & McGrew, 2004: 27). Η άμεση σύνδεση των κέντρων εξουσίας με το χώρο δεν συμπίπτει με τα κράτη και τις εντοπιότητες και αναδιαμορφώνεται σε παγκόσμια κλίμακα (Jameson, 1991).

καθεδρία των συμφερόντων των εθνικών κρατών με τη νέα τάση για απο-παγκοσμιοποίηση. Η θέση μας υποστηρίζει ότι και οι δύο τάσεις συμβαδίζουν με διαφορετικό κέντρο βάρους η κάθε μία. Η παγκοσμιοποίηση εξακολουθεί να επικυριαρχεί στην οικονομία, ενώ η απο-παγκοσμιοποίηση κερδίζει έδαφος στην πολιτική. Τα ΜΜΕ υπηρετούν εξίσου και τις δύο τάσεις, ενώ, εξακολουθούν όπως πάντα, να στηρίζουν τα συμφέροντα των ιδιοκτητών τους και να υιοθετούν θέσεις που στοχεύουν στην αύξηση του κοινού και των κερδών τους.

Η ανάδυση της παγκοσμιοποίησης

Δεδομένου ότι η παγκοσμιοποίηση περιλαμβάνει πολλούς τομείς των ανθρωπίνων δραστηριοτήτων, είναι προφανές ότι είναι εξαιρετικά δύσκολο να διατυπωθεί ένας ενιαίος και κοινά αποδεκτός ορισμός (Kornprobst & Paul, 2021: 1307). Συνακόλουθα, δεν θα επιχειρήσουμε να διατυπώσουμε έναν ακόμα ορισμό για την παγκοσμιοποίηση και την απο-παγκοσμιοποίηση. Αντίθετα, θα προσπαθήσουμε να σκιαγραφήσουμε τα πεδία στα οποία επιδρούν και τα φαινόμενα που απορρέουν από τις επιδράσεις αυτές.

Σε γενικές γραμμές η παγκοσμιοποίηση σημαίνει ότι ο κόσμος καθίσταται όλο και πιο συνδεδεμένος, όπου άνθρωποι, επιχειρήσεις, ιδέες και πολιτισμοί κινούνται εύκολα πέρα από τα σύνορα. Ουσιαστικά πρόκειται για ένα οικονομικό σύστημα που οδηγεί σε περισσότερο διασυνδεδεμένες αγορές, ενίσχυση διακίνησης του διεθνούς εμπορίου και των υπηρεσιών, αύξηση των διεθνών επενδύσεων, κοινή διάχυση πληροφοριών ανάμεσα στα κράτη, κ.ά. Εν ολίγοις, είναι η διαδικασία ενοποίησης των οικονομιών, των κοινωνιών και των πολιτισμών σε παγκόσμιο επίπεδο, μέσω της ταχύτερης επικοινωνίας, των μετακινήσεων και της τεχνολογίας, καθιστώντας μας πιο αλληλοεξαρτώμενους (Gray, 2017).

Ενδεικτικά αναφέρονται οι βασικοί στόχοι της παγκοσμιοποίησης στους ακόλουθους τομείς:

Οικονομία: Ευκολότερες συναλλαγές στο εμπόριο και τις υπηρεσίες, άρση εμποδίων στη διεθνή διακίνηση κεφαλαίων και επενδύσεων με στόχο να συγκροτηθεί μία παγκόσμια αγορά, διασύνδεση χρηματιστηρίων (σύγκλιση επιτοκίων, αποδοχή της αρχής των κυμαινόμενων επιτοκίων), κ.ά.

Κοινωνία: Ευκολότερη διακίνηση πληθυσμών (ταξίδια, τουρισμός, κ.ά.), μεγαλύτερη εποπτεία για παγκόσμια γεγονότα και διαφορετικούς τρόπους ζωής, κοινά πρότυπα κατανάλωσης.

Πολιτισμός: Διάδοση ιδεών, παραδόσεων, γαστρονομίας, ψυχαγωγίας κ.λπ. σε παγκόσμιο επίπεδο, προώθηση της πολυπολιτισμικότητας ως θετικής στάσης ζωής. Οι τρόποι επικοινωνίας διέπονται από ολοένα λιγότερους περιορισμούς, με αποτέλεσμα να διαχέονται τα πολιτιστικά προϊόντα με μεγαλύτερη ταχύτητα. Επικράτηση της αγγλικής γλώσσας ως παγκόσμιας γλώσσας επικοινωνίας (lingua franca).

Τεχνολογία: Αξιοποίηση τεχνολογικών επιτευγμάτων που προσφέρουν ταχύτερη διάδοση πληροφοριών και καινοτομιών μέσω διαδικτύου και άλλων συστημάτων – συσκευών επικοινωνίας.

Με την επικράτηση της νεοκλασικής σχολής οικονομικής σκέψης και κατ' επέκταση του νεοφιλελεύθερου οικονομικού μοντέλου κατά τη δεκαετία 1980, η παγκοσμιοποίηση κατέστη το βασικό υπόδειγμα οικονομικής ανάπτυξης στη Δύση. Ιδεολογικά, τα δυτικά κράτη, με την πρωτοκαθεδρία των ΗΠΑ, υιοθέτησαν την άποψη ότι η παγκοσμιοποίηση θα ήταν επωφελής για όλες τις οικονομίες, εφόσον υιοθετούσαν κοινούς κανόνες για την απελευθέρωση του εμπορίου και χρησιμοποιούσαν τα επιτεύγματα της ραγδαία αναπτυσσόμενης τεχνολογίας, ιδίως στις μεταφορές και τις τηλεπικοινωνίες (Βιτζηλαίος, 2022, Σαμάρκου, 2022). Εντούτοις, όσον αφορά τα εθνικά κράτη η παγκοσμιοποίηση ανέδειξε κερδισμένους και χαμένους.

Κατά τις δεκαετίες 1990 και 2000 η παγκοσμιοποίηση επικράτησε στο μεγαλύτερο μέρος του κόσμου με κύριο χαρακτηριστικό όλες οι προηγμένες οικονομίες να μεταφέρουν πολλούς κλάδους παραγωγής σε χώρες με φθηνότερο εργατικό κόστος. Έτσι οι μεν επιχειρήσεις μπορούσαν να επιτύχουν μεγαλύτερο κέρδος στην αλυσίδα της αξίας,[2] οι δε καταναλωτές να απολαμβάνουν αγαθά σε φθηνότερες τιμές και οι εργαζόμενοι στις πιο φτωχές χώρες να έχουν εισόδημα (Milanovic, 2025, Σκορδίλη, Καλογερέσης & Τσάμπρα, 2024). Εκτός αυτού, περιορίστηκαν οι εθνικοί φραγμοί στην ελεύθερη διακίνηση κεφαλαίων και θεσπίστηκαν νέοι φορείς που αναλύουν και κατευθύνουν δάνεια και επενδύσεις, π.χ., οίκοι αξιολόγησης της σταθερότητας, αξιοπιστίας και ευημερίας της οικονομίας των εθνικών κρατών. Συνακόλουθα, αυξήθηκαν οι ροές κεφαλαίων στις άμεσες επενδύσεις, στις χρηματοοικονομικές ροές καθώς και στις επιχειρηματικές επενδύσεις, κυρίως στον κλάδο των νέων τεχνολογιών (Piketty, 2014).

Για την Κίνα και άλλες αναδυόμενες ασιατικές χώρες η πολιτική αυτή σήμαινε ταχύτερη ανάπτυξη και άνοδο του βιοτικού επιπέδου του πληθυσμού, αλλά ταυτόχρονα την υπερεκμετάλλευση του εργατικού δυναμικού. Παρ' όλο που επήλθε ανάπτυξη, ωστόσο δεν ήταν η ίδια για όλους και, αντί να μικρύνει, αύξησε την ανισότητα τόσο μεταξύ των υποκειμένων όσο και των χωρών, δεδομένου ότι τα κέρδη συσσωρεύτηκαν στις ανεπτυγμένες χώρες και στους ήδη πλούσιους επενδυτές (Gray, 2017).

2. Η αλυσίδα αξίας αναφέρεται στο σύνολο των δραστηριοτήτων μέσω των οποίων μια επιχείρηση δημιουργεί αξία για τους πελάτες της. Η ανάλυση της αλυσίδας αξίας αποτελεί απαραίτητη γνώση για τον εντοπισμό πηγών ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος (Porter, 1985, Σκορδίλη, Καλογερέσης & Τσάμπρα, 2024: 5-62). Η παγκοσμιοποίηση έχει μετασχηματίσει την παραδοσιακή αλυσίδα αξίας σε ένα διεθνώς κατανεμημένο σύστημα παραγωγής, (Global Value Chains -GVC). Οι επιμέρους δραστηριότητες της παραγωγικής διαδικασίας εκτελούνται σε διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές, ανάλογα με τα συγκριτικά πλεονεκτήματα κάθε χώρας (Gereffi, Humphrey & Sturgeon, 2005). Η τάση για απο-παγκοσμιοποίηση εστιάζει στην αναδιάρθρωση αυτών των αλυσίδων, δεδομένου ότι τα κράτη και οι επιχειρήσεις επαναξιολογούν την εξάρτησή τους από παγκόσμια δίκτυα.

Σύμφωνα με στοιχεία της Oxfam[3] η ακραία ανισότητα της διανομής του παγκόσμιου πλούτου για το έτος 2023 αυξήθηκε, με το 1% των πλουσιότερων ατόμων να κατέχει περίπου το 43.8% του παγκόσμιου πλούτου, ενώ το 50% του παγκόσμιου πληθυσμού κατέχει το 2%. Η περιουσία των δισεκατομμυριούχων αυξήθηκε τρεις φορές ταχύτερα μεταξύ των ετών 2020 και 2025. Αντιθέτως, πέντε δισεκατομμύρια άνθρωποι κατά το ίδιο χρονικό διάστημα κατέστησαν φτωχότεροι.[4] Έτσι η παγκοσμιοποίηση, ενώ επέφερε μεγαλύτερη ευμάρεια στα αναπτυσσόμενα κράτη, τελικά δεν συνεισέφερε στο να κλείσει η ψαλίδα ανάμεσα στις πιο φτωχές και πιο πλούσιες χώρες (Piketty, 2014: 532-540, και για τις κοινωνικές προεκτάσεις Bauman, 2012: 68-85).

Από κοινωνιολογική σκοπιά ο Ζ. Μπάουμαν (Bauman, 2004, 2009) επισημαίνει ότι η παγκοσμιοποίηση επιφέρει την αποδιάρθρωση πολλών σταθερών, μεταπολεμικών δομών και την έντονη κινητικότητα κεφαλαίων σε αντιδιαστολή με την ακινησία της εργασίας και την τοπική καθήλωσή της, δημιουργώντας ένα αίσθημα ρευστότητας που παράγει ασύμμετρες κοινωνικές ανισότητες. Παράλληλα, από την πλευρά της πολιτικής φιλοσοφίας ο Μ. Σάντελ (Sandel, 2013) διακρίνει τα όρια των αγορών και την επέκτασή τους σε μη-αγοραία πεδία,[5] τάσεις που θέτουν ηθικά όρια τόσο στις αγορές[6] όσο και στη συνοχή των κοινωνιών, ενώ απονομιμοποιούν τη δημοκρατία με αποτέλεσμα να διαβρώνεται η ηθική και η πολιτική συνοχή τους (Sandel & Asemoglu, 2026). Και επεξηγούν:

---

3. https://oi-files-d8-prod.s3.eu-west-2.amazonaws.com/s3fs-public/2026-01/EN%20-%202026%20Methodology%20Note.pdf. Παρόμοια στοιχεία αναφέρει και η έκθεση *World Inequality Report 2026*. Το ποσοστό του ατομικού πλούτου που κατέχει το πλουσιότερο 0.001% των ενηλίκων αυξήθηκε από περίπου 3.8% του συνολικού πλούτου το έτος 1995 σε περίπου 6.1% το 2025. Μετά από μία ελαφρά άνοδο, το ποσοστό ευημερίας που κατείχε ο παγκόσμιος πληθυσμός των πλέον φτωχών διατηρήθηκε από τις αρχές του 2000 στο 2% περίπου. https://wir2026.wid.world/www-site/uploads/2026/01/World_Inequality_Report_2026.pdf

4. https://oi-files-d8-prod.s3.eu-west-2.amazonaws.com/s3fs-public/2026-01/EN%20-%202026%20Methodology%20Note.pdf.

5. Ο Σάντελ στη συζήτηση με τον Ντ. Ασέμογλου (6.3.2026) διευκρινίζει: «Καθώς το χάσμα μεταξύ κερδισμένων και χαμένων έχει διευρυνθεί, οι αγορές έχουν επεκταθεί σε τομείς όπως η υγεία, η εκπαίδευση, οι προσωπικές σχέσεις, το δίκαιο και τα Μέσα Ενημέρωσης, όπου εκτοπίζουν σημαντικές μη αγοραίες αξίες. …έχουμε μετακινηθεί από το να έχουμε μια οικονομία της αγοράς στο να γίνουμε μια κοινωνία της αγοράς.» (Sandel, & Asemoglu, 2026).

6. Χαρακτηριστικό παράδειγμα εμπορευματοποίησης των πάντων η εισαγωγή ενός δείκτη μέτρησης της «επωνυμίας των κρατών» (nation branding) που πρωτοεμφανίστηκε από τον Σίμον Άνχολτ το 1996. Με τον όρο αυτό υποδηλώνεται ότι η φήμη μιας χώρας λειτουργεί, σε μεγάλο βαθμό, όπως οι εικόνες μάρκας εταιρειών και προϊόντων. Συνεπώς, η «μάρκα» ενός έθνους μπορεί να επηρεάσει σημαντικά την ευημερία και την αποτελεσματική διακυβέρνησή του. Ειδικότερα ο δείκτης χρησιμοποιήθηκε. για να μετρήσει διεθνώς και να κατατάξει ιεραρχικά τις χώρες όσον αφορά την ορατότητα και τη διεθνή αποδοχή τους που χρησίμευσαν συχνά κατά τις δεκαετίες 1990 και 2000 για την ανταγωνιστική προώθηση του τουρισμού, την ανάληψη διεθνών αθλητικών και πολιτιστικών γεγονότων, την προσέλκυση ταλέντων, κ.λπ. (Anholt, 2005).

«η οικονομία της αγοράς είναι ένα πολύτιμο και αποτελεσματικό εργαλείο που οργανώνει την παραγωγική διαδικασία. Μια κοινωνία της αγοράς είναι εκείνη όπου τα πάντα είναι προς πώληση. Ίσως η ερώτηση που θα έπρεπε να κάνουμε είναι ποια είναι εκείνα τα αγαθά που η αγορά δεν θα έπρεπε να μπορεί να αγοράσει, αντί για το τι μπορεί να αγοράσει το χρήμα» (Sandel & Asemoglu, 2026).

Απο-παγκοσμιοποίηση: Ανάσχεση της προηγούμενης κατάστασης ή βίοι παράλληλοι;

Η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση του 2008, μαζί με άλλα διεθνή γεγονότα όπως το Brexit, η πολιτική επιβολής δασμών στο διεθνές εμπόριο από τον Πρόεδρο των ΗΠΑ Ντόναλντ Τράμπ (1η και 2η θητεία), η πανδημία, ο πόλεμος στην Ουκρανία, η παγκόσμια ενεργειακή κρίση, η μείωση των άμεσων ξένων επενδύσεων, τα προβλήματα στις αλυσίδες ανεφοδιασμού μετά την πανδημία κ.ά., (Irwin, 2020, Kleintop, 2022, Velasco, 2022) οδήγησαν την παγκόσμια οικονομία σε ύφεση και πολλούς επιστήμονες να υποστηρίξουν ότι υπάρχει ένα ρήγμα, μία επιβράδυνση στους ρυθμούς ανάπτυξης της παγκοσμιοποίησης και ότι έχουμε πλέον εισέλθει σε περίοδο απο-παγκοσμιοποίησης[7] ή «βραδείας παγκοσμιοποίησης» (slowbalisation), (Βιτζηλαίος, 2022, Σαμάρκου, 2022). Ίσως θα ήταν ακριβέστερο να εκλάβει κανείς τη σχέση ως αναδιοργάνωση, ή ως εξισορρόπηση ανάμεσα σε δυνάμεις που προωθούν την παγκοσμιοποίηση και σε εκείνες που εστιάζουν στην απο-παγκοσμιοποίηση και τη στροφή προς εθνικές και τοπικές προτεραιότητες (Kornprobst & Wallace, 2025).

Ωστόσο, δεν πρόκειται τόσο για πλήρη αντιστροφή της παγκοσμιοποίησης, όσο για μια μετατόπιση προς την περιφερειοποίηση,[8] την αύξηση των εμπορικών φραγμών (π.χ. δασμοί) και τη μεγαλύτερη έμφαση στην εθνική ασφάλεια και αυτάρκεια. Παρ' όλα αυτά, παγκόσμιες προκλήσεις όπως η κλιματική αλλαγή, οι μεταναστευτικές ροές, η γήρανση του πληθυσμού, κ.ά. εξακολουθούν να απαιτούν διεθνή συνεργασία.

Η απο-παγκοσμιοποίηση αποτελεί μια ροπή προς έναν λιγότερο διασυνδεδεμένο κόσμο, που χαρακτηρίζεται από ισχυρά εθνικά κράτη, τοπικές λύσεις και ελέγχους στα σύνορα, αντί για παγκόσμιους θεσμούς, διεθνείς συνθήκες και ελεύθερη μετα-

7. Ο όρος «απο-παγκοσμιοποίηση» με ρητή διεθνή ονομασία και επιστημονική περιγραφή αναφέρθηκε για πρώτη φορά από τον Βάλντεν Μπέλλο το 2002.

8. Ενώ στη προηγούμενη φάση ο στόχος ήταν κυρίως η μείωση του κόστους εργασίας και η μεταφορά της παραγωγής σε χώρες που εξασφάλιζαν φτηνό εργατικό δυναμικό, μετά το 2008 διακρίνεται μία τάση να «μετακομίζουν» οι επιχειρήσεις σε πολιτικά φιλικές - συμμαχικές χώρες που έχουν φτηνότερο εργατικό κόστος απ' ό,τι η χώρα όπου βρίσκεται η κεντρική διοίκηση της επιχείρησης (friend-shoring) ή σε χώρες με γεωγραφική εγγύτητα (near-shoring) (Kornprobst & Wallace, 2025).

κίνηση. Με άλλα λόγια, η απο-παγκοσμιοποίηση διεκδικεί εκ νέου τις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές δραστηριότητες που σταδιακά απώλεσαν τα κράτη-έθνη και καθορίζονταν πέρα από την εθνική επικράτεια και τα εθνικά σύνορα (Held & McGrew, 2004). Οι βασικοί στόχοι της απο-παγκοσμιοποίησης συνοψίζονται στην υποστήριξη και ενδυνάμωση των τοπικών οικονομιών, στη θωράκιση της εθνικής ασφάλειας από τυχόν διεθνείς οικονομικές ή γεωπολιτικές κρίσεις, στη μείωση των κινδύνων για πιθανές εμπλοκές στις εφοδιαστικές αλυσίδες.[9] Οι αρνητικές συνέπειες της απο-παγκοσμιοποίησης μπορούν να οδηγήσουν σε έλλειψη ετοιμότητας να αναγνωριστούν παγκόσμια προβλήματα (π.χ. πανδημία, κλιματική αλλαγή), να αποδυναμωθούν διεθνείς συνεργασίες και πιθανά να δημιουργήσουν προβλήματα σε αναπτυσσόμενα κράτη που αναζητούν διεθνείς διασυνδέσεις, πρότυπα και πρακτικές.

Οι ανάστροφες ροές κεφαλαίων αποτελούν σημαντικό δείκτη για τη διαδικασία επικράτησης της απο-παγκοσμιοποίησης. Οι άμεσες ξένες επενδύσεις προς χώρες «φθηνής παραγωγής» μειώνονται, γεγονός που καταδεικνύει την αλλαγή στις αλυσίδες αξίας (Milanovic, 2022). Οι χρηματοοικονομικές ροές γίνονται περισσότερο εθνικά προσανατολισμένες, πιο φιλικές προς τους «συμμάχους».[10] Οι έλεγχοι των εξαγωγών σε τσιπ, Τεχνίτη Νοημοσύνη και βιοτεχνολογία εντατικοποιούνται. Οι τάσεις αυτές σηματοδοτούν μια συστηματική ανάσχεση των παλιών μορφών παγκοσμιοποίησης. Οι ροές κεφαλαίων και ο προστατευτισμός ανασχεδιάζονται για να ενισχύσουν την απο-παγκοσμιοποίηση (Dadush, 2022). Συνεπώς, οι νέοι δασμοί και οι περιορισμοί στις ροές κεφαλαίων ενδυναμώνουν την απο-παγκοσμιοποίηση στο υλικό σκέλος της οικονομίας, αλλά ταυτόχρονα επιτρέπουν ή/και ενθαρρύνουν μια νέα μορφή παγκοσμιοποίησης στις άυλες οικονομίες.

Επιπρόσθετα, στο πολιτικό πεδίο παρατηρείται μία έντονη προσπάθεια από πλευράς των πολιτικών να ισορροπήσουν ανάμεσα στις διεθνείς και τις τοπικές

9. Ένα ενδιαφέρον παράδειγμα απο-παγκοσμιοποίησης λαμβάνει χώρα κατά τη διάρκεια του πολέμου ανάμεσα στις ΗΠΑ – Ισραήλ και Ιράν (έναρξη 28.2.2026). Ως αντιπερισπασμό για τους βομβαρδισμούς στρατηγικών στόχων του Ιράν από τις ΗΠΑ και το Ισραήλ, το Ιράν απαγόρευσε τη διέλευση πλοίων από τα Στενά του Ορμούζ, βασική αρτηρία μεταφοράς πετρελαίου. Η διέλευση επιτρέπεται επιλεκτικά ανάλογα με την φίλα προσκείμενη πολιτική των κρατών ή με την καταβολή υψηλών τελών. Έτσι καταργείται η σιωπηλή αποδοχή της ελεύθερης διακίνησης της ναυσιπλοΐας, βασική προϋπόθεση για την απρόσκοπτη διακίνηση εμπορευμάτων και τη λειτουργία της αλυσίδας ανεφοδιασμού πάνω στην οποία στηρίζεται η παγκοσμιοποίηση. Πολλά κράτη επιχειρούν να συνάψουν διμερείς συμφωνίες για τη διέλευση των πλοίων αγνοώντας το ρυθμιστικό ρόλο των διεθνών οργανισμών και το κύρος των εμπορικών συμφωνιών. Στην περίπτωση αυτή τα κράτη αναλαμβάνουν το ρίσκο της αντιπαράθεσης και προσθέτουν ακόμα ένα λιθάρι στη διαδικασία απο-παγκοσμιοποίησης των υλικών αγαθών.

10. Η μείωση των διεθνών χρηματοοικονομικών ροών και των διεθνών επενδύσεων οφείλεται επίσης στη γενικευμένη ανασφάλεια λόγω γεωπολιτικών αναταράξεων (πόλεμοι, αποκλεισμοί εμπορικών διαύλων, κ.λπ.), υπερχρεωμένων αναπτυσσόμενων χωρών που δεν μπορούν πλέον να εγγυηθούν συνεχή ανάπτυξη ή/και αποπληρωμή των χρεών τους, στην αναίρεση διαφόρων συγκριτικών πλεονεκτημάτων στις χώρες της περιφέρειας, π.χ., αύξηση εργατικού κόστους, γραφειοκρατία, κ.ά. (Dadush, 2022, Kleintop, 2022).

ανάγκες και προτεραιότητες, καθώς επίσης, να ανακτήσουν χαμένο έδαφος εξουσίας απέναντι στους πολυεκατομμυριούχους (Kleintop, 2022) που, αφενός, με τις χορηγίες τους, καθορίζουν την εκλογή και πολιτική επιβίωση βουλευτών, κομμάτων και κυβερνήσεων, και αφετέρου, την τελευταία δεκαετία εμφανίζονται ολοένα συχνότερα να διεκδικούν οι ίδιοι πολιτικούς θώκους.[11]

Συνύπαρξη παγκοσμιοποίησης και απο-παγκοσμιοποίησης

Εκ πρώτης όψεως οι δύο τάσεις της παγκόσμιας οικονομίας φαίνεται να συγκρούονται και να μην υπάρχει πεδίο συνύπαρξης. Ωστόσο, η πραγματικότητα είναι διαφορετική. Οι γεωπολιτικές εξελίξεις μετά την πανδημία συγκροτούνται σε δύο κυρίαρχα, ανταγωνιστικά μπλοκ: τις ΗΠΑ και την Ευρώπη μαζί με τους συμμάχους τους και την Κίνα με τα φιλικά προς εκείνη κράτη. Η παγκόσμια οικονομία διασπάται επίσης σε δύο τάσεις: ένα κομμάτι υπερ-παγκοσμιοποιείται και αυτό περιλαμβάνει τις άυλες υπηρεσίες και ένα άλλο απο-παγκοσμιοποιείται και αναφέρεται στην υλική παραγωγή και στα αγαθά. Συνοπτικά, η παγκόσμια οικονομία προσλαμβάνει διπλή ταχύτητα: λιγότερη παγκοσμιοποίηση στα υλικά αγαθά και περισσότερη στα «δεδομένα» και την «πνευματική εργασία».

Εν τέλει, αυτό που φαίνεται ως αντίφαση είναι στην πραγματικότητα συνύπαρξη: ενισχύεται η παγκοσμιοποίηση των υπηρεσιών και συγχρόνως προωθείται η απο-παγκοσμιοποίηση των αγαθών (Gao, & Teo, 2023: 167, Kornprobst & Paul, 2021, Teo, 2023). Παράλληλα, λαμβάνει χώρα η περιφερειοποίηση της παραγωγής αγαθών που εξασφαλίζουν τις εφοδιαστικές αλυσίδες. Εν ολίγοις, περνάμε σε μία κατακερματισμένη[12] παγκοσμιοποίηση (splintering globalization) (Shearing, 2023) και το αποτέλεσμα είναι μια ανομοιόμορφη, πολλών ταχυτήτων παγκοσμιοποίηση. Η διαδικασία αυτή συνιστά μεταστροφή από ένα μοντέλο μιας ολοκληρωμένης νεοφιλελεύθερης, παγκόσμιας οικονομίας που βασιζόταν στην ενιαία και ενοποιημένη παγκόσμια αγορά, στο ελεύθερο εμπόριο και την αποδοτικότητα σε ένα κα-

11. Στην ετήσια έκθεσή της Oxfam με τίτλο *Resisting the Rule of the Rich. Protecting freedom from billionaire power. Executive summary*, Oxfam International January 2026: 3, η οργάνωση επισημαίνει: «Το φαινόμενο κατά το οποίο οι πλουσιότεροι επηρεάζουν και ελέγχουν την πολιτική δεν είναι νέο· είναι γνώριμο σε πολλές χώρες σε διάφορες γωνιές του κόσμου. Ωστόσο, τα γεγονότα στις ΗΠΑ το 2025 το κατέστησαν ίσως εντελώς σαφές: από χώρα σε χώρα, οι μεγιστάνες του πλούτου όχι μόνο έχουν συσσωρεύσει περισσότερο πλούτο απ' όσο θα μπορούσε ποτέ να δαπανηθεί, αλλά έχουν επίσης χρησιμοποιήσει αυτόν τον πλούτο για να εξασφαλίσουν την πολιτική ισχύ ώστε να διαμορφώνουν τους κανόνες που καθορίζουν τις οικονομίες και κυβερνούν τα κράτη.» https://www.oxfam.org/en/research/resisting-rule-rich

12. Ως νέο φαινόμενο το «splintering globalization» αναφέρεται στην ελληνική βιβλιογραφία με διαφορετικούς όρους όπως «κατακερματισμένη» ή «διασπώμενη παγκοσμιοποίηση» ή «παγκόσμιος κατακερματισμός». Μερικές φορές απαντώνται οι όροι «γεωοικονομικός κατακερματισμός» (geoeconomic fragmentation) και «περιφραγμένη παγκοσμιοποίηση» (gated globalization).

τακερματισμένο περιφερειακό σύστημα που καθορίζεται από γεωπολιτικούς ανταγωνισμούς, προστατευτισμό και την ανάδυση διαφορετικών, συχνά αντιτιθέμενων οικονομικών και τεχνολογικών μπλοκ.

Ο κατακερματισμός αυτός σημαίνει περίπλοκες διαπραγματεύσεις, κατοχύρωση της ασφάλειας των επενδύσεων και της παραγωγής που εξασφαλίζονται με διμερείς συμφωνίες. Πέρα από τα γεωπολιτικά ρίσκα, πρωταρχικό μέλημα αποτελεί η μείωση των κινδύνων που ενέχει ο κατακερματισμός τόσο της παραγωγής, όσο και των θεσμικών, χρηματοδοτικών, φορολογικών, και οικονομικών συμφωνιών. Σηματοδοτεί επίσης την απομάκρυνση από το δόγμα της αλληλοδιασύνδεσης, της αποδοτικότητας και των ανοικτών συνόρων προς στοχευμένες διμερείς συνεργασίες με χώρες που είναι πολιτικά ευθυγραμμισμένες μεταξύ τους (Shearing, 2023).

Πίνακας 1. Κατακερματισμένη παγκοσμιοποίηση

Τομέας	Διαδικασία	Στόχοι
Άυλες υπηρεσίες (εξ αποστάσεως εργασία)	Συνεχής παγκοσμιοποίηση	Χαμηλό κόστος μεταφοράς, ψηφιακή μεταφορά, μείωση εργασιακού κόστους
Υλική παραγωγή	Μερική απο-παγκοσμιοποίηση	Ασφάλεια, γεωπολιτική ανθεκτικές αλυσίδες αξίας
Εργοστάσια σε χώρες με φθηνό εργατικό δυναμικό	Συνεχίζουν υπό πίεση	Αλλαγή υποδείγματος, επανατοπικοποίηση (friend-shoring)

Αγορά εργασίας στην παγκοσμιοποίηση και την απο-παγκοσμιοποίηση

Βασικός στόχος της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας είναι η ανταγωνιστικότητα, συνεπώς η μείωση του κόστους παραγωγής κυρίως μέσω φθηνής εργασίας. Τούτο αφορά πρωτίστως την υλική παραγωγή όπως χειρωνακτικές εργασίες, βιομηχανική παραγωγή, συναρμολόγηση, εποπτεία (logistics), κ.ά. Ωστόσο, η μεταφορά παραγωγής σε χώρες με φτηνό εργατικό δυναμικό εξαρτάται επίσης από τις εγκαταστάσεις (π.χ. εργοστάσια), την ποιότητα του τοπικού εργατικού δυναμικού (μορφωτικό επίπεδο, φύλο, ηλικία), τις υποδομές (π.χ. μεταφορές, τηλεπικοινωνίες, κ.λπ.), το εργατικό δίκαιο της κάθε χώρας, τις γεωπολιτικές συμφωνίες, κ.ά. Η μεταφορά αυτών των εργασιών σε χώρες χαμηλού κόστους είναι μέρος του παλιού μοντέλου παγκοσμιοποίησης και επέφερε πολλές ανακατατάξεις και αβεβαιότητα στους εργαζόμενους των ανεπτυγμένων χωρών.

Με την εξέλιξη των τεχνολογιών επικοινωνίας η εξ αποστάσεως εργασία που

αφορά συνήθως άυλες υπηρεσίες (π.χ. λογισμικό, σχεδιασμός, έρευνα, ανάλυση δεδομένων, συμβουλευτική, ψηφιακές λειτουργίες επιχειρήσεων, κ.ά.) προσέφερε μια νέα δυνατότητα οργανωσιακής αναδιάρθρωσης των επιχειρήσεων και οργανισμών. Οι εργασίες αυτές δεν επηρεάζονται από σύνορα, υλικές υποδομές, φυσική παρουσία. Συνεπώς, ακόμη και σε περιόδους απο-παγκοσμιοποίησης, οι άυλες υπηρεσίες συνεχίζουν να διαδίδονται και να διεθνοποιούνται. Όπως πολύ εύστοχα παρατηρεί ο Β. Μιλάνοβιτς (Milanovic, 2022),

> *«Η παγκοσμιοποίηση όπως τη γνωρίζαμε – μέχρι την πανδημία- ήταν ασύμμετρη. Το κεφάλαιο μπορούσε να κινείται απρόσκοπτα, ενώ οι εργαζόμενοι ήταν καθηλωμένοι στις χώρες στις οποίες ζούσαν. Η νέα τάση απο-παγκοσμιοποίησης είναι εξίσου ασύμμετρη, αλλά ακριβώς αντίθετη από την προηγούμενη. Η φυσική παρουσία στους χώρους εργασίας δεν είναι πλέον απαραίτητη. Η εργασία προβλέπεται να καταστεί ολοένα και περισσότερο 'παγκόσμια', ενώ η διακίνηση κεφαλαίων να κατακερματιστεί. Είναι λοιπόν η εργασία και όχι το κεφάλαιο που θα παγκοσμιοποιηθεί στο εγγύς μέλλον».*

Ωστόσο, η μείωση των θέσεων εργασίας και η ανασφάλεια της αγοράς εργασίας που απορρέουν και από τις δύο φάσεις παγκοσμιοποίησης / απο-παγκοσμιοποίησης δημιουργούν αισθήματα ματαίωσης και κοινωνικής απόσυρσης για τους εργαζόμενους που καλούνται να επιβιώσουν σε μία επισφαλή αγορά εργασίας όπου κάποιοι περιττεύουν (Bauman, 2009). Στις συνθήκες αυτές έρχεται να προστεθεί και η αυξανόμενη χρήση της τεχνητής νοημοσύνης που αφορά εξίσου την υλική παραγωγή και τις άυλες υπηρεσίες. Νέες, αχαρτογράφητες ανακατατάξεις και ανασφάλειες αναμένονται να προστεθούν στις ήδη δυσμενείς συνθήκες απασχόλησης των εργαζομένων. [13]

Απο-παγκοσμιοποίηση στο πολιτικό επίπεδο, αντιδράσεις του κράτους-έθνους

Η απο-παγκοσμιοποίηση διαθέτει περισσότερο πολιτικά χαρακτηριστικά παρά οικονομικά, δεδομένου ότι επιδρά στην αποσταθεροποίηση πολλών διεθνών μεταπολεμικών ισορροπιών. Δεν αποτελεί μια «φυσική διαδικασία ή εξέλιξη», όπως

13. Μία πρώτη ανάλυση των συνθηκών εργασίας που διαμορφώνονται στις επιχειρήσεις που εισήγαγαν Τεχνητή Νοημοσύνη στην παραγωγή ή στις υπηρεσίες επιχειρεί η Άιντα Πόνσε ντελ Καστίγιο (Ponce del Castillo, 2026), η οποία επισημαίνει τα περίπλοκα νομικά ζητήματα που αναδύονται από την παράλληλη συνύπαρξη υποκειμένων και ρομπότ ή μποτ, τα θέματα άρσης της ιδιωτικότητας των εργαζομένων, την διαρκή παρακολούθηση της απόδοσής τους, αλλά και γενικότερα των πράξεών τους εν αγνοία τους, τη συμμόρφωσή τους με τους ρευστούς όρους και τις συνθήκες απασχόλησης, κ.ά.

π.χ., η διαδοχή των εποχών του έτους. Αντιθέτως, πρόκειται για πολιτική επιλογή, πολιτική αφήγηση και πολιτική σύγκρουση που οδηγεί σε επιθυμητές (π.χ. ενίσχυση της τοπικής εξουσίας) και ανεπιθύμητες εκφάνσεις (π.χ. άνοδος της Ακροδεξιάς). Κατ' επέκταση, συγκροτεί έναν διαρθρωτικό μετασχηματισμό που προσπαθεί να αναχαιτίσει την αποσταθεροποίηση που επέφερε η παγκοσμιοποίηση σε οικονομία, εργασία, κοινωνικές ιεραρχίες, εθνική ισχύ, πολιτισμικές νόρμες, προβάλλοντας ξανά την ανάγκη για ενδυνάμωση της εθνικής κυριαρχίας.

Επιπλέον, ένα άδικο διεθνές σύστημα δανεισμού (υψηλά επιτόκια, περιορισμένος χρόνος αποπληρωμής, κ.ά.) παγιδεύει τις χώρες με χαμηλό εισόδημα σε έναν αέναο κύκλο οικονομικών δυσκολιών που δεν επιτρέπει να δαπανηθούν κεφάλαια για την εθνική ανάπτυξη ή το κράτος πρόνοιας. Οι αξιολογήσεις των οίκων αξιολόγησης και οι όροι δανεισμού του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ) αποτρέπουν τις κυβερνήσεις από το να επενδύσουν σε κοινωνικές παροχές (Sandel & Asemoglu, 2026). Η στροφή ορισμένων λιγότερο ανεπτυγμένων χωρών προς περισσότερη προστασία των εθνικών τους συμφερόντων έλαβε προτεραιότητα και εκφράστηκε συχνά στις μετατοπίσεις των πολιτικών δυνάμεων προς την άκρα δεξιά και τον αυταρχισμό. Ωστόσο, εντοπίζονται επίσης και μετατοπίσεις προς τα αριστερά ιδίως σε χώρες της Λατινικής Αμερικής.

Το κράτος-έθνος στρέφεται προς την απο-παγκοσμιοποίηση για να προστατεύσει την οικονομική ανεξαρτησία του και το βιοτικό επίπεδο των πολιτών. Εν ολίγοις, βρίσκεται σε «συνθήκες άμυνας» ως προς την κυριαρχία του Οικονομικού. Επαναφέρει στο σκέλος της οικονομίας εμπορικούς δασμούς, τέλη, προστασία διέλευσης συνόρων, έλεγχο επενδύσεων, περιορισμούς στη μετανάστευση, στρατηγικές «επιστροφής παραγωγής» (re-shoring) κλπ. Στο πολιτικό επίπεδο επανέρχονται η επανεθνικοποίηση της πολιτικής αφήγησης, η ρητορική περί «εθνικής κυριαρχίας», η καχυποψία προς διεθνείς οργανισμούς και ενδεχομένως η απόσυρση της συμμετοχής τους από αυτούς, η επίθεση σε πολυμερή συστήματα (ΟΗΕ, ΕΕ, ΠΟΕ). Εντέλει, η διεθνής συνεργασία παρουσιάζεται ως ανασταλτικός παράγοντας και όχι ως λύση ή ευκαιρία. Η βασική αντίληψη συνοψίζεται στο ότι όταν ο κόσμος γίνεται πιο ασταθής, οι άνθρωποι νιώθουν ότι χάνουν τον έλεγχο και οφείλουν να αντιδράσουν. Με τη συνεχή επίκληση εξωτερικών απειλών (Κίνα, μετανάστες, παγκόσμιο σύστημα, κ.λπ.), οι ηγέτες αποσκοπούν να αποκτήσουν περισσότερη δύναμη και γι' αυτό να υποχρεούνται σε λιγότερη λογοδοσία. Τούτο οδηγεί σε ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας, συχνότερη αυταρχική λήψη αποφάσεων που αγνοεί τις δημοκρατικές διαδικασίες και στην ενίσχυση της εικόνας του αποφασιστικού ηγέτη, η οποία αποτελεί την απαρχή της αντιδημοκρατικής εξουσίας.

Η συμπίεση των εισοδημάτων των μεσαίων στρωμάτων προς τα κάτω, αλλά κυρίως η περιθωριοποίηση ή/και η φτωχοποίηση πολλών κοινωνικών ομάδων ωθούν τους πολίτες σε ακραίες επιλογές και αντιδράσεις. Είναι προφανές ότι η πόλωση ανάμεσα σε «κοσμοπολίτες» που είναι οι «παγκοσμιοποιημένοι κερδισμένοι» σε «εθνικιστές» οι οποίοι θεωρούνται οι «τοπικά χαμένοι» δημιουργεί ανασφάλεια

και κοινωνικά ρήγματα και έντονες αντιμαχόμενες πολιτικές ταυτότητες (Berend, 2021: 406) που ενδεχομένως να υπερκεράζουν την κλασσική διαιρετική τομή «δεξιά/αριστερά». Υπό το πρίσμα αυτό, αυξάνονται η πολιτική δυσαρέσκεια, η πόλωση, οι διαμαρτυρίες, ενώ παράλληλα περιορίζονται τα δημοκρατικά δικαιώματα των πολιτών. Συχνά οι κυβερνήσεις χρησιμοποιούν βίαιες, κατασταλτικές πρακτικές για να τιθασεύσουν τις πολιτικές διαμαρτυρίες των πολιτών.

Η απο-παγκοσμιοποίηση εκφράζεται ως αίτημα για επανάκτηση της ασφάλειας, του ελέγχου για εθνικά θέματα και για διεθνείς συναλλαγές με την ισχυροποίηση του κράτους-έθνους. Εγείρεται επιτακτικά η απαίτηση για δημοκρατικό έλεγχο των αγορών, για περιορισμό της ικανότητας των πολυεθνικών επιχειρήσεων να επιβάλουν διακανονισμούς στις δραστηριότητες των κρατών, και εντέλει, επαναπολιτικοποίηση της οικονομίας (Giddens, 1998). Υπό αυτό το πρίσμα η ανασφάλεια αποτελεί δομικό χαρακτηριστικό του συστήματος (Bauman, 2009) και εκφράζεται σε τρία αλληλένδετα επίπεδα: στην οικονομική ανασφάλεια (π.χ., απώλεια θέσεων εργασίας, φόβος υποβιβασμού στην κοινωνική ιεραρχία, τοπικές οικονομίες που υποφέρουν), στην πολιτισμική ανασφάλεια (π.χ., φόβος απώλειας ταυτότητας, αίσθηση ότι οι αξίες αλλάζουν πολύ γρήγορα, άγχος για μετανάστευση και δημογραφικές αλλαγές) και στη υπαρξιακή/πολιτική ανασφάλεια (π.χ., αβεβαιότητα για το μέλλον, καχυποψία απέναντι σε θεσμούς, αίσθηση ότι «το κράτος δεν μας προστατεύει») (James, 2018).

Από πλευράς πολιτικής ηθικής η ανασφάλεια είναι συνυφασμένη με την απώλεια αξιοπρέπειας στην εργασία και συντελεί στην ανεξέλεγκτη λειτουργία των αγορών χωρίς κανένα περιορισμό από ηθικές αξίες (Sandel, 2013). Συνεπώς, από αυτήν την οπτική γωνία η ανασφάλεια είναι αποτέλεσμα ηθικο-πολιτικών επιλογών και πρακτικών που εντέλει απονομιμοποιούν τη λειτουργία των αγορών.

Συνοπτικά, πέρα από τις οικονομικές παραμέτρους, θα μπορούσαμε να επισημάνουμε ότι ο Z. Μπάουμαν θεωρεί την παγκοσμιοποίηση ως μηχανή παραγωγής ανασφάλειας, ενώ ο Μ. Σάντελ την εκλαμβάνει ως μηχανή διάβρωσης της ηθικής και της δημοκρατίας. Συνδυάζοντας τις δύο προσεγγίσεις αναφερόμαστε σε ένα φαινόμενο δομικής κρίσης και ταυτόχρονα μίας ηθικής κρίσης που οδηγούν στην απο-παγκοσμιοποίηση και στην έκφραση ποικίλων λαϊκιστικών αντιλήψεων που υιοθετεί στα πολιτικά προγράμματά της κυρίως η Ακροδεξιά.

Όσον αφορά το λαϊκισμό εμφανίζεται με τον γνωστό διχοτομικό, απλουστευτικό λόγο: ο «λαός» εναντίον των «ελίτ», τα εθνικά θέματα πρέπει να προτάσσονται και να κυριαρχούν έναντι των παγκόσμιων, να υπάρχει εθνικός έλεγχος και όχι παγκόσμιο «χάος» (Laclau, 2005, Mudde & Rovira Kaltwasser, 2017). Οι επιλογές αυτές αποτελούν γενικά χαρακτηριστικά του λαϊκισμού και απλώς ενισχύονται με τις τάσεις απο-παγκοσμιοποίησης και προάσπισης του κράτους έθνους. Εν ολίγοις, η απο-παγκοσμιοποίηση εμφανίζεται ως προστασία του «λαού» και όχι ως απώλεια διεθνών διασυνδέσεων και συναλλαγών (Woods, 2016),

Η Ακροδεξιά αποδείχθηκε ιδιαίτερα ικανή να αξιοποιήσει την ανασφάλεια και

να αυξήσει την πολιτική επιρροή της σε πολλές χώρες της Ευρώπης, αλλά και σε παγκόσμιο επίπεδο. Κεντρικός πυλώνας των πολιτικών προγραμμάτων της αναδείχθηκε η ταυτοτική προστασία (identity protectionism) των πολιτών που προβάλλει δίνοντας έμφαση στην κοινωνική ομοιογένεια, στην περιχαράκωση των εθνικών κοινοτήτων και κοινωνιών και στον αποκλεισμό κάθε ξένου στοιχείου που δεν αντλεί την προέλευσή του από το έθνος. Απλουστεύοντας σύνθετα προβλήματα οικονομικά ή διεθνών σχέσεων προβάλλεται ως προστάτης και τα μεταφράζει σε συνωμοσιολογία (π.χ., οι ξένοι, οι ελίτ και οι παγκόσμιες συμφωνίες σου παίρνουν τη δουλειά).[14] Τα παραπάνω συντείνουν στο να προβάλλεται η αναγκαιότητα για κλειστά σύνορα και η επιβολή αυστηρού συστήματος ελέγχου που εξασφαλίζουν το δόγμα νόμος και τάξη. Για να νομιμοποιηθεί ο αυταρχισμός επιστρατεύεται ο φόβος και μάλιστα εκείνος που έρχεται από έξω (π.χ., ο κίνδυνος έρχεται απ' έξω: κλείνεις πόρτες, σώζεις την πατρίδα και εσένα).

Η ιδεολογική αυτή σύνδεση αποδεικνύεται ένας ανατροφοδοτούμενος κύκλος: Απο-παγκοσμιοποίηση σημαίνει αποσταθεροποίηση, σημαίνει ανασφάλεια, σημαίνει ακροδεξιά αφήγηση, σημαίνει πολιτικές απομόνωσης, σημαίνει περισσότερη απο-παγκοσμιοποίηση.

ΜΜΕ: Υποστηρικτική δύναμη της παγκοσμιοποίησης και της απο-παγκοσμιοποίησης

Η παγκοσμιοποίηση των ΜΜΕ άλλαξε ριζικά τους τρόπους που παράγεται, διαμοιράζεται και καταναλώνεται η πληροφορία σε έναν κόσμο που συνεχώς διασυνδέεται (McChesney, 2008, Rantanen, 2005). Ο Καστέλλς (Castells, 2007) υποστήριξε την θέση της «διαδικτυωμένης κοινωνίας», όπου η σύνδεση των ΜΜΕ με τη χρήση των νέων τεχνολογιών άλλαξε τη δυναμική των συστημάτων επικοινωνίας και κατά συνέπεια αναίρεσε τους φραγμούς των εθνικών συνόρων, καθόρισε τις πολιτισμικές ανταλλαγές και τους τρόπους διάχυσης της πληροφορίας (Kuang, 2024). Αναφερόμαστε σε ένα δυναμικό φαινόμενο που επικράτησε παγκόσμια και καταναλώνεται διεθνώς. Μολονότι τα ΜΜΕ προσφέρουν δυνατότητες για πολιτιστικές ανταλλαγές και διασυνδέσεις, που ενδέχεται να οδηγήσουν σε πολιτιστική ομογενοποίηση, παρατηρείται και το αντίθετο, δηλαδή, πολιτισμική διαφοροποίηση λόγω ψηφιακού χάσματος. Η παγκοσμιοποίηση των ΜΜΕ είναι ένα περίπλοκο σύστημα που ενέχει τάσεις ομογενοποίησης και διαφοροποίησης συγχρόνως, ανάλογα με τα χαρακτηριστικά της κοινωνίας στην οποία απευθύνεται. Με την συμπίεση χώρου και χρόνου (Harvey,

14. Στην Ευρώπη η Ακροδεξιά εκμεταλλεύτηκε πολιτικά το φόβο των πολιτών ότι οι πρόσφυγες και οι μετανάστες, εκτός του ότι θα πάρουν τις δουλειές τους, θα αποκτήσουν δικαιώματα στις υπηρεσίες του κράτους πρόνοιας με συνέπεια να μειώνονται τα κονδύλια που προορίζονται για τους γηγενείς (Rodrik, 2017: 24).

1990) που επιτεύχθηκε μέσω των νέων τεχνολογιών της επικοινωνίας (δορυφορική τηλεόραση, διαδίκτυο, μέσα κοινωνικής δικτύωσης, κινητή τηλεφωνία, δορυφόροι, κ.ά.), δημιουργείται η αίσθηση ενός ενιαίου παγκόσμιου παρόντος. Παγκόσμιες αφηγήσεις και κοινά πλαίσια νοήματος ορίζουν τι είναι «σημαντικό» παγκοσμίως, δημιουργούν κοινά ενδιαφέροντα και γεγονότα (global events) παράγουν κοινό αφήγημα (κρίση, ανάπτυξη, τρομοκρατία, πανδημία, κ.λπ.) (Danowski & Park, 2025). Οι πρακτικές αυτές ενοποιούν συμβολικά τον κόσμο.

Στο πεδίο της πολιτιστικής παγκοσμιοποίησης διαχέονται κοινά πρότυπα κατανάλωσης και ζωής, δημιουργούνται υβριδικές ταυτότητες, μειώνεται η πολιτισμική απόσταση (τουλάχιστον επιφανειακά). Η κουλτούρα γίνεται παγκόσμιο εμπόρευμα (Asemoglu, & Robinson, 2024, Sandel & Asemoglu, 2026).

Οι νέες τεχνολογίες της επικοινωνίας συνδέουν τις επιχειρήσεις με τις αγορές παγκοσμίως, επιτρέπουν την εξ αποστάσεως εργασία, διευκολύνουν διεθνείς επενδύσεις και κατευθύνουν την κατανάλωση με όχημα τη διαφήμιση. Συνεπώς, τα ΜΜΕ και η επικοινωνία λειτουργούν ως υποδομές της παγκόσμιας οικονομίας τόσο όσον αφορά την παγκοσμιοποίηση, όσο και την απο-παγκοσμιοποίηση. Τα ΜΜΕ, και η επικοινωνία γενικότερα, αποτελούν κινητήρες της παγκοσμιοποίησης / απο-παγκοσμιοποίησης επειδή εκτός από τις απαραίτητες διασυνδέσεις, παράγουν επίσης πραγματικότητα, δεν την περιγράφουν απλώς.

Είναι ενδιαφέρον να παρατηρήσει κανείς ότι τα ΜΜΕ εφαρμόζουν τις ίδιες πρακτικές σχετικά με την προβολή της παγκοσμιοποίησης ή της απο-παγκοσμιοποίησης. Επιδίδονται στην κατασκευή φόβου και ανασφάλειας μέσω συνεχούς προβολής κρίσεων, απειλών, «εισβολών», πολιτισμικών συγκρούσεων, κ.ά. Η παγκοσμιοποίηση παρουσιάζεται άλλοτε ως ευκαιρία και άλλοτε ως κίνδυνος (Danowski & Park, 2025). Η εναλλαγή αυτή καθορίζεται πρωτίστως από τα εθνικά συμφέροντα και από τα συμφέρονται των ιδιοκτητών των επιχειρήσεων ΜΜΕ που ανήκουν στην πλειονότητά τους σε εθνικούς ή υπερεθνικούς ομίλους.

Ειδικότερα, σε περίοδο απο-παγκοσμιοποίησης τα ΜΜΕ προωθούν μία «εθνικοποιημένη» αφήγηση, δηλαδή, πλαισιώνουν και σχολιάζουν τα διεθνή γεγονότα από εθνική σκοπιά, ενισχύουν το εθνικό «εμείς» έναντι του παγκόσμιου «άλλου», και γενικώς ενισχύουν διχοτομικά σχήματα επιχειρημάτων, επαναφέρουν σύνορα στο λόγο, ακόμη κι' αν έχουν χαλαρώσει γεωπολιτικά στην πράξη. Η παγκόσμια πραγματικότητα μεταφράζεται σε εθνικό τραύμα ή απειλή. Η τάση αυτή ενισχύεται από την αλγοριθμική πόλωση που επικρατεί συνήθως στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Οι πλατφόρμες ενισχύουν το ακραίο περιεχόμενο, ανακυκλώνοντας τις ίδιες απόψεις και αποκλείοντας διαφορετικές αντιλήψεις – επιχειρήματα, δημιουργώντας θαλάμους αντήχησης (echo chambers), ευνοούν την προσωποποίηση -ιδίως για να επιρρίπτουν ευθύνες-, επιβραβεύουν αισθήματα θυμού και απλοποιούν σύνθετες αλυσίδες αιτιότητας και πληροφοριών. Η πολυπλοκότητα της παγκοσμιοποίησης αντικαθίσταται από συνθήματα (Danowski & Park, 2025).

Τα ΜΜΕ μπορούν να προβάλουν δασμούς, κλειστά σύνορα, κ.λπ. ως «φυσιολογικά» μέτρα, να παρουσιάσουν την απομόνωση ως «ρεαλισμό», να κανονικοποιήσουν αυταρχικές πρακτικές. Συμβάλλουν επίσης στο να νομιμοποιηθούν οι απο-παγκοσμιοποιητικές πολιτικές ώστε να γίνει πολιτικά αποδεκτή η απο-παγκοσμιοποίηση. Παρόμοια επιχειρήματα, αλλά με αντεστραμμένο πρόσημο, χρησιμοποιήθηκαν για να υποστηρίξουν την παγκοσμιοποίηση.

Πίνακας 2. Ο ρόλος των ΜΜΕ σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης / απο-παγκοσμιοποίησης

Λειτουργία ΜΜΕ	Παγκοσμιοποίηση	Απο-παγκοσμιοποίηση
Ροή Πληροφορίας	Ενοποίηση κόσμου	Υπερφόρτωση και φόβος
Πολιτισμός	Υβριδικές ταυτότητες	Άμυνα ταυτότητας
Οικονομία	Παγκόσμιες αγορές	Προστατευτισμός
Πολιτική	Κοσμοπολιτισμός	Εθνικισμός

Συνοπτικά, η επικοινωνία και τα ΜΜΕ αποτελούν κινητήριο δύναμη της παγκοσμιοποίησης και της απο-παγκοσμιοποίησης. Ειδικότερα, είναι ο βασικός επιταχυντής της παγκοσμιοποίησης, αλλά και ο βασικός πολλαπλασιαστής των κοινωνικών αντιδράσεων που συντείνουν στην απο-παγκοσμιοποίησή της. Χωρίς τα ΜΜΕ η παγκοσμιοποίηση θα ήταν μια αργή διαδικασία, ενώ η απο-παγκοσμιοποίηση θα ήταν αδύναμη. Με τη χρήση της επικοινωνίας και των ΜΜΕ όλα γίνονται πιο γρήγορα, όλα γίνονται πιο συγκρουσιακά. Συνεπώς, η απο-παγκοσμιοποίηση δεν αποτελεί μόνον μια οικονομική μεταβολή, αλλά και μια μετατόπιση στις επικοινωνιακές και θεσμικές δυναμικές, η οποία μελλοντικά θα πρέπει να μελετηθεί από διαφόρους επιστημονικούς κλάδους. Σύμφωνα με τους Ντανόφσκι και Παρκ

> *«… καθώς η παγκόσμια ολοκλήρωση υποχωρεί, τα πρότυπα επικοινωνίας προσαρμόζονται αναλόγως: οι διαμαρτυρίες και η πόλωση αυξάνονται, η εντροπία μειώνεται και οι κυβερνήσεις καθίστανται πιο πιθανό να υιοθετήσουν μέτρα ψηφιακού αυταρχισμού.» (Danowski, & Park, 2025: 10).*

Συμπεράσματα

Κατά το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα οι εξελίξεις στην τεχνολογία, ιδίως στον τομέα της επικοινωνίας, προσέφεραν πλήθος νέων δυνατοτήτων ταχύτερης και ασφαλέστερης διασύνδεσης των οικονομιών πέρα από τα εθνικά σύνορα με αποτέλεσμα να καταστεί εφικτή η προσπάθεια ενοποίησης των οικονομιών, των κοινωνιών και των πολιτισμών σε παγκόσμιο επίπεδο, δημιουργώντας νέους δεσμούς αλληλεξάρτη-

σης ανάμεσα στις κοινωνίες. Με όχημα τη διασύνδεση της οικονομίας η τάση αυτή επεκτάθηκε στο πολιτικό επίπεδο, ενώ επηρέασε τις πολιτισμικές αντιλήψεις και ιδίως τα καταναλωτικά πρότυπα.

Υπό την πρωτοκαθεδρία των ΗΠΑ, τα Δυτικά κράτη υιοθέτησαν την ιδεολογική άποψη ότι η παγκοσμιοποίηση θα ήταν επωφελής για όλες τις οικονομίες. Ωστόσο, με την πάροδο των ετών η παγκοσμιοποίηση ανέδειξε κερδισμένους και χαμένους αναφορικά με τα εθνικά κράτη. Αλλεπάλληλες παγκόσμιες κρίσεις (λ.χ., χρηματοπιστωτική κρίση του 2008, πανδημία, πόλεμος στην Ουκρανία, κ.ά.) επέφεραν παγκόσμια οικονομική ύφεση με αποτέλεσμα να παρατηρηθεί ένα αντίστροφο ρεύμα οικονομικής πολιτικής εισάγοντας μέτρα προστατευτισμού στη ροή του εμπορίου το οποίο ονομάστηκε απο-παγκοσμιοποίηση.

Στην ουσία η απο-παγκοσμιοποίηση δεν αποτελεί ένα φαινόμενο που υποκαθιστά ένα άλλο, αλλά σηματοδοτεί μία συνύπαρξη δύο οικονομικών υποδειγμάτων: ενισχύεται η παγκοσμιοποίηση των υπηρεσιών και συγχρόνως προωθείται η απο-παγκοσμιοποίηση των αγαθών. Επιπλέον, με την απο-παγκοσμιοποίηση εισάγεται μία νέα συνθήκη όσον αφορά τις εργασιακές σχέσεις. Ενώ στην παγκοσμιοποίηση διακρίνεται η ελεύθερη ροή των κεφαλαίων και η καθήλωση των εργαζομένων στον τόπο διαμονής τους, με την απο-παγκοσμιοποίηση αντιστρέφονται οι όροι και το κεφάλαιο κατακερματίζεται, ενώ η εργασία αποδεσμεύεται από τοπικούς περιορισμούς και παγκοσμιοποιείται (εξ αποστάσεως εργασία).

Η απο-παγκοσμιοποίηση εκτός από οικονομικά διαθέτει επίσης ισχυρά πολιτικά χαρακτηριστικά, δεδομένου ότι επιδρά στην αποσταθεροποίηση πολλών διεθνών μεταπολεμικών ισορροπιών. Αφορά έναν διαρθρωτικό μετασχηματισμό που προσπαθεί να αναχαιτίσει την αποσταθεροποίηση που επέφερε η παγκοσμιοποίηση, δηλαδή, εκφράζεται ως αίτημα για επανάκτηση της ασφάλειας, του ελέγχου για εθνικά θέματα και για διεθνείς συναλλαγές από το κράτος-έθνος και για τον περιορισμό της ικανότητας των πολυεθνικών επιχειρήσεων να επιβάλουν οικονομικούς περιορισμούς στις δραστηριότητες των κρατών.

Είναι προφανές ότι η ανασφάλεια αποτελεί δομικό χαρακτηριστικό του συστήματος και έναυσμα για την υποστήριξη συντηρητικών έως ακροδεξιών πολιτικών θέσεων. Η ταυτοτική προστασία, η έμφαση στην κοινωνική ομοιογένεια, στην περιχαράκωση των εθνικών κοινοτήτων και κοινωνιών και στην αποπομπή κάθε ξένου προς το έθνος στοιχείου συνάδουν με τα προτάγματα της απο-παγκοσμιοποίησης η οποία εμφανίζεται ως μέτρο προστασίας του «λαού» και όχι ως απώλεια διεθνών διασυνδέσεων και συναλλαγών. Η άνοδος του λαϊκισμού συνδέεται άμεσα με τα παραπάνω ιδεολογικά προτάγματα στοχεύοντας να επιδιώξει μια επανεξέταση των κοινωνικών σχέσεων και ανισοτήτων.

Τα ΜΜΕ με τη χρήση των νέων τεχνολογιών άλλαξαν τη δυναμική των συστημάτων επικοινωνίας και κατά συνέπεια αναίρεσαν τους φραγμούς των εθνικών συνόρων, επέδρασσαν στις πολιτισμικές ανταλλαγές και στους τρόπους διάχυσης της

πληροφορίας με αποτέλεσμα να καταστούν απαραίτητη υποδομή για τη λειτουργία της παγκοσμιοποίησης καθώς επίσης της απο-παγκοσμιοποίησης. Είναι ενδιαφέρον να επισημανθεί ότι τα ΜΜΕ εφαρμόζουν τις ίδιες πρακτικές σχετικά με την προβολή της παγκοσμιοποίησης και της απο-παγκοσμιοποίησης.

Στο πολιτισμικό επίπεδο προωθούν παγκόσμιες αφηγήσεις και κοινά πλαίσια νοήματος, προβάλλουν καταναλωτικές τάσεις και συμβάλλουν στο να μειωθούν οι πολιτιστικές διαφορές. Σε εθνικό επίπεδο μπορούν να επηρεάσουν την πολιτική ταύτιση, την εμπιστοσύνη στους θεσμούς, την αποδοχή και εφαρμογή οικονομικών μεταρρυθμίσεων, την προβολή διαμαρτυρίας και την πολιτική πόλωση. Συνεπώς, τόσο η παγκοσμιοποίηση όσο και η απο-παγκοσμιοποίηση δεν αποτελούν απλώς μια δομική ή οικονομική διαδικασία, αλλά και μια επικοινωνιακή-πολιτική πρακτική η οποία επιταχύνει τις διαδικασίες.

Η απο-παγκοσμιοποίηση δεν αποτελεί αποκλειστικά ένα οικονομικό ή πολιτικό φαινόμενο, αλλά συγχρόνως και ένα κοινωνικό και επικοινωνιακό. Εξετάζοντας την αλληλεπίδραση μεταξύ εμπορικού προστατευτισμού και επικοινωνιακών πρακτικών, διαπιστώνονται ευρείες κοινωνικές μετατοπίσεις που ενδεχομένως να προσανατολίζονται προς μια απομάκρυνση από τις παγκόσμιες αγορές. Σήμερα, όπως επισημαίνεται (Rodrik, 2017: 27) η πρόκληση για τους φορείς χάραξης πολιτικής είναι να εξισορροπήσουν τις ανισότητες που προκαλεί η παγκοσμιοποίηση, ώστε να διατηρηθεί μια σχετικά ανοιχτή παγκόσμια οικονομία, περιορίζοντας ταυτόχρονα τις υπερβολές της και επιτρέποντας στα έθνη-κράτη να εκμεταλλεύονται τα συγκριτικά τους πλεονεκτήματα προς όφελος των λαών τους.

Βιβλιογραφία

Anholt, S. (2005). Some important distinctions in place branding. *Place Brand Public*, 1(2), 116–121.

Asemoglu, D. & Robins J.A. (2024). Culture, institutions and social equilibria: A framework, *Working Paper 28832*, National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA, http://www.nber.org/papers/w28832

Bello W. (2002). *Deglobalization: Ideas for a New World Economy*, new updated
Edition, Dhaka, University Press Ltd.

Castells, M. (2007). Communication, power and counter-power in the network society, *International Journal of Communication*, 1, 238-266.

Dadush, U. (2022). Deglobalisation and protectionism, *Working Paper* 18/2022, Bruegel.

Danowski, J.A. & Park, H.-W. (2025), Deglobalization Trends and Communication Variables: A Multifaceted Analysis from 2009 to 2023, *Information*, 16, 403-436.

Gao, Z. and Teo T. (2023). Introduction: Theorizing the psychology of deglobalization, *Theory & Psychology*, 33(2) 163 –174.

Gereffi, G., Humphrey, J., & Sturgeon, T. (2005). The governance of global value chains. *Review of International Political Economy*, 12(1), 78–104.

Giddens A. (1994). *The consequences of modernity*, Cambridge: Polity.

Gray, A. (2017), What is globalization anyway?, *World Economic Forum*, Jan. 10, https://www.weforum.org/stories/2017/01/what-is-globalization-explainer/#:~:text=In%20simple%20terms%2C%20globalization%20is,traditions%20are%20traded%20and%20assimilated.

Harvey, D. (1990), *The condition of postmodernity*, Blackwell Publishers, Cambridge Massachusetts.

Irwin D. A. (2020). *The pandemic adds momentum to the deglobalization trend*, Peterson Institute for International Economics, https://www.piie.com/blogs/realtime-economics/pandemic-adds-momentum-deglobalization-trend

James H., (2018). Deglobalization: The Rise of Disembedded Unilateralism, *Annual Review of Financial Economics*, 10, 219-23.

Jameson, F. (1991). *Postmodernism, or, the Cultural Logic of Late Capitalism*, Durham, North Carolina, Duke University Press.

Kleintop, J. (2022). Deglobalization Is Political, Not Economic, *Advisor Perspectives Newsletter*, 4.12.2022, https://www.advisorperspectives.com/commentaries/2022/04/12/deglobalization-is-political-not-economic

Kornprobst M. & Paul T. V. (2021). Globalization, deglobalization and the liberal international order, *International Affairs*, 97(5), 1305–1316.

Kornprobst, M. & Wallace, J. (2021). *What is deglobalization?*, Chatham House, https://www.chathamhouse.org/2021/10/what-deglobalization

Kuang, Y. (2024). Globalization of Media: Impacts and Implications in a Connected World. *Global Media Journal*, 22:70. https://www.globalmediajournal.com/open-access/globalization-of-media-impacts-and-implications-in-a-connected-world.php?aid=94801.

Laclau, E. (2005). *On Populist Reason,* London: Verso.

McChesney, R. W. (2008). *The Political Economy of Media: Enduring Issues, Emerging Dilemmas*, New York, Monthly Review Press.

Milanovic, B. (2022). The beginning of a new globalization, *Social Europe*, 21st February 2022, https://www.socialeurope.eu/the-beginning-of-a-new-globalisation.

Milanovic, B. (2025). What Comes After Globalization?, *Jacobin Magazine*, 03.24.2025, https://jacobin.com/2025/03/what-comes-after-globalization

Oxfam International (2026). *Resisting the Rule of the Rich. Protecting freedom from billionaire power*. Executive summary, Oxfam International January 2026, https://www.oxfam.org/en/research/resisting-rule-rich

Ponce Del Castillo, A. (2026). AI transcription tools promise efficiency but bring legal exposure, surveillance risks, and threats to fundamental rights. *Social Europe*, 21st January 2026, https://www.socialeurope.eu/ai-note-takers-at-work-the-silent-threat-to-privacy-and-compliance

Porter, M. E. (1985). *Competitive advantage: Creating and sustaining superior performance*. New York: Free Press.

Rantanen, T. (2005). *The Media and Globalization*, Thousand Oaks: SAGE Publications Ltd.

Rodrik, D. (2017). *Populism and the economics of globalization*, Working Paper 23559, National Bureau Of Economic Research, Cambridge Massachusetts, Revised July 2017.http://www.nber.org/papers/w23559

Sandel, M. J. (2013). *What Money Can't Buy: The Moral Limits of Markets*, London: Penguin Books.

Sandel, M. J. & Asemoglu, D. (2026). *Reclaiming Democracy from the Market*, Project Syndicate, Insider Interview 6.3.2026, https://www.project-syndicate.org/onpoint/saving-democracy-in-the-age-of-ai-by-daron-acemoglu-and-michael-j-sandel-2026-03

Shearing, N. (2023). World economy is fracturing, not deglobalizing. Geopolitics are creating a more uncertain economic environment as the global economy splinters into competing blocs. *World Economic Forum*, 8.2.2023 https://www.chathamhouse.org/2023/02/world-economy-fracturing-not-deglobalizing

Teo, T. (2023). In the aftermath of globalization: Antiglobalizing and deglobalizing forms of subjectivity. *Theory & Psychology*, 33(2), 193–208.

Velasco, A. (2022). Fact-Checking the Deglobalization Narrative, *Project Syndicate*, Jun 22, 2022, https://www.project-syndicate.org/commentary/world-trade-false-deglobalization-narrative-by-andres-velasco-2022-06

Woods, N. (2016). Populism is spreading. This is what's driving it. *World Economic Forum*, https://www.weforum.org/stories/2016/12/populism-is-spreading-this-is-whats-driving-it/

World_Inequality_Report_2026 (2026). https://wir2026.wid.world/www-site/uploads/2026/01/World_Inequality_Report_2026.pdf.

Bauman, Z. (2004). *Παγκοσμιοποίηση, οι συνέπειες για τον άνθρωπο*, Αθήνα: Πολύτροπον.

Bauman, Z. (2009). *Ρευστοί καιροί. Η ζωή την εποχή της αβεβαιότητας*, Αθήνα: Μεταίχμιο.

Bauman, Z. (2012). *Παράπλευρες απώλειες. Κοινωνικές ανισότητες στην εποχή της παγκοσμιοποίησης*, Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.

Berend, I. T. (2021). *Οικονομική ιστορία του ευρωπαϊκού 20ού αιώνα. Τα οικονομικά συστήματα από το laissez-faire στην παγκοσμιοποίηση*, μετ. Θ. Α. Βασιλείου, Αθήνα: Gutenberg.

Βιτζηλαίος Β. (2022). Το τέλος της παγκοσμιοποίησης; *Θεματικό Δελτίο Διεθνών & Ευρωπαϊκών Εξελίξεων ΕΝΑ «Πόλεμος στην Ουκρανία: Διαστάσεις, συνέπειες & προεκτάσεις»*, τχ. 5, Μάρτιος 2022, 20-26.

Held, D. & McGrew, A. (2004). *Παγκοσμιοποίηση / Αντι-Παγκοσμιοποίηση*, Αθήνα: Πολύτροπον.

Mudde, C. & Rovira Kaltwasser, C. (2017). *Λαϊκισμός. Μια συνοπτική εισαγωγή,* Αθήνα: Επίκεντρο.

Piketty, T. (2014). *Το κεφάλαιο τον 21ο αιώνα*, Αθήνα: Πόλις.

Σαμάρκου Κ. (2022). Capital Economics: Από την αποπαγκοσμιοποίηση στο παγκόσμιο ρήγμα, *Money Review*, 11/07/2022, https://www.moneyreview.gr/business-and-finance/83443/capital-economics-apo-tin-apopagkosmiopoiisi-sto-pagkosmio-rigma/

Σκορδίλη, Σ., Καλογερέσης, Θ., Τσάμπρα, Μ. (2024). *Οικονομικές Γεωγραφίες της Παγκοσμιοποίησης. Παγκόσμιες προκλήσεις και τοπικές αποκρίσεις*, Κάλλιπος Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις (ΕΜΠ).

Απο-παγκοσμιοποίηση, απο-δυτικοποίηση και ΜΜΕ: Η επιστροφή της λογοκρισίας και της ανοιχτής προπαγάνδας

Γιώργος Πλειός

Περίληψη

Στην ανάλυση εξετάζεται ευσύνοπτα η έννοια απο-παγκοσμιοποίηση, η οποία γίνεται αντιληπτή όχι τόσο ως αναστροφή της παγκοσμιοποίησης και επιστροφή στο σκληρό κέλυφος του εθνικού κράτους, αλλά κυρίως ως διαδικασία απο-δυτικοποίησης της παγκοσμιοποίησης. Στο πλαίσιο αυτό εξετάζονται οι μορφές μέσω των οποίων εκδηλώνεται η απο-παγκοσμιοποίηση στις οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές σχέσεις και ακολούθως στον πολιτισμό. Η ανάλυση εστιάζει στην πολιτιστική απο-παγκοσμιοποίηση και ιδιαίτερα σε αυτήν η οποία λαμβάνει χώρα τόσο στο πεδίο του πολιτισμού όσο και μέσω αυτού στα υπόλοιπα πεδία κοινωνικής οργάνωσης. Δυο είναι οι κύριες μορφές της απο-παγκοσμιοποίησης που εξετάζονται στην περιοχή των μέσων επικοινωνίας. Πρώτον στη διακοπή του συνεχούς αυτού του πεδίου σε οικουμενική κλίμακα μέσω εθνικών και περιφερειακών εμποδίων που εγείρονται και δεύτερο μέσω της άμεσης και ισχυρής προπαγάνδας η οποία ασκείται, ιδιαίτερα σε συνθήκες πολεμικών συρράξεων. Η ανάλυση καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η εξελισσόμενη διαδικασία απο-παγκοσμιοποίησης ως απο-δυτικοποίηση της παγκοσμιοποίησης οδηγεί στην αναγκαιότητα για μια νέα αρχιτεκτονική της οικουμενικής διασύνδεσης των εθνικών οικονομικών, πολιτικών και πολιτισμικών συστημάτων.

Απο-παγκοσμιοποίηση ή απο-δυτικοποίηση της παγκοσμιοποίησης

Η συζήτηση στη διεθνή βιβλιογραφία για το θέμα δεν είναι πρόσφατη, και συνδέεται με την κρίση της μονοπολικότητας μετά την κατάρρευση του διπολισμού το 1989 (Jončić & Jazić, 2014). Ορισμένοι ερευνητές τη θεωρούν τάση που συνοδεύει τη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση και τα ζητήματα της ταυτότητας (Mocombe, 2023).

Η απο-παγκοσμιοποίηση ορίζεται συχνά ως διαδικασία αντίστροφη προς αυτήν της παγκοσμιοποίησης (Bello, 2008). Προκειμένου να κατανοήσουμε την απο-παγκοσμιοποίηση, είναι χρήσιμο να δούμε πώς ορίζεται η παγκοσμιοποίηση. Οι απα-

ντήσεις είτε συγκλίνουν είτε αποκλίνουν είτε είναι διαμετρικά αντίθετες (Δεμερτζής, 1996). Υπερέχει, θεωρούμε, η προσέγγιση που ορίζει την παγκοσμιοποίηση όχι ως διαδικασία πλανητικής εξομοίωσης στην οικονομία, στη διακυβέρνηση και στην κουλτούρα, ή ως τέτοια που χειραγωγείται από τη Δύση. Αυτό δεν αποκλείει την κυριαρχία της Δύσης, είτε των ΗΠΑ είτε, δευτερευόντως, και/ή της ΕΕ. Αποκλείει όμως το γεγονός ότι ο κόσμος γίνεται μια παγκόσμια κοινωνία όπου όλοι έχουν ίδια δικαιώματα και υποχρεώσεις, ισχύουν οι ίδιοι κανόνες στη λειτουργία του οικονομικού και πολιτικού συστήματος, οι ίδιες αξίες και κανόνες συμπεριφοράς (δηλαδή της Δύσης). Η παγκοσμιοποίηση είναι μάλλον η πλανητική διασύνδεση μεταξύ των οικονομικών, πολιτικών, και κοινωνικών συστημάτων, καθώς και της κουλτούρας διαφόρων εθνικών κρατών (Giddens, 2014, Δεμερτζής, 1996). Πρόκειται για διαδικασία στην οποία αναπτύσσονται ποικίλες διεργασίες, τόσο εξομοίωσης, όσο και διαφοροποίησης, αλλά και ανάδειξης στα αντίστοιχα υποσυστήματα φορέων και τάσεων από μη δυτικά εθνικά κράτη. Υπό το πρίσμα αυτό, η απο-παγκοσμιοποίηση γίνεται αντιληπτή ως συνέχεια και μέρος της παγκοσμιοποίησης.

Αν αυτή είναι η οριζόντια όψη της παγκοσμιοποίησης, υπάρχει και η κάθετη, η οποία έχει μελετηθεί σχετικά λιγότερο. Αυτή συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με τις σύγχρονες διαδικασίες «απο-παγκοσμιοποίησης» (Lindert & Williamson, 2003, Πλειός, 1998). Αναφέρεται στις σχέσεις ανισότητας μεταξύ εθνικών κρατών εν τω μέσω της παγκοσμιοποίησης (Lindert & Williamson 2003, Milanovic 2007). Αυτή τροφοδοτεί τον ανταγωνισμό μεταξύ κρατών, περιφερειών κ.λπ., καθώς και την προσπάθεια διατήρησης ή ανατροπής των σχέσεων κυριαρχίας (James, 2018). Η διάσταση αυτή της παγκοσμιοποίησης, η οποία συχνά ταυτίζεται με την απο-παγκοσμιοποίηση διερευνήθηκε από τις θεωρίες του ιμπεριαλισμού, της κυριαρχίας των (δυτικών) πολυεθνικών εταιρειών κοκ. Από την άποψη αυτή η κυριαρχία της Δύσης στα διασυνδεδεμένα μεταξύ τους επιμέρους κοινωνικά συστήματα (οικονομία, πολιτική, κουλτούρα κοκ) περιέχει και τον ανταγωνισμό μεταξύ των κυρίαρχων φορέων και των ανταγωνιστικών τους - τα οποία επιζητούν να απεξαρτηθούν ή και να κυριαρχήσουν (Sen, 2002). Είναι το σημείο συνάντησης της οριζόντιας και της κάθετης διάστασης της παγκοσμιοποίησης.

Υπό την έννοια αυτή, η απο-παγκοσμιοποίηση είναι μια διαδικασία δημιουργίας «φίλτρων» στην αλληλεξάρτηση μεταξύ κρατών σε πλανητική κλίμακα (James, 2018). Στο βαθμό που κυριαρχούν δυτικοί «παίκτες», η απο-παγκοσμιοποίηση εμφανίζεται ως διαδικασία απο-δυτικοποίησής της. Ορισμένοι το αποκαλούν αυτό πολυπολικότητα (Jončić & Jazić 2014). Ωστόσο ο όρος είναι προβληματικός καθώς παραπέμπει σε ισοδύναμους πόλους. Αυτό μπορεί α) να είναι πολιτικό ζητούμενο, όχι όμως ακόμα μια σύγχρονη πραγματικότητα και β) ως τέτοια μπορεί αποκτήσει υπόσταση μόνο αν εκφραστεί θεσμικά στη ρύθμιση του συστήματος διεθνών σχέσεων. Δεν αντανακλά όμως τη σημερινή πραγματικότητα της αναδόμησης του παγκοσμιοποιημένου κόσμου. Επιπλέον, η απο-παγκοσμιοποίηση, ή απο-δυτικοποι-

ημένη παγκοσμιοποίηση, ενίοτε συνοδεύεται από διαδικασίες περιφερειοποίησης (όχι απαραίτητα γεωγραφικής). Ήτοι από τη δημιουργία δικτύων μεταξύ εθνικών κρατών ή υποσυστημάτων τους, που διέπονται από ιδιαίτερους κανόνες οι οποίοι δεν ανήκουν ούτε στους εθνικούς ούτε και στους παγκόσμιους, ειδικά αυτούς που απορρέουν από νεοφιλελεύθερη ρύθμιση. Σ' αυτήν την κατηγορία ανήκουν λ.χ. όχι μόνο οι BRICS, αλλά και η ΕΕ, ιδιαίτερα μετά την υιοθέτηση του «ευρωπαϊκού συντάγματος» και πιο πρόσφατα του προγράμματος Rearmament, ο Κύκλος της Σαγκάης κ.ά.

Γνωρίσματα της απο-παγκοσμιοποίησης

Η απο-παγκοσμιοποίηση εκδηλώνεται με πολλούς τρόπους, κυρίως όμως οικονομικούς, καθώς η οικονομική παγκοσμιοποίηση είναι η βάση της σύγχρονης, νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης (James, 2018). Η πολιτική είναι υποστηρικτική αυτής, ενώ η πολιτισμική όχι πάντα απαραίτητη. Η απο-παγκοσμιοποίηση δεν είναι στην πραγματικότητα αποδόμηση, αλλά ανασυγκρότηση της παγκοσμιοποίησης με τρόπο ώστε στη διαχείριση της πλανητικής διασύνδεσης να μετέχουν περισσότερα εθνικά κράτη, εθνικοί, περιφερειακοί ή διεθνείς οργανισμοί κοκ. Τους κανόνες της πλανητικής διασύνδεσης δεν τους επιβάλλει πλέον μονομερώς η Δύση αλλά περισσότεροι παίκτες (μεμονωμένες χώρες ή οργανισμοί οικονομικής και πολιτικής συνεργασίας). Η πλανητική διασύνδεση κοινωνικών συστημάτων, ροών και ανταλλαγών δεν ανατρέπεται για να εγκλειστούν εκ νέου στα εθνικά σύνορα αλλά συνεχίζεται με άλλους όρους. Συνεπώς, η ατμομηχανή της διαδικασίας απο-παγκοσμιοποίησης δεν βρίσκεται τόσο στην οριζόντια όσο στην κάθετη διάστασή της. Στα επιμέρους κοινωνικά υποσυστήματα εκλαμβάνει διαφορετικές διαστάσεις.

Οικονομική απο-παγκοσμιοποίηση

Σύμφωνα με τον Bello (2008), η οικονομική απο-παγκοσμιοποίηση συντελέστηκε σε τέσσερα στάδια. Πρώτο, η κρίση στα ασιατικά χρηματιστήρια το 1997. Δεύτερο, η αποτυχία της Συνόδου του ΠΟΕ (WTO) στο Seatle, το Σεπτέμβριο 1999. Τρίτο, η κατάρρευση του χρηματιστηρίου της ΝΥ τον Μάρτιο 2001. Τέταρτο, η οικονομική κρίση 2008 και οι συνεπακόλουθες κρίσεις στις χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου (PIGS), στην Ιρλανδία και την Ισλανδία.

Στην οικονομία, η απο-παγκοσμιοποίηση εκδηλώνεται ως μείωση διασυνοριακών ροών, ως ανάσχεση ή και συρρίκνωση της διεθνούς επέκτασης της τραπεζικής δραστηριότητας (Montaruli, 2025), ως μείωση του δανεισμού από άλλες χώρες (Todorova, Moraliyska & Raycheva, 2025), ή ως αύξηση του διεθνούς εμπορίου διαμέσου μικρό-

τερων εφοδιαστικών αλυσίδων (Thakur-Weigold & Miroudot, 2024). Εκδηλώνεται επίσης με την ανάδυση περιφερειακών δικτύων οικονομικής συνεργασίας, όπως ο Κύκλος της Σαγκάης ή οι BRICS, με την απο-δολαροποίηση των συναλλαγών, ή με τη λήψη προστατευτικών μέτρων (π.χ. δασμών) (Schilirò, 2025). Αυτό ισχύει και για τις κυρώσεις που επιβάλλουν ορισμένες χώρες ή διεθνείς οργανισμοί στα προϊόντα άλλων χωρών, συνήθως για πολιτικούς λόγους. Τέτοιες ήταν οι κυρώσεις που επέβαλαν οι δυτικές χώρες στη Ρωσία για την προσάρτηση της Κριμαίας (2014), και από το 2022 για την εισβολή της στην Ουκρανία (Brancaccio & Califano, 2023). Ως επιπρόσθετα βήματα στη διαδικασία απο-παγκοσμιοποίησης μπορούν να θεωρηθούν τα μποϊκοτάζ, λ.χ. ισραηλινών προϊόντων μετά την 7/10/2023 (Sarandaliev, 2024). Τέλος θα πρέπει να συμπεριλάβουμε τα εμπόδια στις διεθνείς εμπορικές και οικονομικές συναλλαγές, στον τουρισμό, στα επαγγελματικά ταξίδια κ.ά. κατά την περίοδο της πανδημίας COVID-19 (Thakur-Weigold & Miroudot, 2024).

Πολιτική απο-παγκοσμιοποίηση και ο ρόλος της στην οικονομική παγκοσμιοποίηση

Αν η οικονομική απο-παγκοσμιοποίηση είναι η βάση της συνολικής απο-παγκοσμιοποίησης η πολιτική είναι εκτελεστικός της βραχίονας ή/και η αιτία γι' αυτήν. Σύμφωνα με τον Bello (2008) σημαντικό ρόλο στην απο-παγκοσμιοποίηση έπαιξε η διαπάλη παγκοσμιοποιητών και εθνικιστών (π.χ. νεότερος Μπους) στις ΗΠΑ και τελικά, με την επικράτηση των δεύτερων, η επικράτηση της προτεραιότητας της πολιτικής (ισχύος) έναντι της οικονομίας.

Ειδικότερα, προκλήθηκε από την άσκηση πολιτικού ελέγχου επί των εισροών και εκροών στις χρηματο-οικονομικές ροές και τις ροές εμπορευμάτων και εργαζομένων, τη στάση απέναντι σε διεθνείς οργανισμούς ή εντός αυτών, την υπαγωγή των πολιτιστικών προϊόντων και των ροών της πληροφορίας σε πολιτικούς στόχους κ.ά. Στο ίδιο πλαίσιο μπορούμε να εντάξουμε και την πρόσφατη εισβολή του Αμερικανικού στρατού στην Βενεζουέλα και την επιδίωξη προσάρτησης με πολιτικά ή στρατιωτικά μέσα της Γροιλανδίας στις ΗΠΑ.

Η στροφή αυτή επεδίωκε να ελέγχεται η παγκοσμιοποίηση από τις ΗΠΑ όχι μόνο με οικονομικά μέσα, αλλά με την πιθανότητα να υποχωρήσουν αμερικανικές επιχειρήσεις και οικονομία στη διαδικασία του ανταγωνισμού, να ελέγχονται μέσω της πολιτικής ισχύος οι ενεργειακές πηγές, οι εισαγωγές (προστατευτισμός), ο ανταγωνισμός με την Κίνα (δασμοί), η αξία του δολαρίου, διάφοροι οργανισμοί (ΠΟΕ, Παγκόσμιας Τράπεζας, ΔΝΤ) προς όφελος του αμερικανικού κεφαλαίου κ.ά. Σε αυτό δεν είναι χωρίς σημασία η ανάκαμψη της Ρωσίας σύμφωνα με το δόγμα Πριμακώφ (Chiriac, 2024).

Στο βαθμό που ευσταθεί ότι οι απο-παγκοσμιοποιητικές πρακτικές των Αμερικανών

νεοσυντηρητικών να ελέγχουν πολιτικά το παγκόσμιο (οικονομικό) «χωριό» οφείλονται στην έγερση της Ρωσίας, της Κίνας κ.ά. χωρών, ικανών να απειλήσουν την κυρίαρχη οικονομική θέση των ΗΠΑ, τότε αυτές είναι η συνέχεια της παγκοσμιοποίησης με άλλα, πολιτικά, μέσα (Jerome, 2025). Συνεπώς, αυτά μπορούσαν να αντιμετωπιστούν με την πολιτική αμφισβήτηση αυτής της προσπάθειας των ΗΠΑ ή άλλων Δυτικών κρατών και υπερεθνικών οργανισμών, όπως φαίνεται ότι έγινε, μεταξύ άλλων, με την εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία.

Στη διαδικασία της πολιτικής απο-παγκοσμιοποίησης εντάσσεται η αποδυνάμωση του ΟΗΕ, του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου, οι ανεπιχειρηματολόγητες πλέον παραβιάσεις του Διεθνούς Δικαίου χωρίς σημαντικές ή καθόλου αντιδράσεις των διεθνών οργανισμών, όπως λ.χ. στον πόλεμο του ΝΑΤΟ εναντίον της Γιουγκοσλαβίας, στην απόσχιση του Κοσόβου, στην παραβίαση των συμφωνιών Μινσκ, στην εισβολή των ΗΠΑ στη Βενεζουέλα (στις 3/1/2026) κ.λπ. Σημαντική συμβολή στην πολιτική απο-παγκοσμιοποίηση συνιστά η κρίση υπερεθνικών σχηματισμών όπως η ΕΕ, που άρχισε να γίνεται ορατή με το Brexit (Tunyi, Hussain, & Areneke, 2024), η ρήξη μεταξύ χωρών μελών της ΕΕ για τις σχέσεις της με τη Ρωσία και την εμπλοκή της στον ρωσο-ουκρανικό πόλεμο κ.ά., η δημιουργία περιφερειακών σχηματισμών οικονομικής και πολιτικής συνεργασίας (λ.χ. BRICS). Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται επίσης η στρατηγική συνεργασία χωρών εκτός καθιερωμένων οργανισμών (ΝΑΤΟ, ASEAN, ΕΕ κ.ά.), π.χ. Ρωσίας – Κίνας, Ρωσίας – Β. Κορέας, Ρωσίας – Ιράν, Κίνας – Ιράν κοκ. Ωστόσο, σε πλανητικό επίπεδο και ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά την Ευρωπαϊκή Ένωση, σημαντική στιγμή στη διαδικασία απο-παγκοσμιοποίηση πρέπει να θεωρείται η νέα (2025) Στρατηγική Εθνικής Ασφάλειας (NSS) των ΗΠΑ.

Σημαντικές μορφές πολιτικής απο-παγκοσμιοποίησης είναι ακόμα ο τερματισμός της συμφωνίας για τα πυρηνικά το 2025, ο τερματισμός των στρατιωτικών συμφωνιών της Ρωσίας με τον Καναδά, την Πορτογαλία και τη Γαλλία. Σημαντική μορφή πολιτικής απο-παγκοσμιοποίησης είναι και οι απελάσεις διπλωματών, λ.χ. Ρώσων διπλωματών από την Ελλάδα και ακολούθως Ελλήνων διπλωματών από τη Ρωσία. Τέλος, ιδιαίτερα σημαντική μορφή απο-παγκοσμιοποίησης θεωρείται η ανάσχεση μετακινούμενων πληθυσμών, ιδιαίτερα των αιτούντων άσυλο, από το 2015 και εντεύθεν (Leblang & Peters, 2022).

Πολιτιστική απο-παγκοσμιοποίηση

Η απο-παγκοσμιοποίηση δεν θα μπορούσε να παράγει οικονομικά και πολιτικά αποτελέσματα, αν δεν λάμβανε χώρα και στην περιοχή της κουλτούρας, νοούμενης ως τρόπου σκέψης και ζωής που εκδηλώνεται μέσα από πολυάριθμες δραστηριότητες ατόμων, ομάδων και κοινωνιών. Για να συμβεί αυτό χρειάζεται να υπάρξει μια διαδικασία απο-δυτικοποίησης της παγκοσμιοποίησης ή, άλλως, ως έγερση θεσμικών

«διοδίων» από πολλούς οικουμενικούς παίκτες στην ανταλλαγή πολιτιστικών προϊόντων και των χαρακτηριστικών που τα διέπουν.

Έτσι, οι επιμέρους μορφές πολιτισμού, ιδιαίτερα τα ΜΜΕ, γίνονται πεδίο και ισχυρό μέσο απο-παγκοσμιοποίησης. Εδώ μπορούμε να εντάξουμε την εγκατάλειψη εκ μέρους των ΗΠΑ της UNESCO το 1984 (Matala, 1996), την αποχώρηση χωρών από διεθνείς πολιτιστικές διοργανώσεις (Eurovision) εξ αιτίας της συμμετοχής του Ισραήλ (Ertnews, 2025), ή έντονης κριτικής της επειδή η χαμηλή ποιότητα των τραγουδιών συνδέεται μα τον υπερεθνικό χαρακτήρας της διοργάνωσης (Coleman, 2008).

Μορφές πολιτιστικής απο-παγκοσμιοποίησης είναι ακόμα η προώθηση τοπικού περιεχομένου και η μείωση του ξένου, λ.χ. αμερικανικών σειρών (European Union, 2010), η στροφή σε μη αμερικανικές ξένες σειρές, λ.χ. τουρκικές (Karlıdağ & Bulut, 2014), οι κρατικές επιδοτήσεις της τοπικής παραγωγής (Podara & Matsiola, 2023) κ.ά. Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται η στροφή των παγκόσμιων εταιρειών σε τοπικές αγορές, αποδυναμώνοντας πολυεθνικούς κολοσσούς όπως π.χ. το Netflix (Jati & Serenade, 2024).

Μορφή πολιτιστικής απο-παγκοσμιοποίησης είναι και οι περιορισμοί στη δημοσιογραφική κάλυψη γεγονότων παγκόσμιας σημασίας. Τέτοιοι είναι λ.χ. η τοπικοποίηση και περιφερειοποίηση των ειδήσεων παρότι δεν επιβάλλονται με πολιτικές αποφάσεις (Bebawi & Borges-Rey, 2023, Danowski & Park 2025, Mutsvairo, Hoge, 1997), η σιγή που επιβάλλεται σε ορισμένες «φωνές» στο όνομα καταπολέμησης της παραπληροφόρησης, η ενίσχυση εθνικιστικών αφηγήσεων στην ενημέρωση κοκ. (Rosenfeld & Wallace 2024). Σημαντικότερες μορφές πολιτιστικής απο-παγκοσμιοποίησης είναι εκείνες που αφορούν στο διαδίκτυο και στα ψηφιακά προϊόντα, όπως η αύξηση των εθνικών ελέγχων στις ανταλλαγές ψηφιακών πολιτιστικών προϊόντων, ο αποκλεισμός ξένων πλατφορμών (λ.χ. του TikTok ή της Meta σε Ρωσία και Κίνα), οι αλγοριθμικοί φραγμοί που χρησιμοποιούν οι πλατφόρμες και προσαρμόζουν γεωγραφικά το περιεχόμενό τους (Wallace, 2022) κ.ά.

Ακόμα σημαντικότερη είναι η πολιτιστική προκατάληψη εναντίον εθνικών πολιτισμών που συνοδεύεται από απαγορευτικά μέτρα στις πολιτιστικές ανταλλαγές. Τέτοια είναι λ.χ. η εξάπλωση της ρωσοφοβίας όπως εκφράζεται με περιορισμούς στις πολιτιστικές ανταλλαγές και σε αθλητικούς αγώνες μετά το 2022 (Wells, 2022). Στο ίδιο πλαίσιο εγγράφεται και το μποϊκοτάζ ισραηλινών πολιτιστικών προϊόντων μετά την 7/10/2023 με αρνητικές συνέπειες στις ισραηλινές ταινίες (Mitelpunkt, 2023).

Απο-παγκοσμιοποίηση και ΜΜΕ

Μια σημαντική συνέπεια της απο-παγκοσμιοποίησης στη μαζική επικοινωνία είναι ο κατακερματισμός του διεθνούς ενιαίου επικοινωνιακού χώρου από παρεμβάσεις της πολιτικής εξουσίας ορισμένων χωρών. Αυτή εκδηλώνεται: α) με την επίταση

της προπαγανδιστικής λειτουργίας προϊόντων ΜΜΕ (Danowski & Park, 2025) σε συνδυασμό β) με την επίταση της λογοκρισίας και τον περιορισμό της ελευθερίας του Τύπου (Caesmann κ.ά. 2024, Fang, 2024, Golovchenko, 2022) με διάφορους τρόπους. Σε συνθήκες πολεμικής σύρραξης αυτά συνεπάγονται γ) σύγκλιση μεταξύ λογικής του Μέσου και λογικής του Στρατού, δ) ισχυρό ρόλο των παραποιημένων και ψευδών ειδήσεων στην επικοινωνιακή κάλυψη των συγκρούσεων στο σύγχρονο ψηφιακό περιβάλλον και ε) οι πολεμικοί ανταποκριτές να αντιμετωπίζονται στρατιωτικοί στόχοι (Πλειός, 2005).

Κατακερματισμός του «παγκόσμιου χωριού» στο επικοινωνιακό πεδίο

Η λογοκρισία, οι απαγορεύσεις λειτουργίας Μέσων ή πρόσβασης σε αυτά κ.ά. συνιστούν χρήση σκληρής πολιτιστικής δύναμης, ενώ η «ανοικτή» προπαγάνδα συνιστά χρήση ήπιας πολιτιστικής δύναμης.

Α. Λογοκρισία – απαγόρευση λειτουργίας Μέσων

Ίσως η πιο έκδηλη μορφή κατακερματισμού του παγκόσμιου επικοινωνιακού χώρου είναι η άσκηση λογοκρισίας, με περισσότερο έντονη την απαγόρευση λειτουργίας ξένων Μέσων, την εκδίωξη ή ανάκληση ανταποκριτών ΜΜΕ, τον περιορισμό της επαγγελματικής τους δραστηριότητας ή, ακόμα χειρότερα, τη σύλληψη και φυλάκισή τους. Λογοκρισία είναι τόσο η παρεμπόδιση της πρόσβασης μελών του κοινού σε ορισμένα περιεχόμενα, όσο και η παρεμπόδιση με τεχνικά ή νομικά-θεσμικά μέσα της δημοσίευσης και απεύθυνσης στο κοινό ορισμένου περιεχομένου (Howard, 2024; Messina, 2023: 4 -14). Έτσι, μετά από μια μακρά διαδρομή διευρυνόμενης ελευθερίας της έκφρασης και του Τύπου στη Δύση, επανέρχονται ρητοί περιορισμοί που προέρχονται από φορείς της πολιτικής εξουσίας, στο όνομα πολιτικών σκοπιμοτήτων και προτεραιοτήτων.

Οι περιπτώσεις διαρκώς πολλαπλασιάζονται. Πρώτο, χαρακτηριστική περίπτωση είναι η από πολλών ετών λειτουργία του «Μεγάλου Τείχους Προστασίας» (Greate firewall) στην Κίνα που δεν επιτρέπει στους πολίτες της την είσοδό τους στο παγκόσμιο διαδίκτυο, αν δεν διαθέτουν σχετικό λογισμικό (VPN). Αυτό δεν ισχύει μόνο για τους κινέζους πολίτες αλλά για όλους όσους ζουν στη χώρα. Το «Μεγάλο Τείχος Προστασίας» είναι στην πραγματικότητα ένα σύστημα νομοθετικών και τεχνολογικών μέτρων με τα οποία οι κρατικές υπηρεσίες ελέγχουν το διαδίκτυο εντός της χώρας. Όπως δεν μπορεί ένας κάτοικος της Κίνας να εισέλθει στο παγκόσμιο (Δυτικό) διαδίκτυο, έτσι και ένας χρήστης ή δημιουργός περιεχομένου δεν μπορεί να εξάγει το

προϊόν του στην Κίνα. Το «Μεγάλο Τείχος» ξεκίνησε το 1998 ως μέρος του Golden Shield Project από το Υπουργείο Δημόσιας Ασφάλειας και ολοκληρώθηκε το 2008. Επιπλέον, από τον Ιούλιο 2025 οι αρχές της χώρας απαγορεύσαν την προβολή της γνωστής ιστοσελίδας only fans, επικαλούμενες την καταπολέμηση της πορνογραφίας.

Ωστόσο δεν είναι μόνο οι χώρες που χαρακτηρίζονται στη Δύση ως «αυταρχικές» ή χωρίς δημοκρατία εκείνες που κατακερματίζουν τον παγκόσμιο επικοινωνιακό χώρο ασκώντας λογοκρισία. Παρόμοια μέτρα λαμβάνονται και στη Δύση. Οι λογοκριτικές αυτές απαγορεύσεις είναι τόσο άμεσες όσο και έμμεσες.

Δεύτερο, ιδιαίτερα προβληματική από την άποψη της ελευθερίας του Τύπου είναι η απαγόρευση λειτουργίας ρωσικών Μέσων στην ΕΕ μετά την εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία στις 24/2/2022. Κοινό τους γνώρισμα, σύμφωνα με την απαγορεύουσα αρχή, είναι ότι συνδέονται με τη ρωσική κυβέρνηση (Happold-Matthew & Bogdanova–Iryna 2024). Σε αυτή την κατηγορία παραβίασης της ελευθερίας του Τύπου πρέπει να συμπεριλάβουμε και την απέλαση Ρώσων ανταποκριτών ΜΜΕ από την Ελλάδα (Απελαύνουν Ρώσους δημοσιογράφους από την Ελλάδα, 2025). Επιπλέον, στην Ελλάδα έχει μπλοκαριστεί η πρόσβαση των χρηστών το λογαριασμό του ρωσικού πρακτορείου ειδήσεων RIA Novosti στοTelegram.

Τρίτο, ως απάντηση στην απαγόρευση ρωσικών ΜΜΕ στην ΕΕ, η ρωσική κυβέρνηση αποφάσισε να απαγορεύσει και αυτή στη Ρωσία τη λειτουργία 81 Μέσων από 25 χώρες της ΕΕ («Ρωσικό μπλόκο σε 81 ΜΜΕ από την Ε.Ε.», 2024), μεταξύ των οποίων και σε 4 ελληνικά. Πρόκειται για μεγάλα, εμβληματικά ΜΜΕ, ενώ τα Radio Free Europe και Radio Liberty (που επίσης απαγορεύτηκαν) είχαν διαδραματίσει καταλυτικό ρόλο κατά την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου και είχαν σημαντική συνεισφορά στην επικράτηση της Δύσης έναντι της ΕΣΣΔ. Η ρωσική κυβέρνηση έχει επίσης μπλοκάρει την είσοδο εκατομμυρίων πολιτών της σε πολλούς λογαριασμούς στο Telegram.

Τέταρτο, στις άμεσες λογοκριτικές απαγορεύσεις που εφαρμόζονται στην Ευρωπαϊκή Ένωση ανήκει η πολιτική της *προ-αφαίρεσης* (*prebunking)*, όπως την διακήρυξε η Πρόεδρος της ΕΕ, Ursula von der Layen. Η τελευταία ισχυρίστηκε σε δημόσια τοποθέτησή της, ότι η παραπληροφόρηση (ήτοι η αντίπαλη άποψη ή, άλλως, η άποψη μιας αντίπαλης χώρας, όπως π.χ. η Ρωσία, για μείζονος σημασίας οικονομικά ή πολιτικά γεγονότα) θεωρείται «ιός». Για την αντιμετώπιση αυτού ιού, υπάρχουν δυο τρόποι, όπως είπε. Η αποδόμηση/διάψευση της άποψης του αντιπάλου μετά τη δημοσίευσή της ή η παρεμπόδιση της δημοσίευσής της, ήτοι η λογοκρισία (Doyle, 2025, “EU chief Ursula Von der Leyen calls to ‘vaccinate’ the population against so-called disinformation by using pre-bunking”, 2025, “Von der Leyen: EU citizens must be “vaccinated” against disinformation”, 2025), την οποία η ίδια θεωρεί περισσότερο αποτελεσματική και επιβεβλημένη. Αν παρακάμψουμε το ερώτημα πόσο αποτελεσματική είναι η προληπτική λογοκρισία, τα θεμελιώδη ζητήματα που ανακύπτουν είναι: α) μια άποψη δεν μπορεί να διαψευσθεί ή να

επαληθευθεί, καθώς συνιστά ερμηνεία γεγονότων και συνεπώς απόρροια προβολής ενός ευρύτερου γνωστικού σχήματος, όπως λ.χ. η ιδεολογία, σε ένα ειδικότερο ζήτημα. Ως γνωστόν, παρά τα περί του αντιθέτου αμέτρητα τεκμήρια, υπάρχουν ακόμα και σήμερα υποστηρικτές της επίπεδης γης, και β) ακόμα σημαντικότερο, σε μια δημοκρατία, η άποψη δεν μπορεί να τιμωρείται ούτε μπορεί να παρεμποδίζεται να εκφραστεί. Το δικαίωμα στην άποψη υπερισχύει (Howard, 2024), ιδιαίτερα αν η χώρα στην οποία εκφράζεται δεν βρίσκεται σε πόλεμο ή άλλο υπαρξιακό κίνδυνο.

Πέμπτο, η Ευρωπαϊκή Ένωση, χρησιμοποιώντας τον Νόμο περί Ψηφιακής Ασφάλειας (DSA) περιορίζει/λογοκρίνει αμερικανικές πλατφόρμες μέσων κοινωνικής δικτύωσης (ΜΚΔ) (πάλι) στο όνομα της καταπολέμησης της «παραπληροφόρησης». Ο DSA περιέχει ορισμένες προβλέψεις, όπως α) επιτήρηση και υποβολή εκ μέρους των πλατφορμών τακτικών αναφορών, και άσκηση ελέγχου, β) δικαίωμα να αποφασίζουν ΕΕ όργανα αν μια πλατφόρμα είναι VLOP (μεγάλη πλατφόρμα) ή VLOS (μηχανή αναζήτησης), γ) επιβάλει στις αμερικανικές πλατφόρμες συνδρομή και πρόστιμο αν παραβούν τον κανονισμό (DSA), δ) επιβάλει να έχουν εκπρόσωπο σε Ευρωπαϊκό έδαφος (όπως έκανε και η Τουρκική κυβέρνηση μετά τις κινητοποιήσεις για Πάρκο Γκεζί) (Folkert, 2022, Quintais, 2024). Αν και ο υπεύθυνος εκπρόσωπος της ΕΕ Thomas Regnier υποστήριξε ότι ο στόχος της ψηφιακής νομοθεσίας είναι η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων (Rijo, 2025), από την αμερικανική πλευρά υποστήριξε ότι ενώ «*η Ευρώπη εντείνει τη λογοκρισία…οι ΗΠΑ δεσμεύονται εκ νέου στην κληρονομιά της ελευθερίας του λόγου* (“European politicians call for social media censorship and attack X and Meta’s free speech policies as ‘threat to democracy’”, 2025).

Έκτο, μια ακόμα μορφή λογοκρισίας στο έδαφος της ΕΕ αποτελεί ο «Ευρωπαϊκός Κανονισμός για την Πρόληψη και την Καταπολέμηση της Σεξουαλικής Κακοποίησης Παιδιών (Child Sexual Abuse Regulation – CSAR ή Chat Control). Τυπικά, το CSAR είναι πρόταση κανονισμού που στοχεύει στην αντιμετώπιση της σεξουαλικής κακοποίησης παιδιών στο διαδίκτυο (Daniel, 2024, Mekić, Τζιαντζή, 2026,). Ωστόσο, όπως υποστηρίζουν πολλοί επικριτές της, πρακτικά είναι μια μαζική σάρωση των ιδιωτικών επικοινωνιών (chat, μηνύματα, φωτογραφίες κ.λπ.) και εν τέλει κατάργηση του απορρήτου των ιδιωτικών συνομιλιών, η οποία συνιστά θεμελιώδη ελευθερία στις δημοκρατικές χώρες. Λόγω της σκληρής κριτικής που δέχθηκε η πρόθεση εφαρμογής της, τελικά θεσπίστηκε από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο να είναι προαιρετική. Αυτό δεν καθιστά βέβαια λιγότερο προβληματική την εν λόγω ρύθμιση, καθώς οι ελευθερίες προστατεύονται ασχέτως αν κάποιος δέχεται να καταργηθεί γι’ αυτόν μια συγκεκριμένη ελευθερία. Οι ελευθερίες έχουν γενική εφαρμογή, δεν επιτρέπεται η παραβίασή τους ακόμα κι αν κάποιος θα ήθελε για τον ίδιο.

Έβδομο, προς την κατεύθυνση της άσκησης λογοκρισίας κινούνται κάποια άρθρα της οδηγίας 1808 του 2018, του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου. Με την οδηγία αυτή, η οποία συνιστά τροποποίηση της Οδηγίας της

ΕΕ για τις Υπηρεσίες Οπτικοακουστικών Μέσων (AVMSD), ανατίθεται η εποπτεία του οπτικοακουστικού περιεχομένου του διαδικτύου στις ρυθμιστικές αρχές της ραδιοτηλεόρασης των χωρών – μελών της ΕΕ. Με αυτήν την οδηγία, πέραν του ότι πλήττεται η αρχή της ουδετερότητας του διαδικτύου (net neutrality), είναι δυνατόν να ελεγχθούν και να επιβληθούν κυρώσεις, με το πρόσχημα της καταπολέμησης του λόγου μίσους και σύμφωνα το άρθρο 2 της εν λόγω οδηγίας, εναντίον ατόμων ή ομάδων που καταφέρονται λ.χ. εναντίον του φασισμού και των φασιστών.

Αυτό που ωστόσο προκαλεί προβληματισμό και αντιδράσεις είναι το γεγονός ότι η ΕΕ δεν είναι τυπικά εμπόλεμη πλευρά σε αυτόν τον πόλεμο, ασχέτως του γεγονότος ότι συμπαρίσταται υλικά, οικονομικά και πολιτικά στην Ουκρανία. Συνεπώς, δεν συντρέχει, τυπικά τουλάχιστον, λόγος να επιβληθεί αυτό το λογοκριτικό μέτρο. Επιπλέον, το 2003, όπως και το 1991, που πολλές χώρες της ΕΕ ήταν εμπόλεμη πλευρά μαζί με τις ΗΠΑ απέναντι στο Ιράκ, δεν επιβλήθηκαν παρόμοιες λογοκριτικές απαγορεύσεις. Αντίθετα, τα ακροατήρια στις χώρες μέλη της ΕΕ ενημερώνονταν τακτικά από το CNN, το BBC και άλλα Μέσα, ενώ επίσης τακτικά έδιναν σε αυτά συνεντεύξεις ο Σαντάμ κ.ά. Ιρακινοί αξιωματούχοι. Έτσι τα δυτικά ακροατήρια γνώριζαν άμεσα τις απόψεις του Ιράκ για τον διεξαγόμενο πόλεμο (Lundsten & Stocchetti 2005).

Όγδοο, ιδιαίτερα ανησυχητικό γεγονός για το μέλλον της ελευθερίας του Τύπου και την υπόσταση του παγκόσμιου επικοινωνιακού χώρου είναι οι καταδίκες που επιβλήθηκαν από υπηρεσίες της ΕΕ σε άτομα που είχαν διαφορετική άποψη από εκείνη της ηγεσίας της ΕΕ σε ζητήματα διεθνών σχέσεων και εξωτερικής πολιτικής, όπως η ρωσο-ουκρανική σύγκρουση. Ειδικότερα, επιβλήθηκαν κυρώσεις από την ΕΕ, και μάλιστα χωρίς δίκη, σε 14 αναλυτές και δύο οργανισμούς, με την κατηγορία της σύμπλευσης με τη ρωσική προπαγάνδα («Η ΕΕ επιβάλλει κυρώσεις σε αναλυτές για φιλο-ρωσική προπαγάνδα», 2025). Κάτι που εύλογα ορισμένοι είχαν χαρακτηρίσει παλαιότερα ως ευρωπαϊκό νεομακαρθισμό (Garden, 2014).

Ένατο, πέρα όμως από την Κίνα, την ΕΕ και τη Ρωσία, και οι ΗΠΑ αναπτύσσουν ενέργειες που συμβάλλουν στον κατακερματισμό του διεθνούς ενιαίου επικοινωνιακού χώρου. Πολλές ιστοσελίδες στις ΗΠΑ, ιδιαίτερα οι ενημερωτικές, με τη χρήση τεχνολογικών μέσων εμποδίζουν την πρόσβαση χρηστών από την ΕΕ, με το επιχείρημα ότι η ΕΕ εφαρμόζει πολιτική προστασίας των προσωπικών δεδομένων (GDPR). Οι ΗΠΑ αντιμετωπίζουν την πολιτική προστασίας των προσωπικών δεδομένων ως προστατευτισμό που παρεμποδίζει την ανάπτυξη του ελεύθερου ανταγωνισμού. Με το σκεπτικό αυτό, στις 25/5/2018 (ημερομηνία εφαρμογής της πολιτικής προστασίας των προσωπικών δεδομένων/GDPR) πολλές αμερικανικές ειδησεογραφικές ιστοσελίδες οι ίδιες την πρόσβαση χρηστών από την ΕΕ για να αποφύγουν συμμόρφωση με τον GDPR (“These U.S. Media sites have gone dark I Europe as new GDPR rules kick in”, 2018). Όπως στην περίπτωση του αποκλεισμού ΕΕ Μέσων από τη Ρωσίας δεν είναι γνωστός ο πλήρης κατάλογος των αμερικανικών ιστοσελίδων που έχουν μπλοκάρει την είσοδο ευρωπαίων χρηστών

Δέκατο, σε ορισμένες σημαντικές για τη διεθνή οικονομία και πολιτική χώρες δημιουργήθηκαν πρόσφατα πολιτικά εμπόδια στη διάδοση του περιεχομένου «ανεπιθύμητων ΜΜΕ» (δηλαδή αυτών που ασκούν κριτική στην εκτελεστική εξουσία). Για παράδειγμα, ο Γάλλος πρόεδρος προγραμματίζει την ενεργοποίηση ετικετών προληπτικής λογοκρισίας σε παραδοσιακά ΜΜΕ, στο όνομα της καταπολέμησης της «παραπληροφόρησης» (Nilsson-Julien, 2025). Στο ίδιο μήκος κύματος, ο Λευκός Οίκος καταρτίζει κάθε βδομάδα μια διαδικτυακή *λίστα παραπληροφόρησης* (naughty list). Σ' αυτήν περιλαμβάνονται ΜΜΕ και δημοσιογράφοι, που κατά την αντίληψη του Λευκού Οίκου διαδίδουν παραποιημένες ειδήσεις (fake news). Μέσα που έχουν περιληφθεί στην εν λόγω λίστα είναι τα εξής: Washington Post, New York Times, CNN, CBS News, The Independent κ.ά. (Toledo, 2025).

Ενδέκατο, ορισμένες ακόμα χώρες που συμβάλλουν στη διάρρηξη του διεθνούς επικοινωνιακού χώρου είναι η Σαουδική Αραβία και ευρύτερα οι χώρες του Αραβικού Κόλπου (συμπεριλαμβανομένου του Ιράν), η Τουρκία κ.ά. Οι χώρες του Κόλπου ήρθαν σε συμφωνία με τη Netflix ώστε να απομακρύνει από το πρόγραμμά της που προβάλλεται στις χώρες αυτές, περιεχόμενο που παραβιάζει το «Ισλαμικό δίκαιο» ("Gulf nations demand Netflix remove 'offensive' content", 2025). Στην Τουρκία έχει επιβληθεί αυστηρό λογοκριτικό πλαίσιο, ειδικότερα μετά τις σφοδρές διαδηλώσεις για την υπόθεση Gezi Park. Το πλαίσιο αυτό επιτρέπεται η λογοκρισία που στηρίζεται σε μια ελεγχόμενη πολιτικά δικαστική εξουσία (Krzyżanowska, 2025).

Δωδέκατο, στη γενικότερη τάση επανόδου της λογοκρισίας και στη διάρρηξη του «παγκόσμιου επικοινωνιακού χωριού» συμβάλλουν και οι λογοκριτικές πρακτικές του Facebook, της Google και άλλων πλατφορμών (Stjernfelt & Lauritzen, 2019) όπως αναγνώρισε και ο ίδιος ο επικεφαλής της ΜΕΤΑ Μαρκ Ζούγκεμπεργκ (McMahon, Kleinman & Subramanian, 2025).

Δέκατο τρίτο, όπως προαναφέραμε, σημαντική μορφή πολιτιστικής και επικοινωνιακής απο-παγκοσμιοποίησης είναι και οι περιορισμοί στη δημοσιογραφική κάλυψη γεγονότων παγκόσμιας σημασίας. Από την άποψη αυτή είναι εξαιρετικής σημασίας η δολοφονία τουλάχιστον 252 δημοσιογράφων στο πόλεμο της Γάζας κατά την περίοδο 2023-2025 (Πλειός, 2025), ως προσπάθεια περιορισμού της πληροφόρησης του διεθνούς ακροατηρίου για την γενοκτονία των Παλαιστινίων από τον ισραηλινό στρατό (IDF).

Β. Η «ανοιχτή» προπαγάνδα

Η λογοκρισία και οι απαγορεύσεις λειτουργίας Μέσων σε ορισμένες χώρες είναι ο ένας μηχανισμός διάρρηξης του διεθνούς επικοινωνιακού χώρου. Είναι εκείνος ο οποίος μπορεί να χαρακτηριστεί «σκληρή δύναμη». Ένας ακόμα μηχανισμός διάρρηξης του παγκόσμιου επικοινωνιακού χώρου είναι η ανοικτή ή φανερή (και έντονη)

προπαγάνδα[1]. Στη συνθήκη της κοινωνίας της πληροφορίας αυτή διεξάγεται κατ' εξοχήν, αν όχι αποκλειστικά, μέσω των ειδήσεων, ιδιαίτερα εκείνων που δημοσιεύονται στο διαδίκτυο και τις επιμέρους πλατφόρμες όπως τα ΜΚΔ. Ο μηχανισμός αυτός χαρακτηρίζεται από την χρήση «ήπιας» δύναμης και λειτουργεί συμπληρωματικά προς τη χρήση σκληρής δύναμης (λογοκρισία και μπλοκάρισμα ΜΜΕ).

Η ανοικτή προπαγάνδα συνιστά επί της ουσίας κατακερματισμό του παγκόσμιου επικοινωνιακού χώρου επειδή κατατείνει στη δημιουργία φοβικών συνδρόμων, ιδεο-ψυχολογικών φραγμών ή και ατεκμηρίωτης επιθετικότητας προς τις απόψεις ενός «άλλου». Παρόμοια προπαγάνδα δυσχεραίνει τόσο την έκθεση του ατόμου σε αυτές τις απόψεις όσο και την λογική διαπραγμάτευση και τον έλεγχο αξιοπιστίας τους, αλλά και ίδιων των φραγμών. Επιπρόσθετα, λειτουργεί ευνοϊκά για τη χρήση λογοκρισίας και απαγορεύσεων ΜΜΕ, και αντιστρόφως. Έτσι, δημιουργείται ένας κλειστός μηχανισμός που βαθαίνει τα χάσματα στον παγκόσμιο επικοινωνιακό χώρο, σε συνδυασμό και με άλλους παράγοντες, όπως λ.χ. ισλαμοφοβία, ρωσοφοβία, κινεζοφοβία, αραβοφοβία κ.ά. Φυσικά μπορεί να ισχύει και το αντίστροφο, με κατεύθυνση προς την Ευρώπη, τις ΗΠΑ, ή συγκεκριμένες χώρες (Γερμανία, Μ. Βρετανία κοκ) και να εκδηλώνεται ως ευρωφοβία, δυτικοφοβία κοκ.

Οι κρισιακές συνθήκες, ιδιαίτερα όταν συνοδεύονται από κοινωνική και πολιτική πόλωση, ευνοούν την άνθηση της προπαγάνδας. Τέτοιες υπήρξαν πρόσφατα η οικονομική κρίση 2007/8 και εντεύθεν, ιδιαίτερα στη Ν. Ευρώπη στη δεκαετία 2010, η λεγόμενη «προσφυγική κρίση» επίσης στη δεκαετία 2010 και η πανδημία COVID-19 στην αρχή της δεκαετίας 2020. Όμως η κρίση που ευνοεί περισσότερο την έκρηξη της προπαγάνδας και τη διάρρηξη του παγκόσμιου επικοινωνιακού χωριού είναι η πολεμική: ο ρωσο-ουκρανικός πόλεμος, ο πόλεμος στη Γάζα κ.ά άλλες αιματηρές συγκρούσεις. Δύο είναι κυρίως οι λόγοι που καθιστούν σημαντικό τον ρόλο των πολεμικών συγκρούσεων στη διάρρηξη του ενιαίου επικοινωνιακού χώρου μέσω της προπαγάνδας. Πρώτον, σ' αυτούς τους πολέμους, όπως και στην πανδημία, στην προσφυγική και στην οικονομική κρίση, πρωταγωνιστικό ρόλο στην ενημέρωση έχουν επιτελέσει τα ΜΚΔ και δεύτερο, σε ό, ότι αφορά το περιεχόμενο κεντρικό ρόλο επιτελούν οι παραποιημένες και οι ψευδείς ειδήσεις (Makatita & Hussin, 2024, Moutzouridis, 2023, Πλειός & Ταστσόγλου, 2025,).

Σε κάθε νέο κρισιακό βήμα, ΜΚΔ και παραποιημένες/ψευδείς ειδήσεις αποκτούν όλο και πιο ισχυρή παρουσία, επιτελούν πρωταγωνιστικό ρόλο και ενισχύουν την

1. Ως ανοικτή προπαγάνδα εννοούμε εκείνη που μπορεί να είναι μαύρη ή γκρίζα, έχει κατ' εξοχήν πληροφοριακό χαρακτήρα και σαφώς εμφανή πολιτική αφετηρία και αντίπαλη πλευρά, είναι συχνά επιθετική, ενώ δεν ενδύεται άλλες, κυρίως αισθητικές ρηματικές μορφές, όπως μουσική και τραγούδι, εικαστικές τέχνες. Σε αρκετές περιπτώσεις μοιάζει με τη δημεγερσία (αγκιτάτσια). Ιστορικά μπορεί να συγκριθεί μόνο με την αμερικανική προπαγάνδα κατά την πρώτη φάση του Ψυχρού Πολέμου, όπως απευθυνόταν στο εσωτερικό των ΗΠΑ. Αυτά δεν αποκλείου όμως να είναι το αποτέλεσμα κρυφής προπαγάνδας υπηρεσιών πληροφοριών, υπουργείων εξωτερικών κ.ά. υπηρεσιών χωρών ή οικονομικών και αμυντικών συνασπισμών (για περισσότερη ανάλυση δες στο Parry-Giles, 1994)

ομοφιλία που αποτελεί την κοινωνική οργανωτική τους βάση. Ενδεικτικό είναι το παράδειγμα των παραποιημένων και ψευδών ειδήσεων στο ρωσο-ουκρανικό πόλεμο. Ιδιαίτερα πιο πρόσφατα, ορισμένες από τις παραποιημένες και ψευδείς ειδήσεις που διαδόθηκαν δια των ΜΚΔ, τουλάχιστον μέχρι την απειλή του Τραμπ περί προσάρτησης της Γροιλανδίας, ήταν ενδεικτικά οι κάτωθι – στην πραγματικότητα είναι πολύ περισσότερες όπως και οι ευφάνταστες θεματικές τους. Δεν αναφερόμαστε σε εκείνες των τριών πρώτων ετών του ρωσο-ουκρανικού πολέμου, όπως λ.χ. αυτές που αναπαρήγαγαν δυτικά Μέσα από την ιστοσελίδα στο Facebook της επιτρόπου της Verhovna Rada (Ουκρανικού Κοινοβουλίου) για τα ανθρώπινα δικαιώματα, Λιουντμίλα Ντενίσοβα, που τελικά την απέπεμψε το ίδιο το Ουκρανικό κοινοβούλιο για τα ψεύδη και τις παραποιήσεις που διέδιδε υπό μορφή ειδήσεων ή παρόμοιες. Αναφερόμαστε στις «ειδήσεις» του τελευταίου έτους (2025), μετά αλλαγή στάσης των ΗΠΑ, την προοπτική ήττας της Ουκρανίας, και της ανερχόμενης άμεσης εμπλοκής των ευρωπαϊκών χωρών μελών του ΝΑΤΟ και της ΕΕ. Οι περισσότερες αφορούν έναν επερχόμενο υβριδικό πόλεμο της Ρωσίας εναντίον της ΕΕ, ενώ δημοσιεύτηκαν με μεγάλη συχνότητα στα ΜΚΔ:

α) Οι παραποιημένες πληροφορίες για υπερπτήσεις ρωσικών drones και εκτόξευση πυραύλων πάνω από το έδαφος της Πολωνίας (εικόνες 1 & 2)

1. Πηγή: https://www.fortunegreece.com/article/rosika-drones-stin-polonia-nato-kai-zelenski-proeidopoioungia-epikindino-proigoumeno/

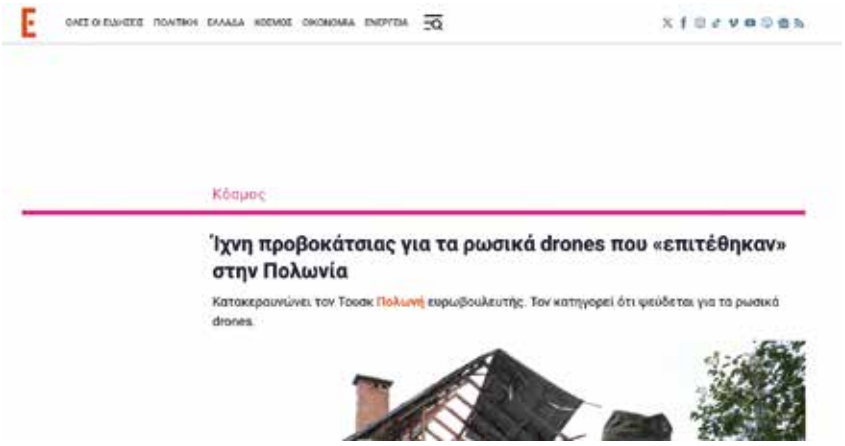

2. Πηγή: https://www.ieidiseis.gr/kosmos/581763/ oliki-anatropi-stin-polonia-oykranos-o-enas-leykorosos-poy-synelifthi-gia-tin-ptisi-drone/

Εικόνες 1 & 2. Ρωσικά drones πάνω από την Πολωνία;

β) Η ατεκμηρίωτη πληροφορία που δημοσίευσε οικονομικός διαδικτυακός σταθμός της Βουλγαρίας στο LinkedIn, σύμφωνα με την οποία το μποτιλιάρισμα σε ευρωπαϊκές μεγαλουπόλεις προκαλείται από φιλορωσικά στοιχεία που ακινητοποιούν με διάφορες προφάσεις τα αυτοκίνητά τους στη μέση κεντρικών δρόμων, στα πλαίσια του υβριδικού πολέμου της Ρωσίας εναντίον της ΕΕ (εικόνα 3).

Εικόνα 3. Βουλγαρικός σταθμός ισχυρίζεται ότι το μποτιλιάρισμα το προκαλούν φιλορωσικά στοιχεία. Πηγή: https://www.linkedin.com/in/vesselin-dremdjiev-59120213/ (μεταφρασμένο από το Google translator)

γ) Η ατεκμηρίωτη πληροφορία ότι Ρώσοι πράκτορες στέλνουν πάνω από τα αεροδρόμια χωρών του ΝΑΤΟ μπαλόνια για να δυσχεράνουν τις πτήσεις, επίσης στα πλαίσια του υβριδικού πολέμου εναντίον της ΕΕ (εικόνα 4).

Εικόνα 4. Μπαλόνια Ρώσων πρακτόρων πάνω από τα αεροδρόμια χωρών του ΝΑΤΟ.
Πηγή: https://www.facebook.com/TELEGRAPH.CO.UK/posts/-moscow-is-using-belarus-to-unleash-swarms-of-balloons-into-lithuania-to-create-/1279513854223244/

δ) Ατεκμηρίωτες ειδήσεις περί εκπαίδευσης περιστεριών – κατασκόπων από ρωσικές υπηρεσίες.

Εικόνα 5. Ρωσικά περιστέρια κατάσκοποι
Πηγή: https://www.iefimerida.gr/kosmos/rosia-etaireia-peristeria-kataskopoys-emfyteymata-egkefaloy

ε) Ατεκμηρίωτες πληροφορίες περί επικείμενης επίθεσης της Ρωσίας στην ΕΕ (εικόνα 6).

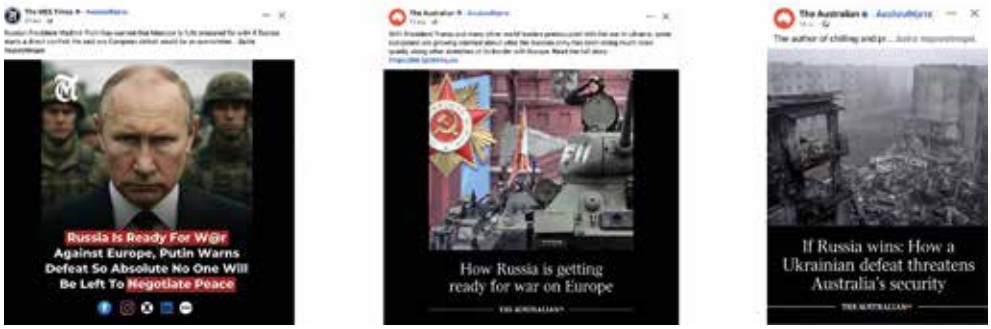

A **B** **Γ**

Εικόνα 6. Επικείμενη επίθεση της Ρωσίας στην ΕΕ
Α. Πηγή: https://www.facebook.com/groups/techexplorerzone/permalink/1419400339602447/
Β. Πηγή: https://www.theaustralian.com.au/subscribe/news/1/?sourceCode=TAWEB_WRE170_a&dest=https%3A%2F%2Fwww.theaustralian.com.au%2Fbusiness%2Fthe-wall-street-journal%2Fhow-russia-is-getting-ready-for-war-on-europe%2Fnews-story%2F7c497ada9b8710c1756f3ad1637cef6c&memtype=anonymous&mode=premium&v21=GROUPA-Segment-1-NOSCORE
Γ. Πηγή: https://www.theaustralian.com.au/subscribe/news/1/?sourceCode=TAWEB_WRE170_a&dest=https%3A%2F%2Fwww.theaustralian.com.au%2Fworld%2Fexpert-warns-russiaukraine-war-outcome-could-be-devastating-for-australia%2Fnews-story%2Fd2d2cf6142cb8d251e4aa6e8175e4c35&memtype=anonymous&mode=premium&v21=GROUPA-Segment-1-NOSCORE

στ) Ατεκμηρίωτα δημοσιεύματα σύμφωνα με τα οποία ο Πούτιν βίασε γυναίκες στο Μάλι και μετέφερε από εκεί ανθρώπινα όργανα (εικόνα 7).

Εικόνα 7. Ο Πούτιν βίασε γυναίκες στο Μάλι και μετέφερε ανθρώπινα όργανα
Πηγή: https://www.express.co.uk/news/world/2143483/vladimir-putin-accused-rape-gouging-out-organs

ζ) Ατεκμηρίωτες πληροφορίες σύμφωνα με τις οποίες οι Ρώσοι στρατιώτες έχουν επιδοθεί σε πράξεις κανιβαλισμού (εικόνες 8 και 9).

8. Πηγή: https://newsukraine.rbc.ua/news/evidence-of-cannibalism-in-russian-army-ukraine-1750408844.html.

9. Πηγή: https://www.mirror.co.uk/news/world-news/putins-invading-troops-turn-cannibalism-36437156

Εικόνες 8 & 9. Ρώσοι στρατιώτες επιδίδονται σε κανιβαλισμό

η) Ατεκμηρίωτες πληροφορίες που δημοσιεύτηκαν 15 Ιανουαρίου 2025 ότι η Ρωσία ετοιμάζεται να ανατινάξεις πολιτικές πτήσεις ανά τον κόσμο– ένα χρόνο μετά (6/2/2026) η είδηση δεν επιβεβαιώθηκε (εικόνα 10).

Εικόνα 10. Οι Ρωσία σχεδιάζει την ανατίναξη πολιτικών αεροπλάνων
Πηγή: https://www.politico.eu/article/russia-planned-terror-attacks-airlines-around-world-donald-tusk-says/

θ) Πληροφορίες περί υπεροχής της Δύσης στην επερχόμενη αναμέτρηση με τη Ρωσία, ενώ η ΕΕ έχει ήδη αναγνωρίσει ότι δεν είναι έτοιμη, και γι' αυτό και αποφάσισε το πρόγραμμα Rearmament (εικόνα 11).

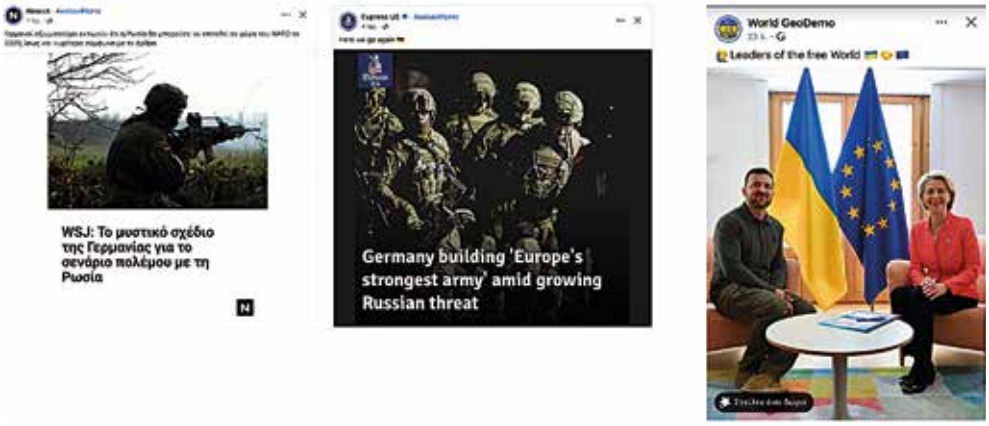

Εικόνα 11. Στρατιωτική υπεροχή της Δύσης

Αντιστοίχως, παρόμοιες αφηγήσεις αν και πιο περιορισμένες (όπως έδειξε η αναζήτηση) δημοσιεύουν και πολλά ρωσικά ΜΜΕ. Ο μικρότερος αριθμός και αφηγήματα στις ειδήσεις ρωσικών Μέσων πιθανόν να οφείλεται σε περιορισμένη πρόσβαση στα ρωσικά Μέσα ή σε απουσία ανάλογου αποδεικτικού υλικού:

ι) Ρωσικά ΜΜΕ ισχυρίστηκαν ότι Ουκρανοί στρατιώτες επιδίδονται σε κανιβαλισμό (Captured Ukrainian soldier describes dire conditions: 'cannon fodder' and cannibalism, 2025) (εικόνα 12).

Εικόνα 12. Επιδίδονται σε κανιβαλισμό ουκρανοί στρατιώτες.
Πηγή: https://www.youtube.com/watch?v=3r4sO0TdTRQ

ια) Ρωσικά ΜΜΕ απευθύνουν κατηγορίες για εμπορία ανθρώπινων οργάνων από Ουκρανούς στρατιώτες και πολίτες, τα οποία φέρονται να πωλούν σε Δυτικές χώρες (εικόνες 13 & 14).

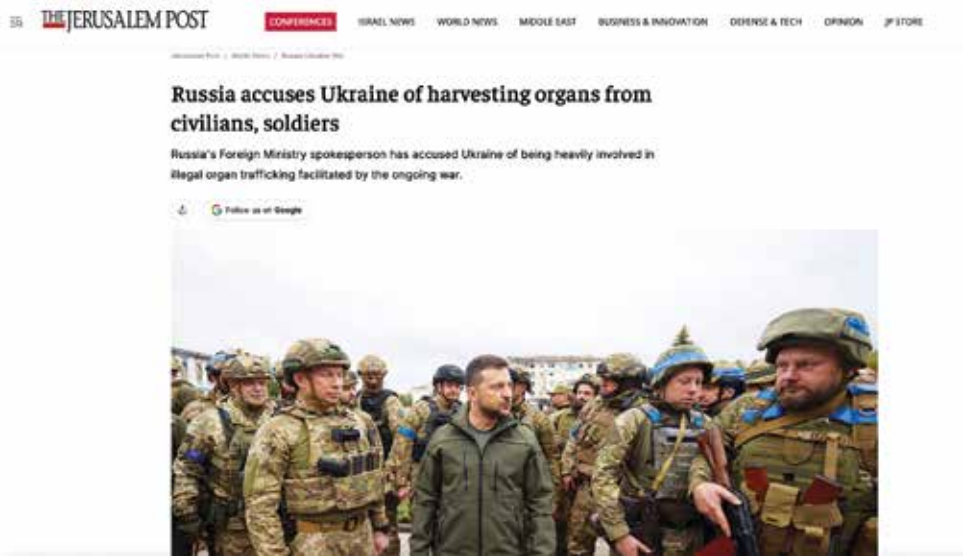

13. Πηγή: https://www.jpost.com/international/internationalrussia-ukraine-war/article-754075

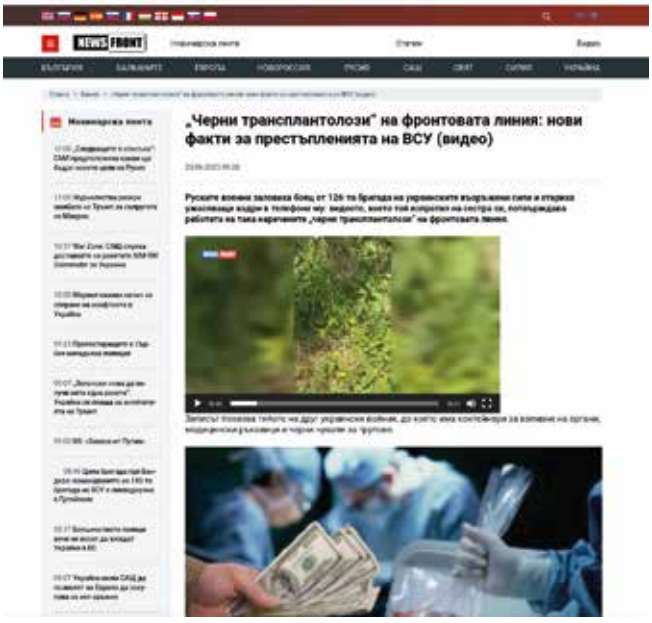

14. Πηγή: https://archive.euvsd.info/ snapshots/ LKYkkdHrvpooLN5a3B4Tjk

Εικόνες 13 & 14. Εμπορία ανθρωπίνων οργάνων από Ουκρανούς στρατιώτες.

ιβ) Ρωσικά ΜΜΕ κάνουν λόγο για βιασμούς, βασανιστήρια και δολοφονίες αμάχων από Ουκρανούς στην περιοχή Kursk της Ρωσίας (εικόνα 15).

Εικόνα 15. Βιασμοί και δολοφονίες Ρώσων αμάχων από Ουκρανούς στρατιώτες.
Πηγή: https://www.themoscowtimes.com/2025/01/31/russia-claims-ukrainian-soldiers-killed-nearly-2-dozen-civilians-in-kursk-region-a87809

Όπως προαναφέραμε, η ανοικτή προπαγάνδα, η οποία συντελείται κυρίως με παραποιημένες, ψευδείς ή ατεκμηρίωτες πληροφορίες που προβάλλονται ως ειδήσεις στις διαδικτυακές πλατφόρμες κυρίως, αλλά και στα παλιά Μέσα, είναι εκτεταμένη. Λειτουργεί δε ενισχυτικά προς την απαγόρευση Μέσων χωρών που θεωρούνται εχθρικές και τούμπλαλιν. Τα κοινά χαρακτηριστικά αυτών των «ειδήσεων» είναι τρία. Πρώτον αποτελούν σαφή προπαγανδιστικά μηνύματα. Δεύτερο, απευθύνονται κυρίως στο εσωτερικό και προς ήδη φιλικές χώρες/πλευρές. Τρίτον, επιχειρούν να εκφοβίσουν τους πολίτες με στόχο να αποδεχθούν τις όποιες σχετικές αποφάσεις της ηγεσίας της χώρας αναφορικά με τις εξωτερικές σχέσεις και όσες συνδέονται με αυτές. Με άλλα λόγια πρόκειται για προπαγάνδα που συναντάμε κατά την πρώτη περίοδο του Ψυχρού Πολέμου μέχρι τη δεκαετία 1960.

Επίμετρο

Η διαδικασία απο-παγκοσμιοποίησης, όπως είδαμε, ξεκίνησε στην κορύφωση της παγκοσμιοποίησης. Πρόκειται για σημαντική διαδικασία που εκτείνεται σε όλα τα κοινωνικά υποσυστήματα και χαρακτηρίζεται από ένα παράδοξο. Πρωταγωνιστούν στη Δύση νεοσυντηρητικοί πολιτικοί που επιδιώκουν τον πολιτικό έλεγχο της οικονομικής παγκοσμιοποίησης και της συνέχειάς της. Σε χώρες πέραν της Δύσης πρωταγωνιστούν εκείνες που επιδιώκουν την υποχώρηση του δυτικοκεντρικού χαρακτήρα της (Ρωσία, Κίνα, Ινδία) κ.ά., των οποίων όμως η ισχύς είναι αποτέλεσμα της παγκοσμιοποίησης.

Η απο-παγκοσμιοποίηση ή απο-δυτικοποίηση της παγκοσμιοποίησης δεν οδηγεί στη διάλυση του ενιαίου παγκόσμιου (οικονομικού, πολιτιστικού κ.λπ.) χώρου, ιδιαίτερα του επικοινωνιακού που εξετάζουμε εδώ, αλλά στην ανασυγκρότησή του. Φίλτρα (εθνικά, περιφερειακά κ.ά.) αναδύονται στις διεθνείς ροές πληροφοριών. Σημαντικό ρόλο μεταξύ αυτών κατέχουν η λογοκρισία και οι απαγορεύσεις λειτουργίας ξένων Μέσων, ήτοι ο περιορισμός της ελευθερίας του Τύπου, καθώς και η «ανοιχτή», επιθετική, φοβική προπαγάνδα. Παρά ταύτα, οι ως άνω διεργασίες δεν αναιρούν την πλανητική διασύνδεση, αλλά επιχειρούν την αναδιανομή της δύναμης και των σφαιρών επιρροής μεταξύ Δύσης και άλλων δικτύων που αναδύονται ιδιαίτερα στο επικοινωνιακό πεδίο. Ως εκ τούτου ένα άλλο συμβόλαιο ή ρύθμιση είναι απαραίτητα τόσο σε πλανητική κλίμακα όσο και στο εσωτερικό των χωρών.

Σήμερα λίγα πρακτορεία και συγκροτήματα Μέσων (Reuters, UPI, AP, AFP, BBC, Xinhua, RIA Novosti, CNN, Deutsche Welle, Sputnik, RT κ.ά.), κυριαρχούμενα από πολιτικές παρεμβάσεις ή εμπορικές σκοπιμότητες, ελέγχουν την παραγωγή και τη διανομή ειδήσεων και πολιτιστικών προϊόντων, οδηγώντας σε μια άνιση ροή πληροφοριών και αντιστάσεις σε αυτήν. Υφίσταται συνεπώς εκ νέου ανάγκη για τη δημιουργία ενός περισσότερο ισόρροπου συστήματος ροής πληροφοριών σε οικουμενική κλίμακα. Αυτό είναι απαραίτητο ώστε ο σύγχρονος κόσμος, δεδομένης της ανισορροπίας και των πολλαπλών συγκρούσεων που αναπτύσσονται, να γίνει λιγότερο επικίνδυνος.

Βιβλιογραφία

EU chief Ursula Von der Leyen Calls to ‘vaccinate’ the population against so-called disinformation by using pre-bunking (2025, 29 Απριλίου). *The wine Press*. Ανακτήθηκε στις 29 Ιανουαρίου 2025 από τη διεύθυνση https://thewinepress.substack.com/p/eu-chief-ursula-von-der-leyen-calls

EU Chief Ursula Von der Leyen Calls To ‘Vaccinate’ The Population Against So-Called Disinformation by Using Pre-Bunking (2025, 29 Απριλίου). *The wine Press*. Ανακτήθηκε 29 Ιανουαρίου 2025 από τη διεύθυνση https://thewinepress.substack.com/p/eu-chief-ursula-von-der-leyen-calls

Gulf nations demand Netflix remove ‘offensive’ content (2025, 4 Δεκεμβρίου). *Saudi Press*. Ανακτήθηκε

στις 4 Φεβρουαρίου 2026 από τη διεύθυνση https://saudipress.com/gulf-nations-demand-netflix-remove-offensive-content

These U.S. Media sites have gone dark I Europe as new GDPR rules kick in (2018, 25 Μαΐου). *Fortune*. Ανακτήθηκε στις 6 Φεβρουαρίου 2026 από τη διεύθυνση https://fortune.com/2018/05/25/gdpr-us-media-sites-not-accessible/

Von der Leyen: EU citizens must be "vaccinated" against disinformation (Μάρτιος, 7 2025). The Nordic Times. Ανακτήθηκε στις 29 Ιανουαρίου 2025 από τη διεύθυνση https://nordictimes.com/europe/von-der-leyen-eu-citizens-must-be-vaccinated-against-disinformation

Von der Leyen: EU citizens must be "vaccinated against disinformation" (Μάρτιος, 7 2025). The Nordic Times. Ανακτήθηκε 29 στις Ιανουάριου 2025 από τη διεύθυνση https://nordictimes.com/europe/von-der-leyen-eu-citizens-must-be-vaccinated-against-disinformation/

Captured Ukrainian soldier describes dire conditions: 'cannon fodder' and cannibalism (2025, 22 Σεπτεμβρίου). *Mirror Now.* Ανακτήθηκε στις 8 Φεβρουαρίου 2026 από τη διεύθυνση https://www.youtube.com/watch?v=3r4sO0TdTRQ

Απελαύνουν ρώσους δημοσιογράφους από την Ελλάδα (2025, 13 Μαρτίου). *NeoStrategy*. Ανακτήθηκε στις 6 Φεβρουαρίου 2026 από τη διεύθυνση https://neostrategy.gr/apelavnoun-rosous-dimosiografous-apo-tin-ellada/

Η ΕΕ επιβάλλει κυρώσεις σε αναλυτές για φιλο-ρωσική προπαγάνδα (2025, 16 Δεκεμβρίου). *Η Ναυτεμπορική*. Ανακτήθηκε στις 6 Φεβρουαρίου 2026 από τη διεύθυνση https://www.naftemporiki.gr/kosmos/2047242/i-ee-epivallei-kyroseis-se-analytes-gia-filo-rosiki-propaganda/

Οδηγία (ΕΕ) 2018/1808 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου (2028, 14 Νοεμβρίου). European Union, Eur-Lex. Ανακτήθηκε στις 8 Ιανουαρίου 2026 από τη διεύθυνση https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:32018L1808

Ρωσικό μπλόκο σε 81 ΜΜΕ από την Ε.Ε., ανάμεσά τους 4 ελληνικά (2024, 25 Ιουνίου). Ανακτήθηκε στις 6 Φεβρουαρίου 2026 από τη διεύθυνση https://www.efsyn.gr/kosmos/eyropi/437866_rosiko-mploko-se-81-mme-apo-tin-ee-anamesa-toys-4-ellinika

Bello, W. (2008). *Deglobalization: Ideas for a new world economy*. New York: Zed Books.

Brancaccio, E., & Califano, A. (2023). War, sanctions, deglobalization: Which comes first?. *Revista Brasileira de Política Internacional*, *66*, e004. Στο https://www.scielo.br/j/rbpi/a/NnpZF9WH7ZmfvTK6yXZfVgH/?format=html&lang=en

Caesmann, M., Goldzycher, J., Grigoletto, M., & Gschwent, L. (2024). Censorship in democracy. *arXiv preprint arXiv:2406.03393.*

Chiriac, O. R. (2024). Wind of change: Russian foreign policy in a multipolar world. In *The Foreign Policy of the Russian Federation: Implications for Black Sea Security* (σελ. 43-74). Cham: Springer Nature Switzerland.

Coleman, S. (2008). Why is the Eurovision song contest ridiculous? Exploring a spectacle of embarrassment, irony and identity. *Popular Communication*, *6*(3), 127–140. https://doi.org/10.1080/15405700802197727

Daniel, L. (2024, 19 Δεκεμβρίου). Chat control—The end of private messaging as we know it? *Forbes*. Ανακτήθηκε στις 2 Φεβρουαρίου 2026 από τη διεύθυνση https://www.forbes.com/sites/larsdaniel/2024/12/19/eus-chat-control-the-end-of-private-messaging-as-we-know-it/

Danowski, J. A., & Park, H. W. (2025). Deglobalization trends and communication variables: a multifaceted analysis from 2009 to 2023. *Information*, *16*(5), 403.

Doyle, A. (2025, 25 Φεβρουαρίου). Free speech is not a virus. *Andrew Doyle blog*. Ανακτήθηκε στις 29 Ιανουαρίου 2025 από τη διεύθυνση https://www.andrewdoyle.org/p/free-speech-is-not-a-virus

Doyle, A. (2025, 25 Φεβρουαρίου). Free speech is not a virus. *Andrew Doyle blog*. Ανακτήθηκε στις 29 Ιανουαρίου 2025 από τη διεύθυνση https://www.andrewdoyle.org/p/free-speech-is-not-a-virus

European Commission dismisses censorship claims around Digital Services Act. *PCC·Land.* Ανακτήθηκε την 1η Φεβρουαρίου 2026 από τη διεύθυνση https://ppc.land/european-commission-dismisses-censorship-claims-around-digital-services-act/

European Politicians Call for Social Media Censorship and Attack X and Meta's Free Speech Policies as 'Threat to Democracy' (2025, 1 Φεβρουαρίου). ADF International. Ανακτήθηκε στις 25 Ιανουαρίου

2026 από τη διεύθυνση https://adfinternational.org/news/european-politicians-call-for-online-censorship

European Union (2010). Audiovisual Media Services Directive (AVMSD). https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02010L0013-20181218Jati, I. M., & Serenade, V. (2024). Netflix's Global Market Entry and Adaptation Strategies Critical Review. *Jurnal Informatika Ekonomi Bisnis*, 932-936.

Eurovision 2026: Αποσύρονται από τον διαγωνισμό οι Ισπανία, Ολλανδία, Ιρλανδία, Σλοβενία – Διαμαρτύρονται για τη συμμετοχή του Ισραήλ, Ertnews, Πολίτης, 5 Δεκεμβρίου 2025. Ανακτήθηκε στις 27 Ιανουαρίου 2025 από τη διεύθυνση https://www.ertnews.gr/eidiseis/eurovision-2026-aposyrontai-apo-ton-diagonismo-oi-ispania-ollandia-irlandia-slovenia-diamartyrontai-gia-ti-symmetoxi-tou-israil/

Fang, J. (2024). The Culture of censorship: state intervention and complicit creativity in global film production. *American Sociological Review*, *89*(3), 488-517. https://doi.org/10.1177/00031224241236750

Folkert, W. (2022, 16 Δεκεμβρίου) The Digital Services Act (DSA) - An overview. Ανακτήθηκε στις 25 Ιανουαρίου 2026 από τη διεύθυνση https://ssrn.com/abstract=4304586 ή http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4304586

Garden, G. (2014, 8 Ιουνίου). Neo-McCarthyism and the US Media. The crusade to ban Russia policy critics. The Nation. στις 29 Ιανουαρίου 2025 από τη διεύθυνση στις 6 Φεβρουαρίου 2026 από τη διεύθυνση https://www.thenation.com/article/archive/neo-mccarthyism-and-us-media/

Giddens, A. (2014). *Οι συνέπειες της νεωτερικότητας*. Αθήνα: Κριτική.

Golovchenko, Y. (2022). Fighting propaganda with censorship: A study of the Ukrainian ban on Russian social media. *The Journal of Politics*, *84*(2), 639-654.

Happold-Matthew, M., & Bogdanova–Iryna, I. (2024, 27 Ιουνίου). Report on the limitations of the current EU restrictive measures (sanctions) regimes. στις 29 Ιανουαρίου 2026 από τη διεύθυνση την στο https://www.kleptotrace.com/wp-content/uploads/2024/07/D4.1-Report-on-the-limitations-of-the-current-EU-sanction-regimes.pdf

Harold James (2018). Deglobalization: the rise of disembodied unilateralism. *Annual Review of Financial Economics* (10): 219-237.

Hoge, J., "Foreign news: who gives a damn?" (1997), *Columbia Journalism Review*, (36): 48-52.

Howard, J. W. (2024). Freedom of speech. *Encyclopedia of Philosophy*. Ανακτήθηκε στις 29 Ιανουαρίου 2025 από τη διεύθυνση https://plato.stanford.edu/ENTRIES/freedom-speech/Rijo, L.

Jerome, W. (2025). Protectionism's paradox: catalyzing change in the global south. *Crossings: An Undergraduate Arts Journal*, *5*(1), 124-132.

Jončić, M., & Jazić, A. (2014). T*he New world order between unipolarism and multipolarism*. Institute of International Politics and Economics. Ανακτήθηκε στις 27 Φεβρουαρίου 2026 από τη διεύθυνση http://repozitorijum.diplomacy.bg.ac.rs/146/1/The%20Old%20and%20New%20World...-287-301.pdf

Karlıdağ, S., & Bulut, S. (2014). The transnational spread of Turkish television soap operas. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi| Istanbul University Faculty of Communication Journal*, (47), 75-96.

Krzyżanowska, Z. (2025, 24 June). "Discipline and punish: how Turkey controls the Internet". *OSW.* Ανακτήθηκε στις 26 Ιανουαρίου 2026 από τη διεύθυνση *https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2025-06-24/discipline-and-punish-how-turkey-controls-internet*

Leblang, D., & Peters, M. E. (2022). Immigration and globalization (and deglobalization). *Annual Review of Political Science*, *25*(1), 377-399. https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-051120-105059

Lindert, P. H., & Williamson, J. G. (2003). Does globalization make the world more unequal? In *Globalization in historical perspective* (pp. 227-276). University of Chicago Press. Ανακτήθηκε 1 Μαρτίου 2026 από τη διεύθυνση http://www.nber.org/chapters/c9590

Lindert, P.H., & Williamson, H. G. (2003). "Does globalization make the world more unequal? Peter H. Lindert and Jeffrey G. Williamson". In Michael D. Bordo, Alan M. Taylor, & Jeffrey G. (επιμ.). Williamson *Globalization in Historical Perspective* (σελ. 227 – 275). University of Chicago Press. http://www.nber.org/books/bord03-1

Lundsten, L., & Stocchetti, M. (2005). The war against Iraq in transnational broadcasting. *Global War–Local Media, Nordicom, Goteborg, Sweden*.

Makatita, G. A. N., & Hussin, M. H. (2024). Media and war: social media used by Russia and Ukraine as a propaganda tool during the invasion. *Jisiera: The Journal of Islamic Studies and International Relations*, *7*(2), 1-14. https://doi.org/10.5281/zenodo.13955244

Matala, M. F. (1996). *Factors leading to the United States withdrawal from UNESCO in 1984* (Doctoral dissertation, University of Pittsburgh).

McMahon, L., Kleinman, Z. & Subramanian, C. (2025, 7 Ιανουαρίου). Facebook and Instagram get rid of fact checkers. *BBC news in Glasgow and Washington*. Ανακτήθηκε στις 14 Δεκεμβρίου 2025 από τη διεύθυνση https://www.bbc.com/news/articles/cly74mpy8klo

Mekić, D. (2023, 13 Οκτωβρίου). *The European Commission's microtargeting campaign on X for its chat control proposal* Ανακτήθηκε στις 2 Φεβρουαρίου 2026 από τη διεύθυνση SSRN: https://ssrn.com/abstract=4722792 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4722792

Messina, J. P. (2023). *Private censorship*. Oxford University Press.

Milanovic, B. (2007). Globalization and inequality. *Global inequality: Patterns and explanations*, *2*.

Mitelpunkt, S. (2023). The cinematic front. *Diplomatic History*, (47) 5: 895–898. https://doi.org/10.1093/dh/dhad042.

Mocombe, P. C. (2023). Original Paper Multipolarism and Neoliberal Globalization. *Journal of Research in Philosophy and History*, *6*(4), 1-10.

Montaruli, F. (2025). Global trade, capital flows and deglobalization: a literature review. Ανακτήθηκε 2 Μαρτίου 2026 από τη διεύθυνση https://www.econstor.eu/handle/10419/333472

Moutzouridis, A. (2023). A war beyond the war: the use of propaganda in social media in the 2022 Russo-Ukrainian conflict. *Black Sea and Eastern Mediterranean Review*, *1*(1), 8-55. Ανακτήθηκε στις 2 Μαρτίου 2026 από τη διεύθυνση https://www.lawjournals.unic.ac.cy/index.php/bsemr/article/view/60/36

Mutsvairo, B., Bebawi, S., & Borges-Rey, E. (2023). Regionalizing journalism. In *The Routledge companion to journalism in the global south* (pp. 1-9). Routledge.

Nilsson-Julien, E. (2025, 5 Δεκεμβρίου). Macron's plan to 'label' trustworthy media manipulated and taken out of context. *Euronews*. Ανακτήθηκε στις 4 Φεβρουαρίου 2026, στο https://www.euronews.com/my-europe/2025/12/05/macrons-plan-to-label-trustworthy-media-manipulated-and-taken-out-of-context

Parry-Giles, S. J. (1994). The Eisenhower administration's conceptualization of the USIA: The development of overt and covert propaganda strategies. *Presidential Studies Quarterly*, 263-276. Ανακτήθηκε 27 Φεβρουαρίου 2026 από τη διεύθυνση https://www.jstor.org/stable/pdf/27551240.pdf?refreqid=fastly-default%3Ab9cd26763d778825d2a7d34b8d1ddfac&ab_segments=&initiator=&acceptTC=1

Podara, A., & Matsiola, M. (2023). How the Greek television landscape changed during the financial crisis. *Journal of Media Business Studies*, *20*(3), 284–301. https://doi.org/10.1080/16522354.2022.2148070

Quintais, J. P. (2024). From the DMCA to the DSA. *Verfassungsblog: On Matters Constitutional*. Ανακτήθηκε στις 24 Ιανουαρίου 2026 από τη διεύθυνση https://verfassungsblog.de/wp-content/uploads/2024/06/Quintais_DMCA-to-DSA.pdf

Rosenfeld, B., & Wallace, J. (2024). Information politics and propaganda in authoritarian societies. *Annual Review of Political Science*, *27*.

Sarandaliev, I. (2024). International business in the fragmentation and transformation of the global economy. In *The Membership of Bulgaria in the European Union: Sixteen Years Later: Papers Presented in English Language* (pp. 226-234). Университет за национално и световно стопанство (УНСС). Ανακτήθηκε στις 8 Ιανουρίου 2026 από τη διεύθυνση https://www.ceeol.com/search/chapter-detail?id=1251457

Schilirò, D. (2025). Tariffs and deglobalization. Is globalization going backwards? *Munich Personal RePEc Archive*, MPRA_paper_126326. In https://mpra.ub.uni-muenchen.de/126326/

Sen, A. (2002). Globalization, inequality and global protest. *Development* 45, 11–16. https://doi.org/10.1057/palgrave.development.1110341

Stjernfelt, F., & Lauritzen, A. M. (2019). Facebook and Google as offices of censorship. In *Your post has been removed: tech giants and freedom of speech* (pp. 139-172). Cham: Springer International Publishing.

Thakur-Weigold, B. & Miroudot, S. (2024). Supply chain myths in the resilience and deglobalization narrative: consequences for policy. *Journal of International Business Policy* 7, 99-111. https://doi.org/10.1057/s42214-023-00170-3

Todorova, V., Moraliyska, M., & Raycheva, I. (2025). Deglobalization in international finance and payments: a new paradigm or a phase in globalization's evolution? *ECONOMICS-Innovative and Economics Research Journal*, *13*(3), 521-538. Ανακτήθηκε στις 3 Μαρτίου 2026 από τη διεύθυνση https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1365239

Toledo M.J. (2025, 12 Δεκεμβρίου). "White house reveals it's 'naughty list' with reporters from CNN, CBS News, NYPost, AXIOS and more". *msn*. Ανακτήθηκε στις 5 Φεβρουαρίου 2026, από τη διεύθυνση https://www.msn.com/en-gb/news/world/white-house-reveals-its-naughty-list-with-reporters-from-cnn-cbs-news-nypost-axios-and-more/ar-AA1Sc2Lo

Tunyi A.A., Hussain T., & Areneke, G. (2024), Deglobalization and the value of geographic diversification: evidence from Brexit. International Journal of Managerial Finance, (20)2: 479–502. https://doi.org/10.1108/IJMF-12-2022-0564

Wallace, J.L. (2022) *Seeking Truth and hiding facts: information, ideology, and authoritarianism in China*. New York: Oxford Univ. Press

Wells, A. (2022). Russophobia: The Ukraine conflict, the Skripal affair. in *the importance of forgiveness and the futility of revenge: case studies in contemporary international politics* (pp. 55-64). Cham: Springer International Publishing.

Δεμερτζής Ν. (1996). *Ο λόγος του εθνικισμού: αμφίσημο σημασιολογικό πεδίο* Αθήνα: Σάκκουλας.

Πλειός, Γ & Τατστσόγλου, Μ. *Η ενημέρωση (ξανα)πάει στο* μέτωπο (επιμ.) (2025). Τα *Μέσα και οι πολεμικέ συγκρούσεις στην Ουκρανία και στη Γάζα*, Αθήνα, Τόπος.

Πλειός, Γ. (1998). Παγκοσμιοποίηση και εκπαίδευση *Επιστημονική Επετηρίδα του Παιδαγωγικού Τμήματος Δ.Ε.* Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Νο 11.

Πλειός, Γ. (2025). Οι δημοσιογράφοι ως στρατιωτικός στόχος στους σύγχρονους πολέμους. Στο Λαμπρινή Παπαδοπούλου (επιμ.). *Το αθέατο τίμημα της δημοσιογραφίας. Τραύμα, απειλές και προκλήσεις για την ασφάλεια των επαγγελματιών της ενημέρωσης*, Παπαζήσης, Αθήνα.

Τζιαντζή, Α. (2025, 16 Οκτωβρίου). Chat Control: Ποιο είναι το νομοσχέδιο για την παιδική προστασία στο διαδίκτυο που διχάζει την Ευρώπη. ingr. Προσπελάστηκε 2 Φεβρουαρίου 2026 στο https://www.in.gr/2025/10/16/in-science/technology/chat-control-poio-einai-nomosxedio-gia-tin-paidiki-prostasia-sto-diadiktyo-pou-dixazei-tin-eyropi/

Δίκτυα επιρροής: Μια συστηματική χαρτογράφηση της ιδιοκτησιακής διασύνδεσης Μέσων Ενημέρωσης και Αθλητικών Οργανισμών στην Ελλάδα

Πέτρος Πετρούσης, Ιωάννα Κωσταρέλλα

Περίληψη

Η παρούσα εργασία εξετάζει τη δομική διασύνδεση μεταξύ της ιδιοκτησίας των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης και των επαγγελματικών Αθλητικών Οργανισμών στην Ελλάδα κατά το δεύτερο τρίμηνο του 2024. Υπό το πρίσμα της πολιτικής οικονομίας της επικοινωνίας και της θεωρίας της συστημικής αιχμαλωσίας των ΜΜΕ, η μελέτη διερευνά πώς η διατομεακή συγκέντρωση ισχύος σχετίζεται με ζητήματα πλουραλισμού και δημοκρατικής λογοδοσίας. Η μεθοδολογική προσέγγιση βασίζεται στην Κοινωνική Ανάλυση Δικτύων (SNA), χαρτογραφώντας ένα πολυτροπικό δίκτυο 119 κόμβων και 113 σχέσεων, με δεδομένα από επίσημα θεσμικά μητρώα (ΕΣΡ, ΓΕΜΗ, Μητρώα Τύπου). Υιοθετείται συγκριτική αναλυτική προσέγγιση με τις υφιστάμενες πρωτοβουλίες χαρτογράφησης. Τα αποτελέσματα αναδεικνύουν ένα σύστημα πολυκεντρικής συγκέντρωσης, στο οποίο περιορισμένος αριθμός επιχειρηματικών πυρήνων συγκεντρώνει κρίσιμους επικοινωνιακούς πόρους, ενώ στο εξεταζόμενο δείγμα το ήμισυ των ενημερωτικών τηλεοπτικών αδειών εθνικής εμβέλειας συνδέεται με ιδιοκτησιακά σχήματα που δραστηριοποιούνται ταυτόχρονα στον επαγγελματικό αθλητισμό. Η ανάλυση των μετρικών κεντρικότητας αποκαλύπτει την ύπαρξη γεφυρικών κόμβων που συνδέουν ετερογενή επιχειρηματικά πεδία, ενισχύοντας τη δομική επιρροή συγκεκριμένων δρώντων. Τα ευρήματα υποδηλώνουν ότι η συγκρότηση της μιντιακής ισχύος εδράζεται σε εγχώρια δικτυωμένα οικοσυστήματα, συμβάλλοντας τόσο στη συζήτηση για τη ρυθμιστική εποπτεία στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Κανονισμού για την ελευθερία των Μέσων (EMFA), όσο και στις ευρύτερες θεωρητικές προσεγγίσεις περί αναδιάρθρωσης της παγκοσμιοποίησης.

Εισαγωγή

Η ιδιοκτησιακή διάρθρωση των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης αποτελεί αντικείμενο της πολιτικής οικονομίας της επικοινωνίας, καθώς η συγκέντρωση του ελέγχου επη-

ρεάζει τη συγκρότηση της δημόσιας σφαίρας και τις προϋποθέσεις δημοκρατικού πλουραλισμού. Η διεθνής βιβλιογραφία έχει καταδείξει ότι η υψηλή συγκέντρωση ιδιοκτησίας συνδέεται με περιορισμό της πολυφωνίας, τάσεις ομογενοποίησης του περιεχομένου και αυξημένη δυνατότητα επιρροής στη δημόσια ατζέντα (Baker, 2007, Noam, 2016). Στο πλαίσιο αυτό, η ιδιοκτησία δεν λειτουργεί απλώς ως τυπική νομική σχέση, αλλά ως μηχανισμός δομικής ισχύος που διαμορφώνει τη στρατηγική κατεύθυνση των οργανισμών ενημέρωσης και τις ιεραρχήσεις της δημόσιας συζήτησης.

Στη σύγχρονη ευρωπαϊκή συζήτηση, η διαφάνεια των τελικών δικαιούχων και η συγκέντρωση ιδιοκτησίας αποτελούν κρίσιμους δείκτες δημοκρατικής λογοδοσίας. Το Παρατηρητήριο Πλουραλισμού των Μέσων Ενημέρωσης (Media Pluralism Monitor – MPM) τεκμηριώνει συστηματικά τους κινδύνους που απορρέουν από υψηλά επίπεδα συγκέντρωσης και περιορισμένη διαφάνεια, ενώ η υιοθέτηση της Ευρωπαϊκής Πράξης για την Ελευθερία των Μέσων [European Media Freedom Act 9-EMFA)] ενισχύει το θεσμικό πλαίσιο δημοσιοποίησης των ιδιοκτησιακών δομών και προστασίας της συντακτικής ανεξαρτησίας (Brogi κ.ά., 2023, European Parliament & Council of the European Union, 2024). Οι εξελίξεις αυτές εντάσσουν την ιδιοκτησία των ΜΜΕ σε ένα ευρύτερο πεδίο θεσμικής εποπτείας που συνδέεται άμεσα με τη λειτουργία της δημοκρατίας.

Παράλληλα, πρόσφατες προσεγγίσεις αναδεικνύουν ότι η επιρροή επί των ΜΜΕ δεν ασκείται αποκλειστικά μέσω άμεσου ελέγχου περιεχομένου, αλλά και μέσω δομικών οικονομικών εξαρτήσεων και διατομεακών διασυνδέσεων συμφερόντων, συγκροτώντας φαινόμενα συστημικής αιχμαλωσίας των ΜΜΕ (media capture) (Dragomir, 2022, Schiffrin, 2021). Η έννοια της συστημικής αιχμαλωσίας των ΜΜΕ αναφέρεται στη δομική και θεσμική ενσωμάτωση των Μέσων Ενημέρωσης σε δίκτυα οικονομικής και πολιτικής ισχύος, με τρόπο που περιορίζει την αυτονομία τους χωρίς να απαιτείται άμεση λογοκρισία ή ρητή κρατική παρέμβαση. Η αιχμαλωσία λειτουργεί μέσω μηχανισμών, όπως η συγκέντρωση ιδιοκτησίας, η επιλεκτική κρατική διαφήμιση, οι ρυθμιστικές εξαρτήσεις και οι διατομεακές επιχειρηματικές διασυνδέσεις, οι οποίες διαμορφώνουν το πεδίο κινήσεων της δημοσιογραφικής πρακτικής (Schiffrin, 2021). Επομένως, η αιχμαλωσία δεν ταυτίζεται με τη χειραγώγηση της ειδησεογραφίας, αλλά με τη διαμόρφωση των δομικών όρων εντός των οποίων παράγεται και κυκλοφορεί η δημόσια πληροφόρηση. Στο πλαίσιο αυτό, η ιδιοκτησία προσεγγίζεται ως πλέγμα σχέσεων ισχύος και όχι ως απλή καταγραφή συμμετοχών, γεγονός που καθιστά αναγκαία την ανάλυση των δικτυακών μορφών συγκρότησης της επιρροής.

Ωστόσο, η υπάρχουσα βιβλιογραφία εστιάζει κυρίως στη συγκέντρωση ιδιοκτησίας και λιγότερο στη δικτυακή συγκρότηση της επιρροής, η οποία δεν ταυτίζεται με την συγκέντρωση αλλά αναφέρεται στη θέση και τις σχέσεις των δρώντων εντός ευρύτερων πλεγμάτων ισχύος. Παρά την εκτενή μελέτη της συγκέντρωσης ιδιοκτησίας και της αιχμαλωσίας των ΜΜΕ, παραμένει περιορισμένη η συστημα-

τική ανάλυση της δικτυακής και διατομεακής συγκρότησης της επιρροής. Ιδιαίτερα υποθεωρημένος παραμένει ο ρόλος του επαγγελματικού αθλητισμού ως πεδίου σύγκλισης οικονομικού, συμβολικού και επικοινωνιακού κεφαλαίου, μέσω του οποίου δύνανται να ενισχύονται ευρύτερα δίκτυα ισχύος. Στην ελληνική βιβλιογραφία έχει επισημανθεί ότι ο αθλητισμός λειτουργεί όχι μόνο ως ψυχαγωγικό προϊόν, αλλά και μεταξύ κοινού και αθλητικών οργανισμών μέσω του οποίου συγκροτούνται συλλογικές ταυτότητες και σχέσεις συμβολικής νομιμοποίησης καθώς και μορφές δημόσιας παρέμβασης, επηρεάζοντας ευρύτερες πολιτισμικές και επικοινωνιακές διεργασίες (Βαμβακάς, 2017).

Η κατανόηση αυτών των διασυνδέσεων προϋποθέτει τη χρήση μεθοδολογικών εργαλείων που επιτρέπουν την αποτύπωση της δομικής θέσης των δρώντων. Η Κοινωνική Ανάλυση Δικτύων (Social Network Analysis - SNA) παρέχει τη δυνατότητα χαρτογράφησης κόμβων, δεσμών και μορφών κεντρικότητας, καθιστώντας ορατή τη δομή της ισχύος πέρα από το άμεσο μέγεθος της ιδιοκτησιακής συμμετοχής (Borgatti κ.ά., 2009, Wasserman & Faust, 1994). Μέσα από αυτή την προσέγγιση, η επιρροή προσεγγίζεται ως συνάρτηση της θέσης στο δίκτυο σχέσεων και όχι αποκλειστικά ως αποτέλεσμα οικονομικού μεγέθους.

Η ανάλυση της ιδιοκτησιακής διασύνδεσης των ΜΜΕ αποκτά ιδιαίτερη σημασία στο πλαίσιο των σύγχρονων συζητήσεων περί απο-παγκοσμιοποίησης, οι οποίες αναδεικνύουν την αναδιάταξη των οικονομικών και επικοινωνιακών ροών προς περισσότερο εθνικά και περιφερειακά οργανωμένα σχήματα (Baldwin, 2016, Rodrik, 2011). Σε αντίθεση με την περίοδο εντατικοποίησης της παγκοσμιοποίησης, όπου η ισχύς συχνά αποδιδόταν σε υπερεθνικά δίκτυα και πολυεθνικούς ομίλους, οι πρόσφατες εξελίξεις υποδηλώνουν ενίσχυση εγχώριων επιχειρηματικών οικοσυστημάτων και συγκρότηση τοπικά εδραιωμένων δικτύων ισχύος (Flew & Wilding, 2021). Στο πεδίο των Μέσων Ενημέρωσης, η τάση αυτή εκδηλώνεται μέσω της ενίσχυσης διατομεακών διασυνδέσεων μεταξύ μιντιακών οργανισμών και άλλων οικονομικών δραστηριοτήτων, όπως ο επαγγελματικός αθλητισμός, οι οποίες συγκροτούν εθνικά πλέγματα επιρροής. Υπό αυτή την έννοια, η διερεύνηση της ιδιοκτησιακής διασύνδεσης ΜΜΕ και Αθλητικών Ανώνυμων Εταιρειών μπορεί να συμβάλει στην κατανόηση των μορφών που λαμβάνει η ισχύς στο πλαίσιο μιας εν εξελίξει αναδιάρθρωσης του επικοινωνιακού πεδίου, όπου η παγκοσμιοποίηση δεν αναιρείται πλήρως, αλλά επαναδιαμορφώνεται μέσα από υβριδικές και πολυεπίπεδες δομές.

Η ελληνική περίπτωση, όπως αποτυπώνεται από τον Απρίλιο έως τον Ιούνιο του 2024, συνιστά πρόσφορο πεδίο διερεύνησης. Ενταγμένη στο πολωμένο πλουραλιστικό μοντέλο Μέσων Ενημέρωσης, χαρακτηρίζεται από ιστορικά έντονες διασυνδέσεις μεταξύ πολιτικών και οικονομικών ελίτ, περιορισμένη κλίμακα αγοράς και αυξημένη επιχειρηματική διαφοροποίηση (Hallin & Mancini, 2004, Papathanassopoulos & Negrine, 2011). Ο επαγγελματικός αθλητισμός αποκτά ιδιαίτερη σημασία ως πεδίο συμβολικής ισχύος και κοινωνικής νομιμοποίησης,

ενισχύοντας τη διασύνδεση μεταξύ μέσων ενημέρωσης, επιχειρηματικών συμφερόντων και δημόσιας σφαίρας.

Με βάση τα παραπάνω, η παρούσα μελέτη επιδιώκει τη συστηματική χαρτογράφηση της ιδιοκτησιακής διασύνδεσης μεταξύ Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης και Αθλητικών Ανώνυμων Εταιρειών στην Ελλάδα, αναδεικνύοντας τις μορφές διατομεακής ισχύος που προκύπτουν από τη δικτυακή τους συγκρότηση. Η συμβολή της έγκειται αφενός στην εμπειρική αποτύπωση των σχέσεων αυτών και αφετέρου στη θεωρητική προσέγγιση της συστημικής αιχμαλωσίας των ΜΜΕ ως δομικού φαινομένου που αναδύεται από δίκτυα ιδιοκτησίας, χωρίς να προϋποθέτει άμεση αιτιώδη συσχέτιση με συγκεκριμένες δημοκρατικές εκβάσεις.

Το κεντρικό ερευνητικό ερώτημα διατυπώνεται ως εξής: *πώς αποτυπώνεται η δομή του ιδιοκτησιακού δικτύου μεταξύ ΜΜΕ και Αθλητικών Ανώνυμων Εταιρειών στην Ελλάδα*. Συγχρόνως ερευνά ποιες μορφές διατομεακής ισχύος αναδύονται από αυτή. Η διερεύνηση του ερωτήματος συμβάλλει στη συστηματική κατανόηση των σχέσεων μεταξύ μέσων ενημέρωσης, οικονομίας και αθλητισμού στο σύγχρονο επικοινωνιακό περιβάλλον.

Από τη συγκέντρωση ιδιοκτησίας στη δικτυακή συγκρότηση επιρροής

Η συγκέντρωση ιδιοκτησίας στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης αποτελεί διαχρονικά κεντρικό πεδίο ανάλυσης στην πολιτική οικονομία της επικοινωνίας, καθώς συνδέεται άμεσα με την κατανομή της επικοινωνιακής ισχύος και τις συνθήκες πρόσβασης στη δημόσια πληροφόρηση (McChesney, 2015, Mosco, 2009). Η διεθνής βιβλιογραφία έχει καταδείξει ότι οι διαδικασίες συγκέντρωσης, ιδίως μέσω συγχωνεύσεων και εξαγορών, οδηγούν στη διαμόρφωση ολιγοπωλιακών δομών στην αγορά των ΜΜΕ, περιορίζοντας τον αριθμό των ανεξάρτητων φορέων και ενισχύοντας τη δομική ισχύ μεγάλων μιντιακών ομίλων (Doyle, 2013, Winseck, 2020).

Η έννοια του μιντιακού πλουραλισμού αναδεικνύεται ως κρίσιμος δείκτης δημοκρατικής λειτουργίας, καθώς αφορά όχι μόνο τον αριθμό των Μέσων, αλλά και την ποικιλία των απόψεων και την ανεξαρτησία της δημοσιογραφικής παραγωγής (Baker, 2007,Napoli, 2019). Όπως επισημαίνει ο Ιωσηφίδης (Iosifidis, 2011), η συγκέντρωση ιδιοκτησίας ενδέχεται να περιορίζει την ουσιαστική πολυφωνία, ακόμη και σε περιβάλλοντα όπου παρατηρείται φαινομενική αύξηση των διαθέσιμων Μέσων. Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, εργαλεία όπως το Media Pluralism Monitor επιβεβαιώνουν ότι η ιδιοκτησιακή συγκέντρωση και η αδιαφάνεια των πραγματικών δικαιούχων συνιστούν βασικούς κινδύνους για τον πλουραλισμό (Brogi κ.ά., 2023). Η πολιτική οικονομία της επικοινωνίας προσφέρει το βασικό θεωρητικό υπόβαθρο για την κατανόηση της ιδιοκτησίας ως μηχανισμού συγκρότησης ισχύος. Ειδικότερα, τα ΜΜΕ

προσεγγίζονται ως οργανισμοί ενταγμένοι σε συγκεκριμένες σχέσεις αγοράς, θεσμών και ισχύος, όπου η ιδιοκτησία ως μηχανισμός που διαμορφώνει στρατηγικές προτεραιότητες, οργανωτικές κατευθύνσεις και δυνατότητες παρέμβασης στη δημόσια σφαίρα (Baker, 2007). Επίσης, η υψηλή συγκέντρωση ιδιοκτησίας έχει συνδεθεί με περιορισμό της εσωτερικής ποικιλίας περιεχομένου και με αυξημένη δυνατότητα επιρροής στη δημόσια ατζέντα, ιδίως όταν ο έλεγχος συνδυάζεται με ισχυρές οικονομικές και πολιτικές εξαρτήσεις (Noam, 2016).

Τα τελευταία χρόνια, η διεθνής συζήτηση μετατοπίζεται από την «κάθετη» ιδέα του ελέγχου, ποιος κατέχει τι, προς την κατανόηση της ισχύος ως διατομεακής και δικτυακά οργανωμένης, δηλαδή ως μορφή ισχύος που συγκροτείται μέσω αλληλεπιδράσεων μεταξύ διαφορετικών θεσμικών και οικονομικών πεδίων. Η συγκέντρωση πλέον δεν αφορά αποκλειστικά το μιντιακό πεδίο, αλλά εκτείνεται σε πλατφόρμες, ρυθμιστικά καθεστώτα και υποδομές επικοινωνίας, μεταβάλλοντας τους όρους παραγωγής/διανομής ειδήσεων και δημιουργώντας νέες εξαρτήσεις (Flew & Wilding, 2021, Nielsen & Fletcher, 2020, Nielsen & Ganter, 2022). Σε αυτό το περιβάλλον, η ιδιοκτησία πρέπει να προσεγγίζεται όχι μόνο ως μετοχική συμμετοχή, αλλά ως κόμβος μέσα σε ευρύτερες συστοιχίες συμφερόντων.

Στο πλαίσιο αυτής της μετατόπισης, κομβική αναδεικνύεται η έννοια της αιχμαλωσίας των ΜΜΕ, δηλαδή η συστηματική διαμόρφωση της λειτουργίας των ΜΜΕ μέσω δομικών μηχανισμών (χρηματοδότηση, διαφήμιση, ρυθμιστικές σχέσεις, ιδιοκτησιακές συνδέσεις), χωρίς να απαιτείται κατ' ανάγκη άμεση λογοκρισία ή εμφανής παρέμβαση στο περιεχόμενο. Η σχετική βιβλιογραφία υπογραμμίζει ότι οι μορφές αιχμαλωσίας συχνά παράγονται μέσω «μαλακών» αλλά αποτελεσματικών εξαρτήσεων που επηρεάζουν επιλογές, ρουτίνες και όρια ερευνητικής/κριτικής δημοσιογραφίας (Mungiu-Pippidi, 2020, Schiffrin, 2021). Με αυτή την έννοια, η ιδιοκτησιακή διάρθρωση αποκτά θεωρητική σημασία όταν αντιμετωπίζεται ως σύστημα σχέσεων που ρυθμίζει ροές πόρων και πρόσβασης.

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, η συγκέντρωση και η διαφάνεια ιδιοκτησίας εντάσσονται πλέον ρητά σε θεσμικό πλαίσιο δημοκρατικής λογοδοσίας. Το Παρατηρητήριο Πλουραλισμού των Μέσων Ενημέρωσης αποτιμά συστηματικά κινδύνους που σχετίζονται με πολυφωνία, συγκέντρωση και διαφάνεια πραγματικών δικαιούχων (Brogi κ.ά., 2023), ενώ η Ευρωπαϊκή Πράξη για την Ελευθερία των Μέσων (EMFA) εισάγει ρυθμίσεις που ενισχύουν τη διαφάνεια και την προστασία της συντακτικής ανεξαρτησίας στην αγορά υπηρεσιών Μέσων Ενημέρωσης (European Parliament & Council of the European Union, 2024).

Η ελληνική περίπτωση τοποθετείται θεωρητικά στο πολωμένο πλουραλιστικό μοντέλο, όπου ιστορικά οι σχέσεις μεταξύ πολιτικών και οικονομικών ελίτ παραμένουν ισχυρές και η θεσμική αυτονομία της δημοσιογραφίας είναι συχνά εύθραυστη (Hallin & Mancini, 2004, Kostarella κ.ά., 2025, Touri κ.ά., 2016).

Ειδικότερα, η σχέση ΜΜΕ και επαγγελματικού αθλητισμού είναι εγγενώς αμφί-

δρομη καθώς τα ΜΜΕ συμβάλλουν στην εμπορική αξία και ορατότητα των διοργανώσεων, ενώ ο αθλητισμός παρέχει περιεχόμενο υψηλής ζήτησης και διαφημιστικής απόδοσης (Boyle & Haynes, 2009). Όταν όμως η σχέση αποκτά ιδιοκτησιακή διάσταση, μετατρέπεται από αγορά περιεχομένου σε μηχανισμό δικτύου, όπου το συμβολικό κεφάλαιο (δημοφιλία/οπαδική ταύτιση) μπορεί να μεταφράζεται σε κοινωνική νομιμοποίηση και σε ευρύτερες επιρροές. Συμπληρωματικά, η διεθνής συζήτηση για «capture» σε πεδία αθλητικής διακυβέρνησης δείχνει ότι η αιχμαλωσία μπορεί να λειτουργεί μέσω θεσμικών/ρυθμιστικών διαμεσολαβήσεων και πλαισίων νομιμοποίησης, ενισχύοντας τη λογική ότι και ο αθλητισμός μπορεί να λειτουργεί ως πεδίο συγκρότησης ισχύος (Meier κ.ά., 2023).

Η κατανόηση τέτοιων μηχανισμών απαιτεί μεθοδολογικά εργαλεία που αποτυπώνουν σχέσεις και όχι μόνο οντότητες. Η Κοινωνική Ανάλυση Δικτύων (SNA) μοντελοποιεί συστήματα ως πλέγματα κόμβων και δεσμών, επιτρέποντας την εκτίμηση της δομικής ισχύος μέσω δεικτών όπως η κεντρικότητα και η διαμεσολάβηση (Wasserman & Faust, 1994). Η βασική ιδέα είναι ότι η επιρροή δεν απορρέει μόνο από το «μέγεθος» μιας συμμετοχής, αλλά από τη θέση ενός δρώντα μέσα στο συνολικό πλέγμα, δηλαδή από το κατά πόσο λειτουργεί ως γέφυρα μεταξύ υποσυστημάτων και ως σημείο διέλευσης πόρων, πληροφορίας και συντονισμού (Borgatti κ.ά., 2009). Έτσι, η μετάβαση από περιγραφές ιδιοκτησίας σε δικτυακή αποτύπωση επιτρέπει να τεθεί πιο καθαρά το θεωρητικό ερώτημα για το πώς συγκροτούνται δομές επιρροής στο μιντιακό πεδίο, ειδικά όταν τέμνονται με τον επαγγελματικό αθλητισμό.

Μεθοδολογία

Η παρούσα έρευνα υιοθετεί ποσοτική χαρτογραφική προσέγγιση με εφαρμογή αρχών κοινωνικής ανάλυσης δικτύων, με σκοπό τη συστηματική αποτύπωση της ιδιοκτησιακής διασύνδεσης μεταξύ Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης και Αθλητικών Ανώνυμων Εταιρειών στην Ελλάδα. Το αναλυτικό ενδιαφέρον μετατοπίζεται από την απλή καταγραφή ποσοστών μετοχικής συμμετοχής στη δομική διάταξη των σχέσεων που συγκροτούνται μεταξύ φυσικών και νομικών προσώπων, ευθυγραμμιζόμενο με τη θεωρητική παραδοχή ότι η επιρροή και η ισχύς μπορούν να αναδύονται από τη θέση ενός δρώντα εντός δικτυακών σχέσεων και όχι αποκλειστικά από το μέγεθος της συμμετοχής του (Borgatti κ.ά., 2009, Wasserman & Faust, 1994,).

Το εξεταζόμενο δίκτυο συγκροτείται από Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, από Αθλητικές Ανώνυμες Εταιρείες που δραστηριοποιούνται στην ανώτατη επαγγελματική κατηγορία και από φυσικά πρόσωπα ή επιχειρηματικές οντότητες που εμφανίζουν μετοχική συμμετοχή ή διοικητική παρουσία στους παραπάνω οργανισμούς. Οι συνδέσεις μεταξύ των κόμβων ορίζονται ως σχέσεις άμεσης ιδιοκτησίας, έμμεσου ελέγχου μέσω εταιρικών αλυσίδων και θυγατρικών σχημάτων, καθώς και συμμετο-

χής σε διοικητικά όργανα. Η προσέγγιση αυτή επιτρέπει την αποτύπωση ενός διατομεακού δικτύου πολλαπλών τύπων κόμβων, κατάλληλου για την ανάλυση δομών επιρροής που υπερβαίνουν τα επιμέρους οργανωτικά πεδία (Borgatti κ.ά., 2009).

Η έρευνα βασίζεται σε διπλό πλαίσιο αναφοράς. Σε επίπεδο σύμπαντος καταγραφής αξιοποιούνται οι θεσμικά διαθέσιμοι κατάλογοι Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης και Αθλητικών Ανώνυμων Εταιρειών με ενεργή παρουσία κατά το δεύτερο τρίμηνο του 2024, όπως προκύπτουν από τα Μητρώα Έντυπου και Ηλεκτρονικού Τύπου της Γενικής Γραμματείας Επικοινωνίας και Ενημέρωσης, τα στοιχεία αδειοδότησης του Εθνικού Συμβουλίου Ραδιοτηλεόρασης και τις εταιρικές εγγραφές του Γενικού Εμπορικού Μητρώου (Γενική Γραμματεία Επικοινωνίας και Ενημέρωσης, 2024α, 2024β, Εθνικό Συμβούλιο Ραδιοτηλεόρασης, 2024, Υπουργείο Ανάπτυξης και Επενδύσεων, 2024). Σε επίπεδο αναλυτικού δικτύου, η διερεύνηση επικεντρώνεται στις περιπτώσεις όπου τεκμηριώνεται ιδιοκτησιακή ή διοικητική διασύνδεση μεταξύ των δύο πεδίων, καθώς οι σχέσεις αυτές συγκροτούν το εμπειρικό πεδίο εξέτασης της διατομεακής δομής επιρροής, δηλαδή των διασυνδέσεων μεταξύ ΜΜΕ και ΑΑΕ. Η χαρτογράφηση δεν αποσκοπεί στην ανάλυση του συνόλου των επικοινωνιακών οργανισμών, αλλά στον προσδιορισμό του δικτυακού ορίου που προκύπτει από τεκμηριωμένους δεσμούς μεταξύ των δύο πεδίων.

Η συλλογή δεδομένων βασίστηκε σε δημόσια διαθέσιμες πηγές εταιρικής και ιδιοκτησιακής πληροφόρησης, όπως το Γενικό Εμπορικό Μητρώο για τη μετοχική σύνθεση και τα διοικητικά όργανα εταιρειών, τα μητρώα έντυπου και ηλεκτρονικού τύπου για την ταυτοποίηση των Μέσων και του δηλωμένου φορέα λειτουργίας τους, καθώς και επίσημες ταυτότητες μέσων, δημοσιευμένες οικονομικές καταστάσεις και εταιρικές ανακοινώσεις. Σε περιπτώσεις όπου ένα Μέσο εμφανίζεται ως μέρος ευρύτερου επιχειρηματικού ομίλου, η πληροφορία διασταυρώθηκε με στοιχεία εταιρικής συμμετοχής ή ενοποιημένης λογιστικής απεικόνισης, ώστε να επιβεβαιωθεί η ύπαρξη σχέσης άμεσου ή έμμεσου ελέγχου. Η χρήση πολλαπλών ανεξάρτητων πηγών εντάσσεται στη στρατηγική μεθοδολογικής διασταύρωσης, η οποία ενισχύει την εγκυρότητα των εμπειρικών ευρημάτων (Denzin, 2012). Σε περιπτώσεις ασυμφωνίας μεταξύ πηγών, προτεραιότητα δόθηκε στις επίσημες εγγραφές του Γενικού Εμπορικού Μητρώου ως θεσμικά αρμόδιου φορέα καταχώρισης εταιρικών μεταβολών.

Η ιδιοκτησιακή χαρτογράφηση αποτυπώνει την κατάσταση όπως αυτή ίσχυε κατά το δεύτερο τρίμηνο του 2024, δηλαδή κατά την περίοδο Απριλίου - Ιουνίου 2024. Η ενιαία χρονική τομή διασφαλίζει συγκρισιμότητα μεταξύ των καταγεγραμμένων σχέσεων και αποτρέπει στρεβλώσεις που θα μπορούσαν να προκύψουν από μεταγενέστερες μεταβολές στη μετοχική σύνθεση ή στη διοικητική συγκρότηση των εξεταζόμενων οργανισμών.

Οι καταγεγραμμένες οντότητες και σχέσεις οργανώθηκαν σε πίνακα ακμών, ο οποίος αποτέλεσε τη βάση για την αναπαράσταση του ιδιοκτησιακού δικτύου και

τον υπολογισμό βασικών μετρικών κεντρικότητας. Η οπτικοποίηση και χαρτογράφηση του δικτύου πραγματοποιήθηκε μέσω της πλατφόρμας GraphCommons, επιτρέποντας την απεικόνιση των σχέσεων μεταξύ φυσικών και νομικών προσώπων στο εξεταζόμενο διατομεακό σύστημα. Οι μετρικές υπολογίστηκαν από την αντίστοιχη αναπαράσταση γράφου, με έλεγχο συνέπειας μεταξύ της οπτικοποίησης και των πινάκων δεδομένων που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή του δικτύου. Παράλληλα, το περιβάλλον ανάλυσης ποιοτικών δεδομένων NVivo αξιοποιήθηκε επικουρικά για την οργάνωση των πηγών, τη διασταύρωση εταιρικών σχέσεων και τον έλεγχο συνοχής μεταξύ διαφορετικών τεκμηρίων, χωρίς να χρησιμοποιηθεί ως εργαλείο υπολογισμού δικτυακών μετρικών.

Για την εκτίμηση της δομικής θέσης των κόμβων αξιοποιήθηκαν μετρικές κοινωνικής ανάλυσης δικτύων, όπως η κεντρικότητα βαθμού, η κεντρικότητα διαμεσολάβησης και η πυκνότητα του δικτύου, οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν ερμηνευτικά για τον εντοπισμό δρώντων με αυξημένη διασύνδεση και κόμβων με διαμεσολαβητική θέση στο δίκτυο. Οι μετρικές αυτές επιτρέπουν την ανάλυση της δομικής θέσης των δρώντων και τον εντοπισμό κόμβων που λειτουργούν ως διαμεσολαβητές μεταξύ διαφορετικών τμημάτων του συστήματος (Borgatti κ.ά., 2009, Freeman, 1979). Η ερμηνεία των μετρικών συνδέεται με τη θεωρητική παραδοχή ότι η ισχύς μπορεί να αναδύεται από τη θέση εντός του δικτύου και από την πολλαπλή συμμετοχή φυσικών προσώπων σε διαφορετικές οργανωτικές δομές (Kadushin, 2022).

Η ανάλυση βασίζεται αποκλειστικά σε δημόσια διαθέσιμα δεδομένα και η αποτύπωση αφορά συγκεκριμένη χρονική στιγμή και δεν εξετάζει διαχρονικές μεταβολές των ιδιοκτησιακών σχέσεων. Οι περιορισμοί αυτοί θεωρούνται ενδογενείς σε έρευνες ιδιοκτησιακής χαρτογράφησης και λαμβάνονται υπόψη κατά την ερμηνεία των αποτελεσμάτων.

Για την αξιολόγηση της ερευνητικής συμβολής της παρούσας μελέτης, υιοθετείται ερμηνευτική συγκριτική προσέγγιση. Τα ευρήματα και η μεθοδολογική λογική της χαρτογράφησης αντιπαραβάλλονται με δύο υφιστάμενες πρωτοβουλίες καταγραφής της μιντιακής ιδιοκτησίας στην Ελλάδα: το Euromedia Ownership Monitor και το έργο Who Owns the Media. Η σύγκριση πραγματοποιείται στη βάση του εύρους του αναλυτικού πεδίου, του βαθμού συστηματικής ενσωμάτωσης διατομεακών σχέσεων στο αναλυτικό μοντέλο, της μεθοδολογικής προσέγγισης, της χρήσης μετρικών κοινωνικής ανάλυσης δικτύων έναντι περιγραφικής χαρτογράφησης και της χρονικής οριοθέτησης των δεδομένων. Στόχος της σύγκρισης δεν είναι η στατιστική επαλήθευση των δεδομένων των άλλων εγχειρημάτων, αλλά η ανάδειξη της προστιθέμενης αναλυτικής αξίας της δικτυακής προσέγγισης στην κατανόηση της δομικής επιρροής.

Ποσοτική αποτύπωση και δικτυακή δομή της ιδιοκτησιακής διασύνδεσης (Απρίλιος-Ιούνιος 2024)

Η ιδιοκτησιακή χαρτογράφηση αποτυπώνει την κατάσταση όπως αυτή ίσχυε κατά το δεύτερο τρίμηνο του 2024, δηλαδή κατά την περίοδο Απριλίου - Ιουνίου 2024. Το εξεταζόμενο πολυτροπικό δίκτυο, δηλαδή δίκτυο πολλαπλών τύπων κόμβων, περιλαμβάνει φυσικά πρόσωπα, επικοινωνιακές επιχειρήσεις σε τηλεοπτικό, ραδιοφωνικό, έντυπο και ψηφιακό επίπεδο, αθλητικές οντότητες ποδοσφαίρου και άλλων αθλημάτων, καθώς και λοιπές επιχειρηματικές οντότητες που συνδέονται με τα ίδια φυσικά πρόσωπα μέσω τεκμηριωμένων ιδιοκτησιακών ή διοικητικών σχέσεων.

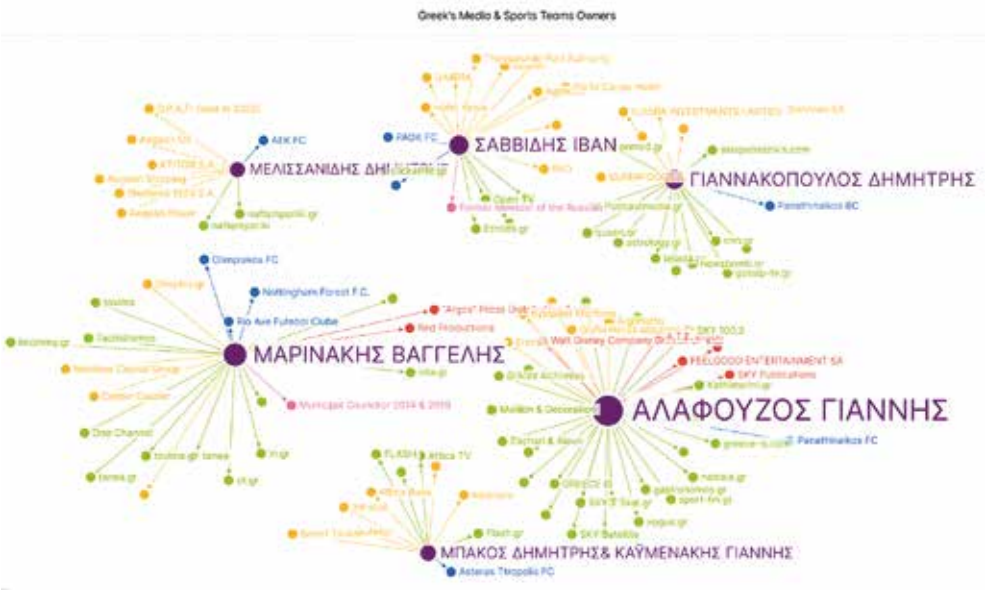

Σχήμα 1. Πληροφοριακό γράφημα που αποτυπώνει την ιδιοκτησιακή διασύνδεση Μέσων Ενημέρωσης και Αθλητικών Ανώνυμων Εταιρειών στην Ελλάδα.

Για την περαιτέρω διερεύνηση της δομής του δικτύου και την ανάδειξη των επιμέρους επιχειρηματικών πυρήνων, το συνολικό γράφημα αποδομείται σε επιμέρους υποδίκτυα ανά βασικό ιδιοκτησιακό δρώντα.

Σε επίπεδο ιδιοκτησίας των Μέσων, η κατανομή των επιχειρήσεων εμφανίζει έντονα συγκεντρωτικά χαρακτηριστικά. Περιορισμένος αριθμός επιχειρηματικών πυρήνων συγκεντρώνει την πλειονότητα των επικοινωνιακών οντοτήτων του δείγματος, με τους τρεις ισχυρότερους πυρήνες να συνδέονται με το μεγαλύτερο μέρος των καταγεγραμμένων Μέσων. Η εικόνα αυτή συνάδει με διεθνείς χαρτογραφήσεις ιδιοκτησίας που καταδεικνύουν ότι μικρός αριθμός επιχειρηματικών σχημάτων μπο-

ρεί να ελέγχει σημαντικό τμήμα του επικοινωνιακού πεδίου (Noam, 2016).

Ιδιαίτερη σημασία παρουσιάζει η σχέση μεταξύ ιδιοκτησίας των Μέσων και επαγγελματικού αθλητισμού στο επίπεδο της τηλεοπτικής ενημέρωσης εθνικής εμβέλειας. Από το σύνολο των έξι αδειών ενημερωτικού γενικού περιεχομένου πανελλαδικής εμβέλειας που προέκυψαν από τη διαδικασία αδειοδότησης του Εθνικού Συμβουλίου Ραδιοτηλεόρασης (2018), οι τρεις συνδέονται, με ιδιοκτησιακά σχήματα τα οποία εμφανίζουν ταυτόχρονη παρουσία και στον επαγγελματικό αθλητισμό. Το εύρημα αυτό ενισχύει την υπόθεση περί διατομεακής σύγκλισης μεταξύ ενημέρωσης και αθλητικής επιχειρηματικής δραστηριότητας.

Η ποσοτική αποτίμηση του δικτύου ιδιοκτησιακών και διοικητικών σχέσεων ανέδειξε ένα σύστημα 119 κόμβων και 113 καταγεγραμμένων συνδέσεων. Η αναλογία αυτή υποδηλώνει χαμηλή συνολική πυκνότητα, γεγονός που επιβεβαιώνει ότι το εξεταζόμενο επικοινωνιακό-αθλητικό οικοσύστημα δεν συγκροτεί πλήρως ενοποιημένη δομή αλλά πολυκεντρικό δίκτυο με διακριτές συστάδες. Η άνιση κατανομή βαθμού συνδεσιμότητας μεταξύ των κόμβων υποδεικνύει την ύπαρξη περιορισμένου αριθμού δρώντων με αυξημένη κεντρικότητα βαθμού, στοιχείο που στη βιβλιογραφία συνδέεται με ενισχυμένη δυνατότητα πρόσβασης σε πόρους και πληροφορία (Freeman, 1979). Παράλληλα, η παρουσία κόμβων με αυξημένη διαμεσολαβητική κεντρικότητα καταδεικνύει ότι συγκεκριμένα φυσικά πρόσωπα ή επιχειρηματικές οντότητες λειτουργούν ως γέφυρες μεταξύ επιμέρους υποσυστημάτων, συνδέοντας επικοινωνιακές δραστηριότητες με επαγγελματικές αθλητικές εταιρείες και ευρύτερα επιχειρηματικά πεδία. Η δομή αυτή συνάδει με θεωρητικές προσεγγίσεις που αντιλαμβάνονται την ισχύ ως αποτέλεσμα θέσης εντός δικτύου σχέσεων και όχι αποκλειστικά ως μέγεθος κεφαλαιακής συμμετοχής (Kadushin, 2022, Wasserman & Faust, 1994). Συνολικά, το δίκτυο εμφανίζει χαρακτηριστικά πολυκεντρικής συγκέντρωσης με τοπικά πυκνές συστάδες και περιορισμένο αριθμό γεφυρικών κόμβων, στοιχείο που ενισχύει την ερμηνεία της ιδιοκτησιακής διασύνδεσης ΜΜΕ και ΑΑΕ ως δομικού μηχανισμού συγκρότησης επιρροής στο επικοινωνιακό πεδίο.

Προκειμένου να αποτυπωθεί με μεγαλύτερη αναλυτική ακρίβεια η εσωτερική διάρθρωση του δικτύου, η συνολική χαρτογράφηση (Σχήμα 1) αναλύεται σε επιμέρους υποδίκτυα που αντιστοιχούν στους βασικούς επιχειρηματικούς πυρήνες υψηλής κεντρικότητας.

Το υποδίκτυο του επιχειρηματικού πυρήνα του Γιάννη Αλαφούζου εμφανίζει υψηλό βαθμό συγκεντρωτικής οργάνωσης, με τον κεντρικό δρών να κατέχει δεσπόζουσα θέση τόσο ως προς την κεντρικότητα βαθμού όσο και ως προς τη διαμεσολαβητική του λειτουργία. Η δομή του υποδικτύου χαρακτηρίζεται από εκτεταμένη διασύνδεση επικοινωνιακών δραστηριοτήτων, που περιλαμβάνουν τηλεοπτικά, ραδιοφωνικά και ψηφιακά μέσα, καθώς και από την παρουσία εκδοτικών και διαδικτυακών πλατφορμών ενημέρωσης και ψυχαγωγίας.

Σχήμα 2. Υποδίκτυο ιδιοκτησιακής διασύνδεσης του επιχειρηματικού πυρήνα του Γιάννη Αλαφούζου.

Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του συγκεκριμένου πυρήνα αποτελεί η έντονη διατομεακή διάρθρωση, καθώς οι επικοινωνιακές δραστηριότητες συνυπάρχουν με επιχειρηματικές παρουσίες σε άλλους κλάδους, όπως η ναυτιλία και η ευρύτερη εμπορική δραστηριότητα. Η συνύπαρξη αυτή ενισχύει τη δομική θέση του κεντρικού κόμβου, καθώς δημιουργεί πολλαπλά επίπεδα διασύνδεσης εντός του δικτύου.

Παράλληλα, η σύνδεση με τον επαγγελματικό αθλητισμό, μέσω της παρουσίας ποδοσφαιρικής ανώνυμης εταιρείας, προσδίδει στο υποδίκτυο πρόσθετη σημασία ως προς τη διατομεακή σύζευξη μεταξύ ενημέρωσης και αθλητικού πεδίου. Η διάσταση αυτή ενισχύει την ερμηνεία του πυρήνα ως ολοκληρωμένου επιχειρηματικού οικοσυστήματος, στο οποίο η παραγωγή και η διάχυση περιεχομένου συνδέονται με άλλες μορφές οικονομικής και συμβολικής δραστηριότητας.

Το υποδίκτυο εμφανίζει υψηλή εσωτερική συνοχή και περιορισμένο αριθμό εξωτερικών διασυνδέσεων, στοιχείο που υποδηλώνει ότι η συγκρότηση της ισχύος βασίζεται κυρίως στην ενίσχυση ενδοπυρηνικών σχέσεων, δηλαδή σχέσεων εντός του ίδιου δικτυακού πυρήνα, και λιγότερο σε εκτεταμένες διασυνδέσεις με άλλους επιχειρηματικούς πυρήνες.

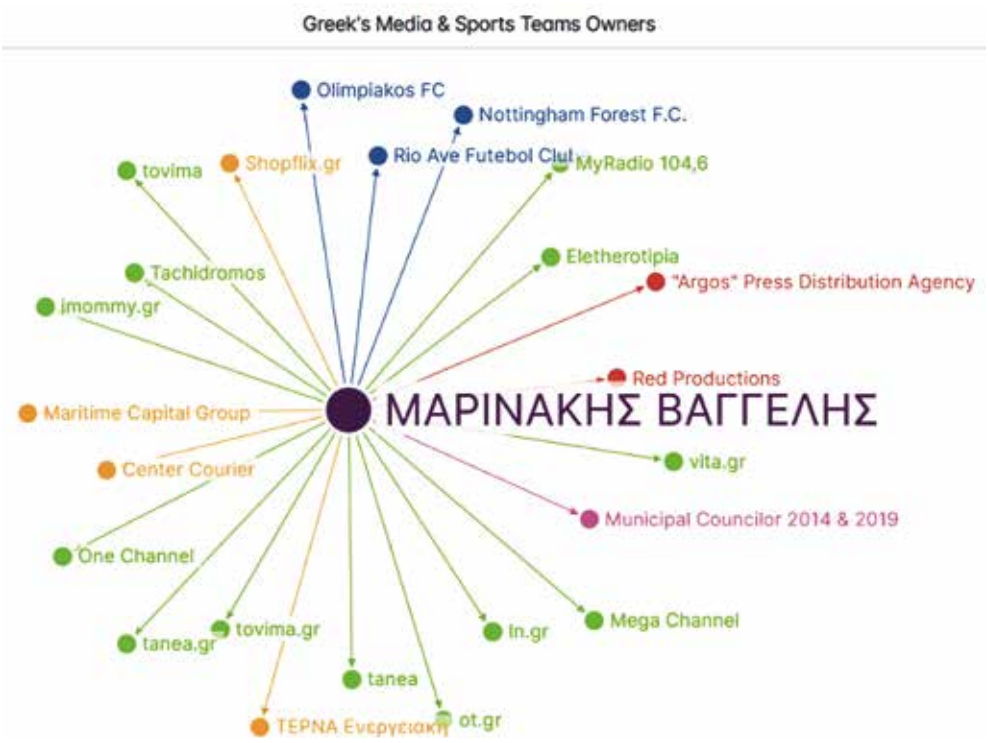

Σχήμα 3. Υποδίκτυο ιδιοκτησιακής διασύνδεσης του επιχειρηματικού πυρήνα του Βαγγέλη Μαρινάκη.

Το υποδίκτυο του επιχειρηματικού πυρήνα του Βαγγέλη Μαρινάκη εμφανίζει πολυεπίπεδη και έντονα διατομεακή διάρθρωση, με τον κεντρικό δρών να συγκεντρώνει υψηλές τιμές τόσο κεντρικότητας βαθμού όσο και διαμεσολαβητικής κεντρικότητας. Η δομή του υποδικτύου εκτείνεται σε ένα ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων, που περιλαμβάνει επιχειρήσεις ΜΜΕ, εκδοτικές δραστηριότητες, ψηφιακές πλατφόρμες και σημαντική παρουσία στον επαγγελματικό αθλητισμό.

Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του συγκεκριμένου πυρήνα αποτελεί η έντονη διεθνοποίηση των δραστηριοτήτων, καθώς η διασύνδεση με αθλητικούς οργανισμούς εκτός Ελλάδας διαφοροποιεί το υποδίκτυο από άλλα επιχειρηματικά σχήματα που παραμένουν κυρίως σε εθνικό επίπεδο. Η παρουσία πολλαπλών αθλητικών οντοτήτων ενισχύει τη διατομεακή σύζευξη μεταξύ ενημέρωσης, ψυχαγωγίας και αθλητικού περιεχομένου, δημιουργώντας ένα διευρυμένο πεδίο επιρροής.

Παράλληλα, η ισχυρή παρουσία στον τομέα των ΜΜΕ, μέσω εφημερίδων, ψηφιακών Μέσων και ραδιοτηλεοπτικών δραστηριοτήτων, συγκροτεί ένα πυκνό πλέγμα παραγωγής και διάχυσης περιεχομένου. Η συνύπαρξη αυτών των δραστηριοτήτων με επιχειρηματικές παρουσίες σε άλλους κλάδους, όπως η ναυτιλία και η ενέργεια, ενισχύει τη συνολική δομική θέση του κεντρικού κόμβου και υποδηλώνει συγκρότηση ενός ευρέος επιχειρηματικού οικοσυστήματος.

Σε αντίθεση με υποδίκτυα που εμφανίζουν μεγαλύτερη εσωστρέφεια, ο συγκεκριμένος πυρήνας παρουσιάζει αυξημένη εξωστρέφεια και ευρύτερη γεωγραφική διασύνδεση, στοιχείο που ενισχύει τον ρόλο του ως κόμβου διασύνδεσης μεταξύ διαφορετικών αγορών και πεδίων δραστηριότητας. Η δομή αυτή αναδεικνύει τη δυνατότητα άσκησης επιρροής όχι μόνο εντός του εθνικού επικοινωνιακού πεδίου, αλλά και σε ευρύτερα διακρατικά περιβάλλοντα.

Σχήμα 4. Υποδίκτυο ιδιοκτησιακής διασύνδεσης του επιχειρηματικού πυρήνα του Ιβάν Σαββίδη.

Το υποδίκτυο του επιχειρηματικού πυρήνα του Ιβάν Σαββίδη εμφανίζει έντονα υβριδικά χαρακτηριστικά, συνδυάζοντας επικοινωνιακές δραστηριότητες, παρουσία στον επαγγελματικό αθλητισμό και εκτεταμένες επιχειρηματικές δραστηριότητες σε τομείς υποδομών, βιομηχανίας και τουρισμού. Ο κεντρικός δρών καταλαμβάνει υψηλή θέση ως προς την κεντρικότητα βαθμού, ενώ η δομή του υποδικτύου αναδεικνύει σημαντική διατομεακή διαφοροποίηση.

Σε σχέση με άλλα υποδίκτυα όπου κυριαρχεί η μιντιακή δραστηριότητα, το συγκεκριμένο επιχειρηματικό οικοσύστημα χαρακτηρίζεται από ισχυρή παρουσία σε μη επικοινωνιακούς κλάδους, όπως η διαχείριση λιμενικών υποδομών, η βιομηχανική παραγωγή και ο τουρισμός. Η διασύνδεση αυτών των δραστηριοτήτων με Μέσα δημιουργεί ένα πολυεπίπεδο πλέγμα σχέσεων που ενισχύει τη συνολική δομική θέση του κεντρικού κόμβου.

Η παρουσία στον επαγγελματικό αθλητισμό λειτουργεί ως επιπλέον πεδίο διατομεακής σύζευξης, συνδέοντας την παραγωγή και διάχυση περιεχομένου με δραστηριότητες υψηλής κοινωνικής και συμβολικής απήχησης. Παράλληλα, η γεωγραφική διάσταση του υποδικτύου, με ισχυρή παρουσία στη Βόρεια Ελλάδα, υποδηλώνει ότι η συγκρότηση της ισχύος δεν περιορίζεται σε εθνικό επίπεδο, αλλά ενσωματώνει και περιφερειακές δυναμικές.

Επιπλέον, η εμπλοκή σε δραστηριότητες εκτός του στενά οριζόμενου επικοινωνιακού πεδίου ενισχύει τη διαμεσολαβητική λειτουργία του κεντρικού κόμβου, καθώς επιτρέπει τη σύνδεση διαφορετικών οικονομικών και θεσμικών υποσυστημάτων. Η δομή αυτή διαφοροποιεί το υποδίκτυο από άλλα περισσότερο επικοινωνιακά προσανατολισμένα σχήματα και αναδεικνύει έναν τύπο επιχειρηματικής συγκρότησης που βασίζεται στη συνδυασμένη αξιοποίηση οικονομικών, επικοινωνιακών και περιφερειακών πόρων.

Το υποδίκτυο του συγκεκριμένου επιχειρηματικού πυρήνα αποτυπώνει ένα σύνθετο και πολυτομεακό σύστημα, στο οποίο η ισχύς προκύπτει από τη διασύνδεση ετερογενών δραστηριοτήτων και τη στρατηγική τοποθέτηση σε διαφορετικά επίπεδα οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης.

Το υποδίκτυο του επιχειρηματικού πυρήνα του Δημήτρη Γιαννακόπουλου εμφανίζει πιο συμπαγή και λιγότερο διατομεακά διαφοροποιημένη δομή σε σύγκριση με άλλα επιχειρηματικά σχήματα του δικτύου. Ο κεντρικός δρών κατέχει υψηλή κεντρικότητα βαθμού, ωστόσο το εύρος των δραστηριοτήτων του υποδικτύου επικεντρώνεται κυρίως σε επικοινωνιακές και ψηφιακές πλατφόρμες, με περιορισμένη παρουσία σε άλλους οικονομικούς κλάδους.

Η δομή του υποδικτύου χαρακτηρίζεται από έντονη παρουσία διαδικτυακών Μέσων και θεματικών ιστοσελίδων, που συγκροτούν ένα συνεκτικό οικοσύστημα παραγωγής και διάχυσης περιεχομένου. Το συγκεκριμένο επιχειρηματικό σχήμα παρουσιάζει μεγαλύτερη εστίαση στον μιντιακό τομέα, με έμφαση στις ψηφιακές μορφές επικοινωνίας.

Σχήμα 5. Υποδίκτυο ιδιοκτησιακής διασύνδεσης του επιχειρηματικού πυρήνα του Δημήτρη Γιαννακόπουλου.

Η παρουσία στον επαγγελματικό αθλητισμό λειτουργεί ως βασικός άξονας σύνδεσης με το ευρύτερο δίκτυο, χωρίς όμως να συνοδεύεται από την ίδια έκταση διατομεακής διαφοροποίησης που παρατηρείται σε άλλους επιχειρηματικούς πυρήνες. Η σχέση αυτή ενισχύει τη συμβολική και επικοινωνιακή διάσταση του υποδικτύου, χωρίς να μετασχηματίζει ουσιωδώς τη συνολική του δομή.

Το υποδίκτυο εμφανίζει υψηλή εσωτερική συνοχή, αλλά περιορισμένη εξωστρέφεια και μικρότερο βαθμό διασύνδεσης με ετερογενείς οικονομικούς τομείς. Η δομή αυτή υποδηλώνει έναν τύπο συγκέντρωσης που βασίζεται κυρίως στην ενίσχυση της παρουσίας στον επικοινωνιακό και ψηφιακό χώρο, διαφοροποιούμενος από πιο σύνθετα και πολυτομεακά επιχειρηματικά οικοσυστήματα.

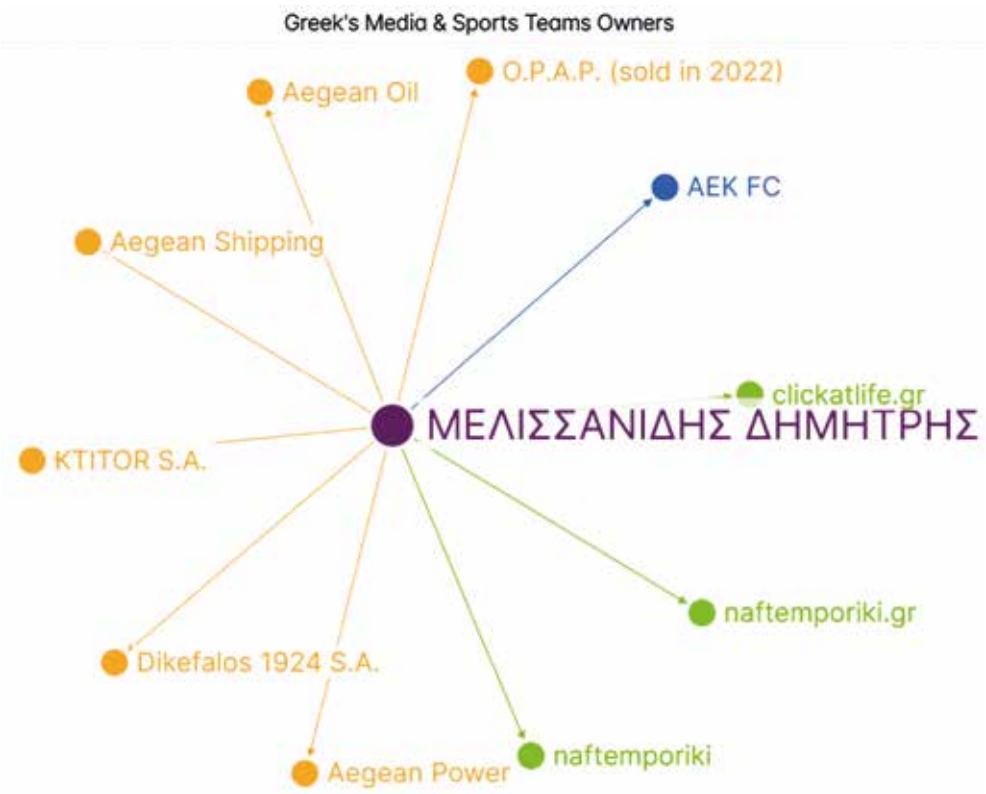

Σχήμα 6. Υποδίκτυο ιδιοκτησιακής διασύνδεσης του επιχειρηματικού πυρήνα του Δημήτρη Μελισσανίδη.

Το υποδίκτυο του επιχειρηματικού πυρήνα του Δημήτρη Μελισσανίδη εμφανίζει έντονη συγκέντρωση δραστηριοτήτων σε ενεργειακούς, ναυτιλιακούς και βιομηχανικούς κλάδους, με περιορισμένη αλλά στρατηγικά τοποθετημένη παρουσία στον επικοινωνιακό τομέα. Ο κεντρικός δρών κατέχει υψηλή κεντρικότητα βαθμού, ωστόσο η δομή του υποδικτύου διαφοροποιείται από άλλα επιχειρηματικά σχήματα λόγω της κυριαρχίας μη μιντιακών δραστηριοτήτων.

Η πλειονότητα των συνδέσεων αφορά επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στους τομείς της ενέργειας, της ναυτιλίας και των κατασκευών, διαμορφώνοντας ένα ισχυρό παραγωγικό και επενδυτικό υπόβαθρο. Εδώ τα Μέσα ΕνημέρωσηςΜέσα Ενημέρωσης εμφανίζονται ως δευτερεύον αλλά λειτουργικά κρίσιμο στοιχείο του ευρύτερου επιχειρηματικού οικοσυστήματος.

Η παρουσία στον επαγγελματικό αθλητισμό έως τον Ιούνιο του 2024, δηλαδή έως το τέλος της εξεταζόμενης περιόδου (Β’ τρίμηνο 2024), λειτουργεί ως βασικός κόμβος σύνδεσης με το πεδίο της δημόσιας προβολής, ενισχύοντας τη συμβολική διάσταση του υποδικτύου χωρίς να μεταβάλλει τον κύριο παραγωγικό του προσανατολισμό. Παράλληλα, η δομή του υποδικτύου υποδηλώνει μια μορφή συγκέντρω-

σης που βασίζεται κυρίως σε οικονομικούς και βιομηχανικούς πόρους, οι οποίοι εν συνεχεία διασυνδέονται με διαύλους επικοινωνίας.

Η περιορισμένη μιντιακή παρουσία, σε συνδυασμό με την ισχυρή επιχειρηματική βάση, διαφοροποιεί το υποδίκτυο από πιο επικοινωνιακά προσανατολισμένα επιχειρηματικά σχήματα.

Σχήμα 7. Υποδίκτυο ιδιοκτησιακής διασύνδεσης του επιχειρηματικού πυρήνα των Δημήτρη Μπάκου και Γιάννη Καϋμενάκη.

Το υποδίκτυο του επιχειρηματικού πυρήνα των Δημήτρη Μπάκου και Γιάννη Καϋμενάκη παρουσιάζει έναν ενδιάμεσο τύπο επιχειρηματικής συγκρότησης, συνδυάζοντας δραστηριότητες στους τομείς των υποδομών, της ενέργειας και των κατασκευών με επιλεκτική παρουσία στον τομέα της επικοινωνίας. Ο κεντρικός κόμβος εμφανίζει υψηλή κεντρικότητα βαθμού, ενώ η δομή του υποδικτύου χαρακτηρίζεται από μέτριο επίπεδο διατομεακής διαφοροποίησης.

Το συγκεκριμένο υποδίκτυο εμφανίζει μεγαλύτερη συγκέντρωση σε συγκεκριμένους παραγωγικούς κλάδους, όπως οι κατασκευές και οι ενεργειακές υποδομές. Παράλληλα, η παρουσία επικοινωνιακών δραστηριοτήτων, αν και περιορισμένη σε έκταση, ενσωματώνεται λειτουργικά στο ευρύτερο επιχειρηματικό οικοσύστημα, ενισχύοντας τη δυνατότητα επικοινωνιακής παρέμβασης.

Η συμμετοχή στον επαγγελματικό αθλητισμό λειτουργεί ως σημείο διασύνδεσης με το πεδίο της δημόσιας σφαίρας, χωρίς ωστόσο να συνοδεύεται από εκτεταμένη ανάπτυξη επικοινωνιακών δραστηριοτήτων. Η δομή του υποδικτύου υποδηλώνει μια στρατηγική τοποθέτηση που βασίζεται κυρίως σε επενδύσεις υποδομών, με τα Μέσα ΕνημέρωσηςΜέσα Ενημέρωσης να λειτουργούν συμπληρωματικά.

Το υποδίκτυο αποτυπώνει έναν ισορροπημένο τύπο συγκέντρωσης, στον οποίο η οικονομική ισχύς προκύπτει από τη δραστηριοποίηση σε βασικούς παραγωγικούς τομείς, ενώ η επικοινωνιακή παρουσία ενισχύει αλλά δεν καθορίζει τη συνολική δομή του επιχειρηματικού σχήματος.

Παρά τη συγκεντρωτική κατανομή της ιδιοκτησίας, η συνολική πυκνότητα του δικτύου παραμένει χαμηλή, αλλά οργανώνεται γύρω από διακριτούς επιχειρηματικούς πυρήνες με υψηλή εσωτερική συνοχή και περιορισμένες μεταξύ τους γέφυρες. Αντίστοιχα μοτίβα πολυκεντρικής συγκέντρωσης έχουν επισημανθεί στη διεθνή βιβλιογραφία για τα επικοινωνιακά οικοσυστήματα (Winseck, 2020).

Επιπλέον, η πολλαπλή συμμετοχή φυσικών προσώπων σε περισσότερους από έναν οικονομικούς τομείς αποτελεί επαναλαμβανόμενο χαρακτηριστικό της χαρτογράφησης. Η ταυτόχρονη παρουσία σε επιχειρήσεις ΜΜΕ, αθλητικούς οργανισμούς και άλλες δραστηριότητες, όπως η ναυτιλία, οι κατασκευές ή η ενέργεια, ενισχύει τη δομική θέση των συγκεκριμένων κόμβων και υποδηλώνει συγκρότηση ευρύτερων επιχειρηματικών οικοσυστημάτων. Η διατομεακή αυτή συγκέντρωση ισχύος έχει αναγνωριστεί στη σχετική βιβλιογραφία ως κρίσιμο στοιχείο κατανόησης των σύγχρονων επικοινωνιακών αγορών (Iosifidis, 2011).

Τα ευρήματα της περιόδου Απριλίου έως Ιουνίου 2024 καταδεικνύουν έντονα συγκεντρωτικά χαρακτηριστικά, άνιση κατανομή κεντρικότητας και ουσιαστική διατομεακή σύγκλιση μεταξύ ενημέρωσης και επαγγελματικού αθλητισμού. Το δίκτυο δεν εμφανίζεται πλήρως ενοποιημένο, αλλά οργανώνεται γύρω από διακριτά επιχειρηματικά οικοσυστήματα που λειτουργούν παράλληλα και διασυνδέονται μέσω περιορισμένου αριθμού κόμβων με διαμεσολαβητική θέση στο δίκτυο.

Η ανάλυση των επιμέρους υποδικτύων αναδεικνύει σαφείς διαφοροποιήσεις ως προς τη δομική συγκρότηση των επιχειρηματικών πυρήνων. Ορισμένα υποδίκτυα εμφανίζουν έντονη συγκέντρωση σε επίπεδο ΜΜΕ και υψηλή εσωτερική συνοχή, ενώ άλλα χαρακτηρίζονται από αυξημένη διατομεακή διαφοροποίηση και ισχυρή παρουσία σε μη επικοινωνιακούς κλάδους, όπως η ενέργεια, οι υποδομές και η ναυτιλία. Παράλληλα, διαφοροποιήσεις εντοπίζονται ως προς τη γεωγραφική εμβέλεια και τον βαθμό εξωστρέφειας, καθώς ορισμένοι πυρήνες εκτείνονται σε διεθνή περιβάλλοντα, ενώ άλλοι παραμένουν κυρίως εντός του εθνικού πλαισίου. Η σύγκριση αυτή υποδηλώνει ότι η συγκέντρωση ισχύος στο εξεταζόμενο δίκτυο δεν ακολουθεί ένα ενιαίο πρότυπο, αλλά συγκροτείται μέσω διαφορετικών συνδυασμών επικοινωνιακών, οικονομικών και συμβολικών πόρων.

Συγκριτική μελέτη σε σχέση με τις έρευνες «Who Owns the Media» και «Euromedia Ownership Monitor»

Η παρούσα χαρτογράφηση της ιδιοκτησιακής διασύνδεσης μεταξύ Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης και Αθλητικών Ανώνυμων Εταιρειών στην Ελλάδα συγκρίνεται με δύο σημαντικές πρωτοβουλίες που έχουν προηγηθεί στο πεδίο της καταγραφής και ανάλυσης της μιντιακής ιδιοκτησίας, το Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο για την Ιδιοκτησία στα μέσα ενημέρωσης (Euromedia Ownership Monitor) και το ερευνητικό έργο Who Owns the Media. Η σύγκριση εστιάζει στο εύρος του αναλυτικού πεδίου, στη μεθοδολογική προσέγγιση και στη χρονική οριοθέτηση των δεδομένων, με στόχο την ανάδειξη της συμπληρωματικής συμβολής της παρούσας μελέτης στο υφιστάμενο ερευνητικό πεδίο.

Το Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο για την Ιδιοκτησία στα Μέσα αποτελεί ευρωπαϊκή πρωτοβουλία που αποσκοπεί στη διαφάνεια της ιδιοκτησίας των Μέσων Ενημέρωσης στην Ευρωπαϊκή Ένωση, παρέχοντας συστηματική βάση δεδομένων και αναλυτικές εθνικές εκθέσεις για τις δομές ιδιοκτησίας και ελέγχου (Euromedia Ownership Monitor, 2023). Στην ελληνική περίπτωση καταγράφονται οι βασικοί μιντιακοί όμιλοι, οι άμεσοι και έμμεσοι ιδιοκτήτες και οι εταιρικές αλυσίδες ελέγχου, προσφέροντας θεσμικά τεκμηριωμένη εικόνα συγκρότησης του επικοινωνιακού πεδίου. Η προσέγγιση αυτή είναι ιδιαίτερα σημαντική για τη διαφάνεια και τη συγκρισιμότητα σε ευρωπαϊκό επίπεδο, ωστόσο εστιάζει κυρίως στον χώρο των ΜΜΕ ως διακριτό τομέα ανάλυσης και δεν προχωρά σε συστηματική αποτίμηση της δομικής θέσης των δρώντων μέσω τυποποιημένων μετρικών κοινωνικής ανάλυσης δικτύων (Brogi κ.ά., 2023, Euromedia Ownership Monitor, 2023).

Αντίστοιχα, το έργο Who Owns the Media συνιστά εκτενή ερευνητική δημοσιογραφική πρωτοβουλία που επιδιώκει τη χαρτογράφηση των οικονομικών και επιχειρηματικών συμφερόντων πίσω από τους σημαντικότερους ομίλους ΜΜΕ της Ελλάδας (Solomon, 2024). Η μεθοδολογία βασίζεται σε ανάλυση οικονομικών καταστάσεων, εταιρικών εγγράφων και εμπορικών μητρώων σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, παρέχοντας διαδραστικές απεικονίσεις ιδιοκτησιακών σχέσεων και επισημαίνοντας τη συγκέντρωση ιδιοκτησίας γύρω από περιορισμένο αριθμό επιχειρηματικών πυρήνων. Παρά τη σημαντική συμβολή του έργου στην εμπειρική κατανόηση της ιδιοκτησίας των ΜΜΕ, η ανάλυση επικεντρώνεται κυρίως στον επικοινωνιακό τομέα, ενώ οι λοιπές επιχειρηματικές δραστηριότητες παρουσιάζονται συμπληρωματικά και όχι ως συστηματικά οριοθετημένο και ποσοτικοποιημένο δικτυακό υποσύστημα.

Σε αυτό το πλαίσιο, η παρούσα μελέτη λειτουργεί συμπληρωματικά προς τις δύο προηγούμενες προσεγγίσεις, ως προς το εύρος του αναλυτικού πεδίου καθώς η παρούσα ανάλυση ενσωματώνει συστηματικά τις Αθλητικές Ανώνυμες Εταιρείες στο

ίδιο δικτυακό μοντέλο με τις επιχειρήσεις ΜΜΕ. Η παρούσα ανάλυση δεν επιδιώκει κάλυψη του συνόλου της επικοινωνιακής αγοράς, αλλά εστιάζει στη δομική χαρτογράφηση των τεκμηριωμένων διατομεακών σχέσεων μεταξύ ΜΜΕ και Αθλητικών Ανώνυμων Εταιρειών. Ο αθλητικός τομέας δεν αντιμετωπίζεται ως περιφερειακή επιχειρηματική δραστηριότητα, αλλά ως ισότιμος πυλώνας της δομικής ανάλυσης, επιτρέποντας τη διερεύνηση της διατομεακής σύζευξης ΜΜΕ και επαγγελματικού αθλητισμού ως ενιαίου φαινομένου οικονομικής και συμβολικής ισχύος.

Επίσης, ως προς τη μεθοδολογική προσέγγιση, η ιδιοκτησία προσεγγίζεται ως σύστημα κόμβων και σχέσεων και αναλύεται μέσω εννοιών της κοινωνικής ανάλυσης δικτύων, όπου η επιρροή ερμηνεύεται ως δομική θέση εντός του πλέγματος σχέσεων και όχι αποκλειστικά ως ποσοστό κεφαλαιακής συμμετοχής (Freeman, 1979). Η χρήση μετρικών κεντρικότητας και διαμεσολάβησης επιτρέπει την ανάδειξη κόμβων υψηλής κεντρικότητας και γεφυρικών θέσεων μεταξύ διαφορετικών υποσυστημάτων, στοιχείο που δεν εφαρμόζεται συστηματικά στις δύο συγκρινόμενες πρωτοβουλίες.

Επιπλέον, ως προς τη χρονική οριοθέτηση η παρούσα χαρτογράφηση αναφέρεται ρητά στη χρονική περίοδο Απριλίου έως Ιουνίου 2024, διασφαλίζοντας ενιαία χρονική τομή και επιτρέποντας συγκρισιμότητα και επαλήθευση μεταβολών.

Τέλος, ως προς την έννοια της επιρροής, καθώς στην παρούσα ανάλυση, η επιρροή ερμηνεύεται ως αποτέλεσμα θέσης στο δίκτυο σχέσεων, στοιχείο που συνδέεται με τη διεθνή συζήτηση για τη σχέση μεταξύ συγκέντρωσης ιδιοκτησίας, δημοκρατίας και δημόσιας σφαίρας (Baker, 2007, Dragomir, 2022). Η ύπαρξη κόμβων υψηλής κεντρικότητας και διατομεακής σύζευξης ενισχύει τη θεωρητική κατανόηση της δομικής δυνατότητας επιρροής στο επικοινωνιακό πεδίο.

Το Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο για την Ιδιοκτησία στα Μέσα (Euromedia Ownership Monitor) παρέχει θεσμικά τεκμηριωμένη και συγκριτικά αξιοποιήσιμη καταγραφή ιδιοκτησιακών δομών, ενώ το Who Owns the Media προσφέρει αναλυτική δημοσιογραφική χαρτογράφηση των επικοινωνιακών συμφερόντων στην Ελλάδα. Η παρούσα έρευνα λειτουργεί συμπληρωματικά προς αυτές τις προσεγγίσεις, εισάγοντας διατομεακή δικτυακή ανάλυση μεταξύ ΜΜΕ και Αθλητικών Ανώνυμων Εταιρειών με σαφή χρονική τομή και ποσοτικοποίηση της δομικής θέσης των δρώντων. Με τον τρόπο αυτό, μετατοπίζεται το ερευνητικό ενδιαφέρον από την απλή καταγραφή ιδιοκτησίας προς τη συστηματική ανάλυση δομών επιρροής που συγκροτούν το σύγχρονο επικοινωνιακό περιβάλλον.

Συμπεράσματα

Η παρούσα έρευνα επιχείρησε μια συστηματική και χρονικά οριοθετημένη χαρτογράφηση της ιδιοκτησιακής διασύνδεσης ΜΜΕ και Αθλητικών Ανώνυμων Εταιρειών στην Ελλάδα για την περίοδο Απρίλιος-Ιούνιος 2024. Η ανάλυση κατέδειξε ότι η συ-

γκέντρωση ιδιοκτησίας δεν περιορίζεται στον επικοινωνιακό τομέα αλλά εκτείνεται διατομεακά, διαμορφώνοντας πλέγματα σχέσεων που συνδέουν ενημέρωση, αθλητισμό και ευρύτερα επιχειρηματικά συμφέροντα. Η διαπίστωση αυτή ενισχύει τη θέση ότι η κατανόηση της ισχύος στο επικοινωνιακό πεδίο απαιτεί υπέρβαση των μονοκλαδικών προσεγγίσεων και υιοθέτηση δομικών μοντέλων ανάλυσης.

Η ποσοτική αποτύπωση ανέδειξε συγκεντρωτική δομή με περιορισμένο αριθμό φυσικών προσώπων να καταλαμβάνουν θέσεις υψηλής κεντρικότητας. Η άνιση κατανομή συνδέσεων και η ύπαρξη κόμβων υψηλής κεντρικότητας επιβεβαιώνουν ότι η ιδιοκτησιακή ισχύς οργανώνεται γύρω από πυρήνες υψηλής συνδεσιμότητας. Η συγκέντρωση ιδιοκτησίας έχει συνδεθεί διαχρονικά με ζητήματα πλουραλισμού και δημοκρατικής ποιότητας (Baker, 2007), ωστόσο στη σύγχρονη ψηφιακή εποχή η συγκέντρωση αποκτά νέα χαρακτηριστικά, καθώς οι αγορές επικοινωνίας τείνουν προς υβριδικά οικοσυστήματα όπου παραδοσιακά και ψηφιακά Μέσα συνυπάρχουν (Napoli, 2019). Η παρούσα χαρτογράφηση δείχνει ότι, ακόμη και σε εθνικό επίπεδο, η συγκέντρωση δεν είναι απλώς οικονομικό μέγεθος αλλά δομικό φαινόμενο δικτυακής θέσης.

Η εφαρμογή κοινωνικής ανάλυσης δικτύων επέτρεψε την ερμηνεία της επιρροής ως αποτέλεσμα θέσης εντός του πλέγματος σχέσεων. Η έννοια της κεντρικότητας ως δείκτη δομικής ισχύος έχει θεμελιωθεί στη σχετική βιβλιογραφία (Freeman, 1979), ενώ νεότερες προσεγγίσεις επισημαίνουν ότι η στρατηγική τοποθέτηση σε δίκτυα παραγωγής και διανομής πληροφορίας ενισχύει τη δυνατότητα διαμόρφωσης ατζέντας (Benson, 2021). Στην ελληνική περίπτωση, η ταυτόχρονη παρουσία φυσικών προσώπων σε ΜΜΕ και ΑΑΕ ενισχύει τη διατομεακή διάσταση της επιρροής και υποδηλώνει συγκρότηση επιχειρηματικών οικοσυστημάτων με πολλαπλά πεδία παρέμβασης.

Η ενσωμάτωση του επαγγελματικού αθλητισμού στο ίδιο αναλυτικό μοντέλο ανέδειξε επίπεδα σύγκλισης που δεν καθίστανται ορατά σε μονοκλαδικές χαρτογραφήσεις. Η διεθνής βιβλιογραφία έχει αναγνωρίσει τη στενή οικονομική και πολιτισμική σχέση αθλητισμού και Μέσων Ενημέρωσης (Boyle & Haynes, 2009, Hutchins & Rowe, 2012), όμως η ιδιοκτησιακή σύζευξη των δύο πεδίων έχει περιορισμένα διερευνηθεί ως ενιαίο δίκτυο. Η παρούσα ανάλυση καταδεικνύει ότι η διατομεακή αυτή σύγκλιση δύναται να ενισχύει τη συγκέντρωση συμβολικής και οικονομικής ισχύος, στοιχείο που συνδέεται με τη συζήτηση περί δομικής ανισότητας στα συστήματα επικοινωνίας (Flew & Wilding, 2021).

Τα ευρήματα εντάσσονται στη σύγχρονη συζήτηση περί αιχμαλωσίας των ΜΜΕ. Ο όρος αναφέρεται στη δυνατότητα ισχυρών οικονομικών ή πολιτικών συμφερόντων να επηρεάζουν τη λειτουργία των ΜΜΕ μέσω θεσμικών ή ιδιοκτησιακών μηχανισμών (Schiffrin, 2021). Νεότερες ευρωπαϊκές μελέτες έχουν επισημάνει ότι η ιδιοκτησιακή συγκέντρωση και η αδιαφάνεια ενισχύουν τον κίνδυνο συστημικής επιρροής (Dragomir, 2022). Η παρούσα έρευνα δεν αποτιμά επιπτώσεις περιεχομένου,

ωστόσο αναδεικνύει δομικές συνθήκες υπό τις οποίες η διατομεακή συγκέντρωση δύναται να ενισχύσει ασύμμετρες σχέσεις ισχύος.

Η σύγκριση με το Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο για την Ιδιοκτησία στα Μέσα και το Who Owns the Media υπογραμμίζει τη συμβολή της παρούσας μελέτης. Το Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο για την Ιδιοκτησία στα Μέσα παρέχει συστηματική διακρατική τεκμηρίωση ιδιοκτησιακών δομών στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Euromedia Ownership Monitor, 2023), ενώ το Who Owns the Media προσφέρει εκτενή δημοσιογραφική χαρτογράφηση των μιντιακών ομίλων στην Ελλάδα (Solomon, 2024). Η παρούσα έρευνα επεκτείνει το πεδίο εφαρμόζοντας μετρικές κοινωνικής ανάλυσης δικτύων σε συγκεκριμένη χρονική τομή. Η διαφοροποίηση αυτή επιτρέπει τη μετάβαση από την περιγραφική καταγραφή στην ερμηνευτική αποτίμηση δομικών θέσεων.

Η ανάδειξη πολυκεντρικής συγκέντρωσης, η παρουσία διαμεσολαβητικών κόμβων και η συστηματική διατομεακή σύζευξη ΜΜΕ και Αθλητικών Ανώνυμων Εταιρειών στην Ελλάδα προσφέρουν ένα ενδιαφέρον εμπειρικό έρεισμα για τη συσχέτιση του επικοινωνιακού πεδίου με τις σύγχρονες τάσεις απο-παγκοσμιοποίησης. Η σχετική βιβλιογραφία επισημαίνει ότι η τρέχουσα φάση της παγκόσμιας οικονομίας χαρακτηρίζεται από ανασύνταξη των ροών ισχύος, όπου η παγκόσμια ενοποίηση μετασχηματίζεται προς περισσότερο εθνικά και τοπικά οργανωμένα οικονομικά σχήματα (Rodrik, 2011). Στο πλαίσιο αυτό, η δομή του εξεταζόμενου δικτύου υποδηλώνει ότι η μιντιακή ισχύς στην Ελλάδα δεν εδράζεται σε υπερεθνικές διασυνδέσεις, αλλά στην ενδυνάμωση εγχώριων δικτυωμένων οικοσυστημάτων. Η ιδιοκτησιακή σύγκλιση ΜΜΕ και επαγγελματικού αθλητισμού, ενός πεδίου με έντονη τοπική και συμβολική φόρτιση, αποτελεί χαρακτηριστική έκφανση αυτής της αναδιάταξης: η ισχύς ενισχύεται μέσω του ελέγχου εγχώριων πόρων, όπως το αθλητικό περιεχόμενο και οι οπαδικές βάσεις, λειτουργώντας ως μηχανισμός ενίσχυσης της θέσης εγχώριων επιχειρηματικών δρώντων. Υπό αυτή την έννοια, η ελληνική περίπτωση υποδηλώνει ότι η παγκοσμιοποίηση δεν αναιρείται, αλλά μετασχηματίζεται σε ένα μοντέλο όπου η εγχώρια δικτυακή οργάνωση της ισχύος αποκτά αυξημένη σημασία.

Έκτον, η χρονική οριοθέτηση της ανάλυσης στο δεύτερο τρίμηνο του 2024 ενισχύει την αναπαραγωγιμότητα και τη συγκρισιμότητα της έρευνας. Η δυναμική φύση των ιδιοκτησιακών μεταβολών, ιδίως σε αγορές με έντονη επιχειρηματική κινητικότητα, καθιστά αναγκαία τη συστηματική επανάληψη της χαρτογράφησης. Νεότερες μελέτες για τη συγκέντρωση στην ψηφιακή εποχή επισημαίνουν ότι οι δομές ισχύος μεταβάλλονται ταχέως λόγω εξαγορών, συγχωνεύσεων και τεχνολογικών αναδιατάξεων (Winseck, 2020, Napoli, 2019). Η επανάληψη της ανάλυσης σε διαχρονική βάση θα μπορούσε να αποκαλύψει τάσεις ενίσχυσης ή αποδυνάμωσης των κεντρικών κόμβων.

Η παρούσα έρευνα επιβεβαιώνει ότι η ιδιοκτησιακή διασύνδεση ΜΜΕ και ΑΑΕ στην Ελλάδα συγκροτεί πολυκεντρική αλλά συγκεντρωτική δομή, με διακριτούς

πυρήνες υψηλής κεντρικότητας και σημαντικό βαθμό διατομεακής σύγκλισης. Η χαρτογράφηση δομών επιρροής δεν αποτελεί απλώς τεχνική αποτύπωση εταιρικών σχέσεων, αλλά κρίσιμο εργαλείο για την αξιολόγηση της διαφάνειας, της λογοδοσίας και της ποιότητας της δημόσιας επικοινωνίας σε ένα δημοκρατικό σύστημα.

Βιβλιογραφία

Baker, C. E. (2007). *Media concentration and democracy: Why ownership matters*. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511810946

Baldwin, R. (2016). The great convergence: Information technology and the new globalization. Harvard University Press.

Benson, R. (2021). *How media ownership matters for news: A comparative analysis of US, UK, and French news media*. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/9781108868535

Borgatti, S. P., Mehra, A., Brass, D. J., & Labianca, G. (2009). Network analysis in the social sciences. *Science*, *323*(5916), 892–895. https://doi.org/10.1126/science.1165821

Boyle, R., & Haynes, R. (2009). *Power play: Sport, the media and popular culture* (2nd ed.). Edinburgh University Press.Brogi, E., Nenadic, I., Parcu, P. L., & Viola de Azevedo Cunha, M. (2023). *Monitoring media pluralism in the digital era: Application of the Media Pluralism Monitor 2023*. European University Institute. Denzin, N. K. (2012). Triangulation 2.0. *Journal of Mixed Methods Research*, *6*(2), 80–88. https://doi.org/10.1177/1558689812437186

Doyle, G. (2013). *Understanding media economics* (2nd ed.). SAGE.

Dragomir, M. (2022). Media capture in Europe: From control to systemic influence. In A. Schiffrin (Ed.), *Media capture: How money, digital platforms, and governments control the news* (pp. 35–54). Columbia University Press.

European University Institute. (2023). *Euromedia Ownership Monitor: Country report Greece (2023 edition)*. https://media-ownership.eu/2023-edition/findings/countries/greece/

European Parliament and Council of the European Union. (2024). *Regulation (EU) 2024/1083 establishing a common framework for media services in the internal market (European Media Freedom Act)*. http://data.europa.eu/eli/reg/2024/1083/oj

Flew, T., & Wilding, D. (2021). The turn to regulation in digital communication: The ACCC's digital platforms inquiry and Australian media policy. *Media, Culture & Society, 43*(1), 48–65. https://doi.org/10.1177/0163443720926044

Freeman, L. C. (1979). Centrality in social networks: Conceptual clarification. *Social Networks*, *1*(3), 215–239. https://doi.org/10.1016/0378-8733(78)90021-7Hallin, D. C., & Mancini, P. (2004). *Comparing media systems: Three models of media and politics*. Cambridge University Press.

Hutchins, B., & Rowe, D. (2012). *Sport beyond television: The internet, digital media and the rise of networked media sport*. Routledge.

Iosifidis, P. (2011). *Global media and communication policy*. Palgrave Macmillan.

Kostarella, I., Saridou, T., Dimoulas, C., & Veglis, A. (2025). *Can artificial intelligence (AI) spring an oasis to the local news deserts?* Journalism Practice. Advance online publication. https://doi.org/10.1080/17512786.2025.2513423

Kadushin, C. (2022). *Understanding social networks: Theories, concepts, and findings* (2nd ed.). Oxford University Press.

McChesney, R. W. (2015). *Rich media, poor democracy* (Updated ed.). The New Press.

Meier, H. E., García, B., Yilmaz, S., & Chakawata, W. (2023). The capture of EU football regulation by the football governing bodies. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, *61*(3), 692–711. https://doi.org/10.1111/jcms.13405

Mosco, V. (2009). *The political economy of communication* (2nd ed.). Sage Publications.

Mungiu-Pippidi, A. (2020). Europe's media between capture and resilience. *European Journal of Communication*, *35*(3), 197–214. https://doi.org/10.1177/0267323120903686

Napoli, P. M. (2019). *Social media and the public interest*. Columbia University Press.

Nielsen, R. K., & Ganter, S. A. (2022). *The power of platforms: Shaping media and society*. Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/oso/9780190908850.001.0001

Nielsen, R. K., & Fletcher, R. (2020). Democratic creative destruction? *Journal of Communication*, *70*(3), 415–437. https://doi.org/10.1093/joc/jqaa014

Noam, E. M. (2016). *Who owns the world's media? Media concentration and ownership around the world*. Oxford University Press.

Papathanassopoulos, S., & Negrine, R. (2011). *European media: Structure, policy and identity*. Polity Press.

Rodrik, D. (2011). The globalization paradox: Democracy and the future of the world economy. W. W. Norton & Company.

Schiffrin, A. (Ed.). (2021). *Media capture: How money, digital platforms, and governments control the news*. Columbia University Press.

Solomon. (2024). *Who owns the media in Greece*. https://whoownsthemedia.gr

Touri, M., Theodosiadou, S., & Kostarella, I. (2016). *The internet's transformative power on journalism culture in Greece: Looking beyond universal professional values*. Digital Journalism, 5(2), 233–251. https://doi.org/10.1080/21670811.2016.1166062

Wasserman, S., & Faust, K. (1994). *Social network analysis: Methods and applications*. Cambridge University Press.

Winseck, D. (2020). The state of media ownership and media markets: Competition or concentration and why should we care? *Journal of Information Policy*, *10*, 1–38. https://doi.org/10.5325/jinfopoli.10.2020.0001

Βαμβακάς, Β. (2017). *Αθλητισμός και δημόσια σφαίρα στην Ελλάδα*. Εκδόσεις Παπαζήση.

Γενική Γραμματεία Επικοινωνίας και Ενημέρωσης. (2024a). *Μητρώο Έντυπου Τύπου*. https://www.mediaregistry.gr

Γενική Γραμματεία Επικοινωνίας και Ενημέρωσης. (2024b). *Μητρώο Ηλεκτρονικού Τύπου*. https://www.mediaregistry.gr

Εθνικό Συμβούλιο Ραδιοτηλεόρασης. (2018). *Απόφαση 102/2018: Οριστικός πίνακας υποψηφίων παρόχων περιεχομένου επίγειας ψηφιακής τηλεοπτικής μετάδοσης ελεύθερης λήψης εθνικής εμβέλειας ενημερωτικού προγράμματος γενικού περιεχομένου*.

Εθνικό Συμβούλιο Ραδιοτηλεόρασης. (2024). *Στοιχεία λειτουργούντων ραδιοφωνικών και τηλεοπτικών σταθμών*. https://www.esr.gr

Υπουργείο Ανάπτυξης και Επενδύσεων. (2024). *Γενικό Εμπορικό Μητρώο (Γ.Ε.ΜΗ.): Δημοσιότητα στοιχείων εταιρειών*. Κεντρική Ένωση Επιμελητηρίων Ελλάδος. https://www.businessregistry.gr

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

Απο-παγκοσμιοποποίηση, ΜΜΕ και ακροδεξιά

Ο Ζελένσκι στο Οβάλ Γραφείο: Η μεγάλη γιορτή της μαζικής επικοινωνίας στην εποχή της απο-παγκοσμιοποίησης

Μιχάλης Ταστσόγλου

Περίληψη

Η παρούσα μελέτη εξετάζει τη συνάντηση μεταξύ Ντόναλντ Τραμπ και Βολοντίμιρ Ζελένσκι, που πραγματοποιήθηκε στο Οβάλ Γραφείο στις 28 Φεβρουαρίου 2025, ως ένα επικοινωνιακό γεγονός. Στόχος της έρευνας είναι να αναδείξει τη διαχρονική σημασία της έννοιας του επικοινωνιακού γεγονότος σε ένα σύγχρονο, ρευστό επικοινωνιακό περιβάλλον, στο οποίο η σχετική θεωρητική προσέγγιση συχνά αμφισβητείται ως παρωχημένη. Παράλληλα, η μελέτη εστιάζει σε όψεις της απο-παγκοσμιοποίησης, όπως αυτές εγγράφονται στο ίδιο το γεγονός και ιδίως στον πολιτικό Λόγο του Τραμπ. Η ανάλυση συγκροτείται γύρω από δύο άξονες: αφενός, την επανεμφάνιση χαρακτηριστικών των επικοινωνιακών γεγονότων που παραπέμπουν σε πιο πρώιμες φάσεις της παγκοσμιοποίησης, όταν και εξελισσόταν με γοργούς ρυθμούς, και αφετέρου, τη δεξιόστροφη απο-παγκοσμιοποίηση που εκφράζεται μέσω των πολιτικών και ρητορικών πρακτικών του Τραμπ. Η μελέτη υποστηρίζει ότι η απο-παγκοσμιοποίηση συνιστά μία πρόσκαιρη επιβράδυνση της διαδικασίας της παγκοσμιοποίησης και εγγράφεται εντός αυτής. Επίσης, ότι το εξεταζόμενο επικοινωνιακό γεγονός λειτουργεί ως ρηματική και συμβολική έκφραση αυτής της επιβράδυνσης και της εσωστρέφειας που τη χαρακτηρίζει.

Εισαγωγή

Σε προηγούμενο κείμενο είχα επισημάνει ως παράδειγμα ωμής πολιτικής δύναμης τη συνάντηση μεταξύ Τραμπ και Ζελένσκι, που έλαβε χώρα στις 28 Φεβρουαρίου 2025, γράφοντας ότι «μετετράπη σε γεγονός των ΜΜΕ, καθότι έγινε μάλλον για να καλυφθεί τηλεοπτικά παρά για να επιτευχθεί κάποια ουσιαστική πολιτική συμφωνία» (Πλειός & Ταστσόγλου, 2025: 12). Αυτή η αναφορά με παρακίνησε να εμβαθύνω ως μελετητής τόσο στην ίδια τη συνάντηση, όσο και στα επικοινωνιακά γεγονότα (media events). Είναι μία συνάντηση που θα συνέβαινε –ούτως ή άλλως– και χωρίς τα ΜΜΕ. Ωστόσο, τα χαρακτηριστικά του επικοινωνιακού γεγονότος είναι εκείνα που

προσδίδουν άλλο νόημα στο ίδιο το γεγονός, πολλαπλασιάζοντας τη δυναμική του. Παράλληλα, μέρος αυτού του πολλαπλασιασμού έγκειται στη δημόσια διπλωματία της κυβέρνησης Τραμπ και στον τρόπο με τον οποίον αντιμετωπίζει το παγκόσμιο σύστημα εξουσίας. Παρά τα αντιθέτως θρυλούμενα, ο Πρόεδρος των ΗΠΑ συνεχίζει να είναι ο πιο ισχυρός άνθρωπος στον πλανήτη, ακόμα κι αν η ισχύς των ΗΠΑ δείχνει να βαίνει μειούμενη ήδη από τις αρχές του 21ου αιώνα (Wallerstein, 2003).

Σκοπός της έρευνας είναι, λοιπόν, η ανάλυση της συνάντησης Τραμπ και Ζελένσκι ως επικοινωνιακού γεγονότος και η συσχέτισή της με την τάση της απο-παγκοσμιοποίησης στο ρηματικό (discursive) επίπεδο. Επίσης, σκοπός της είναι και να συνεισφέρει κατά τι στην επικαιροποίηση της θεωρίας των επικοινωνιακών γεγονότων, παρά τη δριμεία κριτική που έχει δεχθεί η τελευταία (Brügger, 2022, Katz & Liebes, 2010). Τα επικοινωνιακά γεγονότα δείχνουν κι αυτά να χάνουν την ισχύ τους. Όμως, ούτε σε αυτήν την περίπτωση κάτι τέτοιο σημαίνει ότι δεν είναι πια ισχυρά.

Αν και στο προαναφερθέν κείμενο (Πλειός & Ταστσόγλου, 2025: 12) χαρακτηρίστηκε ως «γεγονός των ΜΜΕ», εδώ προτιμάται ο όρος *επικοινωνιακό γεγονός*. Παρότι το γεγονός των ΜΜΕ δείχνει να είναι πιο κοντά στην κατά λέξη μετάφραση του *media event*, ενέχει τον εξής κίνδυνο: να εκληφθεί ως μία απλή γενική κτητική κι έτσι εύκολα ο αναγνώστης να αποδώσει τα πρωτεία του σχεδιασμού και της εννοιολόγησης του γεγονότος στα ΜΜΕ. Σε ένα επικοινωνιακό γεγονός, ο σχεδιασμός, η εννοιολόγηση, το τελετουργικό, η σκηνοθεσία, η υλοποίηση αποτελούν σε μείζονα βαθμό προϊόν των επιτελείων επικοινωνίας των πρωταγωνιστών και των θεσμών που ενδιαφέρονται να διαδώσουν μία συγκεκριμένη προτιμητέα ανάγνωση του ιδίου του γεγονότος. Έστω και σε συνεννόηση με τα ΜΜΕ.

Η έρευνα συνεισφέρει στη μελέτη του σημείου τομής της επικοινωνίας και των διεθνών σχέσεων και ειδικότερα στη δημόσια διπλωματία, υπό το πρίσμα των επικοινωνιακών γεγονότων και της απο-παγκοσμιοποίησης. Διασυνδέει τα επικοινωνιακά γεγονότα με την απο-παγκοσμιοποίηση φωτίζοντας πώς η δεύτερη εμφιλοχωρεί στην υπό μελέτη περίπτωση, αλλά και πώς ιστορικά τα επικοινωνιακά γεγονότα σχετίζονται με την παγκοσμιοποίηση.

Οι μεγάλες διακοπές της μαζικής επικοινωνίας

Στο βιβλίο τους, *Media events: The live broadcasting of history,* οι Νταγιάν και Κατζ (1992) παρουσιάζουν την έννοια του *επικοινωνιακού γεγονότος* (media event). Ωστόσο, αποφεύγουν να ορίσουν ρητά την ίδια την έννοια και αντ' αυτού παρουσιάζουν, πρώτον, συγκεκριμένες προϋποθέσεις που πρέπει να πληρούνται ώστε ένα γεγονός να θεωρείται επικοινωνιακό γεγονός και, δεύτερον, χρησιμοποιούν την πολύ γενική φράση «οι μεγάλες διακοπές της μαζικής επικοινωνίας» ως υπότιτλο στο σχετικό κεφάλαιο (*Defining media events: High holidays of mass communication*).

Στην ίδια σελίδα, ξεκινούν το κείμενό τους λέγοντας πως «αυτό το βιβλίο σχετίζεται με την εορταστική θέαση της τηλεόρασης» (Dayan & Katz, 1992: 1). Επομένως, καταλαβαίνουμε ότι ένα επικοινωνιακό γεγονός ενέχει κάποια εορταστική διάθεση και προξενεί μία αίσθηση διακοπών στους θεατές.

Τα επικοινωνιακά γεγονότα αντιμετωπίζονται από τους συγγραφείς ως διακοπές (holidays) γιατί σταματούν την προγραμματισμένη και προκαθορισμένη ροή της μαζικής επικοινωνίας. Οι τηλεοπτικοί σταθμοί διακόπτουν και μεταθέτουν το πρόγραμμά τους προκειμένου να προβάλουν το επικοινωνιακό γεγονός. Το προκαθορισμένο πρόγραμμά τους αντικαθίσταται από το επικοινωνιακό γεγονός, αλλά και από πρόγραμμα και περιεχόμενο που απορρέουν από αυτό. Είναι το διάλειμμα των θεατών από την τηλεοπτική τους ρουτίνα και η έκθεσή τους σε ένα τελετουργικού χαρακτήρα γεγονός. Η προκαθορισμένη ροή της μαζικής επικοινωνίας σταματά, λοιπόν.

Από εκεί κι έπειτα, οι συγγραφείς (Dayan & Katz, 1992: 4-12, Katz & Liebes, 2010: 33) καθιστούν σαφές ότι ένα επικοινωνιακό γεγονός πρέπει να πληροί κάποια συγκεκριμένα τεχνικά και νοηματικά χαρακτηριστικά. Τα πέντε πιο σημαντικά εξ αυτών είναι τα εξής: (α) να καλύπτεται σε απευθείας μετάδοση από τους τηλεοπτικούς σταθμούς, οι οποίοι διακόπτουν το πρόγραμμά τους, (β) να είναι ένα πολυδιαφημισμένο, πολυαναμενόμενο γεγονός- το οποίο το έχουν επιμεληθεί επικοινωνιολόγοι, σκηνοθέτες, στιλίστες κτλ.- βασισμένο εν πολλοίς σε σενάριο, αν και διατηρεί τη δυνατότητα να ξαφνιάζει τους θεατές ώστε να ελκύει την προσοχή τους, (γ) να διαθέτει έντονο τελετουργικό στοιχείο, να το χαρακτηρίζει, δηλαδή, μία ιεροτελεστία, (δ) να αφορά ένα γεγονός ιστορικής σημασίας, όπως προμηνύει ο υπότιτλος του βιβλίου των Νταγιάν και Κατζ και (ε) να προάγει την κοινωνική ενσωμάτωση δεδομένου του εορταστικού του χαρακτήρα. «Το ‘αυθεντικό’ είναι μόνο ένα στούντιο», τονίζουν ρητά (Dayan & Katz, 1992: 17).

Τα επικοινωνιακά γεγονότα είναι προϊόντα μίας επικοινωνιακής διαδικασίας, η οποία αφορά την κατασκευή και πλαισίωσή τους ως σημαινόντων στοιχείων της μαζικής επικοινωνίας. Γι’ αυτό και η ανάλυσή τους πρέπει να συνδέεται με την πολιτική λειτουργία τους και την απόπειρα κατασκευής νοήματος. Είναι ζήτημα πολιτικής στρατηγικής (Δεμερτζής, 2002). Είναι ένα γεγονός που θα συνέβαινε και χωρίς την κάλυψη από τα ΜΜΕ, αλλά δεν θα ήταν ποτέ το ίδιο, αφ’ ης στιγμής η φύση του ως επικοινωνιακού γεγονότος έχει συμβάλει στη ρηματική και όχι μόνο κατασκευή του. Τα επικοινωνιακά γεγονότα συναρθρώνουν, αφενός, την «ηγεμονική φαντασίωση των ΜΜΕ ως του κέντρου των σύγχρονων κοινωνιών» (Frandsen, Jerslev & Mortensen, 2022: 3, Hepp & Couldry, 2010: 5), και, αφετέρου, τη δυνατότητα του ίδιου του ηγεμόνα να χειραγωγεί τη διαμεσολαβητική λειτουργία των ΜΜΕ παράγοντας τελετουργικού χαρακτήρα και συναισθηματικής αξίας γεγονότα ώστε να προωθεί το νόημα που επιθυμεί (Demertzis & Stratoudaki, 2020: 124, Frosh & Pinchevski, 2018: 137, Mitu & Poulakidakos, 2016: 1). Ένα επικοινωνιακό γεγονός αφορά την «ιστορία των βασιλιάδων, των ηρώων και των ηγετών στα κορυφαία

τους επιτεύγματα», η οποία απευθύνεται σε απλούς τηλεθεατές που τη βιώνουν μακρόθεν (Frosh & Pinchevski, 2018: 137).

Ο Σκέι (Skey, 2021: 152) κρίνει πως η υπερβολική ανάλυση και κριτική των επικοινωνιακών γεγονότων από πλευράς θεωρίας της επικοινωνίας σε συνδυασμό με τις τεχνολογικές εξελίξεις στο χώρο των ΜΜΕ έχει οδηγήσει σε μία κατάχρηση του όρου. Γι' αυτό το λόγο, προτείνει τη δική του ταξινόμηση, αναπτύσσοντας μία τυπολογία *διαμεσολαβημένων γεγονότων* (mediated events), η οποία περιλαμβάνει τα επικοινωνιακά γεγονότα (media events), τις επικοινωνιακές καταστροφές (media disasters), τα ειδησεογραφικά γεγονότα (news events) και τα ψευδογεγονότα (pseudo-events).

Σχετικά με τα επικοινωνιακά γεγονότα, θεωρεί (Skey, 2021: 157) ότι για να είναι ένα γεγονός επικοινωνιακό θα πρέπει να πληροί τα εξής οκτώ χαρακτηριστικά: α) να μεταδίδεται απευθείας (liveness), β) να είναι προσχεδιασμένο (pre-planned), γ) να απευθύνεται σε μεγάλης κλίμακας ακροατήρια (scale), δ) να καλύπτεται από ένα μεγάλο εύρος παραδοσιακών και νέων μέσων (visibility), ε) να αναστατώνει τη ροή του προγράμματος των ΜΜΕ (disruption of media schedules), στ) να προσφέρει μία κοινή εμπειρία στα ακροατήρια (shared experience) και ζ) να τους παρέχει μία προτιμητέα ή κυρίαρχη ανάγνωση (dominant reading), αλλά και η) το ίδιο το γεγονός να προσλαμβάνει ως ένα βαθμό μία συναισθηματική επένδυση (some degree of emotional investment). Η υπό μελέτη περίπτωση, δηλαδή η προαναφερθείσα συνάντηση Τραμπ και Ζελένσκι, θα εξεταστεί ως επικοινωνιακό γεγονός επί τη βάσει αυτών των οκτώ συγκεκριμένων χαρακτηριστικών και του αν πληρούνται ως κριτήρια ώστε να θεωρείται επικοινωνιακό γεγονός.

Τρέχουσες οπτικές για τα επικοινωνιακά γεγονότα και αντανακλάσεις τους στην ψηφιακή εποχή

Ο Νταγιάν (Dayan, 2010: 25) συνόψισε εστιάζοντας σε τέσσερα χαρακτηριστικά των επικοινωνιακών γεγονότων. Το πρώτο έχει να κάνει με την επιμονή και την έμφαση των ΜΜΕ σε αυτά. Το δεύτερο σχετίζεται με την επιτέλεση των ρόλων από πλευράς πρωταγωνιστ(ρι)ών, κατά την οποία το βάρος πέφτει στη γλώσσα του σώματός τους και στην ικανότητά της να κατασκευάζει και να νοηματοδοτεί πραγματικότητες. Το τρίτο χαρακτηριστικό είναι η πιστότητα προς τους διοργανωτές: τα ΜΜΕ και το κοινό αποδέχονται σε μεγάλο βαθμό το κεντρικό μήνυμα και τις βασικές εννοιολογήσεις των διοργανωτών του επικοινωνιακού γεγονότος. Το τέταρτο στοιχείο περιλαμβάνει την πρόσβαση σε μία κοινή εμπειρία θέασης για τα μεγάλης κλίμακας ακροατήρια που παρακολουθούν το επικοινωνιακό γεγονός. Σε κάθε περίπτωση, ο Νταγιάν (Dayan, 2010: 29) πιστεύει ρητά πως «οποιοδήποτε γεγονός μπορεί να μετατραπεί σε επικοινωνιακό γεγονός, αν προστεθούν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά σε αυτό».

Παρ' όλα τα ως άνω, τα επικοινωνιακά γεγονότα ως έννοια έχουν δεχθεί πλείστες κριτικές. Ίσως να μην υπάρχει κάποια πτυχή τους που να βρίσκεται στο απυρόβλητο (Brügger, 2022: 38). Εξέχοντα ρόλο σε αυτό έχουν διαδραματίσει οι τεχνολογικές εξελίξεις στο χώρο των ΜΜΕ (Frandsen, Jerslev & Mortensen, 2022: 1-2), οι οποίες καθιστούν δύσκολη τη μετάβαση των επικοινωνιακών γεγονότων από την εποχή της τηλεόρασης στην εποχή της ψηφιοποίησης (digitalization) και της δεδομενοποίησης (datafication). Αυτή η μετάβαση δε μπορεί να λάβει χώρα στην ολότητά της, ωστόσο υπάρχουν στοιχεία των επικοινωνιακών γεγονότων που εφαρμόζονται στα νέα μέσα. Παραφράζοντας τη φράση «σκέψου έξω από το κουτί» (think outside the box), θα μπορούσαμε να πούμε ότι στην περίπτωση των επικοινωνιακών γεγονότων «δε μπορείς να κοιτάξεις έξω από το κουτί», δηλαδή την τηλεόραση. Τα διαμεσολαβημένα γεγονότα του Skey (2021) δε μπορούν να είναι επικοινωνιακά γεγονότα αν διαμεσολαβούνται από άλλα ΜΜΕ και όχι από την τηλεόραση (Brügger, 2022: 49).

Μολαταύτα, υπάρχουν και κάποια στοιχεία τα οποία σχετικοποιούν αρκετά την άποψη αυτή περί τηλεόρασης. Όπως είδαμε παραπάνω (Dayan, 2010), αν σε κάποια γεγονότα προστεθούν κάποια συγκεκριμένα χαρακτηριστικά- τα οποία σε μεγάλο βαθμό αποτελούν αντικείμενο σχεδιασμού των επικοινωνιακών επιτελείων των δημοσίων προσώπων- τότε τα γεγονότα μετατρέπονται σε επικοινωνιακά. Επίσης, η τηλεόραση υπάρχει ακόμα και έχει το δικό της πιστό κοινό. Πολύ συχνά, δε, η ατζέντα των ΜΜΕ επηρεάζεται σε μείζονα βαθμό είτε από τις εφημερίδες, είτε από τα δελτία ειδήσεων, όχι μόνο από τα μέσα κοινωνικής δκτύωσης. Το ότι ένα επικοινωνιακό γεγονός καλύπτεται και από τα ΜΚΔ, δε σημαίνει ότι δεν είναι τέτοιο, εφ' όσον ως τέτοιο παρουσιάζεται από την τηλεόραση.

Οι Μίτου και Πουλακιδάκος (Mitu & Poulakidakos, 2016: 1) μιλούν για ένα δεύτερο θεωρητικό κύμα σχετικό με τα επικοινωνιακά γεγονότα, το οποίο εκπορεύεται, αφενός, από την ίδια την αυτοκριτική των Νταγιάν και Κατζ διά των μεταγενέστερων αναθεωρήσεων στις οποίες προέβησαν (Dayan, 2010, Hepp & Couldry, 2010, Katz & Dayan, 2018, Katz & Liebes, 2010), αφετέρου, από την επίταση της μεσοποίησης (mediatization) και τη δημοφιλία της χρήσης των ΜΚΔ. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, τα επικοινωνιακά γεγονότα παραμένουν επίκαιρα και κεντρικά στο επίπεδο της δημόσιας επικοινωνίας, παρά το ότι ίσως είτε έχουν χάσει κομμάτι από την πίτα στην οικονομία της προσοχής, είτε έχουν πλαισιωθεί και από άλλες επικοινωνιακές πρακτικές των επιτελείων που χρησιμοποιούνται κατά κόρον.

Από τις κριτικές που έχουν ασκηθεί στην περί επικοινωνιακών γεγονότων θεωρία, κρίνουμε σκόπιμο να αναφερθούν τέσσερις εξ αυτών σε αυτήν την ενότητα. Πρώτον, σε σύγκριση με την εποχή της ηγεμονίας της τηλεόρασης επί των άλλων ΜΜΕ, η κοινωνική ενσωμάτωση ως βασική διακύβευση των επικοινωνιακών γεγονότων έχει υποχωρήσει. Αυτό συμβαίνει γιατί τα νέα Μέσα χαρακτηρίζονται από αποσπασματικότητα στο Λόγο/περιεχόμενο και εξατομίκευση στην πρόσληψη. Οι συνθήκες πρόσληψης ενός επικοινωνιακού γεγονότος από το κινητό τηλέφωνο ή τον

ηλεκτρονικό υπολογιστή αλλάζουν. Η κοινωνική ενσωμάτωση ως δυνητικό αποτέλεσμα εξασθενεί έναντι της εποχής της τηλεόρασης λόγω της εξατομικευμένης και πολύ συχνά ασύγχρονης έκθεσης (Bolin & Ståhlberg, 2022: 100, Katz & Dayan, 2018). Υπάρχει μία διάσπαση του κοινού, αλλά και της προσοχής του ατόμου, εν πολλοίς.

Δεύτερον, στην εποχή της κοινωνίας της διακινδύνευσης (Beck, 2015) μείζονα γεγονότα απορρέουν από κρίσεις και καταστροφές. Όπως είδαμε προηγουμένως, ο Skey (2021: 152) αποφαίνεται πως τα καταστροφικά γεγονότα δε μπορούν αν αντιμετωπίζονται ως επικοινωνιακά γεγονότα. Τραυματικές εμπειρίες και τραυματικά γεγονότα, τα οποία καταδικάζονται από τον οποιονδήποτε, δε μπορούν να ακολουθήσουν κάποιο σενάριο, ούτε το τελετουργικό των επικοινωνιακών γεγονότων (Bolin & Ståhlberg, 2022: 105). Παρόλα αυτά, μπορούν να οδηγήσουν στην παραγωγή επακόλουθων επικοινωνιακών γεγονότων, όπως κηδείες σε απευθείας μετάδοση, διαγγέλματα, ακόμη και ανοικτά δικαστήρια, υπό όρους.

Τρίτον, στην τηλεοπτική κάλυψη, αυτό που προτείνεται ως κεντρικό μήνυμα- η προτιμητέα ανάγνωση κατά Χωλ (Hall, 1980)- προσφερόταν αφειδώς από τον παρουσιαστή ή την παρουσιάστρια που καθοδηγούσε το κοινό διά της αφήγησης του ιστορικού γεγονότος ως κοινής εμπειρίας θέασης σε τρέχοντα χρόνο. Ήλεγχε ως ένα βαθμό τη ροή και την πλαισίωσή της. Στην περίπτωση των νέων Μέσων, ο ρόλος αυτός του παρουσιαστή και της παρουσιάστριας, του/της τελετάρχη- αν θέλετε-, είτε δεν υπάρχει καθόλου, είτε έχει αμβλυνθεί σε μεγάλο βαθμό (Brügger, 2022: 39). Ο πολλαπλασιασμός πομπών και δεκτών καθιστά τη ροή του νοήματος σχεδόν ανεξέλεγκτη (Frosh & Pinchevski, 2018: 137).

Τέταρτον, είμαστε σε μία εποχή πολυπολικότητας ως προς τα ΜΜΕ, υπό την έννοια της χρήσης πολλαπλών και συχνά ετερόκλιτων καναλιών επικοινωνίας από τον σύγχρονο άνθρωπο. Η εξατομίκευση στην κατανάλωση του περιεχομένου των ΜΜΕ σε συνδυασμό με την ολοένα αυξανόμενη διαδικασία και κουλτούρα της σύγκλισης (Jenkins, 2008) έχουν οδηγήσει σε μία αποκεντρωμένη επικοινωνία. Μέσα σε όλο αυτό το πλαίσιο, ο χρόνος έκθεσης του σύγχρονου ανθρώπου σε κάθε μέσο είναι μεν πιο αποσπασμένος, πιο λίγος και πιο περιοριστικός ως συνθήκη για πολυδιεργασία (multitasking), αλλά είναι και πιο σημαντικός (Frandsen, Jerslev & Mortensen, 2022). Η ανεμελιά των «διακοπών» ίσως έχει χαθεί μια για πάντα. Τα επικοινωνιακά γεγονότα είναι χαρακτηριστικά μίας συγκεκριμένης περιόδου και έχουν ιστορική αξία (Frosh & Pinchevski, 2018: 138). Η περίοδος αυτή, όμως, χαρακτηριζόταν σε μεγάλο βαθμό όχι μόνο από την ηγεμονία της τηλεόρασης, αλλά και από την προέλαση της παγκοσμιοποίησης και την κυριαρχία των ΗΠΑ στο παγκόσμιο σύστημα εξουσίας.

Στον παράγοντα της αποσπασματικότητας και της αποκεντρωμένης επικοινωνίας οφείλεται το ότι στον τίτλο του κειμένου γίνεται λόγος για «μεγάλη γιορτή» και όχι για «μεγάλες διακοπές». Η γιορτή είναι κάτι πιο πρόσκαιρο, πιο παρωδικό. Το επικοινωνιακό γεγονός ανέκαθεν εκκινούσε από την τηλεόραση. Όσο η τηλεόραση ήταν το βασικό μέσο άντλησης πληροφοριών του ανθρώπου, τα επικοινωνιακά γε-

γονότα ήταν «διακοπές». Τώρα που τα επικοινωνιακά γεγονότα συνοδεύονται και από άλλες περιστάσεις, πρακτικές και νόρμες της επικοινωνίας, η δυναμική τους έχει αλλάξει.

Εννοιολογώντας την απο-παγκοσμιοποίηση

Υπάρχουν πολλές και διαφορετικές οπτικές γύρω από το τι είναι η απο-παγκοσμιοποίηση (Bishop & Payne, 2021, Novy, 2022). Σε αυτήν την έρευνα, η συνάντηση Τραμπ και Ζελένσκι αναλύεται και υπό το πρίσμα της απο-παγκοσμιοποίησης. Ωστόσο, πριν αποπειραθούμε κάτι τέτοιο, θα πρέπει να την εννοιολογήσουμε με συγκεκριμένο τρόπο, καθότι αποτελεί βασικό αντικείμενο της έρευνας που ακολουθεί. Δε μπορούμε, όμως, να ορίσουμε την απο-παγκοσμιοποίηση, αν πρώτα δεν ορίσουμε την παγκοσμιοποίηση. Ένας σύντομος και σύμφωνος με την προσέγγιση του Γκίντενς (Giddens, 1996) ορισμός είναι ο ακόλουθος: «Μεγάλης κλίμακας συνδεσιμότητα» (Chase-Dunn, Álvarez & Liao, 2023: 1). Ο συγκεκριμένος ορισμός φέρει, μεν, στον πυρήνα του τον, σαφώς πιο εκτενή, ορισμό του Γκίντενς (Giddens, 1996: 64), ο οποίος κάνει λόγο για «επίταση των κοινωνικών σχέσεων μεταξύ μακρινών τοπικοτήτων», αλλά δίνει περισσότερη προσοχή στον ρόλο της τεχνολογίας στην παγκοσμιοποίηση, κάτι που οφείλεται στη λέξη «συνδεσιμότητα» (connectedness).

Εισηγητής της έννοιας της απο-παγκοσμιοποίησης θεωρείται ο Βάλντεν Μπέλο (Bello, 2004). Η απο-παγκοσμιοποίηση κατ' αυτόν σήμαινε αρχικά μία κοινωνική αντεπίθεση στο πρότυπο της «διπλής κίνησης» (double movement) του Πολάνυι (Polanyi, 2007), που προσπαθεί να αναιρέσει τα αρνητικά της νεοφιλελεύθερης «υπαρκτής» παγκοσμιοποίησης (Bello, 2025, Bishop & Payne, 2021: 3, Garg & Sushil, 2021). Δεν ήταν, λοιπόν, το αντίθετο της επίτασης των κοινωνικών σχέσεων και της ενσωμάτωσης σε παγκόσμια βάση, αλλά μία κινηματικού χαρακτήρα αντίδραση στα αρνητικά χαρακτηριστικά της παγκοσμιοποίησης στην τρέχουσά της μορφή (Garg & Sushil, 2021: 436). Για τον Μπέλο (Bello, 2025: 80) επρόκειτο για μία απόπειρα επανυπαγωγής της αγοράς στην κοινωνία, μετά από την κρίση του νεοφιλελεύθερου παραδείγματος.

Παρόλα αυτά, νομίζουμε πως η κοινή γνώμη και αίσθηση δεν αντιλαμβάνεται κάτι τέτοιο όταν ακούει τον όρο απο-παγκοσμιοποίηση σήμερα. Ο Μπέλο (Bello, 2013) σχετικά έγκαιρα είχε προβλέψει πως ο δημοφιλής χαρακτήρας της απο-παγκοσμιοποίησης μπορεί να επιφέρει αλλοιώσεις στον πυρήνα και τα κίνητρά της. Σήμερα, γίνεται λόγος (Bishop & Payne, 2021) για απο-παγκοσμιοποίηση από τα αριστερά (υπό τη λογική του Μπέλο) και απο-παγκοσμιοποίηση από τα δεξιά (υπό τη λογική του εθνικισμού). Η τελευταία τείνει να κερδίζει έδαφος και δημοσκοπικά/εκλογικά, αλλά και στο δημόσιο διάλογο. Αφότου υπήρξαν σφοδροί θιασώτες του νεοφιλελευθερισμού, διάφοροι ακροδεξιοί πολιτικοί προσκολλήθηκαν στην

απο-παγκοσμιοποίηση ώστε να προσελκύσουν ολοένα και περισσότερους- απογοητευμένους από την «υπαρκτή» παγκοσμιοποίηση- ψηφοφόρους (Bello, 2025).

Στην απο-παγκοσμιοποίηση από τα δεξιά, φαίνεται η έννοια του Μπέλο να έχει νοθευτεί. Σε αντίθεση με την κινηματικού χαρακτήρα αντίδραση (Garg & Sushil, 2021) που αναφέρθηκε προηγουμένως, η απο-παγκοσμιοποίηση από τα δεξιά σημαίνει τη «μειούμενη ενσωμάτωση ή αλληλεξάρτηση μεταξύ των χωρών του κόσμου» (Altman, Bastian & Fattedad, 2024: 417). Ωστόσο, τονίζεται πως αυτό παραμένει μία διακινδύνευση, δεν είναι μία τετελεσμένη πραγματικότητα (Altman, Bastian & Fattedad, 2024: 416, Baldwin, Freeman & Theodorakopoulos, 2024, Chase-Dunn, Álvarez & Liao, 2023). Σε αυτό συνηγορούν και πλείστοι οικονομικοί δείκτες στους οποίους διαφαίνεται ότι η παγκοσμιοποίηση συνεχίζει να προοδεύει. Μερικοί εξ αυτών είναι η διεθνής επιχειρηματική δραστηριότητα (Altman, Bastian & Fattedad, 2024), το εμπόριο υπηρεσιών (Baldwin, Freeman & Theodorakopoulos, 2024) και οι ψηφιακές χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες (Todorova, Moraliyska & Raycheva, 2025).

Η απο-παγκοσμιοποίηση, επίσης, έχει και μία διάσταση πολιτική, τόσο σε επίπεδο διακυβέρνησης, όσο και σε επίπεδο πολιτικών. Μία βασική τάση που προκύπτει σε διάφορες χώρες είναι το ότι προσανατολίζονται εσωστρεφώς για την ασφάλεια και την ανθεκτικότητά τους (Ortiz κ.ά., 2024). Αυτό επιτείνει την ανασφάλεια και την αβεβαιότητα της δημόσιας διπλωματίας (Manfredi-Sánchez, 2021). Επομένως, έχει ιδιαίτερα αξία να δούμε πώς εκφράζεται, και αν εκφράζεται, η απο-παγκοσμιοποίηση στο ρηματικό επίπεδο. Ιδίως αφ' ης στιγμής η συνάντηση Τραμπ και Ζελένσκι συμβαίνει σε μία εποχή κατά την οποία αχνοφαίνονται ανακατατάξεις στο παγκόσμιο σύστημα εξουσίας (Grinin & Grinin, 2023, Ilyin & Leonova, 2022).

Με βάση τα ως άνω και την παράλληλη ύπαρξη δεδομένων που δείχνουν από τη μία απρόσκοπτη πρόοδο της παγκοσμιοποίησης και από την άλλη μία επιβράδυνση, η οποία αποκαλείται απο-παγκοσμιοποίηση, θεωρούμε πως η απο-παγκοσμιοποίηση, ιδιαίτερα στην τρέχουσά της μορφή, δε μπορεί να νοηθεί εκτός της διαδικασίας της παγκοσμιοποίησης και των δυνάμεων που την εκπροσωπούν. Για μας η απο-παγκοσμιοποίηση είναι μία τάση μείωσης της ταχύτητας ανάπτυξης, διείσδυσης κι εμβάθυνσης της παγκοσμιοποίησης, που συμβαίνει εντός της.

Περικείμενο και μεθοδολογία

Η Ρωσία ξεκίνησε τη στρατιωτική της εισβολή στην Ουκρανία στις 24 Φεβρουαρίου 2022. Από τότε μέχρι σήμερα (2026), ένα μεγάλο μέρος της ανατολικής Ουκρανίας έχει περιέλθει στα χέρια της Ρωσίας. Από τις απαρχές του πολέμου ΗΠΑ και Ευρωπαϊκή Ένωση έστερξαν να υποστηρίξουν ηθικά, υλικά και οικονομικά την Ουκρανία. Ωστόσο, τον Νοέμβριο του 2024 οι δημοκρατικοί έχασαν τις εκλογές στις ΗΠΑ. Κι ενώ η μέχρι τότε κυβέρνηση, υπό τον Τζο Μπάιντεν, στήριζε απερίφραστα την Ουκρανία, τα

πράγματα φάνηκε να αλλάζουν μετά τη νίκη των ρεπουμπλικανών και την επιστροφή του Ντόναλντ Τραμπ στον προεδρικό θώκο.

Λίγους μήνες μετά την εκλογή του, ο Τραμπ υποδέχθηκε τον Ζελένσκι, Πρόεδρο της Ουκρανίας, στο Οβάλ Γραφείο του Λευκού Οίκου, στις 28 Φεβρουαρίου 2025. Οι ΗΠΑ προσδοκούσαν σε μία πιο διαλλακτική ουκρανική στάση (NBC News, 2025, Reuters, 2025), αλλά και σε συμφωνία περί ανταλλαγμάτων: εξόρυξη ορυκτών πρώτων υλών με αντάλλαγμα οικονομική/αναπτυξιακή βοήθεια και αμερικανικές επενδύσεις με προνομιούχο πρόσβαση σε ουκρανικά μεταλλεύματα (O'Grady, Stern & Ryan, 2025). Η Ουκρανία ανέμενε στρατιωτική και οικονομική βοήθεια, ασφάλεια και εγγυήσεις, περίπου στο ίδιο μήκος κύματος που κινείτο και η κυβέρνηση Μπάιντεν. Το ίδιο επιζητούσε και περίμενε η ΕΕ, προκειμένου να ενισχυθεί έτι περισσότερο το μπλοκ εναντίον της Ρωσίας (Dimitropoulos & Vakulina, 2025).

Στη συνάντηση συμμετείχαν οι δύο πρόεδροι, Ντόναλντ Τραμπ και Βολοντίμιρ Ζελένσκι, καθώς και ο αντιπρόεδρος των ΗΠΑ, Τζέι Ντι Βανς, μαζί με πληθώρα δημοσιογράφων που απηύθυναν ερωτήσεις. Ο αντιπρόεδρος υπήρξε καθοριστικός στη συζήτηση, καθώς άλλαξε άρδην το κλίμα επιτιθέμενος στον Ουκρανό Πρόεδρο, τον οποίον κατηγόρησε για αγνωμοσύνη. Η συνάντηση κατέληξε σε έντονη δημόσια αντιπαράθεση: διάφορες φωνές, κατηγορίες εναντίον του Ζελένσκι, εκβιασμός και καμία υπογραφή συμφωνίας.

Αναλύοντας τη συνάντηση Τραμπ και Ζελένσκι ως μελέτη περίπτωσης με βάση το διαρκείας 54 λεπτών βίντεο που αναρτήθηκε στον επίσημο λογαριασμό του Λευκού Οίκου στο YouTube, The White House, (https://www.youtube.com/watch?v=cmgHM7oxVIw&t=2523s), και με την ποιοτική μέθοδο της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου (ΚΑΛ), η παρούσα εργασία επιχειρεί να απαντήσει τα ακόλουθα τρία ερευνητικά ερωτήματα:

ΕΕ1. Ποια χαρακτηριστικά των επικοινωνιακών γεγονότων απαντώνται στην υπό μελέτη περίπτωση;

Για να απαντηθεί το πρώτο ερευνητικό ερώτημα εξετάζεται η κάλυψη της συνάντησης καθαυτή. Ουσιαστικά, η έρευνα προσπαθεί να καταδείξει ποια στοιχεία από τα οκτώ που αναλύθηκαν προηγουμένως (Skey, 2021: 157) πληρούνται ως προϋποθέσεις για να θεωρηθεί η συνάντηση αυτή επικοινωνιακό γεγονός. Τα οκτώ στοιχεία συνοψίζονται ως εξής: (i) απευθείας μετάδοση, (ii) προσχέδιο και σκηνοθεσία, (iii) μεγάλης κλίμακας ακροατήρια, (iv) ορατότητα, (v) αναστάτωση του προγράμματος, (vi) κοινή εμπειρία, (vii) κυρίαρχη ανάγνωση και (viii) συναισθηματική επένδυση.

ΕΕ2. Παρατηρούνται ρηματικά στοιχεία που υποδεικνύουν επικοινωνιακό γεγονός;

Το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα είναι συμπληρωματικό του πρώτου, μόνο που εστιάζει στο Λόγο που αναπτύσσουν οι τρεις πολιτικοί. Δηλαδή, αναζητά και αναλύει τα ρηματικά στοιχεία (λέξεις, ύφος, παραγλώσσα, γλώσσα σώματος) που φα-

νερώνουν συγκεκριμένες ιδιότητες των επικοινωνιακών γεγονότων. Η αναζήτηση αυτών των στοιχείων τελείται με τη χρήση πέντε ρηματικών εργαλείων ανάλυσης από τη μέθοδο της ΚΑΛ. Τα πέντε εργαλεία είναι (i) οι σχέσεις διαφοράς (Wodak & Meyer, 2009), οι οποίες αποκαλύπτουν το πώς και ως προς ποια άλλα υποκείμενα ή αντικείμενα προσπαθεί να διαφοροποιηθεί το υποκείμενο εκφοράς του Λόγου, (ii) το λεξιλόγιο (Gee, 2011), που αφορά το ποιες λέξεις και ποιους τύπους αυτών χρησιμοποιεί το υποκείμενο εκφοράς, (iii) οι εκφάνσεις εξουσίας (Fairclough, 1995), βασική διακύβευση της ΚΑΛ ως μεθόδου που υποδεικνύει συγκεκριμένες ιεραρχίες προσώπων και αντικειμένων, αλλά και πώς φαίνεται να καθορίζουν ένα Λόγο, (iv) οι εκφάνσεις ταυτότητας (Gee, 2011), δηλαδή το ποια ταυτοτικά στοιχεία επιλέγουν να παρουσιάσουν και να εμφάνουν τα υποκείμενα εκφοράς και (v) η στρατηγική ενσωμάτωση (Δοξιάδης, 2008), δηλαδή το κεντρικό νόημα του Λόγου, το οποίο ανάγεται σε σκοπό διά της λειτουργίας όλων των υπολοίπων ρηματικών στοιχείων.

ΕΕ3. Ποια ρηματικά στοιχεία συνδέουν την υπό μελέτη περίπτωση με την απο-παγκοσμιοποίηση;

Στο τρίτο ερευνητικό ερώτημα εφαρμόζονται τα ίδια πέντε εργαλεία του δεύτερου ερευνητικού ερωτήματος (σχέσεις διαφοράς, λεξιλόγιο, εξουσία, ταυτότητα, στρατηγική ενσωμάτωση), αλλά για άλλο σκοπό. Σε αυτήν την περίπτωση προσπαθούμε να βρούμε και να αναλύσουμε ρηματικά στοιχεία τα οποία υποδεικνύουν τη λογική της απο-παγκοσμιοποίησης, όπως εννοιολογήθηκε στο προηγηθέν θεωρητικό πλαίσιο. Δηλαδή, ποια σημεία του Λόγου αναδεικνύουν εσωστρέφεια και περιορισμό ή αφοσίωση στις εντός συνόρων προτεραιότητες.

Η συνάντηση ως επικοινωνιακό γεγονός

Σε αυτήν την ενότητα περιλαμβάνονται τα αποτελέσματα και για τα δύο πρώτα ερευνητικά ερωτήματα. Παρουσιάζονται με βάση τα κριτήρια που θέτει ο Σκέι (Skey, 2021: 157), υπό το πρίσμα, αφενός και αρχικά, της μελέτης περίπτωσης, δηλαδή της οργάνωσης και της τέλεσης του γεγονότος και, αφετέρου και εν συνεχεία, της ΚΑΛ. Το πρώτο κριτήριο είναι η *απευθείας μετάδοση*. Η συνάντηση μεταξύ των δύο Προέδρων μεταδόθηκε ζωντανά σε ΗΠΑ και Ουκρανία. Παράλληλα, σε διάφορες χώρες καλύφθηκε με έκτακτα δελτία ή με διεύρυνση της διάρκειας των προκαθορισμένων δελτίων ειδήσεων.

Το δεύτερο κριτήριο είναι το αν υπήρχε *προσχέδιο και σκηνοθεσία*. Το Οβάλ Γραφείο είχε μετατραπεί σε ένα τηλεοπτικό στούντιο. Μικρόφωνα, κάμερες και δημοσιογράφοι στην αίθουσα δημιούργησαν ένα σκηνικό, το οποίο εξέπεμπε ένα άγχος, μία αβεβαιότητα, αλλά και την αίσθηση πως όλα κρέμονταν από μία κλωστή. Αυτό το σκηνοθετικό στοιχείο ταιριάζει απόλυτα με την ιστορικότητα του γεγονότος

που θέτουν ως προϋπόθεση οι Νταγιάν και Κατζ, αλλά και με τη φράση τους πως το «Το 'αυθεντικό' είναι μόνο ένα στούντιο» (Dayan & Katz, 1992: 17). Παράλληλα, ο τρόπος που εκτυλίχθηκε η συνάντηση μας κάνει να πιστεύουμε ότι ήταν προσχεδιασμένη, ότι υπήρχε δηλαδή και σενάριο, εκτός των άλλων. Σε αυτό συντείνει ο εκβιασμός προς την ουκρανική πλευρά και η κατηγορία προς τον Ζελένσκι για αγνωμοσύνη από τον Αντιπρόεδρο Βανς, ο οποίος, αν και ελάχιστα μιλούσε μέχρι εκείνο το σημείο, πήρε το λόγο κι επετέθη στον Ουκρανό Πρόεδρο. Επίσης, είχε προηγηθεί προβοκατόρικη ερώτηση από δημοσιογράφο- τον οποίον μετέπειτα ο Τραμπ χαρακτήρισε ως *«σπουδαίο παιδί»*-, ο οποίος κατηγόρησε λίγο-πολύ τον Ζελένσκι επειδή δεν φορούσε κοστούμι.

Το τρίτο κριτήριο είναι τα *μεγάλης κλίμακας ακροατήρια,* το οποίο είναι σχεδόν αυταπόδεικτο λόγω της ιστορικότητας του γεγονότος. Επρόκειτο για μία πολυαναμενόμενη συνάντηση, κομβική για την προσπάθεια τερματισμού του πολέμου. Η διεθνής κοινότητα περίμενε πώς και πώς τη συνάντηση. Η ΕΕ ήλπιζε σε αμερικανική στήριξη, οι ΗΠΑ ήθελαν υπογεγραμμένα ανταλλάγματα. Στο ίδιο μήκος κύματος, ικανοποιείται και η προϋπόθεση της *ορατότητας* (τέταρτο κριτήριο). Οι πρωταγωνιστές είναι οι κεντρικοί ήρωες και όλες τους οι επιλογές, πράξεις και λέξεις καθίστανται ορατές σχεδόν στο σύνολο του πλανήτη. Το αθλητικό και ημιεπίσημο ντύσιμο του Ζελένσκι, η γυρτή στάση σώματος του καθιστού Τραμπ που θύμιζε διαπραγμάτευση με κάποιον πελάτη του, οι αστεϊσμοί του τελευταίου και η λογική της κλειδαρότρυπας που είναι εμφανής σε όλη τη διάρκεια της συνάντησης σε συνδυασμό με την κάλυψη του γεγονότος σε παγκόσμια βάση ικανοποιούν πλήρως την ορατότητα ως κριτήριο.

Το πέμπτο κριτήριο είναι η *αναστάτωση της ροής του τηλεοπτικού προγράμματος.* Ακόμα και στην Ελλάδα, που η συνάντηση (18:20 ώρα Ελλάδος) συνέπεσε με τα περισσότερα τηλεοπτικά δελτία ειδήσεων, έγιναν ειδικές συζητήσεις στα δελτία, έκτακτου χαρακτήρα. Δημιουργήθηκαν πρόγραμμα και περιεχόμενο που γέμισε τις ενημερωτικές εκπομπές, ενώ όλες οι διεθνείς ιστοσελίδες κύρους έβγαλαν ρεπορτάζ άμα τη λήξει της συνάντησης. Το επόμενο- έκτο- κριτήριο είναι η *κοινή εμπειρία θέασης*. Οι τηλεθεατές, αλλά και όσοι είδαν ασύγχρονα το βίντεο, είδαν πρακτικές που θυμίζουν έντονα ριάλιτι (reality show). Ο Ζελένσκι έδειχνε φωτογραφίες στον Τραμπ και ο δεύτερος κουνούσε το κεφάλι με μερική- στην καλύτερη περίπτωση- συναντίληψη, ο Τραμπ ήταν σα να βρίσκεται σε επαγγελματικό ραντεβού όπου διαπραγματεύεται, και συχνά-πυκνά έκανε αστεϊσμούς, χρησιμοποιώντας εν γένει μία ιδιαιτέρως απλοϊκή γλώσσα.

Το έβδομο κριτήριο είναι η *κυρίαρχη ανάγνωση*. Όλη η συνάντηση έδειξε πως η κυβέρνηση των ΗΠΑ δε συμμερίζεται πλέον τις στάσεις της αντίστοιχης ουκρανικής. Στο ίδιο πλαίσιο, υπήρξε μία υποτίμηση του Ζελένσκι, ο οποίος θύμιζε πρόβατο επί σφαγή. Έτσι, η πλευρά Τραμπ μπόρεσε κι ενσωμάτωσε το κεντρικό προεκλογικό της σύνθημα, *Make America Great Again* (MAGA), σε αυτό το γεγονός μέσω της επίδειξης

ισχύος απέναντι στον Ζελένσκι. Ταυτόχρονα, η γενικότερη στάση του Αμερικανού Προέδρου ενείχε στοιχεία μακιαβελισμού, γεγονός που επιτείνει την αστάθεια σε διεθνές επίπεδο. Το κεντρικό μήνυμα του Τραμπ ήταν ότι οι ΗΠΑ είναι ισχυρές, αλλά κι απρόβλεπτες. Και το απρόβλεπτο είναι ένα στοιχείο που πρέπει να υπάρχει πάντα μέσα σε ένα επικοινωνιακό γεγονός.

Τέλος, ως προς το όγδοο κριτήριο, της *συναισθηματικής επένδυσης*, η αμερικανική πλευρά σχεδίασε το γεγονός με βάση τον προσωποπαγή χαρακτήρα της επικοινωνίας και πολιτικής του Τραμπ. Καταγράφηκαν έντονη προσωποποίηση, η τεχνική προπαγάνδας του απλού ανθρώπου, επιχειρησιακός Λόγος και ένας πρόλογος του Αμερικανού Προέδρου με αναφορές σε *«στρατιώτες»*, *«όπλα»*, *«πόλεμο»* και συνθήματα όπως *«να σταματήσω/σταματήσουμε τον πόλεμο».* Από την άλλη, τα όσα διαμείφθηκαν στη συνάντηση δημιουργούσαν σταθερά μία έμμεση ντροπή, μία αμήχανη δυσφορία (cringe) στους θεατές, τόσο για όσα υφίστατο ο Ζελένσκι, όσο και για τη μη-λεκτική επικοινωνία (στάση σώματος, γκριμάτσες, χειρονομίες) και τους αστεϊσμούς του Τραμπ.

Η βασική *σχέση διαφοράς* που παρουσίασε ο Λόγος του Τραμπ μάλλον δεν είχε να κάνει με τις διεθνείς σχέσεις, αλλά με την αντιπολίτευση. Ωστόσο, αυτό συνέβη και για να αιτιολογηθεί η αλλαγή στάσης των ΗΠΑ στο αμερικανικό ακροατήριο. Ο Βανς λέει χαρακτηριστικά στον Ζελένσκι: *«Πήγες στην Πενσυλβάνια και συμμετείχες στην προεκλογική εκστρατεία της αντιπολίτευσης»*, *«Τους πήγες σε μία περιοδεία προπαγάνδας»*. Ακόμη, πρέπει να τονιστεί πως στην αρχή του Λόγου του, ο Τραμπ διαχώρισε τους Ουκρανούς στρατιώτες από την ουκρανική κυβέρνηση, υπερτονίζοντας παράλληλα και τη συμβολή των ΗΠΑ στην ουκρανική αντίσταση: *«Οι στρατιώτες σας είναι απίστευτα γενναίοι. Τους έχουμε δώσει σπουδαίο εξοπλισμό».*

Ο Τραμπ, όπως προαναφέρθηκε, χρησιμοποιούσε ιδιαιτέρως απλοϊκό *λεξιλόγιο.* Μιλούσε συνεχώς σε α' ενικό (*«Έχω σταματήσει πολέμους. Έχω σταματήσει πολλούς πολέμους»*) και γ' ενικό (*«Αυτός»*, *«Ο Πούτιν»* κ.λπ.), στοιχείο που υποδεικνύει έντονη προσωποποίηση της πολιτικής σε βαθμό αντικατάστασης των χωρών από τα επώνυμα των προέδρων τους. Ακόμη, χρησιμοποιούσε επιχειρησιακό Λόγο (*«Είμαι άνθρωπος των επιχειρήσεων. Κάναμε μια συμφωνία»*), αλλά και μία ιδιότυπη αργκό. Χαρακτηριστική είναι η χρήση του όρου *σπάνιες γαίες* (rare earth), τις οποίες όμως συνεχώς ανέφερε ως *«ατόφιες γαίες»* (raw earth). Ο όρος «ατόφιες γαίες» προσιδιάζει περισσότερο στον επιχειρησιακό Λόγο και όχι τον επίσημο. Ωστόσο, η κακή άρθρωση του Τραμπ μας κάνει να διατηρούμε κάποιες επιφυλάξεις για το αν έλεγε *«rare»* ή *«raw»*.

Ως προς τις *εκφάνσεις εξουσίας*, η αμερικανική πλευρά επεφύλασσε έναν εκβιασμό προς του Ουκρανούς, ο οποίος θεμελιώνεται πάνω στη ρητή ισχύ των ΗΠΑ. Δύο φράσεις είναι χαρακτηριστικές. Πρώτον, ο Βανς κατηγορεί τον Ζελένσκι λέγοντας: *«Νομίζω είναι ασεβές εσύ να έρχεσαι στο Οβάλ Γραφείο και να προσπαθείς να αμφισβητήσεις δημόσια αυτό μπροστά στα αμερικανικά ΜΜΕ»*. Αυτή η φράση,

αφενός, δεν ανταποκρίνεται στη στάση του Ουκρανού προέδρου, αφετέρου, έκανε τον Ζελένσκι να δέσει τα χέρια του (κυριολεκτικά) σε μία προσπάθεια να αυτοσυγκρατηθεί. Από τη μία, λοιπόν, έχουμε μία προσχεδιασμένη επίθεση που δε βασίζεται κάπου συγκεκριμένα, αφετέρου μία επίδειξη ισχύος απέναντι σε έναν άνθρωπο που προσπαθεί να κρατήσει μία επισημότητα στις αντιδράσεις του. Στη συνέχεια, ο Τραμπ αποδέχεται το σχόλιο του Βανς, αρχίζει να γίνεται πιο επικριτικός απέναντι στον Ζελένσκι (του οποίου το βλέμμα αποφεύγει τον Πρόεδρο Τραμπ και κοιτάζει μόνο τον Αντιπρόεδρο Vance, ώστε να μην ανοίξει αντιπαράθεση και με τον πρώτο και πιο ισχυρό παράγοντα) και του λέει: *«Δεν έχεις τα χαρτιά αυτή τη στιγμή»*. Με αυτή του τη φράση ο Τραμπ παρομοιάζει μία επίσημη διπλωματική συνάντηση με μια παρτίδα χαρτιά. Υπεραπλούστευση, αν μη τι άλλο, μπροστά σε ένα παγκόσμιο κοινό.

Σχετικά με τα *ζητήματα ταυτότητας*, δύο είναι τα κυρίαρχα ρηματικά στοιχεία. Το πρώτο είναι η προσπάθεια του Τραμπ να φανεί ως ειρηνοποιός, αλλά και ως πολιτικός που σκέφτεται το μέσο Αμερικανό φορολογούμενο- διαφοροποιούμενος ρηματικά από την προηγούμενη κυβέρνηση (*«Το κάνω αυτό για να σώσω (save) ζωές περισσότερο από οτιδήποτε άλλο. Δεύτερον, για να εξοικονομήσω (save) πολλά χρήματα»*). Το έτερο στοιχείο είναι ο διάλογος που ανοίγει κατόπιν ερώτησης δημοσιογράφου για τις ενδυματικές επιλογές του Ζελένσκι και δη για το ότι δε φοράει κοστούμι.

Τέλος, η *στρατηγική ενσωμάτωση* ως ρηματικό εργαλείο ανάλυσης μας υποδεικνύει ότι εξ αρχής ο Τραμπ προσπαθεί να διαπομπεύσει τον Ζελένσκι, σα να πρόκειται για μία ανθρωποθυσία με σαφές τελετουργικό. Αρχικά, απευθυνόμενος στους θεατές, ο Αμερικανός Πρόεδρος, ο οποίος απλά κουνούσε το κεφάλι όσο ο Ζελένσκι κατηγορούσε τον Πούτιν ως *«δολοφόνο»*, επιζητεί τη μαρτυρία τους: *«Βλέπετε το μίσος που έχει για τον Πούτιν»*, *«Έχει τεράστιο μίσος»*. Στο ίδιο μήκος κύματος, απευθύνεται ξανά στο κοινό, αυτή τη φορά πιο έμμεσα. Όταν ο Ζελένσκι του λέει πως τώρα *«δεν νιώθετε»* τα προβλήματα του πολέμου, *«αλλά θα τα νιώσετε στο μέλλον»*, ο Τραμπ τον διακόπτει εμφατικά, του κουνάει το δάχτυλο και του λέει: *«Μη μας λες τι πρόκειται να νιώσουμε… δεν είσαι σε θέση να μας υπαγορεύεις»*. Δεύτερον, σε συνέχεια της παρομοίωσης με τα φύλλα τράπουλας, κατηγορεί τον Ουκρανό ομόλογό του ευθέως: *«Τζογάρεις με τις ζωές εκατομμυρίων ανθρώπων»*, *«Τζογάρεις με τον Γ΄ Παγκόσμιο Πόλεμο»*.

Ρηματικές όψεις της απο-παγκοσμιοποίησης

Αναφορικά με το τρίτο ερευνητικό ερώτημα και τα ρηματικά στοιχεία που υποδηλώνουν τάσεις απο-παγκοσμιοποίησης, τα περισσότερα εξ αυτών σχετίζονται με την πολιτική επικοινωνία του Ντόναλντ Τραμπ, δηλαδή είναι και αυτά προϊόντα πολιτικού και επικοινωνιακού σχεδιασμού. Γενικότερα, στο Λόγο του Τραμπ τα ρηματι-

κά στοιχεία αυτά είναι και αντανακλάσεις συγκεκριμένων πρακτικών. Θεωρούμε, δηλαδή, ότι δεν υπαγορεύουν μόνο συγκεκριμένες πρακτικές και τρόπους σκέψης, αλλά είναι και αντανακλάσεις συγκεκριμένων πολιτικών και επικοινωνιακών πρακτικών και στρατηγικών.

Η βασική *σχέση διαφοράς* που διατρανώνει ο Τραμπ αφορά τη διαφοροποίησή του από τους δημοκρατικούς και δη από τον Τζο Μπάιντεν. Ένας πόλεμος μεταξύ δύο κρατών στην ανατολική Ευρώπη αντιμετωπίζεται σε μεγάλο βαθμό ως ζήτημα εσωτερικής αντιπαράθεσης στις ΗΠΑ, κάτι που δείχνει ξεκάθαρα μία τάση για εσωστρέφεια. Σε αυτό το πλαίσιο, ο Τραμπ δε διστάζει να συγκρίνει θύματα πολέμου με φορολογουμένους. *«Και ο Αμερικανός φορολογούμενος πρέπει να προστατευθεί, επίσης»*, λέει αφοπλιστικά.

Ως προς το *λεξιλόγιο*, τα α' και γ' ενικό πρόσωπα που χρησιμοποιεί κατά κόρον, εκτός από επικοινωνιακή διάσταση, ενέχουν και μία πολιτική στρατηγική. Δεν είναι απλά προσωποποίηση όταν η Ουκρανία γίνεται *«αυτός»*, η Ρωσία γίνεται *«ο Putin»* και οι ΗΠΑ γίνονται «εγώ». Αυτή η ρηματική τάση υποδεικνύει και μία στροφή προς τον συγκεντρωτισμό και τον αυταρχισμό. Κι εδώ πρέπει να αναφερθεί ξανά η προσπάθειά του να αναχθεί σε ειρηνοποιό: *«Έχω σταματήσει πολέμους. Έχω σταματήσει πολλούς πολέμους».* Χωρίς επιχειρήματα ή ιστορικές αναφορές, ο Αμερικανός Πρόεδρος αυτοπαρουσιάζεται σα να έχει υπερδυνάμεις. Αφενός, σαν ο ίδιος να αποτελεί προσωποποίηση του MAGA. Αφετέρου, σαν το MAGA να μη χρειάζεται καν επαλήθευση.

Το MAGA είναι σύμφυτο και με τις *εκφάνσεις εξουσίας.* Ο Ζελένσκι είναι ο βατός αντίπαλος, ο απελπισμένος ήρωας που χρησιμοποιείται από τον Τραμπ για να κάνει επίδειξη ισχύος για εσωτερική κατανάλωση. *«Μη μας λες πώς πρόκειται να νιώσουμε»*, *«Δεν κερδίζεις», «Η χώρα σου αντιμετωπίζει μεγάλο πρόβλημα», «Αν δεν είχες τον στρατιωτικό μας εξοπλισμό...»*. Και οι τέσσερις αυτές φράσεις δείχνουν ότι οι ΗΠΑ πλέον δρουν κατά μόνας κι ότι δεν είναι δικό τους πρόβλημα ο πόλεμος στην Ουκρανία. Οι ΗΠΑ απεκδύονται το ρόλο τους και απλά διαφημίζουν την ισχύ τους.

Πιο ενδεικτικό της απο-παγκοσμιοποίησης αναδείχθηκε το ρηματικό εργαλείο της *ταυτότητας.* Ο Τραμπ τονίζει την ταυτότητα και την ισχύ του σε σύγκριση πάντα με τον Τζο Μπάιντεν. *«Σας δώσαμε μέσω αυτού του ηλίθιου προέδρου 300 δισεκατομμύρια δολάρια»*. Αυτή η φράση δείχνει ότι ο Πρόεδρος Τραμπ δεν τηρεί τα προσχήματα, δε σέβεται το υψηλό επίπεδο των διπλωματικών συνομιλιών, ούτε το ότι μιλάει σε έναν Πρόεδρο κράτους για έναν πρώην Πρόεδρο κράτους. Ακόμα και αυτό συντείνει στη λογική του επικοινωνιακού γεγονότος και στην απεύθυνση του Τραμπ στο αμερικανικό κοινό. Έτσι, τα εσωτερικά ζητήματα των ΗΠΑ εμφανίζονται σα να είναι κρισιμότερα από τον πόλεμο στην Ουκρανία.

Τέλος, η *στρατηγική ενσωμάτωση* που προκύπτει από το Λόγο του Τραμπ, όπως είδαμε και στην προηγούμενη ενότητα, ερείδεται από τη μία στην προσπάθειά του να διαπομπεύσει τον Ζελένσκι (*«Είσαι ασεβής»*, *«Μη μας λες τι πρόκειται να νιώ-*

σουμε… δεν είσαι σε θέση να μας υπαγορεύεις») και από την άλλη στην ισχύ των ΗΠΑ (*«αν δεν είχατε τον στρατιωτικό μας εξοπλισμό…»*). Οι ΗΠΑ εμφανίζονται σα μία τεράστια δύναμη που στρέφεται κυρίως προς τους πολίτες της.

Συμπεράσματα

Η ανάλυση της συνάντησης στο Οβάλ Γραφείο μεταξύ Τραμπ και Ζελένσκι στις 28 Φεβρουαρίου 2025 αναδεικνύει τη διαχρονική αξία και την πολυδιάστατη λειτουργία των επικοινωνιακών γεγονότων, ακόμη και σε εποχές που αμφισβητείται η πρωτοκαθεδρία της τηλεόρασης. Τα ευρήματα της έρευνας συνηγορούν πως το επιτελείο του Ντόναλντ Τραμπ είχε επιμεληθεί και οργανώσει προσεκτικά ένα επικοινωνιακό γεγονός, η πλοκή του οποίου ήταν σε μεγάλο βαθμό προσχεδιασμένη. Η επικοινωνιακή στρατηγική φαίνεται πως υπερβαίνει την τυπική δημοσιογραφική κάλυψη και λειτουργεί ως μέσο, αλλά και αντανάκλαση, μίας ευρύτερης πολιτικής στρατηγικής. Ο Βολοντίμιρ Ζελένσκι μάλλον αιφνιδιάστηκε, παρά την ήπια αντίδρασή του και την προσπάθειά του να μην ανεβάσει τους τόνους. Αυτό αξιοποιήθηκε με όρους που θύμιζαν ριάλιτι: η αλληλεπίδραση των πρωταγωνιστών, η στάση του σώματος του Τραμπ, η χρήση α’ και γ’ ενικού προσώπου, η προσφυγή στο χιούμορ και οι αντιπαραθέσεις με ομιλίες του ενός πάνω στον άλλον, μαζί με τις κατευθυνόμενες ερωτήσεις ορισμένων δημοσιογράφων, συνέθεσαν εν πολλοίς μία σκηνοθετημένη και βασισμένη σε σενάριο επικοινωνιακή αφήγηση.

Η έρευνα υπογραμμίζει ότι τα επικοινωνιακά γεγονότα δεν εξαντλούνται στην επιφανειακή διαχείριση της εικόνας και την προώθηση πολιτικών επωνυμιών, αλλά φέρουν και την ιστορική συγκυρία της μονοπολικής εποχής (μετά την πτώση του τείχους και έως την παγκόσμια οικονομική κρίση). Υπενθυμίζουν και παραπέμπουν, λοιπόν, σε μία φάση ταχείας παγκοσμιοποίησης, όπου οι ΗΠΑ είχαν τον πρώτο λόγο στο παγκόσμιο σύστημα εξουσίας με μεγάλη διαφορά από τον δεύτερο. Τότε που γράφτηκε και το βιβλίο των Νταγιάν και Κατζ (Dayan & Katz, 1992).

Παράλληλα, η έννοια της απο-παγκοσμιοποίησης αποκτά εδώ μια ιδιαίτερη διάσταση· δεν προκύπτει ως απόλυτη διάρρηξη των διεθνών σχέσεων ή εξωτερική κατάσταση, αλλά ως μια τάση εσωστρέφειας, κυρίως προσλαμβανόμενη μέσα από τον φακό της αμερικανικής οπτικής και από τη ρηματική διάσταση του υπό ανάλυση κειμένου. Η διαχείριση ενός διεθνούς ζητήματος υπό όρους εσωτερικής αμερικανικής πολιτικής εμφαίνει μεν την τάση της απο-παγκοσμιοποίησης, ωστόσο αυτό συμβαίνει και για να δικαιολογηθεί ο εκβιασμός των ΗΠΑ προς την Ουκρανία. Δηλαδή, ο ίδιος παγκόσμιος παίκτης, οι ΗΠΑ, προσπαθεί μεν να παρουσιάσει το ζήτημα με αυξημένη έμφαση στα έθνη-κράτη και τα σύνορα που τα διαχωρίζουν, αλλά αυτό συμβαίνει και για να επιτύχει την καλύτερη δυνατή συμφωνία, ήτοι να εκμεταλλευτεί οικονομικά τα μεταλλεύματα και τα ορυκτά της Ουκρανίας.

Η απο-παγκοσμιοποίηση τείνει, λοιπόν, να εντάσσεται μέσα στην ίδια την παγκοσμιοποίηση ως διαδικασία. Είναι περισσότερο ένας αναστοχασμός των ίδιων των βασικών παικτών της παγκοσμιοποίησης, οι οποίοι επιλέγουν σε συγκεκριμένους τομείς (όπως οι δασμοί ή το μεταναστευτικό, μεταξύ άλλων) να σκέφτονται περισσότερο με όρους εθνών-κρατών. Ωστόσο, αυτό αποτυπώνεται, μεν, στο ρηματικό επίπεδο, όχι, όμως, και σε οικονομικούς τομείς, όπως οι υπηρεσίες και η τεχνολογία, όπου η παγκοσμιοποίηση δείχνει να καλπάζει απρόσκοπτα. Η απο-παγκοσμιοποίηση δε μοιάζει με μίαν άλλη φάση, επόμενη, της παγκοσμιοποίησης, αλλά με μία προσωρινή επιβράδυνσή της σε συγκεκριμένους τομείς. Το αν αυτό είναι πρόσκαιρο ή πιο μόνιμο θα φανεί στην πορεία των ετών.

Συμπερασματικά, η μελέτη περίπτωσης της συνάντησης Τραμπ και Ζελένσκι επιβεβαιώνει ότι τα επικοινωνιακά γεγονότα αποτελούν ακόμη και σήμερα ένα πολύπλευρο εργαλείο πολιτικής επικοινωνίας, που συνδυάζει σκηνοθεσία, διαπροσωπικές δυναμικές και στρατηγική διαχείριση της δημόσιας πρόσληψης ενός μηνύματος. Το ότι η τηλεόραση έχει απωλέσει ως ένα βαθμό τη δυναμική της, δε σημαίνει ότι τα επικοινωνιακά γεγονότα χάνουν πλήρως την αξία τους. Μπορούν ακόμα να αναστατώσουν τη ροή του προγράμματος, να εισβάλουν στη δημόσια ατζέντα, όπως και να προσφέρουν περιεχόμενο σε άλλα ΜΜΕ, όχι μόνο παραδοσιακά, αλλά και νέα.

Βιβλιογραφία

Altman, S. A., Bastian, C. R. & Fattedad, D. (2024). Challenging the deglobalization narrative: Global flows have remained resilient through successive shocks. *Journal of International Business Policy, 7*, 416-439. https://doi.org/10.1057/s42214-024-00197-0.

Baldwin, R., Freeman, R. & Theodorakopoulos, A. (2024). Deconstructing deglobalization: The future of trade is in intermediate services. *Asian Economic Policy Review, 19*, 18-37. https://doi.org/10.1111/aepr.12440.

Bello, W. (2004). *Deglobalization: Ideas for a new world economy*. London: Bloomsbury Publishing.

Bello, W. (2013). *Capitalism's last stand? Deglobalization in the age of austerity*. London: Zed Books.

Bello, W (2025). Deglobalisation. Στο C. Balme, B. Dogramaci & R. Wenzlhuemer (επιμ.), *Dis:connectivity and globalisation: Concepts, terms, practices* (σ. 79-86). Berlin: De Gruyter Oldenbourg.

Beck, U. (2015). *Κοινωνία της διακινδύνευσης: Καθ' οδόν προς μία άλλη νεωτερικότητα.* Αθήνα: Πεδίο.

Bishop, M. L. & Payne, A. (2021). The political economies of different globalizations: theorizing reglobalization. *Globalizations, 18*(1), 1–21. https://doi.org/10.1080/14747731.2020.1779963.

Bolin, G. & Ståhlberg P. (2022). Disruption and transformation in media events theory: The case of the Euromaidan Revolution in Ukraine. *Nordic Journal of Media Studies, 4*(1), 99-117. https://doi.org/10.2478/njms-2022-0006.

Brügger, N. (2022). Media events in an age of the Web and television: Dayan and Katz revisited. *Nordic Journal of Media Studies, 4*(1), 37-55. https://doi.org/10.2478/njms-2022-0003.

Chase-Dunn, C., Álvarez, A. & Liao, Y. (2023). Waves of structural deglobalization: A world-systems perspective. *Social Sciences 12, 301.* https://doi.org/10.3390/socsci12050301.

Dayan, D. (2010). Beyond media events: disenchantment, derailment, disruption. Στο N. Couldry, A. Hepp & F. Krotz (επιμ), *Media events in a global age* (σ. 23-31). London: Routledge.

Dayan, D. & Katz, E. (1992). *Media events: The live broadcasting of history.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Demertzis, N. & Stratoudaki, H. (2020). Greek nationalism as a case of political religion. *Historical Social Research, 45*(1), 103-128. https://doi.org/10.12759/hsr.45.2020.1.103-128.

Dimitropoulos, G. & Vakulina, S. (2025, 28 Φεβρουαρίου). «Διπλωματικό τεστ» Ουκρανίας - ΗΠΑ η συμφωνία για τα ορυκτά. *Euronews.* https://gr.euronews.com/my-europe/2025/02/28/diplomatiko-test-oukranias-ipa-h-symfonia-gia-ta-orkykta

Fairclough, N. (1995). *Critical Discourse Analysis: The critical study of language*. London: Longman.

Frandsen, K., Jerslev, A. & Mortensen, M. (2022). Media events in the age of global, digital media: Centring, scale, and participatory liveness. *Nordic Journal of Media Studies, 4*(1), 1-18. https://doi.org/10.2478/njms-2022-0001.

Frosh, P. & Pinchevski, A. (2018). Media and events after Media events. *Media, Culture & Society, 40*(1), 135-138. https://doi.org/10.1177/0163443717726007.

Gee, J. P. (2011). *How to do Discourse analysis: A toolkit*. New York: Routledge.

Giddens, A. (1996). *The consequences of modernity*. London: Polity Press.

Garg, S. & Sushil (2021). Determinants of deglobalization: A hierarchical model to explore their interrelations as a conduit to policy. *Journal of Policy Modeling, 43*(2), 433-447. https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2021.01.001.

Grinin, A. & Grinin, L. (2023). The twenty-first century revolutions as a factor in the reconfiguration of the world system. *Journal of Globalization Studies, 14*(2), 3-26. https://doi.org/10.30884/jogs/2023.02.01.

Hall, S. (1980). Encoding/decoding. Στο S. Hall., D. Hobson, A. Lowe & P. Willis (επιμ.), *Culture, Media, Language* (σ. 507-517), London: Hutchinson.

Hepp, A. & Couldry, N. (2010). Introduction: media events in globalized media cultures. Στο N. Couldry, A. Hepp & F. Krotz (επιμ.), *Media events in a global age* (σ. 1-20). London: Routledge.

Ilyin, I. V. & Leonova, O. G. (2022). 'Non-global' globalization: New features of political globalization. Journal of Globalization Studies, 13(1), 20-36. https://doi.org/10.30884/jogs/2022.01.02.

Jenkins, H. (2008). *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide.* New York: New York University Press.

Katz, E. & Dayan, D. (2018). L'esprit de l'escalier: 25 years of hindsight. *Media, Culture & Society, 40*(1), 143-152. https://doi.org/10.1177/0163443717726015.

Katz, E. & Liebes, T. (2010). "No more peace!" How disaster, terror and war have upstaged media events. Στο N. Couldry, A. Hepp & F. Krotz (επιμ.), *Media events in a global age* (σ. 1-20). London: Routledge.

Manfredi-Sánchez, J. L. (2021). Deglobalization and public diplomacy. *International Journal of Communication 15*, 905-926.

Mitu, B. & Poulakidakos, S. (2016). Introduction: Media events- A never ending story. Στο B. Mitu & S. Poulakidakos (επιμ.), *Media events: A critical contemporary approach* (σ. 1-10). London: Palgrave Macmillan.

NBC News (2025, 27 Φεβρουαρίου). Trump says Russia-Ukraine peace deal will happen 'fairly soon or it won't be at all'. https://www.nbcnews.com/politics/trump-administration/live-blog/live-updates-trump-musk-doge-russia-tariffs-rcna193938

Novy, A. (2022). The political trilemma of contemporary socialecological transformation – lessons from Karl Polanyi's The Great Transformation. *Globalizations, 19*(1), 59-80. https://doi.org/10.1080/14747731.2020.1850073.

O'Grady, S., Stern, D. L. & Ryan, M. (2025, 26 Φεβρουαρίου). Trump, Zelensky goals differ ahead of high-stakes summit. *Washington Post.* https://www.washingtonpost.com/world/2025/02/26/zelensky-trump-support-ukraine-minerals/

Ortiz, N., Jaramillo Zambrano, C., Garay, U. & Tellez-Falla, D. F. (2024). A new side of deglobalization: Why did US multinational corporations deconsolidate their subsidiaries from Venezuela? *Journal of Business Research, 182*, 114765. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2024.114765.

Polanyi, K. (2007). *Ο μεγάλος μετασχηματισμός.* Αθήνα: Ελληνικές Εκδόσεις.

Reuters (2025, 26 Φεβρουαρίου). White House official: If Zelenskiy says minerals deal isn't finalized, invitation to meet Trump may not make sense. https://www.reuters.com/world/white-house-official-if-zelenskiy-says-minerals-deal-isnt-finalized-invitation-2025-02-26/

Skey, M. (2021). W(h)ither media events? Building a typology for theorizing exceptional events that break with the norm in a complex media landscape. *Communication Theory, 31*, 151-168. https://doi.org/10.1093/ct/qtaa034.

Todorova, V., Moraliyska, M. & Raycheva, I. (2025). Deglobalization in international finance and payments: A new paradigm or a phase in globalization's evolution? *Economics, Sciendo, 13*(3), 521-538. https://doi.org/10.2478/eoik-2025-0077.

Wallerstein, I. (2003). *The decline of American power*. New York: The New Press.

Wodak, R. & Meyer, M. (2016). Critical Discourse Analysis: History, agenda, theory and methodology. Στο R. Wodak & M. Meyer (επιμ.), *Methods of Critical Discourse Studies* (σ. 1-33). London: SAGE.

Δεμερτζής, Ν. (2002). *Πολιτική επικοινωνία: Διακινδύνευση, δημοσιότητα, διαδίκτυο.* Αθήνα: Παπαζήσης.

Δοξιάδης Κ. (2008). *Ανάλυση λόγου: Κοινωνικο-φιλοσοφική θεμελίωση*. Αθήνα: Πλέθρον.

Πλειός, Γ. & Ταστσόγλου, Μ. (2025). Εισαγωγή: Τα ΜΜΕ ξαναπάνε στο μέτωπο. Στο Γ. Πλειός & Μ. Ταστσόγλου (επιμ.), *Η ενημέρωση (ξανα)πάει στο μέτωπο: Τα Μέσα και οι πολεμικές συγκρούσεις στην Ουκρανία και τη Γάζα* (σ. 11-19). Αθήνα: Τόπος.

Απο-παγκοσμιοποίηση και πολιτική αναδιάταξη στην Ευρώπη: Η περίπτωση της Συμμαχίας Σάρα Βάγκενκνεχτ (Bündnis Sahra Wagenknecht-BSW) στη Γερμανία ως υβριδική πολιτική δομή

Νίκος Ναγόπουλος

Περίληψη

Η απο-παγκοσμιοποίηση έχει αναδειχθεί ως βασική αναλυτική κατηγορία για την κατανόηση των πολιτικών μετασχηματισμών στην Ευρώπη. Αντιτιθέμενη στην υπόθεση της γραμμικής παγκόσμιας ολοκλήρωσης, η απο-παγκοσμιοποίηση δεν αποτελεί ούτε αναστροφή της παγκοσμιοποίησης ούτε επιστροφή στον απομονωτισμό, αλλά επιλεκτική αναδιάρθρωση οικονομικών, πολιτισμικών και πολιτικών αλληλεξαρτήσεων με σημαντικές κοινωνικοπολιτικές συνέπειες. Στη βάση της θεωρίας της κοινωνίας της διακινδύνευσης σύμφωνα με τον Μπεκ, την ανάλυση των παγκόσμιων συστημάτων κατά Βάλλερσταϊν και την αναστοχαστική προοπτική της σύγχρονης κοινωνίας όπως περιγράφηκε από τον Γκίντενς, η παρούσα μελέτη εξετάζει πώς η απο-παγκοσμιοποίηση διαμορφώνει την πολιτική ταυτότητα, την κοινωνικοοικονομική ανασφάλεια και την προβολή, με τη διαμεσολάβηση των μέσων μαζικής ενημέρωσης, δημιουργώντας γόνιμο έδαφος για υβριδικά πολιτικά κινήματα. Η περίπτωση της Συμμαχίας Σάρα Βάγκενκνεχτ (BSW) στη Γερμανία αναδεικνύει αυτές τις δυναμικές: ένα κόμμα που συνδυάζει αριστερές οικονομικές πολιτικές με συντηρητικές θέσεις στη μετανάστευση, καθώς και με την ενεργοποίηση συναισθημάτων εθνικής ταυτότητας από τους δυνάμει ψηφοφόρους. Μέσα από ανάλυση εκλογικών δεδομένων και κειμενική ανάλυση σε συγκριτικό πλαίσιο, η παρούσα εργασία επιχειρεί να αναδείξει πώς το BSW αντικατοπτρίζει ευρύτερες ευρωπαϊκές τάσεις πολιτικής αναδιάταξης, όπου οι παραδοσιακοί άξονες Αριστερά–Δεξιά φαίνεται να αδυνατούν να διατηρούν κυρίαρχη επεξηγηματική ισχύ, ενώ αναδύονται και νέοι άξονες αντιπαράθεσης.

Εισαγωγή

Κατά την τελευταία δεκαετία σημειώνεται σημαντική πολιτική αστάθεια σε ολόκληρη την Ευρώπη. Οι παραδοσιακές πολιτικές και προγραμματικές κατευθύνσεις υποχωρούν και αναδύονται νέα κόμματα που αψηφούν τις συμβατικές ταξινομήσεις Αριστερά–Δεξιά. Στο επίκεντρο αυτών των φαινομένων βρίσκεται η άνοδος υβριδικών πολιτικών σχηματισμών που επιχειρούν να υιοθετήσουν στοιχεία από διάφορες πλευρές του πολιτικο-ιδεολογικού φάσματος με κριτήρια τη δημοφιλία τους, υπερβαίνοντας τις παραδοσιακές δεσμεύσεις. Παρόμοια κόμματα συχνά προωθούν ισχυρές πολιτικές κοινωνικής προστασίας, ενώ ταυτόχρονα υιοθετούν συντηρητικές θέσεις στα θέματα της μετανάστευσης προτάσσοντας εσωτερικά ζητήματα συνοχής και εθνικής κυριαρχίας, που τα προτεραιοποιούν σε σχέση με άλλες κοινωνικές ή και οικουμενικές αξίες. Η Συμμαχία Σάρα Βάγκενκχεχτ (BSW) στη Γερμανία αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της τάσης.

Η έννοια «απο-παγκοσμιοποίηση»—μια διαδικασία που επιχειρεί την αποδυνάμωση ή την επιλεκτική αναδιάρθρωση των παγκόσμιων οικονομικών, πολιτικών και πολιτιστικών δεσμών—έχει κερδίσει έδαφος στη βιβλιογραφία και τις πολιτικές συζητήσεις (Rodrik, 2021, Panitch & Gindin, 2012). Σε αντίθεση με την ιδέα της πλήρους απομάκρυνσης από την παγκόσμια ολοκλήρωση, η απο-παγκοσμιοποίηση περιλαμβάνει ποικίλες δυναμικές, όπως οικονομικό προστατευτισμό, ψηφιακή κυριαρχία, πολιτισμική αντίδραση και πολιτική κινητοποίηση γύρω από την εθνική ταυτότητα. Αυτές οι εξελίξεις συνδέονται άμεσα με μεταβολές στις αγορές εργασίας, την αύξηση των ανισοτήτων και τη μετατόπιση της εμπιστοσύνης από τους διεθνείς θεσμούς στην εγχώρια δημόσια έκφραση αξιών.

Η εργασία διερευνά πώς η απο-παγκοσμιοποίηση λειτουργεί ως δομική και κειμενική δύναμη που αναδιαμορφώνει τα πολιτικά τοπία στην Ευρώπη. Ειδικότερα, εξετάζει τις δυνατότητες δημιουργίας προϋποθέσεων για υβριδικά πολιτικά σχήματα όπως το BSW, τα οποία εκφράζουν ταυτόχρονα κοινωνικοοικονομικές και πολιτισμικές ανησυχίες που επεκτείνονται και σε ζητήματα διαχείρισης του συμπεριληπτικού ευρωπαϊκού μοντέλου με βασικό άξονα την εσωτερική σύγκλιση, την κοινωνική ένταξη και την κοινωνική συνοχή. Η απο-παγκοσμιοποίηση σε συνδυασμό με την λαϊκιστική ρητορική συστήνει κυρίαρχες εννοιολογικές προσεγγίσεις, οι οποίες λειτουργούν ως θεωρητικό υπόβαθρο που ενδείκνυται για παρόμοιες αναλύσεις.

Με την τοποθέτηση της περίπτωσης του BSW στο ευρύτερο αυτό πλαίσιο, η μελέτη αναδεικνύει την ανάγκη αναθεώρησης των παραδοσιακών πολιτικών διαιρέσεων και ανασύστασης των πολιτικών συλλογικών δρώντων σε μια εποχή που οι ιδεολογικές γραμμές αμβλύνονται. Επιδιώκει δε να απαντήσει σε τρία βασικά ερωτήματα:

ΕΕ1. Πώς η απο-παγκοσμιοποίηση αναδιαμορφώνει τις πολιτικές και κοινωνικές ταυτότητες στη σύγχρονη Ευρώπη;

ΕΕ2. Με ποιον τρόπο το BSW ενσωματώνει την κοινωνικοπολιτική λογική της απο-παγκοσμιοποίησης;

ΕΕ3. Ποιές είναι οι ευρύτερες επιπτώσεις των υβριδικών πολιτικών κομμάτων για τα ευρωπαϊκά πολιτικά συστήματα;

Για την απάντηση αυτών των ερωτημάτων, αντλούμε εργαλεία από τη θεωρία περί κοινωνίας της διακινδύνευσης (Beck, 1992), περί ανάλυσης παγκόσμιων συστημάτων (Wallerstein, 2004), από την αναστοχαστική κοινωνία (Giddens, 1991), καθώς και από σύγχρονες μελέτες για την πολιτική αναδιάταξη και την πολιτική ταυτότητας (Inglehart & Norris, 2016; Mudde & Kaltwasser, 2017).

Θεωρητικό πλαίσιο: Η απο-παγκοσμιοποίηση ως κοινωνικοπολιτική μεταμόρφωση

Η απο-παγκοσμιοποίηση έχει συχνά παρουσιαστεί ως οικονομικό κίνημα απέναντι στην παγκοσμιοποίηση προτάσσοντας, σε αντίθεση με την τελευταία, μια δομική μείωση της παγκόσμιας οικονομικής, πολιτικής και πολιτιστικής διασύνδεσης, τον περιορισμό των εμπορικών ροών, τη συρρίκνωση των διασυνοριακών άμεσων επενδύσεων, καθώς και μια εντονότερη επιδίωξη εθνικής αυτάρκειας ή περιφερειακής παραγωγής.

Ωστόσο, οι επιπτώσεις της εκτείνονται πέρα από τα ισοζύγια εμπορίου και βιομηχανικής αναδιάρθρωσης. περιλαμβάνοντας διαδικασίες μέσω των οποίων οι κοινωνίες επανεξετάζουν τα κόστη και τα οφέλη της παγκόσμιας αλληλεξάρτησης και επιδιώκουν να επαναβεβαιώσουν την εθνική και περιφερειακή εξουσία σε οικονομικούς, κοινωνικούς και πολιτισμικούς τομείς (Rodrik, 2021). Γενικότερα, επιχειρείται η αποκατάσταση της πολιτισμικής απώλειας από την έκθεση εθνικών χωρών στο διεθνοποιημένο περιβάλλον, καθώς οι τοπικές παραδόσεις και ταυτότητες εκτοπίζονται ολοένα και περισσότερο από παγκόσμιες επιρροές σε πολλαπλούς τομείς. Αυτή η διαδικασία δεν είναι ομοιόμορφη ή απόλυτη, αλλά περιλαμβάνει στρατηγικές αποδέσμευσης, επαναφορά κανονιστικών πλαισίων και αμφισβητούμενα νοήματα γύρω από την κυριαρχία, την ασφάλεια και την ταυτότητα (Kerubo, 2024).

Επιπλέον, η παγκοσμιοποίηση είχε αυξήσει την αβεβαιότητα καθώς η εμπιστοσύνη σε αφηρημένα συστήματα άρχισε να μειώνεται σταδιακά, ενώ οι άνθρωποι και τα κράτη αναζητούσαν μεγαλύτερη ασφάλεια μέσω εθνικών πολιτικών και μέτρων προστατευτισμού. Γενικότερα η απο-παγκοσμιοποίηση μπορεί να κατανοηθεί ως πολυδιάστατος μετασχηματισμός, όχι ως απλή επιστροφή στον εθνικό απομονωτισμό. Σε προσωπικό δε επίπεδο κατανοείται ως έκφραση φόβου αλλά και ανάληψη εφαρμογής θεσμικών μεταρρυθμίσεων.

Σε επίπεδο κοινωνιολογικής θεωρίας η προσέγγιση του Beck (1992) υποστηρίζει ότι οι σύγχρονες κοινωνίες χαρακτηρίζονται από παγκόσμιους κινδύνους – οικονομικές κρίσεις, περιβαλλοντική υποβάθμιση, πανδημίες – που υπερβαίνουν τα εθνικά σύνορα

και υπονομεύουν την εμπιστοσύνη στους καθιερωμένους θεσμούς. Τέτοιοι κίνδυνοι δημιουργούν αναστοχαστικές τάσεις στις κοινωνικές δομές, οδηγώντας τους φορείς να αναζητούν μεγαλύτερο έλεγχο και προβλεψιμότητα σε τοπικό ή εθνικό επίπεδο. Υπό αυτό το πρίσμα, η απο-παγκοσμιοποίηση μπορεί να ερμηνευθεί ως στρατηγική απάντηση στην παγκόσμια αβεβαιότητα, όπου οι κοινωνίες επιχειρούν να ανακτήσουν την αυτονομία μέσω επαναεθνικοποίησης πολιτικών και πολιτιστικών αφηγήσεων.

Σε ένα διαφορετικό επίπεδο προσέγγισης η ανάλυση των παγκόσμιων συστημάτων από τον Wallerstein (2004) υποστηρίζει ένα μακρο-δομικό πλαίσιο για την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο οι παγκόσμιες οικονομικές ρυθμίσεις επηρεάζουν πολιτικές διαμορφώσεις. Σύμφωνα με τον Βάλλερστάιν η καπιταλιστική παγκόσμια οικονομία είναι διαστρωματωμένη σε μητροπολιτικό κέντρο, ημι-περιφέρεια και περιφέρεια αντιμετωπίζοντας κάθε μια διαφορετικές πιέσεις από την παγκοσμιοποίηση. Καθώς οι κεντρικές οικονομίες βιώνουν αποβιομηχάνιση και κοινωνικοοικονομική πίεση, αυξάνεται η πολιτική δυσαρέσκεια μεταξύ των πληθυσμών που αισθάνονται ότι έχουν μείνει πίσω από την παγκόσμια καπιταλιστική αναδιάρθρωση. Αυτή η δομική δυσαρέσκεια μπορεί να μεταφραστεί ως υποστήριξη πολιτικών φορέων που υπόσχονται προστασία των εθνικών συμφερόντων και αναδιανομή οικονομικών πόρων εντός της κάθε χώρας.

Τέλος, ο Giddens (1991) τονίζει τον αναστοχαστικό χαρακτήρα της νεωτερικότητας, όπου οι παραδοσιακές βεβαιότητες διαλύονται, ενώ τα άτομα και οι κοινωνίες καλούνται συνεχώς να επανερμηνεύουν τις ταυτότητες και τους κοινωνικούς τους ρόλους. Σε αυτό το πλαίσιο οικονομικής ανασφάλειας και πολιτισμικής ρευστότητας, η πολιτική ταυτότητας αρχίζει να αποκτά ιδιαίτερη σημασία. Οι πολιτικοί φορείς μπορούν να εκμεταλλευτούν αυτή τη μεταστροφή, πλαισιώνοντας ζητήματα όπως η μετανάστευση, που την αντιμετωπίζουν όχι μόνο ως δημογραφικό φαινόμενο, αλλά ως υπαρξιακή πρόκληση για τη συνοχή της κοινότητας και τη διατήρηση της συνοχής του πολιτισμού (Inglehart & Norris, 2016).

Στο παραπάνω πλαίσιο η απο-παγκοσμιοποίηση χαρακτηρίζεται ως βασική πολιτισμική διαίρεση της ύστερης νεωτερικότητας. Αποκαλύπτοντας ότι οι παγκόσμιοι κίνδυνοι «αναγκάζουν» τις κοινωνίες να αλληλεξαρτώνται συνιστά μια αντίδραση σε αυτή την τάση, μια αναζήτηση εθνικού ελέγχου και μια αποχώρηση από την ιδέα της παγκόσμιας κοινωνίας. Κατά μια άλλη προσέγγιση σηματοδοτεί την κρίση διεθνοποίησης του καπιταλιστικού κοσμοσυστήματος και την αναδιάρθρωσή του με τη μετατόπιση ισχύος μέσα από την ανάδυση ημι-περιφερειακών δυνάμεων.

Συμπερασματικά, οι θεωρίες των Μπεκ, Βάλλερσταϊν και Γκίντενς φωτίζουν τις αλληλοεπιδράσεις κινδύνου, εξουσίας και ταυτότητας στον σύγχρονο κόσμο και υπογραμμίζουν ότι η τρέχουσα μεταβολή αποτελεί αναδιάταξη της παγκόσμιας τάξης με βαθιές κοινωνικές συνέπειες. Η διασταύρωση κοινωνικοοικονομικής και πολιτισμικής ανασφάλειας δημιουργεί γόνιμο έδαφος για πολιτικά κινήματα, όπως αυτό του BSW που συνδυάζουν αναδιανεμητική οικονομική ρητορική με εθνικά

σύμβολα, απευθυνόμενα ταυτόχρονα σε ανησυχίες για ανισότητα και αντιληπτές απειλές για την πολιτισμική ακεραιότητα.

Οικονομικές / πολιτικές διαιρέσεις και απειλές πολιτισμικής ταυτότητας

Οι οικονομικές μεταβολές που συνδέονται με την παγκοσμιοποίηση - όπως η μεταφορά παραγωγής στο εξωτερικό, η αυτοματοποίηση και η ευελιξία της αγοράς εργασίας - συνέβαλαν στην αύξηση της ανισότητας και στη διάλυση της παραδοσιακής βιομηχανικής απασχόλησης (Autor, Dorn & Hanson, 2013). Αυτές οι αλλαγές δημιουργούν «νικητές» και «ηττημένους», καθώς οι ευνοημένοι τομείς ωφελούνται από την τεχνολογική πρόοδο ενώ οι μειονεκτικές περιοχές αντιμετωπίζουν αποβιομηχάνηση, ανεργία,οικονομική στασιμότητα και αποστέρηση.

Η κοινωνιολογική έννοια της σχετικής αποστέρησης περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα αντιλαμβάνονται την οικονομική τους θέση σε σχέση με άλλα. Ακόμη και σε περιόδους γενικής οικονομικής ανάπτυξης, ομάδες που αισθάνονται ότι βρίσκονται έξω από συστήματα κοινωνικής προστασίας και συγκριτικής ανισότητας (Tilly, 2006) αδυνατούν να ακολουθήσουν ρυθμούς ανάπτυξης και ανταγωνιστικότητας και μπορεί να κινητοποιηθούν πολιτικά, επιβεβαιώνοντας τη ρευστότητα ως προς την αναδιαμόρφωση του πολιτικού και εκλογικού χάρτη των εθνικών κρατών.

Μέσα από την απο-παγκοσμιοποίηση ο επαναπατρισμός παραγωγής (re-shoring) συχνά παρουσιάζεται ως κοινωνικά ωφέλιμη πολιτική, αλλά η κοινωνιολογική εικόνα είναι πιο περίπλοκη καθώς βραχυπρόθεσμα δημιουργούνται νέες θέσεις εργασίας ενώ μακροπρόθεσμα η αυτοματοποίηση ενισχύεται, για να αντισταθμίσει το υψηλότερο κόστος. Επίσης περιοχές που εξαρτώνταν από τις παγκόσμιες εφοδιαστικές αλυσίδες χάνουν την οικονομική τους σημασία. Αυτές οι μεταβολές δημιουργούν νέες κοινωνικές ανισότητες μεταξύ περιοχών και επαγγελματικών ομάδων μεταβάλλοντας τρόπους ζωής και αξιακές επιλογές. Αντίθετα από το γεγονός ότι η παγκοσμιοποίηση προώθησε κοσμοπολίτικα καταναλωτικά πρότυπα, η απο-παγκοσμιοποίηση ενισχύει συνήθως την προτίμηση σε περιφερειακά προϊόντα, αγορές με πολιτικά κριτήρια («στηρίζω τα τοπικά»), επιδεικνύοντας ταυτόχρονα αυξανόμενη δυσπιστία προς παγκόσμιες μάρκες μεταβάλλοντας τις πολιτισμικές πρακτικές και ενισχύοντας τοπικά προσανατολισμένους τρόπους ζωής.

Στα αντιπαραθετικά αυτά πεδία και στις συγκρούσεις ταυτότητας μεταξύ κοσμοπολιτισμού και κοινοτισμού[1] διαμορφώνεται ένα κεντρικό κοινωνιολογικό ρήγμα

1. Σημειώνεται εδώ η έμφαση του Toynbee στα στοιχεία αλληλεγγύης, συνοχής και εμπιστοσύνης που χαρακτηρίζουν τον κοινοτισμό [Toynbee A. J. (1934–1961). A study of history, τόμ. 1–12. Oxford University Press].

ανάμεσα σε ομάδες που υποστηρίζουν τη διεθνή κινητικότητα, και άλλες που δίνουν έμφαση στην πολιτισμική ρίζωση και την κοινωνική εγγύτητα. Η άνοδος της απο-παγκοσμιοποίησης ενισχύει την πόλωση μεταξύ αυτών των ομάδων αλλά και τις αλλαγές στη λειτουργία των κρατών, καθώς τα τελευταία αποκτούν εκ νέου σημασία μέσω αυστηρότερων συνοριακών ελέγχων (Butollo & Staritz, 2022), μεγαλύτερου ελέγχου των επενδύσεων, περιορισμού της διεθνούς κινητικότητας και νέων βιομηχανικών στρατηγικών (Bergeijk, 2019) αναδιαμορφώνοντας τις ισορροπίες εξουσίας μεταξύ κράτους, αγοράς και κοινωνίας των πολιτών.

Γενικότερα, η παγκοσμιοποίηση προκάλεσε σε πολλές χώρες έναν δομικό μετασχηματισμό: βιομηχανικές θέσεις εργασίας εξαφανίστηκαν, ενώ αυξήθηκαν οι θέσεις υψηλής εξειδίκευσης. Σημαντικό κοινωνιολογικά είναι το αίσθημα σχετικής αποστέρησης καθώς ακόμη και αν οι αντικειμενικές συνθήκες δεν επιδεινώνονται, οι άνθρωποι νιώθουν απώλεια όταν βλέπουν άλλες ομάδες να ωφελούνται περισσότερο.

Η απο-παγκοσμιοποίηση λειτουργεί τότε ως πολιτικό αφήγημα που εντοπίζει «ενόχους» - διεθνείς εμπορικές συμφωνίες, ξένο ανταγωνισμό ή πολυεθνικές εταιρείες. Παράλληλα διαπιστώνεται πολιτισμική ανασφάλεια και ανάπτυξη πολιτικών ταυτότητας καθώς η πολιτισμική διάσταση της παγκοσμιοποίησης – μετανάστευση, υπερεθνικές κουλτούρες των ΜΜΕ, υβριδισμοί – από ορισμένους ανθρώπους βιώνεται ως απειλή για τις παραδοσιακές αξίες. Αυτό ενισχύει τις πολιτικές της ταυτότητας καθώς σε πολλές κοινωνίες παρατηρείται μια «επαναεθνικοποίηση της ταυτότητας» όταν εθνικά σύμβολα, ιστορία και πολιτισμικές παραδόσεις αποκτούν μεγαλύτερη πολιτική σημασία (Stiglitz, 2017). Η απο-παγκοσμιοποίηση χρησιμοποιείται έτσι για να δημιουργήσει ένα συλλογικό «εμείς» απέναντι σε ένα θολό, απομακρυσμένο και απειλητικό «άλλο» δημιουργώντας πολλαπλές πολιτικές κρίσεις εμπιστοσύνης.

Παράλληλα, η μειωμένη εμπιστοσύνη στις πολιτικές ελίτ, στους διεθνείς θεσμούς και σε υπερεθνικούς οργανισμούς όπως η ΕΕ οδηγεί σε ζήτηση για αυξημένο εθνικό έλεγχο. Λαϊκιστικά κινήματα αξιοποιούν το αφήγημα ότι η παγκοσμιοποίηση «αποδυναμώνει τον απλό πολίτη» και μεταφέρει τις αποφάσεις σε απόμακρους τεχνοκρατικούς θεσμούς. Η απο-παγκοσμιοποίηση γίνεται έτσι εργαλείο πολιτικής κινητοποίησης. Από την άλλη, η εντεινόμενη ψηφιοποίηση μεταβάλλει τις ισορροπίες εξουσίας: ροές δεδομένων, πλατφόρμες και τεχνητή νοημοσύνη δημιουργούν νέες εξαρτήσεις από παγκόσμιους τεχνολογικούς κολοσσούς. Τα κράτη προσπαθούν υιοθετώντας τεχνολογικές αλλαγές να ανακτήσουν ψηφιακή κυριαρχία μέσω ρυθμίσεων, εθνικών υποδομών ή τεχνολογικού προστατευτισμού. Αυτές οι εξελίξεις τροφοδοτούν μορφές απο-παγκοσμιοποίησης που σχετίζονται με την ψηφιακή αυτονομία.

Κατά τον ίδιο τρόπο οι νέες πολιτισμικές και επικοινωνιακές διαστάσεις δημιουργούν κατακερματισμό της δημόσιας σφαίρας καθώς τα παγκόσμια δίκτυα ΜΜΕ υποχωρούν έναντι εθνικών αφηγήσεων επιχειρώντας πλέον εθνικές ερμηνείες διεθνών γεγονότων και περιορίζοντας την πρόσβαση σε παγκόσμιες οπτικές (Reckwitz,

2017). Οι εξελίξεις αυτές οδηγούν συνακόλουθα στη μείωση των διαπολιτισμικών ανταλλαγών και στον περιορισμό της διεθνούς κινητικότητας ενισχύοντας την άνοδο της δυσπιστίας προς το «ξένο». Ιδιαίτερα σημαντική είναι η συμβολική πολιτική και οι πολιτισμικές οριοθετήσεις της απο-παγκοσμιοποίησης με εθνικές περιχαρακώσεις και με έμφαση σε εθνικές επετείους που λειτουργούν ως σημεία ταυτότητας και διάκρισης.

Επιπλέον, η απο-παγκοσμιοποίηση φαίνεται να λειτουργεί ως αντίδραση και ως κίνδυνος απέναντι στην απώλεια ελέγχου που επιφέρει η παγκοσμιοποίηση και η οποία βιώνεται ως πολύπλοκη και αδιαφανής. Προσφέρει έτσι ένα αίσθημα επανάκτησης του ελέγχου και αντιμετώπισης των κοινωνικών κινδύνων (Butollo, Staritz, 2022, p. 398). Από την άλλη εμφανίζονται άλλου είδους κίνδυνοι που εντοπίζονται στην ενίσχυση της πόλωσης, ειδικά μεταξύ πόλης και υπαίθρου, στην υπερπροβολή της εθνικής ταυτότητας, στη μείωση διεθνών συνεργασιών (π.χ. κλιματική πολιτική), ή στον κίνδυνο αυταρχικών εκτροπών.

Ωστόσο, η αντίστροφη αυτή τάση δεν συνεπάγεται απαραίτητα απομόνωση αν και ενισχύεται η δημιουργία μικρότερων αλλά πιο συνεκτικά συνδεδεμένων οικονομικών ζωνών. Επιπλέον, οι παγκόσμιες ροές ανθρώπων και πολιτισμού - διευκολυνόμενες από τη μετανάστευση και τα ψηφιακά Μέσα - έχουν εντείνει τις συζητήσεις γύρω από την εθνική ταυτότητα, την κοινωνική συνοχή και τη διατήρηση του πολιτισμικού κεφαλαίου σε τοπικές κοινωνίες. Στη συζήτηση αυτή οι επικριτές της παγκοσμιοποίησης συχνά συνδέουν τις πολιτισμικές αλλαγές με απώλεια κοινότητας, διάβρωση παραδοσιακών αξιών και μείωση της κοινωνικής εμπιστοσύνης (Mudde & Kaltwasser, 2017). Αυτές οι πολιτισμικές ανησυχίες διασταυρώνονται με τις οικονομικές δυσαρέσκειες και παράγουν τελικά πολύπλοκες πολιτικές στάσεις που δεν μπορούν να ταξινομηθούν με σαφήνεια στον παραδοσιακό άξονα Αριστερά–Δεξιά. Μέσα σε αυτό το κλίμα γεννιέται το BSW.

BSW: Ανάδυση και ιδεολογική υβριδοποίηση

Στη βάση της θεωρίας της απο-παγκοσμιοποίησης εμφανίζεται μια πολιτική παραδοξότητα στον πολιτικό – εκλογικό χάρτη της Γερμανίας. Συγκεκριμένα, επιχειρείται μια πολιτική κίνηση από ένα κόμμα της αριστεράς με συνδυαστικούς στόχους, αφενός στη γραμμή της απο-παγκοσμιοποίησης ως κριτική στον διεθνοποιημένο καπιταλισμό με ταυτόχρονη επιστροφή στην ενίσχυση των χαρακτηριστικών του εθνικού κράτους, αφετέρου με οξεία κριτική στις πολιτικές για τη μετανάστευση και την έμφαση σε ζητήματα ταυτοτήτων (Hillen & Steiner, 2020). Ένα παράδειγμα που βρίσκει απήχηση σε ψηφοφόρους κυρίως του αριστερού αλλά και του ευρύτερου εκλογικού φάσματος στη Γερμανία, ενώ συναντάται και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες.

Το BSW ιδρύθηκε ως νέα πολιτική δύναμη στη Γερμανία, υπό την ηγεσία της

Sahra Wagenknecht, μιας δυναμικής προσωπικότητας που σχετιζόταν προηγουμένως με το πολιτικό κόμμα Die Linke (Η Αριστερά), με στόχο να «σπάσει» το παραδοσιακό διπολικό κομματικό σύστημα και να καλύψει ένα «κενό» που η ίδια θεωρεί πως υπήρχε στο πολιτικό φάσμα. Βασικό επιχείρημα αυτής της ίδρυσης ήταν ότι το Die Linke είχε απομακρυνθεί από τον βασικό του εκλογικό πυρήνα - ιδιαίτερα τους ψηφοφόρους των εργατικών στρωμάτων στην Ανατολική Γερμανία - εστιάζοντας υπερβολικά στην πολιτική ταυτότητας εις βάρος κοινωνικοοικονομικών ζητημάτων (Müller, 2024). Η εμφάνιση αυτού του νέου κόμματος εγείρει ερωτήματα για την κατεύθυνση της γερμανικής και – εν γένει – της ευρωπαϊκής πολιτικής σκηνής, καθώς συνδυάζει στοιχεία από την αριστερά (κοινωνική δικαιοσύνη, κράτος πρόνοιας) με πιο συντηρητικές προσεγγίσεις σε θέματα ταυτότητας, μετανάστευσης και εξωτερικής πολιτικής (Ehni, 2023, Petersen, 2024).

Στις εκλογές των κρατιδίων στην Ανατολική Γερμανία, όπως στη Σαξονία, το Βρανδεμβούργο και τη Θουριγγία, το κόμμα συγκέντρωσε υπερδιψήφιο ποσοστό από άλλα δυτικά κρατίδια, κυμαινόμενο από 10% έως 16%. Στις γερμανικές ομοσπονδιακές εκλογές του 2025, ωστόσο, το BSW έλαβε 4,97% των ψήφων – λίγο κάτω από το όριο 5% για είσοδο στο Μπούντεσταγκ (Bundestag) (Bundeswahlleiterin, 2025). Το αποτέλεσμα αυτό ανέδειξε τη δύναμη του κόμματος σε περιφερειακό επίπεδο, αλλά και τις προκλήσεις για εθνική διείσδυση.

Σε ένα άλλο επίπεδο η γεωγραφική κατανομή της υποστήριξης αποκαλύπτει έντονα τη διαφορά ανάμεσα στα ανατολικά και δυτικά ομόσπονδα κρατίδια. Οι ανατολικές περιοχές, χαρακτηρισμένες από αποβιομηχάνιση και κοινωνικοοικονομική στασιμότητα, παρουσίασαν ισχυρότερη στήριξη στο BSW σε σύγκριση με πολλά δυτικά κρατίδια. Αυτή η κατανομή ευθυγραμμίζεται γενικά με θεωρίες οικονομικής δυσαρέσκειας και πολιτισμικής απομάκρυνσης που χαρακτηρίζουν τα υβριδικά πολιτικά κινήματα.

Το φαινόμενο του BSW αποκαλύπτει πώς η απο-παγκοσμιοποίηση λειτουργεί σε δομικό επίπεδο. Η οικονομική μετατόπιση, η αύξηση των ανισοτήτων και οι αλλαγές στην αγορά εργασίας δημιουργούν γόνιμες συνθήκες για πολιτικούς φορείς που αμφισβητούν τις καθιερωμένες οικονομικές ορθοδοξίες. Έτσι, η ηγεσία του κόμματος προάγει την επανεξέταση της εθνικής οικονομικής στρατηγικής, περιλαμβάνοντας μεγαλύτερη έμφαση στην αναδιανομή και την προστασία των εγχώριων αγορών εργασίας (Rodrik, 2021).

Ταυτόχρονα, διαμορφώνεται ένας νέος πολιτικός Λόγος με αφηγήματα γύρω από την απώλεια κρατικού ελέγχου, τη διάβρωση των πολιτισμικών προτύπων και την έλλειψη εμπιστοσύνης σε διεθνείς θεσμούς, που παρέχουν ρητορικό υλικό για υβριδικά κόμματα, όπως το BSW. Στο πλαίσιο αυτό τα διακηρυκτικά αφηγήματα του BSW συνδυάζουν κοινωνικοοικονομική δικαιοσύνη με εθνική αλληλεγγύη, επαναπροσδιορίζοντας τις πολιτικές συζητήσεις γύρω από την προστασία της κοινότητας.

Χαρακτηριστικά, στο ιδεολογικό μανιφέστο του BSW απουσιάζει μια κλασική

ακροαριστερή ερμηνεία του λαοκεντρισμού ενώ στο οικονομικό του πρόγραμμα οι εγχώριες επιχειρήσεις βρίσκονται πιο κοντά στα συμφέροντα του λαού από ό,τι οι μεγάλες πολυεθνικές, τα ψηφιακά μονοπώλια (όπως η Amazon, το Facebook, η Microsoft και η Apple), καθώς και οι ισχυρές χρηματοπιστωτικές εταιρείες (όπως πχ η Blackrock), οι οποίες φαίνεται να υπονομεύουν τον ανταγωνισμό αλλά και τη δημοκρατία. Η θέση αυτή ερμηνεύεται μέσα από την τακτική εμφάνιση σημαντικών ρητορικών κατασκευών όπως οι όροι Gemeinwohl και Gemeinsinn, που αποδίδονται ως «δημόσιο συμφέρον» ή «κοινό καλό». Αξιοσημείωτο είναι επίσης ότι στο προγραμματικό κείμενο δεν χρησιμοποιείται συμπεριληπτική γραφή ως προς το φύλο, σε έντονη αντίθεση με τα μανιφέστα του Die Linke (Thomeczek, 2024, p. 537-539, Die Linke, 2021) ενώ από την άλλη δεσπόζουσα θέση στο κείμενο κατέχει ο αντιελιτισμός και η προσέλκυση αποκλεισμένων από το κοινωνικοπολιτικό σύστημα.

Ιδεολογία

Η επίσημη έναρξη του BSW πραγματοποιήθηκε στις 8 Ιανουαρίου 2024 και σηματοδότησε μια στρατηγική προσπάθεια να καλυφθεί ένα ιδεολογικό και εκλογικό «κενό» στο γερμανικό πολιτικό σκηνικό, υποστηρίζοντας μια πλατφόρμα που ενσωματώνει ανησυχίες για κοινωνική δικαιοσύνη με αιτήματα για ισχυρότερη εθνική διακυβέρνηση και περιοριστική πολιτική μετανάστευσης.

Η ιδεολογική πλατφόρμα του BSW μπορεί να περιγραφεί μέσα από τις παρακάτω αλληλένδετες διαστάσεις:

α) *Κοινωνικοοικονομική Αριστερά* : Προώθηση υψηλότερων μισθών, ισχυρών συστημάτων κοινωνικής πρόνοιας και μεγαλύτερης κρατικής παρέμβασης στην οικονομία.

β) *Περιοριστική μεταναστευτική πολιτική*: Έμφαση στον έλεγχο της μετανάστευσης, προτεραιότητα στην επεξεργασία ασύλου εκτός ΕΕ και ευθυγράμμιση της πολιτικής με την ικανότητα της αγοράς εργασίας και με προτεραιότητα στους εγχώριους πολίτες.

γ) *Εθνική κυριαρχία*: Πολιτικές για ενίσχυση της εθνικής εξουσίας στον τομέα του εμπορίου, της τεχνολογίας και του ελέγχου των συνόρων. Έμφαση σε θέματα ασφάλειας, αντιπολεμική/ουδετερόφιλη προσέγγιση, αντίθεση σε υπερβολική στρατιωτική εμπλοκή, προτεραιότητα στη διπλωματία και την ειρήνη.

δ) *Πατριωτισμός/λαϊκός χαρακτήρας* : Έμφαση σε «λαϊκούς» ψηφοφόρους που αισθάνονται ότι δεν εκπροσωπούνται, με σαφή αίτημα για ουσιαστική κοινωνική δικαιοσύνη και όχι μόνο δικαιοσύνη στη βάση αιτημάτων περί ταυτότητας.

ε) *Αντι-παρεμβατική εξωτερική πολιτική*: Αντίθεση σε στρατιωτική κλιμάκωση, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις όπως ο πόλεμος στην Ουκρανία.

Αυτή η διαμόρφωση τοποθετεί το BSW εκτός των συμβατικών ιδεολογικών σχη-

μάτων, καθιστώντας το έναν υβριδικό πολιτικό φορέα που απευθύνεται σε ζητήματα κοινωνικοοικονομικής ασφάλειας και ευαισθητοποιείται απέναντι σε πολιτισμικές ανησυχίες (Wagner, 2023).

Πλατφόρμα για τη μετανάστευση

Το BSW, έχει υιοθετήσει μια γραμμή που συνδυάζει αριστερά οικονομικά αιτήματα με αρκετά περιοριστική μεταναστευτική πολιτική καθώς επικρίνει την πολιτική φιλοξενίας της Μέρκελ και την ανεξέλεγκτη εισροή μεταναστών/προσφύγων της προηγούμενης περιόδου θέτοντας προβληματισμούς αναφορικά με τους ελλιπείς ελέγχους του προφίλ των νεοεισερχόμενων και εκφράζοντας έντονες ανησυχίες για την αποτελεσματικότητα των ενταξιακών πολιτικών και των πολιτικών χορήγησης ασύλου. Υπό αυτή τη λογική, προτείνει αυστηρότερα μέτρα με προληπτικό ή αποτρεπτικό πρόσημο, όπως για παράδειγμα τον αυστηρότερο έλεγχο εισόδου στη χώρα και την αύξηση των προϋποθέσεων για συμμετοχή σε προγράμματα ένταξης. Το κόμμα εντάσσει τη μεταναστευτική πολιτική στο ευρύτερο αφήγημα περί «προστασίας των συμφερόντων της εργατικής τάξης» και των «ντόπιων που αισθάνονται ότι έχουν παραμεληθεί» (Steiner & Hillen, 2019, 2021). Πιο συγκεκριμένα καθίσταται σαφές και εκπέμπεται με ένταση το μήνυμα ότι το κοινωνικό κράτος και γενικότερα η προνοιακή μεταχείριση δεν μπορεί να λειτουργεί χωρίς τον έλεγχο των εισροών.

Συνοπτικά, ενώ το BSW δηλώνεται ως «αριστερό» κόμμα όσον αφορά την οικονομική πολιτική (ανεργία, μισθοί, κοινωνική πρόνοια), στο θέμα της μετανάστευσης υιοθετεί μία γραμμή που δεν είναι η τυπική της «ανοιχτής θύρας» της Αριστεράς, αλλά ιδιαίτερα περιοριστική στις εισροές και στην υποδοχή, με επιχειρήματα που εστιάζουν στην ένταξη και στην κοινωνική συνοχή. Στη βάση αυτή το θέμα της μετανάστευσης παρουσιάζεται ως ζήτημα που αφορά τις πραγματικές ανησυχίες της κοινωνίας και όχι απλά ως θέμα ανεξέλεγκτου, όπως υποστηρίζεται,»δικαιωματισμού» (rights-talk) (Glendon, 1991), όταν δηλαδή εκτιμάται ότι οι κοινωνικές ομάδες χρησιμοποιούν το δίκαιο και τα δικαιώματα ως τακτική διεκδίκησης. Με άλλα λόγια, το BSW προσπαθεί να «περάσει» επικοινωνιακά το μήνυμα ότι η περιοριστική μετανάστευση δεν είναι μόνο δεξιό-ακροδεξιό αίτημα, αλλά αίτημα προστασίας της εργασίας και της κοινωνικής συνοχής. Με τον τρόπο αυτόν αποενοχοποιείται αυτή η σχέση καθώς και η ένταξη του θέματος της περιοριστικότητας των εισροών στην ατζέντα ενός αριστερού κόμματος.

Πλαίσιο Μέσων Ενημέρωσης και κατασκευή αφηγήματος στον ευρωπαϊκό χώρο

Το BSW έχει σημαντική ορατότητα στα γερμανικά μέσα από την ίδρυσή του. Οι τακτικές εμφανίσεις της Βάγκενκνεχτ σε τηλεοπτικά πολιτικά πάνελ και συνεντεύξεις Τύπου ενισχύουν τη μετάδοση των μηνυμάτων του κόμματος. Κεντρικό στοιχείο αυτής της ορατότητας είναι ένα λαϊκιστικό πλαίσιο που αντιπαραβάλλει τους «κανονικούς πολίτες» με τις απομακρυσμένες ελίτ - μια στρατηγική αφήγησης που αντηχεί σε ψηφοφόρους που βιώνουν απογοήτευση με τα παραδοσιακά κόμματα (Tagesschau, 2024; DW News, 2024).

Η κάλυψη από τα Μέσα αναδεικνύει τη μοναδική θέση του BSW στη μετανάστευση. Τίτλοι όπως «Η κουλτούρα υποδοχής τελείωσε» υπογραμμίζουν μια σκόπιμη αναδιατύπωση της μετανάστευσης από μια ρητορική δικαιωμάτων σε μια ρητορική κοινωνικής συνοχής και διαχείρισης πόρων. Αυτό επιτρέπει στο κόμμα να παρουσιάζει την περιοριστική πολιτική μετανάστευσης όχι ως ξενοφοβική, αλλά ως πρακτική απάντηση σε κοινωνικές και οικονομικές πιέσεις. Τα ΜΜΕ διαδραματίζουν καίριο ρόλο στην προβολή του κόμματος μέσω συχνών εμφανίσεων της ηγεσίας, δημόσιων δηλώσεων/εκδηλώσεων, ψηφιακής προβολής και πλαισίωσης των θεμάτων ως προς την προτεραιοποίηση που επιχειρεί το κόμμα. Ωστόσο, εναντίον του ασκείται συχνά κριτική και κατηγορία για λαϊκισμό, ή/και προβολή από διάφορα μέσα επικοινωνίας που εμφανίζουν το κόμμα ως έναν ακραίο ή αυταρχικό πολιτικό σχηματισμό. Επιπλέον, η διασύνδεση με κοινωνικά δίκτυα και με ψηφιακούς τρόπους επικοινωνίας είναι σημαντική, αφού το κόμμα προσπαθεί να προσελκύσει ψηφοφόρους που αισθάνονται «εκτός» των παραδοσιακών κομμάτων, γεγονός που επιτάσσει αυξημένη χρήση νέων μέσων.

Το υβριδικό προφίλ του BSW δεν αποτελεί μεμονωμένο φαινόμενο. Σε όλη την Ευρώπη, κόμματα όπως πχ. η Ανυπόταχτη Γαλλία (La France Insoumise) στη Γαλλία του Jean-Luc Mélenchon, παρότι πιο καθαρά αριστερό κόμμα, συνδυάζει λαϊκισμό και κριτική στην παγκοσμιοποίηση - αν και δεν έχει το ίδιο συντηρητικό στοιχείο στο μεταναστευτικό ζήτημα. Επίσης, ορισμένες λαϊκιστικές συμμαχίες στις Σκανδιναβικές χώρες παρουσιάζουν παρόμοιους συνδυασμούς κοινωνικής δικαιοσύνης με πολιτισμικά συντηρητικές ή περιοριστικές θέσεις (Inglehart & Norris, 2016, Mudde & Kaltwasser, 2017). Αυτά τα πρότυπα υποδεικνύουν μια ευρύτερη αναδιάρθρωση των πολιτικών διαιρέσεων, όπου η οικονομική ανασφάλεια και η πολιτισμική ανησυχία συγκλίνουν για να δημιουργήσουν νέες εκλογικές συμμαχίες. Διεθνώς, το φαινόμενο των «λαϊκών – κοινωνικών» κομμάτων που δεν ανήκουν καθαρά σε Αριστερά ή Δεξιά αυξάνεται, δείχνοντας τη μετατόπιση των κοινωνικών συσχετισμών (π.χ. εργατική τάξη vs. μεταμοντέρνα θέματα ταυτότητας). Αν και δεν υπάρχει ακριβές αντίστοιχο με όλα τα χαρακτηριστικά του BSW σε κάθε χώρα, η τάση αυτή δείχνει ότι νέα πολιτικά σχήματα αναδύονται υπό το πρίσμα της κρίσης παραδοσιακών κομ-

μάτων, της μετατόπισης του πολιτικού άξονα από οικονομία σε πολιτιστικά/ταυτότητα-μεταναστευτικά ζητήματα, και της αναζήτησης νέας «λαϊκής εκπροσώπησης».

Εδώ να σημειωθεί ότι ένα από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της απήχησης του λαϊκισμού είναι ότι απευθύνεται στον «λαό» είτε ως ομοιογενειοποιημένο σύνολο, ως οντότητα, απορρίπτοντας όποιες εσωτερικές διαιρέσεις (Mudde, 2004), είτε ως ηγεμονική δύναμη συναρθρώνοντας διαφορετικές κοινωνικές ομάδες σε ένα ενιαίο πολιτικό μέτωπο. Παρότι ασαφής και αφηρημένη, η επίκληση αυτή έχει επικοινωνιακά αποτελέσματα καθώς από τη μια η λαϊκιστική άκρα δεξιά ορίζει τον «λαό» κυρίως με εθνοτικούς όρους («λαός ως έθνος») από την άλλη η λαϊκιστική αριστερή ρητορεία χρησιμοποιεί συνήθως κοινωνικοοικονομικά κριτήρια που χαρακτηρίζουν και επιχειρούν να ενισχύσουν τον «απλό λαό» καταγγέλλοντας την οικονομική ελίτ (Thomeczek, 2024: 539, Mudde & Rovira Kaltwasser, 2013: 501-503).

Η ανάλυση του BSW στο πλαίσιο της απο-παγκοσμιοποίησης αποκαλύπτει μεταξύ των άλλων ότι οι πολιτικές ταυτότητες υπερβαίνουν ολοένα και περισσότερο τον παραδοσιακό άξονα Αριστερά–Δεξιά, καθώς οι ψηφοφόροι προτεραιοποιούν συνδυασμούς οικονομικών και πολιτισμικών ανησυχιών. Ένα γεγονός που πιστοποιεί ότι τα υβριδικά κόμματα όπως το BSW αντανακλούν δομικές κοινωνικοοικονομικές πιέσεις, παρά μεμονωμένες ιδεολογικές αντιπαραθέσεις. Αυτές οι δυναμικές υποδεικνύουν μια μεταβολή στη λογική του πολιτικού ανταγωνισμού, όπου νέοι άξονες αντιπαράθεσης -όπως η παγκόσμια ένταξη έναντι της εθνικής αυτονομίας - αντικαθιστούν τις παραδοσιακές ιδεολογικές ταξινομήσεις.

Ψηφοφόροι

Η λαϊκιστική ρητορική που χρησιμοποιεί ο πολιτικός αυτός σχηματισμός διατηρεί έναν οριζόντιο χαρακτήρα, απευθύνεται σε ευρύτερα κοινωνικά στρώματα και υπερβαίνει το αριστερό - αυταρχικό του προφίλ που μπορεί και διακρίνει κανείς σε μια πρώτη ανάγνωση καθώς επιχειρεί να προσελκύει ταυτόχρονα ψηφοφόρους από όλους τους πολιτικούς χώρους, από την άκρα αριστερά (Die Linke) αλλά και την άκρα δεξιά (AfD), η οποία γνώρισε εκρηκτική άνοδο «εργαλειοποιώντας» το πρόσφατο προσφυγικό ζήτημα (Petersen, 2024). Άλλωστε είναι μια συνήθης τακτική νεοσύστατων κομμάτων που δεν έχουν σημαντική προγραμματική δομή και οργάνωση να αξιοποιούν λαϊκιστική ρητορική και συνθηματολογία για να αντισταθμίσουν αυτό το κενό. Και το παράδοξο εδώ είναι ότι αρκετά από αυτά καταφέρνουν αποκλειστικά από τη χρήση και απήχηση συγκεκριμένων λογοπλαισίων στη δημόσια σφαίρα να αναδυθούν υψηλά στις δημοσκοπήσεις μέσα σε εξαιρετικά σύντομο χρονικό διάστημα (Thomeczek, 2024)[2].

2. Η ερμηνεία της ταχύτατης εκλογικής αποδοχής του κόμματος συνδέεται με τη χρήση λαϊκιστικής ρητορικής η οποία βρίσκει απήχηση ταυτόχρονα σε φαινομενικά αντίθετες εκλογικές ομάδες, όπως

Σχοινοβατώντας στον διακηρυκτικό του Λόγο ανάμεσα σε κοινωνικοοικονομικά αιτήματα της αριστεράς και εθνοτικού χαρακτήρα ιδιοκτησιακούς συμβολισμούς της δεξιάς («η χώρα μας», «οι επιχειρήσεις μας» κλπ) το BSW απευθύνεται σε όλο το φάσμα των πολιτών/ψηφοφόρων, οι οποίοι μπορούν να ταυτιστούν με τις γενικότερες πολιτικές προοπτικές του κόμματος και να αποδεχθούν έστω και ασύμβατες, ιδεολογικά, αξίες που προβάλλει αυτό στην πολιτική του ατζέντα.

Συμπεράσματα

Κατά μια μακρά περίοδο και στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης οι οικονομικές, πολιτικές και πολιτισμικές διασυνδέσεις των κρατών παρουσιάζονταν ως μια σχεδόν φυσική και αναπόφευκτη πορεία προόδου. Από την άλλη, οι παγκόσμιες χρηματοπιστωτικές κρίσεις, οι γεωπολιτικές εντάσεις, οι πανδημίες και η άνοδος των εθνολαϊκιστικών κινημάτων έδειξαν ότι η παγκόσμια διασύνδεση δεν είναι ούτε γραμμική ούτε αμετάκλητη. Στο πλαίσιο αυτό και απαντώντας στην πρώτη υπόθεση εργασίας η απο-παγκοσμιοποίηση φαίνεται να αναδιαμορφώνει τις πολιτικές και κοινωνικές ταυτότητες στη σύγχρονη Ευρώπη καθώς συστήνει ένα σύνθετο σύνολο οικονομικών και πολιτικών αποφάσεων που υπογραμμίζουν την περιφερειακή αυτοδιάθεση, την εθνική κυριαρχία και τον πολιτισμικό διαχωρισμό εκφράζοντας μια αντίστροφη τάση των εξελίξεων της παγκοσμιοποίησης, χωρίς βέβαια να συνιστά πλήρη απόσυρση από τις διεθνοπολιτικές σχέσεις. Κοινωνιολογικά, αυτή η μεταβολή εγείρει ερωτήματα σχετικά με την κοινωνική ένταξη μεταναστευτικών πληθυσμών, την ανισότητα, την ταυτότητα και την ποιότητα μορφών εξουσίας.

Η απο-παγκοσμιοποίηση λειτουργεί επίσης ως ισχυρή κοινωνικοπολιτική δύναμη που αναδιαμορφώνει την ευρωπαϊκή πολιτική. Απαντώντας στο δεύτερο ερώτημα που τέθηκε, η εμφάνιση του BSW στη Γερμανία δείχνει πώς οι δομικές μεταβολές

οι ψηφοφόροι του κόμματος Die Linke και του κόμματος Alternative für Deutschland, καθώς οι λαϊκιστικές στάσεις είναι διαδεδομένες σε αμφότερες τις εκλογικές δεξαμενές. Ο Thomeczek στο συγκεκριμένο άρθρο αναλύει τον ρόλο της λαϊκιστικής επικοινωνίας της Βάγκενκνεχτ και του BSW με τη χρήση ποιοτικών και ποσοτικών μεθόδων. Για τον σκοπό αυτό εξετάστηκαν αρχικά όλες οι ομιλίες (περίπου 10.000) και όλα τα δελτία Τύπου (περίπου 19.000) όλων των βουλευτών του Die Linke καθ' όλη τη διάρκεια ύπαρξης της κοινοβουλευτικής ομάδας (2005–2023). Τα αποτελέσματα της ποσοτικής ανάλυσης δείχνουν ότι η Βάγκενκνεχτ χρησιμοποίησε στοιχεία λαϊκιστικής επικοινωνίας συχνότερα από οποιονδήποτε άλλο βουλευτή του Die Linke και ότι κατάφερε επίσης να πείσει ορισμένους από τους πιο λαϊκιστές βουλευτές να προσχωρήσουν στο BSW. Το άρθρο ολοκληρώνεται με ποιοτική αξιολόγηση της λαϊκιστικής ρητορικής στο πρόγραμμα του κόμματος BSW. Για την ανάλυση χρησιμοποιήθηκε το λεξικό λαϊκισμού του Gründl (2022), το οποίο αναπτύχθηκε βάσει ανάλυσης κειμένων από την Αυστρία, τη Γερμανία και την Ελβετία και αποτελείται από 238 όρους. Γίνεται σαφές ότι κεντρικό ρόλο διαδραματίζει η κριτική προς τις πολιτικές και οικονομικές ελίτ, η οποία συνδυάζεται με ισχυρή αναφορά στον λαό, όπως φαίνεται απευθυνόμενο προς τη «πλειοψηφία». Συνολικά, η ταξινόμηση του κόμματος ως λαϊκιστικού φαίνεται δικαιολογημένη.

στην οικονομία και τον πολιτισμό μπορούν να δημιουργήσουν πολιτικές αναδιατάξεις, προάγοντας κινήματα που συνδυάζουν αριστερές κοινωνικοοικονομικές ατζέντες με περιοριστικές θέσεις στη μετανάστευση και συντηρητικές σε θέματα εθνικής ταυτότητας. Η θέση του BSW παρουσιάζεται ως «αντισυμβατική» καθώς δεν εντάσσεται ευθέως στους υπάρχοντες άξονες «Αριστερά–Δεξιά», αλλά επιχειρεί να συνδυάσει στοιχεία και από τους δύο με ένα προφίλ «λαϊκό – κοινωνικό – εθνικά ανοιχτό αλλά και περιοριστικό».

Η Βάγκενκνεχτ και ο πυρήνας της θεωρούσαν ότι τα αριστερά κόμματα στη Γερμανία (ιδίως στην Ανατολική Γερμανία) είχαν απομακρυνθεί από τους «απλούς εργαζόμενους» και είχαν επικεντρωθεί σε θέματα ταυτότητας (identity politics) ως κύρια προβλήματα της κοινωνίας. Παράλληλα η γερμανική πολιτική τάξη αντιμετώπιζε κρίση αντιπροσωπευτικότητας και η απάντηση ερχόταν με την αναζήτηση «λαϊκών κομμάτων» που να εκφράζουν κοινωνικά και οικονομικά στρώματα και να αισθάνονται «αριστερά» και το BSW εμφανίστηκε ως κόμμα που θέλει να εκφράσει αυτούς τους ψηφοφόρους. Συμπερασματικά, η ανάγκη για ένα νέο κόμμα προέκυψε μέσα από την κρίση των παραδοσιακών κομμάτων, την αναζήτηση νέων μορφών εκπροσώπησης στην κοινωνία, και την επιθυμία για συνδυασμό κοινωνικής δικαιοσύνης με ρεαλιστικές προσεγγίσεις σε θέματα μεταναστευτικά/ασφάλειας/εξωτερικής πολιτικής.

Γενικότερα, το BSW εμφανίζεται ως ενδιαφέρουσα και εν δυνάμει διαταρακτική δύναμη στη γερμανική πολιτική σκηνή. Σχετικά με το τρίτο ερώτημα συμπεραίνονται ευρύτερες επιπτώσεις των υβριδικών πολιτικών κομμάτων, όπως είναι το BSW, για τα ευρωπαϊκά πολιτικά συστήματα, τα οποία επιχειρούν να γεφυρώσουν κοινωνική δικαιοσύνη και κοινωνικοοικονομικά μέτρα αριστερής πολιτικής ατζέντας με πιο συντηρητικές περιοριστικές πολιτικές μετανάστευσης, κάτι που τα καθιστά δύσκολα κατηγοριοποιήσιμα στον υφιστάμενο πολιτικό χάρτη, αλλά εν δυνάμει ελκυστικά για τμήματα της κοινωνίας που εκφράζουν δυσαρέσκεια ή αισθάνονται αποκλεισμένες από τις παραδοσιακές κομματικές δομές και αναζητούν εκπροσώπηση. Πρόκειται επίσης για μια στάση που τα επιτρέπει να απευθύνονται και σε ψηφοφόρους που αισθάνονται ότι παραμένουν παραμελημένοι από τις παραδοσιακές αριστερές δυνάμεις.

Συνολικά, το BSW και άλλα παρόμοια ευρωπαϊκά κόμματα μπορούν να θεωρηθούν πιθανά ως προάγγελοι της επόμενης φάσης της ευρωπαϊκής πολιτικής: όπου οι παραδοσιακοί άξονες «Αριστερά–Δεξιά» αναμειγνύονται με νέες διαιρέσεις (παλιά vs. νέα, εσωτερικό vs. παγκόσμιο, ταυτότητα vs. οικονομία). Παρά την περιφερειακή επιτυχία τους, η περιορισμένη εθνική διείσδυση υπογραμμίζει τις δυσκολίες στη διατήρηση του υβριδικού τους χαρακτήρα. Τέλος, στο πλαίσιο μιας πολυδιάστατης κινητήριας δύναμης πολιτικών μετασχηματισμών που εκτείνονται πέρα από τον παραδοσιακό άξονα Αριστερά–Δεξιά, διακρίνεται η έμφαση στον ρόλο της εικόνας που προβάλλουν τα μ Μέσα Ενημέρωσης στη διαμόρφωση δημόσιας συζήτησης γύρω από νέες πολιτικές ταυτότητες, όπως επιχειρούν τα κόμματα αυτά και ιδιαίτερα το BSW.

Μελλοντικές έρευνες μπορούν να διερευνήσουν περαιτέρω τα κίνητρα των ψηφοφόρων σε αυτές τις εξελίξεις και να εξετάσουν συγκριτικά παραδείγματα για την αξιολόγηση της γενικευσιμότητας των υβριδικών πολιτικών σχημάτων σε διαφορετικά πολιτικά συστήματα.

Βιβλιογραφία

Autor, D., Dorn, D., & Hanson, G. (2013). The China syndrome: Local labor market effects of import competition in the United States. American Economic Review, 103(6), 2121–2168

Beck, U. (1992). Risk society: Towards a new modernity. Sage

Bergeijk van P. (2019). *Deglobalization 2.0. Trade and Openness During the Great Depression and the Great Recession*, EE Elgar

Butollo, F., Staritz, C. (2022). "Deglobalisierung, Rekonfiguration oder Business as Usual? COVID-19 und die Grenzen der Rückverlagerung globalisierter Produktion", Berliner Journal fuer Soziologie 32:393–425

Bundeswahlleiterin. (2024). Europawahlen 2024: Ergebnisse nach Bundesländern. https://www.bundeswahlleiter.de/europawahlen2024

Bundeswahlleiterin. (2025). Bundestagswahl 2025: Wahlergebnisse. https://www.bundeswahlleiter.de/btw2025

Castells, M. (2010). The rise of the network society (2nd ed.). Wiley-Blackwell

Die Linke. (2021). Bundestagswahlprogramm 2021. https://btw2021.die-linke.de/fileadmin/download/wahlen2021/Wahlprogramm/DIE_LINKE_Wahlprogramm_zur_Bundestagswahl_2021.pdf

DW News. (2024). Linke Wirtschafts- und Gesundheitspolitik trifft auf strenge Regeln in der Asylpolitik. https://www.dw.com

Ehni, E. (2023). ARD-Deutschland Trend: Mehrheit in großer Sorge wegen Nahost. tagesschau.de. https://www.tagesschau.de/inland/deutschlandtrend/deutschlandtrend-3408.html

eufactcheck.eu. (2024). Fact-check: BSW statements on asylum statistics. https://www.eufactcheck.eu

Giddens, A. (1991). Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age. Stanford University Press

Glendon, A.(1991) *Rights talk : The improverishment of political discourse*, New York: The Free Press

Gründl, J. (2022). Populist ideas on social media: a dictionary-based measurement of populist com munication. New Media & Society 24:1481–1499

Hillen, S. & Steiner, N. (2020). The consequences of supply gaps in two-dimensional policy spaces for voter turnout and political support: The case of economically left-wing and culturally right-wing citizens in Western Europe. European Journal of Political Research 59:331–353

Inglehart, R., & Norris, P. (2016). Cultural backlash: Trump, B*rexit, and authoritarian populism*. Cambridge University Press

Kerubo, Ch. (2024). "The Impact of Globalization on Cultural Identity", *International Journal of Philosophy*, Vol. 3, Issue No. 4, pp 58-72

Mudde, C., & Kaltwasser, C. R. (2017). *Populism: A very short introduction*. Oxford University Press

Müller, J.-W. (2024). Explaining the rise of BSW: Economic grievances and identity politics. *Journal of European Politics, 12*(1), 45–67

Petersen, Th. (2024). Wagenknecht ist das Programm. FAZ.net. https://zeitung.faz.net/faz/politik/2024-02-22/5752e7ec8453d769b1ee577b6a32bc95/?GEPC=s3

Reckwitz, A. (2017). *Die Gesellschaft der Singularitäten: Zum Strukturwandel der Moderne*, Suhrkamp

Rodrik, D. (2021). *The globalization paradox: Democracy and the future of the world economy* (2nd ed.). W. W. Norton & Company

Steiner, N., Hillen, S. (2019). Links-autoritäre Bürger bei der Bundestagswahl 2013: Sozialstrukturelle Determinanten und Konsequenzen einer Angebotslücke für Wahlbeteiligung und Regimeunterstützung.

In Identität – Identifikation – Ideologie: Analysen zu politischen Einstellungen und politischem Verhalten in Deutschland, ed. M. Steinbrecher, E. Bytzek, and U. Rosar, 181–216. Wiesbaden: Springer.

Steiner, N., Hillen, S. (2021). Vote choices of left-authoritarians: Misperceived congruence and issue salience. Electoral Studies 70:102280. https://doi.org/10.1016/j.electstud.2021.102280

Stiglitz, J. (2017). Globalization and Its Discontents Revisited: Anti-Globalization in the Era of Trump, W. W. Norton & Company

Tagesschau, (2024). BSW-Chefin Wagenknecht über Migration: Willkommenskultur ist vorbei. https://www.tagesschau.de

Thomeczek P. (2024). Bündnis Sahra Wagenknecht (BSW): Left-Wing Authoritarian—and Populist? An Empirical Analysis, Politische Vierteljahresschrift, 65:535–552

Toynbee A. J. (1934–1961). A study of history (Vols. 1–12). Oxford University Press

t-online. (2024). BSW and German immigration policy. https://www.t-online.de

Wallerstein, I. (2004). World-systems analysis: An introduction. Duke University Press

Wagner, A. 2023. Lechts oder rinks? Das Bündnis Sahra Wagenknecht im Parteienwettbewerb. Bonn: Friedrich-Ebert-Stiftung. https://linkinghub.elsevier.com/retrieve/pii/S0261379421001323

Η εικόνα τριών ακροδεξιών πολιτικών γυναικών της Ευρώπης στο Instagram: Μεταξύ αυθεντικότητας, ταυτότητας και συναισθηματικού λαϊκισμού

Σοφία Μεσσήνη

Περίληψη

Το παρόν άρθρο εξετάζει την οπτική πολιτική επικοινωνία τριών γυναικών ακροδεξιών πολιτικών στην Ευρώπη – της Τζόρτζια Μελόνι, της Μαρίν Λεπέν και Άλις Βάιντελ– μέσα από την ανάλυση των εικόνων που έχουν δημοσιεύσει στους προσωπικούς τους λογαριασμούς στο Instagram, κατά το χρονικό διάστημα από τη δημιουργία τους, έως και τον Δεκέμβριο του 2025. Λαμβάνοντας υπόψη ότι το Instagram συνιστά μια κοινωνική πλατφόρμα παγκόσμιας εμβέλειας, η έρευνα εστιάζει στις επικοινωνιακές πρακτικές που υιοθετούν οι συγκεκριμένες πολιτικοί, οι οποίες αξιοποιούνται για την παραγωγή λόγων που, παρά τη διεθνή τους διάχυση, στοχεύουν στην ενίσχυση των τοπικών, εθνικών και αποκλειστικών ταυτοτήτων. Έτσι μια παγκόσμια πλατφόρμα που ενώνει και υποστηρίζει την πολυφωνία, τον πλουραλισμό και την ελεύθερη διάχυση των ιδεών, μετατρέπεται αυτόματα σε πολιτικό εργαλείο απο-παγκοσμιοποίησης. Εφαρμόζοντας υπολογιστικές μεθόδους ανάλυσης, επιχειρούμε τη συλλογή, την επεξεργασία και την ανάλυση μεγάλων σωμάτων εικόνων. Στο πλαίσιο αυτό, η οπτική πολιτική επικοινωνία αναδεικνύεται ως ένα δυναμικό πεδίο παραγωγής ιδεολογίας, όπου η αισθητική της οικειότητας, της αυθεντικότητας και του συναισθήματος συμβάλλει στη φυσικοποίηση και, κατ’ επέκταση, στη νομιμοποίηση του ακροδεξιού Λόγου από τμήματα του εκλογικού σώματος. Συνολικά, η παρούσα έρευνα αναδεικνύει τον ρόλο της εικόνας ως κεντρικού μηχανισμού επανανοηματοδότησης της σχέσης μεταξύ εξουσίας, ταυτότητας και συναισθήματος στη σύγχρονη ψηφιακή δημόσια σφαίρα.

Εισαγωγή

Ο τρόπος με τον οποίο νοηματοδοτείται η απο-παγκοσμιοποίηση συνδέεται άμεσα με οικονομικές, εμπορικές και γεωπολιτικές στρατηγικές που αναδιαμορφώνουν το πλαίσιο της διεθνούς τάξης. Στο πλαίσιο αυτό, η ενίσχυση εσωτερικά προσανα-

τολισμένων αγορών και η υιοθέτηση πολιτικών περιορισμού του διεθνούς ανταγωνισμού εντάσσονται σε μια ευρύτερη τάση επαναπροσδιορισμού της κρατικής κυριαρχίας, η οποία, όπως επισημαίνεται, αναδύεται μέσα από την ένταση μεταξύ παγκοσμιοποίησης, δημοκρατίας και εθνικής αυτονομίας (Rodrik, 2011). Η ένταση αυτή συνοδεύεται από αυξανόμενη αμφισβήτηση της νομιμοποιητικής ισχύος των υπερεθνικών θεσμικών μορφωμάτων.

Σαφώς, δεν συνεπάγεται κατ' ανάγκην την απόλυτη απομόνωση των κρατών ή την πλήρη επιβολή κλειστών συνόρων· ωστόσο, διαμορφώνει το πλαίσιο για την ανάδειξη του «εθνικού», του «τοπικού» και του «αποκλειστικού» σε βάρος του παγκόσμιου και του οικουμενικού (βλ. ενδεικτικά Garg, 2021, Hillebrand, 2010, Kornprobst & Paul, 2021). Ανάμεσα στους παράγοντες της απο-παγκοσμιοποίησης συγκαταλέγεται και η επικοινωνιακή της διάσταση, η οποία αφορά τον τρόπο με τον οποίο ο λόγος που παράγεται και διαχέεται μέσω ψηφιακών πλατφορμών λειτουργεί ως εργαλείο ενίσχυσής της, με κεντρικό χαρακτηριστικό την ανάπτυξη ενός αποκλειστικού λόγου (Danowski & Park, 2025).

Η παρούσα μελέτη αναδεικνύει τον τρόπο με τον οποίο η εικόνα και η δημόσια προβολή των εξεταζόμενων πολιτικών προσεγγίζουν την απο-παγκοσμιοποίηση μέσα από συγκεκριμένες επικοινωνιακές στρατηγικές, επανανοηματοδοτώντας την παγκοσμιοποίηση και μετασχηματίζοντάς τη σε ένα πλαίσιο τοπικό, εθνικό και αποκλειστικό, αποκομμένο από ευρύτερα διεθνή πλαίσια αναφοράς. Η πολιτική επικοινωνία αξιοποίησε τις δυνατότητες του συμμετοχικού διαδικτύου και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, από τα ιστολόγια και το Facebook, ως το Twitter (πλέον X), το Instagram, το TikTok κλπ. Καθώς τα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης μετασχηματίζονται διαρκώς και το ψηφιακό οικοσύστημα αναδιαρθρώνεται, οι πολιτικοί προσαρμόζουν τις επικοινωνιακές τους πρακτικές, ανταποκρινόμενοι στις μεταβαλλόμενες συνθήκες της δικτυωμένης επικοινωνίας (Van Dijck & Poell, 2013). Στο πλαίσιο αυτό, αξιοποιούν διαφορετικές πλατφόρμες και μεταβαίνουν σε νεότερες προκειμένου να προσεγγίσουν κοινά που επιζητούν την καινοτομία (π.χ. Instagram ή TikTok), διατηρώντας ταυτόχρονα παρουσία και σε παλαιότερα Μέσα για την κάλυψη χρηστών που εξακολουθούν να τα χρησιμοποιούν (όπως το Facebook και το X).

Μολονότι στο παρελθόν η συλλογή δεδομένων από τις πλατφόρμες για ακαδημαϊκή έρευνα ήταν εφικτή, τα τελευταία χρόνια περιορίστηκε συστηματικά. Το Facebook ήταν το πρώτο μέσο κοινωνικής δικτύωσης που έκλεισε την πρόσβαση στους ερευνητές, και ακολούθησε το Twitter μετά την εξαγορά του από τον Έλον Μασκ και τη μετονομασία του σε X. Το Instagram, από την άλλη μεριά, παραμένει προσβάσιμο στην έρευνα, ευνοεί την οπτικοκεντρική επικοινωνία μέσω στατικών εικόνων και βίντεο, και διαθέτει παγκόσμια εμβέλεια και διευκολύνει τη διασυνοριακή κυκλοφορία εικόνων, αφηγήσεων και συναισθημάτων (Papacharissi, 2016). Το γεγονός αυτό καθόρισε την επιλογή του για την παρούσα έρευνα. Δεδομένου των ανωτέρω, συγκεντρώσαμε το σύνολο των δημοσιεύσεων τριών ακροδεξιών γυναικών πολιτικών από το Instagram.

Είναι σημαντικό να διευκρινιστεί ότι οι ακροδεξιοί πολιτικοί δεν απορρίπτουν τη χρήση των ψηφιακών πλατφορμών στο πλαίσιο της απο-παγκοσμιοποίησης. Αντιθέτως, τις αξιοποιούν συνειδητά ως επικοινωνιακό εργαλείο και στρατηγική επιρροής, μέσω της οποίας η παγκόσμια ψηφιακή δημόσια σφαίρα μετασχηματίζεται σε πεδίο συμβολικής χάραξης συνόρων, μέσα από τη συγκρότηση διαχωρισμών «εμείς/οι άλλοι» (Wodak, 2015).

Στο πλαίσιο αυτό, διαμορφώνονται κοινότητες ταύτισης που αρθρώνονται γύρω από το συγκεκριμένο δίπολο, όπου το «εμείς» προσλαμβάνει χαρακτηριστικά ηθικής, πολιτισμικής και εθνικής υπεροχής, ενώ οι «άλλοι» αναπαρίστανται ως απειλή που επιχειρεί να παρέμβει, να αλλοιώσει ή να υπονομεύσει τον πολιτισμό, τις αξίες και την ίδια την έννοια της πατρίδας και του έθνους. Η συγκρότηση αυτού του σχήματος μπορεί να ιδωθεί και μέσα από την έννοια του μνησικακία (ressentiment), ως συλλογικού πολιτικού συναισθήματος που συνδέεται με αισθήματα ανασφάλειας, αδικίας και ηθικής απώλειας (Demertzis, 2020). Παράλληλα, η δυναμική αυτή μπορεί να ιδωθεί και υπό το πρίσμα της κλασικής θεωρίας της προπαγάνδας, σύμφωνα με την οποία η προπαγάνδα λειτουργεί ως ψυχολογική τεχνική που αποσκοπεί στη χειραγώγηση του υποσυνείδητου και στη δημιουργία συλλογικών παθών (βλ. Ellul, 1973, όπως αναφέρεται Πλειός, 2021: 263.

Η δυναμική αυτή ενισχύεται περαιτέρω στο Instagram, όπου η ιδιαίτερη αισθητική της πλατφόρμας και η ισχυρή οπτική διάσταση των εικόνων και των βίντεο ενεργοποιούν έντονες συναισθηματικές διεργασίες, συμβάλλοντας στη δημιουργία οικειότητας, ταύτισης και συναισθηματικής εμπλοκής του κοινού (Melito, 2025). Όπως επισημαίνεται στη σύγχρονη πολιτική κοινωνιολογία των συναισθημάτων, τα συναισθήματα δεν αποτελούν περιφερειακό στοιχείο της πολιτικής, αλλά θεμελιώδη διάστασή της, επηρεάζοντας τόσο τη συγκρότηση ταυτοτήτων όσο και την πολιτική δράση (Demertzis, 2020).

Παράλληλα, καθοριστικό ρόλο διαδραματίζουν οι αλγοριθμικοί μηχανισμοί της πλατφόρμας, καθώς επιτρέπουν τη στοχευμένη άσκηση πολιτικής στρατηγικής, προς συγκεκριμένα ακροατήρια, και αυτό ισχύει φυσικά για όλους τους πολιτικούς, αλλά και για το σύνολο των πολιτικών δρώντων. Έτσι οι αλγόριθμοι γνωρίζουν τις προτιμήσεις, τα ενδιαφέροντα και τις ανάγκες του χρήστη, ενώ παράλληλα προσαρμόζουν το περιεχόμενο στη «γλώσσα» του.

Εντούτοις, η απο-παγκοσμιοποίηση δεν συνιστά τόσο το τέλος της παγκοσμιοποίησης όσο τη μετάλλαξή της. Μέσα από αυτή την επικοινωνιακή αναδιάρθρωση, το Instagram αναδεικνύεται σε δομή εντός της οποίας η παραγωγή λόγου, σε συνδυασμό με την κεντρικότητα της εικόνας και τη συναισθηματική της επίδραση, συμβάλλει στη «φυσικοποίηση» και τη νομιμοποίηση πρακτικών αποκλεισμού, συγκροτώντας πυρήνες ομοϊδεατών στο ευρύ και πολυδιάστατο πεδίο του ψηφιακού χώρου (Papacharissi, 2015).

Μέσα σ’ όλη αυτή τη διεργασία, η οπτική πολιτική επικοινωνία κατέχει πρωτα-

γωνιστικό ρόλο, καθώς οι εικόνες δεν λειτουργούν απλώς ως συνοδευτικά στοιχεία του πολιτικού Λόγου, αλλά ως βασικοί φορείς νοήματος, συναισθηματικής επένδυσης και ταυτοτικής συγκρότησης. Όμως, η μελέτη της πολιτικής εικόνας στα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης αντιμετωπίζει σημαντικές μεθοδολογικές προκλήσεις, ιδίως όταν το αντικείμενο της ανάλυσης δεν είναι μεμονωμένες αναρτήσεις ή ένα χρονικά περιορισμένο δείγμα, αλλά μεγάλα σώματα εικόνων που εκτείνονται σε βάθος χρόνου. Εδώ βρίσκεται και η μεγάλη πρόκληση της παρούσας έρευνας: Να δούμε το σύνολο των εικόνων, να προσεγγίσουμε τη «μεγάλη εικόνα» της πολιτικής οπτικής επικοινωνίας, όπως αυτή χτίζεται σταδιακά και δυναμικά μέσα από εκατοντάδες ή χιλιάδες αναρτήσεις και όχι από ένα αυθαίρετα ή συμβατικά περιορισμένο δείγμα μιας συγκεκριμένης χρονικής περιόδου. Να εντοπίσουμε σημεία και να εξαγάγουμε συμπεράσματα που δίχως τη βοήθεια υπολογιστικών μεθόδων δεν θα ήταν δυνατόν να δούμε.

Από τη μεμονωμένη εικόνα στη συνολική οπτική αφήγηση

Στη μελέτη της πολιτικής επικοινωνίας στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, η ανάλυση των εικόνων των πολιτικών αρχηγών βασίστηκε συχνά στην κατάταξη των εικόνων από κριτές (coders) σε κατηγορίες που είχαν δημιουργηθεί εκ των προτέρων με βάση είτε μια γενική κατανόηση μέρους του corpus, είτε με αφετηρία θεωρητικές κατασκευές. Έτσι, οι Russmann, Svensson και, Larsson (2019) χρησιμοποίησαν κριτές για να κατατάξουν τις εικόνες των δημοσιεύσεων των πολιτικών κομμάτων της Σουηδίας και της Νορβηγίας σε τέσσερις κατηγορίες: Προβολή θέσεων, κινητοποίηση, διαχείριση της εικόνας, και υβριδικότητα. Ο Novelli (2019) επέλεξε «αντιπροσωπευτικές» και «χαρακτηριστικές» εικόνες από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, χωρίς να αναφέρει κριτήρια αντιπροσωπευτικότητας. Οι Πουλακιδάκος και Γιαννούλη (Poulakidakos & Giannouli, 2019) επιχειρούν μια ποσοτική ανάλυση περιεχομένου αναρτήσεων στο Instagram που αναφέρεται τόσο στην εικόνα όσο και στο κείμενο που τη συνοδεύει, χωρίς να διευκρινίζουν τον τρόπο με τον οποίο πραγματοποιούν την κατηγοριοποίηση. Το ίδιο ισχύει και για την έρευνα του Poulakidakos (2024) σε αναρτήσεις πολιτικών στο TikTok. Οι Papathanasopoulos κ.ά. (2025) χρησιμοποίησαν δύο κριτές για να κωδικογραφήσουν τις αναρτήσεις τριών πολιτικών σε Facebook, Instagram και TikTok, σε 32 μεταβλητές, οι οποίες συνοψίζονται σε γενικότερες κατηγορίες όπως «ιογενής διάδοση» (virality), «προσωποποίηση» (personalisation) και «λογική των διαδικτυακών μέσων».

Σε κάθε περίπτωση, οι κριτές καλούνται να εξετάσουν μία προς μία τις εικόνες (και ενδεχομένως και τα κείμενα που τις συνοδεύουν) και να τις κατατάξουν σε κατηγορίες, τις οποίες στη συνέχεια μπορεί ο ερευνητής να επεξεργαστεί μέσω της ποσοτικής ανάλυσης περιεχομένου και με λογισμικά στατιστικής ανάλυσης.

Έχουν προταθεί διάφορες κατηγοριοποιήσεις των εικόνων των πολιτικών αρχηγών στα ΜΚΔ:

- Προβολή θέσεων, Κινητοποίηση, Διαχείριση της εικόνας, και Υβριδικότητα (Russmann, Svensson & Larsson, 2019).
- Απεικονιστικά στοιχεία όπως ο πολιτικός κάθεται σε Τραπέζι/καρέκλα, Κείμενο πάνω από την εικόνα, Υπογραφή εγγράφων, Ξένοι ηγέτες, Πλήθος που χειροκροτεί κλπ. (Strand & Schill, 2019).
- Προσωποποίηση (πέρασμα από την προβολή του κόμματος στην προβολή του πολιτικού αρχηγού), στη «σκληρή» (hard – έμφαση στο πρόσωπο εις βάρος του κόμματος) και στην «ήπια» (soft – έμφαση στα προσωπικά χαρακτηριστικά), αλλά και διχοτομίες όπως δημόσια ή ιδιωτική πλευρά του πολιτικού, θετική εικόνα του πολιτικού ή επίθεση στους αντιπάλους, κλπ. (Poulakidakos & Giannouli, 2019, Poulakidakos, 2024).
- Οι Ζαραρσίζ και Αγιασλίογλου (Zararsiz & Ayaşlioğlu, 2025), που επιχειρούν να αποκωδικοποιήσουν τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται τον «λαό» οι λαϊκιστές ηγέτες της Αριστεράς και της Δεξιάς στην Τουρκία, κατέταξαν τις εικόνες με βάση τέσσερεις κατηγορίες: φύλο, μαντήλα, κοινωνική τάξη, και ηλικία.

Μια τέτοια προσέγγιση είναι εφικτή για μικρά σύνολα εικόνων, π.χ. για επιλεγμένες φωτογραφίες που αναρτήθηκαν στη διάρκεια ενός μήνα ή μιας προεκλογικής περιόδου. Επίσης, είναι κατάλληλη για έρευνες που εστιάζουν σε μία χώρα και σε περιορισμένη χρονική περίοδο. Τι γίνεται όμως όταν θέλουμε να κάνουμε ένα βήμα πίσω και να δούμε τη «μεγάλη εικόνα»; Την εικόνα που χτίζει ένας ή μία πολιτικός μέρα με την ημέρα, μήνα με το μήνα, χρόνο με το χρόνο στα ΜΚΔ στο πλαίσιο της πολιτικής της επικοινωνίας; Και εδώ εστιάζουμε στην οπτική εικόνα[1] – την οποία σε κατοπινό στάδιο μπορούμε να συνδέσουμε με την εικόνα την οποία δομεί μέσω του λόγου, τη συναισθηματική «εικόνα» δηλαδή την προσπάθεια να διαμορφώσει το συναισθηματικό πλαίσιο πρόσληψης του συνδυασμού οπτικού και γλωσσικού περιεχομένου των αναρτήσεων, κ.ά.

Και ακόμα, πως να συγκρίνουμε το περιεχόμενο περισσότερων πολιτικών και μάλιστα σε διεθνές επίπεδο, δηλαδή μεγάλα σώματα εικόνων μεταξύ τους, που εκτείνονται σε μεγάλες χρονικές περιόδους και σε διαφορετικά εθνικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα, προκειμένου να κατανοήσουμε τις διαφορετικές επικοινωνιακές στρατηγικές, οι οποίες μπορεί να επηρεάζονται από το φύλο των πολιτικών,

1. Χρησιμοποιώ συστηματικά τον όρο «εικόνα» αντί για τον αναμενόμενο «φωτογραφία», καθώς τα σώματα τεκμηρίων δείχνουν πως οι χρήστες των ΜΚΔ (περιλαμβανομένων των πολιτικών) εκτός από φωτογραφίες αναρτούν και μεικτό περιεχόμενο (π.χ. αφίσες, φωτογραφίες με ενσωματωμένο κείμενο ή περικλειόμενες από κείμενο), εικόνες που προέρχονται από τα μέσα και συνδυάζουν φωτογραφίες-γραφικά-τίτλους-λεζάντες-κείμενα σε διαφορετικές αναλογίες, screenshots κ.ά.

από την τοποθέτηση του κόμματός τους στην κλίμακα Αριστερά-Δεξιά – ή ακόμα και έξω από την κλίμακα αυτή – από πολιτισμικούς, κοινωνικούς, ιστορικούς και λοιπούς παράγοντες;

Οι διαφορετικές κατηγοριοποιήσεις που συναντούμε στις δημοσιεύσεις σχετικών εγχειρημάτων υποδηλώνουν ακριβώς μια ποικιλομορφία που δεν μπορεί να προσδιοριστεί προκαταβολικά, και στις περισσότερες περιπτώσεις οι κατηγορίες ανταποκρίνονται στο συγκεκριμένο κάθε φορά σώμα εικόνων. Εκτός και αν περιοριστούμε σε λίγες γενικές κατηγορίες, που μετράνε διαφορετικής τάξης πράγματα (και που επομένως δεν είναι ακριβώς «κατηγορίες» με την αυστηρή έννοια του όρου): ο/η πολιτικός με πλήθος, στα media (άρα με 2-3 ακόμα άτομα), στη Βουλή ή σε επίσημες εκδηλώσεις (άρα στο βάθρο), οικογενειακή και ιδιωτική ζωή (άρα πάλι με 2-3 ακόμα άτομα). Ακόμα και έτσι, έννοιες όπως «πλήθος» σε αντιπαράθεση με έννοιες όπως «μικρές ομάδες», δεν είναι πάντα αυτονόητες: και αν τα άτομα είναι 4 ή 5 ή 6, συγκροτούν ολιγομελή ομάδα ή πλήθος. Πόσο πλήθος χωράει στις φωτογραφίες ενός πολιτικού/μιας πολιτικού; Στην πραγματικότητα, όταν την κατάταξη των εικόνων σε προκαθορισμένες κατηγορίες την αναλαμβάνουν πραγματικοί άνθρωποι, τείνουν να αντιλαμβάνονται το σύστημα των κατηγοριών ως κλειστό και μονοσήμαντο: κάθε εικόνα θα πρέπει να αντιστοιχίζεται με μία κατηγορία, και η αντιστοίχιση αυτή είναι αποκλειστική (όσο και αν μπορεί να μοιάζει και σε «διπλανές» κατηγορίες).

Επομένως, οι κατηγοριοποιήσεις που προτείνονται είναι πολύ πιο «τακτοποιημένες» από τα πραγματικά σώματα εικόνων που χρησιμοποιούν οι πολιτικοί (και όλοι οι άλλοι) στα ΜΚΔ. Ακόμα περισσότερο, όταν δούμε τη «μεγάλη εικόνα», η παράμετρος του χρόνου επιβάλει να σκεφτούμε την εξέλιξη στην οικειοποίηση του μέσου, την υιοθέτηση νέων μορφών απεικόνισης για ποικιλία που θα συντηρεί το ενδιαφέρον παράλληλα με τη συστηματικότερη αξιοποίηση τυποποιημένων στάσεων και κάδρων.

Μεθοδολογία έρευνας

Η παρούσα έρευνα βασίζεται σε έναν συνδυασμό ποσοτικών και ποιοτικών μεθόδων ανάλυσης, με την αξιοποίηση υπολογιστικών τεχνικών ανάλυσης μεγάλων δεδομένων και αλγοριθμικών προσεγγίσεων.

Για τη συλλογή των δεδομένων χρησιμοποιήθηκε το λογισμικό *4K Stogram*, το οποίο επιτρέπει την ανάκτηση περιεχομένου από δημόσιους λογαριασμούς Instagram μέσω του επίσημου API της πλατφόρμας. Μέσα από την εφαρμογή αυτή συλλέχθηκε το σύνολο των διαθέσιμων αναρτήσεων (εικόνες, βίντεο και συνοδευτικά κείμενα) από τους προσωπικούς λογαριασμούς των Τζόρτζια Μελόνι (Giorgia Meloni), Μαρίν Λεπέν (Marine Le Pen) και Άλις Βάιντελ (Alice Weidel) από την ημερομηνία

της πρώτης τους ανάρτησης έως τις 31 Δεκεμβρίου του 2025. Η επιλογή πλήρους αποτύπωσης του υλικού (full dataset) επιτρέπει την αποφυγή μεροληπτικής δειγματοληψίας και καθιστά δυνατή τη μελέτη των επικοινωνιακών τους πρακτικών σε μακρο-επίπεδο, ενώ ταυτόχρονα, εξάγει ασφαλέστερα συμπεράσματα.

Η ανάλυση των εικόνων στηρίχθηκε στη συνδυαστική αξιοποίηση των εννοιών της εξ αποστάσεως θέασης (*distant viewing*) και της εκ του σύνεγγυς θέασης (*close viewing)*, όπως έχουν αναπτυχθεί στο πεδίο των Ψηφιακών Ανθρωπιστικών Επιστημών (Digital Humanities) (Manovich, 2020). Σε αντίθεση με την παραδοσιακή οπτική ανάλυση, η οποία στηρίζεται στην επιλογή περιορισμένου αριθμού «αντιπροσωπευτικών» εικόνων, η παρούσα έρευνα υιοθετεί μια μακροσκοπική προσέγγιση (macroanalysis), επιτρέποντας την ανίχνευση προτύπων σε μεγάλα σύνολα οπτικών δεδομένων.

Συγκεκριμένα, εφαρμόστηκαν μη εποπτευόμενες (unsupervised) τεχνικές εξαγωγής χαρακτηριστικών εικόνας με χρήση προεκπαιδευμένου συνελικτικού νευρωνικού δικτύου (VGG16), προκειμένου να εντοπιστούν μορφολογικά και αισθητικά μοτίβα στο οπτικό υλικό. Εν συνεχεία, πραγματοποιήθηκε μείωση διαστάσεων μέσω Ανάλυσης Κύριων Συνιστωσών (Principal Components Analysis, PCA), ώστε να καταστεί δυνατή η επεξεργασία και σύγκριση των δεδομένων. Η οπτικοποίηση των αποτελεσμάτων επιτεύχθηκε μέσω της μεθόδου t-κατανεμημένη στοχαστική ενσωμάτωση γειτόνων (t-distributed Stochastic Neighbor Embedding, t-SNE), η οποία επιτρέπει την αναπαράσταση των εικόνων σε δισδιάστατο χώρο, αναδεικνύοντας συστάδες (clusters) και οπτικά μοτίβα.

Η διαδικασία αυτή συνιστά μια μορφή «μετα-εικόνας» (meta-image), όπου το σύνολο των δεδομένων καθίσταται ορατό ως ενιαίο πεδίο ανάλυσης. Σε αυτό το πλαίσιο, ο ρόλος του ερευνητή μετατοπίζεται από την επιλογή μεμονωμένων εικόνων στην ερμηνεία των προτύπων που αναδύονται από το σύνολο του οπτικού corpus.

Η μελέτη αυτή προτείνει, μια αντίστροφη μεθοδολογική προσέγγιση: αντί να επιβάλλονται προκαθορισμένες κατηγορίες στις εικόνες, εξετάζονται μεγάλα σώματα οπτικού υλικού, επιτρέποντας στα μοτίβα και στις συστάδες (clusters) όμοιων εικόνων να αναδυθούν υπολογιστικά, προκειμένου να κατανοηθούν οι οπτικές επικοινωνιακές στρατηγικές τριών γυναικών ακροδεξιών πολιτικών στην Ευρώπη. Με αυτό τον τρόπο, αξιοποιούμε το σύνολο των εικόνων ενός προφίλ πολιτικού αρχηγού,[2] που μπορεί να περιλαμβάνει από μερικές δεκάδες μέχρι αρκετές χιλιάδες

2. Για την ανάκτηση των εικόνων χρησιμοποιώ το λογισμικό 4K Stogram. Η εφαρμογή επιτρέπει πρόσβαση στο API του Instagram με τα credential του χρήστη (και όχι αυτόματα ή με scrapping) ώστε να γνωρίζει το Instagram ποιός αντλεί αυτά τα δεδομένα. Ανακτά εξ ορισμού εικόνες και posts μόνο από δημόσια προφίλ και μόνο από δημόσια post, σεβόμενη απόλυτα τους όρους χρήσης και ιδιωτικότητας που ισχύουν στη συγκεκριμένη πλατφόρμα τη στιγμή της ανάκτησης. Επομένως, αν αύριο το Instagram περιορίσει ή αποκλείσει την πρόσβαση μέσω API, όπως έκανε πρόσφατα το X (πρώην Twitter) και παλαιότερα το Facebook, οι ερευνητές δεν θα έχουν πλέον τη δυνατότητα ανάκτησης δεδομένων με αυτόν τον τρόπο – δηλαδή νόμιμα.

εικόνες, και αντίστοιχα μπορεί να εκτείνεται από μερικές εβδομάδες μέχρι αρκετά χρόνια προς τα πίσω στο παρελθόν.

Ακολούθως, επιχειρείται η υπολογιστική ανάλυση των εικόνων, η οποία περιλαμβάνει μια σειρά από διαδοχικά βήματα. Κάθε εικόνα αναλύεται σε περίπου 3.000 χαρακτηριστικά, τα οποία, μέσω ανάλυσης κύριων συνιστωσών, περιορίζονται σε μερικές δεκάδες, προκειμένου να καταστεί εφικτή η σύγκρισή τους. Η διαδικασία αυτή επιτρέπει τη μέτρηση των αποστάσεων, δηλαδή της ομοιότητας, μεταξύ κάθε ζεύγους εικόνων.

Τα αποτελέσματα αποτυπώνονται σε διαγράμματα ή σε αυτό που ο Λεβ Μάνοβιτς (Manovich, 2020) ονομάζει «media visualizations», δηλαδή οπτικοποιήσεις που αντί για αφηρημένα σύμβολα (όπως κουκίδες) χρησιμοποιούν μικρογραφίες των ίδιων των εικόνων. Με τον τρόπο αυτό καθίσταται δυνατή η διαρκής αλληλεπίδραση ανάμεσα στον ερευνητή και το σώμα των δεδομένων, καθώς και η μετάβαση από τη «μεγάλη εικόνα» στη λεπτομέρεια, ή από την εξ αποστάσεως θέαση, στη σύνεγγυς θέαση και αντιστρόφως.

Στην ανάλυση αξιοποιούνται τόσο διαγράμματα όσο και οπτικοποιήσεις τύπου οπτικοποίησης μέσων (*media visualization)*, καθώς και ενδεικτικά δείγματα εικόνων από κάθε συστάδα, προκειμένου να καταστεί δυνατή η ερμηνεία του περιεχομένου τους. Οι συστάδες θα εκληφθούν ως «οιονεί κατηγορίες»,[3] με την έννοια ότι η ταξινόμηση δεν βασίζεται ούτε στην υποκειμενική κρίση κάποιου κριτή, ούτε σε διαδικασίες επιτηρούμενης μηχανικής μάθησης (supervised machine learning). Στην τελευταία περίπτωση, η ταξινόμηση προϋποθέτει προγενέστερη κατηγοριοποίηση μεγάλου αριθμού εικόνων από ανθρώπινους κριτές, προκειμένου να εκπαιδευτεί ο αλγόριθμος. Τέτοιες τεχνικές, ωστόσο, τείνουν να περιορίζονται σε μικρό αριθμό προκαθορισμένων κατηγοριών (π.χ. «οπτικές εικόνες» έναντι «στιγμιοτύπων οθόνης» (screenshots), «ανεπιθύμητα μηνύματα» (spam) έναντι «επιθυμητών» (not spam), «ειδήσεις» έναντι «ψευδών ειδήσεων» (fake news).

Αντίθετα, υιοθετούμε ένα πιο ανοιχτό μοντέλο μη επιτηρούμενης μηχανικής μάθησης (unsupervised machine learning) στηριγμένο στον αλγόριθμο HDBSCAN[4], που δεν επιβάλλει προκαθορισμένες κατηγορίες, αλλά επιτρέπει την αναγνώριση «φυσικά αναδεικνυόμενων συστάδων», και παράλληλα επιτρέπει σε έναν αριθμό

3. Στη συνέχεια διατηρούμε τον τεχνικό όρο συστάδες, προκειμένου να αποφύγουμε πιθανή σύγχυση με τις συμβατικές κατηγορίες όπως χρησιμοποιούνται στην ανάλυση περιεχομένου.

4. Ιεραρχική χωρική ομαδοποίηση βάσει πυκνότητας με θόρυβο (Hierarchical Density-Based Spatial Clustering of Applications with Noise, HDBSCAN). Πρόκειται για έναν αλγόριθμο αναγνώρισης συστάδων που αντίθετα από άλλους αλγορίθμους (π.χ. DBSCAN ή k-means clustering) δεν εκλαμβάνει ως δεδομένη την ομοιομορφία των εικόνων και την κατανομή τους σε περίπου ισομεγέθεις συστάδες. Αντίθετα, αναγνωρίζει διαφορετικού μεγέθους συστάδες, αφήνοντας όσες εικόνες δεν έχουν ισχυρή σύνδεση με αυτές στην κατηγορία «θόρυβος». Τις συστάδες αυτές τις χαρακτηρίζουμε εδώ ως «οιονεί κατηγορίες» στο βαθμό που είναι πιθανόν δύο ή περισσότερες τέτοιες συστάδες/οιονεί κατηγορίες να θεωρούνται από τον ερευνητή ως μέρος μιας εννοιολογικά ενιαίας κατηγορίας (π.χ. πορτραίτα που άλλοτε συνοδεύονται από κείμενο αλλά στο οπτικό τους μέρος είναι όμοια).

εικόνων να αναγνωριστούν ως «θόρυβος», δηλαδή ως μη εντασσόμενες σε κάποια από τις «συστάδες». Η παραμετροποίηση του αλγορίθμου διαμορφώνει το μέγεθος των συστάδων αλλά και του θορύβου: όσο μεγαλύτερες επιτρέπουμε να είναι οι συστάδες τόσο περισσότερος είναι και ο θόρυβος: οι αταξινόμητες εικόνες. Αντίθετα, όσο μικρότερες οι συστάδες (και περισσότερες οι «οιονεί κατηγορίες»), τόσο μικρότερος ο θόρυβος. Ωστόσο, η υπερβολική αύξηση του αριθμού των συστάδων καθιστά δυσκολότερη την αναγνώριση ουσιαστικών διαφορών μεταξύ τους, οδηγώντας σε έναν κατακερματισμό του οπτικού υλικού που περιορίζει την ερμηνευτική του αξιοποίηση.

Μελέτη περίπτωσης

Η παρούσα έρευνα επικεντρώνεται σε τρεις γυναίκες πολιτικές προσωπικότητες που εντάσσονται στον ευρύτερο χώρο της ευρωπαϊκής ακροδεξιάς και διαθέτουν διακριτή πολιτική πορεία και δημόσια παρουσία: τη Τζόρτζια Μελόνι, τη Μαρίν Λεπέν και την Άλις Βάιντελ. Η επιλογή τους βασίζεται τόσο στη σημαίνουσα θέση που κατέχουν στο πολιτικό πεδίο των χωρών τους, όσο και στη συστηματική παρουσία τους στο Instagram, η οποία προσφέρεται για τη μελέτη των οπτικών και αφηγηματικών στρατηγικών της σύγχρονης πολιτικής επικοινωνίας.

Η Τζόρτζια Μελόνι, είναι πρόεδρος του κόμματος *Fratelli d'Italia* και πρωθυπουργός της Ιταλίας από το 2022. Η πολιτική της πορεία ξεκίνησε από το Ιταλικό Κοινωνικό Κίνημα *(Movimento Sociale Italiano (MSI))* και τις νεολαιίστικες οργανώσεις του. Συμμετείχε από νεαρή ηλικία στο Μέτωπο Νεολαίας (*Fronte della Gioventù)*, τη νεολαία του MSI, και στη συνέχεια δραστηριοποιήθηκε στις φοιτητικές δομές της Εθνικής Συμμαχίας (*Alleanza Nazionale)*, που αποτέλεσε τη μετεξέλιξη του MSI. Η πολιτική αυτή διαδρομή της αποτυπώνει μια ευρύτερη ιστορική και ιδεολογική συνέχεια της ιταλικής δεξιάς (King, 2024) .

Ο πολιτικός της λόγος, προβάλλει ένα εθνικο-συντηρητικό πλαίσιο, δίνοντας έμφαση στην εθνική ταυτότητα, την οικογένεια και την κοινωνική συνοχή, ενώ διατηρεί ακροδεξιά ιδεολογία απέναντι στη μετανάστευση και σε επιμέρους πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Παρ΄ όλα αυτά, στη σύγχρονη πολιτική της πορεία, και ιδίως μετά την ανάληψη της διακυβέρνησης της χώρας της, καταγράφει μια σχετική μετατόπιση προς μια περισσότερο θεσμικά δεξιά πολιτική κατεύθυνση, επιχειρώντας να αναδείξει τη σημασία της διεθνούς συνεργασίας κυρίως σε θέματα διαχείρισης γεωπολιτικών ζητημάτων. Η εξέλιξη αυτή υποδηλώνει μια διαδικασία πολιτικής προσαρμογής και επανατοποθέτησης, χωρίς ωστόσο να αναιρεί φυσικά, τα βασικά ιδεολογικά χαρακτηριστικά του αρχικού της πολιτικού λόγου. Έτσι, η Μελόνι εκφράζει διαφοροποιημένη στάση απέναντι σε επιμέρους πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης, χωρίς ωστόσο να υιοθετεί εξ' ολοκλήρου ευρωσκεπτικιστική θέση.

Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να γίνει μια αποσαφήνιση του όρου του ευρωσκεπτικισμού, καθώς συχνά συγχέεται με κριτική που υιοθετεί την πλήρη απόρριψη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και την έξοδο από αυτήν. Σύμφωνα με τους Paul Taggart και Aleks Szczerbiak (2002), ο ευρωσκεπτικισμός διαχωρίζεται σε σκληρό (hard euroscepticism) και σε ήπιο (soft euroscepticism) όπου η διαφορά έγκειται στο αν η κριτική είναι υπαρξιακή (σκληρός) ή πολιτική/μεταρρυθμιστική (ήπιος). Δηλαδή αν υπάρχει μια θεμελιώδη αντίθεση στην Ε.Ε και άρα ταυτίζεται με την αντι – ΕΕ θέση, ή αν δεν πρόκειται για απόρριψη της ΕΕ, αλλά για την υπό όρους αποδοχή αυτής.

Στην περίπτωση της Μελόνι η πολιτική της θέση υπάγεται στον «Ευρω-ρεαλισμό» (Euro-realism, Steven 2025). Με τον όρο αυτό, υποδηλώνεται μια παραλλαγή του ήπιου ευρωσκεπτικισμού, η οποία αποδέχεται τις θέσεις της Ε.Ε κυρίως σε θέματα ενιαίας αγοράς και γεωπολιτικής ασφάλειας, αλλά παράλληλα, στοχεύει σ' ένα οργανωτικό μοντέλο που διαφυλάσσει την εθνική κυριαρχία. Έτσι καταγράφεται μια πορεία της Μελόνι από μια αρχική σκληρή αντι -ΕΕ ρητορική, σε μια μεταρρυθμιστική προσέγγιση, που στοχεύει στην ανάκτηση εθνικών αρμοδιοτήτων και στην ενίσχυση του διακυβερνητικού χαρακτήρα της ΕΕ.

Η Μαρίν Λεπέν αποτελεί τη βασική πολιτική προσωπικότητα της γαλλικής ακροδεξιάς, έχοντας διατελέσει πρόεδρος του Εθνικού Μετώπου (*Front National)* μετέπειτα Εθνικός Συναγερμός (*Rassemblement National)*) από το 2011 έως το 2022 και ευρωβουλευτής την περίοδο 2004–2017. Η πολιτική της διαδρομή εντάσσεται σε μια οικογενειακή και ιδεολογική συνέχεια, καθώς διαδέχθηκε τον Jean-Marie Λεπέν στην ηγεσία του κόμματος, ενώ παράλληλα επιχείρησε τον επαναπροσδιορισμό της δημόσιας εικόνας του. Παρότι η προεδρία έχει πλέον μεταβιβαστεί στον Jordan Bardella, η ίδια εξακολουθεί να αποτελεί την κυρίαρχη πολιτική φυσιογνωμία του κόμματος και βασική εκφράστρια της ιδεολογίας που πρεσβεύει.

Ο πολιτικός λόγος της Μαρίν Λεπέν προβάλλει ένα πλαίσιο εθνικής κυριαρχίας που εντάσσεται στο ιδεολογικό υπόβαθρο της ριζοσπαστικής δεξιάς, συνδυάζοντας στοιχεία λαϊκισμού, νατιβισμού και αντίθεσης προς την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση (Ivaldi, 2018). Στην πορεία της, παρατηρείται μια στρατηγική «εξορθολογισμού» του ευρωσκεπτικισμού της: ενώ ιστορικά η θέση της ταυτιζόταν με τον σκληρό ευρωσκεπτικισμό και την άμεση αντι-ΕΕ ρητορική (Frexit), η σύγχρονη ατζέντα της υιοθετεί πλέον τα χαρακτηριστικά ενός ήπιου ευρωσκεπτικισμού. Ωστόσο, φαίνεται να διατηρείται στον λόγο της ένας «κρυφός» σκληρός πυρήνας, δεδομένου ότι κρατάει μια επίμονη στάση στην υπεροχή του εθνικού δικαίου έναντι του ενωσιακού.

Τέλος, η Άλις Βάιντελ εκφράζει τη γερμανική δεξιόστροφη λαϊκιστική πολιτική της Εναλλακτικής για την Γερμανία (*Alternative für Deutschland AfD)* ως συμπρόεδρος από κοινού με τον Τίνο Χρουπάλα (Tino Chrupalla). Η πορεία της ξεκίνησε το 2012, όταν εντάχθηκε στο κόμμα, λόγω της ευρωσκεπτικιστικής του ατζέντας και της κριτικής προς το ενιαίο νόμισμα.

Ο πολιτικός λόγος της Βάιντελ εντάσσεται στο ιδεολογικό πλαίσιο του AfD, το οποίο τοποθετείται στο ακροδεξιό άκρο του πολιτικού φάσματος και χαρακτηρίζεται από σκληρό ευρωσκεπτικισμό, με έμφαση στην εθνική κυριαρχία και με στοιχεία λαϊκιστικού λόγου. Ιδίως στη μετεξέλιξη του κόμματος, ο λόγος του AfD εμφανίζει χαρακτηριστικά ριζοσπαστικής δεξιάς, συνδυάζοντας εθνοκεντρικές αναφορές, αντι-ελιτίστικη ρητορική και πολιτισμικό συντηρητισμό (Arzheimer, 2015).

Πίνακας 1. Τα δεδομένα που συλλέχθηκαν στο σύνολό τους αναλυτικά

Πολιτικός	Εναρξη δημοσίευσης στο instagram	Συνολο διαθέσιμων εικόνων εως 31/12/25
Τζόρτζια Μελόνι	Νοέμβριος 2012	8.318
Μαρίν Λεπέν	Μάρτιος 2015	2.094
Άλις Βάιντελ	Ιούνιος 2017	1.010

Ευρήματα

Τζόρτζια Μελόνι

Η πρωθυπουργός της Ιταλίας έχει 13 χρόνια παρουσία στο Instagram και με σχεδόν 8.318 εικόνες φαίνεται να δημοσιεύει σχεδόν δυο φωτογραφίες την ημέρα (Πίνακας 1). Ένα τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα, στη διάρκεια του οποίου πέρασε από την αφάνεια στη δημοσιότητα και κατόπιν στην πρωθυπουργία, διαμορφώνει τις προϋποθέσεις για να αναμένουμε ικανή ποικιλία τόσο στο περιεχόμενο των εικόνων όσο και στις επικοινωνιακές στρατηγικές τις οποίες κλήθηκαν να υποστηρίξουν.

Το διάγραμμα των εικόνων της Μελόνι (Εικόνα 1) εμφανίζεται διαιρεμένο στα δύο, με κάποιες μικρές ομάδες να αποσπώνται από τον κύριο κορμό και μια ομάδα στιγμιοτύπων οθόνης να τοποθετείται πάνω αριστερά της κάτω ομάδας εικόνων.

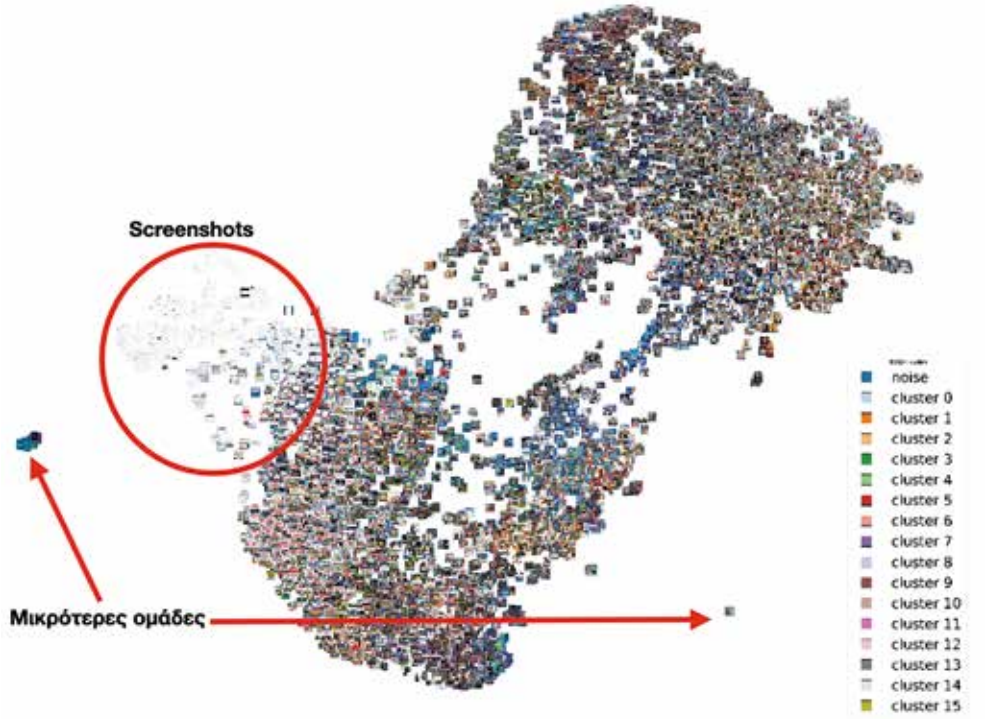

Εικόνα 1. Το corpus των εικόνων της Τζόρτζια Μελόνι στο Instagram, ταξινομημένο σύμφωνα με την οπτική ομοιότητα των εικόνων με τον αλγόριθμο HDBSCAN

Αυτό που φαίνεται κυρίως να διακρίνει τις δύο μεγάλες ομάδες είναι πως στην κάτω ομάδα έχουμε πολυτροπικές εικόνες: εικόνες δηλαδή οι οποίες ενσωματώνουν και κείμενο (άλλοτε περιορισμένο σε έκταση, και άλλοτε πολύ μεγαλύτερο – συχνά screenshots από sites διαδικτυακών μέσων ενημέρωσης).

Πίνακας 2. Το corpus της Τζόρτζια Μελόνι

Τζόρτζια Μελόνι	Σύνολο Εικόνων
Εικόνες	8.318
Συστάδες	16
«Θόρυβος»	4.518
«Θόρυβος» ως ποσοστό	54,3%

Ωστόσο, η ανάλυση ομοιότητας έδειξε πως πάνω από τις μισές εικόνες δεν μπορούν να ταξινομηθούν σε μία από τις 16 συστάδες που αναγνώρισε ο αλγόριθμος. Στο διάγραμμα που ακολουθεί (Εικόνα 2) αποτυπώνονται τόσο οι συστάδες όσο και ο θόρυβος που απλώνεται ανάμεσα τους:

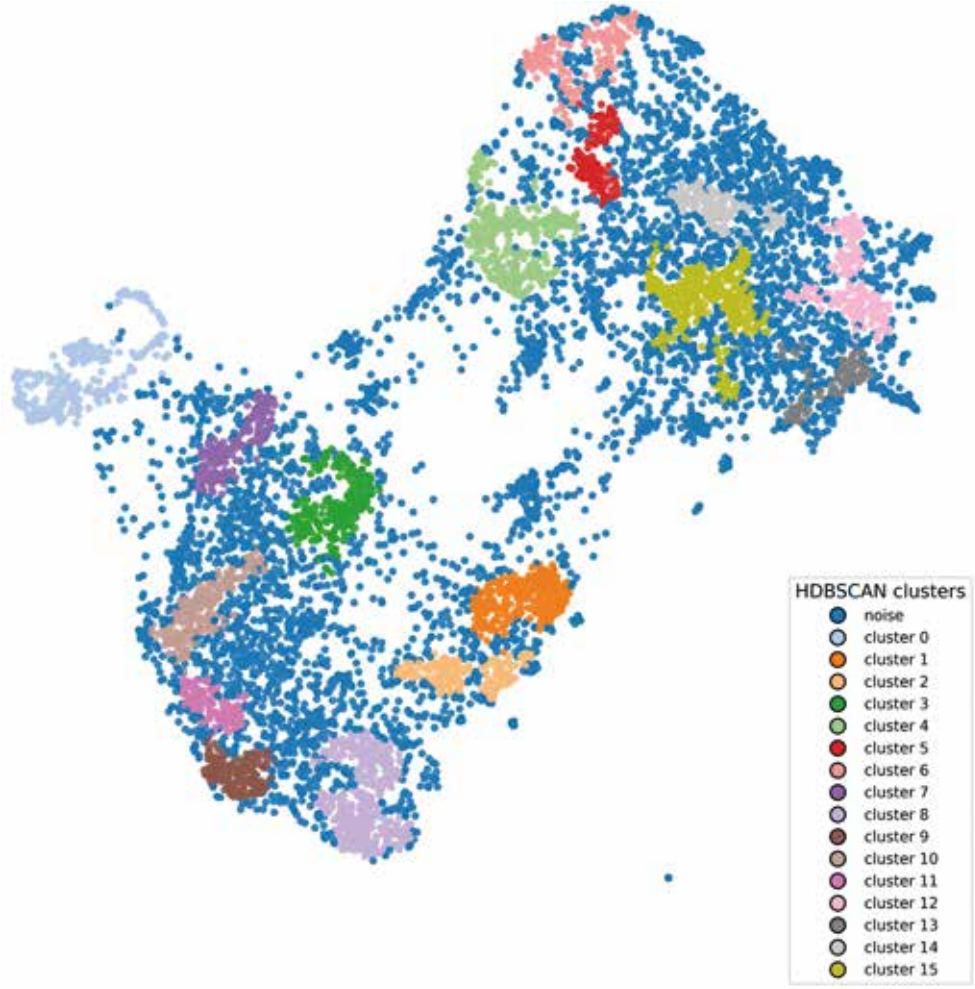

Εικόνα 2. Οι συστάδες στο corpus των εικόνων της Τζόρτζια Μελόνι στο Instagram. Με σκούρο μπλε απεικονίζονται οι εικόνες που δεν ταξινομούνται σε κάποια από τις συστάδες («θόρυβος»)

Οι έγχρωμες περιοχές αντιστοιχούν σε ομάδες εικόνων με υψηλό βαθμό οπτικής ομοιότητας, ενώ η μεγάλη συγκέντρωση μπλε σημείων υποδηλώνει εικόνες που δεν εντάσσονται σε σαφείς κατηγορίες. Το γεγονός ότι ένα σημαντικό ποσοστό των εικόνων κατατάσσεται ως «θόρυβος» υποδεικνύει υψηλό βαθμό οπτικής ετερογένειας στο περιεχόμενο του λογαριασμού. Παράλληλα, οι σαφώς οριοθετημένες συστάδες δείχνουν την ύπαρξη επαναλαμβανόμενων οπτικών μοτίβων, τα οποία συγκροτούν βασικούς άξονες της οπτικής πολιτικής επικοινωνίας.

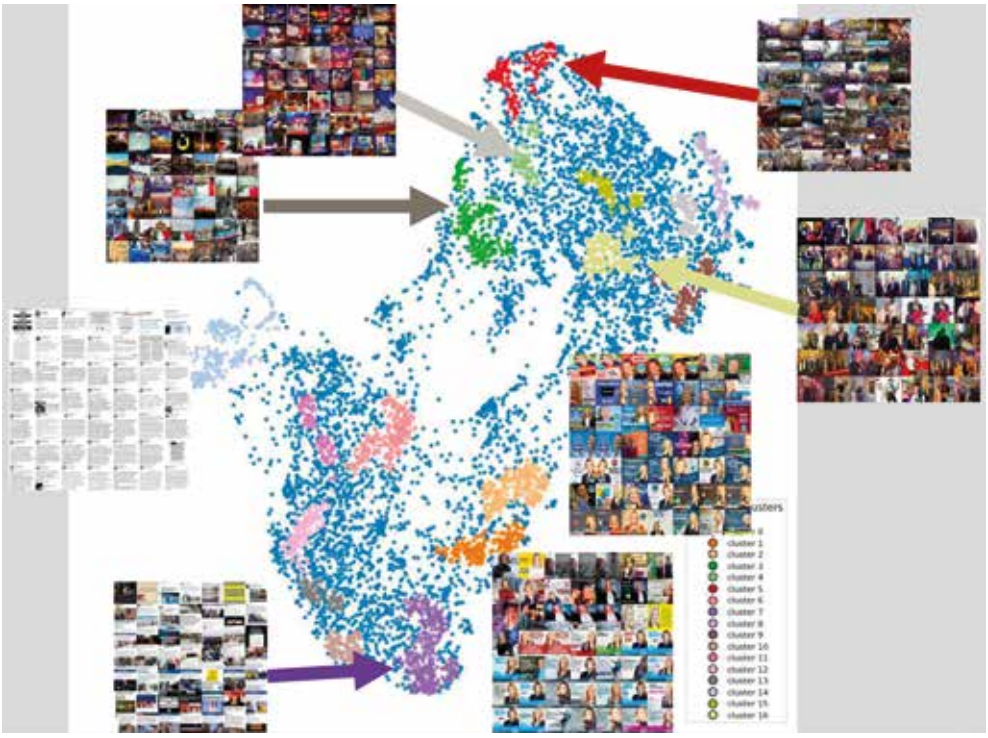

Εικόνα 3. Ενδεικτικά παραδείγματα εικόνων από επιλεγμένες συστάδες του σώματος δεδομένων της Τζόρτζια Μελόνι.

Όπως φαίνεται στην Εικόνα 3 αναδεικνύεται η σύνδεση της συνολικής κατανομής των εικόνων με το περιεχόμενό τους, καθώς παρουσιάζει ενδεικτικά παραδείγματα από τις επιμέρους συστάδες. Με τον τρόπο αυτό καθίσταται δυνατή η ερμηνεία του τι αναπαριστά κάθε ομάδα εικόνων. Οι συστάδες αυτές αντιστοιχούν σε διακριτούς τύπους οπτικού περιεχομένου, όπως δημόσιες εμφανίσεις, πολιτικές δραστηριότητες ή εικόνες με πληροφοριακό χαρακτήρα. Παράλληλα, διακρίνονται κάποιες συστάδες, που επιβεβαιώνουν πως το κύριο στοιχείο που χωρίζει τις δύο ευρύτερες ομάδες είναι η μονοτροπικότητα για την επάνω και η πολυτροπικότητα (εικόνα και κείμενο) για την κάτω.

Εικόνα 4. Ενδεικτικές συστάδες της μονοτροπικής ομάδας που εστιάζουν στη δημόσια παρουσία της Τζόρτζια Μελόνι: συστάδες 4 (αριστερά), 5 (κέντρο), 6 (δεξιά).

Μικρές, ίσως, αλλά ουσιαστικές διαφοροποιήσεις διαμορφώνουν το περιεχόμενο των συστάδων. Έτσι, στην ομάδα που περιλαμβάνει τις μονοτροπικές εικόνες, οι συστάδες στην αριστερή πλευρά (εικόνα 4) διαμορφώνουν διαφορετικές εκδοχές της ευρύτερης κατηγορίας εικόνων που αναφέρονται στη δημόσια παρουσία της Μελόνι εικόνες εξωτερικών χώρων (συστάδα 4), οι οποίες συνήθως απεικονίζουν εμβληματικά τοπόσημα, με ή χωρίς πρόσωπα. Σε αρκετές από αυτές περιλαμβάνονται σημαίες. Αντίθετα, η συστάδα 5 περιλαμβάνει κυρίως εικόνες εσωτερικών χώρων με έντονα χρώματα, κυρίως σε στούντιο της τηλεόρασης. Τέλος, η συστάδα 6 περιλαμβάνει εικόνες με την Μελόνι στο προσκήνιο χαμογελαστή και πίσω ή γύρω της ένα μεγάλο πλήθος.

Οι συστάδες στη δεξιά πλευρά της μεγάλης ομάδας εικόνων αναφέρονται στην ιδιωτική ζωή της Ιταλίδας πρωθυπουργού (εικόνα 5). Φίλοι και συγγενείς, κατοικίδια, πίτσες και μακαρονάδες συνθέτουν το περιεχόμενο των αντίστοιχων συστάδων.

Εικόνα 5. Ενδεικτικές συστάδες της μονοτροπικής ομάδας που εστιάζουν στη ιδιωτική ζωή της Τζόρτζια Μελόνι: συστάδες 12 (αριστερά), 13 (δεξιά).

Αντίθετα, οι συστάδες στην πολυτροπική ομάδα εμφανίζουν μεγάλο βαθμό ομοιότητας, καθώς αποτελούνται από κείμενα και εικόνες που θυμίζουν τις «κάρτες» τις οποίες χρησιμοποιούν τα τηλεοπτικά δελτία ειδήσεων, με το πρόσωπο μίας ομιλήτριας και αποσπάσματα από τις δηλώσεις της (Εικόνα 6). Τέτοιες εικόνες έχουν χαρακτηριστεί στη βιβλιογραφία ως web cards (διαδικτυακές κάρτες). Όπως σημείωνε ο Νοβέλι (Novelli, 2019), οι διαδικτυακές κάρτες χαρακτηρίζονται από ευρύτατη και σχεδόν καθημερινή παραγωγή, φέρνοντας κοντά και συσκοτίζοντας τα όρια σαφών τυπολογιών της πολιτικής επικοινωνίας (ατζέντα, πρόγραμμα, δήλωση κλπ.).

Εικόνα 6. Ενδεικτικές συστάδες της πολυτροπικής ομάδας: συστάδες 6 (αριστερά), 8 (κέντρο), 7 (δεξιά).

Μαρίν Λεπέν

Η Μαρίν Λεπέν έχει δέκα και μισό χρόνια παρουσία στο Instagram και με λίγο παραπάνω από 2.000 φωτογραφίες φαίνεται να δημοσιεύει σχεδόν μία φωτογραφία κάθε δύο ημέρες. Ένα τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα, που στο μεγαλύτερο μέρος του ήταν πρόεδρος του Εθνικού Μετώπου (Front National), Ευρωβουλευτής ως το 2017, και υποψήφια Πρόεδρος της Γαλλικής Δημοκρατίας, φαίνεται να υπόσχεται ποικιλία τόσο στο περιεχόμενο των εικόνων όσο και στις επικοινωνιακές στρατηγικές τις οποίες κλήθηκαν να υποστηρίξουν, ανάλογη με εκείνη της Τζόρτζια Μελόνι. Ωστόσο, η μικρότερη έμφαση στην πλατφόρμα του Instagram δεν ανταποκρίνεται σε μια τέτοια προσδοκία, καθώς μόνο 8 συστάδες αναγνωρίζονται υπολογιστικά στο σώμα των εικόνων που χρησιμοποιεί (Πίνακας 3).

Πίνακας 3. Το corpus της Marine Le Pen

Μαρίν Λεπέν	Σύνολο Εικόνων
Εικόνες	2.094
Συστάδες	8
«Θόρυβος»	940
«Θόρυβος» ως ποσοστό	44,9%

Στο διάγραμμα των εικόνων της Λεπέν μπορούμε να διακρίνουμε κάποιες μικρές συνομαδώσεις εικόνων, όμως η γενική εικόνα αποτυπώνει ένα χαλαρά σκορπισμένο χάος. Πράγματι, το 44,9% των εικόνων εμπίπτουν στην κατηγορία του «θορύβου», καθώς δεν μπορεί ο αλγόριθμος να τις κατατάξει σε κάποια από τις υπόλοιπες συστάδες.

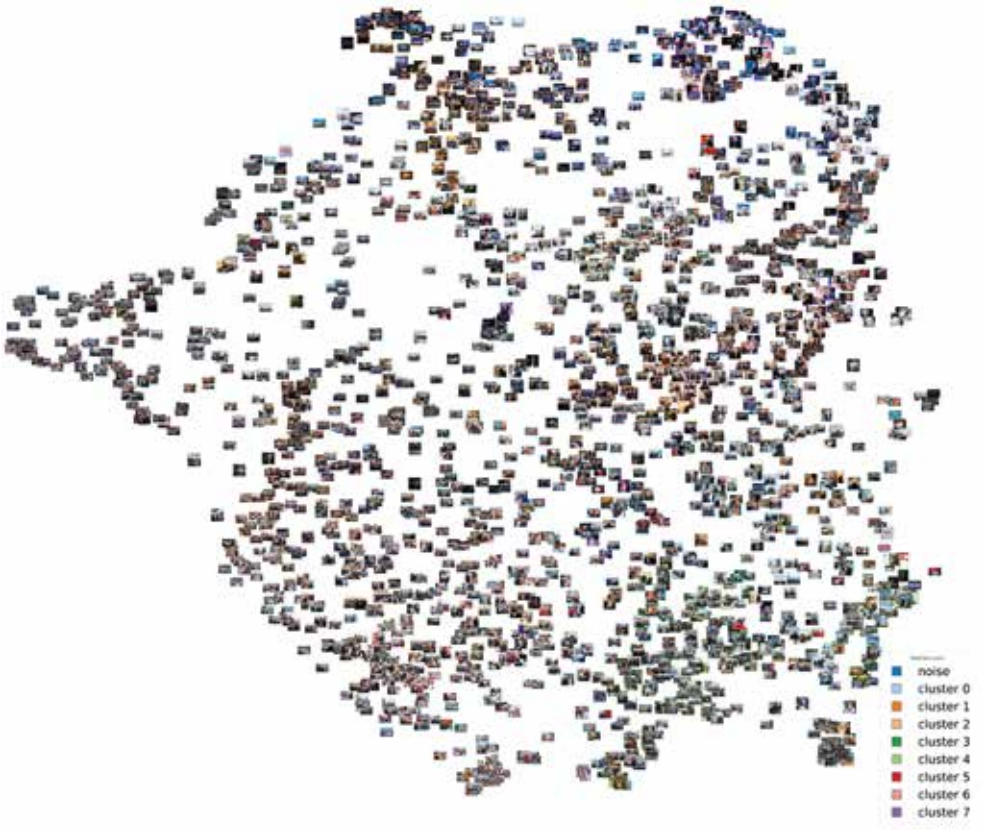

Εικόνα 7. Το σώμα εικόνων της Μαρίν Λεπέν στο Instagram, ταξινομημένο σύμφωνα με την οπτική ομοιότητα των εικόνων με τον αλγόριθμο HDBSCAN.

Εδώ αποτυπώνεται η συνολική κατανομή του οπτικού υλικού της Μαρίν Λεπέν με βάση την ομοιότητα των εικόνων. Σε αντίθεση με την περίπτωση της Τζόρτζια Μελόνι, δεν διακρίνονται μεγάλες και σαφώς οριοθετημένες συγκεντρώσεις, αλλά ένα περισσότερο διάχυτο και κατακερματισμένο οπτικό πεδίο. Η εικόνα αυτή υποδηλώνει ότι το περιεχόμενο του λογαριασμού εμφανίζει μεγαλύτερη ποικιλία και λιγότερο επαναλαμβανόμενα οπτικά μοτίβα, γεγονός που καθιστά δυσκολότερη την ομαδοποίησή του σε συνεκτικές κατηγορίες.

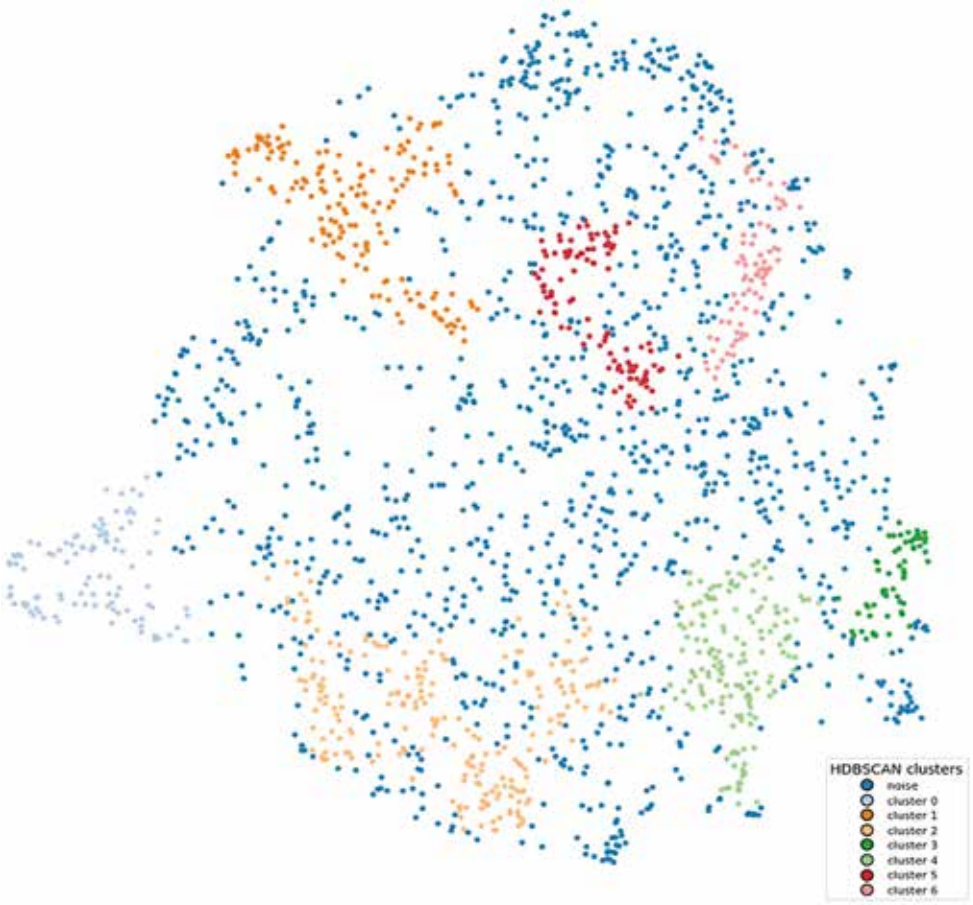

Εικόνα 8. Οι συστάδες στο σώμα των εικόνων της Μαρίν Λεπέν στο Instagram. Με σκούρο μπλε απεικονίζονται οι εικόνες που δεν ταξινομούνται σε κάποια από τις συστάδες («θόρυβος»).

Στην Εικόνα 8 παρατηρούμε τις «οιονεί κατηγορίες» έτσι όπως παρουσιάζονται οι συστάδες που εντοπίζει ο αλγόριθμος, καθώς και το σύνολο των εικόνων που δεν εντάσσονται σε αυτές. Στην συγκεκριμένη περίπτωση, οι συστάδες είναι λιγότερες και μικρότερες σε σχέση με την περίπτωση της Μελόνι, ενώ μεγάλο μέρος των εικόνων κατανέμεται στον «θόρυβο». Το γεγονός ότι το 44,9% των εικόνων δεν ταξινομείται σε κάποια συστάδα επιβεβαιώνει ότι το οπτικό περιεχόμενο είναι περισσότερο ετερογενές και λιγότερο δομημένο σε επαναλαμβανόμενα μοτίβα.

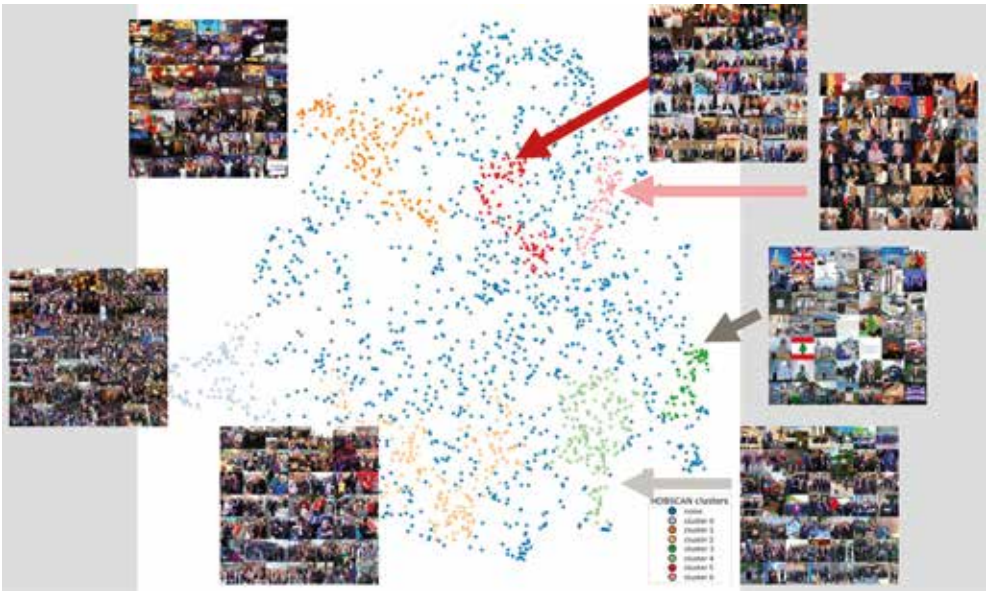

Εικόνα 9. Ενδεικτικά παραδείγματα εικόνων από επιλεγμένες συστάδες του σώματος δεδομένων της Μαρίν Λεπέν.

Οι συστάδες που δημιουργούνται από την οπτικοποίηση των δημοσιευμένων εικόνων της Λεπέν (Εικόνα 9), αντιστοιχούν σε διαφορετικούς τύπους εικόνων, όπως δημόσιες εμφανίσεις, πολιτικές συγκεντρώσεις ή πορτρέτα, χωρίς όμως να εμφανίζουν την ίδια συνοχή και επαναληψιμότητα που παρατηρείται σε άλλες περιπτώσεις. Αυτό ενισχύει την εικόνα ενός πιο διάσπαρτου και λιγότερο ομογενοποιημένου οπτικού λόγου. Σε σύγκριση με την περίπτωση της Τζόρτζια Μελόνι, το σώμα εικόνων της Μαρίν Λεπέν εμφανίζει μικρότερο βαθμό οργάνωσης σε διακριτά μοτίβα και μεγαλύτερη διάχυση, γεγονός που υποδηλώνει διαφοροποιημένες στρατηγικές οπτικής πολιτικής επικοινωνίας.

Ένα χαρακτηριστικό των εικόνων που χρησιμοποιούνται στο προφίλ της Μαρίν Λεπέν είναι η απουσία στιγμιότυπων οθόνης (screenshots) καθώς και αυτών που ονομάσαμε πολυτροπικές εικόνες, δηλαδή εικόνων που συνδυάζουν οπτικά και γλωσσικά στοιχεία, π.χ αναρτήσεις τύπου κάρτας με ενσωματωμένο κείμενο (web cards). Έτσι το σύνολο των συστάδων φαίνεται να αναπαράγει πραγματικές κατηγορίες, οι οποίες στο σύνολό τους αφορούν αποκλειστικά τη δημόσια εικόνα και τη δημόσια παρουσία της πολιτικού, όχι όμως και την ιδιωτική της πλευρά.

Δύο συστάδες (εικόνα 10) αποτελούνται από εικόνες που παρουσιάζουν τη Λεπέν περιτριγυρισμένη από πλήθη, όμως στη δεύτερη αυτό που ξεχωρίζει είναι η συχνή παρουσία βρεφών στην αγκαλιά της ή παιδιών με τα οποία συνομιλεί η πολιτικός. Και στις δύο συστάδες αναδύεται η εικόνα της πολιτικού, η οποία αναμειγνύεται με το πλήθος ως ίση προς ίσους – και η οποία δε διστάζει να εκδηλώσει τη θηλυκή, τη μητρική, τη στοργική της πλευρά όταν βρίσκονται παιδιά κοντά της.

Εικόνα 10. Συστάδες που απεικονίζουν την Μαρίν Λεπέν περιτριγυρισμένη από πλήθος (αριστερά: συστάδα 0) και με παιδιά (δεξιά: συστάδα 2)

Οι υπόλοιπες συστάδες (Εικόνα 11) συγκεντρώνουν εικόνες που παρουσιάζουν τη Λεπέν:

Σε επίσημες εκδηλώσεις σε ανοιχτό χώρο, συχνά με την τρίχρωμη κορδέλα της Γαλλικής Δημοκρατίας και ανάμεσα σε άλλους επισήμους. Είναι οι πιο επίσημες εικόνες, εκείνες που μιλάνε για την πρόεδρο του κόμματος, την Ευρωβουλευτή, και κυρίως την υποψήφια Πρόεδρο, που συνομιλεί με τις Αρχές, συμμετέχει σε εθνικές τελετές μνήμης, καταθέτει στεφάνια, της αποδίδονται τιμές από αγήματα κλπ.

Σε εσωτερικούς χώρους, σε στούντιο τηλεόρασης, σε συναντήσεις μέσα σε δημόσιους χώρους και χώρους που σχετίζονται με την εξουσία, ή στο βήμα να μιλά δημόσια. Στη συστάδα που βρίσκεται στο κέντρο η Λεπέν εμφανίζεται σε συναντήσεις με επισήμους, όρθια πλάι τους (ακόμα και με τον Πρόεδρο Μακρόν), ή σε πάνελ περιστοιχισμένη και από 2-3 άλλα άτομα. Πρόκειται και πάλι για επικοινωνία, όπου η Λεπέν είναι πρωταγωνίστρια ανάμεσα σε άλλους.

Σε κατά κύριο λόγο κοντινά πορτρέτα της πολιτικού που χαμογελά στην κάμερα.

Εικόνα 11. Ενδεικτικές συστάδες από το σώμα εικόνων της Μαρίν Λεπέν: σε εκδηλώσεις σε ανοιχτό χώρο (αριστερά, συστάδα 3), σε εσωτερικούς χώρους (κέντρο, συστάδα 6), και πορτραίτα (δεξιά, συστάδα 7).

Η συστάδα 6, παρουσιάζει επίσης και τη διεθνή παρουσία της Λεπέν μέσα από εμβληματικά διεθνή τοπόσημα, σημαίες άλλων κρατών, και συμμετοχή σε καθημερινές δραστηριότητες της ίδιας της πολιτικού σε αυτούς τους τόπους.

Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να πούμε πως οι εικόνες των συστάδων συγκροτούν πραγματικές κατηγορίες μιας δημόσιας εικόνας που προβάλλει την πολιτικό ως λαοφιλή, ως στοργική μητέρα/γυναίκα, ως δημόσιο πρόσωπο, ως σημαίνουσα προσωπικότητα που καλείται στα Μέσα ή μιλά από το βήμα, ως συνομιλήτρια σημαντικών προσώπων, ως διεθνή πολιτικό. Η επικοινωνιακή στρατηγική φαίνεται εστιασμένη και δωρική, σε αντίθεση με εκείνη της Meloni.

Άλις Βάιντελ

Η Αλις Βάιντελ έχει οκτώμισι χρόνια παρουσία στο Instagram και με 1.019 φωτογραφίες φαίνεται να δημοσιεύει σχεδόν μία φωτογραφία κάθε δυόμισι ημέρες (Πίνακας 4). Το προφίλ της στο Instagram εγκαινιάστηκε λίγο μετά την εκλογή της ως αντιπροέδρου στο ακροδεξιό κόμμα AfD (Εναλλακτική για την Γερμανία). Μερικούς μήνες αργότερα εξελέγη στην Ομοσπονδιακή Βουλή (Bundestag) και διετέλεσε επικεφαλής της Κοινοβουλευτικής της Ομάδας. Το 2022 εξελέγη συμπρόεδρος του κόμματος. Χωρίς να διαθέτει το πλούσιο πολιτικό βιογραφικό των δύο προηγούμενων πολιτικών, αποτελεί μια ισχυρή πολιτικό στη χώρα της: το εξωκοινοβουλευτικό κόμμα του 4,7% που παρέλαβε ως την ηγεσία της λάμβανε το 10,4% στις εθνικές εκλογές του 2021 και 15,9% στις Ευρωεκλογές του 2024.

Όπως και για τη Λεπέν, έτσι και για τις εικόνες που περιλαμβάνονται στο σώμα τεκμηρίων της Βάιντελ μόνο 5 συστάδες αναγνωρίζονται υπολογιστικά.

Πίνακας 4. Το σώμα εικόνων της Άλις Βάιντελ

Άλις Βάιντελ	**Σύνολο Εικόνων**
Εικόνες	1.019
Οιονεί κατηγορίες	5
«Θόρυβος»	196
«Θόρυβος» ως ποσοστό	19,2%

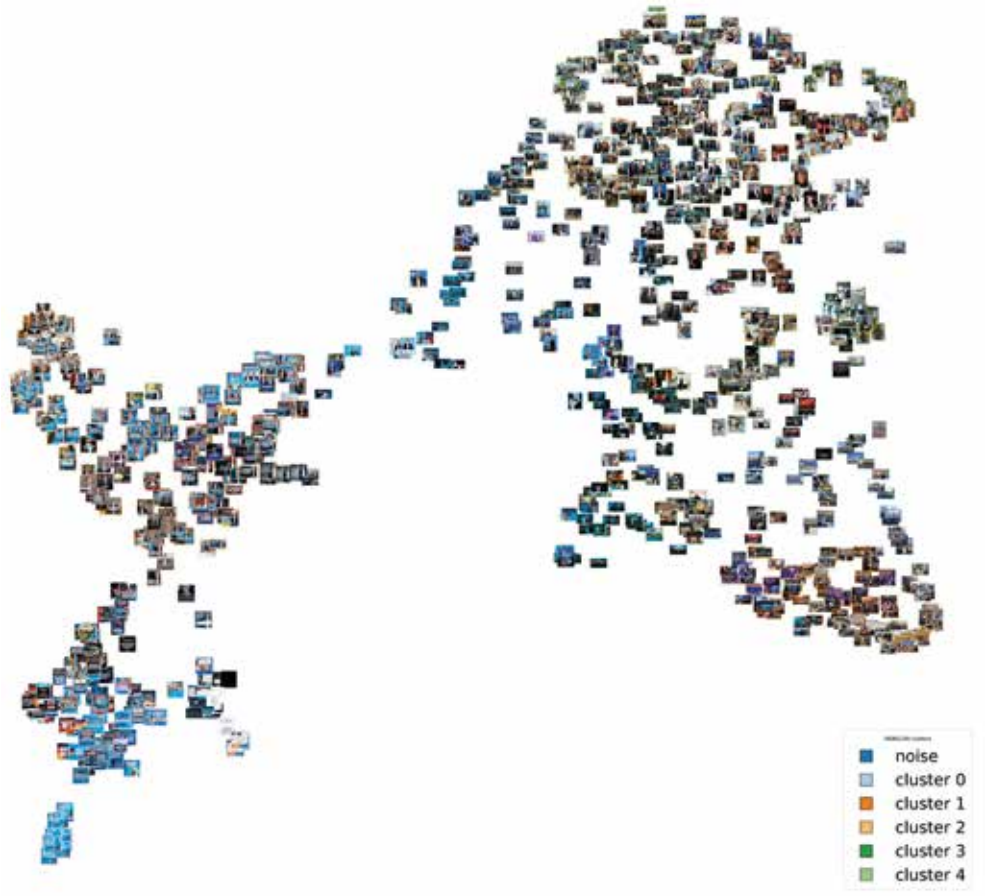

Εικόνα 12. Το σώμα εικόνων της Άλις Βάιντελ στο Instagram, ταξινομημένο σύμφωνα με την οπτική ομοιότητα των εικόνων με τον αλγόριθμο HDBSCAN.

Στην περίπτωση της Άλις Βάιντελ παρατηρείται διαφοροποίηση σε σχέση με τη Μαρίν Λεπέν, καθώς εμφανίζονται πιο σαφώς οριοθετημένες συγκεντρώσεις εικόνων, ενώ παράλληλα διατηρείται και ένα σημαντικό τμήμα διάχυτου περιεχομένου. Η εικόνα αυτή υποδηλώνει έναν ενδιάμεσο βαθμό οργάνωσης του οπτικού λόγου: αφενός εμφανίζονται επαναλαμβανόμενα μοτίβα που συγκροτούν συγκεκριμένες ομάδες εικόνων, αφετέρου διατηρείται μια σχετική ετερογένεια που δεν επιτρέπει την πλήρη ομαδοποίηση του σώματος των εικόνων.

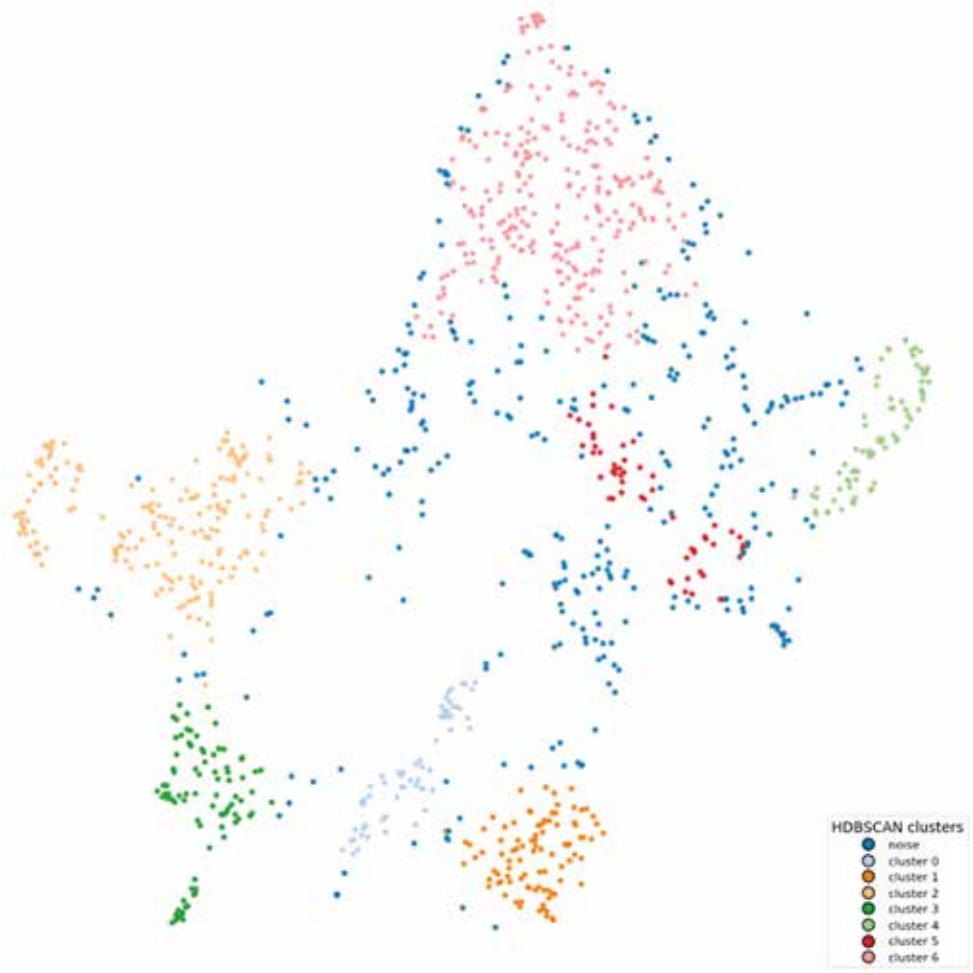

Εικόνα 13. Οι συστάδες του σώματος των εικόνων της Άλις Βάιντελ στο Instagram. Με σκούρο μπλε απεικονίζονται οι εικόνες που δεν ταξινομούνται σε κάποια από τις συστάδες («θόρυβος»).

Σε σύγκριση με την περίπτωση της Λεπέν, οι συστάδες εμφανίζονται πιο συμπαγείς και ευδιάκριτες, γεγονός που υποδηλώνει μεγαλύτερη συνοχή σε συγκεκριμένους τύπους οπτικού περιεχομένου. Παράλληλα, εξακολουθεί να υπάρχει ένα σημαντικό ποσοστό εικόνων που κατανέμεται στον «θόρυβο», γεγονός που δείχνει ότι, παρά την ύπαρξη οργανωμένων μοτίβων, το οπτικό περιεχόμενο διατηρεί έναν βαθμό ποικιλίας και μη προβλεψιμότητας.

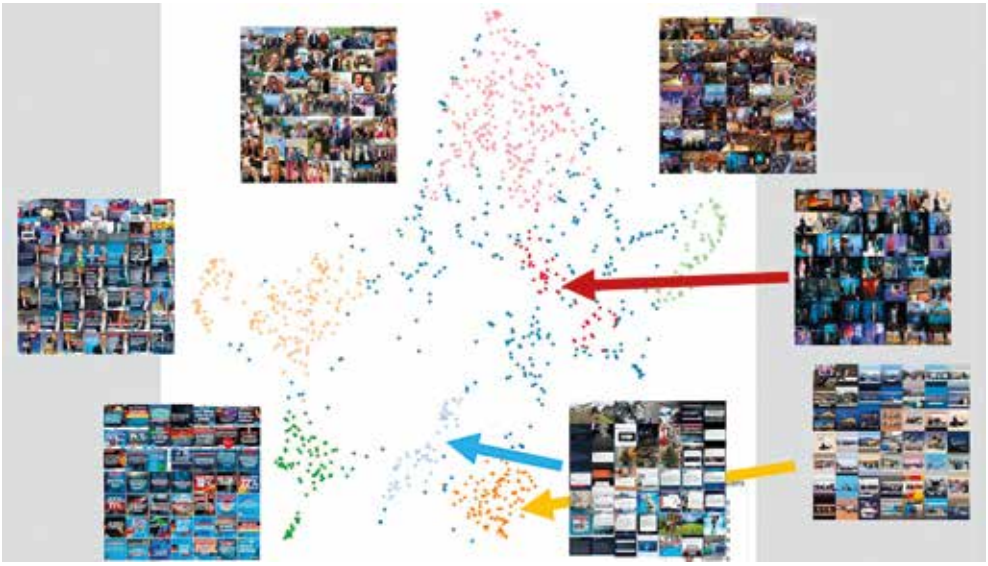

Εικόνα 14. Ενδεικτικά παραδείγματα εικόνων από επιλεγμένες συστάδες του σώματος εικόνων της Άλις Βάιντελ.

Οι συστάδες εδώ (Εικόνα 14) φαίνεται να αντιστοιχούν σε επαναλαμβανόμενα οπτικά μοτίβα, όπως δημόσιες εμφανίσεις, πολιτικές δραστηριότητες και πιο προσωποποιημένες εικόνες. Σε σύγκριση με την περίπτωση της Μαρίν Λεπέν, οι κατηγορίες αυτές εμφανίζουν μεγαλύτερη συνοχή, χωρίς ωστόσο να φτάνουν τον βαθμό οργάνωσης που παρατηρείται στην περίπτωση της Τζόρτζια Μελόνι.

Εικόνα 15. Συστάδες από το corpus της Άλις Βάιντελ με πολυτροπικό περιεχόμενο: συστάδες 0 (αριστερά, screenshots), και 1 (δεξιά, web cards).

Και εδώ, όπως και στην περίπτωση της Μελόνι, αποτυπώνεται μία διάκριση των εικόνων: από τη μία πλευρά, δύο συστάδες περιλαμβάνουν πολυτροπικές εικόνες, όπως αφίσες ή οπτικό υλικό που αναπαράγεται στα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης με τις θέσεις του κόμματος, πορτραίτα πολιτικών ηγετικών προσώπων συνοδευόμενα από σύντομα κείμενα, (αναρτήσεις τύπου κάρτας με ενσωματωμένο κείμενο), καθώς και στιγμιότυπα οθόνης που συνήθως συνδυάζουν εικόνα και κείμενο (Εικόνα 15).

Εικόνα 16. Συστάδες από το corpus της Άλις Βάιντελμε μονοτροπικό περιεχόμενο: συστάδες 2 (αριστερά, κομματικές εκδηλώσεις), 3 (κέντρο, ομιλίες από το βήμα) και 4 (δεξιά, πιο προσωπικές στιγμές).

Από την άλλη πλευρά, τρεις συστάδες συγκεντρώνουν μονοτροπικές εικόνες: Από λιγότερο επίσημες φωτογραφίες, ακόμα και της ιδιωτικής της ζωής (π.χ. με φίλους), σε κομματικές εκδηλώσεις με κοινό, και σε σκηνές όπου η Βάιντελ ή άλλοι πολιτικοί του κόμματός της εμφανίζονται να μιλούν από το βήμα ή να δίνουν συνεντεύξεις στα στούντιο της τηλεόρασης (Εικόνα 16).

Συμπεράσματα

Οι τρεις ακροδεξιές γυναίκες πολιτικοί, με ισχυρή παρουσία καθεμιά στο εθνικό της πλαίσιο – η Τζόρτζια Μελόνι ως Πρωθυπουργός της Ιταλίας, η Μαρίν Λεπέν ως κεντρική διεκδικήτρια της Προεδρίας της Γαλλικής Δημοκρατίας και η Άλις Βάιντελ ως επικεφαλής ενός κόμματος με αυξανόμενη εκλογική επιρροή – διαμορφώνουν διακριτά μοντέλα οπτικής πολιτικής επικοινωνίας στην πλατφόρμα του Instagram.

Η Μελόνι και η Βάιντελ αξιοποιούν περισσότερο τις δυνατότητες της πλατφόρμας, προκειμένου να εφαρμόσουν μια πολυτροπική προσέγγιση που συνδυάζει φωτογραφικό και εικονογραφημένο περιεχόμενο, ενώ η Λεπέν εμφανίζεται πιο συντηρητική, χρησιμοποιώντας κυρίως αναρτήσεις φωτογραφιών. Η διαφοροποίηση αυτή καταδεικνύει ότι η επιλογή του μέσου, δεν συνιστά απλώς μια τεχνική επιλογή, αλλά υποδηλώνει κατ΄ επέκταση βαθύτερες επικοινωνιακές στρατηγικές.

Αρχικά, η Μελόνι προβάλλει ένα σύνθετο και υβριδικό οπτικό αφήγημα, στο οποίο συνυπάρχουν η δημόσια και η ιδιωτική σφαίρα. Εναλλάσσεται μεταξύ στιγμών από

την καθημερινότητά της και στιγμών από υψηλού επιπέδου πολιτικές συναντήσεις. Σε μικρότερο βαθμό, η Βάιντελ ενσωματώνει στοιχεία τέτοιας προσωποποίησης, διατηρώντας ωστόσο μια πιο πειθαρχημένη και κομματικά προσανατολισμένη οπτική στρατηγική.

Αντίθετα από τις προαναφερθείσες, η Λεπέν περιορίζει συστηματικά την εικονογραφία της στη δημόσια παρουσία, συγκροτώντας πιο σταθερές και αναγνωρίσιμες μορφές πολιτικής εικόνας, εγγύτερες σε τυποποιημένες αναπαραστάσεις που παραπέμπουν στην εποχή των *Μυθολογιών* του Ρολάν Μπάρτ (Barthes, 1957/1972).

Με αυτή την έννοια, η Λεπέν φαίνεται να κινείται πιο κοντά σε μια «μυθολογική» λογική πολιτικής εικόνας, όπου η εξουσία φυσικοποιείται μέσα από επαναλαμβανόμενες και οικείες οπτικές φόρμες. Αντίθετα, η Μελόνι προσεγγίζει περισσότερο τη λογική των συναισθηματικών κοινών (*affective publics*), όπως την περιγράφει η Παπαχαρίση (Papacharissi), κινητοποιώντας συναισθήματα και οικοδομώντας σχέσεις οικειότητας μέσω της υβριδικής ανάμειξης δημόσιου και ιδιωτικού. Η Βάιντελ καταλαμβάνει μια ενδιάμεση θέση, συνδυάζοντας στοιχεία και των δύο προσεγγίσεων.

Εν κατακλείδι, αν και το Instagram αποτελεί μια πλατφόρμα παγκόσμιας εμβέλειας, οι τρεις πολιτικοί το αξιοποιούν για την ενίσχυση εθνικά προσανατολισμένων και ιδεολογικά φορτισμένων ταυτοτήτων. Με τον τρόπο αυτό, μια κατεξοχήν παγκόσμια ψηφιακή υποδομή μετατρέπεται σε εργαλείο ενίσχυσης τοπικιστικών και εθνοκεντρικών αφηγήσεων, αναδεικνύοντας ότι η απο-παγκοσμιοποίηση δεν συνεπάγεται απομάκρυνση από τα ψηφιακά Μέσα, αλλά τη στρατηγική επαναχρησιμοποίησή τους για την ενδυνάμωση του εθνικού, του αποκλειστικού λόγου και του «εμείς».

Με τον τρόπο αυτό, η πολιτική εικόνα δεν λειτουργεί απλώς ως μέσο αναπαράστασης, αλλά ως βασικός μηχανισμός διαμόρφωσης ταυτότητας, συναισθηματικής κινητοποίησης και νομιμοποίησης του πολιτικού λόγου στη σύγχρονη ψηφιακή δημόσια σφαίρα. Υπό αυτή την έννοια, δεν μπορεί να προσεγγιστεί ως μεμονωμένη μονάδα ανάλυσης, αλλά ως μια δυναμική αφηγηματική διαδικασία που εξελίσσεται στον χρόνο.

Βιβλιογραφία

Aldamen, Y. (2023). Xenophobia and hate speech towards refugees on social media: Reinforcing causes, negative effects, defense and response mechanisms against that speech. *Societies, 13*(4), 83.

Arzheimer, K. (2015). The AfD: Finally a successful right-wing populist eurosceptic party for Germany? *West European Politics, 38*(3).

Barthes, R. (1972). *Mythologies*. New York: Hill and Wang, pp. 62–64, 109–159.

Danowski, J. A., & Park, H. W. (2025). Deglobalization trends and communication variables: A multifaceted analysis from 2009 to 2023. *Information, 16*(5), 403.

Demertzis, N. (2020). *Political emotions: The affective turn in contemporary political communication*. London: Routledge.

Flew, T., & Iosifidis, P. (2020). Populism, globalisation and social media. *International Communication Gazette, 82*(1), 7–25.

Garg, S. (2021). Determinants of deglobalization: A hierarchical model to explore their interrelations as a conduit to policy. *Journal of Policy Modeling, 43*(2), 433–447.

Hillebrand, E. E. (2010). Deglobalization scenarios: Who wins? Who loses? *Global Economy Journal, 10*(2), 1850197.

Ivaldi, G. (2018). Contesting the EU in times of crisis: The Front National and politics of euroscepticism in France. *Politics, 38*(3), 278–294.

King, A. (2024). Pacifying the nation? Youth, MSI martyrs, and Meloni's memory politics. *Italian Culture, 42*(2), 298–308.

Kornprobst, M., & Paul, T. V. (2021). Globalization, deglobalization and the liberal international order. *International Affairs, 97*(5), 1305–1316.

Manovich, L. (2020). *Cultural analytics*. MIT Press.

Melito, F. (2025). The revival of thin-centred nationalism: The case of Fratelli d'Italia. *Contemporary Italian Politics*, 1–18.

Novelli, E. (2019). Visual political communication in Italian electoral campaigns. In *Visual political communication* (pp. 145–163). Cham: Springer.

Papacharissi, Z. (2015). *Affective publics: Sentiment, technology, and politics*. Oxford University Press.

Papacharissi, Z. (2016). Affective publics and structures of storytelling: Sentiment, events and mediality. *Information, Communication & Society, 19*(3), 307–324.

Papathanassopoulos, S., Karadimitriou, A., Souliotis, D., & Rousopoulos, V. (2025). Social media campaigning in Greece: The case of the 2023 national parliamentary elections. *Journalism and Media, 6*(3), 142.

Pleios, G. (2021). *Fake news: Παραποιημένες ειδήσεις*. Αθήνα: Gutenberg.

Poulakidakos, S. (2024). Greek political leaders on TikTok: Crafting visual bonds in election and non-election times. *Humanities and Social Sciences Communications, 11*(1), 1–9.

Poulakidakos, S., & Giannouli, I. (2019). Greek political leaders on Instagram: Between "soft" and "hard" personalization. In *Visual political communication* (pp. 187–206). Cham: Springer.

Rodríguez-Temiño, I., & Almansa-Sánchez, J. (2021). The use of past events as political symbols in Spain: The example of Vox and the need for a new archaeology of ethnicity. *International Journal of Heritage Studies, 27*(10), 1064–1078.

Rodrik, D. (2011). *The globalization paradox*. Oxford: Oxford University Press.

Russmann, U., Svensson, J., & Larsson, A. O. (2019). Political parties and their pictures: Visual communication on Instagram in Swedish and Norwegian election campaigns. In *Visual political communication* (pp. 119–144). Cham: Springer.

Schroeder, R. (2019). Digital media and the entrenchment of right-wing populist agendas. *Social Media + Society, 5*(4), 2056305119885328.

Steven, M. (2025). The European Conservatives and Reformists (ECR): 'Eurorealism' in the ninth European Parliament. *The Journal of Legislative Studies*, *31*(2), 384–398. https://doi.org/10.1080/13572334.2024.2448933

Strand, R. T., & Schill, D. (2019). The visual presidency of Donald Trump's first hundred days: Political image-making and digital media. In *Visual political communication* (pp. 167–186). Cham: Springer.

Taggart, P., & Szczerbiak, A. (2002). Europeanisation, euroscepticism and party systems: Party-based euroscepticism in the candidate states of Central and Eastern Europe. *Perspectives on European Politics and Society*, *3*(1), 23–41. https://doi.org/10.1080/15705850208438827

van Dijck, J., & Poell, T. (2013). Understanding social media logic. *Media and Communication, 1*(1), 2–14.

Wodak, R. (2015). *The politics of fear: What right-wing populist discourses mean*. London: Sage.

Zararsiz, Ö. F., & Ayaşlioğlu, E. (2025). Populist politicians' representations of the people: A comparative visual content analysis of candidates' Instagram posts in 2023 Turkish general elections. *Communication and the Public, 10*(4), 292–310.

Λαϊκιστικός λόγος και νέα μέσα στην εποχή της απο-παγκοσμιοποίησης: θεωρητικές προσεγγίσεις και εμπειρικές όψεις – Η ψηφιακή εκδήλωση του τραμπισμού στο πρώτο πανδημικό κύμα

Βασίλης Ρουσόπουλος

Περίληψη

Η παρούσα μελέτη διερευνά τη σχέση μεταξύ λαϊκισμού, ψηφιακών Μέσων και συναισθηματικής πολιτικής στο πλαίσιο των μετασχηματισμών της δημόσιας σφαίρας στην εποχή της απο-παγκοσμιοποίησης. Αρχικά, αναπτύσσεται ένα εκτενές θεωρητικό πλαίσιο που προσεγγίζει τον λαϊκισμό ως ιδιαίτερη μορφή πολιτικού λόγου και ως πολιτικό ύφος, με έμφαση στη διχοτομική αναπαράσταση της κοινωνίας μέσα από το σχήμα «λαός-ελίτ», καθώς και στη συναισθηματική κινητοποίηση του εκλογικού σώματος. Στη συνέχεια, εξετάζεται ο ρόλος των ψηφιακών Μέσων ως πεδίων συναισθηματικής πολιτικής και αναδιαμόρφωσης της δημόσιας σφαίρας, όπου η πολιτική επικοινωνία οργανώνεται γύρω από προσωποκεντρικές και συγκρουσιακές πρακτικές. Σε εμπειρικό επίπεδο, η μελέτη εστιάζει στην περίπτωση του Ντόναλντ Τραμπ, αναλύοντας επιλεγμένες αναρτήσεις του στο τότε Twitter κατά την πρώτη φάση της πανδημίας Covid-19 (Απρίλιος – Μάιος 2020). Η ανάλυση αναδεικνύει πώς ο ψηφιακά διαμεσολαβημένος λαϊκιστικός λόγος αξιοποιεί τη συνωμοσιολογία, τη συγκρουσιακή ρητορική και τη δραματοποίηση της κρίσης ως μηχανισμούς πολιτικής ταύτισης και απονομιμοποίησης των θεσμών. Τα συμπεράσματα επισημαίνουν τις προκλήσεις που θέτει ο ψηφιακός λαϊκισμός για τη δημοκρατική δημόσια σφαίρα.

Εισαγωγή

Η συζήτηση για τον λαϊκισμό επανέρχεται με ιδιαίτερη ένταση στον δημόσιο και ακαδημαϊκό διάλογο των τελευταίων δεκαετιών, ιδίως στο πλαίσιο των μεγάλων κοινωνικών, οικονομικών και γεωπολιτικών μετασχηματισμών που συνοψίζονται συχνά υπό τον όρο «απο-παγκοσμιοποίηση». Η σταδιακή αποδυνάμωση των πολυμερών θεσμών (Zürn, 2018), η κρίση εμπιστοσύνης προς τις πολιτικές και οικονομικές ελίτ (Inglehart & Norris, 2016), η επανανοηματοδότηση της εθνικής κυριαρχίας (Rodrik,

2011) και η εντεινόμενη πολιτισμική ανασφάλεια ευρύτερων κοινωνικών ομάδων (Brubaker, 2017) συγκροτούν ένα περιβάλλον αυξημένης πολιτικής αβεβαιότητας. Σ' αυτό το τοπίο , μορφές πολιτικού λόγου που υπόσχονται την αποκατάσταση της εθνικής κυριαρχίας και την ενδυνάμωση της λαϊκής βούλησης αποκτούν αυξημένη απήχηση (Brubaker, 2017, Mudde & Kaltwasser, 2017).

Ο λαϊκισμός, ωστόσο, δεν αποτελεί απλώς αντίδραση σε οικονομικές ή θεσμικές κρίσεις. Όπως έχει αναδειχθεί στη σχετική βιβλιογραφία, πρόκειται για φαινόμενο πολυδιάστατο, το οποίο συνδέεται με ευρύτερους μετασχηματισμούς της πολιτικής επικοινωνίας, της δημόσιας σφαίρας και της συλλογικής ταυτότητας (Moffitt, 2016 , Mudde & Kaltwasser, 2017). Η εκάστοτε κρίση δεν λειτουργεί μόνο ως υλικό υπόβαθρο, αλλά και ως συμβολικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο επαναπροσδιορίζονται οι σχέσεις μεταξύ «λαού», «ελίτ» και πολιτικής εξουσίας.

Από την πλευρά τους, τα μέσα μαζικής επικοινωνίας -και ιδίως τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης- δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν ως ουδέτεροι δίαυλοι μετάδοσης πολιτικών μηνυμάτων. Αντιθέτως, λειτουργούν ως ενεργοί συνδιαμορφωτές του πολιτικού Λόγου και της πολιτικής εμπειρίας. Η ψηφιακή δημόσια σφαίρα, βάσει της «γραμματικής» της, ευνοεί μορφές πολιτικής επικοινωνίας που απευθύνονται περισσότερο στο συναίσθημα παρά στη λογική, στην ψυχολογική ταύτιση παρά στην δομημένη επιχειρηματολογία (Papacharissi, 2015).

Χωρίς να αποτελεί αποκλειστικό προϊόν της ψηφιακής εποχής, ο λαϊκισμός φαίνεται να εμφανίζει μια ιδιαίτερη «εκλεκτική συγγένεια» (Weber, 1904/2001) με το διαδικτυακό επικοινωνιακό περιβάλλον (Gerbaudo, 2018). Οι μορφές πολιτικού Λόγου που βασίζονται στη δραματοποίηση μιας ορισμένης κρίσης ή εν γένει δυσμενούς συνθήκης , στην προσωποκεντρική ηγεσία και στην άμεση επικοινωνία με τον «λαό» προσαρμόζονται ευκολότερα στις τεχνικές και αλγοριθμικές λογικές των μέσων κοινωνικής δικτύωσης (Σεφεριάδης, 2021). Ο λαϊκισμός, επομένως, όπως όλοι οι Λόγοι και οι ιδεολογίες, δεν «γεννιέται» στα νέα Μέσα, αλλά αναδιαμορφώνεται και ενισχύεται μέσω αυτών, αποκτώντας σύγχρονους ρυθμούς, διαφορετικές μορφές έκφρασης και αυξημένη συναισθηματική ένταση.

Η παρούσα μελέτη εστιάζει, σε θεωρητικό επίπεδο, στη διερεύνηση της σχέσης μεταξύ λαϊκισμού, ψηφιακών Μέσων και συναισθηματικής πολιτικής, εντάσσοντας τη συζήτηση στο ευρύτερο πλαίσιο των μετασχηματισμών της δημόσιας σφαίρας στην εποχή της απο-παγκοσμιοποίησης. Σε δεύτερο επίπεδο, εξετάζει εμπειρικά τον τρόπο με τον οποίο η σχέση αυτή αποτυπώνεται στον πολιτικό λόγο σύγχρονων πολιτικών ηγετών, μέσα από τη μελέτη της ψηφιακής επικοινωνίας τους.

Ειδικότερα, η περίπτωση του Ντόναλντ Τραμπ προσεγγίζεται ως χαρακτηριστικό και εμβληματικό παράδειγμα ψηφιακά διαμεσολαβημένου λαϊκιστικού Λόγου. Ο Τραμπ μπορεί να χαρακτηριστεί σαφώς ως λαϊκιστής ηγέτης, καθώς η πολιτική του ρητορική συγκροτείται γύρω από τη θεμελιώδη αντιπαράθεση μεταξύ ενός «αληθινού λαού» και ενός διεφθαρμένου ή εχθρικού συστήματος ελίτ (Mudde & Kaltwasser,

2017). Ωστόσο, ο λαϊκισμός του δεν συγκροτεί μια αυτοτελή και συνεκτική ιδεολογία, αλλά διαμορφώνεται μέσα από τον συνδυασμό διαφορετικών ιδεολογικών στοιχείων, όπως ο νεοφιλελεύθερος οικονομικός λόγος και οι έντονες μορφές πολιτισμικού εθνικισμού. Το ιδεολογικό αυτό μείγμα λειτουργεί ως κεντρομόλος δύναμη που τροφοδοτεί και ενισχύει τη λαϊκιστική του ρητορική, μετατρέποντας τον λαϊκισμό σε πολιτικό πλαίσιο ενοποίησης ετερογενών πολιτικών θέσεων (Brubaker, 2017). Στο πλαίσιο αυτό, η ανάλυση αν και αναγνωρίζει τα εξαιρετικά ιδιόμορφα και ιδιάζοντα χαρακτηριστικά της περίπτωσης Τραμπ, την αντιμετωπίζει ως έκφραση ευρύτερων μετασχηματισμών που συνδέουν τον λαϊκισμό, την πολιτική ηγεσία και το ψηφιακό επικοινωνιακό περιβάλλον. Με τον τρόπο αυτό, η μελέτη επιδιώκει να συμβάλει στην κατανόηση των σύγχρονων μορφών πολιτικής επικοινωνίας και των προκλήσεων που αυτές θέτουν για τη δημοκρατική δημόσια σφαίρα.

Ο λαϊκισμός ως ιδεολογία, μορφή λόγου και πολιτικό ύφος

Η έννοια του λαϊκισμού έχει αποτελέσει αντικείμενο έντονων θεωρητικών αντιπαραθέσεων στη διεθνή βιβλιογραφία (Laclau, 2005, Mudde & Kaltwasser, 2017, Moffitt, 2016), γεγονός που αντανακλά τόσο την πολυμορφία των εμπειρικών του εκδηλώσεων όσο και τη δυσκολία εννοιολογικής του οριοθέτησης. Παρά τις διαφορετικές προσεγγίσεις, στη σύγχρονη πολιτική επιστήμη και πολιτική κοινωνιολογία έχει επικρατήσει η αντίληψη του λαϊκισμού ως «ιδεολογίας ισχνού πυρήνα» (thin-centered ideology), έννοια που προέρχεται από το θεωρητικό σχήμα του Freeden (1998) και αξιοποιείται συστηματικά από τον Mudde (2004), ο οποίος ορίζει τον λαϊκισμό ως μια «λεπτή» ή «αβαθή» ιδεολογία με περιορισμένο κανονιστικό περιεχόμενο, ικανή να προσκολλάται σε ευρύτερα πολιτικο-ιδεολογικά συστήματα.

Ασφαλώς, θα μπορούσε βάσιμα να υποστηριχθεί ότι πρόκειται περισσότερο για ένα ρηματικό στιλ (discursive style), με ηθικο-αισθητικές παραμέτρους ,και όχι για μια ιδεολογία, οποιασδήποτε μορφής. Πιο αναλυτικά, στη λαϊκιστική ρητορική «λαός» προβάλλεται ως φορέας αυθεντικών αξιών, κοινής λογικής και συλλογικής αρετής, ενώ οι «ελίτ» - πολιτικές, οικονομικές, πολιτισμικές ή γνωσιακές - αποδίδονται ως εκφραστές ιδιοτέλειας, παρακμής και αποξένωσης από τις πραγματικές ανάγκες της κοινωνίας. Με αυτόν τον τρόπο, ο λαϊκισμός προσφέρει ένα απλουστευτικό, διχαστικό, αλλά ισχυρό ερμηνευτικό σχήμα της κοινωνικής πραγματικότητας, το οποίο μετατρέπει σύνθετες πολιτικές και οικονομικές διαδικασίες σε ηθικοποιημένες συγκρουσιακές αφηγήσεις (Brubaker, 2017).

Η ηθική αυτή διάσταση, ωστόσο, δεν εξαντλεί το φαινόμενο. Μέρος της θεωρίας επισημαίνει ότι η ανάπτυξη λαϊκιστικών Λόγων αποτελεί συχνά λογικά αναμενόμενη απόκριση στις διευρυνόμενες κοινωνικές ανισότητες και στην αδυναμία των παραδοσιακών θεσμών να τις αντιμετωπίσουν (Brubaker, 2017, Laclau, 2005). Στο

πλαίσιο αυτό, η Σχολή του Έσεξ προσφέρει ένα ιδιαίτερα συνεκτικό θεωρητικό σχήμα, προσεγγίζοντας τον λαϊκισμό όχι αναγκαστικά ως παρέκκλιση, αλλά ως δυνάμει δημοκρατική λογική συγκρότησης της λαϊκής βούλησης απέναντι σε δομές εξουσίας που νομιμοποιούν την ανισότητα (Laclau, 2005, Mouffe, 2018). Μέσα από τη συγκεκριμένη οπτική, ο λαϊκιστικός Λόγος νοείται ως διαδικασία συγκρότησης συλλογικών ταυτοτήτων μέσω της κατασκευής αλυσίδων ισοδυναμίας και της αντιπαραβολής με έναν «Άλλο», καθιστώντας τη διχοτομία «λαός-ελίτ» θεμελιώδη μηχανισμό πολιτικής συγκρότησης (Howarth, 2000, Σταυρακάκης κ.ά, 2017, Σταυρακάκης, 2019).

Πέραν της ιδεολογικής του διάστασης, ο λαϊκισμός έχει προσεγγιστεί εκτενώς και ως ιδιαίτερη μορφή πολιτικού Λόγου. Η διάκριση είναι εδώ κρίσιμη: ο «Λόγος» εννοείται με την ιδεολογική του σημασία - ως σύστημα νοηματοδότησης της πραγματικότητας - και όχι με την υφολογική, η οποία αφορά τους τρόπους και τις μορφές της πολιτικής επικοινωνίας (Ελεφάντης, 1991/2015, Σεφεριάδης, 2021). Στο πλαίσιο αυτό, ο λαϊκιστικός Λόγος χαρακτηρίζεται από απλουστευτικά σχήματα ερμηνείας, έντονη προσωποποίηση της πολιτικής σύγκρουσης, διχοτομικές αφηγήσεις της λογικής «εμείς-αυτοί» και συστηματική επίκληση συναισθημάτων όπως ο φόβος, η οργή και η αγανάκτηση. Ο Λόγος αυτός δεν αποσκοπεί πρωτίστως στην αναλυτική κατανόηση σύνθετων κοινωνικών φαινομένων, αλλά στην ιδεολογική συγκρότηση πολιτικών υποκειμένων και στη συναισθηματική τους κινητοποίηση γύρω από έναν ηγετικό πόλο - λειτουργία που αναδεικνύεται μέσα από τα εργαλεία της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου και δη της Λογοϊστορικής Προσέγγισης (Fairclough, 2013, Wodak&Meyer, 2022).

Συμπληρωματικά προς τις ιδεολογικές και λογοκεντρικές αυτές προσεγγίσεις, αναπτύχθηκε στη βιβλιογραφία και η κατανόηση του λαϊκισμού ως πολιτικού ύφους (political style). Αν και η συστηματοποίησή της στη διεθνή βιβλιογραφία οφείλεται κυρίως στον Moffitt (2016), η σημασία του πολιτικού ύφους ως αναλυτικής κατηγορίας είχε ήδη επισημανθεί στον ελληνικό χώρο από τον Ελεφάντη (1991/2015), ενώ αντίστοιχες προβληματικές επανέρχονται και στον Σεφεριάδη (2021). Η προσέγγιση αυτή μετατοπίζει το αναλυτικό ενδιαφέρον από το «τι» της πολιτικής στο «πώς» της επιτέλεσής της, αναδεικνύοντας τον τρόπο με τον οποίο η πολιτική συγκρότηση λαμβάνει χώρα μέσα από πρακτικές επικοινωνιακής εχθροπάθειας, αντιθεσμικής στάσης και επιθετικής ρητορικής.

Σε αυτό το πλαίσιο, η πολιτική ηγεσία δεν στηρίζεται πλέον αποκλειστικά σε προγραμματικές δεσμεύσεις ή θεσμικές διαδικασίες, αλλά στη διαρκή παραγωγή συναισθηματικά φορτισμένων αφηγημάτων, τα οποία παράγουν πολιτική συνταύτιση (Burke,1969/1950) και μια ορισμένη αίσθηση κοινότητας..

Συνεπώς, η κατανόηση του λαϊκισμού ως Λόγου και πολιτικού ύφους επιτρέπει μια πολυεπίπεδη προσέγγιση του φαινομένου, ιδιαίτερα χρήσιμη για την ανάλυση σύγχρονων περιπτώσεων ψηφιακού λαϊκισμού. Η θεωρητική αυτή σύνθεση παρέχει το αναλυτικό υπόβαθρο για την εμπειρική διερεύνηση του ψηφιακού Λόγου

πολιτικών ηγετών, όπως ο Ντόναλντ Τραμπ, και για την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο ο λαϊκισμός προσαρμόζεται και ενισχύεται στο πλαίσιο των νέων μέσων και της απο-παγκοσμιοποίησης.

Ψηφιακά Μέσα, συναισθηματική πολιτική και δημόσια σφαίρα

Η μετάβαση από τα παραδοσιακά Μέσα Μαζικής Ενημέρωσηςστα ψηφιακά δίκτυα έχει επιφέρει θεμελιώδεις μεταβολές στη δομή και τη λειτουργία της δημόσιας σφαίρας. Σε αντίθεση με το συγκεντρωτικό και σχετικά ιεραρχημένο μοντέλο της μαζικής επικοινωνίας, τα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης χαρακτηρίζονται από αποσπασματικότητα, ταχύτητα και διαρκή ροή της πληροφορίας. Η πολιτική επικοινωνία μετατρέπεται κατά αυτόν τον τρόπο σε μια συνεχή αλληλουχία σύντομων, συχνά φορτισμένων μηνυμάτων, τα οποία καταναλώνονται και αναπαράγονται σε πραγματικό χρόνο, χωρίς σαφή διαχωρισμό ανάμεσα στην ενημέρωση, το σχόλιο και τη συναισθηματική έκφραση (Castells, 2012, Trottier & Fuchs, 2015).

Η πολιτική αυτή δυναμική συνδέεται άμεσα με αυτό που ο Demertzis (2020) περιγράφει ως «πολιτική κοινωνιολογία των συγκινήσεων». Τα συναισθήματα δεν αποτελούν παρεπόμενο της πολιτικής διαδικασίας, αλλά δομικό της στοιχείο - και η αναγνώριση αυτή αντανακλά μια ευρύτερη στροφή στις κοινωνικές επιστήμες: η παραδοσιακή αντιπαράθεση λόγου και συναισθήματος θεωρείται πλέον αναχρονιστική, καθώς η πολιτική δράση δεν εδράζεται αποκλειστικά στην ορθολογική κρίση, αλλά συγκροτείται μέσα από συναισθηματικές διεργασίες αδιαχώριστες από τη γνωσιακή επεξεργασία (Demertzis, 2020, Marcus, 2002).

Η συναισθηματική διάσταση της ψηφιακής πολιτικής επικοινωνίας δεν είναι ουδέτερη, αλλά συνδέεται άμεσα με τη λογική της πλατφορμοποίησης και της λεγόμενης «οικονομίας της προσοχής». Η τάση αυτή, ωστόσο, δεν αποτελεί αποκλειστικά ψηφιακό φαινόμενο: ήδη τα παραδοσιακά Μέσα Μαζικής Ενημέρωσηςευνοούσαν συναισθηματικά φορτισμένο περιεχόμενο, συμβάλλοντας στη διαμόρφωση εθνικιστικών και λαϊκιστικών λόγων (Anderson, 2006, Ελεφάντης, 1991/2015). Στο ίδιο πλαίσιο, μελετητές των μέσων και της πολιτισμικής επικοινωνίας, όπως ο Fiske (1987) και ο Thompson (1995), έχουν αναδείξει τον τρόπο με τον οποίο τα μέσα μαζικής επικοινωνίας δεν λειτουργούν απλώς ως ουδέτεροι δίαυλοι μετάδοσης πληροφορίας, αλλά ως πεδία παραγωγής νοήματος, όπου η συναισθηματική φόρτιση, η αφήγηση και η συμβολική αναπαράσταση διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση συλλογικών ταυτοτήτων και πολιτικών αντιλήψεων.

Εκείνο που διαφοροποιεί τη σύγχρονη συγκυρία είναι η ταχύτητα, η κλίμακα και κυρίως η αλγοριθμική διαμεσολάβηση της επικοινωνίας: οι ψηφιακές πλατφόρμες προκρίνουν περιεχόμενο που προκαλεί έντονες συναισθηματικές αντιδράσεις - όπως

θυμό, φόβο ή αγανάκτηση - καθώς αυτό παρουσιάζει αυξημένες πιθανότητες διάδοσης και αλληλεπίδρασης (Gerbaudo, 2018).

Στη σημερινή ψηφιακή συνθήκη, αυτή η αλληλεπίδραση εντείνεται, καθώς χαρακτηριστικά όπως η συντομία, η συνθηματολογία, η προσωποκεντρική αντιπαράθεση και η δραματοποίηση της πραγματικότητας ευνοούνται από τις αλγοριθμικές δομές των πλατφορμών. Παράλληλα, η διάδοση παραποιημένων ή ψευδών ειδήσεων εντάσσεται οργανικά σε αυτό το περιβάλλον, ενισχύοντας την πόλωση και τη συναισθηματική φόρτιση του δημόσιου λόγου (Πλειός, 2021). Κατά συνέπεια, ο πολιτικός λόγος μετατοπίζεται από την επιχειρηματολογία στη δήλωση, από τη συζήτηση στη σύγκρουση και από τη διαμεσολαβημένη εκπροσώπηση στην άμεση κατασκευή πολιτικής ταυτότητας (Moffitt, 2016).

Η αναδιάρθρωση αυτή της δημόσιας σφαίρας έχει σημαντικές συνέπειες στους όρους διεξαγωγής της επικοινωνιακής διαδικασίας. Αντί ενός ενιαίου χώρου δημόσιας διαβούλευσης, αναδύεται ένα κατακερματισμένο ψηφιακό τοπίο, αποτελούμενο από επιμέρους επικοινωνιακές κοινότητες, συχνά ιδεολογικά και συναισθηματικά ομοιογενείς. Οι κοινότητες αυτές λειτουργούν ως «θάλαμοι αντήχησης» (echo chambers), στους οποίους οι ίδιες αφηγήσεις και συναισθηματικές στάσεις ενισχύονται μέσω της αμοιβαίας επιβεβαίωσης (Khosravinik, 2017).

Η ανάλυση των ψηφιακών μέσων ως πεδίου συναισθηματικής πολιτικής και αναδιαμόρφωσης της δημόσιας σφαίρας προσφέρει, συνεπώς, το απαραίτητο θεωρητικό υπόβαθρο για την κατανόηση σύγχρονων μορφών ψηφιακού λαϊκισμού. Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσεται και η εμπειρική μελέτη του ψηφιακού λόγου του Ντόναλντ Τραμπ, ο οποίος αξιοποίησε συστηματικά τις τεχνικές δυνατότητες των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, μετατρέποντάς τα σε κεντρικό εργαλείο πολιτικής ηγεσίας και ψυχολογικής κινητοποίησης (Bonikowski, 2017).

Από τη θεωρία στην εμπειρική ανάλυση: η περίπτωση Τραμπ

Η λογική της πλατφορμοποίησης μετατοπίζει την πολιτική εξουσία από τους θεσμούς στην επικοινωνιακή εικόνα και τη διαρκή ψηφιακή έκθεση, με αποτέλεσμα η πολιτική ηγεσία να κρίνεται όχι μόνο από τις αποφάσεις της, αλλά και από τη συνεχή παρουσία της στον δημόσιο ψηφιακό χώρο. Ο ηγέτης καλείται συνεπώς να είναι διαρκώς «παρών», να σχολιάζει, να επιτίθεται και να απαντά, γεγονός που ευνοεί μορφές συγκρουσιακού και εχθροπαθούς λόγου, οι οποίες προσαρμόζονται αποτελεσματικότερα στις απαιτήσεις της ψηφιακής ορατότητας.

Ακολουθώντας αυτό το θεωρητικό υπόδειγμα, η πολιτική πορεία και επικοινωνιακή στρατηγική του Ντόναλντ Τραμπ προσφέρει ένα ιδιαίτερα γόνιμο πεδίο εμπειρικής ανάλυσης. Ο Τραμπ δεν αποτελεί έναν «καθαρό» λαϊκιστή: ο λόγος του

συνιστά ένα ετερογενές κατασκεύασμα στο οποίο συμπλέκονται νεοφιλελεύθερες οικονομικές θέσεις, εθνικιστική ρητορική και αυταρχικές, ορισμένοι αναλυτές θα έλεγαν νεοφασιστικές, τάσεις, με τον νεοσυντηρητικό (altright) χαρακτήρα να κυριαρχεί (Bonikowski, 2017, Weyland, 2021). Ακριβώς αυτή η σύνθεση κεντρομόλων ιδεολογιών - και όχι κάποιο «καθαρό» λαϊκιστικό ιδεολόγημα - είναι καθιστά τον λόγο του ιδιαίτερα αποτελεσματικό ως μηχανισμό πολιτικής κινητοποίησης, αφού αποκτά πλέον «εθνικο-λαϊκά» χαρακτηριστικά (Bonikowski, 2017).

Παράλληλα, συνιστά χαρακτηριστική περίπτωση πολιτικού που ενσωμάτωσε πλήρως τη λογική των μέσων κοινωνικής δικτύωσης στον ίδιο τον τρόπο άσκησης της πολιτικής του (McDonald, 2017. Η παρουσία του στο τότε Twitter (νυν X), αλλά και σήμερα στην πλατφόρμα Truth Social, λειτούργησε ως βασικός μηχανισμός άμεσης επικοινωνίας με το κοινό, παρακάμπτοντας παραδοσιακούς θεσμούς διαμεσολάβησης, όπως τα ΜΜΕ ή οι επίσημες ανακοινώσεις του Λευκού Οίκου[1].

Ιδιαίτερα κατά την πρώτη περίοδο της πανδημίας (Άνοιξη 2020), ο ψηφιακός Λόγος του Τραμπ αποκρυσταλλώνει βασικά χαρακτηριστικά του σύγχρονου λαϊκισμού: συνωμοσιολογικές θεωρίες, επιθετική στάση απέναντι στα παραδοσιακά Μέσα Ενημέρωσης, καλλιέργεια συνωμοσιολογικών αφηγημάτων και ρητορική σύγκρουσης με πολιτικούς αντιπάλους και θεσμούς. Η ανάλυση επιλεγμένων αναρτήσεων από αυτή την περίοδο επιτρέπει τη διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο ο λαϊκιστικός Λόγος προσαρμόζεται στις συνθήκες κρίσης και αξιοποιεί τα ψηφιακά Μέσα για τη διατήρηση πολιτικής ηγεμονίας (McDonald, 2017).

Μεθοδολογική προσέγγιση και ερευνητικός σχεδιασμός

Το εμπειρικό υλικό της έρευνας αποτελείται από επιλεγμένες αναρτήσεις (tweets) του Ντόναλντ Τραμπ από τον επίσημο λογαριασμό του στο Twitter, με χρονική εστίαση στην περίοδο Απριλίου - Μαΐου 2020. Η συγκεκριμένη χρονική συγκυρία επιλέγεται λόγω της ταυτόχρονης υγειονομικής, πολιτικής και επικοινωνιακής κρίσης που προκάλεσε η πανδημία COVID-19 στις Ηνωμένες Πολιτείες. Πρόκειται για περίοδο υψηλής πολιτικής έντασης, κατά την οποία ο πολιτικός Λόγος αποκτά αυξημένη ση-

1. Ο Donald Trump άνοιξε λογαριασμό στο Twitter τον Μάιο του 2009 και, ιδίως κατά την προεκλογική εκστρατεία του 2016 και κατά την προεδρία του, το χρησιμοποίησε εκτενώς ως βασικό πολιτικό εργαλείο, με τον ίδιο και τον Λευκό Οίκο να αντιμετωπίζουν τα tweets του ως επίσημες δηλώσεις - συνολικά, σε περίπου 12 χρόνια, ανάρτησε περί τα 57.000 tweets. Μετά τις εκλογές του 2020, μέσω Twitter αμφισβήτησε το εκλογικό αποτέλεσμα και, έπειτα από την έφοδο στο Καπιτώλιο στις 6 Ιανουαρίου 2021, ο λογαριασμός του αποκλείστηκε μόνιμα (8.1.2021) λόγω «κινδύνου περαιτέρω υποκίνησης βίας», σε μια ιστορική απόφαση. Το 2022, μετά την εξαγορά του Twitter από τον Elon Musk, ο Trump επανήλθε έπειτα από δημοσκόπηση των χρηστών (51,8% υπέρ), με την επανενεργοποίηση να γίνεται στις 20 Νοεμβρίου 2022. Σήμερα ωστόσο χρησιμοποιεί κυρίως την πλατφόρμα “Truth Social”, δικής του ιδιοκτησίας.

μασία τόσο ως εργαλείο διαχείρισης της κρίσης όσο και ως μηχανισμός πολιτικής νοηματοδότησης της πραγματικότητας. Συγκεκριμένα, συγκεντρώθηκαν συνολικά 20 αναρτήσεις[2] από τον επίσημο λογαριασμό @realDonaldTrump κατά το χρονικό διάστημα 1 Μαρτίου - 30 Μαΐου 2020, με κριτήριο επιλογής τη θεματική συνάφεια με τους ερευνητικούς άξονες: αναφορές στην πανδημία, στα ΜΜΕ, σε πολιτικούς αντιπάλους και σε θεσμικές αντιπαραθέσεις. Η συλλογή πραγματοποιήθηκε μέσω του αρχείου "Trump Twitter Archive" (Golbeck, 2020), στο οποίο περιλαμβάνεται το σύνολο των αναρτήσεων του λογαριασμού, έως τον αποκλεισμό του Τραμπ από την πλατφόρμα.

Η παρούσα μελέτη υιοθετεί ποιοτική ανάλυση του πολιτικού Λόγου, με στόχο τη διερεύνηση των ρητορικών, συμβολικών και επικοινωνιακών χαρακτηριστικών του λαϊκιστικού λόγου στο ψηφιακό περιβάλλον και ειδικότερα στον λόγο που εκφέρεται μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Υπό αυτό το πρίσμα, ο λόγος προσεγγίζεται ως πεδίο συγκρότησης νοημάτων και πολιτικών ταυτοτήτων, όπου η διάκριση «εμείς-αυτοί» και η ηθική φόρτιση των αναπαραστάσεων αποτελούν κεντρικούς μηχανισμούς νοηματοδότησης (Καραδημητρίου & Ταστσόγλου, 2025) .

Η ανάλυση εντάσσεται στο ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου (ΚΑΛ), η οποία αντιμετωπίζει τον λόγο όχι ως ουδέτερο μέσο επικοινωνίας, αλλά ως κοινωνική πρακτική άμεσα συνδεδεμένη με σχέσεις εξουσίας, ιδεολογίας και πολιτικής ταυτότητας (Fairclough, 2013, Καραδημητρίου & Ταστσόγλου, 2025). Εντός της ΚΑΛ συνυπάρχουν ωστόσο διαφορετικές μεθοδολογικές παραδόσεις που δεν πρέπει να ταυτίζονται: η προσέγγιση του Fairclough (2013) εστιάζει στη διαλεκτική σχέση Λόγου και κοινωνικής δομής, ενώ οι Wodak &Meyer (2022) έχουν αναπτύξει τη Λογοϊστορική Προσέγγιση (Discourse-Historical Approach - DHA), η οποία διαφοροποιείται ως προς την έμφαση στο ιστορικό και θεσμικό συγκείμενο παραγωγής του λόγου και στη διαχρονική του ανάλυση. Η παρούσα μελέτη ακολουθεί κατά κύριο λόγο τη DHA, αξιοποιώντας παράλληλα εργαλεία από την ευρύτερη παράδοση της ΚΑΛ.

Η επιλογή του Twitter ως βασικού ερευνητικού πεδίου δεν είναι τυχαία. Όπως έχει επισημανθεί στη σχετική βιβλιογραφία, το εν λόγω μέσο κοινωνικής δικτύωσης αποτελεί κατεξοχήν πλατφόρμα πολιτικής έκφρασης, όπου ο πολιτικός Λόγος παράγεται σε συμπυκνωμένη, άμεση και συχνά συγκρουσιακή μορφή (Kreis, 2017). Στην περίπτωση του Ντόναλντ Τραμπ, το τότε Twitter λειτούργησε ως βασικός δίαυλος άμεσης επικοινωνίας με το κοινό, παρακάμπτοντας παραδοσιακούς θεσμούς διαμεσολάβησης, όπως τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, και ενισχύοντας την προσωποπαγή διάσταση της πολιτικής επικοινωνίας (McDonald, 2017).

Τα tweets αντιμετωπίζονται στην παρούσα μελέτη ως αυτόνομα πολιτικά κείμενα, αλλά και ως τμήματα μιας ευρύτερης επικοινωνιακής στρατηγικής, ενταγμένης

2. Στο παρόν κείμενο παρατίθενται οι πιο χαρακτηριστικές εξ αυτών.

στη λογική της πλατφορμοποιημένης δημόσιας σφαίρας. Ταυτόχρονα, η ομοιογένεια του σώματος - tweets του ίδιου ατόμου, στην ίδια πλατφόρμα, σε μία και μόνη κρίσιμη περίοδο - διασφαλίζει τη συγκρισιμότητα και τη συνοχή της ανάλυσης (Fairclough, 2013). Η ανάλυση λαμβάνει υπόψη τόσο το γλωσσικό περιεχόμενο των αναρτήσεων όσο και τη μορφή τους (συντομία, χρήση κεφαλαίων, επιφωνημάτων, προστακτικής), καθώς και το ευρύτερο πολιτικό και κοινωνικό συγκείμενο εντός του οποίου παράγονται και διακινούνται (Gerbaudo, 2018, Papacharissi, 2015).

Ερευνητικά ερωτήματα και αναλυτικοί άξονες

Η ερμηνευτική ανάλυση οργανώνεται γύρω από τρία ερευνητικά ερωτήματα, καθένα από τα οποία συνοδεύεται από τα αντίστοιχα αναλυτικά εργαλεία.

ΕΕ1: Μέσω ποιας διαδικασίας ο Λόγος του Τραμπ κατασκευάζει έναν ομογενοποιημένο «λαό» και συγκροτεί εσωτερικούς και εξωτερικούς «εχθρούς», και πώς η δραματοποίηση της κρίσης λειτουργεί ως πεδίο διαρκούς σύγκρουσης;

Το ερώτημα αυτό συνδυάζει την ανάλυση του θεμελιώδους λαϊκιστικού διχασμού «λαός-ελίτ» με τη μελέτη των μηχανισμών δραματοποίησης. Τα κύρια αναλυτικά εργαλεία είναι η ανάλυση διχοτομικών σχημάτων και λαϊκιστικής ταύτισης (Laclau, 2005, Mudde & Kaltwasser, 2017) και η ανάλυση πλαισίωσης (*framing*) της κρίσης (Entman, 1993,Moffitt, 2016).

ΕΕ2: Σε ποιο βαθμό ο ψηφιακός λόγος του Ντόναλντ Τραμπ συγκροτεί και κανονικοποιεί λαϊκιστικά-συνωμοσιολογικά αφηγήματα και πρακτικές εκλογικής αμφισβήτησης, συμβάλλοντας στη συστηματική απονομιμοποίηση δημοκρατικών θεσμών και στη συγκρότηση μιας αντι-θεσμικής πολιτικής ταυτότητας;

Το ερώτημα αυτό διερευνάται μέσω της ανάλυσης της πλατφορμοποιημένης πολιτικής επικοινωνίας και του τρόπου με τον οποίο ο ψηφιακός λόγος δεν περιορίζεται στην έκφραση πολιτικών θέσεων, αλλά λειτουργεί ως μηχανισμός παραγωγής και εδραίωσης συγκεκριμένων γνωσιακών και συναισθηματικών πλαισίων.

ΕΕ3: Με ποιον τρόπο η συναισθηματική φόρτιση του ψηφιακού Λόγου του Τραμπ - ιδίως η ενεργοποίηση φόβου, θυμού και αγανάκτησης - λειτουργεί ως εργαλείο πολιτικής κινητοποίησης;

Το ερώτημα διερευνάται μέσω της ανάλυσης της συναισθηματικής επίκλησης, με έμφαση στον τρόπο με τον οποίο τα αρνητικά συναισθήματα λειτουργούν συσπειρωτικά και διχαστικά (Bonikowski, 2017, Demertzis, 2020, Marcus, 2002).

Αποτελέσματα της εμπειρικής ανάλυσης

Η κατασκευή του «λαού» και των «εχθρών» του

Κεντρικό χαρακτηριστικό του ψηφιακού Λόγου του Ντόναλντ Τραμπ, η οποία αποτελεί το χρονικό πλαίσιο της παρούσας ανάλυσης - αποτελεί η συστηματική κατασκευή ενός ομογενοποιημένου και ηθικά φορτισμένου «λαού», ο οποίος παρουσιάζεται ως συλλογικό υποκείμενο με κοινές αξίες, κοινή λογική και ένα κοινό συναίσθημα αδικίας. Ο «λαός» αυτός δεν εμφανίζεται ως ιστορικά και κοινωνικά διαφοροποιημένο σύνολο, αλλά ως αυτονόητη, προϋπάρχουσα ενότητα, της οποίας η βούληση και η ταυτότητα υποτίθεται ότι είναι άμεσα προσβάσιμες και αδιαμφισβήτητες. Πρόκειται για μια τυπική λαϊκιστική κατασκευή, όπου η κοινωνική πολυπλοκότητα απαλείφεται προς όφελος μιας απλουστευτικής και ηθικοποιημένης συλλογικής ταυτότητας (Mudde & Kaltwasser, 2017).

Η συγκρότηση αυτού του «λαού» δεν είναι ουδέτερη, αλλά προϋποθέτει τη διαρκή αντιπαραβολή του με μια σειρά από «εχθρούς». Στον ψηφιακό λόγο του Τραμπ, οι εχθροί αυτοί είναι πολλαπλοί και εναλλασσόμενοι, αλλά συγκροτούν ένα συνεκτικό αντι-λαϊκό στρατόπεδο: τα συστημικά Μέσα, οι πολιτικοί του Δημοκρατικού Κόμματος, οι κυβερνήτες Πολιτειών που αμφισβητούν τις επιλογές του, οι επιστημονικές «αυθεντίες» που εισηγούνται περιοριστικά μέτρα, ακόμη και θεσμοί της ομοσπονδιακής διακυβέρνησης. Η πολιτική σύγκρουση δεν παρουσιάζεται ως θεμιτή διαφωνία εντός ενός δημοκρατικού πλαισίου, αλλά ως ηθική αντιπαράθεση ανάμεσα στην αλήθεια και το ψέμα, τον πατριωτισμό και την προδοσία (Wodak,2021).

Η διχοτομία αυτή αντιστοιχεί στο θεμελιώδες λαϊκιστικό σχήμα «λαός-ελίτ», όπως έχει περιγραφεί στη βιβλιογραφία. Ωστόσο, στην περίπτωση του Τραμπ, το σχήμα αυτό διευρύνεται και μετασχηματίζεται. Οι «ελίτ» δεν περιορίζονται στους πολιτικούς αντιπάλους ή στους οικονομικούς ισχυρούς, αλλά περιλαμβάνουν τους δημοσιογράφους, τους επιστήμονες και τους θεσμούς γνώσης, οι οποίοι παρουσιάζονται ως αποκομμένοι από την «πραγματική ζωή» και εχθρικοί προς τον λαό. Με τον τρόπο αυτό, ο λαϊκιστικός Λόγος αποκτά έντονη αντι-γνωσιακή διάσταση, υπονομεύοντας τη νομιμοποίηση της επιστημονικής και δημοσιογραφικής αυθεντίας (Khosravinik, 2017).

Ιδιαίτερη σημασία έχει η αντιπαράθεση με τα παραδοσιακά Μέσα Ενημέρωσης, η οποία εκδηλώνεται με ιδιαίτερη συχνότητα και ένταση κατά την περίοδο της πανδημίας. Την 1η Μαρτίου 2020, ο Τραμπ δημοσίευσε ανάρτηση στο Twitter στην οποία αναφέρθηκε ρητά στη *New York Times*, τη *Washington Post*, το δίκτυο *CNN* (μέσω της Comcast/MSNBC), καθώς και στα τηλεοπτικά δίκτυα *ABC News* και *CBS News*, αποκαλώντας τα συλλήβδην «Fake News Media» και δηλώνοντας ότι «οι παραποιημένες ειδήσεις είναι, πράγματι, Ο ΕΧΘΡΟΣ ΤΟΥ ΛΑΟΥ» (THE *ENEMY OF THE PEOPLE*) (Trump, 2020).

Η δήλωση αυτή δεν αποτελεί απλή ρητορική αιχμή, αλλά μια διαρκής απονομιμοποιητική παρέμβαση: ακυρώνει εκ των προτέρων κάθε εναλλακτική αφήγηση, μετακινώντας τα ΜΜΕ από τον ρόλο του ελεγκτικού θεσμού στον ρόλο του «εχθρού» ενός ομογενοποιημένου λαού. Η χρήση κεφαλαίων (“THE ENEMY OF THE PEOPLE”) ενισχύει τη λειτουργία της δημοσίευσης ως συνθηματικής διακήρυξης, αφού δεν προτείνεται διάλογος ή αντιπαράθεση επιχειρημάτων. Αντίθετα, εγκαθιδρύεται ένα ηθικοποιημένο δίπολο, όπου η ενημέρωση παρουσιάζεται ως πεδίο σύγκρουσης και όχι ως πεδίο διαμεσολάβησης.

Από τη στιγμή ακόμη που η πανδημία αρχίζει να διαμορφώνει τον δημόσιο Λόγο, ο Τραμπ επιτείνει την επίθεση στα ΜΜΕ, θέτοντας τη σύγκρουση σε όρους σχεδόν πολεμικούς. Στις 8 Μαρτίου 2020 γράφει ότι *«τα Μέσα διάδοσης παραποιημένων ειδήσεων (Fake News Media) κάνουν ό,τι μπορούν για να μας παρουσιάσουν άσχημα»* (Trump, 2020). Λίγο μετά, στις 9 Μαρτίου, συνδέει τα συστημικά ΜΜΕ με τους Δημοκρατικούς, υποστηρίζοντας ότι *«δουλεύουν για να φουντώσουν την κατάσταση του κορονοϊού πολύ περισσότερο απ’ όσο θα δικαιολογούσαν τα γεγονότα»* (Trump, 2020).

Η γλώσσα αυτή μετατοπίζει σταθερά το βάρος της ευθύνης από τη διαχείριση της κρίσης σε ένα «εχθρικό σύστημα», αντικαθιστώντας κάθε πιθανή κριτική με μια αφήγηση περί πολιτικής σκοπιμότητας και μηχανορραφίας. Η πανδημία, έτσι, λειτουργεί επικοινωνιακά όχι μόνο ως υγειονομικό γεγονός αλλά ως ευκαιρία επανενεργοποίησης της διαίρεσης «λαός - συστημικές ελίτ».

Η στρατηγική αυτή ενισχύει την προσωποκεντρική συγκρότηση της πολιτικής εξουσίας. Όταν τα ΜΜΕ και οι θεσμοί παρουσιάζονται ως εχθρικοί ή διεφθαρμένοι, η εμπιστοσύνη μετατοπίζεται από τις διαδικασίες και τους κανόνες προς το πρόσωπο του ηγέτη. Όπως επισημαίνει ο Moffitt (2016), ο λαϊκιστής ηγέτης αντλεί ισχύ ακριβώς από αυτή τη μετατόπιση, εμφανιζόμενος ως ο μόνος αυθεντικός εκπρόσωπος του λαού και ο μόνος φορέας αλήθειας.

Στο ψηφιακό περιβάλλον, η κατασκευή του «λαού» και των «εχθρών» αποκτά επιπλέον δυναμική. Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, λόγω της γραμματικής, της διάρθρωσης και της λειτουργίας τους, επιτρέπουν τη διαρκή ενίσχυση αυτών των διχοτομιών, δημιουργώντας επικοινωνιακές κοινότητες που αναπαράγουν και επιβεβαιώνουν τις ίδιες αφηγήσεις (Papacharissi,2015). Στην περίπτωση του Τραμπ, η συναισθηματική αυτή ταύτιση ενισχύεται μέσω της συνεχούς στοχοποίησης εχθρών, πραγματικών ή κατασκευασμένων.

Επιπλέον, η κατασκευή του «λαού» στον λόγο του Τραμπ εμφανίζει έντονα πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Ο «αληθινός λαός» ταυτίζεται με συγκεκριμένες αξίες, τρόπους ζωής και αντιλήψεις περί ελευθερίας και πατριωτισμού, αποκλείοντας συμβολικά όσους δεν εντάσσονται σε αυτό το πλαίσιο. Με τον τρόπο αυτό, ο λαϊκιστικός Λόγος συμβάλλει στην όξυνση πολιτισμικών διαιρέσεων, μετατρέποντας την πολιτική αντιπαράθεση σε σύγκρουση ταυτοτήτων (Brubaker, 2017).

Συνολικά, η κατασκευή του «λαού» και των «εχθρών» στον ψηφιακό λόγο του Τραμπ λειτουργεί ως κεντρικός μηχανισμός πολιτικής συγκρότησης και κινητοποίησης. Μέσα από την ηθικοποίηση της πολιτικής σύγκρουσης, την απονομιμοποίηση των θεσμών και την προσωπολατρική ανάδειξη του ηγέτη, ο λαϊκιστικός λόγος αποκτά ιδιαίτερη ισχύ στο ψηφιακό περιβάλλον, επιβεβαιώνοντας τη στενή σχέση μεταξύ λαϊκισμού, νέων μέσων και πολιτικής πόλωσης στην εποχή της απο-παγκοσμιοποίησης (Wodak,2021).

Ο Λόγος της κρίσης και η δραματοποίηση της πραγματικότητας

Η πανδημία COVID-19 προσφέρει στον Ντόναλντ Τραμπ ένα εξαιρετικά πρόσφορο πλαίσιο για τη δραματοποίηση της πολιτικής πραγματικότητας και την ενίσχυση του λαϊκιστικού του Λόγου. Αντί να παρουσιαστεί ως συλλογική πρόκληση που απαιτεί θεσμικό συντονισμό, επιστημονική τεκμηρίωση και διακομματική συναίνεση, η κρίση πλαισιώνεται επικοινωνιακά ως πεδίο σύγκρουσης μεταξύ του ηγέτη και ενός εχθρικού συστήματος.

Η συγκεκριμένη στρατηγική εντάσσεται σε αυτό που ο Moffitt (2016) περιγράφει ως «πολιτική της διαρκούς κρίσης», βασικό γνώρισμα του λαϊκιστικού πολιτικού ύφους. Η κρίση δεν αντιμετωπίζεται ως έκτακτη κατάσταση, αλλά ως μόνιμο σκηνικό μέσα στο οποίο ο ηγέτης νομιμοποιεί την ηγετική του θέση. Στην περίπτωση του Τραμπ, η πανδημία δεν αποδυναμώνει τον λαϊκιστικό λόγο, αλλά λειτουργεί ως επιταχυντής του, επιτρέποντας την αναπαραγωγή της διχοτομίας «λαός–σύστημα» σε ένα εξαιρετικά φορτισμένο συναισθηματικά περιβάλλον.

Οι κυβερνήτες που ζητούν αυστηρότερα μέτρα ή μεγαλύτερη αυτονομία στην αντιμετώπιση της πανδημίας παρουσιάζονται συστηματικά ως ανίκανοι ή υπερβολικοί. Η πιο εμβληματική εκδήλωση αυτής της στρατηγικής εμφανίζεται στις 17 Απριλίου 2020, όταν ο Τραμπ δημοσιεύει σε διάστημα λίγων λεπτών τρεις αναρτήσεις:

– *«ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΤΕ ΤΗΝ ΜΙΝΕΣΟΤΑ!»* (Trump, 2020)

– *«ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΤΕ ΤΟ ΜΙΣΙΓΚΑΝ!»* (Trump, 2020)

– *«ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΤΕ ΤΗ ΒΙΡΤΖΙΝΙΑ και σώστε τη σπουδαία 2η Τροπολογία σας. Βρίσκεται υπό πολιορκία!»* (Trump, 2020).

Η χρήση της γλώσσας παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον. Η επιλογή του ρήματος «ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΤΕ» (LIBERATE), γραμμένου με κεφαλαία, μετατρέπει τους κυβερνήτες που επιβάλλουν περιοριστικά μέτρα δημόσιας υγείας σε «καταπιεστές» και τους πολίτες που αντιστέκονται σε αυτούς σε «απελευθερωτές». Η ψηφιακή αυτή παρέμβαση δεν λειτουργεί ως απλό πολιτικό σχόλιο, αλλά ως άμεση παρότρυνση δράσης, ενεργοποιώντας ένα φαντασιακό εξέγερσης απέναντι στην «καταπίεση» των περιορισμών. Πρόκειται για γλωσσικές πράξεις που, στο περιβάλλον του Twitter, ενισχύουν τη δραματοποίηση της πραγματικότητας και οξύνουν την πόλωση (Kreis, 2017).

Η κριτική αυτή εκτείνεται και στα αρχικά στάδια της πανδημίας. Στις 22 Μαρτίου 2020, στοχοποιώντας τον κυβερνήτη του Ιλινόις Jay Pritzker, γράφει ότι αυτός «*μαζί με μια πολύ μικρή ομάδα ορισμένων άλλων κυβερνητών… δεν θα έπρεπε να κατηγορούν την ομοσπονδιακή κυβέρνηση για τις δικές τους ελλείψεις*» (Trump, 2020).

Παράλληλα, οι επιστημονικές προειδοποιήσεις και οι εισηγήσεις των ειδικών αντιμετωπίζονται με ειρωνεία, απαξίωση ή επιλεκτική υποβάθμιση. Η επιστημονική γνώση δεν απορρίπτεται πάντοτε ευθέως, αλλά συχνά επαναπλαισιώνεται ως μία ακόμη «άποψη» που αντιτίθεται στην «κοινή λογική» του λαού.

Ιδιαίτερη σημασία έχει η γλωσσική μορφή που λαμβάνει αυτή η δραματοποίηση. Η συχνή χρήση προστακτικής, κεφαλαίων γραμμάτων και συνθηματικών εκφράσεων προσδίδει στον Λόγο του Τραμπ έναν έντονα επιτακτικό και επιθετικό χαρακτήρα. Πρόκειται για γλωσσικές πράξεις που ενεργοποιούν ένα φαντασιακό εξέγερσης απέναντι στην «καταπίεση» των περιοριστικών μέτρων και μετατρέπουν τη δημόσια υγεία σε ιδεολογικό πεδίο αντιπαράθεσης (Kreis, 2017). Η γλώσσα της «απελευθέρωσης» είναι ιδιαιτέρως αποκαλυπτική: μέσα από αυτήν, η πανδημία επανανοηματοδοτείται ως ζήτημα ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών, μετατοπίζοντας τη συζήτηση από την προστασία της συλλογικής υγείας στην υπεράσπιση της ατομικής αυτονομίας. Όπως επισημαίνει ο Castells (2012), τέτοιου τύπου πλαισιώσεις ενισχύουν την πολιτισμική πόλωση, καθώς μετατρέπουν τεχνικά ή επιστημονικά ζητήματα σε συμβολικές συγκρούσεις ταυτότητας.

Η κρίση, επομένως, δεν λειτουργεί ως δοκιμασία που αποδυναμώνει τη λαϊκιστική ρητορική, αλλά ως ευκαιρία για την ενίσχυσή της. Η πανδημία επιτρέπει στον Τραμπ να επαναβεβαιώσει τον ρόλο του ως αντισυστημικού ηγέτη, να εντείνει τον διχαστικό λόγο και να μετατρέψει μια υγειονομική πρόκληση σε πεδίο ιδεολογικής και πολιτισμικής αντιπαράθεσης. Με αυτόν τον τρόπο, ο λόγος της κρίσης καθίσταται κεντρικό εργαλείο της ψηφιακά διαμεσολαβημένης λαϊκιστικής στρατηγικής του (Weyland, 2021).

Συνωμοσιολογία, εκλογική αμφισβήτηση και απονομιμοποίηση θεσμών

Ένα ακόμη σταθερό και κεντρικό μοτίβο στον ψηφιακό λόγο του Ντόναλντ Τραμπ είναι η συστηματική καλλιέργεια συνωμοσιολογικών αφηγημάτων και η εκ προοιμίου αμφισβήτηση της θεσμικής εγκυρότητας βασικών δημοκρατικών διαδικασιών. Ιδίως σε ό,τι αφορά τις εκλογικές διαδικασίες, ο Λόγος του Τραμπ δεν περιορίζεται σε επιμέρους καταγγελίες ή σε ρητορικές αιχμές, αλλά συγκροτεί μια συνεκτική αφήγηση, σύμφωνα με την οποία η εκλογική απάτη παρουσιάζεται ως δεδομένο και δομικό χαρακτηριστικό του πολιτικού συστήματος. Με αυτόν τον τρόπο, η πιθανότητα ή το ενδεχόμενο αντικαθίστανται από τη βεβαιότητα, υπονομεύοντας εκ των προτέρων τη νομιμοποίηση του εκλογικού αποτελέσματος (Kreis, 2017).

Η εκλογική αμφισβήτηση εντάσσεται σε μια ευρύτερη στρατηγική απονομιμοποίησης των θεσμών, η οποία αποτελεί δομικό στοιχείο του λαϊκιστικού Λόγου. Όπως επισημαίνουν οι Mudde και Kaltwasser (2017), ο λαϊκισμός στρέφεται ευθέως εναντίον της ίδιας της θεσμικής διαμεσολάβησης της δημοκρατίας, και όχι μόνο κατά επιμέρους πολιτικών αποφάσεων. Οι εκλογές, τα δικαστήρια, τα Μέσα Ενημέρωσης και οι επιστημονικές αυθεντίες παρουσιάζονται ως όργανα ενός «διεφθαρμένου συστήματος» που λειτουργεί εναντίον του «αληθινού λαού». Στο πλαίσιο αυτό, η απαίτηση για «νόμο και τάξη» συνδέεται άμεσα με την ανάγκη προστασίας της λαϊκής βούλησης από υποτιθέμενες εσωτερικές απειλές.

Η συνωμοσιολογική διάσταση του λόγου του Τραμπ εκδηλώνεται ιδιαίτερα αποκαλυπτικά στον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζονται τόσο οι επιστημονικοί θεσμοί όσο και τα θεωρούμενα ως συστημικά Μέσα κατά τη διάρκεια της πανδημίας. Στις 11 Απριλίου 2020, ο Τραμπ επιτίθεται στους New York Times, αμφισβητώντας δημοσίευμα που αφορά τις αναλύσεις για τους τρόπους εισόδου του ιού στις ΗΠΑ. Γράφει:

*«Τώρα λοιπόν οι παραποιημένες ειδήσεις της @nytimes εντοπίζουν την προέλευση του κορονοϊού στην Ευρώπη, ΟΧΙ στην Κίνα. Πρώτη φορά συμβαίνει αυτό! Αναρωτιέμαι τι πήρε η "αποτυχημένη" New York Times γι' αυτό; Υπάρχουν καθόλου ΚΑΤΟΝΟΜΑΣΜΕΝΕΣ πηγές; Πρόσφατα τους πέταξαν έξω από την Κίνα σαν σκυλιά και προφανώς θέλουν να ξαναμπούν. Λυπηρό!»(*Trump, 2020).

Η ανάρτηση αυτή είναι χαρακτηριστική για τον μηχανισμό απονομιμοποίησης που επιστρατεύει ο Τραμπ: δεν αντιπαρατίθεται με τα δεδομένα ή τη μεθοδολογία της έρευνας, αλλά μετατοπίζει τη συζήτηση στη «νομιμότητα» και στα κίνητρα του μέσου που μεταδίδει την πληροφορία. Με τον τρόπο αυτό, η επιστημονική γνώση μετατρέπεται σε αντικείμενο πολιτικής καχυποψίας, ενώ η αναφορά σε πολλαπλές διαδρομές εισόδου του ιού πλαισιώνεται ως ύποπτη «αλλαγή αφήγησης» που υποτίθεται ότι εξυπηρετεί γεωπολιτικούς ή κομματικούς σκοπούς. Παράλληλα, η συσσώρευση χαρακτηρισμών όπως *«Παραποιημένες Ειδήσεις» ("Fake News"), «Αποτυχημένη» ("Failing")* και η φράση *«τους πέταξαν έξω σαν σκυλιά»* συγκροτεί μια συνολική ηθική απαξίωση του μέσου, το οποίο δεν παρουσιάζεται μόνο ως λανθασμένο, αλλά ως ανάξιο και ιδιοτελές. Η γλωσσική αυτή μικροδομή είναι κρίσιμη για την κατανόηση της αντι-γνωσιακής διάστασης του ψηφιακού λαϊκισμού (Khosravinik, 2017).

Αντίστοιχη λειτουργία έχει και η έμμεση στοχοποίηση επιστημόνων μέσω αναδημοσιεύσεων και συμμαχιών με εναλλακτικά Μέσα Ενημέρωσης. Στις 12 Απριλίου 2020, ο Τραμπ αναδημοσίευσε περιεχόμενο με το hashtag *#FireFauci*, το οποίο αμφισβητούσε τις προειδοποιήσεις του Anthony Fauci, προσθέτοντας τη φράση: *«Συγγνώμη, Μέσα διάδοσης παραποιημένων ειδήσεων (Fake News Media) , όλα είναι καταγεγραμμένα. Απαγόρευσα την Κίνα πολύ πριν μιλήσουν κάποιοι. Ευχαριστώ το One America News Network» (Trump, 2020).*[3] Η παρέμβαση αυτή δεν συνιστά

3. Ο Anthony Fauci, διευθυντής του National Institute of Allergy and Infectious Diseases και βασικός επιστημονικός σύμβουλος του Λευκού Οίκου κατά την πανδημία, αποτέλεσε κεντρικό στόχο αυτής της

άμεση επίθεση στον Fauci, αλλά συμβάλλει στη νομιμοποίηση της δημόσιας δυσπιστίας απέναντι στους εκπροσώπους της επιστημονικής κοινότητας, μετατρέποντάς την σε πεδίο πολιτικής αντιπαράθεσης.

Ένα ακόμη επίπεδο αυτής της αντι-γνωσιακής στρατηγικής αναδεικνύεται στον τρόπο με τον οποίο ο Τραμπ παρεμβαίνει δημόσια σε επιστημονικά αβέβαια ζητήματα, όπως η υδροξυχλωροκίνη. Στις 21 Μαρτίου 2020 γράφει ότι «*η ΥΔΡΟΞΥΧΛΩΡΟΚΙΝΗ και η ΑΖΙΘΡΟΜΥΚΙΝΗ, μαζί, έχουν πραγματικές πιθανότητες να είναι από τους μεγαλύτερους παράγοντες που θα αλλάξουν τα δεδομένα (game changers) στην ιστορία της ιατρικής*» και κλείνει με μια προστακτική έντονης παρότρυνσης *:«Ο ΚΟΣΜΟΣ ΠΕΘΑΙΝΕΙ, ΚΙΝΗΘΕΙΤΕ ΓΡΗΓΟΡΑ»* (Trump, 2020).

Εδώ, η ανάγκη για διαδικαστική επιβεβαίωση, θεσμικό έλεγχο και τήρηση καθιερωμένων πρωτοκόλλων μετατρέπεται σε πεδίο πολιτικού επείγοντος, όπου η ταχύτητα αντιπαρατίθεται στις διαδικασίες τεκμηρίωσης. Παράλληλα, η επίκληση της «κοινής λογικής» του ηγέτη και η συναισθηματική δραματοποίηση (*«ο κόσμος πεθαίνει»*) λειτουργούν ως μηχανισμοί πίεσης και νομιμοποίησης μιας συγκεκριμένης αφήγησης. Πρόκειται για χαρακτηριστική λαϊκιστική λογική: η τεχνοκρατική επιφύλαξη παρουσιάζεται ως καθυστέρηση ή κυνισμός, ενώ η αποφασιστικότητα αναδεικνύεται ως αυθεντική φροντίδα για τον λαό.

Οι πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης επιτρέπουν την ταχεία διάδοση και αναπαραγωγή τέτοιων αφηγημάτων, ενώ ταυτόχρονα ευνοούν τη δημιουργία κλειστών επικοινωνιακών κοινοτήτων, στις οποίες οι ίδιες αφηγήσεις επαναλαμβάνονται διαρκώς (Khosravinik, 2017). Στο πλαίσιο αυτό, η συνωμοσιολογία και η καχυποψία προς τους θεσμούς δεν εμφανίζονται ως περιθωριακές παρεκκλίσεις, αλλά ως κανονικοποιημένα στοιχεία του πολιτικού λόγου.

Η συναισθηματική διάσταση αυτής της καχυποψίας είναι κρίσιμη. Όπως επισημαίνει ο Demertzis (2020), τα συναισθήματα φόβου, απειλής και αγανάκτησης λειτουργούν ως ισχυροί μηχανισμοί πολιτικής ενεργοποίησης και δράσης. Στον λόγο του Τραμπ, η αφήγηση περί «εχθρικών» θεσμών ενεργοποιεί ακριβώς αυτά τα συναισθήματα, παρουσιάζοντας τον λαό ως διαρκώς απειλούμενο από αόρατους αλλά πανίσχυρους αντιπάλους. Ο ηγέτης, σε αυτό το πλαίσιο, εμφανίζεται ως ο μόνος αξιόπιστος υπερασπιστής της αλήθειας και της αυθεντικής λαϊκής βούλησης (Moffitt, 2016).

Συνεπώς, η συνωμοσιολογική διάσταση και η υπονόμευση της θεσμικής εμπιστοσύνης στον ψηφιακό λόγο του Τραμπ δεν αποτελούν παρεμπίπτοντα ή ευκαιριακά στοιχεία, αλλά κεντρικούς πυλώνες μιας λαϊκιστικής στρατηγικής απονομιμοποίησης της φιλελεύθερης δημοκρατίας, με την ψηφιακή διαμεσολάβηση αυτής της στρατηγικής να ενισχύει την ανθεκτικότητά της (Weyland, 2021).

ρητορικής. Η αναφορά του Τραμπ ότι «απαγόρευσε την Κίνα» παραπέμπει στον περιορισμό εισόδου ταξιδιωτών από την Κίνα στα τέλη Ιανουαρίου 2020, μέτρο το οποίο στον λόγο του παρουσιάζεται ως απόδειξη δυναμικής και αποφασιστικής ηγεσίας.

Ο Τραμπ ως λαϊκιστής ηγέτης στο ψηφιακό περιβάλλον

Συνολικά, ο ψηφιακός Λόγος του Ντόναλντ Τραμπ συγκροτεί ένα συνεκτικό και ιδιαίτερα χαρακτηριστικό παράδειγμα σύγχρονου λαϊκιστικού Λόγου, πλήρως ενταγμένου στη λογική και τις τεχνικές των νέων Μέσων. Η στρατηγική αυτή αποτυπώνεται με εναργή τρόπο σε σειρά αναρτήσεων της περιόδου. Στις 13 Μαρτίου 2020, ανακοινώνοντας κατάσταση εθνικής έκτακτης ανάγκης, έγραφε: *«Μηδέν. Κάναμε μηδενικά λάθη»* (Trump, 2020), αποτρέποντας οποιαδήποτε λογοδοσία μέσω μιας απόλυτης κατηγορηματικότητας. Στις 24 Απριλίου 2020 συνέχιζε: *«Η αξιοπιστία των Μέσων διάδοσης παραποιημένων ειδήσεων (Fake News Media) βρίσκεται σε ιστορικά χαμηλό επίπεδο - και αυτό είναι καλό για τη χώρα»* (Trump, 2020), συνδυάζοντας την επίθεση στα ΜΜΕ με ρητορικά σήματα εθνικής αποστολής. Λίγες μέρες νωρίτερα, στις 17 Απριλίου, είχε δημοσιεύσει διαδοχικά: «ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΤΕ ΤΗ ΜΙΝΕΣΟΤΑ!», «ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΤΕ ΤΟ ΜΙΣΙΓΚΑΝ!», «ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΤΕ ΤΗ ΒΙΡΤΖΙΝΙΑ!» (Trump, 2020), μετατρέποντας μέτρα δημόσιας υγείας σε ζήτημα ιδεολογικής σύγκρουσης. Δεν πρόκειται για ανορθόδοξη ή «κακή χρήση» του Twitter, αλλά για συνειδητή και στρατηγική αξιοποίηση των βασικών χαρακτηριστικών της πλατφόρμας: συντομία, επανάληψη, κατακερματισμός λόγου, προσωποποίηση της σύγκρουσης και έντονη συναισθηματική φόρτιση (Kreis, 2017). Τα χαρακτηριστικά αυτά δεν λειτουργούν επικουρικά, αλλά αποτελούν τον ίδιο τον πυρήνα της πολιτικής επικοινωνίας του Τραμπ.

Ο Τραμπ δεν χρησιμοποιεί το τότε Twitter πρωτίστως για να παρουσιάσει συνεκτικές πολιτικές προτάσεις ή για να συμμετάσχει σε έναν θεσμικό δημόσιο διάλογο. Αντιθέτως, το αξιοποιεί ως χώρο άσκησης πολιτικής, όπου αυτή δεν «ανακοινώνεται», αλλά εκδηλώνεται σε πραγματικό χρόνο μέσα από συγκρουσιακές παρεμβάσεις, επιθέσεις σε αντιπάλους και συναισθηματικά φορτισμένες παροτρύνσεις. Χαρακτηριστική είναι η ανάρτηση της 9ης Μαρτίου 2020, όπου συνέδεε τα ΜΜΕ με τους Δημοκρατικούς, υποστηρίζοντας ότι «δουλεύουν για να φουντώσουν την κατάσταση του κορονοϊού πολύ περισσότερο απ' όσο θα δικαιολογούσαν τα γεγονότα» (Trump, 2020). Με αυτή την έννοια, ο ψηφιακός Λόγος του Τραμπ ενσαρκώνει αυτό που ο Moffitt (2016) περιγράφει ως λαϊκιστικό πολιτικό ύφος: μια διαρκή δραματοποίηση της πολιτικής πραγματικότητας, όπου η κρίση παρουσιάζεται ως μόνιμη κατάσταση και ο ηγέτης ως ο μόνος ικανός να την αντιμετωπίσει.

Η πολιτική ταυτότητα του Τραμπ συγκροτείται και αναπαράγεται μέσα από τη συνεχή ψηφιακή παρουσία του. Η συχνότητα και η αμεσότητα των αναρτήσεων (tweets) δημιουργούν την αίσθηση ενός ηγέτη «σε συνεχή επαφή» με τον λαό, δίχως «ενδιάμεσους». Αυτή η αμεσότητα βιώνεται από τους υποστηρικτές του ως ένδειξη αυθεντικότητας και ειλικρίνειας, ακόμη και όταν ο λόγος του χαρακτηρίζεται από υπερβολές, ανακρίβειες ή προσβλητικές διατυπώσεις. Όπως επισημαίνει η Papacharissi (2015), στα ψηφιακά περιβάλλοντα η αυθεντικότητα δεν ταυτίζεται

με την ακρίβεια, αλλά με τη συναισθηματική εγγύτητα και την αίσθηση κοινής ταυτότητας.

Η ψηφιακή αυτή στρατηγική ενισχύει τον διχαστικό χαρακτήρα του λαϊκιστικού Λόγου. Ο πολιτικός χώρος αναδομείται σε ένα ηθικά φορτισμένο δίπολο «εμείς - αυτοί», όπου το «εμείς» ταυτίζεται με τον «αληθινό λαό» και το «αυτοί» περιλαμβάνει πολιτικούς αντιπάλους, θεσμούς, επιστημονικές αυθεντίες και δημοσιογραφικούς οργανισμούς. Όπως υποστηρίζουν οι Mudde και Kaltwasser (2017), αυτή η ηθικοποίηση της πολιτικής σύγκρουσης αποτελεί δομικό στοιχείο του λαϊκισμού και λειτουργεί ως μηχανισμός πολιτικής συσπείρωσης.

Ιδιαίτερα κατά την περίοδο της πανδημίας, ο ψηφιακός Λόγος του Τραμπ αποκτά έντονα χαρακτηριστικά συναισθηματικής πολιτικής. Η διαχείριση της κρίσης πλαισιώνεται λιγότερο ως τεχνοκρατικό ή επιστημονικό ζήτημα και περισσότερο ως πεδίο ιδεολογικής και πολιτισμικής σύγκρουσης. Η επίκληση της ελευθερίας, η απαξίωση των περιοριστικών μέτρων και η στοχοποίηση κυβερνητών και ειδικών λειτουργούν ως μέσα ενεργοποίησης φόβου, θυμού και αγανάκτησης (Demertzis, 2020). Τα συναισθήματα αυτά δεν είναι παρεπόμενα του Λόγου, αλλά κεντρικά εργαλεία πολιτικής κινητοποίησης.

Υπό αυτό το πρίσμα, ο Τραμπ αναδεικνύεται σε κεντρικό φορέα μιας νέας μορφής ψηφιακά διαμεσολαβημένου λαϊκισμού. Η πολιτική του ισχύς θεμελιώνεται τόσο στις θεσμικές του αρμοδιότητες όσο και στην ικανότητά του να παράγει συναισθηματικά φορτισμένα αφηγήματα σε πραγματικό χρόνο, να συγκροτεί πολιτικές ταυτότητες και να οργανώνει κοινότητες ταύτισης που υπερβαίνουν τους παραδοσιακούς διαύλους πολιτικής συμμετοχής (Papacharissi, 2015). Η περίπτωση Τραμπ δεν αποτελεί απλώς μια ιδιομορφία της αμερικανικής πολιτικής σκηνής, αλλά ένα εμβληματικό παράδειγμα των μετασχηματισμών της πολιτικής ηγεσίας και της επικοινωνίας στην εποχή των νέων μέσων και της απο-παγκοσμιοποίησης. Το ερώτημα κατά πόσον ο Τραμπ της δεύτερης θητείας (2025-) επαναλαμβάνει ή μετασχηματίζει αυτά τα πρότυπα παραμένει ανοιχτό για μελλοντική έρευνα - σε κάθε περίπτωση, η πρώτη θητεία και η περίοδος της πανδημίας συνιστούν αυτοτελές και θεωρητικά πλούσιο πεδίο ανάλυσης.

Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Η ανάλυση που προηγήθηκε υποδεικνύει ότι ο λαϊκιστικός Λόγος στη σύγχρονη ψηφιακή εποχή δεν μπορεί να κατανοηθεί ανεξάρτητα από το επικοινωνιακό περιβάλλον εντός του οποίου παράγεται και κυκλοφορεί. Η περίπτωση του Ντόναλντ Τραμπ αναδεικνύει με ιδιαίτερη σαφήνεια τον τρόπο με τον οποίο τα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης λειτουργούν ως καταλύτες για την ενίσχυση, την επιτάχυνση και τη ριζοσπαστικοποίηση του λαϊκιστικού λόγου.

Ο λαϊκισμός του Τραμπ δεν αποτελεί απλώς ιδεολογική τοποθέτηση, αλλά ένα ολοκληρωμένο επικοινωνιακό ύφος, πλήρως εναρμονισμένο με τις απαιτήσεις της ψηφιακής δημόσιας σφαίρας. Αναρτήσεις όπως «Τα Fake News είναι, πράγματι, ο εχθρός του λαού» ή «Ο ΚΟΣΜΟΣ ΠΕΘΑΙΝΕΙ, ΚΙΝΗΘΕΙΤΕ ΓΡΗΓΟΡΑ» (Trump, 2020) συμπυκνώνουν με εναργή τρόπο τον μηχανισμό λειτουργίας του ψηφιακού λαϊκισμού: απλουστευτικά σχήματα, έντονη συναισθηματική φόρτιση και απευθείας παρότρυνση δράσης.

Επίσης, η τριπλή ανάρτηση «ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΤΕ ΤΗ ΜΙΝΕΣΟΤΑ/ΤΟ ΜΙΣΙΓΚΑΝ/ ΤΗ ΒΡΙΤΖΙΝΙΑ» (17 Απριλίου 2020) μετατρέπει τα μέτρα δημόσιας υγείας σε πεδίο ιδεολογικής σύγκρουσης, ενώ η στοχοποίηση των New York Times ως *«Μέσο διάδοσης παραποιημένων ειδήσεων» ("Fake News Media"),* με την κατηγορία ότι επιχειρούν να μεταβάλουν σκόπιμα το κυρίαρχο αφήγημα αναφορικά με την προέλευση του ιού (11 Απριλίου 2020), συγκροτεί μια εικόνα συστηματικής συνωμοσίας εις βάρος του ίδιου και φυσικά του «λαού του». Παράλληλα, η σχεδόν εσχατολογική παρότρυνση *«ο κόσμος πεθαίνει, κινηθείτε γρήγορα»* σε σχέση με την υδροξυχλωροκίνη (21 Μαρτίου 2020) αντικαθιστά την επιστημονική τεκμηρίωση με μια επείγουσα, συναισθηματικά φορτισμένη εντολή. Τα χαρακτηριστικά αυτά συνθέτουν έναν λόγο που δεν αποσκοπεί πρωτίστως στην πειθώ μέσω επιχειρημάτων, αλλά στη συγκρότηση πολιτικής ταύτισης και συλλογικής συναισθηματικής εμπλοκής.

Στο πλαίσιο της απο-παγκοσμιοποίησης, ο Λόγος αυτός αντλεί τη δυναμική του από βαθύτερες πολιτισμικές και συμβολικές επισφάλειες. Η αίσθηση απώλειας ελέγχου, η κρίση εμπιστοσύνης προς τους θεσμούς και η αμφισβήτηση της τεχνοκρατικής γνώσης μετατρέπονται σε πολιτικό αφήγημα, όπου ο «λαός» παρουσιάζεται ως το μοναδικό αυθεντικό υποκείμενο και ο ηγέτης ως ο κατεξοχήν εκφραστής του. Η πανδημία, ως κατάσταση γενικευμένης αβεβαιότητας, ενίσχυσε αυτή τη δυναμική, προσφέροντας γόνιμο έδαφος για τη δραματοποίηση, τη συνωμοσιολογία και την πόλωση. Τα ευρήματα της ανάλυσης αναδεικνύουν με σαφήνεια αυτή τη σύνδεση: ο λόγος του Τραμπ δεν είναι τυχαία εκδήλωση ενός επικοινωνιακού ύφους, αλλά συμπίπτει με μια ευρύτερη πολιτική συγκυρία κρίσης των πολυμερών θεσμών, αποδυνάμωσης της εμπιστοσύνης στις ελίτ και αναζήτησης απλουστευτικών αφηγημάτων εθνικής αυτάρκειας (Brubaker, 2017, Weyland, 2021). Η πανδημία λειτούργησε ως επιταχυντής αυτής της δυναμικής: ενεργοποίησε και εντατικοποίησε αντανακλαστικά ενός λόγου ήδη διαμορφωμένου από την εποχή της απο-παγκοσμιοποίησης.

Επομένως, παρατηρούμε ότι τα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης δεν παράγουν εκ του μηδενός τον λαϊκιστικό λόγο, αλλά τον αναδιαμορφώνουν σύμφωνα με τις επικοινωνιακές τους λογικές, ενισχύοντας τη συναισθηματική ένταση και τη συγκρουσιακή του διάσταση. Στην περίπτωση του Τραμπ, αυτό αποτυπώνεται σε διατυπώσεις απόλυτης βεβαιότητας και αποφυγής λογοδοσίας, όπως το *«κάναμε μηδενικά λάθη»,* αλλά και στη συστηματική απαξίωση των θεσμών, με αναφορές όπως ότι *«η αξιοπιστία των Μέσων … βρίσκεται σε ιστορικά χαμηλό επίπεδο»*. Μέσα από αυτή

τη ρητορική, ο ψηφιακός λαϊκισμός εντείνει τις πολιτισμικές διαιρέσεις και την απονομιμοποίηση θεσμών, αναδεικνύοντας ευρύτερα ζητήματα για τη λειτουργία της δημοκρατίας στην ψηφιακή δημόσια σφαίρα.

Από πλευράς περιορισμών της έρευνας, η παρούσα μελέτη αναγνωρίζει τον βαθμό ερμηνευτικού υποκειμενισμού που ενυπάρχει στην ποιοτική ανάλυση λόγου, ιδίως στο πλαίσιο της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου, όπου η επιλογή και η ερμηνεία του υλικού προϋποθέτουν θεωρητικές και αναλυτικές αποφάσεις του ερευνητή (Wodak & Meyer, 2022). Για τον λόγο αυτό επιχειρείται η ενίσχυση της αναλυτικής διαφάνειας μέσω της ρητής λειτουργικοποίησης της έρευνας, με τη συστηματική αντιστοίχιση των ερευνητικών ερωτημάτων με συγκεκριμένα αναλυτικά εργαλεία: την ανάλυση ρητορικών μηχανισμών δραματοποίησης για τη μελέτη του λόγου της κρίσης, την ανάλυση συναισθηματικής επίκλησης για τη διερεύνηση της πολιτικής των συγκινήσεων και την ανάλυση απονομιμοποιητικών στρατηγικών για την κατανόηση της αμφισβήτησης θεσμών και αυθεντιών. Η προσέγγιση αυτή ευθυγραμμίζεται με εφαρμογές της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου, όπου η ανάλυση οργανώνεται γύρω από σαφώς προσδιορισμένα ερευνητικά ερωτήματα και ρηματικά εργαλεία ανάλυσης (Gee, 2011, Γεωργαλίδου, Σηφιανού & Τσάκωνα, 2014, Καραδημητρίου & Ταστσόγλου, 2025, Μπουκάλα & Στάμου, 2020). Η κατανόηση αυτών των μετασχηματισμών αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση τόσο για την ερμηνεία της σύγχρονης πολιτικής σύγκρουσης όσο και για έναν ευρύτερο αναστοχασμό σχετικά με τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει η δημοκρατική δημόσια σφαίρα στην εποχή μας (Boggs,2000).

Συμπερασματικά, η μελέτη της περίπτωσης Τραμπ επιβεβαιώνει ότι ο λαϊκισμός στην εποχή των νέων μέσων δεν αποτελεί παροδικό φαινόμενο, αλλά έκφραση βαθύτερων μετασχηματισμών της πολιτικής επικοινωνίας, της πολιτικής ηγεσίας και των μορφών συλλογικής ταυτότητας. Η ανάλυση του ψηφιακού Λόγου του αναδεικνύει τον τρόπο με τον οποίο η κατασκευή ενός ομογενοποιημένου «λαού», η συστηματική στοχοποίηση θεσμικών «εχθρών» και η δραματοποίηση της πολιτικής πραγματικότητας συνιστούν βασικούς μηχανισμούς του σύγχρονου λαϊκιστικού Λόγου (Moffitt, 2016, Mudde & Kaltwasser, 2017). Παράλληλα, η έντονη συναισθηματική φόρτιση και οι στρατηγικές απονομιμοποίησης θεσμών και μέσων ενημέρωσης υπογραμμίζουν τον καθοριστικό ρόλο της ψηφιακής επικοινωνίας στη διαμόρφωση νέων μορφών πολιτικής αντιπαράθεσης και στην ενίσχυση της πόλωσης στη δημόσια σφαίρα (Papacharissi, 2015).

Βιβλιογραφία

Anderson, B. (2006). *Imagined communities* (Rev. ed.). London, UK: Verso.

Boggs, C. (2000). *The end of politics: Corporate power and the decline of the public sphere.* New York, NY: Guilford Press.

Bonikowski, B. (2017). Ethno-nationalist populism and the mobilization of collective resentment. *The British Journal of Sociology, 68*(S1), S181–S213. https://doi.org/10.1111/1468-4446.12325

Brubaker, R. (2017). Why populism? *Theory and Society, 46*(5), 357–385. https://doi.org/10.1007/s11186-017-9301-7

Burke, K. (1969/1950). *A rhetoric of motives.* Berkeley, CA: University of California Press.

Castells, M. (2012). *Networks of outrage and hope: Social movements in the Internet age.* Cambridge, UK: Polity Press.

Demertzis, N. (2020). *The political sociology of emotions: Essays on trauma and ressentiment.* London, UK: Routledge.

Entman, R. M. (1993). Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication, 43*(4), 51–58. https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1993.tb01304.x

Fairclough, N. (2013). *Critical discourse analysis: The critical study of language* (2nd ed.). London, UK: Routledge.

Fiske, J. (1987). *Television culture*. London, UK: Routledge.

Freeden, M. (1998). *Ideologies and political theory: A conceptual approach.* Oxford, UK: Oxford University Press.

Gee, J. P. (2011). *How to do discourse analysis: A toolkit*. New York, NY: Routledge.

Gerbaudo, P. (2018). Social media and populism: An elective affinity? *Media, Culture & Society, 40*(5), 745–753. https://doi.org/10.1177/0163443718772192

Golbeck, J. (2020). Trump Twitter Archive. https://www.thetrumparchive.com

Howarth, D. (2000). *Discourse.* Buckingham, UK: Open University Press.

Inglehart, R., & Norris, P. (2016). Trump, Brexit, and the rise of populism: Economic have-nots and cultural backlash. *HKS Faculty Research Working Paper Series.*

Khosravinik, M. (2017). Right-wing populism in the West: Social media discourse and echo chambers. *Critical Discourse Studies, 14*(1), 1–16. https://doi.org/10.1080/17405904.2016.1269423

Kreis, R. (2017). The "tweet politics" of President Trump. *Journal of Language and Politics, 16*(4), 607–618. https://doi.org/10.1075/jlp.17032.kre

Laclau, E. (2005). *On populist reason.* London, UK: Verso.

Marcus, G. E. (2002). *The sentimental citizen: Emotion in democratic politics.* University Park, PA: Pennsylvania State University Press.

McDonald, T. (2017). How Donald Trump used social media to become the 45th president of the US. SerpLogic. https://www.serplogic.com/all-things-marketing/donald-trump-social-media

Moffitt, B. (2016). *The global rise of populism: Performance, political style, and representation.* Stanford, CA: Stanford University Press.

Mouffe, C. (2018). *For a left populism.* London, UK: Verso.

Mudde, C. (2004). The populist zeitgeist. *Government and Opposition, 39*(4), 541–563. https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.2004.00135.x

Mudde, C., & Kaltwasser, C. R. (2017). *Populism: A very short introduction.* Oxford, UK: Oxford University Press.

Papacharissi, Z. (2015). *Affective publics: Sentiment, technology, and politics.* Oxford, UK: Oxford University Press.

Rodrik, D. (2011). *The globalization paradox: Democracy and the future of the world economy.* New York, NY: W. W. Norton.

Thompson, J. B. (1995). *The media and modernity: A social theory of the media*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Trottier, D., & Fuchs, C. (2015). *Social media, politics and the state: Protests, revolutions, riots, crime and policing in the age of Facebook, Twitter and YouTube.* New York, NY: Routledge.

Trump, D. J. [@realDonaldTrump]. (2020). Tweets. Twitter. https://twitter.com/realDonaldTrump

Weber, M. (2001). *Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού* (Μ. Κυπραίος, Μεταφρ.). Αθήνα: Gutenberg. (Πρωτότυπο δημοσιεύθηκε 1904–1905)

Weyland, K. (2021). Populism's threat to democracy: Comparative lessons for the United States. *Perspectives on Politics, 19*(2), 465–482. https://doi.org/10.1017/S1537592720003910

Wodak, R. (2021). The politics of fear: The shameless normalization of far right discourse (2nd ed.). SAGE Publications.

Wodak, R., & Meyer, M. (2022). *Methods of Critical Discourse Analysis* (4th ed.). SAGE Publications.

Zürn, M. (2018). *A theory of global governance: Authority, legitimacy, and contestation.* Oxford, UK: Oxford University Press.

Ελεφάντης, Α. Γ. (2015). *Στον αστερισμό του λαϊκισμού.* Αθήνα: Γκόνης. (Πρώτη έκδοση 1991)

Γεωργαλίδου, Μ., Σηφιανού, Μ., & Τσάκωνα, Β. (Επιμ.). (2014). *Ανάλυση λόγου: Θεωρία και εφαρμογές.* Αθήνα: Νήσος.

Καραδημητρίου, Α., & Ταστσόγλου, Μ. (2025). Ο λόγος των ΜΜΕ για το μέτωπο της Παλαιστίνης. Στο Γ. Πλειός & Μ. Ταστσόγλου (Επιμ.), *Η ενημέρωση (ξανα)πάει στο μέτωπο* (σσ. 239–264). Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος.

Μπουκάλα, Σ., & Στάμου, Α. Γ. (Επιμ.). (2020). *Κριτική ανάλυση λόγου: (Από)δομώντας την ελληνική πραγματικότητα.* Αθήνα: Νήσος.

Πλειός, Γ. (2021). *Παραποιημένες ειδήσεις (Fake news).* Αθήνα: Gutenberg.

Σεφεριάδης, Σ. Ι. (2021). *Λαϊκισμός, δημοκρατία, αριστερά: Η πρόκληση της μεθόδου.* Αθήνα: Τόπος.

Σταυρακάκης, Γ., Νικήσιανης, Ν., Κιουπκιολής, Α., Κατσαμπέκης, Γ., & Σιώμος, Θ. (2017). Λαϊκίστικος λόγος και δημοκρατία. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, 43*, 47–78. https://doi.org/10.12681/hpsa.14405

Σταυρακάκης, Γ. (2019). *Λαϊκισμός: Μύθοι, στερεότυπα και αναπροσανατολισμοί.* Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Διαδικτυακή πολιτική συμμετοχή και εμπιστοσύνη: Ο ρόλος της ιδεολογικής ακρότητας

Αχιλλέας Πηλιούσης, Αντώνης Γαρδικιώτης

Περίληψη

Η παρούσα μελέτη εξετάζει τη σχέση μεταξύ της κοινωνικής εμπιστοσύνης και της διαδικτυακής πολιτικής συμμετοχής και πώς η σχέση αυτή ρυθμίζεται από την ιδεολογική ακρότητα. Αξιοποιούμε δεδομένα του 7ου κύματος της Παγκόσμιας Έρευνας Αξιών (2017-2023) από 49 χώρες (N=48.330) και ορίζουμε ως διαδικτυακή πολιτική συμμετοχή την πραγματοποίηση τουλάχιστον μίας από τέσσερις διαδικτυακές δράσεις. Διακρίνουμε την εμπιστοσύνη προς κοντινούς άλλους (ενδοομαδική) από την εμπιστοσύνη προς μακρινούς άλλους (εξωομαδική), καθώς και τη γενικευμένη εμπιστοσύνη. Με πολυεπίπεδη λογιστική παλινδρόμηση διαπιστώνουμε σημαντική διακύμανση μεταξύ χωρών (ICC≈0,14). Όλες οι μορφές εμπιστοσύνης σχετίζονται θετικά με τη διαδικτυακή συμμετοχή, αλλά η εξωομαδική και η γενικευμένη εμπιστοσύνη εμφανίζουν σαφώς ισχυρότερες επιδράσεις από την ενδοομαδική. Επιπλέον, η αριστερή (όχι η δεξιά) ιδεολογική ακρότητα ενισχύει τη σχέση εξωομαδικής και γενικευμένης εμπιστοσύνης με την διαδικτυακή δράση. Τα ευρήματα υποδεικνύουν ότι η διαδικτυακή εμπλοκή προϋποθέτει μια πρόθεση προσέγγισης προς ετερογενή ακροατήρια και ότι η ιδεολογία καθορίζει το πότε η κοινωνική ανοικτότητα μετατρέπεται σε πολιτική δράση. Τα ευρήματα συμβάλλουν στη μελέτη της διαδικτυακής συμμετοχής ως αυτόνομη συλλογική συμπεριφορά δράσης και προτείνουν μια πιο διαφοροποιημένη εγχειρηματοποίηση της εμπιστοσύνης σε διακρατικές αναλύσεις. Δεδομένα από μελλοντικές διαχρονικές έρευνες θα μπορούσαν να αποσαφηνίσουν περαιτέρω τις κατευθύνσεις αιτιότητας μεταξύ των μεταβλητών.

Εισαγωγή

Η πολιτική συμμετοχή στις σύγχρονες δημοκρατίες πέρα από τις παραδοσιακές της μορφές (π.χ., ψήφος, κομματική ένταξη), μετατοπίζεται σταδιακά προς ένα ψηφιακό ρεπερτόριο δράσεων: αναζήτηση και διάχυση πολιτικής πληροφορίας, δημόσια τοποθέτηση σε κοινωνικά δίκτυα, υποστήριξη ενημερωτικών εκστρατειών, ενθάρ-

ρυνση άλλων για πολιτική δράση, καθώς και ψηφιακές πρακτικές κινητοποίησης που διασταυρώνονται με παραδοσιακές μορφές συλλογικής δράσης. Αυτή η εξέλιξη έχει προκαλέσει έντονο θεωρητικό ενδιαφέρον, με απώτερο στόχο τον επαναπροσδιορισμό της πολιτικής συμμετοχής καθώς και των διαδικασιών που την εξηγούν στο ψηφιακό περιβάλλον (Theocharis, 2015). Η διερεύνηση της διαδικτυακής πολιτικής συμμετοχής, πέρα από το θεωρητικό, έχει και κοινωνικό ενδιαφέρον. Από τη μία πλευρά, το ψηφιακό περιβάλλον μπορεί να διευκολύνει τη συμμετοχή, λόγω χαμηλότερου κόστους, ευκολότερης πρόσβασης, και μεγαλύτερης ορατότητας. Από την άλλη, της θέτει προκλήσεις λόγω ενός πλαισίου υψηλής επιλογής αλλά και ανταγωνισμού μεταξύ εναλλακτικών πηγών πληροφόρησης. Η βιβλιογραφία δείχνει ότι, για παράδειγμα, τα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης μπορούν να συνδέονται τόσο με συμμετοχικές ψηφιακές συμπεριφορές, όσο και με διαδικασίες πόλωσης ή και υπονόμευσης της κοινωνικής συνοχής (González-Bailón & Lelkes, 2023). Σε αυτό το πλαίσιο, η εμπιστοσύνη των πολιτών προς τις πηγές ενημέρωσης αλλά και τους άλλους χρήστες μπορεί να λειτουργήσει ως ρυθμιστικός παράγοντας της πρόσληψης και αξιοποίησης των πληροφοριών που κυκλοφορούν στο διαδίκτυο (Strömbäck κ.ά., 2020).

Η έννοια της εμπιστοσύνης έχει εκτενώς μελετηθεί ως σημαντική όψη της κοινωνικής συνοχής, ωστόσο, η εμπιστοσύνη δεν είναι μια ενιαία, αδιαφοροποίητη στάση. Διακρίνεται σε μορφές που έχουν διαφορετικό αντικείμενο και, πιθανώς, διαφορετικές συνέπειες για την πολιτική δράση και συμμετοχή (Newton & Zmerli, 2011). Η διάκριση της εμπιστοσύνης σε κοντινούς και μακρινούς άλλους είναι σημαντική για τη διαδικτυακή πολιτική συμμετοχή, επειδή οι δύο μορφές εμπιστοσύνης αντιστοιχούν σε διαφορετικού τύπου κοινωνικές συνδέσεις. Η εμπιστοσύνη προς κοντινούς άλλους βασίζεται στην οικειότητα και την επαναλαμβανόμενη αλληλεπίδραση, δηλαδή σε πλαίσια όπου η αξιοπιστία του άλλου μπορεί να αξιολογηθεί ευκολότερα (Newton & Zmerli, 2011). Αντίθετα, η εμπιστοσύνη προς μακρινούς άλλους πιθανώς να εκφράζει την προθυμία να αντιμετωπίζονται άγνωστοι ή κοινωνικά διαφορετικοί άλλοι ως δυνητικά αξιόπιστοι συνομιλητές. Αυτό έχει άμεση σημασία για το ψηφιακό περιβάλλον, γιατί η διαδικτυακή πολιτική συμμετοχή εκτυλίσσεται σε δημόσια ή ημι-δημόσια δίκτυα με αδύναμους δεσμούς και ετερογενή ακροατήρια (Theocharis, 2015). Συνεπώς, η εμπιστοσύνη προς μακρινούς άλλους μπορεί να μειώνει το αντιληπτό κοινωνικό ρίσκο της δημόσιας πολιτικής έκφρασης και να κάνει πιθανότερη την εμπλοκή σε συζητήσεις που απευθύνονται πέρα από τον στενό κύκλο των χρηστών. Μάλιστα, η διαφοροποίηση της εμπιστοσύνης σε κοντινούς και μακρινούς άλλους αποκτά ιδιαίτερη σημασία για την κατανόηση των τάσεων απο-παγκοσμιοποίησης, καθώς η διάβρωση της εμπιστοσύνης προς τους υπερεθνικούς και θεσμικούς φορείς συχνά συμπίπτει με την ενίσχυση πιο τοπικών, εθνικών ή εναλλακτικών μορφών ταύτισης.

Επίσης, η παρούσα μελέτη εστιάζει και εξετάζει την ιδεολογική ακρότητα ως

σημαντικό ρυθμιστικό παράγοντα, δηλαδή τον βαθμό απόκλισης από το κέντρο, υιοθετώντας τη συνήθη στη σχετική βιβλιογραφία λειτουργική προσέγγιση της απόστασης από το μέσο της κλίμακας αριστεράς–δεξιάς (Jost κ.ά., 2007, Maman κ.ά., 2025). Ειδικότερα, υπό το πρίσμα της ψυχολογικής έρευνας, η ιδεολογική ακρότητα ορίζεται βάσει της σύνδεσης των δύο άκρων του πολιτικού φάσματος με δογματικά και αδιάλλακτα συστήματα πεποιθήσεων και σκέψης (Costello & Bowes, 2023, Zmigrod κ.ά., 2020). Ενδεικτικά, η συνωμοσιολογική σκέψη, ως μια μορφή δογματικής σκέψης (Moscovici, 1987), έχει βρεθεί ότι εμφανίζεται σε υψηλότερα επίπεδα στις δύο ακραίες πλευρές του πολιτικού φάσματος, ενώ χαμηλότερα επίπεδα παρατηρούνται στο κέντρο (Van Prooijen κ.ά., 2015). Όσον αφορά την παρούσα έρευνα, η ακρότητα μπορεί να συνδέεται με ισχυρότερη ταύτιση και ετοιμότητα για πολιτική δράση και συμμετοχή αλλά, από την άλλη, με αυξημένη δυσπιστία προς τους άλλους (Maman κ.ά., 2025). Ιδιαίτερα, στο πλαίσιο της απο-παγκοσμιοποίησης, οι δυναμικές ιδεολογικής ακρότητας και πόλωσης ενισχύονται (Danowski & Park, 2025), κάτι το οποίο μπορεί να αναδιαμορφώσει σε σημαντικό βαθμό τα πρότυπα πολιτικής συμμετοχής. Υπό το πρίσμα αυτό, στην παρούσα μελέτη εξετάζεται το κατά πόσο η επίδραση της ιδεολογικής ακρότητας πάνω στη σχέση της εμπιστοσύνης (ειδικά προς τους μακρινούς άλλους) και της διαδικτυακής πολιτικής συμμετοχής είναι συμμετρική σε όλο το ιδεολογικό φάσμα ή όχι.

Ο στόχος της παρούσας έρευνας είναι λοιπόν να διερευνήσει τις διαδικασίες που εξηγούν τη διαδικτυακή πολιτική συμμετοχή εστιάζοντας από τη μια στη διαφορετικής μορφής εμπιστοσύνη των πολιτών προς τους άλλους, και, από την άλλη, στην ιδεολογική τους ακρότητα. Για την επίτευξη του στόχου, εξετάζουμε τα δεδομένα από το έβδομο κύμα της Παγκόσμιας Έρευνας Αξιών (World Values Survey 7) που διεξήχθη κατά το διάστημα 2017–2023 (Haerpfer κ.ά., 2022) και σαν στόχο είχε τη μελέτη των αξιών, των πεποιθήσεων και των πολιτισμικών στάσεων των πολιτών σε 49 χώρες παγκοσμίως. Η βασική επιδίωξη της μελέτης αυτής είναι να φωτίσει μέσα από τα ευρήματα της τους όρους υπό τους οποίους η εμπιστοσύνη μπορεί να μεταφραστεί σε πολιτική συμμετοχή, και ιδίως να αναδείξει τον δυνητικό ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει η ιδεολογική ακρότητα στην όλη διαδικασία.

Θεωρητική ανασκόπηση

Η πολιτική συμμετοχή θεωρείται διαχρονικά βασικό στοιχείο των πολιτικών συστημάτων. Τα τελευταία χρόνια, το θεωρητικό και ερευνητικό ενδιαφέρον γύρω από την έννοια αυτή έχει στραφεί στις διαφορετικές μορφές που λαμβάνει στις σύγχρονες κοινωνίες (Hooghe & Marien, 2013). Η διαδικτυακή πολιτική συμμετοχή μπορεί να πάρει διαφορετικές ψηφιακές πρακτικές, όπως είναι η δημόσια πολιτική έκφραση, ο διαμοιρασμός πολιτικού περιεχομένου, η διαδικτυακή αλληλεπίδραση με άλλους

χρήσης, αλλά και με πολιτικούς ή πολιτικές ομάδες κ.α. (Barnidge κ.ά., 2018, Literat & Kligler-Vilenchik, 2019, Sormanen κ.ά., 2025) Αυτές οι συμπεριφορές πληρούν βασικά κριτήρια συμμετοχής: είναι δραστηριότητες, εθελοντικές, εκτελούνται από πολίτες και αφορούν πολιτικά ή κοινοτικά ζητήματα (Theocharis, 2015). Η διαδικτυακή πολιτική δράση δεν είναι ένα παράγωγο της μη διαδικτυακής πολιτικής συμμετοχής αλλά συνδέεται μαζί της (Theocharis & Van Deth, 2018). Διαπιστώνεται μια επίδραση ενίσχυσης (Oser & Boulianne, 2020), δηλαδή οι ήδη πολιτικά ενεργοί πολίτες τείνουν να αξιοποιούν περισσότερο τα ψηφιακά μέσα και όχι μια κινητοποίηση των λιγότερο ενεργών. Η διαπίστωση αυτή δεν αποδυναμώνει τη σημασία της διαδικτυακής δράσης· αντίθετα, υποδεικνύει ότι πρέπει να εξετάζουμε την διαδικτυακή εμπλοκή ως μέρος ενός προφίλ πολιτικής ενεργοποίησης, στο οποίο κοινωνικές και ιδεολογικές προδιαθέσεις (όπως η εμπιστοσύνη και η ιδεολογία) μπορεί να παίζουν ρόλο τόσο στην ενεργοποίηση όσο και στη διατήρηση της συμμετοχής. Παρόμοια, δεδομένα από μακρόχρονες έρευνες δείχνουν ότι η εκτός διαδικτύου συλλογική δράση τείνει να προηγείται και να τροφοδοτεί μεταγενέστερη διαδικτυακή συμμετοχή, ενώ η αντίστροφη σχέση εμφανίζεται ασθενέστερη (π.χ., Chayinska κ.ά., 2021). Τα παραπάνω υπογραμμίζουν ότι η διαδικτυακή πολιτική συμμετοχή είναι σημαντική και εντάσσεται σε ένα γενικότερο πλαίσιο δράσης. Η διερεύνηση κοινωνικών και ιδεολογικών διαδικασιών που την εξηγούν έχει λοιπόν θεωρητικό και κοινωνικό ενδιαφέρον.

Η διαδικτυακή πολιτική συμμετοχή συμβαίνει σε ψηφιακά περιβάλλοντα που συχνά χαρακτηρίζονται από υψηλή ετερογένεια· συνεπώς, ο τρόπος με τον οποίο οι χρήστες αντιλαμβάνονται τους άλλους, καθώς και κατά πόσο τους εμπιστεύονται, ενδέχεται να επηρεάζει την πρόθεσή τους να επικοινωνήσουν και να αλληλεπιδράσουν μαζί τους, αλλά και την τάση τους να εντάσσονται σε θαλάμους ηχούς. Οι άλλοι όμως δεν είναι απλά μια ενιαία οντότητα και το ίδιο αφορά και στην εμπιστοσύνη προς αυτούς. Η εμπιστοσύνη προς τους κοντινούς άλλους αφορά κυρίως σχέσεις εγγύτητας (π.χ., οικογένεια, οικεία άτομα, γείτονες), στηρίζεται σε άμεση εμπειρία και αμοιβαιότητα. Αντίθετα, η εμπιστοσύνη που εκτείνεται πέρα από στενούς κύκλους, προς τον γενικό άλλον ή τις εξωομάδες, αφορά την προθυμία να θεωρούνται αξιόπιστοι και άγνωστοι ή κοινωνικά διαφορετικοί άλλοι, μια στάση που είναι ιδιαίτερα κρίσιμη σε σύνθετες, πλουραλιστικές κοινωνίες (Newton & Zmerli, 2011). Η παραπάνω διάκριση αποκτά πρόσθετο θεωρητικό βάρος όταν συνδεθεί με την έννοια της κοινωνικής συνοχής, η οποία ορίζεται ως μια πολυδιάστατη έννοια και περιλαμβάνει την εμπιστοσύνη (γενική και μεταξύ κοινωνικών ομάδων), την αίσθηση του ανήκειν, τη συμμετοχή στα κοινά, καθώς και στάσεις απέναντι σε άλλες ομάδες (Abrams κ.ά.., 2023). Επιπλέον, παρεμβάσεις που στοχεύουν στην ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής συχνά επενδύουν σε μηχανισμούς διομαδικής επαφής και συνεργασίας, με στόχο την ενίσχυση εμπιστοσύνης ανάμεσα σε κοινωνικά διαφορετικούς άλλους. Επομένως, η διάκριση κοντινών και μακρινών αφορά

στο πώς οι κοινωνίες μπορούν να διατηρούν δεσμούς συνεργασίας σε συνθήκες διαφοροποίησης και πολιτικής αντιπαράθεσης (Orazani κ.ά., 2023).

Η εμπιστοσύνη προς κοντινούς άλλους λοιπόν μπορεί να λειτουργεί ως γενικός δείκτης κοινωνικής ενσωμάτωσης, αλλά δεν είναι βέβαιο ότι αρκεί για να εξηγήσει τη διάθεση συμμετοχής σε δημόσιες, δικτυωμένες πρακτικές. Από την άλλη, η εμπιστοσύνη προς μακρινούς άλλους, είτε εξωομάδες είτε τον γενικό άλλο, μπορεί να αποτελεί έναν πιο άμεσο δείκτη προθυμίας για αλληλεπίδραση πέρα από το άμεσο κοινωνικό περιβάλλον, και συνεπώς να συνδέεται εντονότερα με ψηφιακές μορφές πολιτικής δράσης. Η εστίαση στη διάκριση αυτή αποκτά σημασία για τη σημασία των ψηφιακών μέσων ως πηγές πολιτικής πληροφόρησης σε πολωμένα πολιτικά πλαίσια. Έτσι, οι Τσαν και Γι (Chan & Yi, 2024), εξετάζοντας δεδομένα από την Παγκόσμια Έρευνα Αξιών δείχνουν ότι η χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης για πολιτική πληροφόρηση έχει διαφορετικές συνέπειες ανάλογα με τα επικρατούντα επίπεδα πόλωσης, για παράδειγμα, συνδέεται με αυξημένη εμπλοκή αλλά χαμηλότερη ικανοποίηση από τη δημοκρατία σε πιο πολωμένα περιβάλλοντα. Εμφανίζεται λοιπόν μια διπλή εικόνα, ενίσχυση της συμμετοχής σε ορισμένα πλαίσια, αλλά και πιθανή ενίσχυση της πόλωσης ή αποδυνάμωση εμπιστοσύνης σε άλλα (Lorenz-Spreen κ.ά., 2023), οπτική η οποία υποστηρίζεται και από την κριτική ανασκόπηση των Γκονσάλες-Μπαϊλόν και Λέλκες (González-Bailón & Lelkes, 2023) ότι τα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης μπορούν να παράγουν τόσο κοινωνικό κεφάλαιο όσο και συγκρουσιακές δυναμικές (βλ. επίσης Kubin & von Sikorski, 2021). Με βάση αυτή τη θεωρητική εικόνα, η εμπιστοσύνη προς μακρινούς άλλους μπορεί να ιδωθεί ως κρίσιμος μηχανισμός που διαφοροποιεί το αν η διαδικτυακή πολιτική συμμετοχή εκφράζεται περισσότερο ως συμμετοχή απόπειρας σύνδεσης και προσέγγισης ή ως συμμετοχή που αναπαράγει αποκλεισμούς και αντιθέσεις.

Η σχέση μεταξύ διαδικτυακής πολιτικής δράσης και εμπιστοσύνης προς τους άλλους είναι πιθανό να εξαρτάται και από ιδεολογικούς παράγοντες αλλά ιδιαίτερα από την **ιδεολογική ακρότητα**, η οποία μπορεί να χαρακτηρίζει χαμηλότερη εμπιστοσύνη στους θεσμούς και τους ανθρώπους (Brady & Kent, 2022) και γενικότερα μειωμένη κοινωνική συνοχή (Lee, 2022). Η ακρότητα συνδέεται με μεγαλύτερη ετοιμότητα πολιτικής δράσης (Kuhn & Marquis, 2025), αλλά μπορεί ταυτόχρονα να συνοδεύεται με εντονότερες αντιλήψεις αποκλεισμών και αυξημένη δυσπιστία προς διαφορετικούς άλλους (Iyengar κ.ά., 2019). Για τον λόγο αυτό, δεν αναμένουμε ότι η εμπιστοσύνη, ιδίως η εμπιστοσύνη προς μακρινούς άλλους, θα μεταφράζεται με τον ίδιο τρόπο σε πολιτική δράση σε όλα τα επίπεδα ιδεολογικής έντασης. Η ιδεολογική ακρότητα μπορεί να υπονομεύει μορφές συνεργασίας/συμμόρφωσης μέσω διάβρωσης της εμπιστοσύνης και ενίσχυσης πολωτικών μηχανισμών, ενώ οι επιδράσεις δεν είναι υποχρεωτικά συμμετρικές σε όλο το ιδεολογικό φάσμα (Maman κ.ά., 2025). Με βάση αυτή τη λογική, η ακρότητα αντιμετωπίζεται εδώ ως **ρυθμιστική μεταβλητή, δηλαδή** ένας παράγοντας που μπορεί να ενισχύει ή να αποδυναμώνει

τη μετατροπή της εμπιστοσύνης (ιδίως προς μακρινούς άλλους) σε διαδικτυακή πολιτική εμπλοκή. Εφόσον η διαδικτυακή πολιτική δράση προϋποθέτει αλληλεπίδραση με ετερογενή ακροατήρια, είναι αναμενόμενο ότι η εμπιστοσύνη προς μακρινούς άλλους θα λειτουργεί ως πόρος συμμετοχής κυρίως όταν η ιδεολογική ταύτιση δεν μετατρέπει συστηματικά τον διαφορετικό άλλο σε απειλή ή σε ηθικά μη αποδεκτό συνομιλητή.

Συνοψίζοντας, η παρούσα μελέτη εξετάζει τη διαδικτυακή πολιτική εμπλοκή ως δικτυωμένη μορφή συμμετοχής και εστιάζει στο αν η κοινωνική εμπιστοσύνη και ειδικότερα η εμπιστοσύνη προς μακρινούς άλλους, συνιστά κρίσιμο πόρο για την εκδήλωσή της, καθώς και στο αν ο ρόλος αυτός διαφοροποιείται από την ιδεολογική ακρότητα. Τα ερευνητικά ερωτήματα που θα εξεταστούν είναι τα ακόλουθα:

ΕΕ1. Ποια είναι η σχέση μεταξύ κοινωνικής εμπιστοσύνης και διαδικτυακής πολιτικής συμμετοχής;

ΕΕ2. Υπάρχουν διαφορές στην επίδραση της κοινωνικής εμπιστοσύνης στη διαδικτυακή πολιτική συμμετοχή ανάλογα με το είδος της εμπιστοσύνης;

ΕΕ3. Λειτουργεί η ιδεολογική ακρότητα ως ρυθμιστής της σχέσης εμπιστοσύνης–διαδικτυακής πολιτικής εμπλοκής, και υπάρχουν ενδείξεις ασυμμετρίας ως προς την κατεύθυνση της ακρότητας;

Μέθοδος

Δεδομένα

Προκειμένου να εξεταστούν τα ερευνητικά ερωτήματα της παρούσας έρευνας, αξιοποιήθηκαν τα δεδομένα από το έβδομο κύμα της Παγκόσμιας Έρευνας Αξιών που διεξήχθη κατά το διάστημα 2017–2023 (Haerpfer κ.ά., 2022). Η έρευνα αυτή συνιστά ένα διεθνές ερευνητικό εγχείρημα, το οποίο ξεκίνησε το 1981 και έκτοτε διεξάγεται σε διαδοχικά κύματα με στόχο τη μελέτη των αξιών, των κανόνων, των πεποιθήσεων και των πολιτισμικών στάσεων των ανθρώπων παγκοσμίως. Αναλυτικές πληροφορίες σχετικά με τη μεθοδολογία της έρευνας (π.χ. δειγματοληψία, τρόπος συλλογής δεδομένων) είναι διαθέσιμες στον επίσημο ιστότοπο της (World Values Survey, χ.χ.). Συνολικά, ο αριθμός των παρατηρήσεων που αξιοποιήθηκαν ανήλθε σε 48.330 άτομα (49,9% άνδρες, $M_{ηλικία}$ = 42,1, $Τ.Α._{ηλικία}$ = 16,2, 27,3% με χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο), προερχόμενα από 49 χώρες που κάλυπταν τις πέντε ηπείρους. Τα χαρακτηριστικά του δείγματος ανά χώρα είναι διαθέσιμα διαδικτυακά στο Open Science Framework (OSF), στον ακόλουθο σύνδεσμο: https://osf.io/6rhx7/overview?view_only=c1776dd6411d45c0bb345efca2ac17bf

Μετρήσεις

Εμπιστοσύνη: Η εμπιστοσύνη είναι μια σύνθετη εμπειρία που εκδηλώνεται σε διάφορους τομείς της ζωής. Λόγω της πολυδιάστατης φύσης της, η παρούσα έρευνα εξέτασε τέσσερις διαφορετικές μορφές εμπιστοσύνης. Η πρώτη εξ αυτών ήταν η *ενδο-ομαδική/διαπροσωπική εμπιστοσύνη*, η οποία μετρήθηκε με τρείς ερωτήσεις που ζητούσαν από τους συμμετέχοντες να υποδείξουν σε ποιο βαθμό εμπιστεύονται την οικογένεια τους, τους γείτονες τους και τα άτομα που γνωρίζουν προσωπικά (α = 0.61). Η δεύτερη μορφή εμπιστοσύνης ήταν η *εξω-ομαδική εμπιστοσύνη*. Όπως και στην προηγούμενη περίπτωση, οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να υποδείξουν τον βαθμό εμπιστοσύνης σε τρεις επιπλέον ομάδες, όπως τα άτομα άλλης θρησκείας και εθνικότητας, καθώς και τα άτομα που συναντούν για πρώτη φορά (α = 0.81). Η ειδοποιός διαφορά μεταξύ των δύο αυτών μορφών εμπιστοσύνης έγκειται στο είδος της κοινωνικής απόστασης, της κοινωνικής ταύτισης και της άμεσης κοινωνικής σχέσης που παρουσιάζει το άτομο με την επιμέρους ομάδα. Η τρίτη μορφή εμπιστοσύνης που εξετάστηκε στην παρούσα έρευνα ήταν η *γενικευμένη κοινωνική εμπιστοσύνη*. Η συγκεκριμένη διάσταση μετρούσε την εμπιστοσύνη γενικά χωρίς να κάνει καμία διάκριση μεταξύ των ομάδων. Η έννοια αυτή αποτυπώθηκε μέσω της κλασικής διχοτομικής ερώτησης που ανέφερε: «Σε γενικές γραμμές, θα λέγατε ότι οι περισσότεροι άνθρωποι είναι άξιοι εμπιστοσύνης ή ότι χρειάζεται να είναι κανείς πολύ προσεκτικός στις σχέσεις του με τους ανθρώπους;». Η συγκεκριμένη μεταβλητή κωδικοποιήθηκε ως 0 = «Χρειάζεται μεγάλη προσοχή» και 1 = «Οι περισσότεροι άνθρωποι είναι άξιοι εμπιστοσύνης». Η τέταρτη και τελευταία μορφή εμπιστοσύνης ήταν η *πολιτική εμπιστοσύνη*. Η μεταβλητή αυτή συμπεριλήφθηκε ως μεταβλητή ελέγχου και αποτυπώθηκε με τέσσερις ερωτήσεις που ζητούσαν από τους συμμετέχοντες να υποδείξουν σε ποιο βαθμό εμπιστεύονται την κυβέρνηση, τα πολιτικά κόμματα, το κοινοβούλιο και τις εκλογές (α = 0.86). Εκτός από τη διχοτομική ερώτηση, οι υπόλοιπες ερωτήσεις αξιολογήθηκαν σε 4βαθμες κλίμακες (0 = Δεν εμπιστεύομαι καθόλου ή Καθόλου, 4 = Εμπιστεύομαι απόλυτα ή Πολύ).

Ιδεολογική ακρότητα: Ακολουθώντας τη λογική των Maman και συνεργατών (2025), η ιδεολογική ακρότητα κατέστη λειτουργική μέσω της ερώτησης του πολιτικού αυτοπροσδιορισμού («Στα πολιτικά θέματα, οι άνθρωποι μιλούν για «αριστερά» και «δεξιά». Πού θα τοποθετούσατε τις απόψεις σας σε αυτή την κλίμακα, σε γενικές γραμμές;», 1 = Αριστερά έως 10 = Δεξιά). Συγκεκριμένα, διακρίθηκε η ακρότητα προς τη δεξιά από αυτή προς την αριστερά, δημιουργώντας δύο νέες μεταβλητές που υπολογίστηκαν ως η απόλυτη απόσταση της πολιτικής αυτοτοποθέτησης από το θεωρητικό κέντρο της κλίμακας (5,5). Ως εκ τούτου, οι δύο νέες μεταβλητές κωδικοποιήθηκαν με τέτοιο τρόπο ώστε το 0 να υποδηλώνει το ιδεολογικό κέντρο και το 4,5 τη μέγιστη ιδεολογική απόσταση (είτε δεξιά είτε αριστερά)

Πολιτική διαδικτυακή συμπεριφορά: Για την αποτύπωση της πολιτικής διαδι-

κτυακής συμπεριφοράς χρησιμοποιήθηκαν τέσσερις ερωτήσεις που αφορούσαν την αναζήτηση πληροφοριών σχετικά με την πολιτική και τα πολιτικά γεγονότα, την υπογραφή ηλεκτρονικής αναφοράς, την ενθάρρυνση άλλων ανθρώπων να αναλάβουν οποιαδήποτε μορφή πολιτικής δράσης, καθώς και την οργάνωση πολιτικών δραστηριοτήτων, εκδηλώσεων και διαδηλώσεων. Οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να δηλώσουν εάν είχαν προβεί στη συγκεκριμένη ενέργεια, εάν θα την έκαναν ή δεν θα την έκαναν ποτέ. Λόγω του ότι η κλίμακα μέτρησης αποτύπωνε τόσο την πρόθεση όσο και την συμπεριφορά, οι ερωτήσεις επανακωδικοποιήθηκαν σε δίτιμες μεταβλητές με το 0 να υποδηλώνει ότι το άτομο δεν έχει πραγματοποιήσει την εν λόγω δράση (συμπεριλαμβανομένων των κατηγοριών που αποτυπώνουν πρόθεση μελλοντικής δράσης) και το 1 ότι την έχει πραγματοποιήσει. Έπειτα, δημιουργήθηκε ένας αθροιστικός δείκτης συμπεριφοράς από τις τέσσερις ερωτήσεις (*KR-20* = 0.67), όπου από αυτόν προέκυψε στη συνέχεια ο τελικός δείκτης συμπεριφοράς που χρησιμοποιήθηκε ως εξαρτημένη μεταβλητή στις παρακάτω αναλύσεις. Ο τελικός δείκτης ήταν μια διχοτομική μεταβλητή, η οποία υποδείκνυε την πολιτική διαδικτυακή συμπεριφορά, έχοντας τιμές από 0 (καμία δράση) έως 1 (τουλάχιστον μια δράση).

Συμμεταβλητές: Προκειμένου να εξασφαλιστεί η σταθερότητα και η ανθεκτικότητα των αποτελεσμάτων, συμπεριλήφθηκαν μια σειρά μεταβλητών ελέγχου. Όσον αφορά τις μεταβλητές επιπέδου 1 (ατομικού επιπέδου), εκτός από την πολιτική εμπιστοσύνη, συμπεριλήφθηκαν το φύλο, η ηλικία, το εκπαιδευτικό επίπεδο (1 = Χαμηλό, 2 = Μεσαίο, 3 = Υψηλό), η κοινωνική τάξη που βασίστηκε στην υποκειμενική αυτοτοποθέτηση των ερωτώμενων σε πέντε κατηγορίες (1 = κατώτερη τάξη, 2 = Εργατική τάξη, 3 = Κατώτερη μεσαία τάξη, 4 = Ανώτερη μεσαία τάξη, 5 = ανώτερη τάξη), καθώς και το οικογενειακό εισόδημα που μετρήθηκε αρχικά μέσω δεκαβάθμιας κλίμακας (1 = χαμηλότερο εισοδηματικό επίπεδο, 10 = υψηλότερο επίπεδο στη χώρα) και στη συνέχεια ανακατηγοριοποιήθηκε σε τρεις ομάδες: χαμηλό (1–3), μεσαίο (4–7) και υψηλό (8–10). Τέλος, δημιουργήθηκε σύνθετη μεταβλητή σχετικά με τη διαδικτυακή ενημέρωση που προέκυψε από δύο ερωτήσεις σχετικά με τη χρήση του διαδικτύου και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης ως πηγές για τη λήψη πληροφοριών (α = 0.82). Σχετικά με τις μακρο-επιπέδου μεταβλητές (συλλογικού επιπέδου μεταβλητές), στις κύριες αναλύσεις συμπεριλήφθηκαν το κατά κεφαλήν ΑΕΠ (GDP per capita) και το ποσοστό χρήσης διαδικτύου στον πληθυσμό, ενώ στις συμπληρωματικές προστέθηκε – μαζί με τις υπόλοιπες – και ο δείκτης ανισότητας εισοδήματος (Gini index). Η μη συμπερίληψη του τελευταίου δείκτη στις κύριες αναλύσεις οφείλεται στο γεγονός ότι αυτός δεν ήταν διαθέσιμος για πολλές χώρες, με αποτέλεσμα το μέγεθος του δείγματος και κατ' επέκταση η ισχύς του να περιορίζονται δραματικά. Οι μακροοικονομικοί και διαρθρωτικοί δείκτες αντλήθηκαν από τη βάση δεδομένων World Development Indicators της Παγκόσμιας Τράπεζας μέσω της χρήσης του πακέτου WDI στην R (Arel-Bundock, 2025).

Αναλυτική προσέγγιση

Η επεξεργασία και η ανάλυση των δεδομένων πραγματοποιήθηκε μέσω της χρήσης της γλώσσας προγραμματισμού R (R Core Team, 2025). Αρχικά, υπολογίστηκαν οι σταθμισμένες μέσες τιμές και ποσοστά για τις κύριες υπό εξέταση μεταβλητές. Στη συνέχεια, διενεργήθηκαν μια σειρά πολυεπίπεδων αναλύσεων μέσω του πακέτου lme4 (Bates κ.ά., 2015). Η πολυεπίπεδη προσέγγιση υιοθετήθηκε ώστε να αντιμετωπιστεί το ζήτημα της μη ανεξαρτησίας των παρατηρήσεων, δεδομένης της ιεραρχικής δομής των δεδομένων, όπου τα άτομα (επίπεδο 1) είναι εμφωλευμένα σε χώρες (επίπεδο 2).

Συγκεκριμένα, προσδιορίστηκαν μια σειρά πολυεπίπεδων μοντέλων λογιστικής παλινδρόμησης λόγω της διχοτομικής φύσης της υπό εξέτασης εξαρτημένης μεταβλητής (πολιτική διαδικτυακή συμπεριφορά). Τα μοντέλα παλινδρόμησης εκτιμήθηκαν με τυχαίους σταθερούς όρους (random intercepts) και τυχαίες κλίσεις (random slopes) ως προς την ενδοομαδική/διαπροσωπική εμπιστοσύνη (1ο μοντέλο), την εξωομαδική εμπιστοσύνη (2ο μοντέλο) και τη γενικευμένη κοινωνική εμπιστοσυνη (3ο μοντέλο). Σε κάθε μοντέλο συμπεριλήφθηκαν η δεξιά και η αριστερή ιδεολογική ακρότητα, οι αλληλεπιδράσεις των μεταβλητών αυτών με καθεμία μορφή εμπιστοσύνης, καθώς και οι μεταβλητές ελέγχου ατομικού και συλλογικού επιπέδου που αναφέρθηκαν παραπάνω. Για την αντιμετώπιση πιθανών προβλημάτων πολυσυγγραμικότητας, οι περισσότερες ανεξάρτητες μεταβλητές, εκτός των διχοτομικών μεταβλητών, μετασχηματίστηκαν μέσω της διαδικασίας κεντροποίησης γενικού μέσου. Οι κύριες ανεξάρτητες μεταβλητές που αφορούσαν τις διάφορες μορφές εμπιστοσύνης κεντροποιήθηκαν με τη διαδικασία κεντροποίησης μέσου ομάδας.

Για την ερμηνεία των κύριων επιδράσεων και των αλληλεπιδράσεων εφαρμόστηκε η προσέγγιση των οριακών επιδράσεων (marginal effects; Busenbark κ.ά.., 2022), χρησιμοποιώντας το πακέτο των οριακών επιδράσεων (Arel-Bundock κ.ά., 2024). Οι οριακές επιδράσεις είναι μια τεχνική, όπου είναι κατάλληλη για μη γραμμικά μοντέλα και μη γραμμικές σχέσεις όπως είναι οι αλληλεπιδράσεις. Στην τελευταία περίπτωση, η προσέγγιση αυτή επιτρέπει την αξιολόγηση του τρόπου με τον οποίο η σχέση μεταξύ της ανεξάρτητης μεταβλητής και της εξαρτημένης ποικίλει σε διαφορετικά επίπεδα της ρυθμιστικής μεταβλητής.

Αποτελέσματα

Στην ενότητα αυτή παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της μελέτης, ξεκινώντας από τα περιγραφικά χαρακτηριστικά των κύριων υπό εξέταση μεταβλητών και συνεχίζοντας με τα ευρήματα των πολυεπίπεδων μοντέλων.

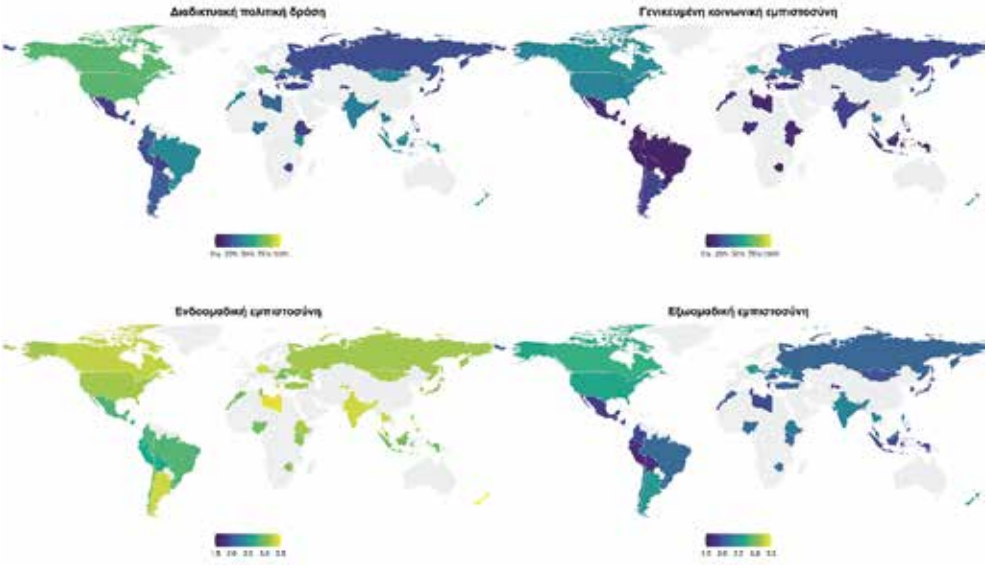

Γραφική παράσταση 1. Θεματικοί χάρτες της πολιτικής διαδικτυακής συμπεριφοράς και των διαφόρων μορφών εμπιστοσύνης ανά χώρα, με σταθμισμένα ποσοστά (άνω πάνελ) και σταθμισμένες μέσες τιμές (κάτω πάνελ).

Προκαταρκτικές αναλύσεις

Στη γραφική παράσταση 1 παρουσιάζονται οι σταθμισμένες μέσες τιμές ή τα σταθμισμένα ποσοστά ανά χώρα για την πολιτική διαδικτυακή συμπεριφορά, τη γενικευμένη κοινωνική εμπιστοσύνη, καθώς και την ενδο- και εξω-ομαδική εμπιστοσύνη. Από τα αποτελέσματα παρατηρήθηκε ότι η πολιτική διαδικτυακή συμπεριφορά ήταν πιο συχνή σε εδραιωμένες δυτικές δημοκρατίες (Γερμανία, Ηνωμένες Πολιτείες, Καναδάς). Μάλιστα, η συμπεριφορά αυτή διαφοροποιούνταν αισθητά μεταξύ των χωρών, με αυτή να κυμαίνεται από 12,1% στο Τατζικιστάν έως 70,3% στη Γερμανία (≈58 ποσοστιαίες μονάδες διαφορά). Ακόμη μεγαλύτερη διαφοροποίηση μεταξύ των χωρών εντοπίστηκε στη γενικευμένη κοινωνική εμπιστοσύνη (από 2,0% στη Ζιμπάμπουε έως 70,2% στην Ολλανδία). Τα υψηλότερα ποσοστά παρατηρούνταν σε χώρες της Βόρειας Ευρώπης και της Ωκεανίας (Νέα Ζηλανδία), υποδεικνύοντας υψηλά επίπεδα κοινωνικού κεφαλαίου και κοινωνικής συνοχής στα κοινωνικοπολιτισμικά αυτά πλαίσια. Αντίθετα, τα χαμηλότερα ποσοστά καταγράφονταν σε χώρες της Υποσαχάριας Αφρικής (Νιγηρία) και της Νότιας Αμερικής (Κολομβία). Όσον αφορά την ενδοομαδική εμπιστοσύνη, οι μέσες τιμές ήταν υψηλές σε όλες τις χώρες, ενώ το εύρος διακύμανσης παρέμενε σχετικά περιορισμένο (2,67–3,61), υποδηλώνοντας διαπολιτισμική σταθερότητα. Εν αντιθέσει, η εξωομαδική εμπιστοσύνη αφενός πα-

ρουσίαζε μεγαλύτερη διακύμανση μεταξύ των χωρών, και αφετέρου ήταν αισθητά χαμηλότερη σε σχέση με την ενδοομαδική (1,63–2,93). Οι χαμηλότερες τιμές καταγράφονταν στο Τατζικιστάν και οι υψηλότερες στη Νέα Ζηλανδία.

Πολυεπίπεδα μοντέλα λογιστικής παλινδρόμησης

Αρχικά, εκτιμήθηκε το μοντέλο αναφοράς χωρίς προβλεπτικές μεταβλητές που επέτρεπε να μεταβάλλεται ο σταθερός όρος μεταξύ των χωρών. Από αυτό προέκυψε η ενδοκατηγορική συσχέτιση της πολιτικής διαδικτυακής συμπεριφοράς που ήταν 0,140. Αυτό σημαίνει ότι το 14% της συνολικής της διακύμανσης αποδιδόταν σε διαφορές μεταξύ των χωρών, επιβεβαιώνοντας έτσι την καταλληλότητα της πολυεπίπεδης προσέγγισης. Στη συνέχεια εκτιμήθηκαν τα πολυεπίπεδα μοντέλα λογιστικής παλινδρόμησης. Στο πρώτο μοντέλο εισήχθησαν ως ανεξάρτητες μεταβλητές η ενδοομαδική εμπιστοσύνη, η αριστερή και η δεξιά ιδεολογική ακρότητα, καθώς και οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ αυτών, μαζί με τις μεταβλητές ελέγχου επιπέδου 1 (ατομικού) και 2 (συλλογικού). Συγκρίνοντας το μοντέλο με τυχαίο σταθερό όρο με το μοντέλο που επέτρεπε την επίδραση της ενδοομαδικής εμπιστοσύνης να μεταβάλλεται μεταξύ των χωρών (μοντέλο με τυχαίο σταθερό όρο και τυχαία κλίση), διαπιστώθηκε ότι η προσθήκη της τυχαίας κλίσης βελτίωνε την προσαρμογή του μοντέλου, $\chi^2(2) = 27{,}47$, $p < 0.001$. Έτσι, η ερμηνεία των αποτελεσμάτων βασίστηκε στο μοντέλο που περιείχε τυχαίο σταθερό όρο και τυχαία κλίση. Από τα αποτελέσματα παρατηρήθηκε ότι η ενδοομαδική εμπιστοσύνη προέβλεπε θετικά τη διαδικτυακή πολιτική συμπεριφορά, υποδηλώνοντας ότι τα υψηλότερα επίπεδα αυτού του είδους εμπιστοσύνης σχετίζονται με αυξημένες πιθανότητες διαδικτυακής δράσης. Επίσης, η πολιτική διαδικτυακή συμπεριφορά προβλεπόταν τόσο από την αριστερή, όσο και από τη δεξιά ιδεολογική ακρότητα. Ωστόσο, οι όροι αλληλεπίδρασης μεταξύ της εμπιστοσύνης και της ιδεολογικής ακρότητας (δεξιάς και αριστεράς) δεν ήταν στατιστικά σημαντικοί (Πίνακας 1).

Πίνακας 1. Πολυεπίπεδο μοντέλο λογιστικής παλινδρόμησης με ανεξάρτητη μεταβλητή την ενδοομαδική εμπιστοσύνη

	Πολιτική διαδικτυακή συμπεριφορά		
Προβλεπτικοί μηχανισμοί	***b***	***SE***	***Z***
Σταθερός όρος	-0,401**	0,098	-4,090
Ατομικό επίπεδο			
Ενδοομαδική εμπιστοσύνη	0,078*	0,036	2,172
Αριστερή ιδεολογική ακρότητα	0,161**	0,009	17,480
Δεξία ιδεολογική ακρότητα	0,080**	0,009	9,606
Ενδοομαδική εμπιστοσύνη* Αριστερή ιδεολογική ακρότητα	0,010	0,017	0,566
Ενδοομαδική εμπιστοσύνη* Δεξιά ιδεολογική ακρότητα	0,001	0,015	0,077
Άνδρας	0,244**	0,022	-11,301
Ηλικία	-0,019	0,013	-1,500
Εκπαιδευτικό επίπεδο	0,369**	0,016	22,898
Οικογενειακό εισόδημα	0,018	0,022	0,813
Κοινωνική θέση	-0,091**	0,013	-6,924
Διαδικτυακή ενημέρωση	0,404**	0,009	43,348
Πολιτική εμπιστοσύνη	0,146**	0,017	8,673
Συλλογικό επίπεδο			
Κατά κεφαλήν ΑΕΠ	0,303	0,224	1,350
Χρήστες διαδικτύου στον πληθυσμό	-0,014	0,193	-0,071

Σημείωση: *p < 0,050, **p < 0,001.

Το δεύτερο μοντέλο διατηρούσε την ίδια δομή με το προηγούμενο, διαφοροποιούμενο μόνο ως προς την αντικατάσταση της ενδοομαδικής εμπιστοσύνης από την εξωομαδική. Όπως και στην προηγούμενη περίπτωση, το μοντέλο με τυχαίο σταθερό όρο και τυχαία κλίση παρουσίαζε καλύτερη προσαρμογή απ' ότι το μοντέλο που επέτρεπε μόνο τον σταθερό όρο να μεταβάλλεται, $\chi^2(2) = 60{,}50$, $p < 0.001$. Το τελικό μοντέλο έδειξε ότι η εξωομαδική εμπιστοσύνη συνδεόταν θετικά και σημαντικά με την πολιτική διαδικτυακή συμπεριφορά. Επιπλέον, η αριστερή και η δεξιά ιδεολογική ακρότητα προέβλεπαν τη διαδικτυακή συμπεριφορά. Το πιο σημαντικό όμως ήταν το γεγονός ότι η αλληλεπίδραση μεταξύ της εξωομαδικής εμπιστοσύνης και της αριστερής ιδεολογικής ακρότητας ήταν στατιστικά σημαντική, ενώ το ίδιο δεν παρατηρήθηκε για την αλληλεπίδραση μεταξύ της εμπιστοσύνης και της δεξιάς ιδεολογικής ακρότητας (Πίνακας 2). Εκτιμώντας τις οριακές επιδράσεις, διαπιστώθηκε ότι, κατά μέσο όρο, σε όλες τις τιμές της αριστερής ιδεολογικής ακρότητας, η αύξηση της εξωομαδικής εμπιστοσύνης κατά μια μονάδα αύξανε την πιθανότητα διαδικτυακής πολιτικής δράσης κατά 5,2 ποσοστιαίες μονάδες. Λαμβάνοντας υπόψη την ελάχιστη και μέγιστη τιμή της αριστερής ιδεολογικής ακρότητας, διαπιστώθηκε ότι η αύξηση της ενδοομαδικής εμπιστοσύνης κατά μια μονάδα συνδεόταν με αύξηση περίπου 6,9 ποσοστιαίων μονάδων της πολιτικής διαδικτυακής δράσης μεταξύ των ατόμων που παρουσίαζαν τη χαμηλότερη βαθμολογία στην αριστερή ιδεολογική ακρότητα, ενώ η επίδραση της εμπιστοσύνης αυξανόταν σε περίπου 9,1 ποσοστιαίες μονάδες μεταξύ των ατόμων με την υψηλότερη βαθμολογία. Αυτό υποδηλώνει ότι η εξωομαδική εμπιστοσύνη συνδεόταν πιο έντονα με την πολιτική δράση στο διαδίκτυο μεταξύ των ατόμων που τοποθετούνταν πιο αριστερά στο ιδεολογικό φάσμα.

Πίνακας 2. Πολυεπίπεδο μοντέλο λογιστικής παλινδρόμησης με ανεξάρτητη μεταβλητή την εξωομαδική εμπιστοσύνη

	Πολιτική διαδικτυακή συμπεριφορά		
Προβλεπτικοί μηχανισμοί	***b***	***SE***	***Z***
Σταθερός όρος	-0,892**	0,094	-9,451
Ατομικό επίπεδο			
Ενδοομαδική εμπιστοσύνη	0,284**	0,033	8,593
Αριστερή ιδεολογική ακρότητα	0,160**	0,009	17,250
Δεξία ιδεολογική ακρότητα	0,086**	0,008	10,248
Ενδοομαδική εμπιστοσύνη* Αριστερή ιδεολογική ακρότητα	0,034*	0,014	2,426
Ενδοομαδική εμπιστοσύνη* Δεξιά ιδεολογική ακρότητα	-0,006	0,012	-0,460
Άνδρας	0,235**	0,022	10,871
Ηλικία	-0,026*	0,013	-2,040
Εκπαιδευτικό επίπεδο	0,352**	0,016	21,733
Οικογενειακό εισόδημα	0,016	0,022	0,728
Κοινωνική θέση	-0,083**	0,013	-6,315
Διαδικτυακή ενημέρωση	0,405**	0,009	43,184
Πολιτική εμπιστοσύνη	0,104**	0,017	6,160
Συλλογικό επίπεδο			
Κατά κεφαλήν ΑΕΠ	0,341	0,226	1,509
Χρήστες διαδικτύου στον πληθυσμό	-0,051	0,193	-0,263

Σημείωση: *p < 0,050, **p < 0,001.

Το τρίτο και τελευταίο μοντέλο διατηρούσε την ίδια δομή με τα δύο προηγούμενα, διαφοροποιούμενο μόνο ως προς την εισαγωγή της γενικευμένης κοινωνικής εμπιστοσύνης. Το μοντέλο με τυχαίο σταθερό όρο και τυχαία κλίση παρουσίαζε βελτιωμένη προσαρμογή σε σχέση με το μοντέλο που επέτρεπε μόνο τον σταθερό όρο να μεταβάλλεται, $\chi^2(2) = 44{,}84$, $p < 0.001$. Το τελικό μοντέλο έδειξε ότι η γενικευμένη κοινωνική εμπιστοσύνη, η αριστερή ιδεολογική ακρότητα και η δεξιά ιδεολογική ακρότητα προέβλεπαν θετικά την πολιτική διαδικτυακή συμπεριφορά. Επιπλέον, όπως και στην περίπτωση της εξωομαδικής εμπιστοσύνης, η αλληλεπίδραση μεταξύ της γενικευμένης εμπιστοσύνης και της αριστερής ιδεολογικής ακρότητας ήταν στατιστικά σημαντική, ενώ η αλληλεπίδραση μεταξύ της εμπιστοσύνης και της δεξιάς ιδεολογικής ακρότητας δεν ήταν (Πίνακας 3). Εκτιμώντας τις οριακές επιδράσεις, διαπιστώθηκε ότι, κατά μέσο όρο, η μετακίνηση από τη δυσπιστία στην εμπιστοσύνη αύξανε την προβλεπόμενη πιθανότητα να προβεί κάποιος σε διαδικτυακές πολιτικές δράσεις κατά περίπου έξι ποσοστιαίες μονάδες. Όταν η αριστερή ιδεολογική ακρότητα βρισκόταν στην ελάχιστη τιμή της, η μετακίνηση από τη δυσπιστία στην εμπιστοσύνη δεν αύξανε σημαντικά την προβλεπόμενη πιθανότητα να προβεί κάποιος σε διαδικτυακές πολιτικές δράσεις (≈1,2 ποσοστιαίες μονάδες). Όταν η αριστερή ιδεολογική ακρότητα βρισκόταν όμως στη μέγιστη τιμή της, η μετακίνηση από τη δυσπιστία στην εμπιστοσύνη αύξανε την προβλεπόμενη πιθανότητα να προβεί κάποιος σε διαδικτυακές πολιτικές δράσεις κατά περίπου 13,6 ποσοστιαίες μονάδες, υποδεικνύοντας έτσι ότι η αριστερή ιδεολογική ακρότητα παίζει σημαντικό ρυθμιστικό ρόλο στη σχέση μεταξύ γενικευμένης κοινωνικής εμπιστοσύνης και διαδικτυακής πολιτικής δράσης. Τα αποτελέσματα των τριών μοντέλων παρέμεναν αμετάβλητα, ακόμη και μετά τον έλεγχο της επίδρασης του δείκτη οικονομικής ανισότητας.

Πίνακας 3. Πολυεπίπεδο μοντέλο λογιστικής παλινδρόμησης με κύρια ανεξάρτητη μεταβλητή τη γενικευμένη κοινωνική εμπιστοσύνη

	Πολιτική διαδικτυακή συμπεριφορά		
Προβλεπτικοί μηχανισμοί	***b***	***SE***	***Z***
Σταθερός όρος	-0,959**	0,089	-10,734
Ατομικό επίπεδο			
Ενδοομαδική εμπιστοσύνη	0,323**	0,052	6,203
Αριστερή ιδεολογική ακρότητα	0,130**	0,010	12,514
Δεξία ιδεολογική ακρότητα	0,072**	0,009	7,807
Ενδοομαδική εμπιστοσύνη* Αριστερή ιδεολογική ακρότητα	0,143**	0,023	6,227
Ενδοομαδική εμπιστοσύνη* Δεξιά ιδεολογική ακρότητα	0,041	0,021	1,952
Άνδρας	0,244**	0,022	11,293
Ηλικία	-0,018	0,013	-1,376
Εκπαιδευτικό επίπεδο	0,363**	0,016	22,448
Οικογενειακό εισόδημα	0,014	0,022	0,636
Κοινωνική θέση	-0,087**	0,013	-6,600
Διαδικτυακή ενημέρωση	0,405**	0,009	43,434
Πολιτική εμπιστοσύνη	0,137**	0,017	8,253
Συλλογικό επίπεδο			
Κατά κεφαλήν ΑΕΠ	0,345	0,217	1,589
Χρήστες διαδικτύου στον πληθυσμό	-0,099	0,188	-0,529

Σημείωση: *p < 0,050, **p < 0,001.

Συζήτηση

Συνολικά, τα ευρήματα της έρευνας δείχνουν ότι η διαδικτυακή πολιτική συμμετοχή διαφοροποιείται έντονα μεταξύ χωρών, με ένα αξιοσημείωτο μέρος της διακύμανσης (περίπου στο 14% της διακύμανσης) να αποδίδεται στο μακρο-επίπεδο. Παράλληλα, οι διαφορετικές μορφές κοινωνικής εμπιστοσύνης που εξετάστηκαν συνδέονται θετικά με την διαδικτυακή πολιτική δράση, αλλά με διαφορετική ένταση, η ενδοομαδική εμπιστοσύνη εμφανίζει μικρότερη (αλλά σημαντική) θετική σχέση χωρίς ενδείξεις ιδεολογικής εξάρτησης, ενώ η εξωομαδική και η γενικευμένη εμπιστοσύνη παρουσιάζουν ισχυρότερη θετική σχέση, η οποία ενισχύεται όσο αυξάνεται η αριστερή (και όχι η δεξιά) ιδεολογική ακρότητα. Η ασυμμετρία αυτή αποτελεί το θεωρητικά πιο κρίσιμο εύρημα, καθώς συνδέει τη εμπιστοσύνη με ιδεολογικές διαδικασίες μετατροπής κοινωνικών πόρων σε δικτυωμένη πολιτική συμμετοχή.

Τα αποτελέσματα υποστηρίζουν ότι η κοινωνική εμπιστοσύνη συνδέεται θετικά με τη διαδικτυακή πολιτική συμμετοχή (ΕΕ1), επιβεβαιώνοντας ότι η διαδικτυακή εμπλοκή δεν αποτελεί απλά ένα παράγωγο, αλλά εντάσσεται σε ένα ευρύτερο πλέγμα κοινωνικών προδιαθέσεων και σχέσεων που διευκολύνουν τη δημόσια έκφραση. Η θεωρητική συνέπεια εδώ είναι ότι η εμπιστοσύνη λειτουργεί ως ένας πόρος που διευκολύνει τη συμμετοχή σε περιβάλλοντα χαλαρών δεσμών και ετερογενών ακροατηρίων (Theocharis, 2015), αν και η δυναμική αυτή ενδέχεται να διαφοροποιείται σε περισσότερο κλειστές και ομοϊδεατικές διαδικτυακές κοινότητες. Αυτό προσθέτει ένα ενδιαφέρον στοιχείο στην ευρύτερη συζήτηση για τις επιδράσεις των ψηφιακών μέσων στη δημοκρατία μακριά από μια προσέγγιση ότι η διαδικτυακή συμμετοχή γίνεται αυτόματα αντιληπτή ως ενισχυτική ή διαβρωτική. Τα ευρήματα δείχνουν ότι οι κοινωνικο-ψυχολογικοί πόροι (όπως η εμπιστοσύνη) επηρεάζουν την πιθανότητα ψηφιακής πολιτικής δράσης και πιθανώς την διαφοροποιούν, σε μια δημόσια σφαίρα που η βιβλιογραφία περιγράφει ως διττή ως προς τις δημοκρατικές συνέπειες (π.χ., συμμετοχή, αλλά και σύγκρουση, González-Bailón & Lelkes, 2023).

Τα ευρήματα της έρευνας έδειξαν επίσης ότι η διαδικτυακή πολιτική εμπλοκή διαφοροποιείται όταν η εμπιστοσύνη αφορά κοντινούς έναντι μακρινών άλλων (ΕΕ2). Η εμπιστοσύνη προς τους κοντινούς συνδέεται θετικά, αν και σε μικρότερο βαθμό, ενώ η εμπιστοσύνη προς τους μακρινούς παρουσιάζει σαφώς ισχυρότερη σχέση με την διαδικτυακή πολιτική δράση. Επίσης, η ενδοομαδική εμπιστοσύνη είναι υψηλή και σχετικά σταθερή μεταξύ χωρών, ενώ η εξωομαδική είναι χαμηλότερη και πολύ πιο μεταβλητή. Η διαφοροποίηση αυτή ενισχύει ακριβώς την υπόθεση ότι η διάκριση κοντινοί – μακρινοί άλλοι δεν είναι απλά ζήτημα μέτρησης, αλλά καταγράφει διαφορετικές κοινωνικές λειτουργίες της εμπιστοσύνης (Newton & Zmerli, 2011). Η διαδικτυακή πολιτική συμμετοχή μοιάζει να στηρίζεται περισσότερο σε προδιαθέσεις σύνδεσης και προσέγγισης, δηλαδή σε προθυμία αλληλεπίδρασης με κοινωνικά διαφορετικούς ή άγνωστους άλλους, παρά σε εμπιστοσύνη που περιορίζεται στον

στενό κύκλο. Αυτό πιθανά να συνδέεται και μια τάση ενίσχυσης της κοινωνικής συνοχής (Abrams κ.ά.., 2023· Orazani κ.ά.., 2023). Επομένως, ένα πρώτο συμπέρασμα είναι ότι η διαδικτυακή πολιτική δράση ενδέχεται να αποτελεί περισσότερο έκφραση «γεφυρωτικού» κοινωνικού κεφαλαίου, παρά απλή συνέπεια γενικής κοινωνικής ενσωμάτωσης. Επιπλέον, το εύρημα αυτό είναι συναφές και με την ευρύτερη συζήτηση για τη σχέση εμπιστοσύνης και συμμετοχής, όπου ανταγωνιστικές θεωρήσεις υποστηρίζουν ότι, είτε η εμπιστοσύνη είναι προϋπόθεση συμμετοχής, είτε η δυσπιστία οδηγεί σε διαφορετικά ρεπερτόρια δράσης. Αν και το δικό μας αντικείμενο είναι η κοινωνική (και όχι πολιτική) εμπιστοσύνη, η λογική του διαφορετικού ρεπερτορίου είναι σημαντική σε αυτό το σημείο, η συμμετοχή δεν είναι ενιαία και μπορεί να αλλάζει μορφή ανάλογα με το είδος της εμπιστοσύνης (Hooghe & Marien, 2013).

Επίσης, σε ένα πλαίσιο απο-παγκοσμιοποίησης όπου οι υπερεθνικές αναφορές και η πολυπολιτισμική συμβίωση αμφισβητούνται, αναμένεται ότι η κοινωνική απόσταση από μακρινούς άλλους αυξάνει. Σε αυτό το περιβάλλον, η εξωομαδική εμπιστοσύνη αποκτά ιδιαίτερη αναλυτική αξία, επειδή λειτουργεί ως δείκτης της ικανότητας των πολιτών να διατηρούν «γεφυρωτικές» τάσεις συνεργασίας και πολιτικής έκφρασης. Τα ευρήματά μας, ότι δηλαδή η εξωομαδική (και γενικευμένη) εμπιστοσύνη συνδέεται ισχυρότερα με τη διαδικτυακή πολιτική συμμετοχή, υποδηλώνουν ότι, όσο η απο-παγκοσμιοποίηση ενισχύει τάσεις εσωστρέφειας, η διατήρηση εμπιστοσύνης προς ετερογενή ακροατήρια γίνεται κρίσιμος πόρος για δημόσια και δικτυωμένη πολιτική δράση.

Σχετικά με το τρίτο ερευνητικό ερώτημα (ΕΕ3), τα ευρήματα της έρευνας έδειξαν ότι και η αριστερή και η δεξιά ακρότητα προβλέπουν θετικά τη διαδικτυακή πολιτική δράση, αλλά μόνο η αριστερή ακρότητα ενισχύει σταθερά τη σχέση της εξωομαδικής και γενικευμένης εμπιστοσύνης με τη διαδικτυακή συμμετοχή. Αυτό σημαίνει ότι η εμπιστοσύνη προς μακρινούς άλλους δεν μεταφράζεται σε διαδικτυακή πολιτική δράση με τον ίδιο τρόπο για όλους, η ιδεολογική θέση και ειδικότερα η αριστερή ιδεολογική ακρότητα λειτουργεί ως συνθήκη που ενισχύει το πέρασμα από κοινωνική ανοικτότητα σε πολιτική δικτυωμένη δράση. Η ιδεολογική ακρότητα λοιπόν δεν δρα μόνο ως κινητηριακός παράγοντας (όπως υποδηλώνει η θετική κύρια επίδρασή της), αλλά και ως παράγοντας που διαφοροποιεί το πώς κοινωνικοί πόροι αξιοποιούνται πολιτικά.

Η ασυμμετρία αυτή έχει σημασία για δύο λόγους. Πρώτον, συνεισφέρει στη συζήτηση περί πόλωσης με το να δείχνει ότι η ακρότητα όχι μόνο σχετίζεται με περισσότερη διαδικτυακή δράση, αλλά ότι μπορεί να αλλάζει το ποιοι κοινωνικοί μηχανισμοί οδηγούν στη δράση. Δεύτερον, συνδέεται με οπτικές που αναγνωρίζουν την ιδεολογική ακρότητα ως παράγοντα που επηρεάζει την κοινωνική συνεργασία μέσω μηχανισμών εμπιστοσύνης (Maman κ.ά., 2025). Σε αυτήν την περίπτωση, η ασυμμετρία υποδηλώνει ότι η αριστερή ακρότητα, όταν συνυπάρχει με υψηλότερη εμπιστοσύνη προς μακρινούς άλλους, συνδέεται με αυξημένη πιθανότητα διαδι-

κτυακή πολιτικής δράσης. Αυτό μπορεί να ερμηνευθεί ως συμβατό με μια εκδοχή όπου η αριστερή ιδεολογική ένταση, σε συνθήκες υψηλότερης εξωομαδικής εμπιστοσύνης, τροφοδοτεί ενεργότερη δημόσια κινητοποίηση στο διαδίκτυο. Το ότι δεν παρατηρείται αντίστοιχη ενίσχυση στη δεξιά ακρότητα δεν αναιρεί τη θετική κύρια επίδρασή της, αλλά υποδεικνύει ότι οι διαδικασίες προς τη συμμετοχή μπορεί να είναι διαφορετικές (π.χ. λιγότερο εξαρτώμενες από εξωομαδική εμπιστοσύνη). Η ασυμμετρία μπορεί γενικά να συνδέεται με τη διαφορετικού βαθμού ευαισθησία προς τις απειλές και την χαμηλότερη προκατάληψη προς τις εξωομάδες που επιδεικνύουν οι φορείς της αριστερής σε σύγκριση με τη δεξιά ιδεολογία (Jost, 2017).

Τέλος, οι μεγάλες διαφορές μεταξύ των κρατών στα ποσοστά διαδικτυακής δράσης ενισχύουν την ιδέα ότι οι παραπάνω σχέσεις εξαρτώνται από τα διαφορετικά πολιτισμικά και θεσμικά περιβάλλοντα τα οποία διαμορφώνουν την ένταση της σχέσης μεταξύ εμπιστοσύνης και συμμετοχής και τον τρόπο που η ιδεολογία λειτουργεί ως φίλτρο. Κάτι τέτοιο επιβεβαιώνει διάφορες προσεγγίσεις που δείχνουν ότι οι επιδράσεις της διαδικτυακής πολιτικής πληροφόρησης μεταβάλλονται ανάλογα με χαρακτηριστικά του μακρο-πλαισίου, όπως η πόλωση (Chan & Yi, 2024), και ότι η συνολική εικόνα των επιδράσεων των μέσων κοινωνικής δικτύωσης στη δημοκρατία είναι διττή και εξαρτώμενη από συγκείμενα (Lorenz-Spreen κ.ά., 2023).

Περιορισμοί της έρευνας και προτάσεις για το μέλλον

Η παρούσα έρευνα παρουσιάζει ορισμένους περιορισμούς που χρειάζεται να ληφθούν υπόψη. Ο σημαντικότερος περιορισμός της έρευνας έγκειται στον διατομεακό ερευνητικό σχεδιασμό, με αποτέλεσμα τα ευρήματα να μην επιτρέπουν την τεκμηρίωση αιτιωδών σχέσων, αλλά μόνο τη διαπίστωση συσχετίσεων. Αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό δεδομένης της σχετικής βιβλιογραφίας που δείχνει ότι σχέσεις εμπιστοσύνης και συμμετοχής επηρεάζονται από επιδράσεις επιλογής αλλά και αμφίδρομες διαδικασίες. Ένας ακόμη περιορισμός αφορά την αναλυτική στρατηγική της έρευνας. Δηλαδή, η εξαρτημένη μεταβλητή κωδικοποιήθηκε διχοτομικά (έχει γίνει/δεν έχει γίνει), με αποτέλεσμα να χάνεται πληροφορία σχετικά με την ένταση και να εξισώνονται διαφορετικές διαδικτυακές συμπεριφορές ως προς τη σημασία τους και τη συνεισφορά τους.

Μελλοντική έρευνα θα ωφελούνταν από (α) διαχρονικούς σχεδιασμούς που επιτρέπουν έλεγχο κατεύθυνσης, (β) πιο λεπτομερείς δείκτες διαδικτυακής συμμετοχής (διαχωρισμός έκφρασης, κινητοποίησης, οργάνωσης, «χαμηλού» vs «υψηλού» κόστους δράσεων), και (γ) ρητή ένταξη μακρο-επιπέδου δεικτών θεσμών ώστε να διερευνηθεί σε ποιες κοινωνίες η εξωομαδική εμπιστοσύνη μετατρέπεται πιο εύκολα σε διαδικτυακή δράση. Επιπλέον, πειραματικές ή ημι-πειραματικές προσεγγίσεις θα μπορούσαν να εξετάσουν σχετικούς μηχανισμούς (π.χ., αντιλαμβανόμενο κοινωνικό

ρίσκο δημόσιας έκφρασης, προσδοκίες για αντίδραση ετερογενούς ακροατηρίου), που θεωρητικά συνδέουν ειδικά την εξωομαδική εμπιστοσύνη με τη δικτυωμένη πολιτική συμμετοχή.

Κλείνοντας, η παρούσα μελέτη συμβάλλει στη βιβλιογραφία δείχνοντας ότι η διαδικτυακή πολιτική συμμετοχή συνδέεται συστηματικά με την κοινωνική εμπιστοσύνη, αλλά όχι με τον ίδιο τρόπο. Επιπλέον, ο ρυθμιστικός ρόλος της πολιτικής ακρότητας υποδεικνύει ότι η μετατροπή κοινωνικών πόρων σε πολιτική δράση είναι ιδεολογικά διαφοροποιημένη. Με αυτό τον τρόπο, τα ευρήματα μετακινούν τη συζήτηση από γενικές συσχετίσεις προς πιο ακριβείς διαδικασίες, ποια εμπιστοσύνη, για ποιους, και υπό ποιες ιδεολογικές συνθήκες γίνεται κινητηριακή δύναμη για διαδικτυακή πολιτική συμμετοχή.

Βιβλιογραφία

Abrams, D., Davies, B., & Horsham, Z. (2023). *Rapid review: Measuring social cohesion* (Khan Review report). University of Kent & Belong Network. https://doi.org/10.22024/UniKent/01.02.101469

Arel-Bundock, V. (2025). *WDI: World development indicators and other World Bank data (R package)*. https://doi.org/10.32614/CRAN.package.WDI

Arel-Bundock, V., Greifer, N., & Heiss, A. (2024). How to interpret statistical models using marginaleffects for R and Python. *Journal of Statistical Software, 111*(9), 1–32. https://doi.org/10.18637/jss.v111.i09

Barnidge, M., Huber, B., de Zuniga, H. G., & Liu, J. H. (2018). Social media as a sphere for "risky" political expression: A twenty-country multilevel comparative analysis. *The International Journal of Press/Politics*, *23*(2), 161-182. https://doi.org/10.1177/1940161218773838

Bates, D., Mächler, M., Bolker, B., & Walker, S. (2015). Fitting linear mixed-effects models using lme4. *Journal of Statistical Software, 67*(1), 1–48. https://doi.org/10.18637/jss.v067.i01

Brady, H. E., & T. B. Kent (2022). Fifty years of declining confidence and increasing polarization in trust in American institutions. *Daedalus, 151*(4), 43-66. https://doi.org/10.1162/daed_a_01943

Busenbark, J. R., Graffin, S. D., Campbell, R. J., & Lee, E. Y. (2022). A marginal effects approach to interpreting main effects and moderation. *Organizational Research Methods, 25*(1), 147–169. https://doi.org/10.1177/1094428120976838

Chan, M., & Yi, J. (2024). Social media use and political engagement in polarized times: Examining the contextual roles of issue and affective polarization in developed democracies. *Political Communication, 41*(5), 743–762. https://doi.org/10.1080/10584609.2024.2325423

Chayinska, M., Miranda, D., & González, R. (2021). A longitudinal study of the bidirectional causal relationships between online political participation and offline collective action. *Computers in Human Behavior, 121*, 106810. https://doi.org/10.1016/j.chb.2021.106810

Costello, T. H., & Bowes, S. M. (2023). Absolute certainty and political ideology: A systematic test of curvilinearity. *Social Psychological and Personality Science*, *14*(1), 93-102. https://doi.org/10.1177/19485506211070410

Danowski, J. A., & Park, H. W. (2025). Deglobalization trends and communication variables: A multifaceted analysis from 2009 to 2023. *Information*, *16*(5), 403. https://doi.org/10.3390/info16050403

González-Bailón, S., & Lelkes, Y. (2023). Do social media undermine social cohesion? A critical review. *Social Issues and Policy Review, 17*(1), 155–180. https://doi.org/10.1111/sipr.12091

Haerpfer, C., Inglehart, R., Moreno, A., Welzel, C., Kizilova, K., Diez-Medrano, J., Lagos, M., Norris, P., Ponarin, E., & Puranen, B. (2022). *World Values survey: Round seven – country-pooled datafile (Version 6.0)* [Data set]. JD Systems Institute & WVSA Secretariat. https://doi.org/10.14281/18241.24

Hooghe, M., & Marien, S. (2013). A comparative analysis of the relation between political trust and forms of political participation in Europe. *European Societies, 15*(1), 131–152. https://doi.org/10.1080/14616696.2012.692807

Iyengar, S., Lelkes, Y., Levendusky, M., Malhotra, N., & Westwood, S. J. (2019). The origins and consequences of affective polarization in the United States. *Annual Review of Political Science*, *22*(1), 129-146. https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-051117-073034

Jost, J. T. (2017). Ideological asymmetries and the essence of political psychology: Presidential address. *Political Psychology, 38*(2), 167–208. https://doi.org/10.1111/pops.12407

Jost, J. T., Napier, J. L., Thorisdottir, H., Gosling, S. D., Palfai, T. P., & Ostafin, B. (2007). Are needs to manage uncertainty and threat associated with political conservatism or ideological extremity?. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *33*(7), 989-1007. https://doi.org/10.1177/0146167207301028

Kubin, E., & von Sikorski, C. (2021). The role of (social) media in political polarization: A systematic review. *Annals of the International Communication Association, 45*(3), 188–206. https://doi.org/10.1080/23808985.2021.1976070

Kuhn, U., & Marquis, L. (2025). Does ideological polarization promote political engagement and trust? Evidence from Swiss panel data, 1999–2023. *European Journal of Political Research*, 1-25. https://doi.org/10.1017/S1475676525100248

Literat, I., & Kligler-Vilenchik, N. (2019). Youth collective political expression on social media: The role of affordances and memetic dimensions for voicing political views. *New media & society*, *21*(9), 1988-2009. https://doi.org/10.1177/1461444819837571

Lorenz-Spreen, P., Oswald, L., Lewandowsky, S., & Hertwig, R. (2023). A systematic review of worldwide causal and correlational evidence on digital media and democracy. *Nature Human Behaviour, 7*(1), 74–101. https://doi.org/10.1038/s41562-022-01460-1

Lee, A. H. (2022). Social trust in polarized times: How perceptions of political polarization

affect Americans' trust in each other. *Political Behavior, 44* (3), 1533 – 1554. https://doi.org/10.1007/s11109- 022-09787- 1.

Maman, L., Feldman, Y., & Tyler, T. (2025). Polarization and voluntary compliance: The impact of ideological extremity on the effectiveness of self-regulation. *Regulation & Governance*. Advance online publication. https://doi.org/10.1111/rego.70020

Moscovici, S. (1987). The conspiracy mentality. In C. F. Graumann & S. Moscovici (Eds.), *Changing conceptions of conspiracy* (pp. 151-169). Springer.

Newton, K., & Zmerli, S. (2011). Three forms of trust and their association. European *Political Science Review, 3*(2), 169–200. https://doi.org/10.1017/S1755773910000330

Orazani, S. N., Reynolds, K. J., & Osborne, H. (2023). What works and why in interventions to strengthen social cohesion: A systematic review. *Journal of Applied Social Psychology, 53*(10), 938–995. https://doi.org/10.1111/jasp.12990

Oser, J., & Boulianne, S. (2020). Reinforcement effects between digital media use and political participation: A meta-analysis of repeated-wave panel data. *Public Opinion Quarterly, 84*(S1), 355–365. https://doi.org/10.1093/poq/nfaa017

R Core Team. (2025). *R: A language and environment for statistical computing* [Computer software]. R Foundation for Statistical Computing. https://www.R-project.org/

Sommet, N., & Morselli, D. (2017). Keep calm and learn multilevel logistic modeling: A simplified three-step procedure using Stata, R, Mplus, and SPSS. *International Review of Social Psychology, 30*(1), 203–218. https://doi.org/10.5334/irsp.90

Sormanen, N., Hietajärvi, L., & Wilska, T. A. (2025). Young people's online political participation in an apolitical digital sphere: identifying political topics and expression patterns on a youth discussion forum. *Journal of Youth Studies*, 1-18. https://doi.org/10.1080/13676261.2025.2581983

Strömbäck, J., Tsfati, Y., Boomgaarden, H., Damstra, A., Lindgren, E., Vliegenthart, R., & Lindholm, T. (2020). News media trust and its impact on media use: Toward a framework for future research. *Annals of the International Communication Association, 44*(2), 139–156. https://doi.org/10.1080/23808985.2020.1755338

Theocharis, Y. (2015). The conceptualization of digitally networked participation. *Social Media + Society, 1*(2), 1–14. https://doi.org/10.1177/2056305115610140

Theocharis, Y., & Van Deth, J. W. (2018). The continuous expansion of citizen participation: A new taxonomy. *European Political Science Review*, *10*(1), 139-163. https://doi.org/10.1017/S1755773916000230

Vaccari, C., & Valeriani, A. (2018). Digital political talk and political participation: Comparing established and third wave democracies. *SAGE Open, 8*(2), 2158244018784986. https://doi.org/10.1177/2158244018784986

van Ingen, E., & Bekkers, R. (2015). Generalized trust through civic engagement? Evidence from five national panel studies. *Political Psychology, 36*(3), 277–294. https://doi.org/10.1111/pops.12105

Van Prooijen, J. W., Krouwel, A. P., & Pollet, T. V. (2015). Political extremism predicts belief in conspiracy theories. *Social Psychological and Personality Science*, *6*(5), 570-578. https://doi.org/10.1177/1948550614567356

World Values Survey. (χ.χ.). Ανακτήθηκε 24 Μαρτίου 2026, από https://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp

Zmigrod, L., Rentfrow, P. J., & Robbins, T. W. (2020). The partisan mind: Is extreme political partisanship related to cognitive inflexibility?. *Journal of Experimental Psychology: General*, *149*(3), 407–418. https://doi.org/10.1037/xge0000661

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ

Διαδικασίες απο-παγκοσμιοποίησης: η επικοινωνιακή κάλυψη

Η Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση υπό πολιορκία: Πλαίσια λόγου και ρητορικές στρατηγικές απονομιμοποίησης στα ελληνόγλωσσα ψευδεπίγραφα ή παραποιημένα δημοσιεύματα του διαδικτύου

Αχιλλέας Καραδημητρίου, Ηλιάνα Γιαννούλη

Περίληψη

Η παρούσα έρευνα πραγματεύεται τους μηχανισμούς μέσω των οποίων τα ψευδεπίγραφα ή παραποιημένα δημοσιεύματα για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) στην Ελλάδα τροφοδοτούν την απονομιμοποίηση των θεσμών της ΕΕ, σε συνθήκες εντεινόμενης πολιτικής πόλωσης και υπονόμευσης της εμπιστοσύνης προς τους υπερεθνικούς δρώντες. Το θεωρητικό υπόβαθρο συνδυάζει την ανάλυση της ειδησεογραφικής πλαισίωσης με τη ρητορική τριπτυχία «Ήθους, Πάθους και Λόγου», αναδεικνύοντας τη λειτουργική σύνδεση αφηγηματικής κατασκευής και πειστικής στρατηγικής στον λόγο της παραπληροφόρησης. Η εμπειρική βάση απαρτίζεται από δεκαπέντε (15) επιβεβαιωμένες ψευδεπίγραφες ή παραποιημένες ειδήσεις για την ΕΕ (Δεκέμβριος 2024–Νοέμβριος 2025), ταυτοποιημένες από αναγνωρισμένους οργανισμούς διακρίβωσης γεγονότων αλλά και από τους ερευνητές της παρούσας μελέτης,. Τα ευρήματα φανερώνουν πέντε κυρίαρχα πλαίσια - κατάχρηση εξουσίας, συνωμοσία, κοινωνική σύγκρουση, απαξίωση θεσμών και αίσθηση απειλής -που συγκροτούν μια συνεκτική αντι-θεσμική αφήγηση. Σε ρητορικό επίπεδο, κυριαρχούν στρατηγικές επικεντρωμένες στο πάθος, δυαδικές αναπαραστάσεις «εμείς–αυτοί» και αποσάθρωση της αξιοπιστίας θεσμών και διακριβωτών γεγονότων, ενισχύοντας ένα αντι-ηγεμονικό πληροφοριακό περιβάλλον που επιτείνει την κρίση νομιμοποίησης της ΕΕ.

Εισαγωγή

Στη σύγχρονη κοινωνία της πλατφόρμας (Narayan, 2022,), οι διαφοροποιημένες μορφές παραποιημένης, στρεβλής ή ψευδούς πληροφόρησης έχουν αποδοθεί με τον γενικό όρο *πληροφοριακή αταξία* (information disorder), ο οποίος περιλαμβάνει την εκούσια παραπληροφόρηση (disinformation), την παραπλανητική, αλλά χωρίς πρόθεση βλάβης διάχυση πληροφοριών (misinformation), καθώς και την κα-

κόβουλη διάδοση αληθινών πληροφοριών (malinformation) (Wardle&Derakhshan, 2017). Ο πολυδιάστατος αυτός όρος δεν δίνει απλά έμφαση στο περιεχόμενο της πληροφόρησης, αλλά επισημαίνει τη σημασία των κινήτρων και των διαμεσολαβητών της, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται οι πολιτικές ελίτ, τα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης και οι ειδησεογραφικοί οργανισμοί (Kruger κ.α., 2022).

Μεταξύ των τριών αυτών τύπων «πληροφοριακής αταξίας» η παρούσα έρευνα επικεντρώνεται στην παραπληροφόρηση, νοούμενη ως την σκόπιμη παραγωγή και διάδοση ψευδούς ή παραποιημένης πληροφορίας με συνειδητή πρόθεση πρόκλησης βλάβης, που συχνά λαμβάνει τη μορφή δημοσιογραφικά αξιόπιστου περιεχομένου ώστε να καταστεί ευκολότερα αποδεκτή (Allcott & Gentzkow, 2017, Wardle & Derakhshan, 2017).Οι γράφοντες υιοθετούν την εννοιολογική διάκριση μεταξύ ψευδών και παραποιημένων ειδήσεων, ως δύο διακριτών - αν και συχνά αλληλεπικαλυπτόμενων - μορφών πληροφοριακής αταξίας. Ως ψευδείς ειδήσεις νοούνται δημοσιεύματα που περιγράφουν γεγονότα τα οποία δεν συνέβησαν, ενώ ως παραποιημένες ειδήσεις νοούνται εκείνες που αναφέρονται σε πραγματικά γεγονότα στα οποία έχουν αλλοιωθεί συστηματικά επιμέρους χαρακτηριστικά τους (π.χ. ο τόπος, ο χρόνος, το πλαίσιο ή η αιτιακή τους αλυσίδα) με τρόπο που εξυπηρετεί συγκεκριμένη ιδεολογική ή πολιτική σκοπιμότητα (Πλειός, 2022). Και οι δύο κατηγορίες αποτελούν εκφάνσεις της *εκούσιας παραπληροφόρησης* (disinformation) και στο πλαίσιο της ψηφιακής ειδησεογραφίας λειτουργούν ως φορείς αντι-θεσμικών αφηγημάτων, αξιοποιώντας επιλεκτικά ειδησεογραφικά πλαίσια, ρητορικές στρατηγικές και συναισθηματικά φορτισμένη γλώσσα προκειμένου να κατασκευαστούν ερμηνευτικά σχήματα που υπονομεύουν την αξιοπιστία και τη νομιμότητα θεσμικών δρώντων (Bennett & Livingston, 2018,Vosoughi κ.α., 2018). Στο σημείο αυτό, κρίνεται αναγκαία η εννοιολογική διάκριση μεταξύ της οξείας πολιτικής κριτικής ή του δομικού ευρωσκεπτικισμού –στοιχεία θεμιτά στον δημοκρατικό διάλογο– και της παραπληροφόρησης, η οποία εδράζεται σε αντικειμενικά διαψεύσιμους πραγματολογικούς ισχυρισμούς. Η παρούσα μελέτη δεν εστιάζει στην αξιολόγηση ιδεολογικών τοποθετήσεων ή αξιολογικών κρίσεων, αλλά στη διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο το κατασκευασμένο ψεύδος και η συστηματική παραποίηση γεγονότων εργαλειοποιούνται ρητορικά για την απονομιμοποίηση των υπερεθνικών δρώντων.

Στο νέο οικοσύστημα πληροφόρησης ευδοκιμεί παράλληλα και η μετα-πολιτική/πολιτική της μετα-αλήθειας (post-truth politics) με βασικά γνωρίσματα τη δυσδιάκριτη διαφοροποίηση μεταξύ γεγονότος και ερμηνείας των όσων συμβαίνουν γύρω μας καθώς και την υπεροχή των συναισθηματικών αφηγήσεων έναντι της εμπειρικής τεκμηρίωσης με φόντο την κρίση εμπιστοσύνης για τα Μέσα Ενημέρωσης, την επιστήμη και άλλους κοινωνικοπολιτικούς θεσμούς (Al-Rodhan, 2017, Greene, 2025). Το κλίμα αυτό εντείνεται περαιτέρω από τις διεργασίες της αποπαγκοσμιοποίησης, καθώς η αναδίπλωση σε εθνικά αφηγήματα και η ενίσχυση του λαϊκιστικού Λόγου συνδέονται στενά με την άνοδο της παραπληροφόρησης και την καλλιέργεια δυ-

σπιστίας απέναντι σε διεθνείς και υπερεθνικούς θεσμούς όπως η ΕΕ(Kornprobst & Paul, 2021, Mascherini, 2024).

Μελέτες φανερώνουν ότι η παραπληροφόρηση για τους θεσμούς της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) συχνά ενισχύεται από τον κυρίαρχο δημοσιογραφικό Λόγο. Λόγω της πολυπλοκότητας των ευρωπαϊκών διαδικασιών και της ανάγκης των μέσων ενημέρωσης να προσελκύσουν κοινό, οι ειδήσεις παρουσιάζονται μέσα από «πλαίσια κρίσης». Έτσι, διαφωνίες μεταξύ κρατών-μελών προβάλλονται μέσα από το ερμηνευτικό πλαίσιο της «υπαρξιακής απειλής» ή «διάλυσης», τροφοδοτώντας περαιτέρω τη διασπορά αρνητικών και παραπλανητικών αφηγήσεων για την ΕΕ, με αποτέλεσμα η δημοσιογραφία, ιδίως η ψηφιακή, να θεωρείται ακούσιος συνεργός στην απονομιμοποίηση του ευρωπαϊκού οικοδομήματος (Börzel & Risse, 2018). Συνεπώς, η απήχηση της παραπληροφόρησης στο κοινό δεν αντιπροσωπεύει απλώς ένα τεχνικό πρόβλημα λανθασμένης διάχυσης πληροφοριών που χρήζουν «επανόρθωσης», αλλά ένα πολιτικο-επικοινωνιακό φαινόμενο, στενά συνδεόμενο με την κρίση νομιμοποίησης των υπερεθνικών θεσμών (Bennett & Livingston, 2018).

Παρά τον αυξανόμενο αριθμό μελετών για την παραπληροφόρηση, τις ψευδείς ή παραποιημένες ειδήσεις γύρω από την ΕΕ, η εις βάθος ποιοτική ανάλυση του ίδιου του Λόγου των ψευδών ή παραποιημένων δημοσιευμάτων παραμένει ελλιπής, ιδίως στο ελληνόγλωσσο ερευνητικό πλαίσιο (βλ., European Commission, 2018, 2025). Η παρούσα μελέτη επιδιώκει να καλύψει αυτό το κενό, συνδυάζοντας μεθοδικά τη θεωρία της πλαισίωσης με τη ρητορική ανάλυση ώστε να αναδείξει πώς τα δημοσιογραφικά κείμενα διαμορφώνουν ερμηνευτικά σχήματα και επηρεάζουν το κοινό. Βασίζεται σε ελληνόγλωσσα δημοσιογραφικά κείμενα που δημοσιεύτηκαν κατά το πρώτο έτος της νέας Ευρωπαϊκής Επιτροπής (Δεκέμβριος 2024-Νοέμβριος 2025) και εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζονται οι θεσμοί της ΕΕ. Παράλληλα, διερευνά κατά πόσο ο δημοσιογραφικός Λόγος συμβάλλει στη δημιουργία απονομιμοποιητικών αφηγήσεων, ιδιαίτερα στο πλαίσιο ψευδούς ή παραποιημένης ενημέρωσης.

Ειδικότερα, η ανάλυση επικεντρώνεται (α) στα κυρίαρχα πλαίσια αναπαράστασης της ΕΕ (Entman, 1993), όπως αναδύονται στο υπό μελέτη σώμα κειμένων, (β) στις ρητορικές στρατηγικές και τεχνικές πειθούς (Perloff, 2020) –με έμφαση στο ήθος, στο πάθος και τον Λόγο (Wróbel, 2015)– που αξιοποιούνται από τους δημοσιογράφους για την ενίσχυση της αξιοπιστίας και της συναισθηματικής απήχησης των αφηγήσεών τους, καθώς και (γ) στους τρόπους με τους οποίους τα πλαίσια και οι ρητορικές τεχνικές συνδέονται με ευρύτερες ευρωσκεπτικιστικές αναπαραστάσεις, όπως η αίσθηση απώλειας εθνικής κυριαρχίας, η απειλή για τη δημοκρατία ή η κατασκευή μιας αυταρχικής «ευρωπαϊκής ελίτ».

Το επικοινωνιακό έλλειμμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως ενισχυτής παραπληροφόρησης

Σύμφωνα με τους μελετητές, η ΕΕ χαρακτηρίζεται από ένα επικοινωνιακό έλλειμμα, το οποίο αποδίδεται σε παράγοντες όπως πολυπλοκότητα θεσμών, αδύναμο διαθεσμικό συντονισμό, εθνικά φίλτρα κάλυψης και περιορισμένη ικανότητα δημιουργίας συνεκτικής ευρωπαϊκής δημόσιας σφαίρας (Dragomir, 2019), οδηγώντας σε έλλειμμα κατανόησης των ευρωπαϊκών δρώμενων από τους πολίτες που τελικά μένουν απροστάτευτοι απέναντι στους παραγωγούς των ψευδών ή παραποιημένων ειδήσεων.

Μια σημαντική πτυχή αυτού του ελλείμματος θεωρείται το «πρόβλημα της απο-πολιτικοποίησης» (ή έλλειψης πολιτικοποίησης, Ward, 2010), που αναφέρεται στην τάση των θεσμών της ΕΕ να παρουσιάζουν τις πολιτικές τους ως βαρετά, τεχνικά ζητήματα παρά ως πολιτικές επιλογές με αντικρουόμενες (θετικές και αρνητικές) επιδράσεις, φαινόμενο που επιτρέπει στην παραπληροφόρηση να ανθεί μέσω της επινόησης συναρπαστικών ιστοριών (Meyer, 1999). Παράλληλα, οι έρευνες επισημαίνουν το «πρόβλημα της νομιμοποίησης», το οποίο συνίσταται στην προσπάθεια της ΕΕ να πείσει τους πολίτες με βάση τα αποτελέσματα των θεσμικών ενεργειών (output legitimacy), παρά με βάση τις αξίες ή τη συμμετοχή (Niessen, 2022). Οι προκλήσεις εντείνονται από τον «τεχνολογικό πολλαπλασιαστή», καθώς οι αλγόριθμοι προωθούν περιεχόμενο που προκαλεί θυμό και φόβο αντί για ψύχραιμη ενημέρωση. Η ολιγωρία της ΕΕ στην επιβολή κανόνων στις ψηφιακές πλατφόρμες (DSA) συνέβαλε στην ενίσχυση του φαινομένου, διαμορφώνοντας ένα περιβάλλον που επιβραβεύει το ψέμα και υπονομεύει την αλήθεια (Vosoughi, Roy & Aral, 2018).

Από τα παραπάνω καθίσταται σαφές ότι το επικοινωνιακό έλλειμμα δεν αφορά απλώς την έλλειψη στρατηγικών επικοινωνίας αλλά την καλλιέργεια ενός ανοχύρωτου πεδίου (σε ιδεολογικό-γνωσιακό και τεχνολογικό επίπεδο) απέναντι στους παραγωγούς των ψευδών ή παραποιημένων ειδήσεων. Το κενό ενημέρωσης που προκαλεί η έλλειψη ορατότητας της ΕΕ στα αξιόπιστα ειδησεογραφικά δίκτυα καλύπτεται από τα ΜΚΔ, όπου κυριαρχεί η παραπληροφόρηση (Wenzel, 2025).

Κρίση νομιμοποίησης στην Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) και ο ρόλος των ΜΜΕ

Η πολυκεντρική αρχιτεκτονική της ΕΕ, αν και λειτουργικά χρήσιμη, παραμένει δημοκρατικά «δυσανάγνωστη», καθώς οι πολίτες δυσκολεύονται να κατανοήσουν ποιος λαμβάνει τις αποφάσεις και ποιος λογοδοτεί, γεγονός που ενισχύει την αίσθηση

απόστασης από τους ευρωπαϊκούς θεσμούς, ακόμη και όταν υφίστανται τυπικά κανάλια ελέγχου (Cini, 2011).

Πέραν όμως της πολιτικής εγγύτητας, οι μελετητές προσάπτουν μειονεκτήματα όπως αδιαφάνεια της πολυπλοκότητας (complexity opacity), μια εικόνα που συνοψίζεται στην περιγραφή του προβλήματος ως «πολιτικό-επικοινωνιακό», αλλά ταυτόχρονα και θεσμικό (Vesnic-Alujevic & Nacarino, 2012).

Ο Decker εντοπίζει ένα διττό πρόβλημα στην ΕΕ: θεσμικό, λόγω απουσίας ισχυρής ευρωπαϊκής κομματικής πολιτικής, και πολιτισμικό, λόγω έλλειψης κοινής ταυτότητας (ευρωπαϊκού δήμου), το οποίο δυσκολεύει την αποδοχή δημοκρατικών, πλειοψηφικών αποφάσεων από τους πολίτες. Άλλοι μελετητές τονίζουν ότι η κρίση της ΕΕ είναι πρωτίστως θέμα κατανόησης (intelligibility), όχι μόνο δημοκρατίας. Για αυτό προτείνεται η «ερμηνευτική νομιμοποίηση» (σε αντιδιαστολή με την εύθραυστη «νομιμοποίηση μέσω αποτελεσμάτων», ώστε η ΕΕ να γίνει πιο κατανοητή και η δράση της να νομιμοποιείται από τους πολίτες (Innerarity, 2014).

Μια σειρά από σύγχρονες μελέτες καταδεικνύει ότι η παραπληροφόρηση και ο λαϊκισμός προσελκύουν το κοινό μέσω συγκεκριμένων ψυχολογικών μηχανισμών: της συναισθηματικής φόρτισης και της έλξης προς το νέο και συγκρουσιακό περιεχόμενο (Bennett & Livingston, 2018,Vosoughi κ.ά., 2018), καθώς και της απόδοσης ευθύνης στις εκάστοτε ελίτ (Aalberg κ.ά., 2016,Akar κ.ά., 2022,Hameleers κ.ά., 2017). Ειδικότερα, ο λαϊκισμός, ο οποίος στην παρούσα ανάλυση προσεγγίζεται πρωτίστως ως επικοινωνιακό ύφος και όχι αποκλειστικά ως «λεπτή» ιδεολογία, με βασικό χαρακτηριστικό την έντονη απόδοση ευθυνών σε ελίτ και «άλλους», για να είναι πειστικός οφείλει να είναι συναισθηματικά φορτισμένος.

Γενικότερα, η παραπληροφόρηση γύρω από την ΕΕ δεν συνιστά σύνολο μεμονωμένων περιστατικών, αλλά δομικό στοιχείο της σύγχρονης λογικής των Μέσων (media logic): η θεσμική πολυπλοκότητα της ΕΕ ευνοεί απλοϊκές, συναισθηματικά φορτισμένες αφηγήσεις εναντίωσης στην ελίτ που πληρούν τις απαιτήσεις του λαϊκιστικού επικοινωνιακού ύφους (Aalberg κ.α., 2016, Galpin & Trenz, 2017).

Σύμφωνα με τους Γκάλπιν και Τρενζ (2017), η ειδησεογραφική κάλυψη της ΕΕ πάσχει από δομική αρνητικότητα (negativity bias), αφού τα Μέσα Ενημέρωσης για να καταστήσουν τα πολύπλοκα ευρωπαϊκά θέματα προσιτά και ελκυστικά στο κοινό τα πλαισιώνουν συστηματικά ως πεδίο σύγκρουσης ή αποτυχίας.

Ερευνητικά ερωτήματα και μεθοδολογία

Η παρούσα έρευνα επικεντρώνεται στη διερεύνηση των αναπαραστάσεων που προωθούνται για τους θεσμούς της ΕΕ στο ψηφιακό περιεχόμενο των μέσων ενημέρωσης, μέσα από ελληνόγλωσσα ψευδή/παραποιημένα δημοσιεύματα, αλλά και

στους μηχανισμούς στους οποίους βασίζεται η προσπάθεια απονομιμοποίησης του ευρωπαϊκού οικοδομήματος.

Συγκεκριμένα, θα επιχειρήσουμε να απαντήσουμε στα ακόλουθα ερευνητικά ερωτήματα:

ΕΕ1: Ποιες είναι οι κυρίαρχες αναπαραστάσεις στα Μέσα Ενημέρωσης για τα θεσμικά όργανα της ΕΕ που προωθούνται μέσα από τις ψευδεπίγραφες ή παραποιημένες ειδήσεις;

ΕΕ2: Ποιες ρητορικές τεχνικές και στρατηγικές πλαισίωσης αξιοποιούν τα ψευδεπίγραφα/παραποιημένα δημοσιεύματα για την κατασκευή αφηγήσεων σχετικά με τα θεσμικά όργανα της ΕΕ;

*ΕΕ3: Πώς συμβάλλουν οι αφηγήσεις που υιοθετούνται εντός των ψευδεπίγραφων/παραποιημένων δημοσιευμάτων στην απονομιμοποίηση και αποσταθεροποί**η**ση της εξουσίας της ΕΕ;*

Για τους σκοπούς της έρευνας συγκεντρώσαμε σώμα κειμένων που συγκροτείται από δεκαπέντε ψευδεπίγραφες/παραποιημένες ειδήσεις που είχαν αναρτηθεί σε ελληνόγλωσσες ιστοσελίδες (ειδησεογραφικές και γνώμης), εντός του πρώτου έτους της θητείας της νέας Ευρωπαϊκής Επιτροπής, δηλαδή από 1 Δεκεμβρίου 2024 έως κα 30 Νοεμβρίου 2025. Συγκεκριμένα, οι πηγές άντλησης των δημοσιευμάτων συνοψίζονται στις εξής: Anazitiseis.gr, Antinews.gr, Bankingnews.gr, Dimokratia.gr, Iskra.gr, Karditsastakra.com, Meaculpa.gr, Pronews.gr, Zougla.gr, το προσωπικό ιστολόγιο amethystosbooks.blogspot.com και η ηλεκτρονική ιστοσελίδα γνώμης antapocrisis.gr. Ο χαρακτηρισμός των εν λόγω δημοσιευμάτων ως «ψευδεπίγραφων» ή «παραποιημένων» δεν βασίστηκε αποκλειστικά σε πλατφόρμες ελέγχου γεγονότων (fact-checking), προκειμένου να αποφευχθούν πιθανές προκαταλήψεις. Αντιθέτως, ακολουθήθηκε μια διαδικασία μεθοδολογικής τριγωνοποίησης: τα δημοσιεύματα υποβλήθηκαν σε ανεξάρτητο έλεγχο εγκυρότητας (cross-verification) από τους ερευνητές-συγγραφείς της παρούσας μελέτης, μέσω της αντιπαραβολής των ισχυρισμών με πρωτογενείς πηγές, επίσημα έγγραφα και επιστημονικά δεδομένα.

Συνεπώς το σώμα κειμένων δεν υιοθετήθηκε άκριτα: κάθε δημοσίευμα επανεξετάστηκε με βάση την αρχική πηγή πληροφόρησης και τα διαθέσιμα τεκμήρια, προκειμένου να επιβεβαιωθεί ότι το περιεχόμενό του περιλαμβάνει ανακριβείς, αποσπασματικές ή αλλοιωμένες πληροφορίες σε σχέση με τα πραγματικά γεγονότα. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να διευκρινίσουμε ότι, αναλύθηκαν τα πρωτότυπα αναληθή ή παραποιημένα δημοσιεύματα, όπως ακριβώς κυκλοφόρησαν στο διαδίκτυο, και όχι το κείμενο αποδόμησης του δημοσιεύματος, όπως διαμορφώθηκε από τους διακριβωτές ειδήσεων (fact-checkers) κατά την κατάρριψη των εν λόγω ισχυρισμών και την ανασκευή των ανακριβειών (debunking).

Για τη μελέτη των δημοσιευμάτων επιλέχθηκε ο συνδυασμός της ανάλυσης της

πλαισίωσης και της ρητορικής ανάλυσης, καθώς συνιστά ένα ολοκληρωμένο μεθοδολογικό πλαίσιο για τη διερεύνηση τόσο των ερμηνευτικών σχημάτων όσο και των αφηγηματικών και ρητορικών στρατηγικών που υιοθετούνται από τους συγγραφείς αναληθών/παραποιημένων δημοσιευμάτων. Όπως επισημαίνει ο Kuypers (2009: 182), η πλαισίωση μας προσφέρει έναν «ιδιαίτερα χρήσιμο τρόπο για να κατανοήσουμε την επιρροή της ρητορικής».

Η ανάλυση πλαισίωσης δεν ήταν αμιγώς επαγωγική, αλλά ακολούθησε μια υβριδική (παραγωγική-επαγωγική) μεθοδολογική προσέγγιση. Συγκεκριμένα, για τη θεωρητική θεμελίωση της ανάλυσης, αξιοποιήθηκε παραγωγικά μια προκαθορισμένη τυπολογία πλαισίων. Η λίστα αυτή διαμορφώθηκε με βάση την έρευνα του CEDMO (Stasuk-Krajewska & Cuker, 2025) για τις ψευδεπίγραφες ειδήσεις, αλλά εμπλουτίστηκε περαιτέρω με πλαίσια που αναδεικνύει η υφιστάμενη βιβλιογραφία για την αναπαράσταση των θεσμών της ΕΕ. Παράλληλα, τα εν λόγω «εργαλεία» εφαρμόστηκαν στο υλικό μέσω ενός ανοικτού σχήματος κωδικοποίησης κατά την επαναληπτική ποιοτική ανάγνωση των δεκαπέντε δημοσιευμάτων (επαγωγική διάσταση). Αυτό επέτρεψε όχι μόνο την επιβεβαίωση των προϋπαρχόντων πλαισίων, αλλά και την ανάδειξη νέων αφηγηματικών μοτίβων που είναι ειδικά χαρακτηριστικά της ελληνικής περίπτωσης. Τέλος, τα αναδυόμενα και προκαθορισμένα πλαίσια οργανώθηκαν με γνώμονα το ρητορικό τρίπτυχο Ήθος–Πάθος–Λόγος, στα πρότυπα της μελέτης του Savolainen (2023).

Η ανάλυση των ειδησεογραφικών πλαισίων αποτελεί ουσιαστικά ρητορική διαδικασία, καθώς εξετάζει τις γλωσσικές και αφηγηματικές επιλογές (λέξεις-κλειδιά, μεταφορικά σχήματα, αξιολογικοί χαρακτηρισμοί) μέσω των οποίων κατασκευάζεται το νόημα (Entman, 1993, Kuypers, 2010). Για τον λόγο αυτό, η μελέτη της ρητορικής στα ψευδή ή παραποιημένα δημοσιεύματα είναι καθοριστικής σημασίας, αφού αναδεικνύει πώς λέξεις, σύμβολα και αφηγήσεις επηρεάζουν την ερμηνεία των γεγονότων και ενισχύουν ιδεολογικά φορτισμένες αναγνώσεις της ευρωπαϊκής πραγματικότητας. Ένα από τα ευρέως χρησιμοποιούμενα πλαίσια ρητορικής ανάλυσης εστιάζει στις στρατηγικές πειθούς μέσω ηθικών, συναισθηματικών και λογικών μέσων, αξιοποιώντας το κλασικό έργο του Αριστοτέλη. Αναλυτικότερα, το *ήθος* αποτελεί καθοριστικό στοιχείο της πειθούς, καθώς εδραιώνει την εμπιστοσύνη και ενισχύει την αυθεντία του ομιλητή. Δεδομένου ότι βασίζεται σε ηθικές και ηθικολογικές εκκλήσεις, ο ομιλητής οφείλει να επιδεικνύει πρακτική ευφυΐα, αρετή και καλή θέληση (Savolainen, 2023:1000). Το *πάθος* αναφέρεται στη συναισθηματική σύνδεση που δημιουργείται κατά την επικοινωνία με στόχο την αποτελεσματική μετάδοση μηνυμάτων. Η επίκληση στο συναίσθημα επιτυγχάνεται μέσω αφηγηματικών τεχνικών, μεταφορών, υπερβολών και γλωσσικών επιλογών (συναισθηματικά φορτισμένης γλώσσας) που διεγείρουν συναισθηματικές αντιδράσεις, οι οποίες αναδεικνύονται μέσα από τον έντονο τρόπο παρουσίασης της πληροφορίας (Mohamad, 2022). Στον γραπτό λόγο, τα σημεία στίξης καθώς και η χρήση κε-

φαλαίων γραμμάτων αποτελούν αποτελεσματικά εργαλεία που χρησιμοποιούνται για τον επιτονισμό των απόψεων και των συναισθημάτων που μεταφέρει ένα μήνυμα. Η πρόκληση συναισθημάτων και η έμφαση στις κοινές πεποιθήσεις και αξίες αποτελούν θεμελιώδη στοιχεία του πάθους. Η παρουσία τους συχνά εκδηλώνεται μέσω δημαγωγικών δηλώσεων με έντονες πολωτικές τάσεις (Akar κ.α., 2021: 4-5).

Ολοκληρώνοντας την περιγραφή των ρητορικών στρατηγικών, ο *Λόγος* αναφέρεται στα βήματα ή στα μέσα του διανοητικού συλλογισμού. Στη δημοσιογραφική γραφή, ο Λόγος εκδηλώνεται μέσω καλά δομημένων επιχειρημάτων, επαληθεύσιμων αποδείξεων και λογικού συλλογισμού. Η χρήση στατιστικών στοιχείων, μαρτυριών ειδικών και τεκμηριωμένων επιχειρημάτων συμβάλλει στην εδραίωση της αυθεντίας του συγγραφέα ή ομιλητή και ενισχύει τον πειστικό σκοπό του κειμένου (Sichach, 2024).

Ευρήματα έρευνας: Τα κυρίαρχα πλαίσια αναπαράστασης των θεσμών της ΕΕ

Η ανάλυση των 15 ψευδεπίγραφων και παραποιημένων δημοσιευμάτων ανέδειξε ένα συνεκτικό, επαναλαμβανόμενο σύστημα ειδησεογραφικής πλαισίωσης των θεσμών της ΕΕ. Μέσα από την κωδικοποίηση των αφηγηματικών μοτίβων και των ρητορικών στρατηγικών αναδύθηκαν πέντε κυρίαρχα πλαίσια αναπαράστασης, τα οποία οργανώνουν την εικόνα της ΕΕ ως αυταρχικού, αδιαφανούς και εχθρικού προς τους πολίτες δρώντος. Στις επόμενες υποενότητες παρουσιάζεται αναλυτικά το καθένα από αυτά τα πλαίσια.

Επισημαίνεται ότι στις ακόλουθες περιπτώσεις η ανάλυση δεν αποτιμά ως «ψευδείς» ή «αληθείς» τις αξιολογικές κρίσεις των αρθρογράφων, αλλά εστιάζει αποκλειστικά στους ελέγξιμους πραγματολογικούς ισχυρισμούς που ενσωματώνονται στην ειδησεογραφική αφήγηση (όπως αποδιδόμενες δηλώσεις, περιγραφές ρυθμίσεων ή θεσμικών αρμοδιοτήτων), οι οποίοι, ύστερα από έλεγχο των πρωτογενών πηγών και των κειμένων πολιτικής, αποδεικνύονται ανακριβείς ή παραποιημένοι.

Το Πλαίσιο Κατάχρησης Εξουσίας/Βίας των Ελίτ

Στο πλαίσιο Κατάχρησης Εξουσίας/Βίας των ελίτ, τα δημοσιεύματα συνδυάζουν οξείες αξιολογικές κρίσεις με ελέγξιμους πραγματολογικούς ισχυρισμούς. Το πλαίσιο αυτό, το οποίο εδράζεται στη θεωρητική τυπολογία του CEDMO (Stasuk-Krajewska & Cuker, 2025), αναδεικνύει την τάση της παραπληροφόρησης να μετατρέπει θεσμικές πρωτοβουλίες σε αφηγήματα αυταρχικής επιβολής, υπονομεύοντας τη δημοκρατική νομιμοποίηση (Bennett & Livingston, 2018).Ενδεικτικά, άρθρο στην ιστοσελίδα

Anazitiseis.gr πλαισιώνει την ΕΕ ως «δικτατορία», αλλά ταυτόχρονα αποδίδει στον Τιερί Μπρετόντη δήλωση ότι «ακυρώθηκαν οι εκλογές στη Ρουμανία από την ΕΕ», ισχυρισμός που, όπως προκύπτει από την αντιπαραβολή με τις επίσημες πηγές και τον σχετικό ιστότοπο διακρίβωσης γεγονότων, δεν τεκμαίρεται (Anazitiseis.gr, 2025).

Στην περίπτωση της Ευρωπαϊκής Πράξης για την Ελευθερία των Μέσων Ενημέρωσης[*European MediaFreedom Act* (EMFA)][1] και της πρωτοβουλίας «Ασπίδα της Δημοκρατίας»(*DemocracyShield)*[2], αξιολογικοί χαρακτηρισμοί περί «υπουργείου της αλήθειας» και «λογοκρισίας» πλαισιώνουν τον ελέγξιμο ισχυρισμό ότι η ΕΕ θεσπίζει μηχανισμό άμεσης λογοκρισίας και τιμωρητικής εποπτείας των μέσων ενημέρωσης, ισχυρισμός που δεν επιβεβαιώνεται από το κείμενο της πρότασης, ούτε από τις επίσημες αναλύσεις της ευρωπαϊκής νομοθεσίας (Bankingnews.gr, 2025, Karditsastakra.com, 2025, Iskra.gr, 2025).

Μεταξύ των επαναλαμβανόμενων θεματικών μοτίβων είναι η φίμωση των μέσων ενημέρωσης και η καταστολή της ελευθερίας του Λόγου, οι οποίες αρθρώνονται μέσα από συνδυασμό αξιολογικών χαρακτηρισμών και ελέγξιμων πραγματολογικών ισχυρισμών. Σχετικά με τον Ευρωπαϊκό Κανονισμό για την Ελευθερία των Μέσων Ενημέρωσης (EMFA), οι ιστοσελίδες dimokratia.gr και antinews.gr χρησιμοποιούν τον κοινό τίτλο «Απόφαση-ντροπή για την Ευρώπη!», αλλά πέραν της αξιολογικής αυτής διατύπωσης υιοθετούν τον ισχυρισμό ότι ο νόμος «επιτρέπει τις συλλήψεις δημοσιογράφων» και ότι πρόκειται για «νόμο βγαλμένο από αυταρχικά καθεστώτα» (Γαλούπης, 2025, Antinews.gr, 2025). Ωστόσο, από το ίδιο το κείμενο του EMFA προκύπτει ότι ο κανονισμός δεν προβλέπει ποινικές κυρώσεις ή συλλήψεις δημοσιογράφων, αλλά μέτρα διαφάνειας, προστασίας πηγών και περιορισμού πολιτικών παρεμβάσεων στα Μέσα Ενημέρωσης.

Αντίστοιχα, σε ζητήματα κοινωνικής πολιτικής και δικαιωμάτων ΛΟΑΤΚΙ+, δημοσίευμα του

Meaculpa.gr υποστηρίζει ότι κράτη μέλη που «αμφισβητούν την ιδεολογία των φύλων» κινδυνεύουν με αποκλεισμό χρηματοδότησης από την ΕΕ (Meaculpa.gr, 2025). Παρότι χρησιμοποιείται έντονα αξιολογική γλώσσα, τα επίσημα κείμενα δείχνουν ότι η στρατηγική δεν προβλέπει αυτόματο μηχανισμό «τιμωρίας», αλλά ένα πλαίσιο κανονιστικών και χρηματοδοτικών εργαλείων για την προώθηση της

1. Η Ευρωπαϊκή Πράξη για την Ελευθερία των μέσων ενημέρωσης (European Media Freedom Act – Κανονισμός ΕΕ 2024/1083) θεσπίστηκε με στόχο την προστασία της πολυφωνίας και της συντακτικής ανεξαρτησίας των μέσων ενημέρωσης εντός της ΕΕ. Περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, διατάξεις για τη διαφάνεια στην ιδιοκτησία των ΜΜΕ, την προστασία των δημοσιογραφικών πηγών από τη χρήση κατασκοπευτικού λογισμικού και τη διασφάλιση της ανεξάρτητης λειτουργίας των δημόσιων μέσων ενημέρωσης.

2. Η πρωτοβουλία «Ασπίδα της Δημοκρατίας» (Democracy Shield) αποτελεί κεντρικό πυλώνα της δέσμης μέτρων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την «Υπεράσπιση της Δημοκρατίας» (Defence of Democracy). Αποσκοπεί στη θωράκιση των δημοκρατικών διαδικασιών απέναντι σε ξένες παρεμβάσεις και στη διασφάλιση της διαφάνειας στην εκπροσώπηση συμφερόντων από τρίτες χώρες, επιδιώκοντας την αποτελεσματική αντιμετώπιση της χειραγώγησης πληροφοριών εντός της ευρωπαϊκής δημόσιας σφαίρας.

ίσης μεταχείρισης, το οποίο παρουσιάζεται στο δημοσίευμα ως μηχανισμός ιδεολογικής επιβολής.

Το Πλαίσιο Συνωμοσίας

Το πλαίσιο συνωμοσίας αξιοποιείται συμπληρωματικά με το πλαίσιο κατάχρησης εξουσίας, με τα δημοσιεύματα να εμφανίζονται ως «αποκαλύψεις» μυστικών σχεδίων και παρασκηνιακών μηχανισμών της «ελίτ των Βρυξελλών», που δρα σε βάρος των Ευρωπαίων πολιτών. Όπως επισημαίνεται στη βιβλιογραφία για την *πληροφοριακή αταξία*, τα συνωμοσιολογικά πλαίσια λειτουργούν ως μηχανισμοί παροχής εναλλακτικών, απλοϊκών ερμηνειών για σύνθετα πολιτικά ζητήματα, ενισχύοντας τη δυσπιστία απέναντι στις επίσημες πηγές (Stasuk-Krajewska & Cuker, 2025). Η ΕΕ αναπαρίσταται ως οργανισμός που λειτουργεί μέσω κρυφών συμφωνιών και απόκρυψης της «πραγματικής αλήθειας», σε αντιδιαστολή προς ένα υποτιθέμενο «επίσημο αφήγημα».

Ενδεικτικά, το Anazitiseis.gr υποστηρίζει ότι «ουσιαστικά ο Μπρετόν παραδέχτηκε ότι οι εκλογές στη Ρουμανία ακυρώθηκαν με δική τους παρέμβαση» και ότι η εκδοχή περί παρέμβασης της ρουμανικής δικαιοσύνης είναι «δήθεν» (Anazitiseis.gr, 2025). Στην πράξη, ο ελέγξιμος ισχυρισμός ότι οι εκλογές «ακυρώθηκαν με παρέμβαση της ΕΕ» δεν επιβεβαιώνεται από τις πρωτογενείς πηγές και τις σχετικές διασταυρώσεις. Αντίστοιχα στην υπόθεση του φερόμενου σκανδάλου διαφθοράς της Κάγια Κάλλας η ιστοσελίδα Pronews.gr υπαινίσσεται «πανάκριβη μυστική συμφωνία για τα εμβόλια» και «χρήματα που πήγαν σε λογαριασμούς στην Εσθονία» (Pronews.gr, 2025), ισχυρισμοί που δεν τεκμηριώνονται από επίσημες ανακοινώσεις ή ανεξάρτητες δημοσιογραφικές έρευνες.

Το Πλαίσιο Κοινωνικής Σύγκρουσης

Το πλαίσιο κοινωνικής σύγκρουσης εμφανίζεται στο σύνολο σχεδόν των δημοσιευμάτων του ερευνητικού δείγματος, ενισχύοντας την πόλωση και επιχειρώντας την καλλιέργεια της συλλογικής ταύτισης του κοινού με μια ηθικά ανώτερη, αλλά καταπιεσμένη ομάδα πολιτών. Η διχοτομική αυτή αναπαράσταση αποτελεί θεμελιώδες στοιχείο της λαϊκιστικής επικοινωνίας, η οποία επιδιώκει να πολώσει την κοινή γνώμη στρέφοντας τον «καθαρό λαό» ενάντια στις «διεφθαρμένες ελίτ» και τα «συστημικά Μέσα» (Aalberg κ.ά., 2016, Hameleers κ.ά., 2017). Συνδυαστικά η διχοτομία «εμείς vs αυτοί» οργανώνει τον κοινωνικό χώρο σε δύο αντιμαχόμενους πόλους, τον «λαό» ή τους «αφυπνισμένους πολίτες» από τη μία πλευρά, και την

«ελίτ», τα «συστημικά θεσμικά όργανα» και τα «συστημικά ΜΜΕ» από την άλλη πλευρά. Η ιστοσελίδα anazitiseis.gr (anazitiseis.gr, 2025) καλεί τους αναγνώστες να μην «ανοίγουν ιστοτόπους από συστημικά ΜΜΕ» και επισημαίνει με ικανοποίηση ότι «το παιχνίδι έχει αρχίσει να γυρνάει, και η πλάστιγγα γέρνει επιτέλους στην δική μας πλευρά!».

Η χρήση της αντωνυμίας «δική μας» επιδιώκει τη διαμόρφωση μιας συλλογικής ταυτότητας που αντιτίθεται στους θεσμούς. Η ιστοσελίδα iskra.gr (Iskra.gr, 2025) είναι ακόμη πιο ρητή προς την κατεύθυνση της κοινωνικής σύγκρουσης, αποκαλώντας την ηγεσία της ΕΕ «οι εγκέφαλοι της διαπλοκής και της διαφθοράς» υπό το πρίσμα της πρόβλεψης ότι «αργά ή γρήγορα το καθεστώς θα αγγίξει την πλειοψηφία». Η ρητή αναφορά σε «πλειοψηφία» ενισχύει την αίσθηση ότι οι πολίτες είναι θύματα μιας μειοψηφικής αλλά ισχυρής ελίτ.

Το Πλαίσιο απαξίωσης της εξουσίας

Η συστηματική υπονόμευση της αξιοπιστίας, της ηθικής και της επάρκειας των θεσμών της ΕΕ και των αξιωματούχων της είναι διάχυτη στο δείγμα της έρευνας, ευθυγραμμιζόμενη με τη βιβλιογραφία που αναδεικνύει την απονομιμοποίηση των δημοκρατικών θεσμών ως βασικό πυλώνα της εκούσιας παραπληροφόρησης (Bennett & Livingston, 2018). Οι κριτικές δεν περιορίζονται σε διαφωνία με συγκεκριμένες πολιτικές επιλογές, αλλά συχνά μετατοπίζονται σε προσωπικές επιθέσεις που αφορούν τον χαρακτήρα, τα κίνητρα ή την «ηθική ποιότητα» των προσώπων, στοιχείο που τις φέρνει εγγύτερα στην κατηγορία των επιχειρημάτων ad hominem, τα οποία αποτελούν κεντρικό χαρακτηριστικό του λαϊκιστικού επικοινωνιακού ύφους κατά των ελίτ (Aalberg κ.ά., 2016, Wróbel, 2015).Ενδεικτικά, σε δημοσιεύματα που αναφέρονται στην Ούρσουλα φον ντερ Λάιεν και την Κάγια Κάλλας, η πολιτική τους δράση πλαισιώνεται μέσω χαρακτηρισμών που υπονοούν προσωπική διαφθορά, ανικανότητα ή υποταγή σε «σκοτεινά συμφέροντα», με αναφορές σε «πανάκριβες μυστικές συμφωνίες» και «σκάνδαλα δισεκατομμυρίων» που δεν τεκμηριώνονται από ανεξάρτητες πηγές (Pronews.gr, 2025, Zougla.gr, 2025).

Χαρακτηριστικό είναι το δημοσίευμα της ιστοσελίδας Zougla.gr, όπου οι δηλώσεις της Κάγια Κάλλας παρομοιάζονται με «συζήτηση καφενείου», λειτουργώντας ως ρητορικό εργαλείο υποβάθμισης της τεχνογνωσίας και της θεσμικής της ιδιότητας(Καπνίσης, 2025). Η στρατηγική αυτή μετατοπίζει την έμφαση από το περιεχόμενο των θέσεών της στην υποτιθέμενη προσωπική της ανεπάρκεια και εντάσσεται σε μια ευρύτερη αφήγηση απονομιμοποίησης των ευρωπαϊκών θεσμών μέσω στοχοποίησης συγκεκριμένων προσώπων.

Τα Πλαίσια αίσθησης απειλής, αναποτελεσματικότητας και απώλειας κυριαρχίας

Στη βάση ενός καταστροφολογικού Λόγου - που συνιστά συνηθισμένη στρατηγική ενεργοποίησης συναισθημάτων, όπως ο φόβος, στην λαϊκιστική επικοινωνία (Hameleers κ.ά., 2017) - οι θεσμοί της ΕΕ παρουσιάζονται ως άμεση και γενικευμένη απειλή για τη δημοκρατία, την ελευθερία του Λόγου και την κοινωνική ασφάλεια. Η *Ευρωπαϊκή Πράξη για την Ελευθερία των Μέσων Ενημέρωσης* λειτουργεί ως κομβικό γεγονός γύρω από το οποίο αρθρώνονται προβλέψεις αναπόφευκτων, αρνητικών συνεπειών: «βαδίζουμε σε επικίνδυνους ατραπούς με την αντιστροφή κάθε έννοιας, "η ελευθερία του Λόγου… είναι εξτρεμισμός"» (Anazitiseis.gr, 2025), ή «ολοκληρωτική λογοκρισία» και «εργαλείο σιωπής των αντιφρονούντων» (Jay, 2025).

Τα πλαίσια αναποτελεσματικότητας/γραφειοκρατίας και απώλειας εθνικής κυριαρχίας έχουν πιο περιορισμένη, συμπληρωματική παρουσία σε σχέση με τα κυρίαρχα πλαίσια, αλλά συνεισφέρουν στη διαμόρφωση μιας εικόνας της ΕΕ ως δυσλειτουργικού και υπερ-παρεμβατικού θεσμού. Η αξιοποίηση αυτών των πλαισίων επιβεβαιώνει το διαπιστωμένο στη βιβλιογραφία εύρημα ότι η ειδησεογραφική κάλυψη της ΕΕ πάσχει από «δομική αρνητικότητα» (negativity bias, Galpin & Trenz, 2017) Στα σχετικά δημοσιεύματα, η γραφειοκρατική διάσταση της ΕΕ δεν τεκμηριώνεται με συστηματικά στοιχεία, αλλά αποδίδεται μέσω γενικευμένων αξιολογικών κρίσεων όπως «διογκωμένη και ανεξέλεγκτη γραφειοκρατία» και «αδυναμία ελέγχου και διαφάνειας», ιδίως στο πλαίσιο της φερόμενης υπόθεσης διαφθοράς της Κάγια Κάλλας, χωρίς να παρατίθενται συγκεκριμένα δεδομένα για τις διαδικασίες ελέγχου και λογοδοσίας. Παράλληλα, η απώλεια εθνικής αυτονομίας αρθρώνεται ως αφήγημα σύμφωνα με το οποίο η ΕΕ λειτουργεί ως «υπερκράτος που υποκαθιστά τα εθνικά κοινοβούλια» και προβαίνει σε «ακύρωση εκλογών» ή «τιμωρία κρατών μελών» που δεν συμμορφώνονται με τις ευρωπαϊκές πολιτικές, μέχρι και «εξαναγκασμό» και «επιβολή αξιών» (Anazitiseis.gr, 2025,Meaculpa.gr, 2025).Οι διατυπώσεις αυτές απλουστεύουν τη θεσμική πολυπλοκότητα της ΕΕ και τη μετατρέπουν σε σχήμα άμεσης και μονοδιάστατης επιβολής πολιτικής βούλησης.

Βλέποντας τα ευρήματα της ανάλυσης συνολικά, διαπιστώνεται ένα συνεκτικό σύμπλεγμα πλαισίων εντός του οποίου τα επιμέρους πλαίσια αλληλοενισχύονται (Πίνακας 1). Κεντρικό ρόλο κατέχει το πλαίσιο κατάχρησης εξουσίας, το οποίο συμπληρώνεται από το πλαίσιο συνομωσίας που προσφέρει την επεξήγηση για τη λειτουργία της ελίτ. Το πλαίσιο της κοινωνικής σύγκρουσης επιχειρεί την οργάνωση της κοινωνικής ταυτότητας, διαδικασία που διευκολύνεται από το πλαίσιο απαξίωσης που υπονομεύει τη νομιμότητα των θεσμών και το πλαίσιο απειλής που κινητοποιεί συναισθηματικά το κοινό. Ο συνδυασμός αυτών των πλαισίων είναι καθοριστικός για τη διαμόρφωση της εικόνας ενός εχθρικού περιβάλλοντος για τους πολίτες από το οποίο αξίζει να απαλλαγούν, αφού βασίζεται στο ψεύδος, στη διαφθορά και την επιβολή της ισχύος των ισχυρών.

Πίνακας 1. Κυρίαρχα ειδησεογραφικά πλαίσια για την ΕΕ και σύντομη επεξήγησή τους

Πλαίσιο	**Σύντομη Επεξήγηση Πλαισίου**	**Ενδεικτικά αποσπάσματα από το ερευνητικό δείγμα**
Κατάχρηση εξουσίας / Βίας της Ελίτ (Aalberg κ.ά., 2016,Stasuk Krajewska &Cuker, 2025)	Προβολή της ΕΕ ως αυταρχικής οντότητας που παραβιάζει δημοκρατικές αρχές και επιβάλλει λογοκρισία.	«Επίσημα δικτατορία η ΕΕ!»
Συνωμοσία (Stasuk Krajewska & Cuker, 2025, Wardle & Derakhshan, 2017)	Αφήγημα περί απόκρυψης της «πραγματικής αλήθειας» μέσω παρασκηνιακών σχεδίων και μυστικών συμφωνιών.	«Θα τις ακυρώσουν όπως έκαναν και στη Ρουμανία»
Κοινωνική σύγκρουση (Aalberg κ.ά., 2016, Hameleers κ.ά., 2017)	Πολεμική διχοτόμηση «λαού» έναντι «διεφθαρμένης ελίτ» και «συστημικών Μέσων».	«Φιμώσει τα ΜΜΕ», «συλλήψεις δημοσιογράφων»
Απαξίωση της εξουσίας (Bennett & Livingston, 2018,Wróbel, 2015)	Συστηματική υπονόμευση ηθικής και επάρκειας θεσμών/προσώπων μέσω γελοιοποίησης και ad hominem επιθέσεων.	«Έγγραφο που διέρρευσε» για το Κέντρο Δημοκρατικής Ανθεκτικότητας
Αίσθηση απειλής (Hameleers κ.ά., 2017)	Κατασκευή της ΕΕ ως άμεσου κινδύνου για τις δημοκρατικές ελευθερίες και την κοινωνική ασφάλεια.	«Πανάκριβη μυστική συμφωνία για τα εμβόλια»
Αναποτελεσματικότητα / Γραφειοκρατία (Galpin & Trenz, 2017)	Απεικόνιση της ΕΕ ως δυσλειτουργικού, αδιαφανούς και διογκωμένου γραφειοκρατικού μηχανισμού.	Υπαινιγμοί για «Dronegate» και «Υπουργείο της Αλήθειας»
Απώλεια εθνικής κυριαρχίας (Zappettini, 2019)	Αφήγημα περί εξαναγκαστικής υποκατάστασης των εθνικών οργάνων από ένα παρεμβατικό «υπερκράτος».	«Λαός / αφυπνισμένοι πολίτες» vs «συστημικά ΜΜΕ»

Ρητορικές Στρατηγικές

Στρατηγικές Ήθους: Επίκληση στην Αξιοπιστία και Αποδόμηση Πηγών

Οι στρατηγικές που σχετίζονται με το ήθος στοχεύουν περισσότερο στην αμφισβήτηση της αξιοπιστίας των αντιπάλων και λιγότερο στην ενίσχυση της αξιοπιστίας του ίδιου του επικοινωνητή. Υπό αυτό πρίσμα τα ευρήματα αναδεικνύουν τη συστηματική απαξίωση των επίσημων πηγών, των συστημικών μέσων ενημέρωσης και των μηχανισμών διακρίβωσης ειδήσεων (αποδόμηση της εγκυρότητας πηγών π.χ. «μην ανοίγεις ιστοτόπους από συστημικά ΜΜΕ» και «προπαγανδιστές της Ευρωπαϊκής Επιτροπής») (anazitiseis.gr, 2025). Η αξιοποίηση όρων όπως «υποτιθέμενοι ανεξάρτητοι», «συστημικά ΜΜΕ» και «δήθεν fact-checkers» προωθούν την εικόνα ενός ελεγχόμενου πληροφοριακού περιβάλλοντος στο οποίο μόνο τα «εναλλακτικά» Μέσα Ενημέρωσης μεριμνούν για την αλήθεια. Η προσπάθεια ηθικής απονομιμοποίησης της ΕΕ είναι επίσης εμφανής σε δημοσιεύματα όπου οι θεσμοί της παρομοιάζονται με εχθρούς της ελευθερίας (π.χ. «παράσιτα της ΕΕ», «οι ίδιοι Ναζί που θα οικοδομήσουν ένα ευρωπαϊκό υπερκράτος»).

Ενώ απαξιώνονται οι επίσημες πηγές ενημέρωσης και θεσμικές ανακοινώσεις, τα υπό εξέταση δημοσιεύματα αντλούν κύρος από πηγές που παρουσιάζονται ως φορείς «ειδικής γνώσης», σε ένα πλαίσιο επίκλησης στην αυθεντία. Ενδεικτικά, σε άρθρο της ιστοσελίδας*Pronews.gr* για το φερόμενο σκάνδαλο διαφθοράς της Κάγια Κάλλας γίνεται επίκληση σε «πρώην αναλυτή της CIA», χωρίς να παρέχονται στοιχεία ταυτότητας, δυνατότητα ανεξάρτητης επαλήθευσης ή τεκμηριωτικές αποδείξεις για τον ισχυρισμό, με αποτέλεσμα η σχετική τοποθέτηση να εδράζεται πρωτίστως στο υποτιθέμενο κύρος της ιδιότητας και όχι σε διασταυρωμένα δεδομένα.

Αποκάλυψη του κρυφού/μυστικού

Σε ορισμένα δημοσιεύματα ο επικοινωνητής αυτοπροσδιορίζεται ως φορέας αποκλειστικής γνώσης απέναντι σε θεσμούς και Μέσα Ενημέρωσης που αποκρύπτουν την αλήθεια. Ανεξαρτήτως των υπαρκτών παθογενειών ή των «τυφλών σημείων» της συστημικής δημοσιογραφίας φράσεις όπως «έγγραφο που διέρρευσε», «δεν σας το λένε τα ΜΜΕ» και «πίσω από τις κλειστές πόρτες της ΕΕ») διαμορφώνουν την εικόνα ενός ρόλου αποκάλυψης. Η υπονόηση της απόκρυψης στοιχείων που τώρα βγαίνουν στο προσκήνιο είναι ένα σχήμα που υιοθετείται από την ιστοσελίδα anazitiseis.gr (anazitiseis.gr, 2025)μέσω της φράσης «Ουσιαστικά ο Μπρετόν παραδέχτηκε ότι οι εκλογές στη Ρουμανία ακυρώθηκαν με δική τους παρέμβαση». Σε αυτή την περίπτωση, δεν έχουμε την παρουσίαση μιας νέας, κρυφής πληροφορίας, αλλά

την παραπλανητική ερμηνεία μιας δημόσιας τοποθέτησης, η οποία παρουσιάζεται ρητορικά ως «ακούσια ομολογία» ή «αποκάλυψη» για να πείσει τον αναγνώστη.

Στρατηγικές Λόγου: επιλεκτική και παραποιημένη χρήση στοιχείων, μη εξουσιοδοτημένη σύνδεση φαινομένων

Οι στρατηγικές του Λόγου βασίζονται στην επιλεκτική αξιοποίηση δηλώσεων και ρυθμιστικών κειμένων, με κανονισμούς και αποφάσεις να παρουσιάζονται αποκομμένοι από το ευρύτερο θεσμικό τους πλαίσιο, έτσι ώστε η επιβολή των ευρωπαϊκών ρυθμίσεων να ταυτίζεται με αυταρχισμό. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί η αναφορά στην Ευρωπαϊκή Πράξη για την Ελευθερία των Μέσων Ενημέρωσης από τις ιστοσελίδες *Dimokratia.gr* και *Antinews.gr*, όπου μεμονωμένες αναφορές στην ανάγκη αντιμετώπισης του «εξτρεμιστικού» περιεχομένου παρουσιάζονται ως αποδεικτικό στοιχείο ότι ο κανονισμός «επιτρέπει τις συλλήψεις δημοσιογράφων» και εισάγει «ολοκληρωτική λογοκρισία», παρότι τέτοιες ποινικές κυρώσεις δεν προβλέπονται στο κείμενο του EMFA (Γαλούπης, 2025,antinews.gr, 2025).

Στις στρατηγικές Λόγου εντάσσεται επίσης η τεχνητή σύνδεση γεγονότων που δεν φέρουν μεταξύ τους αιτιώδεις συσχετίσεις, με αποτέλεσμα τη διαμόρφωση ψευδών επιχειρημάτων. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της ιστοσελίδαςanazitiseis.gr, όπου η απόφαση του Συνταγματικού Δικαστηρίου της Ρουμανίας για τις προεδρικές εκλογές αποδίδεται εμμέσως σε «παρέμβαση της ΕΕ» και χρησιμοποιείται ως υπόδειγμα για να υποστηριχθεί ότι η Ένωση μπορεί να «ακυρώσει» μελλοντικές εκλογές στη Γερμανία, χωρίς να προσκομίζονται στοιχεία που να τεκμηριώνουν τέτοια αιτιώδη σύνδεση (anazitiseis.gr, 2025).

Στρατηγικές πάθους: Δημιουργία φόβου μέσω καταστροφολογίας και γελοιοποίηση των θεσμών μέσω προσωπικών επιθέσεων σε πολιτικά πρόσωπα

Η αναφορά σε αρνητικές συνέπειες σε ένα πλαίσιο καταστροφολογίας λειτουργεί συμπληρωματικά με τις τεχνικές Λόγου με στόχο την ενίσχυση του αισθήματος του κοινού περί αναπόφευκτης καταστροφής. Χαρακτηριστική περίπτωση προβολής αναπόφευκτων αρνητικών συνεπειών χωρίς τεκμηρίωση, που δημιουργεί κλίμα απειλής, αποτελούν οι φράσεις «αναμένονται συλλήψεις»(αναφορικά με δημοσιογράφους που θα αρνηθούν να συμμορφωθούν με τον κανονισμό EMFA), «θα ακυρώσουν τις εκλογές» (μεταφέροντας αυθαίρετα την ακύρωση των εκλογών στη Ρουμανία ως επικείμενο σενάριο για τις γερμανικές εκλογές), καθώς και η προειδοποίηση ότι «αργά ή γρήγορα το καθεστώς θα αγγίξει την πλειοψηφία» (στοχοποιώντας την

ηγεσία της ΕΕ ως ολοκληρωτική). Οι αναφορές αυτές, οι οποίες αξιοποιούνται από την ιστοσελίδα iskra.gr (Iskra, 2025) και άλλες πηγές του δείγματος, χρησιμοποιούν τον μέλλοντα χρόνο για να παρουσιάσουν υποθετικά και αναπόδεικτα σενάρια ως βέβαιες εξελίξεις, καλλιεργώντας ένα κλίμα επικείμενης απειλής. Η προσωποποιημένη απαξίωση της πολιτικής μέσω της εστίασης σε συγκεκριμένα πρόσωπα (φον ντερ Λάιεν, Κάγια Κάλλας, Τιερί Μπρετόν) διευκολύνει την αποδόμηση της θεσμικής νομιμότητας και αξιοπιστίας της ΕΕ μέσω της προσωπικής δυσφήμισης. Στο πλαίσιο των δημοσιευμάτων, το ήθος των προσώπων γίνεται αντικείμενο έντονης κριτικής ως έμμεσος μηχανισμός επίθεσης στους θεσμούς που εκπροσωπούν τα εν λόγω πρόσωπα, ενώ οι ευρωπαϊκές πολιτικές παραμένουν στην αφάνεια.

Μέσω της κατασκευής μιας διχοτομικής πραγματικότητας (ενός διχοτομικού ηθικού χάρτη) η ΕΕ παρουσιάζεται ως ομοιογενής εχθρός που δρα συντονισμένα και με κακές προθέσεις χωρίς να υπάρχει χώρος για διαβάθμιση ή διαφοροποίηση απέναντι σε αυτή τη θεώρηση. Η διχοτομία «εμείς vs αυτοί» δεν αφήνει περιθώρια διαλόγου, ενώ ο «λαός», οι «αφυπνισμένοι πολίτες» και οι «ανεξάρτητοι δημοσιογράφοι» συγκροτούν μια ηθικά ανώτερη ομάδα που αντιστέκεται στην «καταπίεση». Η διάχυση της παραπληροφόρησης βασίζεται παράλληλα σε έναν μηχανισμό απομόνωσης του κοινού από επαληθεύσιμες πηγές («μην ανοίγεις συστημικά ΜΜΕ») με στόχο τη διαμόρφωση μιας εναλλακτικής «αλήθειας». Με βάση τα παραπάνω ευρήματα αναδεικνύεται μια συνολική μελετημένη ρητορική πρακτική που απορρέει από έναν Λόγο έντονα πολωτικό και συναισθηματικά φορτισμένο, ο οποίος επιτελεί λειτουργία απονομιμοποίησης της θεσμικής εξουσίας της ΕΕ. Η επαναλαμβανόμενη παρουσίαση στερεοτυπικών μορφών κατηγορίας, άρνησης και αμυντικότητας καθώς και η αποφυγή ουσιαστικής ακρόασης των επιχειρημάτων της αντίπαλης πλευράς διαμορφώνουν μια στρατηγική πειθούς με χαρακτηριστικά που εντάσσονται στο μοντέλο πειθούς της λεγόμενης «κακής μαγείας» (Savolainen, 2022). Η υιοθετηθείσα πειθώ απωθεί την ανάπτυξη ορθολογικών επιχειρημάτων και προωθεί τη συναισθηματική κινητοποίηση (πάθος) και την υπονόμευση της αξιοπιστίας των αντιπάλων (adhominem), ενώ οι στρατηγικές του Λόγου αξιοποιούνται επιλεκτικά και παραποιημένα με στόχο την ανάδυση «τεκμηρίωσης». Συνολικά, η επιτυχία της απονομιμοποίησης της ευρωπαϊκής ηγεσίας μπορεί να αποδοθεί στη συλλειτουργία ενός καταγγελτικού, συναισθηματικά φορτισμένου και ιδεολογικά συνεκτικού δημοσιογραφικού αφηγήματος.

Πίνακας 2. Συνδυαστική λειτουργία πλαισίων και ρητορικής στην απονομιμοποίηση της ΕΕ

Μηχανισμός Απονομιμοποίησης (Θεωρητική Βάση)	**Επίδραση στη Νοηματοδότηση**
Πλαίσιο Κατάχρησης Εξουσίας (Stasuk-Krajewska&Cuker, 2025, Bennett&Livingston, 2018)	Οντολογικός προσδιορισμός: Ταυτίζει την ΕΕ με έναν αυταρχικό, αντιδημοκρατικό δρώντα.
Πλαίσιο Συνωμοσίας (Stasuk-Krajewska&Cuker, 2025, Wardle&Derakhshan, 2017)	Λειτουργική ερμηνεία: Αποδίδει τη δράση της ΕΕ σε μυστικά σχέδια και απόκρυψη της αλήθειας.
Πλαίσιο Κοινωνικής Σύγκρουσης (Aalberg κ.ά., 2016, Hameleers κ.ά., 2017)	Κοινωνική χαρτογράφηση: Πολώνει το πεδίο στη διχοτομία «διεφθαρμένη ελίτ» έναντι «λαού».
Πλαίσιο Απαξίωσης (Bennett & Livingston, 2018)	Ηθική απονομιμοποίηση: Υπονομεύει την ακεραιότητα και την επάρκεια θεσμών και προσώπων.
Πλαίσιο Απειλής (Hameleers κ.ά., 2017)	Κινητοποίηση: Καλλιεργεί αίσθημα επείγουσας ανάγκης για αντίσταση απέναντι σε κινδύνους.
Ρητορικές Στρατηγικές (Ήθος, Πάθος, Λόγος) (Savolainen, 2023, Wróbel, 2015)	Συναισθηματική ενεργοποίηση: Μετατρέπουν τα αφηρημένα σχήματα σε βιωμένες εμπειρίες φόβου και θυμού (π.χ. μέσω adhominem επιθέσεων).

Συμπεράσματα

Η παρούσα μελέτη φανερώνει ότι η παραπληροφόρηση γύρω από τους θεσμούς της ΕΕ -νοούμενη , ως η σκόπιμη εργαλειοποίηση ψευδεπίγραφων και παραποιημένων ειδήσεων - δεν αντλεί κατ' ανάγκη από τεκμήρια «κακής πολιτικής», αλλά από μια επικοινωνιακή ρητορική σύγκρουσης και αρνητικότητας που ευνοεί εγγενώς τον ευρωσκεπτικισμό έναντι της θεσμικής νομιμοποίησης. Το εύρημα αυτό ευθυγραμμίζεται με τους Γκάλπιν και Τρενζ (2017), οι οποίοι, συνδέοντας τη θεωρία της πλαισίωσης με τη «σπείρα του κυνισμού», υποστηρίζουν ότι η λογική των Μέσων (media logic), με την προτεραιοποίηση της σύγκρουσης και την αρνητικότητα (negativity bias) στην κάλυψη των ευρωπαϊκών ζητημάτων, τείνει να μετατρέπει τον ευρωσκεπτικισμό σε «αυτοεκπληρούμενη προφητεία».

Μέσω της συνδυαστικής χρήσης πλαισίων νοηματοδότησης και ρητορικών στρατηγικών τα ψευδή ή παραποιημένα δημοσιεύματα επιτυγχάνουν έναν συντονισμένο και συστηματικό μηχανισμό απονομιμοποίησης των θεσμών της ΕΕ. Η ανάλυση της πλαισίωσης των δημοσιευμάτων δείχνει ότι η παραπληροφόρηση για την ΕΕ

οργανώνεται γύρω από ένα συνεκτικό ερμηνευτικό σχήμα, στο οποίο οι σχετικοί θεσμοί εμφανίζονται ως αυταρχικός, διεφθαρμένος και απειλητικός δρων απέναντι στη δημοκρατία, τις ελευθερίες και την εθνική κυριαρχία. Κεντρικό ρόλο σε αυτό το σχήμα έχει το πλαίσιο κατάχρησης εξουσίας/βίας των ελίτ, το οποίο λειτουργεί ως φίλτρο νοηματοδότησης διαφορετικών θεματικών – από τις εκλογικές διαδικασίες και την ελευθερία των Μέσων έως τις κοινωνικές, πολιτικές και τις διεθνείς σχέσεις – και συνδέει ετερόκλητους ισχυρισμούς σε μια ενιαία, αντισυστημική αφήγηση. Η κυριαρχία συναισθηματικά φορτισμένων, καταστροφολογικών αφηγήσεων, η προσωποποιημένη δυσφήμιση ευρωπαίων αξιωματούχων και η συγκρότηση ενός παράλληλου πληροφοριακού οικοσυστήματος ευθυγραμμίζονται με δυναμικές «απο-παγκοσμιοποίησης» (D'Andrea, 2020, Kornprobst & Paul, 2021). Μολονότι η δαιμονοποίηση και η στοχοποίηση πολιτικών προσώπων αποτελούν διαχρονικά εργαλεία της ευρύτερης πολιτικής προπαγάνδας, στο υπό εξέταση πλαίσιο αξιοποιούνται στοχευμένα για να εξυπηρετήσουν το εθνικο-λαϊκιστικό/ευρωσκεπτικιστικό αφήγημα (Zappettini & Krzyżanowski, 2019). Μέσω αυτής της εργαλειοποίησης, οι υπερεθνικοί θεσμοί παρουσιάζονται ως ξένο, εχθρικό κέντρο ισχύος, ενισχύοντας τον ευρωσκεπτικισμό και υπονομεύοντας τις προϋποθέσεις για ορθολογικό δημόσιο διάλογο γύρω από τις ευρωπαϊκές πολιτικές.

Σε ένα πλαίσιο μετα-αλήθειας- νοούμενης ως της συνθήκης εκείνης όπου τα αντικειμενικά γεγονότα ασκούν μικρότερη επιρροή στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης σε σχέση με τις εκκλήσεις στο συναίσθημα και τις προσωπικές πεποιθήσεις (McIntyre, 2018)- και απο-παγκοσμιοποίησης (Al-Rodhan, 2017), στο οποίο οι διεθνείς θεσμοί βάλλονται από αυξανόμενη δυσπιστία των πολιτών, τα ψευδή ή παραποιημένα δημοσιεύματα βρίσκουν πρόσφορο έδαφος ως προς το έργο της υπονόμευσης της δημοκρατικής διακυβέρνησης και της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Υπό το πρίσμα αυτό η παρούσα μελέτη επιβεβαιώνει τη θεωρητική προσέγγιση των μελετητών ότι η παραπληροφόρηση δεν συνιστά απλώς πρόβλημα ακριβείας της προσφερόμενης ενημέρωσης, αλλά πολιτικο-επικοινωνιακό φαινόμενο που συνδέεται με την κρίση νομιμοποίησης των υπερεθνικών θεσμών (Bennett&Livingston, 2018).

Η παραπληροφόρηση γύρω από την ΕΕ έχει αναλυθεί ως στρατηγική απονομιμοποίηση της τεχνοκρατικής αυθεντίας των ευρωπαϊκών θεσμών μέσω της παραγωγής «εναλλακτικής αλήθειας» στο πλαίσιο της post-truth πολιτικής. Στο δίπολο μεταξύ της τεχνοκρατίας (που βασίζει τη νομιμότητά της στην εξειδικευμένη γνώση και την αποτελεσματικότητα) και του λαϊκισμού/ευρωσκεπτικισμού[3] (που προτάσσει την άμεση έκφραση της λαϊκής βούλησης έναντι των ελίτ), η παραπληροφόρηση

3. Ο όρος ευρωσκεπτικισμός περιγράφει ένα φάσμα επικριτικών στάσεων απέναντι στην ΕΕ και την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Μπορεί να χωριστεί σε «σκληρό» (hard Euroscepticism), που συνεπάγεται την πλήρη απόρριψη της συμμετοχής στην ΕΕ, και σε «ήπιο» (soft Euroscepticism), ο οποίος επικεντρώνεται στην κριτική συγκεκριμένων πολιτικών ή θεσμικών πτυχών της Ένωσης, χωρίς να αμφισβητείται η ίδια η διαδικασία της ολοκλήρωσης (Taggart & Szczerbiak, 2004).

δεν αντιμετωπίζεται απλώς ως ένδειξη άγνοιας. Αντιθέτως, συνιστά μια συνειδητή πολιτική πράξη αμφισβήτησης της «τεχνοκρατικής αλήθειας» προς όφελος της λαϊκής βούλησης (Bickerton & InvernizziAccetti 2015: 190-193).

Απέναντι σε αυτές τις προκλήσεις απαιτούνται συνδυαστικές αποκρίσεις της σύγχρονης κοινωνίας της πλατφόρμας που πρέπει να ξεκινούν από τη βελτίωση της θεσμικής επικοινωνίας της ΕΕ και να επεκτείνονται μέχρι την ενίσχυση της διακρίβωσης γεγονότων, τη συστηματική προώθηση της ψηφιακής παιδείας και την υποστήριξη της ανεξάρτητης, ποιοτικής δημοσιογραφικής έρευνας για ευρωπαϊκά θέματα. Χωρίς ενσυνείδητες και οργανωμένες παρεμβάσεις το επικοινωνιακό έλλειμμα της ΕΕ θα συνεχίσει να τροφοδοτεί τα αφηγήματα παραπληροφόρησης που απειλούν τη δημοκρατική νομιμότητα του ευρωπαϊκού οικοδομήματος.

Η παρούσα μελέτη εμφανίζει ορισμένους περιορισμούς, κυρίως λόγω μικρού δείγματος και της συγκεκριμένης χρονικής περιόδου εξέτασης. Το δείγμα των δεκαπέντε ειδησεογραφικών κειμένων, αν και πλούσιο σε ποιοτικά στοιχεία, δεν επιτρέπει γενικεύσεις για το σύνολο των ψευδών δημοσιευμάτων που φιλοξενούνται στον ελληνόφωνο διαδικτυακό χώρο. Η περίοδος 1 Δεκεμβρίου 2024 - 30 Νοεμβρίου 2025 παραπέμπει σε συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο και κοινωνικο-πολιτική συγκυρία, και συνεπώς τα ευρήματα δεν μπορούν να θεωρηθούν ενδεικτικά αποτύπωσης διαχρονικών τάσεων. Επιπλέον, δεν εξετάζεται η επίδραση των δημοσιευμάτων στο κοινό, καθώς η έρευνα επικεντρώνεται μόνο στην ανάλυση της ειδησεογραφίας, αφήνοντας κατά μέρος τη σημαντική διάσταση της πρόσληψής της από τους ψηφιακούς χρήστες.

Βιβλιογραφία

Aalberg, T., Esser, F., Reinemann, C., Stromback, J., & De Vreese, C. (Eds.). (2016). Populist Political Communication in Europe (1st ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315623016

Al-Rodhan, N. (2017). *Post-truth politics, the fifth wave of globalization and the future of the liberal world order*. Global Policy Journal. Διαθέσιμοστοhttps://www.globalpolicyjournal.com/blog/07/06/2017/post-truth-politics-fifth-estate-and-securitization-fake-news(τελευταίαπρόσβαση 9/5/2026).

Akar, E., Hakyemez, T. C., Bozanta, A., & Akar, S. (2022). What Sells on the Fake News Market? Examining the Impact of Contextualized Rhetorical Features on the Popularity of Fake Tweets. Online Journal of Communication and Media Technologies, 12(1), e202201. https://doi.org/10.30935/ojcmt/11278

Allcott, H., & Gentzkow, M. (2017). Social Media and Fake News in the 2016 Election. The Journal of Economic Perspectives, 31(2), 211–235. [suspicious link removed]

Bennett, W. L., & Livingston, S. (2018). The disinformation order: Disruptive communication and the decline of democratic institutions. European Journal of Communication, 33(2), 122-139. https://doi.org/10.1177/0267323118760317 (Original work published 2018)

Bickerton, C. & Invernizzi Accetti, C. (2015). Populism and technocracy: opposites or complements? Critical Review of International Social and Political Philosophy, 20: 1-21. 10.1080/13698230.2014.995504

Börzel, T. A., & Risse, T. (2018). From the euro to the Schengen crises: European integration theories, politicization, and identity politics. *Journal of European Public Policy*, *25*(1), 83-108. https://doi.org/10.1080/13501763.2017.1310281

Cini, M. (2011). European governance and the democratic deficit: Where does power lie in the EU? Political Insight, 13–15. https://doi.org/10.1111/j.2041-9066.2011.00052.x

D'Andrea, A. (2020). Deglobalization as a global challenge. *CIGIPapers, 235*, 1–20. Διαθέσιμο στο https://www.cigionline.org/static/documents/documents/Paper%20no.135WEB_1.pdf (τελευταία πρόσβαση 10/2/2026).

Decker, F. (2002). Governance beyond the nation-state. Reflections on the democratic deficit of the European Union. Journal of European Public Policy, 9(2), 256–272. https://doi.org/10.1080/13501760110120255

Dragomir, S. (2019). «The communication deficit of the European Union in the post-truth era». In M. S. Stoica, A. Voina, & I. Hoșu (Eds.), Communicating European Union: Conference proceedings "Communicating European Union—Euroskepticism, Minorities and the Rule of Law", 13–14 December 2018, Cluj-Napoca (pp. 157–180). Accent.

Entman, R. M. (1993). Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm. Journal of Communication, 43, 51-58. https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1993.tb01304.

European Commission (2018). A multi-dimensional approach to disinformation: Report of the independent High Level Group on fake news and online disinformation. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Διαθέσιμοστοhttps://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/final-report-high-level-expert-group-fake-news-and-online-disinformation (τελευταίαπρόσβαση 10/2/2026).

European Commission (2025). Countering information manipulation. EuropeanCommission. Διαθέσιμο στο https://commission.europa.eu/topics/countering-information-manipulation_en (τελευταία πρόσβαση 10/2/2026).

Galpin, C., & Trenz, H. J. (2017). «The spiral of Euroscepticism: Media negativity, framing and opposition to the EU». Στο M. Caiani& S. Guerra (Eds.), Euroscepticism, democracy and the media: Communicating Europe, contesting Europe (pp. 49–72). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/978-1-137-59643-7_3 / https://doi.org/10.1177/0002764289033002006 (Original work published 1989).

Greene, J. (2025). "Post-truth politics". EBSCO. Διαθέσιμο στο https://www.ebsco.com/research-starters/religion-and-philosophy/post-truth-politics (τελευταία πρόσβαση 16/12/2025).

Hameleers, M., Bos, L., & de Vreese, C. H. (2017). "They did it": The effects of emotionalized blame attribution in populist communication. Communication Research, 44(6), 870-900. https://doi.org/10.1177/0093650216644026

Innerarity, D. (2014). What kind of deficit?: Problems of legitimacy in the European Union: Problems of legitimacy in the European Union. European Journal of Social Theory, 17(3), 307-325. https://doi.org/10.1177/1368431014530928 (Original work published 2014).

Kornprobst, M., Paul, T V (2021). Globalization, deglobalization and the liberal international order, International Affairs, 97 (5), 1305–1316, https://doi.org/10.1093/ia/iiab120

Kruger, A., Chan, E., Zhang, S. & Davis, M. (2022). «Information disorder: Lessons from Australia». Centre for Media Transition, University of Technology Sydney. Διαθέσιμο στο https://www.uts.edu.au/globalassets/sites/default/files/2022-12/id-report---web-compressed--6-december.pdf (τελευταία πρόσβαση 16/12/2025).

Kuypers, J. A. (2009). Framing analysis. In J. A. Kuypers (Ed.), Rhetorical criticism: Perspectives in action (3rd ed., pp. 181–203). Lanham, MD: Rowman & Littlefield.

Kuypers, J. A. (2010). Framing analysis from a rhetorical perspective. In P. D'Angelo & J. A. Kuypers (Eds.), Doing news framing analysis (pp. 286–311). New York, NY: Routledge.

Mascherini, M. (2024, May 2). Trust in crisis: Europe's social contract under threat. Eurofound. Διαθέσιμο στο https://www.eurofound.europa.eu/en/commentary-and-analysis/all-content/trust-crisis-europes-social-contract-under-threat (τελευταία πρόσβαση 10/2/2026).

McIntyre, L. (2018). *Post-truth*. MIT Press.

Meyer, C. O. (1999). Political legitimacy and the invisibility of politics: Exploring the European Union's communication deficit. JCMS: Journal of Common Market Studies, 37(4), 617–639. https://doi.org/10.1111/1468-5965.00199

Mohamad, H. A. (2022). Analysis of rhetorical appeals to logos, ethos and pathos in ENL and ESL re-

search abstracts. Malaysian Journal of Social Sciences and Humanities (MJSSH), 7(3), e001314. https://doi.org/10.47405/mjssh.v7i3.1314

Narayan, D. (2022). Platform capitalism and cloud infrastructure: Theorizing a hyper-scalable computing regime. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 54(5), 911-929.

Niessen, A. (2022). Communicating EUrope: Discourse, legitimacy, and crises [Conference presentation]. EU Program at Princeton Seminar, Princeton University, Princeton, NJ, United States. Ανακτήθηκε από https://orbi.uliege.be/bitstream/2268/294805/1/Annie%20Niessen_Presentation%20orale_Princeton_2022.pdf

Perloff, R.M. (2020). The Dynamics of Persuasion: Communication and Attitudes in the Twenty-First Century (7th ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9780429196959

Savolainen, R. (2022). Defending and refuting information sources rhetorically: The case of COVID-19 vaccination. Journal of Librarianship and Information Science, 55(4), 999-1014. https://doi.org/10.1177/09610006221111196 (Original work published 2023).

Sichach, M. (2024, September 4). Ethos, pathos, and logos as foundations of persuasive writing. SSRN. http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4971293

Stasuk-Krajewska, K., &Cuker, I. R. (2025, April 30). Report 3.1.2_COMP: Rhetoric of fake news in Poland / Czech Republic / Slovakia (content analysis) [PDF]. European Union – CEDMO 2.0 Project. https://belux-edmo.s3-accelerate.amazonaws.com/wp-content/uploads/2025/06/EN312EN312EN.pdf

Taggart, P. and Szczerbiak, A. (2004), Contemporary Euroscepticism in the party systems of the European Union candidate states of Central and Eastern Europe. European Journal of Political Research, 43: 1-27. https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2004.00143.x

Vesnic-Alujevic, L., & Nacarino, R. C. (2012). The EU and Its Democratic Deficit: Problems and (Possible) Solutions. European View, 11(1), 63-70. https://doi.org/10.1007/S12290-012-0213-7 (Original work published 2012).

Vosoughi, S., Roy, D., & Aral, S. (2018). The spread of true and false news online. Science, 359(6380), 1146–1151. https://doi.org/10.1126/science.aap9559

Ward, T. (2010). The European Union: A Crisis of Legitimacy? European View, 9(1), 115-127. https://doi.org/10.1007/s12290-010-0124-4 (Original work published 2010).

Wardle, C., & Derakhshan, H. (2017). Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policymaking. Council of Europe. https://rm.coe.int/information-disorder-report-november-2017/1680764666

Wenzel, M. C. (2025). Reporting EU politics in news venues: An issue of democratic deficit? Politics and Governance, 13, Article 9869. https://doi.org/10.17645/pag.9869

Wróbel, S. (2015). Logos, Ethos, Pathos. Classical Rhetoric Revisited. Polish Sociological Review, 191(3), 401–422.

Zappettini, F. (2019). The official branding of post-Brexit Britain: The role of conceptual metaphors and the construction of 'Global Britain'. *Journal of Language and Politics*, *18*(3), 401–422.

Zappettini, F., & Krzyżanowski, M. (2019). The critical juncture of Brexit in media & political discourses: from national-populist imaginary to cross-national social and political crisis. CriticalDiscourseStudies, 16(4), 381–388. https://doi.org/10.1080/17405904.2019.1592767

Πλειός, Γ. (2022). Παραποιημένες ειδήσεις (FakeNews): Ο μετασχηματισμός της προπαγάνδας στην κοινωνία της ενημέρωσης (2η έκδ.). Αθήνα: Gutenberg.

Λίστα Δημοσιευμάτων (Σώμα Κειμένων Έρευνας)

Jay, M. (2025). «Οι νέοι κανόνες της ΕΕ για τη λογοκρισία του Τύπου θα οδηγήσουν σε σύλληψη δημοσιογράφων». Amethystosbooks.blogspot.com [Πηγή: Στρατηγική κουλτούρα], 19 Αυγούστου 2025. Διαθέσιμο στο https://amethystosbooks.blogspot.com/2025/08/blog-post_67.html?utm (τελευταία πρόσβαση 16/12/2026).

Anazitiseis.gr (2025). «Επίσημα δικτατορία η ΕΕ! Ο πρώην Ευρωπαίος Επίτροπος ΤιερίΜπρετόν, παραδέχτηκε ότι αυτοί ακύρωσαν τις εκλογές στη Ρουμανία: "Το κάναμε στη Ρουμανία, κι αν χρειαστεί, θα το κάνουμε και στη Γερμανία"!». 11 Ιανουαρίου 2025. Διαθέσιμο στο https://anazitiseis.gr/episima-diktatoria-i-e-e-o-proin-evropaios-epitropos-tieri-breton-paradechtike-oti-aftoi-akyrosan-tis-ekloges-sti-roumania-to-kaname-sti-roumania-ki-an-chreiastei-tha-to-kanoume-kai-s/ (τελευταία πρόσβαση 16/12/2026)

Antinews.gr. (2025). «Απόφαση ντροπή για την Ευρώπη». 2025. Διαθέσιμο στο https://www.antinews.gr/153773/kosmos/apofasi-ntropi-gia-tin-eyropi/?utm (τελευταία πρόσβαση 16/12/2026).

Bankingnews.gr (2025). «Δυστοπίαοργουελιανών διαστάσεων: Η vonderLeyen δημιουργεί "υπουργείο αλήθειας" για τον έλεγχο της πληροφορίας και των ειδήσεων». 2025. Διαθέσιμο στο https://www.bankingnews.gr/diethni/articles/836866/dystopia-orwellianon-diastaseon-i-von-der-leyen-dimiourgei-ypourgeio-alitheias-gia-to-elegxo-tis-pliroforias-kai-ton-eidiseon (τελευταία πρόσβαση 16/12/2026).

Γαλούπης, Β. (2025). «Απόφαση ντροπή για την Ευρώπη». 2025. Διαθέσιμο στο https://www.dimokratia.gr/kosmos/596252/apofasi-ntropi-gia-tin-eyropi/ (τελευταία πρόσβαση 16/12/2026).

Δεναξά, Μ. (2025). «Μ. Δεναξά …Μιλήστε μου λίγο για τον "δικτάτορα" Πούτιν να δω κάτι». Iskra.gr, 13 Αυγούστου 2025. Διαθέσιμο στο https://iskra.gr/m-denaxa-miliste-mou-ligo-gia-ton-diktatora-poutin-na-do-kati/ (τελευταία πρόσβαση 16/12/2026).

Dimitriadis, D. (2023). "2023 Greek factsheets: Disinformation landscape in Greece".*EUDisinfoLab*. Διαθέσιμο στο https://www.disinfo.eu/wp-content/uploads/2023/06/20230623_GreeceDisinfoFS.pdf (τελευταία πρόσβαση 9.5.2026).

Dimokratia.gr (2025). «Φρίντριχ Μερτς: Σκηνοθέτησε "επιθέσεις" με δήθεν ρωσικά drones!». 7 Νοεμβρίου 2025. Διαθέσιμο στο https://www.dimokratia.gr/kosmos/617387/frintrich-merts-skinothetise-epitheseis-me-dithen-rosika-drones/ (τελευταία πρόσβαση 16/12/2026).

Iskra.gr (2025). «Η ΕΕ εξελίσσεται σε προπύργιο ολοκληρωτισμού και στυγνής δικτατορίας – Δημιουργεί το "υπουργείο της αλήθειας" όπως στο 1984 του Όργουελ». 2025. Διαθέσιμο στο https://iskra.gr/i-h-ee-exelissetai-se-propyrgio-oloklirotismou-kai-stygnis-diktatorias-dimiourgei-to-ypourgeio-tis-alitheias-opos-sto-1984-tou-t-orgouel/?utm (τελευταία πρόσβαση 16/12/2026).

Καπνίσης, Κ. (2025). «Η κυρία Κάγια Κάλλας παραχαράσσει την … Ιστορία». Zougla.gr, 27 Νοεμβρίου 2025. Διαθέσιμο στο https://www.zougla.gr/kosmos/i-kyria-kagia-kallas-paracharassei-tin-istoria/ (τελευταία πρόσβαση 16/12/2026).

Karditsastakra.com (2025). «Η ΕΕ δημιουργεί το "υπουργείο της αλήθειας" όπως στο 1984 του Όργουελ». 8 Νοεμβρίου 2025. Διαθέσιμο στο https://karditsastakra.com/2025/11/08/η-εε-δημιουργεί-το-υπουργείο-της-αλήθ/?utm (τελευταία πρόσβαση 16/12/2026).

Meaculpa.gr (2025). «Ανατριχιαστική πρόταση της Κομισιόν για τους ΛΟΑΤΚΙ: Τα παιδιά θα διαλέγουν το φύλο τους». 10 Οκτωβρίου 2025. Διαθέσιμο στο https://meaculpa.gr/anatrichiastiki-protasi-tis-komision-gia-toys-loatki-ta-paidia-tha-dialegoyn-to-fylo-toys/ (τελευταία πρόσβαση 16/12/2026).

Μιλοληδάκης, Κ. (2025). «Η Διεθνής των Λογοκριτών ή αλλιώς, η Στρατηγική της Αράχνης—Μέρος Γ2: Το "GreeceFactCheck"». Antapocrisis.gr, 9 Φεβρουαρίου 2025. Διαθέσιμο στο https://www.antapocrisis.gr/η-διεθνής-των-λογοκριτών-ή-αλλιώς-η-στρ/ (τελευταία πρόσβαση 16/12/2026).

Pronews.gr (2025). «CIA: "Η Κάλας σε σκάνδαλο διαφθοράς στην Ουκρανία 48 δισ. ευρώ – Το ερευνούμε" – Προειδοποίηση στην ΕΕ». 23 Νοεμβρίου 2025. Διαθέσιμο στο https://www.pronews.gr/amyna-asfaleia/diethnis-asfaleia/proin-analytis-cia-i-kalas-se-skandalo-diafthoras-stin-oukrania-tin-ypothesi-ereyna-to-yp-amynas-ton-ipa/ (τελευταία πρόσβαση 16/12/2026).

Μικτές μορφές περιπτωσιολογικής και θεματολογικής πλαισίωσης στη διεθνή ειδησεογραφία: Η περίπτωση του πολέμου της Γάζας

Μαρία Νικολακάκη, Μιχάλης Χατζηκωνσταντίνου

Περίληψη

Η διάκριση ανάμεσα στην περιπτωσιολογική και τη θεματολογική πλαισίωση υπήρξε καθοριστική για την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο οι πολίτες νοηματοδοτούν τα δημόσια ζητήματα και αποδίδουν ευθύνες για τη δημιουργία ή τη μη αντιμετώπισή τους. Άλλωστε, εξ ορισμού τα ειδησεογραφικά πλαίσια αναδεικνύουν ορισμένες πτυχές της πραγματικότητας και αποκλείουν άλλες, καθορίζοντας έτσι τα όρια του νοήματος. Σύμφωνα, βέβαια, με τη βιβλιογραφία οι επιδράσεις των δύο συγκεκριμένων τύπων πλαισίωσης συνδέονται με το θέμα υπό συζήτηση, τις ιδεολογικοπολιτικές στάσεις και την πολιτική κουλτούρα του κοινού. Η παρούσα μελέτη, εστιάζει σε ενδιάμεσες ή μικτές μορφές πλαισίωσης που διευρύνουν τη διχοτομική κατηγοριοποίηση του Άιγιενγκαρ χρησιμοποιώντας ως μελέτη περίπτωσης ένα θέμα της διεθνούς επικαιρότητας. Ειδικότερα, εξετάζεται ο πόλεμος στη Γάζα, όπως αποτυπώθηκε σε ελληνικές και διεθνείς ειδησεογραφικές ιστοσελίδες. Μέσω ποσοτικής ανάλυσης περιεχομένου, εξετάστηκαν: (α) η συχνότητα εμφάνισης των μικτών μορφών πλαισίωσης σε διάφορες φάσεις της πολεμικής σύγκρουσης και (β) η σχέση της τυπολογίας του Άιγιενγκαρ με τον συναισθηματικό τόνο των ειδήσεων και την απόδοση αιτιότητας. Τα αποτελέσματα αναδεικνύουν σαφείς διαφορές ανάμεσα στην ελληνική και διεθνή ειδησεογραφία. Επιβεβαιώνουν, επίσης, τη χρησιμότητα κριτικής επανεξέτασης της διχοτομικής κατηγοριοποίησης μεταξύ περιπτωσιολογικής και θεματολογικής πλαισίωσης και την εισαγωγή μιας ενδιάμεσης κατηγορίας που αντανακλά σύγχρονες ειδησεογραφικές πρακτικές.

Εισαγωγή

Οι σύγχρονες ένοπλες συγκρούσεις διεξάγονται σε ένα διευρυμένο επικοινωνιακό πεδίο, όπου η παραγωγή, η κυκλοφορία και η ερμηνεία της πληροφορίας έχουν

στρατηγική σημασία. Με απλά λόγια, δεν λαμβάνουν χώρα αποκλειστικά στο στρατιωτικό πεδίο, αλλά και σε εκείνο της επικοινωνίας. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί ο πόλεμος στη Γάζα, που εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο της μακροχρόνιας ισραηλινο-παλαιστινιακής σύγκρουσης και διακρίνεται από ιστορικές, πολιτικές, εδαφικές και ιδεολογικές αντιπαραθέσεις καθώς και γεωπολιτικές στρατηγικές των μεγάλων δυνάμεων (Krieg, 2025· Ρούσσος, 2025).

Η ειδησεογραφική πλαισίωση συνιστά βασικό εργαλείο ανάλυσης για την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο οι ειδησεογραφικές αφηγήσεις οργανώνουν το ευρύτερο νόημα της σύγκρουσης. Εξάλλου, πρόκειται για μια θεώρηση – αλλά και αναλυτικό εργαλείο – που έχει εφαρμοστεί πολλάκις για τη μελέτη της ειδησεογραφικής κάλυψης διάφορων πτυχών των μακροχρόνιων συρράξεων μεταξύ Ισραήλ και Παλαιστίνης (βλ. Alimi κ.ά., 2006· Herfroy-Mischler & Friedman, 2018· Wolfsfeld, 1997).

Κεντρική θέση σε τέτοια ερευνητικά εγχειρήματα έχει η διχοτομική διάκριση του Άιγιενγκαρ (1991) μεταξύ θεματολογικής και περιπτωσιολογικής πλαισίωσης, αφού ο εν λόγω τροπισμός στην παρουσίαση των ειδησεογραφικών γεγονότων έχει καταδειχθεί ότι επηρεάζει την κοινή γνώμη κυρίως σε ό,τι αφορά την απόδοση της ευθύνης. Υπογραμμίζεται, πάντως, ότι η διχοτομική έρευνα του Άιγιενγκαρ διαμορφώθηκε σε μια περίοδο κυριαρχίας της τηλεόρασης, ενώ τώρα η πληροφορία διατίθεται και διαδίδεται ταχύτατα σε ένα πολυμεσικό επικοινωνιακό περιβάλλον, σε συνθήκες περαιτέρω διεθνοποίησης της πληροφορίας και αυξανόμενης χρήσης ψηφιακών τεχνολογιών.

Αφορμή της ανά χείρας μελέτης είναι η παρατήρηση ότι η σύγχρονη ειδησεογραφία συνήθως δεν ακολουθεί κατά απόλυτο τρόπο μία από τις δύο μορφές πλαισίωσης (Boukes κ.ά., 2015). Αντίθετα, διαπιστώνεται συχνά η συνύπαρξη και επικάλυψή τους, μέσα από αφηγήσεις που συνδυάζουν απτά περιστατικά, προσωπικές ιστορίες και μεμονωμένα γεγονότα με ευρύτερα ιστορικά πλαίσια και μακροχρόνιες τάσεις. Θεωρούμε, δηλαδή, ότι το ειδησεογραφικό περιεχόμενο των σύγχρονων Μέσων Ενημέρωσης εμπίπτει όλο και λιγότερο στις δύο διακριτές κατηγορίες που εισήγαγε ο Άιγιενγκαρ καθώς περισσότερες ειδήσεις μπορούν να ταξινομηθούν σήμερα σε μια ενδιάμεση, μικτή, κατηγορία. Αυτό συμβαίνει λόγω της αυξανόμενης τάσης των ψηφιακών μέσων (ιδίως των πιο έγκυρων και αξιόπιστων) να συνδυάζουν τη συναισθηματική εγγύτητα με την απόπειρα ερμηνευτικής εμβάθυνσης. Έτσι διαμορφώνονται πιο σύνθετες αναπαραστάσεις διεθνών ζητημάτων, όπως ο πόλεμος στη Γάζα. Υπό αυτή την οπτική η παρούσα έρευνα εξετάζει τη συχνότητα εμφάνισης μικτών μορφών πλαισίωσης σε τρεις διάφορες φάσεις της πολεμικής σύγκρουσης στη Γάζα και συσχετίζει την τυπολογία του Άιγιενγκαρ με το συναίσθημα και την ευθύνη.

Πλαισίωση: Διαστάσεις και εννοιολογήσεις

Ένα από τα κυριότερα χαρακτηριστικά της ειδησεογραφικής πλαισίωσης είναι ότι συνιστά μια «ευρύτερη, έμμεση (και ορισμένες φορές αόρατη)» πρακτική, η οποία μας επιτρέπει να συνειδητοποιήσουμε (ή καλύτερα να υπομνήσουμε) πως οι ειδήσεις «δεν είναι η αναπαράσταση των γεγονότων, αλλά των (ιδεολογικών) απόψεων για αυτά» (Πλειός, 2011: 61). Αυτός είναι άλλωστε και ένας από τους λόγους για τους οποίους η θεώρηση της πλαισίωσης συνδέεται τόσο στενά με ζητήματα επιδράσεων. Στον πυρήνα της, δηλαδή, βρίσκεται πολύ συχνά η υπόθεση ότι οι επιλογές της ειδησεογραφικής παρουσίασης ενός ζητήματος δύνανται να επηρεάσουν το πώς κατανοεί και σημασιοδοτεί το κοινό πολιτικά και άλλα ζητήματα (Scheufele & Tewksbury, 2007:11).

Είναι σημαντικό, βέβαια, να υπογραμμιστεί πως η βιβλιογραφική έρευνα δείχνει ότι τα πλαίσια δεν υπαγορεύουν απόλυτα τις δικές τους ερμηνείες στο κοινό, αλλά επηρεάζουν πράγματι τον τρόπο με τον οποίο «κατανοούμε τον κόσμο, και κατ' επέκταση το πώς διαμορφώνουμε αξιολογήσεις» (Brewer, Graf & Willnat, 2003: 496). Επίσης, επιδρούν όχι μόνο στις στάσεις, αλλά και στη συμπεριφορά αναδεικνύοντας συγκεκριμένες αξίες, γεγονότα ή άλλες εκτιμήσεις μέσω της ανάδειξης της «συγκριτική υπεροχής» ή «εμφάνειας» (salience) ενός συγκεκριμένου θέματος ή κάποιων πτυχών του (de Vreese, 2004: 37). Εν πολλοίς, τα ειδησεογραφικά πλαίσια επιδρούν στο τι θα συζητηθεί, πώς θα συζητηθεί και πάνω από όλα, πώς δεν θα συζητηθεί (Altheide, 1997: 651), καθώς η σημασία της ορατότητας ενός θέματος ή μιας διάστασής του είναι θεμελιώδης για την κατανόηση της πλαισίωσης.

Μετά τα πρώτα χρόνια του εντοπισμού της στον ειδησεογραφικό λόγο, η πλαισίωση εξελίχθηκε σε ένα «εξαιρετικά πολύπλοκο και σύνθετο ζήτημα» καθώς σε πολλές έρευνες το πλαίσιο άρχισε να ταυτίζεται με «στρατηγικές κωδικοποίησης» των ερευνητών ή με τη «θεματολογία» της ειδησεογραφίας (Πλειός 2011:161). Ως εκ τούτου, κρίνεται πλέον απαραίτητο η επιλογή των πλαισίων να προκύπτει από την εννοιολόγηση τους ως «οργανωτικές αρχές, κοινωνικά μερισμένες και ανθεκτικές στο χρόνο» (Reese 2001: 11) οι οποίες εδράζονται και λειτουργούν σε ένα κοινό συμβολικό πεδίο. Με αυτόν τον τρόπο μπορεί να διασφαλιστεί ότι τα πλαίσια υπό μελέτη δεν θα αποτελούν υποκειμενικές θεωρητικές κατασκευές του εκάστοτε ερευνητή, αλλά θα αντικατοπτρίζουν υπαρκτά νοητικά σχήματα του κοινού και πρακτικές της ειδησεογραφίας.

Αναμφίβολα, μια από τις πιο αναγνωρισμένες τυπολογίες πλαισίωσης που εφαρμόζονται στην ανάλυση ειδησεογραφικών κειμένων (Boukes κ.ά., 2015) είναι εκείνη που εισήγαγε ο Άιγιενγκαρ (1990: 21-22, 1991: 2-3). Η εν λόγω ταξινόμηση διακρίνει: α) τη θεματολογική πλαισίωση[1] (thematic framing), όπου τα ζητήματα

1. Στην παρούσα εργασία χρησιμοποιούμε εναλλακτικά τους όρους «θεματολογική» και «θεματική»

της επικαιρότητας αντιμετωπίζονται ως ολότητα και οι αιτίες και οι συνέπειές τους αναλύονται σφαιρικά και β) την περιπτωσιολογική πλαισίωση[2] (episodic framing), η οποία προσεγγίζει τα ζητήματα μέσα από ξεχωριστά στιγμιότυπα και χαρακτηριστικές περιπτώσεις και ασχολείται μόνο με ορισμένες πτυχές τους.

Ξεχωριστή θέση στη βιβλιογραφία κατέχει και η τυπολογία των Σεμέτκο και Φάλκενμπεργκ (2000: 95-96), η οποία μελετά πέντε βασικούς τρόπους πλαισίωσης των ειδήσεων. Σύμφωνα με αυτή την ταξινόμηση, τα ειδησεογραφικά πλαίσια διακρίνονται σε[3]: α) *συγκρουσιακά*, δηλαδή εκείνα που δίνουν έμφαση στη σύγκρουση ανάμεσα σε μεμονωμένα άτομα, ομάδες ή θεσμούς για να κερδίσουν το ενδιαφέρον του κοινού, β) *ανθρώπινου ενδιαφέροντος*, τα οποία προσδίδουν μια συναισθηματική χροιά και έναν αφηγηματικό χαρακτήρα στην είδηση μέσω δραματοποίησης και προσωποποίησης, γ) *οικονομικών συνεπειών*, που αντιμετωπίζουν το θέμα με βάση τις οικονομικές συνέπειές τους σε πρόσωπα, ομάδες, θεσμούς, περιοχές ή χώρες, δ) *ηθικά*, όπου το θέμα παρουσιάζεται ως κίνδυνος έκπτωσης ηθικών αξιών και ε) *ευθύνης*, που προβάλλουν το θέμα με άξονα την υπαιτιότητα ενός εκάστου. Πολυάριθμες εμπειρικές έρευνες έχουν καταδείξει ότι η ειδησεογραφία που αναδεικνύει την σύγκρουση, το ανθρώπινο ενδιαφέρον, την ηθική, την ευθύνη και τις οικονομικές συνέπειες, επιδρά στον τρόπο με το οποίο το κοινό την κατανοεί και την αξιολογεί (Valkenburg, Semetko & de Vreese, 1999: 565-567).

Επιδράσεις στην απόδοση ευθύνης

Όπως ειπώθηκε, η βιβλιογραφία έχει δείξει ότι τα ειδησεογραφικά πλαίσια επηρεάζουν τις στάσεις και τις συμπεριφορές του κοινού (Chong & Druckman, 2007: 109). Πολύ συχνά αυτό συμβαίνει σε ζητήματα ευθύνης ή πιο συγκεκριμένα απόδοσης αιτιότητας. Με άλλα λόγια, η πλαισίωση επιτρέπει στους ανθρώπους να απλοποιήσουν σύνθετες πληροφορίες και να δημιουργήσουν μια αιτιώδη σχέση μεταξύ ενός δρώντος και ενός αποτελέσματος· μια σύνδεση που αποκαλούμε συνήθως απόδοση ευθυνών (Feezell κ.ά., 2019: 347). Σύμφωνα με τη Simonsen υπαιτιότητα είναι «η πράξη της απόδοσης ευθύνης για αδικοπραγία σε ένα άτομο ή μια οντότητα» και συντίθεται από δύο κύρια στοιχεία: (α) την «αντιληπτή αποτρέψιμη βλάβη» (perceived avoidable harm), που σημαίνει ότι η βλάβη θα μπορούσε να είχε απο-

πλαισίωση για την απόδοση του *thematic framing* καθώς αμφότεροι εμφανίζονται συχνά στην ελληνική βιβλιογραφία. Διευκρινίζεται, όμως, ότι δεν αναφερόμαστε στα issue frames (Gamson 1992: 134) ή issue-specific frames (de Vreese 2005: 51) που ενιότε αποδίδονται και αυτά ως «θεματικά» πλαίσια.

2. Συχνά στη βιβλιογραφία συναντάται η απόδοση του όρου ως «επεισοδιακή πλαισίωση». Θεωρούμε ότι αυτή η επιλογή είναι προβληματική διότι το επίθετο επεισοδιακός στην ελληνική γλώσσα δεν παραπέμπει σε συγκεκριμένες περιπτώσεις αλλά συνήθως σε απρόοπτα και βίαια γεγονότα.

3. Οι πέντε κατηγορίες πλαισίων παρουσιάζονται εδώ σύμφωνα με τη σειρά παράθεσης των ίδιων των δύο συγγραφέων (Semetko & Valkenburg, 2000: 95-96).

φευχθεί εάν η κατάσταση είχε αντιμετωπιστεί διαφορετικά, και (β) την «αντιληπτή ευθύνη» (perceived responsibility), που υποδηλώνει ότι η βλάβη προκλήθηκε από ένα άτομο, ομάδα ή οντότητα που διαθέτει ηθική κρίση (Simonsen, 2024: 2).

Στη διάσημη μονογραφία του με τον χαρακτηριστικό τίτλο: *Είναι κανείς υπεύθυνος*; (*Is anyone responsible?*), αλλά και στο ευρύτερο έργο του της ίδιας περιόδου, ο Άιγιενγκαρ (1987, 1990, 1991, 1992) δεν εισήγαγε απλώς την τυπολογία περί περιπτωσιολογικής/θεματολογικής πλαισίωσης, αλλά την ενέταξε στη διερεύνηση των επιδράσεων των ειδησεογραφικών πλαισίων σε ζητήματα απόδοσης ευθύνης, κυρίως πολιτικής. Μελέτησε, μάλιστα, αυτές τις επιρροές σε δύο επίπεδα: την πολιτική υπαιτιότητα ως προς την πρόκληση του προβλήματος (causal responsibility), και ως προς την αντιμετώπιση ή τον χειρισμό του (treatment responsibility).

Οι πειραματικές έρευνες του Άιγιενγκαρ κατέδειξαν ότι η περιπτωσιολογική πλαισίωση των τηλεοπτικών ειδήσεων προσανατολίζει την απόδοση ευθύνης στο άτομα και όχι στην κοινωνία, ενώ η θεματολογική πλαισίωση προκαλεί αντίθετες επιδράσεις (1991: 15-16), αν και όχι με απόλυτα συμμετρικό τρόπο. Πιο συγκεκριμένα, όταν το κοινό παρακολουθεί ρεπορτάζ τηλεοπτικών ειδήσεων όπου κυριαρχούν οι περιπτωσιολογικές πλαισιώσεις τείνει να συνδέει την υπαιτιότητα με τα άτομα και μάλιστα όχι μόνο με τους δράστες (πχ τρομοκρατία), αλλά ακόμη και με τα ίδια τα θύματα (πχ φτώχεια).

Η ιδέα που διατρέχει, λοιπόν, αυτόν τον τύπο επιδράσεων είναι πως όταν το κοινό εκτίθεται σε κάλυψη η οποία εστιάζει σε συγκεκριμένες περιπτώσεις και όχι σε αφηρημένες ή ευρύτερες κοινωνικοπολιτικής πληροφορίες, δυσκολεύεται να δει «τη μεγάλη εικόνα» και να συνειδητοποιήσει ότι πρόκειται για κοινωνικό φαινόμενο ευρείας κλίμακας (Boukes κ.ά., 2015: 123). Με απλά λόγια, λοιπόν, οι πολίτες τείνουν να αποδίδουν την ευθύνη για ένα φαινόμενο στο άτομο πάνω στο οποίο πέφτει η δέσμη του προβολέα των ειδήσεων.

Όμως, όπως έδειξε ο Άιγιενγκαρ, αυτές οι επιδράσεις δεν παρατηρούνται σε όλο το φάσμα της ειδησεογραφίας. Ειδικότερα, ο Αμερικανός πολιτικός επιστήμονας παρατήρησε ότι σε ορισμένα θέματα ο τρόπος πλαισίωσης (περιπτωσιολογική ή θεματολογική) δεν καταγράφονταν στατιστικά σημαντικές επιδράσεις. Για παράδειγμα, στο ζήτημα των ναρκωτικών η απόδοση ευθύνης προσανατολιζόταν κατεξοχήν στο άτομο, ενώ στο ζήτημα του εγκλήματος των λευκών κατευθυνόταν κατά κύριο λόγο στην κοινωνία, ανεξάρτητα από τον τρόπο πλαισίωσης που είχαν παρακολουθήσει οι πειραματικές ομάδες (Iyengar 1991: 128).

Μεταγενέστερες έρευνες επιβεβαίωσαν τη σχέση των περιπτωσιολογικών και θεματολογικών πλαισιώσεων με την απόδοση (πολιτικής) ευθύνης και μελέτησαν περαιτέρω την κατεύθυνση και το εύρος των επιδράσεων σε άλλα ειδησεογραφικά θέματα όπως: η κλιματική αλλαγή (Hart, 2011), η οικονομική κρίση (Boukes, 2022), οι γυναικοκτονίες (Aldrete & Fernández-Ardèvol, 2023), οι φυσικές καταστροφές (Ben-Porath και Shaker, 2010), η πανδημία της COVID-19 (Koivula κ.ά., 2024) κ.ά. Επίσης

εντοπίστηκαν πρόσθετοι παράγοντες που μεσολαβούν σε αυτή την αιτιώδη σχέση, όπως κοινωνικοδημογραφικά χαρακτηριστικά ή προδιαθέσεις του κοινού (Feezell κ.ά., 2019· Matthes, 2009· Springer και Harwood, 2015), καθώς και τα συναισθήματα.

Επιδράσεις στο συναίσθημα

Στο πλαίσιο της «θυμικής στροφής» (affective turn) που περιέλαβε και το πεδίο της ειδησεογραφικής πλαισίωσης, τις τελευταίες δεκαετίες μελετήθηκε η μεσολάβηση των συγκινήσεων στις στάσεις και συμπεριφορές του κοινού των ειδήσεων. Ειδικά, δε, σε ό,τι αφορά την τυπολογία που διερευνούμε, η σχετική έρευνα κατέγραψε διακριτές συναισθηματικές επιδράσεις της περιπτωσιολογικής και της θεματολογικής πλαισίωσης, οι οποίες περιγράφονται στις επόμενες παραγράφους.

Πιο ξεχωριστή περίπτωση αποτελούν οι πειραματικές έρευνες της Gross, οι οποίες κατέδειξαν ότι η περιπτωσιολογική πλαισίωση προκαλεί μεγαλύτερη συναισθηματική εμπλοκή στο κοινό, σε περιπτώσεις συμπάθειας και οίκτου (Gross, 2008: 172). Πιθανώς αυτό συνδέεται με το γεγονός ότι η περιπτωσιολογική πλαισίωση αναδεικνύει εντονότερα στοιχεία «ανθρώπινου ενδιαφέροντος» τα οποία κατά κανόνα φέρουν εντονότερο συναισθηματικό φορτίο και είναι περισσότερο προσωποποιημένα (Valkenburg, Semetko, & de Vreese, 1999: 551). Αναφερόμαστε, δηλαδή, σε λεπτομέρειες και χαρακτηριστικά τα οποία εμπλέκουν περισσότερο τους αναγνώστες σε σύγκριση με τις «άχρωμες στατιστικές ενός θεματολογικού πλαισίου» (Gross, 2008: 172) και τείνουν να ενεργοποιούν συγκινήσεις. Εν ολίγοις, λοιπόν, η περιπτωσιολογική πλαισίωση φαίνεται να προσδίδει ανθρώπινη διάσταση στις ειδήσεις και να παράγει ελκυστικές ιστορίες. Στον αντίποδα, η θεματολογική πλαισίωση, που βασίζεται σε αφηρημένες ή συσσωρευμένες πληροφορίες και παρουσιάζει τα προβλήματα της πολιτικής με απρόσωπο τρόπο, εύλογα φαίνεται να συνδέεται με λιγότερο έντονες συναισθηματικές αντιδράσεις (Gross, 2008: 172).

Χαρακτηριστική είναι μελέτη (Aarøe, 2011), η οποία έδειξε ότι η ένταση των συναισθηματικών αποκρίσεων του κοινού εξαρτάται από την ισχύ των πλαισίων (frame strength) περιπτωσιολογικών και θεματολογικών. Σημειώνεται, πάντως, ότι αυτή η επίδραση της περιπτωσιολογικής πλαισίωσης δεν έχει μελετηθεί εκτενώς στη βιβλιογραφία αντίθετα με κατά τεκμήριο «αρνητικές» επιρροές, όπως είναι η δραματοποίηση των ειδήσεων και η απεικόνισή τους ως «ιδιωτικές υποθέσεις» (Aldrete & Fernández-Ardèvol, 2023: 234).

Διχοτομικές κατηγορίες και νέα Μέσα

Όπως προαναφέρθηκε, ο στόχος της παρούσας μελέτης συνδέεται με την υπόθεση ότι οι μικτές πλαισιώσεις εμφανίζονται συχνότερα στο σύγχρονο ειδησεογραφικό οικοσύστημα. Ωστόσο, θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι ήδη από τις πρώτες έρευνές του ο Άιγιενγκαρ σημείωσε ότι στις τηλεοπτικές ειδήσεις που μελέτησε δεν εντόπισε ξεκάθαρες θεματολογικές ή περιπτωσιολογικές περιπτώσεις αλλά κυρίως διαβαθμίσεις τους. Διατήρησε, όμως, την διχοτομική κατηγοριοποίηση επισημαίνοντας ότι στις περισσότερες περιπτώσεις «κυριαρχούσε» το ένα από τα δύο πλαίσια.

> *«Στην πράξη, πολύ λίγα ειδησεογραφικά ρεπορτάζ είναι «ξεκάθαρα» περιπτωσιολογικά ή θεματολογικά. Ακόμη και η πιο λεπτομερής, εκ του σύνεγγυς απεικόνιση ενός φτωχού ατόμου – για παράδειγμα – μπορεί να περιλαμβάνει εισαγωγικά σχόλια από παρουσιαστές ή ρεπόρτερ που αφορούν την έκταση της φτώχειας σε όλη τη χώρα. Αντίστροφα, ένα θέμα γύρω από τη νομοθετική διαμάχη για τις περικοπές του προϋπολογισμού κοινωνικής πρόνοιας μπορεί να ενσωματώνει μια σύντομη τηλεοπτική σκηνή παιδιών σε έναν παιδικό σταθμό ο οποίος πρόκειται να κλείσει εξαιτίας των περικοπών» (Iyengar, 1991: 14).*

Σε ανάλογες παρατηρήσεις προέβη και η Ρουτσίνσκι (Rucinski, 1992), η οποία περιέγραψε ουσιαστικά τα ίδια πλαίσια με τον Άιγιενγκαρ, αλλά με διαφορετική ορολογία διακρίνοντας ανάμεσα σε προσωποποιημένες (personalized) και δομικές (structural) ειδήσεις. «Παρότι οι δύο διαστάσεις δεν πρέπει να θεωρούνται ισοδύναμες, στην πράξη χρησιμοποιούνται ορισμένες φορές ταυτόχρονα» επισήμανε (1992: 94). Σημειώνεται ότι η ύπαρξη μη αμοιβαία αποκλειόμενων περιπτώσεων εντοπίστηκε και σε πιο σύγχρονες μελέτες, όπως των Μπάουκες κ.ά. (2015). Αντίθετα, όμως, με τον Άιγιενγκαρ, ο Μπάουκες και οι συνεργάτες του παρατήρησαν ότι ο αριθμός των «μικτών» περιπτώσεων περιπτωσιολογικής/θεματολογικής πλαισίωσης δεν επαρκούσε για να προχωρήσουν σε επαγωγική στατιστική ανάλυση (2022: 19).

Ερευνητικά ερωτήματα και υποθέσεις εργασίας

Έχοντας περιγράψει τις δύο βασικές λειτουργίες των πλαισίων της τυπολογίας του Άιγιενγκαρ (απόδοση ευθύνης και συναισθηματική διέγερση) προχωρούμε στη διατύπωση των ερευνητικών ερωτημάτων της εργασίας. Στόχος είναι να μελετήσουμε αφενός την παρουσία μικτών πλαισιώσεων σε ένα συγκεκριμένο ειδησεογραφικό ζήτημα (Πόλεμος στη Γάζα), τόσο στον ελληνική όσο και στη διεθνή βιβλιογραφία (ΕΕ1), και αφετέρου να διερευνήσουμε το κατά πόσο υποδεικνύουν στο κοινό από-

δοση ευθύνης σε συγκεκριμένα πρόσωπα ή φορείς και τον βαθμό συναισθηματικής έντασης (ΕΕ2) που τις χαρακτηρίζει.

ΕΕ1: Πόσο συχνή είναι η εμφάνιση μικτών πλαισιώσεων στην ειδησεογραφία για τον πόλεμο στη Γάζα;

ΕΕ2: Πώς σχετίζονται οι μικτές πλαισιώσεις με πλαίσια απόδοσης ευθύνης και με ειδησεογραφικό περιεχόμενο συναισθηματικής έντασης;

Από τη βιβλιογραφία προκύπτει ότι η ειδησεογραφική πλαισίωση εκλαμβάνει διαφορετικά χαρακτηριστικά στα παραδοσιακά και στα ψηφιακά Μέσα (Quintana-Pujalte, 2020). Επίσης, σειρά ερευνών (ενδεικτικά Clausen, 2003) έχει περιγράψει πως τα Μέσα ανά τον κόσμο «εσωτερικοποιούν» τις διεθνείς ειδήσεις, ώστε να ταιριάξουν με τα εθνικά ακροατήρια. Θεωρώντας ότι η εσωτερικοποίηση συνιστά μια μορφή πλαισίωσης (Χατζηκωνσταντίνου, 2025) υποθέτουμε ότι στη διεθνή ειδησεογραφία θα συναντούμε περισσότερες μικτές πλαισιώσεις καθώς αυτή κατά κανόνα ακολουθεί ταχύτερα νέες τάσεις (ΥΕ1).

ΥΕ1: Αναμένουμε συχνότερη εμφάνιση μικτών πλαισιώσεων σε διεθνείς ειδησεογραφικές ιστοσελίδες σε σύγκριση με τις ελληνικές.

Περαιτέρω, η Aarøe (2011) κατέδειξε ότι οι περιπτωσιολογικές πλαισιώσεις προκαλούν εντονότερες επιδράσεις στο πεδίο των συγκινήσεων, ενώ ο Άιγιενγκαρ (1991) περιέγραψε πώς οι θεματολογικές πλαισιώσεις συνδέονται περισσότερο με την απόδοση ευθύνης σε πολιτικά πρόσωπα και συλλογικούς πολιτικούς δρώντες. Πριν από λίγα χρόνια, ο Μπάουκες στα συμπεράσματα της έρευνάς του για την περιπτωσιολογική και θεματολογική πλαισίωση, διερωτήθηκε τι θα συνέβαινε αν μελετούσαμε περιπτώσεις όπου «η περιπτωσιολογική και η θεματολογική πλαισίωση είναι ταυτόχρονα παρούσες στην ίδια είδηση» (Boukes, 2022: 389). Προχωρώντας αυτό το σκεπτικό, λοιπόν, ελέγχουμε την υπόθεση ότι οι μικτές πλαισιώσεις, λόγω της υβριδικής φύσης τους, θα συνδυάζουν τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν τη διχοτομική κατηγορία: υψηλή απόδοση ευθύνης σε πολιτικούς, κρατικές οντότητες και συλλογικούς δρώντες και υψηλό βαθμό συναισθηματικής έντασης (ΥΕ2).

ΥΕ2: Αναμένουμε οι μικτές πλαισιώσεις να συνδυάζουν απόδοση ευθύνης και υψηλό βαθμό συναισθηματικής έντασης.

Μεθοδολογία έρευνας

Η έρευνα υλοποιήθηκε μέσω της εφαρμογής της πρακτικής του μίντια μονιτορινγκ για τη συλλογή δεδομένων, σε συνδυασμό με τη μέθοδο της ανάλυσης περιεχομένου. Η ανάλυση περιεχομένου, το βασικό εργαλείο της έρευνας, επελέγη γιατί συνίσταται στην καταμέτρηση και αξιολόγηση λέξεων, φράσεων και σχέσεων εντός

κειμένου (Boettger & Palmer, 2010: 346), από την πλευρά του ερευνητή και καταλήγει στην αριθμητική περίληψη ενός επιλεγμένου συνόλου μηνυμάτων (Neuendorf, 2002: 14), επιτρέποντας έτσι τη συστηματική διερεύνησή του (Κυριαζή, 2011: 282).

Το δείγμα της έρευνας είναι σκοπιμότητας και αποτελείται από 120 δημοσιεύματα δύο ελληνικών (In.gr, Efsyn.gr) και δύο ξενόγλωσσων (The Guardian, Associated Press) ειδησεογραφικών ιστοσελίδων[4] που εστιάζουν στα λεγόμενα hard news. Επομένως, μονάδα ανάλυσης είναι το δημοσίευμα. Από κάθε μια εκ των τεσσάρων ιστοσελίδων επιλέχθηκαν τριάντα (30) δημοσιεύματα, τα οποία κατανεμήθηκαν σε διακριτές χρονικές ενότητες. Συγκεκριμένα, το συνολικό δείγμα διαχωρίστηκε σε τρεις επιμέρους υποπεριόδους: 1) Οκτώβριος 2023 (έναρξη του πολέμου), 2) Ιούλιος 2024 (κορύφωση αποκλεισμού και κατάρρευση βασικών υποδομών στη Γάζα) και 3) Οκτώβριος 2025 (επίτευξη συμφωνίας ειρήνευσης). Όπως, γίνεται αντιληπτό, οι τρεις υποπερίοδοι επιλέχθηκαν κατά τρόπο ώστε να αντληθούν αντιπροσωπευτικοί τρόποι κάλυψης από τις σημαντικότερες φάσεις του πολέμου και όχι για να μελετηθεί η διαχρονική εξέλιξη της κάλυψης.

Συγκεφαλαιώνοντας, λοιπόν, προέκυψε δείγμα 120 ειδήσεων (τέσσερις ιστοσελίδες επί δέκα δημοσιεύματα επί τρεις χρονικές περιόδους). Αυτές κωδικοποιήθηκαν με βάση ένα πρωτόκολλο που καταγράφει μια σειρά μεταβλητών η οποία προκύπτει από τις τυπολογίες του Άιγιενγκαρ και των Σεμέτκο και Φάλκενμπεργκ. Τα αποτελέσματα της έρευνας αναλύθηκαν με τη χρήση του προγράμματος στατιστικής επεξεργασίας SPSS (έκδοση 29) και ελέγχθηκαν σε επίπεδο εμπιστοσύνης 95%.

Ευρήματα

Ως προς τον τρόπο κάλυψης της ειδησεογραφίας για τη Γάζα, παρατηρήθηκε πως υπερισχύει ο μικτός τύπος πλαισίωσης, στο 40% του δείγματος, ακολουθούμενος ισομερώς από ειδήσεις πλαισιωμένες θεματολογικά και περιπτωσιολογικά με 30% για την κάθε μια από τις δύο «κλασικές» κατηγορίες (βλ. Γράφημα 1).

Η πιο χαρακτηριστική μορφή μικτής πλαισίωσης που εντοπίστηκε είχε ως εξής: α) ο τίτλος αναφερόταν σε ένα συγκεκριμένο περιστατικό ή δήλωση καθώς και στο ευρύτερο πλαίσιο του γεγονότος, β) το lead και οι λεζάντες έδιναν πρόσθετες πληροφορίες για το περιστατικό ή παρείχαν κάποια αυτολεξεί δήλωση και γ) το σώμα της είδησης και οι μεσότιτλοι περιλάμβαναν τόσο στοιχεία που παραπέμπουν σε θεματολογική πλαισίωση, όπως στατιστικά στοιχεία/δείκτες, γενικές πληροφορίες, ιστορική αναδρομή, ανάλυση, όσο και άλλα που συνδέονται με την περιπτωσιολογική, όπως μαρτυρίες, περιγραφές, αφηγήσεις, δραματοποίηση, στοιχεία ανθρώπινου ενδιαφέροντος.

4. Ως γνωστόν το Associated Press είναι ειδησεογραφικό πρακτορείο, όμως, η έρευνα μελετά την «ανοικτή» ιστοσελίδα του, η οποία έχει υβριδικό χαρακτήρα, δηλαδή λειτουργεί και ως μέσο που στοχεύει στο ευρύ κοινό και δεν απευθύνεται αποκλειστικά σε ειδησεογραφικούς οργανισμούς μέσω συνδρομών (λειτουργία B2B). Το εν λόγω χαρακτηριστικό συζητείται στη συνέχεια της εργασίας.

Γράφημα 1. Τύπος πλαισίωσης στο σύνολο του δείγματος

Στο Γράφημα 2 παρουσιάζεται συγκριτικά η συχνότητα του τύπου πλαισίωσης στις ελληνικές και τις διεθνείς ιστοσελίδες. Όπως παρατηρήθηκε η μικτή πλαισίωση ήταν αρκετά συχνότερη στη διεθνή ειδησεογραφία για τη Γάζα καθώς έφτασε στο 62%, ενώ στις ελληνικές ιστοσελίδες ήταν πολύ λιγότερο συχνή με 18%. Το στοιχείο αυτό επιβεβαιώνει την Υπόθεση Εργασίας 1, της έρευνας. Ο έλεγχος ανεξαρτησίας χ^2 Pearson Chi-square έδειξε την ύπαρξη στατιστικά σημαντικής σχέσης ($\chi^2(2) = 24,861$, $p = 0,00$).

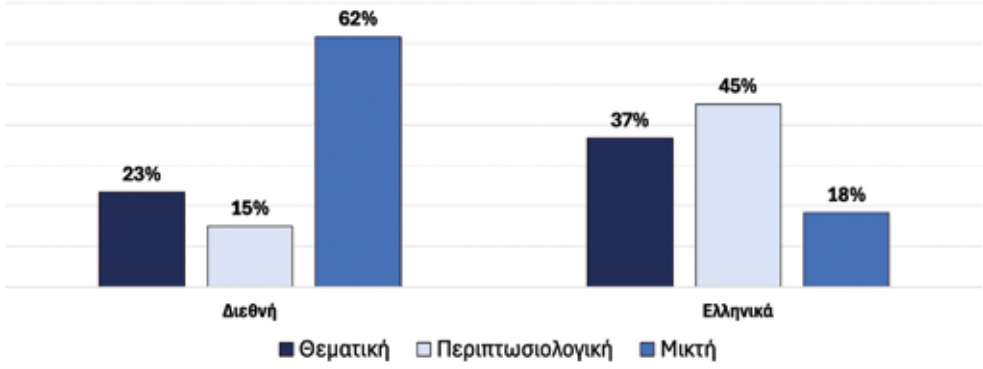

Γράφημα 2. Τύπος πλαισίωσης σε διεθνείς και ελληνικές ιστοσελίδες

Στη συνέχεια συγκρίναμε τον τύπο πλαισίωσης ανά ιστοσελίδα. Όπως φαίνεται στο Γράφημα 3 η ιστοσελίδα του διεθνούς ειδησεογραφικού πρακτορείου Associated Press χρησιμοποίησε συχνότατα μικτή πλαισίωση με το σχετικό ποσοστό να φτάνει

το 77% του δείγματος. Ακολούθησε η βρετανική ιστοσελίδα The Guardian με την μικτή πλαισίωση να εμφανίζεται στο 47% των δημοσιευμάτων του δείγματος. Πολύ χαμηλότερες συχνότητες εμφάνισης παρατηρήθηκαν, όπως αναμέναμε, στις ελληνικές ιστοσελίδες In.gr και Efsyn.gr με 23% και 13% αντίστοιχα.

Η σαφής «υπεροχή» του Associated Press σε μικτές πλαισιώσεις οφείλεται κατά την οπτική μας στο ότι η συγκεκριμένη ιστοσελίδα εμφορείται από την παραδοσιακή λογική του πρακτορείου. Καλύπτει δηλαδή με λεπτομέρεια τα γεγονότα της επικαιρότητας αλλά τα εμπλουτίζει με πληροφορίες που επιτρέπουν να αναδειχθεί η «μεγάλη εικόνα» των αιτιών και της εξέλιξης του πολέμου, προς διευκόλυνση των μέσων και των συνδρομητών. Βέβαια, η ιστοσελίδα είναι ελεύθερης πρόσβασης με αποτέλεσμα η σύνταξη να προσανατολίζεται εμφανώς στην προσέλκυση του κοινού, αναδεικνύοντας και την ανθρώπινη διάσταση της σύγκρουσης. Η σύνθεση των παραπάνω στοιχείων εκτιμούμε μετέτρεψε τη διαμόρφωση μικτών πλαισιώσεων σε σταθερό αν και άτυπο κανόνα της ιστοσελίδας.

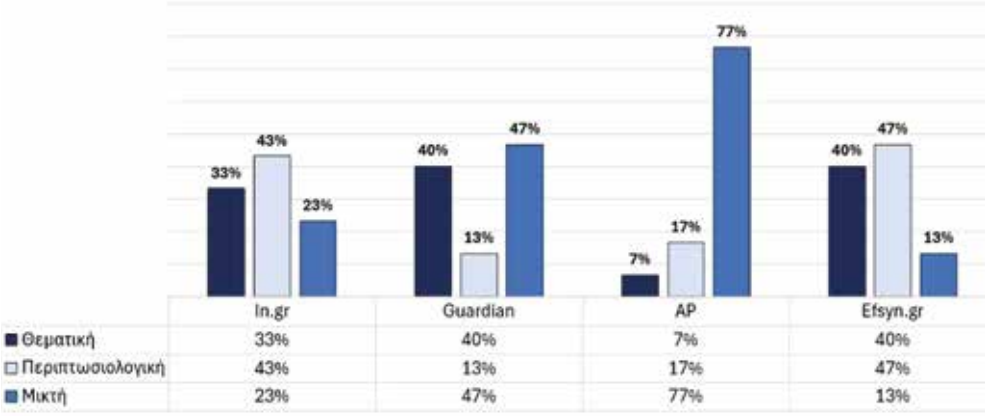

	In.gr	Guardian	AP	Efsyn.gr
Θεματική	33%	40%	7%	40%
Περιπτωσιολογική	43%	13%	17%	47%
Μικτή	23%	47%	77%	13%

Γράφημα 3. Τύπος πλαισίωσης ανά ιστοσελίδα

Η συναισθηματική ένταση (emotionality) των δημοσιευμάτων βασίστηκε στην ανάλυση της Wahl-Jorgensen (2019) για τη χρήση της σε δημοσιογραφικές αφηγήσεις οι οποίες δεν υπονομεύουν αλλά συμπληρώνουν την επαγγελματική επιταγή της «αντικειμενικότητας». Ειδικότερα, μετρήθηκε με βάση την παρουσία συγκινησιακής γλώσσας δηλαδή τον βαθμό ρητής αναφοράς σε ψυχικές καταστάσεις και συναισθήματα. Δημιουργήθηκαν τρεις κατηγορίες με χαμηλή, μέτρια και υψηλή συναισθηματική ένταση.

Ο βαθμός της συναισθηματικής έντασης στις υπό έρευνα ιστοσελίδες ήταν σε γενικές γραμμές χαμηλός με λίγο περισσότερα από τα μισά δημοσιεύματα (52,5%) να επιλέγουν συναισθηματικά αποστασιοποιημένες περιγραφές (βλ. Γράφημα 4). Μέτρια συναισθηματική ένταση παρατηρήθηκε στο 27,5% των δημοσιευμάτων και υψηλή στο 20%. Ως προς τα συναισθήματα και τις συγκινήσεις, παρατηρήθηκαν κα-

τά κύριο λόγο πρακτικές που θα μπορούσαν να διεγείρουν τη συμπάθεια, τον οίκτο αλλά και τον αποτροπιασμό. Αυτό επιχειρήθηκε είτε με συναισθηματικά φορτισμένες περιγραφές («φρικιαστικές εικόνες μετά τους βομβαρδισμούς», «αιματοχυσία χωρίς τέλος»), είτε με ιστορίες ανθρώπινου ενδιαφέροντος και διασημότητες («Γκαλ Γκαντότ για πόλεμο στο Ισραήλ: "Προσεύχομαι για όλους εκείνους που πονάνε"»).

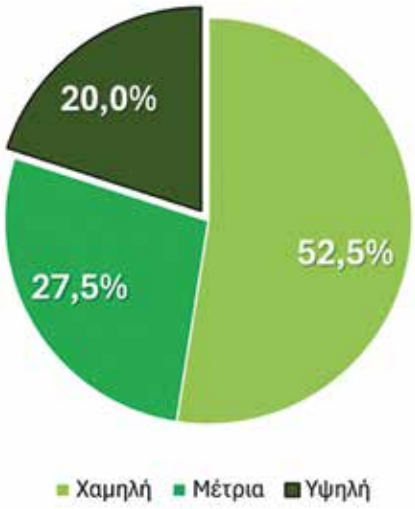

Γράφημα 4. Συναισθηματική ένταση δημοσιεύματος

Στο πλαίσιο του δεύτερου ερευνητικού ερωτήματος της εργασίας (ΕΕ2) επιχειρήθηκε η συσχέτιση του τύπου πλαισίωσης των δημοσιευμάτων με τον βαθμό συναισθηματικής έντασης που τα χαρακτήριζε. Εστιάσαμε, μάλιστα, στις μικτές πλαισιώσεις προκειμένου να ελεγχθεί η δεύτερη υπόθεση εργασίας (ΥΕ2). Όπως φαίνεται στο Γράφημα 5, εντοπίστηκε υψηλός βαθμός συναισθηματικής έντασης στο 25% των μικτών πλαισιώσεων. Δηλαδή, ελαφρώς σπανιότερα από τις περιπτωσιολογικές πλαισιώσεις (25%) αλλά πολύ συχνότερα από τις θεματικές (6%). Η εν λόγω συσχέτιση βρέθηκε στατιστικά σημαντική με βάση το κριτήριο ανεξαρτησίας χ^2 (p= 0,00).[5]

Το εύρημα επιβεβαιώνει το δεύτερο σκέλος της δεύτερης υπόθεσης εργασίας (ΥΕ2) η οποία βασίζεται στην ιδέα ότι η μικτή ειδησεογραφική πλαισίωση έχει αντίστοιχες επιδράσεις με την περιπτωσιολογική σε επίπεδο διέγερσης των συναισθημάτων. Υπενθυμίζουμε, ότι σύμφωνα με τη βιβλιογραφία η περιπτωσιολογική πλαισίωση τείνει να προκαλεί μεγαλύτερη συναισθηματική εμπλοκή στο κοινό, σε περιπτώσεις συμπάθειας και οίκτου (Gross, 2008: 172). Με άλλα λόγια η μικτή πλαισίωση,

5. Τα αποτελέσματα του ελέγχου χ^2 τετράγωνο (Pearson Chi-square test) για τη διερεύνηση της σχέσης μεταξύ του βαθμού συναισθηματικής έντασης και του τύπου πλαισίωσης έδειξαν στατιστικά σημαντική σχέση p= 0,00. Η ένταση της σχέσης ήταν χαμηλή προς μέτρια όπως προέκυψε από τον συντελεστή εκτίμησης έντασης Cramer's V = 0,263.

όπως παρατηρήθηκε στο δείγμα των ειδησεογραφικών δημοσιευμάτων, εμπεριείχε πράγματι στοιχεία «ανθρώπινου ενδιαφέροντος» τα οποία φέρουν εντονότερο συναισθηματικό φορτίο και είναι περισσότερο προσωποποιημένα (Valkenburg, Semetko & de Vreese, 1999: 551).

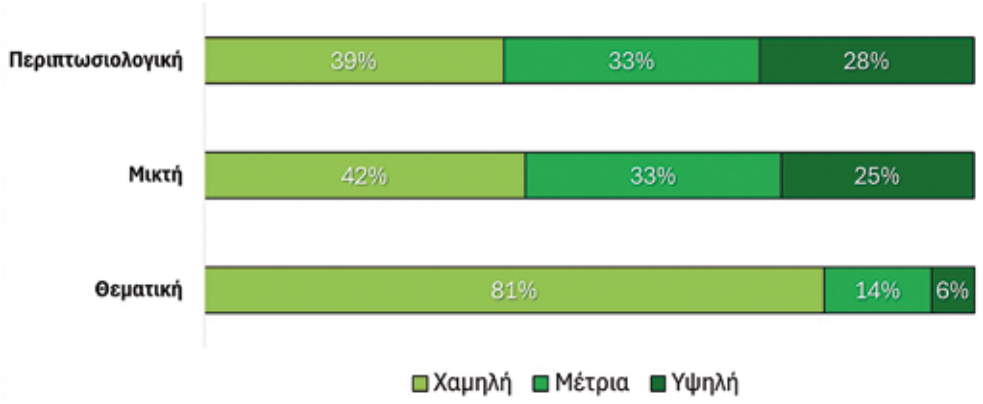

Γράφημα 5. Βαθμός συναισθηματικής έντασης ανά τύπο πλαισίωσης

Προχωρώντας στη μελέτη της τυπολογίας Σεμέτκο και Φάλκενμπεργκ (2000), παρατηρήθηκε, μάλλον αναμενόμενα, πως το πιο συχνό πλαίσιο στις υπό έρευνα ιστοσελίδες ήταν το συγκρουσιακό (52,5%), καθώς τα μισά και πλέον δημοσιεύματα αναδείκνυαν τον Ισραηλινο-παλαιστινιακό πόλεμο μέσω της σύγκρουσης ατόμων, ομάδων και θεσμών (Γράφημα 6). Περαιτέρω, σχετικά συχνή παρουσία είχαν τα πλαίσια της απόδοσης ευθύνης (20%) και του ανθρώπινου ενδιαφέροντος (18,3%), ενώ σπανιότερα αναδεικνύονταν πλαισιώσεις ηθικής (8,3%). Εύλογα το πλαίσιο οικονομικών επιπτώσεων εντοπίστηκε μόλις μία φορά στο δείγμα των 120 δημοσιευμάτων (0,8%).

Συνοψίζοντας, οι ιστοσελίδες κατά βάση εστίαζαν σε περιγραφές αυτής καθαυτής της σύγκρουσης μεταξύ Ισραήλ και Χαμάς αλλά συχνά έδιναν προτεραιότητα και σε ζητήματα υπαιτιότητας για πολεμικά γεγονότα (ή για την μη ειρήνευση), όχι σε πρόσωπα αλλά στα κράτη και τις οργανώσεις που εμπλέκονταν στον πόλεμο (Ισραήλ, Χαμάς). Τα πλαίσια ανθρώπινου ενδιαφέροντος αποτέλεσαν, ουσιαστικά, την άλλη πλευρά του νομίσματος των πλαισιώσεων απόδοσης ευθύνης αφού ευνοούσαν την ταύτιση με τα θύματα της σύγκρουσης, είτε από τη μία, είτε από την άλλη πλευρά.

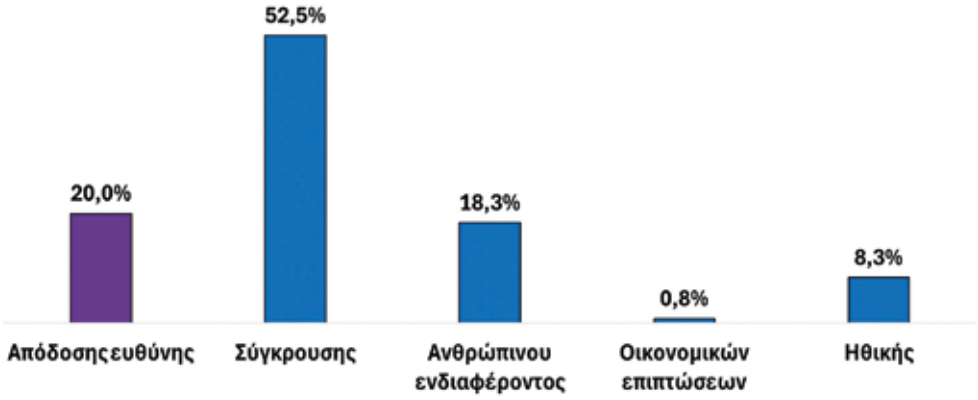

Γράφημα 6. Τύπος πλαισίωσης κατά Σεμέτκο και Φάλκενμπεργκ σε όλα τα Μέσα

Το πρώτο σκέλος της δεύτερης υπόθεσης εργασίας (ΥΕ2) αφορούσε τη συσχέτιση των μικτών πλαισιώσεων με την απόδοση ευθύνης. Προκειμένου να μελετήσουμε αυτή τη σχέση διασταυρώσαμε ουσιαστικά την τυπολογία του Άιγιενγκαρ με εκείνη των Σεμέτκο και Φάλκενμπεργκ.

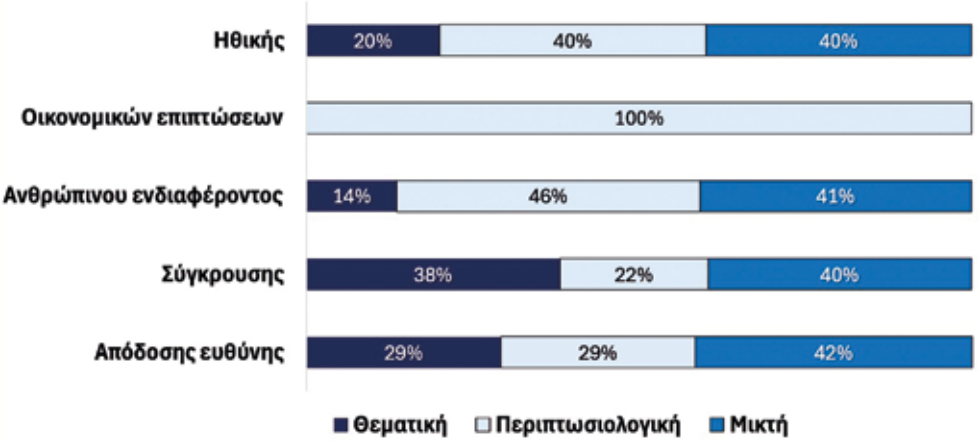

Γράφημα 7. Συσχέτιση των δύο τυπολογιών πλαισίωσης

Όπως φαίνεται στο Γράφημα 7 οι μικτές πλαισιώσεις αντιπροσωπεύουν περίπου το 40% όλων των πλαισίων των Σεμέτκο και Φάλκενμπεργκ, με εξαίρεση βέβαια το πλαίσιο οικονομικών επιπτώσεων που ουσιαστικά απουσίαζε από την ειδησεογραφία. Όμως, στην περίπτωση των πλαισίων απόδοσης ευθύνης, που μας ενδιαφέρει, οι μικτές πλαισιώσεις είναι πολύ πιο συχνές (42%) από τις θεματικές και τις περιπτωσιολογικές (αμφότερες με 29%). Το εύρημα αυτό επιβεβαιώνει μόνο μερικώς την υπόθεση εργασίας μας καθώς αναμέναμε, βάσει του σκεπτικού που ήδη διατυπώ-

θηκε, οι μικτές πλαισιώσεις να είναι όντως διακριτές αλλά να μην υπερβαίνουν τις θεματικές. Επίσης, η ίση συχνότητα εμφάνισης των θεματικών και περιπτωσιολογικών πλαισιώσεων που αποδίδουν ευθύνες είναι ένα στοιχείο το οποίο δεν αναμέναμε.

Συμπεράσματα – συζήτηση

Ο στόχος της παρούσας έρευνας αφορούσε τόσο τον έλεγχο όσο και την παραγωγή θεωρίας. Ειδικότερα, επιχειρήθηκε να αναδειχθεί η ύπαρξη, αλλά και η σημασία, των μικτών πλαισίων η οποία έχει παραγνωριστεί από την έρευνα, παρότι ο ίδιος ο Άιγιενγκαρ και πολλοί μεταγενέστεροι μελετητές αναγνωρίζουν ότι τα περιπτωσιολογικά και τα θεματολογικά πλαίσια συνιστούν ιδεότυπους που δεν εμφανίζονται «αμιγώς» στην ειδησεογραφία. Σε εμπειρικό επίπεδο η έρευνα η μελέτη αποπειράθηκε να καταγράψει την συχνότητα εμφάνισης αυτών των μικτών πλαισίων σε ένα σημαντικό ζήτημα του «εξωτερικού δελτίου» της ελληνικής και διεθνούς ειδησεογραφίας και να διερευνήσει εάν διατηρούν τα δύο βασικότερα στοιχεία της κάθε κατηγορίας (απόδοση ευθύνης και συναισθηματική ένταση).

Παρατηρήθηκε πολύ συχνή χρήση μικτών πλαισιώσεων (40%) στο σύνολο των ιστοσελίδων και επιβεβαιώθηκε η υπόθεση ότι τέτοιου είδους πλαισιώσεις εμφανίζονται σε μεγαλύτερο βαθμό στην διεθνή ειδησεογραφία κύρους παρά στην ελληνική. Περαιτέρω, παρατηρήθηκε συντριπτική χρήση μικτών πλαισιώσεων στην ιστοσελίδα του ειδησεογραφικού πρακτορείο Associated Press, στοιχείο που συνάδει με τον ρόλο του ως παγκόσμιου παρόχου ειδήσεων αλλά και με την ανάγκη παραγωγής περιεχομένου που απευθύνεται σε ετερογενές, διεθνές κοινό.

Η μελέτη έδειξε ότι οι μικτές πλαισιώσεις συγκροτούνται, πράγματι, από έναν συνδυασμό στοιχείων «ανθρώπινου ενδιαφέροντος» και «μεγάλης εικόνας», που φαίνεται να λειτουργεί ως αφηγηματική στρατηγική, η οποία επιτρέπει την ταυτόχρονη συναισθηματική εμπλοκή του κοινού και την παροχή δομικών ερμηνειών των γεγονότων, ενισχύοντας την κατανόηση της σύγκρουσης ως σύνθετου και πολυεπίπεδου φαινομένου. Θυμίζουμε, βέβαια, ότι τα πλαίσια ανθρώπινου ενδιαφέροντος δεν ταυτίζονται με τα περιπτωσιολογικά γιατί τα πρώτα εστιάζουν αποκλειστικά σε πρόσωπα ενώ τα δεύτερα μπορούν να επικεντρώνονται τόσο σε άτομα όσο και σε (μεμονωμένα) περιστατικά (Boukes κ.ά., 2015: 123).

Πιο σύνθετη εικόνα προέκυψε, ωστόσο, από τον συνδυασμό των μικτών πλαισιώσεων με την τυπολογία των Σεμέτκο και Φάλκενμπεργκ και πιο συγκεκριμένα με τα πλαίσια απόδοσης ευθύνης και ανθρώπινου ενδιαφέροντος. Παρατηρήθηκε ότι η μικτή πλαισίωση συνδύαζε σχετικά υψηλό βαθμό συναισθηματικής έντασης και απόδοση ευθύνης όχι σε πρόσωπα αλλά σε κράτη και οργανώσεις· εύρημα που επιβεβαιώνει τη σχετική υπόθεση εργασίας.

Η συνύπαρξη σχετικής συναισθηματικής έντασης και ευρύτερης απόδοσης ευθύνης

ενδέχεται να προσφέρει μια πολυεπίπεδη αφήγηση αλλά ταυτόχρονα να περιορίζει εναλλακτικές ερμηνείες μέσω της εστίασης σε συγκεκριμένους δρώντες και αφηγηματικά μοτίβα. Κατά αυτό τον τρόπο, η μικτή πλαισίωση λειτουργεί διττά: αφενός, συμβάλλει στη συγκρότηση μιας πιο σύνθετης και «ολιστικής» εικόνας των γεγονότων, αφετέρου όμως, αναπαράγει συγκεκριμένες ιεραρχήσεις και ερμηνευτικά μοτίβα.

Παράλληλα, η υψηλότερη συχνότητα εμφάνισης μικτών πλαισιώσεων που παρουσίαζαν την σύγκρουση με όρους απόδοσης ευθύνης, αποδεικνύει ότι απαιτείται πιο διεξοδική μελέτη της εν λόγω σχέσης. Άλλωστε ο σχεδιασμός της έρευνας περιλάμβανε έμμεσο τρόπο εντοπισμού της υπαιτιότητας (μέσω του ειδησεογραφικού περιεχομένου) και όχι άμεσο, όπως θα ήταν η διεξαγωγή πειράματος για την καταγραφή των στάσεων του κοινού. Τα μικτά αποτελέσματα ως προς τη συγκεκριμένη υπόθεση εργασίας μπορεί να συνδέονται και με την επιλογή της μελέτης περίπτωσης που αφορά ένα ιστορικό επεισόδιο ενός μακροχρόνιου πολέμου. Σημειώνεται ενδεικτικά ότι σε σχετικά πρόσφατη έρευνα τους για την πλαισίωση της ισραηλινο-παλαιστινιακής σύγκρουσης οι Χερφρόι-Μίσλερ και Φρίντμαν (2018: 1206) κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η θεματική πλαισίωση είναι μεν ουσιώδης για την απεικόνιση του πολέμου καθώς αναδεικνύει ιστορικά συμφραζόμενα αλλά στην περίπτωση του πολέμου «τείνει να ενισχύει την αρνητική σκιαγράφηση» ορισμένων δρώντων και να εμποδίζει την επαναξιολόγηση των γεγονότων.

Πέραν αυτών των περιορισμών, όμως, οι μικτές πλαισιώσεις λοιπόν, μπορούν να ιδωθούν ως εργαλεία ταυτόχρονης οριοθέτησης και διαπραγμάτευσης του νοήματος, καθώς προσφέρουν πολλαπλά ερμηνευτικά επίπεδα, γνωστικά και συναισθηματικά. Δημιουργούν ένα υπόβαθρο που μπορεί να ενισχύσει τη ενεργοποίηση συναισθημάτων και το βάθος της κατανόησης κατευθύνοντας την απόδοση ευθύνης και της ηθικής αξιολόγησης προς συγκεκριμένους συλλογικούς δρώντες.

Επίσης, η συναισθηματική ένταση των περιπτωσιολογικών στοιχείων ενδέχεται να λειτουργεί ως μηχανισμός ενσυναίσθησης και ηθικής εμπλοκής του κοινού, χωρίς ωστόσο να αποσυνδέεται από τη θεματική ερμηνεία των γεγονότων. Όπως διαπιστώθηκε οι μεικτές πλαισιώσεις φωτίζουν επιμέρους πτυχές του γεγονότος χωρίς να υπονομεύουν τον ολιστικό χαρακτήρα της αφήγησης, αλλά συμπληρώνοντάς τον και προσδίδοντας συναισθηματικό βάθος και αφηγηματική συνοχή. Με τον τρόπο αυτό η μικτή πλαισίωση φαίνεται να «γεφυρώνει» την ένταση μεταξύ γνωστικών και συναισθηματικών επιδράσεων. Επιτρέπουν, δηλαδή, υπό προϋποθέσεις την εμβίωση των δραματικών συνεπειών που φέρνει ο πόλεμος στα θύματα καθώς και την κατανόηση τάσεων, διαστάσεων και παραγόντων που διευκολύνουν την διαμόρφωση εμπεριστατωμένης γνώμης.

Η επανεξέταση λοιπόν, της διχοτομικής έρευνας του Άιγιενγκαρ μεταξύ θεματικής και περιπτωσιολογικής πλαισίωσης καθίσταται κρίσιμη στο σύγχρονο ψηφιακό επικοινωνιακό περιβάλλον, δεδομένου ότι το θεωρητικό του υπόδειγμα διαμορφώθηκε σε ένα πλαίσιο κυριαρχίας της της τηλεόρασης. Η τηλεόραση, ως γραμμικό και

χρονικά περιορισμένο μέσο, ευνοούσε την καθαρή διάκριση μεταξύ πλαισίων, ενώ το διαδικτυακό περιβάλλον χαρακτηρίζεται από πολυτροπικότητα και συνεχή ροή πληροφορίας, στοιχεία που επιτρέπουν τη συνύπαρξη διαφορετικών τύπων πλαισίωσης στο ίδιο ειδησεογραφικό κείμενο. Υπό αυτό το πρίσμα, η εμφάνιση μικτών πλαισιώσεων δεν αποτελεί απόκλιση από το θεωρητικό μοντέλο του Άιγιενγκαρ, αλλά ένδειξη της αναπροσαρμογής των πρακτικών πλαισίωσης στα νέα μέσα, προκειμένου να αποτυπωθεί επαρκώς η πολυπλοκότητα των σύγχρονων επικοινωνιακών εργαλείων και ο τρόπος με τον οποίο οι διαδικτυακές αφηγήσεις συνδυάζουν γνωστικές και συναισθηματικές διαστάσεις.

Βιβλιογραφία

Aarøe, L. (2011). Investigating Frame Strength: The Case of Episodic and Thematic Frames. Political Communication, 28(2), 207–226. https://doi.org/10.1080/10584609.2011.568041

Aldrete, M., & Fernández-Ardèvol, M. (2023). Framing femicide in the news, a paradoxical story: A comprehensive analysis of thematic and episodic frames. Crime Media Culture an International Journal, 20(3), 231–249. https://doi.org/10.1177/17416590231199771

Alimi, E.Y., Gamson, W.A. & Ryan, C. (2006). Knowing Your Adversary: Israeli Structure of Political Opportunity and the Inception of the Palestinian Intifada. *Sociological Forum* 21, 535–557. https://doi.org/10.1007/s11206-006-9041-3

Altheide, D. L. (1997). The news media, the problem frame and the production of fear. *Sociological Quarterly*, 38(4), 647–668. https://doi.org/10.1111/j.1533-8525.1997.tb00758.

Ben-Porath, E. N., & Shaker, L. K. (2010). News images, race, and attributional preferences in the wake of Hurricane Katrina. *Journal of Communication*, 60(3), 466–490. https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2010.01493.x

Boettger, R. K., & Palmer, L. A. (2010). Quantitative content analysis: Its use in technical communication. *IEEE Transactions on Professional Communication*, 53(4), 346–357. https://doi.org/10.1109/tpc.2010.2077450

Boukes, M., Boomgaarden, H. G., Moorman, M., & de Vreese, C. H. (2015). Political News with a Personal Touch: How Human Interest Framing Indirectly Affects Policy Attitudes. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 92, 121–141.

Boukes, M. (2022). Episodic and thematic framing effects on the attribution of responsibility: The effects of personalized and contextualized news on perceptions of individual and political responsibility for causing the economic crisis. *The Journal of Press/Politics*, 27(2), 374–395. https://doi.org/10.1177/1940161220985241

Brewer, P. R., Graf, J., & Willnat, L. (2003). Priming or framing: Media Influence on Attitudes Toward Foreign Countries: Media Influence on Attitudes Toward Foreign Countries. *Gazette* (Leiden, Netherlands), 65(6), 493–508. https://doi.org/10.1177/0016549203065006005

Chong, D., & Druckman, J. N. (2007). A theory of framing and opinion formation in competitive elite environments. *Journal of Communication*, 57(1), 99–118. https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2006.00331.

Clausen, L. (2003). *Global News Production*. Copenhagen: Copenhagen Business School Press.

de Vreese, C. H. (2004). The Effects of Frames in Political Television News on Issue Interpretation and Frame Salience. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, *81*(1), 36-52. https://doi.org/10.1177/107769900408100104

de Vreese, C. H. (2005). News framing: Theory and typology. *Information Design Journal*, 13(1), 51–62. https://doi.org/10.1075/idjdd.13.1.06vre

Feezell, J. T., Glazier, R. A., & Boydstun, A. E. (2019). Framing, identity, and responsibility: Do episodic vs.

thematic framing effects vary by target population? *Politics, Groups, and Identities,* 9(2), 347–368. https://doi.org/10.1080/21565503.2019.1584751

Gamson, W. A. (1992). *Talking Politics*. New York: Cambridge University Press.

Gross, K. (2008). Framing persuasive appeals: Episodic and thematic framing, emotional response, and policy opinion. *Political Psychology*, 29(2), 169–192. https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2008.00622.x.

Hart, P. S. (2010). One or many? The influence of episodic and thematic climate change frames on policy preferences and individual behavior change. *Science Communication*, 33(1), 28–51. https://doi.org/10.1177/1075547010366400

Herfroy-Mischler, A., & Friedman, E. (2018). The 'blame game frame': Ethical blame patterns and media framing upon negotiations failure in the Middle East. *Journalism,* 21(9), 1192-1211. https://doi.org/10.1177/1464884918791219 (Original work published 2020).

Iyengar, S. (1987). Television News and Citizens' Explanations of National Affairs. American *Political Science Review*, 81, 815–831. http://dx.doi.org/10.2307/1962678

Iyengar, S. (1990). Framing responsibility for political issues. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science,* 546(1), 59–70. https://doi.org/10.1177/0002716296546001006

Iyengar, S. (1991). *Is Anyone Responsible? How Television Frames Political Issues*. Chicago: University of Chicago Press.

Iyengar, S. (1992). How Television News Affects Voters: From Setting Agendas to Defining Standards. *Notre Dame Journal of Law, Ethics & Public Policy*, 6(1), 33–44.

Koivula, A., Marttila, E., & Koiranen, I. (2024). Media framing and trust: A randomized survey experiment on attitudes towards the unvaccinated during the COVID-19 pandemic. *Social Sciences & Humanities Open*, 10, 101157. https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2024.101157

Krieg, A. (2025). The war in Gaza, the decline of US leadership and the emergence of a networked regional order. *Mediterranean Politics*, 30(4), 892–901. https://doi.org/10.1080/13629395.2024.2358618

Matthes, J. (2009). Framing responsibility for political issues: The preference for dispositional attributions and the effects of news frames. *Communication Research Reports*, 26(1), 82–86. https://doi.org/10.1080/08824090802637114

Neuendorf, K. A. (2002). *The Content Analysis Guidebook*. Sage.

Quintana-Pujalte, L. (2020). An approach to framing in traditional media and digital natives: The case of the mortgage tax in Spain. *Vivat Academia*, (153), 1–15. https://doi.org/10.15178/va.2020.153.1-28

Reese, S. (2001). Prologue – Framing Public Life: A Bridging Model for Media Research. Στο Reese, S., Gandy, O. Jr., & Grant, A. (επιμ.), *Framing Public Life: Perspectives on Media and Our Understanding of the Social World*. Mahwah: Lawrence Erlbaum.

Rucinski, D. (1992). Personalized bias in news: The potency of the particular? *Communication Research*, 19(1), 91–108. https://doi.org/10.1177/009365092019001004

Scheufele, D. A., & Tewksbury, D. (2007). Framing, agenda-setting and priming: The evolution of three media effects models. *Journal of Communication*, 57, 9–20. https://doi.org/10.1111/j.0021-9916.2007.00326

Semetko, H. A., & Valkenburg, P. M. (2000). Framing European politics: A content analysis of press and television news. *Journal of Communication*, 50(2), 93–109. https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2000.tb02843.x

Wahl-Jorgensen, K. (2019). *Emotions, media and politics*. Cambridge: Polity Press.

Wolfsfeld, G. (1997). *Media and political conflict: News from the Middle East*. Cambridge: Cambridge University Press.

Κυριαζή, Ν. (2011). *Η κοινωνιολογική έρευνα. Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*. Αθήνα: Πεδίο.

Πλειός, Γ. (2011). *Η κοινωνία της ενημέρωσης*. Αθήνα: Καστανιώτης.

Ρούσσος, Σ. (2025). *Η Μέση Ανατολή και ο πόλεμος στη Γάζα: Ερμηνευτικά σχήματα και περιφερειακοί συσχετισμοί*. Αθήνα: Έρμα.

Χατζηκωνσταντίνου, Μ. (2025) Μεταξύ μιλιταρισμού και εσωτερικοποίησης. Η αρθρογραφία των ελληνικών ιστοσελίδων άμυνας και διπλωματίας εν μέσω διεθνών συρράξεων, στο Γ. Πλειός & Μ. Ταστσόγλου (επιμ.) *Η ενημέρωση (ξανα)πάει στο μέτωπο: Τα Μέσα και οι πολεμικές συγκρούσεις στην Ουκρανία και τη Γάζα*. Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος.

Η εγγύτητα στους πολέμους της Ουκρανίας και της Γάζας (2022-2025): Τα ερμηνευτικά πλαίσια της πολιτικής, των ΜΜΕ και των πολιτών στην Ελλάδα

Παναγιώτης Πασχαλίδης

Περίληψη

Η παρούσα μελέτη διερευνά την τοπικοποίηση (domestication) της διεθνούς επικαιρότητας, συγκεκριμένα των πολέμων της Ουκρανίας (2022-2025) και της Γάζας (2023-2025), μέσα από την ανάλυση των ερμηνευτικών πλαισίων της πολιτικής, των ΜΜΕ και των πολιτών (Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης) στην Ελλάδα. Με την εφαρμογή μιας ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου, κωδικοποιούνται οι διαφορετικοί τρόποι με τους οποίους η έννοια του *εθνικού συμφέροντος* λειτουργεί σαν ερμηνευτικό πλαίσιο που συνδέει τη διεθνή με την εγχώρια πραγματικότητα. Επιχειρείται έτσι μια εμπειρική συμβολή στην κατανόηση της εγγύτητας και της τοπικοποίησης της διεθνούς επικαιρότητας με βάση το παράδειγμα των πολέμων. Τα αποτελέσματα υποδεικνύουν πως περισσότερα στοιχεία σύγκλισης μεταξύ κυβέρνησης και αντιπολίτευσης υπάρχουν στην περίπτωση του πολέμου της Ουκρανίας. Αντίθετα, στην περίπτωση του πολέμου της Γάζας βρίσκουμε μεγαλύτερες διαφοροποιήσεις. Στο επίπεδο των ΜΜΕ υπάρχει μερική ευθυγράμμιση με την πολιτική αλλά και εντονότερη ιδεολογικοποίηση. Στα ΜΚΔ οι τάσεις ευθυγράμμισης ή διαφοροποίησης συνυπάρχουν με εξαιρετικά συγκρουσιακές τοποθετήσεις.

Εισαγωγή

Ανεξάρτητα από την ιστορική περίοδο και τη χρονική στιγμή στην οποία λαμβάνει χώρα, ένας πόλεμος, είτε εμφύλιος, είτε μεταξύ δύο ή και περισσότερων κρατών (περιφερειακός, παγκόσμιος), είναι ίσως η μορφή της *κρίσης* που προκαλεί την εντονότερη διαπραγμάτευση νοημάτων, ερμηνειών και αφηγημάτων. Για τις κοινωνίες που δεν εμπλέκονται άμεσα σε τέτοιες συγκρούσεις, ο βαθμός της σύνδεσης εξαρτάται καίρια από επιδραστικές πηγές του δημόσιου Λόγου όπως η πολιτική και τα ΜΜΕ (Cottle, 2006). Στο περιβάλλον της παγκόσμιας ψηφιακής επικοινωνίας, οι πολίτες ενημερώνονται και έρχονται σε επαφή με αναλύσεις από πολλές διαφορε-

τικές πηγές. Ωστόσο, τα ερμηνευτικά πλαίσια (frames) της πολιτικής και των ΜΜΕ εξακολουθούν να αποτελούν έναν καθοριστικό παράγοντα διαμόρφωσης και διαπραγμάτευσης των αντιλήψεων και των αφηγημάτων.

Μια βασική παράμετρος που εξηγεί την ένταση της συζήτησης για τους πολέμους των «Άλλων», είναι αυτή της εγγύτητας (proximity), όχι με την κυριολεκτική έννοια της γεωγραφικής ή χρονικής απόστασης, αλλά τη μεταφορική. Οι διαφορετικοί βαθμοί εγγύτητας προκύπτουν από ερμηνείες που αποδίδουν σε αντίστοιχα γεγονότα διαφορετικούς βαθμούς πολιτικής, συναισθηματικής και ηθικής εμπλοκής (Kenny, 2010). Υπό αυτή την έννοια, η εγγύτητα, δεν αποτελεί απλά μια περιγραφική κατηγορία, αλλά μπορεί να αποτιμηθεί εμπειρικά με βάση τους τρόπους με τους οποίους τα διεθνή γεγονότα, όπως οι πόλεμοι, εντάσσονται σε εγχώρια ερμηνευτικά πλαίσια.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι αυτό της κάλυψης από τα ελληνικά ΜΜΕ των πολέμων που σημάδεψαν τη διάλυση της πρώην Γιουγκοσλαβίας (1991-2001). Υπάρχει η διαπίστωση πως ένα διαρκές χαρακτηριστικό της προσέγγισης των ελληνικών ΜΜΕ, ιδιαίτερα στην κάλυψη της κρίσης του Κοσσυφοπεδίου το 1999, ήταν μια φιλο-σερβική προσέγγιση (Kondopoulou, 2002). Το παράδειγμα αυτό δείχνει πως η εγγύτητα διαμορφώνεται στη βάση επιλεκτικών ερμηνειών.

Με βάση τον ορισμό του Έντμαν (Entman, 1993), το ερμηνευτικό πλαίσιο εμπεριέχει μια στόχευση καθώς εντέλει ορισμένα και επιλεγμένα στοιχεία μιας πραγματικότητας προωθούνται ως ένας ορισμός ή μια λύση σε σχέση με ένα ζήτημα. Ειδικά απέναντι σε σύνθετα γεγονότα όπως οι πόλεμοι, μοιάζει πιο ασφαλές να αναφερόμαστε, όπως το κάνει και ο Έντμαν (Entman, 1993, 2007), στο ερμηνευτικό πλαίσιο ως διαδικασία. Κατά συνέπεια, θα μπορούσαμε να αναφερθούμε σε ένα δυναμικό σύστημα πλαισιώσεων που προωθούνται με διακριτές λογικές από την πολιτική και τα ΜΜΕ, ενώ στο επίπεδο των πολιτών λαμβάνει χώρα μια γενικότερη διαπραγμάτευση. Μάλιστα, στο περιβάλλον της ψηφιακής επικοινωνίας και των Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης (ΜΚΔ), υπάρχουν ενδείξεις πως ο ανταγωνισμός των ερμηνευτικών πλαισίων είναι εντονότερος, καθώς, χάρη στη συμμετοχή των πολιτών, ενημερωτικοί ιστότοποι που δεν περιλαμβάνονται απαραίτητα στα κυρίαρχα ΜΜΕ ασκούν μεγάλη επιρροή (Peterson & Allamong, 2022).

Η παρούσα μελέτη επιχειρεί ακριβώς μια τέτοια χαρτογράφηση και διερεύνηση, έχοντας ως βασικό σκοπό να αποτιμήσει τη λειτουργία των ερμηνευτικών πλαισίων στα τρία διακριτά επίπεδα, δηλαδή στην πολιτική, τα ΜΜΕ και τους πολίτες, ως γενικό κοινό. Ειδικότερα, εστιάζουμε την προσοχή μας σε δύο κρίσιμα γεγονότα της διεθνούς επικαιρότητας, δηλαδή τον πόλεμο στην Ουκρανία (2022-2025) και τον πόλεμο στην Γάζα (2023-2025). Η σύγκριση αυτών των δύο μελετών περίπτωσης αποσκοπεί κυρίως στην κατανόηση της κυκλοφορίας των ερμηνευτικών πλαισίων στα τρία επίπεδα και τις διαφορές και ομοιότητες από το ένα επίπεδο στο άλλο.

Θεωρητικό πλαίσιο

Κάθε προσπάθεια να προσεγγίσουμε τα ερμηνευτικά πλαίσια μέσω των οποίων μια κοινωνία κατανοεί γεγονότα, όπως οι πολεμικές συγκρούσεις, πρέπει να ξεκινήσει από τη διαπίστωση του αντίκτυπου της παγκοσμιοποιημένης πληροφόρησης αλλά και θεματολογίας. Ειδικότερα, αναφερόμαστε στο φαινόμενο της *ομογενοποίησης* της διεθνούς πληροφόρησης και της ειδησεογραφικής ατζέντας στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης: ιδιαίτερα στα διεθνή ζητήματα, η μεγάλη εξάρτηση από σταθερές πηγές όπως τα μεγάλα διεθνή ειδησεογραφικά πρακτορεία επηρεάζει όχι μόνο την ιεράρχηση των θεμάτων που παρουσιάζονται αλλά και τις πληροφορίες για τα γεγονότα και, δυνητικά, τις ερμηνείες (Boyd-Barrett & Rantanen, 1998, Guo & Vargo, 2017). Στο πλαίσιο της γενικότερης συζήτησης για την απο-παγκοσμιοποίηση (deglobalization), δηλαδή το σύνολο των διαδικασιών που αντιστρέφουν τις διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης (Buhari, 2023), θα ήταν κρίσιμο να τεθεί και η διάσταση της ενημέρωσης. Ωστόσο, μια ενδελεχής ανάλυση του ζητήματος αυτού ξεπερνά τα ενδιαφέροντα της μελέτης μας. Η προσπάθειά μας να δείξουμε τις ομοιότητες και τις διαφοροποιήσεις των ερμηνειών στην Ελλάδα για δύο πολέμους που κυριαρχούν στη διεθνή θεματολογία, μπορεί δυνητικά να συνεισφέρει σε μια τέτοια προσέγγιση, μέσα από τη σύγκριση με άλλες χώρες.

Η ιεράρχηση και επιλεκτική προβολή συγκεκριμένων θεμάτων αποτελεί δομικό χαρακτηριστικό των ΜΜΕ στο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον της πληροφόρησης. Πολλοί πόλεμοι είτε παρουσιάζονται ελάχιστα είτε παραμένουν εκτός ειδησεογραφίας από πολλά ΜΜΕ ανα τον κόσμο (Moeller, 2006, Hawkins, 2011). Αυτή η διαπίστωση δεν υπονοεί ότι το ενδιαφέρον για τους πολέμους της Ουκρανίας και της Γάζας δεν είναι δικαιολογημένο. Υπάρχει, ωστόσο, μια εμφανής διαφορά στην παρουσίαση- που αφορά και τον πολιτικό Λόγο- που δείχνει ότι οι συγκεκριμένοι πόλεμοι είναι πιο *κοντά*. Πέρα από την υπόθεση ότι οι πόλεμοι του *Παγκόσμιου Νότου* (Global South) μας απασχολούν λιγότερο από αυτούς του *Παγκόσμιου Βορρά* (Global North), θα μπορούσαμε να αναφέρουμε και άλλους παράγοντες όπως η πολιτισμική εγγύτητα, η οικειότητα και η κάλυψη των ΜΜΕ (Hemptinne, 2025).

Η ιδέα πως το παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον της ενημέρωσης επιφέρει και μια ιεράρχηση του ανθρώπινου πόνου δε συνεπάγεται αυτόματα και μια ομοιομορφία ή ομογενοποίηση των ερμηνειών σε διαφορετικές κοινωνίες. Επεκτείνοντας και θέτοντας, ενδεχομένως, όρια στη διαδικασία της ομογενοποίησης, η θεωρία της *τοπικοποίησης* (domestication) υποστηρίζει ότι τα γεγονότα της διεθνούς επικαιρότητας παρουσιάζονται από τα ΜΜΕ με τρόπους που τα καθιστούν κατανοητά και συναφή για το εθνικό κοινό με βάση ερμηνευτικά πλαίσια που είναι οικεία σε αυτό (Gurevitch κ.α., 1991, Clausen, 2004). Μέσω αυτής της διαδικασίας, η διεθνής επικαιρότητα συνδέεται με τις τοπικές πραγματικότητες του κοινού με βάση ιδιαίτερες κοινωνικές, πολιτικές και πολιτισμικές διαστάσεις (Atad, 2017).

Η εγγύτητα περιλαμβάνει συχνά και πολλαπλά, ανταγωνιστικά ερμηνευτικά πλαίσια (Joye, 2015). Πέρα από τα ΜΜΕ, υπάρχουν και άλλοι παράγοντες, όπως οι πολιτικοί δρώντες, που επηρεάζουν καθοριστικά την τοπικοποίηση εντάσσοντας διεθνή ζητήματα στον εγχώριο πολιτικό διάλογο, την αντιπαράθεση και τον ανταγωνισμό (Alasuutari κ.α., 2013). Σε ορισμένες περιπτώσεις, τα διεθνή ζητήματα μπορούν να ενταχθούν σε τέτοιο βαθμό στο τοπικό πλαίσιο, ωστε να μην αντιμετωπίζονται απλά σαν εξωτερικές υποθέσεις αλλά σαν ζητήματα που αφορούν την εγχώρια πραγματικότητα (Dooremalen & Duyvendak, 2025).

Η προσπάθεια να αποκωδικοποιήσουμε μια τοπικοποίηση που ακολουθεί περισσότερο τη λογική του *δικού μας* παρά *των άλλων* είναι εξαιρετικά απαιτητική. Πρόκειται για δύο κατηγορίες νοημάτων που διαμορφώνονται με δυναμικό τρόπο σε επικοινωνιακά συστήματα όπως αυτό της πολιτικής επικοινωνίας ή και γενικότερα της ενημέρωσης και φυσικά το γενικότερο όλων, τη δημόσια συζήτηση στα ΜΚΔ. Η τοπικοποίηση λαμβάνει χώρα είτε όταν υπάρχει άμεσο ενδιαφέρον- όπως η εμπλοκή εγχώριων δρώντων ή επιπτώσεις για τη χώρα- ή όταν τα διεθνή ζητήματα εντάσσονται σε διακριτά ερμηνευτικά σχήματα που διέπουν τη δημόσια συζήτηση.

Υπό προϋποθέσεις, μια έννοια που θα μπορούσε να λειτουργήσει ως αναλυτικό εργαλείο για την αποτίμηση της τοπικοποίησης είναι αυτή του εθνικού συμφέροντος (national interest), δεδομένης της πολιτικής φόρτισής και της κεντρικής θέσης που έχει στον πολιτικό ανταγωνισμό. Περιλαμβάνει διαστάσεις όπως η ασφάλεια, η οικονομία, η κοινωνική και πολιτισμική συνοχή, η καλή διακυβέρνηση και η εικόνα της χώρας (Pham, 2008). Ο γενικός χαρακτήρας της οφείλεται στο γεγονός ότι δεν προκειται για μια ουδέτερη ή αυταπόδεικτη έννοια. Αποτελεί το προϊόν μιας δυναμικής ισορροπίας μεταξύ συμφερόντων, ιδεαλισμού και ισχύος καθώς και αντικείμενο διαρκούς πολιτικής διαπραγμάτευσης. (Lake, 1981). Αποτελεί μια γέφυρα μεταξύ του εγχώριου και του διεθνούς περιβάλλοντος ενσωματώνοντας δυνητικά ανταγωνιστικές θεωρήσεις (Abdelal & Kirshner, 1999).

Είναι γεγονός πως η διεθνής επικαιρότητα είναι κάτι πολύ ευρύτερο από τις θεωρήσεις και τις ερμηνείες που συνδέονται με τα εθνικά συμφέροντα, με μια στενή ή πιο διασταλτική λογική. Εντούτοις, θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν ερευνητικά ως μια ένδειξη της τοπικοποίησης και γενικότερα του μηχανισμού με τον οποίο τα διεθνή γεγονότα κατηγοριοποιούνται και αξιολογούνται ως λιγότερο ή περισσότερο σχετικά με εγχώριες ανησυχίες. Επιπρόσθετα, ή έννοια του συμφέροντος αντανακλά με ισχυρό τρόπο και τη λογική του ερμηνευτικού πλαισίου (frame), καθώς συνδυάζει στοιχεία διάγνωσης με μια πρόταση για δράση, επιλογή και προτεραιοποίηση.

Στο πλαίσιο της εξωτερικής πολιτικής αυτές οι ερμηνείες δηλώνονται πιο ξεκάθαρα και όπως έχει δείξει ο Έντμαν (Entman, 2003), μπορούν να αποτελέσουν κεντρικό στοιχείο ενός επικοινωνιακού συστήματος με στρατηγικό χαρακτήρα και στοιχεία ιεράρχησης, σε μια προσπάθεια να επιτευχθεί μια ευθυγράμμιση (πολιτικοί, ελίτ, ΜΜΕ, κοινή γνώμη). Εκ των πραγμάτων, μια τέτοια λειτουργία δεν εφαρμόζει με τον ίδιο τρόπο σε

διεθνή θέματα που δεν εμπίπτουν με τη στενή έννοια στα *εθνικά συμφέροντα* (διμερείς σχέσεις, κρίση, έκτακτες συνθήκες με επιπτώσεις στην ασφάλεια, οικονομία…).

Η μελέτη μας αξιοποιεί την έννοια ως μια ένδειξη της τοπικοποίησης με έναν όσο γίνεται πιο διασταλτικό τρόπο. Η αναλυτική μας προσπάθεια εστιάζει στο περιεχόμενο που συνδυάζει την αναφορά στους πολέμους με πιο διεξοδικά επιχειρήματα και ερμηνείες (στο επίπεδο της πολιτικής, της οικονομίας, της ασφάλειας, του δικαίου…) που να αφορούν την ελληνική θέση και οπτική. Πρόκειται για μια διερευνητική προσέγγιση που έχει επίγνωση κρίσιμων ορίων όπως η διαφοροποίηση μεταξύ εξωτερικής πολιτικής και διεθνούς επικαιρότητας αλλά και εθνικού συμφέροντος και διεθνούς θέματος. Όπως έχουμε ήδη σημειώσει, δεν υπάρχουν προκαθορισμένα όρια για αυτές τις κατηγοριοποιήσεις, προκύπτουν μέσα από την εμπειρία, τον πολιτικό διάλογο και την αντιπαράθεση αλλά και πρακτικές όπως αυτή της ενημέρωσης.

Μια πολύ σημαντική εφαρμογή που δείχνει τη σχετικότητα αυτών των ορίων είναι και η έννοια των *εθνικών θεμάτων* (Pleios & Frangonikolopoulos, 2013) και των τρόπων με τους οποίους κυριάρχησε μια *εθνική λογική* στην παρουσίαση και την ιεράρχηση ζητημάτων της εξωτερικής πολιτικής και της διεθνούς επικαιρότητας. Ως ερμηνευτικό πλαίσιο, το εθνικό θέμα φαίνεται να συσχετίζει τα εθνικά συμφέροντα με διαστάσεις όπως αυτές της ασφάλειας, της ταυτότητας και της γεωπολιτικής θέσης. Κατά συνέπεια, θα μπορούσε με έναν σχηματικό τρόπο να υποστηριχθεί η ιδέα πως υπάρχουν δύο βασικές κατηγορίες ζητημάτων με διεθνή χαρακτήρα: η διεθνής επικαιρότητα και τα *εθνικά θέματα*, με την εμπειρία να δείχνει πως τα δεύτερα (π.χ. κυπριακό, μακεδονικό, ελληνοτουρκικές σχέσεις, συμμετοχή στην Ευρωζώνη και την ΕΕ στο πλαίσιο της οικονομικής κρίσης) συνδυάζονται πολύ συχνά με την επίκληση των συμφερόντων. Υπάρχει, ωστόσο και η ενδιάμεση ζώνη, δηλαδή διεθνή θέματα, πέραν των εθνικών, με συχνές αναφορές στην ελληνική στάση ή το συμφέρον.

Οι πόλεμοι της Ουκρανίας και της Γάζας έχουν αυτά τα χαρακτηριστικά. Απασχόλησαν την πολιτική και τα ΜΜΕ με διαφοροποιήσεις στην ένταση και τη διάρκεια (σταδιακά μείωση ενδιαφέροντος ειδικά για Γάζα), αλλά και στην κατεύθυνση των ερμηνειών (μεγαλύτερη ευθυγραμμιση με το κυβερνητικό πλαίσιο για την Ουκρανία, μεγαλύτερη πολυφωνία για τη Γάζα) (Πλειός & Ταστσόγλου, 2025). Παρά την αποδυνάμωση της προσοχής στους δύο πολέμους, διαπιστώσαμε μια σταθερή ροή στην αρθρογραφία (κείμενα ανάλυσης στον Τύπο), με συχνές αναφορές στην ελληνική θέση. Αυτό μπορεί να οφείλεται και στην εξέλιξη της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Για παράδειγμα, στην περίπτωση της Μέσης Ανατολής, είναι χαρακτηριστικό ότι επί μακρόν (π.χ. δεκαετίες 1990, 2000) το Ισραήλ παρουσιαζόταν με πολύ αρνητικό τρόπο στα ελληνικά ΜΜΕ ως βασικός υπεύθυνος για την αδυναμία επίτευξης ειρήνης και λύσης στο Παλαιστινιακό (Tzogopoulos, 2017). Αντίστροφα, υπήρχαν, παραδοσιακά, πολύ θετικές αναπαραστάσεις για τους Παλαιστίνιους. Αυτή η ισορροπία τροποποιήθηκε τη δεκαετία του 2010 με την ενίσχυση των οικονομικών και αμυντικών σχέσεων μεταξύ Ελλάδας και Ισραήλ και την αισθητή βελτίωση της εικόνας του Ισραήλ στα ελληνικά ΜΜΕ (Tzogopoulos, 2017).

Ωστόσο, πρέπει να αποτιμηθεί το κατά πόσον ο πόλεμος της Γάζας τροποποίησε αυτό το πλαίσιο. Στην περίπτωση της Ουκρανίας, όπου η ελληνική πολιτική σχετίζεται εμφατικά με το πλαίσιο της ΕΕ, τα ελληνικά ΜΜΕ καταδίκασαν τη ρωσική επίθεση στην Ουκρανία, κάτι που δείχνει μια ευθυγράμμιση μεταξύ των θέσεων των περισσοτέρων κομμάτων και της κυβέρνησης, των ΜΜΕ και ως ένα βαθμό και της κοινής γνώμης (Papanikos, 2023). Αναγνωρίζοντας τις ιδιαιτερότητες της κάθε περίπτωσης, η μελέτη μας διερευνά τις ερμηνείες της τοπικοποίησης για τους δύο πολέμους θέτοντας τα ακόλουθα ερευνητικά ερωτήματα: α) *Ποια είναι τα χαρακτηριστικά των ερμηνευτικών πλαισίων για το εθνικό συμφέρον σε σχέση με τους δύο πολέμους, Ουκρανία και Γάζα* και β) *Ποια είναι η λειτουργία των πλαισίων υπό την οπτική γενικότερων αλλά διακριτών επικοινωνιακών οικοσυστημάτων (π.χ. πολιτικός λόγος- μέσα μαζικής ενημέρωσης- μέσα κοινωνικής δικτύωσης) τα οποία μπορούμε να τα εξετάσουμε με βάση στοιχεία διαφοροποίησης όπως ο πολιτικός προσανατολισμός (π.χ. Δεξιά- Αριστερά)*.

Μεθοδολογία

Το μεθοδολογικό μας εργαλείο συνίσταται σε μια ποιοτική ανάλυση περιεχομένου που έχει ως βασικό αντικείμενο τη διερεύνηση της τοπικοποίησης ως προς τους πολέμους της Ουκρανίας και της Γάζας στα διακριτά επίπεδα του πολιτικού Λόγου, του Λόγου των ΜΜΕ και του Λόγου των πολιτών. Η έννοια του εθνικού συμφέροντος μετατρέπεται σε έναν οδηγό, μια θεματική κατηγορία που κατευθύνει τις βασικές επιλογές της κωδικοποίησής μας. Υιοθετώντας μια όσο γίνεται πιο ανοιχτή θεώρηση της έννοιας- σε αντιδιαστολή με μια στενά ωφελιμιστική- η ανάλυσή μας συγκέντρωσε και μελέτησε τις αναφορές στη θέση, στάση και γενικότερα στην πολιτική που- εφαρμόζει ή θα πρέπει να εφαρμόσει η Ελλάδα. Η εκδοχή μας βρίσκεται κοντά και στην έννοια του πολιτικού συμφέροντος, δηλαδή στο σύνολο ιδεών και αντιλήψεων που συνδέονται με κίνητρα και προτάσεις για την πρόκληση ενός ορισμένου αποτελέσματος (Hindess, 1984). Ως ελληνική θέση δεν περιοριζόμαστε στην πολιτική της κυβέρνησης ή τις θέσεις των κομμάτων αλλά σε κάθε έκφραση που μπορεί να συσχετιστεί με την έννοια του συμφέροντος (η χώρα/ κοινωνία, η κυβέρνηση, τα κόμματα, τα κινήματα). Δεν προκρίνουμε, λοιπόν, μια οικονομική, υλική ή και ηθική και ιδεολογική θεμελίωση. Επιπρόσθετα, είναι κρίσιμο να διευκρινιστεί πως οι αναφορές που συγκεντρώνουμε δεν αντιπαραβάλλονται με καμία συγκεκριμένη εκδοχή και έκφραση (π.χ. κυβερνήσεις). Το ενδιαφέρον μας είναι να χαρτογραφήσουμε τους τρόπους με τους οποίους ο κάθε Λόγος, ιδιαίτερα ο πολιτικός και αυτός των Μέσων, ερμηνεύει αυτή τη διάσταση.

Αυτή η γενική κατεύθυνση μας επιτρέπει να συνδεθούμε με πιο ασφαλή τρόπο με την προγνωστική διάσταση των ερμηνευτικών πλαισίων, δηλαδή όλα τα στοιχεία που συνθέτουν μια προτεινόμενη τοποθέτηση ή ακόμα και πρόταση για ένα ζήτημα

(στρατηγική, τακτική, λύση, στόχοι) (Benford & Snow, 2000). Δηλαδή, δεν ενδιαφερόμαστε μόνο για συγκεκριμένες πολιτικές και αποφάσεις (π.χ. αποστολή στρατιωτικής βοήθειας στην Ουκρανία, υποστήριξη στην πολιτική κυρώσεων απέναντι στη Ρωσία, αποστολή ανθρωπιστικής βοήθειας στη Γάζα, πιθανότητα αναγνώρισης του Παλαιστινιακού κράτους) αλλά γενικότερα για οποιαδήποτε ερμηνεία που να καταλήγει- μέσα από επιχειρηματολογία, αξιολογήσεις και ερμηνείες- σε μια εκδοχή της ελληνικής στάσης απέναντι σε κρίσιμες διαστάσεις των δύο πολέμων.

Πιο συγκεκριμένα, εφαρμόζουμε μια ανάλυση περιεχομένου (content analysis) στη βάση μιας παραγωγικής κωδικοποίησης (deductive coding) με τη χρήση κατάλληλου προγράμματος (NVivo). Η παραγωγική κωδικοποίηση αναφέρεται στην χρήση προκαθορισμένων με βάση το θεωρητικό πλαίσιο κωδικών για την κατηγοριοποίηση του περιεχομένου, δηλαδή των ποιοτικών δεδομένων (Bingham, 2023). Επιπρόσθετα, η ανάλυση περιεχομένου που εφαρμόσαμε έχει έναν ποιοτικό χαρακτήρα με δεδομένο πως η αντιστοίχιση του περιεχομένου στους κωδικούς βασίστηκε στην ερμηνεία της χειρωνακτικής κωδικοποίησης (human coding) με τη χρήση του NVivo. Κάθε ποσοτικοποίηση (περιγραφική στατιστική) που παρουσιάζουμε βασίζεται στα αποτελέσματα της κωδικοποίησής μας και αποτυπώνει διακριτές τάσεις που απαντούν στα ερευνητικά μας ερωτήματα (Nicmanis, 2024).

Σε ό,τι αφορά το δείγμα, στο επίπεδο της πολιτικής επικεντρωθήκαμε στην κυβέρνηση της *Νέας Δημοκρατίας* και συγκεκριμένα στον πρωθυπουργό Κυριάκο Μητσοτάκη, ενώ για την αντιπολίτευση εστιάσαμε την προσοχή μας στον *ΣΥΡΙΖΑ* και τους εξής αρχηγούς του, τον Αλέξη Τσίπρα, τον Στέφανο Κασσελάκη και τον Σωκράτη Φάμελλο. Στο επίπεδο των ΜΜΕ, το δείγμα μας αποτελείται από τις εφημερίδες *Καθημερινή* και *Εφημερίδα των Συντακτών*. Ως προς τα ΜΚΔ περιοριστήκαμε στο Facebook. Οι συγκεκριμένοι τύποι περιεχομένου που αναζητούσαμε ήταν οι ακόλουθοι: για το επίπεδο της πολιτικής εντοπίσαμε αναφορές των πολιτικών προσωπικοτήτων στους πολέμους της Ουκρανίας και της Γάζας σε μια πληθώρα διαφορετικών πηγών όπως συνεντεύξεις, δηλώσεις, ανακοινώσεις, ομιλίες ή ακόμα και άρθρα των ΜΜΕ που περιείχαν τις αναφορές αυτές. Η αναζήτηση και συλλογή των αναφορών αυτών έγινε από διαφορετικούς ιστοτόπους (π.χ. κυβέρνησης κόμματα, κοινοβούλιο, ΜΜΕ).

Στις περιπτώσεις των δύο εφημερίδων δώσαμε έμφαση σε άρθρα γνώμης, αναλύσεις και σχόλια, τα οποία και συλλέξαμε από τους ιστοτόπους των δύο εφημερίδων. Για το Facebook, ακολουθήθηκε η διαδικασία της εξαγωγής δεδομένων (data scraping), δηλαδή μιας τεχνικής για τη συλλογή δημόσια προσβάσιμων δεδομένων από το διαδίκτυο και τα ΜΚΔ και τη συγκρότησή τους σε βάση δεδομένων με σκοπό την ανάλυση (Dewi κ.α., 2019). Ειδικότερα, χρησιμοποιήσαμε την πλατφόρμα *Apify* και την εφαρμογή *Facebook Comments Scraper.* Ως προς το Facebook συγκροτήσαμε δύο κοινότητες μέσων με βάση τον πολιτικό προσανατολισμό (πιο κοντά στην κυβέρνηση: *skai, kathimerini, parapolitika, iefimerida, capital, liberal* ή την αντιπολί-

τευση: *documento, avgi, efsyn, news247, tvxs*). Ο στόχος μας ήταν να μελετήσουμε τις τοποθετήσεις των πολιτών (τα σχόλιά τους) σε αναρτήσεις (κυρίως ενημερωτικού χαρακτήρα) των παραπάνω ιστοτόπων στο Facebook σε σχέση με τους πολέμους στην Ουκρανία και τη Γάζα. Η χρονική περίοδος που καλύπτει το δείγμα ξεκινά και στις δύο περιπτώσεις από την έναρξη των πολέμων (Ουκρανία: Φεβρουάριος 2022, Γάζα: Οκτώβριος 2023) και φτάνει μέχρι το τέλος του 2025. Ο παρακάτω πίνακας περιλαμβάνει την λεπτομερή περιγραφή του δείγματος.

Πίνακας 1. Το δείγμα της έρευνας

Επίπεδο πολιτικής	**Επίπεδο ΜΜΕ**	**Επίπεδο ΜΚΔ**	**Στόχοι**
Πηγές	Ιστότοποι: κόμματα (*ΝΔ, ΣΥΡΙΖΑ*), κυβέρνηση, κοινοβούλιο, ΜΜΕ	Ιστότοποι: εφημερίδες (*Καθημερινή*, *Εφημερίδα των Συντακτών*)	Facebook: αναρτήσεις από ΜΜΕ και ενημερωτικά blogs
Ποσότητα για Ουκρανία: 2022-2025 και Γάζα: 2023-2025 σε αριθμό κειμένων	Νέα Δημοκρατία: **63** (29 για Ουκρανία και 34 για Γάζα) ΣΥΡΙΖΑ: **57** (31 για Ουκρανία και 26 για Γάζα) N=120	Καθημερινή: **249** (119 για Ουκρανία και 130 για Γάζα) Εφημερίδα των Συντακτών: **187** (100 για Ουκρανία και 87 για Γάζα) N=436	Ομάδα πηγών πιο κοντά στην κυβέρνηση: **5800** posts Ομάδα πηγών πιο κοντά στην αντιπολίτευση: **7500** posts N=13.300

Παρουσίαση των αποτελεσμάτων

Τα αποτελέσματα της κωδικοποίησης παρουσιάζονται με τον ακόλουθο τρόπο: προηγούνται αυτά της πολιτικής και των ΜΜΕ, στα οποία εφαρμόστηκαν οι ίδιες ακριβώς διαδικασίες θεματικής κατηγοριοποίησης (κωδικός για Ελλάδα και κωδικός για ΕΕ) και έπονται αυτά που αφορούν το Facebook, στην περίπτωση του οποίου η κωδικοποίηση υπηρξε διαφορετική, υπό την έννοια ότι επιλέξαμε να αποτυπώσουμε αν τα σχόλια (comments) των χρηστών βρίσκονταν πιο κοντά στις θέσεις της κυβέρνησης ή της αντιπολίτευσης. Ήταν μια επιλογή που υπαγορεύτηκε από τα χαρακτηριστικά των σχολίων (μικρά, ελλειπτικά) και την ανάγκη να αποτυπωθούν με έναν γενικό αλλά και αξιόπιστο τρόπο γενικά χαρακτηριστικά και τάσεις της δημόσιας συζήτησης σχετικά με τους συγκεκριμένους πολέμους. Για το επίπεδο της πολιτικής και των ΜΜΕ, παρατίθενται αρχικά τα ποσοτικά αποτελέσματα που δείχνουν την συχνότητα της εμφάνισης των αναφορών και κατόπιν πίνακες που συμπυκνώνουν τα βασικά χαρακτηριστικά των ερμηνευτικών πλαισίων.

Η πολιτική

Πίνακας 2. Η συχνότητα εμφάνισης των ερμηνευτικών πλαισίων στον λόγο των πολιτικών αρχηγών

	Ουκρανία	**Γάζα**
Κυβέρνηση (*Νέα Δημοκρατία*)	Ελλάδα: 93% (27) ΕΕ: 65% (19) N=29	Ελλάδα: 53% (18) ΕΕ: 15% (5) N=34
ΣΥΡΙΖΑ	Ελλάδα: 87% (27) ΕΕ= 71% (22) N=31	Ελλάδα: 92% (24) ΕΕ: 34% (9) N=26

Τα αποτελέσματα επιτρέπουν την επισήμανση τριών διακριτών τάσεων τοπικοποίησης. Σε ένα γενικό επίπεδο, ωστόσο, φαίνεται πως η τοπικοποίηση του πολέμου στην Ουκρανία είχε παρόμοια χαρακτηριστικά στο επίπεδο της κυβέρνησης και της αντιπολίτευσης. Αυτό δεν αφορά το καθαυτό περιεχόμενο των ερμηνειών για την Ελλάδα και την ΕΕ, αλλά την ομοιότητα στη γενικότερη προσέγγιση, δηλαδή την ισχυρή συσχέτιση του ελληνικού και του ευρωπαϊκού πλαισίου. Οι αναφορές στην Ελλάδα ήταν κυρίαρχες στο μεγαλύτερο κομμάτι του δείγματος και στις δύο περιπτώσεις αλλά το ίδιο ισχύει σε μικρότερο βαθμό για την ΕΕ. Αυτό δείχνει ότι οι πολιτικοί αρχηγοί έδωσαν μεγάλη σημασία στις θέσεις της Ελλάδας αλλά με την επίγνωση της ευρωπαϊκής και φυσικά διεθνούς διάστασης (μια άλλη κατηγορία που εμφανιζόταν εξίσου συχνά ήταν και αυτή της «Δύσης»). Αντίθετα, σε ότι αφορά την Γάζα έχουμε δύο διακριτές και διαφοροποιημένες προσεγγίσεις. Από τη μια, στην περίπτωση της κυβέρνησης έχουμε μια σίγουρα ηπιότερη και από ότι φαίνεται πιο αποστασιοποιημένη- από ότι για την Ουκρανία- τοπικοποίηση ιδιαίτερα σε ότι αφορά την ελληνική θέση αλλά αυτό αφορά και την ΕΕ. Από την άλλη, στην περίπτωση της αντιπολίτευσης σημειώνουμε μια αρκετά διαφορετική εκδοχή καθώς οι αναφορές στην Ελλάδα παραμένουν πολύ συχνές αλλά ταυτόχρονα εκείνες στην ΕΕ μειώνονται. Επομένως, αυτή η δυναμική δείχνει ένα παράδειγμα ισχυρής τοπικοποίησης με έντονη αναφορά στο ελληνικό πλαίσιο. Ο παρακάτω πίνακας συνοψίζει τη λειτουργία των ερμηνευτικών πλαισίων.

Πίνακας 3. Το περιεχόμενο των ερμηνευτικών πλαισίων στον Λόγο των πολιτικών για την ελληνική θέση

	Ουκρανία	**Γάζα**
Κυβέρνηση (*Νέα Δημοκρατία*)	Γενική κατεύθυνση: «Ευθυγράμμιση με συμμάχους-έμφαση στην ασφάλεια της Ευρώπης» – Ενεργή πολιτική, οικονομική, στρατιωτική και ηθική στήριξη της Ουκρανίας – Συμμετοχή και στήριξη ευρωπαϊκών πολιτικών (ανοικοδόμηση, δίκαιη ειρήνη, κυρώσεις) – Η δέουσα θέση για τη Ελλάδα περνά μέσα από την υπεράσπιση του διεθνούς δικαίου, την ασφάλεια της Ευρώπης και γενικότερα την λειτουργία μέσα στο δυτικό πλαίσιο	Γενική κατεύθυνση: «Ασφάλεια και Ανθρωπισμός» – Υποστήριξη δικαιώματος Ισραήλ στην αυτοάμυνα με όρια – Έμφαση στην παροχή ανθρωπιστικής βοήθειας στην Παλαιστίνη – Συμμετοχή σε διεθνείς πρωτοβουλίες και στήριξη λύσης δύο κρατών – Η ελληνική θέση ισορροπεί μεταξύ πολλών αξιών όπως η σταθερότητα, η ασφάλεια, ο ανθρωπισμός και η νομιμότητα.
ΣΥΡΙΖΑ	Γενική κατεύθυνση: «Αποφυγή εμπλοκής-επιδίωξη της ειρήνης» – Απόρριψη αποστολής στρατιωτικής βοήθειας και οποιασδήποτε πολεμικής εμπλοκής – Επιδίωξη διπλωματικής λύσης και ειρήνης – Υποστήριξη ευρωπαϊκού πλαισίου αλλά με ανάγκη μεγαλύτερης αυτονομίας τόσο για την ίδια την ΕΕ από ΗΠΑ αλλά και την Ελλάδα (πολυδιάστατη εξωτερική πολιτική)	Γενική κατεύθυνση: «Ειρήνη, Δικαιοσύνη και όχι στη μονομέρεια» – Ενεργή επιδίωξη της ειρήνης – Άμεση αναγνώριση του κράτους της Παλαιστίνης και καταδίκη εγκλημάτων πολέμου – Απορριψη μονομέρειας, δηλαδή του παθητικού ρόλου του «δεδομένου συμμάχου» – Η προτεινόμενη θέση και στάση για την Ελλάδα είναι αυτή του παράγοντα της ειρήνης αλλά με αυτονομία

Σε ότι αφορά τα ερμηνευτικά πλαίσια για το συμφέρον της Ελλάδας, είναι χαρακτηριστικό ότι στις δύο περιπτώσεις θα μπορούσαμε να διακρίνουμε τέσσερις διακριτές εκδοχές. Αυτό δείχνει και τον δυναμικό και ευέλικτο χαρακτήρα της έννοιας. Είναι αξιοσημείωτο πως σε επίπεδο στόχων και στις δύο περιπτώσεις υπάρχουν αναφορές σε αξίες όπως η ειρήνη, η σταθερότητα, η ασφάλεια και η διεθνής νομιμότητα. Ωστόσο, η διαφοροποίηση αφορά τη μέθοδο ή μάλλον την έμφαση. Στην περίπτωση της κυβέρνησης αυτή δίνεται στη λειτουργία μέσα στα πλαίσια συμμαχιών ενώ για την αντιπολίτευση δίνεται σημασία σε μια πιο αυτόνομη πολιτική. Σε κάθε περίπτωση, υπάρχουν ενδείξεις ότι η τοπικοποίηση στην περίπτωση

της Ουκρανίας είναι και στις δύο περιπτώσεις περισσότερο στρατηγική ενώ στην περίπτωση της Γάζας είναι περισσότερο ηθική.

Στις αντιλήψεις για την ΕΕ είναι πολύ χαρακτηριστικό ότι βρίσκουμε και στις δύο περιπτώσεις προεκτάσεις και αντανακλάσεις των στοιχείων που καταγράψαμε για την Ελλάδα. Για την κυβέρνηση, η ΕΕ είναι το πλαίσιο δράσης με το οποίο πρέπει να υπάρχει συντονισμός με βάση μια κοινή στρατηγική και με στόχο τη συλλογική ασφάλεια. Στην περίπτωση της αντιπολίτευσης και του ΣΥΡΙΖΑ, ο στόχος μιας πιο χειραφετημένης πολιτικής για την Ελλάδα, πάντα στα πλαίσια αξιών όπως η ειρήνη και το διεθνές δίκαιο, είναι κάτι που προβάλλεται ως ανάγκη και για την ίδια την ΕΕ απέναντι σε παράγοντες όπως οι ΗΠΑ και το ΝΑΤΟ. Παρακάτω, παραθέτουμε χαρακτηριστικά αποσπάσματα από δηλώσεις των πολιτικών αρχηγών που συμπυκνώνουν τη γενικότερη προσέγγιση:

«Δεν μπορούμε, λοιπόν, ούτε να στεκόμαστε σιωπηλοί ούτε να παραμένουμε ουδέτεροι σε αυτόν τον αγώνα που δίνει η Ουκρανία για την υπεράσπιση του πυρήνα των ευρωπαϊκών αξιών Κ. Μητσοτάκης» (Capital.gr, 2024)

«Η Ελλάδα πρέπει να γίνει ξανά μέρος της λύσης. Να αποκτήσει ξανά μια νέα εθνική στρατηγική.Με επαναφορά της εθνικής γραμμής για μια Ελλάδα που είναι πυλώνας σταθερότητας και εγγυητής της ειρήνης και της ασφάλειας. Με την απεμπλοκή από την αποστολή όπλων στην Ουκρανία. Με ενεργητική πολιτική για την εξεύρεση διπλωματικής λύσης στην Ουκρανία και τον τερματισμό των όποιων κυρώσεων που πλήττουν πρωτίστως την ευρωπαϊκή οικονομία» Α. Τσίπρας (Cnn.gr, 2022)

«Η θέση της Ελλάδας ήταν σαφής από την αρχή: το Ισραήλ έχει δικαίωμα στην αυτοάμυνα αλλά σύμφωνα με το Διεθνές και Ανθρωπιστικό Δίκαιο. Και θέλω επίσης να ξεκαθαρίσω ότι η συλλογική τιμωρία απαγορεύεται με βάση τους Νόμους του Πολέμου. (...) Τέλος, το μέλλον που θέλουμε για την περιοχή αυτή, ένα μέλλον βιώσιμης ειρήνης, σταθερότητας και ευημερίας, μπορεί να επιτευχθεί μόνο με την επανέναρξη της Ειρηνευτικής Διαδικασίας στη βάση λύσης δύο κρατών» Κ. Μητσοτάκης (Liberal.gr, 2023)

«Η Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ ψήφισε, με συντριπτική πλειοψηφία, να κηρυχθεί ανθρωπιστική εκεχειρία στη Γάζα. 120 χώρες όπως η Γαλλία, Ισπανία και Πορτογαλία πήραν το μέρος της ειρήνης. Όχι η Ελλάδα του Μητσοτάκη. Απείχαμε. Αυτή τη νύχτα στη Γάζα οι άμαχοι ζουν ξανά τη φρίκη, κι εμείς 'νίψαμε τας χείρας μας'. Ημέρα ντροπής για την ελληνική διπλωματία, τον ελληνικό λαό και την Ιστορία του» Σ. Κασσελάκης (Καθημερινή, 2023)

Τα ΜΜΕ

Όπως στην περίπτωση της πολιτικής, με τον ίδιο τρόπο και στα ΜΜΕ επιχειρήσαμε να συγκεντρώσουμε ένα ικανοποιητικό και αντιπροσωπευτικό δείγμα (σχεδόν από κάθε μήνα της περιόδου) ώστε να μπορούμε να εξαγάγουμε αξιόπιστες παρατηρήσεις σε σχέση με το βασικό ερώτημα της μελέτης μας, δηλαδή τις αντιλήψεις για τη δέουσα ελληνική θέση. Η προσπάθειά μας ήταν να κωδικοποιήσουμε με τον ίδιο ακριβώς τρόπο ώστε να δούμε όχι μόνο αντίστοιχα επαναλαμβανόμενα επιχειρήματα αλλά και το βαθμό ευθυγράμμισης με το επίπεδο της πολιτικής. Ο παρακάτω πίνακας παρουσιάζει τα αποτελέσματα για τη συχνότητα.

Πίνακας 4. Η συχνότητα εμφάνισης των ερμηνευτικών πλαισίων στον Λόγο των ΜΜΕ

	Ουκρανία	**Γάζα**
Καθημερινή	ΕΕ: 43% (52) Ελλάδα: 39% (46) N=119	ΕΕ: 37% (49) Ελλάδα: 31% (41) N=130
Εφημερίδα των Συντακτών	ΕΕ= 59% (59) Ελλάδα: 22% (22) N=100	Ελλάδα: 76% (66) ΕΕ: 24% (21) N=87

Στην περίπτωση της *Καθημερινής*, βρίσκουμε μια ισορροπία στις αναφορές στην Ελλάδα και την ΕΕ, ενώ αν εστιάσουμε μόνο στην Ελλάδα, υπάρχει μια παρόμοια- με το επίπεδο της κυβέρνησης- μείωση των αναφορών στις ελληνικές θέσεις σε σχέση με τη Γάζα. Στην περίπτωση της *Εφημερίδας των Συντακτών* συναντούμε μια εντυπωσιακή αντιστροφή από την Ουκρανία- όπου οι αναφορές στην Ελλάδα είναι σχεδόν το ένα τρίτο αυτών στην ΕΕ- στην Γάζα, όπου έχουμε το ακριβώς αντίθετο, δηλαδή οι αναφορές στην Ελλάδα είναι τρεις φορές περισσότερες από αυτές στην ΕΕ. Υπάρχει δηλαδή μια μερική ευθυγράμμιση με την πολιτική. Στην περίπτωση της *Καθημερινής*, αυτή αφορά την παράλληλη και ισχυρή έμφαση σε Ελλάδα και Ε.Ε. (κυρίως σε Ουκρανία) και στην *Εφημερίδα των Συντακτών* την ισχυρή έμφαση σε Ελλάδα (Γάζα). Σε ποσοτικούς όρους, φαίνεται πως η πιο ισχυρή τοπικοποίηση εμφανίζεται στην περίπτωση της *Εφημερίδας των Συντακτών* (Γάζα) ενω ή πιο αποστασιοποιημένη στην περίπτωση της *Καθημερινής* (Γάζα). Γενικότερα, και σε αυτή την περίπτωση συναντάμε τρεις διακριτούς τύπους τοπικοποίησης (α. ισχυρή έμφαση σε Ελλάδα και ΕΕ: *Καθημερινή* -Ουκρανία, β. μεγαλύτερη έμφαση σε ΕΕ από Ελλάδα: *Εφημερίδα των Συντακτών*- Ουκρανία, γ. μεγαλύτερη έμφαση σε Ελλάδα από ΕΕ: *Εφημερίδα των Συντακτών*- Γάζα. Αξίζει να τονιστεί ακόμα μια φορά πως αυτή η αποτίμηση αφορά μόνο την κωδικοποίησή μας και όχι τη γενικότερη κάλυψη των πολέμων από τα δύο μέσα. Ο παρακάτω πίνακας παρουσιάζει το περιεχόμενο των ερμηνευτικών πλαισίων στις δύο εφημερίδες.

Πίνακας 5. Το περιεχόμενο των ερμηνευτικών πλαισίων στον Λόγο των ΜΜΕ για την ελληνική θέση

	Ουκρανία	**Γάζα**
Καθημερινή	Γενική κατεύθυνση: «Ευρωπαϊκό- δυτικό πλαίσιο ασφάλειας» – η ευθυγράμμιση με τους συμμάχους στην ΕΕ και γενικότερο στο δυτικό πλαίσιο είναι ορθή – η στήριξη στην Ουκρανία είναι και ηθικά ορθή και μια στρατηγική αναγκαιότητα – το συμφέρον της Ελλάδας επιβάλλει τη λειτουργία μέσα σε συμμαχίες – υψηλή ευθυγράμμιση με κυβέρνηση – απόκλιση καθώς ιδεολογικοποιείται περισσότερο η στάση (Δύση εναντίον Αυταρχισμού) και έντονη κριτική στην αντιπολίτευση	Γενική κατεύθυνση: «Ασφάλεια και ρεαλισμός» – η σχέση της Ελλάδας με το Ισραήλ έχει πολύ μεγάλη σημασία – είναι αναγκαία η λειτουργία στα πλαίσια συμμαχιών – είναι μεγάλη αναγκαιότητα η σταθερότητα και η γεωπολιτική ασφάλεια – υψηλή ευθυγράμμιση με την πλαισίωση της κυβέρνησης – η απόκλιση αφορά την έντονη κριτική στην ΕΕ για την αναποτελεσματικότητά της και την έλλειψη συνοχής και ιδιαίτερα την κριτική στην αντιπολίτευση στην Ελλάδα για τη στάση στης
Εφημερίδα των Συντακτών	Γενική κατεύθυνση: «η εμπλοκή στον πόλεμο έχει κόστος» – ο πόλεμος εξυπηρετεί συμφέροντα άλλων – ο πόλεμος βλάπτει την ελληνική κοινωνία και οικονομία – η Ελλάδα πρέπει να απεμπλακεί – η ευθυγράμμιση με την αντιπολίτευση είναι σημαντική αλλά όχι απαραίτητα υψηλή – σημαντική απόκλιση γιατί η κριτική σε ΕΕ, ΝΑΤΟ και Δύση είναι πολύ πιο ριζοσπαστική	Γενική κατεύθυνση: «ανάγκη αυτονόμησης από Δύση-όχι στη σιωπή» – η σχέση με το Ισραήλ δεν μπορεί να συνεπάγεται σιωπηρή αποδοχή των εγκλημάτων κατά των Παλαιστινίων – η Ελλάδα οφείλει να αυτονομηθεί και να αναθεωρήσει συνεργασίες με οργανισμούς όπως το ΝΑΤΟ και εν γένει με τη Δύση – είναι απαραίτητη μια διεθνιστική αλληλεγγύη – σημαντική ευθυγράμμιση με αντιπολίτευση αλλά και πολύ πιο ριζοσπαστικοποιημένος λόγος

Διαπιστώνουμε μια σημαντική ευθυγράμμιση με τα βασικά ερμηνευτικά πλαίσια των αντίστοιχων πολιτικών φορέων (Κυβέρνηση *Νέας Δημοκρατίας- Καθημερινή* και Αντιπολίτευση- *ΣΥΡΙΖΑ- Εφημερίδα των Συντακτών*). Σε ελάχιστες περιπτώσεις εκφράστηκαν απόψεις που να έθεταν σε συνολική αμφισβήτηση αυτά τα πλαίσια. Οι δύο εφημερίδες δεν αναπαρήγαγαν απλά τα ερμηνευτικά πλαίσια της πολιτικής

αλλά τα μετασχημάτισαν. Και στις δύο περιπτώσεις διακρίναμε τάσεις ιδεολογικοποίησης- ακόμα και πόλωσης- σε ότι αφορά τη δέουσα ή αναγκαία θέση για την χώρα, την κοινωνία ή τους πολίτες.

Υπάρχουν και διαφοροποιήσεις που συνδέονται με πιο έμμεσο τρόπο με τα ερμηνευτικά πλαίσια που καταγράψαμε. Ένα τέτοιο είναι για παράδειγμα το ζήτημα των αναλογιών του ουκρανικού ζητήματος με την Κύπρο (π.χ. στην *Καθημερινή* βρίσκουμε πολύ περισσότερες αναφορές στην Κύπρο αλλά και την Τουρκία από ότι στην *Εφημερίδα των Συντακτών*). Από την άλλη, συναντάμε πολύ πιο συχνά στην *Εφημερίδα των Συντακτών* έννοιες όπως ο «ιμπεριαλισμός» ή ακόμα και ο «νεοφιλελευθερισμός». Αντίστοιχα, καταγράψαμε τη θετική φόρτιση της «Δύσης» στην *Καθημερινή* σε αντίθεση με την απορριπτική στάση της *Εφημερίδας των Συντακτών*. Όλα αυτά τα στοιχεία μαρτυρούν το μηχανισμό και τη διαδικασία της τοπικοποίησης στην πράξη, υπό την έννοια ότι ακόμα και ένα δραματικό γεγονός όπως ο πόλεμος ερμηνεύεται υπό το πρίσμα διακριτών πολιτικών προσεγγίσεων.

Ένα ακόμα γνώρισμα που μαρτυρά την πολιτικά και ιδεολογικά φορτισμένη τοπικοποίηση αφορά την οξυμένη αντιπαράθεση, την πόλωση ή αντίστροφα το ελάχιστο περιθώριο συναντίληψης για την ελληνική στάση. Στη διαδικασία της συνάρθρωσης των επιχειρημάτων πολλαπλασιάζεται η οξύτητα της αντιπαράθεσης και έτσι τα πλαίσια των ΜΜΕ απομακρύνονται περισσότερο απ' ό,τι τα πλαίσια της πολιτικής. Αυτό σίγουρα ισχύει για την περίπτωση της Γάζας. Τα παρακάτω παραδείγματα είναι χαρακτηριστικά αυτού του πολλαπλασιαστικού φαινομένου:

> *«Ενας παραπάνω λόγος που εμείς οι Ελληνες πρέπει να θέλουμε την ήττα της Ρωσίας στην Ουκρανία είναι ότι ενδεχόμενη νίκη της θα αποθρασύνει τον ομόλογο του Πούτιν στη γειτονιά μας – τον Ερντογάν. Οπως ο Πούτιν, ο Ερντογάν δεν είναι απλώς ένας αυταρχικός λαϊκιστής πρόεδρος. Έχει εξελιχθεί σε έναν παρανοϊκό ηγέτη: αισθάνεται διαρκώς ότι απειλείται» Καθημερινή (Τσούκας, 2023)*

> *«Η απουσία ενσυναίσθησης για τα αγόρια και τα κορίτσια που εκτελέστηκαν εν ψυχρώ ενώ γλεντούσαν στο μουσικό φεστιβάλ Supernova στις 7 Οκτωβρίου 2023, το ξέπλυμα (ως «αντιστασιακής») μιας οργάνωσης φανατικών δολοφόνων με αντιδραστικές ιδέες όπως είναι η Χαμάς, η οπαδική αντίληψη της Ιστορίας – όλα αυτά κηλιδώνουν τις κινητοποιήσεις, εκθέτουν την (ας ελπίσουμε) πλειοψηφία διαδηλωτών που δεν τα συμμερίζονται, αποξενώνουν όσους ενδεχομένως θα ήθελαν να πάρουν μέρος αλλά δεν το κάνουν, για να μη συγχρωτιστούν με τους οπαδούς των χασάπηδων και άλλους μπαχαλάκηδες» Καθημερινή (Ματσαγγάνης, 2025)*

> *«Αντί η ειρήνη και οι διπλωματικές ενέργειες να πρωτοστατούν, τα στρατιωτικο-βιομηχανικά συμπλέγματα της Ουάσινγκτον και της ΕΕ δίνουν το πράσι-*

νο φως για μια συνολικότερη πολεμική αναμέτρηση χωρίς προηγούμενο. Ο απερίγραπτος «κομπάρσος» της πολεμόχαρης Δύσης, ο Ελληνας πρωθυπουργός, υπόσχεται τουλάχιστον ακόμα 2 δισ. ευρώ, την ίδια στιγμή που δεν μηδενίζει τον ΦΠΑ στα βασικά είδη διατροφής, την ίδια στιγμή που η δημόσια υγεία καταρρέει με την έμμεση ιδιωτικοποίηση χειρουργείων, τη στιγμή που η Ελλάδα μετατρέπεται σε βασικό πρωταθλητή φτώχειας στην ΕΕ». Εφημερίδα των Συντακτών (Ήσυχος, 2024)

«Η γραμμή, ωστόσο, των ευρωπαϊκών κυβερνήσεων -και της ελληνικής πρωτίστως- να σιωπούν μπροστά σ' αυτό το φοβερό έγκλημα είναι συνενοχή και συνέργεια στο μεγάλο κακό που γίνεται. Και προσβάλλει βάναυσα τον ευρωπαϊκό πολιτισμό μας, τη νοημοσύνη μας και την ίδια την αισθητική μας. Τι είναι άραγε αυτό που δεν καταλαβαίνουν; (...) Δεν βλέπουν; Δεν ακούν; Βρίσκονται κλεισμένοι μέσα στους γυάλινους πύργους τους και δεν ξέρουν τι γίνεται έξω απ' αυτούς; Ή μήπως συμφωνούν με την πολιτική του αφανισμού ενός ανυπεράσπιστου λαού» Εφημερίδα των Συντακτών (Βλαχοπάνος, 2025)

Τα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης

Όπως ήδη αναφέραμε, στην περίπτωση του Facebook ακολουθήσαμε μια διαφορετική κωδικοποίηση, με βασικό στόχο να αποτυπώσουμε μια γενικότερη τάση στο επίπεδο των πολιτών. Συγκεκριμένα, επιλέξαμε να κατηγοριοποιήσουμε τις αναρτήσεις με βάση τρεις κατηγορίες: α. αναρτήσεις που βρίσκονται πιο κοντά στην ερμηνεία της κυβέρνησης (π.χ. Ουκρανία: στήριξη σε Ουκρανία, κριτική προς Ρωσία, αποδοχή ευρωπαϊκού- δυτικού πλαισίου, Γάζα: στήριξη σε Ισραήλ, κριτική σε Χαμάς, υποστήριξη σε Παλαιστίνιους και λύσης δύο κρατών). β. αναρτήσεις που βρίσκονται πιο κοντά στην αντιπολίτευση (π.χ. Ουκρανία: κριτική σε Β. Ζελένσκι, κριτική σε ΕΕ, ΝΑΤΟ, ΗΠΑ και Δύση, ειδικά όταν αυτά υπερισχύουν της κριτικής προς τη Ρωσία, Γάζα: κριτική σε Ισραήλ, κριτική σε Ε.Ε., Δύση, ΝΑΤΟ, ΗΠΑ, υποστήριξη σε Παλαιστίνιους) και γ. απροσδιόριστες αναρτήσεις (π.χ. όλες αυτές που δεν περιέχουν καμία ρητή αναφορά στους πολέμους ή κάποιον σχετικό παράγοντα ή κράτος και που περιέχουν μόνο προσβλητικές αναφορές που δεν μπορούν να συνδεθούν με κανένα τρόπο με πτυχές του πολέμου. Η κατηγοριοποίηση αυτή στοχεύει στο να διερευνήσει το γενικότερο κλίμα στο δημόσιο Λόγο. Ο παρακάτω πίνακας περιέχει τα σχετικά αποτελέσματα:

Πίνακας 6. Αποτελέσματα κωδικοποίησης στο Facebook

Facebook	Ουκρανία	Γάζα
Πηγές πιο κοντά στην κυβέρνηση N=5800	Αντιπολίτευση: 33% Κυβέρνηση: 17% Απροσδιόριστα: 50%	Κυβέρνηση: 21% Αντιπολίτευση: 13% Απροσδιόριστα: 66%
Πηγές πιο κοντά στην αντιπολίτευση N=7500	Αντιπολίτευση: 38% Κυβέρνηση: 16% Απροσδιόριστα:46%	Αντιπολίτευση: 23% Κυβέρνηση: 16% Απροσδιόριστα: 61%

Αν εστιάσουμε μόνο στα αποτελέσματα που αφορούν τη συχνότητα εμφάνισης των ερμηνευτικών πλαισίων της κυβέρνησης ή της αντιπολίτευσης, τότε παρατηρούμε τα εξής: στην περίπτωση του πολέμου της Ουκρανίας, υπάρχει μια ξεκάθαρη επικράτηση των πλαισίων της αντιπολίτευσης και στις δύο ομάδες πηγών. Αντίθετα, στην περίπτωση του πολέμου στη Γάζα, οι πλαισιώσεις της κυβέρνησης προηγούνται στις πηγές που είναι πιο κοντά στην κυβέρνηση, ενώ αυτές τις αντιπολίτευσης επικρατούν σε πηγές πιο κοντά στην αντιπολίτευση. Φαίνεται, δηλαδή, πως το μοντέλο της ιεραρχημένης κυκλοφορίας των πλαισίων επιβεβαιώνεται περισσότερο για την αντιπολίτευση και λιγότερο για την κυβέρνηση. Ωστόσο, ένα βαρυσήμαντο εύρημα που προκύπτει αφορά την ποσότητα των απροσδιόριστων αναρτήσεων που με βάση τα κριτήρια που θέσαμε δεν μπορέσαμε να τις εντάξουμε σε μια από τις δύο εκδοχές. Σε ένα πολύ μεγάλο βαθμό, οι αναρτήσεις αυτές περιέχουν στοιχεία και αναφορές που συνδέονται με φαινόμενα όπως οι προσωπικές επιθέσεις (ad hominem) που συνίστανται στην κριτική όχι τόσο στα επιχειρήματα η τις ιδέες κάποιου ατόμου αλλά στον χαρακτήρα ή την προσωπικότητα με σκοπό να ακυρωθεί όσο γίνεται περισσότερο η αξιοπιστία του ατόμου και κατ' επέκταση των ίδιων των επιχειρημάτων (Walton, 1998, 2000).

Άλλα φαινόμενα που συναντήσαμε περιλαμβάνουν τη συναισθηματική χειραγώγηση, τη λεκτική βία και τον εκφοβισμό, τακτική που έχει πάρει πλέον μεγάλες διαστάσεις στα ΜΚΔ (Divon κ.α., 2025). Τέλος, καταγράψαμε έναν πολύ σημαντικό αριθμό αναρτήσεων που εμπίπτουν στην κατηγορία των υπεκφυγών (whataboutism), δηλαδή της τακτικής του να προσπαθεί να αποφύγει κάποιος μια κριτική στις απόψεις του επιστρέφοντας την ίδια κριτική σε αυτόν που του την ασκεί αλλά σε ένα άλλο θέμα (Van Eemeren κ.α., 2009, Chow & Levin, 2024). Εντοπίσαμε πολλά τέτοια παραδείγματα όταν χρήστες του Facebook στους οποίους ασκήθηκε κριτική ότι είναι ανάλγητοι ως προς το δράμα των Παλαιστινίων, απαντούσαν ασκώντας κριτική στην αντίστοιχη αναλγησία ως προς το δράμα των Ισραηλινών ή των Ουκρανών. Σε άλλες περιπτώσεις, τέτοιες αναφορές είχαν ως επίκεντρο την Κύπρο ή τις ελληνο-

τουρκικές σχέσεις. Αν κάποιος χρήστης ασκούσε κριτική σε κάποιον άλλο ότι δεν παίρνει θέση για την Ουκρανία ή την Παλαιστίνη, τότε θα μπορούσε να λάβει την απάντηση ότι και εκείνος ή εκείνη δεν παίρνει θέση για το Κυπριακό ή τις ελληνοτουρκικές σχέσεις.

Σε αντίθεση με την πολιτική και τα ΜΜΕ, όπου κωδικοποιήσαμε σχετικά συνεκτικές εκδοχές των στάσεων και των ερμηνειών για το συμφέρον, στο Facebook αντιμετωπίσαμε μια διαφορετική λειτουργία του δημόσιου λόγου. Παρατηρήσαμε τη μετατόπιση από την αντιπαράθεση στην αποδόμηση των αντιπάλων ή την αποφυγή της επιχειρηματολογίας. Αυτό υπονοεί μια μεγάλη δυσλειτουργία στο σύστημα της επικοινωνίας. Η επικοινωνία που καταγράψαμε τοπικοποιεί το γεγονός ως σύγκρουση ταυτοτήτων, πολιτικών και ευρύτερα κοινωνικών. Κατά συνέπεια, είναι δύσκολο να επιβεβαιώσουμε είτε την ευθυγράμμιση είτε τη διαπραγμάτευση.

Συμπεράσματα

Η μελέτη μας παρακολούθησε την κυκλοφορία των ερμηνευτικών πλαισίων για το εθνικό συμφέρον- ή αλλιώς την εθνική θέση και στάση- με μια όσο γίνεται πιο διασταλτική προσέγγιση, σε τρία διακριτά επίπεδα, την πολιτική, τα ΜΜΕ και τα ΜΚΔ. Στην πολιτική, διαπιστώσαμε πως η έννοια του εθνικού συμφέροντος λειτουργεί σα μηχανισμός τοπικοποίησης κρίσιμων διεθνών γεγονότων, όπως οι πόλεμοι της Ουκρανίας και της Γάζας, χωρίς όμως να προκύπτει απαραίτητα μια κυρίαρχη τάση. Καταγράψαμε ανταγωνιστικές εκδοχές, καθώς η κυβέρνηση προώθησε μια ερμηνεία με επίκεντρο τις συμμαχίες και την ασφάλεια ενώ η αντιπολίτευση έδωσε μεγαλύτερη έμφαση στην αυτονομία και την ειρήνη. Στην περίπτωση της κυβέρνησης, αναδεικνύεται μια ερμηνεία της εθνικής στάσης που παρουσιάζει έναν στρατηγικό χαρακτήρα (ασφάλεια, συμμαχίες, γεωπολιτική), ενώ στην περίπτωση της αντιπολίτευσης επικρατεί η ηθική διάσταση (ανθρωπισμός, δικαιοσύνη). Παρά τις διαφοροποιήσεις, συναντήσαμε και στις δύο πλευρές επίκληση σε αξίες όπως η σταθερότητα, η ειρήνη και η διεθνής νομιμότητα.

Στο επίπεδο των ΜΜΕ, υπάρχει εν μέρει μια ευθυγράμμιση με την πολιτική. Τα ΜΜΕ ενισχύουν και ιδεολογικοποιούν τα βασικά μηνύματα και τις ερμηνείες. Επομένως, δεν συναντήσαμε μια ξεκάθαρα γραμμική λογική αλλά έναν μετασχηματισμό και έναν πολλαπλασιαστή έντασης.

Στα ΜΚΔ, με βάση το παράδειγμα του Facebook, σημειώνουμε μια διαφορετική δυναμική. Το τμήμα το οποίο περιλαμβάνει μια επί της ουσίας διαπραγμάτευση ή αντιπαράθεση για θέσεις και προτάσεις μειώνεται δραστικά. Με άλλα λόγια, η πολιτική ανάλυση φαίνεται να δίνει τη θέση της στην καθαρή σύγκρουση και την ένταση. Κατά συνέπεια, δεν μπορούμε να επιβεβαιώσουμε ότι οι πλαισιώσεις, που ξεκινούν από την πολιτική και διαμορφώνονται εκ νέου ή ταυτόχρονα από τα ΜΜΕ,

διαχέονται συνεκτικά ή ιεραρχικά. Στη μεγάλη κλίμακα της δημόσιας συζήτησης ο ανταγωνισμός αποσταθεροποιείται, με το μεγάλο ερώτημα να αφορά μια ενδεχόμενη αποδόμηση ή ανακατασκευή των πλαισίων με τρόπους που είναι αναγκαίο να μελετηθούν ακόμα πιο συστηματικά. Είναι ακριβώς το ζητούμενο που θα επιδιώξει να ικανοποιήσει η έρευνά μας σε μελλοντικά στάδια.

Βιβλιογραφία

Abdelal, R., & Kirshner, J. (1999). Strategy, economic relations, and the definition of national interests. *Security Studies*, *9*(1-2), 119-156.

Alasuutari, P., Qadir, A., & Creutz, K. (2013). The domestication of foreign news: News stories related to the 2011 Egyptian revolution in British, Finnish and Pakistani newspapers. *Media, Culture & Society*, *35*(6), 692-707.

Atad, E. (2017). Global newsworthiness and reversed domestication: A new theoretical approach in the age of transnational journalism. *Journalism Practice*, *11*(6), 760-776.

Bingham, A. J. (2023). From data management to actionable findings: A five-phase process of qualitative data analysis. *International journal of qualitative methods*, *22*, 16094069231183620.

Βλαχοπάνος, Δ. (2024). Γάζα: Μήπως έχουμε τρελαθεί εντελώς;, *Εφημερίδα των Συντακτών*, 7 Οκτωβρίου

Boyd-Barrett, O., & Rantanen, T. (1998). The globalization of news. *The globalization of news*, 1-14.

Buhari, D. (2023). The myth of deglobalization: Definitional and methodological issues. In *Globalization*. University of California Press.

Chow, W. M., & Levin, D. H. (2024). The diplomacy of whataboutism and US foreign policy attitudes. *International Organization*, *78*(1), 103-133.

Clausen, L. (2004). Localizing the global:'Domestication'processes in international news production. *Media, Culture & Society*, *26*(1), 25-44.

Cottle, S. (2006). *Mediatized conflict: Understanding media and conflicts in the contemporary world*. McGraw-Hill Education (UK).

Cnn.gr. (2025). Τσίπρας: Η Ελλάδα πρέπει να αποκτήσει ξανά μια στρατηγική πυξίδα, 12 Φεβρουαρίου

Γκάτσιος, Δ. (2024). Τη συνεχιζόμενη στήριξη της Ελλάδας προς την Ουκρανία επανέλαβε ο Κ. Μητσοτάκης στον Β. Ζελένσκι, *Capital.gr*, 6 Μαρτίου

Dewi, L. C., & Chandra, A. (2019). Social media web scraping using social media developers API and regex. *Procedia Computer Science*, *157*, 444-449.

van Dooremalen, T., & Duyvendak, J. W. (2025). To foreignize or to domesticate? How media vary cross-nationally in their degrees of incorporating foreign events. *Journalism*, *26*(1), 108-127.

Divon, T., Are, C., & Briggs, P. (2025). Platform gaslighting: A user-centric insight into social media corporate communications of content moderation. *Platforms & Society*, *2*, 29768624241303109.

Van Eemeren, F. H., Garssen, B., & Meuffels, B. (2009). *Fallacies and judgments of reasonableness: Empirical research concerning the pragma-dialectical discussion rules* (Vol. 16). Springer Science & Business Media.

Entman, R. M. (1993). Framing: Towards clarification of a fractured paradigm. *McQuail's reader in mass communication theory*, *390*, 397.

Entman, R. M. (2003). Cascading activation: Contesting the White House's frame after 9/11. *Political Communication,*, *20*(4), 415-432.

Entman, R. M. (2007). Framing bias: Media in the distribution of power. *Journal of communication*, *57*(1), 163-173.

Gurevitch M, Levy MR, Roeh I. (1991).The global newsroom: convergences and diversities in the globalisation of television news. In: Dahlgren P, Sparks C (eds) *Communications and Citizenship: Journalism and the Public Sphere in the New Media Age*. London: Routledge, pp. 195–216.

Hawkins, V. (2011). Media selectivity and the other side of the CNN effect: The consequences of not paying attention to conflict. *Media, War & Conflict*, *4*(1), 55-68.

Hemptinne, J. (2025). Why Do Some Wars Matter More Than Others? And Why Must That Change, *Opiniojuris*

Hindess, B. (1984). 'Interests' in political analysis. *The Sociological Review*, *32*(S1), 112-131.

Ησυχος, Κ. (2024). Η Ελλάδα ως Νατοϊκό πειραματόζωο, *Εφημερίδα των Συντακτών*, 18 Ιουνίου

Joye, S. (2015). Domesticating distant suffering: How can news media discursively invite the audience to care?. *International Communication Gazette*, *77*(7), 682-694.

Kathimerini.gr. (2023). Κασσελάκης: Ημέρα ντροπής για την ελληνική διπλωματία η αποχή από το ψήφισμα για τη Γάζα, 28 Οκτωβρίου

Kenny, K. (2010). Frames of war: when is life grievable?. *Journal of Power, 3,* 459-466

Kondopoulou, M. (2002). The Greek media and the Kosovo crisis. *Conflict & Communication*, *1*(2).

Lake, A. (1981). Defining the national interest. *Proceedings of the Academy of Political Science*, *34*(2), 202-213.

Liberal.gr. (2023). Κυρ. Μητσοτάκης: Τα 3 +1 σημεία για την αποκλιμάκωση της κρίσης στη Μ. Ανατολή, 26 Οκτωβρίου

Ματσαγγάνης, Μ. (2025). Δύο μέτρα και δύο σταθμά, *Καθημερινή*, 26 Οκτωβρίου

Moeller, S. D. (2006). " Regarding the Pain of Others": Media, Bias and the Coverage of International Disasters. *Journal of International Affairs*, 173-196.

Nicmanis, M. (2024). Reflexive content analysis: An approach to qualitative data analysis, reduction, and description. *International Journal of Qualitative Methods*, *23*, 16094069241236603.

Papanikos, G. T. (2022). The Greek newspaper coverage of the Ukrainian war: the pre-invasion phase and the day of the invasion. *Athens Journal of Mass Media and Communications*, *8*(1), 1-20.

Peterson, E., & Allamong, M. B. (2022). The influence of unknown media on public opinion: Evidence from local and foreign news sources. *American Political Science Review*, *116*(2), 719-733.

Pham, J. P. (2008). What is in the National Interest? Hans Morgenthau's realist vision and American foreign policy. *American Foreign Policy Interests*, *30*(5), 256-265.

Pleios, G., & Frangonikolopoulos, C. A. (2013). Foreign Policy and the Greek Media: The 'Daily National Issue'. *Media Dialogues/Medijski Dijalozi*, *6*(1), 7-24.

Πλειός, Γ., & Ταστσόγλου, Μ. (επιμ.). (2025). *Η ενημέρωση (ξανα)πάει στο μέτωπο: Τα Μέσα και οι πολεμικές συγκρούσεις στην Ουκρανία και τη Γάζα*. Αθήνα: Τόπος.

Snow, D. A., & Benford, R. D. (2000). Clarifying the relationship between framing and ideology in the study of social movements: A comment on Oliver and Johnston. *Mobilization*, *5*(2), 55-60.

Τσούκας, Χ. (2023). Ο Πούτιν της διπλανής πόρτας, *Η Καθημερινή Κύπρου*, 5 Ιουνίου

Tzogopoulos, G. N. (2017). *Why Is Israel's Image Improving in Greece?*. Begin-Sadat Center for Strategic Studies..

Vargo, C. J., & Guo, L. (2017). Networks, big data, and intermedia agenda setting: An analysis of traditional, partisan, and emerging online US news. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, *94*(4), 1031-1055.

Walton, D. (1998). *Ad hominem arguments*. University of Alabama Press.

Walton, D. (2000). Case study of the use of a circumstantial ad hominem in political argumentation. *Philosophy & Rhetoric*, *33*(2), 101-115.

Η απεικόνιση των BRICS στα ελληνικά ΜΜΕ και ο ρόλος τους στην παγκόσμια σκηνή

Γιάννης Πλειός, Βάλια Καϊμάκη

Περίληψη

Η παρούσα μελέτη εξετάζει τη συγκριτική απεικόνιση των χωρών BRICS (Βραζιλία, Ρωσία, Ινδία, Κίνα, Νότια Αφρική) και του αυξανόμενου ρόλου τους στη διαμόρφωση της παγκόσμιας σκηνής από τα ελληνικά ΜΜΕ. Σε ένα διεθνές περιβάλλον αυξανόμενης γεωπολιτικής ρευστότητας και αμφισβήτησης της δυτικής ηγεμονίας, η ανάλυση της εγχώριας ειδησεογραφικής κάλυψης καθίσταται κρίσιμη για την κατανόηση του ελληνικού δημόσιου λόγου γύρω από την πολυπολικότητα.. Η έρευνα εστιάζει στην ανάλυση περιεχομένου δημοσιευμάτων από ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα των κορυφαίων ελληνικών ενημερωτικών ιστοτόπων που δημοσιεύουν πρωτότυπες διεθνείς αναλύσεις, με στόχο την κατανόηση του πλαισίου και της οπτικής γωνίας που υιοθετούν. Το υλικό καλύπτει την περίοδο από 1 Ιουνίου - 31 Αυγούστου 2025, η οποία περιλαμβάνει τη 17η Σύνοδο Κορυφής των BRICS. Βασικά κριτήρια σύγκρισης αποτελούν η ποσοτική κάλυψη, η επί μέρους θεματολογία (οικονομία, γεωπολιτική, ενέργεια) και οι πιθανές πηγές των αναλύσεων. Τα ευρήματα θα αναδείξουν πιθανές συστηματικές αποκλίσεις ή προκαταλήψεις στην ειδησεογραφική ατζέντα των ελληνικών ΜΜΕ. Τα συμπεράσματα θα συμβάλλουν στην κατανόηση του ελληνικού δημοσίου διαλόγου για την πολυπολική παγκόσμια τάξη και θα προσφέρουν δεδομένα για την ποιότητα της διεθνούς ενημέρωσης στη χώρα.

Εισαγωγή

Το τρέχον γεωπολιτικό τοπίο, το οποίο χαρακτηρίζεται από την άνοδο μιας πολυπολικής τάξης, έχει αναζωπυρώσει το ενδιαφέρον για τη διασταύρωση της παγκόσμιας επικοινωνίας και του χάσματος Βορρά-Νότου (Wasserman, 2018). Αυτή η αλληλεπίδραση μεταξύ μέσων ενημέρωσης και γεωπολιτικής εκδηλώνεται στη δομή του διπλωματικού και του διεθνούς ρεπορτάζ. Ενώ το διπλωματικό ρεπορτάζ περιλαμβάνει την κάλυψη και την κατανόηση της «πραγματικότητας εκτός του έθνους-κράτους», το διεθνές ρεπορτάζ «χαρακτηρίζεται από την προσπάθεια κάλυψης και κα-

τανόησης των σχέσεων μεταξύ δύο ή περισσότερων χωρών» (Hellmueller & Berglez, 2023:256). Και οι δύο μορφές διασυνοριακής δημοσιογραφίας όχι μόνο απεικονίζουν γεωπολιτικά ζητήματα μέσω της παραγωγής τους (διεθνή νέα), αλλά επηρεάζονται και δομικά από αυτά (Hafez & Grüne, 2022). Αυτή η επιρροή γίνεται εμφανέστερη όταν λαμβάνεται υπόψη ότι επιλεγμένοι σημαντικοί παράγοντες των μέσων ενημέρωσης από το βόρειο ημισφαίριο έχουν διαμορφώσει τον τρόπο με τον οποίο τα συστήματα μέσων ενημέρωσης συλλέγουν πληροφορίες. Κατά συνέπεια, αυτοί οι παράγοντες έχουν επηρεάσει τη δυναμική της ροής των παγκόσμιων ειδήσεων και την προβολή συγκεκριμένων θεμάτων που σχετίζονται με συγκεκριμένες χώρες στην ατζέντα των μέσων ενημέρωσης (Thussu, 2022). Όπως σημειώνεται (Thussu & Nordenstreng, 2015:8), «υπάρχουν διάφοροι τύποι νέων ροών μέσων ενημέρωσης, μερικοί από τους οποίους ενισχύουν τα παλιά αποικιακά πρότυπα, ενώ άλλοι αναδύονται από τις χώρες BRICS». Με βάση αυτό το πλαίσιο, η παρούσα μελέτη διερευνά ποσοτικά τη δυναμική της ροής ειδήσεων για τις πέντε χώρες BRICS στα ελληνικά Μέσα Ενημέρωσης.

Ο όρος «BRICS» επινοήθηκε το 2001 από τον επικεφαλής οικονομολόγο της Goldman Sachs, Τζιμ Ο'Νιλ, ο οποίος αναφερόταν στην αυξανόμενη διεθνή συνεργασία μεταξύ των χωρών της Βραζιλίας, της Ρωσίας, της Ινδίας και της Κίνας. Η ομάδα BRIC επισημοποιήθηκε το 2009 από τη Ρωσία και το 2010 προστέθηκε η Νότια Αφρική, αλλάζοντας το ακρωνύμιο σε «BRICS» (Du Plessis κ.ά., 2023). Πέρα από τη γεωπολιτική του σημασία, οι χώρες BRICS λειτουργούν ως ένα πλαίσιο που προσφέρει πληροφορίες για τη δυναμική των μέσων ενημέρωσης και της επικοινωνίας στον παγκόσμιο νότο (de Albuquerque & Lycarião, 2018). Αξίζει να σημειωθεί ότι οι όμιλοι μέσων ενημέρωσης των BRICS έχουν συναντηθεί για να συζητήσουν συνεργατικά έργα με στόχο τη βελτίωση της επικοινωνίας μεταξύ των πέντε χωρών (Pasti & Ramaprasad, 2018β). Η κατανόηση των διασυνδέσεων της ροής ειδήσεων μεταξύ των χωρών BRICS προέρχεται κυρίως από μελέτες που εξετάζουν τις σχέσεις των μέσων ενημέρωσης και τους διαλόγους από την προοπτική μεμονωμένων ή ζευγαρωμένων κρατών μελών (Bomfim, 2016). Από όσο γνωρίζουμε, καμία μελέτη δεν έχει διερευνήσει ποσοτικά την κάλυψη των μέσων ενημέρωσης και στις πέντε χώρες BRICS.

Οι αναφορές σε προηγούμενες συνόδους των BRICS και σε διεθνείς πολιτικές εξελίξεις προηγούμενων ετών χρησιμοποιούνται αποκλειστικά για ερμηνευτικούς και συμφραζόμενους σκοπούς και δεν αποτελούν μέρος του εμπειρικού σώματος δεδομένων της παρούσας έρευνας, το οποίο περιορίζεται χρονικά στο 2025 και στη 17η Σύνοδο Κορυφής των BRICS.

Οι BRICS ως αναλυτικό πλαίσιο στις μελέτες Μέσων και διεθνούς επικοινωνίας

Η άνοδος των BRICS έχει προκαλέσει το ενδιαφέρον για ακαδημαϊκή έρευνα σε διάφορους κλάδους, συμπεριλαμβανομένων των μελετών για τα Μέσα Ενημέρωσης και την επικοινωνία. Η σχετική βιβλιογραφία που προσεγγίζει τις BRICS ως αναλυτικό και γεωπολιτικό σχήμα έχει εξετάσει την κάλυψη των μέσων ενημέρωσης για τα κράτη μέλη και για την ίδια την ομάδα (Wasserman, 2015), έχει συγκρίνει τα συστήματα μέσων ενημέρωσης των χωρών αυτών (de Albuquerque, 2016) και τις δημοσιογραφικές τους πρακτικές (Pasti & Ramaprasad, 2018α), ενώ έχει επίσης διερευνήσει τον τρόπο με τον οποίο το πολιτιστικό περιεχόμενο που παράγεται στις χώρες BRICS αξιοποιείται για σκοπούς δημόσιας διπλωματίας και ήπιας ισχύος (Rai & Straubhaar, 2016). Παράλληλα, η επιστημονική κοινότητα έχει διερευνήσει τη δυνατότητα των μέσων ενημέρωσης των κρατών BRICS να θέσουν υπό αμφισβήτηση την κυριαρχία του δυτικού προτύπου στην παγκόσμια επικοινωνιακή δομή (Thussu & Nordenstreng, 2020).

Εστιάζοντας στο πλαίσιο των BRICS, πολλοί από τους ειδικούς έχουν διαπιστώσει συσχετίσεις μεταξύ των μέσων ενημέρωσης των BRICS, αντί να τα αξιολογούν «ανάλογα με την μεγαλύτερη ή μικρότερη απόστασή τους από τα δυτικά πρότυπα και τις δυτικές κατατάξεις» (de Albuquerque & Lycarião 2018: 2886). Όπως υποδηλώνουν οι ερευνητές αυτοί, η υιοθέτηση ενός πλαισίου BRICS παρέχει μια εικόνα των πρακτικών και των διαδικασιών επικοινωνίας στον παγκόσμιο νότο. Οι συγγραφείς επισημαίνουν ότι η ομάδα των BRICS περιλαμβάνει χώρες από διαφορετικές ηπείρους και έχει ένα πολύπλευρο πολιτισμικό και κοινωνικοπολιτικό τοπίο. Αν και αυτή η ετερογένεια θεωρείται μερικές φορές ως αδυναμία της ομάδας (Sparks 2015), αναγνωρίζεται ως πλεονέκτημα (de Albuquerque & Lycarião, 2018: 2886), καθώς συμβάλλει σε έναν πολυπολικό και αποδυτικοποιημένο προσανατολισμό στις διεθνείς μελέτες των μέσων ενημέρωσης.

Αξίζει να σημειωθεί ότι αυτή η ερμηνεία αποφεύγει να επιβάλλει κανονιστικές κατευθυντήριες γραμμές, «εκτός από τον αγώνα για την αναγνώριση και την υπεράσπιση της πολυπολικότητας» (de Albuquerque & Lycarião, 2018: 2886). Επιπλέον, το πλαίσιο των BRICS δεν ευθυγραμμίζεται πάντα με τις επίσημες ενέργειες της ομάδας. Δηλαδή, οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ αυτών των χωρών δεν συνδέονται αποκλειστικά με την ιδιότητά τους ως μέλη των BRICS. Τα συστήματα μέσων ενημέρωσης τους επηρεάζονται από ένα ευρύ φάσμα μακρο-, μεσο- και μικροεπίπεδων παραγόντων (Hafez & Grüne, 2022). Κατά συνέπεια, οι ροές επικοινωνίας εντός των BRICS μπορούν να αναπτυχθούν ξεχωριστά από τις επίσημες πρωτοβουλίες των BRICS. Ωστόσο, υπάρχουν προσπάθειες εντός της ομάδας για την ενίσχυση των καναλιών επικοινωνίας μεταξύ των μελών της.

Διακρατική συνεργασία και Μέσα Ενημέρωσης στο πλαίσιο των BRICS

Η συνεργασία μεταξύ των χωρών BRICS συνδέεται συνήθως με την εξωτερική και την οικονομική πολιτική. Η τελευταία ήταν η βασική αιτία ίδρυσης του σχήματος των χωρών αυτών και παραμένει ένα ουσιαστικό θέμα στις διαπραγματεύσεις μεταξύ τους. Ωστόσο, η ατζέντα των BRICS έχει επεκταθεί ώστε να περιλαμβάνει διάφορα θέματα, όπως η γεωργία, η τεχνολογία, το περιβάλλον και η εκπαίδευση, όπως αποδεικνύεται από κοινές δηλώσεις και ομάδες εργασίας (Stuenkel, 2020).

Συγκεκριμένα μέτρα έχουν υλοποιηθεί μέσω διαπραγματεύσεων στο πλαίσιο του Φόρουμ Μέσων Ενημέρωσης των BRICS. Για παράδειγμα, το 2015 η Ρωσία προώθησε τη δημιουργία μιας εκπαιδευτικής πρωτοβουλίας για νέους δημοσιογράφους στο πλαίσιο των BRICS, η οποία συνέδεσε οργανισμούς μέσων ενημέρωσης από τα κράτη μέλη (Pasti & Ramaprasad, 2018β). Την ίδια χρονιά, ο βραζιλιάνικος όμιλος μέσων ενημέρωσης Grupo Bandeirantes και το China Global Television Network συνήψαν συμφωνία συνεργασίας, η οποία στη συνέχεια επεκτάθηκε ώστε να συμπεριλάβει και τον China Media Group (CMG) το 2019 (Morales 2022). Ομοίως, η Brazil Communication Company συνεργάστηκε με τον CMG την ίδια χρονιά.

Η δυναμική των μέσων ενημέρωσης εντός των BRICS εκτείνεται πέρα από την ομάδα: κάθε μέλος ακολουθεί ανεξάρτητες πορείες διεθνοποίησης (Straubhaar, 2015). Ιδιαίτερα, η Κίνα και η Ρωσία έχουν επεκτείνει παγκοσμίως τα Μέσα Ενημέρωσης τους ως στοιχεία ήπιας δύναμης (Morales, 2018). Τα κινεζικά Μέσα Ενημέρωσης, ειδικότερα, έχουν επιτύχει σημαντική παγκόσμια παρουσία μέσω της στρατηγικής «εξωστρέφειας» της Κίνας (Thussu κ.ά. 2018). Η στρατηγική αυτή αναγνωρίζει την ανάγκη της Κίνας να ελέγχει τη διεθνή εικόνα της ως ανερχόμενη παγκόσμια δύναμη, διαδίδοντας ενεργά νέα σχετικά με την ανάπτυξή της και την κοσμοθεωρία της (Zhou &Wu, 2018). Παρόλο που τα ρωσικά και κινεζικά Μέσα Ενημέρωσης έχουν επεκταθεί σε παγκόσμιο επίπεδο, οι ερευνητές, ιδίως εκείνοι που έχουν μελετήσει την αυξανόμενη παρουσία των κινεζικών μέσων ενημέρωσης στη Νότια Αφρική, έχουν επισημάνει ότι αυτή η εξέλιξη δεν σημαίνει απαραίτητα και επιρροή.

Γεωοικονομικό πλαίσιο της ανόδου των BRICS

Η θεωρία της ηγεμονικής σταθερότητας υποστηρίζει ότι όταν η επιρροή του ηγεμόνα μειώνεται, ιδίως σε ισχυρές αντιηγεμονικές δυνάμεις, η διεθνής τάξη τείνει να αντιμετωπίζει αστάθεια και ανταγωνισμό (Lake, 1993). Η πρόσφατη εστίαση των BRICS στη μείωση της εξάρτησης από το δολάριο ΗΠΑ και στην προώθηση του ενδοκοινοτικού εμπορίου σε τοπικά νομίσματα καταδεικνύει την πρόκληση για την

κυριαρχία του δολαρίου, δημιουργώντας ενδεχομένως ένα πολυπολικό νομισματικό σύστημα (Ross, 2023). Σύμφωνα με τη θεωρία της ηγεμονικής σταθερότητας, ένας τέτοιος κατακερματισμός θα μπορούσε να οδηγήσει σε αστάθεια, καθώς θα ανταγωνίζονταν μεταξύ τους διαφορετικά πρότυπα, νομίσματα και θεσμοί. Επιπλέον, η θεωρία της ηγεμονικής σταθερότητας υποστηρίζει ότι η παρακμή της δύναμης ενός ηγεμόνα μπορεί να οδηγήσει σε κατακερματισμό, εάν οι αναδυόμενες συμμαχίες δεν είναι σε θέση να συντονιστούν αποτελεσματικά ή να παρουσιάσουν μια ενιαία εναλλακτική λύση. Αυτό αποτελεί κρίσιμο ζήτημα για τις χώρες BRICS, καθώς πρέπει να αντιμετωπίσουν τις εσωτερικές ανισότητες στα πολιτικά και οικονομικά συστήματα μεταξύ των μελών τους, οι οποίες θα μπορούσαν να εμποδίσουν την συνεκτική εφαρμογή των πολιτικών (Vyas-Doorgapersad, 2022).

Η ανάπτυξη και η θεσμική καινοτομία των BRICS σηματοδοτούν μια στροφή μακριά από το μοντέλο ηγεμονικής σταθερότητας, υποδηλώνοντας ένα παγκόσμιο σύστημα που αντανακλά περισσότερο την πολυπολικότητα. Όπως σημειώνεται στη θεωρία της ηγεμονικής σταθερότητας, η μετάβαση σε μια πολυπολική τάξη θα ήταν δυνατή εάν οι μεγάλες δυνάμεις και οι νέες δομές συνάψουν μια σταθερή συνεργασία μεταξύ τους και εάν υπάρχουν νέοι κανόνες που θα λαμβάνουν υπόψη τις δυτικές και τις κυριαρχούμενες θεσμικές δομές του BRICS (Gouvea & Gutierrez, 2023). Ωστόσο, καθώς οι χώρες BRICS αναπτύσσουν τη δυναμική τους, ενδέχεται να υπάρξει αντίδραση από τις κυρίαρχες σήμερα δομές της δυτικής ηγεμονίας. Σε αυτή την περίοδο μετάβασης, μπορεί να εντοπιστεί ένα στοιχείο αστάθειας.

Η 17η Σύνοδος Κορυφής ως γεωπολιτικό σημείο καμπής

Σε σύγκριση με την πρώτη θητεία της κυβέρνησης Τραμπ, η διαφοροποίηση της στάσης της Βραζιλίας αποτελεί ίσως την πιο αξιοσημείωτη μεταβολή στην εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ έναντι του μπλοκ των BRICS. Πρώτον, το 2025 η Βραζιλία υπήρξε επικεφαλής των BRICS και φιλοξένησε τη 17η Σύνοδο Κορυφής των BRICS στο Ρίο ντε Τζανέιρο τον Ιούλιο του 2025. Από οικονομική άποψη, ο πολυπολικός συνασπισμός δείχνει ανθεκτικότητα και δυναμισμό. Το ΔΝΤ προέβλεψε ότι, μέχρι το τέλος του 2025, οι χώρες BRICS θα επιτύχουν ρυθμό ανάπτυξης του ΑΕΠ 3,4%, ξεπερνώντας το 2,8% του παγκόσμιου μέσου όρου (ΔΝΤ, 2024). Επιπλέον, η διαδικασία διεύρυνσης του μπλοκ έχει εισέλθει σε μια νέα φάση επέκτασης. Πρόσφατα, χώρες του Νότιου Ημισφαιρίου όπως η Βολιβία, η Κούβα, η Ινδονησία και το Βιετνάμ έχουν συνδεθεί με τις BRICS, ενώ και η Κολομβία προσχώρησε στη Νέα Τράπεζα Ανάπτυξης του μπλοκ. Στον τομέα της διεθνούς διακυβέρνησης, η σημασία των χωρών του «Νότου» έχει γίνει όλο και πιο εμφανής. Με την αποκέντρωση της παγκόσμιας εξουσίας, αυτές οι χώρες έχουν σταδιακά ενισχύσει την επιρροή τους σε πολυμερείς οργανισμούς όπως τα Ηνωμένα Έθνη και ο Παγκόσμιος Οργανισμός

Εμπορίου. Σε απάντηση στους δασμούς των ΗΠΑ, οι χώρες BRICS ανταποκρίνονται με ήπια δύναμη και διπλωματία.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η αντίδραση των χωρών BRICS στη σύγκρουση μεταξύ Ιράν και Ισραήλ, με επικεφαλής τη Βραζιλία. Ενώ η κυβέρνηση Τραμπ αποφάσισε να συμμετάσχει μαζί με το Ισραήλ στη βομβιστική επίθεση εναντίον ιρανικών πυρηνικών εγκαταστάσεων, οι χώρες BRICS κάλεσαν ενεργά σε αποκλιμάκωση της έντασης και προέτρεψαν σε σεβασμό του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ) για την αποτροπή της αδικαιολόγητης χρήσης ένοπλης βίας. Στο πλαίσιο των BRICS, ο Πρόεδρος της Βραζιλίας, Λούλα, έχει επιδείξει σταθερά στρατηγική αυτονομία έναντι της Ουάσιγκτον. Στις αρχές της δεύτερης θητείας του, ο Τραμπ δήλωσε ότι θα επέβαλε δασμούς 100% σε οποιαδήποτε χώρα επιχειρούσε να αποδολαριοποιήσει το διεθνές εμπόριο, στοχεύοντας σαφώς τη Βραζιλία και τις άλλες χώρες των BRICS. Ο Λούλα εκμεταλλεύτηκε την ευκαιρία για να τονίσει ότι οποιοσδήποτε δασμός των ΗΠΑ θα αντιμετωπιζόταν με αμοιβαιότητα από τη Βραζιλία, προσθέτοντας ουσιαστική κριτική στην άρνηση του Τραμπ να αναγνωρίσει την κλιματική αλλαγή.

Οι αντιδράσεις του Λούλα στους δασμούς του Τραμπ υποδηλώνουν ότι η Βραζιλία αποδίδει στρατηγική προτεραιότητα στο πολυπολικό σχήμα, διαφοροποιώντας τη στάση της από το πλαίσιο των σχέσεών της με τις Ηνωμένες Πολιτείες. Αναμφισβήτητα, για πρώτη φορά στην εξωτερική πολιτική της Βραζιλίας, η Λατινική Αμερική και ο Παγκόσμιος Νότος, υπό το σχήμα των BRICS, έχουν καταστεί οι κύριοι φορείς της διεθνούς προβολής της Βραζιλίας. Μπορούμε με ασφάλεια να ισχυριστούμε ότι η ρητορική του Τραμπ έχει βοηθήσει και έχει ωθήσει τη Βραζιλία να προωθήσει τη συμμαχία των BRICS, αντί να ακολουθήσει τις απαιτήσεις του Λευκού Οίκου για αναδιαμόρφωση των σχέσεων ΗΠΑ-Βραζιλίας, όπως συνέβη με πολλές άλλες χώρες. Συγκριτικά, η Βραζιλία δεν ευθυγραμμίζεται με τις αμερικανικές πιέσεις για αύξηση των στρατιωτικών δαπανών, σε αντίθεση με αρκετά κράτη-μέλη του ΝΑΤΟ και ευρωπαϊκές χώρες που ανταποκρίθηκαν θετικά σε αντίστοιχες παροτρύνσεις. Οι Ηνωμένες Πολιτείες αξιοποιούν τη γεωπολιτική και οικονομική τους επιρροή για να ασκήσουν πίεση προς την Κίνα και να αναδιατάξουν τις ισορροπίες στη Λατινική Αμερική και την Καραϊβική (López Villafañe, 2018). Στο πλαίσιο αυτό, η Βραζιλία υιοθετεί διαφοροποιημένη στάση σε σχέση με τη γραμμή που ακολουθούν αρκετές χώρες του ΝΑΤΟ.

Η θεσμική στρατηγική της Βραζιλίας στο πολυπολικό περιβάλλον

Ως εκ περιτροπής προεδρεύουσα της G20 το 2024, η Βραζιλία ανέδειξε τον ρόλο της στους μηχανισμούς παγκόσμιας διακυβέρνησης μέσω της Συνόδου Κορυφής του Ρίο ντε Τζανέιρο. Η Σύνοδος, με θέμα «Οικοδομώντας έναν δίκαιο κόσμο και έναν

βιώσιμο πλανήτη», θα επικεντρώθηκε σε θέματα όπως «η παγκόσμια ανισότητα, η καταπολέμηση της πείνας και της φτώχειας, η βιώσιμη ανάπτυξη και οι μεταρρυθμίσεις στην παγκόσμια διακυβέρνηση» (Feibiao κ.ά., 2024), τα οποία αντανακλούν πλήρως δύο προτεραιότητες που πρότεινε η κυβέρνηση Λούλα. Πρώτον, την εξάλειψη της πείνας και της φτώχειας, μια θεμελιώδη πρόκληση που αντιμετωπίζουν συλλογικά οι χώρες του Νότου, και δεύτερον, τη δημιουργία μιας βιώσιμης οικονομίας που να προστατεύει το περιβάλλον και ταυτόχρονα να εξασφαλίζει το βιοτικό επίπεδο των τοπικών κοινοτήτων.

Κατά τη διάρκεια της προεδρίας της Βραζιλίας στην Ομάδα των 20 (G20), ένα άλλο βασικό θέμα της ατζέντας ήταν η προώθηση της δημοκρατικοποίησης της παγκόσμιας διακυβέρνησης. Οι προσπάθειες της Βραζιλίας στη σύνοδο κορυφής όχι μόνο ενσάρκωναν την ταυτότητά της ως εκπροσώπου του παγκόσμιου νότου, αλλά σηματοδότησαν επίσης μια σημαντική προσπάθεια αναζήτησης στρατηγικής ισορροπίας μέσα σε μια πολυπολική παγκόσμια τάξη. Κατά τη διάρκεια της συνόδου κορυφής, η Βραζιλία ανακοίνωσε την επίσημη έναρξη του μηχανισμού «Παγκόσμια Συμμαχία κατά της Πείνας και της Φτώχειας» και ξεκίνησε από κοινού την «Πρωτοβουλία για την Ανοιχτή Επιστημονική Διεθνή Συνεργασία» με την Κίνα, τη Νότια Αφρική και την Αφρικανική Ένωση.

Εκείνη την περίοδο της προεδρίας της, η Βραζιλία εστίασε στην καταπολέμηση της πείνας, της φτώχειας και της ανισότητας, στη βιώσιμη ανάπτυξη και στη μεταρρύθμιση της παγκόσμιας διακυβέρνησης, φιλοξενώντας πάνω από 100 επίσημες συναντήσεις σε σχεδόν 15 πόλεις σε ολόκληρη τη χώρα, συμπεριλαμβανομένων περισσότερων από 20 διασκέψεων σε υπουργικό επίπεδο. Από τη μία πλευρά, η Βραζιλία αντάλλαξε εμπειρίες με άλλες χώρες σχετικά με κοινωνικά προγράμματα και δημόσιες πολιτικές που αποσκοπούν στην εξάλειψη της πείνας και στη διασφάλιση της πρόσβασης σε κοινωνική βοήθεια για τους πληθυσμούς που πλήττονται περισσότερο από ζητήματα επισιτιστικής ασφάλειας. Από την άλλη, η Βραζιλία συνέχισε να διαδραματίζει ηγετικό ρόλο σε παγκόσμια περιβαλλοντικά ζητήματα. Αυτή η ατζέντα όχι μόνο καταδεικνύει την υποστήριξη της Βραζιλίας στα κοινά συμφέροντα των χωρών του «Νότου», αλλά και εξασφαλίζει μεγαλύτερη επιρροή και διαπραγματευτική δύναμη στις διεθνείς υποθέσεις.

Η σημερινή βραζιλιάνικη κυβέρνηση προβάλλει την αρχή της ευρύτερης εκπροσώπησης ως βασικό άξονα των προτάσεων μεταρρύθμισης του Συμβουλίου Ασφαλείας, υποστηρίζοντας ότι τα νέα μόνιμα ή μη μόνιμα μέλη δεν θα πρέπει να περιορίζονται στις παραδοσιακές στρατιωτικές δυνάμεις, αλλά να περιλαμβάνουν και χώρες με σημαντικό οικονομικό, γεωργικό και πολιτισμικό αποτύπωμα. Αυτή η έμφαση στην πολυδιάστατη εκπροσώπηση «διαμορφώνει μια διπλωματική αφήγηση που ευθυγραμμίζεται καλύτερα με τα εθνικά συμφέροντα εντός της παγκόσμιας κοινότητας, ιδίως του Παγκόσμιου Νότου» (Feibiao κ.ά., 2008, 2024). Αξίζει να σημειωθεί ότι η σύνοδος κορυφής της G20 πραγματοποιείται ετησίως σε χώρες του

Νότου για τρία συνεχόμενα έτη: η Ινδονησία φιλοξένησε τη 17η σύνοδο κορυφής το 2022, η Ινδία φιλοξένησε τη 18η σύνοδο κορυφής το 2023 και η Βραζιλία φιλοξένησε τη 19η σύνοδο κορυφής το 2024.

Ως αναδυόμενες οικονομίες της αγοράς και μέλη των BRICS με εμπειρία στη διακυβέρνηση, αυτές οι τρεις χώρες μπορούν να αντιμετωπίσουν προηγούμενες παραλείψεις της G20 σχετικά με κρίσιμα ζητήματα που αντιμετωπίζουν οι χώρες του νότιου ημισφαιρίου, όπως η πείνα, η φτώχεια και οι προκλήσεις της χρηματοδότησης για το κλίμα. Η συνεργασία με τον Παγκόσμιο Νότο θεωρείται κλειδί για την επίτευξη ισορροπίας μεταξύ του ρόλου μιας μεγάλης δύναμης και των παγκόσμιων υποχρεώσεών της. Η Βραζιλία θέτει ως κορυφαία στρατηγική προτεραιότητα την αναμόρφωση του συστήματος παγκόσμιας διακυβέρνησης, με στόχο την αύξηση της επιρροής των χωρών του παγκόσμιου νότου, συμπεριλαμβανομένης της ίδιας. Η χώρα επιδιώκει να καθιερωθεί ως μία κορυφαία παγκόσμια δύναμη. Γι' αυτόν τον σκοπό, θεωρεί την ενεργό συμμετοχή στις διεθνείς υποθέσεις και την προώθηση μεταρρυθμίσεων ως απαραίτητα μέσα, όχι μόνο για να ενισχύσει τη δική της διεθνή θέση, αλλά και για να διευρύνει την εκπροσώπηση και τις αναπτυξιακές προοπτικές του Παγκόσμιου Νότου στην παγκόσμια δομή διακυβέρνησης.

Θεωρία της πλαισίωσης στις ειδήσεις

Η παρούσα εργασία ενισχύεται από τη θεωρία της πλαισίωσης (framing) του Γκόφμαν η οποία υποστηρίζει ότι διάφορα Μέσα Ενημέρωσης, συμπεριλαμβανομένων των πλατφορμών μέσων κοινωνικής δικτύωσης, κατασκευάζουν γνωστικά και αφηγηματικά πλαίσια μέσω των οποίων παρουσιάζονται τα γεγονότα, επηρεάζοντας την αντίληψη και την κοινή γνώμη για ζητήματα δημοσίου ενδιαφέροντος. Στην παρούσα μελέτη, η θεωρία της πλαισίωσης (framing) αξιοποιείται ως εννοιολογικό εργαλείο ανάλυσης της γλωσσικής και αφηγηματικής κατασκευής διεθνών γεγονότων στον δημοσιογραφικό λόγο, ανεξαρτήτως της πλατφόρμας μέσω της οποίας διαχέονται τα ειδησεογραφικά περιεχόμενα. Η αναφορά στις πλατφόρμες μέσων κοινωνικής δικτύωσης γίνεται συμπληρωματικά και ερμηνευτικά, στο πλαίσιο της ευρύτερης συζήτησης για τη σύγχρονη κυκλοφορία ειδησεογραφικών πλαισίων, και δεν υποδηλώνει ότι η παρούσα έρευνα εστιάζει εμπειρικά στην ανάλυση περιεχομένου κοινωνικών δικτύων (Goffman, 1974). Ωστόσο, η έλευση των ψηφιακών μέσων έχει αλλάξει ριζικά αυτή τη δυναμική, εισάγοντας ένα συμμετοχικό, πολυκατευθυντικό επικοινωνιακό περιβάλλον στο οποίο χρήστες, αλγόριθμοι και διαμορφωτές γνώμης (influencers), συν-δημιουργούν αφηγήσεις (Cacciatore κ.ά., 2016). Η εποχή των ψηφιακών μέσων, που χαρακτηρίζεται από πλατφόρμες όπως το Twitter, το Facebook, το Instagram και το TikTok, καθώς και από τον πολλαπλασιασμό των διαδικτυακών ειδήσεων και των ιστολογίων, έχει διευρύνει το πεδίο εφαρμογής της θεωρίας του

πλαισίου ώστε να περιλαμβάνει νέους παράγοντες, τεχνολογίες και προκλήσεις, όπως η παραπληροφόρηση και η αλγοριθμική μεροληψία. Σε αντίθεση με τα παραδοσιακά Μέσα Ενημέρωσης, όπου τα πλαίσια είναι σχετικά σταθερά και ελέγχονται από έναν περιορισμένο αριθμό «φρουρών», τα ψηφιακά Μέσα Ενημέρωσης επιτρέπουν την ταχεία διάδοση και αμφισβήτηση των πλαισίων (Cacciatore κ.ά., 2016). Αυτή η αλλαγή έχει ωθήσει τους μελετητές να διερευνήσουν τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί η διαμόρφωση πλαισίων σε ένα πλαίσιο όπου το κοινό δεν είναι απλώς παθητικός αποδέκτης, αλλά και ενεργός συμμετέχων στη διαμόρφωση των πλαισίων.

Ωστόσο, στη σύγχρονη έρευνα των μέσων ενημέρωσης, η πλαισίωση μελετάται συχνά και ποσοτικά, εντασσόμενη στο ευρύτερο σχήμα της ανάλυσης περιεχομένου. Η ποσοτική ανάλυση βασίζεται στη μέτρηση της συχνότητας εμφάνισης προκαθορισμένων πλαισίων (frames) ή λέξεων-κλειδιών, προσφέροντας στατιστική εγκυρότητα και τη δυνατότητα γενίκευσης των συμπερασμάτων σε μεγάλα δείγματα δεδομένων. Όπως επισημαίνεται, (Guenther, κ.ά., 2023), ενώ η ποσοτική μέθοδος προσφέρει αντικειμενικότητα και δυνατότητα σύγκρισης μεταξύ διαφορετικών μέσων, η ποιοτική ανάλυση παραμένει αναντικατάστατη για την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο η γλώσσα πλέκει το δίχτυ της πειθούς. Στην παρούσα εργασία, η έμφαση στη γλώσσα ως μέσο κατασκευής γνωστικών αφηγήσεων απαιτεί μια προσέγγιση που να αναγνωρίζει ότι η πλαισίωση δεν είναι απλώς μια στατιστική επανάληψη θεμάτων, αλλά μια στρατηγική διαδικασία νοηματοδότησης της διεθνούς πραγματικότητας (Baden κ.ά., 2025).

Πιο συγκεκριμένα, στο πλαίσιο της Συνόδου Κορυφής BRICS της Νότιας Αφρικής το 2023, η θεωρία της πλαισίωσης γίνεται ένα κρίσιμο εργαλείο για την κατανόηση της κατασκευής γνωστικών αφηγήσεων γύρω από το γεγονός και τα κύρια ζητήματα του διαλόγου. Ο Μακάνανις (Makananise, 2025) υποστήριξε περαιτέρω ότι η πλαισίωση περιγράφει την πρακτική της σκέψης για ειδησεογραφικά στοιχεία και περιεχόμενο ιστοριών μέσα σε ένα οικείο πλαίσιο. Αυτά τα πλαίσια λειτουργούν ως αφαιρέσεις που δομούν και οργανώνουν το νόημα του μηνύματος και την κατανόηση μεταξύ των ακροατηρίων. Επισημαίνεται ότι η πιο κοινή εφαρμογή των πλαισίων είναι στον τρόπο με τον οποίο τα Μέσα Ενημέρωσης κατασκευάζουν και πλαισιώνουν τις πληροφορίες που μεταδίδουν. Η θεωρία της πλαισίωσης εξηγεί ότι τα Μέσα Ενημέρωσης δημιουργούν αυτά τα πλαίσια εισάγοντας ειδησεογραφικά στοιχεία με προκαθορισμένη και στενή πλαισίωση (Makananise, 2025).

Επιπλέον, η επιλογή της ανάλυσης πλαισίωσης κρίνεται μεθοδολογικά κατάλληλη για την παρούσα μελέτη, δεδομένου ότι η θεωρία της παίζει καθοριστικό ρόλο στο να πειστούν τα ακροατήρια σχετικά με τα αποτελέσματα και τη σημασία συγκεκριμένων γεγονότων. Για παράδειγμα, οι συζητήσεις για την οικονομία και την κλιματική αλλαγή μπορεί να πλαισιώνονται ως κρίσιμες ευκαιρίες για ανάπτυξη και συνεργασία, ή αντιστρόφως, να τονίζουν πιθανές συγκρούσεις και ανισότητες μεταξύ των εθνών BRICS.

Στην περίπτωση της Συνόδου Κορυφής BRICS της Νότιας Αφρικής το 2023, ο Μακάνανις (2025), αναδεικνύει τέλος τον ρόλο της γλωσσικής επιλογής στην πλαισίωση των διεθνών γεγονότων, δείχνοντας πώς τα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης μπορούν να αναδείξουν συγκεκριμένες πτυχές της συνόδου μέσα από τη χρήση αυτόχθονων γλωσσών. Η μελέτη υπογραμμίζει ότι η γλώσσα δεν λειτουργεί απλώς ως ουδέτερο μέσο μετάδοσης πληροφορίας, αλλά ως μηχανισμός διαμόρφωσης ερμηνευτικών πλαισίων που επηρεάζουν την αντίληψη του κοινού για τα ζητήματα που τέθηκαν στη Σύνοδο. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στον τρόπο με τον οποίο αναδεικνύονται ορισμένες συμφωνίες, διαφωνίες ή διπλωματικές ανταλλαγές, συμβάλλοντας στη διαμόρφωση μιας αφρικανικής και λιγότερο δυτικοκεντρικής οπτικής. Η προσέγγιση αυτή επιτρέπει την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο οι ψηφιακές πλατφόρμες και τα τοπικά γλωσσικά περιβάλλοντα επηρεάζουν τον δημόσιο διάλογο και τη συγκρότηση της διεθνούς αντίληψης στην ψηφιακή εποχή.

Μεθοδολογία

Ως ερευνητική μεθοδολογία, η ανάλυση περιεχομένου εδραιώθηκε ως βασικό εργαλείο έρευνας στα Μέσα Ενημέρωσης τη δεκαετία του 1950. Ξεκινώντας με ένα απλό παράδειγμα επικοινωνίας αποστολέα-μηνύματος-δέκτη, οι ερευνητές επικεντρώθηκαν στην εξαγωγή συμπερασμάτων από την ποσοτική ανάλυση επαναλαμβανόμενων, διακριτών στοιχείων του περιεχομένου του κειμένου. Έκτοτε, η ανάλυση περιεχομένου έχει χρησιμοποιηθεί από ακαδημαϊκούς σε ένα ευρύ φάσμα πεδίων, όπως η ανθρωπολογία, η διοίκηση, η πολιτική επιστήμη, η ψυχολογία και η κοινωνιολογία, καθώς και η Βιβλιοθηκονομία και Επιστήμη της Πληροφόρησης (Krippendorff, 2018).

Η άνοδος των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, όπως τα ιστολόγια και τα κοινωνικά δίκτυα, έχει αυξήσει το ενδιαφέρον για την ανάλυση συναισθημάτων. Με την αύξηση των κριτικών, των αξιολογήσεων, των συστάσεων και άλλων μορφών διαδικτυακής έκφρασης, η διαδικτυακή γνώμη έχει μετατραπεί σε ένα είδος εικονικού νομίσματος για τις επιχειρήσεις που επιδιώκουν να πουλήσουν τα προϊόντα τους, να εντοπίσουν νέες ευκαιρίες και να διαχειριστούν τη φήμη τους. Καθώς οι επιχειρήσεις επιδιώκουν να αυτοματοποιήσουν τη διαδικασία του φιλτραρίσματος του «θορύβου», της κατανόησης των συζητήσεων, του εντοπισμού του σχετικού περιεχομένου και της κατάλληλης αξιοποίησής του, πολλές στρέφονται πλέον προς τον τομέα της ανάλυσης συναισθημάτων. Αν το Web 2.0 αφορούσε αποκλειστικά τη δημοκρατικοποίηση της δημοσίευσης, τότε το επόμενο στάδιο του διαδικτύου μπορεί κάλλιστα να βασίζεται στη δημοκρατικοποίηση της εξόρυξης δεδομένων από όλο το περιεχόμενο που δημοσιεύεται. Ένα βήμα προς την επίτευξη αυτού του στόχου έχει ήδη γίνει στον τομέα της έρευνας, όπου αρκετές ερευνητικές ομάδες σε πα-

νεπιστήμια σε όλο τον κόσμο επικεντρώνονται επί του παρόντος στην κατανόηση της δυναμικής του συναισθήματος στις ηλεκτρονικές κοινότητες μέσω της ανάλυσης συναισθημάτων. Ωστόσο, πέρα από αυτό, η παρακολούθηση του συναισθήματος στα δημοφιλή κοινωνικά δίκτυα και τα blogs αποτελεί από καιρό ανάγκη της εποχής μας. Με τη διαθεσιμότητα των ιστολογίων και των αναρτήσεων μέσω των κοινωνικών δικτύων, είναι πλέον δυνατό να αυτοματοποιηθούν ορισμένες πτυχές αυτής της διαδικασίας. Μπορεί να αναπτυχθεί ένα σύστημα που θα χρησιμοποιεί τεχνική ενεργητικής μηχανικής μάθησης για την παρακολούθηση του συναισθήματος σε ιστολόγια και αναρτήσεις από δημοφιλείς ιστότοπους κοινωνικής δικτύωσης. Το προτεινόμενο σύστημα έχει δύο καινοτόμες πτυχές. Πρώτον, δημιουργεί μια συγκεντρωτική ροή αναρτήσεων που περιέχει ένα ποικίλο σύνολο μηνυμάτων σχετικών με το συγκεκριμένο θέμα. Αυτό επιτρέπει στους χρήστες να διαβάζουν τις αναρτήσεις/τα ιστολόγια από τους προτιμώμενες πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης και να επισημαίνουν αυτές τις αναρτήσεις/ιστολόγια ως «θετικές» ή «αρνητικές» μέσω ενσωματωμένων συνδέσμων. Δεύτερον, τα αποτελέσματα αυτής της διαδικασίας χειροκίνητης επισημάνσεως χρησιμοποιούνται για την εκπαίδευση ενός εποπτευόμενου μαθητή που επισημαίνει ένα πολύ μεγαλύτερο σύνολο ιστολογίων/αναρτήσεων. Οι τάσεις επισημάνσεως και ταξινόμησης μπορούν στη συνέχεια να παρακολουθούνται διαδικτυακά. Το κύριο κίνητρο για την εφαρμογή τεχνικών μηχανικής μάθησης σε αυτό το πλαίσιο είναι η μείωση του κόπου επισημείωσης που απαιτείται για την εκπαίδευση του συστήματος. Οι επισημειωτές μπορούν να κληθούν να επισημάνουν μόνο περίπου δέκα ιστολόγια/αναρτήσεις την ημέρα, ενώ τα υπόλοιπα άρθρα ταξινομούνται χρησιμοποιώντας ένα σύστημα εποπτευόμενης μάθησης που έχει εκπαιδευτεί σε ένα μικρότερο σύνολο άρθρων που επισημαίνονται χειροκίνητα. Μια σειρά τεχνικών μηχανικής μάθησης μπορεί να χρησιμοποιηθεί στο σύστημα. Η Επεξεργασία Φυσικής Γλώσσας (NLP) μπορεί να αξιοποιηθεί σε οποιαδήποτε κατάσταση που περιλαμβάνει κείμενο. Επιπρόσθετα, εφαρμόζεται Ανάλυση Συναισθήματος (Sentiment Analysis), χρησιμοποιώντας τεχνικές επεξεργασίας φυσικής γλώσσας (NLP), για την ποσοτικοποίηση του κυρίαρχου τόνου των δημοσιευμάτων (θετικά, αρνητικά ή ουδέτερα).Η NLP περιλαμβάνει μια σειρά βημάτων που καθιστούν το κείμενο κατανοητό (ή υπολογίσιμο). Ένα κρίσιμο βήμα, η λεξική ανάλυση, είναι η διαδικασία μετατροπής μιας ακολουθίας χαρακτήρων σε ένα σύνολο λέξεων-κλειδιών. Τα επόμενα βήματα αξιοποιούν αυτές τις λέξεις-κλειδιά για την εξαγωγή οντοτήτων (άτομα, τόποι, πράγματα), την αναγνώριση εννοιών και την επισημείωση εγγράφων με αυτές και άλλες πληροφορίες. Από τα ιστολόγια, μια διαδικασία επιλογής ερωτημάτων επιλέγει ένα ποικίλο σύνολο για χειροκίνητη επισημείωση (Du κ.ά.,2024).

Η συνδυαστική χρήση της ανάλυσης περιεχομένου με πρόσθετα δεδομένα

Στη βασική της μορφή, η ανάλυση περιεχομένου μπορεί να είναι απλώς περιγραφική ως προς το περιεχόμενο του μηνύματος. Ωστόσο, το πεδίο εφαρμογής της μπορεί να διευρυνθεί παραγωγικά συνδυάζοντας τα δεδομένα της ανάλυσης περιεχομένου με στοιχεία σχετικά με την πηγή του μηνύματος ή/και δεδομένα σχετικά με τον αποδέκτη του μηνύματος. Ονομάζεται «ολοκληρωμένη» προσέγγιση της ανάλυσης περιεχομένου, αυτή η αντιπαραβολή των δεδομένων της ανάλυσης περιεχομένου με πρόσθετα δεδομένα και προσφέρει ένα μέσο για τον προσδιορισμό σχέσεων που μπορούν να βοηθήσουν στην αναγνώριση των προδρόμων της δημιουργίας μηνυμάτων, όπως παράγοντες πηγής και τα αποτελέσματα της λήψης συγκεκριμένων μηνυμάτων. Τα δεδομένα της ανάλυσης περιεχομένου έχουν συγκριθεί με δεδομένα πηγής, όπως ο τύπος ιδιοκτησίας οργανωτικών πηγών (π.χ. εφημερίδες), οι πολιτικές κατευθύνσεις ομάδων πηγών ή τα δημογραφικά, κοινωνικά και ψυχογραφικά χαρακτηριστικά μεμονωμένων πηγών. Εναλλακτικά, τα δεδομένα από αναλύσεις περιεχομένου έχουν συγκριθεί με δεδομένα παραληπτών, όπως ατομικά αποτελέσματα αντίληψης και απόψεις ή συγκεντρωτικοί δείκτες κοινής γνώμης (Neuendorf & Kumar, 2015).

Η, δε ανάλυση, συναισθήματος είναι βασικά μια τεχνική επεξεργασίας φυσικής γλώσσας που βοηθά στην ποσοτικοποίηση μιας γνώμης που έχει εκφραστεί σε tweets (Carpenter & Way, 2012). Η ανάλυση συναισθήματος είναι μια γενική μέθοδος με τη βοήθεια της οποίας μπορεί κανείς εύκολα να εξάγει την πολικότητα και την υποκειμενικότητα από τη δύναμη των λέξεων και των φράσεων και την πολικότητα του κειμένου (Taboada κ.ά., 2011).

Στην ανάλυση συναισθήματος στους ενημερωτικούς ιστότοπους συγκεντρώσαμε και κατηγοριοποιήσαμε τις ειδήσεις σε θετικές, αρνητικές και ουδέτερες. Ο τομέας της έρευνας τεχνητής νοημοσύνης είναι η επεξεργασία φυσικής γλώσσας (Natural Language Processing) που συμπληρώνει ως πεδίο αξιοποίησης και συνεργασίας διαφόρων άλλων συμβατικών εδαφών τεχνητής νοημοσύνης (Gelbukh, 2005). Από την άλλη, ο Νευρογλωσσικός Προγραμματισμός περιλαμβάνει διάφορες περιοχές όπως η ανάλυση συναισθήματος, η ταξινόμηση κειμένου, η μηχανική μετάφραση, η αναγνώριση ομιλίας. Αυτός ο τομέας της υπολογιστικής γλωσσολογίας αποσκοπεί στον εντοπισμό και την ταξινόμηση της υποκειμενικής γλώσσας, που ορίζεται ως η «γλώσσα που χρησιμοποιείται για την έκφραση ιδιωτικών καταστάσεων στην στο πλαίσιο ενός κειμένου ή μιας συνομιλίας» (Wiebe κ.ά., 2004).

Οι παραπάνω προσεγγίσεις παρουσιάζονται ενδεικτικά, με στόχο τη χαρτογράφηση του μεθοδολογικού πεδίου της ανάλυσης συναισθήματος στο πλαίσιο της επεξεργασίας φυσικής γλώσσας. Η παρούσα έρευνα δεν αναπτύσσει ούτε εκπαιδεύει πρωτογενή μοντέλα μηχανικής μάθησης, αλλά αξιοποιεί τριμερή ταξινόμηση

συναισθήματος (θετικό–αρνητικό–ουδέτερο) μέσω εξειδικευμένης πλατφόρμας ανάλυσης ειδησεογραφικού περιεχομένου.

Έτσι, η έρευνα εστιάζει στην ανάλυση περιεχομένου δημοσιεύσεων από ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα των κορυφαίων ελληνικών ενημερωτικών ιστοτόπων που δημοσιεύουν πρωτότυπες διεθνείς αναλύσεις, με στόχο την κατανόηση του πλαισίου και της οπτικής γωνίας που υιοθετούν. Η συλλογή δεδομένων περιλαμβάνει άρθρα και σχόλια τη χρονική περίοδο 01.06 έως 31.08 του 2025 που καλύπτει την 17η Σύνοδο Κορυφής του Ιουλίου 2025, ενώ το πλήθος των μονάδων ανάλυσης που εξετάστηκε τη συγκεκριμένη περίοδο ήταν 222 άρθρα από ελληνικούς ειδησεογραφικούς ιστοτόπους.

Η επιλογή ελληνικών ειδησεογραφικών ιστοτόπων, συγκεκριμένα οι skai.gr, capital.gr, kathimerini.gr, naftemporiki.gr, huffingtonpost.gr, in.gr, protothema.gr, liberal.gr, news247.gr, efsyn.gr, και newsbomb.gr, βασίζεται στην ανάγκη για τη δημιουργία ενός πολυδιάστατου και αντιπροσωπευτικού δείγματος του ελληνικού ψηφιακού ειδησεογραφικού τοπίου (Dearing & Rogers, 1996). Σκοπός της είναι η διασφάλιση της πολυφωνίας και της κάλυψης ενός ευρέος ιδεολογικού φάσματος (Curran & Seaton, 2018), η οποία είναι θεμελιώδης για την κατανόηση της σύνθετης δημόσιας σφαίρας. Συμπεριλαμβάνονται πηγές που αντιπροσωπεύουν τον παραδοσιακό Τύπο με μακρά ιστορία (Kathimerini, Naftemporiki), προσφέροντας εγκυρότητα και βάθος ανάλυσης, μαζί με αμιγώς ψηφιακές πλατφόρμες (Newsbomb, News247) που κυριαρχούν στην ταχεία ενημέρωση και την ατζέντα του διαδικτύου. Η συμπερίληψη οικονομικών εξειδικευμένων μέσων (Capital.gr, Naftemporiki.gr) είναι κρίσιμη για την ολοκληρωμένη κάλυψη των οικονομικών εξελίξεων και των αγορών (Curran & Seaton, 2018), ενώ η ιδεολογική διαστρωμάτωση καλύπτει από την κεντροδεξιά/λαϊκή δεξιά (Protothema, Skai, Liberal) έως την κεντροαριστερά/φιλελεύθερη (In, Huffington Post, News247) και την εναλλακτική/αριστερή δημοσιογραφία (Efsyn), κάτι που αποτελεί απαραίτητο στοιχείο για την αποφυγή της μεροληψίας και την αντικειμενικότερη παρουσίαση των γεγονότων.

Παρουσίαση αποτελεσμάτων

Γενικά, η συλλογή δεδομένων από τον παγκόσμιο ιστό είναι η συστηματική διαδικασία απόκτησης και συνδυασμού σημαντικών δεδομένων. Η εφαρμογή της εξαγωγής μαζικών δεδομένων γίνεται, διότι μιμείται την πλοήγηση στον ιστό με τον ίδιο τρόπο που αλληλοεπιδρά ο άνθρωπος (Upadhyay κ.ά., 2017) Ο τελικός στόχος του αυτοματοποιημένου επαγγελματικού εργαλείου αυτοματοποιημένης διαδικασίας εξαγωγής δεδομένων από το διαδίκτυο είναι να παραδώσει τα δεδομένα που συλλέχθηκαν με οργανωμένο τρόπο που είναι κατάλληλος για πρόσθετη εξέταση.

Η συγκεκριμένη πλατφόρμα, η οποία έχει αναπτυχθεί από την εταιρεία Innews

και η οποία παραχωρήθηκε στους ερευνητές δωρεάν για ακαδημαϊκή χρήση, είναι μία ενιαία πλατφόρμα, μέσω της οποίας είναι εφικτή η άμεση αποδελτίωση, παρακολούθηση, συλλογή, αναζήτηση, κατηγοριοποίηση, ανάλυση και επεξεργασία δεδομένων.

Για τον χειρισμό χρησιμοποιήθηκαν διάφορες τεχνικές οπτικοποίησης, όπως: οπτικές συνοπτικές αναφορές, ανάλυση συστάδων και κυκλική συσχέτιση χάρτη για να διευκολυνθεί η οπτική ανάλυση των ανατροφοδοτήσεων των πελατών σε επίπεδο χαρακτηριστικών (Leskovec, Backstrom, & Kleinberg, 2009).

Η απεικόνιση των BRICS στα ελληνικά ΜΜΕ: συναίσθημα

Η απεικόνιση του συνασπισμού των BRICS (Βραζιλία, Ρωσία, Ινδία, Κίνα, Νότια Αφρική) στα ελληνικά Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης(Γράφημα 1) αναδεικνύει μια σύνθετη δυναμική ως προς τη συναισθηματική στάση της κάλυψης, σε συνάρτηση με τον ολοένα και πιο κρίσιμο ρόλο του σχήματος στην παγκόσμια σκηνή.

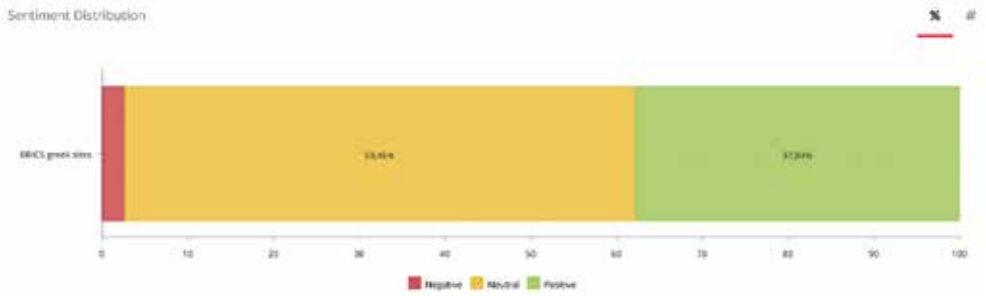

Γράφημα 1. Διασπορά συναισθήματος των επιλεχθέντων ελληνικών ΜΜΕ για την απεικόνιση των BRICS

Η ανάλυση των δεδομένων δείχνει ότι η επικρατούσα κατηγορία συναισθήματος στην κάλυψη των BRICS είναι η ουδέτερη, γεγονός που υποδηλώνει έναν κυρίως περιγραφικό και αναλυτικό τόνο. Τα δημοσιεύματα τείνουν να παρουσιάζουν τις εξελίξεις χωρίς έντονη συναισθηματική φόρτιση ή ρητορική πόλωση, εστιάζοντας στις πολιτικές, οικονομικές και στρατηγικές διαστάσεις του συνασπισμού.

Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί ότι ένα σημαντικό ποσοστό της κάλυψης (37,84%) καταγράφεται ως θετικό, στοιχείο που δείχνει ότι η αναπαράσταση των BRICS δεν περιορίζεται αποκλειστικά σε ουδέτερη στάση, αλλά περιλαμβάνει και αναφορές που αναγνωρίζουν τη θεσμική βαρύτητα, τη γεωοικονομική δυναμική ή τις αναπτυξιακές προοπτικές του σχήματος. Η αρνητική συναισθηματική απόδοση εμφανίζεται συγκριτικά περιορισμένη.

Η υπεροχή της ουδέτερης κατηγορίας μπορεί να ερμηνευθεί ως προσπάθεια δι-

ατήρησης δημοσιογραφικής αποστασιοποίησης απέναντι σε έναν οργανισμό που, ενώ αντιπροσωπεύει σημαντικό μέρος της παγκόσμιας οικονομίας και πληθυσμού, συχνά προσεγγίζεται ως γεωπολιτικό αντίβαρο στη δυτική ηγεμονία, γεγονός που καθιστά την κάλυψή του ευαίσθητη (Yang κ.ά., 2025). Η παρατηρούμενη συναισθηματική ουδετερότητα αφορά την πολικότητα του λόγου και δεν αναιρεί τη δυνατότητα ύπαρξης πλαισιακών ή ιδεολογικών διαφοροποιήσεων στην παρουσίαση των γεγονότων.

Κορυφαίοι παραπέμποντες και ιδεολογική κατεύθυνση

Οι κορυφαίοι παραπέμποντες (top referrers) που κάλυψαν το θέμα ήταν συγκεκριμένα οι ιστότοποι: liberal.gr, capital.gr και in.gr. Η παρουσία του capital.gr, ενός κατεξοχήν οικονομικού ειδησεογραφικού μέσου, υπογραμμίζει τη σημασία που αποδίδεται στη γεωοικονομική διάσταση των BRICS, ειδικά σε σχέση με την παγκόσμια χρηματοπιστωτική αρχιτεκτονική (όπως η New Development Bank) και τις συζητήσεις για την αποδολαριοποίηση (Arnold, 2025).

Το liberal.gr και το in.gr, ως μεγάλοι ιστότοποι γενικής ενημέρωσης, φέρνουν το θέμα στην ευρύτερη πολιτική και κοινωνική ατζέντα. Δεδομένου του ιδεολογικού προσανατολισμού τους, η κυριαρχία αυτών των πηγών στην κάλυψη των BRICS καταδεικνύει ότι η θεματολογία φιλτράρεται πρωτίστως μέσω ενός πλαισίου που έχει ισχυρές συνδέσεις με την οικονομική και πολιτική ειδησεογραφία.

Έτσι, το ουδέτερο συναίσθημα 59,46% που ήταν και η πλειονότητα των 132 από των 222 άρθρων που αναλύθηκαν υποδηλώνει ότι το περιεχόμενο ήταν περισσότερο τεκμηριωμένο, αντικειμενικό ή χωρίς έντονες συναισθηματικές αποχρώσεις. Συχνά, το ουδέτερο συναίσθημα αγνοείται στην ανάλυση συναισθήματος, με τους ερευνητές να υποθέτουν ότι τα ουδέτερα κείμενα είναι λιγότερο κατατοπιστικά ή βρίσκονται κοντά στα όρια ενός δυαδικού ταξινομητή θετικού/αρνητικού περιεχομένου. Ωστόσο, μελέτες έχουν δείξει ότι το ουδέτερο συναίσθημα είναι σημαντικό να ανιχνεύεται και μπορεί στην πραγματικότητα να βελτιώσει τη συνολική ακρίβεια ταξινόμησης όταν χρησιμοποιείται ένα μοντέλο 3 κατηγοριών (θετικό/αρνητικό/ουδέτερο) (Rosenfeld & Richardson, 2019).

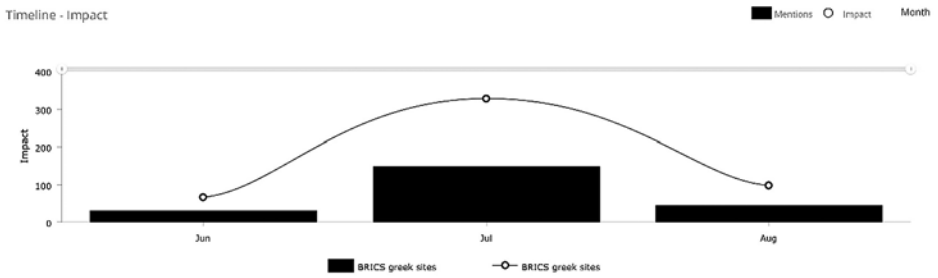

Γράφημα 2. Χρονολόγιο – Αντίκτυπος για την απεικόνιση την 17ης Συνόδου Κορυφής

Η ανάλυση της 17ης Συνόδου Κορυφής των BRICS μέσα από το πρίσμα των ελληνικών ψηφιακών ΜΜΕ αναδεικνύει μια συναρπαστική σύγκλιση μεταξύ γεωπολιτικής πραγματικότητας και ειδησεογραφικής κατασκευής. Το Γράφημα 2 δεν αποτελεί απλώς μια στατιστική απεικόνιση, αλλά τον «σεισμογράφο» μιας παγκόσμιας μετατόπισης ισχύος που κορυφώθηκε τον Ιούλιο του 2025.Το γράφημα αποκαλύπτει μια εντυπωσιακή ποσοτική κορύφωση κατά τον μήνα Ιούλιο 2025, η οποία συμπίπτει απόλυτα με τη διεξαγωγή της 17ης Συνόδου Κορυφής στο Ρίο ντε Τζανέιρο. Η εξέλιξη αυτή επιβεβαιώνει τη θεωρία του καθορισμού της ημερήσιας διάταξης, σύμφωνα με την οποία τα ΜΜΕ επιλέγουν ποια γεγονότα θα προβάλουν σε περίοπτη θέση, επηρεάζοντας τη σημασία που τους αποδίδει το κοινό. Ο Ιούλιος δεν αποτέλεσε απλώς μια περίοδο αυξημένης ειδησεογραφίας, αλλά το χρονικό σημείο όπου ο «αντίκτυπος» (Impact) υπερέβη τον αριθμό των αναφορών, υποδηλώνοντας ότι οι πληροφορίες που διακινήθηκαν είχαν υψηλή διεισδυτικότητα και εγκυρότητα στην ελληνική δημόσια σφαίρα.

Συμπεράσματα

Πριν την ερμηνεία των ευρημάτων, κρίνεται αναγκαίο να διευκρινιστεί ότι η κυριαρχία ουδέτερου συναισθηματικού τόνου που προέκυψε από την ανάλυση συναισθήματος αφορά αποκλειστικά τη συναισθηματική πολικότητα του δημοσιογραφικού λόγου. Η ουδετερότητα αυτή δεν ταυτίζεται με ιδεολογική ουδετερότητα ούτε με απουσία πλαισιακής ή αφηγηματικής τοποθέτησης. Αντιθέτως, συναισθηματικά ουδέτερες ειδήσεις και αναλύσεις μπορούν να εντάσσονται σε σαφή γεωπολιτικά και ιδεολογικά πλαίσια, τα οποία αναδεικνύονται στο επίπεδο της ερμηνευτικής ανάλυσης που ακολουθεί.

Η ανάλυση της απεικόνισης των BRICS στα ελληνικά ΜΜΕ υποδηλώνει μια επαναλαμβανόμενη δυτικοκεντρική προσέγγιση, η οποία εντάσσει τη δράση του σχήματος σε ένα πλαίσιο γεωπολιτικής απειλής έναντι της υφιστάμενης διεθνούς τάξης.

Η ελληνική δημοσιογραφική κάλυψη, όπως ερευνήσαμε, εστιάζει κατά κύριο λόγο στην ανάδειξη των εσωτερικών αντιφάσεων και της έλλειψης ιδεολογικής ομοιογένειας μεταξύ των μελών, όπως η δομική αντιπαλότητα Κίνας-Ινδίας, παρουσιάζοντας το σχήμα περισσότερο ως μια ευκαιριακή σύμπραξη συμφερόντων παρά ως έναν συνεκτικό θεσμικό πόλο. Η τάση αυτή ενισχύεται από την παραδοσιακή ταύτιση της Ελλάδας με το ευρωατλαντικό πλαίσιο αξιών, γεγονός που οδηγεί τα εγχώρια Μέσα να αντιμετωπίζουν με σκεπτικισμό την ανάδυση ενός πολυπολικού μοντέλου που βασίζεται στην κρατική κυριαρχία και τη μη επέμβαση. Οι ελληνικές αναλύσεις υπογραμμίζουν ότι, ενώ οι οικονομικές πρωτοβουλίες των BRICS, όπως η Νέα Αναπτυξιακή Τράπεζα, αναγνωρίζονται ως υπολογίσιμα μεγέθη, η πολιτική τους νομιμοποίηση αμφισβητείται συστηματικά, καθώς θεωρείται ότι υπονομεύει τους κανόνες της φιλελεύθερης δημοκρατίας. Η παρατηρούμενη «αμηχανία» στην κάλυψη ενδέχεται να αντανακλά τις αντιφάσεις που προκύπτουν από τη γεωπολιτική τοποθέτηση της Ελλάδας μεταξύ πολυπολικών αναδιατάξεων και της σταθερής της προσήλωσης στις δυτικές συμμαχίες. Η εικόνα αυτή προσλαμβάνει δραματικές διαστάσεις μέσω της κάλυψης των σύγχρονων πολεμικών συγκρούσεων στην Ουκρανία και τη Γάζα, οι οποίες λειτουργούν ως καταλύτες για την ανάδειξη του χάσματος μεταξύ των BRICS και της Δύσης.

Στην περίπτωση του πολέμου στην Ουκρανία, τα ελληνικά ΜΜΕ προβάλλουν τη στάση της Ρωσίας και την «ουδέτερη» στάση της Κίνας και της Ινδίας ως απόδειξη ενός αναθεωρητισμού που απειλεί την παγκόσμια ασφάλεια, ταυτίζοντας συχνά τους BRICS με μια προσπάθεια παράκαμψης των διεθνών κυρώσεων. Ταυτόχρονα, η σύγκρουση στη Γάζα χρησιμοποιείται από τα Μέσα για να καταδείξει τη στρατηγική διείσδυση των BRICS στον Παγκόσμιο Νότο, καθώς η ρητορική των χωρών αυτών για την προστασία των παλαιστινιακών δικαιωμάτων έρχεται σε ευθεία αντίθεση με τη στήριξη του Ισραήλ από τις ΗΠΑ και την ΕΕ.

Τα ελληνικά ΜΜΕ αναδεικνύουν πώς οι BRICS εκμεταλλεύονται την κρίση στη Μέση Ανατολή για να αμφισβητήσουν το ηθικό κύρος της Δύσης, κατηγορώντας την για «δύο μέτρα και δύο σταθμά». Συμπερασματικά, η απεικόνιση των BRICS στην Ελλάδα δεν αφορά πλέον μόνο την οικονομία, αλλά μετατρέπεται σε μια αφήγηση για μια νέα ιδεολογική μεθόριο. Οι συγκρούσεις σε Ουκρανία και Γάζα παρουσιάζονται ως τα πεδία όπου κρίνεται η αποτελεσματικότητα του σχήματος να προσφέρει ένα εναλλακτικό μοντέλο ασφάλειας, με τα ελληνικά Μέσα να παραμένουν επιφυλακτικά, προειδοποιώντας για έναν κόσμο αυξανόμενης πόλωσης όπου η Ελλάδα καλείται να διατηρήσει τις ισορροπίες της σε ένα περιβάλλον έντονου κατακερματισμού και στρατηγικής αβεβαιότητας.

Βιβλιογραφία

Arnold, T. D. (2025). De-dollarization and global sovereignty: BRICS' quest for a new financial paradigm. *Human Geography, 18*(1), 78–83. https://doi.org/10.1177/19427786241266896

Arowolo, O. (2017). *An exposition on framing theory* [Unpublished manuscript]. Lagos State University.

Bomfim, I. (2016). Between a new architecture and the reaffirming of hegemonic power structures: Veja's portal coverage of the establishment of BRICS (2005–2010). *Brazilian Journalism Research, 12*(1), 98–117.

Breck, E., Choi, Y., & Cardie, C. (2007). Identifying expressions of opinion in context. In *Proceedings of the 20th International Joint Conference on Artificial Intelligence (IJCAI)*.

Baden, C., Kligler-Vilenchik, N., Springer, N., Jungblut, M., Zelenkauskaite, A., Balčytienė, A., ... & Bączkowska, A. (2025). *Public opinion negotiations in a digital media ecosystem: A conceptual framework. International Journal of Public Opinion Research, 37(3), edaf049*.

Carpenter, T., & Way, T. (2012). Tracking sentiment analysis through Twitter. In *Proceedings of the International Conference on Information and Knowledge Engineering (IKE)* (p. 1). World Congress in Computer Science, Computer Engineering and Applied Computing (WorldComp).

Cataldi, M., Di Caro, L., & Schifanella, C. (2010, July). Emerging topic detection on Twitter based on temporal and social terms evaluation. In *Proceedings of the 10th International Workshop on Multimedia Data Mining* (pp. 1–10).

Curran, J., & Seaton, J. (2018). *Power without responsibility: Press, broadcasting and the internet in Britain* (8th ed.). Routledge.

de Albuquerque, A. (2016). Voters against public opinion: Press and democracy in Brazil and South Africa. *International Journal of Communication, 10*, 3042–3061.

de Albuquerque, A., & Lycarião, D. (2018). Winds of change? BRICS as a perspective in international media research. *International Journal of Communication, 12*, 2873–2892.

Dearing, J. W., & Rogers, E. M. (1996). *Agenda-setting*. Sage.

Du, J., Wang, Y., Zhao, W., Deng, Z., Liu, S., Lou, R., ... & Yin, W. (2024, November). *LLMs assist NLP researchers: Critique paper (meta-) reviewing. In Proceedings of the 2024 conference on empirical methods in natural language processing* (pp. 5081-5099).

Entman, R. M. (1993). Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication, 43*(4), 51–58. https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1993.tb01304.x

Efron, M. (2010, July). Hashtag retrieval in a microblogging environment. In *Proceedings of the 33rd International ACM SIGIR Conference on Research and Development in Information Retrieval* (pp. 787–788).

Fairclough, N., & Wodak, R. (1997). Critical discourse analysis. In T. A. van Dijk (Ed.), *Discourse studies: A multidisciplinary introduction* (Vol. 2, pp. 258–284). Sage.

Foucault, M. (1972). The discourse on language. In *The archaeology of knowledge and the discourse on language* (A. M. Sheridan Smith, Trans., pp. 215–237). Pantheon Books.

Gelbukh, A. (Ed.). (2005). *Computational linguistics and intelligent text processing: 6th International Conference, CICLing 2005, Mexico City, Mexico, February 13–19, 2005, proceedings* (Lecture Notes in Computer Science, Vol. 3406). Springer.

Guenther, L., Meyer, H., Kleinen-von Königslöw, K., & Brüggemann, M. (2023). A Distant Threat? The Framing of Climate Futures Across Four Countries. *Environmental Communication*, *17*(7), 775–793. https://doi.org/10.1080/17524032.2023.2253500

Gouvea, R., & Gutierrez, M. (2023). BRICS Plus: A new global economic paradigm in the making? *Modern Economy, 14*(5), 539–550. https://doi.org/10.4236/me.2023.145029

Goffmann, E. (1974). *Frame analysis: An essay on the organization of experience*. Harvard University Press.

Hafez, K., & Grüne, A. (2022). *Foundations of global communication*. Routledge.

Hellmueller, L., & Berglez, P. (2023). Future conceptual challenges of cross-border journalism. *Journalism, 24*(11), 2359–2378. https://doi.org/10.1177/14648849221125535

International Monetary Fund. (2024). *World economic outlook*. IMF.

Ismail, H., Baharun, H., Abdullah, H., & Abd Majid, S. N. (2020). Power and voices of authority in the media narrative of Malaysian natives: Combining corpus linguistics and discourse analysis approaches. *3L: Language, Linguistics, Literature, 26*(2), 1–14.

Krippendorff, K. (2018). *Content analysis: An introduction to its methodology* (4th ed.). Sage.

Lake, D. A. (1993). Leadership, hegemony, and the international economy: Naked emperor or tattered monarch with potential? *International Studies Quarterly, 37*(4), 459–489. https://doi.org/10.2307/2600841

Leskovec, J., Backstrom, L., & Kleinberg, J. (2009, June). Meme-tracking and the dynamics of the news cycle. In *Proceedings of the 15th ACM SIGKDD International Conference on Knowledge Discovery and Data Mining* (pp. 497–506).

Levin, I. (1993). Family as mapped realities. *Journal of Family Issues, 14*(1), 82–91.

Lopez Villafañe, V. (2019, January 28). Las relaciones económicas de China con Latinoamérica. *Bolsa de Comercio de Rosario*. https://www.bcr.com.ar/es/sobre-bcr/revista-institucional/noticias-revista-institucional/las-relaciones-economicas-de-china

Makananise, F. O. (2025). News media coverage of the South African BRICS summit through indigenous languages: A framing analysis of SABC Mafhungo X account. *Journal of Intercultural Communication, 25*(1), 17–28.

McCombs, M., & Shaw, D. L. (2009). Agenda setting. In K. Krippendorff & M. A. Bock (Eds.), *The content analysis reader* (pp. 67–75). Sage.

Morales, P. S. (2018). Could Chinese news channels have a future in Latin America? *Westminster Papers in Communication and Culture, 13*(1), 60–80.

Morales, P. S. (2022). China's communication strategy in Latin America: From external actor to close partner. In X. Zhang & C. K. N. Schultz (Eds.), *China's international communication and relationship building* (1st ed.). Routledge.#

Neuendorf, K. A., & Kumar, A. (2015). Content analysis. *The international encyclopedia of political communication*, 1-10.)

Pasti, S., & Ramaprasad, J. (Eds.). (2018α). *Contemporary BRICS journalism: Non-Western media in transition*. Routledge.

Pasti, S., & Ramaprasad, J. (2018α). Introduction: Why BRICS journalism matters. In S. Pasti & J. Ramaprasad (Eds.), *Contemporary BRICS journalism: Non-Western media in transition*. Routledge.

Rai, S., & Straubhaar, J. (2016). Road to India—A Brazilian love story: BRICS, migration, and cultural flows in Brazil's Caminho das Índias. *International Journal of Communication, 10*, 3124–3140.

Reuters. (2023, March 26). Factbox: And then there were 13: Taiwan's diplomatic allies. *Reuters*. https://www.reuters.com/world/asia-pacific/then-there-were-13-taiwans-diplomatic-allies-2023-03-26/

Riloff, E., & Wiebe, J. (2003). Learning extraction patterns for subjective expressions. In *Proceedings of the 2003 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing (EMNLP-03)* (pp. 105–112). Association for Computational Linguistics.

Rosenfeld, A., & Richardson, A. (2019). Explainability in human–agent systems. *Autonomous Agents and Multi-Agent Systems, 33*(6), 673–705. https://doi.org/10.1007/s10458-019-09408-y

Ross, A. (2023). The BRICS+: Who are they, why are they important, and what do they want? *Local Economy: The Journal of the Local Economy Policy Unit, 38*(8), 727–734. https://doi.org/10.1177/02690942241270551

Scheufele, D. A. (1999). Framing as a theory of media effects. *Journal of Communication, 49*(1), 103–122. https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1999.tb02784.x

Sparks, C. (2015). How coherent is the BRICS grouping? In K. Nordenstreng & D. K. Thussu (Eds.), *Mapping BRICS media*. Routledge.

Straubhaar, J. (2015). BRICS as emerging cultural and media powers. In K. Nordenstreng & D. K. Thussu (Eds.), *Mapping BRICS media*. Routledge.

Stuenkel, O. (2020). *The BRICS and the future of global order* (2nd ed.). Lexington Books.

Taboada, M., Brooke, J., Tofiloski, M., Voll, K., & Stede, M. (2011). Lexicon-based methods for sentiment analysis. *Computational Linguistics, 37*(2), 267–307. https://doi.org/10.1162/COLI_a_00049

Thussu, D. K., & Nordenstreng, K. (2015). Introduction: Contextualizing the BRICS media. In K. Nordenstreng & D. K. Thussu (Eds.), *Mapping BRICS media*. Routledge.

Thussu, D. K., de Burgh, H., & Shi, A. (Eds.). (2018). *China's media go global*. Routledge.

Thussu, D. K., & Nordenstreng, K. (Eds.). (2020). *BRICS media: Reshaping the global communication order?* Routledge.

Thussu, D. K. (2022). De-colonizing global news-flows: A historical perspective. *Journalism Studies, 23*(13), 1578–1592. https://doi.org/10.1080/1461670X.2022.2083007

Upadhyay, S., Pant, V., Bhasin, S., & Pattanshetti, M. K. (2017, February). Articulating the construction of a web scraper for massive data extraction. In *2017 Second International Conference on Electrical, Computer and Communication Technologies (ICECCT)* (pp. 1–4). IEEE. https://doi.org/ 10.1109/ ICECCT.2017.8117827.

Van Dijk, T. A. (2005). Discourse analysis as ideology analysis. In J. Blommaert (Ed.), *Language & peace* (pp. 41–58). Routledge.

Van Leeuwen, R. (2015). Humanitarian intervention and hegemonic power. *Atlantisch Perspectief, 39*(2), 10–14.

Vyas-Doorgapersad, S. (2022). The role of BRICS in global governance to promote economic development. *Africa's Public Service Delivery and Performance Review, 10*(1), a633. https://doi.org/10.4102/ apsdpr.v10i1.633

Wasserman, H. (2018). *Media, geopolitics, and power: A view from the Global South*. University of Illinois Press.

Wasserman, H. (2015). South Africa and China as BRICS partners: Media perspectives on geopolitical shifts. *Journal of Asian and African Studies, 50*(1), 109–123. https://doi.org/ 10.1177/00219096135141

Wiebe, J., Wilson, T., Bruce, R., Bell, M., & Martin, M. (2004). Learning subjective language. *Computational Linguistics, 30*(3), 277–308. https://doi.org/10.1162/0891201041850885

Wilson, T., Wiebe, J., & Hoffmann, P. (2005, October). Recognizing contextual polarity in phrase-level sentiment analysis. In *Proceedings of the Human Language Technology Conference and Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing* (pp. 347–354). Association for Computational Linguistics.

Wolfsfeld, G., Alimi, E. Y., & Kailani, W. (2008). News media and peace building in asymmetrical conflicts: The flow of news between Jordan and Israel. *Political Studies, 56*(2), 374–398. https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.2007.0068

Yang, X. (2024, December 23). The Global South promotes global governance reform. *China Social Sciences Network – China Social Sciences Daily*. https://www.cssn.cn/skgz/bwyc/202412/t20241223_5825651.shtml

Yang, S., Liao, H., & Kóczy, L. T. (2025). Preference mining and fuzzy inference for hotel selection based on aspect-based sentiment analysis from user-generated content. *Journal of the Operational Research Society*, 76(7), 1414–1431. https://doi.org/10.1080/01605682.2024.2437128

Zerback, T., & Holzleitner, J. (2018). Under-cover: The influence of event- and context traits on the visibility of armed conflicts in German newspaper coverage (1992–2013). *Journalism, 19*(3), 366–383. https://doi.org/10.1177/1464884916683552

Zhou, Q., & Wu, Y. (2018). The three patterns of Chinese international communication. In D. K. Thussu, H. de Burgh, & A. Shi (Eds.), *China's media go global*. Routledge.

Κρατική παρέμβαση και ελευθερία του Τύπου την εποχή της πολυκρίσης

Αντώνης Σκαμνάκης

Περίληψη

Στην εποχή της πολυκρίσης, η οποία χαρακτηρίζεται από διαδοχικές οικονομικές, υγειονομικές και γεωπολιτικές αναταράξεις, ο χώρος της ενημέρωσης και της πληροφορίας στην Ελλάδα μετασχηματίζεται ριζικά. Παρά τη συνταγματική κατοχύρωση της ελευθερίας του Τύπου στο άρθρο 14, η ενημέρωση υφίσταται έντονες πιέσεις, καθώς η κρατική παρέμβαση εκδηλώνεται μέσω επιλεκτικών χρηματοδοτήσεων και της λειτουργίας αδιαφανών μηχανισμών. Επιπλέον, καταγράφεται μια έντονη αλληλεξάρτηση μεταξύ ΜΜΕ, κράτους και κυρίαρχων οικονομικών ελίτ, η οποία υπονομεύει τον πλουραλισμό και την ελεύθερη διακίνηση ιδεών. Κεντρικό ζήτημα αποτελεί η υψηλή συγκέντρωση στο ιδιοκτησιακό καθεστώς των ελληνικών Μέσων ενημέρωσης, η οποία περιορίζει τον πλουραλισμό και διευκολύνει την ανάπτυξη μηχανισμών έμμεσης και άμεσης λογοκρισίας. Η περίοδος της πολυκρίσης και της απο-παγκοσμιοποίησης αναδεικνύει, συνεπώς, την ανάγκη για ένα συνεκτικό θεσμικό πλαίσιο που θα διασφαλίζει την ουσιαστική εφαρμογή των συνταγματικών εγγυήσεων της ελευθερίας του Τύπου και θα ενισχύει τον κοινωνικό έλεγχο στο παραγόμενο προϊόν.

Εισαγωγή

Η **ελευθερία του Τύπου στην Ελλάδα σήμερα** κατοχυρώνεται ρητά στο **άρθρο 14 του Συντάγματος**, το οποίο απαγορεύει τη λογοκρισία και κάθε προληπτικό μέτρο και προβλέπει ότι ο Τύπος είναι ελεύθερος. Σε θεσμικό επίπεδο, η Ελλάδα διαθέτει πλήρες συνταγματικό πλαίσιο που ευθυγραμμίζεται με αυτά της Ευρώπης και την **Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου**. Οι συνταγματικές παραδόσεις της χώρας στο ζήτημα της ελευθερίας του Τύπου είναι από τις πρώτες και πιο ισχυρές (Αντωνόπουλος, 1965). Εξαίρεση αποτελεί το επονομαζόμενο Ηγεμονικό Σύνταγμα του 1833, το οποίο δεν εφαρμόστηκε ποτέ, και το μετεμφυλιακό Σύνταγμα του 1952, που έθετε σοβαρούς περιορισμούς και αποτελούσε ένα βήμα πίσω στις φιλελεύθερες συνταγματικές παραδόσεις της Ελλάδας (Αλιβιζάτος, 2002).

Ωστόσο, στην πραγματικότητα η **ελευθερία του Τύπου** σήμερα βρίσκεται κάτω από ισχυρές πιέσεις. Τα τελευταία χρόνια, διεθνείς οργανισμοί, όπως οι Δημοσιογράφοι Χωρίς Σύνορα, έχουν επισημάνει προβλήματα που σχετίζονται με **σημαντικούς περιορισμούς**. Σε αυτούς περιλαμβάνονται η υψηλή συγκέντρωση ιδιοκτησίας των ΜΜΕ, οι στενές σχέσεις Μέσων Ενημέρωσης με πολιτικούς και οικονομικούς κύκλους, καθώς και η οικονομική εξάρτηση πολλών μέσων από την κρατική διαφήμιση, η οποία πάντα αποτελούσε ένα ανορθολογικό σύστημα κρατικών ενισχύσεων των ΜΜΕ. Ιδιαίτερη συζήτηση έχει προκαλέσει και το ζήτημα των **αγωγών φίμωσης (SLAPP)**, δηλαδή δικαστικών προσφυγών εναντίον δημοσιογράφων που, ανεξαρτήτως αποτελέσματος, λειτουργούν αποτρεπτικά στην ερευνητική και εναλλακτική δημοσιογραφία. Παράλληλα, έχουν καταγραφεί ανησυχίες για την προστασία των πηγών, την παρακολούθηση δημοσιογράφων και την ασφάλεια όσων ασχολούνται με ευαίσθητα θέματα, όπως η διαφθορά και η κρατική εξουσία.
Στο πεδίο της ενημέρωσης παρατηρείται επίσης **πόλωση και κρίση αξιοπιστίας**, με μεγάλο μέρος της κοινής γνώμης να θεωρεί ότι ο Τύπος δεν λειτουργεί με τις αρχές της δεοντολογίας και την υπεράσπιση του δημόσιου συμφέροντος. Την ίδια στιγμή η εμφάνιση κάποιων συνεργατικών και εναλλακτικών δημοσιογραφικών εγχειρημάτων, ενώ έχει δημιουργήσει νέους χώρους ελευθερίας και πλουραλισμού, φαίνεται πως δεν επαρκεί ώστε τελικά αυτά τα Μέσα να μπορούν να επιβιώσουν, χωρίς σταθερή οικονομική στήριξη σε συνθήκες ολιγοπωλιακού ελέγχου. Συνολικά, στην Ελλάδα, ενώ **τυπικά υπάρχει ισχυρή ελευθερία του Τύπου στο πλαίσιο του Συντάγματος**, ουσιαστικά η ποιότητα εξαρτάται από την ενίσχυση της διαφάνειας, της πολυφωνίας των Μέσων, της προστασίας των δημοσιογράφων και της ελεύθερης κυκλοφορίας ιδεών στην πράξη.

Στην Ελλάδα, όμως, σχέση η μεταξύ πολιτικής και ΜΜΕ παρέμεινε ισχυρή και κυρίως μια σχέση αλληλεξάρτησης μεταξύ των δύο πεδίων. Βεβαίως από περίοδο σε περίοδο η αλληλεξάρτηση έπαιρνε διαφορετική μορφή (Σκαμνάκης, 2020). Η σχέση αυτή διαμορφώνεται από δύο σημαντικούς παράγοντες. Πρώτον, ο ελληνικός Τύπος στην πρώτη φάση της εξέλιξής του είχε ως μοναδικό στόχο τη διάδοση των εθνικών ιδεών και τη συγκρότηση ενός σύγχρονου αστικοδημοκρατικού συνταγματικού κράτους. Συνεπικουρούσε δηλαδή τις προσπάθειες της ελληνικής αστικής τάξης έχοντας ένα βαθύ πολιτικό και ιδεολογικό προσανατολισμό. Δεύτερον, μετά την επίτευξη του στόχου αυτού και έως τις απαρχές του Β’ Παγκοσμίου Πολέμου, ο Τύπος ακολούθησε τις βασικές διαιρετικές τομές του πολιτικού συστήματος της χώρας με τις πελατειακές σχέσεις να έχουν καθοριστικό ρόλο, εφόσον αυτές συνιστούν βασική παράμετρο λειτουργίας του σύγχρονου νεοελληνικού κράτους. Η εμπλοκή των εκδοτών στη διαμόρφωση της πολιτικής της χώρας, όπως επίσης και οι μηχανισμοί λογοκρισίας και κρατικού παρεμβατισμού τους οποίους εφάρμοσε η πολιτική εξουσία έναντι του Τύπου αποτελούν κανόνα και όχι εξαίρεση.

Κατά τη πρώτη φάση της συγκρότησης του νεοελληνικού κράτους και έως την

ψήφιση του Συντάγματος του 1911 ο Τύπος ήταν ως ένα μεγάλο βαθμό ένας εκ των πρωταγωνιστών της υπεράσπισης των δημοκρατικών ελευθεριών και της συνταγματικής λειτουργίας του νεοελληνικού κράτους. Ο Τύπος, οι κυρίαρχες πολιτικές και οικονομικές ελίτ αλλά και ο στρατός, ο οποίος αποτελούσε την μόνη οργανωμένη δύναμη της εποχής, διαμορφώνουν ένα ιστορικό πλαίσιο συναίνεσης για τη δημιουργία ενός συνταγματικού κράτους. Αυτή η εξοθεσμική εμπλοκή σχετίζεται με την αδυναμία των δημοκρατικών θεσμών και την κυριαρχία των πελατειακών σχέσεων (Σκαμνάκης, 2000, Χαραλάμπης, 1989).

Απορρύθμιση, πελατειακές σχέσεις και ΜΜΕ (media clientelism)

Αμέσως μετά την πτώση της δικτατορίας των συνταγματαρχών οι εκδότες περιορίζουν την εμπλοκή τους στη πολιτική. Η Γ' Ελληνική Δημοκρατία δημιουργεί βραχυπρόθεσμα προϋποθέσεις, αφενός, ενός σχετικού περιορισμού της κρατικής παρέμβασης και, αφετέρου, δεν επιτρέπει την εξωθεσμική παρέμβαση στη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος. Και αυτό εξαιτίας ενός και μοναδικού ίσως ιστορικού παράγοντα, της εμφάνισης για πρώτη φορά μαζικών κομμάτων, μαζικών οργανώσεων της εργατικής τάξης και της νεολαίας και κυρίως ενός πρωτόγνωρου μαζικού ριζοσπαστικού κινήματος, τα οποία όχι μόνο δεν επέτρεπαν τη δημιουργία εξωθεσμικής παρέμβασης, αλλά η εμφάνιση τους σήμανε το τέλος μίας μακρόχρονης περιόδου στρατιωτικών παρεμβάσεων και πολιτικής αστάθειας. Τα προαναφερθέντα, όμως, δεν συνοδευτήκαν ούτε από ένα περιορισμό των πελατειακών σχέσεων ούτε και από ένα περιορισμό του ρόλου του κομματικού ηγέτη. Τα κόμματα παρέμεναν εξαιρετικά προσωποπαγή παρά των μαζικό τους χαρακτήρα.

Οι νέες συνθήκες όμως επαναδομούν ταυτοχρόνως τις πελατειακές σχέσεις. Η άσκηση των τελευταίων άρχισε να μετατοπίζεται από τον τοπικό παράγοντα προς τα κυρίαρχα μαζικά κόμματα, τα οποία αναλαμβάνουν πλέον τον ρόλο του πάτρωνα, εφόσον το κράτος διαδραματίζει πρωταγωνιστικό ρόλο στην οικονομία. Και αυτός ο παράγοντας ενισχυόταν όσο το κίνημα υποχωρούσε και η εσωτερική δημοκρατία στα κόμματα σταδιακά ατονούσε. Σε αυτό θα πρέπει να προστεθεί το γεγονός ότι η κρατική γραφειοκρατία στην Ελλάδα δεν απέκτησε ποτέ μια σχετική έστω αυτονομία, όπως για παράδειγμα στις ανεπτυγμένες καπιταλιστικές οικονομίες. Η κρατική γραφειοκρατία παρέμεινε εξαρτημένη από τους πολιτικούς παράγοντες και με την μεταπολίτευση από τα κόμματα πάτρωνες.

Ταυτόχρονα στον χώρο του Τύπου συνέβαιναν σημαντικές αλλαγές. Στις αρχές της δεκαετίας του 1980 οι παραδοσιακοί εκδότες άρχισαν να εκτοπίζονται και τη θέση τους να καταλαμβάνουν εκδότες-επιχειρηματίες, οι οποίοι όμως είχαν την κύρια οικονομική δραστηριότητα τους σε άλλους τομείς της οικονομίας, άσχετους με τον

Τύπο. Η είσοδος τους στο χώρο δεν ήταν τυχαία για τους εξής λόγους: α) ο Τύπος ανέκαθεν παρέμβαινε στην πολιτική, β) το κράτος έπαιζε ένα κυρίαρχο ρόλο στην οικονομία, γ) οι πελατειακές σχέσεις ασκούνταν πλέον από τα κόμματα-πάτρωνες, δ) η κρατική γραφειοκρατία ήταν εξαρτημένη από το κράτος και τα κόμματα και ε) η απορρύθμιση του ραδιοτηλεοπτικού πεδίου βρισκόταν σε εξέλιξη και ως εκ τούτου ο ρόλος των ΜΜΕ είχε ενισχυθεί.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες οι εκδότες-επιχειρηματίες ασκούν πιέσεις προς την πολιτική εξουσία προκειμένου να τους παραχωρηθούν, κατά ένα συστηματικό και προνομιακό τρόπο, κρατικά συμβόλαια και δημόσιες προμήθειες και ως αντάλλαγμα αυτοί να προσφέρουν την υποστήριξη τους διαμέσου των αναγνωστών και τηλεθεατών, οι οποίοι ήταν ταυτοχρόνως και δυνητικοί ψηφοφόροι. Αυτή η σχέση, που στην αγγλική γλώσσα έχει οριστεί ως media clientelism (Skamnakis, 2006), είναι μία κοινωνική σχέση αλληλεξάρτησης ανάμεσα στις κυρίαρχες πολιτικές και επιχειρηματικές ελίτ των Μέσων εντός μία γραφειοκρατικά προσανατολισμένης αγοράς, όπου το κράτος έχει ένα σημαντικό ρόλο στην οικονομία, στο πλαίσιο μίας πελατειακής και ατροφικής κοινωνίας των πολιτών. Η πολιτική εξουσία μεταφέρει κρατικά προνόμια και οικονομική πρόσβαση στους κοινωνικούς πόρους διαμέσου κρατικών συμβολαίων και δημόσιων προμηθειών στους ιδιοκτήτες των Μέσων, που είναι ταυτόχρονα και ιδιοκτήτες ισχυρών επιχειρήσεων σε άλλους κλάδους της οικονομίας, και αυτοί με τη σειρά τους επιδιώκουν να μεταφέρουν πολιτική υποστήριξη διαμέσου των τηλεθεατών και αναγνωστών των Μέσων που κατέχουν. Αν και αυτή η σχέση αφορούσε την περίοδο όπου το κράτος είχε έναν αυξημένο ρόλο στην ελληνική οικονομία, η προσέγγιση αυτή εξακολουθεί και στις νέες συνθήκες κυριαρχίας του νεοφιλελευθερισμού να παραμένει ως ένα μεγάλο βαθμό επίκαιρη.

Επί της ουσίας, η σχέση μεταξύ ΜΜΕ και πολιτικής εξουσίας αρχίζει να διέρχεται μια νέα φάση με την μεταπολίτευση και ιδιαιτέρως μετά την απορρύθμιση του ραδιοτηλεοπτικού πεδίου και τη δημιουργία μεγάλων επιχειρηματικών ομίλων στον ευρύτερο χώρο της επικοινωνίας στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Η ενίσχυση του πόλου των ιδιοκτητών ΜΜΕ έναντι της πολιτικής εξουσίας ήταν πλέον μία πραγματικότητα με σημαντικές προεκτάσεις και για την οικονομία, αλλά και για τη λειτουργία της δημοκρατίας στην Ελλάδα.

Παγκοσμιοποίηση και Επικοινωνία

Αυτή η σχέση, όμως, πρέπει να ειδωθεί στο ευρύτερο πλαίσιο των παγκόσμιων ανακατατάξεων που επέφερε η άνευ προηγουμένου διεθνοποίηση των παραγωγικών δυνάμεων και η επακόλουθη διαδικασία σχετικής υποχώρησης του έθνους-κράτους ως ιστορικού μορφώματος, τουλάχιστον στον πυρήνα της καπιταλιστικής Ευρώπης. Αν και αυτή η διαδικασία σχηματισμού ενιαίας αγοράς εμπεριέχει σοβαρές αντι-

φάσεις, δεν εξέλειψαν αντίθετες τάσεις, ιδιαίτερα μετά την κατάρρευση των καθεστώτων στην ανατολική και νοτιοανατολική Ευρώπη τη δεκαετία του 1990, την αναβίωση του εθνικισμού και τον σχηματισμό νέων κρατών, κυρίως στην πρώην ΕΣΣΔ και τη Γιουγκοσλαβία. Αλλά και η παγκόσμια οικονομική κρίση του 2007 είναι αποτέλεσμα της διεθνοποίησης της οικονομίας, ενώ η διαμεσολάβηση της Ε.Ε. στην αντιμετώπιση της κρίσης των κρατών-μελών της, συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας, συνδέεται με τη διαδικασία ολοκλήρωσης και το αντίστροφό της (Πλειός, 2013: 98-99, Σακελλαρόπουλος, 2014: 71).

Η διεθνοποίηση της οικονομίας, η οποία αν και δεν είναι ένα νέο φαινόμενο, διαφέρει- ωστόσο- ως προς την ένταση του μετασχηματισμού του κεφαλαίου και συχνά ταυτίζεται με τον όρο «παγκοσμιοποίηση» (Thompson, 1995: 250-252). Ο τελευταίος εμπεριέχει ένα βαθύ ιδεολογικό και ταξικό περιεχόμενο. Σηματοδοτεί την κυριαρχία υπερεθνικών οικονομικών οργανισμών έναντι της λαϊκής κυριαρχίας, η οποία αποτέλεσε τον θεμέλιο λίθο της φιλελεύθερης αστικής δημοκρατίας, την κυριαρχία του νεοφιλελευθερισμού έναντι του κοινωνικού κράτους, τις αυταρχικές μορφές διακυβέρνησης έναντι της ισότητας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, την κυριαρχία της γραφειοκρατίας και των μη αιρετών έναντι των εκλεγμένων κ.α.

Ο Δεμερτζής (2000: 59) θεωρεί πως «η παγκοσμιοποίηση αναδεικνύει μια νέα, περίπλοκη γεωγραφία της εξουσίας, στην οποία παλαιότεροι τρόποι κυριαρχίας υπερπροσδιορίζονται από πλέον σύγχρονες διαδικασίες κατεξουσιάσεως σε τοπική, περιφερειακή, διαπεριφερειακή, εθνική και διεθνή κλίμακα. Ταυτοχρόνως, όπως ο ίδιος αναφέρει, το τοπικό, το περιφερειακό, το εθνικό και το διεθνές σχετικοποιούνται· τα μεταξύ τους όρια καθίστανται όλο και πιο πορώδη». Αυτή η προσέγγιση λαμβάνει σοβαρά υπόψη έναν σημαντικό παράγοντα, αυτόν της διαπολιτισμικότητας σε τοπικό, εθνικό και πλανητικό επίπεδο, που προκύπτει, όμως, ως αποτέλεσμα της διεθνοποίησης των παραγωγικών δυνάμεων. Είναι εύλογο, κάτω από αυτές τις συνθήκες, να αναπτύσσονται τάσεις οι οποίες αμφισβητούν τον ιδεολογικό πυρήνα της επονομαζόμενης παγκοσμιοποίησης, είτε κατά το μέρος εκείνο που εκφράζουν την καπιταλιστική αναδιάρθρωση είτε τη διαπολιτισμικότητα.

Στον ευρύτερο χώρο της επικοινωνίας αυτές οι αλλαγές εκφράζονται με τον σχηματισμό υπερεθνικών οργανισμών στον χώρο της ενημέρωσης και της πληροφορίας διαμέσου της συγκέντρωσης και συγκεντροποίησης που επηρεάζει την παραγωγή και την κυκλοφορία του νοήματος (Γκόλντινγκ και Μέρντοκ, 2001).

Σήμερα, η απο-παγκοσμιοποίηση δημιουργεί νέες συνθήκες μείωσης της αλληλεξάρτησης μεταξύ των εθνικών κρατών αλλά και την ανάδειξη ενός νέου γεωπολιτικού ανταγωνισμού σε διεθνές επίπεδο. Οι συνθήκες αυτές επιδρούν αναπόφευκτα και στο χώρο της επικοινωνίας, με βασικά χαρακτηριστικά τον κατακερματισμό της ενημέρωσης, την ενίσχυση της εθνοκεντρικής ειδησεογραφίας και τη διαμόρφωση ενός πληροφοριακού προστατευτισμού, όπου η προπαγάνδα και η λογοκρισία τείνουν να έχουν κυρίαρχο ρόλο.

Η κρίση και οι επιπτώσεις στον χώρο της επικοινωνίας και των ΜΜΕ

Η παγκόσμια οικονομική κρίση του 2007 που εκδηλώθηκε στις ΗΠΑ και επεκτάθηκε και στη γηραιά ήπειρο είχε καταλυτική επίδραση στην ελληνική οικονομία, η οποία εξαιτίας των εσωτερικών της αντιφάσεων αποτελούσε τον πιο αδύναμο κρίκο της Ευρώπης (Σακελλαρόπουλος, 2014). Η υπαγωγή της Ελλάδας κάτω από τριμερή διεθνή οικονομικό έλεγχο είχε ως αποτέλεσμα την εφαρμογή μίας πρωτόγνωρης, για τα παγκόσμια δεδομένα, δημοσιονομικής λιτότητας, η οποία με την σειρά της οδήγησε σε μία άνευ προηγουμένου κρίση τα απόνερα της οποίας εξακολουθούν και είναι ορατά. Η κρίση αυτή εκδηλώθηκε σε όλα τα επίπεδα της οικονομικής, κοινωνικής, πολιτικής και πολιτισμικής ζωής της χώρας, αλλά και στον περιορισμό της εθνικής κυριαρχίας. Τα αποτελέσματα ήταν τραγικά για την καθημερινή ζωή των Ελλήνων πολιτών. Μαζική ανεργία, μείωση των μισθών και των συντάξεων έως και 40%, υπερφορολόγηση, μαζική μετανάστευση, ιδιαίτερα των νέων, υποσιτισμός και εκτεταμένη φτωχοποίηση της ελληνικής κοινωνίας. Ταυτόχρονα το πολιτικό και κομματικό σύστημα πέρασε μία σοβαρή κρίση, η οποία οδήγησε σε ένα μετασχηματισμό του.

Σοβαρές επιπτώσεις υπήρξαν, όμως, τόσο στο ελληνικό επικοινωνιακό σύστημα όσο και στην επαγγελματική δημοσιογραφία με αποτέλεσμα να επέλθουν δραματικές αλλαγές. Πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι για αρκετούς η κρίση στα Μέσα ήταν αναμενόμενη εξαιτίας, αφενός, της μικρής αγοράς, η οποία δεν μπορούσε να υποστηρίξει ένα μεγάλο αριθμό Μέσων, και, αφετέρου, εξαιτίας της αναξιοπιστίας των ίδιων των Μέσων ως αποτέλεσμα της ιστορικής αλληλεξάρτησης τους με την πολιτική εξουσία και τις κυρίαρχες οικονομικές ελίτ (Λέανδρος, 2013, Παπαθανασόπουλος, 2004, Πλειός, 2013, Σκαμνάκης, 2018). Στην πραγματικότητα η σοβαρή κρίση στα ΜΜΕ και ιδιαίτερα στα έντυπα, έτσι όπως αυτή εμφανίστηκε στην Ελλάδα, δεν ήταν αποτέλεσμα ενός μόνο παράγοντα αλλά, μίας μακροχρόνιας ποσοτικής συσσώρευσης διαφόρων αντικειμενικών παραγόντων, όπως θα αναλυθεί παρακάτω. Αυτοί οι παράγοντες, κάτω από την καταλυτική επίδραση της βαθιάς οικονομικής κρίσης που πέρασε η ελληνική οικονομία, εκφράστηκαν με ένα εκρηκτικό τρόπο οδηγώντας σε μία αναδιάταξη του επικοινωνιακού συστήματος της χώρας. Αυτή η αναδιάταξη είναι η σημαντικότερη μετά την απορρύθμιση των τελών της δεκαετίας του 1980, η οποία δεν οδήγησε, ωστόσο, σε μία θεαματική ποσοτική επέκταση όπως τότε, αλλά αντιθέτως σε μία δραματική συρρίκνωση και ένα βίαιο μετασχηματισμό με κύρια χαρακτηριστικά τις αλλαγές στο ιδιοκτησιακό καθεστώς, στο κλείσιμο αρκετών εφημερίδων και ραδιοτηλεοπτικών ΜΜΕ, στις μαζικές απολύσεις, στις μειώσεις μισθών, στην υποβάθμιση της ποιότητας του περιεχομένου, στις αλλαγές στο ιδιοκτησιακό καθεστώς, στην περαιτέρω ανάπτυξη των ήδη ισχυρών τάσεων συγκέντρωσης και, συνεπώς, στον ολιγοπωλιακό έλεγχο της ενημέρωσης με σημαντικές επιπτώσεις στον πλουραλισμό και τη δημοκρατία.

Τα αίτια της κρίσης των ελληνικών Μέσων

Τα αίτια της κρίσης των ελληνικών ΜΜΕ οφείλονται σε μία σειρά ιστορικούς παράγοντες. Ο πρώτος παράγοντας οφείλεται στην καθυστέρηση της ανάπτυξης της εκτυπωτικής βιομηχανίας ως αποτέλεσμα της καθυστέρησης του ελληνικού καπιταλισμού (Λέανδρος, 1992). Στην Ελλάδα των τελών του 19ου αιώνα δεν αναπτύχθηκε ο μαζικός Τύπος όπως αντιθέτως συνέβη στις ανεπτυγμένες βιομηχανικά χώρες. Η Ελλάδα παρέμεινε μία αγροτική οικονομία. Αλλά και αργότερα, κατά την περίοδο του μεσοπολέμου, ο αγροτικός χαρακτήρας και προσανατολισμός της οικονομίας εξακολούθησε να εμποδίζει τη διεύρυνση του αναγνωστικού κοινού. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τις χαμηλές κυκλοφορίες των εφημερίδων συνεπώς και τις περιορισμένες πωλήσεις, κάτι το οποίο διατηρήθηκε και κατά τη μεταπολεμική περίοδο (Papathanassopoulos, 1999). Είναι χαρακτηριστικό ότι μόλις το 1962 για πρώτη φορά η συμβολή του βιομηχανικού τομέα στο ΑΕΠ ήταν μεγαλύτερη από της γεωργίας (Μουζέλης, 1978: 55). Όμως και η ανάπτυξη του Τύπου της περιφέρειας στηρίχθηκε σε μικρές οικογενειακές επιχειρήσεις, οι οποίες δραστηριοποιούταν στα γεωγραφικά όρια μίας τότε νομαρχιακής ενότητας ή μίας πόλης. Η ύπαρξη αυτών των εφημερίδων συνέβαλε αναμφισβήτητα στην ενίσχυση του πλουραλισμού και στην πολιτισμική ανάπτυξη, σε αρκετές περιπτώσεις, των τοπικών κοινοτήτων (Σκαμνάκης, 2005). Αλλά και αυτές διέρχονται σήμερα μία σοβαρή κρίση όπως θα αναλυθεί παρακάτω.

Ο δεύτερος παράγοντας σχετίζεται με τον κομματικό προσανατολισμό των εφημερίδων. Οι περισσότερες εφημερίδες παρέμειναν έως και τη δεκαετία του 1980 κυρίως όργανα των πολιτικών κομμάτων και όχι εμπορικές επιχειρήσεις οι οποίες στόχευαν στην ανάπτυξη των πωλήσεων, της διαφήμισης και του μάρκετινγκ. Ο Τύπος στην Ελλάδα δεν ήταν απλά κομματικά προσανατολισμένος, αλλά εξαιτίας της πόλωσης και των πολιτικών διαιρέσεων διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο στην πολιτική αντιπαράθεση. Στα πλαίσια αυτά οι εφημερίδες στη πλειονότητα τους στηρίχθηκαν σε ένα σύστημα κρατικών ενισχύσεων το οποίο όμως δεν ήταν δημοκρατικό και ορθολογικό όπως στην υπόλοιπη Ευρώπη (Papathanassopoulos, 2013). Το κόμμα το οποίο ήταν στην εξουσία ενίσχυε με έμμεσες ή και άμεσες κρατικές επιδοτήσεις συνήθως τις εφημερίδες που το υποστήριζαν και όχι αυτές των άλλων κομματικών σχηματισμών που ανήκαν στην αντιπολίτευση (Σκαμνάκης, 2022).

Ο τρίτος παράγοντας είναι ότι, εξαιτίας του κομματικού και πολιτικού προσανατολισμού των εφημερίδων και της άμεσης εμπλοκής των εκδοτών στην πολιτική τη χώρας σε συνδυασμό με ένα πολιτικό σύστημα ημι-κοινοβουλευτικής και καχεκτικής δημοκρατίας που αναπτύχθηκε ιδιαίτερα τα μεταπολεμικά χρόνια (Νικολακόπουλος, 2000), υπήρχε πάντα πρόβλημα αξιοπιστίας. Στην αρχή το πρόβλημα αυτό αφορούσε τον Τύπο, και στη συνέχεια και τα κρατικά ραδιοτηλεοπτικά Μέσα. Ειδικά η κρατική τηλεόραση ξεκίνησε ουσιαστικά να λειτουργεί κατά τη διάρκεια της δικτα-

τορίας των συνταγματαρχών και μετά την αποκατάσταση της Δημοκρατίας το 1974 συνέχιζε να βρίσκεται κάτω από τον στενό έλεγχο του κυβερνώντος κόμματος με αποτέλεσμα να υπάρχει πάντα πρόβλημα πολυφωνίας. Οι κυβερνήσεις διόριζαν τον πρόεδρο και τον διευθυντή της δημόσιας τηλεόρασης και στη συνέχεια αυτοί όριζαν τους διευθυντές σύνταξης. Είναι χαρακτηριστικό ότι από την εμφάνιση της τηλεόρασης στην Ελλάδα το 1966 έως και το 1982 ο στρατός είχε υπό την κατοχή του το ένα από τα δύο ραδιοτηλεοπτικά δίκτυα, την ΥΕΝΕΔ (Βαλούκος, 2018). Το πρόβλημα της αξιοπιστίας ενισχύθηκε σημαντικά κατά την περίοδο της πρώτης δεκαετίας του 21ου αιώνα. Απέκτησε μεγαλύτερες διαστάσεις την περίοδο της οικονομικής κρίσης όταν το σύνολο των Μέσων που ανήκαν στους πέντε ισχυρότερους επιχειρηματικούς ομίλους υιοθέτησαν μία ακραία μονόπλευρη ενημέρωση. Σε αρκετές περιπτώσεις οι εφημερίδες προέβαλλαν ένα λόγο που μαρτυρά μία ιδεολογική τοποθέτηση, ενώ η υπαγωγή της Ελλάδας στο ΔΝΤ θεωρήθηκε ως μία αναγκαία απόφαση που στόχο είχε τη σωτηρία της χώρας (Λέανδρος κ.α., 2011). Είναι χαρακτηριστικά τα στοιχεία για τις παραβιάσεις της πολιτικής πολυφωνίας, σύμφωνα με την «Αναφορά Πολιτικής Πολυφωνίας 2012» του ΕΣΡ. Τα ποσοστά της προβολής των κομμάτων στα δελτία ειδήσεων την περίοδο Ιούλιος-Δεκέμβριος 2012 ήταν για εκείνα τα Μέσα που στήριζαν τη λιτότητα και τις λεγόμενες συνθήκες του Μνημονίου με τους «δανειστές», κατά 7,1% πάνω από το συνολικό εκλογικό τους ποσοστό (Skamnakis, 2018).

Ο τέταρτος παράγοντας αφορά την αργή ανάπτυξη της επαγγελματοποίησης της δημοσιογραφίας (Παπαθανασόπουλος, 2004). Στην πραγματικότητα, η ιστορία της δημοσιογραφίας στην Ελλάδα εξελίσσεται παράλληλα με την ιστορία των ΜΜΕ. Η περιορισμένη ανάπτυξη των αγορών των Μέσων σήμαινε ότι οι εφημερίδες ήταν μικρότερες σε μέγεθος και λιγότερο πιθανό να είναι οικονομικά αυτάρκεις. Ο κρατικός παρεμβατισμός, ιδίως κατά τις περιόδους δικτατορίας και η έντονη πολιτική πόλωση, διέκοψαν την εξέλιξη της δημοσιογραφίας ως αυτόνομου επαγγέλματος. Ως εκ τούτου, το επίπεδο επαγγελματοποίησης της δημοσιογραφίας παρέμεινε χαμηλότερο στην Ελλάδα, αν και αυξήθηκε σημαντικά κατά τις τελευταίες δεκαετίες του εικοστού αιώνα. Η έννοια του δημοσιογραφικού επαγγελματισμού, η οποία αποτελεί τη βάση για τους ισχυρισμούς των δημοσιογράφων περί αυτονομίας, συνδέεται με την αντίληψη ότι οι δημοσιογράφοι υπηρετούν το δημόσιο συμφέρον που υπερβαίνει τα συμφέροντα συγκεκριμένων κομμάτων. Όπως υποστηρίζει ο Παπαθανασόπουλος (2001), μπορεί να ειπωθεί ότι, λόγω των πολιτικών ιδιαιτεροτήτων της ελληνικής κοινωνίας, ήταν δύσκολο να αναπτυχθεί μια κουλτούρα δημοσιογραφικού επαγγελματισμού πιστή στο αγγλοαμερικανικό πρότυπο. Αυτό συμβαίνει επειδή η δημοσιογραφία πάντοτε αντανακλά και ενσωματώνει τις ιστορικές διαδικασίες μέσα στις οποίες αναπτύσσεται, καθώς και τις σύγχρονες κοινωνικές συνθήκες υπό τις οποίες ασκείται (McNair, 1998). Πρέπει να σημειωθεί ότι οι δυτικές δημοκρατικές πρακτικές και λειτουργίες στην Ελλάδα, ιδίως μετά την

αποκατάσταση του Κοινοβουλίου το 1974, επηρέασαν τη λειτουργία των ΜΜΕ. Ταυτόχρονα, ωστόσο, υφίστανται ορισμένες επίμονες ιδιαιτερότητες της ελληνικής κοινωνίας και, κατά συνέπεια, των ελληνικών Μέσων, οι οποίες καταδεικνύουν ότι το αγγλοαμερικανικό επαγγελματικό πρότυπο δεν μπορεί να εφαρμοστεί αυτούσιο σε όλες τις χώρες. Αυτό συμβαίνει διότι η δημοσιογραφία δεν αναπτύσσεται σε κοινωνικό κενό, αλλά αποτελεί προϊόν της αλληλεπίδρασης διαφορετικών δρώντων και συστημάτων, και τέτοιες διαφορές στην κοινωνική δομή και στο κοινωνικό πλαίσιο πρέπει να λαμβάνονται υπόψη ακόμη και κατά τη θεωρητική επεξεργασία των διαφορετικών μοντέλων δημοσιογραφίας (Mancini, 2000).

Ο πέμπτος παράγοντας έχει να κάνει με την είσοδο των επιχειρηματιών στο χώρο των ΜΜΕ κατά τη περίοδο των αρχών της δεκαετίας του 1980 αλλά και αργότερα. Οι επιχειρηματίες-εκδότες διείσδυσαν στο χώρο όχι για να αναπτύξουν την επιχειρηματικότητα τους στην ελληνική αγορά των Μέσων, αλλά για να εξυπηρετήσουν τις κύριες δραστηριότητες τους οι οποίες ήταν όμως σε άλλους κλάδους της οικονομίας. Σε αυτό πλαίσιο πρέπει να επισημανθεί και ο ανορθολογικός και πελατειακός τρόπος με τον οποίο πραγματοποιήθηκε η απορύθμιση. Εκατοντάδες Μέσα και ομηρία για είκοσι σχεδόν χρόνια με ότι αυτό συνεπάγεται, αλλά και ταυτόχρονη ομηρία και εκβιασμός του πολιτικού συστήματος από ορισμένα Μέσα (Σκαμνάκης, 2022).

Ο τελευταίος παράγοντας είναι η έλευση των νέων τεχνολογιών και η σταδιακή μετατόπιση του κοινού από τα παραδοσιακά στα νέα διαδικτυακά Μέσα. Ειδικά σήμερα, η Τεχνητή Νοημοσύνη φαίνεται να ασκεί περαιτέρω πιέσεις. Αυτός όμως ο παράγοντας είναι σε εξέλιξη και αναμένεται να επιδράσει ακόμα περισσότερο στη δημοσιογραφία. Πάντως, ο συνδυασμός της οικονομικής κρίσης και της επιπτώσεως που αυτή έχει στο εισόδημα των Ελλήνων σε συνδυασμό με την αναξιοπιστία των παλαιών ΜΜΕ έχει στρέψει τους Έλληνες στα διαδικτυακά και Κοινωνικά Μέσα. Όλοι οι παραπάνω παράγοντες μαζί με την οικονομική κατάσταση της χώρας έχουν επιφέρει μία άνευ προηγουμένου κρίση στο χώρο των ΜΜΕ.

Διαπιστώσεις της έκτασης της κρίσης

Η διαφημιστική αγορά συρρικνώθηκε, παρόλο που ακολούθησε μια ανοδική πορεία από το 1991 έως και το 2008, ενώ ταυτόχρονα μία σειρά διαφημιστικών εταιρειών πτώχευσαν επιδρώντας σημαντικά στο σύνολο των ΜΜΕ στην Ελλάδα. Συγκεκριμένα το ύψος της διαφημιστικής δαπάνης το 2008 έφθασε τα 2.669.000.000 ευρώ περίπου. Το 2010 μετά από την εκδήλωση της κρίσης και την υπογραφή της δανειακής σύμβασης περιορίστηκε στα 1.887.500.000, ενώ το 2012 στα 1.141.079.296 ευρώ. Η διαφημιστική δαπάνη παρουσίασε μία μικρή άνοδο στα 1.186.828 ευρώ την επόμενη χρονιά, δηλαδή το 2013. Η αύξηση συνεχίστηκε και το 2014 με 1. 279.000 ευρώ περίπου ή 7,76% σε σχέση με τον προηγούμενο έτος. Το 2015, σύμφωνα με μελέτη

της IBHS, υπήρξε μία πτώση περίπου στο 8% (Skamnakis, 2018), ενώ σήμερα έχει σταθεροποιηθεί στο 1.300.000 ευρώ περίπου.

Σημαντική μείωση υπήρξε και στη λεγόμενη κρατική διαφήμιση, η οποία αποτελούσε σημαντικό παράγοντα ενίσχυσης των δημόσιων και κυρίως των ιδιωτικών ΜΜΕ. Το κράτος ήταν ένας μεγάλος διαφημιστής. Η κρατική διαφήμιση στην Ελλάδα σχεδόν εξαφανίστηκε εφόσον το κράτος βρέθηκε στη δύνη μίας τεράστιας οικονομικής κρίσης. Εξάλλου, η πολιτική των ιδιωτικοποιήσεων που επέβαλαν οι δανειστές μείωσε την δυνατότητα του δημόσιου τομέα να διαφημίζεται όπως στο παρελθόν. Η κρατική διαφήμιση εξακολουθεί να έχει ένα ανορθολογικό και πελατειακό χαρακτήρα που φάνηκε ιδιαίτερα κατά την περίοδο της υγειονομικής κρίσης. Η επίδραση της συρρίκνωσης του συνόλου της διαφήμισης ήταν σημαντική και η μείωση των εσόδων προκάλεσε μεγάλη επιδείνωση των οικονομικών αποτελεσμάτων των περισσοτέρων επιχειρήσεων των ΜΜΕ (Λέανδρος, 2013).

Αλλά και τα έσοδα των εφημερίδων από τις διάφορες υποχρεωτικές κρατικές δημοσιεύσεις και τις προκηρύξεις δημόσιων διαγωνισμών είναι μειωμένα. Αρκετοί δημόσιοι οργανισμοί πλέον δεν μπορούν να εξοφλήσουν τα χρέη τους προς τις εφημερίδες από αυτού του είδους τις δημοσιεύσεις. Τέλος, σημαντική απώλεια εσόδων για τις ημερήσιες εφημερίδες υπήρξε και η πρόσφατη κατάργηση της δημοσίευσης του ετήσιου ισολογισμού των ανωνύμων εταιρειών που ήταν υποχρεωτική και έφερε έσοδα στις εφημερίδες.

Ταυτόχρονα, η μέση ημερήσια κυκλοφορία των πανελλαδικής κυκλοφορίας εφημερίδων μειώνεται συνεχώς φτάνοντας το έτος 2010 στα 286.000 φύλλα από 1.170.000 που ήταν το 1989. Σε είκοσι χρόνια υπήρξε μείωση κατά 80% παρά τις προσφορές δώρων και ειδικών δωρεάν ενθέτων. Συνεπώς τα έσοδα από τις πωλήσεις των εφημερίδων είχαν ήδη, πριν την κρίση, μειωθεί δραματικά. Να επισημανθεί ότι το 2011 η μέση ημερήσια κυκλοφορία των πανελλαδικών εφημερίδων ήταν 215.670 και το 2012 έφτασε τα 160.767 φύλλα (Σκαμνάκης, 2022). Η μέση ημερήσια κυκλοφορία των ημερήσιων πανελλαδικών εφημερίδων, εξαιρουμένης της εφημερίδας *Καθημερινή*, έφθασε στα 81.000 περίπου φύλλα το 2015 σύμφωνα με τα στοιχεία που αντλήθηκαν από την Ένωση Ιδιοκτητών Ημερησίων Αθηναϊκών Εφημερίδων. Σήμερα η μέση ημερήσια κυκλοφορία είναι κάτω από τα 35.000 φύλλα.

Αλλά και στο χώρο των ημερήσιων εφημερίδων της περιφέρειας, παρά το γεγονός ότι υπήρξε μία αντίθετη τάση, δηλαδή αύξηση της αναγνωσιμότητάς τους, το τελευταίο χρονικό διάστημα αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα και αυτές. Σε ολόκληρη την χώρα, 42 ημερήσιες τοπικές είτε έκλεισαν είτε μετατράπηκαν σε εβδομαδιαίες ανάμεσα στο 2010-2025 με βάση τα συγκριτικά στοιχεία της σχετικής ΚΥΑ (ΦΕΚ, τ. δεύτερο, 7-9-2010) και της απόφασης περί «Καταχώρισης εφημερίδων περιφερειακού και τοπικού τύπου στο ηλεκτρονικό Υπομητρώο περιφερειακού και τοπικού Τύπου του ν. 3548/2007 (Α' 68), όπως ισχύει» με ημερομηνία 4-8-2025. Η τάση αυτή συνεχίζεται με την ιστορική ημερήσια εφημερίδα των Ιωαννίνων,

«Ηπειρωτικός Αγών», να κλείνει και αυτή το 2026. Ταυτόχρονα σημαντικές μειώσεις στις πωλήσεις έχουν παρατηρηθεί στις εν λόγω εφημερίδες, κυρίως στους συνδρομητές. Επισημαίνεται ότι δεν υπάρχει κεντρικός μηχανισμός μέτρησης της κυκλοφορίας των τοπικών εφημερίδων, εφόσον αυτές διανέμονται κυρίως με ίδια μέσα ή ταχυδρομείου και όχι διαμέσου πρακτορείων διανομής όπως οι εφημερίδες πανελλαδικής κυκλοφορίας.

Ανεξαρτήτως όμως των προαναφερθέντων, η περιορισμένη αγορά των περιφερειακών εφημερίδων περιορίζει τις πωλήσεις συνεπώς και τα έσοδα από αυτές. Οι ημερήσιες περιφερειακές εφημερίδες κυκλοφορούν σήμερα από 300 έως 5.000 φύλλα. Αυτό είναι ένα σημαντικό πρόβλημα διότι μία στρατηγική αύξησης των πωλήσεων δεν προσκρούει μόνο στη διαρκή μετατόπιση του αναγνωστικού κοινού στα διαδικτυακά Μέσα, αλλά και στον περιορισμένο γεωγραφικό χώρο.

Μία άλλη διάσταση της κρίσης στη δημοσιογραφία είναι η εκτεταμένη και γενικευμένη πρακτική της λογοκλοπής δημοσιογραφικών κειμένων από τα διάφορα ενημερωτικά Site and Portal. Είναι σύνηθες πλέον τα περισσότερα διαδικτυακά Μέσα να αναδημοσιεύουν κείμενα που παράγονται, στα έντυπα κυρίως Μέσα, χωρίς την άδεια των συγγραφέων τους που είναι κατά κύριο λόγο επαγγελματίες δημοσιογράφοι. Τέλος, στη κρίση της δημοσιογραφίας θα πρέπει να συμπεριλάβουμε και τη σχεδόν εξαφάνιση της δημοσιογραφικής έρευνας από τα έντυπα και τα ιδιωτικά ραδιοτηλεοπτικά ΜΜΕ, αλλά και τις αλλαγές στο ειδησεογραφικό περιεχόμενο των ΜΜΕ. Τα περισσότερα ΜΜΕ δεν παράγουν ή παράγουν σπάνια ενημερωτικές εκπομπές και εκτενή ρεπορτάζ. Ταυτόχρονα η ελληνική τηλεόραση κυριαρχείται από επαναλήψεις παλαιών τηλεοπτικών σειρών, εκπομπές μαγειρικής, life style ενημέρωση, παραγωγές τύπου Ριάλιτι, καθώς και χαμηλού κόστους σειρές.

Τέλος, η συρρίκνωση του ρόλου του κράτους στην οικονομία ως αποτέλεσμα των πολιτικών που επέβαλαν οι δανειστές στη χώρα μείωσε το ενδιαφέρον των περισσοτέρων έως σήμερα επιχειρηματιών-ιδιοκτητών ΜΜΕ για την ελληνική αγορά των παραδοσιακών Μέσων. Συνεπώς η ουσιαστική δραστηριότητα τους στο χώρο των παλαιών Μέσων θα τείνει συνεχώς να μειώνεται. Ορισμένοι ισχυροί παίκτες, όπως η οικογένεια Μπόμπολα, ήδη έχουν αποχωρήσει.

Η πολλαπλή κρίση, αλλά και η θεαματική επέκταση των νέων τεχνολογιών, οδηγεί σε ένα διαρκή μετασχηματισμό των ελληνικών ΜΜΕ και ως προς το ιδιοκτησιακό καθεστώς, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται νέοι συσχετισμοί στην αγορά των Μέσων, και στον ευρύτερο χώρο της επικοινωνίας. Ταυτόχρονα, και ίσως αυτό να είναι το πιο σημαντικό, δημιουργούνται νέες ισορροπίες και αλληλεξαρτήσεις μεταξύ του κομματικού συστήματος και των επιχειρηματιών των Μέσων.

Συμπεράσματα

Οι συνθήκες στο χώρο των ΜΜΕ και της επαγγελματικής δημοσιογραφίας είναι δύσκολο να μεταβληθούν τουλάχιστο βραχυπρόθεσμα. Υπάρχει η δυνατότητα όμως για καλύτερες συνθήκες υπό τον όρο ότι η ελληνική οικονομία πρέπει να περάσει οριστικά από την κρίση και την ύφεση στην πλήρη ανάπτυξη προς όφελος των πολιτών και ως εκ τούτου πρέπει να εγκαταλειφθεί η νεοφιλελεύθερη πολιτική.

Η αποκατάσταση της αξιοπιστίας των Μέσων είναι ζητούμενο. Αυτό σημαίνει ότι οι ιδιοκτήτες πρέπει να δουν τα Μέσα ως φορείς διάχυσης της πληροφορίας και όχι ως φορείς πιέσεων προς την πολιτική εξουσία για την εξυπηρέτηση των άλλων οικονομικών δραστηριοτήτων τους. Διότι η επικράτηση αυτών των σχέσεων, τα αποκαλούμενα ως διαπλεκόμενα συμφέροντα, υπονομεύουν τη δημοκρατία (Μουζέλης & Παγουλάτος, 2003).

Η διαφημιστική αγορά πρέπει να εξορθολογιστεί διάμεσου ενός νέου νομοθετικού πλαισίου έτσι ώστε να εκλείψουν οι κερδοσκοπικές τάσεις και τα ακραία φαινόμενα που έχουν παρατηρηθεί. Ο χώρος της ιδιωτικής πρωτοβουλίας στα ΜΜΕ θα πρέπει να λειτουργεί μέσα σε ένα αυστηρό ρυθμιστικό πλαίσιο. Η πολιτική πολυφωνία πρέπει να αποκατασταθεί και να διαφυλαχθεί η ελεύθερη άσκηση του δημοσιογραφικού επαγγέλματος.

Επίσης, είναι σημαντικό να υπάρξει ένα ειδικό πρόγραμμα ενίσχυσης των έντυπων τοπικών, συνεργατικών και εναλλακτικών ΜΜΕ που αντιμετωπίζουν σοβαρή κρίση εξαιτίας της μη πρόσβασης τους στην διαφημιστική αγορά κατ' αναλογία άλλων ειδικών προγραμμάτων που αφορούν άλλους κλάδους της οικονομίας.

Τέλος, να αναπτυχθεί ο κοινωνικός έλεγχος των μεγάλων ομίλων ΜΜΕ διαμέσου της ανάπτυξης της κοινωνίας των πολιτών ο οποίος θα στοχεύει στον δραστικό περιορισμό της λογοκρισίας και της κρατικής παρέμβασης, αλλά και η ανάπτυξη κινημάτων τα οποία θα ασκούν πιέσεις και θα προτείνουν λύσεις για τη δημοκρατία και τη πολυφωνία στα Μέσα.

Βιβλιογραφία

Mancini, P. (2000). 'Political complexity and alternative models of journalism: The Italian case'. In J. Curran and M. J. Park (eds), *DeWesternizing MediaStudies* (pp. 264-278). Routledge.

McNair, B. (1998). *The sociology of journalism*. London: Arnold

Papathanassopoulos, S. (1999). The Decline of Newspapers: The case of the Greek

Papathanassopoulos, S. (2001). Media commercialization and journalism in Greece. *European Journal of Communications*, vol. 16(4), pp. 505-521.

Papathanassopoulos, S. (2013). Greece: Press subsidies in turmoil. In P. Murschetz (ed.), *State Aid for Newspapers: Theories, Cases, Actions (pp. 237-253)*. Springer.

Press, *The Communication Review*, vol. 3, No 3, pp. 379-402.

Skamnakis, A. (2006). *Politics, media and journalism in Greece*, unpublished Ph.D. thesis. Dublin: Dublin City University.

Skamnakis, A. (2018). Accelerating a freefall? The impact of the post-2008 economic crisis on Greek media and journalism. *Journal of Greek Media & Culture*, vol. 4 (1), pp. 9–25.

Thompson, J. B. (1998). *Νεωτερικότητα και Μέσα Επικοινωνίας*. Εκδόσεις Παπαζήση.

Αλιβιζάτος, Ν. (2002). *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία 1800-2010*. Εκδόσεις Πόλις.

Αντωνόπουλος, Ν. (1965). *Η Ελευθερία του Τύπου εν Ελλάδι*.

Βαλούκος, Σ. (2018). *Ιστορία της ελληνικής τηλεόρασης (1960-2018)*. Αιγόκερως.

Γκόλντινγκ, Π. και Μέρντοκ, Γ. (2001). Κουλτούρα, επικοινωνίες και πολιτική οικονομία. Στο Curran J., Gurevitch, M. (ed) *ΜΜΕ και Κοινωνία*. (σσ. 25-52). Εκδόσεις Πατάκη.

Δεμερτζής, Ν. (2000). Παγκοσμιοποίηση, κοινότητα και δημόσιος χώρος. Στο *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 4, σσ. 53-78.

Λέανδρος, Ν. (1992). *Μαζικά έντυπα επικοινωνίας στην Ελλάδα*. Δελφίνι.

Λέανδρος, Ν. (2013). Τα Μέσα στο επίκεντρο της κρίσης. Τα οικονομικά αποτελέσματα οκτώ μεγάλων επιχειρήσεων. Στο Γ. Πλειός (επιμ.) *Η Κρίση και τα ΜΜΕ* (σσ. 31-57). Εκδόσεις Παπαζήση.

Λέανδρος, Ν., Παπαδοπούλου, Δ., & Ψύλλα, Μ. (2011). Η 'κρίση' στον Τύπο. Μια θεματική και γλωσσολογική ανάλυση. Στο *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 134, σσ. 237-255.

Μουζέλης, Ν. (1978). *Νεοελληνική κοινωνία: όψεις υποανάπτυξης*. Εξάντας.

Μουζέλης, Ν. και Παγουλάτος, Γ. (2003). Κοινωνία Πολιτών και Ιδιότητα του Πολίτη στη Μεταπολεμική Ελλάδα. Στο *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 22, σσ. 5-29.

Νικολακόπουλος, Η. (2000). *Κόμματα και κοινοβουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα 1946-1964*. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

Παπαθασανασόπουλος, Σ. (2004). *Πολιτική και ΜΜΕ. Η περίπτωση της Νότιας Ευρώπης*. Εκδόσεις Καστανιώτη.

Πλειός, Γ. (2013). Τα ΜΜΕ απέναντι στην κρίση: έντονη υιοθέτηση της λογικής των ελίτ. Στο Γ. Πλειός (επιμ.) *Η Κρίση και τα ΜΜΕ*. (σσ. 87-134). Εκδόσεις Παπαζήση.

Σακελλαρόπουλος, Σ. (2014). *Κρίση και κοινωνική διαστρωμάτωση στην Ελλάδα του 21ου αιώνα*. Εκδόσεις Τόπος.

Σκαμνάκης, Α. (2005). Ο Ημερήσιος Τύπος της Περιφέρειας: Ιστορία και Προοπτικές. Στο Μ. Δρούλια (επιμ.) *Ο Ελληνικός Τύπος από το 1784 έως σήμερα: Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις* (σσ. 253-262). Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών.

Σκαμνάκης, Α. (2020). *Πολιτική εξουσία και ΜΜΕ στη σύγχρονη Ελλάδα (1821-1940)*. Β' Έκδοση. Εκδόσεις Ζυγός.

Σκαμνάκης, Α. (2022). Ελευθερία του Τύπου, Συγκέντρωση και Οικονομική Κρίση. Στα *Πρακτικά του 7ου Συνεδρίου της Ελληνικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας* (σσ. 889-900). Ελληνική Κοινωνιολογική Εταιρεία.

Χαραλάμπης, Δ. (1989). *Πελατειακές σχέσεις και λαϊκισμός. Η εξωθεσμική συναίνεση στο ελληνικό πολιτικό σύστημα*. Εξάντας.

Λαϊκός πολιτισμός και ΜΜΕ: η απο-παγκοσμιοποίηση ως αφήγημα αντίστασης

Αναστασία Α. Φλωράκη

Περίληψη

Η παγκοσμιοποίηση έχει εντείνει τις συζητήσεις γύρω από την απώλεια πολιτισμικής ιδιαιτερότητας και την ομογενοποίηση ταυτοτήτων, ενώ η απο-παγκοσμιοποίηση προβάλλεται μέσα από αφηγήματα επιστροφής στο τοπικό και το παραδοσιακό. Στο πλαίσιο αυτό, τα ΜΜΕ λειτουργούν όχι μόνο ως δίαυλοι πληροφόρησης, αλλά ως μηχανισμοί αναπαράστασης και εμπορευματοποίησης του λαϊκού πολιτισμού. Το άρθρο εξετάζει πώς τα ΜΜΕ αξιοποιούν την προφορική παράδοση και τις λαϊκές αφηγήσεις για να συγκροτήσουν αφηγήματα αντίστασης στην παγκοσμιοποίηση, αλλά και πώς οι παραδόσεις, όταν προβάλλονται, εντάσσονται συχνά στη λογική της πολιτιστικής βιομηχανίας και της τουριστικής αξιοποίησης. Στην ελληνική περίπτωση, τα τοπικά στοιχεία αποκτούν ιδιαίτερη σημασία στον δημόσιο Λόγο, μέσα από τα Μέσα Ενημέρωσης και τις ψηφιακές αναπαραστάσεις. Ο λαϊκός πολιτισμός στα ΜΜΕ λειτουργεί διττά: ως μέσο ενίσχυσης της συλλογικής ταυτότητας και ως προϊόν κατανάλωσης στην παγκόσμια πολιτισμική οικονομία. Έτσι, η απο-παγκοσμιοποίηση αναδεικνύεται και ως πολιτισμική και επικοινωνιακή στρατηγική.

Εισαγωγή

Η παγκοσμιοποίηση, ως ιστορική και πολιτισμική διεργασία, έχει μετασχηματίσει ριζικά τον τρόπο με τον οποίο οι κοινωνίες αντιλαμβάνονται, παράγουν και αναπαριστούν την πολιτισμική τους ταυτότητα. Η κυκλοφορία των αγαθών, των ανθρώπων, των ιδεών και των εικόνων δημιουργεί ένα πλέγμα πολιτισμικής διασύνδεσης, αλλά και ένα πεδίο έντονων αντιφάσεων, ανάμεσα στην ομογενοποίηση και την επιθυμία για τοπική ιδιαιτερότητα (Robertson, 1992· Appadurai, 1996). Ενώ η παγκοσμιοποίηση υπόσχεται πρόσβαση, ανάπτυξη και επικοινωνία, συχνά οδηγεί σε απώλεια πολιτισμικής ποικιλίας και στην επιβολή ενός ενιαίου προτύπου αισθητικής και αξιών, που πηγάζει κυρίως από τα κέντρα παραγωγής της δυτικής κουλτούρας (Featherstone, 1995: 8-10).

Μέσα σε αυτό το περιβάλλον, ο λαϊκός πολιτισμός, ως σύνολο εκφράσεων, πρακτικών, τεχνών και αφηγήσεων που ριζώνουν στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων, αναδεικνύεται σε καίριο σημείο αναφοράς για την πραγμάτευση της ταυτότητας και της μνήμης. Οι τοπικές κοινότητες, συνειδητά ή μη, αξιοποιούν τον λαϊκό πολιτισμό ως μηχανισμό απο-παγκοσμιοποίησης, δηλαδή ως διαδικασία επαναφοράς του τοπικού και του εθνοτικού στο προσκήνιο. Η έννοια αυτή δεν σημαίνει αποκοπή από τον κόσμο, αλλά μια μορφή πολιτισμικής αντίστασης, που επανεγγράφει το παρελθόν στη σύγχρονη σφαίρα των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης (ΜΜΕ), διεκδικώντας έναν λόγο αυθεντικότητας και ιδιοπροσωπίας.

Τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, ως καθοριστικοί φορείς διάδοσης και αναπαράστασης του πολιτισμικού Λόγου, διαδραματίζουν κεντρικό ρόλο σε αυτή τη διελκυστίνδα ανάμεσα στην παγκοσμιοποίηση και την αντίσταση σε αυτήν. Από τη μια πλευρά, τα ΜΜΕ συμβάλλουν στην εμπορευματοποίηση και αισθητικοποίηση του λαϊκού πολιτισμού, προβάλλοντας αποσπασματικά και εξωραϊσμένα στοιχεία του, όπως για παράδειγμα σε τουριστικές καμπάνιες ή ψυχαγωγικά προγράμματα. Από την άλλη, αποτελούν το κύριο πεδίο μέσα από το οποίο ανανεώνονται οι αφηγήσεις της μνήμης και της τοπικής ταυτότητας, τηλεοπτικές και ραδιοφωνικές εκπομπές για τη μουσική, τα έθιμα και τις τέχνες, καθώς και διαδικτυακές πλατφόρμες που φιλοξενούν νέους τρόπους συμμετοχής και αφήγησης (Προύσαλης, 2017: 6-8).

Η περίπτωση της Ελλάδας παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς συνδυάζει μια πλούσια προφορική παράδοση με έναν έντονα οπτικοποιημένο δημόσιο Λόγο, όπου η λαϊκή κουλτούρα μετασχηματίζεται σε στοιχείο του εθνικού αφηγήματος (Anderson, 1991: 6-7, 35). Εκπομπές όπως το *Αλάτι της Γης* (ΕΡΤ), τα αφιερώματα της εκπομπής *Μένουμε Ελλάδα*, αλλά και τα νεότερα ψηφιακά εγχειρήματα της ΕΡΤ, όπως για παράδειγμα το πλούσιο ψηφιακό αρχείο ελληνικής μουσικής παράδοσης που διαθέτει, καταδεικνύουν την επιθυμία επανανοηματοδότησης του λαϊκού μέσα από σύγχρονες μορφές επικοινωνίας. Παράλληλα, ιδιωτικές πρωτοβουλίες, όπως τα κατά τόπους διαδικτυακά φεστιβάλ παραμυθιού, αξιοποιούν τη διαδικτυακή αφήγηση για να συνδέσουν το τοπικό με το παγκόσμιο, τον λαϊκό Λόγο με τη νέα ψηφιακή προφορικότητα.

Η παρούσα μελέτη διερευνά τον τρόπο με τον οποίο ο λαϊκός πολιτισμός αξιοποιείται στα ελληνικά ΜΜΕ, ραδιοφωνικά, τηλεοπτικά και ψηφιακά, τόσο ως εμπορευματοποιημένο προϊόν όσο και ως εργαλείο πολιτισμικής αντίστασης. Εξετάζεται πώς τα Μέσα μεταπλάθουν τις παραδοσιακές αφηγήσεις και τα εθνοτοπικά σύμβολα, μεταφέροντάς τα από τον χώρο της κοινότητας στο πεδίο της δημόσιας σφαίρας. Παράλληλα, αναδεικνύεται η έννοια της απο-παγκοσμιοποίησης ως νέο αφήγημα συλλογικής αυτογνωσίας, που επιτρέπει στις κοινωνίες να αναμετρηθούν με τα ζητήματα αυθεντικότητας, μνήμης και πολιτισμικής βιωσιμότητας. Η ανάλυση που ακολουθεί θα κινηθεί σε δύο βασικούς άξονες, τη μελέτη του τρόπου με τον οποίο τα ΜΜΕ αναπαριστούν και αναπλαισιώνουν τον λαϊκό πολιτισμό, και τη διερεύνη-

ση των μηχανισμών με τους οποίους αυτές οι αναπαραστάσεις συμβάλλουν στη συγκρότηση ενός αντι-παγκοσμιοποιημένου πολιτισμικού Λόγου.

Στόχος δεν είναι απλώς να καταγραφεί η παρουσία του λαϊκού πολιτισμού στα μέσα, αλλά να κατανοηθεί πώς αυτή η παρουσία αναδομεί τη σχέση του πολίτη με τη μνήμη, την κοινότητα και το έθνος. Στο μεταίχμιο ανάμεσα στην αγορά και την παράδοση, ανάμεσα στην εικόνα και το βίωμα, ο λαϊκός πολιτισμός στα ΜΜΕ καθίσταται έτσι ένα νέο πολιτισμικό πεδίο αντίστασης, όχι απέναντι στην τεχνολογία, αλλά μέσα από αυτήν. Στο πλαίσιο αυτό, η μελέτη αντλεί από ένα διεπιστημονικό θεωρητικό υπόβαθρο που συνδυάζει προσεγγίσεις από την κοινωνιολογία της παγκοσμιοποίησης, τη θεωρία της πολιτισμικής μνήμης και τις σπουδές των μέσων. Ειδικότερα, αξιοποιούνται έννοιες όπως η «παγκοσμιοτοπικοποίηση» (glocalization), η «ρευστή νεωτερικότητα» και οι «τόποι μνήμης», προκειμένου να αναλυθεί ο τρόπος με τον οποίο οι πολιτισμικές μορφές μετακινούνται, μετασχηματίζονται και επανανοηματοδοτούνται. Παράλληλα, η ανάλυση των μέσων ως πεδίων αναπαράστασης και διαπραγμάτευσης νοήματος επιτρέπει την κατανόηση της διττής λειτουργίας τους, τόσο ως φορέων εμπορευματοποίησης όσο και ως χώρων ανανέωσης της λαϊκής δημιουργικότητας. Μέσα από αυτή την οπτική, το άρθρο επιχειρεί να αναδείξει όχι μόνο τις εντάσεις που διαμορφώνονται μεταξύ παγκόσμιου και τοπικού, αλλά και τις δυνατότητες που ανοίγονται για την επαναπροσέγγιση της παράδοσης στο σύγχρονο επικοινωνιακό περιβάλλον.

Θεωρητικό Πλαίσιο

Παγκοσμιοποίηση και πολιτισμική ομογενοποίηση

Η παγκοσμιοποίηση αποτελεί μια σύνθετη και πολυδιάστατη διαδικασία, που επηρεάζει τα οικονομικά, κοινωνικά, πολιτικά και πολιτισμικά πεδία. Από τις δεκαετίες του 1980 και του 1990, η κοινωνιολογική και ανθρωπολογική θεωρία επιχείρησε να αποσαφηνίσει τους μηχανισμούς αυτής της νέας συνθήκης, οι οποίοι υπερβαίνουν τα γεωγραφικά σύνορα και δημιουργούν ένα δίκτυο ροών και εμπορευμάτων, πληροφοριών, εικόνων και ιδεών (Appadurai, 1996: 29-31).

Στο έργο *Modernity at Large*, ο Αρτζούν Αππαντουράι (Appadurai, (1996: 33-36) εισάγει την έννοια των διαστάσεων ως «-τοπία» (εθνοτοπία, τοπία μέσων, τεχνοτοπία, χρηματοτοπία, ιδεοτοπία), δηλαδή των διασυνδεδεμένων πεδίων που συγκροτούν τον παγκοσμιοποιημένο κόσμο. Τα Μέσα Ενημέρωσης διαδραματίζουν κομβικό ρόλο στη διαμόρφωση των σύγχρονων πολιτισμικών φαντασιώσεων και ταυτοτήτων. Ο παγκόσμιος πολιτισμός, ωστόσο, δεν προκύπτει ως απλό άθροισμα αυτών των ροών· αντιθέτως, δημιουργεί ανισότητες, εξαρτήσεις και νέες μορφές ηγεμονίας (Appadurai, 1996: 31-33). Στην ίδια κατεύθυνση, ο Ρόλαντ Ρόμπερτσον

(Robertson, 1992: 173-174) υποστηρίζει πως η παγκοσμιοποίηση δεν σημαίνει μόνο εξάπλωση ενός ομογενοποιημένου πολιτισμού, αλλά και ενίσχυση των τοπικών ταυτοτήτων, σε μια διαλεκτική σχέση που ονομάζει «παγκοσμιοτοπικοποίηση». Η εννοιολογική αυτή προσέγγιση έχει ιδιαίτερη σημασία για τη λαογραφία, καθώς υποδεικνύει ότι το τοπικό δεν εξαφανίζεται αλλά επανεφευρίσκεται μέσα στο παγκόσμιο πλαίσιο (Hannerz, 1990: 239-244).

Παρά ταύτα, η πολιτισμική ομογενοποίηση παραμένει κεντρική ανησυχία. Όπως επισημαίνει ο Μάικ Φέδερστον (Featherstone, 1995, 6-12), η διάχυση των ίδιων σημείων κατανάλωσης και αισθητικών προτύπων οδηγεί στη δημιουργία μιας «παγκόσμιας κουλτούρας», όπου η μοναδικότητα των τοπικών πολιτισμών συρρικνώνεται. Ο Ζίγκμουντ Μπάουμαν (Bauman, 2000, 82-88) θα περιγράψει αυτήν την κατάσταση ως «ρευστή νεωτερικότητα», όπου οι ταυτότητες παύουν να είναι σταθερές και κληρονομημένες και μετατρέπονται σε διαρκώς μεταβαλλόμενα και επισφαλή κατασκευάσματα. Σε αυτό το πλαίσιο, η αποδυνάμωση των σταθερών κοινωνικών δομών και των συλλογικών πλαισίων αναφοράς οδηγεί σε μια κατάσταση όπου τα άτομα καλούνται να συγκροτήσουν την ταυτότητά τους μέσα από συνεχείς επιλογές και προσαρμογές. Η δυναμική αυτή ενισχύεται περαιτέρω από τη λογική της κατανάλωσης, την οποία ο ίδιος ο Μπάουμαν αναλύει εκτενέστερα στο *Consuming Life* (Bauman, 2007: 66-75), όπου η ταυτότητα δεν συγκροτείται πλέον μέσω της συμμετοχής σε σταθερές κοινότητες, αλλά μέσω της κατανάλωσης συμβόλων, εικόνων και εμπειριών. Η πολιτισμική ταυτότητα καθίσταται έτσι ευμετάβλητη, προσωρινή και εν πολλοίς εξαρτημένη από τους μηχανισμούς της αγοράς, γεγονός που εντείνει τις πιέσεις προς ομογενοποίηση, αλλά ταυτόχρονα δημιουργεί και το πεδίο για νέες μορφές επαναπροσδιορισμού του τοπικού.

Στην ελληνική λαογραφία, τονίζεται πως η παγκοσμιοποίηση, πέρα από τα οικονομικά της χαρακτηριστικά, συνιστά πολιτισμική απειλή για τις τοπικές παραδόσεις, καθώς επιβάλλει νέες μορφές πολιτισμικής εξάρτησης και αλλοίωσης της συλλογικής μνήμης. Ο Μιχάλης Γ. Μερακλής (2020) επισημαίνει ότι η εθνογραφική μελέτη του λαϊκού πολιτισμού οφείλει πλέον να εντοπίζει όχι μόνο το «τι χάνεται», αλλά και το τι μεταλλάσσεται, αναγνωρίζοντας ότι οι λαϊκές μορφές έκφρασης μπορούν να προσαρμοστούν στο σύγχρονο πλαίσιο χωρίς να χάνουν το νόημά τους. Η παραπάνω προβληματική συνδέεται με τη θεωρία του πολιτιστικού ιμπεριαλισμού, όπως αυτή διατυπώθηκε ήδη από τη δεκαετία του 1970 και 1980, σύμφωνα με την οποία η παγκοσμιοποίηση των μέσων οδηγεί στην επιβολή ενός κυρίαρχου, κυρίως δυτικού, πολιτισμικού προτύπου εις βάρος των τοπικών πολιτισμών. Στο πλαίσιο αυτό, οι πολιτισμικές ροές νοούνται ως μονοκατευθυντικές, παράγοντας σχέσεις εξάρτησης και πολιτισμικής ομογενοποίησης. Ωστόσο, η προσέγγιση αυτή έχει δεχθεί σημαντική κριτική, καθώς συχνά υποτιμά τη δραστικότητα των τοπικών κοινωνιών και τη δυνατότητά τους να προσλαμβάνουν, να μετασχηματίζουν και να επανανοηματοδοτούν τα εισαγόμενα πολιτισμικά στοιχεία. Σύγχρονες θεωρητικές

προσεγγίσεις υπογραμμίζουν ότι οι πολιτισμικές ανταλλαγές είναι περισσότερο διαλογικές και πολυκεντρικές, ενώ η έννοια της παγκοσμιοτοπικοποίησης αναδεικνύει ακριβώς αυτή τη συνάντηση παγκόσμιου και τοπικού ως δημιουργική διαδικασία. Υπό αυτό το πρίσμα, ο λαϊκός πολιτισμός δεν εμφανίζεται απλώς ως παθητικό θύμα πολιτισμικής κυριαρχίας, αλλά ως ενεργός φορέας διαπραγμάτευσης και προσαρμογής, ικανός να ενσωματώνει και να μετασχηματίζει τα εξωτερικά στοιχεία χωρίς να απωλέσει τη σημασιολογική του συνοχή.

Η έννοια της απο-παγκοσμιοποίησης και η πολιτισμική επιβράδυνση

Η απο-παγκοσμιοποίηση (deglobalization) δεν αναφέρεται αποκλειστικά σε οικονομικές ή γεωπολιτικές διεργασίες· στο πεδίο του πολιτισμού λειτουργεί ως αντίστροφη κίνηση απέναντι στη μαζική κουλτούρα, επιδιώκοντας την αναζήτηση του τοπικού, του αυθεντικού και του κοινοτικού. Πρόκειται για διαδικασία επανανοηματοδότησης του χώρου και της ταυτότητας, όπου η τοπικότητα γίνεται στρατηγική επιλογή (Pieterse, 2015: 85-88). Η απο-παγκοσμιοποίηση μπορεί να εκφραστεί μέσα από μορφές πολιτισμικής επιβράδυνσης, που αντιτάσσονται στην ταχύτητα και την επιφανειακότητα των μαζικών μέσων. Οι σύγχρονες κοινότητες, είτε αγροτικές είτε αστικές, αναζητούν πλέον τρόπους επανασύνδεσης με την πολιτισμική μνήμη, μέσα από φεστιβάλ, τοπικά προϊόντα, παραδοσιακές τέχνες, αλλά και μέσω της αφήγησης (Assmann, 2011: 53-55· Hobsbawm & Ranger, 1983: 1-14). Η Μάριαν Χόρσνταλ (Horsdal, 2012: 45-60) περιγράφει τη σύγχρονη αφήγηση ως «χώρο πολιτισμικής ανθεκτικότητας», όπου το άτομο ανακτά την εμπειρία του χρόνου και της κοινότητας μέσα από ιστορίες που συνδέουν το προσωπικό με το συλλογικό. Η προσέγγιση αυτή συνδέεται άμεσα με τον λαϊκό πολιτισμό, του οποίου η δύναμη έγκειται στη διατήρηση της μνήμης μέσα από τη διήγηση, τη χειροτεχνία και το τελετουργικό.

Στον ελληνικό χώρο, η απο-παγκοσμιοποίηση ενσωματώνει τη νοσταλγία για το χωριό, το πανηγύρι, το τοπίο και τη συλλογικότητα, σύμβολα που επανέρχονται συνεχώς στον δημόσιο Λόγο. Οι λαϊκές τέχνες, όπως η υφαντική, το κέντημα ή η κεραμική, αναδεικνύονται ως πολιτισμικά αντίδοτα στην απρόσωπη παραγωγή, ενώ η λαϊκή μουσική και το παραμύθι ανακτούν ρόλο κοινωνικού σχολίου μέσα από νέες μορφές αναπαράστασης στα ΜΜΕ.

Τα ΜΜΕ ως μηχανισμός πολιτισμικής αναπαράστασης

Η επικοινωνιακή θεωρία έχει από καιρό αναγνωρίσει ότι τα ΜΜΕ δεν αποτελούν απλώς ουδέτερους διαύλους μετάδοσης, αλλά φορείς νοήματος που διαμορφώ-

νουν την κοινωνική πραγματικότητα (Hall, 1980: 128-138). Ο Στούαρτ Χολ, στη θεωρία της «κωδικοποίησης και αποκωδικοποίησης» (encoding/decoding), έδειξε πως τα Μέσα δεν αναπαράγουν απλώς ιδεολογίες, αλλά επιτρέπουν στους θεατές να πραγματεύονται ενεργά το περιεχόμενο. Έτσι, το κοινό δεν είναι παθητικός δέκτης, αλλά συμμετέχει στην ανασημασιοδότηση του πολιτισμικού Λόγου. Ο Τζον Λαλ (Lull, 2000: 45-75) προτείνει να θεωρούμε τα Μέσα ως χώρους διαπολιτισμικής μετάφρασης, όπου η τοπική κουλτούρα μεταγράφεται στα συμφραζόμενα της παγκόσμιας επικοινωνίας. Αυτή η μετάφραση, ωστόσο, ενέχει κινδύνους όπως η υπεραπλούστευση και η τουριστική αισθητικοποίηση οι οποίοι μπορεί να αποκόψουν το λαϊκό στοιχείο από το κοινωνικό του πλαίσιο.

Ωστόσο, η ενεργητική αυτή διάσταση της πρόσληψης δεν αναιρεί το γεγονός ότι τα ΜΜΕ και ευρύτερα οι πολιτισμικές βιομηχανίες λειτουργούν εντός ενός καπιταλιστικού πλαισίου, το οποίο τείνει να ενσωματώνει και να εκμεταλλεύεται τις λαϊκές μορφές έκφρασης. Η αναβίωση ή η εκ νέου ανακάλυψη παραδοσιακών πρακτικών δεν είναι πάντοτε αποτέλεσμα αυθεντικής πολιτισμικής συνέχειας, αλλά συχνά συνδέεται με διαδικασίες εμπορευματοποίησης και αισθητικοποίησης, όπου το λαϊκό αποσπάται από το αρχικό του κοινωνικό πλαίσιο και επαναπλαισιώνεται ως καταναλώσιμο πολιτισμικό προϊόν. Στο πλαίσιο αυτό, η αυξανόμενη παρουσία αστικών πληθυσμών σε παραδοσιακά δρώμενα, όπως τα πανηγύρια, δεν συνιστά απλώς μια μορφή πολιτισμικής συμμετοχής, αλλά μπορεί να ιδωθεί και ως ένδειξη μιας νέας καταναλωτικής σχέσης με την παράδοση, όπου το τοπικό μετατρέπεται σε εμπειρία προς κατανάλωση. Η δυναμική αυτή αναδεικνύει την ένταση ανάμεσα στη λαϊκή δημιουργικότητα και τη λογική της αγοράς, επιβεβαιώνοντας ότι ο λαϊκός πολιτισμός στα ΜΜΕ δεν είναι μόνο πεδίο διαπραγμάτευσης νοήματος, αλλά και πεδίο οικονομικής και συμβολικής αξιοποίησης.

Στη σημερινή εποχή, οι κοινότητες έχουν τη δυνατότητα να χρησιμοποιούν τα Μέσα όχι μόνο ως θεατές, αλλά και ως δημιουργοί. Όταν ένα τοπικό πανηγύρι προβάλλεται ζωντανά από ένα χωριό, όταν μια ομάδα νέων ανεβάζει στο YouTube μια ταινία για την παραδοσιακή μουσική του τόπου της, όταν μια γυναίκα μοιράζεται στα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης την τέχνη του κεντήματος ή της μαγειρικής της, τότε βλέπουμε την απο-παγκοσμιοποίηση σε δράση. Δεν είναι μια θεωρητική έννοια, αλλά μια καθημερινή πράξη συμμετοχής και αφήγησης. Η μετάβαση αυτή, από την κατανάλωση στην παραγωγή περιεχομένου, αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό των νέων μέσων, τα οποία ενσωματώνουν ενεργητικές πρακτικές συμμετοχής όπου οι χρήστες δεν περιορίζονται στην κατανάλωση αλλά εμπλέκονται και στην παραγωγή επικοινωνιακού περιεχομένου (Pleios, Tastsoglou & Minotakis, 2024: 53). Ο λαϊκός πολιτισμός, έτσι, δεν χάνεται μέσα στα Μέσα· μεταμορφώνεται. Η προφορικότητα βρίσκει νέα κανάλια έκφρασης, ο λαϊκός Λόγος αποκτά νέες φωνές, και η μνήμη της κοινότητας μεταφέρεται σε ένα παγκόσμιο κοινό. Το στοίχημα, βέβαια, παραμένει η ισορροπία, πώς θα διατηρηθεί η αυθεντικότητα χωρίς να χαθεί η επικοινωνία,

πώς θα προβληθεί το τοπικό χωρίς να μετατραπεί σε φολκλόρ για κατανάλωση (Kirshenblatt- Gimblett, B., 1998: 7-19).

Στο πλαίσιο της σύγχρονης πολιτισμικής οικονομίας, η διαδικασία εμπορευματοποίησης δεν περιορίζεται στην απλή μετατροπή των πολιτισμικών μορφών σε καταναλωτικά αγαθά, αλλά αφορά έναν βαθύτερο μετασχηματισμό του ίδιου του νοήματός τους. Όπως υποστηρίζει ο Ζαν Μποντριγιάρ (Baudrillard, 1994, 2-6), στη μετανεωτερική συνθήκη τα πολιτισμικά αντικείμενα αποσπώνται από το αρχικό τους κοινωνικό και βιωματικό πλαίσιο και λειτουργούν πρωτίστως ως σημεία μέσα σε ένα σύστημα σημειολογικής ανταλλαγής, το σημείο αντικαθιστά το πράγμα και το σύμβολο της παράδοσης αποκτά μεγαλύτερη αξία από την ίδια την παράδοση. Το παραδοσιακό πανηγύρι, η φορεσιά ή η μουσική συχνά προβάλλονται από τα ΜΜΕ ως αισθητικά προϊόντα, απογυμνωμένα από το κοινωνικό τους υπόβαθρο. Η αξία τους δεν έγκειται πλέον στη χρήση ή στην παραδοσιακή τους σημασία, αλλά στην ικανότητά τους να σημαίνουν, να αναπαρίστανται και να καταναλώνονται ως εικόνες. Στο πλαίσιο αυτό, η λαϊκή κουλτούρα, όταν εντάσσεται στα μέσα μαζικής επικοινωνίας ή στον τουριστικό Λόγο, μετασχηματίζεται σε ένα σύνολο αναπαραστάσεων που προηγούνται της εμπειρίας και την καθορίζουν. Η διαδικασία αυτή οδηγεί στη συγκρότηση μιας υπερπραγματικότητας, όπου η αναπαράσταση δεν αντανακλά πλέον το πραγματικό, αλλά το υποκαθιστά, καθιστώντας την παράδοση ένα αντικείμενο που μπορεί να αναπαραχθεί και να καταναλωθεί. Έτσι, η εμπορευματοποίηση της λαϊκής κουλτούρας δεν συνιστά απλώς οικονομική αξιοποίηση, αλλά μετασχηματισμό της σε συμβολικό κεφάλαιο που κυκλοφορεί εντός των δικτύων της μαζικής και ψηφιακής επικοινωνίας.

Από την άλλη πλευρά, τα ΜΜΕ λειτουργούν και ως μηχανισμοί επανένταξης του λαϊκού Λόγου στη σύγχρονη δημόσια σφαίρα. Το *Αλάτι της Γης*, για παράδειγμα, συνδυάζει τη μουσικολογική τεκμηρίωση με την προφορική αφήγηση, δημιουργώντας ένα νέο πλαίσιο συμμετοχής του κοινού. Αντίστοιχα, οι διαδικτυακές πρωτοβουλίες για την καταγραφή τοπικών εθίμων και αφηγήσεων, όπως το ψηφιακό αρχείο του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας, μετατρέπουν το διαδίκτυο σε ψηφιακό χώρο λαϊκής επικοινωνίας. Η ελληνική περίπτωση δείχνει, επομένως, ότι τα ΜΜΕ μπορούν να λειτουργήσουν ταυτόχρονα ως φορείς ομογενοποίησης και ως πεδία πολιτισμικής αντίστασης. Αυτή η διπλή φύση τους καθιστά κρίσιμη την ανάγκη για μια «κριτική λαογραφία των μέσων», η οποία θα αναλύει όχι μόνο το περιεχόμενο, αλλά και τους μηχανισμούς της μετάδοσης, της εμπορευματοποίησης και της πρόσληψης.

Ο λαϊκός πολιτισμός στα ΜΜΕ

Από την προφορική παράδοση στα μέσα μαζικής κουλτούρας

Η προφορική παράδοση, ως βασική έκφραση του λαϊκού πολιτισμού, αποτέλεσε επί αιώνες τον πυρήνα της συλλογικής επικοινωνίας και της κοινωνικής συνοχής. Η αφήγηση, το τραγούδι, το μοιρολόι, το πανηγύρι, όλα λειτουργούσαν ως τρόποι κοινοτικής επικοινωνίας, μεταφέροντας μνήμη και ταυτότητα. Με την έλευση των μαζικών μέσων, αυτή η προφορικότητα άλλαξε μορφή. Δεν χάθηκε, αλλά μετακινήθηκε από το στόμα και την πλατεία στο μικρόφωνο και την οθόνη. Η «δευτερογενής προφορικότητα», όπως την ονόμασε ο Γουόλτερ Ονγκ (Ong, 1982: 133-136), είναι η προφορικότητα των ραδιοφώνων και των τηλεοράσεων, που συνεχίζει τη ζωντανή παράδοση σε νέα τεχνολογικά περιβάλλοντα.

Στην Ελλάδα, ήδη από τη δεκαετία του 1960, η δημόσια ραδιοφωνία και τηλεόραση επιχείρησαν να αναδείξουν το λαϊκό πολιτισμικό απόθεμα, συχνά με στόχο τη διαμόρφωση μιας εθνικής πολιτισμικής ταυτότητας. Οι εκπομπές της ΕΡΤ για τη δημοτική μουσική, όπως οι παραγωγές του Σίμωνα Καρά, αποτέλεσαν πρώιμες μορφές πολιτισμικής τεκμηρίωσης του προφορικού Λόγου.

Από τη δεκαετία του 2000, η ΕΡΤ καθιέρωσε τηλεοπτικά προγράμματα που επιχειρούν μια νεωτερική ανασύσταση της λαϊκής κουλτούρας. Η εκπομπή *Αλάτι της Γης* (σε σκηνοθεσία Νίκου Δεληνικόλα, επιμέλεια Λάμπρου Λιάβα) αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα μιας προσπάθειας να παρουσιαστεί η παράδοση όχι ως μουσειακό κατάλοιπο και νοσταλγικό υπόλειμμα, αλλά ως ζωντανή εμπειρία. Μέσα από τη συμμετοχή μουσικών, χορευτών και τοπικών κοινοτήτων, η εκπομπή προβάλλει τη δημοτική μουσική και τον χορό ως πεδία κοινωνικότητας και βιωμένης ταυτότητας. Παράλληλα, προγράμματα όπως *Μένουμε Ελλάδα* ή *Ταξιδεύοντας με την κουζίνα* αξιοποιούν τη λαϊκή παράδοση σε ένα πιο τουριστικό πλαίσιο, όπου η αφήγηση συνδυάζει την προβολή του τόπου με την αναπαράσταση της καθημερινής ζωής, των εθίμων και της γαστρονομίας. Η αφήγηση εδώ λειτουργεί μεταξύ πολιτισμικής τεκμηρίωσης και διαφημιστικού Λόγου, αντανακλώντας την ένταση μεταξύ αυθεντικότητας και εμπορευματοποίησης.

Η μετάβαση του λαϊκού πολιτισμού από το βίωμα στο θέαμα επιφέρει, ωστόσο, μετατοπίσεις στη σημασία του. Όπως επισημαίνει ο Μποντριγιάρ (Baudrillard, 1994), η τηλεοπτική αναπαράσταση συχνά υποκαθιστά την πραγματικότητα με το ίδιο το σημείο, δημιουργώντας ένα είδος «υπερ-παράδοσης» όπου το αυθεντικό αντικαθίσταται από το σκηνοθετημένο. Παρ’ όλα αυτά, οι τηλεοπτικές και ραδιοφωνικές μορφές αφήγησης αποτελούν και χώρους επανανοηματοδότησης, επιτρέπουν σε ευρύτερα ακροατήρια να συνδεθούν με το λαϊκό στοιχείο, έστω και μέσα από διαμεσολάβηση.

Η τουριστική και διαφημιστική αξιοποίηση της παράδοσης

Ο λαϊκός πολιτισμός δεν προβάλλεται στα ελληνικά ΜΜΕ μόνο ως μνήμη ή τέχνη, αλλά και ως πολιτισμικό κεφάλαιο με οικονομική αξία. Οι τουριστικές καμπάνιες του Ελληνικού Οργανισμού Τουρισμού (ΕΟΤ) τα τελευταία χρόνια αξιοποιούν συστηματικά εικόνες και σύμβολα του λαϊκού πολιτισμού, εντάσσοντάς τα σε ένα πλαίσιο πολιτιστικού μάρκετινγκ. Η καμπάνια *All You Want is Greece* (ΕΟΤ, 2021- Ό,τι χρειάζεσαι είναι η Ελλάδα), για παράδειγμα, συνδυάζει εικόνες φυσικού τοπίου με ήχους δημοτικής μουσικής, πανηγυριών και λαϊκής αρχιτεκτονικής, παρουσιάζοντας την παράδοση ως «εμπειρία ζωής» για τον επισκέπτη. Αντίστοιχα, η παλαιότερη εκστρατεία *Live Your Myth in Greece* (Ζήσε το μύθο σου στην Ελλάδα 2004-2009) χρησιμοποίησε τη μυθολογία και τα λαϊκά μοτίβα ως διαφημιστικά εργαλεία εξωτισμού, συνδέοντας τον ελληνικό πολιτισμό με την έννοια του μύθου και της αυθεντικότητας. Η στρατηγική αυτή, παρότι ενισχύει την πολιτιστική οικονομία, εγκυμονεί τον κίνδυνο της τουριστικοποίησης, τα λαϊκά δρώμενα μετατρέπονται σε θεάματα, αποκομμένα από τη λειτουργική τους βάση. Παραδοσιακά πανηγύρια ή χειροτεχνίες, όταν προβάλλονται αποκλειστικά μέσα από το πρίσμα της τουριστικής κατανάλωσης, υφίστανται αισθητικοποίηση και απώλεια του κοινωνικού τους πλαισίου (Kirshenblatt-Gimblett, 1998: 150-156).

Παρά ταύτα, οι ίδιες οι κοινότητες συχνά επαναπροσδιορίζουν τη συμμετοχή τους στα ΜΜΕ, επιδιώκοντας να μεταφέρουν τη δική τους εκδοχή της παράδοσης. Οι τηλεοπτικές παραγωγές, όπως η σειρά ντοκιμαντέρ της ΕΡΤ3 *Για τα πανηγύρια* ή το *Οίνος ο αγαπητός*, επιχειρούν να αντιστρέψουν την οπτική του «εξωτισμού» και να παρουσιάσουν τη ζωή από τα Μέσα, μέσα από μαρτυρίες, λαϊκούς μουσικούς και τεχνίτες. Η δυναμική αυτή αποκαλύπτει μια πραγμάτευση ταυτότητας, ο λαϊκός πολιτισμός στα ΜΜΕ δεν είναι πλέον παθητικό αντικείμενο προβολής, αλλά ενεργό υποκείμενο αφήγησης. Το τοπικό γίνεται αφήγηση εαυτού, στρατηγική επιβίωσης μέσα στον παγκόσμιο πολιτισμικό ανταγωνισμό.

Ψηφιακά Μέσα και νέα αφήγηση του λαϊκού

Τα τελευταία χρόνια, το διαδίκτυο έχει μεταβάλει ριζικά το πλαίσιο διάδοσης και πρόσληψης του λαϊκού πολιτισμού. Η ψηφιακή λαογραφία (digital folklore) αποτελεί πλέον αναγνωρισμένο πεδίο μελέτης, καθώς οι νέες μορφές προφορικότητας που αναπτύσσονται στα social media συνιστούν «συνέχεια και μετασχηματισμό» της παραδοσιακής κουλτούρας (Blank, 2013: 1-8). Στην Ελλάδα, ιστολόγια και σελίδες κοινωνικής δικτύωσης λειτουργούν ως ψηφιακοί χώροι λαϊκής επικοινωνίας. Το ιστολόγιο «Παραμύθια και μύθοι στου Κένταυρου τη ράχη», για παράδειγμα, φιλοξενεί αφηγήσεις παραμυθιών, εθιμολογικά σχόλια και τεκμήρια προφορικού Λόγου από

διάφορες περιοχές της χώρας, προβάλλοντας μια μορφή «ψηφιακής αφήγησης της κοινότητας». Αντίστοιχα, το ψηφιακό αρχείο Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών επιτρέπει την ελεύθερη πρόσβαση σε ηχογραφήσεις, φωτογραφίες και μαρτυρίες, ενισχύοντας τη συμμετοχική διάσταση της μνήμης.

Επιπλέον, οι νεότερες μορφές αφήγησης στα κοινωνικά δίκτυα (TikTok, Instagram, YouTube) επανενεργοποιούν το λαϊκό στοιχείο με απρόσμενους τρόπους, όπως η αναβίωση τοπικών τραγουδιών, η παρουσίαση παραδοσιακών συνταγών και οι προφορικές ιστορίες για ήθη, έθιμα και θρύλους. Η λαϊκότητα μετασχηματίζεται έτσι σε ψηφιακή συμμετοχικότητα, όπου οι χρήστες λειτουργούν ως νέοι παραμυθάδες και τεχνίτες λόγου. Η διάδοση τέτοιων πρωτοβουλιών δείχνει πως ο λαϊκός πολιτισμός μπορεί να προσαρμόζεται στις νέες τεχνολογίες χωρίς να χάνει την ουσία του, να συνδέει, να μεταδίδει και να συγκινεί (Blank, 2013: 15-20).

Στο πλαίσιο της απο-παγκοσμιοποίησης, η προσοχή στρέφεται στην τοπική ταυτότητα, και η τεχνολογία της παγκοσμιοποίησης αξιοποιείται για την αναβίωση πολιτιστικών προϊόντων των κοινοτήτων. Σύγχρονες μελέτες αναδεικνύουν τις πλατφόρμες σύντομης μορφής περιεχομένου (short-form platforms) ως χώρο ψηφιακής δημιουργίας και διάδοσης πολιτιστικού περιεχομένου, μια μορφή ψηφιακής λαογραφίας (*digital folklore)*, όπου παραδοσιακές αφηγήσεις επανανοηματοδοτούνται και ανασχηματίζονται στο ψηφιακό περιβάλλον (Burgess & Green, 2022). Επιπλέον, η ψηφιακή λαϊκότητα παρουσιάζει και οικονομικές διαστάσεις αφού πολλοί δημιουργοί αξιοποιούν την παραγωγή περιεχομένου για να προσελκύσουν κοινό, να εμπορευματοποιήσουν προϊόντα ή υπηρεσίες σχετικές με την παράδοση και να ενισχύσουν τη βιωσιμότητα της δημιουργικής τους δραστηριότητας, καθιστώντας τη συμμετοχή τους μέρος της ψηφιακής οικονομίας της δημιουργίας (Frontiers in Computer Science, 2026). Έτσι, οι κοινότητες μπορούν να αφηγούνται τον εαυτό τους πέρα από τα πρότυπα της μαζικής κουλτούρας, ενώ παράλληλα συμμετέχουν ενεργά σε ένα οικοσύστημα που συνδέει πολιτιστική και οικονομική αξία.

Ο λαϊκός πολιτισμός ως αφήγημα αντίστασης

Από την ομογενοποίηση στην επανανοηματοδότηση

Η κυρίαρχη αφήγηση της παγκοσμιοποίησης έχει ως βασικό της χαρακτηριστικό τη ρητορική της προόδου και της συνδεσιμότητας· όμως, πίσω από αυτήν, υποβόσκει μια σιωπηρή αποδόμηση της συλλογικής μνήμης και των τοπικών πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων (Bauman, 2000: 66-71). Στο ελληνικό πλαίσιο, όπου η παράδοση συνδέεται οργανικά με την τοπική κοινότητα, την οικογένεια και τη συλλογική μνήμη, αυτή η αποδόμηση βιώνεται συχνά ως πολιτισμική απώλεια. Ωστόσο, ο λαϊκός πολιτισμός διαθέτει έναν ανθεκτικό μηχανισμό αναπαραγωγής, την αφήγηση. Μέσα

από την αφήγηση, είτε λεκτική, μουσική, τελετουργική είτε εικονική, οι κοινότητες ανακτούν τη φωνή τους και αναδημιουργούν τον κόσμο τους. Αυτή η διαδικασία συνιστά μορφή πολιτισμικής αντίστασης, όχι απαραίτητα συγκρουσιακής, αλλά επανοικειωτικής (Assmann, 2011: 37-41). Η ανάκληση της μνήμης, η επίκληση της προγονικότητας, η προβολή του τοπικού Λόγου στα ΜΜΕ δεν λειτουργούν ως νοσταλγία, αλλά ως πράξεις επανανοηματοδότησης.

Στο πλαίσιο αυτό, τα ΜΜΕ μπορούν να αποτελέσουν χώρο επιτελεστικής αντίστασης, όπου οι φορείς του λαϊκού πολιτισμού επαναπροσδιορίζουν τη θέση τους στον δημόσιο χώρο. Η τηλεοπτική και ψηφιακή προβολή ενός πανηγυριού, μιας παραδοσιακής τέχνης ή μιας προφορικής αφήγησης, όταν δεν αποσπάται από το κοινωνικό της πλαίσιο, λειτουργεί ως πράξη μνήμης (Nora, 1989: 7-9, 12-15). Οι νεότερες μορφές λαϊκού πολιτισμού εκφράζουν τη μεταπαραδοσιακή συνείδηση της εποχής, μια κουλτούρα που, ενώ γνωρίζει την αστικοποίηση και τη μαζική κουλτούρα, επιλέγει συνειδητά να αναπαραστήσει το τοπικό και το λαϊκό ως αξία ζωής, ως «πυρήνα του ανήκειν». Έτσι, η παράδοση δεν είναι απολίθωμα, αλλά εργαλείο αυτογνωσίας, ένα συλλογικό αφήγημα που αντιστέκεται στο παγκόσμιο ομοίωμα.

Παραδείγματα από τον ελληνικό χώρο

Η επαναπρόσληψη της λαϊκής μουσικής και του ρεμπέτικου

Η μουσική αποτελεί ίσως το πιο χαρακτηριστικό πεδίο όπου ο λαϊκός πολιτισμός εκφράζει την αντίστασή του στα Μέσα. Η αναγνώριση του ρεμπέτικου από την UNESCO το 2017 ως στοιχείου Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ανθρωπότητας ανέδειξε το είδος αυτό όχι μόνο ως μουσικό φαινόμενο, αλλά και ως πολιτισμικό αφήγημα αντίστασης. Το ρεμπέτικο, που γεννήθηκε σε κοινωνικά περιθώρια και μεταφέρθηκε στον δημόσιο Λόγο μέσα από τα Μέσα Ενημέρωσης, συνιστά παράδειγμα αντι-παγκοσμιοποιημένης αισθητικής, συνδυάζει το τοπικό ιδίωμα με διαπολιτισμικά στοιχεία, εκφράζοντας μια κοινωνική αντίρρηση απέναντι στην αλλοτρίωση (Χολστ, 2001). Η ΕΡΤ έχει συμβάλει σημαντικά στην ανάδειξή του, με ντοκιμαντέρ όπως *Ρεμπέτικο: Οι Δρόμοι του Μάρκου Βαμβακάρη* (ΕΡΤ, 2020), όπου ο λαϊκός μουσικός Λόγος παρουσιάζεται ως ζωντανή μαρτυρία ταυτότητας και κοινωνικής ιστορίας. Μέσα από τέτοιες παραγωγές, η λαϊκή μουσική ανακτά τη λειτουργία της ως κοινωνικό σχόλιο και αφήγημα αυτογνωσίας.

Τοπικές τέχνες και χειροτεχνία ως πράξη επιβράδυνσης

Οι τηλεοπτικές και διαδικτυακές αναπαραστάσεις των παραδοσιακών τεχνών (υφαντική, κεραμική, ξυλογλυπτική, μαρμαροτεχνία) αποτελούν επίσης μορφές πολιτισμικής αντίστασης. Οι παραγωγές της ΕΡΤ για την Μαρμαροτεχνία της Τήνου (επίσης ενταγμένη στην UNESCO το 2015) και για την υφαντική των νησιών αναδεικνύουν τη χειροτεχνία ως οικολογικό και κοινωνικό ήθος, αντίβαρο στην απρόσωπη βιομηχανία (Φλωράκης, 2009). Η παρουσία αυτών των τεχνών στα Μέσα δεν είναι ουδέτερη, συνδέεται με την πολιτισμική βιωσιμότητα και την αντίσταση στην ταχύτητα της κατανάλωσης. Όπως σημειώνει ο Λεφέβρ (Lefebvre, 1991: 26-46), ο χώρος και ο χρόνος της παραγωγής αποκτούν πολιτική διάσταση, το εργαστήριο, το χωριό ή το πανηγύρι λειτουργούν ως μικρόκοσμοι αντι-παγκοσμιοποίησης, όπου η κοινότητα επανεφευρίσκει την αλληλεγγύη και την εμπιστοσύνη στην παράδοση.

Η λαϊκή αφήγηση στον δημόσιο και ψηφιακό Λόγο

Η αναβίωση της προφορικής αφήγησης στα ΜΜΕ και στις ψηφιακές πλατφόρμες συνιστά επίσης ένα αφήγημα πολιτισμικής αντίστασης. Παραμυθάδες και αφηγητές, όπως η Σάσα Βούλγαρη, ο Δημήτρης Προύσαλης και ο Στέλιος Πελασγός, αξιοποιούν τα Μέσα για να μεταφέρουν τον λαϊκό Λόγο από το χωριό στη δημόσια σφαίρα, προβάλλοντας ιστορίες που συνδέουν το οικολογικό, το κοινωνικό και το ψυχικό βίωμα. Η διαδικτυακή αφήγηση παραμυθιών, με ιδιαίτερη άνθιση κατά την Covid-19 και μετά Covid-19 εποχή, επιτελεί αυτό που ο Γουόλτερ Μπέντζαμιν (Benjamin: 1936) αποκαλούσε «επανάκτηση της εμπειρίας», την ανάγκη του ανθρώπου να δώσει νόημα στον κόσμο μέσα από το παραμύθι. Μέσα από αυτά τα παραδείγματα, το λαϊκό παραμύθι γίνεται ψηφιακό εργαλείο αντίστασης, καθώς προτάσσει την αφήγηση έναντι της ταχύτητας και την κοινότητα έναντι της μοναξιάς.

Οι φολκλορικές αναπαραστάσεις της επαρχίας στα ΜΜΕ

Ένα από τα πλέον χαρακτηριστικά παραδείγματα επανανοηματοδότησης του λαϊκού πολιτισμού στα ελληνικά ΜΜΕ είναι η προβολή των φολκλορικών δρώμενων της επαρχίας, τα οποία αναδεικνύουν τη συνύπαρξη τελετουργίας, μνήμης και θεάματος. Οι τηλεοπτικοί και διαδικτυακοί σταθμοί, τόσο η ΕΡΤ όσο και τα περιφερειακά κανάλια, καλύπτουν εκτενώς εκδηλώσεις όπως η αναπαράσταση της Άλωσης της Τριπολιτσάς, οι λαμπαδοδρομίες της Δημητσάνας και οι τελετουργικές Απόκριες σε περιοχές όπως η Κοζάνη, η Σκύρος, η Νάουσα και η Θήβα.

Οι δράσεις αυτές, αν και ριζωμένες σε τοπικά ιστορικά και λατρευτικά συμφρα-

ζόμενα, αποκτούν μέσω της τηλεοπτικής κάλυψης εθνικό συμβολικό βάρος. Η κάμερα μετατρέπει το δρώμενο σε οπτική αφήγηση συλλογικής ταυτότητας, προβάλλοντας τον τοπικό ηρωισμό, τη μνήμη της κοινότητας και τη διαγενεακή συνέχεια. Η τηλεοπτική εικόνα δεν περιορίζεται απλώς στο να καταγράψει· ενορχηστρώνει, σκηνοθετεί, ερμηνεύει. Κι όμως, η προβολή αυτή, όσο και αν μετατρέπει το τοπικό σε δημόσιο θέαμα, συντηρεί και ανανεώνει τη μνήμη. Οι κοινότητες βλέπουν τον εαυτό τους στην οθόνη, αναγνωρίζουν τη συνέχειά τους, επαναβεβαιώνουν την ταυτότητά τους. Με έναν παράδοξο τρόπο, η μαζική μετάδοση μπορεί να γίνει εργαλείο απο-παγκοσμιοποίησης, το χωριό εμφανίζεται στο εθνικό δίκτυο και ξαναβρίσκει τη φωνή του μέσα στον παγκόσμιο ήχο. Οι εκδηλώσεις της 25ης Μαρτίου στη Δημητσάνα, για παράδειγμα, συνδέουν την ιστορική μνήμη της Επανάστασης με την τοπική λαϊκή τελετουργία· οι λαμπαδοδρομίες, που αναπαριστούν το άναμμα των φούρνων για το μπαρούτι των αγωνιστών, προβάλλονται κάθε χρόνο από την ΕΡΤ και τα ειδησεογραφικά δίκτυα ως ζωντανή επιτέλεση εθνικής ταυτότητας.

Αντίστοιχα, τα αποκριάτικα δρώμενα της Κοζάνης και της Σκύρου, το Μπάμπιντεν της Πετρούσας Δράμας αναπαριστώνται τηλεοπτικά και διαδικτυακά ως εκφράσεις συλλογικής χαράς, αλλά και ως πολιτισμικά τεκμήρια ανθεκτικότητας. Η κάλυψη των εκδηλώσεων αυτών από τις ειδήσεις και τα κοινωνικά δίκτυα δημιουργεί ένα υβριδικό πολιτισμικό γεγονός, το τοπικό πανηγύρι μετατρέπεται σε εθνικό θέαμα, ενώ το κοινό του διαδικτύου, συχνά αποσπασμένο από τον τόπο, συμμετέχει συναισθηματικά μέσα από τα βίντεο και τις αναρτήσεις. Αυτή η προβολή αποκαλύπτει τον διττό ρόλο των ΜΜΕ, από τη μία πλευρά, συντηρούν και διαδίδουν την παράδοση· από την άλλη, αισθητικοποιούν και επιτελούν την τοπικότητα για τις ανάγκες της μαζικής επικοινωνίας. Ωστόσο, η συμμετοχή των ίδιων των τοπικών κοινοτήτων στη σκηνοθεσία και τη μετάδοση αυτών των εκδηλώσεων δείχνει ότι ο λαϊκός πολιτισμός δεν είναι απλώς αντικείμενο προβολής, είναι υποκείμενο αφήγησης, ικανό να πραγματευτεί τον τρόπο που θα παρουσιαστεί. Έτσι, η παρουσία αυτών των φολκλορικών δράσεων στα ΜΜΕ συνιστά παράδειγμα ζωντανής απο-παγκοσμιοποίησης, η κοινότητα χρησιμοποιεί το τηλεοπτικό ή ψηφιακό μέσο για να δηλώσει την ύπαρξή της, να προτάξει τη μνήμη της και να ενταχθεί ισότιμα στον σύγχρονο δημόσιο Λόγο.

Ο λαϊκός πολιτισμός ως πολιτισμική ανθεκτικότητα

Στο σύγχρονο επικοινωνιακό περιβάλλον, ο λαϊκός πολιτισμός δεν επιβιώνει απλώς, αναδομεί τις μορφές επιβίωσης. Η έννοια της πολιτισμικής ανθεκτικότητας (resilience), όπως έχει διατυπωθεί στη σύγχρονη ανθρωπολογία, περιγράφει τη δυναμική ικανότητα των κοινοτήτων να προσαρμόζονται στις αλλαγές χωρίς να χάνουν τη συνοχή τους (Adger, 2000: 352-355). Στην περίπτωση των ελληνικών ΜΜΕ, η ανθεκτικότητα

αυτή εκφράζεται με πολλαπλές μορφές, από τη συνέχιση των λαϊκών μουσικών εκπομπών στην ΕΡΤ έως την ανάδειξη τοπικών πολιτιστικών συλλόγων στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Κάθε φορά που ένα τοπικό δρώμενο ή μια χειροτεχνική πρακτική προβάλλεται από τα Μέσα με σεβασμό και συμμετοχή της κοινότητας, συντελείται μια πράξη απο-παγκοσμιοποίησης, όχι επειδή απορρίπτεται η τεχνολογία, αλλά επειδή η τεχνολογία μετατρέπεται σε φορέα τοπικότητας. Ο λαϊκός πολιτισμός, επομένως, στα ελληνικά ΜΜΕ, δεν είναι απλώς αναπαράσταση του παρελθόντος. Είναι παρόν αφήγημα επιβίωσης, ένας ζωντανός τρόπος να αντιστέκεται η κοινότητα στην πολιτισμική ομοιομορφία, επιμένοντας στη φωνή, τη μνήμη και την ιστορία της.

Τα σύγχρονα memes ως μορφές ψηφιακού φολκλόρ

Στην εποχή της ψηφιακής επικοινωνίας, τα μιμίδια (memes) αποτελούν μια από τις πλέον χαρακτηριστικές μορφές σύγχρονου φολκλόρ. Δημιουργημένα, ανακυκλωμένα και ανασημασιοδοτημένα από χρήστες στα κοινωνικά δίκτυα, τα μιμίδια συνιστούν προφορικότητα νέου τύπου, όπου η εικόνα και η λέξη αντικαθιστούν τη φωνή και τον ρυθμό του παλιού λαϊκού Λόγου (Shifman, 2014: 19-40). Όπως σημειώνει ο Λίμορ Σίφμαν, τα μιμίδια είναι πολιτισμικές μονάδες επανάληψης και διαφοροποίησης· λειτουργούν όπως οι παροιμίες ή οι ανεκδοτολογικές αφηγήσεις του παραδοσιακού φολκλόρ, καθώς διαδίδονται, τροποποιούνται και επανασημασιοδοτούνται σε διαφορετικά πλαίσια (Shifman, 2014: 41–44). Ο Ράιαν Μίλνερ (Milner, 2016: 25) χρησιμοποιεί τον όρο “vernacular creativity”, για να περιγράψει τη δημιουργικότητα των χρηστών που επινοούν και επαναχρησιμοποιούν σύμβολα, εικόνες και λεκτικές φόρμες με συλλογικό τρόπο, μια ακριβή αναλογία του λαϊκού αυτοσχεδιασμού στην προφορική παράδοση.

Στο ελληνικό διαδίκτυο, τα μιμίδια έχουν αποκτήσει ιδιαίτερο λαϊκό χαρακτήρα, αξιοποιώντας την τοπική γλώσσα, τις πολιτικές συνθήκες και τις πολιτισμικές αναφορές. Ειδικά τα μιμίδια που σχετίζονται με την επικαιρότητα, τις εορτές και τις λαϊκές παραδόσεις λειτουργούν ως νέες μορφές συλλογικού σχολιασμού. Κατά την περίοδο των Χριστουγέννων, της Καθαράς Δευτέρας ή της Αποκριάς, χιλιάδες χρήστες δημιουργούν και αναπαράγουν χιουμοριστικές εικόνες που συνδυάζουν λαϊκές εκφράσεις (Τη Σαρακοστή δεν κάνει να βρίζεις, εκτός αν βρίζεις νηστίσιμα… Για παράδειγμα: «Άντε βρε ταραμά», «Είσαι τελείως χαλβάς αγόρι μου» ή «Άι μωρή σουπιά!»), παραδοσιακές μορφές (π.χ. το «μπουρανί» του Τυρνάβου), ή πολιτισμικά σύμβολα (όπως η βασιλόπιτα, ο χαρταετός, το κουλούρι της Λαμπρής). Αυτή η ψηφιακή παραγωγή δεν είναι επιφανειακή· λειτουργεί ως μηχανισμός συλλογικής διαπραγμάτευσης του λαϊκού πολιτισμού στη νέα δημόσια σφαίρα. Τα μιμίδια εκφράζουν την ειρωνεία, τη σάτιρα, την κοινωνική κριτική, αλλά και τη νοσταλγία για την κοινότητα, όπως ακριβώς τα παραμύθια, οι παροιμίες και τα ανέκδοτα στις

προφορικές κοινωνίες. Με άλλα λόγια, τα μιμίδια είναι η νέα προφορικότητα του διαδικτύου· αποτελούν μικρές ιστορίες του εδώ και του τώρα που ανακυκλώνουν παραδοσιακά μοτίβα σε νέα πολιτισμικά περιβάλλοντα.

Ειδικά κατά τις μεγάλες εθνικές ή θρησκευτικές εορτές, η μαζική κυκλοφορία μιμιδίων που αντλούν από την παράδοση δείχνει ότι το λαϊκό στοιχείο παραμένει συμβολικά ενεργό. Μέσα από το ψηφιακό χιούμορ, η παράδοση επανεγγράφεται, αποκτά νέα σημειολογία και συμμετοχική διάδοση, αποδεικνύοντας πως ο λαϊκός πολιτισμός δεν χάνεται, αλλά προσαρμόζεται στις τεχνολογίες του παρόντος.

Η μελέτη των μιμιδίων, επομένως, δεν είναι απλώς ζήτημα ψηφιακής κουλτούρας· είναι μια σύγχρονη εκδοχή λαογραφικής έρευνας, που αναδεικνύει τη συνέχεια των συλλογικών μορφών έκφρασης από το παραδοσιακό στο διαδικτυακό περιβάλλον. Η απο-παγκοσμιοποίηση, με αυτήν την έννοια, εκδηλώνεται και στο επίπεδο του ψηφιακού, τα ελληνικά μιμίδια, παρά τη διεθνή τους φόρμα, φέρουν το στίγμα της τοπικής γλώσσας, του χιούμορ και της κοινότητας.

Η αναβίωση του λαϊκού παραμυθιού στα ΜΜΕ που απευθύνονται σε παιδικό κοινό

Η αφήγηση είναι ίσως η πιο ισχυρή μορφή αυτής της πολιτισμικής ανθεκτικότητας. Από τα παραμύθια και τις παραδόσεις μέχρι τις ιστορίες της καθημερινότητας, η αφήγηση διατηρεί ζωντανό το πνεύμα του λαού. Κι αυτό φαίνεται ακόμη και στα πιο απροσδόκητα Μέσα, όπως στα κινούμενα σχέδια. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της επαναπρόσληψης του λαϊκού παραμυθιού μέσα στη σύγχρονη μαζική κουλτούρα προέρχεται από τη διεθνώς δημοφιλή σειρά κινουμένων σχεδίων Μπλούι (*Bluey* - Ludo Studio/ ABC Kids, 2019-σήμερα). Στο επεισόδιο «Η παράσταση»*(The Show*-δεύτερος κύκλος, επεισόδιο 19), η μικρή Μπλούι και ο πατέρας της σκηνοθετούν και παίζουν σε ένα αυτοσχέδιο ταινιάκι για τη μικρή της αδερφή που είναι στο νοσοκομείο· το βίντεο βασίζεται, με απλή παιδική διασκευή, σε ένα λαϊκό παραμύθι, το οποίο λειτουργεί ως μέσο παρηγορίας και ενσυναίσθησης.

Η χρήση του παραμυθιού μέσα από τα κινούμενα σχέδια δείχνει πώς η παραδοσιακή αφήγηση μετασχηματίζεται σε οικουμενικό πολιτισμικό εργαλείο. Η Μπλούι δεν αφηγείται το παραμύθι όπως το γνωρίζουμε· το διασκευάζει, το προσωποποιεί, το δραματοποιεί. Με αυτόν τον τρόπο, η σειρά λειτουργεί ως λαογραφική μετα-αφήγηση, παίρνει τον ρόλο του παραμυθά και τον φέρνει στη σύγχρονη οθόνη, διδάσκοντας τη δύναμη του μύθου ως θεραπευτικού μηχανισμού και πράξης μνήμης. Το ενδιαφέρον εδώ είναι ότι το ίδιο το μέσο, ένα παιδικό τηλεοπτικό πρόγραμμα, μεταφέρει τον παλμό του λαϊκού παραμυθιού στη σύγχρονη κουλτούρα. Το παραμύθι δεν μένει στο βιβλίο ή στο καφενείο· μετακινείται στην οθόνη, μιλά στα παιδιά με νέους όρους, και διατηρεί το ουσιαστικό του μήνυμα, ότι η ιστορία έχει τη δύναμη

να συμφιλιώνει τον άνθρωπο με τον κόσμο. Ο Τζακ Ζάιπς (Zipes, 2006) έχει πει ότι τα λαϊκά παραμύθια δεν επιβιώνουν επειδή είναι αρχαία, αλλά επειδή μεταμορφώνονται. Κι αυτή η μεταμόρφωση είναι που τα κρατά ζωντανά.

Η *Μπλούι* και αντίστοιχες παιδικές σειρές όπως τα *Πάφιν Ροκ (Puffin Rock)* ή *Χίλντα* (*Hilda)* αξιοποιούν τη δύναμη του λαϊκού παραμυθιού και της λαογραφίας όχι ως νοσταλγία, αλλά ως σύγχρονη γλώσσα συναισθηματικής αγωγής και συλλογικής φαντασίας. Μέσα από τέτοιες αφηγήσεις, η μαζική κουλτούρα δεν λειτουργεί απλώς ως μηχανισμός ομογενοποίησης, αλλά και ως παγκόσμιος δίαυλος επανανοηματοδότησης του λαϊκού, προσφέροντας στα παιδιά και στους ενήλικες ένα νέο πλαίσιο συναισθηματικής συμμετοχής στη μνήμη και την παράδοση.

Στο επεισόδιο *«Η παράσταση»*, η Μπλούι και ο πατέρας της έχουν σκοπό να εμψυχώσουν τη Bingo που είναι άρρωστη. Το παραμύθι μέσα στο επεισόδιο αφηγείται τη ζωή μιας μητέρας που χάνει κάτι πολύτιμο και προσπαθεί να το επαναφέρει, μόνο για να ανακαλύψει στο τέλος ότι η αγάπη και η μνήμη είναι οι πραγματικές δυνάμεις αναγέννησης. Αν και η πλοκή είναι απλουστευμένη, ο δομικός του πυρήνας είναι ο ίδιος με αυτόν στο λαϊκό παραμύθι «Ο σπόρος του σιναπιού» (The Mustard Seed), που απαντά σε ποικίλες παραλλαγές:

- Στην ανατολική εκδοχή (Kisa Gotami, *Dhammapada Commentary*), η γυναίκα χάνει το παιδί της και ο Βούδας τής ζητά να βρει κόκκους σιναπιού από σπίτι όπου δεν έχει πεθάνει κανείς· δεν βρίσκει, και συνειδητοποιεί την καθολικότητα του θανάτου.
- Στην ελληνική προφορική παράδοση, το μοτίβο εμφανίζεται στο παραμύθι «Η γριά και ο θάνατος», όπου η γριά προσπαθεί να φέρει πίσω τον γιο της και ο Θάνατος τής ζητά ένα καντήλι από σπίτι που δεν έχει μαυροφορέσει ποτέ κανείς.
- Αντίστοιχα μοτίβα απαντούν στα παραμύθια όπως ο τύπος «Ο ευγνώμων νεκρός» (The Grateful Dead), όπου το θέμα της επιστροφής από τον Άδη συνδέεται με την αποδοχή της απώλειας.

Στην Μπλούι, το μοτίβο αυτό μετασχηματίζεται, δεν υπάρχει πια η μεταφυσική αναζήτηση ή ο Θάνατος ως πρόσωπο, αλλά η παρηγορητική δύναμη της αφήγησης, το παιδί που νοσεί παρηγορείται μέσα από την κοινή μνήμη της οικογένειας. Η σειρά, με παιγνιώδη τρόπο, μεταφέρει το μήνυμα του αρχέγονου μύθου, η ιστορία είναι η γέφυρα ανάμεσα στη ζωή και την απώλεια, και το παραμύθι γίνεται θεραπευτική τελετουργία.

Όλα αυτά, η τηλεόραση, η τουριστική προβολή, οι τοπικές αναμεταδόσεις, οι ψηφιακές αφηγήσεις, τα μιμίδια συνθέτουν ένα πολυφωνικό τοπίο όπου ο λαϊκός πολιτισμός δεν είναι στατικός, αλλά διαρκώς σε κίνηση. Μερικές φορές αισθητικοποιείται, άλλες φορές μετασχηματίζεται, αλλά σχεδόν ποτέ δεν εξαφανίζεται. Αντιθέτως, επιβιώνει ακριβώς επειδή αλλάζει μορφές. Στο σημείο αυτό, μπορούμε να δούμε

πως η απο-παγκοσμιοποίηση δεν εκφράζεται μόνο ως αντίδραση ή νοσταλγία, αλλά και ως πράξη δημιουργίας. Όταν μια κοινότητα αφηγείται την παράδοσή της μέσω των μέσων, όταν ένας νεαρός δημιουργεί ένα βίντεο με δημοτικά τραγούδια, όταν μια σελίδα στο Facebook αναρτά παραμύθια από τον τόπο της, τότε ο λαϊκός πολιτισμός γίνεται ξανά ενεργό εργαλείο αυτοπροσδιορισμού. Και αυτή ακριβώς είναι η ουσία του, η ικανότητά του να προσαρμόζεται, να ανανεώνεται, να επανέρχεται με νέες φωνές και νέες μορφές.

Συμπεράσματα

Η ανάλυση που προηγήθηκε ανέδειξε πως ο λαϊκός πολιτισμός, στο πλαίσιο της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας και των ΜΜΕ, δεν αποτελεί ένα απολίθωμα του παρελθόντος, αλλά μια ενεργή πολιτισμική πρακτική· ένα δυναμικό πεδίο όπου η μνήμη, η ταυτότητα και η επικοινωνία συναντώνται και ανανεώνονται. Στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, όπου οι ροές εικόνων και πληροφοριών τείνουν να ομογενοποιήσουν την πολιτισμική εμπειρία, η επανεμφάνιση του λαϊκού πολιτισμού στα Μέσα λειτουργεί ως αντίρροπη δύναμη, ως μηχανισμός επανασύνδεσης του τοπικού με το παγκόσμιο.

Η έννοια της απο-παγκοσμιοποίησης προσφέρει εδώ ένα γόνιμο ερμηνευτικό πλαίσιο. Δεν πρόκειται για μια αντίδραση απομόνωσης ή επιστροφής σε έναν «αγνό» παρελθόντα χρόνο· αντιθέτως, είναι μια πολιτισμική στρατηγική επανασημασιοδότησης. Μέσα από την προβολή και την αναπαράσταση του λαϊκού πολιτισμού στα ΜΜΕ, τηλεοπτικά, ραδιοφωνικά ή ψηφιακά, οι κοινότητες επιδιώκουν να αρθρώσουν έναν λόγο ταυτότητας που δεν είναι ούτε μουσειακός ούτε απολίθωμα, αλλά διαλογικός· συνδέει το παρελθόν με το παρόν, την τοπικότητα με τον διάλογο των πολιτισμών.

Τα ελληνικά ΜΜΕ, ως καθρέφτης αλλά και μηχανισμός πολιτισμικής διαμόρφωσης, φέρουν διπλή λειτουργία. Από τη μια πλευρά, συμβάλλουν στην εμπορευματοποίηση του λαϊκού, μετατρέποντάς το σε θέαμα ή τουριστικό προϊόν. Από την άλλη, αποτελούν χώρους αναδημιουργίας της μνήμης και επανεγγραφής του τοπικού Λόγου στο σύγχρονο συλλογικό φαντασιακό. Εκπομπές όπως το *Αλάτι της Γης* και *Μένουμε Ελλάδα*, ντοκιμαντέρ για το ρεμπέτικο ή τις παραδοσιακές τέχνες, καθώς και ψηφιακές πρωτοβουλίες όπως τα παραμυθιακά ιστολόγια, συνθέτουν ένα νέο «οικοσύστημα» αφήγησης, όπου η λαϊκή κουλτούρα αναπνέει μέσα στα Μέσα αντί να σβήνει από αυτά.

Η πολιτισμική ανθεκτικότητα του λαϊκού πολιτισμού οφείλεται στο ότι αυτός μεταφέρει μια γνώση του ρυθμού, του μέτρου και της κοινότητας· στοιχεία που λείπουν από την επιταχυνόμενη και αποσπασματική εποχή της ψηφιακής κατανάλωσης. Η μνήμη δεν είναι αποθήκη, αλλά μηχανισμός αναπαραγωγής νοήματος. Κάθε φορά

που μια κοινότητα αναπαριστά στα Μέσα τον εαυτό της μέσα από την παράδοσή της, αναπαράγει και νοηματοδοτεί εκ νέου τον κόσμο της. Η αντίσταση, επομένως, δεν είναι εδώ συγκρουσιακή· είναι επιτελεστική. Εκδηλώνεται μέσα από πράξεις αφήγησης, χειροτεχνίας, μουσικής, γλώσσας και εικόνας. Είναι η συνειδητή επιλογή να ζεις, να εργάζεσαι, να αφηγείσαι και να δημιουργείς με αναφορά στο κοινό και στο βιωματικό. Αυτή η αντίσταση, όταν διαμεσολαβείται από τα ΜΜΕ χωρίς να ακυρώνεται, συγκροτεί αυτό που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε οικολογία της μνήμης, ένα δίκτυο συμβολικών, αισθητικών και κοινωνικών σχέσεων που επιτρέπουν στο παρελθόν να γίνει δημιουργικό παρόν.

Η ελληνική περίπτωση είναι ενδεικτική, οι μορφές του λαϊκού πολιτισμού, από το ρεμπέτικο και τη μαρμαροτεχνία έως τα τοπικά πανηγύρια και τις διαδικτυακές αφηγήσεις, δείχνουν ότι η παράδοση μπορεί να μετασχηματιστεί σε σύγχρονο πολιτισμικό Λόγο, ικανό να συνομιλεί με τις παγκόσμιες αλλαγές χωρίς να χάνει τοπικότητα και συναίσθημα. Έτσι, τα ΜΜΕ, παρά τους κινδύνους της εμπορευματοποίησης, μπορούν να λειτουργήσουν ως πεδία πολιτισμικής ανθεκτικότητας, ως μηχανισμοί που συνδέουν, ανανεώνουν και αναγνωρίζουν τη δύναμη της κοινότητας στη μετανεωτερική εποχή. Η απο-παγκοσμιοποίηση, επομένως, δεν είναι απλώς μια πολιτική ή οικονομική διαδικασία· είναι μια πολιτισμική επιλογή βραδύτητας και μνήμης. Και ο λαϊκός πολιτισμός, όπως προβάλλεται στα ελληνικά ΜΜΕ, γίνεται το όχημα αυτής της επιλογής, ένας τρόπος να αντισταθεί η κοινωνία στην πολιτισμική λήθη, να επαναφέρει το συναίσθημα, τη φωνή, και τη συλλογική συνείδηση στο επίκεντρο του δημόσιου Λόγου.

Στο τέλος, το ζητούμενο δεν είναι να προστατέψουμε τον λαϊκό πολιτισμό σαν εύθραυστο κειμήλιο, αλλά να τον αφήσουμε να αναπνέει μέσα στον σύγχρονο κόσμο. Να τον δούμε όχι ως αντίθετο της τεχνολογίας, αλλά ως συνομιλητή της. Γιατί ο λαϊκός πολιτισμός, με την ικανότητά του να ενώνει, να συγκινεί και να ανανεώνεται, είναι ίσως το πιο σταθερό μας σημείο μέσα στη ρευστότητα της εποχής. Στο σημείο αυτό καθίσταται σαφές ότι η απο-παγκοσμιοποίηση δεν συνιστά απλώς μια πολιτισμική στάση, αλλά μια διαδικασία ενεργής διαπραγμάτευσης του νοήματος μέσα στα ίδια τα δίκτυα της παγκοσμιοποίησης. Δεν πρόκειται για άρνηση της διασύνδεσης, αλλά για αναδιαμόρφωσή της, οι τοπικές κοινότητες δεν αποσύρονται από τα Μέσα, αλλά τα επανανοηματοδοτούν, μετατρέποντάς τα σε φορείς έκφρασης της ιδιοπροσωπίας τους. Σε αυτό το πλαίσιο, η απο-παγκοσμιοποίηση λειτουργεί ως πρακτική επανατοπικοποίησης του πολιτισμού, όπου τα παγκόσμια Μέσα δεν αναιρούν το τοπικό, αλλά το καθιστούν ορατό μέσα από νέες μορφές αφήγησης και επιτέλεσης. Η δυναμική αυτή δεν αίρει τις εντάσεις μεταξύ αυθεντικότητας και αναπαράστασης, αλλά τις καθιστά δημιουργικές, επιτρέποντας στον λαϊκό πολιτισμό να κινηθεί ανάμεσα σε διαφορετικά επίπεδα νοήματος, από το βιωματικό στο συμβολικό και από το τοπικό στο παγκόσμιο, χωρίς να χάνει τη συνοχή του.

Η απο-παγκοσμιοποίηση δεν συνιστά απλή απόσυρση από τις παγκόσμιες ροές·

είναι επιλογή ρυθμού και μπορεί να ιδωθεί ως διαδικασία επιλεκτικής συμμετοχής και επαναρύθμισης στο πλαίσιο της δυναμικής σχέσης μεταξύ τοπικού και παγκόσμιου (Robertson, 1992: 8-10). Και ο ρυθμός είναι αυτό που ο λαϊκός πολιτισμός γνωρίζει καλύτερα από καθετί άλλο, τον ρυθμό της γιορτής, του τραγουδιού, της εργασίας, της αφήγησης. Όταν αυτός ο ρυθμός περνά μέσα από τα Μέσα, χωρίς να χάνεται, τότε έχουμε ένα νέο πεδίο πολιτισμικής ζωής, μια οικολογία της μνήμης, όπου η παράδοση δεν είναι παρελθόν, αλλά τρόπος να υπάρχουμε. Εν τέλει, ο λαϊκός πολιτισμός, είτε εκφράζεται μέσα από μια εκπομπή, ένα τραγούδι, ένα ψηφιακό αρχείο ή ακόμη κι ένα αστείο στο διαδίκτυο, συνεχίζει να μας υπενθυμίζει κάτι απλό και βαθύ, ότι η μνήμη δεν είναι μόνο αυτό που θυμόμαστε, αλλά και ο τρόπος που συνεχίζουμε να μιλάμε. Στον κόσμο της ταχύτητας και της εικόνας, ο λαϊκός πολιτισμός επιμένει στη φωνή, στην αφήγηση, στη συνάντηση, σε όλα όσα μας συνδέουν. Και ίσως αυτό να είναι το πιο σπουδαίο του μήνυμα, πως όποια κι αν είναι τα Μέσα, το ουσιαστικό είναι να μη χάνεται ο άνθρωπος πίσω τους.

Βιβλιογραφία

Anderson, B. (1991). *Imagined Communities.* London: Verso. Appadurai, A. (1996). *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization.* Minneapolis: University of Minnesota Press.

Assmann, J. (2011). *Cultural Memory and Early Civilization.* Cambridge: Cambridge University Press.

Baudrillard, J. (1994). *Simulacra and Simulation.* Michigan: University of Michigan Press.

Bauman, Z. (2000). *Liquid modernity.* Cambridge: Polity Press.

Bauman, Z. (2007). *Consuming life*. Cambridge: Polity Press.

Blank, T. J. (Ed.). (2013). *Folk Culture in the Digital Age.* Colorado: University Press of Colorado.

Burgess, J., & Green, J. (2022). *YouTube: Online Video and Participatory Culture* (2nd ed.). Cambridge: Polity Press.

Featherstone, M. (1995). *Undoing Culture.* London: Sage.

Frontiers in Computer Science. (2026). *Digital Folklore and Participatory Culture in Short-Form Video Platforms*.

Hall, S. (1980). *Encoding/decoding.* In S. Hall, D. Hobson, A. Lowe & P. Willis (Eds.), Culture, Media, Language (pp. 128-138). London: Hutchinson.

Hall, S. (1997). *Representation.* London: Sage.

Hannerz, U. (1990). Cosmopolitans and locals in world culture. *Theory, Culture & Society,* 7(2–3), 237–251.

Hobsbawm, E., & Ranger, T. (1983). *The Invention of Tradition.* Cambridge: Cambridge University Press.

Kirshenblatt-Gimblett, B. (1998). *Destination Culture.* California: University of California Press.

Ludo Studio & ABC Kids. (2020). *Bluey: The Show* [Television episode].

Lull, J. (2000). *Media, Communication, Culture.* Columbia: Columbia University Press.

MacCannell, D. (1999). *The Tourist.* Berkeley: University of California Press.

Milner, R. M. (2016). *The World Made Meme.* Massachusetts: MIT Press.

Nora, P. (1989). Between memory and history. *Representations,* 26, 7-24.

Pieterse, J. N. (2015). *Globalization and Culture: Global Mélange* (3rd ed.). Lanham: Rowman & Littlefield.

Pleios G., Tastsoglou M. & Minotakis A. (2024), "Communication practices of the social classes in contemporary Greece". Y. Mylonas & E. Psyllakou (eds.), *Class, Culture, and the Media in Greece, volume 2: Neoliberalism(s), the mainstream, counter-cultures.* Springer.

Robertson, R. (1992). *Globalization: Social Theory and Global Culture.* London: Sage.

Shifman, L. (2013). *Memes in Digital Culture.* Massachusetts: MIT Press.

Zipes, J. (2006). *Why Fairy Tales Stick.* Oxfordshire: Routledge.

Αγγελοπούλου, Α., & Μπρούσκου Α. (1994). *Επεξεργασία παραμυθιακών τύπων και παραλλαγών (ΑΤ 700-749).* Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.

Βαρβούνης, Μ. & Κούζας, Γ. (2019). *Εισαγωγή στην Αστική Λαογραφία: Θεωρητικές προσεγγίσεις- μεθοδολογία- θεματικές.* Αθήνα: Παπαζήσης.

Κακάμπουρα, Ρ. & Νουνανάκη, Α. (2023). *Τα μιμίδια (memes) της Πανδημίας Covid-19. Ψηφιακή Λαογραφία και Χιούμορ στα Ελληνικά Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης.* Αθήνα.

Μερακλής, Μ. Γ. (2020, 21 Ιουνίου). Το χωριό, η πόλη, η παγκοσμιοποίηση. Diastixo.gr.

Προύσαλης, Δ. (2017). *Παραμύθια λαϊκά ενάντια σε δύσκολους καιρούς.* Αθήνα, Εύμαρος.

Φλωράκης, Α. (2009). *Μουσείο Μαρμαροτεχνίας: Οδηγός.* Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.

Χολστ, Γ. (2001). *Δρόμος για το ρεμπέτικο και άρθρα για το ρεμπέτικο τραγούδι από τον ελληνικό τύπο (1947-1976).* Αθήνα: Ελληνικές εκδόσεις.

ΤΕΤΑΡΤΟ ΜΕΡΟΣ

Τεχνολογία, πλατφόρμες και απο-παγκοσμιοποίηση

Αλγόριθμοι εξουσίας και πολιτικός Λόγος: Χρήσεις και αφηγήσεις της Τεχνητής Νοημοσύνης στην πολιτική επικοινωνία στην Ελλάδα

Αλέκα Σταματιάδη

Περίληψη

Η παρούσα εργασία διερευνά τις αναδυόμενες χρήσεις και αφηγήσεις της Τεχνητής Νοημοσύνης στην πολιτική επικοινωνία, εξετάζοντας τον δημόσιο Λόγο και τις ψηφιακές στρατηγικές που υιοθετούνται από την κυβέρνηση στην Ελλάδα, κατά την χρονική περίοδο 2024-2025. Οι αφηγήσεις της ελληνικής κυβέρνησης για την ΤΝ και τις ψηφιακές τεχνολογίες μελετώνται υπό το πρίσμα της έννοιας της απο-παγκοσμιοποίησης και των θεωρητικών προσεγγίσεων της πολιτικής επικοινωνίας και των πολιτισμικών σπουδών, ερευνώντας πώς οι ψηφιακές τεχνολογίες αξιοποιούνται στα αφηγήματα γύρω από την εθνική ταυτότητα, τον νεοφιλελευθερισμό και τον ψηφιακό εθισμό. Μελετώντας τον κυβερνητικό δημόσιο Λόγο, το κείμενο διερευνά πώς η ΤΝ και οι ψηφιακές τεχνολογίες χρησιμοποιούνται για τη δημιουργία εθνικών ψηφιακών οικοσυστημάτων και τη διαμόρφωση κυβερνητικού Λόγου, που προβάλλει την ψηφιακή αυτοτέλεια και την εθνική κυριαρχία. Η μελέτη φιλοδοξεί να συμβάλλει στη δημόσια συζήτηση για την αλληλεπίδραση μεταξύ τεχνολογίας, πολιτικής, επικοινωνίας και κοινωνικών μετασχηματισμών, προσφέροντας μια κριτική ανάλυση του πώς η ΤΝ και οι ψηφιακές τεχνολογίες μπορούν να λειτουργήσουν ως εργαλεία για τη διαμόρφωση πολιτικών αφηγημάτων, που συνδέονται με τις σύγχρονες τάσεις της απο-παγκοσμιοποίησης στην ελληνική κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα.

Εισαγωγή

Η ραγδαία διείσδυση της Τεχνητής Νοημοσύνης (ΤΝ) στο σύγχρονο κοινωνικοπολιτικό γίγνεσθαι αποτελεί, πέρα από μια τεχνολογική εξέλιξη, μια δομική αναδιάταξη στον δημόσιο χώρο, που συμπίπτει με την ανάδυση τάσεων απο-παγκοσμιοποίησης. Ενώ η ψηφιακή τεχνολογία λογιζόταν παραδοσιακά ως ο κατεξοχήν επιταχυντής της παγκόσμιας σύγκλισης, η χρήση της ΤΝ αποκαλύπτει, ανάμεσα σε άλλα,

μια παράδοξη μετατόπιση προς έναν «ψηφιακό προστατευτισμό», όπου η καινοτομία εντάσσεται στην αναδιατύπωση της εθνικής κυριαρχίας. Η παρούσα μελέτη επιχειρεί να συμβάλει σε ένα κενό στην υπάρχουσα βιβλιογραφία, υπερβαίνοντας τη γενικόλογη προσέγγιση της ΤΝ ως παντοδύναμου ή επικίνδυνου εργαλείου. Η πρωτοτυπία της έγκειται στην ανάδειξη του τρόπου με τον οποίο η ΤΝ χρησιμοποιείται στον κυβερνητικό Λόγο ως αφηγηματικό όχημα για την εθνικοποίηση της τεχνολογίας και τη δημιουργία επικοινωνιακού αφηγήματος. Μελετώντας τον ελληνικό κυβερνητικό Λόγο, το κεφάλαιο πραγματεύεται τη διαλεκτική σχέση μεταξύ παγκόσμιας τεχνολογικής πρωτοπορίας και εθνικής αναδίπλωσης, στο πλαίσιο των σύγχρονων πρακτικών πολιτικής επικοινωνίας.

Ο τρόπος ενσωμάτωσης των τεχνολογιών ΤΝ εγείρει πολλά διαφορετικά ζητήματα, ως κεντρικό μέλημα της σύγχρονης πολιτικής και του δημόσιου διαλόγου. Οι τεχνολογικές εξελίξεις, σε συνδυασμό με την αυξανόμενη κοινωνική αποδοχή τους, αναδεικνύουν την ΤΝ ως μια αδιαμφισβήτητη συνθήκη και ριζικά μετασχηματιστικό παράγοντα, που αναδιατάσσει δομικά τα οικονομικά μοντέλα και τις κοινωνικές συμβάσεις, δημιουργώντας ένα σύνθετο τοπίο πολυεπίπεδων διακυβευμάτων (Bareis & Katzenbach 2022, Zeng 2022). Ένα από τα αρχικά ζητήματα που διατυπώνονται για τον ρόλο της ΤΝ και των αλγορίθμων στην πολιτική επικοινωνία είναι το εξής: Τα εργαλεία της τεχνολογίας εξυπηρετούν την πολιτική, τις κυβερνήσεις, τα πολιτικά κόμματα και πρόσωπα, για τους δικούς τους σκοπούς ή η τεχνολογία είναι στην υπηρεσία των πολιτών; (Sánchez-Holgado κ.ά., 2024)

Παρακολουθώντας τον Λόγο της κυβέρνησης στην Ελλάδα, δημιουργούνται τα εξής ερωτήματα:

- Πώς χρησιμοποιεί η ελληνική κυβέρνηση την ΤΝ στον δημόσιο Λόγο της;
- Τι σκοπούς εξυπηρετούν τα εργαλεία της ΤΝ για την ελληνική κυβέρνηση και τον κυβερνητικό Λόγο;
- Με ποιον τρόπο η ΤΝ συνδέεται με τα εθνικά αφηγήματα, τις τάσεις της παγκοσμιοποίησης ή απο-παγκοσμιοποίησης;

Στον παρόν κεφάλαιο, προσεγγίζεται η πολυεπίπεδη χρήση της ΤΝ στην πολιτική επικοινωνία, ξεκινώντας από τις θεωρητικές βάσεις των αλγοριθμικών εφαρμογών και τις αρνητικές επιπτώσεις τους στη δημοκρατική συμμετοχή. Μέσω τυπολογιών διεθνών κυβερνητικών αφηγήσεων, το κείμενο συνδέει την τεχνολογική εξέλιξη με την απο-παγκοσμιοποίηση και τον ψηφιακό προστατευτισμό. Η ανάλυση ολοκληρώνεται με την εμπειρική εξέταση των ελληνικών κυβερνητικών πρακτικών, μέσω της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου (ΚΑΛ), που καταδεικνύει πώς η επίκληση στην εθνική καινοτομία μετατρέπει μια παγκόσμια τεχνολογία σε εργαλείο εθνικής κυριαρχίας και ψηφιακού προστατευτισμού.

Η ΤΝ στην πολιτική επικοινωνία και οι χρήσεις της

Η άμεση πρόσβαση, η εύκολη χρήση και η ανεμπόδιστη απόλαυση των ψηφιακών μέσων επικοινωνίας έχουν προκαλέσει την ισχυρή διείσδυση των εφαρμογών ΤΝ στην καθημερινότητα της πλειονότητας των ατόμων, όπως και στις εικόνες και τις αφηγήσεις που τα άτομα δημιουργούν για τους εαυτούς τους και τον κόσμο (Crawford 2022, Hickerson, 2025). Η ΤΝ είναι ένα πολυσυζητημένο τεχνολογικό εργαλείο, που αναφέρεται σε οποιαδήποτε μηχανή ή αλγόριθμο διαθέτει την ικανότητα να αντιλαμβάνεται το περιβάλλον του, να μαθαίνει, να προβαίνει σε ευφυείς ενέργειες ή να προτείνει αποφάσεις, βάσει της αποκτηθείσας γνώσης και εμπειρίας, με πολλές διαφορετικές τεχνολογίες να εμπίπτουν σε αυτόν τον ευρύ ορισμό (Samoil κ.ά, 2020). Με την ικανότητά ανάλυσης σύνθετων δεδομένων, επεξεργασίας πληροφοριών σε πραγματικό χρόνο και προσαρμογής ατομικών προτιμήσεων, τα εργαλεία αυτά επαναπροσδιορίζουν τους τρόπους με τους οποίους οι πολιτικοί ηγέτες αλληλεπιδρούν με τα ακροατήρια, συμβάλλοντας επί του πρακτέου και στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης (Crawford, 2022). Από την καθημερινή χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και την απεύθυνση σε ψηφοφόρους ως επίσημες διαδικασίες λήψης αποφάσεων της κυβέρνησης, η χρήση της ΤΝ στο πολιτικό σύστημα αλλάζει ριζικά τον τρόπο με τον οποίο ασκείται η πολιτική. Εργαλεία που βασίζονται στην ΤΝ χρησιμοποιούνται για την ανάλυση της συμπεριφοράς των ψηφοφόρων, τη δημιουργία πολιτικών μηνυμάτων και την πρόβλεψη των εκλογικών αποτελεσμάτων (Sætra, 2021). Τα κύρια εργαλεία της ΤΝ που χρησιμοποιούνται στην πολιτική επικοινωνία είναι η μικρο-στόχευση, δηλαδή η αποστολή εξατομικευμένων μηνυμάτων σε συγκεκριμένες ομάδες ψηφοφόρων με βάση δημογραφικά ή άλλα ατομικά στοιχεία, η αυτοματοποίηση των προσπαθειών άντλησης πόρων, η δημιουργία εξατομικευμένου περιεχομένου και η διάδοση παραπληροφόρησης μέσω βιντεορεαλιστικών παραποιημένων ειδήσεων (deepfakes) και προπαγάνδας παραγόμενης από ΤΝ (Atar, 2025). Τα συστήματα ανάλυσης δεδομένων που βασίζονται στην ΤΝ χρησιμοποιούνται για τη συλλογή, επεξεργασία και ερμηνεία τεράστιων ποσοτήτων πληροφοριών από διαδικτυακές πλατφόρμες και μέσα κοινωνικής δικτύωσης, επιτρέποντας στους πολιτικούς να κατανοήσουν καλύτερα τις απόψεις και τις προτιμήσεις των ψηφοφόρων (Battista & Uva 2023, Battista 2024, Bouranta, 2026).

Τα εργαλεία της ΤΝ δεν προσφέρουν μόνο την τεχνική ακρίβεια στο σχεδιασμό και την υλοποίηση επικοινωνιακών εκστρατειών και στη στόχευση ψηφοφόρων (Alvarezκ.ά. 2023), αλλά λειτουργούν και ως οντολογικοί μετασχηματιστές της πολιτικής εικόνας, αναδιατάσσοντας τις σχέσεις εξουσίας στη δημόσια σφαίρα (Bareis & Katzenbach 2021, Battista 2024, Politico 2025). Η επίδραση αυτή εκδηλώνεται μέσα από δύο εκ διαμέτρου αντίθετες στρατηγικές χρήσης της αλγοριθμικής αισθητικής. Στην ελληνική πολιτική σκηνή, η αξιοποίηση της ΤΝ για την ανασκόπηση της ηγεσίας του Κυριάκου Μητσοτάκη, επί παραδείγματι, εισάγει το πρότυπο του

ηγέτη-διευκολυντή (leader-enabler), με χρήση υψηλής κινηματογραφικής αισθητικής (Μητσοτάκης, 2026) και αισθητικοποίηση της διακυβέρνησης, καθιστώντας το κυβερνητικό έργο προσλήψιμο στους ταχείς ρυθμούς της ψηφιακής κατανάλωσης (In.gr 2026, Skai.gr 2026).

Αντιθέτως, η περίπτωση του Ντόναλντ Τραμπ αναδεικνύει μια ανταγωνιστική χρήση της ΤΝ ως «πολιτικού όπλου» αποσταθεροποίησης. Μέσω του «χυλού» ΤΝ (AI slop) και σατιρικών βίντεο κατασκευασμένων με εργαλεία ΤΝ, επιδιώκεται η πόλωση και ο έλεγχος του αφηγήματος, στοχεύοντας άμεσα στη Γενιά Z, η οποία επιδεικνύει μεγαλύτερη ανοχή στο επεξεργασμένο περιεχόμενο και παρακάμπτει τους παραδοσιακούς διαμεσολαβητές της πληροφορίας (Schneid & Chow, 2025). Υπό αυτό το πρίσμα, η ΤΝ παύει να νοείται ως μια ουδέτερη τεχνική προσθήκη και αναδεικνύεται σε έναν ιδεολογικό μηχανισμό, ο οποίος, ανάλογα με το πολιτικό πλαίσιο, μπορεί είτε να θωρακίσει τη θεσμική νομιμοποίηση, είτε να αποτελέσει το εφαλτήριο για έναν απορρυθμισμένο ψηφιακό αυταρχισμό. Οι παγκόσμιες, αλλά και οι εθνικές τάσεις, δείχνουν ότι, ενώ τα Μέσα αλλάζουν, οι δομικές πολιτικές αφηγήσεις, όπως και οι ανάγκες της επικοινωνίας, παραμένουν σταθερές. Είτε πρόκειται για τον κινηματογραφικό απολογισμό στην Ελλάδα (Μητσοτάκης, 2026) είτε για την «οπλοποιημένη» προπαγάνδα στις ΗΠΑ (The New York Times, 2025), η ΤΝ δίνει επιπρόσθετα εργαλεία στους ηγέτες για να ελέγξουν και να βελτιώσουν την εικόνα τους.

Οι αρνητικές χρήσεις και αφηγήσεις

Παρά τη συμβολή τους στον εκδημοκρατισμό της πληροφορίας, οι τεχνολογίες ΤΝ ενέχουν κινδύνους παραπληροφόρησης. Οι εφαρμογές αυτές δύνανται να εργαλειοποιηθούν για την άσκηση προπαγάνδας και τη στοχευμένη πόλωση, υπονομεύοντας την αντικειμενική πρόσληψη κοινωνικών φαινομένων και επηρεάζοντας την εκλογική συμπεριφορά. Οι αλγόριθμοι δε θεωρούνται πολιτικά ουδέτεροι, καθώς αποτελούν εργαλεία εξουσίας που ενισχύουν την αποτελεσματικότητα του πολιτικού φορέα που τους χρησιμοποιεί, με κίνδυνο να μετατρέπουν τον πολίτη σε απλό καταναλωτή πολιτικών μηνυμάτων (Klinger κ.ά. 2023, Sánchez-Holgado κ.ά. 2024, Sætra 2021). Η ανάπτυξη της ΤΝ, καθιστώντας ευκολότερη τη δημιουργία βιντεορεαλιστικών παραποιημένων ειδήσεων (deepfakes), που χρησιμοποιούνται για τη διάδοση παραπληροφόρησης και παραποιημένων ειδήσεων (Πλειός, 2021), συμβάλλει στην καλλιέργεια ρητορικής μίσους. Οι τακτικές αυτές διαβρώνουν τη δημοκρατία, μετατρέποντάς τησε δημαγωγία που βασίζεται στην κατασκευή πολωμένων «φυσαλίδων» γνώμης (opinion bubbles) (Klinger κ.ά., 2023). Οι αλγόριθμοι των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, βελτιστοποιημένοι για τη διατήρηση της προσοχής του χρήστη, τείνουν να ανατροφοδοτούν τις προϋπάρχουσες πεποιθήσεις του, απομονώνοντάς τον από αντίθετες απόψεις. Στο περιβάλλον αυτό, τα παραποιημένα με ΤΝ

βίντεο (deepfakes) λειτουργούν ως ο «επιταχυντής» της πόλωσης, με επένδυση της παραπληροφόρησης με φωτορεαλιστική πειστικότητα κατασκευασμένη από την ΤΝ. Ενώπιον αυτών των προκλήσεων για τη δημοκρατία (Zeng, 2022), οι κυβερνήσεις των εθνικών κρατών καλούνται να αναπτύξουν πολιτικές, που διασφαλίζουν ότι η ΤΝ χρησιμοποιείται υπεύθυνα και για το δημόσιο καλό, με εκπαίδευση των πολιτών για την προώθηση της ενημερωμένης και συνειδητής συμμετοχής (Battista, 2024).

Τυπολογίες αφηγήσεων

Παρά την κυρίαρχη επιφυλακτικότητα για τις επιπτώσεις της, η ΤΝ ενσωματώνεται ευρέως στην παγκόσμια πολιτική πρακτική. Όμως, δεν είναι μόνο οι χρήσεις της ΤΝ, αλλά και οι αφηγήσεις που οι κυβερνήσεις χρησιμοποιούν για αυτήν την τεχνολογία, καθώς μέσα από τις «ιστορίες» ή τα «αφηγήματα» που χρησιμοποιούν οι εθνικές κυβερνήσεις για την ΤΝ είναι δυνατόν να κατανοηθούν ευρύτερα πλαίσια πολιτικής (McBeth & Shanahan, 2004). Με βάση την υπόθεση ότι η ανθρώπινη κατανόηση αντιπροσωπεύεται και υποστηρίζεται καλύτερα από την αφήγηση, η κατανόηση του ρόλου τους στην πολιτική επιστρατεύει ολιστική και διεπιστημονική προσέγγιση (Cheng κ.ά. 2025, Hickerson 2025). Διερευνώντας τις πρακτικές και θεωρητικές δυνατότητες των εφαρμογών ΤΝ στην πολιτική, γίνεται διάκριση μεταξύ των εξής πέντε τύπων αφηγήσεων: υποστήριξη, συνδρομή, αποφόρτιση, διεύρυνση/αναβάθμιση και υποκατάσταση των φορέων λήψης αποφάσεων (Sætra, 2021). Σε άλλη ανάλογη τυπολογία, υποστηρίζεται ότι οι κυβερνήσεις επιδιώκουν να αναλάβουν τέσσερις ρόλους για την ΤΝ: διευκολυντής, ηγέτης, ρυθμιστής και χρήστης (Guenduez & Mettler, 2023). Εν γένει, οι πολιτικές αλλά και οι αφηγήσεις για την ΤΝ αποτελούν μια πλούσια πηγή πληροφοριών για την κατανόηση του πώς οι κυβερνήσεις βλέπουν τις ευκαιρίες για τον εκσυγχρονισμό του δημόσιου τομέα και τον ψηφιακό μετασχηματισμό (Vial, 2019).

Πίνακας 1. Τυπολογίες κυβερνητικών αφηγήσεων και ρόλων στην ΤΝ

Πηγή	Κατηγοριοποίηση / Τύποι Αφηγήσεων	Εστίαση Ανάλυσης
Sætra (2021)	1. Υποστήριξη 2. Συνδρομή 3. Αποφόρτιση 4. Διεύρυνση/Αναβάθμιση 5. Υποκατάσταση	Επικεντρώνεται στον βαθμό εμπλοκής και αντικατάστασης του ανθρώπινου παράγοντα στη λήψη αποφάσεων.
Guenduez και Mettler (2023)	1. Διευκολυντής 2. Ηγέτης 3. Ρυθμιστής 4. Χρήστης	Επικεντρώνεται στον στρατηγικό ρόλο και την παρέμβαση του κράτους στο οικοσύστημα της ΤΝ.

Η έννοια της απο-παγκοσμιοποίησης και ο πολιτικός Λόγος

Η τεχνολογία δεν είναι ιδεολογικά ουδέτερη και οι εξελίξεις της επηρεάζουν και τις δυναμικές της πολιτικής. Η ανάπτυξη της ΤΝ παρουσιάζει μια εγγενή διασύνδεση με τη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης, επηρεάζοντας καθοριστικά τις διεθνείς εμπορικές ροές και τις παγκόσμιες πολιτικές ισορροπίες. Μετά την παγκοσμιοποίηση, γίνεται λόγος για την επόμενη φάση της, την απο-παγκοσμιοποίηση, ως μια σειρά κινήσεων, για να προκύψει ένας κόσμος με νέες μορφές συνδεσιμότητας, οι οποίες δεν ελέγχονται πλέον αποκλειστικά από τη Δύση, αλλά χαρακτηρίζονται από μεγαλύτερη εθνική αυτονομία και έλεγχο. Χαρακτηρίζεται από ισχυρά έθνη-κράτη, την άνοδο του εθνικισμού και των τοπικών λύσεων, καθώς και τον αυστηρότερο έλεγχο των συνόρων μεταξύ των κρατών (Kornprobst & Wallace, 2021). Η απο-παγκοσμιοποίηση συνδέεται ακόμη με αλλαγές στον τρόπο με τον οποίο επικοινωνείται η πολιτική και αλληλεπιδρούν οι κοινωνίες και συνδέεται με ενισχυμένα μέτρα ψηφιακού αυταρχισμού από τα εθνικά κράτη.

Από τα μέσα της δεκαετίας του 2010, καταγράφονται φαινόμενα πολιτικής πόλωσης και ψηφιακού αυταρχισμού, παράλληλα με την άνοδο λαϊκιστικών κυβερνήσεων, μερικές από τις οποίες επέβαλαν ψηφιακά όρια (Danowski & Park, 2025). Εύκολα εντοπίζονται παραδείγματα εμπλοκής τεχνολογίας-πολιτικής και απο-παγκοσμιοποίησης, όπου διεθνείς συνεργασίες διαταράσσονται και εθνικά κράτη αναζητούν τοπικές λύσεις (Setiawan, 2025).

Οι αφηγήσεις της ελληνικής κυβέρνησης για την ΤΝ

Ο ρόλος της κυβέρνησης επηρεάζει αμφίδρομα την τεχνολογική πορεία, επιδρώντας καθοριστικά στη δυναμική της καινοτομίας (Guenduez κ.ά., 2020) και οι αφηγήσεις που επικρατούν ποικιλλούν αναλόγως του χρόνου και του τόπου. Χαρακτηριστικό είναι ότι οι δυτικές χώρες επιστρατεύουν παρόμοια ρητορικά σχήματα για την ΤΝ. Μελέτες περιπτώσεων δείχνουν ακόμα ότι ο ρόλος της ΤΝ στην πολιτική διαφέρει ανάλογα και με το ιδεολογικό πλαίσιο, καθώς οι δημοκρατίες επικεντρώνονται στη διαφάνεια και τη δημόσια συμμετοχή, ενώ τα αυταρχικά καθεστώτα χρησιμοποιούν την ΤΝ για έλεγχο και επιτήρηση (Bouranta, 2026), ή την επιρροή μιας συγκεκριμένης πολιτικής (Gray & Jones 2016, McBeth & Shanahan 2004). Οι πολιτικές αφηγήσεις διαφοροποιούνται ανά χώρα, με τις κυβερνήσεις να αναλαμβάνουν διαφορετικούς ρόλους, με κριτήριο τις προκλήσεις και τις πιθανές απαντήσεις για την ΤΝ που περιέχονται στις πολιτικές τους (Power, 2016). Οι εθνικές στρατηγικές που δημιουργούνται για την ΤΝ αποτελούν μία ιδιαίτερη μορφή συν-διαμόρφωσης της τεχνολογικής εξέλιξης, ένα υβρίδιο πολιτικής και Λόγου, που προσφέρει φαντασιακά, κατανέμει πόρους και θεσπίζει κανόνες (Bareis & Katzenbach, 2021). Στις αφηγήσεις αυτές, η

δημιουργία ψηφιακών εφαρμογών και υποδομών παρουσιάζεται ως τεχνολογικός εκσυγχρονισμός, αλλά και ως μέρος μιας ευρύτερης «εθνικής στρατηγικής» (Battista 2024, Setiawan 2025, Wangqi, 2026). Οι τεχνολογίες που βασίζονται στην ΤΝ αποτελούν μια κρίσιμη πρόκληση διακυβέρνησης για τους φορείς χάραξης πολιτικής (policy). Οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής (policy) χρησιμοποιούν αφηγήσεις για να επηρεάσουν άμεσα ή έμμεσα τις ενέργειες των παραγόντων και να προωθήσουν τους στόχους πολιτικής τους (politics) (Gray & Jones, 2016). Έτσι, οι αφηγήσεις πολιτικής (politics) είναι στρατηγικά κατασκευασμένες και φέρουν σκοπό και πρόθεση (McBeth & Shanahan, 2004). Η διερεύνηση των αφηγήσεων αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της έρευνας πολιτικής. Η ανάλυση των αφηγήσεων πολιτικής μπορεί να παρέχει πληροφορίες για ένα τρέχον πολιτικό ζήτημα, να ρίξει φως σε ένα πλαίσιο πολιτικής, να διευκρινίσει τους κύριους παράγοντες και τα βασικά επιχειρήματα υπέρ και κατά ενός ζητήματος, και να παρουσιάσει σενάρια πιθανών μελλοντικών εξελίξεων.

Οι εθνικές στρατηγικές για την ΤΝ συνιστούν μια διακριτή μορφή συν-διαμόρφωσης της τεχνολογικής εξέλιξης, ένα ιδιότυπο υβρίδιο πολιτικού σχεδιασμού και Λόγου, το οποίο συγκροτεί συλλογικά φαντασιακά, κατανέμει πόρους και εδραιώνει κανονιστικά πλαίσια (Bareis & Katzenbach, 2021). Ως απόρροια της εκθετικής ταχύτητας με την οποία η ΤΝ μετασχηματίζει τη δημόσια διοίκηση, παρατηρείται μια πληθώρα θεσμικών παρεμβάσεων που αποσκοπούν στον προσδιορισμό των στόχων και των ορίων των αλγοριθμικών εφαρμογών σε κρατικό επίπεδο. Στο πλαίσιο αυτό, οι τεχνολογίες που εδράζονται στην ΤΝ αναδεικνύονται σε μια κρίσιμη πρόκληση διακυβέρνησης, επιβάλλοντας στους φορείς χάραξης πολιτικής την υιοθέτηση στρατηγικών αφηγήσεων. Οι αφηγήσεις αυτές χρησιμοποιούνται εργαλειακά για τον άμεσο ή έμμεσο επηρεασμό των δρώντων και την προώθηση συγκεκριμένων πολιτικών επιδιώξεων (Gray & Jones, 2016). Η ΤΝ δεν είναι ουδέτερη, καθώς οι αλγόριθμοι επηρεάζουν την εθνική αφήγηση (Bareis & Katzenbach, 2021). Οι τεχνολογίες αυτές επιτρέπουν την αποτελεσματική επικοινωνία των εθνικών ιστοριών και της «φωνής» μιας χώρας διεθνώς, συμβάλλοντας στην οικοδόμηση ενός συστήματος Λόγου και αφήγησης (Wangqi, 2026). Κατά συνέπεια, τα πολιτικά αφηγήματα αποτελούν σκόπιμες στρατηγικές κατασκευές, εγγεγραμμένες σε ένα πλαίσιο προθετικότητας (McBeth & Shanahan, 2004). Υπό αυτό το πρίσμα, η διερεύνηση των αφηγήσεων καθίσταται αναπόσπαστο τμήμα της έρευνας πολιτικής.

Μεθοδολογία

Η παρούσα μελέτη υιοθετεί τη μεθοδολογία της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου (ΚΑΛ), βάσει του πλαισίου του Fairclough (2003), εστιάζοντας στις κυρίαρχες αφηγήσεις, τις λεξιλογικές επιλογές και τις ιδεολογικές συνδηλώσεις των κειμένων. Υπό το πρίσμα αυτό, η γλώσσα νοείται ως κοινωνική πρακτική που αναπαράγει ιδεολογικές δομές

και σχέσεις εξουσίας στον δημόσιο Λόγο (Fairclough 2003, Ταστσόγλου 2024), συνδυάζοντας τη διαλεκτική σχέση κειμένου και κοινωνικής δομής με τη λειτουργική εργαλειοθήκη του Gee (2011) για τη «γλώσσα εν χρήσει». Το σώμα των εξεταζόμενων κειμένων (corpus) περιλαμβάνει πρωθυπουργικές ομιλίες, αναρτήσεις στα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης και επίσημα στρατηγικά έγγραφα των Υπουργείων Ψηφιακής Διακυβέρνησης και Παιδείας (2024-2025), καθώς και σχετικές κυβερνητικές ανακοινώσεις σε ειδησεογραφικές ιστοσελίδες. Το υλικό αυτό επελέγη ως αντιπροσωπευτικό δείγμα του κυρίαρχου πολιτικού Λόγου, καθώς τα εν λόγω κείμενα λειτουργούν ως «εργαλεία οικοδόμησης κόσμων», συγκροτώντας έναν διακριτό Λόγο (Discourse) που ενσωματώνει αξίες και τεχνολογικά «στηρίγματα» για τη διαμόρφωση μιας νέας εθνικής ταυτότητας στην ψηφιακή εποχή.

Για τη διερεύνηση των ερευνητικών ερωτημάτων εφαρμόζονται συγκεκριμένα αναλυτικά εργαλεία του Gee (2011), ξεκινώντας από τις κοινωνικές γλώσσες, για την ανάλυση της σύζευξης τεχνοκρατικής και εθνικιστικής ορολογίας που αποσκοπεί στη συγκρότηση μιας υβριδικής ταυτότητας. Παράλληλα, μέσω της διακειμενικότητας**,** εντοπίζονται οι αναφορές σε εθνικά μυθολογικά σύμβολα, όπως ο «Δαίδαλος» και ο «Φάρος», οι οποίες νοηματοδοτούν την τεχνολογία ως αυτόχθον εθνικό προϊόν. Τέλος, το εργαλείο των πλασματικών κόσμων επιστρατεύεται για την εξέταση της σύνδεσης της ΤΝ με τα εθνικά αφηγήματα και την απο-παγκοσμιοποίηση, αποκαλύπτοντας τις «απλουστευμένες θεωρίες» περί ψηφιακού προστατευτισμού, που προβάλλονται από την κυβέρνηση ως αναγκαίες πολιτικές επιλογές.

Πίνακας 2. Δημοσιεύματα και αναρτήσεις για την ΤΝ στον ελληνικό κυβερνητικό Λόγο

Πηγή/Ημερομηνία	Τίτλος/Περιγραφή	Κύρια θεματικά στοιχεία
mindigital.gr 30/06/25	Σε Υπουργείο Ψηφιακής Διακυβέρνησης και Τεχνητής Νοημοσύνης μετονομάζεται το Υπουργείο – Τη στρατηγική για την ΤΝ και τη νέα Ειδική Γραμματεία Τεχνητής Νοημοσύνης και Διακυβέρνησης Δεδομένων παρουσίασε στο Υπουργικό Συμβούλιο ο Υπουργός	Εθνική ψηφιακή αυτονομία Διάσωση ελληνικής γλώσσας και πολιτισμού μέσα από το εργοστάσιο ΤΝ
ΑΠΕ, 29/10/25	Ο υπουργός Ψηφιακής Διακυβέρνησης Δημήτριος Παπαστεργίου εισηγήθηκε στο υπουργικό συμβούλιο το νομοσχέδιο του υπουργείου Ψηφιακής Διακυβέρνησης για την ίδρυση του Ελληνικού Εργοστασίου Τεχνητής Νοημοσύνης «ΦΑΡΟΣ AI Factory».	Ελληνικές ονομασίες για εργοστάσια ΤΝ με αναφορές στην ελληνική μυθολογία

Πηγή/Ημερομηνία	Τίτλος/Περιγραφή	Κύρια θεματικά στοιχεία
Κυριάκος Μητσοτάκης, 10 Δεκεμβρίου 2024	"..η Ελλάδα είναι μία εκ των 7 χωρών της ΕΕ που επιλέχθηκαν από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή για τη δημιουργία των πρώτων «εργοστασίων» τεχνητής νοημοσύνης (AI factories) στην Ευρώπη με χρηματοδότηση κοινοτική και εθνική.	Εθνική στρατηγική
Primeminister.gr 8/10/25	Χαιρετισμός του Πρωθυπουργού Κυριάκου Μητσοτάκη στην εκδήλωση για την παρουσίαση του συλλογικού τόμου που επιμελήθηκε ο Βουλευτής Ροδόπης της Νέας Δημοκρατίας και Αν. Καθηγητής Νομικής του Ευρωπαϊκού Πανεπιστημίου Κύπρου Ευριπίδης Στυλιανίδης με τίτλο «Τεχνητή Νοημοσύνη: Ανθρώπινα Δικαιώματα, Δημοκρατία & Κράτος Δικαίου»	Εθνική καινοτομία και ψηφιακός προστατευτισμός σε διττό αφήγημα
ΑΠΕ, 24/09/25	Η Βουλή «μπαίνει δυναμικά στην εποχή της Τεχνητής Νοημοσύνης» - Ν. Κακλαμάνης: «Βαθιά πολιτική επιλογή: να φέρουμε τη Δημοκρατία πιο κοντά στον πολίτη»	Το θεσμικό όργανο της δημοκρατίας χρησιμοποιεί τα νέα εργαλεία.
Υπουργείο Ψηφιακής Διακυβέρνησης, 15/10/25	Το «Εργοστάσιο» Τεχνητής Νοημοσύνης «PHAROS» καθίσταται περιφερειακός κόμβος ΤΝ της Νοτιο-ανατολικής Ευρώπης – Εγκρίθηκαν οι προτάσεις για τέσσερα AI Factory Antennas σε Κύπρο, Μάλτα, Βόρεια Μακεδονία και Σερβία	Δημιουργός υποδομών και συνεργασίες με άλλες χώρες
ΑΠΕ, 29/10/25	Τι συζητήθηκε στο Υπουργικό Συμβούλιο. ΑΠΕ-ΜΠΕ	Εθνική κυριαρχία
«Το Βήμα της Κυριακής», 09/11/25, Άρθρο του Υπουργού Ψηφιακής Διακυβέρνησης	«Ελλάδα 2030: Μια χώρα πρωταγωνίστρια στην Τεχνητή Νοημοσύνη»	Εθνική καινοτομία & ψηφιακή κυριαρχία

Πηγή/Ημερομηνία	Τίτλος/Περιγραφή	Κύρια θεματικά στοιχεία
primeminister.gr, 24/11/25	Συζήτηση του Πρωθυπουργού Κυριάκου Μητσοτάκη με τον Arthur Mensch, Διευθύνοντα Σύμβουλο της Mistral AI, στο πλαίσιο του GenAI Summit	Καινοτομία & προστατευτισμός
primeminister.gr, 24/09/25	Ομιλία του Πρωθυπουργού Κυριάκου Μητσοτάκη στην εκδήλωση που διοργάνωσε η Αυστραλία με θέμα «Protecting Children in the Digital Age», στη Νέα Υόρκη	Καινοτομία & ψηφιακός προστατευτισμός
primeminister.gr, 2/12/25	Συζήτηση του Πρωθυπουργού Κυριάκου Μητσοτάκη στο πλαίσιο του συνεδρίου «Future Unfold – Framing the Future of Technology» της Grant Thornton	Ψηφιακός προστατευτισμός
Υπουργείο Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού. 30/12/24	Παρουσίαση της Εθνικής Στρατηγικής Προστασίας των Ανηλίκων από τον εθισμό στο Διαδίκτυο.	Λόγος για ψηφιακό εθισμό παιδιών και εφήβων- Προστατευτισμός και μέτρα καταστολής
Reader.gr, 25/11/25	Μαρέβα Γκραμπόφσκι-Μητσοτάκη: Οφείλουμε να προστατεύσουμε τα παιδιά από τον ψηφιακό εθισμό	Ψηφιακός προστατευτισμός για τους ανήλικους
Υπουργείο Ψηφιακής Διακυβέρνησης, 30/12/2024	Προστασία των ανηλίκων από τον εθισμό στο διαδίκτυο – Εθνική στρατηγική.	Εθνική πολιτική με στοιχεία προστατευτισμού
ΑΠΕ, 9/2/26	Η ελληνική γλώσσα στην ψηφιακή εποχή: Ο «Φάρος», ο ΔΑΙΔΑΛΟΣ και η εθνική στρατηγική για την ΤΝ Δήλωση του Υπουργού Ψηφιακής Διακυβέρνησης για την Παγκόσμια Ημέρα Ελληνικής Γλώσσας.	Ανάδειξη της ελληνικής γλώσσας στον παγκόσμιο ψηφιακό κόσμο

Εθνική καινοτομία και αυτονομία

Μελετώντας τις αφηγήσεις της ελληνικής κυβέρνησης για την ΤΝ, εντοπίζονται τρεις βασικοί θεματικοί άξονες: η εθνική καινοτομία, η προστασία της γλώσσας και του πολιτισμού και ο προστατευτισμός των ανήλικων παιδιών από τον ψηφιακό εθισμό. Αρχικά, η προσθήκη του όρου «Τεχνητής Νοημοσύνης» και στον τίτλο του Υπουργείου Ψηφιακής Διακυβέρνησης δείχνει τη σημασία, που επιδιώκει να δείξει η ελληνική κυβέρνηση στην ΤΝ. Η κυβέρνηση μιλά για εθνική στρατηγική για την

ΤΝ, που υλοποιείται από το εν λόγω υπουργείο, καθώς και από την ειδική γραμματεία που συστήνει για το συγκεκριμένο σκοπό. Το αίτημα για «ψηφιακή αυτονομία» λειτουργεί ως οχήμα για την προώθηση τάσεων απο-παγκοσμιοποίησης, καθώς προτάσσει την εθνική θωράκιση έναντι της διεθνούς αλληλεξάρτησης, αναδιαμορφώνοντας τη γεωπολιτική της πληροφορίας σε εθνοκεντρική βάση. Συγκεκριμένα, αναφέρεται ότι η μετονομασία του υπουργείου και η σύσταση ειδικής γραμματείας:

> *«…Η Ειδική Γραμματεία εντάσσεται στην ευρύτερη στρατηγική της Κυβέρνησης με στόχο …την ανάπτυξη ενός εθνικού οικοσυστήματος ΤΝ με εξωστρέφεια, βιωσιμότητα και ψηφιακή κυριαρχία» (mindigital.gr, 30/06/25).*

Σε συνέχεια της ένταξης της ΤΝ σε υπουργείο και ειδική γραμματεία, ο Υπουργός Ψηφιακής Διακυβέρνησης εισηγήθηκε στο υπουργικό συμβούλιο το νομοσχέδιο του υπουργείου Ψηφιακής Διακυβέρνησης για την ίδρυση του Ελληνικού Εργοστασίου Τεχνητής Νοημοσύνης «ΦΑΡΟΣ AI Factory». Συγκεκριμένα, με το προτεινόμενο νομοσχέδιο προβλέπεται η σύσταση της ανώνυμης εταιρείας με την επωνυμία «Ελληνικό Εργοστάσιο Τεχνητής Νοημοσύνης ΑΕ» και τον διακριτικό τίτλο «ΦΑΡΟΣ AI Factory», ως «εθνικό κόμβο» για την ανάπτυξη, διάχυση και αξιοποίηση της AI στην Ελλάδα. Η κυβέρνηση επιλέγει να δημιουργήσει ελληνικό εργοστάσιο ΤΝ, με ελληνική ονομασία («Φάρος»), σε συνέχεια του υπερυπολογιστή «Δαίδαλος», που ονομάζεται αντλώντας στοιχεία από την ελληνική μυθολογία. Στους στόχους του ελληνικού εργοστασίου ΤΝ τονίζεται η «*ενίσχυση της εθνικής ικανότητας καινοτομίας*» (ΑΠΕ, 29/10/25). Ο Πρωθυπουργός και ο αρμόδιος Υπουργός κάνουν λόγο για «εθνική καινοτομία» και «ψηφιακή κυριαρχία», η οποία αποκτά και ελληνική ονομασία, με αναφορές στην ελληνική μυθολογία:

> *«Στόχος μας, το ελληνικό εργοστάσιο τεχνητής νοημοσύνης να αποτελέσει κόμβο έρευνας και γνώσης για την ευρύτερη γεωγραφική μας περιοχή, αναδεικνύοντας την Ελλάδα σε τεχνολογικό πόλο.*
> *… μία σημαντική εθνική επιτυχία που μας φέρνει στην ευρωπαϊκή πρωτοπορία και ανοίγει νέους δρόμους για τους Έλληνες ερευνητές, το ελληνικό δημόσιο και το ελληνικό επιχειρείν, προσδίδοντας ταυτόχρονα στην τεχνολογική πρόοδο τον ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα που οφείλει να έχει και πρωτίστως η Ελλάδα, χάρη στην παράδοση και τον πολιτισμό της, μπορεί να εγγυηθεί...» (Μητσοτάκης, 10/12/2024).*

> *«…η χώρα μας έχει ήδη μια συγκροτημένη και πολύ καλά δομημένη στρατηγική γύρω από τα θέματα τεχνητής νοημοσύνης, η οποία δίνει έμφαση στις σημαντικές ψηφιακές υποδομές τεχνητής νοημοσύνης τις οποίες μπορούμε πια και δημιουργούμε στη χώρα μας, με σημαντική ευρωπαϊκή υποστήριξη» (Μητσοτάκης, 8/10/2025).*

«… Η ψηφιακή μετάβαση αποτελεί εθνική επιλογή…Η Τεχνητή Νοημοσύνη αποτελεί ήδη εργαλείο δημόσιας πολιτικής, επηρεάζοντας τον σχεδιασμό θεσμών, υποδομών και υπηρεσιών. Ενσωματώνεται στο κυβερνητικό έργο ως δύναμη μετασχηματισμού για μια Ελλάδα πιο έξυπνη…
…σχεδιάζουμε μια Εθνική Στρατηγική για την Τεχνητή Νοημοσύνη …Ήμασταν από τις πρώτες χώρες που αξιοποιήσαμε την ΤΝ στο Δημόσιο…
…Η νέα εποχή της ΤΝ αναδεικνύει και μια κρίσιμη πρόκληση: την ψηφιακή κυριαρχία» (Παπαστεργίου, 9/11/2025).

Τα ευρήματα φανερώνουν μια κυρίαρχη αφήγηση εθνικής καινοτομίας και ψηφιακής κυριαρχίας, με ελληνικά χαρακτηριστικά, που εντάσσεται στο ευρωπαϊκό πλαίσιο, ενώ παράλληλα εν μέρει δεν αναφέρονται πτυχές που αφορούν τη διακυβέρνηση, τον ανταγωνισμό και τον κοινωνικό αντίκτυπο. Η ΤΝ αναδεικνύεται σε κεντρικό αφηγηματικό πυλώνα του δημόσιου Λόγου των σύγχρονων κυβερνήσεων. Στην Ελλάδα, η ανακοίνωση για την ίδρυση του «ΦΑΡΟΣ AI Factory» σηματοδοτεί την επίσημη υιοθέτηση μιας συστηματικής κρατικής στρατηγικής στον τομέα. Η ΤΝ μπορεί να διαδραματίσει κρίσιμο ρόλο στην αυτοματοποίηση των διαδικασιών λήψης αποφάσεων εντός της κυβέρνησης, συμβάλλοντας στη βελτίωση της αποτελεσματικότητας και στη μείωση του ανθρώπινου λάθους (Reis κ.ά., 2021). Η «τεχνολογική αυτονομία για όλη την Ευρωπαϊκή Ένωση» αποτελεί στόχο, μετατρέποντας το εθνικό έργο σε ευρωπαϊκή αποστολή. Αυτό προσδίδει κύρος στο εγχείρημα, ενώ ταυτόχρονα μετατοπίζει την εστίαση από τους εσωτερικούς ελέγχους (εθνική διαβούλευση, Κοινοβούλιο) στους εξωτερικούς στόχους (ευρωπαϊκή ενσωμάτωση). Ο κυβερνητικός Λόγος προωθεί μια αφήγηση, όπου η ΤΝ παρουσιάζεται ως οδός για την αύξηση της «παραγωγικότητας, της ανταγωνιστικότητας και της βιώσιμης ανάπτυξης. Εν γένει, διαμορφώνεται ένας Λόγος «εθνικής αυτοπεποίθησης» μέσω της εξέλιξης της τεχνολογίας της ΤΝ στην Ελλάδα. Ο Λόγος για τον «ΦΑΡΟ AI Factory» είναι ένα αφήγημα, που παρουσιάζει το ελληνικό κράτος ως πρωτοπόρο στον κλάδο της ΤΝ, με ταυτόχρονη διατήρηση των ελληνικών στοιχείων, του πολιτισμού και της γλώσσας.

Η γλώσσα, ο πολιτισμός και η δημοκρατία

Η επιλογή ονομάτων από την ελληνική μυθολογία («Δαίδαλος») και ιστορία («Φάρος»), μετατρέπει ένα παγκόσμιο τεχνολογικό εργαλείο σε «εθνικό προϊόν» και πολιτισμικό κεφάλαιο. Αυτή η διαδικασία εθνοποίησης της ΤΝ εξυπηρετεί την ανάγκη για εσωτερική νομιμοποίηση, μέσα από την καινοτομία του κρατικού μηχανισμού, αλλά και εξωτερική διαφοροποίηση, με ανάδειξη της Ελλάδας σε «περιφερειακό κόμβο». Με τις ψηφιακές τεχνολογίες να είναι παγκόσμιες, η ελληνική κυβέρνηση επιλέγει

να κάνει ένα εργαλείο διεθνούς χρήσης, εθνικό προϊόν και αφήγημα κυβερνητικής καινοτομίας. Οι ονομασίες φέρουν συμβολικό βάρος και συνειρμούς. Στο αφήγημα της ελληνικής κυβέρνησης, το «ΦΑΡΟΣ AI Factory» διασφαλίζει την ελληνική γλώσσα και τον πολιτισμό και έτσι ένα εργαλείο παγκόσμιων δυνατοτήτων και χρήσεων χρησιμοποιείται για εθνικά ζητούμενα (mindigital.gr, 30/06/25).

Ιδιαίτερα όσον αφορά την γλώσσα, είναι πολύ χαρακτηριστική η επιλογή του υπουργού ψηφιακής διακυβέρνησης να προβεί σε δήλωση για την παγκόσμια ημέρα ελληνικής γλώσσας όπου αναδεικνύεται εκ νέου η εθνική στρατηγική για την ΤΝ, σε συνδυασμό με τις επιλογές των ελληνικών ονομάτων «Φάρος» και «Δαίδαλος»:

> *«…Το Υπουργείο Ψηφιακής Διακυβέρνησης…σχεδιάζει υποδομές, δεδομένα και συνεργασίες ώστε η χώρα να γίνει δημιουργός τεχνολογίας που «σκέφτεται» στα ελληνικά…Η Παγκόσμια Ημέρα Ελληνικής Γλώσσας είναι μια ευκαιρία να δούμε τη γλώσσα μας …ως βασικό πυλώνα της ψηφιακής μας παρουσίας. Στην εποχή της Τεχνητής Νοημοσύνης, η ισχυρή θέση της ελληνικής γλώσσας στον ψηφιακό χώρο …αποτελεί στρατηγική επιλογή που απαιτεί συγκροτημένο σχεδιασμό και στοχευμένες δράσεις. Με αυτό το όραμα, μέσα από το AI Factory «Pharos» κάνουμε ένα αποφασιστικό βήμα προς ένα νέο μοντέλο ανάπτυξης, όπου η Ελλάδα …γίνεται δημιουργός λύσεων Τεχνητής Νοημοσύνης.*
> *…Σε έναν ψηφιακό κόσμο όπου κυριαρχούν λίγες μεγάλες γλώσσες, οφείλουμε να διασφαλίσουμε τη συνέχεια και τη δυναμική της ελληνικής…» (ΑΠΕ, 09/02/25).*

Η απο-παγκοσμιοποίηση μπορεί να μειώσει το κίνητρο χρήσης μιας παγκόσμιας lingua franca (Αγγλικά), αυξάνοντας τη γλωσσική ποικιλομορφία (Danowski & Park, 2025). Στον κυβερνητικό Λόγο, η ελληνική γλώσσα έχει κεντρική σημασία βρίσκεται ανάμεσα στις προτεραιότητες της εθνικής στρατηγικής για την ΤΝ, όπως αναφέρει και ο Πρωθυπουργός σε δηλώσεις του:

> *«Η υλοποίηση του Ai Factory «ΦΑΡΟΣ», το οποίο θα είναι μεταξύ των πρώτων 13 της Ευρώπης και θα συμβάλλει στην ανάπτυξη εφαρμογών ΤΝ στους τομείς της Υγείας, της Βιώσιμης Ανάπτυξης, του Πολιτισμού και της Γλώσσας από ερευνητικά κέντρα, πανεπιστήμια και επιχειρήσεις*
> *…Καθώς αναπτύσσαμε τη στρατηγική μας για την τεχνητή νοημοσύνη τα τελευταία χρόνια… για τη διατήρηση της γλωσσικής και πολιτισμικής κληρονομιάς.*
> *…Πιστεύω ότι αυτό που κάνει την Ελλάδα αρκετά μοναδική, παρά το μέγεθός της, είναι η δυσανάλογα μεγάλη εκπροσώπησή της ανάμεσα στα κορυφαία ταλέντα στον τομέα της τεχνητής νοημοσύνης σε παγκόσμιο επίπεδο. Αυτό είναι κάτι που σκοπεύουμε να αξιοποιήσουμε…» (primeminister.gr, 24/11/25).*

Ο Λόγος της κυβέρνησης είναι φορτισμένος με λεξιλόγιο που υποδηλώνει ενθουσιασμό, δυναμισμό και αναγκαιότητα. Η χρήση όρων όπως «εργοστάσιο» (μια βιομηχανική μεταφορά), σε συνδυασμό με τον διακριτικό τίτλο «ΦΑΡΟΣ» (μια ελληνική λέξη, με εθνικές συνυποδηλώσεις της σημαντικής εθνικής ναυτιλίας και νησιωτικής Ελλάδας, μεταφορά καθοδήγησης και φωτός) δημιουργεί μια σύνθετη αφήγηση παραγωγικότητας και πρωτοπορίας. Το «εργοστάσιο» υπόσχεται υλική, μετρήσιμη παραγωγή (εφαρμογές, προϊόντα), ενώ ο «ΦΑΡΟΣ» καθιστά την κυβερνητική πρωτοβουλία ως την απαραίτητη πηγή φωτός και κατεύθυνσης για την οικονομία και την κοινωνία.

Οι τομείς δραστηριότητας του εργοστασίου ΤΝ «Φάρος» λειτουργούν ως αφηγηματικά φίλτρα. Οι επιλεγμένοι τομείς (υγεία, ελληνική γλώσσα και πολιτισμός) είναι θετικά φορτισμένοι στην ελληνική κοινωνία, με προσδοκώμενα κοινωνικά όφελη, πέρα από την οικονομική ανάπτυξη. Από την άλλη πλευρά, παρατηρείται η απουσία αναφοράς σε άλλους τομείς, όπως η εθνική άμυνα, η ασφάλεια ή η αυτοματοποίηση του δημοσίου, επιλογή που αποσκοπεί στη δημιουργία ενός θετικού προφίλ της ΤΝ. Η προβολή των πλεονεκτημάτων της ΤΝ για την δημοκρατία συντελείται και μέσα από τη συνεργασία του «Φάρος» με την Βουλή, για την οποία γράφεται ότι:

> *«Η Βουλή αποδεικνύει ότι οι θεσμοί μπορούν να συνδυάσουν το βάρος της ιστορίας τους με την τόλμη της καινοτομίας…*
> *… η Βουλή των Ελλήνων καθίσταται ο πρώτος φορέας του Δημοσίου που στηρίζει το Εργοστάσιο Τεχνητής Νοημοσύνης «Φάρος», παρέχοντας το αρχείο και το καθημερινά παραγόμενο έργο της για την ανάπτυξη ενός ελληνικού γλωσσικού μοντέλου…αυτό που κάνουμε δεν είναι μια τεχνοκρατική άσκηση…*
> *… η Βουλή συμβάλλει στην υλοποίηση της στρατηγικής της χώρας για την υπεύθυνη αξιοποίηση της Τεχνητής Νοημοσύνης προς όφελος των πολιτών» (ΑΠΕ, 24/09/25).*

Η συμβολική αυτή κίνηση της ελληνικής κυβέρνησης δείχνει ότι θέτει την ΤΝ στο επίκεντρο εθνικής πολιτικής, με τη Βουλή, έναν δημοκρατικό θεσμό, να γίνεται συνεργάτης του ελληνικού εργοστασίου ΤΝ. Όμως, ο Πρωθυπουργός αναφέρει και τα προβλήματα που μπορεί να προκαλέσει η χρήση της στο πολίτευμα:

> *«…πτυχή της τεχνητής νοημοσύνης που μας γεννά ανησυχία…το μεγαλύτερο πρόβλημα το οποίο αυτή τη στιγμή καλούμαστε ως μία ώριμη δημοκρατία να αντιμετωπίσουμε είναι η ταχύτητα με την οποία εργαλεία τεχνητής νοημοσύνης, ειδικά bots, μπορούν να παρέμβουν στη δημόσια σφαίρα, να αναπαράγουν fake news και να δημιουργήσουν ουσιαστικά, θα έλεγα, γεγονότα τα οποία είναι παντελώς ψευδή» (Μητσοτάκης, 2/12/25).*

> *«…Τις επιπτώσεις -τις ανέφερε ο κ. Πρόεδρος της Βουλής- στην ποιότητα της δημοκρατίας μας, τα deep fakes τα οποία είναι ήδη εδώ και θα επηρεάσουν τις εκλογικές μας αναμετρήσεις και πώς αντιμετωπίζουμε αυτές τις προκλήσεις ως προς την ίδια τη λειτουργία της δημοκρατίας μας» (Μητσοτάκης, 8/10/2025).*

Η ΤΝ αναγνωρίζεται όχι μόνο ως εργαλείο ανάπτυξης, αλλά και ως πολιτική πρόκληση και απειλή για την κοινωνική και πολιτική συνοχή. Η χρήση των όρων «εκλογικές αναμετρήσεις» και «ποιότητα της δημοκρατίας» στοχεύει στην ευαισθητοποίηση των πολιτικών δυνάμεων και του ευρύτερου κοινού. Υποδηλώνει ότι η ψηφιακή ασφάλεια είναι πλέον άρρηκτα συνδεδεμένη με την εθνική ασφάλεια και τη θεσμική σταθερότητα. Η ευθύνη αποδίδεται σε συγκεκριμένα εργαλεία και τεχνολογικά προϊόντα, όπως οι βιντεορεαλιστικές παραποιημένες ειδήσεις (deepfakes) και οι αυτοματοποιημένοι λογαριασμοί (bots), που αντιμετωπίζονται ως εξωγενείς και κακόβουλες δυνάμεις. Με την επισήμανση των κινδύνων για τη δημοκρατία, ο Λόγος νομιμοποιεί τον ενεργό, παρεμβατικό ρόλο του κράτους στην ψηφιακή σφαίρα, όχι μόνο ως χρήστη, αλλά και ως ρυθμιστή και εγγυητή της αλήθειας και της δημοκρατικής διαδικασίας. Αυτή η ρητορική παρουσιάζει την Ελλάδα στην «πρώτη γραμμή» των χωρών που αντιμετωπίζουν τις προκλήσεις της ΤΝ.

Ο ψηφιακός προστατευτισμός για τα παιδιά και τους εφήβους

Δεδομένου ότι οι επιπτώσεις της ΤΝ δεν περιορίζονται στη δημόσια διοίκηση και μπορούν να έχουν εκτεταμένες κοινωνικές επιπτώσεις, οι κυβερνήσεις καλούνται να σκεφτούν ενεργά τη θέσπιση των «σωστών» ορίων και μέτρων (Taddeo & Floridi, 2018). Στις αφηγήσεις της ελληνικής κυβέρνησης για την ΤΝ, αλλά και, γενικότερα, για το διαδίκτυο και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, καταγράφονται ανησυχίες και η ανάγκη θέσπισης μέτρων προστασίας για τα παιδιά και τους εφήβους, ως ομάδες ευάλωτες στον ψηφιακό εθισμό. Συγκεκριμένα, Πρωθυπουργός τονίζει ότι η ΤΝ είναι:

> *«…ένα θαυμαστό εργαλείο βελτίωσης της παραγωγικότητας, αλλά ταυτόχρονα μια πολύ μεγάλη πρόκληση … για τον τρόπο με τον οποίο τα νέα παιδιά μας θα προσεγγίζουν την εκπαίδευση...» (primeminister.gr, 8/10/2025).*

Για το ζήτημα αυτό, επιχειρείται «καινοτόμος» σε σχέση με άλλα κράτη, «εθνική στρατηγική προστασίας ανηλίκων από τον εθισμό στο διαδίκτυο» (Υπουργείο Ψηφιακής Διακυβέρνησης, 2024), όπου βασικοί άξονες της κυβέρνησης είναι ο γονικός έλεγχος, η πιστοποίηση ηλικίας και ο διάλογος με τις πλατφόρμες.

«…φιλοδοξούμε στο κανονιστικό πλαίσιο να είμαστε στην πρώτη γραμμή της Ευρώπης. Ώστε από τη μία να ενθαρρύνουμε την ανάπτυξη της ΤΝ στα πεδία εκείνα που έχει θετική προστιθέμενη αξία και από την άλλη να μπορούμε, με σωστό και λελογισμένο τρόπο, να ελέγχουμε την ανάπτυξή της σε εκείνα τα πεδία όπου γεννιούνται εύλογα ερωτήματα ως προς τις αρνητικές της επιπτώσεις.

Αναφέρω ενδεικτικά τα ζητήματα του εθισμού των νέων, των παιδιών μας, στο διαδίκτυο και στις εφαρμογές τεχνητής νοημοσύνης. Φαντάζομαι ότι κανείς μας δεν θέλει να φτάσει στο σημείο τα παιδιά μας να αισθάνονται ότι συνομιλούν με ένα εργαλείο τεχνητής νοημοσύνης και να το θεωρούν φίλο τους, με ό,τι μπορεί αυτό να σημαίνει» (Μητσοτάκης, 8/10/2025).

Ανάλογοι προβληματισμοί εκφράστηκαν σε εκδήλωση, με θέμα «Protecting Children in the Digital Age», στην Αυστραλία, όπου ο Πρωθυπουργός Κυριάκος Μητσοτάκης συμμετείχε συνοδευόμενος από τη σύζυγό του, Μαρέβα Γκραμπόφσκι-Μητσοτάκη, η οποία εκφράζει σε δημόσιες τοποθετήσεις της, όπως και στους προσωπικούς της λογαριασμούς στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, την ανάγκη για προστασία των παιδιών και των εφήβων από τις συνέπειες χρήσης των ψηφιακών μέσων. Συγκεκριμένα, στην παραπάνω εκδήλωση, αναφέρθηκε ότι:

«…η σύζυγός μου μου ζήτησε να διαβάσω ένα βιβλίο του Jonathan Haidt, … διάβαζα για τον αντίκτυπο που έχουν τα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης στα παιδιά και τους εφήβους μας… Πραγματοποιούμε το μεγαλύτερο ανεξέλεγκτο πείραμα που έγινε ποτέ με τον νου των παιδιών μας. Δεν γνωρίζουμε ποιες θα είναι οι συνέπειες, αλλά είμαστε σχεδόν βέβαιοι ότι δεν θα είναι θετικές… απαγορεύσαμε τα κινητά τηλέφωνα σε όλα τα σχολεία μας …Θέλουμε πραγματικά τα παιδιά μας να έχουν ψηφιακούς φίλους που μπορεί να τα οδηγήσουν σε συμπεριφορές που δεν είναι μόνο μη αποδεκτές αλλά μπορεί να αποβούν καταστροφικές; Έχουμε την ευθύνη όχι μόνο να συνεργαστούμε με τις εταιρείες τεχνολογίας, αλλά και να τους καταστήσουμε σαφές ποιος θέτει τους κανόνες. Οι εταιρείες τεχνολογίας βγάζουν αρκετά χρήματα, δεν χρειάζεται να βγάζουν χρήματα και από την ευαλωτότητα των παιδιών μας» (Μητσοτάκης, 24/11/25).

Ακόμα, εκφράζονται έντονα ανησυχίες για τη χρήση των ψηφιακών εργαλείων από παιδιά και τις επιπτώσεις στην υγεία τους:

«…ανησυχώ πολύ για το γεγονός ότι παιδιά από πολύ μικρή ηλικία και αργότερα έφηβοι εκτίθενται σε εργαλεία τα οποία πολύ εύκολα μπορούν να υποκαταστήσουν γνωστικές λειτουργίες ενός εγκεφάλου που αναπτύσσεται. … Προσπαθώ πάντα και δεν είμαι, προς Θεού, νομίζω το έχετε αντιληφθεί, άνθρωπος τεχνοφοβικός, καθόλου, αλλά εμείς μεγαλώσαμε σε μία γενιά στην

οποία δεν είχαμε κινητά τηλέφωνα…Εμείς επιλέξαμε να μην έχουμε κινητά τηλέφωνα στα σχολεία, γιατί είναι σαφές ότι υπάρχει θέμα διάσπασης προσοχής. Και για να έρθω στο τελευταίο θέμα το οποίο με απασχολεί πάρα πολύ, είναι κάτι που με τη σύζυγό μου το συζητάμε πολύ συχνά: δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι η έκθεση παιδιών και εφήβων σε Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης έχει αρνητικές ψυχολογικές επιπτώσεις.…τι σημαίνει να μην παίζουν τα παιδιά πια έξω, ελεύθερα, ή να μην αθλούνται ή να μην ασχολούνται με τη μουσική, με τις τέχνες και να περνάνε όλο τους τον χρόνο κολλημένα σε ένα τηλέφωνο.
…Η Ελλάδα είναι στην πρώτη γραμμή αυτής της συζήτησης στην Ευρώπη. Είμαστε από τους πρώτους οι οποίοι πια έχουμε εργαλεία ψηφιακής πιστοποίησης της ηλικίας, γιατί ακριβώς έχουμε ψηφιακή βάση δεδομένων, ψηφιακή ταυτότητα, την οποία θα τη χρησιμοποιήσουμε μέχρι και σε απλές εφαρμογές» (Μητσοτάκης, 2/12/25).

Στη συζήτηση για τον ψηφιακό εθισμό και τους κινδύνους που ενέχουν τα ψηφιακά εργαλεία για τα παιδιά, ο Πρωθυπουργός αναφέρεται και στην ανησυχία της συζύγου του, από την πλευρά της μητέρας, ενώ και η ίδια η σύζυγος του Πρωθυπουργού πραγματοποίησε ομιλία, ενώ σπανίως τοποθετείται δημόσια, για το συγκεκριμένα θέμα, όπου ανέφερε:

«Ο εθισμός στα smartphone και τα social media είναι μια επιδημία που απειλεί να στερήσει από την επόμενη γενιά την ικανότητα κοινωνικοποίησης, συγκέντρωσης, ύπνου. Η συνεχής διάδραση με τις οθόνες ενεργοποιεί τον μηχανισμό ανταμοιβής του εγκεφάλου – αντίστοιχο με τον μηχανισμό του εθισμού – δημιουργώντας έναν κύκλο που είναι δύσκολο να σπάσουν τα παιδιά. Οι γονείς ανησυχούν και νιώθουν αβοήθητοι!»,

«Εάν η τεχνολογία δεν προσφέρει στους γονείς τα εργαλεία να ανακτήσουν τον έλεγχο, οφείλουμε εμείς, συλλογικά, να το πράξουμε. Μέσα από τον δημόσιο διάλογο και τις απαραίτητες πολιτικές. Τώρα είναι η στιγμή! Τα παιδιά μας έχουν δικαίωμα να αναπτυχθούν και να μάθουν!», προσθέτει. «Όχι μέσα από αλγόριθμους ή bots ή σκρολάροντας στα social media. Αλλά μέσα από την επαφή με τους συμμαθητές, την οικογένεια, τους δασκάλους και τους φίλους. Τα βιβλία, τη μουσική, το παιχνίδι και την άθληση!» (reader.gr, 2025).

Θυμίζοντας παλαιότερους ηθικούς πανικούς για τη χρήση τεχνολογιών επικοινωνίας από νέους, η τρέχουσα ρητορική επικεντρώνεται στον «εθισμό στο διαδίκτυο» και σε άλλες πτυχές της υγείας. Ο Λόγος για τον εθισμό στο διαδίκτυο παρουσιάζει μια ρητορική μετατόπιση που δίνει έμφαση στις επιπτώσεις της τεχνολογίας στην υγεία των νέων, όπως και παιδαγωγικές επιπτώσεις στα παιδιά (Al-Obaydi & Pikhart,

2025), ενώ καταγράφεται και η εταιρική ευθύνη των εταιρειών τεχνολογίας που εξαρτώνται από την εμπορευματοποίηση του περιεχομένου των νέων για τον τελικό τους ισολογισμό (Mackinnon & Shade, 2020). Η σύζυγος του Έλληνα Πρωθυπουργού αναφέρεται και σε ομιλία της και σε αναρτήσεις της στο έργο του Haidt (2024), ο οποίος αναπτύσσει ένα επιχείρημα, ότι η μείωση του ελεύθερου παιχνιδιού στην παιδική ηλικία και η άνοδος της χρήσης των smartphones μεταξύ των εφήβων αλλάζει τον κόσμο μας. Σύμφωνα με αυτό, η μετάβαση από το ελεύθερο παιχνίδι στα smartphones διαταράσσει την ανάπτυξη, από τη στέρηση ύπνου μέχρι τον εθισμό, και θέτει τις βάσεις της απομόνωσης και του φόβου που χαρακτηρίζουν τη σημερινή κοινωνία. Στον Λόγο της Μαρέβας Γκραμπόφσκι-Μητσοτάκη, η τεχνολογία παρουσιάζεται ως μια απειλή, από την οποία πρέπει οι γονείς, αλλά και η πολιτική, να προστατεύσουν τα παιδιά. Η έμφαση στην ανάγκη για επιστροφή σε «παραδοσιακές» αξίες, όπως η διαπροσωπική επικοινωνία, το ελεύθερο παιχνίδι, έναντι της ψηφιακής αποξένωσης, σε συνδυασμό με την θέσπιση ορίων ηλικίας με πιστοποίηση στις εφαρμογές, μπορεί να ερμηνευτεί ως μια εσωτερική μορφή αυτοτέλειας και απο-παγκοσμιοποίησης, ως προστατευτισμού και εθνικών μέτρων προστασίας των παιδιών και των νέων.

Η αφήγηση περί προστατευτισμού των παιδιών από τον ψηφιακό εθισμό, αν και ενσωματώνεται στον κυβερνητικό Λόγο, αποκτά εντονότερη ηθική και συναισθηματική φόρτιση μέσα από τον δημόσιο Λόγο της Μαρέβας Γκραμπόφσκι-Μητσοτάκη, ενισχύοντας τη συνολική στρατηγική. Η χρήση φράσεων όπως «μεγαλύτερο ανεξέλεγκτο πείραμα», «στερήσει από την επόμενη γενιά» και οι αναφορές σε περιστατικά αυτοτραυματισμών και αυτοκτονιών προκαλούν ηθικό πανικό (Mackinnon & Shade, 2020) γύρω από τον ψηφιακό εθισμό. Οι ψηφιακές τεχνολογίες παρουσιάζονται ως εξωτερική απειλή προς την ψυχική υγεία και τη φυσιολογική ανάπτυξη των παιδιών. Η προσωπική αναφορά της Μαρέβας Μητσοτάκη προσθέτει συναισθηματικό βάρος στις κρατικές παρεμβάσεις για όρια στη χρήση των κινητών τηλεφώνων και τη χρήση εφαρμογών από παιδιά. Η έμφαση στην ανάγκη οι γονείς να «ανακτήσουν τον έλεγχο» και η ευθεία κριτική στις εταιρείες τεχνολογίας είναι μια στρατηγική μετατόπιση της προσοχής, όπου νομιμοποιείται η κρατική ρύθμιση ως ηθική αναγκαιότητα.

Συμπεράσματα

Εν κατακλείδι, η ελληνική κυβέρνηση εργαλειοποιεί την ΤΝ ως έναν κεντρικό ιδεολογικό πυλώνα και στρατηγικό όχημα ψηφιακού εκσυγχρονισμού, ο οποίος, μέσα από συμβολικές αναφορές στην εθνική ταυτότητα (βλ. εθνικός υπερυπολογιστής «Δαίδαλος») και την προώθηση ενός ψηφιακού προστατευτισμού κυρίως προς τα παιδιά, στοχεύει στην ισχυροποίηση του κυβερνητικού αφηγήματος και τη συγκρότηση ενός εθνικού ψηφιακού οικοσυστήματος. Το αφήγημα αυτό εναρμονίζεται με

τις τάσεις της απο-παγκοσμιοποίησης, καθώς εντάσσεται στο πλαίσιο επαν-εθνικοποίησης της κυβερνητικής ρητορικής.

Στον ελληνικό δημόσιο Λόγο, η ΤΝ εργαλειοποιείται ως στοιχείο τομής για την καινοτομία και την ανάπτυξη της χώρας. Μέσα από τον κυβερνητικό Λόγο, η ΤΝ αναδεικνύεται ως μέσο απλούστευσης της γραφειοκρατίας, ενώ επενδύεται με συμβολικές αξίες, όπως η εθνική αυτονομία, η προστασία της ελληνικής γλώσσας και η ανάδειξη του πολιτιστικού κεφαλαίου. Αυτή η στροφή προς την εθνικοποίηση μιας παγκόσμιας τεχνολογίας, που περιλαμβάνει επιπλέον πρωτοβουλίες για την προστασία των ανηλίκων από τον ψηφιακό εθισμό, δείχνει τάσεις μετατόπισης: την υπαγωγή της τεχνολογίας στις τάσεις της απο-παγκοσμιοποίησης και την ανανοηματοδότηση της εθνικής κυριαρχίας μέσω ενός ψηφιακού προστατευτισμού. Στον Λόγο της ελληνικής κυβέρνησης, δημιουργείται ένα διττό αφήγημα εθνικής κυριαρχίας, αλλά και ψηφιακού προστατευτισμού. Στις αφηγήσεις του Πρωθυπουργού, η ΤΝ εμφανίζεται ως εργαλείο εθνικής καινοτομίας και αποτελεσματικότητας και, ταυτόχρονα, ως απειλή για τα παιδιά και τους νέους. Η ΤΝ χρησιμοποιείται στη διαμόρφωση πολιτικού Λόγου, ως μια πρωτοποριακή τεχνολογία, που εντυπωσιάζει τα ακροατήρια, και το αφήγημα του ψηφιακού εκσυγχρονισμού συνδέεται με εθνική υπερηφάνεια. Στις αφηγήσεις της συζύγου του Πρωθυπουργού Μαρέβας Γκραμπόφσκι-Μητσοτάκη, τα ψηφιακά Μέσα αποτελούν πηγές κινδύνου, ιδιαίτερα για την υγεία των παιδιών.

Η ελληνική κυβέρνηση χρησιμοποιεί στρατηγικά και τις δύο αφηγήσεις, καθώς παρουσιάζεται τόσο ως δύναμη προόδου και παραγωγής τεχνολογίας, αλλά και ως δύναμη προστασίας των ευάλωτων ανηλίων, επιβεβαιώνοντας ότι οι εθνικές στρατηγικές συμβάλλουν σε φαινόμενα απο-παγκοσμιοποίησης, που εκδηλώνονται στις επιχειρήσεις δημιουργίας εθνικών ψηφιακών οικοσυστημάτων. Ενώ οι ψηφιακές τεχνολογίες είναι παγκόσμιες, ο κυβερνητικός Λόγος τις μετατρέπει σε «εθνικό προϊόν», οδηγώντας σε επανεθνικοποίηση της πολιτικής ρητορικής.

Με την παρούσα έρευνα, επιχειρείται μια ελάχιστη συμβολή στην ελληνική βιβλιογραφία για την πολιτική επικοινωνία, με μελέτη των αφηγήσεων για την ΤΝ, υπό το φαινόμενο της απο-παγκοσμιοποίησης. Αναντίρρητα, μένουν πολλά ακόμα να διερευνηθούν, καθώς τα τεχνολογικά εργαλεία επιταχύνουν τις προκλήσεις στο πεδίο της πολιτικής και της επικοινωνίας της.

Βιβλιογραφία

Alvarez, R. M., κ.ά. (2023).Artificial Intelligence and Political Communication. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Atar, D. (2025).The impact of AI on political communication. Cambridge, MA: Academic Press.

Bareis, A., & Katzenbach, C. (2021). Talking AI into being: The narratives and promises of national AI strategies. Research Policy, 50 (10).

Battista, F. (2024). AI and the Future of Democracy. Switzerland: Springer.

Battista, F., & Uva, M. (2023). Data Science for Political Scientists. New York, NY: Routledge.
Bouranta, N. (2026). Political Narratives in the Digital Age. Oxford, UK: Oxford University Press.
Cheng, Y., κ.ά. (2025). Narrative Politics and Artificial Intelligence. London, UK: Palgrave Macmillan.
Crawford, K. (2022). The Atlas of AI. New Haven, CT: Yale University Press.
Danowski, J. A., & Park, H. W. (2025). Digital Authoritarianism and Global Communication. Hoboken, NJ: Wiley.
Djeffal, C., κ.ά. (2022). The Governance of Artificial Intelligence. Oxford, UK: Oxford University Press.
Fairclough, N. (2003). Analysing discourse: Textual analysis for social research. London, UK: Routledge.
Gee, J. P. (2011). How to do discourse analysis: A toolkit. New York, NY: Routledge.
Gray, S., & Jones, M. D. (2016). A Narrative Policy Framework analysis of environmental policy. Policy Studies Journal, 44(2), 193-214.
Guenduez, A. A., & Mettler, T. (2023). Governmental Roles in AI Adoption. Public Administration Review.
Guenduez, A. A., κ.ά. (2020). Technology and Public Administration. Journal of Public Policy.
Hickerson, A. (2025). Media, Technology, and Narrative. Communication Theory. [Περιοδικό]
In.gr. (2026, Ιανουαρίου 10). Μητσοτάκης: Με βίντεο AI εκθειάζει τον εαυτό του για τα δέκα χρόνια... επιτυχιών στο τιμόνι της ΝΔ. https://www.in.gr/2026/01/10/politics/paraskinio/mitsotakis-vinteo-ai-ektheiazei-ton-eayto-tou-gia-ta-deka-xronia-epityxion-sto-timoni-tis-nd/
Klinger, U., κ.ά. (2023). The Algorithmic Public Sphere. New Media & Society.
Kornprobst, M., & Wallace, J. (2021). What is Deglobalization? Digital Policy.
McBeth, M. K., & Shanahan, E. A. (2004). Public opinion and the Narrative Policy Framework. Policy Studies Journal, 32 (3), 319-344.
Politico. (2025, January 15). AI and the new political landscape. https://www.politico.com/news/2025/01/15/ai-political-landscape/
Power, M. (2016). The Narrative Construction of Technology Policy. Science and Public Policy.
Sætra, E. A. (2021). AI in Politics: A Conceptual Framework. Ethics and Information Technology.
Samoili, S., κ.ά. (2020). AI watch. Defining artificial intelligence. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
Sánchez-Holgado, P., κ.ά. (2024). Artificial Intelligence and Political Discourse. Journal of Political Communication.
Schneid, B., & Chow, A. R. (2025, January 12). How AI is changing the political playbook. TIME. https://time.com/7327317/trump-ai-video-political-weapon/
Setiawan, A. (2025). Nationalism and Technology in the Age of Deglobalization. Global Policy.
The New York Times. (2025, January 10). AI Slop and the 2024 Election. https://www.nytimes.com/2025/01/10/technology/ai-slop-election.html
Van Dijk, T. A. (2015). Critical Discourse Analysis. In Tannen, D., κ.ά. (Eds.), The Handbook of Discourse Analysis. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
Vial, G. (2019). Understanding Digital Transformation. Journal of Strategic Information Systems.
Wangqi, G. (2026). A preliminary study on the construction of national image from the perspective of artificial intelligence. International Journal of Arts and Social Science, 9(1), 1-8.
Wodak, R. (2002). Methods of Critical Discourse Analysis. London, UK: Sage.
Zeng, Y. (2022). Narratives of AI and Society. Nature Machine Intelligence.
Μητσοτάκης, Κ. [@kyriakosmitsotakis_]. (2026, January 10). 10 χρόνια στο τιμόνι της Νέας
Πλειός, Γ. (2021). Η κοινωνία της ενημέρωσης και τα fake news. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.
Ταστσόγλου, Μ. (2024). Τεχνητή Νοημοσύνη, ΜΜΕ και προπαγάνδα: Εγγραφή στη θεωρία των ομόκεντρων κύκλων. Ετήσιο Ελληνόφωνο Επιστημονικό Συνέδριο Εργαστηρίων Επικοινωνίας, 3(1), 205-217.

Δορυφορικές υποδομές του Διαδικτύου: Προς ένα αμερικανικό μονοπώλιο και η ανάγκη για αναδιάρθρωση του χάρτη δορυφορικής διαδικτυακής κυριαρχίας

Δημήτριος Βαγιάνος, Léonie Courvoisier

Περίληψη

Από το 2014, ένας ολοένα αυξανόμενος αριθμός εταιρειών εργάζεται για την παροχή υπηρεσιών δορυφορικής πρόσβασης στο Διαδίκτυο. Το Starlink της αμερικανικής εταιρείας SpaceX του Έλον Μασκ δείχνει να κυριαρχεί στο χώρο. Η χρησιμοποίηση του Starlink στην Ουκρανία ακόμα και για πολεμικούς σκοπούς όταν οι ρωσικές επιθέσεις κατέστρεψαν επίγειες υποδομές ανέδειξαν την εξάρτηση μιας ολόκληρης χώρας από ένα οικονομικό κολοσσό και την ίδια την ισχύ του στο διεθνές επικοινωνιακό σύστημα. Ομοίως και στην περίπτωση των φυσικών καταστροφών στη γαλλική αποικία Mayotte, το Starlink προωθήθηκε από τον Γάλλο πρωθυπουργό σαν η ενδεδειγμένη λύση αποκατάστασης της διαδικτυακής πρόσβασης των κατοίκων, δίνοντας στον Έλον Μασκ τη δυνατότητα μιας ακόμη διεθνούς πολιτικής παρέμβασης στο πεδίο των μέσων επικοινωνίας. Το Starlink παρακάμπτει τις παραδοσιακές υποδομές επικοινωνίας και τα αντίστοιχα κανονιστικά πλαίσια των διαφόρων χωρών, αναδεικνύοντας την ανάγκη αναθεώρησης του σχετικού ρυθμιστικού πλαισίου σε εθνικό επίπεδο, συμβάλλοντας έτσι σε μια μορφή «απο-παγκοσμιοποίησης». Επιπρόσθετα, είναι προφανής η ανάγκη για περιορισμό της διαφαινόμενης αμερικανικής κυριαρχίας στο συγκεκριμένο πεδίο και για το σκοπό αυτό η Ευρωπαϊκή Ένωση εξελίσσει το IRIS^2 project με σκοπό να ανασχεδιάσει το παγκόσμιο χάρτη δορυφορικής διαδικτυακής πρόσβασης, κίνηση που υπογραμμίζει την ανάγκη κατάργησης ηγεμονικών καταστάσεων που απορρέουν από τον επερχόμενο άστρο-καπιταλισμό του διεθνούς συστήματος.

Εισαγωγή

Το Δίκαιο του Διαστήματος (Space Law) είναι ένας νεότατος κλάδος του Δημοσίου Διεθνούς Δικαίου, ο οποίος βρίσκεται σε συνεχή διαμόρφωση και διέπει τις δραστηριότητες εξερεύνησης και εκμετάλλευσης του έξω-ατμοσφαιρικού διαστήματος. Η

εξέλιξή του είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την τεχνολογική πρόοδο και την ανάγκη ρύθμισης των σχέσεων μεταξύ κρατών, και πλέον ιδιωτικών φορέων, στο διάστημα. Η εξέλιξη του Δικαίου ξεκίνησε με την έναρξη της «διαστημικής κούρσας» στα τέλη της δεκαετίας του 1950. Το βασικό νομικό πλαίσιο καταρτίστηκε υπό την αιγίδα των Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ). Παρά την ύπαρξη συγκεκριμένων συνθηκών στο πλαίσιο αυτό, το Δίκαιο του Διαστήματος αντιμετωπίζει έντονες νομικές διχογνωμίες και προκλήσεις, ειδικά σε ότι αφορά την ιδιωτική εμπορική εκμετάλλευση του διαστήματος στη νέα εποχή. Για παράδειγμα, η Συνθήκη του 1967 απαγόρευε την κρατική οικειοποίηση και την εξόρυξη και ιδιοποίηση φυσικών πόρων του διαστήματος από ιδιωτικές εταιρείες. Παρ' όλα αυτά, χώρες όπως οι ΗΠΑ και το Λουξεμβούργο έχουν ψηφίσει εθνικούς νόμους που επιτρέπουν την εξόρυξη, κάτι που αμφισβητείται αν συνάδει με το διεθνές δίκαιο.

Στην αμέσως μετά την λήξη του Ψυχρού πολέμου εποχή κατά την οποία υπήρχε η άποψη ότι δεν υπάρχουν όρια στο διάστημα πάνω από τους εθνικούς εναέριους χώρους, ορίστηκε η γραμμή Κάρμαν (von Karman line) η οποία σηματοδότησε το όριο μεταξύ του αεροπορικού και του διαστημικού δικαίου. Είναι το όριο στο οποίο διαχωρίζεται η αεροδιαστημική από την διαστημική πτήση, λειτουργώντας ως ο νομικός ορισμός για την αρχή του διαστήματος. Είναι το ευρέως αποδεκτό όριο μεταξύ της ατμόσφαιρας της Γης και του διαστήματος, το οποίο η Διεθνής Αεροναυτική Ομοσπονδία (FAI) τη δεκαετία του 1960, οριοθέτησε το σημείο όπου η συμβατική αεροναυτική πτήση είναι αδύνατη, καθώς η ατμόσφαιρα είναι πολύ αραιή για να προσφέρει άνωση, με αποτέλεσμα τα σκάφη να πρέπει να φτάσουν σε τροχιακές ταχύτητες.

Σχεδόν 30 χρόνια αργότερα, ο Πρόεδρος των ΗΠΑ Μ. Κλίντον ενέκρινε το 1994 το σχέδιο εμπορευματοποίησης του διαστήματος (Hainaut, 2023) ως απάντηση στην αδυναμία της NASA να συνεχίσει το διαστημικό της πρόγραμμα εκτοξεύοντας πυραύλους και θέτοντας δορυφόρους ποικίλης σκοπιμότητας σε τροχιά, επιτρέποντας έτσι σε ιδιώτες να εμπλακούν στο πεδίο εκμετάλλευσης του διαστήματος με κίνητρο το κέρδος. Ήταν η γέννηση αυτού που οι ειδικοί αποκαλούν Νέο Διάστημα (New Space), σε αντίθεση με το Παλαιό Διάστημα, την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου, όταν οι διαστημικές υπηρεσίες καθοδηγούνταν από καθαρά πολιτικά ή στρατιωτικά κίνητρα. Επρόκειτο για μια απόφαση με μακροπρόθεσμες συνέπειες: οι ιδιωτικές διαστημικές εταιρείες μπορούσαν πλέον να εμπορεύονται τις τεχνολογίες, τα προϊόντα και τα δεδομένα που παράγονται από συστήματα δορυφορικής επικοινωνίας και τηλεπισκόπησης (NASA, χ.χ.) αποκτώντας μια μορφή ισχύος, της οποίας οι συνέπειες δεν ήταν δυνατόν εξ' αρχής να προβλεφθούν. Ιδιωτικές εταιρείες πως η Starlink της SpaceX, η OneWeb, η Planet Labs, η Amazon (Project Kuiper), η Spire Global και η Blue Origin μετέτρεψαν στα επόμενα χρόνια το Διάστημα από κυβερνητικό σε εμπορικό, με τις ΗΠΑ να πρωτοπορούν σε συνολικό αριθμό ιδιωτικών εταιρειών που κυριαρχούν σε τροχιακή δραστηριότητα (Osoro & Oughton, 2021).

Οι ιδιωτικές εταιρείες κατέχουν πλέον, 30 χρόνια μετά, τη συντριπτική πλειονότητα των ενεργών δορυφόρων σε τροχιά με τον αριθμό τους να ξεπερνά τους 50.000, ενώ οι κυβερνητικοί δορυφόροι αποτελούν ένα πολύ μικρότερο ποσοστό αν και σε πολλές περιπτώσεις είναι πολύ μεγαλύτεροι σε μέγεθος. Η μονοπώληση του διαστήματος από ιδιωτικούς φορείς από τις Ηνωμένες Πολιτείες και οι σχετικές συνέπειες επί της ψηφιακής κυριαρχίας διεθνώς σκιαγραφούνται ανάγλυφα από τις επιχειρηματικές δραστηριότητες της εταιρείας SpaceX του Αμερικανού Έλον Μασκ, μιας εμβληματικής πλέον μορφής στην πορεία της κατάκτησης του Νέου Διαστήματος.

Στην παρούσα εργασία αναδεικνύεται η ανάγκη για αναδιάρθρωση του χάρτη της δορυφορικής διαδικτυακής κυριαρχίας μέσα από δύο συγκεκριμένα παραδείγματα μεγάλης γεωπολιτικής σημασίας. Μέσα από τα παραδείγματα αυτά προβάλλεται η διαφαινόμενη ηγεμονική εμπορική εκμετάλλευση του διαστήματος από τις Ηνωμένες Πολιτείες ως η αφορμή για τοπικοποίηση του κανονιστικού πλαισίου δορυφορικής διαδικτυακής πρόσβασης ως μια μορφή αντίδρασης στις γεωπολιτικές συνέπειες του αστρο-καπιταλισμού. Μέσα από την ανάλυση που θα ακολουθήσει, η ανάγκη θέσπιση εθνικών κανόνων θωράκισης των κρατών στο πεδίο της ψηφιακής κυριαρχίας που αναπόφευκτα οδηγούν στον κατακερματισμό του άλλοτε παγκόσμιου μοντέλου τεχνοκρατικής διακυβέρνησης του Διαδικτύου, αναδεικνύεται σε μια ακόμη έκφανση του φαινομένου της απο-παγκοσμιοποίησης.

Το Starlink της SpaceX

Η εταιρεία Starlink, μια θυγατρική εταιρεία της SpaceX του Έλον Μασκ, έφερε επανάσταση στην παγκόσμια διαδικτυακή συνδεσιμότητα, προσφέροντας πρόσβαση στο Διαδίκτυο υψηλής ταχύτητας σε απομακρυσμένες περιοχές μέσω ενός τεράστιου σχηματισμού δορυφόρων (SpaceX, χ.χ.). Από το 2019 έχουν τεθεί 7.855 δορυφόροι σε χαμηλή τροχιά (Low Earth Orbit) σε ύψος από 160 έως 2.000 χλμ. πάνω από τη Γη. Το 2021, πραγματοποίησε άνω του 32% των εκτοξεύσεων παγκοσμίως (61 από τις 186), κατέχοντας τη δεύτερη θέση στη σχετική λίστα με 61 εκτοξεύσεις πίσω από την Κίνα, η οποία πραγματοποίησε 64 εκτοξεύσεις (Preault & Vercaemer, 2023). Η Starlink βρίσκεται ήδη σε θέση κυριαρχίας, παρόλο που ο δορυφορικός της στόλος δεν έχει ακόμη αναπτυχθεί πλήρως. Στόχος της είναι οι 42.000 δορυφόροι σε τροχιά έως το 2027. Επιχειρηματικά, η εταιρεία δραστηριοποιείται σε 125 χώρες σε όλο τον κόσμο, όντας σε θέση να προσφέρει δύο έως τέσσερις φορές φθηνότερη συνδρομή σε σχέση με τους ανταγωνιστές της (SpaceX, χ.χ.).

Παράλληλα με τις επιχειρηματικές της επιτυχίες, η Starlink έχει καταφέρει να εισαγάγει σημαντικές γεωπολιτικές αλλαγές, αμφισβητώντας τις παραδοσιακές αγορές τηλεπικοινωνιών και εγείροντας ανησυχίες σχετικά με τον έλεγχο των δεδομένων, την εθνική ασφάλεια και την κανονιστική κυριαρχία. Ουσιαστικά, η επιχειρηματική

επιτυχία της Starlink επιφέρει ένα συμβιβασμό μεταξύ εύκολης συνδεσιμότητας αλλά αυξημένης εξάρτησης από έναν ξένο και μάλιστα ιδιωτικό φορέα (Lagadec, 2021).

Η υπηρεσία Starlink αναμφισβήτητα αναδιαμορφώνει το τοπίο της παγκόσμιας επικοινωνίας (Osoro & Oughton 2021). Η αλλαγή αυτή είναι σε θέση να οδηγήσει τόσο σε ευκαιρίες όσο και σε προκλήσεις, συμπεριλαμβανομένου του επαναπροσδιορισμού της εθνικής κυριαρχίας στο ψηφιακό πεδίο και της δημιουργίας μιας πιο ανταγωνιστικής, αν και δυνητικά κατακερματισμένης, παγκόσμιας αγοράς τηλεπικοινωνιών. Παρακάτω παρατίθενται δύο παραδείγματα που αναδεικνύουν τον γεωπολιτικό ρόλο που είναι πλέον σε θέση να διαδραματίσει στο παγκόσμιο πολιτικό στερέωμα μια ιδιωτική εταιρεία σαν την Starlink.

Η περίπτωση της Ουκρανίας

Κατά τη διάρκεια του πολέμου που ακολούθησε τη ρωσική εισβολή στην Ουκρανία, ρωσικές επιθέσεις κατέστρεψαν μεγάλα τμήματα των επίγειων τηλεπικοινωνιακών υποδομών. Ρωσικά πλήγματα σε σταθμούς κινητής τηλεφωνίας και ενεργειακές εγκαταστάσεις απειλούσαν να απομονώσουν στρατιωτικές μονάδες, κρατικές υπηρεσίες και κρίσιμές δομές διοίκησης. Τον Φεβρουάριο του 2022, ο Πρόεδρος της Ουκρανίας επικοινώνησε με τον Έλον Μασκ μέσω Twitter, ζητώντας του να βοηθήσει τη χώρα του ενεργοποιώντας την υπηρεσία Starlink σε περιοχές που επλήγησαν (Bojor κ.ά., 2024). Την ίδια μέρα, ο Musk συμφώνησε. Μέσα σε λίγες ημέρες, τα πρώτα συστήματα έφτασαν στο Κίεβο. Η κίνηση αυτή παρουσιάστηκε διεθνώς ως πράξη στήριξης προς την Ουκρανία και ενίσχυσε σημαντικά την εικόνα του ως τεχνολογικού παράγοντα με γεωπολιτικό βάρος (Abels, 2024).

Η απόφαση του Musk, που ελήφθη εν μέσω πολέμου, σηματοδότησε την αρχή της εξάρτησης της διαδικτυακής συνδεσιμότητας της Ουκρανίας από μια ξένη τεχνολογική οντότητα. Σήμερα, εκτιμάται ότι περισσότερα από 40.000 τερματικά βρίσκονται σε ουκρανική χρήση (Pollet, 2025).

Το σύστημα του Έλον Μασκ χρησιμοποιήθηκε φυσικά και για πολεμικούς σκοπούς. Σε έναν σύγχρονο πόλεμο, αυτό μεταφράζεται σε ασφαλέστερη και δυσκολότερα ανιχνεύσιμή επικοινωνία, μετάδοση βίντεο σε πραγματικό χρόνο από drones και καλύτερο συντονισμό πυροβολικού και μονάδων εφόδου. Σε έναν πόλεμο όπου η πληροφορία και η ταχύτητα λήψης αποφάσεων είναι καθοριστικές, το Starlink λειτουργεί ως πολλαπλασιαστής ισχύος (Bojor κ.ά., 2024).. Χαρακτηριστική των δυνατοτήτων του συστήματος αλλά και της προσωπικότητας του ιδιοκτήτη της εταιρείας είναι η κυνική δήλωσή του μέσω ανάρτησής του στην πλατφόρμα X (πρώηνTweeer) στις 9 Μαρτίου 2022: «Το σύστημα Starlink είναι η ραχοκοκαλιά του ουκρανικού στρατού. Ολόκληρη η πρώτη γραμμή του θα κατέρρεε αν το απενεργοποιούσα». Οι αποφάσεις του Έλον Μασκ, άμεσες ή έμμεσες, έχουν επανειλημμένα επηρεά-

σει την εξέλιξη στρατιωτικών επιχειρήσεων, προκαλώντας έντονες αντιδράσεις σε κυβερνήσεις και αναλυτές. Η πρόσφατη απενεργοποίηση ή αυστηρή παρεμπόδιση της ρωσικής χρήσης του Starlink στο ουκρανικό έδαφος θεωρείται σοβαρό πλήγμα για τις ρωσικές δυνάμεις, ιδίως στον τομέα της επικοινωνίας και της χρήσης μη επανδρωμένων αεροσκαφών (Abels, 2024).

Παρά την αρχική του στήριξη προς την Ουκρανία, ο ρόλος του Έλον Μασκ δεν υπήρξε μονοσήμαντος. Κατά τη διάρκεια του πολέμου έχει επανειλημμένα δηλώσει ότι δεν επιθυμεί το Starlink να χρησιμοποιείται για «επιθετικές επιχειρήσεις». Σε ορισμένες περιπτώσεις, περιόρισε τη λειτουργία του συστήματος σε συγκεκριμένες περιοχές, γεγονός που σύμφωνα με ουκρανικές πηγές επηρέασε επιχειρήσεις, ακόμη και σχέδια επιθέσεων κατά ρωσικών στόχων. Οι παρεμβάσεις αυτές προκάλεσαν έντονη κριτική, με Ουκρανούς αξιωματούχους να κατηγορούν τον Musk ότι ένας ιδιώτης δεν μπορεί να λαμβάνει αποφάσεις που επηρεάζουν την έκβαση ενός πολέμου (Ζάχαρης, 2026). Από την άλλη πλευρά, ο ίδιος ο Μασκ έχει υποστηρίξει ότι προσπαθεί να αποτρέψει την κλιμάκωση και την άμεση εμπλοκή του Starlink σε ενέργειες που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε ευρύτερη σύγκρουση (CBS News, 2023).

Το Starlink όμως φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκε και από τις ρωσικές δυνάμεις. Παρότι το σύστημα δεν είναι αδειοδοτημένο στη Ρωσία, από το 2023 εμφανίστηκαν τερματικά στις ρωσικές δυνάμεις, κυρίως μέσω λαθραίων εισαγωγών από τρίτες χώρες (Ζάχαρης, 2026). Χρησιμοποιήθηκε εκτεταμένα για τον συντονισμό επιθέσεων με drones, ιδιαίτερα εναντίον ουκρανικών γραμμών ανεφοδιασμού (Abels, 2024). Ο αυξανόμενος αυτός ρόλος της ρωσικής χρήσης φαίνεται πως οδήγησε στην πρόσφατη αυστηροποίηση των ελέγχων από τη SpaceX. Τα μέτρα περιλαμβάνουν υποχρεωτική καταγραφή των τερματικών και τεχνικούς περιορισμούς που καθιστούν δύσκολη τη χρήση τους σε στρατιωτικές εφαρμογές υψηλής κινητικότητας. Η εφαρμογή των μέτρων αυτών επιδείνωσε σοβαρά την επικοινωνία στο μέτωπο με την αποτελεσματικότητα των επιχειρήσεων να έχει μειωθεί αναγκάζοντας τη Ρωσία να προσπαθεί να βρει εναλλακτικά συστήματα επικοινωνίας μετά τον περιορισμό πρόσβασης στο Starlink, γεγονός που προκάλεσε αντιδράσεις και άσκηση πολιτικής κριτική στη Μόσχα (Ζάχαρης, 2026).

Τα παραπάνω ανέδειξαν την περίπτωση της Ουκρανίας ως μια ιδανική περίπτωση για την κατάρτιση ενός γιγαντιαίου σχεδίου εξάπλωσης και καθιέρωσης της εταιρείας του Μασκ και του ίδιου προσωπικά. Ουσιαστικά, ένας ιδιώτης χωρίς καμία νομική υποχρέωση απέναντι στο δημόσιο συμφέρον, προήγαγε μια μορφή ιδιωτικοποίησης της εξωτερικής πολιτικής ενός κράτους. Παράλληλα, το γεγονός της εξάρτησης μιας ολόκληρης χώρας από ένα οικονομικό κολοσσό ανέδειξε περίτρανα την ισχύ του στο διεθνές επικοινωνιακό και γεωπολιτικό σύστημα (Bojor κ.ά., 2024). Η απενεργοποίηση του δικτύου Starlink κοντά στην Κριμαία κατόπιν εντολής του Έλον Μασκ τον Σεπτέμβριο του 2023 προκειμένου να αποσοβηθεί ουκρανική επίθεση αντιποίνων με θαλάσσια drones στο ρωσικό στόλο στη Σεβαστούπολη υπογραμμίζει το μέγεθος

της ισχύος του. Για πρώτη φορά στη σύγχρονη ιστορία, η πρόσβαση σε μια ιδιωτική ψηφιακή υποδομή αποδεικνύεται τόσο καθοριστική όσο τα όπλα στο πεδίο της μάχης. Ο διεθνής τύπος πάντως αντιμετωπίζει πλέον το Starlink όχι μόνο ως τεχνολογική και επιχειρηματική επανάσταση στην παγκόσμια συνδεσιμότητα, αλλά και ως γεωπολιτικό εργαλείο με στρατιωτική, διπλωματική και κανονιστική δυναμική (Ζάχαρης, 2026). Η χρήση του σε εμπόλεμες ζώνες, οι αντιδράσεις κρατών, το γεγονός ότι η Ρωσία αναπτύσσει όπλα που θα μπορούσαν να στοχεύσουν δορυφόρους Starlink, αλλά και ότι υπήρξαν αναφορές για ποινές σε πλοίο που χρησιμοποιούσε Starlink σε κινεζικά ύδατα, είναι παραδείγματα που σκιαγραφούν τις γεωστρατηγικές, διπλωματικές και κανονιστικές προεκτάσεις του συστήματος σε διεθνές επίπεδο.

Η περίπτωση της Mayotte

Η περίπτωση της νήσου Mayotte, ενός από τα υπερπόντια διαμερίσματα της Γαλλίας στον Ινδικό Ωκεανό, είναι ένα ακόμη παράδειγμα που ανέδειξε την δυνατότητα παρέμβασης μιας εταιρείας σαν την Starlink στα κοινά μιας ευρωπαϊκής κατ' ουσία χώρας και την δημιουργία συνθηκών δυνητικής εξάρτηση της από τον τεχνολογικό γίγαντα υπό κάποιες ιδιαίτερες συνθήκες. Τον Δεκέμβριο του 2024 το σαρωτικό πέρασμα του κυκλώνα Chido προκάλεσε ανυπολόγιστες φυσικές καταστροφές στο νησί, οι χειρότερες των τελευταίων 90 χρόνων. Ο επίσημος αριθμός των νεκρών ανέρχεται σε 35, αν και οι αρχές πιστεύουν ότι εκατοντάδες άνθρωποι ενδέχεται να έχουν χάσει τη ζωή τους κατά τη διάρκεια της καταιγίδας. Η Mayotte είναι η φτωχότερη περιοχή της Γαλλίας και φιλοξενεί μεγάλο πληθυσμό μεταναστών χωρίς χαρτιά, πολλοί από τους οποίους ζουν σε παραγκουπόλεις που καταστράφηκαν από την καταιγίδα. Συν τοις άλλοις, τα επίγεια τηλεπικοινωνιακά δίκτυα καταστράφηκαν αφήνοντας τους κατοίκους χωρίς επικοινωνιακές υποδομές καθιστώντας την πρόσβαση στο Διαδίκτυο αδύνατη. Και στην περίπτωση αυτή, ο Μασκ εκμεταλλεύτηκε το γεγονός για άλλη μια διεθνή πολιτική παρέμβαση στο πεδίο των μέσων επικοινωνίας και την δημιουργία σχέσης εξάρτησης εδάφους της Ε.Ε. από τον Αμερικανικό κολοσσό. Μέσω της SpaceX παραχώρησε 200 κιτ δορυφορικής πρόσβασης στο Διαδίκτυο με τα 100 από αυτά δωρεάν όπως και «χάρισε τις μηνιαίες συνδρομές τους για τρεις μήνες (μέχρι τις 6 Απριλίου 2025) ως μέρος της ανθρωπιστικής βοήθειας. Οι τερματικές συσκευές χρησιμοποιούνταν κυρίως από κυβερνητικές υπηρεσίες, δημάρχους απομονωμένων κοινοτήτων και σε δημόσιες εγκαταστάσεις όπως σχολεία και νοσοκομεία για τον συντονισμό της διαχείρισης κρίσεων (Le Masson & Kelman, 2011). Οι τοπικοί αξιωματούχοι, συμπεριλαμβανομένου του εκπροσώπου της γαλλικής κυβέρνησης Φρανσουά Ξαβιέ Μπιεβίλ, χαρακτήρισαν την υπηρεσία ως «εξαιρετική» και «ζωτικής σημασίας» για την αποκατάσταση των επικοινωνιών, όταν το 90% των υποδομών του νησιού ήταν κατεστραμμένο (Pontiroli, 2025).

Η λύση του Starlink ήταν η ενδεδειγμένη λύση έκτακτης ανάγκης, καθώς το σύστημα ήταν από τη φύση του λιγότερο ευάλωτο σε επίγεια κλιματικά φαινόμενα (Le Masson & Kelman, 2011). Ο ανώτατος εκπρόσωπος της κεντρικής κυβέρνησης της Γαλλίας στη Mayotte, Φρανσουά Ξαβιέ Μπιεβίλ, δήλωσε ότι οι τερματικοί σταθμοί Starlink αποτελούσαν την καλύτερη επιλογή για την ταχεία επανασύνδεση του νησιού στο Διαδίκτυο, προτού οι γαλλικές αρχές μπορέσουν να υλοποιήσουν τις υποσχέσεις τους για την κατασκευή δικτύων οπτικών ινών και 5G (Samin, 2025). «Ο κυκλώνας κατέστρεψε το 90% των δημόσιων και ιδιωτικών υποδομών και για τουλάχιστον μια εβδομάδα, ήμασταν εντελώς αποκομμένοι», είχε δηλώσει ο Bieuville. «Έχω δοκιμάσει το Starlink σε διάφορες κοινότητες και είναι πραγματικά εξαιρετικό» (Pontiroli, 2025).

Τα παραπάνω γεγονότα και χειρισμοί επέτρεψαν δίχως άλλο στον Μασκ για άλλη μια φορά να αυξήσει τη δημοτικότητά του, ειδικά από τη στιγμή που η εμπλοκή του στα δημόσια ζητήματα της Γαλλίας δημιούργησε προστριβές οι οποίες πήραν διαστάσεις μέσω των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, μιας και η ανακοίνωση του Γάλλου πρωθυπουργού Φρανσουά Μπαϊρού ότι η Starlink θα χρησιμοποιούταν από τη γαλλική κυβέρνηση προκάλεσε βαθιά αγανάκτηση μεταξύ των παραδοσιακών τοπικών παρόχων Διαδικτύου, όπως η Orange (Marzolf, 2025). Συγκεκριμένα υπήρξαν διαμαρτυρίες για την προνομιακή μεταχείριση που φέρεται να δόθηκε στην Starlink, η οποία έλαβε προτεραιότητα στην κατανομή των γεννητριών ηλεκτρικού ρεύματος που θα τροφοδοτούσαν τους τερματικούς σταθμούς της αμερικανικής εταιρείας, σε βάρος των επισκευών του δικτύου κινητής τηλεφωνίας των γαλλικών εταιρειών. Ο διευθυντής δημοσίων σχέσεων της Orange, Λ. Λαβέτσι, έγραψε στο X (επίσης ιδιοκτησίας του Έλον Μασκ!) για να διαμαρτυρηθεί ότι η Starlink προσφέρει λιγότερη κάλυψη και χειρότερη απόδοση από την εταιρεία του, η οποία είναι ένας από τους κύριους παρόχους Διαδικτύου στο νησί του Ινδικού Ωκεανού. Επισήμανε μάλιστα ότι από τη στιγμή που ο Chido κατέστρεψε τη Mayotte, οι υπάλληλοι της Orange χρειάστηκαν μόλις 10 ημέρες για να επαναφέρουν την κάλυψη από 25% σε 75%. «Όλοι μας αισθανόμαστε προσβεβλημένοι από την επικοινωνιακή πολιτική της κυβέρνησης», δήλωσε (Marzolf, 2025).

Ωστόσο, λόγω της ταχύτητας εγκατάστασης, το Starlink έγινε ο κύριος σύνδεσμος για πολλά απομονωμένα χωριά μέχρι να αποκατασταθούν πλήρως τα τυπικά δίκτυα οπτικών ινών και κινητής τηλεφωνίας. «Ο στόχος είναι να ανταποκριθούμε άμεσα στην έλλειψη επικοινωνίας σε ένα μέρος του νησιού», είχε δηλώσει η περιφερειακή κυβέρνηση της Mayotte. «Είναι ένας τρόπος για να αντιμετωπίσουμε άμεσα την κρίση, επιτρέποντας στις κυβερνητικές υπηρεσίες να επικοινωνούν απευθείας με τους δημάρχους των διάσπαρτων κοινοτήτων». Αξιοσημείωτο είναι επίσης το γεγονός ότι ακόμη και ο γαλλικός τηλεπικοινωνιακός γίγαντας Orange χρησιμοποίησε δορυφόρους που ανήκουν στην Starlink για να συνδέσει στο Διαδίκτυο τους δικούς του δρομολογητές έκτακτης ανάγκης «SafteyCases» μετά τον καταστροφικό

κυκλώνα, γεγονός που καταδεικνύει τον κομβικό ρόλο που τελικά διαδραμάτισε τεχνολογικά αλλά εν τέλει και πολιτικά η αμερικανική εταιρεία στην διαχείριση της κρίσης (Samin, 2025).

Δορυφορική διαδικτυακή κυριαρχία

Τα παραπάνω δύο περιστατικά αποτελούν ενδεικτικά παραδείγματα δυνατοτήτων παράκαμψης των παραδοσιακών υποδομών επικοινωνίας διαφόρων κρατών, τα οποία ακόμη και αν διατηρούν την θεσμική ρυθμιστική τους ικανότητα, χάνουν ωστόσο στο πεδίο αυτό την κεντρική τους θέση. Οι πολυεθνικές εταιρείες έχουν πλέον τη δυνατότητα στο πεδίο αυτό να κυριαρχήσουν επί των κρατών με έναν εξαιρετικά επικίνδυνο τρόπο, εισάγοντας μια νέα δυναμική στον τρόπο πρόσβασης και ελέγχου της παγκόσμιας συνδεσιμότητας (Lambert, 2023). Παράλληλα, πραγματοποιείται ένας αλόγιστος αποικισμός του διαστήματος (Verzelen, 2023) ο οποίος οδηγεί στην εκμετάλλευση του με απόλυτα νόμιμο τρόπο, σύμφωνα πάντα με το ισχύον διεθνές ρυθμιστικό πλαίσιο της εμπορικής χρήσης του. Παρόλα αυτά, είναι αδιαμφισβήτητο ότι η ιστορία της κατάκτησης του διαστήματος δέχεται επίθεση από έναν ακόρεστο καπιταλισμό, γνωστό και ως αστρο-καπιταλισμό (Verzelen, 2023), με τον Έλον Μασκ στην κορυφή του. Με έναυσμα το προεδρικό διάταγμα του Προέδρου Κλίντον, πραγματοποιήθηκε ουσιαστικά η μετάβαση από την παραδοσιακή διαστημική εξερεύνηση υπό την ηγεσία των κυβερνήσεων σε ένα μοντέλο με κίνητρο το κέρδος, το οποίο συχνά συγκρίνεται με τον ιστορική αποικιοκρατία Τα οφέλη τα αποκομίζουν λίγοι πλούσιοι επιχειρηματίες και συγκεκριμένες χώρες, και όχι η ανθρωπότητα στο σύνολό της.

Θα πρέπει επίσης να υπογραμμιστούν τόσο οι περιβαλλοντικές επιπτώσεις του φαινομένου (αλόγιστη διασπορά «νεκρών» δορυφόρων γύρω από τη γη όταν τελειώσει ο κύκλος ζωής τους και ή εξαέρωση τους συμπεριλαμβανομένων των μπαταριών λιθίου τους αν εισέλθουν στην γήινη ατμόσφαιρα για να καταστραφούν), καθώς και το αντίστοιχο κενό που υπάρχει στο σχετικό πλαίσιο διακυβέρνησης. Τέλος, οι δύο προαναφερθείσες περιπτώσεις αποτελούν και ενδεικτικά παραδείγματα επιρροής του ιδιωτικού τομέα στις Διεθνείς Σχέσεις, όπου αναδεικνύεται η ανάγκη για περιορισμό της διαφαινόμενης αμερικανικής κυριαρχίας στο συγκεκριμένο πεδίο.

Το project IRIS^2 της Ε.Ε.

Το πρόγραμμα IRIS² της Ε.Ε σχεδιάζεται με διαδικασίες κατεπείγοντος από το 2021 υπό το «Διαστημικό πρόγραμμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης» ως η απάντηση της Ευρώπης στη διαφαινόμενη αμερικανική διαστημική κυριαρχία στον τομέα της διαδικτυακής

πρόσβασης μέσω δορυφόρων, στοχεύοντας στην ανασχεδίαση του παγκόσμιου χάρτη δορυφορικής διαδικτυακής πρόσβασης (Diris, 2024). Αποτελεί το τρίτο μεγάλο δορυφορικό πρόγραμμα της ΕΕ, μετά το Galileo (πλοήγηση) και το Copernicus (επισκόπηση της γης). Ο αρχικός στόχος είναι να τεθεί σε τροχιακή δραστηριότητα ένα σύμπλεγμα 300 δορυφόρων έως το 2030, αριθμός όμως πολύ μικρότερος από τους περίπου 8.000 ενεργούς δορυφόρους μόνο του Starlink, πόσω δε μάλλον από τους 42.000 που θα τεθούν σε τροχιά μέχρι το 2027 (Verzelen, 2023). Το IRIS² στοχεύει να προσφέρει ασφαλείς, αξιόπιστες και υψηλής ταχύτητας υπηρεσίες πρόσβασης στο Διαδίκτυο σε ολόκληρη την Ευρώπη, μειώνοντας την εξάρτηση της ΕΕ από τρίτες χώρες και μη ευρωπαϊκούς παρόχους όπως το Starlink, ενισχύοντας τη στρατηγική αυτονομία της (European Commission, 2024). Το σύστημα θα ενσωματώνει κβαντική κρυπτογράφηση (μέσω του EuroQCI) για κορυφαίο επίπεδο κυβερνοασφάλειας. Θα προσφέρει υπηρεσίες σε κυβερνητικούς χρήστες όπως ασφαλείς επικοινωνίες για άμυνα, συνοριοφυλακή, διαχείριση κρίσεων και προστασία κρίσιμων υποδομών αλλά και σε εμπορικούς χρήστες/πολίτες με τη μορφή απρόσκοπτης ευρυζωνικής πρόσβασης στο Διαδίκτυο. Η πλήρης λειτουργία αναμένεται έως το 2030 με το συνολικό κόστος να εκτιμάται στα 10 δισεκατομμύρια ευρώ, με χρηματοδότηση από την ΕΕ, τον Ευρωπαϊκό Οργανισμό Διαστήματος (ESA) και τον ιδιωτικό τομέα. Ουσιαστικά πρόκειται για σύμπραξη δημόσιου-ιδιωτικού Τομέα (PPP), με τη συμμετοχή κοινοπραξίας ευρωπαϊκών εταιρειών (SpaceRISE) όπως οι Eutelsat, Hispasat και SES (Diris, 2024) .

Παράλληλα με το τεχνικό κομμάτι του προγράμματος καταρτίζεται και το σχετικό ρυθμιστικό πλαίσιο επαναπροσδιορισμού των πολιτικών προτεραιοτήτων έναντι των οικονομικών το οποίο στοχεύει να παρέχει εγγυήσεις στα κράτη σχετικά όχι μόνο με τον απόλυτο έλεγχο των διαστημικών υποδομών τους άλλα και με και την προστασία των ευαίσθητων δεδομένων τους (European Commission, 2024).

Διαδίκτυο, παγκοσμιοποίηση και μετάβαση στην απο-παγκοσμιοποίηση

Το παγκοσμίως ενοποιημένο Διαδίκτυο είναι παγκόσμιο προϊόν συνεργατικής προσπάθειας και ωρίμανσης πολλών δεκαετιών, αρχίζοντας από τους θεωρητικούς εμπνευστές του τη δεκαετία του ’50, έως την σημερινή παγκόσμια τεχνολογική εδραίωση του. Σήμερα θεωρείται ένα αδιάλειπτο, παγκόσμιο σύστημα διασυνδεδεμένων δικτύων στην διακυβέρνηση του οποίου συμμετέχουν κυβερνήσεις, ιδιωτικές εταιρείες, τεχνοκρατικοί οργανισμοί (όπως η ICANN, η IETF) και η Κοινωνία του Διαδικτύου (Internet Society). Ως τέτοιο, η συμβολή του στο φαινόμενο παγκοσμιοποίησης υπήρξε καθοριστική.

Το 2008 σηματοδοτείται ως η απαρχή του φαινομένου της απο-παγκοσμιοποίησης (Livesey, 2018). Πρόκειται για την απαρχή της φθίνουσας πορείας του διεθνούς εμπορίου με καθημερινά προβλήματα στις αλυσίδες εφοδιασμού, την επιβράδυνση των διακρατικών ροών κεφαλαίου, την αύξηση των εμπορικών εμποδίων μέσω αυστηρότερων κανονισμών και την εισαγωγή ισχυρότερων ελέγχων και γενικά τη μείωση της αλληλεξάρτησης μεταξύ των κρατών κυρίως τον οικονομικό τομέα (Postelnicu κ.ά., 2015). Η ενεργειακή κρίση συνέβαλε καταλυτικά στις διαδικασίες αυτές.

Χαρακτηριστικά γεγονότα που αποτέλεσαν ορόσημα κατά το πέρασμα στην εποχή της απο-παγκοσμιοποίησης ήταν η απόφαση του Ηνωμένου Βασιλείου να αποχωρήσει από την Ευρωπαϊκή Ένωση, ο εμπορικός πόλεμος μεταξύ Κίνας-ΗΠΑ του 2018 (García-Herrero & Tan, 2020) και οι διαρκείς διαταραχές της εφοδιαστικής αλυσίδας που ξέσπασαν ιδιαίτερα μετά την πανδημία COVID-19 (Scharrer κ.ά., 2025).

Στις μέρες μας, αποτελούν αντικείμενο συζήτησης και επιστημονικής έρευνας τόσο οι αρνητικές όσο και οι θετικές επιπτώσεις της διαδικασίας απο-παγκοσμιοποίησης. Ανάμεσα στις τελευταίες είναι γενικά παραδεκτό ότι συγκαταλέγονται η αύξηση της εθνικής αυτάρκειας και η μείωση της εξάρτησης από άλλες χώρες (γεωπολιτική σταθερότητα), ο μεγαλύτερος έλεγχος στις εσωτερικές υποθέσεις και εν τέλει η διατήρηση της πολιτισμικής ταυτότητας. Γενικά, η ιδέα της απο-παγκοσμιοποίησης συνίσταται σε ένα παιχνίδι μηδενικού αθροίσματος όπου η αυξημένη εθνική κυριαρχία συνεπάγεται παράλληλα μειωμένη διεθνή οικονομική αποτελεσματικότητα, λόγω του κορεσμού των διαδικασιών οικονομικής ολοκλήρωσης (Livesey, 2018). Η απο-παγκοσμιοποίηση αποτυπώνει την σημερινή πολιτικό-οικονομική πραγματικότητα. Το κυρίαρχο συστατικό είναι η επιθυμία των κυβερνήσεων να διατηρήσουν τον πλήρη έλεγχο της εθνικής τους κυριαρχίας, ακόμα κι αν αυτό γίνεται σε βάρος της οικονομικής ολοκλήρωσης.

Νέο Διάστημα και Απο-παγκοσμιοποίηση

Η Starlink έφερε την επανάσταση στην παγκόσμια συνδεσιμότητα, προσφέροντας Διαδικτυακή πρόσβαση υψηλής ταχύτητας σε απομακρυσμένες και όχι μόνο περιοχές, γεφυρώνοντας το ψηφιακό χάσμα και συνδέοντας πληθυσμούς που δεν μπορούν να προσεγγίσουν οι παραδοσιακές υποδομές. Η είσοδος της αναπόφευκτα αναδιαμόρφωσε την αγορά τηλεπικοινωνιών εντείνοντας τον ανταγωνισμό, εισάγοντας περισσότερη καινοτομία και ποικιλία επιλογών υπηρεσιών για τους καταναλωτές σε παγκόσμια κλίμακα.

Εισήγαγε όμως σημαντικές γεωπολιτικές αλλαγές, αμφισβητώντας τις παραδοσιακές αγορές τηλεπικοινωνιών και δημιουργώντας ανησυχίες σχετικά με τον έλεγχο των δεδομένων, την εθνική ασφάλεια και την κανονιστική κυριαρχία, αναγκάζοντας τα κράτη να εξισορροπήσουν τα οφέλη της καινοτομίας με τη στρατηγική αυτονο-

μία. Το πέρασμα στην εποχή της εμπορικής εκμετάλλευσης του διαστήματος για παροχή δορυφορικής διαδικτυακής πρόσβασης τελικά εισήγαγε ένα πολυπολικό ψηφιακό κόσμο. Στον κόσμο αυτό δημιουργούνται «ολιγοπώλια», μεταβάλλονται οι παγκόσμιες ροές πληροφοριών, δημιουργείται μια πολωμένη αγορά ενώ προκύπτει μια κατακερματισμένη και πολλές φορές αμφισβητούμενη διακυβέρνηση του Διαδικτύου.

Από την έναρξη της λειτουργίας τους, όλες οι εταιρείες σαν την Starlink ακολούθησαν το παράδειγμα της αμφισβητώντας τις παραδοσιακές αντιλήψεις για την εθνική ψηφιακή κυριαρχία καθώς και παρακάμπτοντας εμφατικά εθνικούς κανόνες ασφάλειας και απαιτήσεις τοπικοποίησης δεδομένων. Αμφισβητούν το πλαίσιο ενός απρόσκοπτα ενοποιημένου και ουδέτερου παγκόσμιου συστήματος διαδικτυακής πρόσβασης και διακυβέρνησης, το οποίο πήρε δεκαετίες για να υλοποιηθεί μέσα από τη θέσπιση πρωτόκολλων αλλά και την ωρίμανση ρυθμιστικών πλαισίων παγκόσμιας εμβέλειας, πλαίσιο το οποίο αποτέλεσε μία από τις εκφάνσεις της παγκοσμιοποίησης. Τελικά, η ανάπτυξη του Starlink υπογραμμίζει μια κρίσιμη στιγμή στην παγκόσμια συνδεσιμότητα, όπου οι τεχνολογικές εξελίξεις αναγκάζουν την επανεκτίμηση των μακροχρόνιων ρυθμιστικών και γεωπολιτικών κανόνων.

Η Starlink συμβάλλει στις συζητήσεις σχετικά με την απο-παγκοσμιοποίηση, κυρίως αμφισβητώντας τις παραδοσιακές αντιλήψεις για την εθνική κυριαρχία και υπογραμμίζοντας τη δύναμη μιας μεμονωμένης ιδιωτικής εταιρείας πάνω σε κρίσιμες παγκόσμιες υποδομές. Ως ιδιωτική τεχνολογική δύναμη αμφισβητεί την κρατική κυριαρχία και δημιουργεί εξαρτήσεις. Η επιρροή της στην απο-παγκοσμιοποίηση δεν αφορά την απόσυρση από την παγκόσμια συνδεσιμότητα, αλλά μάλλον την εισαγωγή κατακερματισμού θεσμικών πλαισίων ελέγχου αυτής της συνδεσιμότητας. Καθίσταται λοιπόν σαφές ότι η Starlink δεν προκαλεί από μόνη της απο-παγκοσμιοποίηση. Αντίθετα, συνεργατικά με όλους τους άλλους εταιρικούς σχηματισμούς δορυφόρων χαμηλής τροχιάς που παρέχουν δορυφορική πρόσβαση στο Διαδίκτυο, δημιουργεί νέες γεωπολιτικές εντάσεις, κατακερματίζει το Διαδίκτυο και μετατοπίζει την εξουσία, οδηγώντας σε μια αναδιαμόρφωση της παγκόσμιας δυναμικής, που μερικές φορές περιγράφεται ως «τεχνο-εθνικισμός», όπου η ιδιωτική τεχνολογική δύναμη αμφισβητεί την κρατική κυριαρχία (Abels, 2024), οδηγώντας σε απο-παγκοσμιοποιημένους ψηφιακούς χώρους. Προωθεί μεν την παγκόσμια συνδεσιμότητα, αλλά ταυτόχρονα αναδεικνύει ευπάθειες και ζητήματα εθνικής ασφάλειας, ωθώντας τις χώρες να προασπίσουν τα συμφέροντα τους. Συγκεντρωτικά, το Starlink συμβάλλει στη νέα παγκόσμια δυναμική συγκεντρώνοντας τα παρακάτω χαρακτηριστικά:

- Ως ιδιωτικός φορέας, μπορεί να ασκήσει επιρροή στην εθνική ασφάλεια και τη διπλωματία (όπως στην Ουκρανία), ενεργώντας ουσιαστικά με εξουσία παρόμοια με αυτή ενός κράτους (Bojor κ.ά., 2024), γεγονός που αμφισβητεί την παραδοσιακή διακυβέρνηση και κυριαρχία (Livesey, 2018).

- Η άνοδος μεγάλων συστοιχιών δορυφόρων χαμηλής τροχιάς όπως η Starlink αλλά και άλλων π.χ. από την Κίνα, προσθέτει ένα νέο, ενδεχομένως κατακερματισμένο επίπεδο στον παγκόσμιο χάρτη δορυφορικής πρόσβασης, δημιουργώντας «ολιγοπώλια» και μεταβάλλοντας τις παγκόσμιες ροές πληροφοριών.
- Ο ανταγωνισμός μεταξύ ΗΠΑ και Κίνας (García-Herrero & Tan, 2020) στον τομέα του διαστήματος τροφοδοτεί την ανάπτυξη ανταγωνιστικών δορυφορικών συστημάτων, οδηγώντας σε μια πολωμένη αγορά και κατακερματισμένη διακυβέρνηση του Διαδικτύου, απομακρύνοντας την παγκόσμια δικτύωση από την ενοποίηση και την ουδετερότητα που με τόσο κόπο επιτεύχθηκε τις προηγούμενες δεκαετίες.
- Οι κυβερνήσεις ανησυχούν για την εξάρτηση από μία μόνο ξένη εταιρεία σε ότι αφορά κρίσιμες επικοινωνίες, όπως φαίνεται από τον ρόλο της Starlink στην Ουκρανία, οδηγώντας σε τοπικές συζητήσεις σχετικά με τον έλεγχο, τη λογοκρισία και το εθνικό συμφέρον.
- Η ταχεία, χωρίς σύνορα επέκταση της Starlink έρχεται σε σύγκρουση με εθνικά κανονιστικά πλαίσια, αναγκάζοντας τις χώρες να αναπτύξουν κατακερματισμένα νέες πολιτικές για το διάστημα, το φάσμα συχνοτήτων και τις υπηρεσίες παροχής πρόσβασης στο Διαδίκτυο, οδηγώντας τα σχετικά πλαίσια συχνά σε κατακερματισμό.

Εν κατακλείδι, η επαναστατική τεχνολογία εταιρειών σαν την Starlink δημιουργεί μεν καινοτόμες δυνατότητες συνδεσιμότητας αλλά και νέες μορφές ψηφιακού και γεωπολιτικού κατακερματισμού, αναγκάζοντας μια αναπροσαρμογή της παγκόσμιας ισχύος, διαδικασία που μπορεί να λογιστεί σαν μια απλή κίνηση προς την απο-παγκοσμιοποίηση όπως αυτές που αναφέρθηκαν παραπάνω. Πρόκειται για μια μετάβαση από ένα παγκοσμίως ενοποιημένο Διαδίκτυο σε έναν πιο αμφισβητούμενο, πολυπολικό ψηφιακό κόσμο με σύνθετες πολιτικές, οικονομικές, γεωστρατηγικές και κανονιστικές συνέπειες.

Οι ενδεικτικές περιπτώσεις της Κίνας και της Ινδίας

Θα πρέπει να επισημανθεί ότι εταιρείες σαν την Starlink θεωρούνται συχνά ότι εξυπηρετούν τα αμερικανικά πολιτικά και στρατιωτικά συμφέροντα. Για πολλούς, η ύπαρξή του ενθαρρύνει την ευθυγράμμιση με τις ΗΠΑ και τους συμμάχους τους, εντάσσοντας το σε μια ευρύτερη γεωπολιτική τάση όπου οι αξιακές αλυσίδες και οι τηλεπικοινωνιακές υποδομές του Διαδικτύου αναπτύσσονται μεταξύ πολιτικά συμμαχικών χωρών, απομακρύνοντας το ενιαίο, ουδέτερο παγκόσμιο διαδικτυακό σύστημα.

Για το λόγο αυτό η Starlink αντιμετωπίζει σημαντικά εμπόδια στην Ινδία και την Κίνα, κυρίως για λόγους εθνικής ασφάλειας, κυριαρχίας επί των δεδομένων και

επί ζητημάτων ρυθμιστικού ελέγχου, που απαιτούν αυστηρές προϋποθέσεις όπως τοπικά κέντρα ελέγχου, απαιτήσεις τοπικοποίησης δεδομένων, δυνατότητες παρακολούθησης κλήσεων και διάθεσης φάσματος ηλεκτρομαγνητικών συχνοτήτων, τα οποία έρχονται σε σύγκρουση με το παγκόσμιο, αποκεντρωμένο μοντέλο της, Οι κατασχέσεις εξοπλισμού πρόσβασης για λόγους ασφάλειας στην Ινδία και η πλήρης απαγόρευση των υπηρεσιών της στην Κίνα λόγω φόβων παράκαμψης της κρατικής λογοκρισίας και ελέγχου είναι απότοκα της οπτικής αυτής.

Συγκεκριμένα στην Ινδία, υπήρξαν μεγάλες καθυστερήσεις στην αδειοδότηση της Starlink και στην εκχώρηση περιοχών φάσματος συχνοτήτων (ζώνες Ku/Ka). Το Υπουργείο Εσωτερικών εξέφρασε και ανησυχίες σχετικά με τις δυνατότητες παρακολούθησης των επικοινωνιών επιβάλλοντας αυστηρούς όρους στις σχετικές άδειες. Από την άλλη πλευρά, στο περιβάλλον απόλυτου ελέγχου και λογοκρισίας της Κίνας, η πλήρης απαγόρευση δεν αποτέλεσε έκπληξη. Η Κίνα έχει αποκλείσει εντελώς το Starlink, θεωρώντας το ως απειλή για το Μεγάλο Τείχος Προστασίας της και τον έλεγχο της ροής πληροφοριών. Επιπρόσθετα, η Κίνα γενικά απαιτεί πλήρη τοπικοποίηση των δεδομένων και κρατικό έλεγχο όλης της διαδικτυακής κίνησης, κάτι που είναι ασυμβίβαστο με το αποκεντρωμένο δορυφορικό σύστημα του Starlink. Δεδομένου ότι η ανεξέλεγκτη πρόσβαση της Starlink υπονομεύει την κυριαρχία του Πεκίνου στο Διαδίκτυο και την ικανότητά του να παρακολουθεί τα δεδομένα των πολιτών, η είσοδος του Starlink στην Κινεζική αγορά ήταν εξ αρχής σκέψη ουτοπική.

Συμπεράσματα

Η απόφαση απελευθέρωσης της ιδιωτικοποίησης (Hainaut, 2023) του διαστήματος από τον Πρόεδρο Κλίντον το 1994 είχε γεωπολιτικές συνέπειες που ήταν δύσκολο να προβλεφθούν εξ αρχής. Ενώ αρχικά φάνηκε ότι θα αντιμετωπίζονταν οι αδυναμίες της NASA να συνεχίσει υπό κυβερνητική χρηματοδότηση τις θεαματικές διαστημικές επιτυχίες της, εντούτοις άνοιξε το δρόμο λίγα χρόνια μετά σε επιχειρηματικές προσωπικότητες σαν τον Έλον Μασκ της SpaceX και τον Τζεφ Μπέζος της Amazon και του Project Kuiper να σημειώσουν λαμπρές διαστημικές επιτυχίες εξελίσσοντας τεχνολογία αιχμής. Δεδομένης της έλλειψης ενός παγκόσμιου ρυθμιστικού πλαισίου στο χώρο αυτό, σύντομα απέκτησαν κυρίαρχη θέση στο πεδίο της παροχής υπηρεσιών δορυφορικής ευρυζωνικής πρόσβασης στο Διαδίκτυο, δημιουργώντας αμερικανικό ολιγοπώλιο. Οι περιπτώσεις του πολέμου στην Ουκρανία και των φυσικών καταστροφών στη Mayotte έδειξαν όμως με εμφατικό τρόπο το πως μια ιδιωτική πολυεθνική εταιρεία μπορεί παράλληλα να αποκτήσει με όχημα τις υπηρεσίες πρόσβασης Διαδικτύου και κομβικό γεωπολιτικό και γεωστρατηγικό ρόλο στον παγκόσμιο χάρτη δημιουργώντας εξαρτήσεις (Lambert, 2023).

Οργανισμοί σαν την Ευρωπαϊκή Ένωση σύντομα αντιλήφθηκαν τις επερχόμενες

ηγεμονικές καταστάσεις που αναδύονταν από τον επερχόμενο άστρο-καπιταλισμό του διεθνούς συστήματος και σχεδίασαν με την διαδικασία του κατεπείγοντος την απάντηση τους. Ωστόσο, διαφάνηκε γρήγορα ότι δεν είναι σε οικονομική θέση να ανταπεξέλθουν στο φρενήρη ρυθμό ανάπτυξης των αμερικανικών εταιρειών και να αποτελέσουν, τουλάχιστον για την ώρα, ένα αντίπαλο δέος που θα αλλάξει τις ισορροπίες.

Το Διαδίκτυο χρειάστηκε δεκαετίες ωρίμανσης για να εξελιχθεί σε παγκόσμια συνεργατική βάση ως ένα ουδέτερο αποκεντρωμένο μέσο διασύνδεσης. Με εξαίρεση απολυταρχικά καθεστώτα σαν της Κίνας, ο παγκόσμιος πληθυσμός απολαμβάνει εδώ και πολλά χρόνια, υπό την τεχνοκρατική διακυβέρνηση παγκόσμιων οργανισμών, αδιάλειπτη πρόσβαση στα διασυνδεδεμένα δίκτυα χωρίς την ανάγκη θέσπισης εθνικών περιορισμών. Ωστόσο, οι αμερικανικές πολυεθνικές μπορεί να ισχυρίζονται ότι προωθούν την παγκόσμια συνδεσιμότητα (Lambert, 2023), αλλά ταυτόχρονα έφεραν στην επιφάνεια αδυναμίες και θέματα εθνικής ασφάλειας. Το νέο ψηφιακό τοπίο που δημιούργησαν συνδυασμό με την γεωπολιτική ισχύ που απέκτησαν, καθιστούν αναγκαία την άμεση επανεκτίμηση της εθνικής κυριαρχίας στο ψηφιακό πεδίο. Η επανεκτίμηση αυτή αναπόφευκτα οδηγεί στη μετάβαση από την παγκόσμια έως τώρα διακυβέρνηση του Διαδικτύου στην θέσπιση εθνικών κανόνων, τουλάχιστον σε ότι έχει να κάνει με την δορυφορική πρόσβαση σε αυτό. Η κατάσταση αυτή μπορεί να εκληφθεί σαν κατακερματισμός των έως τώρα παγκόσμιων πολιτικών πρόσβασης στο Διαδίκτυο με σκοπό μια αναπροσαρμογή της παγκόσμιας ισχύος, την θωράκιση των κρατών στο πεδίο αυτό και την αύξηση της εθνικής ψηφιακής αυτάρκειας τους.

Η απο-παγκοσμιοποίηση λοιπόν, δεν αντανακλάται σήμερα μόνο στην φθίνουσα πορείας του διεθνούς εμπορίου, στην επιβράδυνση των διακρατικών ροών κεφαλαίου, τη μείωση της συνολική ευημερίας της παγκόσμιας οικονομίας και την αύξηση των τιμών. Μπορεί κάλλιστα να θεωρηθεί ότι αντανακλάται και στην ανάγκη θέσπισης εθνικών ρυθμιστικών πλαισίων όπως αυτά που σχετίζονται με την διαδικτυακή πρόσβαση μέσω διαστήματος, τα οποία αποσκοπούν να θωρακίσουν τα κράτη από σχέσεις εξάρτησης στο περιβάλλον του Νέου Διαστήματος και την επέλαση του αστρο-καπιταλισμού στο διεθνές επικοινωνιακό σύστημα.

Βιβλιογραφία

Abels, J. (2024). Private infrastructure in geopolitical conflicts: the case of Starlink and the war in Ukraine. European Journal of International Relations. 30. DOI: 10.1177/13540661241260653.

Bojor, L. & Petrache, T. & Cristescu, C. (2024). Emerging technologies in conflict: the impact of Starlink in the Russia – Ukraine war. Land Forces Academy Review. 29. 185-194. DOI:10.2478/raft-2024-0020.

CBS News. (2023). Elon Musk says he denied Ukraine satellite request to avoid complicity in "major act of war". Ανακτήθηκε στις 2 Μαΐου 2025 από τη διεύθυνση: https://www.cbsnews.com/news/elon-musk-ukraine-russia-war-starlink-satellite-denied-major-act-of-war/

Diris, J. (2024). IRIS² : la nouvelle constellation de satellites européenne. Centre National d' Études

Spatiales (CNES). Ανακτήθηκε στις 4 Μαΐου 2025 από τη διεύθυνση: https://cnes.fr/actualites/iris2- nouvelle-constellation-de-satellites-europeenne

European Commission (2024). IRIS²: the new EU Secure satellite constellation - infrastructure for resilience, interconnectivity and security by satellite. Ανακτήθηκε στις 8 Μαΐου 2025 από τη διεύθυνση: https://defence-industry-space.ec.europa.eu/eu-space/iris2-secure-connectivity_en

García-Herrero, A. & Tan, J. (2020). Deglobalisation in the context of United States-China decoupling, Policy Contribution 2020/21, Bruegel.

Hainaut, B. (2023). La course à la commercialisation de l'espace. In J.-V. Holeindre & J. Fernandez (Eds.), Annuaire français de relations internationales , Vol. 24, pp. 823– 838. Éditions Panthéon-Assas.

Lagadec, E. (2021). Un ciel observable starlinké ? Quand un projet commercial peut faire obstacle à l'avancée des connaissances. Zilsel, 2021/2 (No. 9), 29–70. Ανακτήθηκε στις 24 Μαΐου 2025 από τη διεύθυνση: https://shs-cairn-info.passerelle.univ-rennes1.fr/revue-zilsel-2021-2-page-11?lang=fr

Lambert, A. (2023). Les entreprises multinationales et le conflit en Ukraine. Politique étrangère, 2023/4 (Hiver), pp. 115–128. Ανακτήθηκε στις 10 Μαΐου 2025 από τη διεύθυνση: https://shs-cairn-info.passerelle.univ-rennes1.fr/revue-politique-etrangere-2023-4-page-115?lang=fr#s1n6

Le Masson, V. & Kelman, I. (2011). Disaster risk reduction on non-sovereign islands: La Réunion and Mayotte, France. Natural Hazards. 56. 251-273. DOI:10.1007/s11069-010-9566-x.

Livesey, F. (2018). Commentary unpacking the possibilities of deglobalisation. Cambridge Journal of Regions, Economy and Society. 11. 177-187. DOI: 10.1093/cjres/rsx030.

Marzolf, É. (2025). French telecoms giant that fumed over Starlink used … Musk's satellites for storm-ravaged island, Politico. Ανακτήθηκε στις 2 Μαΐου 2025 από τη διεύθυνση: https://www.politico.eu/article/cyclone-chido-mayotte-france-orange-telecommunications-starlink-elon-musk/

NASA (n.d.). Remote sensing. Earthdata. Ανακτήθηκε στις 26 Σεπτεμβρίου 2025 από τη διεύθυνση: https://www.earthdata.nasa.gov/learn/earth-observation-data-basics/remote-sensing

Osoro, B. & Oughton, E. (2021). A Techno-economic framework for satellite networks applied to low earth orbit constellations: Assessing Starlink, OneWeb and Kuiper. IEEE Access. PP. 1-1. DOI:10.1109/ACCESS.2021.3119634.

Pollet, M. (2025). Ukraine is stuck with Musk's Starlink for now. Politico. Ανακτήθηκε στις 2 Νοεμβρίου 2025 από τη διεύθυνση: https://www.politico.eu/article/ukraine-stuck-with-elon-musk-starlink-satellite-internet/

Pontiroli, T. (2025). Starlink : quand les entreprises françaises cèdent aux sirènes d'Elon Musk. Les Échos. Ανακτήθηκε στις 3 Μαΐου 2025 από τη διεύθυνση: https://www.lesechos.fr/tech-medias/hightech/starlink-quand-les-entreprises-francaises-cedent-aux-sirenes-delon-musk-2159104

Postelnicu, C. & Dinu, V. & Dabija, D. (2015). Economic deglobalization – From Hypothesis to Reality. E a M: Ekonomie a Management. 18. 4-14. DOI: 10.15240/tul/001/2015-2-001.

Preault, V. & Vercaemer, D. (2023). Satellite wars [Documentary]. ARTE. Ανακτήθηκε στις 12 Μαΐου 2025 από τη διεύθυνση: https://www.arte.tv/en/videos/105563-000-A/satellite-wars/

Samin, Z. (2025). Mayotte : comment le réseau Starlink d'Elon Musk est devenu "vital" aux sinistrés. TF1 Info. Ανακτήθηκε στις 2 Μαΐου 2025 από τη διεύθυνση: https://www.tf1info.fr/high-tech/mayotte- comment-le-reseau-starlink-d-elon-musk-est-devenu-vital-aux-sinistres-apres-cyclone-chido-dikeledi-2344697.html

Scharrer, T., Perl, G., Ogbonna, C. (2025). From quarantine to deglobalisation, Issue 26, Routed. https://www.routedmagazine.com/post/from-quarantine-to-deglobalisation

SpaceX (n.d.). Starlink technology. Starlink. Ανακτήθηκε στις 20 Μαΐου 2025 από τη διεύθυνση: https://www.starlink.com/technology

Verzelen, F. (2023). La Révolution multivers. Hermann. Ανακτήθηκε στις 24 Μαΐου 2025 από τη διεύθυνση: https://stm-cairn-info.passerelle.univ-rennes1.fr/la-revolutionmultivers--9791037022141-page-83?lang=fr&tab=texte-integral

Ζάχαρης Φ. (2026). Πώς το Starlink του Έλον Μασκ επηρεάζει τον πόλεμο στην Ουκρανία, Χανιώτικα Νέα. Ανακτήθηκε στις 25 Νοεμβρίου 2025 από τη διεύθυνση: https://www.haniotika-nea.gr/pos-to-starlink-toy-elon-mask-epireazei-ton-pole-o-stin-oykrania/

Τα κοινωνικά δίκτυα και η λειτουργία τους στην εποχή της απο-παγκοσμιοποίησης

Ζωγραφιά Παπαναγιώτου

Περίληψη

Η παγκοσμιοποίηση είναι φαινόμενο με σημαντική επιρροή σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης επικοινωνίας και μείζονος σημασίας κινητήριος δύναμη της ανάπτυξης της τεχνολογίας. Τα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης αποτελούν μία από τις τεχνολογικές εφαρμογές που τροφοδοτήθηκαν και τροφοδότησαν τη διασύνδεση των χωρών σε πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο, ενώ ενσωματώθηκαν σε όλες τις πτυχές της ατομικής και συλλογικής ζωής. Την παγκοσμιοποίηση ως φαινόμενο έρχεται να επηρεάσει μία νέα τάση του 21ου αιώνα η απο-παγκοσμιοποίηση (deglobalization). Η απο-παγκοσμιοποίηση έχει συνδεθεί με τη μείωση ή την περιπλοκή της οικονομικής αλληλεξάρτησης μεταξύ των κρατών και την στήριξη της οικονομίας σε τοπική κυρίως βάση. Γεγονότα όπως η πανδημία του COVID-19 και οι αλλεπάλληλες κρίσεις της οικονομίας, αναδεικνύουν την ανάγκη διασφάλισης της εθνικής αυτονομίας, αφού η στενή αλληλεξάρτηση των χωρών σε κάθε επίπεδο, σε εποχές κρίσης μπορεί να αποβεί επιζήμια. Στο πλαίσιο αυτό η παρούσα εισήγηση επιχειρεί να διερευνήσει την επίδραση του φαινομένου της απο-παγκοσμιοποίησης στη λειτουργία των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και στην παγκόσμια κοινότητα. Ειδικότερα θα αναλυθούν ζητήματα σύνδεσης της χρήσης των μέσων κοινωνικής δικτύωσης με τη διάδοση της απο-παγκοσμιοποίησης, καθώς και την ιδεολογική απομόνωση των χρηστών μέσω του φαινομένου της αλγοριθμικής προκατάληψης και του φαινομένου του «θαλάμου αντήχησης» (echo chamber).

Εισαγωγή

Η τεχνολογία στη σύγχρονη εποχή κυριαρχεί στη ζωή των ατόμων και ρυθμίζει τις σχέσεις τους σε κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο. Οι μεταβολές της τεχνολογίας συνδέονται στενά με την οικονομική και κοινωνική πραγματικότητα και επηρεάζουν τη λήψη αποφάσεων των ατόμων και των θεσμών. Παράλληλα με τη μεταβολή των πολιτικών και οικονομικών δομών επηρεάζονται ακόμη και τάσεις, όπως η παγκοσμιοποίηση.

Ειδικότερα το περιβάλλον των κοινωνικών δικτύων αποτελεί έναν χώρο, στον οποίο τα άτομα μπορούν να καταθέσουν τις εμπειρίες τους για τον τρόπο λήψης αποφάσεων, σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο. Στο πλαίσιο αυτό κάθε απόφαση υπόκειται στη διαρκή κριτική της κοινής γνώμης και επιδέχεται συχνών σχολιασμών. Οι διαφορετικές απόψεις που παρουσιάζονται στα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης (ΜΚΔ) μπορούν να υποστηρίζουν την παγκοσμιοποίηση ή εναλλακτικές τάσεις, όπως η απο-παγκοσμιοποίηση. Η ποικιλία των απόψεων που διαμοιράζονται και διαδίδονται με ιλιγγιώδεις ρυθμούς στα κοινωνικά δίκτυα αναδεικνύουν την ανάγκη μελέτης της επιρροής τους στην παγκοσμιοποίηση και στην απο-παγκοσμιοποίηση, δύο φαινομένων που συνυπάρχουν στις σύγχρονες κοινωνίες του 21ου αιώνα. Υπό τις συνθήκες αυτές, σκοπό της παρούσας εργασίας αποτελεί η διερεύνηση της σύνδεσης των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, με διαφορετικές τάσεις της σύγχρονης κοινωνίας, όπως η απο-παγκοσμιοποίηση και η παγκοσμιοποίηση.

Τα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης

Τα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης κυριαρχούν στη σύγχρονη εποχή σε διαφορετικές πτυχές της ζωής των ατόμων. Πολλοί όροι έχουν διατυπωθεί στη βιβλιογραφία για να περιγράψουν τα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης (ΜΚΔ), όπως ιστότοποι κοινωνικής δικτύωσης (social networking sites) (Fioravanti κ.ά., 2021). Ο κοινωνικός χαρακτήρας των δικτύων εντοπίζεται στον ορισμό τους και αποτυπώνει τη μεγάλη επιρροή τους στα κοινωνικά ζητήματα μέσα από νέες προσβάσιμες τεχνολογίες (Douai κ.ά., 2013). Άλλο βασικό όρο που συσχετίζεται με τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, αποτελεί η έννοια της πλατφόρμας στην οποία μπορεί να ενσωματωθεί ήχος, εικόνα και βίντεο (Κυριακόπουλος, 2020). Το περιεχόμενο διαφόρων μορφών που εντάσσεται στα ΜΚΔ δημιουργείται σε μεγάλο βαθμό από τους χρήστες, οι οποίοι έχουν ενεργό ρόλο στο διαδικτυακό περιβάλλον (McCay-Peet & Quan-Haase, 2017). Το περιεχόμενο αυτό, εκτός από τον ρόλο της πληροφόρησης, προωθεί τον σχηματισμό και τη διάδοση διαφορετικών ιδεών μέσα από τη διάνοιξη νέων, πιο αλληλεπιδραστικών επικοινωνιακών διαύλων (Castells, 2012). Επίσης έχει επισημανθεί πως οι νέες τεχνολογίες και τα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης μπορούν να επηρεάσουν τις δεξιότητες που απαιτούνται για ένταξη στην αγορά εργασίας σε διαφορετικούς τομείς (Galbraith & Choi, 2020). Οι δεξιότητες αυτές εμπλουτίζονται με την ανάδειξη νέων τεχνολογιών που συντονίζονται με τα ΜΚΔ, όπως η τεχνητή νοημοσύνη, η οποία ενισχύει τη διασύνδεση των χωρών σε εμπορικό και οικονομικό επίπεδο, σε συνδυασμό με την ανάπτυξη των μετακινήσεων (Ebo, 2022).

Η διάχυση των ιδεών στην παγκόσμια κοινότητα μέσω των ΜΚΔ διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα. Η εξ αποστάσεως επικοινωνία και διασύνδεση έχει μεταμορφώσει το κοινωνικό σύστημα και τον τρόπο

επικοινωνίας των ομάδων, αφού μπορεί να οδηγήσει στη μεταβολή του χώρου και του χρόνου, ενισχύοντας την αμεσότητα (Ebo, 2022). Η εμπειρία της αλληλεπίδρασης μεταβάλλεται εξίσου, αφού ενισχύεται η αυτονομία και η εξάπλωση των συνδέσεων. Ειδικότερα ο τρόπος σύνδεσης των δικτύων με οριζόντιο τρόπο χωρίς την ανάγκη κεντρικής ρύθμισης, συνδράμει στη διευκόλυνση της επικοινωνίας (Castells, 2012).

Τα ΜΚΔ παράλληλα μπορούν να συμβάλουν στην πολιτική διαδικασία λήψης αποφάσεων. Η προβολή ειδήσεων από την παγκόσμια πολιτική και κοινωνική σκηνή, αποτελεί σημαντική δυνατότητα που συμβάλλει στον διαμοιρασμό και στην ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ ατόμων ή συνόλων ατόμων (Komnenovikj κ.ά., 2025). Ειδικότερα μπορεί να επηρεάσει την πολιτική συμμετοχή και τη λήψη αποφάσεων μέσω του εκδημοκρατισμού της πολιτικής διαδικασίας (Yigit & Tarman, 2013). Η διάδοση πολιτικών και κοινωνικών κινημάτων και ιδεών επίσης είναι μία δυνατότητα που παρέχεται μέσα από τα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης (Koroniou, 2024). Ακόμη η λογοδοσία των φορέων μπορεί να ενταθεί μέσω των κοινωνικών δικτύων στα οποία κάθε χρήστης μπορεί να σχολιάσει, να αναδημοσιεύσει ή να αντιδράσει στο περιεχόμενο σχετικό με εθνικά και διεθνή νομοθετικά μέτρα και αποφάσεις (Ebo, 2022).

Η παγκοσμιοποίηση και η απο-παγκοσμιοποίηση στο διαδικτυακό περιβάλλον

Με την έλευση της βιομηχανικής επανάστασης η δημιουργία παγκοσμιοποιημένων κοινωνιών κυριάρχησε λόγω των δυνατοτήτων που προσέφεραν οι νέες τεχνολογίες για επικοινωνία και διασύνδεση των χωρών. Τα νέα τεχνολογικά Μέσα και ιδιαίτερα τα διαδραστικά ΜΚΔ, συνδέθηκαν στενά με την παγκοσμιοποίηση και τις διαδικασίες που την συνοδεύουν, με την παροχή μίας τεχνολογικής βάσης διαμοιρασμού εμπορευμάτων και εφοδιασμού προϊόντων σε διεθνές επίπεδο (Welsen & Sulkowski, 2025). Η παγκοσμιοποίηση ως πραγματικότητα ενισχύθηκε ιδιαίτερα στο τέλος του 20ού και στις αρχές του 21ου αιώνα, την περίοδο 1990-2008, με την ιλιγγιώδη ανάπτυξη του διαδικτύου και την επιρροή του στην κοινωνική δυναμική και στη διάδοση των πληροφοριών (Stasberger, 2023). Στο πλαίσιο αυτό, η παγκοσμιοποίηση ως πραγματικότητα συνδέθηκε στενά με την κυριαρχία του διαδικτύου, που επέφερε αλλαγές στο οικονομικό, κοινωνικό και τεχνολογικό επίπεδο και την ανάγκη δημιουργίας διακρατικών συμμαχιών (Paul, 2023). Παράλληλα τα καταναλωτικά αγαθά έγιναν πιο εύκολα προσβάσιμα σε διαφορετικές χώρες, μεταβάλλοντας ριζικά τη διασύνδεση ατόμων και οργανισμών (Stasberger, 2023).

Η δυνατότητα έκφρασης και συγκρότησης της πολιτισμικής ταυτότητας αποτελεί βασική δυνατότητα των κοινωνικών δικτύων. Τα άτομα έχουν τη δυνατότητα να έρθουν σε επαφή με πλήθος προτύπων και συμπεριφορών μέσω της οθόνης, ενώ νέα γλωσσικά και πολιτιστικά όρια τίθενται μέσα από το διαδίκτυο. Τα πρότυπα αυτά

υιοθετούνται μαζικά από άτομα διαφορετικών ηλικιών και οι συμπεριφορές τείνουν να ομογενοποιηθούν (Sunstein, 2001). Υπό τις συνθήκες αυτές, η κοινωνική ομογενοποίηση κυριαρχεί, στο πλαίσιο ενός πολιτισμικού ιμπεριαλισμού (Stasberger, 2023).

Η παγκόσμια επίσης οικονομία που σχηματίζεται στις παγκοσμιοποιημένες κοινωνίες μπορεί να επηρεάσει τη λήψη αποφάσεων των τοπικών κυβερνήσεων. Ειδικότερα, με την κυριαρχία των ιδεών υπέρ της παγκοσμιοποίησης προωθήθηκε η σύναψη διακρατικών συμμαχιών σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο, επηρεάζοντας τη λήψη των πολιτικών αποφάσεων (Sassen, 1996). Οι οικονομικές δραστηριότητες ανάμεσα στα κράτη επεκτάθηκαν (Paul, 2023) με τη διαρκή ροή αγαθών και υπηρεσιών να ενισχύεται (Balsa-Barreiro κ.ά., 2020). Επίσης, η άμεση έκθεση των υλικών και άυλων αγαθών στα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης επηρεάζει σημαντικά την ανάπτυξη της παγκοσμιοποιημένης αυτής οικονομίας που δημιουργείται, καθώς αναδεικνύονται νέες παγκοσμιοποιημένες πτυχές στην κοινωνική και πολιτική ζωή (Douai κ.ά., 2013). Υπό την επίδραση των νέων αυτών φαινομένων, δημιουργείται μία παγκόσμια κοινωνία με τους χρήστες των κοινωνικών δικτύων να αποτελούν μέλη της παγκόσμιας κοινότητας. Η κοινωνία αυτή ρυθμίζεται νομοθετικά από διεθνείς φορείς, σε ένα περιβάλλον στο οποίο κυριαρχούν οι αυξημένες οικονομικές δραστηριότητες, η κινητικότητα των κεφαλαίων και η αυξημένη κινητικότητα της εργασίας έξω από τα τοπικά γεωγραφικά όρια (Δασκαλάκης, 2013). Υπό τις συνθήκες αυτές, ο ρόλος του κράτους μειώνεται και η εξουσία του περιορίζεται σημαντικά λόγω της διασποράς των επιχειρήσεων σε διαφορετικές χώρες και της μετακίνησης του εργατικού δυναμικού (Sassen, 1996).

Ο έλεγχος των αγορών, στο πλαίσιο αυτό, πραγματοποιείται από διεθνείς οργανισμούς, οι οποίοι ελέγχονται κατά βάση από ισχυρές χώρες (Δασκαλάκης, 2013). Αντίθετα υπερεθνικοί οργανισμοί που θεσπίζουν τις νομοθετικές διατάξεις ρύθμισης του εμπορίου, κυριαρχούν σε μεγάλο βαθμό στις παγκοσμιοποιημένες κοινωνίες, θέτοντας καθολικά νομοθετικά όρια για τις πράξεις των ατόμων και των οργανισμών (Sassen, 1996). Λόγω της μεγάλης οικονομικής δύναμης που αποκτούν οι διαφορετικές πολυεθνικές εταιρείες, αυξάνονται οι παρεμβάσεις τους στη διαχείριση των οικονομικών ζητημάτων και των πολιτικών αποφάσεων, στοιχείο που επισημαίνει τη σύνδεση του οικονομικού με τον πολιτικό τομέα (Bello, 2004). Στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης και της διασύνδεσης μεταξύ των χωρών σημαντικές πολιτικές και οικονομικές ενώσεις αναδείχθηκαν, όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση, η οποία μετέβαλε σημαντικά τον ρόλο των κρατών της Ευρώπης (Galbraith & Choi, 2020). Ωστόσο πρέπει να επισημανθεί πως την ισχύ για τη ρύθμιση του εμπορίου και τη λήψη αποφάσεων συγκεντρώνουν οι ανεπτυγμένες και οικονομικά ισχυρές χώρες σε αντίθεση με τις αναπτυσσόμενες χώρες που διαδραματίζουν δευτερεύοντα ρόλο (Sassen, 1996).

Εκτός από την επιρροή σε εθνικό επίπεδο, η παγκοσμιοποίηση μπορεί να ενισχύσει την αλληλεξάρτηση των θεσμών και των οργανισμών σε διακρατικό επίπεδο (Janet κ.ά., 2010). Όπως ορίζει η θεωρία εξάρτησης των πόρων (resource

dependence theory) οι οργανισμοί σε τοπικό αλλά και εθνικό επίπεδο εξαρτώνται από άλλους οργανισμούς για την εξασφάλιση των πόρων, οι οποίοι δεν μπορούν να αποκτηθούν αυτόνομα (Biermann & Harsch, 2017). Η αλληλεξάρτηση που διαχρονικά χαρακτήριζε τους οργανισμούς αυτούς ενισχύεται μέσω της τεχνολογίας, ιδιαίτερα μέσω των κοινωνικών δικτύων σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο (Vie & Morales, 2019). Εκτός από τις θετικές όψεις της διασύνδεσης των διαφορετικών θεσμών και οργανισμών, που αποτυπώθηκαν στις οικονομικές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές αλλαγές, οι κρίσεις που εκδηλώθηκαν στην κοινωνική και οικονομική πραγματικότητα σταδιακά ανέδειξαν τις αρνητικές πτυχές της συνεχούς διασύνδεσης των κρατών, προωθώντας νέες τάσεις υπέρ της αυτονομίας των κρατών, όπως η απο-παγκοσμιοποίηση (Bar-Yam, 2002). Οι πολιτικές προστατευτισμού επίσης μπορούν να διαμορφώσουν την κοινή γνώμη και τους θεσμούς σχετικούς με την παγκοσμιοποίηση (Welsen & Sulkowski, 2025). Στο πλαίσιο αυτό ερωτήματα τίθενται ως προς την επιρροή της απο-παγκοσμιοποίησης στα ΜΚΔ και τη χρήση τους σε διαφορετικές πτυχές της οικονομικής και κοινωνικής ζωής.

Την παγκοσμιοποίηση ως φαινόμενο έρχεται να ανατρέψει μία νέα πραγματικότητα του 21ου αιώνα, η απο-παγκοσμιοποίηση (deglobalization). Με στόχο την πληρέστερη κατανόηση της έννοιας της απο-παγκοσμιοποίησης κρίσιμη κρίνεται η οριοθέτησή της σε θεωρητικό επίπεδο. Η αμφισημία της έννοιας της απο-παγκοσμιοποίησης είναι έντονη και συμπεριλαμβάνει τον προσδιορισμό της σε διαφορετικές πτυχές της ζωής των ατόμων (Χοντολίδου κ.ά., 2008). Ειδικότερα η δυσαρέσκεια για την παγκοσμιοποίηση συνδέθηκε με τη διάδοση ιδεών υπέρ του προστατευτισμού (Stiglitz, 2017), την τοπικοποίηση, τον περιορισμό της μετανάστευσης, τον αυστηρό έλεγχο των εισαγωγών, αλλά και τη διάδοση εθνικιστικών ιδεών (Jones & Giacomin, 2022). Η τάση της απο-παγκοσμιοποίησης ακόμη συνδέθηκε με περιορισμούς στις διακρατικές εμπορικές συναλλαγές και μεγαλύτερη επιθυμία ελέγχου του εμπορίου και των συναλλαγών σε κρατικό επίπεδο (Danowski & Park, 2023). Στο πλαίσιο της απο-παγκοσμιοποίησης οι οικονομικοί θεσμοί που έχουν συνδεθεί με την παγκοσμιοποίηση υφίστανται εκτεταμένη συστημική κρίση, ενώ προτάσσεται η ανάπτυξη των τοπικών οικονομιών και η ανάγκη για εθνική αυτάρκεια (Bello, 2004). Η κυριαρχία τάσεων όπως η απο-παγκοσμιοποίηση μεταβάλλουν τους διεθνείς θεσμούς, οι οποίοι συνέδραμαν στη λήψη αποφάσεων, με τις διαδικασίες αυτές να μεταβιβάζονται στο κράτος (Bello, 2004). Επίσης οι διεθνείς δομές και οι θεσμοί αποδυναμώνονται και υφίστανται κρίση νομιμοποίησης εν όψει του ανταγωνισμού σε οικονομικό επίπεδο, ενισχύοντας τον οικονομικό προστατευτισμό εκ μέρους των κρατών (Paul, 2023). Ο εμπορικός οικονομικός προστατευτισμός επίσης συνδέεται με κοινωνικές προεκτάσεις και κοινωνικές διαμάχες σχετικές με τους αρμόδιους για τη λήψη αποφάσεων φορείς, στοιχείο που μπορεί να ενισχύσει τον διχασμό και την πόλωση σε πολιτικό επίπεδο (Danowski & Park, 2023). Η πανδημία του κορονοϊού (COVID-19), οι κοινωνικές αλλαγές λόγω του μεγάλου αριθμού

μεταναστευτικών ρευμάτων και η εύκολη μετάδοση των οικονομικών κρίσεων ανά την υφήλιο μπορούν να θεωρηθούν γεγονότα με σημαντική επιρροή, που κλονίζουν την παγκοσμιοποίηση και την ισχύ της, προωθώντας ιδέες υπέρ της απο-παγκοσμιοποίησης και μείωσης της αλληλεξάρτησης των ατόμων και των συλλογικοτήτων σε διεθνές επίπεδο (Balsa-Barreiro κ.ά., 2020). Υπό τις συνθήκες αυτές, η τάση για υιοθέτηση απόψεων υπέρ της απο-παγκοσμιοποίησης είναι έντονη στη σύγχρονη εποχή, παρά τη γενικευμένη διασύνδεση μέσω του διαδικτύου.

Στο πλαίσιο της απο-παγκοσμιοποίησης οι όροι σχετικοί με την παγκοσμιοποίηση προβάλλονται με αρνητική χροιά στο περιβάλλον των νέων τεχνολογιών. Ειδικότερα, παράλληλα με τη λήψη προστατευτικών μέτρων για την οικονομία, ο δημόσιος λόγος των πολιτικών προσώπων, αλλά και των μέσων ενημέρωσης υποστηρίζει απόψεις για την απο-παγκοσμιοποίηση, αναδεικνύοντας τις αρνητικές όψεις της παγκοσμιοποίησης (Danowski & Park, 2023). Στο πλαίσιο αυτό, διαφορετικά πολιτικά πρόσωπα αναδεικνύουν αρνητικά περιστατικά που σχετίζονται με το παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον, όπως η αποδυνάμωση της εθνικής δύναμης, η απώλεια θέσεων εργασίας και η εξυπηρέτηση των συμφερόντων των ισχυρών μόνο χωρών (Auerback, 2016). Ειδικότερα, ιδέες προστατευτισμού της εθνικής οικονομίας διαδίδονται έντονα σε χώρες όπως οι Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής, σε συνδυασμό με την αμφισβήτηση της αποτελεσματικότητας των διεθνών οργανισμών. Οι απόψεις αυτές και η διάδοση τους σε παγκόσμιο επίπεδο μέσω των κοινωνικών δικτύων έχουν μεγάλη επίδραση στις απόψεις των ατόμων και στην κοινή γνώμη (Welsen & Sulkowski, 2025). Επιπρόσθετα, σχετικά με την πολιτική όψη της απο-παγκοσμιοποίησης, τα κράτη οδηγούνται στην υιοθέτηση εθνικιστικών ιδεών και στη μείωση συμμετοχής στους διεθνείς φορείς διακυβέρνησης. Υπό τις συνθήκες αυτές, οι παρεμβάσεις των διεθνών οργανισμών στη διαδικασία λήψης αποφάσεων θεωρούνται ως αρνητικό φαινόμενο με σοβαρές συνέπειες, στοιχείο που μπορεί να ενισχύσει την διάδοση ιδεών υπέρ της εθνικής ανεξαρτησίας (Galbraith & Choi, 2020). Αντίθετα, τα κράτη προωθούν τη λήψη αποφάσεων από τοπικούς φορείς ως μία διαδικασία αποτελεσματική και ωφέλιμη για το κράτος (Danowski & Park, 2023).

Σύγχρονα φαινόμενα που σχετίστηκαν με την κυριαρχία της απο-παγκοσμιοποίησης στις κοινωνίες του 21ου αιώνα, αποτελούν το δημοψήφισμα για την έξοδο του Ηνωμένου Βασιλείου από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Brexit-2016) και οι υποσχέσεις των πολιτικών εκπροσώπων των διαφορετικών χωρών για χώρες ανεξάρτητες από την Ευρώπη, αυτόνομες σε όλους τους τομείς και με εστίαση στην τοπική και εθνική ταυτότητα, αντί της παγκοσμιοποιημένης ταυτότητας (Balsa-Barreiro κ.ά., 2020). Ειδικότερα η απόφαση του Ηνωμένου Βασιλείου για την έξοδο από την Ευρωπαϊκή Ένωση συνδέθηκε στενά με μηνύματα και κοινότητες στα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης που προέβαλαν την ανάγκη για ανεξαρτησία από τη διεθνή κοινότητα. Ζητήματα επίσης που έχουν συνδεθεί με την απο-παγκοσμιοποίηση αποτελούν η μείωση της κυριαρχίας της αγγλικής γλώσσας, ο εμπορικός προστατευτισμός και η πόλωση

(Danowski & Park, 2023). Στο πλαίσιο αυτό ερωτήματα τίθενται ως προς την επιρροή της απο-παγκοσμιοποίησης στα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης και τη χρήση τους στο πλαίσιο μία εποχής στην οποία η παγκοσμιοποίηση και η απο-παγκοσμιοποίηση δρουν ως παράλληλες δυνάμεις (Paul, 2023). Στο περιβάλλον αυτό, η τεχνολογία τείνει να λειτουργεί ως καταλύτης στη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης, αφού μέσω των κοινωνικών δικτύων προωθείται η σύνδεση σε διαπλανητικό επίπεδο, ενώ παράλληλα φιλοξενεί και προάγει νέες κοινότητες υπέρ της απο-παγκοσμιοποίησης (Stasberger, 2023).

Κοινωνικά δίκτυα και διάδοση απόψεων των υποστηρικτών της απο-παγκοσμιοποίησης

Τα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης συνέδεσαν στενά τη λειτουργία τους με τη διάδοση διαφορετικών ιδεών είτε υπέρ της παγκοσμιοποίησης είτε υπέρ της απο-παγκοσμιοποίησης, ανάλογα με το περιεχόμενο και τη χρήση τους. Έχει επισημανθεί πως τα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης λειτουργούν ως εργαλεία διευκόλυνσης της διάδοσης πληροφοριών, απόψεων και συναισθημάτων, ενώ αποτελούν προϊόν της παγκοσμιοποίησης και της ανάπτυξής της (Stasberger, 2023). Ωστόσο, τα τελευταία έτη εντονότερη είναι η παρουσία κοινοτήτων και δημοσιεύσεων των υποστηρικτών της απο-παγκοσμιοποίησης στην προσπάθειά τους να επικοινωνήσουν με τους ομοϊδεάτες τους και να διαδώσουν τις ιδέες τους στο ευρύ κοινό. Μέσα από βίντεο, φωτογραφίες και μιμίδια (memes), αλλά και μέσω της δημιουργίας ομαδικών συνομιλιών και κοινοτήτων μπορούν να ενισχυθούν οι ιδέες υπέρ της ανεξαρτησίας σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, ενισχύοντας τον λαϊκισμό και επηρεάζοντας την κοινή γνώμη. Η ευκολία της πρόσβασης σε ιδέες αντίθετες με την παγκοσμιοποίηση αλλά και το εξαιρετικά εύπεπτο περιεχόμενο διευκολύνουν τη διάδοση και την υιοθέτηση των ιδεών αυτών από την πλειοψηφία των ατόμων διαφορετικών ηλικιών και διαφορετικής καταγωγής (Gerbaudo, 2018)

Ένας ακόμη τρόπος σύνδεσης της απο-παγκοσμιοποίησης και των ΜΚΔ αποτελούν η παραπληροφόρηση και η χειραγώγηση από τον αλγόριθμο, που έχουν αναδειχθεί ως σημαντικοί κίνδυνοι της χρήσης των ΜΚΔ (Koroniou, 2024). Στο πλαίσιο διαφορετικών ομάδων, λογαριασμών και κοινοτήτων το περιεχόμενο που διαμοιράζεται μπορεί να εύκολα να διαδοθεί, προωθώντας στοιχεία για τις αρνητικές συνέπειες της παγκοσμιοποίησης και της διασύνδεσης των χωρών σε διαφορετικούς τομείς. Οι ειδήσεις διαδίδονται στιγμιαία, αφού τα σύγχρονα μέσα καταργούν τα όρια της πληροφορίας, εγείροντας ωστόσο ερωτήματα για την αξιοπιστία της πληροφορίας.

Μέσα από τα ΜΚΔ στον χαοτικό κυκεώνα των πληροφοριών, οι ακριβείς και ανακριβείς πληροφορίες συγχέονται με τη διαφορά αυθεντικών και ψευδών γεγονότων να είναι δυσδιάκριτη. Η διάκριση επίσης των πληροφοριών, των υποκειμενικών

απόψεων και των αντικειμενικών γεγονότων, καθώς και των συναισθηματισμών είναι μία απαιτητική και κοπιώδης διαδικασία, που απαιτεί την καλλιέργεια της κριτικής σκέψης, δεξιότητα που δεν εξασκείται ευρέως στη σύγχρονη πραγματικότητα (Stasberger, 2023). Η διαφορά ψευδών και αληθινών πληροφοριών γίνεται ακόμη πιο δυσδιάκριτη, όταν τα άτομα έρθουν σε επαφή με εικόνες δημιουργημένες με τεχνητή νοημοσύνη, γεγονός που απειλεί την αυθεντικότητα των ειδήσεων που προβάλλονται. Άλλες πτυχές του ψευδούς αυτού περιεχομένου αποτελούν τα πολιτικά «bots» που δημιουργούνται με αποκλειστικό στόχο την παραπλάνηση των χρηστών. Το περιεχόμενο αυτό μπορεί να έχει στόχο την επίρρωση των ιδεών κατά της παγκοσμιοποίησης και τον επηρεασμό της κοινής γνώμης, αποκρύπτοντας άλλες σημαντικές πτυχές των τάσεων αυτών (Fuchs, 2023). Εκτός από τις επιπτώσεις σε συλλογικό επίπεδο σημαντική είναι η επίδραση της απο-παγκοσμιοποίησης στα άτομα, αφού επηρεάζει τον τρόπο θέασης των άλλων ατόμων με θετικό ή αρνητικό τρόπο, καθώς και την υιοθέτηση στοιχείων της εκάστοτε εθνικής ταυτότητας σε αντίθεση με την παγκόσμια επιρροή των προτύπων (Stasberger, 2023).

Φαινόμενα αλγοριθμικής προκατάληψης και μέσα κοινωνικής δικτύωσης

Εκτός από τις πληροφορίες που παρέχονται στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, σημαντικός είναι και ο τρόπος παρουσίασης των πληροφοριών. Ειδικότερα οι αλγόριθμοι των κοινωνικών δικτύων μπορούν να επηρεάσουν σε μεγάλο βαθμό το περιεχόμενο που παρουσιάζεται στις οθόνες των χρηστών με βάση τα ενδιαφέροντα και τις προτιμήσεις τους. Ωστόσο η ευκολότερη χωρίς κόστος διάδοση των ιδεών δεν συνεπάγεται σε όλες τις περιπτώσεις τη θέαση αντικειμενικών και ποιοτικών πληροφοριών. Φαινόμενα όπως η προκατάληψη του αλγορίθμου και οι διαδικτυακοί θάλαμοι αντήχησης, περιορίζουν την ελευθερία του λόγου και τον πλουραλισμό των ιδεών στο διαδίκτυο. Ακόμη οι αλγόριθμοι των διαφορετικών κοινωνικών δικτύων με βάση το περιεχόμενο που αρέσει σε έναν χρήστη, επιλέγουν να προβάλουν παρόμοιο περιεχόμενο, για να εξασφαλίσουν τη μεγαλύτερη εμπλοκή του και την αφιέρωση περισσότερου χρόνου στις εφαρμογές (Διδαγγέλου, 2021). Τα φίλτρα των αλγορίθμων παράλληλα αξιοποιούνται με στόχο την διατήρηση της προσοχής, η οποία γίνεται αντικείμενο προς εκμετάλλευση (Komnenovikj κ.ά., 2025). Στο πλαίσιο αυτό ορισμένες σημαντικές πληροφορίες μπορεί να μείνουν στο παρασκήνιο και άλλες λιγότερης σημασίας να λάβουν εξέχουσα θέση στη διεπιφάνεια της εκάστοτε πλατφόρμας (Παπαθανασόπουλος, 2020). Τα άτομα περιορίζονται από τον αλγόριθμο και τα φίλτρα του, εγκλωβίζοντας τους εαυτούς τους στις λεγόμενες φούσκες φίλτρου (filter bubble) (Pariser, 2011). Το φαινόμενο αυτό μπορεί να ενισχύει την κυριαρχία στην κοινή γνώμη των θετικών μόνο στοιχείων της απο-παγκοσμιοποίησης. Επίσης

οι διαφορετικές ιδέες για σοβαρά ζητήματα, όπως η απο-παγκοσμιοποίηση, ενδεχομένως παρουσιάζονται με μορφές ευχάριστες και αναμεμειγμένες με περιεχόμενο από την κουλτούρα και τη μόδα, στοιχείο που μπορεί να τις απο-πολιτικοποιήσει σε μεγάλο βαθμό (Fuchs, 2023). Ο ευχάριστος αυτός χαρακτήρας των ειδήσεων έχει συσχετιστεί με τον όρο ενημερωδιασκέδαση (infotainment), με την πληροφορία να γίνεται εμπορικό προϊόν (Πλειός, 2001). Ειδικότερα η ενημερωδιασκέδαση σχετίζεται με την μετάδοση της πληροφορίας, συνδυαστικά με στοιχεία ψυχαγωγίας, πληροφόρησης και διαφήμισης (Bonner & McKay, 2003). Η συζήτηση για την ενημερωδιασκέδαση, έχει αναδειχθεί εκ νέου στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, όταν υπάρχουν νέες δυνατότητες ένταξης πολυμεσικού περιεχομένου (Thussu, 2008). Ακόμη αξιοποιούνται διαφορετικές τεχνικές δραματοποίησης, προσωποποίησης, κανονικοποίησης και αποσπασματικότητας των ειδήσεων (Διαμαντή, 2016). Ο ευχάριστος αυτός χαρακτήρας μπορεί να καταστήσει πιο εύκολη την άκριτη υιοθέτησή τους από τους χρήστες (Θωμά κ.ά., 2022).

Με τον τρόπο λειτουργίας του αλγορίθμου και την επιλογή του περιεχομένου, συνδέεται στενά το φαινόμενο των θαλάμων αντήχησης. Ο όρος προέρχεται από τις θεωρίες σχετικές με την επικοινωνία και τα Μέσα Ενημέρωσης σχετιζόμενος με τα ακουστικά δωμάτια αντήχησης του ήχου. Ο όρος αναφέρεται σε κατά βάση διαδικτυακούς ιδεολογικά ομοιογενείς θύλακες ατόμων με παρόμοιες απόψεις. Ως αποτέλεσμα μπορούν να προκύψουν ιδέες με μεγαλύτερο βαθμό πόλωσης (Sunstein, 2001). Παράλληλα οι χρήστες στους θαλάμους αντήχησης τείνουν να ερμηνεύουν όποια πληροφορία βλέπουν με βάση τις πεποιθήσεις τους, στο πλαίσιο ενός ιδεολογικά περιορισμένου περιεχομένου. Επίσης τείνουν να αποκλείουν οποιαδήποτε πηγή δεν συμφωνεί με τις απόψεις τους ως αναξιόπιστη (Nguyen, 2020).

Τα ΜΚΔ αποτελούν διαύλους μετάδοσης των πληροφοριών και των απόψεων σχετικών με την απο-παγκοσμιοποίηση. Ειδικότερα, λόγω του φιλτραρίσματος των αλγορίθμων, οι χρήστες τείνουν να παρακολουθούν περιεχόμενο που επιβεβαιώνει και δεν διαψεύδει τις απόψεις τους, συμμετέχοντας ως επί το πλείστον σε κοινότητες ομοϊδεατών. Στους θαλάμους αντήχησης μπορούν να αλληλεπιδράσουν ευκολότερα τα άτομα με παρόμοια ιδεολογία και με παρόμοιες πεποιθήσεις στο πλαίσιο της «ομοφιλίας» (Lin, et al., 2021). Η ομοφιλία (homophily) συνδέεται στενά με τους θαλάμους αντήχησης, αφού σχετίζεται με την τάση του ατόμου να επικοινωνεί με άλλα άτομα με παρόμοιες ιδέες, στο πλαίσιο της γνωστικής προκατάληψης (Desislava, 2025). Ωστόσο τα άτομα μπορεί να οδηγηθούν στην υιοθέτηση πιο ακραίων απόψεων μέσω της συμμετοχής τους σε ομοιογενείς ομάδες, γεγονός που συντείνει στην μεγαλύτερη απομόνωση των χρηστών (Myers & Lamm, 1976). Οι θάλαμοι αντήχησης επίσης μπορούν να εγκλωβίσουν τη σκέψη των ατόμων σε ακραίες συχνά ιδέες, οι οποίες σχετίζονται με θεωρίες συνομωσίας (Παπαθανασόπουλος, 2020). Με παρόμοιο τρόπο μπορεί να διευκολυνθεί και η εξάπλωση των αντιλήψεων υπέρ της απο-παγκοσμιοποίησης και των χαρακτηρι-

στικών της, μέσω των θαλάμων αντήχησης. Η κοινή γνώμη μπορεί να υιοθετήσει συλλογικά τις αντιλήψεις αυτές και να προωθήσει την υιοθέτηση αρνητικών ιδεών για τη διασύνδεση μεταξύ των κρατών, με τον κίνδυνο της κοινωνικής πόλωσης να εντείνεται (Palfrey & Gasser, 2025).Στο πλαίσιο του περιορισμού των ιδεών που διαδίδονται στους θαλάμους αντήχησης μπορεί να προωθηθεί η ρύθμιση και ο αυταρχισμός σε διαφορετικά επίπεδα εκ μέρους κεντρικών φορέων και θεσμών. Η αύξηση του αυταρχισμού επίσης μπορεί να εντείνει τη ψηφιακή επιτήρηση και τον αυστηρό έλεγχο του περιεχομένου που αναρτάται, για την αποτροπή κοινωνικών αναταραχών. Ακόμη, ο αυταρχισμός που επικρατεί ως ενδεδειγμένη λύση, μπορεί να ενισχύσει τη λογοκρισία και τη ψηφιακή καταστολή στο διαδικτυακό περιβάλλον. Στο πλαίσιο αυτό, οι ενέργειες αυτές μπορούν να θεωρηθούν ως σημείο επιτάχυνσης της απο-παγκοσμιοποίησης και να προκαλέσουν έντονες αντιδράσεις και κοινωνικές αναταραχές (Danowski & Park, 2023).

Κρίσεις και πανδημία - χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης

Εκτός από τη χρήση των διαφόρων κοινωνικών δικτύων, τις ιδέες για κυριαρχία της απο-παγκοσμιοποίησης ενίσχυσαν και οι πρόσφατες οικονομικές, κοινωνικές και υγειονομικές κρίσεις σε εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο, οι οποίες μετέβαλαν την πραγματικότητα των ατόμων και την κοινωνική οργάνωση. Λόγω της επίδρασης των διαφορετικών κρίσεων ο καπιταλισμός, που συνδέθηκε άρρηκτα με την παγκοσμιοποίηση, διήλθε μία σημαντική κρίση (Bello, 2004). Ειδικότερα οι αρνητικές εμπειρίες διαβίωσης στις παγκοσμιοποιημένες καπιταλιστικές κοινωνίες που παρατηρήθηκαν κατά την εποχή των κρίσεων και καταγράφονται στο περιβάλλον των ΜΚΔ, ενίσχυσαν την υιοθέτηση ιδεών υπέρ της απο-παγκοσμιοποίησης και της εφαρμογής προστατευτικών μέτρων (Galbraith & Choi, 2020). Οι κοινωνίες ως πολύπλοκα συστήματα με πολλές υπάρχουσες διασυνδέσεις, επηρεάζονται σε μεγάλο βαθμό από υγειονομικές κρίσεις και κοινωνικές μεταβολές σε εθνικό και διακρατικό επίπεδο. Έχει επισημανθεί πως η ύπαρξη αλληλεξαρτήσεων και πολλαπλών συνδέσεων αυξάνει την τρωτότητα του συστήματος καθιστώντας το ευάλωτο σε γενικευμένες κρίσεις (Balsa-Barreiro κ.ά., 2020), αυξάνοντας παράλληλα τον κίνδυνο αποτυχίας και αποσταθεροποίησης (Vie & Morales, 2019). Ο αριθμός και η πολυπλοκότητα των συνδέσεων αποτελεί φαινόμενο που μελετάται από την επιστημονική κοινότητα, αφού η κατανόηση της πολυπλοκότητας των συστημάτων είναι απαραίτητη για την αντιμετώπιση των προκλήσεων και των δυσκολιών (Bar-Yam, 2002). Οι διαταραχές που μπορούν να προκληθούν σε ένα σύστημα με έναυσμα μικρές αλλαγές, μπορούν να εξαπλωθούν στο σύστημα με ραγδαίους ρυθμούς προκαλώντας πολλαπλές κρίσεις (Bardoscia κ.ά., 2017).

Οι κρίσεις που συνέβησαν στη σύγχρονη κοινωνία, όπως η πανδημία COVID-19 και προηγουμένως η οικονομική κρίση του 2008 συνδέθηκαν στενά με την απο-παγκοσμιοποίηση. Έχει επισημανθεί πως η οικονομική κρίση που έπληξε τη διεθνή πραγματικότητα του 2007-2008, συνέδραμε σε μία σχετική στασιμότητα των τάσεων της παγκοσμιοποίησης (James, 2018). Πριν την εκδήλωση της οικονομικής κρίσης, η παγκοσμιοποίηση προωθούσε τη μείωση των περιορισμών στο παγκόσμιο εμπόριο, ενώ παράλληλα ενίσχυε τη ροή κεφαλαίων και την εργασία σε διαφορετικές χώρες του κόσμου, γεγονός που περιορίστηκε κατά τη διάρκεια της κρίσης (Danowski & Park, 2023). Ακόμη έχει επισημανθεί ότι η κρίση του 2008 σηματοδότησε την κρίση του διεθνούς συστήματος οικονομικών και πολιτικών θεσμών με τη διακυβέρνηση και την ευθύνη λήψης αποφάσεων να μεταβιβάζεται από τις διεθνείς οργανώσεις στο κράτος (Παπανικολάου, 2025).

Εκτός από την επίδραση στο εθνικό και πολιτικό επίπεδο, η οικονομική κρίση προκάλεσε αλυσιδωτές αντιδράσεις σε διεθνές επίπεδο επηρεάζοντας τις σχέσεις μεταξύ των κρατών. Ειδικότερα οι αδύναμες οικονομικά χώρες βίωσαν τη μείωση των οικονομικών απολαβών των πολιτών τους, την αύξηση της ανεργίας, των κοινωνικών ανισοτήτων και του κόστους διαβίωσης και την υπονόμευση του βιοτικού τους επιπέδου. Παράλληλα οι οικονομικά ισχυρές χώρες κλήθηκαν να δανείσουν χρήματα στις χώρες που επλήγησαν από την οικονομική κρίση, περιορίζοντας τις παροχές στους πολίτες τους. Οι δύσκολες αυτές συνθήκες ανέδειξαν τα αρνητικά στοιχεία της σύνδεσης των χωρών σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο, στο πλαίσιο της παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας (Galbraith & Choi, 2020). Λόγω των συνθηκών αυτών, μετά την οικονομική κρίση τα κράτη στράφηκαν περισσότερο σε πολιτικές προστασίας της εθνικής ακεραιότητας στο πλαίσιο ενός κύματος προστατευτισμού (Danowski & Park, 2023).

Μία άλλη πρόσφατη κρίση που επηρέασε σε μεγάλο βαθμό τα συστήματα και τη σταθερότητά τους αποτέλεσε η πανδημία του κορονοϊού. Η πανδημία ενίσχυσε την επιλογή των ΜΚΔ ως μέσο επικοινωνίας και ψυχαγωγίας, ενθαρρύνοντας την αλληλεπίδραση μέσω διαδικτύου σε κάθε τομέα της ζωής των ατόμων (Bozzola κ.ά., 2022). Επιπρόσθετα η διαδικτυακή εργασία κατά την εποχή της πανδημίας επέτρεψε την περαιτέρω διασύνδεση των επιχειρήσεων στις διαφορετικές χώρες (Zakaria, 2023). Ωστόσο η επισφάλεια και ο φόβος της νόσησης σταδιακά περιόρισαν σε έκταση τις διασυνδέσεις στην παγκοσμιοποιημένη κοινωνία, με την συνολική οικονομική και κοινωνική εξάρτηση των κρατών να περιορίζεται. Παράλληλα κατά τη διάρκεια της πανδημίας συχνά διαδίδονταν ιδέες κατά της παγκοσμιοποίησης, επιφύλαξη για τα ταξίδια και τα άτομα που ταξιδεύουν από άλλες χώρες, λόγω του φόβου μετάδοσης του ιού (Tooze, 2021). Υπό τις συνθήκες αυτές, ορισμένες κοινωνικές ομάδες λειτούργησαν ως «αποδιοπομπαίοι τράγοι» και αποδέκτες των αρνητικών συναισθημάτων που προκάλεσε στο κοινωνικό σύνολο η παγκόσμια υγειονομική κρίση. Στο πλαίσιο αυτό, η επιθυμία για αποσύνδεση και ανεξαρτησία των κρατών

συνδέθηκε με αισθήματα φόβου και ανασφάλειας, λειτουργώντας προς επίρρωση των ιδεών της απο-παγκοσμιοποίησης.

Στο πλαίσιο αμφότερων των κρίσεων, η ανασφάλεια ενίσχυσε τα συναισθήματα απειλής και φόβου, ενθαρρύνοντας την αναζήτηση ενός υπαίτιου για τα δεινά προτείνοντας παράλληλα τη διατήρηση της ανεξαρτησίας και της απόστασης μεταξύ των κρατών ως μοναδική λύση για την ευημερία των κοινωνιών (James, 2018). Επιπρόσθετα τα θετικά στοιχεία της παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας υπέστησαν μεγάλο πλήγμα στην άποψη της κοινής γνώμης, στο πλαίσιο μίας διαφαινόμενης αναχαίτισης της παγκοσμιοποίησης. Υπό τις συνθήκες αυτές, οι εθνικιστικές ιδεολογίες τροφοδότησαν την ανάγκη για προστατευτισμό, απομόνωση από τη διεθνή κοινότητα και προσανατολισμό στις εθνικές υποθέσεις (Danowski & Park, 2023).

Συμπεράσματα

Στη σύγχρονη εποχή τα ΜΚΔ συνιστούν μείζονος σημασίας εργαλείο για την επικοινωνία, τη διάδοση των ιδεών και την κοινωνικοποίηση των χρηστών που βιώνουν μία πλήρη ψηφιακή μετάβαση σε διαφορετικούς τομείς της ανθρώπινης ζωής. Οι τάσεις της παγκοσμιοποίησης και της απο-παγκοσμιοποίησης διαδίδονται μέσα από τα ΜΚΔ, επηρεάζοντας την οικονομική και κοινωνική πραγματικότητα. Ωστόσο μπορεί να παρατηρηθεί πως στη σύγχρονη εποχή τα ΜΚΔ συνδέθηκαν σε μεγαλύτερο βαθμό με την απο-παγκοσμιοποίηση και τα χαρακτηριστικά της, αφού ιδιαίτερα μετά την εκδήλωση των πρόσφατων κρίσεων, τείνουν να αξιοποιούνται από τους χρήστες ως εργαλεία διάδοσης ιδεών υπέρ της απο-παγκοσμιοποίησης. Βασικά σημεία σύνδεσης των κοινωνικών δικτύων με την απο-παγκοσμιοποίηση, αποτελούν η διάδοση απόψεων των υποστηρικτών της, μέσω των διαδικτυακών κοινοτήτων στο πλαίσιο των θαλάμων αντήχησης, αλλά και τα φαινόμενα αλγοριθμικής προκατάληψης που ενισχύουν τον επηρεασμό της κοινής γνώμης κατά των φαινομένων της παγκοσμιοποίησης.

Επίσης, η λειτουργία των κοινωνικών δικτύων έχει επηρεαστεί έντονα από θεωρίες της απο-παγκοσμιοποίησης σχετικές με την προστασία της εθνικής ακεραιότητας, γεγονός που μπορεί να συνδράμει στον περιορισμό της ελευθερίας του λόγου και την εφαρμογή φίλτρων ελέγχου και αποκλεισμού ορισμένων πληροφοριών. Οι εθνικοί κανονισμοί και ο ψηφιακός έλεγχος επηρεάζουν τη συμπεριφορά των ατόμων στο ψηφιακό περιβάλλον. Ωστόσο πρέπει να επισημανθεί ότι στη σύγχρονη εποχή η κυριαρχία της απο-παγκοσμιοποίησης συνδέθηκε με αλλαγές σε κοινωνικούς και πολιτικούς θεσμούς, χωρίς οι αλλαγές αυτές να συνεπάγονται την πλήρη κατάργηση των θεσμών και των οργανισμών που δημιουργήθηκαν και αναπτύχθηκαν στο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον του 21ου αιώνα.

Επιπρόσθετα πρέπει να επισημανθεί πως η σχέση των κοινωνικών δικτύων με τα

φαινόμενα απο-παγκοσμιοποίησης κρίνεται συγκεχυμένη, αφού τα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης επηρεάστηκαν από την παγκοσμιοποίηση και σε ορισμένες περιπτώσεις τείνουν να προωθούν τη δημιουργία παγκοσμιοποιημένων κοινωνιών, λόγω της υπερσυνδεσιμότητας που κυριαρχεί. Η μελλοντική εις βάθος έρευνα από στοχαστές της απο-παγκοσμιοποίησης και των επιδράσεών της για την οικονομική, την κοινωνική και την πολιτική πραγματικότητα της σύγχρονης εποχής κρίνεται απαραίτητη, αφού οι κρίσεις που τη συνοδεύουν, μπορούν να συνδεθούν με έντονες διαρκείς κοινωνικές συγκρούσεις σε εθνικό και σε διακρατικό επίπεδο.

Βιβλιογραφία

Auerback, M.(2016). *The Limits of Globalization: Understanding the Rise of Donald Trump.* Graduate School of Public Policy.

Balsa-Barreiro, J., Vié, A., Morales, A., & Cebrián, M. (2020). *Deglobalization in a hyper-connected world*. Palgrave Communications. https://doi.org/10.1057/s41599-020-0403-x

Bardoscia, M., Battiston, S., Caccioli, F., & Caldarelli, G. (2017). Pathways towards instability in financial networks. *Nature Communication, 8*(14416). https://doi.org/10.48550/arXiv.1602.05883

Bar-Yam, Y. (2002). Complexity rising: from human beings to human civilization, a complexity profile. *Encyclopedia of Life Support Systems (EOLSS).* United Nations.

Bello, W. (2004). *Deglobalization: Ideas for a New World Economy*. Zed Books.

Biermann, R., & Harsch, M. (2017). *Handbook of Inter-Organizational Relations in World Politics*. Palgrave Macmillan.

Bonner, F. & McKay, S. (2003). Magazine Features and Infotainment Values, *Media International Australia incorporating Culture and Policy, 107* (1), 117-133.

Bozzola, E., Spina, G., Agostiniani, R., Barni, S., Russo, R., Scarpato, E., Di Mauro, A., Vita Di Stefano, A., Caruso, C., Corsello, G., & Staiano, A. (2022). The Use of Social Media in Children and Adolescents: Scoping Review on the Potential Risks. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 16*(9960). https://doi.org/10.3390/ijerph19169960

Castells, M. (2012). *Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age.* Cambridge: Polity Press.

Danowski, J. & Park, W. (2023). Deglobalization Trends and Communication Variables: A Multifaceted Analysis from 2009 to 2023. *Information, 16*(5). https://doi.org/10.3390/info16050403

Desislava, A. (2025). Role of Echo Chambers in the Polarization of Society. *Athens Journal of Politics & International Affairs, 1* (4), 313-328 .

Douai, A., Auter, P., & Wedlock, B. (2013). The Influence Of Social Media In The Early 21st Century: A Meta-Analysis Of A Decade Of Research [2001-2011]. *Global Media Journal Arabian Edition.* https://doi.org/10.1509/JMKG.73.5.90

Ebo, S. (2022). Globalisation and Social Media: Impacts of Facebook on the Contemporary Order. *International Journal of Research and Innovation in Social Science (IJRISS), 6* (8).

Fuchs, C. (2017). *Social Media: A Critical Introduction*. Sage Publications.

Galbraith, J., & Choi, J. (2020). The Politics of American Inequality. *Intereconomics: Review of European Economic Policy*. https://doi.org/10.1007/s10272-020-0870-8

Gerbaudo, P. (2018). *Social Media and Populism: An Elective Affinity*. Media, Culture & Society. https://doi.org/10.1177/0163443718772192

Fioravanti, G., Casale, S., Benucci, B., Prostamo, A., Falone, A., Ricca, V., & Rotella, F. (2021). Fear of missing out and social networking sites use and abuse: A meta-analysis. *Computers in Human Behavior, 122*(106839). https://doi.org/10.1016/j.chb.2021.106839

James, H. (2018). Deglobalization: the rise of disembedded unilateralism. *Annual Review of Financial Economics, 10,* 219–237. https://doi.org/10.1146/annurev-financial-110217-022625

Janet, L., Finn, A., Lynn, M., Nybell, B., Jeffrey, J., & Shook, C. (2010). The meaning and making of childhood in the era of globalization: Challenges for social work. *Children and Youth Services Review, 32*(2), 246-254. https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2009.09.003

Jones, G., & Giacomin, V. (2022). *Deglobalization and Alternative Futures*. Harvard Business School Technical Note.

Komnenovikj, K., Shopov, A., & Lazarova, A. (2025). Social Media and the New Paradigm of the Global Public Sphere: Between Information and Influence. *Academos Journal, 1* (65). https://doi.org/10.65921/fmt11s26

Koroniou, K. (2024). Social Media and Civil Society: From Individual Paths to Collective Demands. *International Journal of Non-Profit Sector Empowerment, 3*(1), 41228. https://doi.org/10.12681/npse.41228

LinA., Crowe, J., Pierre, L., & Yang, Y. (2021). Effects of Parasocial Interaction with an Instafamous Influencer on Brand Attitudes and Purchase Intentions. *The Journal of Social Media in Society, 10*(1), 55-78.

McCay-Peet, L., & Quan-Haase, A. (2017). What is social media and what questions can social media research help us answer. *The SAGE handbook of social media research methods.* SAGE Publications. https://doi.org/10.4135/9781473983847.n2

Myers, G., & Lamm, H. (1976). The group polarization phenomenon. *Psychological Bulletin, 83*(4), 602–627. https://doi.org/10.1037/0033-2909.83.4.602

Nguyen, T. (2020). Echo chambers and epistemic bubbles. *Episteme, 17*(2), 141-161.

Palfrey, J., & Gasser, U. (2025). *Born Digital: Πώς μεγαλώνουν τα παιδιά στη ψηφιακή εποχή.* Αθήνα: Δίσιγμα.

Pariser, E. (2011). *Filter Bubble What The Internet Is Hiding From You.* Penguin Books

Paul, V. (2023). The Specter of Deglobalization. *Current History, 122,* 3–8. https://doi.org/10.1525/curh.2023.122.840.3

Sassen, S. (1996). *Losing Control? Sovereignty in an Age of Globalization*. Columbia University Press.

Stasberger, D. (2023). Media Globalization: Connecting the World through Information and Culture. *Global Media Journal, 21* (64). https://doi.org/10.36648/1550-7521.21.64.387

Stiglitz, J. (2017). *Globalization And Its Discontents. Revisited: Anti Globalization In The Era Of Trump.* W. W. Norton & Company.

Sunstein, C. (2001). *Republic.com.* Princeton University Press.

Thussu, D. (2008). *News as Entertainment: The Rise of Global Infotainment.* SAGE Publications.

Tooze, A. (2021). *Shutdown: How COVID shook the world's economy.* Viking.

Vié, A., & Morales, A. (2019). How Connected is Too Connected? Impact of Network Topology on Systemic Risk and Collapse of Complex Economic Systems, *Society for Computational Economics, 57*(4), 1327-1351. https://doi.org/10.1007/s10614-020-10021-5

Yigit, M., & Tarman, B. (2013). The Impact of Social Media on Globalization, Democratization and Participative Citizenship. *Journal of Social Science Education, 12* (1). https://doi.org/10.2390/jsse-v12-i1-84

Welsen, M., & Sulkowski, L. (2025). The Trump Effect on Deglobalisation: Empirical Evidence of the Cooperation Paradox amid Technological Acceleration. *Virtual Economics, 8*(2), 92-123. https://doi.org/10.34021/ve.2025.08.02(4)

Zakaria, F. (2023). *10 μαθήματα για την εποχή μετά την πανδημία*. Επίκεντρο.

Δασκαλάκης, Δ. (2013). *Όψεις της παιδικής ηλικίας.* Αθήνα: διάδραση.

Διαμαντή, Α. (2016). *Ενημερωδιασκέδαση και Σχολιαστική Δημοσιογραφία στο ελληνικό μιντιακό σύστημα: Η παρουσίαση της προδημοψηφισματικής περιόδου, του δημοψηφίσματος της 5ης Ιουλίου 2015*. ΕΚΠΑ.

Διδαγγέλου, Δ. (2021). Από τα διαδικτυακά κινήματα πολιτών στο όραμα του Mark Zuckerberg για την οικοδόμηση της παγκόσμιας κοινότητας: Εντροπία και οργάνωση στο διαδίκτυο. Στο Ε. Πανδία, & Π. Κάπος, (Επιμ.), *Μέσα, πληροφορία και επικοινωνία στη ψηφιακή εποχή ψυχολογικές πολιτισμικές και φιλοσοφικές προσεγγίσεις*. ΙΑΣΙΣ.

Θωμά, Ι., Ταστσόγλου, Μ. & Κούτσικος, Λ. (2022). *Ενημερωδιασκέδαση και δραματοποίηση κατά την πανδημία του κορωνοϊου σε τηλεόραση και ενημερωτικές ιστοσελίδες: ανάλυση περιεχομένου ανά μέσο*. 7ο Τακτικό Συνέδριο Ελληνικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας.

Κυριακόπουλος, Λ.(2020). Ψηφιακότητα – Αισθητικοποίηση- Αυτονομία Συναισθήματος. *Ουτοπία, 133*, 9-15.

Παπανικολάου Κ. (2025). Κρίσεις, Χρηματοπιστωτικό σύστημα και Διεθνή Χρηματοπιστωτικά Κέντρα. *Περιφέρεια | Regional Integration: Politics, Economics, Governance*, *19*, 63–90. https://doi.org/10.12681/ri.41596

Παπαθανασόπουλος, Σ. (2020). *Ανάμεσα σε 4 οθόνες*. Καστανιώτη.

Πλειός, Γ. (2001). *Ο λόγος της εικόνας*. Αθήνα: Παπαζήση

Χοντολίδου, Ε., Πασχαλίδης, Γ., Τσουκαλά, Κ., & Λάζαρης, Α. (2008). *Διαπολιτισμικότητα, Παγκοσμιοποίηση και Ταυτότητες.* Ελληνική Σημειωτική.

Το ψηφιακό ρέκβιεμ του «θρυμματισμένου κόσμου»

Πατρίτσια Γερακοπούλου

Περίληψη

Στο παρόν κείμενο προτείνεται ένας ψυχοκοινωνικός και κριτικός αναστοχασμός που εκκινεί από την παρατήρηση ότι τα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης συνιστούν χώρο ανάδειξης ομαδικών μορφωμάτων με συχνά ιδιαίτερα πολωτική δυναμική, τα οποία αναδύονται από τον ψηφιακό κόσμο με αφορμή την εκάστοτε συγκυρία. Η άνθηση ψηφιακών νεοφυλών με επίκεντρο ευκαιριακά εναύσματα της επικαιρότητας όπως π.χ. ο θάνατος ενός δημόσιου προσώπου, και η συχνά έντονη και συγκρουσιακή ρητορική στις μεταξύ τους άμεσες και έμμεσες ανταλλαγές μηνυμάτων, στο πλαίσιο ψηφιακών αλληλεπιδράσεων, θα μπορούσε να ιδωθεί ως κίνηση απο-παγκοσμιοποίησης, καθώς εμφανίζεται να θρυμματίζει τη δημόσια σφαίρα σε ενδοσκοπικά θραύσματα ταυτοτήτων και ομάδων που ενώ στοχεύουν στον στιγμιαίο αυτό-ορισμό των υποκειμένων, προσυπογράφουν σε ένα τοπικό όσο και παγκόσμιο πανόραμα θεμάτων, ιδεών, αξιών και σημασιών. Ταυτόχρονα όμως, αυτό που είναι δομικό για την κατασκευή της κοινωνικής πραγματικότητας, συντίθεται και αποσυντίθεται σε επίπεδο οικειοποίησης προσχηματικών ταυτοτήτων που επικαλούνται την αποσπασματική και εφήμερη μικρο-αφηγηματικότητα του διαδικτύου, η οποία ερείδεται στη (μάλλον φτωχή ή επιφανειακή σε επίπεδο ιδεολογικού ή άλλου περιεχομένου) διομαδική σύγκρουση και πόλωση που εν τέλει αποπροσανατολίζει, θολώνει, στρεβλώνει και χειραγωγεί την όποια επαφή με τη μεγάλη εικόνα, τη μεγάλη αφήγηση και την απρόσκοπτη αναζήτηση της αλήθειας.

Εισαγωγή

Το τοπικό και το παγκόσμιο εγγράφονται πλέον κατ’ ανάγκην σε κοινά δίκτυα και διεργασίες κοινωνικής επικοινωνίας (μαζικές επικοινωνίες, συλλογική επιρροή, γλώσσα, νόημα). Στο πλαίσιο μίας κοινωνίας που διαμεσολαβείται από και λειτουργεί με ψηφιακά δίκτυα, το παγκόσμιο μεταδίδεται, βέβαια, μέσω των γνωστών μαζικών διαύλων, αλλά δεν θα ήταν παρά ένα σύνολο από περιέχοντα χωρίς περιεχόμενο εάν τα άτομα και οι ομάδες δεν το επανα-νοηματοδοτούσαν και δεν το προσάρ-

μοζαν στις ανάγκες τους και στις ιδιαιτερότητες των τοπικών, ενδο-ομαδικών και διομαδικών συστημάτων αναπαράστασης (Moscovici, 1984).

Εδώ, προτείνεται ένας ψυχοκοινωνικός και κριτικός αναστοχασμός που εκκινεί από την (αρχικά διαισθητική) ερευνητική παρατήρηση ότι τα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης συνιστούν χώρο ανάδειξης νεοφυλετικών μορφωμάτων με συχνά ακραία πολωτικές ρίζες (ενδεχομένως, ιδεολογικές και πολιτικές, σε αρκετές περιπτώσεις) στο πλαίσιο της εκάστοτε συγκυρίας. Η άνθηση των ψηφιακών νεοφυλών με επίκεντρο ευκαιριακά εναύσματα της επικαιρότητας όπως π.χ. ο θάνατος ενός δημόσιου προσώπου, και η συχνά έντονη και συγκρουσιακή ρητορική στις μεταξύ τους άμεσες και έμμεσες ανταλλαγές μηνυμάτων θα μπορούσε να ιδωθεί ως κίνηση απο-παγκοσμιοποίησης, καθώς εμφανίζεται να θρυμματίζει τη δημόσια σφαίρα σε ενδοσκοπικά θραύσματα ταυτοτήτων και ομάδων που ενώ στοχεύουν στον στιγμιαίο αυτο-ορισμό των υποκειμένων, προσυπογράφουν σε ένα τοπικό, όσο και παγκόσμιο πανόραμα θεμάτων, ιδεών, αξιών και σημασιών.

Ωστόσο, την ίδια στιγμή, καθώς το παγκόσμιο εξαρτάται από τις συνθήκες πρόσληψης και τα τοπικά φίλτρα αποκωδικοποίησης, μέσα από διεργασίες ιδιοποίησης (μετατροπή έτσι ώστε το περιεχόμενο να προσιδιάζει στην ομάδα πρόσληψης) και αφομοίωσης (μετάφραση στον κώδικα και προσαρμογή στο σύστημα αναπαραστάσεων της), τα κάθε είδους περιεχόμενα (τοπικά και παγκόσμια) συγχέονται και αλληλο-νηματοδοτούνται, κάτι που συνεπάγεται υβριδικούς τρόπους πολιτικής και ιδεολογικής χρήσης που υπόκεινται σε έναν ευρύτερο (αλγοριθμικά διαμεσολαβημένο) «έλεγχο των φυλών» (tribe and control) ή κατά την παλαιότερη ρήση «διαίρει και βασίλευε».

Τα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης ως «σκηνή» συγκρουσιακής φαντασίωσης, σχάσης, εκφόρτισης και θραυσματοποιημένων ταυτοτήτων.

Κατ’ αρχάς, ανατρέχουμε σε δύο θεμελιακές θεωρητικές αναφορές. Η πρώτη επικαλείται τον «θρυμματισμένο κόσμο» του Κορνήλιου Καστοριάδη (1992) που υποδεικνύει την «κατάσταση του υποκειμένου σήμερα», υποκειμένου του οποίου η ενότητα (κοινωνικό τέχνημα, όσο και δυνατότητα για ψυχική απαρτίωση) απειλείται στο βαθμό που θα επέτρεπε την «πολλότητα» (Καστοριάδης, 1992: 193), και θα κάλυπτε με μια συγκροτημένη ταυτότητα τις αντιφάσεις της ψυχής. Η δεύτερη αναφορά παραπέμπει στη διάσημη απόφανση του Ίρβινγκ Γκόφμαν «όλος ο κόσμος είναι (λίγο σαν) σκηνή». Προσκήνια ή προσκηνιακές περιοχές αφορούν κοινωνικές περιστάσεις ή συνευρέσεις όπου τα άτομα υποδύονται επίσημους ρόλους (επιτελέσεις), συνθήκη που συχνά περιλαμβάνει μια ομαδική εργασία. Αντίστοιχα, τα παρασκήνια ή

παρασκηνιακές περιοχές είναι οι τόποι όπου οι άνθρωποι συναρμολογούν τα αντικείμενα μιας «θεατρικής επιτέλεσης» προετοιμάζοντας τους εαυτούς τους για την αλληλεπίδραση σε πιο επίσημες καταστάσεις. Όταν τα άτομα αισθάνονται ασφαλή πίσω από τη σκηνή, μπορούν να χαλαρώσουν και να εκδηλώσουν συμπεριφορές και συναισθήματα τα οποία, συνήθως, χαλιναγωγούν στην «σκηνή». Οι παρασκηνιακές περιοχές επιτρέπουν την αθυροστομία, την εκτεταμένη γκρίνια, την ασυναρτησία, την αφιλτράριστη ή παιγνιώδη επιθετικότητα. Έρευνες στο πεδίο της κυβερνοψυχολογίας (για μια συνθετική επισκόπηση, βλ. Attrill-Smith κ.ά., 2026) προσεγγίζουν το χώρο των ψηφιακών συνευρέσεων άλλοτε ως προσκήνιο, όπου μπορεί κανείς να χειραγωγήσει με προσοχή την εικόνα του, ώστε να εξασφαλίσει την ναρκισσιστική επιβεβαίωση, άλλοτε ως παρασκήνιο, όπου οι άνθρωποι δια της άρσης των αναστολών και της ανωνυμίας που χαρακτηρίζει την συμμετοχή στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, αφήνονται ανεξέλεγκτοι σε ελάχιστα αυτό-λογοκριμένες συμπεριφορές.

Το κεντρικό ερώτημα εναποθέτει μια διερευνητική θεωρητική ματιά στα επιφαινόμενα του διαδικτύου. Από τη σκοπιά του συμμετοχικού παρατηρητή και του ψηφιακού εθνογράφου, αναγνωρίζουμε στα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης ένα πεδίο συνεχούς, παρότι ρευστής, μάχης με αφορμή μικροσκοπικά και εφήμερα θραύσματα της επικαιρότητας με θέμα το οτιδήποτε: από την τελευταία αισθητική επέμβαση της Μπιγιονσέ και τον πόλεμο στην Ουκρανία, έως τον τραγικό θάνατο ενός λαϊκού τραγουδιστή, τα εθνικά και παγκόσμια σκάνδαλα κ.α., οι χρήστες των κοινωνικών μέσων φέρονται να μεταφέρουν σε αυτά με ένταση μια βραδυφλεγή ενδοψυχική όσο και ψυχοκοινωνική μάχη.

Αυτό που αναδύεται έντονα στο πλαίσιο της κοινωνικής επικοινωνίας στο διαδίκτυο σήμερα, αποτελεί βέβαια αταβιστική ένδειξη μιας από τις πιο παθιασμένες περιοχές της ανθρώπινης ύπαρξης και δράσης. Στον *Επιτάφιο* του Περικλή την εντοπίζουμε στη ρήση: «Φθόνος γὰρ τοῖς ζῶσι πρὸς τὸ ἀντίπαλον» (Θουκιδίδης, βιβλ. Β΄, Κεφ. 45, όπ. ανάφ. στο Connor, 2022). Είτε ανατρέξουμε στην εξελικτική και λειτουργική «θεωρία της προσαρμοστικότητας» του Lorenz (1966), σύμφωνα με την οποία η επιθετικότητα προκαλείται από «προσαρμοστικές» ορμές, οι οποίες επιτρέπουν στα μέλη των διάφορων ειδών να επιβιώσουν και να πολλαπλασιάσουν τα γονίδιά τους. Είτε στην «υπόθεση της ματαίωσης-επιθετικότητας» (Dollard, 1939, όπ. αναφ. στο Dickerson, 2021: 449), σύμφωνα με την οποία οι ματαιωτικές καταστάσεις (εκείνες δηλαδή που εμποδίζουν την πρόσβαση στο αντικείμενο της επιθυμίας) πυροδοτούν επιθετικές συμπεριφορές. Είτε στην ιδέα της «μεταφοράς της διέγερσης» (που δυνητικά προκύπτει από οποιοδήποτε διεγερτικό ερέθισμα ή δραστηριότητα που προηγείται αυτής (Dickerson, 2021: 446): όλα φαίνεται να παραπέμπουν στην Todestrieb (Freud, 1930), την ενόρμηση του θανάτου που δεν αποτελεί ένστικτο προσαρμογής per se, αλλά παραπέμπει σε οποιαδήποτε ψυχική κίνηση στρέφεται προς την απόσχιση, την απομάκρυνση, την αποσύνθεση, σε αντιδιαστολή με την ενόρμηση της ζωής που ωθεί προς το πλησίασμα, την ένωση, την

σύνθεση. Οι συνδέσεις, οι δεσμοί, η ώσμωση τόσο ανάμεσα στις σκέψεις και τις ιδέες, όσο και ανάμεσα στους ανθρώπους, υποκινούνται από την libido και, εφόσον ευοδωθούν, παράγουν κάτι ζωντανό. Προς την αντίθετη κατεύθυνση, η ψυχική κίνηση που περιγράφεται από την ελληνική λέξη Θάνατος τείνει στην αποσύνδεση, στο άδειο, στο λευκό, στο ακίνητο μιας νιρβάνα στο σημείο μηδέν της αντιπαλότητας που εξαφανίζει τα πάντα (Green, 2001).

Γνωρίζουμε από την ψυχανάλυση ότι ο εκφορτισμένος και άφιλτρος ανταγωνισμός με πάθος και έξαψη και η θέαση/παρακολούθηση των αντιπάλων αποκλείουν την πλήρη ενεργοποίηση οποιασδήποτε ψυχικοποιημένης (αλλά και κοινωνικής) επεξεργασίας της πραγματικότητας. Αντιθέτως, οι κλεφτές εμπαθείς ματιές στα προφίλ και τους «τοίχους» των άλλων παραπέμπει μάλλον στο τραύμα της «πρωταρχικής σκηνής» που προκαλεί τη διέγερση της όρασης και της ακοής. Να διευκρινίσουμε εδώ ότι η πρωταρχική ή πρωτόγονη σκηνή ανήκει στις τρεις πρωταρχικές φαντασιώσεις, αυτές τις φαντασιωσικές μορφές, όπως εκείνη της παρακολούθησης της σεξουαλικής δραστηριότητας των γονέων ή εκείνη της αποπλάνησης και του ευνουχισμού που περιέγραψε ο Φρόυντ το 1915, στο κείμενο «Μια περίπτωση παράνοιας, σε αντιδιαστολή με την ψυχαναλυτική θεωρία». Προερχόμενες από την φυλογενετική κληρονομιά, οι πρωταρχικές φαντασιώσεις δομούν το ψυχικό όργανο και συνιστούν τον πυρήνα του ασυνειδήτου. Πρόκειται για επαναλαμβανόμενα σταθερά και καθολικά σενάρια, που η διαμόρφωσή τους οργανώνει την ψυχική δραστηριότητα του ανθρώπου. Για το μικρό παιδί που φαντασιώνει ασυνείδητα ότι παρίσταται σε αυτό που συμβαίνει στο υπνοδωμάτιο των γονέων του, η σκηνή κατοικείται από συναισθήματα συναφή με τη βίαιη αναπαράσταση της πάλης των σωμάτων: τρόμος, φρίκη, έντονη απαρέσκεια. (Άλλωστε σε εκείνο το δωμάτιο γεννιέται μια θεμελιώδης και πιο ώριμη διαφορά με τον Άλλο που δεν είναι άλλη από τη διαφορά των φύλων, αλλά αυτή -παρότι ουσιωδώς σχετική, καθώς στη βάση της χτίζεται το μυστήριο της ετερότητας- είναι μια συζήτηση που αξίζει ιδιαίτερης ανάλυσης με αφορμή ένα άλλο πλαίσιο).

Εμείς, ωστόσο, υιοθετούμε εδώ ένα κατεξοχήν ψυχοκοινωνιολογικό βλέμμα που αφορά στη συγκρότηση των κοινωνικών ταυτοτήτων στη βάση της ομαδικής υπαγωγής και αναφοράς παραπέμποντας σε εκείνη την περιοχή της αυτοαντίληψής μας που πηγάζει από τη συμμετοχή μας σε κοινωνικές ομάδες. Σύμφωνα με τις θεωρίες της κοινωνικής ταυτότητας, της ομαδικής υπαγωγής και των διομαδικών σχέσεων, το άτομο δομεί έναν κοινό-αυτοπροσδιορισμό στη βάση της αυτο-κατηγοριοποίησης και της κοινωνικής σύγκρισης που εδράζεται σε όρους ιδιοτήτων που προσδιορίζουν μια ενδοομάδα (για μια επισκόπηση των θεωριών ενδεικτικά, βλ. Hogg & Vaughan, 2010). Οι ατομοκεντρικές κοινωνικές ταυτότητες εστιάζουν στην εσωτερίκευση των ομαδικών ιδιοτήτων από τα μεμονωμένα μέλη των ομάδων ως μέρος της αυτοαντίληψής τους. Από την άλλη, οι συλλογικές ταυτότητες αναφέρονται όχι μόνο σε διαδικασίες κοινωνιο-γνωστικού «μοιράσματος» χαρακτηριστικών που περιγράφουν

τον εαυτό στη βάση της ομάδας υπαγωγής, αλλά επικαλούνται την κοινωνική δράση για να σφυρηλατήσουν μια εικόνα του τι αντιπροσωπεύει την ομάδα και του πώς η ομάδα αναπαρίσταται και παρουσιάζεται στους άλλους (Hogg & Vaughan, 2010: 175). Υπό το βλέμμα της Κοινωνικής Ψυχολογίας, η ταυτότητα συνδέεται με αντιλήψεις και συμπεριφορές όπως είναι ο εθνοκεντρισμός, η ενδο-ομαδική μεροληψία, η διομαδική διάκριση, η συμμόρφωση και οι κανονιστικές συμπεριφορές, η προκατάληψη και τα στερεότυπα. Στην προσπάθειά τους να μειώσουν την αβεβαιότητα (και το άγχος που αυτή συνεπάγεται) για το ποιος είναι ο εαυτός και ποιος ο άλλος, αλλά και να αναγνωρίσουν μια πραγματικότητα πλοηγούμενοι με μια σχετική ασφάλεια και ταχύτητα στον κόσμο, οι άνθρωποι προβαίνουν σε μια γρήγορη και γεμάτη «σφάλματα» χαρτογράφηση και κωδικοποίηση των πάντων. Χρησιμοποιούν περιορισμένες αντιληπτικές ενδείξεις, οι οποίες ερείδονται σε επιφανειακές πληροφορίες, γνωστικές συντομεύσεις και ευρετικές, για να κατηγοριοποιήσουν τους άλλους. Οι κατηγοριοποιήσεις αυτές άλλοτε είναι άμεσα προσβάσιμες σε εμάς (μπορούμε να φανταστούμε τον ρόλο που παίζει η αλγοριθμική συνθήκη του διαδικτύου σε αυτό, όταν π.χ. μας εκθέτει σε πληροφορία που ήδη τείνουμε να αναζητούμε στα Κοινωνικά Μέσα). Άλλοτε μας είναι ευχάριστες ή σημαντικές για προσωπικούς λόγους, άλλοτε είναι εκτυφλωτικά προφανείς στην κατάσταση.

Σε κάθε περίπτωση όμως αυτή η κατηγοριοποίηση ενεργοποιεί όλες τις επιπλέον σχηματικές πληροφορίες που έχουμε, διαμορφώνοντας γνωστικά πρότυπα που υπαγορεύουν τα χαρακτηριστικά του άλλου σε ένα ασαφές σύνολο, αντί μιας ακριβούς αναπαράστασης που θα μας επέτρεπε να τον δούμε ως αυτό που πραγματικά είναι: ένα ολόκληρο και πολύπλοκο ον, ικανό να μας εκπλήξει πέρα από τις όποιες προσμονές μας. Σε αυτή την συνθήκη που είναι εξαιρετικά γόνιμη για γνωστικά σφάλματα, αποδόσεις και στερεοτυπική σκέψη, χτίζονται οι ταυτότητες στη βάση ενός σχηματικού και σχαστικού «εμείς οι…», «οι άλλοι οι…». Προέχει η ανάγκη για αυτοκατηγοριοποίηση και ευκρίνεια της κοινωνικής ταυτότητας, όπως και για ενδο-ομαδική εύνοια, για διομαδική σύγκρουση και για μετά-αντίθεση (οι ομοιότητες εντός των ομάδων επιτείνονται, όπως επίσης οι διαφορές μεταξύ των ομάδων, τα ομαδικά πρότυπα ταυτίζονται με τα ιδανικά και όχι με τα τυπικά μέλη ή χαρακτηριστικά, κ.ά.). Όλα αυτά φυσικοποιούνται και κανονικοποιούνται έτσι ώστε να αντιλαμβανόμαστε και να κατασκευάζουμε την κοινωνική πραγματικότητα, καθώς και τις αναπαραστάσεις μας για τον εαυτό και τον άλλο, τις «δικές μας» ομάδες και τις ομάδες «των άλλων», μέσα από την διαθλασμένη θεώρηση ενός «κοινού νου» που συντηρείται από την αυταπάτη μιας «ορθολογικότητας» και «αντικειμενικότητας» που θεωρείται δεδομένη χωρίς να περνάει ουσιαστικά τον έλεγχο του πραγματικά ορθού λόγου. Πρόκειται για αυτό που ο Μοσκοβισί περιέγραψε πολύ εύστοχα ως το «σκάνδαλο της κοινωνικής σκέψης».

Αν τοποθετήσουμε τις πολύ βασικές αυτές παραδοχές της κοινωνικής ψυχολογίας για την κοινωνική ταυτότητα στο πιο πρόσφατο θεωρητικό πλαίσιο που περιγράφει

το παλίμψηστο και το κολάζ/μπρικολάζ των ταυτοτήτων της μετανεωτερικότητας (ενισχυμένο περαιτέρω από την ταχύτητα, την αμεσότητα και την συμβιωτικότητα της ψηφιακής κατάστασης) βρισκόμαστε μπροστά στην περιγραφή μιας εκρηκτικά συγκρουσιακής και αποδομητικής συνθήκης (Jameson, 2002). Στη μεταφορά του Γκίντενς για το ιλιγγιώδες μεγαθήριο (Juggernaut) (Giddens, 1990) και στο σχήμα του Μπάουμαν για τους «τουρίστες» και τους «πλάνητες» (Bauman, 2002) - στον εκκωφαντικό απόηχο της κατάρρευσης των μεγάλων αφηγήσεων και ομάδων, των πρωτογενών συστημάτων αναφοράς και των προδιαγεγραμμένων (λίγο-πολύ σταθερών) σχεδίων ζωής - παρακολουθούμε την κατασκευή συγκυριακών, αποσπασματικών, ρευστών ταυτοτήτων στη βάση ενός πειραματικού κολάζ από θραύσματα και «τα πάντα μπορούν να συμβούν/ισχύουν» («anything goes») αντλούμενων από το φαντασμαγορικό πανόραμα (υπέρ-αγορά/σούπερ μάρκετ) επιλογών που εξασφαλίζει η παγκοσμιοποιημένη ψηφιακή συνθήκη. Φτιάξτε μόνοι σας τώρα («συμβαίνει τώρα!») έναν εαυτό προκάλυμμα ταυτιζόμενοι με τον έναν ή τον άλλο μικρο-κοινωνικό σχηματισμό στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, πρόχειρη ταυτοτική κατασκευή που αναζητά ερείσματα στην πόλωση, την εκφόρτιση μιας ανεπεξέργαστης επιθετικότητας («τοξικότητα» είναι ο όρος του συρμού που απασχολεί σαν πιπίλα την αποκαλούμενη ψηφιακή γενιά (GenZ) και ένα παθιασμένο και συγκυριακό «εμείς οι…» / «οι άλλοι οι…» που διαρκεί τόσο όσο και η «έκτακτη επικαιρότητα» (τοπική ή/και παγκόσμια, δεν κάνει διαφορά). Κινήσεις στιγμιαίας ώσμωσης και πόλωσης, προσχηματικής σύνθεσης και αποσύνθεσης ομάδων και ταυτοτήτων και, στην προέκταση, μια άλλη σκηνή που ανοίγει και κλείνει, πλησιάζει και απομακρύνεται, συντίθεται και αποσυντίθεται πριν προλάβει να χωρέσει στα στιγμιαία φωτογραφικά κλικ μια εικόνα που να βγάζει νόημα: αυτή της θεματικής του συλλογικού αυτού τόμου, παγκοσμιοποίηση/απο-παγκοσμιοποίηση.

Θα αναπτύξουμε ακροθιγώς το επιχείρημα αυτό στη βάση τριών κεντρικών αξόνων/εννοιών που ορίζουν μια πρώτη θεωρητική ενατένιση (με την προοπτική συλλογής, σε ένα επόμενο στάδιο, εμπειρικών δεδομένων από το πεδίο της ψηφιακής εθνογραφίας: παρατήρηση ομάδων και κοινοτήτων που συνδιαλέγονται και αλληλοεπιδρούν στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ανάλυση της ψηφιακής μικρο-αφηγηματικότητας, των διαλόγων και των αλληλεπιδράσεων σε ομάδες και κοινότητες του διαδικτύου).

Μικρο-αφηγηματικότητα στα μέσα κοινής δικτύωσης και αναζήτηση της αλήθειας

Στο πλαίσιο της «χρεοκοπίας των μεγάλων αφηγήσεων» για την οποία μιλά ο Ζαν-Φρανσουά Λυοτάρ, ιδίως με το έργο του για τη «μεταμοντέρνα κατάσταση» (Lyotard, 1984), σε μια προσέγγιση που διαφοροποιείται από την «ορθοδοξία», μαρξισμό

και στρουκτουραλισμό, για να περιγράψει μεταξύ άλλων και την λιβιδινική οικονομία που προσιδιάζει στην κοινωνία της παραγωγής – κατανάλωσης – ανάλωσης, όπως παρουσιάζεται στο έργο του L' economie lividinale (1975), (πλαίσιο που δεν κατονομάζει ρητά ως «νεοφιλελεύθερο») σχολιάζεται κριτικά η γενικευμένη «αποσύνθεση» της κοινωνίας σε εξατομικευμένα σωματίδια, και ο θρυμματισμός των παραδοσιακών μεγάλων αφηγήσεων σε στιγμιότυπα παραινέσεων που ελάχιστα κινητοποιούν τους ανθρώπους. Η εκτόπιση του κοινωνικού και του αφηγηματικού δεν λειτουργούν απλά συμπληρωματικά, αλλά είναι απολύτως ομοούσιες, καθώς οι θεωρητικοί της μετανεωτερικότητας δείχνουν πως ζούμε σε μια εποχή κρίσεων χωρίς αφήγηση ή αλλιώς εποχή που η αφήγηση περνάει κρίση (και ας είναι πλέον κοινός τόπος ο όρος «αφήγημα»).

Οι εγελιανές μεγάλες αφηγήσεις χάθηκαν, όμως η ανάγκη για (κάποιο) νόημα επιβίωσε λαμβάνοντας τη μορφή μικρών αφηγήσεων, έτσι ώστε να μιλάμε για μικρο-αφηγηματικότητα και «εποχή του των μικρών αφηγήσεων» (storytelling) (Salmon, 2008). Πρόκειται για έναν αφηγηματικό τρόπο που «κατασκευάζει ιστορίες» για να «μορφοποιήσει τα πνεύματα» (να γεννήσει την επιθυμία για την αγορά ενός αυτοκινήτου, να προκαλέσει ταυτίσεις και ανάγκες, να δημιουργήσει βιομηχανίες τηλεοπτικών γραφιάδων και σχολές «δημιουργικής γραφής»). Υπό το πρίσμα της εξέλιξης του δημόσιου και πολιτικού Λόγου, περάσαμε από την εποχή των μικρών αφηγήσεων (storytelling) σε αυτήν των διαξιφισμών (clash) (Salmon, 2019), η οποία χαρακτηρίζεται από τον πυρετώδη κατακερματισμό των εκφερομένων, τη μεγάλη ταχύτητα εναλλαγής τους και μια βιαιότητα στη διατύπωση. «Οι καιροί πλέον προκαλούν μόνο σπασμούς, ρήξεις και παραβάσεις (clash/tweet) που προκαλούν θόρυβο (buzz) αντικαθιστούν την αφήγηση ή σε αντίθεση με την ιστορία (story) […] πρέπει να επαναλαμβάνονται ακατάπαυστα. […] Πλέον η επικαιρότητα δεν ρυθμίζεται τόσο από την πλοκή όσο από το σοκ» (όπ. αναφ. στο Chapoutot, 2023: 287).

Η προσέγγιση των μικρών ιστοριών έχει φανεί ιδιαίτερα χρήσιμη στη μελέτη της συμμετοχικής επικοινωνίας στα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης κυρίως γύρω από (συν)αφηγήσεις της καθημερινότητας. Οι μικρές ιστορίες αναφέρονται στις ποικίλες διαδραστικές, διαλογικές και διακειμενικές αφηγηματικές δραστηριότητες σε καθημερινά περιβάλλοντα επικοινωνίας (Γεωργακοπούλου, 2022). Στις μικρές ιστορίες η μικρο-αφηγηματικότητα αναδύεται στην ακολουθία του λόγου από έναν ή περισσότερους ομιλητές-αφηγητές, ενώ πολλές φορές παρουσιάζεται κατακερματισμένη και ημιτελής. Στο διαδίκτυο η μικρο-αφηγηματικότητα διαμορφώνεται από την εκάστοτε προτροπή της πλατφόρμας και δίνει έμφαση στο «εδώ και τώρα» του/της χρήστη/στριας των ποικίλων κοινωνικών μέσων περιλαμβάνοντας μεταξύ άλλων τα συνομιλιακά ανέκδοτα (status), τις βιντεοπαρουσιάσεις (spoof videos), διαδικτυακά βίντεο σύντομης διάρκειας (reels), τα άμεσα δημόσια σχόλια στα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης (tweets-retweets) και ευρύτερα τις αναρτήσεις (posts) που παρουσιάζουν εφήμερες στιγμές και ασήμαντα συμβάντα της καθημερινότητας, «έκτακτα

γεγονότα» από τον ιδιωτικό και δημόσιο βίο των χρηστών, υποδείξεις, σχολιασμό της επικαιρότητας, προσκλήσεις και αναγγελίες γεγονότων κ.α. (Γούτσος, 2022). Όλα αυτά βέβαια είναι ανοιχτά σε και πυροδοτούν ατέρμονες συζητήσεις και κριτικό σχολιασμό από άλλους χρήστες δημιουργώντας νέες «από κοινού» διαλογικές αφηγήσεις που αρθρώνουν ομαδικές ιστορίες. Η ερευνητική μελέτη αυτής της ψηφιακής μικρο-αφηγηματικότητας βασίζεται σε βασικές παραδοχές της έρευνας των μικρών αφηγήσεων που συνδέονται με εθνογραφικές προσεγγίσεις της επικοινωνίας, καθώς και με κοινωνιο-δραστικές προσεγγίσεις της τοποθέτησης (positioning) και της κριτικής αφηγηματικής ανάλυσης (ενδεικτικά βλ. Γεωργακοπούλου & Γούτσος, 2011).

Επιστρέφοντας στον Λυοτάρ και στο ρέκβιεμ του για το τέλος των μεγάλων αφηγήσεων, βλέπουμε ότι παρότι, όπως εύστοχα παρατηρεί, ο ορίζοντας που προσφέρεται στο κοινωνικό άτομο είναι «η μεγιστοποίηση των επιδόσεών του» και η μετάφραση της γνώσης «σε μηχανογραφημένες ποσότητες», δεν προσφεύγει στη νοσταλγία και στο θρήνο, αλλά αναζητά ίχνη της διάσωσης της «επιθυμίας για αφήγηση», παρά τη «διάλυση του κοινωνικού δεσμού» και τη «μετάβαση των κοινωνικών συλλογικοτήτων στην κατάσταση μιας μάζας αποτελούμενης από μεμονωμένα άτομα που επιδίδονται σε μια παράλογη κίνηση Μπράουν» (ό.π. αναφ. στο Chapoutot, 2023: 273 - 274). Η παρακμή των μετά-αφηγήσεων δεν σηματοδοτεί το τέλος της ανάγκης για αφήγηση. Για παράδειγμα, πληρούνται οι όροι του αφηγηματικού παιχνιδιού, όπως αναμένεται, από τους χρήστες των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, αλλά και «όπως επιβάλλει ο «εσωτερικός κόσμος» των επιστημόνων, πλασμάτων της γλώσσας και της αφήγησης σαν όλους μας», οι οποίοι δημιουργούν, τρόπον τινά, την αφήγηση της επιστήμης τους. Το δίδαγμα που αντλεί ευρύτερα ο Λυοτάρ, ειδικά όταν συζητά τις συνθήκες διατύπωσης ενός αληθούς λόγου, την εγκυρότητα των εκφερομένων και τη νομιμοποίηση της γνώσης, είναι ότι στις μεταμοντέρνες κοινωνίες κρίση δεν είναι απλώς το γεγονός (π.χ. ότι ακριβαίνει το πετρέλαιο, γίνεται ένας πόλεμος ή ότι πέθανε ένα δημόσιο πρόσωπο), αλλά η κρίση της αφήγησης αυτού του γεγονότος (οι δείκτες για την ελευθερία του λόγου στην Ελλάδα, στην Ευρώπη και στον κόσμο, δεν μας αφήνουν μεγάλα περιθώρια ελπίδας σε αυτό το σημείο…).

Αναπόφευκτη μελαγχολία; Πένθος της διάνοιας; Ίσως όχι πραγματικά, καθώς για τον Λυοτάρ και τους μελετητές του το τέλος των μεγάλων αφηγήσεων μπορεί να αναδείξει μια οδό χειραφέτησης με την οποία ξανανοίγει το μέλλον: η εκπληκτική γονιμότητα της σημειολογίας και της αφηγηματολογίας τη δεκαετία του ‘50, του έργου του Ρολάν Μπαρτ, μεταξύ άλλων, ίσως έδειξε κάποια στιγμή αυτή τη δυνατότητα. Διατηρούμε την επιφύλαξη «κάποια στιγμή» λόγω της ταχύτατης εξάλειψης του κριτικού και αναστοχαστικού αυτού λόγου (όπως και άλλων «παραδειγμάτων», όπως του κοινωνιολογικού, ψυχαναλυτικού, κ.α.) από αυτό που ο Πωλ Φεγεράμπεντ περιέγραφε ως ελεύθερη πρόσβαση στα μέσα εξουσίας και εκπαίδευσης. Το ερώτημα είναι: «Η ιστορία γράφεται, προφανώς, αλλά μπορούμε να γράφουμε την αλήθεια;» (Chapoutot, 2023: 281).

Ψηφιακός νεοφυλετισμός: καταλύτης αυτοσχέδιας ταυτοποιητικής διαφοροποίησης και παγίδα ελέγχου

Ο νεοφυλετισμός είναι μια κοινωνιολογική θεωρία που υποστηρίζει ότι οι άνθρωποι, παρά τη ζωή σε μαζικές κοινωνίες, έχουν εξελιχθεί για να ζουν σε μικρές φυλετικές κοινότητες. Ο όρος εισήχθη από τον Γάλλο κοινωνιολόγο Μαφεσολί (Maffesoli1988) και σχετίζεται με: α) τη δημιουργία «φυλών» βάσει κοινών ενδιαφερόντων (π.χ. μουσική, μόδα, τρόπος ζωής), β) τις εφήμερες και ευέλικτες κοινότητες που δεν βασίζονται σε καταγωγή αλλά σε επιλογή, γ) τον τρόπο που η ομαδική αυτή συνθήκη συμβάλει στη διαμόρφωση ομαδικών ταυτοτήτων, και δ) την ενίσχυση της ατομικότητας στις μετανεωτερικές κοινωνίες (Bennett, 1999).

Αναλύσεις δείχνουν ότι ο νεοφυλετισμός επηρεάζει την πολιτική, την κουλτούρα και την κατανάλωση (Greenacre et al., 2013). Η θεωρία επίσης έχει εφαρμοστεί στην ανάλυση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, όπου οι χρήστες σχηματίζουν «φυλές» γύρω από πρόσωπα με μεγάλη απήχηση (influencers), ετικέτες/σύμβολα ετεροαναφοράς (hashtags) ή μιμίδια (memes) (Hardy, 2021) Βέβαια, οι φυλές αυτές είναι παγκόσμιες (στο πλαίσιο της παγκοσμιοποιημένης αγοράς και κατανάλωσης), όσο και τοπικές. Υποστηρίζεται ότι ο νεοφυλετισμός έχει μεταμορφώσει τον τρόπο με τον οποίο οι πολίτες συμμετέχουν στην πολιτική (βλ. εκλογή Τραμπ ή επιδρομή των οπαδών του στο Καπιτώλιο). Οι πολίτες δεν ταυτίζονται πλέον με ιδεολογίες, αλλά με ομάδες που εκφράζουν την προσωπική τους ταυτότητα (π.χ. φύλο, φυλή, τρόπος ζωής, υποκουλτούρα). Εάν επιχειρούσαμε μια σύντομη παρουσίαση, βασικά χαρακτηριστικά του νεοφυλετισμού στο διαδίκτυο είναι τα ακόλουθα:

Καταρχάς, η πόλωση και το φιλτράρισμα της πληροφορίας: Στο πλαίσιο πρόσφατων ερευνών που μελετούν το φαινόμενο της «ομοφιλίας» (τάση αλληλεπίδρασης με ομοϊδεάτες και ανθρώπους που θεωρούμε ότι μας μοιάζουν) και τα αποκαλούμενα «δωμάτια αντήχησης» (τα οποία δημιουργούνται όταν η ομοφιλία συνδυάζεται με αλγοριθμική ενίσχυση και επιλεκτική έκθεση), οι χρήστες των μέσων κοινωνικής δικτύωσης επιλέγουν να αλληλεπιδρούν περισσότερο με άτομα που έχουν παρόμοιες απόψεις, ενισχύοντας την πόλωση και αποφεύγοντας τον διάλογο (βλ. ενδεικτικά Cinelli et al., 2021, καθώς και Russo et al., 2025). Έντονη φαίνεται να είναι επίσης η επιρροή των προσώπων με μεγάλη απήχηση στο διαδίκτυο (influencers): οι πολιτικές απόψεις διαμορφώνονται συχνά από πρόσωπα με ισχυρή παρουσία στα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης τα οποία εμφανίζονται να λειτουργούν ως αρχηγοί «φυλών» (Hardy, 2021).

Στην προέκταση των παραπάνω, αυτός ο νεοφυλετισμός μοιάζει να οδηγεί σε κατακερματισμό της δημόσιας σφαίρας, καθώς αντί για κοινές πολιτισμικές αναφορές, υπάρχουν μικρο-κουλτούρες που λειτουργούν ανεξάρτητα μεταξύ τους. Αυτές οι μικρο-κουλτούρες/ομάδες βέβαια ενισχύουν ένα κάποιο είδος συλλογικής ταυτότητας, καθώς οι άνθρωποι μοιάζει να αναζητούν και να βρίσκουν κάποιο νόημα και

σύνδεση μέσα από κοινότητες που μοιράζονται στυλ, μουσική, αξίες ή ένα συγκεκριμένο ύφος χιούμορ. Σε αυτή την ατμόσφαιρα αναδύονται νέες τελετουργίες που «ενώνουν», οργανώνουν και μετρούν τον χρόνο των ομάδων/ «φυλών»: φεστιβάλ, σύμβολα ετεροαναφοράς (hashtags) και ψηφιακά γεγονότα (events).

Πρόκειται ωστόσο για μια συνθήκη που καλλιεργεί ιδιαίτερα την συμμόρφωση στις νόρμες της ομάδας, τη διομαδική σύγκρουση και την ενδο-ομαδική ευνοιοκρατία όπως τη γνωρίζουμε (και δείξαμε παραπάνω) υπό τη θεωρία της κοινωνικής ψυχολογίας για τις κοινωνικές ταυτότητες και τις ομάδες: η τάση να ακούμε μόνο όσους συμφωνούν μαζί μας οδηγεί σε απομόνωση και έλλειψη αυθεντικού διαλόγου.

Ωστόσο, η σύνδεση του νεοφυλετισμού με την άσκηση ελέγχου (κοινωνικού, πολιτικού, τεχνολογικού…) εγκυμονεί κινδύνους. Ιδιαίτερα ισχυρός είναι ο έλεγχος δια της ταυτοτικής και συναισθηματικής σύνδεσης. Όπως περιγράφηκε νωρίτερα, οι νεοφυλετικές ομάδες δημιουργούν ισχυρούς δεσμούς ταυτότητας, που μπορούν να αξιοποιηθούν για κάποια πολιτική κινητοποίηση: πολιτικοί και κινήματα απευθύνονται σε «φυλές» με κοινές αξίες (π.χ. εθνικιστές, ακτιβιστές, ψηφιακοί νομάδες) με στόχο την συμμόρφωση και την πίστη. Έρευνα στο πεδίο του μάρκετινγκ έχει ασχοληθεί ενδελεχώς με τον καταναλωτικό έλεγχο που ασκούν οι νεοφυλές (Hardy et al., 2018). Μάρκες δημιουργούν «φυλές» γύρω από προϊόντα (π.χ. Apple, Nike), ενισχύοντας την επανάληψη αγορών (Cova & Cova, 2002). Σε άμεση σχέση με αυτό είναι επίσης ο αναδυόμενος τεχνολογικός έλεγχος μέσω αλγορίθμων (η λεγόμενη αλγοριθμική ενίσχυση): οι χρήστες βλέπουν περιεχόμενο που ταιριάζει με τη «φυλή» τους, κάτι που περιορίζει την έκθεση σε διαφορετικές απόψεις και συνεπάγεται ενίσχυση της πόλωσης. Οι «φυλές» γίνονται πιο κλειστές και αμυντικές, διευκολύνοντας τον έλεγχο δια της συναισθηματικής χειραγώγησης, την ίδια στιγμή που μέσω της συλλογής μεγάλων δεδομένων (big data) γίνονται προβλέψιμες και οι εταιρείες μπορούν να στοχεύσουν με ακρίβεια τις ανάγκες και τις συμπεριφορές τους.

Ωστόσο, συζητιέται (Robards & Bennett, 2011) ότι ο νεοφυλετισμός δεν είναι μόνο εργαλείο ελέγχου, μπορεί να λειτουργήσει και ως αντίσταση, οργανώνοντας αντισυστημικές κοινότητες που απορρίπτουν την κυρίαρχη κουλτούρα (π.χ. άτομα που εισβάλουν σε πληροφοριακά συστήματα, αναρχικές ψηφιακές οντότητες, «κάν' το μόνος σου» (DIY) κοινότητες) δημιουργώντας εναλλακτικά δίκτυα και τρόπους ζωής, και συμβάλλοντας στην αποκέντρωση της εξουσίας: κάποιες «φυλές» λειτουργούν οριζόντια, χωρίς κεντρική ηγεσία, δυσκολεύοντας τον έλεγχο από θεσμούς, ενώ οργανώνονται γύρω από κοινότητες αλληλοβοήθειας, συνεργατικά εγχειρήματα και εναλλακτική οικονομία.

Τέλος, οι «φυλές» μπορεί να λειτουργήσουν ως αντίδραση στην ομοιομορφία της παγκοσμιοποίησης που προωθεί μια ενιαία κουλτούρα, οικονομία και πολιτική γλώσσα, οργανώνοντας μια κίνηση απο-παγκοσμιοποίησης με τη δημιουργία μικρών κοινοτήτων που διατηρούν ή επαναπροσδιορίζουν την ταυτότητά τους, αναζητώντας νόημα στην τοπικότητα (συχνά προβάλλουν αντιπαγκοσμιοποιητικά

μηνύματα, σχετικά με την εθνική κυριαρχία, την πολιτισμική αυτονομία ή εναλλακτικές μορφές οικονομίας).

Ψηφιακές τελετουργίες του πένθους

Το ερευνητικό σχήμα της μικρο-αφηγηματικότητας επεκτείνεται σε πρακτικές επικοινωνίας στο διαδίκτυο που σχετίζονται με τον θάνατο ενός δημοφιλούς προσώπου (Γιαξόγλου, 2022). Σε αυτό το πλαίσιο, με αφορμή την αντίδραση στο θάνατο δημόσιων προσώπων, μικρές αποσπασματικές ταυτότητες εμφανίζονται να πλέκονται σαν εφήμερος ιστός γύρω από μικρές αφηγήσεις προσωπικού ή/και συνομιλιακού θρήνου που εκφράζεται δημόσια στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης: είτε αποφάνσεις, ανακοινώσεις, αναρτήσεις, είτε συνομιλιακά ενεργήματα.

Η χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης για την αναγγελία γεγονότων θανάτου και για την επικοινωνία σχετικά με το θάνατο προσφιλών ή δημοφιλών προσώπων δεν ήταν κάτι που είχε προσχεδιαστεί ή προβλεφθεί από τις εταιρείες κοινωνικής δικτύωσης αλλά κάτι που προέκυψε ως αποτέλεσμα της εδραίωσής τους στην κοινωνική ζωή (Kasket, 2019). Όπως έχουν δείξει μελέτες που έχουν εξετάσει τις αντιδράσεις του διαδικτυακού κοινού στην αναγγελία θανάτου δημοφιλών προσώπων, όπως στην περίπτωση του Μάικλ Τζάκσον (Sanderson & Cheong, 2010) ή του Ντέιβιντ Μπόουι (Matley, 2020), ακόμη και του τραγουδιστή Παντελίδη στα εγχώρια (Γεωργακοπούλου, 2022), τα Κοινωνικά Μέσα προσφέρονται ως τόποι δημόσιου θρήνου και μνήμης, όσο και ως τόποι έκφρασης των ταυτοτήτων των χρηστών/τριων ως θαυμαστών/τριών του δημοφιλούς προσώπου. Ο όρος «θρήνος» αναφέρεται σε δημόσιες εκφράσεις λύπης για τον θάνατο κάποιου και συμπεριλαμβάνει συλλυπητήρια μηνύματα, εγκωμιαστικά σχόλια και προσωπικές αναμνήσεις, φωτογραφίες, τεκμήρια που αποδεικνύουν μια έστω και στιγμιαία σύνδεση (ειδικά το τελευταίο έχει λάβει ιδιαίτερα έντονες διαστάσεις τον τελευταίο καιρό, επισύροντας κριτική για την ναρκισσιστική ιδιοποίηση του θανόντος προσώπου από τους θαυμαστές).

Αυτή η έκφραση πένθους και θρήνου στα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης αντικατοπτρίζει προφανώς την κουλτούρα του διαδικτύου: Το πένθος γίνεται δημόσιο και συλλογικό, ξεφεύγει από το περίκλειστο της προσωπικής εσώτερης επεξεργασίας. Εγείρονται ερωτήματα σχετικά με την αυθεντικότητα: αληθινή έκφραση θλίψης ή κοινωνική επίδειξη; Είναι αναπόφευκτη η σύνδεση με την «οικονομία της προσοχής»: Οι «αναπαύσου εν ειρήνη» (RIP) αναρτήσεις συχνά τραβούν επευφημίες (likes), διαμοιρασμό (share) και σχολιασμό, ενισχύοντας την ορατότητα του χρήστη.

Με λίγα λόγια, το οπαδικό πένθος - *tearleading* (κατ' αναλογία της οπαδικής ενθάρρυνσης - cheerleading, βλ. The Independent, 2018, όπ. ανάφ. στο Γιαξόγλου, 2022: 410) είναι μια «οπαδική» συμμετοχή στο διαδικτυακό πένθος, όπου οι χρήστες γίνονται «εμψυχωτές» («cheerleaders») της θλίψης, αναπαράγοντας μαζικά

«αναπαύσου εν ειρήνη» (RIP) μηνύματα και συναισθηματικές αναρτήσεις. Πολλά μπορεί να πει κανείς εδώ βέβαια, στο πλαίσιο της θεωρίας για το πεδίο κυριαρχίας των φανς (fandom), την ταύτιση με τους «Ολύμπιους» του Εντγκάρ Μορέν, ακόμη και υπό την παραδοσιακή λειτουργιστική προσέγγιση περί «ενδυνάμωσης του κοινωνικού ιστού» (μια από τις βασικές λειτουργίες των μέσων κατά Stoetzel).

Επίσης, τεράστιο ενδιαφέρον έχει καθαυτή η επένδυση στην ενοποιητική σαγήνη του πένθους στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, όπως και η ευρύτερη μανία της εποχής με την υπερβολική χαρά και την υπερβολική λύπη (άλλο ένα ακραίο δίπολο που δίνει τον τόνο για την τοποθέτηση των ομάδων και ατόμων, συναισθηματικό τόνο αυτή τη φορά). Και η υπόθεση θα σταματούσε εδώ, με την επίκληση παραδειγμάτων πένθιμης ομοψυχίας (δια των πενθούντων νεοφυλών) τόσο με παγκόσμια απήχηση (π.χ. στην περίπτωση του Ρόμπερτ Ρέντφορντ), όσο και με τοπική (π.χ. στην περίπτωση του Διονύση Σαββόπουλου).

Αυτό που έχει ωστόσο ενδιαφέρον είναι η υπέρβαση ακόμη και αυτής της στιγμιαίας ένωσης («ανακωχής για την ταφή των νεκρών»), καθώς αυτό που παρατηρεί κανείς στο πλαίσιο μιας πρώτης άτυπης εμπειρικής ψηφιακής εθνογραφίας/ανάλυσης περιεχομένου «κειμένων» μικρο-αφηγηματικότητας των προφίλ (που αξίζει ίσως τον κόπο να συστηματοποιηθεί και να εξειδικευθεί), είναι η τάση για αστραπιαία ανάφλεξη μικρο-συγκρούσεων και η ανάδυση συγκυριακών «φυλών» ακόμη και με αφορμή το θάνατο δημόσιων προσώπων. Θα είχε ενδιαφέρον να δει κανείς προσεκτικά τα θέματα και τις διαστάσεις που πυροδοτούν αυτές τις έντονες τοπικές συγκρούσεις στον απόηχο παλαιότερων ή/και πιο πρόσφατων ιδεολογικών και πολιτικών αντιπαραθέσεων. Είναι αυτός ένας τρόπος να κρατηθούν ζωντανά θραύσματα ταυτοτήτων που δυσκολεύονται να βρουν πιο συμπαγή και στέρεα πολιτική ή άλλη έκφραση; Δίνει ο διάσημος νεκρός και η αφηγηματική τελετουργία δημόσιου πένθους που στήνεται γύρω από τον ψηφιακό χώρο «ταφής» του, μια περιοχή για εκφόρτιση και κάποια πρόχειρη συναισθηματική διαχείριση όχι μόνο της επιθετικότητας, αλλά και του υπαρξιακού άγχους του θανάτου (των ταυτοτήτων, των ομάδων, του κοινωνικού και φυσικού μας σώματος); Ότι κι αν είναι, πρόκειται για έναν (παγκόσμιο ή τοπικό) σύντομου καυγά πάνω από ένα πτώμα, ό,τι σημαίνει αυτό για την κατάστασή μας. Την ίδια στιγμή όμως δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι αυτός ο πένθιμος ή/και υπαρξιακός ψηφιακός νεοφυλετισμός έρχεται ως Δούρειος (συναισθηματικός) ίππος να επιφέρει τον έλεγχο μέσα από ένα συγκυριακό «διαίρει και βασίλευε» που μας κρατάει βυθισμένους μέσα στη «σούπα» του παγκόσμιου αδιαφοροποίητου ενώ «παίζουμε σπίτι» ο καθένας μέσα στην μικρή, συγκυριακά και επιφανειακά διαφοροποιημένη μικρο-ομάδα της στιγμιαίας θραυσματικής ταυτότητάς του.

Εν κατακλείδει

Όταν η Σιμόν Βέιλ έγραφε, στα 1939, το έργο της «Σκέψεις για τη Βαρβαρότητα» («Reflexions sur la barbarie»), ο ναζισμός είχε αρχίσει να παραδίδει την Ευρώπη στις φλόγες. Όχι ότι συμμεριζόταν την κοινά αποδεκτή ιδέα ότι εξαιτίας της γιγάντωσης της τεχνολογικής δύναμης ή εξαιτίας της ηθικής κατάπτωσης, η βαρβαρότητα σαρώνει τον κόσμο περισσότερο από ό,τι στο παρελθόν. Γενοκτονίες και σφαγές αφθονούν στον Όμηρο, τη Βίβλο, τον Καίσαρα ή τον Πλούταρχο, στους αρχαίους Τραγωδούς, όσο και στον Σαίξπηρ. Ούτε βέβαια πίστευε ότι οι πολιτισμοί μας είχαν πετύχει να ξεριζώσουν δια των φώτων της επιστήμης και της τεχνολογίας, τη βαρβαρότητα από τους κόλπους τους (βλ. Mattei, 2009). Χρησιμοποιώντας την εικόνα του βαρβαρικού βορβόρου της ψυχής» (σε αντιδιαστολή με τα «φτερά της ψυχής του Φαίδρου») πρότεινε να σκεφτούμε τη βαρβαρότητα ως ένα «μόνιμο και καθολικό χαρακτηριστικό της ανθρώπινης φύσης, που αναπτύσσεται λιγότερο ή περισσότερο ανάλογα με το αν οι περιστάσεις της δίνουν περισσότερο ή λιγότερο χώρο». Πράγματι, δύο αντιτιθέμενες δυνάμεις βασιλεύουν στο φυσικό και στο πνευματικό σύμπαν: «φως και βαρβαρότητα» λέει η Βέιλ (όπ. αναφ. στο Mattei: 252-254). Στην ψυχανάλυση, όπως αναφέρθηκε εξ αρχής, μιλάμε για ενορμήσεις της ζωής (κινήσεις ένωσης, πλησιάσματος, προσέγγισης, έλξης, απαρτίωσης…) και ενορμήσεις θανάτου (απόσχισης, απομάκρυνσης, χωρισμού, κατακερματισμού ή και αλλοτρίωσης μέσα στο αδιαφοροποίητο). Από τη μια ο πόλος του ριζώματος, ταυτότητες που ρίζωναν σε σταθερές και με διάρκεια στο χρόνο και στη μεγάλη αφήγηση, ομάδες και ιδέες, μια δομική προσέγγιση της συγκρότησης του ατομικού και του κοινωνικού στη βάση καθαρών, σταθερών και διαχρονικών κινήσεων κοινωνικής (αυτό)κατηγοριοποίησης, αναφοράς, υπαγωγής αλλά και διαφοροποίησης γύρω από σχήματα επενδυμένα με νόημα. Από την άλλη ο πόλος της βαρβαρότητας, όπου η βαρύτητα των εξαιρετικά ατομικιστικών σχεδίων και επενδύσεων μας σπρώχνει προς τα κάτω, στο βόρβορο των ενστίκτων όπου τίποτα δεν ριζώνει και τίποτα δεν βλαστάνει, όπως λέει χαρακτηριστικά ο Ματέι (Mattei, 2009: 254).

Η τρίτη διάσταση που εισαγάγει η ψηφιακή εποχή (ο ασώματος μη χώρος/χρόνος του διαδικτύου) επεκτείνει το χώρο/σκηνή όπου υλοποιούνται οι νεοφανείς εκδηλώσεις αυτής της σχάσης: μια διπολικότητα με αστραπιαία ταχύτητα που προσανατολίζει την αέναη κίνηση (ώσμωση-πόλωση) που μετρά τον ανθρώπινο χρόνο σε στιγμές (συγκυριακές τοποθετήσεις, ομάδες, ταυτότητες). Και μια ταλάντευση, ένα εκκρεμές από την ένωση στην απόσχιση, από τη λατρεία στο μίσος, από το αδιαφοροποίητο ένα στον κατακερματισμό, από την ενθουσιώδη οπαδική επευφημία (cheerleading) στο διαδικτυακό θρήνο (tearleading), από την μανία της χαράς στη θανατολαγνία, προτού προλάβει να πάρει σχήμα και νόημα οτιδήποτε. Σε αυτό το εκκρεμές αναφερόμαστε όταν προσπαθούμε να αρθρώσουμε έναν Λόγο για την κίνηση «παγκοσμιοποίηση – αποπαγκοσμιοποίηση». Είναι μια μεγάλη εικόνα που

δεν πρέπει να χάσουμε μέσα στην εξέταση των επί μέρους θραυσμάτων της. Εάν βέβαια σκοπός είναι η έξοδος από το πρωτόγονο αδιαφοροποίητο και η κατάκτηση της ουσιαστικής απαρτίωσης σε πολλαπλά επίπεδα.

Βιβλιογραφία

Attrill-Smith, A., Fullwood, C., Keep, M., Kuss, D.J. (2026). *Κυβερνοψυχολογία*. Αθήνα: Κριτική.

Bauman, Z. (2002). *Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*. Αθήνα: Ψυχογιός.

Bennett, A. (1999). Subcultures or neo-tribes? Rethinking the relationship between youth, style and musical taste. *Sociology* 33 (3), 599-617. https://doi.org/10.1177/S0038038599000371

Chapoutot, J. (2013). *Η μεγάλη αφήγηση: Εισαγωγή στην ιστορία του καιρού μας*. Αθήνα: Πόλις.

Cinelli, M., Morales, G. D. F., Galeazzi, A., Quattrociocchi, W., & Starnini, M. (2021). *The echo chamber effect on social media*. Proceedings of the National Academy of Sciences, 118(9), e2023301118. https://doi.org/10.1073/pnas.2023301118

Connor, W.R. (2022). Θουκυδίδης. Αθήνα: Gutenberg.

Cova, B., & Cova, V. (2002). Tribal marketing: The tribalisation of society and its impact on the conduct of marketing. European Journal of Marketing 36 (5-6), 595-620. https://doi.org/10.1108/03090560210423023

Dickerson, P. (2021). *Κοινωνική Ψυχολογία: Παραδοσιακές και κριτικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Κριτική.

Freud, S. (2015/1930). *Ο πολιτισμός πηγή δυστυχίας*. Αθήνα: Επίκουρος.

Giaxoglou, k. (2015). "Everywhere I go, you're going with me": Time and space deixis as affective positioning resources in shared moments of digital mourning. *Discourse, Context & Media* 9: 55-63.

Giddens, A. (1990). *The consequences of modernity*. Stanford: Stanford University Press.

Green, A. (2001). *Life narcissism, death narcissism*. London: Free Ass. Books.

Greenacre, L., Freeman, L., & Donald, M. (2013). Contrasting social network and tribal theories: An applied perspective. Journal of Business Research 66 (7), 948-954. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2011.12.015

Hardy, A. (2021). Cross-disciplinary applications and conceptualisations of theory of Neo-Tribes: an investigation. In Pforr, C., Dowling, R. & Volgger, M. (επιμ.) Consumer Tribes in Tourism. Springer, Singapore.

Hardy, A., Bennett, A., & Robards, B. (επιμ..). (2018). Neo-tribes: Consumption, leisure and tourism. Cham: Palgrave Macmillan.

Hogg, M. A. & Vaughan, G. M. (2010). *Κοινωνική Ψυχολογία*. Αθήνα: Gutenberg.

Jameson, F. (2002). *A singular modernity. Essay on the ontology of the present*. London: Verso.

Kasket, E. (2019). *All the Ghosts in the Mashine. Illusions of Immortality in the Digital Age*. London: Robinson.

Lorenz, K. (1966). *On aggression*. London: Methuen.

Lyotard, J.E. (1975). *L'Économie libidinale*. Paris: Éditions de Minuit.

Lyotard, J.E. (1984). *The postmodern condition: a report on knowledge*. Minnesota: University of Minnesota Press.

Maffesoli, Michel (1996). *The Time of the Tribes: The Decline of Individualism in Mass Society*. London: Sage.

Matley, D. (2020). "I can't believe #Ziggy #Stardust die": Stance, fan identities and multimodality in reactions to the death of David Bowie on Instagram. *Pragmatics* 30(2): 247-277. https://doi.org/10.1075/prag.18061.mat

Mattei, J.F. (2009). *Η εσωτερική βαρβαρότητα: δοκίμιο για τη σύγχρονη ακοσμία*. Αθήνα: Αρμός.

Moscovici, S. (1984b). The Phenomenon of Social Representations. In: R. M. Farr, & S. Moscovici (Eds.), *Social Representations*, 3-69). Cambridge: Cambridge University.

Robards, B., & Bennett, A. (2011). MyTribe: Post-subcultural manifestations of belonging on social network sites. Sociology 45 (2), 303-317. https://doi.org/10.1177/0038038510394025

Russo, G., Amoretti, M., & Moglia, M. (2025). *Homophily and insularity dynamics in an echo chamber: Computational models for the study of the conspiracy subculture in Facebook*. Social Indicators Research. https://doi.org/10.1007/s11205-025-03573-0

Salmon, C. (2008). *Η μηχανή που κατασκευάζει ιστορίες και χειραγωγεί τα πνεύματα*. Αθήνα: Πολύτροπον.

Salmon, C. (2019). *L' être du clash*. Paris: Fayard.

Sanderson, J., & Cheong, P.H. (2010). "Tweeting prayers and communicating grief over Michael Jackson online". *Bulletin of Science, Technology & Society* 30(5): 328-340. https://doi.org/10.1177/0270467610380010

Γεωργακοπούλου, Α. (2022). Μικρές αφηγήσεις: Χαρτογράφηση μιας αφηγηματικής ανάλυσης. Στο Κακαβούλια, Μ. & Πολίτης, Π. (Επιμ.), *Αφήγηση μια πολυεπιστημονική θεώρηση*. Αθήνα: Gutenberg.

Γεωργακοπούλου, Α., & Γούτσος, Α. (2011). *Κείμενο και επικοινωνία*. Αθήνα: Πατάκης.

Γιαξόγλου, Κ. (2022). Μικρές ιστορίες θρήνου και μνήμης στο διαδίκτυο. Στο Κακαβούλια, Μ., Πολίτης, Π. (Επιμ.), *Αφήγηση μια πολυεπιστημονική θεώρηση*. Αθήνα: Gutenberg.

Γούτσος, Δ. (2022). Αφηγηματικός και μη αφηγηματικός λόγος σε κείμενα ιστολογίων και του twitter. Στο Κακαβούλια, Μ., Πολίτης, Π. (Επιμ.), *Αφήγηση μια πολυεπιστημονική θεώρηση*. Αθήνα: Gutenberg.

Καστοριάδης, Κ. (1992). *Ο θρυμματισμένος κόσμος*. Αθήνα: Ύψιλον.

Οι συντελεστές του τόμου
(με αλφαβητική σειρά επωνύμου)

Δημήτριος Βαγιάνος: ΕΔΙΠ (Δρ), Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών, ΠΑΜΑΚ
Ο Δημήτριος Βαγιάνος είναι απόφοιτος της Σχολής Ηλεκτρολόγων Μηχανικών και Μηχανικών Υπολογιστών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Του έχει απονεμηθεί μεταπτυχιακό δίπλωμα ειδίκευσης (Master of Science) με διάκριση στα Συστήματα Κινητών Επικοινωνιών από το Πανεπιστήμιο του Surrey στο Ηνωμένο Βασίλειο, Είναι κάτοχος διδακτορικού διπλώματος, το οποίο του απονεμήθηκε από το Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών σπουδών του Πανεπιστήμιο Μακεδονίας στο επιστημονικό πεδίο των Μεθόδων Εξόρυξης και Ανάλυσης Μεγάλων Δεδομένων του Κοινωνικού Ιστού. Είναι μέλος του Εργαστηριακού Διδακτικού Προσωπικού στο Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, όπου διδάσκει στα ελληνικά και στα αγγλικά αυτοδύναμα προπτυχιακά και μεταπτυχιακά μαθήματα. Επιστημονικές εργασίες του έχουν δημοσιευτεί ως άρθρα με κριτές σε διάφορα επιστημονικά περιοδικά και ως κεφάλαια σε συλλογικούς τόμους διεθνών εκδοτών.

Νίκος Βλαχάκης: Δρ, Sofia University, St. Kliment Ohridski
Ο Νίκος Βλαχάκης γεννήθηκε στον Άγιο Νικόλαο της Κρήτης το 1967. Σπούδασε Φιλοσοφία στο Πανεπιστήμιο της Σόφιας, Σβετί Κλήμεντ Όχριντσκι, Δημόσια Διοίκηση στην Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης στην Αθήνα και πραγματοποίησε μεταπτυχιακές σπουδές στις Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγική στο Center Europeen de Recherches Internationales et Strategiques των Βρυξελλών (2000-03). Είναι διδάκτορας Ηθικής και πολιτικής Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Σόφιας με θέμα διδακτορικής του διατριβής «Το Δίκαιο των Λαών (Jus Gentium) την εποχή της Παγκοσμιοποίησης: Η φιλοσοφία Διεθνών Σχέσεων του Jurgen Habermas και του John Rawls». Υπηρέτησε ως Σύμβουλος Τύπου στις Ελληνικές Πρεσβείες Τιράνων, Σόφιας, Βρυξελλών, (Πρεσβεία και Μόνιμες Αντιπροσωπείες της Ελλάδας στην ΕΕ και το ΝΑΤΟ), Βουδαπέστης και Βερολίνου. Σήμερα υπηρετεί στο Βουκουρέστι. Διετέλεσε εκπρόσωπος Τύπου της Ελληνικής Προεδρίας της ΕΕ στις Βρυξέλλες το 2003 κι έχει διατελέσει Διευθυντής της Ε2 Δ/νσης Διεθνούς Επικοινωνίας της ΓΓ Δημόσιας Διπλωματίας του ΥΠΕΞ.

Αντώνης Γαρδικιώτης: Καθηγητής, Τμήμα Δημοσιογραφίας και Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας, ΑΠΘ

Ο Αντώνης Γαρδικιώτης είναι Καθηγητής Κοινωνικής Ψυχολογίας και ΜΜΕ στο Τμήμα Δημοσιογραφίας και Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Οι σπουδές του πραγματοποιήθηκαν στα πεδία της Ψυχολογίας (Πτυχίο, Πανεπιστήμιο Κρήτης), της Επικοινωνίας (MSc. University of London, LSE, UK), της Μεθοδολογίας των Κοινωνικών Επιστημών (Postgraduate Diploma) και της Κοινωνικής Ψυχολογίας (PhD. Cardiff University, UK). Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα αφορούν σε ζητήματα επιδράσεων των μέσων επικοινωνίας, κοινωνικής επιρροής και πειθούς, κοινωνικών στερεοτύπων και προκατάληψης, επικοινωνίας της υγείας. Έχει δημοσιεύσει σε επιστημονικά περιοδικά όπως τα: European Journal of Social Psychology, Personality and Social Psychology Bulletin, Journal of Health Communication, Media Psychology, Communications: The European Journal of Communication Research κ.α.

Πατρίτσια Γερακοπούλου: Επίκουρη Καθηγήτρια, Τμήμα Ψηφιακών Μέσων και Επικοινωνίας, Ιόνιο Πανεπιστήμιο

Η Πατρίτσια Γερακοπούλου είναι Επίκουρη Καθηγήτρια Κοινωνικής Ψυχολογίας στο Τμήμα Ψηφιακών Μέσων και Επικοινωνίας στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο. Επίσης, είναι μέλος ΣΕΠ (συνεργαζόμενο επιστημονικό προσωπικό) στο ΠΜΣ «Εφαρμοσμένη Αναπτυξιακή Ψυχολογία» (θεματική ενότητα «Ψηφιακός κόσμος και ψυχολογική ανάπτυξη») στο Ελληνικό Ανοιχτό Πανεπιστήμιο. Είναι πτυχιούχος Ψυχολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου, όπου εκπόνησε τη διδακτορική της διατριβή στην Κοινωνική Ψυχολογία. Δίδαξε επί μακρόν μεταπτυχιακά και προπτυχιακά μαθήματα κοινωνικής ψυχολογίας και ποιοτικών μεθόδων έρευνας στο Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ του ΕΚΠΑ, στο Τμήμα Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και στο Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Κρήτης. Συνεργάστηκε στο πλαίσιο ευρωπαϊκών ερευνητικών προγραμμάτων με την Ιατρική Σχολή Αθηνών, το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο και πανεπιστήμια στην Ιταλία, την Ισπανία και τη Βρετανία. Έχει συγγράψει μονογραφίες, κεφάλαια σε συλλογικούς τόμους, άρθρα σε περιοδικά με κριτές, και συμμετέχει στην ομάδα των επιμελητών επιστημονικών συγγραμμάτων στο πεδίο της Κοινωνικής Ψυχολογίας και της Κυβερνοψυχολογίας. Θεωρητικά τοποθετείται στο διεπιστημονικό πεδίο μεταξύ Ψυχοκοινωνιολογίας των ΜΜΕ, Ψυχανάλυσης και Κριτικής Θεωρίας. Είναι εκπαιδευόμενο μέλος της Ελληνικής Εταιρείας Ψυχαναλυτικής Ψυχοθεραπείας Ομάδας, τακτικό μέλος της Ελληνικής Ψυχολογικής Εταιρείας και ανενεργό μέλος της Βρετανικής Ψυχολογικής Εταιρείας. Πιο πρόσφατα ερευνά ζητήματα ταυτότητας και κοινωνικής νόησης στην ψηφιακή εποχή, καθώς και τη σχεσιακή δυναμική ανθρώπου-μηχανής.

Ηλιάνα Γιαννούλη: Διδάσκουσα (Δρ), Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ, ΕΚΠΑ
Η Δρ Ηλιάνα Γιαννούλη (PhD, Τμήμα Επικοινωνίας και Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, ΕΚΠΑ) είναι ακαδημαϊκή υπότροφος του Τμήματος Επικοινωνίας και Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης (ΕΚΠΑ). Η έρευνά της εστιάζει στη μελέτη της επαγγελματικής κουλτούρας και του ρόλου των δημοσιογράφων, καθώς και σε θέματα περιεχόμενου των ΜΜΕ. Από το 2019 συμμετέχει ως ερευνήτρια σε ευρωπαϊκά ερευνητικά προγράμματα, ενώ τα τελευταία χρόνια ασχολείται με τον χώρο της υγείας ως δημοσιογράφος-επικοινωνιολόγος.

Léonie Courvoisier: BA, Sciences Po Rennes, Université de Rennes
Η Léonie Courvoisier είναι κάτοχος του πτυχίου Double diplôme Insa - Sciences Po Rennes του Ινστιτούτου Sciences Po Rennes της Γαλλίας. Κατά τη διάρκεια του ακαδημαϊκού έτους 2024-2025 υπήρξε εισερχόμενη φοιτήτρια στο Πανεπιστήμιο Μακεδονίας υπό το πρόγραμμα Erasmus. Κατά την παραμονή της στην Ελλάδα και στα πλαίσια παρακολούθησης του μαθήματος Politics of the Internet, διεξήγαγε έρευνα σχετικά με την ηγεμονική κυριαρχία των αμερικανικών εταιρειών παροχής υπηρεσιών δορυφορικής πρόσβασης στο Διαδίκτυο και των συνεπειών της στον παγκόσμιο γεωπολιτικό χάρτη.

Μυρσίνη Δογάνη: Μεταδιδακτορική Ερευνήτρια, Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών, ΠΑΠΕΙ
Η Μυρσίνη Δογάνη κατέχει διδακτορικό τίτλο στις Διεθνείς Σχέσεις, από το Πανεπιστήμιο Πειραιώς. Είναι διδάσκουσα Διαπολιτισμικής Επικοινωνίας στο Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών και Ρητορικής στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Διεξάγει μεταδιδακτορική μελέτη σχετικά με τον ασφαλειοποιητικό Λόγο γύρω από ζητήματα παραγωγικής τεχνητής νοημοσύνης, στο Πανεπιστήμιο Πειραιώς. Είναι μέλος του Εργαστηρίου Στρατηγικής Επικοινωνίας και Μέσων Ενημέρωσης (StratComLab) του Πανεπιστημίου Πειραιώς. Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα είναι η Διεθνής Πολιτική Επικοινωνία, η Ρητορική Κριτική και η ανάλυση του φόβου στον πολιτικό και δημόσιο Λόγο.

Χρήστος Ζιώγας: Επίκουρος Καθηγητής, Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Ο Χρήστος Ζιώγας το 2013 ανακηρύχθηκε διδάκτωρ Διεθνών Σχέσεων, του Τμήματος Διεθνών, Ευρωπαϊκών και Περιφερειακών Σπουδών του Παντείου Πανεπιστημίου, όπου δίδαξε σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο, μέχρι το 2020. Από τον Οκτώβριο του 2017 δίδαξε στο τμήμα Μεσογειακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αιγαίου, στο οποίο εξελέγη Επίκουρος Καθηγητής Διεθνών Σχέσεων. Από το 2016 διατελεί εντεταλμένος διδασκαλίας στη βαθμίδα του Λέκτορα στη Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων, διδάσκοντας Διεθνείς Σχέσεις. Είναι ερευνητής στο Ευρωπαϊκό

Κέντρο Αριστείας Jean Monnet του Καποδιστριακού Πανεπιστήμιου Αθηνών και συμμετέχει στο ευρωπαϊκό ερευνητικό πρόγραμμα ValEUs μέσω του Πανεπιστήμιου Αιγαίου. Τα τελευταία έτη διδάσκει στη Σχολή Διοίκησης και Επιτελών της Πολεμικής Αεροπορίας, την Σχολή Πολέμου του Πολεμικού Ναυτικού, και τη Σχολή του Νομικού Σώματος Ενόπλων Δυνάμεων ως ωρομίσθιος καθηγητής.

Βάλια Καϊμάκη: Επίκουρη Καθηγήτρια, Τμήμα Ψηφιακών Μέσων και Επικοινωνίας, Ιόνιο Πανεπιστήμιο

Η Δρ Βάλια Καϊμάκη είναι Επίκουρη Καθηγήτρια στο Τμήμα Ψηφιακών Μέσων και Επικοινωνίας του Ιονίου Πανεπιστημίου και Πρόεδρος του European Journalism Center με έδρα το Μάαστριχτ. Με περισσότερα από 25 χρόνια ενεργού παρουσίας στη δημοσιογραφία, έχει εξειδικευθεί στη διεθνή και ευρωπαϊκή πολιτική, διατηρώντας σταθερό ερευνητικό και επαγγελματικό ενδιαφέρον για τις νέες τεχνολογίες και τον ψηφιακό μετασχηματισμό των μέσων. Έχει συνεργαστεί με ελληνικά και διεθνή Μέσα Ενημέρωσης. Το έργο της έχει τιμηθεί από τη γαλλική κυβέρνηση με το παράσημο Officier de l'Ordre des Palmes Académiques. Έχει διατελέσει Επικεφαλής της Ελληνικής Αντιπροσωπείας στην Επιτροπή της Σύμβασης για το Έγκλημα στον Κυβερνοχώρο (T-CY) του Συμβουλίου της Ευρώπης και μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου του ΕΚΟΜΕ. Είναι συγγραφέας τεσσάρων βιβλίων και έχει συμβάλει πολυάριθμους συλλογικούς τόμους στα ελληνικά, γαλλικά και αγγλικά. Η έρευνά της εστιάζει στην ψηφιακή δημοσιογραφία, ιδιαίτερα τη δημοσιογραφία δεδομένων, τον γραμματισμό στα μέσα, τις εφαρμογές τεχνητής νοημοσύνης, την δημοσιογραφία και τα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης καθώς και τις ευρωπαϊκές πολιτικές για τα ψηφιακά μέσα. Έχει αναλάβει την επιστημονική ευθύνη ερευνητικών έργων, με πιο πρόσφατα το «short-form video και δημόσια διπλωματία Κίνα-CEE» και το Europe Direct, Ιονίων Νήσων.

Αχιλλέας Καραδημητρίου: Επίκουρος Καθηγητής, Τμήμα Επικοινωνίας Μέσων και Πολιτισμού, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Ο Δρ Αχιλλέας Καραδημητρίου είναι Επίκουρος Καθηγητής Δημοσιογραφίας και Παραγωγής Ειδησεογραφικού Περιεχομένου στο Τμήμα Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Παράλληλα εργάζεται ως δημοσιογράφος/επαληθευτής ειδήσεων (fact-checker) στην πλατφόρμα politikometro.gr καθώς και στην πλατφόρμα check4facts.gr με επικεφαλής φορέα το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα και οι δημοσιεύσεις του επικεντρώνονται κυρίως σε ζητήματα που αφορούν στην πλαισίωση των ειδήσεων από τα Μέσα Ενημέρωσης και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, στον δημοσιογραφικό επαγγελματισμό/στις δημοσιογραφικές πρακτικές στο πλαίσιο της πλατφορμοποίησης της επικοινωνίας, στην πολιτική και οργάνωση του (ψηφιακού) ραδιοτηλεοπτικού πεδίου.

Ιωάννα Κωσταρέλλα: Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Τμήμα Δημοσιογραφίας και Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας, ΑΠΘ
Η Ιωάννα Κωσταρέλλα είναι Αναπληρώτρια Καθηγήτρια στο Τμήμα Δημοσιογραφίας και Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Η ερευνητική της δραστηριότητα επικεντρώνεται στη μελέτη της δημοσιογραφικής πρακτικής σε σχέση με τις τεχνολογίες και την Τεχνητή Νοημοσύνη, στον γραμματισμό στα μέσα (media literacy) και στην επικοινωνία για την ανάπτυξη και την κοινωνική αλλαγή.

Σοφία Μεσσήνη: Μεταδιδακτορική Ερευνήτρια, Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ, ΕΚΠΑ
Η Σοφία Μεσσήνη είναι Μεταδιδακτορική Ερευνήτρια στο Τμήμα Επικοινωνίας και Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, με αντικείμενο την Ψηφιακή Πολιτική Επικοινωνία της Ακροδεξιάς στην Ευρώπη. Είναι διδάκτωρ του Παντείου Πανεπιστημίου με διατριβή στην εξόρυξη μεγάλων δεδομένων στην πολιτική επιστήμη και κάτοχος μεταπτυχιακού στα Νέα Μέσα και τη Δημοσιογραφία. Έχει διδάξει Πολιτική Επικοινωνία και Δημόσιες Πολιτικές και Επικοινωνιακή Δράση στο Πάντειο Πανεπιστήμιο και συμμετέχει σε ευρωπαϊκά ερευνητικά προγράμματα Horizon και Erasmus+. Το ερευνητικό της ενδιαφέρον εστιάζεται στην οπτική πολιτική επικοινωνία, τη σημειωτική ανάλυση, την υπολογιστική επεξεργασία δεδομένων και τη μελέτη των συναισθημάτων στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Έχει δημοσιεύσει σε διεθνή επιστημονικά περιοδικά και συλλογικούς τόμους και έχει παρουσιάσει την έρευνά της σε διεθνή συνέδρια. Το 2020 έλαβε διάκριση από το Center for Global Data Visualization (Georgetown University & Johns Hopkins University) για ερευνητική εργασία σχετική με την οπτικοποίηση δεδομένων κατά την περίοδο της πανδημίας. Είναι μέλος Ελληνικής Εταιρείας Πολιτικής Επιστήμης καθώς και της Ελληνικής Σημειωτικής Εταιρείας.

Νίκος Ναγόπουλος: Καθηγητής, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Ο Νίκος Ναγόπουλος ολοκλήρωσε προπτυχιακές και μεταπτυχιακές και διδακτορικές σπουδές στην Κοινωνιολογία και την Κοινωνιογλωσσολογία στο Πανεπιστήμιο της Χαϊδελβέργης και στα Πανεπιστήμια Ιωαννίνων και Κρήτης. Δίδαξε ένα έτος «Κοινωνιολογία της γνώσης» στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου της Βιέννης και ήταν επισκέπτης καθηγητής στα Πανεπιστήμια του Ίνσμπρουκ, του Κιέλου, του Σολέρνο και της Βηθλεέμ στη Δ. Όχθη (Παλαιστίνη). Σήμερα, διδάσκει ως Καθηγητής Κοινωνιολογίας στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου και είναι πρόεδρος της Ελληνικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας.

Μαρία Νικολακάκη: Υποψήφια Διδάκτωρ, Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ, ΕΚΠΑ
Η Μαρία Νικολακάκη είναι υποψήφια διδάκτωρ στο Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, στον τομέα της Κοινωνικής

και Πολιτικής Ανάλυσης της Επικοινωνίας. Η διδακτορική της έρευνα επικεντρώνεται στη μελέτη της ψευδοεπιστήμης και του ηθικού πανικού, με έμφαση στον ρόλο των μέσων ενημέρωσης στις περιπτώσεις των πανδημιών H1N1 και COVID-19. Έχει δημοσιεύσει ερευνητικό έργο σχετικά με την κάλυψη της πανδημίας COVID-19 από τα Μέσα Ενημέρωσης, εξετάζοντας ζητήματα δραματοποίησης και πλαισίωσης. Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα περιλαμβάνουν την πολιτική επικοινωνία, την πλαισίωση, την ενημερωδιασκέδαση, τη διαχείριση κρίσεων, τις υγειονομικές κρίσεις και τις παραποιημένες ειδήσεις.

Ρόη Παναγιωτοπούλου: Ομότιμη Καθηγήτρια, Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ, ΕΚΠΑ
Η Ρόη Παναγιωτοπούλου είναι ομότιμη Καθηγήτρια Κοινωνιολογίας του Τμήματος Επικοινωνίας και ΜΜΕ του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Έλαβε το πτυχίο και το διδακτορικό της δίπλωμα από το Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Χαϊδελβέργης (Γερμανία). Υπήρξε επισκέπτρια καθηγήτρια στα Πανεπιστήμια Universitat Autonoma de Barcelona, Universite des Alpes Grenoble και Universität Trier. Έχει διατελέσει πρόεδρος του ερευνητικού δικτύου Κοινωνιολογία της Επικοινωνίας της Ευρωπαϊκής Κοινωνιολογικής Εταιρείας. Έχει δημοσιεύσει πέντε βιβλία και πολλά άρθρα σε ελληνικά και ξένα επιστημονικά περιοδικά.

Ζωγραφιά Παπαναγιώτου: Υποψήφια Διδάκτωρ, Τμήμα Κοινωνιολογίας, ΕΚΠΑ
Η Ζωγραφιά Παπαναγιώτου είναι υποψήφια διδάκτορας του τμήματος Κοινωνιολογίας της Σχολής Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Είναι απόφοιτος του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής εκπαίδευσης του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και εργάζεται ως εκπαιδευτικός στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Επίσης έχει αποφοιτήσει από το μεταπτυχιακό πρόγραμμα «Κοινωνικές και Ανθρωπιστικές σπουδές στην Εκπαίδευση», του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής εκπαίδευσης του ΕΚΠΑ, έχοντας επιλέξει την ειδίκευση: «Κοινωνιολογία και Σύγχρονη Κοινωνία: Ειδικά Θέματα Παιδικής Ηλικίας, Κοινωνικών Μειονοτήτων, Εργασίας και Εκπαίδευσης». Αρέσκεται ιδιαίτερα να διερευνεί τα επιστημονικά ζητήματα που σχετίζονται με τις νέες τεχνολογίες και πώς αυτές μπορούν επηρεάσουν την κοινωνική και εκπαιδευτική πραγματικότητα. Στα πεδία ενδιαφέροντός της συμπεριλαμβάνονται ζητήματα που αφορούν την παιδική ηλικία, τις νέες τεχνολογίες και ιδιαίτερα τα κοινωνικά δίκτυα και την επιρροή τους στις σύγχρονες κοινωνίες. Στο πλαίσιο των προπτυχιακών, μεταπτυχιακών και διδακτορικών σπουδών της έχει συμμετάσχει σε πληθώρα διεθνών και εθνικών συνεδρίων παρουσιάζοντας εισηγήσεις σχετικές με την επίδραση των νέων τεχνολογιών στην εκπαιδευτική διαδικασία. Έχει συμμετάσχει επίσης σε ποικίλης θεματολογίας επιμορφώσεις και σεμινάρια διαφορετικών φορέων κατά την διάρκεια των σπουδών της.

Παναγιώτης Πασχαλίδης: Επίκουρος Καθηγητής, Τμήμα Δημοσιογραφίας και Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας, ΑΠΘ
Ο Παναγιώτης Πασχαλίδης είναι Επίκουρος Καθηγητής στο Τμήμα Δημοσιογραφίας και Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα επικεντρώνονται στην πολιτική επικοινωνία καθώς και στην ανάλυση πολιτικού και δημοσιογραφικού λόγου. Από το 2015 μέχρι σήμερα είναι ερευνητής στο Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής (ΕΛΙΑΜΕΠ). Έχει, επίσης, συνεργαστεί με τη Μονάδα Ερευνών Κοινής Γνώμης και Αγοράς του Πανεπιστημίου Μακεδονίας ενώ έχει διδάξει στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης (2023-2025) και το Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας (2020-2023). Οι μονογραφίες και οι δημοσιεύσεις του καλύπτουν μια σειρά από θεματικές όπως η πόλωση στον δημόσιο Λόγο και οι αναπαραστάσεις και αντιλήψεις της πολιτικής και των ΜΜΕ για την περιοχή των Βαλκανίων στην Ελλάδα και την ΕΕ με έμφαση στο συλλογικό τραυματικό παρελθόν, στις σχέσεις της Ελλάδας με τις γειτονικές χώρες και στο μεταναστευτικό. Έχει εργαστεί ως ερευνητής σε πολυάριθμα προγράμματα με ευρωπαϊκή χρηματοδότηση (H2020, IPA Cross Border Cooperation).

Πέτρος Πετρούσης: Υποψήφιος Διδάκτωρ, Τμήμα Δημοσιογραφίας και Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας, ΑΠΘ
Ο Πέτρος Πετρούσης είναι υποψήφιος διδάκτορας στο Τμήμα Δημοσιογραφίας και Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Η έρευνά του γεφυρώνει τη δημοσιογραφία και την επιστήμη των δεδομένων, διερευνώντας πώς η Τεχνητή Νοημοσύνη και οι αλγοριθμικές τεχνολογίες συμβάλλουν στον μετασχηματισμό της δημοσιογραφίας.

Αχιλλέας Πηλιούσης: Υποψήφιος Διδάκτωρ, Τμήμα Δημοσιογραφίας και Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας, ΑΠΘ
Ο Αχιλλέας Πηλιούσης είναι Υποψήφιος Διδάκτορας στο Τμήμα Δημοσιογραφίας και Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Οι σπουδές του πραγματοποιήθηκαν στα πεδία της Πολιτικών Επιστημών (Πτυχίο, ΑΠΘ) και της Επικοινωνίας (Μεταπτυχιακό Δίπλωμα Ειδίκευσης, ΑΠΘ). Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα αφορούν τη συνωμοσιολογική σκέψη, την κοινωνική επιρροή και την επικοινωνία. Έχει δημοσιεύσει σε επιστημονικά περιοδικά όπως τα: Journal of Community and Applied Social Psychology, Current Psychology, Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας.

Γιάννης Πλειός: Υποψήφιος Διδάκτωρ, Τμήμα Ψηφιακών Μέσων και Επικοινωνίας, Ιόνιο Πανεπιστήμιο
Ο Γιάννης Πλειός είναι υποψήφιος διδάκτωρ στο Τμήμα Ψηφιακών Μέσων και Επικοινωνίας του Ιονίου Πανεπιστημίου, διαθέτοντας μια πολυδιάστατη πορεία που

γεφυρώνει την ακαδημαϊκή έρευνα με την επαγγελματική πράξη. Με πλούσιο υπόβαθρο στον τομέα των Μέσων Ενημέρωσης, έχει εργαστεί σε τηλεοπτικούς σταθμούς και ενημερωτικές ιστοσελίδες, ενώ παράλληλα έχει διατελέσει εκπαιδευτής σε ΙΕΚ και ΣΑΕΚ, μεταδίδοντας την εμπειρία του σε μελλοντικούς επαγγελματίες του κλάδου. Τα τελευταία χρόνια έχει αναπτύξει σημαντική εξειδίκευση σε σύγχρονα και απαιτητικά πεδία, όπως το media intelligence και η ανάλυση χορηγιών, προσφέροντας στρατηγική ματιά στην κατανόηση του επικοινωνιακού τοπίου. Επιπλέον, η ερευνητική του δραστηριότητα επικεντρώνεται στην εξέλιξη των ψηφιακών πλατφορμών, αναλύοντας τον τρόπο με τον οποίο οι νέες τεχνολογίες μετασχηματίζουν την πληροφορία, ενισχύοντας έτσι τη συνολική του συμβολή στη σύγχρονη επικοινωνιακή επιστήμη.

Γιώργος Πλειός: Καθηγητής, Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ, ΕΚΠΑ
Ο Γιώργος Πλειός έχει δημοσιεύσει μεγάλο αριθμό έργων στην Ελλάδα και το εξωτερικό, και έχει διδάξει σε προπτυχιακά, μεταπτυχιακά και άλλα πανεπιστημιακά προγράμματα εννέα χωρών εκτός της Ελλάδας. Ασχολείται με την κοινωνική έρευνα στα ΜΜΕ και έχει διευθύνει περισσότερες από 38 σχετικές έρευνες. Υπήρξε Πρόεδρος του Τμήματος Επικοινωνίας και ΜΜΕ (ΕΚΠΑ), της Ελληνικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας, είναι μέλος ελληνικών και διεθνών επιστημονικών ενώσεων, καθώς και διεθνών και οργανισμών προστασίας της ελευθερίας του Τύπου

Βασίλης Ρουσόπουλος: Υποψήφιος Διδάκτωρ, Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ, ΕΚΠΑ
Ο Βασίλης Ρουσόπουλος γεννήθηκε το 1996. Είναι απόφοιτος του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, ενώ έχει πραγματοποιήσει σπουδές Επικοινωνίας στο Deree - The American College of Greece. Κατέχει μεταπτυχιακό δίπλωμα στην Πολιτική Επικοινωνία από το London School of Economics and Political Science (LSE) και σήμερα είναι υποψήφιος διδάκτορας στο Τμήμα Επικοινωνίας και Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης του ΕΚΠΑ. Επαγγελματικά δραστηριοποιείται στον χώρο της στρατηγικής επικοινωνίας, με ενδιαφέρον στη σχέση πολιτικής, λόγου και δημόσιας σφαίρας. Τα ερευνητικά και προσωπικά του ενδιαφέροντα εκτείνονται επίσης στην πολιτική θεωρία, τη γλώσσα, την ιστορία και τη λογοτεχνία. Ιδιαίτερη θέση στην ενασχόλησή του κατέχει η μελέτη των ριζών και της εξέλιξης του ελληνικού τραγουδιού, την οποία προσεγγίζει τόσο ερευνητικά όσο και δημοσιογραφικά. Κάθε Σαββατοκύριακο παρουσιάζει στον ραδιοφωνικό σταθμό Alpha Radio 98.9 την εκπομπή «Μουσικές του Νότου».

Αντώνης Σκαμνάκης: Καθηγητής, Τμήμα Δημοσιογραφίας και Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας, ΑΠΘ
Ο Αντώνης Σκαμνάκης είναι καθηγητής στο Τμήμα Δημοσιογραφίας και ΜΜΕ του ΑΠΘ με γνωστικό αντικείμενο την Πολιτική και Κοινοτική Δημοσιογραφία. Είναι συγγραφέας δύο βιβλίων που διερευνούν τις σχέσεις πολιτικής εξουσίας και ΜΜΕ στη

σύγχρονη Ελλάδα. Έχει, επίσης, δημοσιεύσει εργασίες για τα περιφερειακά ΜΜΕ, τις δημοσιογραφικές σπουδές και τις σχέσεις περιβάλλοντος και δημοσιογραφίας, το οποίο εισήγαγε ως διδακτικό και ερευνητικό αντικείμενο για πρώτη φορά στην Ελλάδα. Είναι συν-επιμελητής του συλλογικού τόμου με τίτλο «Περιβαλλοντική Δημοσιογραφία και Επικοινωνία», ενώ έχει δημοσιεύσει και παρουσιάσει εισηγήσεις για το εν λόγω ερευνητικό αντικείμενο. Το 2011 ανέλαβε την πρωτοβουλία για την δημιουργία του Θερινού Σχολείου στη «Περιβαλλοντική Δημοσιογραφία», το οποίο πραγματοποιείται επί 14 συναπτά έτη. Υπήρξε, πρόσφατα, επιστημονικά υπεύθυνος του ερευνητικού έργου του ΕΛΙΔΕΚ με τίτλο: «Επικοινωνία και Δημοσιογραφία για αειφόρο ανάπτυξη: Η Ελλάδα ως περίπτωση Μελέτης» και του, επίσης, συναφούς ερευνητικού έργου του ΕΛΙΔΕΚ με τίτλο: «Media Watchers for Climate Change: An innovative research methodology framework for environmental journalism».

Αλέκα Σταματιάδη: Υποψήφια Διδάκτωρ, Τμήμα Δημοσιογραφίας και Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας, ΑΠΘ

Η Αλέκα Σταματιάδη είναι σύμβουλος επικοινωνίας, με εξειδίκευση στους τομείς της πολιτικής, της τεχνολογίας και της ενέργειας. Είναι υποψήφια διδάκτορας στο Τμήμα Δημοσιογραφίας και ΜΜΕ του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, με ερευνητικό αντικείμενο την ελληνική τηλεόραση και την ιστορία της επικοινωνίας. Αποφοίτησε από το Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ του ΕΚΠΑ, και κατέχει τον μεταπτυχιακό τίτλο σπουδών «Πολιτική Επικοινωνία & Νέα Μέσα» από το ίδιο Τμήμα.

Μιχάλης Ταστσόγλου: Διδάσκων (Δρ), Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ, ΕΚΠΑ

Ο Δρ Μιχάλης Ταστσόγλου διδάσκει επικοινωνία, ιδεολογία και προπαγάνδα στο Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ (ΕΚΠΑ) σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο, ενώ στο παρελθόν έχει διδάξει και στο Τμήμα Επικοινωνίας και Ψηφιακών Μέσων (Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας). Ειδικεύεται στην Κριτική Ανάλυση Λόγου και την ανάλυση περιεχομένου. Έχει εργαστεί για ποικίλους ερευνητικούς και εκπαιδευτικούς οργανισμούς.

Αναστασία Α. Φλωράκη: Υποψήφια Διδάκτωρ, Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας, ΔΠΘ

Η Αναστασία Α. Φλωράκη είναι Υποψήφια Διδάκτωρ στο Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης με ερευνητικό αντικείμενο τα μαγικά λαϊκά παραμύθια της Τήνου και των Κυκλάδων (19ος-20ος αιώνας). Έχει ολοκληρώσει μεταπτυχιακές σπουδές στη Λαογραφία και τον Πολιτισμό, τη Φιλοσοφία και την Τραπεζική. Εργάζεται επί 22 χρόνια στον τραπεζικό τομέα και σήμερα είναι Διευθύντρια Καταστήματος στην Εθνική Τράπεζα. Έχει εκδώσει μονογραφίες και μελέτες για τον λαϊκό πολιτισμό, έχει συμμετάσχει σε διεθνή συνέδρια και δημοσιεύει άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά. Από το 2014 είναι αφηγήτρια και έχει συμμετάσχει σε τρεις συλλογικούς τόμους με λαϊκά παραμύθια.

Μιχάλης Χατζηκωνσταντίνου: Διδάσκων (Δρ), Τμήμα Επικοινωνίας Μέσων και Πολιτισμού, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Ο Μιχάλης Χατζηκωνσταντίνου είναι Ακαδημαϊκός Υπότροφος στο Τμήμα Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού του Παντείου Πανεπιστημίου. Διδάσκει μαθήματα δημοσιογραφίας και πολιτικής επικοινωνίας σε προγράμματα μεταπτυχιακών σπουδών του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Συμμετέχει επίσης σε προγράμματα διακρίβωσης ειδήσεων και κριτικού ψηφιακού γραμματισμού υπό την αιγίδα του ΕΚΚΕ. Τα γνωστικά ενδιαφέροντά του εστιάζουν στην ειδησεογραφική πλαισίωση, τις διεθνείς ειδήσεις και την παραπληροφόρηση. Εργάζεται ως επαγγελματίας δημοσιογράφος από το 2001 μέχρι σήμερα.

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ *ΑΠΟ-ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ (;) ΚΑΙ ΜΜΕ*
ΣΕ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΤΩΝ ΓΙΩΡΓΟΥ ΠΛΕΙΟΥ ΚΑΙ
ΜΙΧΑΛΗ ΤΑΣΤΣΟΓΛΟΥ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ
ΣΤΗ ΜΟΤΙΒΟ ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΑΕ. Η ΠΡΩΤΗ
ΕΚΔΟΣΗ ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΤΟΝ ΙΟΥΝΙΟ ΤΟΥ 2026
ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΤΟΠΟΣ».

ISBN: 978-960-499-622-3